

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**MERVÂNÎ EMİRİ NASRÜDDEVLE AHMED
VE DÖNEMİ**

Arafat YAZ

13936302

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**MERVÂNÎ EMİRİ NASRÜDDEVLE AHMED
VE DÖNEMİ**

Arafat YAZ

13936302

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed ve Dönemi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21/06/2019

Arafat YAZ

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DIYARBAKIR

Arafat YAZ tarafından yapılan “Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed ve Dönemi” konulu bu çalışması, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin Unvanı Adı Soyadı

Başkan : Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

Üye : Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Üye : Prof. Dr. Metin BOZAN

Üye : Doç. Dr. Oktay BOZAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 21/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI
ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖN SÖZ

Abbasi Halifeliği (750-1258), Altın Çağ olarak adlandırılan ilk yüzyıldan sonra merkezden uzak vilayetlerde kontrolü kaybetmeye başlamış, bu süreçte Mağrip ve Maşrik'ta yarı bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. İran'da Tahirîler, Saffarîler ve Ziyarîler; Irak'ta Büveyhîler, Ukaylîler, Mezyedîler ve Hamdanîler; Suriye'de Nümeyrîler ve Mirdasîler hakimiyet kurmuşlardır. Bu dönemdeki mahalli devletlerden biri olan Mervânîler, 983-1085 yılları arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nde hüküm sürmüşlerdir.

Nasrüddevle Ahmed b. Mervân, (401-1010/453-1061) yaklaşık bir asır süren Mervânîler döneminin yarısında hükümdarlık yapmıştır. Onun döneminde Diyâr-ı Bekr Bölgesi siyasi, sosyal, ekonomik ve ilmi açılardan gelişmeye sahne olmuştur. Bu özellikleri dolayısıyla Nasrüddevle, sınırları dar olan bir coğrafyada hüküm sürmüş olmasına rağmen İslam tarihçilerinin ilgisine mazhar olmuştur. Tarihçiler, barış yanlısı bir dış politika takip ettiğini; ülkesinde huzur, güvenlik ve zenginliği sağladığını kaydetmişlerdir.

Sağlanan barış ve huzur ortamı sonucu Nasrüddevle döneminde çok sayıda ilim adamı ve şair Mervânî ülkesine akın etmiş ve burada onlarca eser telif etmişlerdir. Bu dönemde, başkent Meyyâfârîkîn ve Âmid kenti yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuştur.

Mervânîler Bizans'a karşı Selçuklular ile işbirliği yapmışlar ve Anadolu'nun fethi harekâtına destek vermişlerdir. Kürt aşiretleri, Mervânîlerle birlikte Arapların kontrolünde olan Diyâr-ı Bekr bölgesinden batı ve kuzeye doğru yayılmıştır. Yine Nasrüddevle zamanında Kazerûnî ve Şâî gibi âlimlerin çalışmaları sayesinde bölgede Şafîlik mezhebi yayılmıştır.

İslam tarihinde, daha çok Eyyubî Devleti'nin kurucusu Selahattin Eyyubî bağlamında gündeme gelen Kürtlerle ilgili bilimsel çalışmalarda son yıllarda bir artış olduğu görülmektedir. Fakat bir asır boyunca Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nde hüküm sürmüş olan Mervânîler (983-1085) hakkında Abdurrahim Tufantoz'un "*Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları*" adlı kitabı, Yusuf Baluken'in "*Mervânîler Döneminde*

Dinî Gruplar Arasındaki Münasebetler” ve Şükrü Erdoğan’ın “*Mervânîlerin Dış Siyaseti*” adlı Yüksek Lisans tezlerinden başka ülkemizde müstakil bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Mervânîlerin en ünlü ve en uzun süre tahtta kalmış olan hükümdarı Nasrüddevle hakkında Türkiye’de geniş çaplı bilimsel bir çalışmanın olmayışı, bizi böyle bir konuyu araştırmaya sevk etmiştir.

Bu araştırmada en çok yararlanılan kaynak, İbnü’l-Ezrak’ın *Tarihü’l-Fâriki* adlı eseridir. Bunun yanı sıra İbnü’l-Esîr, İbnü’l-Cevzî, Sibî İbnü’l-Cevzî, Zehebî ve daha birçok İslam Tarihi kaynağına başvurulmuştur. Araştırmamızda kaynakların çoğuna ulaştık. Bununla birlikte gözümüzden kaçan bazı kaynaklar olabilir. Ayrıca İbnü’l-Ezrak ve İbnü’l-Esir Türkçe’ye çevirilerinden de yararlanılmıştır. Abdurrahman Yusuf’un “*Ed-Devletü’l-Düstekiye*” adlı 2 ciltlik eserinden ve Thomas Ripper’in “*Diyarbakir Merwanileri, İslami Ortaçağ’da Bir Kürt Hanedanı*” ismiyle Türkçe’ye çevirilmiş olan eserinden de azami ölçüde faydalanılmıştır. Bunlardan başka Amedroz, Minorsky, Y. Baluken, B. Keleş, S. Ünal ve M. Alican’ın makalelerine de başvurulmuştur. Yer ve şahıs isimlerinin yazımında Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin imla kurallarını esas alınmıştır.

Bu çalışma esnasında bana rehberlik eden tez danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman Acar’a teşekkür ederim.

Arafat YAZ
Diyarbakır 2019

ÖZET

Bu tezde 983-1085 yılları arasında el-Cezîre (Yukarı Mezopotamya) bölgesinde hüküm sürmüş olan Kürt Mervânî hanedanının en uzun süre tahtta kalmış hükümdarı Nasrüddevle Ahmed b. Mervân'nın (401/1010-453/1061) hayatı, kişiliği, hükümet teşkilatı, yönetim anlayışı iç ve dış siyaseti ele alınmıştır.

Çalışma, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın başlıca kaynakları değerlendirilmiş, Mervânîlerin Nasrüddevle'den önceki ve sonraki tarihine kısaca yer verilmiştir. Birinci bölümde Nasrüddevle'nin kimliği, ailesi, çocukluğu, gençliği, hükümdarlığa geçişi, şahsiyeti ve vefatı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Mervânî ülkesi tanıtılmış, dini durum ve etnik yapı ele alınmış, devleti oluşturan kurumlar anlatılmış, bu kurumlarda görev alanların kısa biyografilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Nasrüddevle döneminde Mervânîlerde ekonomik durum ve imar faaliyetleri anlatılmıştır. Mervânî ülkesindeki bilim, kültür ve sanat faaliyetleri dördüncü bölümde konu edilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise Nasrüddevle'nin dış siyaseti ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Nasrüddevle, Mervânîler, Kürtler, Meyyâfârikîn, Âmid, Diyâr-ı Bekr.

ABSTRACT

In this thesis, the life, personality, governmental organization, internal and foreign policy and administrative approaches of the longest-ruled ruler of the Marwanid Kurdish dynasty, Nasr al-Dawla Ahmad ibn Marwan who ruled Al-Jazira (Upper Mesopotamia) region between the years 983-1085, are discussed.

The study consists of five sections. In the introduction, the main sources of the research are evaluated and the chronicle of the history before and after Nasr al-Dawla is given briefly. In the first chapter, the identity, family, childhood, youth, ascending to throne, personality and death of Nasr al-Dawla are emphasized. In the second chapter, the Marwanid country was introduced, the religious conditions and ethnic compositions are discussed, the institutions that form the state are explained, and the short biographies of those who served in these institutions are included. In the third chapter, the economic situation and development activities of Marwanids during the age of Nasr al-Dawla are explained. Science, culture and art activities in Marwanids are discussed in the fourth chapter. In the fifth and last chapter, Nasr al-Dawla's foreign policy is discussed.

Keywords

Nasr al-Dawla, Marwanid, Kurds, Meyyâfârîkîn, Âmid, Diyâr-ı Bekr.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	XVI
EKLER.....	XVII
GİRİŞ	1
I. Kaynakların Değerlendirilmesi:	1
II. Mervânîler Tarihine Genel Bir Bakış	19
A. Mervânîlerin Kökeni	19
B. Bâd b. Dûstek (373-380/983-990) ve Mervânî Emirliği'nin Kuruluşu.....	23
C. Ebu Ali Hasan b. Mervân Dönemi (380-387/990-997).....	31
D. Mümeħhidüdevle Ebu Mansur Said b. Mervân Dönemi (387-997/401-1010).....	35
E. Nasrüddevle Ahmed b. Mervân Dönemi (401-453/1010-1061).....	37
F. Nizamüddin Ebü'l-Kasım Nasr Dönemi (453-472/1061-1080)	37
G. Nâsırüddevle Mansur b. Nizâmüddîn Dönemi (472-478/1080-85) ve Mervânîlerin Yıkılışı.....	39

BİRİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE HÜKÜMDARLIĞI GEÇİŞİ

1.1. Kimliği.....	42
1.1.1. Adı, Lakabı ve Künyesi.....	42
1.1.2. Doğum Tarihi	45
1.1.3. Ailesi	48
1.1.4. Çocukluğu ve Gençliği.....	51
1.1.5. Evlilikleri	53
1.1.6. Çocukları	54

1.1.6.1. Sa'düd'd-devle Ebü'l-Hasan Sa'd	55
1.1.6.2. Said.....	57
1.1.6.3. Nizamüddin Nasr	58
1.1.6.4. Hüseyin	61
1.1.6.5. Mamık	62
1.1.6.6. Fadlun.....	62
1.1.6.7. İbrahim	62
1.1.6.8. İsko	64
1.1.6.9. Hasan.....	64
1.1.6.10. Ebü'l-Harb Süleyman	65
1.1.6.11. Şehinşah	66
1.1.6.12. Sittülmülk.....	66
1.1.6.13. Sittü Zübeyde	66
1.1.6.14. Sittü Zeynep	67
1.1.7. Siirt Valiliği.....	67
1.2. Hacıp Şervîn b. Muhammed İdaresinde Mervânî Ülkesinin Durumu	70
1.2.1. Mümehhidüdevle Suikasti ve Şervîn'in Mervânî İdaresini Ele Geçirmesi	70
1.2.2. Şervîn'in Nasrüddevle'yi Yakalama Girişimi.....	75
1.2.3. Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım İsfâhânî'nin Nasrüddevle'yi Mervânî Emiri İlan Etmesi	78
1.2. Nasrüddevle-Şervîn Mücadelesi	84
1.3.1. Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn Üzerine Yürümesi ve Rabad'ın Yağmalanması.....	85
1.3.2. Şervîn'in Aldığı Tedbirler ve Yaptığı Planlar.....	86
1.3.3. Meyyâfârikîn Halkının İsyanı ve İbn Fîlûs'un Öldürülmesi.....	88
1.3.4. Şervîn'in Emirliği Bırakmak Zorunda Kalması ve Halka Teslim Olması ...	89
1.3.5. Şervîn'in Nasrüddevle'ye Teslim Edilmesi ve Öldürülmesi	92
1.4. Nasrüddevle'nin Mervânî Emiri Olması ve İlk İcraatları	94
1.4.1. Âmid Hakimi İbn Dimne'nin Nasrüddevle'ye Bağlılığını Bildirmesi.....	95
1.4.2. Egemenliğin Güçlü Devletler Nezdinde Pekiştirilmesi	96
1.5. Âmid Hakimi İbn Dimne'nin Ortadan Kaldırılması.....	100
1.6. Yönetim Anlayışı	105
1.6.1. Adaleti/Hakşinaslığı	105
1.6.2. Barışçıl Siyaseti.....	108
1.6.3. Siyasi Mültecilere Kapısını Açması.....	115
1.6.3.1. Yakubî Patriği IV. Dionysius'un İlticası.....	115
1.6.3.2. Büveyhî Emiri Melikü'l-Aziz b. Celalüddevle'nin İlticası.....	116
1.6.3.3. Büveyhî Veziri Ebu Sa'd'ın İlticası	116
1.6.3.4. Halife Kâim'in Ailesinin İlticası	117
1.6.3.5. Abbasî Veziri Reisürrüesâ İbnü'l-Müslime'nin Eşi ve Çocuklarının İlticası.....	117
1.6.3.6. İbnü'l-Mağribî'nin İlticası	118
1.6.3.7. İbn Cehîr'in İlticası	118

1.7. Kişiliği/Ahlaki Özellikleri.....	119
1.7.1. Merhameti	121
1.7.2. Yardımseverliği.....	124
1.7.3. Misafirperverliği	125
1.7.4. Dindarlığı	126
1.7.5. Akrabalarına Bağlılığı.....	127
1.7.6. Gündelik Hayatı	128
1.7.7. Eğlence Hayatı ve Lükse Düşkünlüğü	129
1.8. Vefatı	132
1.9. Değerlendirme	134

İKİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE ZAMANINDA MERVÂNÎ ÜLKESİ, TOPLUMU VE HÜKÜMETİ

2.1. Mervânî Ülkesi	136
2.1.1. Sınırlar ve Komşu Emirlikler	136
2.1.2. Başkentler.....	139
2.1.2.1. Erzen	139
2.1.2.2. Meyyâfârîkîn.....	140
2.1.2.3. Nasriyye Şehri.....	141
2.1.3. Mervânîlerin Önemli Şehirleri	142
2.1.3.1. Âmid (Diyarbakır).....	142
2.1.3.2. Ceziretü İbn Ömer (Cizre)	144
2.1.3.3. İs'ird (Siirt)	145
2.1.3.4. Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf)	146
2.1.3.5. Mardin.....	146
2.1.3.6. Nasîbîn (Nusaybin)	148
2.1.3.7. Rûhâ (Urfa)	149
2.1.3.8. Harran.....	150
2.1.3.9. Hilât (Ahlât)	151
2.1.3.10. Bitlîs	152
2.1.3.11. Enber (Anbar).....	153
2.1.4. Diğer Mervânî Şehir, Kasaba ve Kaleleri	154
2.1.4.1. Süveydâ (Siverek)	154
2.1.4.2. Hettah (Atak).....	154
2.1.4.3. Dârâ	155
2.1.4.4. Düneyser (Koçhisar/Kızıltepe).....	155
2.1.4.5. Kefertûsâ	156
2.1.4.6. Tanza	157
2.1.4.7. Tel Fâfân	157
2.1.4.8. Hîlar/Alar	158
2.1.4.9. Kıf Unzur Kalesi	158
2.1.4.10. Eğil, Yemâniye ve Cebâbire Kaleleri.....	159
2.1.4.11. Haseniye (Zaho)	159

2.2. Mervânîlerde Toplumsal Yapı	160
2.2.1. Dinsel Topluluklar	160
2.2.1.1. Müslümanlar	161
2.2.1.1.1. Şafiîler	164
2.2.1.1.2. Hanbeliler	167
2.2.1.1.3. Malikiler	168
2.2.1.1.4. Hanefiler	169
2.2.1.1.5. Şîîler	169
2.2.1.2. Hristiyanlar	171
2.2.1.2.1. Ermeniler	174
2.2.1.2.2. Süryaniler	177
2.2.1.3. Yahudiler	180
2.2.1.4. Diğer Dinî Gruplar (Zerdüşîler ve Sabîîler)	182
2.2.2. Etnik Yapı	183
2.2.2.1. Grekler (Rumlar)	183
2.2.2.2. Araplar	184
2.2.2.3. Kürtler	187
2.2.2.4. Türkmenler	193
2.2.2.5. Farslar	196
2.2.2.6. Deylemîler	196
2.2.2.7. Gürcüler	197
2.3. Nasrüddevle Zamanında Hükümet Teşkilatı ve İdari Kadrolar	197
2.3.1. Emir/Hükümdar	200
2.3.1.1. Emirlik Alametleri	202
2.3.1.1.1. Unvan ve Lakaplar	202
2.3.1.1.2. Hutbe	203
2.3.1.1.3. Sikke	204
2.3.1.1.4. Hil'at	205
2.3.1.1.5. Tevkî'	206
2.3.1.1.6. Taht	206
2.3.1.1.7. Tac	207
2.3.1.1.8. Tırâz	207
2.3.1.1.9. Bayrak	208
2.3.1.1.10. Saray	208
2.3.2. Veliaht	210
2.3.3. Vezirler	212
2.3.3.1. Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî	214
2.3.3.2. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî	217
2.3.3.3. İbnü'l-Bereke	228
2.3.3.4. Ahmed b. Yusuf el-Menazî	228
2.3.3.5. İbn Cehir	232
2.3.4. Divan Teşkilatı	241
2.3.4.1. Divanü'r-Resâil ve'l-İnşâ ve Kâtipler	244
2.3.4.1.1. Ebu Said el-Kebîr İbn Bahtîşû'	245
2.3.4.1.2. İbn Hammar	245
2.3.4.1.3. Ahmed b. Yusuf Ebu Nasr el-Menâzî	245
2.3.4.1.4. Ebü'l-Hasan el-Mürçî	246

2.3.4.1.5. Ebu Ali b. Mavsalâyâ	246
2.3.4.1.6. Ebü'l-Ferec Ez-Zehrecî	246
2.3.4.2. Askerî Teşkilat (Aridü'l-Ceyş)	247
2.3.5. Valiler.....	251
2.3.5.1. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Vasif el-Bezzâz	252
2.3.5.2. Ebu Tahir Yusuf b. Dimne	252
2.3.5.3. Ebü'l-Haris Zenk b. Evân	254
2.3.5.4. Sa'düddeve Ebü'l-Hasan Muhammed	255
2.3.5.5. Ebü'l-Harb Süleyman b. Nasrüddevle ve Nizamüddin Nasr	255
2.3.5.6. Vali Olabilecek Bazı İsimler	256
2.3.6. Hâcibler	257
2.3.7. Kadılar.....	258
2.3.7.1. Kadı Ahmed b. Hamid	261
2.3.7.2. Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî.....	261
2.3.7.3. Ebü'l-Mürca' Saadet b. Hüseyin b. Bekir	263
2.3.7.4. Ebu Mansur Muhammed b. Şâzân Et-Tusî	264
2.3.7.5. Kadı Ebu Ali b. Bağl el-Âmidî	265
2.3.7.6. Kadı Ebü'l-Kasım Ali	267
2.3.7.7. Ebü'l-Yalâ' el-Mütekellim.....	268
2.3.7.8. Hasan b. Muhammed	268
2.3.8. Udûl.....	269
2.3.9. Emniyet Teşkilatı	269
2.3.10. Hazinedar	270
2.3.11. Vakıflar İdaresi.....	270
2.3.12. Surlar İdaresi	273
2.3.13. Elçiler	274
2.3.13.1. Ahmed b. Yusuf Ebu Nasr el-Menazî	274
2.3.13.2. Şeyh Ebü'l-Hasan b. Bişr	274
2.3.13.3. Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervân	275
2.3.14. Müftüler	275
2.3.15. Hisbe	276
2.3.16. Hatipler.....	277
2.3.16.1. Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim b. Nübate	278
2.3.16.2. Ebü'l-Kasım Yahya b. Tahir b. Nübate	279
2.3.16.3. Ebu Ali el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan es-Savî.....	279
2.3.16.4. İbn Akîl	279
2.4.Değerlendirme	280

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE DÖNEMİ'NDE İKTİSADÎ HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

3.1. Mali Düzen.....	283
3.1.1. Hazine	283
3.1.2. Para.....	285
3.1.3. Vergiler	297

3.2. Ticaret	299
3.2.1. İhracat.....	302
3.2.2. İthalat.....	304
3.2.3. Yollar ve Hanlar	304
3.3. Sanayi.....	310
3.4. Tarım ve Hayvancılık	320
3.5. İmar Faaliyetleri.....	332
3.5.1. Nasriyye Şehri'nin Kurulması.....	336
3.5.2. Başkent Meyyâfârikîn'deki Mimari Eserler.....	338
3.5.2.1. Surların Tahkim Edilmesi	341
3.5.2.1.1. Birinci Kitabe	341
3.5.2.1.2. İkinci Kitabe.....	342
3.5.2.2. Yeni Saray'ın İnşası	343
3.5.2.3. Camiler.....	346
3.5.2.4. Çarşılar	347
3.5.2.5. Hamamlar	348
3.5.2.6. Türbeler	349
3.5.2.7. Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi.....	350
3.5.2.8. Su Kanalları/Su Şebekeleri	352
3.5.2.9. Meyyâfârikîn Su Sarnıcı	353
3.5.2.10. Diğer İmar Çalışmaları.....	353
3.5.3. Meyyâfârikîn-Nasriyye Şehri Arasındaki Mimari Eserler	354
3.5.3.1. Pêpira Köprüsü.....	354
3.5.3.2. Diğer Yapılar.....	356
3.5.4. Meyyâfârikîn ve Âmid Arasındaki Anbar Köprüsü'nün İnşası	357
3.5.5. Âmid'deki İmar Faaliyetleri.....	359
3.5.5.1. Surların Tahkim Edilmesi ve Yeni Burçların İnşası	359
3.5.5.1.1. Çift Kapı'daki Onarım	359
3.5.5.1.2. Urfa Kapının Kuzeyindeki Surda Yapılan Onarım	360
3.5.5.1.3. 18 Nolu Burçtaki Onarım.....	360
3.5.5.1.4. 46 Nolu Burcun Onarımı.....	361
3.5.5.1.5. 49 Nolu Burcun Onarımı.....	362
3.5.5.1.6. 54 Nolu Burcun Onarımı.....	363
3.5.5.1.7. 56 Nolu Burcun Onarımı.....	364
3.5.5.1.8. Dağkapı'daki Onarım.....	365
3.5.5.1.9. Mervânî Mescidi'nin İnşası.....	366
3.5.6. Senasine Sınırında Yeni Kale İnşası	367
3.5.7. Mardin ve Düneyser'deki İmar Çalışmaları.....	367
3.5.8. Kudüs'te Hac Konaklama Tesisinin Açılması	368
3.5.9. Mervânîlerde Süsleme.....	369
3.6. Değerlendirme	371

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE DÖNEMİ'NDE BİLİM, KÜLTÜR VE SANAT

4.1. İlim Adamları	376
4.1.1. Muhammed b. Yahya b. Serâket Ebü'l-Hasan el-Âmirî el-Basrî	377
4.1.2. Muhammed b. İsmail Ebubekir el-Mâlikî en-Nasîbî	378
4.1.3. Kadı Ebu Muhammed Abdüvahap b. Ali b. Nasr el-Malikî el-Bağdadî....	378
4.1.4. Ahmed b. Süleyman b. Ali el-Mukriî el-Vasıtî.....	378
4.1.5. İliya En-Nasîbînî (Elias of Nisibis).....	378
4.1.6. Ebu Abdullah Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî	381
4.1.7. Yuhannon Isho Bar Shushan.....	382
4.1.8. Ebü'l-Kasım Ez-Zeydî	383
4.1.9. Şeyh İmam Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bağdadî el-Hanbelî el-Âmidî	383
4.1.10. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Ferrâ el-Hanbelî.....	384
4.1.11. Ahmed b. Muhammed b. Mecder el-Kazvînî el-Mukrî	385
4.1.12. Kadı Ebü'l-Muzaffer Abdülcelil b. Abdülcebbâr el-Mervezî.....	385
4.1.13. Şeyh Ebü'l-Ganâim Muhammed b. Ferec b. Mansur b. İbrahim b. Ali b. Hüseyin es-Sülemî el-Fârikî.....	385
4.1.14. Ebu Yusuf Abdüsselam b. Muhammed b. Yusuf b. Bündâr el-Kazvînî..	386
4.1.15. Fakih Ebü'l-Fütûh Nasr b. İbrahim el-Makdisî en-Nablûsî	387
4.1.16. Ebu Talib Afif b. Abdullah el-İs'irdî	387
4.1.17. Muhammed b. Hibetullah İbn Yahya el-Muvassal	387
4.1.18. Hafız Ebü'l-Kasım Mekki b. Abdüsselam b. Hüseyin er-Rümeylî	387
4.1.19. Dabbe b. Ahmed b. Füreyc ve Kardeşi Ebu Mauhammed.....	388
4.1.20. Ebü'l-Mealî Şerif b. Feyyaz el-Mübârek İbn Şihnâ.....	388
4.1.21. Ebü'l-Mehâsin er-Revyânî	388
4.1.22. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Ömer Ebubekir eş-Şâşî	390
4.1.23. Hüseyin b. Nasr b. Abdullah en-Nihâvendî el-Eydebnî.....	392
4.1.24. Ebu Ali Hasan b. İbrahim b. Berhûn el-Farikî	392
4.1.25. Ebu Bekir Muhammed b. Ali b. Sadaka el-İs'irdî	394
4.2. Edip ve Şairler	394
4.2.1. Sariü'd-Delâ' (صريع الدلاء)	396
4.2.2. Ebü'r-Rıza el-Fadl b. Mansur ez-Zarîf el-Fârikî.....	396
4.2.3. İbnü's- Sevdâdî	396
4.2.4. İbn Futayrî.....	396
4.2.5. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tihâmî	397
4.2.6. Muhammed b. Ahmed el-Âmidî	398
4.2.7. Melik'ül-Aziz, Ebu Mansur b. Melik Celalüddevle b. Büveyh	398
4.2.8. Ali b. Tistânî Ebü'l-Hasan Enbârî.....	399
4.2.9. Hüseyin b. Sa'd b. el-Hüseyin b. Muhammed Ebu Ali el-Âmidî	399
4.2.10. Hüseyin b. Davud el-Beşnevî el-Fenekî.....	399
4.2.11. Ebu Nasr Hüseyin b. Esed el-Farikî.....	400
4.3. Tabipler.....	402
4.3.1. Ebu Said Ubeydullah b. Cibrîl b. Abdullah b. Bahtîşû	403
4.3.2. Zahidü'l-Ulema Ebu Said Mansur	405
4.3.3. İbn Butlân.....	407
4.3.4. Fadl b. Cerîr et-Tikritî	409

4.3.5. Ebu Nasr Yahya b. Cerîr Et-Tikritî	410
4.3.6. İbn Dînâr	411
4.3.7. Ammar b. Ali el-Mavsîlî	411
4.4. Kütüphaneler	412
4.5.Değerlendirme	414

BEŞİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE’NİN DIŞ SİYASETİ

5.1. Abbasi Halifeliği ile Münasebetler	418
5.1.1. Halife Kadir Billah’ın Nasrüddevle’ye Hediye ve Berat Göndermesi...	419
5.1.2. Halife Kâim’in Ailesinin Mervânîlere İlticası	420
5.2. Büveyhî Devleti İle Münasebetler	423
5.2.1. Büveyhîlerin Nasrüddevle’nin Emirliğini Tanıması	424
5.2.2. Büveyhî Emirlerinden Melikü’l-Aziz Ebu Mansur’un Mervânîlere Sığınması.....	424
5.2.3. Büveyhî Veziri Amidüddeve Ebu Sa’d’ın Mervânîlere Sığınması.....	426
5.2.4. Büveyhî Meliki Ebu Kalicar’ın Âmid Seferi	426
5.3. Büyük Selçuklu Devleti ile Münasebetler	427
5.3.1. Oğuzların Mervânî Toprakları Üzerine Akınları	427
5.3.2. Nasrüddevle’nin Tuğrul Bey’e Mektubu ve Oğuzların Azerbaycan’a Dönmeleri.....	430
5.3.3. Nasrüddevle’nin Selçuklular Adına Hutbe Okutması.....	431
5.3.4. Nasrüddevle’nin Abhaz Kralı Liparit’in Serbest Bırakılmasına Arabuluculuk Yapması.....	432
5.3.5. Nasrüddevle’nin Tuğrul Bey’e Malazgirt Kuşatmasında Yardım Etmesi .	434
5.3.6. Tuğrul Bey’in Fenek Kalesi Hâkimi Mûsık’ın Serbest Bırakılması İçin Girişimde Bulunması	435
5.3.7. Arslan Besasiri İsyanı Sırasında Nasrüddevle’nin Tutumu	435
5.3.7.1. Bedevi Liderlerin Tuğrul Bey’den Nasrüddevle’nin Affını İstemeleri	437
5.3.7.2. Nasrüddevle’nin Bizans ve Selçuklu Elçilerini Alıkoyması	438
5.3.7.3. Nasrüddevle’nin Tuğrul Bey’den Af Dilemesi	439
5.3.7.4. Tuğrul Bey’in Cizre’ye Gelmesi ve Meyyâfârikîn’i Kuşatması	440
5.3.9.5. Nasrüddevle’nin Tuğrul Bey ile Anlaşması	441
5.4. Fâtımî Halifeliğiyle Münasebetleri	442
5.4.1. Halife el-Hâkim’in Nasrüddevle’nin Emirliğini Tanıması	443
5.4.2. Halife ez-Zâhir’in Nasrüddevle’ye Elçi Göndermesi	443
5.4.3. Fâtımîlerin Şam Valisi Dizberî’nin Nasrüddevle’yi Tehdit Etmesi.....	444
5.4.4. Nasrüddevle’nin Diyâr-ı Bekrîli Hacılar İçin Kudüs’te Misafirhane Açması.....	445
5.4.5. Eğitim İçin Mısır’a Aşçıların Gönderilmesi	445

5.4.6. Dimyat ve Tennis'te Tıraz Dokunması	446
5.4.7. Basasirî İsyanının Münasebetlere Etkisi	446
5.4.3.5. Fâtımî Temsilcisi Daiyü'd-Düat el-Müeyyed fid-Din eş-Şirâzî'nin Nasrüddevle'ye Gönderdiği Mektupları	449
5.4.3.5.1. Birinci Mektup	449
5.4.3.5.1. İkinci Mektup	453
5.5. Ukaylî Emirliğiyle Münasebetler	456
5.5.1. Mervânîlerin Ukaylî Emirini Esir Alması	456
5.5.2. Ukaylîlerin Mervânîlere Sığınan Vezir İbnü'l-Mağribî'nin İadesini İstemesi	457
5.5.3. Nasrüddevle'nin Ukaylîlerin İç İşlerine Müdahil Olması	458
5.5.4. Nusaybin Üzerinde Mücadele	459
5.5.5. Nasrüddevle'nin Ukaylî Prensesi Olan Eşiyle Evliliğinin Sona Ermesi	460
5.5.6. Kadı Ebü'l-Mürca'nın Ukaylî Casusu Olduğu İddiasıyla Ölümüne Terk Edilmesi	462
5.5.7. Nasrüddevle ve Karvâş Arasındaki Sınır Anlaşmazlığı	463
5.5.8. Oğuzlara Karşı Birlikte Mücadele	463
5.5.9. Bizans-Nümeyrî Saldırısı Karşısında İttifak Kurulması	464
5.5.10. Fâtımî Tehdidine Karşı İttifak Kurması	464
5.5.11. Karvâş'ın Nasrüddevle'ye Karşı Bazı Kürt Aşiretleriyle İttifak Kurması	465
5.5.12. Mervânîlerin Ebu Kâmil Karşısında Karvâş'a Destek Vermeleri	466
5.5.13. Bizans Sarayında Ukaylî ve Mervânî Elçileri Arasında Tartışma	466
5.5.14. İbn Cehîr'in Ukaylî Ülkesinden Kaçıp Mervânîlere Sığınması	467
5.5.15. Kureys b. Bedran'ın Mervânîlere Karşı Kürtlerle İttifak Kurması	468
5.5.16. Nasrüddevle'nin Ukaylî Emirleri Arasında Arabuluculuk Yapması	469
5.6. Nümeyrî Emirliğiyle Münasebetler	469
5.6.1. Rûhâ Meselesi	470
5.6.1.1. Rûhâ (Urfa) Halkının Nasrüddevle'den Yardım İstemesi	470
5.6.1.2. Utayr'ın Meyyâfârikîn'e Gitmesi	472
5.6.1.3. İbn Ahmed b. Muhammed ile Mervânî Valisi Zenk b. Evân'ın Komplosu	472
5.6.1.4. Salih b. Mirdas'ın Arabuluculuğu	473
5.6.1.5. Rûhâ'nın Paylaşılması Konusunda İbn Şibl ve İbn Utayr Arasındaki Anlaşmazlık	473
5.6.1.6. Süleyman'ın Nasrüddevle'den Yardım İstemesi	474
5.6.1.7. İbn Utayr'ın Öldürülmesi ve Mervânîlerin Urfa'nın Tamamına Hâkim Olmaları	474
5.6.1.8. Arapların Yardıma Gelmeleri ve Mervânî Askerlerinin Kuşatılması	475
5.6.1.9. Süleyman'ın Bizans Prensi Maniakes'e Sığınması	475
5.6.1.10. Nasrüddevle'nin Harran'a Hâkim Olması	476
5.6.2. Nümeyrî Emiri İbn Vessâb ve Bizans'ın Mervânî Ülkesine Saldırmaları	477
5.6.3. Es-Süveyda ve Urfa Seferi	477
5.6.4. Fatımî Valisi ed-Dizberî İle Yaşanan Gerginlikte Nümeyrîlerin Mervânîlerle Destegi	478
5.6.5. Nümeyrîlerin Sahte Peygamber Asfer'in Ortadan Kaldırılmasındaki Rolü	479
5.6.6. Selçuklular Karşısında Nümeyrî-Mervânî İttifakı	480

5.7. Mirdâsî Emirliğiyle Münasebetler	480
5.7.1. Salih b. Mirdâs'ın Din Âlimlerini Tutuklamasının Mervânî Ülkesinde Protesto Edilmesi	480
5.7.2. Mirdasîlerin Urfa Meselesinde Mervânîlerle Nümeyrîler Arasında Arabuluculuk Yapması.....	481
5.7.3. Simâl b. Salih Karşısında Mervânîlerin Dizberî ile Yakınlaşması	481
5.8. Bizans İmparatorluğu ile Münasebetler	482
5.8.1. Bizans'ın Âmid'deki İbn Dimne Yönetimini Tanıması.....	483
5.8.2. Mervânî Yönetimini Ele Geçiren Şervîn'in Bizans'tan Yardım İstemesi ..	484
5.8.3. Bizans'ın Nasrüddevle'nin Hükümdarlığını Tanıması	484
5.8.4. Bizans İmparatoru II. Basileious'un Erciş'i Alması	485
5.8.5. Yakubî Patriği IV. Dionisyus'un Bizans Baskısından Kaçıp Âmid'e Sığınması.....	485
5.8.6. Bizans'ın Rûhâ'yı Ele Geçirmesi.....	486
5.8.7. Rûhâ/Urfa'yı Alan Bizans Karşısında Müslüman Emirlerin İttifak Kurması	490
5.8.8. Müslüman ve Bizans Güçlerinin Karşılıklı Saldırıları.....	491
5.8.9. Bizans Kumandanı Maniakes'in Rûhâ Kalesi'nde Kuşatılması	492
5.8.10. Nasrüddevle'nin Bizans İmparatoru Romanos ile Mektuplaşması.....	492
5.8.11. Nümeysi Emiri İbn Vessâb'ın Bizansla Birlikte Mervânî Ülkesine Saldırması.....	493
5.8.12. Nasrüddevle Birliklerinin Bizans'tan Süveyda'yı Almaları	494
5.8.13. Mervânîlerin Oğuz Saldırıları Karşısında Bizans'tan Yardım İstemesi ..	497
5.8.14. Sahte Peygamber El-Asfer'in Ortaya Çıkışı ve Esir Alınması	497
5.8.15. Bizans'ın Asi Kumandanı Herve Frankopoulos'un Ahlat'a Saldırısı.....	499
5.8.16. Nasrüddevle'nin Esir Abhaz Kralı İçin Selçuklu ve Bizans Devletleri Arasında Arabuluculuk Yapması	501
5.8.17. Vezir İbnü'l-Mağribî'nin Rum Kölesinin Kaçırılması	501
5.8.18. Nasrüddevle'nin Bizans İmparatoru'na Hediyeler Göndermesi	501
5.9. Senasine Ermeni Krallığı İle Münasebetler.....	502
5.9.1. Nasrüddevle'nin Senasine Kralının Kızı ile Evliliği.....	504
5.9.2. Cizre Valisi Süleyman b. Nasrüddevle'nin Ermeniler Üzerine Yaptığı Sefer	504
5.9.3. Ermenilerin Müslüman Hacılara Saldırıları	505
5.9.4. Nasrüddevle'nin Senâsine Sınırında Hısnü'l-Cedîd'i Yaptırması	506
5.9.5. Senasine Kralı'nın Dostu Ünlü Tacir İbn Cerâ'nın Mallarına El Konulması	507
5.10. Değerlendirme	508
SONUÇ.....	515
KAYNAKÇA	521
EKLER.....	548

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
b.	Bin, İbn (oğlu)
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, Basım
bty.	Basım Tarihi Yok
byy.	Basım Yeri Yok
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
EI	The Encyclopaedia of Islam
Far.	Farsça
h.	Hicri
H.z.	Hazreti
Haz.	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
m.	Miladi
m.ö.	Milattan Önce
m.s.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radiyallahü Anh
s.	Sayfa
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Tah.	Tahkik Eden
Tash.	Tashih
Trc.	Tercüme Eden
Vol.	Volume
y.	Yıl
y.y.	Yüzyıl
yay.	Yayın/Yayınevi
v.b.	Ve Benzeri
Krş.	Kaşılaştırınız

EKLER

- Ek 1: Kronoloji
- Ek 2: Mervânî Hanedanının Soyağacı
- Ek 3: El-Cezîre ve Ermeniye Haritası
- Ek 4: Diyâr-ı Bekr Bölgesi Haritası
- Ek 5: Meyyâfârikîn Şehir Planı
- Ek 6: Âmid Surları
- Ek 7: Nasrüddevle'ye Ait Dirhemler
- Ek 8: Nasrüddevle'ye Ait Tıraz
- Ek 9: Nasrüddevle ile Doktoru Bahtîşû'yu Bir arada Gösteren Minyatür
- Ek 10: Meyyâfârikîn'deki Yeni Saray Kalıntıları
- Ek 11: Babudin'deki Mescit, Han ve Hamam Kalıntıları
- Ek 12: Kudüs'teki Hacılar Misafirhanesi'nin Kitabesi
- Ek 13: Meyyâfârikîn Surlarındaki Kitabe
- Ek 14: Âmid Surlarındaki 437/1045-46 Tarihli Kitabe
- Ek 15: Âmid'deki Mervânî Mescidi
- Ek 16: Âmid Yakınlarındaki Anbar Köprüsü Kalıntıları
- Ek 17: Batman Yakınlarındaki Haseniye Köprüsü Kalıntıları

GİRİŞ

I. Kaynakların Değerlendirilmesi:

Nasrüddevle Ahmed b. Mervân, Mervânî hanedanının dördüncü üyesi olup M. 1010-1061 (H. 401-453) yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Kendisi ve dönemi hakkında İslam Tarihi kaynaklarında dağınık şekilde bazı bilgiler bulunmasına rağmen, günümüze kadar onu ve dönemini bağımsız bir şekilde ele alan müstakil bir bilimsel çalışma yapılmamıştır.

A. Arşiv Malzemesi, Sikkeler, Etnografik Unsurlar

Nasrüddevle dönemine ait elimizde bulunan en önemli arşiv malzemesi, Fâtımî Halifeliği'nin Irak ve Suriye yüksek temsilcisi Daiyü'd-Düat el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirâzî'nin *Besâsîrî İsyânı* sırasında Nasrüddevle'ye yazmış olduğu üç mektuptur.¹ Konumuzla doğrudan ilgili olduğu için bunlardan iki mektubu kullanılmıştır. Bunun için Ş. Erdoğan tarafından yapılan tercümeden istifade edilmiştir.²

Nasrüddevle döneminden günümüze kalan yetmiş dokuz adet sikke tespit edilmiştir. Bu sikkelerin çoğu, *İstanbul Müze-i Hümayûn* ve *Londra British Museum* başta olmak üzere *S. Petersburg Hermitage Museum*, *Kahire Khedivial Library* ve bazı koleksiyoncuların kataloglarında bulunmaktadır. Bulunan sikkeler, Nasrüddevle döneminin siyasi, ekonomik ve dini durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sikkeler Nasrüddevle'nin adı, lakabı, hükümdarlığa geçme tarihi, Mervânîlerin o dönemde hâkim olduğu coğrafya ve siyasi duruşları hakkında net bilgiler içermektedir.

Nasrüddevle zamanından günümüze kadar gelmiş kıymetli eserlerden birisi de kitabelerdir. Meyyâfârikîn ve Âmid'de Nasrüddevle döneminden kalan kitabeler, hâlâ iki şehrin surları üzerinde durmaktadır. Kitabeler, Mervânî Devleti'nin bu

¹ El-Müeyyed fi'Dîn eş-Şirâzî, **Dîvân...**, Muhammed Kamil Hüseyin (Tah.), Dârü'l-Kâtibü'l-Mısıriye, Kahire 1949, s.56,139,140

² Şükrü Erdoğan, **Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti**, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2014, s.116-121

şehirlerdeki hâkimiyetlerini gösteren mühürleridir. Ne yazık ki Mervânîlerin başkent Meyyâfârikîn'deki surları üzerinde bulunan kitabeler iyi korunamamış, onlardan sadece bir kitabe günümüze ulaşabilmiştir. Âmid (Diyarbakır) surları üzerinde ise Nasrüddevle döneminden kalan altı kitabe günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların dışında, Nasrüddevle'nin Kudüs'te hac konaklama tesisi olarak vakfettiği iki evi gösteren bir kitabe, Kudüs'teki İslam Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu kitabeler, bulundukları şehirlerdeki Mervânî hâkimiyetini kanıtlamanın yanı sıra ihtiva ettikleri bilgilerle o dönem hakkında kıymetli veriler sunmaktadır.

Nasrüddevle döneminde ülkenin imarı noktasında yoğun bir şekilde sürdürülen faaliyetlerden günümüze az da olsa bazı yapılar ulaşmıştır. Bunlardan Âmid'deki Mervânî Mescidi, üzerindeki kitabesiyle hâlâ ayakta durarak ibadethane işlevini görmeye devam etmektedir. Bunun dışında, Nasrüddevle'nin çok miktarda para harcayarak inşa ettirdiği Meyyâfârikîn'deki Yeni Saray'ın kalıntılarını yerinde görmek mümkündür. Nasrüddevle'nin Anbar Çayı ve Batman Çayı üzerinde inşa ettirdiği köprülerin, sadece ayakları sağlam kalabilmiştir. Yine Nasrüddevle'nin vezirinin *Nasriyye* yolu üzerindeki *Bâbüdîn/Bellibahçe Köyü* 'nde inşa ettirdiği mescit, han, ev ve hamamdan geriye bazı taş bloklar kalmıştır. İmar çalışmaları kapsamında, Meyyâfârikîn'de yaptırılan su şebekelerine, yer yer yapılan kazılarda rastlandığı, şehir sakinleri tarafından anlatılmaktadır.³

Nasrüddevle döneminden günümüze kalan en spesifik malzeme ise kendisi için özel olarak diktirilen “*tiraz*” denilen özel kaftandır. Bu kaftan, geç döneme kadar, İtalya'nın Milano şehrindeki *Saint Ambrogio Basilicası* 'nda saklanmış ancak sonradan Londra'daki *Victoria and Albert Müzesi* 'ne satılmıştır.⁴

B. Tarih Kitapları

Mervânîler veya Nasrüddevle dönemine ilişkin kaynakların çoğu Arapçadır. Hz. Muhammed döneminden sonra tüm İslam dünyasına egemen olan Arap siyasi

³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, 2. Baskı, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.) Koral Yayınevi, İstanbul 1990, s.141-142

⁴ Ugo Monneret de Villard, “Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano”, **Oriente Moderno**, 20 (1940) 10, s.504- 506; A. F. Kendrick, **Catalogue of Muhammadan Textiles of the Medieval Period**, Authority of the Board of Education, London 1924, s.43-44; <http://collections.vam.ac.uk/item/O77230/tiraz-tiraz-unknown/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

otoritesi, değişik dönemlerde gücünü kaybetmesine rağmen dil alanında canlılığını korumuştur. Türkler, Farslar ve Kürtler, Müslüman olduktan sonra yazımda Arapçayı kullanmış, tarih kitapları da genellikle Müslümanların ortak dili olan bu lisan ile yazılmıştır.

Mervânîlerin kuruluşundan sonra Farsça, İslam dünyasının ikinci dili olmuştur. Kürtlerin göçebe yaşam biçimi, Kürtçenin İslami bir edebiyat diline dönüşmesini önlemiş, bu yüzden tarihi belgelerin büyük bir kısmı Arapça ve daha az olmakla birlikte Farsça nakledilmiştir. Günümüze aktarılan bilgiler içerisinde Diyâr-ı Bekr ve çevresinde yaşayan Hristiyanların konuştuğu dillerde de kaleme alınmış eserler mevcut olup Süryanice Mervânî diplomasisinde kullanım alanı bulmuştur.⁵

Mervânîler, Rum ve Ermeni Hristiyan dünyası ile İran kökenli Şii Büveyhîler üçgeninin ortasında, Sünni bir merkez konumundaydılar. Bu coğrafi önemine rağmen Mervânîlerden bahseden çağdaş kaynak sayısı azdır. Mervânîler, bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra siyasi olayların uzağında kalmış, bu nedenle çok önemli hadiseler dışında Orta Çağ eserlerinde yer almamışlardır.⁶ Buna rağmen bazı önemli olaylar nedeniyle Nasrüddevle, tarih kitaplarında yer alabilmiştir. Nasrüddevle döneminin iç olaylarıyla ilgili bilgiler İbnü'l-Ezrak tarafından yazılmış; Abbasî, Büveyhî, Fâtımî, Ukaylî, Nümeyrî, Mirdasî, Bizans ve Ermenilerle olan münasebetleri hakkındaki bilgiler Müslüman ve Hristiyan tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. Özellikle Rûhâ/Urfa olayları, Nasrüddevle'nin son dönemlerinde vuku bulan Oğuz akınları ve Selçukluların İslâm dünyasında hâkimiyet kurma safhasındaki rolleri nedeniyle Mervânîlerden bahsedilmiştir.

Nasrüddevle, 50 yıldan fazla hükümdarlık yapmış olmasına rağmen tarih kitaplarında hak ettiği ölçüde yer almamıştır. Tahminimize göre bu durum, onun savaştan uzak durması ve komşu devletlerle dostane ilişkiler kurmasıyla bağlantılıdır. Nitekim onun gibi barışa meyilli ve gerektiğinde topraklarından vazgeçebilen bir hükümdar, hâkimiyet alanını genişletmeye çalışan ve bunun için savaştan savaşa koşan ihtiraslı bir hükümdara oranla tarih kitaplarında daha az yer bulacaktır.

⁵ Thomas Ripper, **Diyarbakir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı**, Bahar Şahin Fırat (Çev.), Avesta Yayınları, İstanbul 2012, s.14; Almanca yazılmış olan eserin orijinal ismi "*Die Merwaniden von Diyar Bakr Eine Kurdische Dynastie im İslamicshen Mittelalter*"dir.

⁶ Abdurrahim Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir Mervanoğulları/990-1085**, Aça Yayınları, Ankara 2005, s.13

Çalışmamızda kullandığımız tarih kitaplarını *umumî tarihler* ve *özel tarihler* olarak iki grupta değerlendirdik.

1. Umumî Tarihler

1.1. İslam Tarihçileri

İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Kitabu Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem: İbn Miskeveyh'in *Kitabu Tecâribü'l-Ümem* adlı eseri, günümüze ulaşamayan Sabit b. Sinan'ın kroniğinden bazı bölümleri içermesi nedeniyle önemlidir. İbn Miskeveyh, bu eserinde Abbasi halifesi et-Tai' Lillah'a kadar olanları, Tecarib'ül-Ümem'in zeylinde ise Ruzrâverî, 369-389 yılları arasını; onun zeyli olan Hilal b. Sabî ise 389-393 yılları arasındaki olayları anlatmıştır. Bu kitapta Mervânîlerin ilk dönemleri konu edilmiştir.

İbnü'l-Ezrak (ö. 1181), Târihü'l-Fârikâ: Mervânîler ve Nasrüddevle denilince ilk akla gelen kaynak eser, Ahmed b. Yusuf b. Ali b. Ezrak'ın⁷ yazmış olduğu *Târihü'l-Fârikâ* (*Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid*) adlı eseridir.

XII. yüzyılda yaşamış olan İbnü'l-Ezrak, adı geçen eserini Artuklu Beyi Hüsameddin Timurtaş'ın emriyle kaleme almıştır.⁸ Bu eser, Mervânî tarihinin en önemli kaynağıdır. Mervânî döneminin anlatıldığı bölüm, 1959 yılında Bedevi Abdüllatif A'vad tarafından yayınlanmıştır. Ondan önce Henry F. Amedroz, kroniğin bu kısmıyla ilgili önemli açıklamaları, 1903 yılında bir makalede yayınlamıştır. Bu

⁷ Tam adı Ahmed b. Yusuf b. Ali b. Ezrak olan müellif, Hicri 510 (M. 1117) de Meyyâfârikîn'de doğmuştur. Bağdat'ta Kur'an, Fıkıh, Feraiz, Dilbilgisi, Hadis, Tefsir okumuştur. Yolculukları vesilesiyle Fars, Irak, el-Cezire, Ermeniye, ve Şam gibi yerleri gezip bu ulusların gelenek ve düzenlerini öğrenmiştir. Dedesi Ebü'l-Hasan Reis Ali b. Ezrak, Abbasi sarayı katiplerinden Muhammed b. Abdülkerim el-Enbarî, Kadı Kemaleddin Şehrezorî ve başkalarından aldığı haber ve olayları yazmıştır. İbnü'l-Ezrak'ın dedesi Mervânî Devleti'nde nazırlık yapmıştır. Kendisi de hükümet işlerinde görevler almıştır. 1149'da Meyyâfârikîn dışındaki vakıflarının denetimi, Şam'da Vakıflar Nazırlığı görevi yapmış, 1181 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi** 2. Baskı, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.) Koral Yayınevi, İstanbul 1990, s.49-53; Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrak ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, www.e-sarkiyat.com-ISSN:1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, s.3; Ripper'e göre İbnü'l-Ezrak, (510/1116-1117 572/1176-1177) tarihleri arasında yaşamıştır. Bkz. **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.26

⁸ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.26

makalesi Orta Çağ'ın Hristiyan tarihçilerin sağladığı veriler ışığında 1992-1993'te yayımlanan iki makalesinde Paul Blaum tarafından tamamlamıştır.⁹

Bedevi Abdullatif A'vad, *İbn'ül-Ezrak el-Fârikî tarihinin* British Museum'daki Mervânî Kürt Devleti'ni kapsayan ilk bölümü orijinal kitabın ilk 80 sayfasını oluşturmaktadır.¹⁰ Kitabın iki nüshası *British Museum*'da, bir nüshası da *Budlin/Bodleian Kütüphanesi* 'ndedir.¹¹ Büyük nüsha, 418 sayfa, küçük ve ilk yazılmış nüsha 280 sayfadan ibarettir.¹² İbn'ül-Esir, İbn Hallikan, Yakut el-Hamevî, Sibt İbn'ül-Cevzî, İbn Şeddâd, Aynî ve İbn Tağrıberdî ve bu kitaptan alıntı yapmışlardır.¹³ Bunlardan bazıları onun adını vermiş, bazıları da adını zikretmemiştir.¹⁴ Kitabın ismi ve yazarının tam adını İbn Şeddad bize bildirmiştir.¹⁵ Burada yazarın tam adı *Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Ezrak*, eserin adı ise *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid* olarak zikredilmektedir.¹⁶

Ali Sevim ise kitabın mufassal nüshasında, müellifin birinci ciltte Danial peygamber ve Zülkarneyn kıssasına, ikinci ciltte ise Sasani-Bizans ilişkilerine değinmesinden yola çıkarak birinci ve ikinci cildin var olduğu, kitabın 3 ciltten oluştuğu, elimizdeki *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid*'in kitabın 3. cildini oluşturduğu kanaatine varmıştır. Ali Sevim, verilerden yola çıkarak ilk ciltte hilkatten başlayıp peygamberler döneminin, ikinci ciltte Hz. Muhammed döneminin, üçüncü ciltte ise 572/1176-77 yılı olaylarına kadar olan dönemin anlatıldığını tahmin etmektedir.¹⁷

Ali Sevim, Bedevi Abdullatif A'vad'ın kitabın önsözünde yazdığı açıklamaların daha önceden H. F. Amedroz ve kısmen V. Minorsky tarafından kaleme alındığını belirtmektedir.¹⁸ H. F. Amedroz, bu nüshalarla ilgili bir çalışma yapmış ve yaptığı yorumlar Bedevi Abdullatif A'vad tarafından kopyalanmıştır.

⁹ Ripper, *Diyaibekir Merwanileri...*, s.27

¹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s. 9-12

¹¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.13; Tufantoz, *Ortaçağda Diyaibekir...*, s.19

¹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.22

¹³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.40

¹⁴ Gümüş, "İbnü'l-Ezrak ve Eseri Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", s.12

¹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.41

¹⁶ Tufantoz, *Ortaçağda Diyaibekir...*, s.19

¹⁷ Ali Sevim, *Tarihü Meyyafarikîn ve Âmid'in Mervanlılar Bölümü'nün Yayını Münasebetiyle*, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/vi-turk-tarih-kongresi-20-26-ekim-1961-ankara/> erişim tarihi 4.10.2017 (172-196 arası,) s.178-179

¹⁸ Ali Sevim, *Tarihü Meyyafarikîn ve Âmid'in Mervanlılar Bölümü'nün Yayını Münasebetiyle*, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/vi-turk-tarih-kongresi-20-26-ekim-1961-ankara/> (Erişim tarihi 4.10.2017), (172-196 arası,) s.196

İbnü'l-Ezrak'ın kitabında, Nasrüddevle ile ilgili anlatımların neredeyse tamamı iç siyasi gelişmelerle alakalıdır. Eserde, Nasrüddevle dönemi dış ilişkilerine çok az yer verilmiştir. Eserin Mehmet Emin Bozarslan tarafından yapılan Türkçe çevirisi, 1975 yılında basılmıştır. Bu çeviride, isimlerin yanlış okunduğu, ayrıca Hicri-Miladi karşılıkların yanlış verildiği görülmektedir.

İbnü'l-Ezrak'ın kendisi de tarih ve isimlerde hatalar yapmıştır. Örneğin bazı yerlerde Alp Arslan yerine Tuğrul Bey ismi geçmektedir. Ancak Mervânîlere dair çoğu bilgiler sadece bu eserde olduğu için bunların başka kaynaklar ile düzeltilme şansı yoktur.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), el-Muntazam fi-Târihi'l-Mülük ve'l-Ümem: Yazar, bu eserinde, olayları ve biyografileri yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmiştir. Kendi gözlemlerinden, belgelerden ve çağdaşı olan kişilerden faydalanmıştır. Yazarın, rivayetleri tenkit ettiği, rivayetler arasında tercihte bulunduğu görülür. Bu eseri kendisinden sonra birçok tarihçiye kaynaklık etmiştir.¹⁹ Mervânîlerle ilgili diğer tarihçilerin işlediği bazı konular bu eserde yer almıştır.

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), el-Kâmil fi't-Târih: Bu çalışmamızda İbnü'l-Ezrak'tan sonra en fazla yararlandığımız umumî İslam tarihi kaynağı İzzüddin İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih* adlı eseridir. Bu eserde, Mervânî ülkesinde yaşanan siyasi gelişmeler, detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Sonrasındaki Müslüman tarihçilerin birçoğu, İbnü'l-Esîr'in takipçileri olmuştur. Bazı vakalarda, onun ve İbnü'l-Ezrak'ın sunduğu bilgilerin, devrin tanığı olan Sabî ailesinden tarihçilerin raporları doğrultusunda tashih edilmeye ihtiyaç olduğu görülmektedir.²⁰

İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Esîr el-Cezerî (555-630/1160-1233) olarak şöhret bulan İbnü'l-Esîr, Ceziretü İbn Ömer'de (Cizre), zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, tüm ömrünü eser telif etmekle geçirmiştir. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri, yaratılıştan 628/1230 yılı olaylarının sonuna kadar gelmekte ve 12 ciltten oluşmaktadır. Müellif, sadece yaşadığı bölgeden değil bilinen tüm dünyadan bahsetmektedir. Titiz bir araştırmacı olan İbnü'l-Esîr, kronolojik olarak düzenlediği eserinde, kayıtlarının doğruluğuyla anılmıştır. Bu yüzden Orta Çağ

¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı; "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", **DİA**, TDV, Ankara 1999, c.20, s.544

²⁰ Ripper, **Diyyarbakır Merwanileri...**, s.32

tarih araştırmalarında “*el-Kâmil*” adeta olmazsa olmaz bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.²¹

Nasrüddevle döneminde iç siyasi gelişmeler, ağırlıklı olarak İbnü'l-Ezrak'ta, dış münasebetlerle ilgili gelişmeler ise İbnü'l-Esîr'de yer almaktadır. Dolayısıyla bu iki eser, birbirini tamamlamaktadır.

İbnü'l-Esîr, dostlarından aldığı bilgileri de nakletmiştir. O, şehir tarihçisi olmasına rağmen İbnü'l-Ezrak'ta bulamadığımız birçok konuya açıklık getirmektedir. 416/1025-26'da Nasrüddevle'nin Urfa'ya hâkim olması konusunda, Muharrem 418/Şubat 1027'ye kadar olan olaylarda bazı boşluklar göze çarpsa da, İbnü'l-Ezrak'ın bu meseleden tek satırla bahsetmemiş olması nedeniyle pek kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.²²

İbnü'l-Esîr'de, Mervânîlerle ilgili nadir bilgiler mevcuttur. İbnü'l-Ezrak'ın duyarsız kaldığı Bizanslıların Urfa'yı zaptı (422 1030-31) konusu, İbnü'l-Esîr'de detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Aynı şekilde Nasrüddevle'nin Ceziretü İbn Ömer valisinin 423/1031-32 yılında Ermeniye taraflarına gazaya gitmesi ve ganimetlerle dönmesi rivayeti, sadece bu kaynaktan yer almaktadır. 426/1034-35 yılında Nümeyrîler ve Bizans'ın Urfa üzerindeki ittifakları ve Nasrüddevle'nin Ukaylîlerle birlik olup onların saldırısını püskürtmesi, ardından Urfa üzerine yaptığı seferi; 427/1036 yılında İbn Vessâb ile İbn Utayr'ın Urfa'yı Bizans'tan almak için kurdukları ittifaka Nasrüddevle'nin de bir birlik göndermesi; bu sırada Nasrüddevle'nin, Azerbaycan, Horasan, Taberistan ve civar bölgelerden gelmekte olan hacı adaylarına saldıran Ermeniler ve onlara destek veren Ermeni Senasine kralı üzerine yürümek için hazırlıklara başlaması ve ardından Nasrüddevle'nin onlarla barış yapması da İbnü'l-Esîr'in değerli rivayetleri arasında yer almaktadır.²³

439/1047-48 yılında Re'sü'l-Ayn dolaylarında ortaya çıkan yalancı Peygamber Asfer meselesi, Nasrüddevle'nin 441/1049-50 yılında Tuğrul Bey adına hutbe okutması ve Bizans İmparatorunun Selçuklulara esir düşen Gürcü Liparit'in serbest bırakılması konusunda Mervânîlerin aracılığını talep etmesi, 446/1054-55 yılında Tuğrul Bey'in, Bizans'ın elinde olan Malazgirt'i kuşattığı sırada

²¹ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.20

²² Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.20,21

²³ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.20

Nasrüddevle'nin Selçuklu ordusuna bir birlik ile destek vermesi İbnü'l-Esîr'in diğer önemli anlatımlarıdır.²⁴

Sibt İbnü'l-Cevzî, (ö. 654/1256), Mirâ'tü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yân: Devrin iki tanığı olan Hilal b. Muhassin es-Sâbî ve onun oğlu olan Garsünî'ne Muhammed'in bilgilerini aktaran Sibt İbnü'l-Cevzî'nin (582-654) *Mirâ'tü'z-Zaman* adlı eseri, Mervânî tarihi için oldukça önemlidir. Bu eser, XI. yüzyılın Irak ve Cezîre'deki siyasi gelişmeler hakkındaki en ayrıntılı raporları içermektedir. Bazıları onun bilgilerini İbnü'l-Ezrak'a dayandırsa da Mervânîler ile ilgili bilgiler farklılaştığı için Sibt'in İbnü'l-Ezrak tarihinin bilinmeyen başka bir versiyonunu veya hiç bilinmeyen bambaşka bir kaynak kullandığı varsayılabilir.²⁵ Tufantoz, Sibt'in dikkatsizliklerinin çok olduğunu söylemektedir.²⁶

Sibt, İbnü'l-Cevzî zamanına kadar aktarılan bilgilerin genelini kitabına almıştır. Kitabındaki veriler arasında yenilerini bulmak da mümkündür. Sibt, eserinde kendinden önceki kitaplardan alıntılar yapmaktadır. Bu da onun diğer müelliflerin yazdıklarını incelediğini ve bunları göz önüne alarak eserini ortaya koyduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Mervânîlerle ilgili anlatımlarının muhtevasının zenginliği ve yazılanların sıhhat derecesi, bu eseri önemli kılmaktadır.

Zehebî (ö. 748/1348), Tarihü'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm: Bu eser, hicri yılın başlangıcından 700/1300-01 yılına kadar 40 bine yakın biyografiyi ihtiva etmektedir. Eser, kendisinden sonra öğrencileri tarafından özetlenmiştir.²⁷ Zengin içeriğe sahip olan bu eserde, Nasrüddevle dönemindeki olaylara değinilmiş, Mervânî devlet ricali ile bu dönemde yaşamış olan ilim adamları hakkında bilgiler verilmiştir.

İbn Haldûn (ö. 808/1406), Kitabü'l-İber: Geç dönem tarihçisi olan İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber (Târihu İbn Haldûn)* adlı eserinde Mervânîlerle ilgili birçok bilgiye yer vermiştir. Bu bilgiler çoğunlukla önceki tarihçilerin yazdıklarının tekrarıdır. Eserde dikkat çeken hususlardan birisi, isimlerin yanlış yazılmış olmasıdır. Örneğin Nasrüddevle *Nasîrüddevle*, Mümeahhidüdddevle *Mehdüdddevle*, Yinal (İbrahim) *Neyal* olarak yazılmıştır. Bir başka sorun ise İbn Haldûn'un aynı konuları

²⁴ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.21

²⁵ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.30

²⁶ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.22-23

²⁷ Tayyar Altıkılıç, "Zehebî", *DİA*, TDV, Ankara 2013, c.44, s.185.

sonraki ciltlerde de tekrar ele almasıdır. Tezimiz ile ilgili olan konuların sonradan tekrar ele alındığı veya özetinin verildiği ve iki aktarım arasında az da olsa farklılıkların olduğu görülmüştür.

Makrizî (ö. 845/1442), El-Mevaiz ve'l-İ'tibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr:

Eseri, Mısır topoğrafyası ve tarihi hakkındadır. Bu eser, daha sonra bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmiştir. Eserde Mervânî Devleti ile alakalı kimi olaylara değinilmiştir. Yazarın *İttihazü'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtımîyyîn el-Hulefâ* adlı eserinde de Mervânî veziri İbnü'l-Mağribî'nin hayatı hakkında bazı bilgiler yer almaktadır.²⁸

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (ö.1089-1679), Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men

Zeheb: Bu eserde Mervânî devlet adamları ve bu dönemde yaşamış olan ilim adamları hakkında bazı tarihlerde yer almayan bilgiler bulunmaktadır.

1.2.Gayrimüslim Tarihçilerin Eserleri

Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynaklarına bakıldığında, Mervânîlerlerden ziyade Bizans ve Selçuklularla olan münasebetlerden bahsedildiği görülür. Mervânîler, büyük devletler arasında tampon bölgede olduklarından, tarihleri Abbasi Halifeliği, Büveyhîler veya Selçukluların gölgesinde kalmıştır. Önemli olaylarda da bu devletlerin damgası vardır. Bu devletlerin Mervânîler ile olan ilişkileri, tarih kitaplarına çok az yansımıştır. Bu dönemde Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynaklarında kendi millet veya diğer din grupları ile ilişkileri hakkında bazı bilgiler bulabiliyoruz. Bu bilgiler içerisinde Mervânîlerin komşularıyla olan siyasi ilişkileri, ekonomik durumları ve diğer inanç gruplarına nasıl baktıkları gibi konular bulunmaktadır.

Dönemin gayrimüslim kronikçilerine baktığımızda bu müelliflerin daha çok bölgedeki büyük güçlerden ve önemli olaylardan bahsettiklerini görürüz. Mervânîler, bu müellifler için pek gündem olmamıştır. Sadece Edessa/Rûhâ/Urfa vakasını tüm kitaplarda bulmak mümkündür. Bunun sebebi, Urfa'nın Bizans için önemli siyasi ve dini bir şehir olması ve kahramanlık hikâyelerine ihtiyaç duymalarıdır. Bu müelliflerin eserlerinde, Selçukluların yaptıkları seferlerin daha çok yer aldığı görülmektedir. Anlatımlar arasında Mervânîlere ilişkin bilgi kırıntıları da mevcuttur. Ancak

²⁸ Bkz. Eymen Fuad Seyyid, "Makrizî", **DİA**, , TDV, Ankara 2003, c.27, s.449.

gayrimüslim tarihçilerin verdikleri bilgiler, Müslüman tarihçilerin verdikleri bilgilere nazaran zayıf kalmaktadır.

İlîyâ en-Nâsîbî/Elias von Nisibis (ö. 1046 sonrası) Elia Bar-Senaya
History: Mervânî tebaası olduğunu bildiğimiz tek tarihçidir. Mervânîlerin ilk dönemlerine kadarki olayları kaydettiği kronografyasında Mervânîlerle ilgili az da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak dönemin tanığı olması hasebiyle verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

Yahya Said el-Antakî (ö. 458/1065-66), Târihü'l-Antakî: Yazar, eserinde Bulgar, Rus, Ermeni, Gürcü ve Bizans İmparatorluğu'nun İslam âlemiyle ilişkisi hakkında bilgiler vermektedir. Tarihi 326/938 ve 425/1035 yıllarıyla sınırlıdır.²⁹ Yahya, Bizans-Müslüman sınır bölgesinde gerçekleşen olayların 425/1033-34'e kadar olan kısmını en ince detayına kadar nakletmektedir.³⁰

El-Antakî, dindaşı Melkitî Said b. Bitrîk'in (ö. 328/939-940) *Târihü'l-Mecmû'* adlı³¹ eserine yazdığı zeyl ile tanınır ve yazdıkları, onun kroniğinin devamıdır.³² Eserde Nasrüddevle'nin çağdaşı olan Fâtımî Halifeleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca Mısır'ın durumu, Halep ve Antakya'daki gelişmeler ve Bizansla ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu eserde Büveyhîler, Hamdanîler, Mısır ile Abbasî Halifeleri ve Bizanslılar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Ancak Mervânîlerin ilk dönemlerini kaleme aldığı halde Diyâr-ı Bekr'e değinilmemiştir. Ayrıca Urfa'nın Bizanslıların eline geçmesini anlatırken Mervânîlerin buradaki faaliyetlerine de değinilmemiştir.³³

Michael Attailates (ö. 1080), Historia: Attaleiates, tarihinde, 1034-1080 yılları arasındaki gelişmelerden bahsetmektedir. Bu kitapta Mervânîler ile ilgili dolaylı ve yüzeysel bilgiler mevcuttur. Mikhael Attaleiates ve yakın dönemde yaşamış Bizans tarihçilerinin yazdıkları kitaplar, daha çok Bizans'ı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu kitaplarda Mervânîler hakkında az miktarda da olsa bazı bilgiler bulunabilir.

Ioannis Skylitzes (ö. 1101), Synopsis Historiarum: Skylitzes, Bizanslı tarihçiler içerisinde Mervânîler bağlamında en önemli isimdir. Skylitzes'in tarihinde 811 ile 1057 yılları arasındaki olaylar ele alınmaktadır. Burada nakledilen bilgilerin

²⁹ El-Antakî, **Târihü'l-Antakî**, Ömer Abdüsselam Et-Tedmurî (Tah.), Cerus Burs, Lübnan 1990, s.5

³⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.36

³¹ Avcı, "Saîd b. Bitrîk", **DİA**, TDV, Ankara 2008, c.35, s.551

³² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.36

³³ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s. 29-30

bir bölümü sözlü anlatımlara veya günümüzde artık mevcut olmayan kaynaklara dayanmaktadır.³⁴

Ioannes Zanoras (ö. 1130), Tarihlerin Özeti: Bu Bizans tarihçisinin kitabı, *Tarihlerin Özeti* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bizans Tarihi'nin bu dönemi hakkında önemli bir kaynak olan kitapta, Urfa'nın alınması olayı zikredilmiş, Skleros isyanında Mervânîlerin isyancılarla ittifak kurduğu belirtilmiştir.

Urfalı Mateos, (ö. 543/1150), Tarihu Mettâ er-Rehâvî/Urfalı Mateos Vekayî-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeylî (1136-1162): Mateos, 952-1136 yıllarını kapsayan vakayinamesinin ilk bölümünde Mervânîler hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. Bu bilgiler, ağırlıklı olarak Nasrüddevle (Nasırdol ve Nasırdol) zamanına aittir. Eserde, Urfa olayları hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Yazar, Gürcü Kralı Liparit'in Selçuklular tarafından esir edilmesi ve sonrasında gelişen olayları, diğer kaynaklardan farklı ve detaylı bir şekilde işlemektedir.³⁵ Urfalı Mateos'un vakayinamesinde, Nasrüddevle'nin de destek verdiği Urfa kuşatması geniş bir şekilde anlatılmış, Mervânîler hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler sunulmuştur.

Ebü'l-Ferec (ö. 685/1286), Târihu Muhtasari'd-Düvel: Gregory Ebü'l-Ferec (Bar Hebraeus/İbn İbrî) Malatya'da doğmuş, 17 yaşında Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiştir. Belagat ve tıp okumuştur. Ölümünden önce Kronolojisini Arapçaya tercüme etmiştir. Târihu Muhtasari'd-Düvel adını verdiği bu eserinde³⁶ Urfa olayları hakkında kıymetli bilgiler mevcuttur.³⁷

2. Özel Tarihler

2.1. Şehir ve Bölge Tarihleri

İbnü'l-Adîm (ö. 660/1261-62), Buğyetü't-Talep fi Târihi Haleb: Fâtımîlerin, Halep'in farklı hükümdarlarının ve Suriyeli Bedevilerin Mervânîlere yönelik politikası hakkında bilgi veren başlıca tarihçiler, Halep kenti tarihi yazarı Kemalüddin İbnü'l-Adîm ile Şam tarihinin yazarı İbn Kalanisi'dir (ö. 555/1160). Büyük ihtimalle her ikisi de İbrahim es-Sabî'nin torunlarının eserlerini eserlerine dâhil

³⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.36

³⁵ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.28-29

³⁶ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s13

³⁷ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.27

etmişlerdir. İbn Hallikan, İbn Kalanisi'nin eserini Hilal es-Sâbî'nin devamı olarak değerlendirmektedir. Kemalüddin İbnü'l-Adîm, Halep tarihini konu alan biyografik bir ansiklopedi olan *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb* adlı eserinde herhangi bir şekilde Haleb şehri ile temas etmiş olan, aralarında Mervânî ülkesinden kişilerin de bulunduğu önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer vermiştir.³⁸ Özellikle Vezir İbnü'l-Mağribî hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Mervânîlerin diğer veziri olan İbn Cehîr hakkında da detaylı bilgiler verdiği görülmektedir.

Zübdetü'l-Halib fi Tarih-i Haleb adlı eserinde İbnü'l-Adîm, Mervânî dönemi tabiplerinden Ebu Nasr Yahya b. Cerîr et-Tikritî'nin kaleme aldığı *el-Câmi' li't-Tevârih* adlı eserden yararlanmış ve Hristiyan doktor Ebu Nasr'ın şehirlerin kuruluşu, devletler tarihi ve hükümdarlar tarihine dair eserinden alıntılar yapmıştır.³⁹ Muhammed b. Hilal'in hazırladığı *Kitabü'r-Rebî'*, adlı eserde Nasrüddevle'nin siyaset anlayışı ve kişiliğini ortaya koyan üç hikâyeye sadece İbnü'l-Adîm'in kitabında mevcuttur.

İbnü'l-Adîm XI. ve XII. yüzyıllara ait bilgileri *Meliknâme*, *Garsu'ni'me*, Muhammed'in *Kitabü'r-Rebî'*, Muhammed Hemedanî'nin *Unvanü's-Siyer'i*, Üsâme b. Munkiz, Azimî, Sem'ânî ve Ebu Galib Şeybanî'nin günümüze ulaşmamış eserlerinden nakiller yapmıştır.⁴⁰

İbn Şeddâd (ö. 684/1285-86), el-A'lakü'l-Hatîre fi Zikri Ümerai's-Şam ve'l-Cezîre: İbn Şeddâd, İbnü'l-Ezrak'tan sonra yaşamış, kitabında ondan uzun alıntılar yapmıştır. Mervânîleri anlatırken bazı olayları İbnü'l-Ezrak'ın yazdığı şekilde aktarmış, bazen değişik bilgiler eklemiş, bazı yerlerde ise anlattığı olaylar onun anlatımlarıyla çelişmiştir. İbn Şeddâd, kitabında İbnü'l-Esir ve İbnü'l-Erzak'tan ve diğer kaynaklardan bahseder. El-Cezîre bölgesini detaylı bir şekilde tasvir eder. Şehirleri ele alırken kronolojik olarak kimlerin hâkim olduklarını belirtir. Bu bilgiler, Mervânî ülkesini tanımak açısından önemlidir.

³⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.34

³⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiyetü fi Kürdistani'l-Vüstâ*, Matbaatü'l-Livâ, 1. Baskı, Bağdat 1972, c.1, s. 12

⁴⁰ Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adîm'in Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, 2. Baskı, Ali Sevim (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.H

İbn Şeddâd'ın eserine bakıldığında Diyâr-ı Bekr bölgesiyle ilgili kısmına bakıldığında İbnü'l-Ezrâk'tan birçok bilgi naklettiği görülmektedir. Ancak İbn Şeddâd bu bilgileri kale ve kentlere göre sınıflandırmıştır.⁴¹

Şeref Han Bitlisî (1012/1603-04), Şerefnâme: Bu eserde, Mervânîlerle ilgili az bilgi mevcuttur. Şerefhan, sonraki tarihte Mervânî ülkesine hâkim olacak Beni Erdelan'dan bahsederken bu ailenin köklerinin Mervânîlere gittiğini söylemektedir.⁴²

Abdüsselam Efendi (ö. 1843-44) Ümmü'l-İber: 1258/1842-43 yılında yazılan bu Mardin tarihçesinde, Mervânîler hakkında başka kitaplarda bulunmayan ayrıntılar mevcuttur. Bu eser sayesinde Mardin'in kesin olarak Mervânî hâkimiyetinde olduğunu ve Nasrüddevle'nin Mardin'de yaptığı imar faaliyetlerini öğreniyoruz.

Abdulgani Efendi (ö. 1951) Mardin Tarihi: Bu eserde, Mervânîlerle ilgili bazı yeni bilgiler bulunmaktadır. Yazar, kendisinden önce yaşamış olan Abdüsselam Efendi'nin tarihinden bahsetmiş, onun eserindeki yanlışlıkları zikretmiş ve bu kitabın Mardin tarafında bilinen bir eser olduğunu belirtmiştir.⁴³ Yazarın, *el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi* adlı eserinde de birçok mimari esere ait kitabelere yer verilmiştir.⁴⁴

2.2. Biyografik Eserler (Tabakat, Teracim, Vefayat Kitapları)

Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), Mü'cemü'l-Üdebâ: Bu eserde, Mervânî veziri İbnü'l-Mağribî hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Diğer kaynaklarda olmayan İbnü'l-Mağribî'nin Mısır'dan kaçışı ve ailesinin öldürülmesinin ayrıntıları yine bu eserde dir. Yakut el-Hamevî ve İbnü'l-Adîm, Yahya Cerir et-Tikritî'nin *el-Cami' li't-Tevarih* adlı eserinden alıntı yapmışlardır.⁴⁵

İbn Hallikân (ö. 681/1282), Vefeyâtü'l-A'yân: VII. asırda yaşamış olan İbn Hallikân'ın yazmış olduğu "*Vefeyâtü'l-A'yân*" isimli biyografi çalışması, kendi döneminden itibaren büyük ilgi görmüş ve bütün ilim çevrelerince takip edilmiştir. İbn

⁴¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.49-49

⁴² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.337

⁴³ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, Burhan Zengin (Haz.), GAP Yayınları Kültür Dizisi 1, Ankara 1999s. 33

⁴⁴ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.IX

⁴⁵ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre fi Zikri Ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, Yahya Zekerîya Abare (Tah.), Menşurat-ü-Vezaret'üs-Sekafe, Dimeşk 19913/1, s.43; Abdurrahkib Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiyetü fi Kürdistani'l-Vüstâ*, Dâr Ârâs, Erbil 2001, c.2, s.283; Chase F. Robinson, "İbn al-Azraq, His "Ta'rikh Mayyafariqin" and Early Islam", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Cambridge University Press, Third Series, Vol. 6, No. 1, (April 1996) s.24; Yusuf Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", (25-27 Nisan 2008), s.304-314 s.312

Hallikân kendi çağına kadar gelen bütün kaynakları tahlil ve tenkit süzgecinden geçirerek geniş bir derleme yapmıştır. Yazar, Orta Çağ biyografik sözlük geleneğinin zirvesini teşkil eden eserinde, pek çok hükümdara yer vermiş ve İslam tarihine damga vuran şahsiyetlerden söz etmiştir.⁴⁶ Bu eser, Nasrüddevle başta olmak üzere Mervânî emir ve devlet adamları ile ilim adamları hakkında aynı türdeki eserlere göre daha fazla bilgi içermektedir.

İbn Ebi Usaybia (ö. 668/1269), Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ: Bu eser, tıp tarihinin en önemli kitaplarından birisidir. 15 bölümden meydana gelen eser, Grek, Roma, Hint, Süryânî ve İslâm hekimlerinin hayatlarını ve tıp ilmine olan katkılarını ayrıntılarıyla içermektedir.⁴⁷ Eserde, Nasrüddevle'ye doktorluk yapmış olan Bahtîşu ailesine mensup doktorlar, Zahidü'l-Ulema, İbn Butlân, Yahya Cerir et-Tikritî, Fadl b. Cerir et-Tikritî, İbn Dinâr ve Ammar b. Ali hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca *Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi* 'nin kuruluşu geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁴⁸

İbnü'l-Fûvâtî (ö. 723/1323), Mecmeü'l-Adâb fî Mü'cemi'l-Elkâb: *Mecmau'l-Âdab fî Mu'cemi'l-Esma ala Mu'cemi'l-Elkâb* adlı eser, lakaplara göre alfabetik sırayla düzenlenmiş mufassal biyografi kitabının kısaltılmış halidir.⁴⁹ Bu eserde, Mervânî hükümdarları, devlet adamları ve bu dönemde Mervânî ülkesinde yaşamış ilim adamları hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir.

Zehebî (ö. 748/1348), Siyeru A'lami'n-Nübelâ: Ez-Zehebî'nin 25 ciltten oluşan eserinde, incelenen konu hakkında az da olsa bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu eserde bazı şahsiyetlerle ilgili birçok yerde bulunmayan bilgilere rastlanmaktadır.

İbn Aybek Es-Safedî (ö. 764/1363), Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefâyât: 29 ciltten oluşan bu eserde, Mervânîlerin önemli şahsiyetlerinin biyografilerine yer verilmektedir. Mervânîler zamanında Meyyafarkin ve Âmid'de yaşamış olana bazı ilim adamlarını bu eserde tespit etmek mümkündür.

Ed-Davûdî (ö. 945/1540), Tabakâtü'l-Müfessirîn: Eserde, Mervânî veziri Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî hakkında nadir bulunan bilgiler mevcuttur. Vezir'in öldürülen babası, amcası ve kardeşlerinin isimleri bu kitapta zikredilmektedir. Yazar,

⁴⁶ Mahmut Recep Keleş, "İbn Hallikan'ın Vefeyatü'l-A'yân İsimli Eserine Göre Selçuklu Biyografileri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 11, Sayı 36, 2018, s.316.

⁴⁷ Mahmut Kaya, "İbn Ebu Usaybia", *DİA*, TDV, Ankara 1999, c.19, s.446.

⁴⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328

⁴⁹ Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvâtî", *DİA*, TDV, Ankara 2000, c.21, s.47-49.

başka hiçbir kaynakta rastlayamadığımız İbnü'l-Mağribî'nin Meyyâfârikîn'de zehirlenerek öldürülmesi iddiasını bu eserinde ortaya atmıştır.⁵⁰

C. Coğrafi Eserler (Buldan, Mesâlik kitapları) ve Seyahatnameler

İbn Hurdazbih (300/912-913), Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik: Yazar, bu eseriyle *İslam coğrafyacılarının babası* unvanını kazanmıştır. Verilen bilgilerin büyük bir kısmı, kara ve deniz yollarına hasredilmiş, bu yolların dört yönde gelişmesi izlenerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır. İbn Hurdazbih, Sasani döneminden kalan kayıtları kullanmış, bazı seyyahların özel notlarına bakıp güvenilir kaynakların ışığında eserini kaleme almıştır.⁵¹ Eserinde Diyâr-ı Bekr bölgesindeki şehirler hakkında tasvirler yer almaktadır.

Makdisî (ö. 390/1000 civarı), Ahsenü't-Tekâsîm: Konu ile ilgili kapsamlı bir coğrafya kitabı olan bu eser, 375/985-986 yılında yazılmıştır. Bu eserde Cezîre Bölgesi'nin üretim, ziraat ve ticaret hayatı en ince detayına kadar tarif edilmiş ve Mervânî hâkimiyeti öncesi ekonomik hayat resmedilmiştir.⁵²

İbn Havkal (ö. IV/X. yüzyıl), Sûretü'l-Arz: Mervânîlerin ilk yıllarında yaşamış bir coğrafyacı olan İbn Havkal, Mervânîlerin hâkim olduğu şehirler hakkında genel bilgiler vermektedir.

Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073 sonrası), Sefernâme: Nasrüddevle'nin çağdaşı İsmailî ilim adamı ve gezgin, bu dönemde Mısır yolculuğunda Mervânî ülkesinden geçerek gördüklerini kayıt altına almıştır. *Sefernâme*, 1045-1052 yılları arasında kapsamaktadır. Nâsır-ı Hüsrev, yolculuğu sırasında Ahlat, Bitlis, Erzen, Meyyâfârikîn, Âmid ve Harran'ı ziyaret etmiş⁵³ ve burada gördüklerini anlatmıştır. Nasrüddevle'nin son dönemlerinde Mervânîlerin önemli kentleri hakkında verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Nâsır-ı Hüsrev, bu seyahatnamesinde Mervânî şehirlerinin ekonomik ve siyasi durumu ile şehirlerdeki yapılar hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Nasrüddevle döneminde yaşaması nedeniyle verdiği bilgilerin doğruluk derecesi yüksektir.

⁵⁰ Bilal Deliser, "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali Ed-Dâvûdî ve "Tabakâtü'l-Müfessirîn" Adlı Eseri", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.4, sayı: 8, 2015/4. s.193

⁵¹ Seyyid Makbul Ahmed, "İbn Hurdazbih", **DİA**, TDV, Ankara 1999, c.20, s.78-79.

⁵² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.35, s.315

⁵³ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", **DİA**, TDV, Ankara 2006, c.32, s.395

Bünyamin et-Tulaytilî (ö. 569/1173), Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî: XII. asırda yaşamış olan Yahudi gezgin, bu eserinde Diyâr-ı Bekr ve etrafındaki şehirleri tanıtmakta ve buradaki Yahudi nüfusu hakkında bilgiler vermektedir.

Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), Mu'cemü'l-Büldân: 6 ciltten oluşan bu coğrafik sözlükte Cezîre şehirlerinin yanı sıra en ücra köşelerindeki yerleşim yerleri, kaleler ve manastırlar da kayda geçirilmiş, bölgenin nüfus yapısı ve ekonomisine dair zengin veriler derlenmiştir.⁵⁴

El-Ömerî (ö. 749/1349), Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr: Şehabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fadlullah el-Ömerî'nin 27 ciltten oluşan ansiklopedisi, Mervânî vezirleri hakkında bazı bilgiler içermektedir. Elbette ki Ömerî de diğer müellifler gibi kendinden önceki tarihçilerden bilgiler almıştır; ancak bazı detaylar veya kendilerine ait bazı anlatımları önem arzetmektedir.

D. İlmî ve Edebi Eserler

İliya en-Nasîbî (ö. 1046), Mecalîsu İliyâ veya Resâilü'l-Cedeliye: Mervânî Emiri Nasrüddevle, Nusaybin'i 417/1026 yılında iki kere, 418/1027 yılında bir kere ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler esnasında Nasrüddevle'nin yanında bulunan Vezir İbnü'l-Mağribî, İliyâ ile Nusaybin'de 7 gün süren ilmî münazaralar yapmıştır. Münazarada akaid, Mesih, astronomi, Arap ve Keldanî lügati gibi konular ele alınmıştır. İliyâ, tüm bu münazaraları *Mecalîsu İliyâ veya Resâilü'l-Cedeliye* adıyla kaleme almıştır. Bunu Vezir'in vefatından sonra 418 yılında arkadaşı Ebü'l-Âlâ Sâ'id b. Sehl'e göndermiştir. Eser, Mervânî yöneticileri ile Nasturî Hristiyanlar arasında iyi ilişkilerin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁵⁵

İbn Butlân (ö. 1066), Da'vetü'l-Etibbâ: Nasrüddevle döneminin ünlü doktorlarından olan İbn Butlân, bu tıp kitabını 450/1058-59 yılında Konstantiniye'de

⁵⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.35, s.315

⁵⁵ İliya En-Nasibinî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, Joseph Habbi (Çev.), Syriac Academy Publication, Baghdad 1975, s.207; İliya En-Nasibinî, "Mecalîsu İliya Matranı Nusaybin Neşereha el-Eb Luvîs Şeyho el-Yesûî", **Mecelletü'l-Kadisiye li'l-Ulûmi'l-İnsaniye**, Muhammed Kerim İbrahim Eş-Şemrî (İ'dad, Ta'lik ve Tashih), c.11., Sayı 4, 2008, s.40-44; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.192 dipnotu/ c.2, s.270

Deyrû'l-Menîh'te *Kelile ve Dimne* tarzında yazmış⁵⁶ ve Nasrüddevle'ye ithaf etmiştir. Bu eserde, Mervânî toplumsal hayatı ile ilgili bazı ipuçlarına rastlanmaktadır.⁵⁷

En-Nüveyrî (ö.733/1333), Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb: En-Nüveyrî'nin 33 ciltlik bu eseri, konu eksenli olan genel bir tarih kitabıdır. En-Nüveyrî, eserinde Selçuklu, Büveyhî, Abbasî ve Fâtımî tarihini anlatırken Mervânîlere de değinmiş, dolaylı da olsa onlar hakkında bazı bilgiler vermiştir. Aktardığı bilgiler, büyük ölçüde tarihçilerin verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Bununla birlikte Mervânî tarihiyle ilgili farklı bazı bilgiler ve detaylara da yer vermektedir.

E. Modern Çalışmalar

Abdurakib Yusuf, Ed-Devletü'd-Dustekiye fi Kürdistani'l-Vüsta I, II: Bu eserin birinci cildi, Mervânî siyasi tarihini konu almakta; ikinci cildi ise Mervânîlerin kültür ve medeniyetini ele almaktadır. Yusuf'un bu çalışması takdire şayandır. Yusuf, konuları mercek altına almış ve akla gelebilecek soruları sorarak bu alanı zenginleştirmiştir. Eserinin sadece birinci cildini gören Ripper'e göre Yusuf, 1972 yılında yayımlanan kitabında, İbnü'l-Ezrak'ın naklettiği bilgileri Orta Çağ İslam dünyasının başkaca önemli tarih eserleri ile karşılaştırıp eklemeler yapmış, kaynaklardaki çelişkileri de ortaya koymuştur.⁵⁸

Thomas Ripper, Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı: Ripper, bu önemli eserinde daha çok tespit ve çıkarımlara ağırlık vermiştir. Ulaştığı eserlere bakılınca, Mervânîlerin genel tarihi bağlamında ortaya koyduğu bilgilerin önemli bilgiler olduğu söylenebilir. Ancak bilgileri kullanma biçimi ve konuları ele alma tarzı ile kendine has bir yöntem oluşturmuştur. Bu çalışmasıyla, Mervânî tarihi konusundaki bilgi ve yorum birikimini zenginleştirmiştir. Fakat bazı konulara gerektiği kadar değinmemiş, elindeki birçok veriyi ortaya dökmeye gerek duymadan kanaatini yansıtan cümlelerle yetinmiştir. Kitabeler, paralar gibi önemli ve

⁵⁶ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâtî'l-Etîbbâ*, s.328; İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etîbbâ*, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.8; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslam*, c.1,3, 1. Baskı, Seyyid Kesrevî Hasan (Tah.), Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1990, c.1, s.340; Kâhya, "İbn Butlân", *DİA*, TDV, Ankara 1999, c.19, s.382

⁵⁷ İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etîbbâ Ala Mezhebi Kelile ve Dimne*, Beşare Zelzel (Tah.), Matbaatü'l-Hudeyyiye, İskenderiye 1901, s.15

⁵⁸ Ripper, *Diyarbekir Merwanileri...*, s.27

kesin nitelikte olan birinci dereceden bilgilerin içeriğine girmemiş, bunlara pek az değinmiştir. Çevirisinde yer ve şahıs isimlerinin birçoğu yanlış verilmiştir.

Abdurrahim Tufantoz, Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085:

Bu eser, Tufantoz'un doktora tez çalışmasıdır. Mervânî tarihini genel olarak ele alan bu eserde, Nasrüddevle döneminde yaşanan olaylar da ele alınmıştır. Mervânîler hakkında Türkçe olarak yazılmış ilk akademik çalışmadır.

Yusuf Baluken, Mervaniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler (Yüksek Lisans Tezi): Baluken, çalışmasında ağırlıklı olarak Nasrüddevle dönemindeki ilmi ve düşünsel gelişmeleri ele almıştır. Yazar, tezinin ek kısmında, Mervânî Veziri İbnü'l-Mağribi ile Nusaybinli İliyâ arasında yedi oturumda gerçekleşen münazaralardan ilkinin tercümesine yer vermiştir. Çalışmamızda, ayrıca Baluken'in *Mervânîler Devrinde Cizre*, *Mervânîler Devrinde Lice*, *Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler*, *Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü ve Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Cizre Buhti Beyliği* adlı makalelerinden de yararlanılmıştır.

Şükrü Erdoğan, Mervânîlerin Dış Siyaseti (Yüksek Lisans Tezi): Bu çalışmada, genel olarak Mervânî Devleti'nin dış ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca el-Müeyyed fi'd-Din eş-Şirâzî'nin Nasrüddevle'ye yazdığı mektuplardan ikisinin tercümesi de verilmiştir. Çalışmamızda bu tercümelerden istifade edilmiştir.

Diğer Çalışmalar: Mustafa Alican'ın *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)* adlı doktora tezi, Ümmihan Özkul'un Bizans tarih yazarlarından İoannes Skylitzes'in, *Sinopsis İstorian Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)* adlı yüksek lisans tezinden de yararlanılmıştır.

Basri Konyar, Süleyman Savcı, Albert Gabriel ve Şevket Beysanoğlu'nun eserlerinde Mervânîlere ait kitabelerin fotoğrafları ve çevirileri mevcuttur. Bu yazarlar, Âmid ve Meyyâfârikîn'deki Mervânî eserleri hakkındaki bilgileri istifadeye hazır bir şekilde araştırmacılara sunmuşlardır. Ayrıca Canan Parla'nın *Türk-İslam Şehri Olarak Diyarbakır* adlı yüksek lisans tezinde Diyarbakır'daki Mervânî yapıları ve kitabeleri hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

Tezimizde yararlandığımız makaleler de şunlardır: H. F. Amedroz'un, *The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D*, *Three Arabic MSS. On the History of the City of Mayyafariqin*, V. Minorsky'nin *Caucassica*

in the History of Mayyâfârkîn, Sıddık Ünalın'ın Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır, Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti'nin Hakimiyetine Girişi, XII. Yüzyıl Kaynaklarından İbnü'l-Ezrak'a Göre Batman ve Yöresi Tarihi Hakkında Bazı Değerlendirmeler, Bahattin Keleş'in Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması, Abdurrahman Acar'ın El-Medine: Batman Çayı'nun Tarihten Sildiği Şehir", Mustafa Alican'ın Selçuklu-Mervânî İlişkileri.

II. Mervânîler Tarihine Genel Bir Bakış

A. Mervânîlerin Kökeni

Orta Çağ'daki İslam hanedanlarının birçoğunun menşei konusunda farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen Mervânîler sözkonusu olduğunda kaynaklar onların Kürt asıllı olduklarını ittifakla kaydetmektedirler.⁵⁹ Zaten tarihçilerin birçoğu Mervânîleri en meşhur hükümdarı olan Nasrüddevle⁶⁰ ve diğerlerini *el-Kürdî* nispeti

⁵⁹ Mervânîler denilince İslam Tarihi'nde daha çok Emevîlerin Mervân b. Hakem'in soyundan gelen halifeler aklı gelmektedir. Emevîlerde II. Muaviye'den sonra Süfyanîlerin iktidarı son bulmuş, halife olan Mervân b. Hakem ile Mervânî iktidarı başlamıştır. Bkz. İrfan Aycan, "Mervân I", **DİA**, TDV, Ankara 2004, c.26, s.226. Emevîlerde Mervân b. Hakem'in soyundan gelen hükümdarlara Mervânî kolu denildiğinden, aralarında herhangi bir bağ olmamasına rağmen bunlar ile Mervânî Devleti birbiriyle karıştırılmaktadır.

⁶⁰ Bkz. İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, Süheyl Zükar (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut Bty, c.6, s.2551; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, Darü'r-Risaleti'l-Alemiye, Muhammed Berekat&Kamil Muhammed el-Harrât&Ammar Ruhavî (Tah.), Dimeşk 2013, c.19, s. 346; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâlât-ı Tarih-i Pizîşkî, Tahran 1388, s. 10; Ez-Zehbî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, 11. Baskı, Şuayb Arnavût & İbrahim Zeybek (Tah.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996, c.18, s. 97; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, 1.Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, s.339,355; El-Yafî, **Mir'âtü'l-Cinân**, c.3, s.57; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zehb fi Ahbari men Zeheb**, 1. Baskı, Mahmut Arnavut (Tah.), Darü İbn Kesir, Beyrut-Dimeşk 1986, c.5, s. 173,225; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihaye**, c.15, s. 782; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire**, Darü'l-Kütübü'l-Mısriye, Kahire 1935, c.5, s.2; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.236,251; Ez-Zehbî, **Târihü'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm**, c.9, 1. Baskı, Beşâr Avvâd Ma'rûf (Tah.), Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Byy. 2003, s.13; Eş-Şinterînî, **Ez-Zahire fi Mehâsini Ehli'l-Cezire**, 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sakâfe, Beyrut 1979, c.4, s. 477; El-Makrizî, **Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr**, 2. Baskı, Mektebetü's-Sikafeti'd-Diniye, Kahire 1987, c.2, s. 158; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyan ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sadr, Beyrut 1978, c.1, s. 270/c.5, s. 127; Ez-Zehbî, **El İber fi Haber men Gaber**, Ebu Hacer Muhammed Es-Said b. Besyûnî Zağlûl (Tah.), Darü'l-Kitabü'l-İlmiye, Beyrut 1985, c.2, s. 235; el-Gazzî, **Nehrü'z-Zehb fi Tarihi Halep**, Matbaatü'l-Maruniye, Bty. Halep, c.1, s.503; Et-Tihâmî, **Divanu Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed**

ile kaydetmektedir.⁶¹ Aynı şekilde Mervân'ın hanedanından olmamakla birlikte devletin ilk hükümdarı olan Bâd b. Dûstek de Kürt'tür.⁶²

Mervânîlerin Kürt asıllı oldukları yurtlarından ve mensup oldukları aşiretten de anlaşılmaktadır. Tarihçiler Mervânî ailesinin Hamîdî Kürt aşiretine mensup olduğunu ve yaşadıkları yerlerde Kürt aşiretlerinin meskûn olduğunu belirtmektedirler.⁶³ “Mervânîlerin hâkim oldukları bölge Orta Çağ'da *Zevezân* diye adlandırılan geniş bir coğrafyayı da içine alarak güneyde Musul'dan başlayıp kuzeyde Ahlat hududuna, doğuda Azerbaycan'ın Selmâs şehrinden, batıda Diyâr-ı Bekr'e kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Büyük bir kısmı dağlık olan ve tarıma elverişli ovaların sınırlı olduğu bu coğrafya, Hamîdî, Lârî, Hezbânî, Mihrânî, Hakkârî, Buhtî, Beşnevî, Çûpî ve Milli gibi önemli Kürt aşiretlerini barındırmaktaydı.”⁶⁴

Nasrüddevle Ahmed ve kendisinden önce emirlik yapan ağabeyleri Ebu Ali Hasan ile Mümeahidüddeve Ebu Mansur Said, Mervân'ın çocuklarıdır. İbnü'l-Ezrak, hanedana adını veren Mervân'ın babasının ismini *Kek* olarak kaydetmiştir. Nasrüddevle'nin amcazadelerinin isimlerini *Reis Mûsık b. Muhammed b. Kek, Reis Avşîn b. Menkelân b. Kek, Ali b. Mansur b. Kek, Marzubân b. Belaşo b. Kek, Reis Muhammed b. Davud b. Kek* olarak vermektedir.⁶⁵ Her ne kadar bazı tarihçiler

et-Tihâmî, 1. Baskı, Muhammed b. Abdurrahman Er-Rebi' (Tah.), Mektebü'l-Meârif, Riyad 1982, s.12; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, 1/2, c.3, s. 217; Carolle Hillenbrand, “Marwanids”, **The Encyclopaedia of İslam New Edition**, Brill, Leiden 1991, c.6, s.626

⁶¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yan**, c.18, s.97; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, c.18, s. 119; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, Halil Şehade (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 2000, c.4, s.411

⁶² İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.129,388; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.479; İbnü'l-Fuvatî, **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, Muhammed Kazım (Tah.), Müessesetü't-Tabâa ve'n-Neşr, Tahran 1416, c.5, s.536; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.411; İbn Tağrıberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.157; El-İdrisî, **Nüzhethü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afak**, 1. Baskı, Mektebetü's- Sikafetü'd-Diniye, Kahire 2002, s.664

⁶³ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb**, c.1, s.1130; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; Es-Safedî, **Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, Muhammed Arnavut& Türkî Mustafa (Tah.), 1. Baskı, Darü'l-İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2000, c.8, s.115; Katip Çelebî, **Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl**, Ekmeleddin İhsanoğlu (İşraf ve Takdim), İstanbul 2010, c.1, s.251; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.5; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, Vol.6, Issue 2, 2013, s.171; Acar, “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi, İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul 2006, s. 83; Siddık Ünal, “Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır”, **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s.171

⁶⁴ Yusuf Baluken, “Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, **Uluslararası İmam Şafî Sempozyumu**, İstanbul, (7-9 Mayıs 2010), s.67-68; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.304

⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168

hanedana adını veren şahsın babasının ismini *Kisrâ*⁶⁶ İbn Hallikan da *Dûstek* olarak kaydetmişse de⁶⁷ rivayetleri İbnü'l-Ezrak'ın verdiği detaylı bilgilerin yerini tutacak bilgiler değildir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin babası, amcazadeleri ve amcaları hakkında detaylı bilgiler vermenin yanı sıra ondan sonraki nesil hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Öyle ki kendi zamanına kadar erkek evlatlarından tümünü andığını iddia etmiştir.⁶⁸ Biz de bu bilgilere dayanarak Mervân'ın babasının *Kek* olduğu kanaatini taşımaktayız.

Nasrüddevle'nin babası Mervân'ın Harbuhtî,⁶⁹ Çeharbuhtî⁷⁰ veya Hamîdî/Humeydî Kürt aşiretinden olduğu rivayet edilmiştir.⁷¹ Kanaatimize göre Mervân, Hamîdî Kürt aşiretinin Çehârbuhtî oymağına mensuptur. Mervân, Siirt ve Maden arasındaki *Kûrmâs* (كورماس) *Köyü*'nde yaşamaktaydı.⁷²

1977 yılında bu köyü ziyaret eden Abdurrahkib Yusuf şunları yazmıştır: “*Burası çok dalgalı olan Şîrvân mıntıkasındadır. Kûrmâs, Kûran Dağı*⁷³ *eteklerindedir. Üç bölüme ayrılmış olan Kûrmâs Köyü, 33 haneden oluşuyor. Köye vardığımızda etrafımıza köylüler toplandı. Onlara Mervân, çocukları Bâd, Dûstek ve Cibal yani*

⁶⁶ İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4,s.145-146; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.13

⁶⁷ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.177; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.225; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s. 251

⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.224, 225; İbnü'l-Ezrak, eserinin başka bir yerinde Mervân'ın babasının ismini Lekek (لكك) olarak zikretmiştir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s. 59; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 76. Bunun dışında yazara ait tüm kayıtlarda Mervân'ın babasının Kek olarak geçtiği görülmektedir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.76,146,159,168,169,225,226. Kürtlerde Lekek diye bir ismin olmadığı da düşünüldüğünde مروان بن الكك (Mervân b. Kek) şeklinde yazılması gerekirken bu ismin مروان بن لكك (Mervân b. Lekek) olarak yanlış kaydedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca *Kek* ismi, Kürtler arasında *ağabey* anlamında kullanılan ve tarihte örnekleri olan bir isimdir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s. 59; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 76

⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.69; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.5,60,61; H. F. Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.123

⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Büğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, c.1, s.1130; Çehar/çar Kürtçe'de dört anlamına gelir. Çehârbuht kelimesi kaynaklarda yanlış olarak Harbuht şeklinde yazılmıştır.

⁷¹ Her ne kadar bazı araştırmacılar حميدي kelimesini Humeydî olarak okumuşsalar da biz bunun Hamîdî şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz. İbnü'l-Adîm, *Büğyetü't-Taleb...*, c.1, s.1130; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.178; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.115; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.251; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.5; Acar, “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)” s.83; Ünalın, “Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır”, s.171; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.171

⁷² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.76; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, c.1, s.182; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.60-61; Kûrmâs, Günümüzde Siirt ilinin Şirvan ilçesine bağlı İncekaya Köyü'dür.

⁷³ Bu dağın isminin Goran şeklinde okunuşu için bkz. Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Deng Yayınları, Byy. 1998, s.146

Bâhesmâ hakkında sorular sordum, fakat bir şeyler bilmediklerini söylediler. İçlerinden biri, eski bir değirmenin isminin Mervân Değirmeni olduğunu söyleyince aklıma Mervânî ümeralarının ilk neslinin babası Mervân b. Kek b. Mervan geldi. Çünkü İbnü'l-Ezrak,⁷⁴ Mervân'ın bir değirmen sahibi olduğunu, Kûrmâs'ın reislerinden ve önde gelenlerinden olduğunu söylemektedir.⁷⁵ Derhal buraya gittik. Yer ile düz bir şekilde taş ve kireçten oluşan binanın kalıntılarını gördük. Bariz işaretler kalmamıştı. Bu köy sakinlerinin 1000 yıl boyunca değirmenin ismini muhafaza etmelerine şaşırdım. Bâhesmâ Dağı ise Şirvan ve Hizan mıntıkası arasında kalmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Emîr Bâd b. Hüseyin b. Dûstek'in Hizan ve şimdi bir köy olan Maden'e bağlı Bâhesmâ (Kürtçe Bahesmê diye yazmış) dağlarından çıktığını söylemektedir. Bu dağın ismi değişerek Gerzevil olmuştur. Bâd'ın kabilesi olan Harbuht kabilesinin ismi unutulmuş yerine Şîrvân gelmiştir. Harbuht kelimesinin ikinci kısmı Buht-Buhtân, Bühtân-Botân şeklinde değişmiştir. Buradaki yerleşik halk, hâlâ Bohtî (Botânlı) olduklarını söylemektedir. Botan mıntıkası Habur'dan Zaho'ya oradan Bitlis Vadisi'ne uzanır.”⁷⁶

Thomas Ripper, Bâd'ın çoban olduğu, halkın içerisinde yükseldiği ve kız kardeşinin Kûrmâs Köyü'nde aşiret reisi olan Mervân ile evlenmesinden sonra saygınlık kazandığı şeklindeki rivayeti benimsemiştir.⁷⁷ Fakat aşiret reisi olan Mervân'ın sıradan bir değirmenci olduğu iddiası makul değildir. İbnü'l-Ezrak her ne kadar Mervân'ın kendisine ait bir değirmenin olduğunu ve orayı çalıştırdığını söylemişse de ailesinin Kûrmâs Köyü'nün reisleri ve ileri gelenleri olduğunu nakletmektedir.⁷⁸ Aynı şekilde Bâd'ın Mervân sayesinde saygınlık kazandığı doğru olsaydı, devleti Mervân'ın çocuklarının kurması ve Bâd'ın onların yanında olması gerekiyordu. Bâd'dan sonra hükümdar olan Mervân'ın oğullarının etrafında amcazadelerinin olduğu, hükümdara çok yakın durdukları ve en üst düzeyde devlet imkânlarından faydalandıkları görülmektedir. Bâd'ın bu şekilde çoğu akrabasını etrafında tuttuğu, onlardan daha nüfuzlu olduğu ve Mervân'ın çocuklarının Bâd'ın mirasından faydalandıkları tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mervân'ın çocuklarının savaşlarda Bâd'ın komutasında olması da bu Ripper'in savıyla çelişmektedir. Bâd'ın

⁷⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.358

⁷⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.76

⁷⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.358-360

⁷⁷ Ripper, *Diyanbekir Merwanileri...*, s.22

⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.59,60

Hamdanîler ile yaptığı savaşta öldürülmesinin ardından Mervân'ın çocuklarından Ebu Ali, fırsatı değerlendirip dayısının eşiyle evlenerek yerine geçmiş ve kendini bu evlilikle hükümdar olarak meşrulaştırmıştır.⁷⁹

Mervân ailesi ile Bâd ve Beşnevi aileleri arasında da akrabalık ilişkileri vardı. Mervân, Bâd'ın kızkardeşi *Fehm* ile evliydi.⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Fenek Kalesi*'ne⁸¹ hâkim olan Ebu Tahir el-Beşnevî'nin annesinin Mervân'ın kızı olduğunu kaydetmektedir.⁸² Mervân ailesinin Fenek Emiri ile akrabalık kurabilmeleri de seçkin bir aile olduklarını göstermektedir.

Bâd b. Dûstek'in soyundan gelenler Dûstekîler olarak bilinmektedir. Dûstekîler, Behdînân'ın büyük aşiretlerinden biri olup yurtları Duhok'un kuzeyinden Metina sıradağlarını sınırlayan Sepne Vadisi'nin güney tepelerine kadar uzanır. Bu ailelerden birçok kişi soylarının Bâd ve Mervânîlere dayandığını, bilinmeyen bir Diyâr-ı Bekr bölgesinden geldiklerini söylemektedir. İçlerinde çok sayıda Doskî ismi vardır. Bu kabilenin Mervânî Devleti ile irtibatlı olma ihtimali bulunmaktadır. Mervânî ailesine mensup bazı kişiler, Meyyâfârikîn mıntıkasını terk edip Behdînân bölgesine gitmiştir.⁸³

B. Bâd b. Dûstek (373-380/983-990) ve Mervânî Emirliği'nin Kuruluşu

Cezîre'de (Yukarı Mezopotamya) 983-1085 yılları arasında hüküm süren bu hanedan, adını veren Mervân b. Kek'ten almaktadır. Mervânî Devleti'ni kuran kişi Mervân'ın çocuklarının dayısı olan *Bâd b. Dûstek* olduğundan, devlet bazen Dûstekîler adıyla da anılmaktadır. Nitekim araştırmacı Abdurrahman Yusuf, Bâd'ın yanı sıra Mervân'ın da Dûstek'in oğlu olduğuna ilişkin bir bilgiden yola çıkarak devletin ismini *Dûstekî Devleti* olarak kabul etmiş ve kitabını bu adla (ed-Devletü'd-Dûstekîye) yayınlamıştır.⁸⁴

⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.77

⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.91

⁸¹ Cizre'nin yedi kilometre kuzeyinde olan bu kale halk arasında Fınık adıyla anılmaktadır. Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.1, s.42; Bkz. Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, s.146

⁸² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.461; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c.8, s.320

⁸³ Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.360

⁸⁴ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s. 225; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s. 177,251; Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.1, s.44; İbn'ül-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, 69

Devletin kurucusu Bâd, birçok kaynakta *Bâd el-Kürdî* olarak anılmaktadır.⁸⁵ Bâd'ın⁸⁶ doğum tarihi, ailesi ve büyüme süreci hakkında bilgi yoktur. Sadece Mehmed Emin Zeki, onun 324/926 yılında Âmid'de doğduğunu, 348/959 yılında Siirt Emiri olan babası Dûstek'in yerine geçtiğini kaydetmektedir.⁸⁷

İbnü'l-Ezrak, İbn Tağriberdî ve Miskeveyh, Bâd'ın tam adını *Ebu Abdullah Hüseyin b. Dûstek* olarak zikretmişlerdir.⁸⁸ İsmi bazı yerlerde *Ebü Şücâ Abdullah Hüseyin*⁸⁹ diye geçerken İbnü'l-Ezrak, *Bâd b. Dûstek el-Harbuhtî, Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Dûstek* olarak kaydetmiştir.⁹⁰ İbnü'l-Fuvatî ise Bâd'ın ismini *Müncidüddeve Ebü'l-Gârât Bâz b. Dûstek b. Abdullah el-Hamîdî el-Bâhuneysî el-Kürdî el-Fârisî* olarak yazmıştır.⁹¹ İbnü'l-Ezrak hem Bâd'ı hem de kardeşi Ebü'l-Fevâris'i *Hüseyin* olarak zikrederek çelişkiye düşmüştür.⁹² İbnü'l-Esîr, onu *Bâz el-Kürdî* olarak ifade ettikten sonra asıl adının *Ebu Abdullah Hüseyin b. Dûstek* olduğunu söylemiş, diğer yandan Hamîdiye Kürtlerinden bazı dostlarının ona anlattığı bilgilere göre isminin *Bâz*, künyesinin *Ebu Şücâ'* olduğunu ve *Ebu Abdullah Hüseyin b. Dûstek*'in Bâz'ın kardeşi olduğunu söylemiştir.⁹³ İbn Miskeveyh ve İbn Tağriberdî'ye

⁸⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s. 479; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l- Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s. 536; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s. 411; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.157; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.388

⁸⁶ Bu isim Ebu Şüca er-Ruzrâverî, İbnü'l Ezrak, Urfalı Mateos, İbn İbri, Ebu'l Fida, İbn Haldûn ve Amedroz tarafından Bâd (rüzgar) şeklinde; Yahya b. Said b. Antaki, İbnü'l-Esîr, Sibt İbnü'l Cevzi, Bedreddin Ayni, E. Honigmann ve Minorsky tarafından ise Bâz (doğan, şahin) şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1987, c.8, s.415; Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbakir Mervanoğulları/990-1085*, s. 58,106; Abdurrahman Yusuf, kitabının birinci cildinde bu ismi Bâd olarak yazmışken ikinci cildinde ise Pâd olarak kullanmış ve bunun nedenini izah etmiştir. Yusuf, Pâd kelimesini Padişah kelimesi ile ilişkilendirmiş, sözlük ve bazı kaynakların bu şekilde kullanımlarını da tezine dayanak yapmıştır. İbnü'l-Ezrak, er-Rüzraverî, İbn Tağriberdî ve diğer kaynaklar bu ismi Bâd olarak kaydederken, bazı kaynaklar Bâz olarak yazmışlardır. İbn Bîtrîk ise bu ismi bir kere Bâd ve bir kere Bâz olarak kaydetmiştir. Muhammed Emin Zeki, Bâz yani zal harfi yerine zeyn harfini kullanarak yazmıştır. Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye*, c.1, s.30/c.2, s.357-358

⁸⁷ Mehmed Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhir-i Kurd u Kurdistan)*, 2. Baskı, M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay (Çev.), Apec & Öz-Ge Yayınları, Swedan 1998, s.41

⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farikî*, Bedevi Abdullatif A'vad (Tah.), Hey'etü'l 'Amme li Şuuni'l-Metabi'i'l-Emiriye, Kahire 1909, s.49, İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.69; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146; İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem...*, 3. Baskı, Ebü'l-Kasım İmamî (Tah.), Tahrân, 2000, c.7, s.106

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.37; Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbakir...*, s.59

⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farikî*, s.49-50; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.69

⁹¹ İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l- Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s.536

⁹² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farikî*, s.52; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, Tercüme eden Muhammed Ali Avni, Mektebetü's-Saade, Mısır 1948, s.95

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.7, s.415-416; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.37; Ebu Şücâ' için bkz. Mealî Muhammed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.95

göre *Bâd* onun ismi değil lakabıdır.⁹⁴ İbnü'l-Adîm ve Ed-Devadârî, 376/986-87 yılı olaylarını anlatırken Âmid hakimi *Şazî el-Kürdî*'nin öldüğünü ve kardeşinin oğlu Mervân'ın hükmetmeye başladığını belirtirler.⁹⁵

İbnü'l-Ezrak, Bâd'ın Harbuhtî Aşireti'ne mensup olduğunu yazarken⁹⁶ İbnü'l-Esîr, İbn Miskeveyh, İbn Fuvâtî, İbn Şeddâd ve İbn Haldûn ise onun Hamîdî Kürtlerine mensup olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁷ İbnü'l-Adîm, Nasrüddelve'nin Bâd'ın Hamîdî Kürtlerinden olduğunu ve *Çehârbuhtî* olarak lakaplandırıldıklarını söylemektedir.⁹⁸ Abdurrahim Tufantoz, Bâd'ın Humeydiye Kabilesi'nin Harbuhtî Oymağı'na mensup olduğunu kabul etmektedirler.¹⁰⁰ Yusuf Baluken de aşiretin isminin *Çârbuhtî* olduğu kanaatindedir.¹⁰¹

Bâd, askeri faaliyetlerine Hizan¹⁰² ve Maden¹⁰³ arasındaki Bahesmâ dağlarında başladığına göre¹⁰⁴ memleketinin de burası olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Bâd ile Mervân'ın yaşadığı yerlerin birbirine yakın olduğu görülmektedir.

İbnü'l-Esîr, Bâd'ın ilk dönemlerindeki tüm aşamaları anlatmıştır. Ona göre başlangıçta bir çoban olan Bâd, cömertliğiyle insanları etrafında toplanmış ve yol kesmeye başlamıştır. Elde ettiklerini halka dağıtınca etrafındakiler daha da çoğalmış ve Ermeniy'e girip Erciş'ten başlayarak bu bölgeyi ele geçirmiştir. Gücü daha da

⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecarib'ül-Ümem...*, c.7, s.106; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146

⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Büğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, c.1, s.1130; Ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Camiü'l-Gurer*, Selahüddin El-Müncid (Tah.), Matbaatu Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1961, c. 6, s.216, *وفيه توفي شاذي الكردي صاحب آمد و ملك ابني اخيه مروان*

⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.49; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.69,76

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.36-37; İbn Miskeveyh, *Tecarib'ül-Ümem...*, c.7, s.106; İbn Fuvâtî, Bâd için ayrıca el-Bâhuneysî nispetini de kullanmıştır. İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s.536; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.129-131; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.537

⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Büğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, c.1, s.1130

⁹⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.39;36

¹⁰⁰ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.60-61

¹⁰¹ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, (Yü züncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010), s.55

¹⁰² Hizan günümüzde Siirt iline bağlı bir ilçedir.

¹⁰³ Maden, günümüzde Siirt ilinin Şirvan ilçesine bağlı bir yerleşim yeridir. Madenköy, Siirt ile Hizan arasında, Siirt'tin kuzeydoğusunda ve 41,4 km. uzaklıkta olan yerleşim yeridir.

¹⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.50; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.69; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146; H. F. Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, 1903, s.123, 124

artınca Diyâr-ı Bekr bölgesindeki şehirleri alarak Musul'a yönelmiştir.¹⁰⁵ Diğer tarihçiler İbnü'l-Esîr gibi tüm bilgileri vermemekte fakat ortaya koydukları veriler onun anlattıklarını doğrulamaktadır.¹⁰⁶ Bâd, bu süre içinde Mervân b. Kek ile irtibata geçmiştir.¹⁰⁷ Mervân'ın çocukları Bâd yol kesmeye başladığı andan itibaren onunla beraber idiler.¹⁰⁸

Abdurrakib Yusuf, Bâd'ın çoban olduğunu belirten bu rivayetin sıhhatinden şüphe duymuştur.¹⁰⁹ Bâd'ın faaliyetleri, başarısı, temsiliyeti ve Büveyhi Sultanı Adudüdevle nezdinde gördüğü kabul onun bir çobandan daha öte, devlet tecrübesi ve bilgi birikimi olan bir figür olduğunu göstermektedir.¹¹⁰

Bâd b. Dûstek ile hükümdarların babası olan Mervân'ın akrabalık mahiyeti de farklı rivayetlere konu olmuştur. İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esîr ve Ebü'l-Fida, Bâd'ın Mervân'ın çocuklarının dayısı olduğunu yazmışlardır.¹¹¹ İbnü'l-Ezrak, Mervân'ın Bâd'ın kız kardeşi Fehm ile evli olduğunu söyleyerek bu tezi güçlendirmiştir.¹¹² Anlaşıldığına göre bölgedeki Kürtler arasında ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla akrabalık tesis ediliyordu. Nitekim Mervân ailesi ile Beşnevî Kürtleri arasında da böyle bir akrabalık tesis edilmiştir. Fenek Kalesi'ne hâkim olan Ebu Tahir el-Beşnevî'nin annesi Nasrüddevle'nin kız kardeşidir.¹¹³ Bu rivayetlerden farklı olarak İbn Hallikân, Bâd ile Mervân'ın kardeş olduklarını belirtirken,¹¹⁴ H. F. Amedroz, Bâd ile Mervân'ın bacanak olduklarını iddia etmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, Abdülkerim Özaydın (Çev.), Bahar Yayınları, İstanbul Bty., c.9, s.37; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.7, 415

¹⁰⁶ İbn Miskevî, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.106; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.51; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.69,70; İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.145-14; İbnü'l-Fuâtî, **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.5, s.536; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.537

¹⁰⁷ İbnü'l-Fuâtî, **Mecmeü'l- Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.5, s.536

¹⁰⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.76

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.7, 415; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s. 42 dipnotu

¹¹⁰ Bu konuda bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s. 44

¹¹¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.59; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.76; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, c.7, 394-395; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.33; Ayrıca bakınız Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, I. Baskı, El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Misriyye, Mısır Bty, c.2, s.126; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.410

¹¹² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.78

¹¹³ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.37, 460

¹¹⁴ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zamân**, c.1, s.177; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.102

¹¹⁵ H. F. Amedroz, **Three Arabic MSS. On the History of the City of Mayyafariqin**, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Cambridge University Press, 1902, s. 798

Abdurrakib Yusuf, baba isimlerinin aynı (Dûstek) olduğuna ilişkin bir rivayetin olması, ikisinin de Harbuht soyuna mensup olması, ikisinin de Siirt ve Hizan arasındaki mıntıkaya nispet edilmesi nedeniyle Bâd ve Mervân'ın kardeş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Bâd'ın Mervân'ın kız kardeşi ile evli olma meselesini de ayrı anne ve babalardan olmalarıyla açıklamaktadır.¹¹⁶ Ancak aile hakkında detaylı bilgiler veren ana kaynağımız İbnü'l-Ezrak'ın kaydettiklerine göre Mervân ile Bâd arasında baba tarafından bir akrabalık bulunmamaktadır.¹¹⁷

Bâd'ın siyasi faaliyetlerine başladığı yer Hizan ve Maden arasındaki Bahesmâ Dağı idi. Öncesinde Diyâr-ı Bekr'e saldırıp yağmalamış ve etrafına toplanan kalabalıklarla güçlenmiştir. İlk hakim olduğu yer Hizan ve Maden civarı olmuştur.¹¹⁸ Bâd, Diyâr-ı Bekr'i de ele geçirmek istemiş fakat sonra kuzeydeki Ermenilerin hakim olduğu bölgeye yönelmiştir.

Bölgedeki siyasi istikrarsızlık Bâd'ın hedefine ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bâd, bölgede hâkim olan Bizans Valisi Bardas Skleros'un 366-370/976-980 yılları arasında merkezi otoriteye isyan etmesinden istifade edip Erciş, Ahlat ve Malazgirt'i alarak Muş bölgesinde yağma ve tahribatlarda bulunmuştur.¹¹⁹ Hatta isyan o kadar büyümüştür ki Skleros kendini İmparator ilan edip İznik'i 978'de almış ve İstanbul'u tehdit eder hale gelmiştir.¹²⁰ Bâd'ın işini kolaylaştıran ikinci olay ise Büveyhî hükümdarı Adudüddavle'nin hayatını kaybetmesi ve ondan sonra Büveyhîlerin kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi içerisine girmeleridir. Bu da Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebîa'da meskûn bulunan Arap kabileleri tarafından da desteklenen Bâd'ın el-Cezîre bölgesine yönelmesine sebep olmuştur. Artık iyice güçlenmiş olduğu anlaşılan Bâd'ın askerleri, Adudüddavle'nin ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Diyâr-ı Bekr bölgesine

¹¹⁶ İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s. 10; İbn'ül-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, 69; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s. 44

¹¹⁷ Bkz. İbn'ül-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.158-159,168

¹¹⁸ İbn'ül-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.69; İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.145-146; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.60-61; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.118-119; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakir...**, c.1, s.178

¹¹⁹ Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.118-119; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.60-61

¹²⁰ Zonaras, Skleros'un imparator ilan edildikten sonra Âmid ve Meyyâfârikîn emiri ve Arapların desteğini alarak İstanbul'a yürüdüğünü söylemektedir. Bkz. Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Bilge Umar (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.26-27; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.60-61

girmişlerdir.¹²¹ Bizans'taki Bardas Skleros isyanı ve Adudüddевle'nin ölümünün ardından Büveyhîler arasındaki başlayan çekişmeler Bâd'ın iktidar olması yolunda önünü açmıştır.

Siyasi faktörlerin yanında bazı sosyal ve ekonomik nedenler de Bâd b. Düstek'in bölgede yaşayan halk nezdinde kabul görmesini sağlamıştır. Bu dönemde Diyâr-ı Bekr'de yaşayanlar, Büveyhîlerden memnun değildi. Adudüddевle'nin ölümünü takip eden 19 yıl boyunca Irak'ta arka arkaya bir dizi fiyat artışı ve kıtlık yaşanmıştır. Irak'taki bu ekonomik buhran eyaletlerde yaşayanların Büveyhî iktidarından kopmalarında rol oynamıştır.¹²² Hukuksuzluk, kötü ekonomi idaresi ve Bağdat'taki sömürü koşulları Diyâr-ı Bekr'deki ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.¹²³

Bâd'ın Van Gölü'nün kuzeyindeki kentlere tam olarak ne zaman egemen olduğu bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar Bâd'ın daha önceden Hamdanî ve Büveyhîler'in elinde olan bu topraklara¹²⁴ erken dönemde hakim olduğunu söyleyerek bu tarihi 356 yılına kadar çekmişlerdir.¹²⁵ Kaynaklarda Büveyhî Hükümdarı Adudüddевle'nin 367 yılında Diyâr-ı Bekr'i, sonrasında ise Diyâr-ı Mudar'ı ele geçirdiği görülmektedir.¹²⁶ İbnü'l-Esîr, 373 yılı olaylarını anlatırken Bâd'ın Ermeniye'ye girdiğini ve ilk olarak Erciş'i aldığını kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr, bunun öncesinde Bâd'ın Bağdat'ta Büveyhî Hükümdarı Adudüddевle'nin huzuruna çıktığını da yazmaktadır. Adudüddевle'nin 367 yılında Hamdanî topraklarına sahip olduğu ve 372/983 yılında öldüğü göz önünde bulundurulduğunda Bâd ile görüşmesinin 367 tarihinden önce veya 367-372 tarihleri arasında olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷ İbn Miskeveyh, Bâd ile Adudüddевle'nin görüşmesinin Musul'un Büveyhîler tarafından alınmasından sonra gerçekleştiğini kaydetmektedir.¹²⁸ Musul, Adudüddевle tarafından 12 Zilkade 367/21 Haziran 978 tarihinde alındığına göre görüşmeleri bu tarihe yakın

¹²¹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.37-38; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.118-119; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.60-61

¹²² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.533

¹²³ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.529

¹²⁴ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.48-49; İbn Tağriberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.145-146

¹²⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.57

¹²⁶ İbn Şeddâd, **El-A'lakü'kl-Hatîre...**, c.3/1, s.319; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3/1, s.319,537

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.37-38; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.537; Abdulkерim Özaydın, "Adudüddевle", **DİA**, TDV, Ankara 1988, c.1, s.392-393

¹²⁸ İbn Miskeveyh, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.106

bir zamanda olmalıdır.¹²⁹ Bu görüşme esnasında Adudüddевle, Bâd'ın isyan edeceğini sezmiş, ondan kurtulmak istemiş, Bâd'ı yakalama emri vermiş ancak Bâd kaçmıştır.¹³⁰ Bu bilgiler Bâd b. Dûstek'in Adudüddевle'nin öldüğü ve Mervânî devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilen 372/982-983 yılından önce Diyâr-ı Bekr'in kuzeyinde muktedir olduğunu göstermektedir.

Bâd'ın Adudüddевle ile görüşme ehliyetine sahip olması da bölgede yürüttüğü gaza faaliyetleri ve burada muktedir olmasıyla açıklanabilir.¹³¹ Bâd'ın bu başarısında yeterli hazırlıkları yapması, Büveyhî kuvvetlerinin bölgedeki azlığı, bölgedeki insanların namından dolayı ona itimat etmeleri gibi nedenler de etkili olmuştur.¹³² Hamdanîlerin topraklarında Bâd'ın kabul görmesinin nedeni ise halkın bölgeyi ele geçiren Büveyhîlerden hoşlanması idi. Nitekim burada yaşayanlar Bâd'ı şehirlerine davet etmişlerdir.¹³³

Bâd'ın Büveyhîlerin kontrolüne geçmiş olan Hamdanî topraklarına egemen olması ve Diyâr-ı Bekr'in güneyine inmesi onu Büveyhîlerle karşı karşıya getirmiştir. Adudüddевle'nin oğlu Samsamüddевle lehine sonuçlanan Büveyhîlerdeki taht mücadelesinin ardından Büveyhîlerin Ebû Said Behram b. Erdeşir komutasında üzerine gönderdikleri orduyu yenilgiye uğratan Bâd, 984 ilkbaharında onlarla yaptığı iki savaşı kazanarak Musul'u almıştır. Bağdat'ı gözüne kestiren Bâd, üzerine gelen Ebü'l-Harb Ziyar b. Şehrâkeveyh komutasındaki ordu ile yaptığı savaşta (374/Temmuz-Ağustos 984) yenilmiş, Musul'dan kaçmış, akraba ve askerlerinin çoğu esir düşmüştür.¹³⁴

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.8, s.596; İbn Miskeveyh, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.106

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.37; İbn Miskeveyh, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.106; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s. 60-61

¹³¹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.37-38

¹³² Söylemez, "Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222; Şehrin kuruluşu ile ilgili detaylı bilgi için bu makaleye bakınız. s.231; İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.145-146; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekîye...**, c.1, s.57,72; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.95; Savcı, **Silvan Tarihi**, s.19

¹³³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.70; İbn Miskeveyh, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.108; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.62; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.178; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfarikîn", s. 16; Ersan, "Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Diyarbakır Yöresi", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s.511

¹³⁴ İbn Miskeveyh, **Tecarib'ül-Ümem...**, c.7, s.109; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.63

Suikast tertip edip Bâd'ı ortadan kaldıramayan Büveyhîler, 374/984-85 yılında yapılan antlaşma ile Diyâr-ı Bekr'in tümünü ve Tûr Abidîn'in¹³⁵ batı tarafını ona vermişlerdir.¹³⁶ 377/987 yılında Büveyhilerin Musul Valisi Hacip Sâd ölünce, Bâd harekete geçip Tûr Abidîn'in tümünü almıştır. Samsamüddeve'nin yerine geçen (987) Şerefüddeve, Bâd'ın üzerine Hâşâze'yi göndermiş, o da Ukaylîler ile anlaşıp Tûr Abidîn'e girmiştir. Yapılan savaşta ordunun kumandanı olan Bâd'ın kardeşi Hüseyin, yenilerek öldürülmüş, ancak bu sırada Şerefüddeve'nin ölüm haberi gelince Hâşâze Musul'a dönmüştür.¹³⁷

Büveyhî Hükümdarı Bahaüddeve'nin desteğiyle Hamdanî Nâsirüddeve Hasan'ın oğulları Ebu Abdullah Hüseyin ve Ebû Tahir İbrahim, 989 yılında Musul'u almışlardır. Hamdanîler, Musul'a hâkim olduklarında şehirde bulunan Büveyhîler'den bir kısmını öldürüp diğerlerini şehirden sürünce, Bâd harekete geçmiş ve Musul halkının bir kısmını tarafına çekmiştir. Hamdanîler bu tehdide karşı Ukaylîler'e Ceziretü İbn Ömer, Nusaybin, Beled ve bazı şehirleri vermeyi vaat ederek anlaşmışlardır.¹³⁸

Hamdanîler'den Emir Ebu Tahir ile Ebu Abdullah eski ülkelerini Bâd'dan geri alma gayretine düşmüş, büyük bir ordu ile Bâd'ın üzerine yürümüş ve Tûr Abidîn'de yapılan savaşta onu öldürmüşlerdir.¹³⁹ (14 Muharrem 380/13 Nisan 990)¹⁴⁰ Bâd'ın cesedi Musul'a oradan Bağdat'a götürülmüş, sonra tekrar Musul'a getirilip orada defnedilmiştir. Musullular onun ölümüne çok üzölmüşlerdir. Böylece Büveyhîlerin baş edemedikleri Bâd, Ukaylîlerin de yardımıyla Hamdanîler tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁴¹ Bâd'ın ölümü üzerine ordunun başına geçen yeğeni Ebu Ali Hasan b. Mervân komutayı alıp Hamdanîler'e saldırmış ve onları yenmiştir.¹⁴²

¹³⁵ Tûr Abidîn, Nusaybin civarında dağlık bir bölgedir. El-Katîf, **Merâsidü'l-İttîlâ'...**, Darü'l-Cîyl, Beyrut 1412, c.3, s.1045; Geniş bilgi için bkz. Yakut el-Hamevi, **Mu'cemü'l-Büldan**, c.4, s.48

¹³⁶ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-Ümem...**, c.7, s.110; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.121; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.64

¹³⁷ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.65

¹³⁸ Savcı, **Silvan Tarihi**, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1956, s.19; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.66

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.64; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.181

¹⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.74-75

¹⁴¹ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.67

¹⁴² İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.64

C. Ebu Ali Hasan b. Mervân Dönemi (380-387/990-997)

Meyyâfârikîn'in sahibi Ebu Ali Hasan b. Mervan el-Kürdî, Mervân'ın en büyük oğludur.¹⁴³ Annesi, Ebu Şüca' Bâd'ın kız kardeşidir. Mervânî Devleti'nin ikinci hükümdarı olmasına rağmen, bazı tarihçiler onu Mervânîler'in kurucusu olarak kabul ederler.¹⁴⁴ Ebu Ali, Musul Savaşı'nda (380/990) Bâd'ın öldürülmesinden sonra¹⁴⁵ dağılan askerlerini toplayarak Hısn-ı Keyfâ'ya getirdi.¹⁴⁶ Bâd'ın Deylemli karısı oradaydı. Ebu Ali kendisiyle görüştü, dayısının öldürüldüğünü bildirerek durumu anlattı. 380/990 tarihinde Meyyâfârikîn'e giderek ülkeye sahip oldu ve dayısı Bâd'ın karısı ile evlendi.¹⁴⁷

Ebu Ali b. Mervân, Meyyâfârikîn'in ardından Diyâr-ı Bekr'in birçok kalesine hâkim oldu.¹⁴⁸ Ebu Ali'nin 380/990 yılında Meyyâfârikîn'e yerleştiği kaydedilmektedir.¹⁴⁹ Kaynaklardaki bilgilerde Hamdanîlerin Âmid'i kuşattıklarından¹⁵⁰ bahsedilmesi Mervânîlerin Âmid'e de hâkim olduklarını göstermektedir.

Bâd'ın ölümünün ardından Ebu Ali'nin Diyâr-ı Bekr'e hâkim olması üzerine Hamdanîler eski topraklarını geri almak için harekete geçtiler. Ebu Tahir, bir ordu toplayarak, Ebu Ali'nin ordusuyla Meyyâfârikîn'de karşılaştı. Ebu Tahir büyük kayıplar vererek teslim olmak zorunda kaldı. Ancak Ebu Ali, ona çok saygı göstererek kendisini serbest bıraktı. Bunun ardından Âmid'e giderek dayısının katili olan Ebu Abdullah ile büyük bir savaşa girişti. Savaşı kazanıp, Abdullah'ı esir almasına rağmen,

¹⁴³ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.97/ c.19, s.479; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.16

¹⁴⁴ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.182; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.16; Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.231

¹⁴⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s. 122

¹⁴⁶ Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.42

¹⁴⁷ Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.126; İbn Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem...**, s.213; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, c1. s.298; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.182; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.68

¹⁴⁸ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.68

¹⁴⁹ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.410; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.16

¹⁵⁰ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.68

Fâtımî Halifesi'nin şefaati ile onu affederek, serbest bıraktı. (381/991-92)¹⁵¹ Böylece Mervânîler, Büveyhîlerden sonra Hamdânî tehlikesini de bertaraf ettiler.¹⁵²

Ebu Ali, hiç değilse Diyâr-ı Bekr'i elinde tutabilmiştir. Bu sıralarda Bağdat Büveyhileriyle Musul'da egemen olan Ukaylîlerin genelde Irak'taki iktidar mücadeleleri nedeniyle kendi dertlerine düşmüş olmaları Mervânîlerin yararına sonuç vermiştir.¹⁵³

Ebu Ali, Seyfûddeve'nin şahsında Hamdânîlere sevgi besleyen ve idarecilerine çok kötü davranan Meyyâfârikîn halkına kurduğu bir tertip ile onları şehirden çıkarmayı ve hâkimiyetini mutlak bir şekilde kurmayı başarmıştır. (384/994)¹⁵⁴ Veziri Mem'in (Muhammed) tavsiyesi ile bayram günü halkı hile ile dışarı çıkarıp ileri gelenlerinden Muhammed b. Ebu Sakr'ı öldürmüştür. Kürtler şehri yağmalamış, Ebu Ali şehrin kapılarını kapatarak halkın içeriye girmelerine mani olmuş ve onları uzaklaştırmıştır. Halktan istediklerini içeri alan Ebu Ali, halkın çoğunu dışarıda bırakmış ve bunlar göç etmek zorunda kalmışlardır. (384/994)¹⁵⁵

Ebu Ali, Diyâr-ı Bekr'de otoritesini güçlendirdikten sonra fetihlere başlamış ve kısa bir süre içerisinde Bâd'a ait olan tüm vilayetleri ülkesine katmıştır. Bu sırada başka vilayetler de elde ederek ülkesinin sınırlarını Van Gölü'nün kuzeyine kadar genişletmiştir. Batı bölgesinde de başarılı olarak Urfa'yı (Ruha) almıştır. Ancak burası, bir süre sonra Bizans'ın eline geçmiştir. Ebu Ali, bir süre sonra Bizans Hükümdarı II. Basil'in (Basileious) elinde olan Urfa'yı tekrar geri almayı başarmıştır.¹⁵⁶

Bizans, Mervânîlerin kuzeyinde egemen olan Ermeni Bagratunilere mensup Küropalates David'e hüküm sürdüğü toprakları imparatora devretmesini vasiyet ettirdi.¹⁵⁷ Bu bölgede etkin olan Bizans, Mervânî topraklarına yöneldi. Mervânîler için kuzeyden gelen tehdit Ebu Ali yönetimi devralır almaz David'e bıraktığı Malazgirt tarafından geliyordu.¹⁵⁸ 382/992-93 yılında Rumlar Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Bergiri

¹⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem...*, s.213; Ayrıca bkz. İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, c1. s.298; Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.42; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.68

¹⁵² Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.68

¹⁵³ Ripper, *Diyarbakır Merwanileri...*, s.231

¹⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.84; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.69

¹⁵⁵ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.185; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.411; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.183

¹⁵⁶ Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.42

¹⁵⁷ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.125-126

¹⁵⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.82-83; Ripper, *Diyarbakır Merwanileri...*, s.231

taraflarına saldırdılar. Ebu Ali, onlara karşı çıktı ve bölgeyi terk etmek zorunda bıraktı.¹⁵⁹ Ebu Ali, bütün Müslümanları toplayıp karşılarna çıkacağını söyleyince Bizans, Mervânîlerle on yıllık bir antlaşma imzaladı ve bu bölge tekrar Mervânîlerin hâkimiyetine girdi. (382/992)¹⁶⁰ Her ne kadar bu topraklar Mervânîlere bırakılsa da Bizans İmparatoru II. Basileios'un emriyle sözü edilen saldırı sonrasında Ebu Ali'nin başarılı olamadığı ve yapılan antlaşmanın ardından Mervânîlerin Bizans'a tabi olduğu söylenmektedir.¹⁶¹ Büveyhilerin acziyeti, Hamdanîlerin yenilgisi ve Bizans ile yapılan barış ile birlikte Mervânîler belli bir alanda mutlak hâkimiyet sağlamıştır.

Ebu Ali'nin, Hamdanîleri isteyen Meyyâfârikîn halkını şehirden çıkarmak amacıyla kurduğu tertip¹⁶² aynı zamanda onun öldürülmesinde de etkili olmuştur. Ebu Ali, Halep'e haber gönderip Emir Sa'düddeve Şerif b. Seyfûddeve b. Hamdan'ın kızı Sittünnâs ile nişanlandı. Ebu Ali, Meyyâfârikîn'den çıkıp askerleri ve kardeşleri ile beraber Âmid'e gitmek için yola çıktı. Beraberindekilerle Âmid'e yakın Tel Aleviye'ye¹⁶³ kadar yolculuğa devam ettiler. Âmid'in şeyhi Abdülber burada konaklayan emirin yanına geldi. Emir Ebu Nasr'ı¹⁶⁴ seven ve Ebu Ali'yi sevmeyen Hacı Muhammed'in (Mem) oğlu Şervîn¹⁶⁵ ona Meyyâfârikîn ehline yapılanların kendilerine de yapılacağını söyledi.¹⁶⁶ Ebu Ali, Su Kapısı'na (Bugünkü Yeni Kapı¹⁶⁷) gelince bu akıbetten korkan Abdülber, önceden planladığı şekilde yüzüne dinarlar savurdu. Koluyla yüzünü kapatınca Ebu Tahir Yusuf b. Dimne üzerine atladı ve onu öldürdü.¹⁶⁸ Ebu Ali suikastı 387/997 yılının sonunda olmuştur.¹⁶⁹

¹⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.77; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.7, s.413; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.69; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.182

¹⁶⁰ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.69

¹⁶¹ Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.125-126

¹⁶² Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.69

¹⁶³ Bugünkü Karaçalı/Tıl Alo

¹⁶⁴ İbni Cevzî burada Nasrûddeve ile Mümehhidüddeve'yi karıştırmıştır. Ebu Nasr'ı Mümehhidüddeve'nin lakabı olarak anmıştır.

¹⁶⁵ İbnü'l-Ezrak'ta شرو (Şerve) olarak geçmiş, eseri Trükçe'ye çeviren Mehmet Emin Bozarslan bunu Şero olarak kaydetmiştir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.91; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fâriki**, s.103

¹⁶⁶ Meyyâfârikînîlerin başına gelen ve Âmid halkının başına gelebilecek felaketten dolayı Abdülber'in bu suikastı gerçekleştirdiği yeterli bir neden değildir. Abdülber'in Âmid'e hâkim olmak istemesi de bu suikastta etkili olmuş olmalıdır.

¹⁶⁷ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.186

¹⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fâriki**, s.78-81; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.98-99; İbn Haldûn, **Târihu İbn Haldûn**, c.4, s.411; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.88; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.183

¹⁶⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.138

Askerler Ebu Ali'nin cesedini ata bindirip başı ve bedenini Erzen'e taşıyıp oraya defnettiler. Ondan sonra kardeşi Said, Mümehhidüddeve lakabını alarak tahta oturdu ve yönetim işlerini Şervîn ve babasına devretti. Âmâ olan emirlerin babası Mervân el-Kürdî eşiyle beraber kalenin batısında, mescidin baş tarafında olan Ebu Ali'nin türbesine geldi ve burada ikamet etti.¹⁷⁰ Emir, öldürüldüğünde gelin Ruha'ya ulaşmıştı. Ebu Ali'nin Âmid kapısında öldürüldüğü haberi gelince Ruhâ'ya ulaşan gelin Halep'e, kadınlar heyeti de Meyyâfârikîn'e geri döndü.¹⁷¹ Mümehhidüddeve emir olduktan sonra mihirini gönderip Sitünnâs'ı getirterek nikahına almıştır.¹⁷²

Abdülber ise Âmid'in bazı işlerini gulamı olan İbn Dimne'ye devretti. Askeri işleri ona teslim etti. Bir süre sonra İbn Dimne onu öldürmeye karar verdi. Onu, Âmid'i Mümehhidüddeve'ye teslim etmekle suçluyordu. Hazinesi açtı, malları bölüştürdü ve halka iyi davranarak işleri yoluna koydu. Mervânîler ile vergi vermek şartıyla anlaştı, halife ve meliklere hediyeler gönderdi. Âmid'de Bağdat ve Mısır'dan elçiler gönderildi. Dicle'nin batısında, Dicle Nehri kıyısında saray yaptı. Nehir tarafında bir yol açtı ve ona Babü'l-Hüvve ismini verdi. Şair ve ulemalar ona yöneldi. Ünlü Arap şairi Tihâmî, şiirleriyle onu övdü ve ödüllendirildi.¹⁷³

İbn Dimne, ömrünün ilk yıllarında un taşıyor, buğdayı değirmene götürüp öğütüyordu. Sıcak bir günde bir eve un taşırken iki sur arasında dinlendi. Surun kısa olduğunu gördü ve “Allahım, Eğer Âmid'e melik olsam surları yükselteceğim.” dedi. Nitekim melik olduğunda surları yükselterek binasına ek yaptırdı. Bu maksat için çok fazla para harcadı. Zamanına dek Âmid'in bu kadar güzel olmamıştı denilir.¹⁷⁴

Ebu Ali, geride Fadl adında dedesine nispeten Senhârîb denilen ve künyesi Ebu Dülef olan bir evlat bıraktı. Amcazadelerinin yanında büyüdü, amcası Nasrüddevle onu evlendirdi. Sittünnâs adındaki kızı, Emir İbrahim b. Nasrüddevle ile evlendi ve onlardan Emir Ebü'l-Fevâris Şâd Zîk dünyaya geldi.¹⁷⁵

Muhammed Emin Zeki, “Ebu Ali, halkına karşı çok merhametli ve yumuşak bir kişiliğe sahipti. Hiçbir suretle adaletten ayrılmazdı. Bu nedenle halkı tarafından çok

¹⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.98-99

¹⁷¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.97

¹⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99

¹⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.95

¹⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârîki**, s.80-81; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.411

¹⁷⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99

seviliyordu. *Fahrüddeve* lakabıyla anılıyordu. Hutbe esnasında adı halifenin ismiyle birlikte okunuyordu” demiş ancak Ebu Ali ile Mümehhidüddeve’nin ölüm olayı ile ölüm tarihlerini karıştırmıştır.¹⁷⁶

D. Mümehhidüddeve Ebu Mansur Said b. Mervân Dönemi (387-997/401-1010)

Emir Ebu Ali’nin cesedini alarak emirin kardeşi Ebu Mansur Said’in yanına giden Şervîn, onunla birlikte Meyyâfârikîn’e döndü. Hacib Muhammed (Mem), Ebu Mansur’a Mümehhidüddeve lakabını vererek onu emir ilan etti.¹⁷⁷ Cizre Valiliği yapan Mümehhidüddeve,¹⁷⁸ İbnü’l-Ezrak’a göre Mümehhidüddeve, Ebu Ali’nin öldürülmesinden üç gün sonra tahta oturmuştur.¹⁷⁹ Mervânî emirlerinden ilk lakabı alan Ebu Mansur, Şervîn’i yaver ve babası Muhammed’i vezir yaptı.¹⁸⁰ İbnü’l-Esir, Hacib Muhammed’in oğlu Şervîn’nin ülkenin yönetiminde tek yetkili kişi olduğunu, Mümehhidüddeve’nin hâkimiyetinin sadece adının hutbede okunması ve adına sikke basılmasıyla sınırlı kaldığını zikreder.¹⁸¹

Mümehhidüddeve, 387/997 yılının akabinde ağabeyi Ebu Ali’nin evlenmek istediği Halep Hamdânî emirinin kızı Sittünnâs’ı getirterek onunla evlendi.¹⁸² Mümehhidüddeve, Ebu Ali’nin egemen olduğu topraklarda Âmid dışında tüm Diyâr-ı Bekr’e hâkim oldu. (387/997)¹⁸³ O zamana kadar Mervânîlerin kontrolünde olan Âmid, Ebu Ali suikastının ardından uzun bir süre kontrollerinden çıktı.

Abdülberr, Âmid’e hâkim olup kızını Ebu Ali’nin katili olan Ebu Tahir İbn Dimne’ye vermiş ve onu emir ilan etmişti. Abdülberr, 200 bin dirhem vererek adına hutbe okutma ve sikke bastırmayı Vezir Şervîn’e elçi göndererek

¹⁷⁶ Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.42

¹⁷⁷ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.186; Baluken, “Mervânîler Devrinde Lice”, s.36; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.71; Bahattin Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi’nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır (20-22.5.2004), s.210

¹⁷⁸ Baluken, “Mervânîler Devrinde Lice”, s.36

¹⁷⁹ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.71; Baluken, “Mervânîler Devrinde Lice”, s.36; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi’nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s.210

¹⁸⁰ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.71; Baluken, “Mervânîler Devrinde Lice”, s.36

¹⁸¹ Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi’nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s.210

¹⁸² İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.71

¹⁸³ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.71; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi’nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s.210

Mümeahhidüddeve'ye kabul ettirdi ve kadılık makamına geçti. Böylece Âmid Mervânîlerin tabiiyetine geçti. Kayınpederi Abdülber'in nüfuzundan çekinen İbn Dimne onu ortadan kaldırdı, Mümeahhidüddeve ile Abdülber'in anlaştığı şekilde karara varıp vali olarak kabul edildi. 415/1024 tarihine kadar vali olarak yönetimde kaldı, bu tarihten sonra Âmid direkt olarak Mervânîlerin kontrolüne geçti.¹⁸⁴ Her ne kadar Abdülber'in İbn Dimne'yi emir olarak ilan ettiği söylene de İbnü'-Ezrak Mümeahhidüddeve ile yapılan tabiiyet antlaşmasını anlatırken onun Abdülber'in antlaştığı gibi antlaştığını söylemesi, emirin veya yetkilinin Abdülber olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁵

İbn Dimne, Mümeahhidüddeve ile arasını düzelttikten sonra o dönemde Bizans İmparatoru ve Fâtımî Halifesiyle de barışı koruyup şöhretli biri olmaya çalıştı.¹⁸⁶

Ebu Ali döneminde Mervânîlerin Bizans'a tabiiyeti nedeniyle siyasal bir çerçeve içerisine oturmuş olan iki taraf arasındaki ilişkiler, 387/998 yılında¹⁸⁷ İmparator II. Basileios'un 390-391/1000 yılının baharında öldürttüğü Davit'in topraklarında hâkimiyet kurmak üzere bizzat bölgeye gelmesi esnasında Abhazya, Lori, Kars ve Vaspurakan¹⁸⁸ kralları ile birlikte Mervânî Emiri Mümeahhidüddeve de huzura çıkıp ağır hediyeler takdim ederek itaatini arz etti ve "*magistratos*" unvanı ile birlikte "*protektora*"sı altına girdiği İmparator tarafından "ihtiyacı olduğunda" Ermeniyeye ve Taron birliklerince kendisine askeri destek sağlanacağı vaadi ile geri döndü.¹⁸⁹ Bu hamle ile imparatorluk diplomasisi, Mervânîleri Müslüman koalisyondan çıkarıp onları Bizans sınır muhafaza sisteminin içine dâhil etti.¹⁹⁰

Ebü'l-Fedail b. Sa'düddeve b. Hamdan'ın ölümünden sonra İbn Hamdan'ın gulamı Lü'lü' ve Mansur b. Lü'lü' Haleb'e hâkim oldular. Bunlar Ebü'l-Fedail'in çocuklarını Halep'ten çıkarmaya çalıştılar. Bunlardan Ebü'l-Heyca b. Sa'düddelve

¹⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fâriki**, s.80; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.72

¹⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.95

¹⁸⁶ Ünal, "Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti'nin Hakimiyetine Girişi", **Yeni Türkiye**, Yıl 8, Sayı 44, 2002, s.49

¹⁸⁷ Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.125-126

¹⁸⁸ Aspourakan, Asprakan, Vasprakan, Baasprakan, Basprakan. Van Gölü ile İran Azerbaycan'ı arasında kalan bölgenin adı. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s.820

¹⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.80; El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, Matbaatü'l-Abâi'i-Yesû'iyyin, Beyrut 1909, s.180,184; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.125-126; Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.231

¹⁹⁰ Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.231

kaçarak Rumlara sığındı. 399/1008-09 yılında Lü'lü' ölünce Haleb'i oğlu Mansur'a teslim etti. Halepliler ve Beni Kilâb kabilesi onu değil de Ebü'l-Heyca'yı isteyince damadı Macestros lakaplı Diyâr-ı Bekr'in sahibi Ebu Mansur Said b. Mervân, Ebü'l-Heyca'nın tekrar eski konumuna gelmesi konusunda yardımını istediler, Mümehhidüddeve de üzerine düşeni yaptı.¹⁹¹

Mümehhidüddeve, veziri Şervîn ve kölesi İbn Filûs tarafından Hettah'ta hazırlanan bir komplo sonucunda öldürülmüş (1010) ve Mervânî Devleti yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Nasrüddevle Ahmed b Mervan, aynı yıl Şervîn fitnesini ortadan kaldırdıktan sonra Meyyâfârikîn'e muzaffer olarak girip kardeşinin cesedini Erzen'e göndermiş ve Ebu Ali için yapılan türbeye gömmüştür. O esnada hâlâ ebeveynleri orada idiler. Mümehhidüddeve arkasında bir zürriyet bırakmamıştır.¹⁹²

E. Nasrüddevle Ahmed b. Mervân Dönemi (401-453/1010-1061)

Mervân b. Kek'in üçüncü oğlu olan Ahmed dönemi, tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Bu konuyu, sonraki bölümlerde geniş bir şekilde ele alacağız.

F. Nizamüddin Ebü'l-Kasım Nasr Dönemi (453-472/1061-1080)

Nasrüddevle'nin çocuklarından üçüncüsü olan Cezâretü İbn Ömer Valisi Nizâmüddîn Nasr akıllı, zeki, ileri görüşlü, azimli ve tedbirli olması dolayısıyla daha sağlığında babası tarafından veliaht ilan edilmişti. Nasrüddevle'nin ölümü üzerine Fahrüddevle İbn Cehîr onu tahta oturtmuştur. (453/Zilkade ayının başı/17 Kasım 1061)¹⁹³

Nasrüddevle'nin ölümünün ardından (453/1061) Mervânîlerde vuku bulan iç çatışmalar, Selçukluların onların iç işlerine karışmasına ve yeni emir Nizamüddin'in otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır.¹⁹⁴ Tahta oturduktan sonra kendisine biat eden kardeşi Said, hükümdarlıkta hak iddia etmiş ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e giderek

¹⁹¹ El-Antakî, *Zeylu Tarihi'l-Mecmû'*, s.210

¹⁹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115

¹⁹³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.167; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.317

¹⁹⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.317

kardeşine¹⁹⁵ karşı ondan yardım istemiştir. Salâr-ı Horasan ile birlikte Meyyâfârikîn'i kuşatan Said yapılan antlaşma ile Âmid yönetimini devralmıştır.¹⁹⁶

Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillah, 9 Kasım 1062'de vezirini azledince Mervânî Veziri İbn Cehîr'i istedi. Nizâmüddîn onu memnuniyetle halifeye gönderdi ve 14 Aralık 1062'de onu Müzeyyidüddîn Fahrüddeve lakabı ve en yüksek mertebe olan Şerefü'l-vüzerâlıkla taltif etti.¹⁹⁷ Fahrüddeve İbn Cehîr'den sonra el-Enbârî, Mervânîlerde vezaret makamına getirildi.

Nasrüddevle'nin diğer oğlu Sa'd, 455/1063 yılına gelinceye kadar Âmid'e hükmediyordu. Nizâmüddîn, kendisine boyun eğmeyen Sa'd'ı ortadan kaldırarak bu yıl Âmid'e girdi ve orayı denetimi altına aldı.¹⁹⁸

Bizanslılar, 455/1063 yılında bir ordu hazırlayıp önceki yıl Bizans topraklarına giren Salâr-ı Horasan'ın saldırılarının intikamını almaya çalıştı. Diyâr-ı Bekr'e geldiklerinde Türkmenleri bulamayan Bizanslılar, Salâr-ı Horasan'a destek vermiş olan Mervânîleri cezalandırmak için Âmid'i kuşattılar, fakat bir sonuç alamadan geri döndüler.¹⁹⁹

Salâr-ı Horasan, 458/1066 yılında tekrar Bizans topraklarına saldırdı ve Âmid'i kuşattı. Kuşatmada kendisine para teklif edildi ve Âmid'e geldiğinde öldürüldü. Nizâmüddîn'in rehin olarak bıraktığı üç kardeşinden ikisi de bu hengamede öldürüldü.²⁰⁰

Emir Nizamüddîn, 4 Eylül 1063'te bölgeye gelen Alparslan'ın yanına gitti ve ona bağlılığını bildirdi.²⁰¹ 460/1067-68 yılında Said tekrar tahtta hak iddia etti.²⁰² Alparslan, 462/1070 yılında Diyâr-ı Bekr topraklarına girdiğinde Said de yanındaydı. Meyyâfârikîn yakınlarında konaklayan Alparslan, Nizâmüddîn'in gönderdiği para ve

¹⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.174-75; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.366-367; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.104

¹⁹⁶ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.255-257; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.369-371; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.104

¹⁹⁷ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.255-257; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.369-371; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.104

¹⁹⁸ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.30; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.244; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.106

¹⁹⁹ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.107

²⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.170

²⁰¹ El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.258; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.174-75; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.109

²⁰² Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.108

armağanları geri gönderdi. Selçuklu veziri Nizâmülmülk²⁰³ araya girince Nizâmüddîn, Alparslan'ın yanına gitti ve durum Said'in aleyhine döndü. Said, Nizâmüddîn'e teslim edildi ve Hettah Kalesi'ne hapsedildi.²⁰⁴ Bu hadise sırasında Nizâmülmülk, Meyyâfârikîn'e gelip Nizâmüddîn'i götürmüş ve kimin emir olacağı Selçuklu sultanı ve vezirinin kararına kalmıştı. Mervânîlerin bu durumu, ne denli Selçukluların tahakkümüne girdiklerini göstermektedir.

Said 464/1071-72 yılında durumundan şikâyet edince, Emir Nizâmüddîn ona Âmid'i verdi. Bir süre sonra Said ile yaşadıkları ihtilafın devam edeceğine inanan Nizâmüddîn, onu bir cariyeye aracılığıyla zehirletip öldürttü.²⁰⁵

19 yıllık saltanattan sonra 472 Zilhicce ayında (Mayıs /Haziran 1080) Nizâmüddîn Meyyâfârikîn'de öldü ve yerine büyük oğlu Nâsırüddeve lakaplı Mansur geçti. İbnü'l-Ezrak, Nizamüddîn'in halka çok iyilikte bulunduğunu, Meyyâfârikîn'in onun zamanında olduğu kadar bolluk yaşamadığını ve imar görmediğini yazmıştır.²⁰⁶

G. Nâsırüddeve Mansur b. Nizâmüddîn Dönemi (472-478/1080-85) ve Mervânîlerin Yıkılışı

Nâsırüddeve Mansûr ilk icraatı olarak halkın güvenini kazanan Vezir el-Enbârî'yi görevinden azledip tutuklattı ve yerine Hristiyan hekim Ebu Salim'i vezir yaptı. Bu gelişme emirliğin yıkılmasını kolaylaştırdı.²⁰⁷

Abbasi halifesi el-Muktedî tarafından 476/1083 yılında vezirlikten azledilen Amidüddeve, babası Fahrüddeve İbn Cehîr ile beraber Selçuklu başkenti Isfahan'a

²⁰³ Nizamülmülk, Hasan b. Ali b. İshak Et-Tûsî (1018-1092) Tus'ta doğdu. (10 Nisan 1018) İyi bir tahsilden sonra Gaznelilere bağlı Horasan umumi valisi Ebü'l-Fazl Surî'nin maiyetinde idarecilik hayatına başladı, 1040 senesinde Dandanakan savaşını müteakip Gazne'ye gitmişse de tekrar Horasan'a dönerek Selçukluların hizmetine girdi ve Alparslan'ın Belh valisi Ebu Ali Şadan tarafından vilayet işlerini tedvire memur edildi. Alparslan'ın Selçuklu sultanı olmasıyla 1064 yılında vezirliğe getirildi. Kendisine Halife Kaim Biemrillah tarafından Nizamülmülk ve Kıvamüddeve lakapları verildi. Alparslan ve Celaleddin Melikşah'ın vezirliğini yapmış, (1064-1092) kurduğu idari teşkilat ile devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Malazgirt hariç Savaş alanlarında da sultanların yanında yer alarak Selçukluların bütün fütuhatında payı olmuştur. İslamda birliği sağlamak için eğitime önem veren Nizamülmülk Bağdat'ta adıyla anılan Nizamiye medreselerini kurarak Ehl-i Sünnet akidesinin tedrisini sağlamış ve devrin ileri gelenlerini İslamın birliğini sağlamak için bu medreseye memur etmiştir. (Nizamülmülk, **Siyasetname**, Nurettin Bayburtlilgil (Çev.), Dergah Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2015, s.13

²⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.174-75; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.109

²⁰⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.145,346; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.111

²⁰⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, Nizamüddîn'in 470 yılında vefat ettiğini ve 17 yıl hükümdarlık yaptığını söylemektedir. Bkz. **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.479; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.185; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.268; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.112

²⁰⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.258; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.113

gitti. Fahrüddeve İbn Cehîr, Sultan'a Diyâr-ı Bekr'deki iktidar boşluğu ve Mervânîlerin zenginliklerini anlatıp bu bölgeyi Selçukluların sınırlarına katmak istediğini anlattı. Meyyâfârikîn'in Müslüman halkı da Vezir Ebu Salim'den dolayı zor günler yaşıyordu. Fahrüddeve'nin bu durumu anlatması üzerine Melikşah, İbn Cehîr'i Meyyâfârikîn'i Mervânîlerden alması için buraya vali tayin etti. İbn Cehîr, bir ordu ile Diyâr-ı Bekr'e gönderildi. (476/1083)²⁰⁸ Nizâmülmülk'ün damadı olan Fahrüddeve'nin oğlu Amidüddeve ise Musul'a gönderildi.²⁰⁹

Meyyâfârikîn'i Ebu Salim'e bırakıp Cezîretü İbn Ömer'e giden Nâsırüddeve Mansur istişare sonrasında Isfahan'a gidip hareketin durması için ricada bulundu. Melikşah, Nâsırüddeve'ye Meyyâfârikîn ve Âmid'in Mervânîlerde, Cezîretü İbn Ömer'in Selçuklularda kalması, diğer yerlerin yarı yarıya paylaşılması teklifini yaptı. Ebu Salim'den 10 yıl kuşatmaya dayanabiliriz cevabı alınca Nâsırüddeve Mansur bu teklifi geri çevirdi.²¹⁰

Fahrüddeve, Meyyâfârikîn'i kuşatırken oğlu Zaimürrüesa Ebü'l-Kasım Ali Âmid'i kuşattı. 1083 sonlarında Siirt'e geçen Fahrüddeve İbn Cehîr, 1084'te Siirt'ten Ahlat'a gitti ve Mervânîlerden burayı aldı. 477/Mayıs 1084'te Meyyâfârikîn kuşatmasına tekrar katıldı.²¹¹ Sultan Melikşah, Fahrüddeve'nin yardımına Artuk b. Eksüb'ü gönderdi. Durum kötüleşince Nâsırüddeve Mansur, Ukaylî emiri Şerefüddeve Müslim b. Kureys'e Âmid'i verme karşılığında yardım istedi.

Müslim ve Mansur, Âmid kuşatmasına katılan Fahrüddeve'nin üzerine gittiler. Fahrüddeve barış yapmak isteyince Türkmenler Arapların obalarını yağmaladılar ve canını zor kurtaran Müslim, Âmid'e sığındı. (477/Temmuz 1084) Bu olay Fahrüddeve ve onun yardımına gelen Artuk Bey'in arasını açtı. Müslim, Artuk Bey'e mal verip kaleden çıktı.²¹² Artuk Bey, Sincar'a doğru çekilirken Fahrüddeve onun isyanını Melikşah'a bildirdi.

²⁰⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.190 ; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.383; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.31; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.114

²⁰⁹ İbn'ül-Esir, **Et-Tarihü'l-Bahire fi Devleti'l-Atabekîyye**, Abdulkadir Ahmed Tuleymat (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-Hadise, Kahire Bty, s.5

²¹⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.192

²¹¹ İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1,s.383; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.115

²¹² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.191; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.377,382-383; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.31

Nâsîrüddevle Mansur, Melikşah’a reddettiği teklife razı olduğunu bildirdi, ancak Melikşah hareketi durdurmayacağını söyledi. Bu sırada İbn Cehîr, Melikşah’a dört kalenin alındığını bildirmişti.²¹³

478/1085 yılı bütün Diyâr-ı Bekr kalelerinin Selçuklular eline geçtiği ve Mervânîlerin yıkıldığı tarih oldu.²¹⁴ Âmid etrafındaki bağ ve bostanlar tahrip edilince Mayıs/1085 yılında Âmid teslim oldu. 30 Ağustos 1085 tarihinde Meyyâfârikîn de Fahrüddevle’nin eline geçti.²¹⁵ Ahlat, Siirt, Erzen, Hısn-ı Keyfâ’dan sonra Âmid, Meyyâfârikîn, Mardin ve Cezîretü İbn Ömer de Selçukluların eline geçti. Diyâr-ı Bekr düştüğü sırada Nâsîrüddevle Mansur İsfahan’a gelmişti. Melikşah ona “*Memleketine karşılık ne istersin ?*” diye sorduğunda Mansur, “*Göğsümden girip sırtımdan çıkacak bir mızrak (harbe)*” diye cevap verdi. Sultan’a “*Harbe’yi istiyor*” denilince Harbe’yi²¹⁶ ona verdiler.

Fahrüddevle İbn Cehîr, 478-479/1085-1087 yılları arasında Diyâr-ı Bekr’in valiliğini yaptı.²¹⁷ Yaptığı yolsuzluklar ortaya çıkınca 479/1087 yılı sonlarında İsfahan’a gitti. Ondan sonra Ebu Ali el-Belhî, 479-482/1087-1090 yılları arasında Diyâr-ı Bekr’e valilik yaptı,²¹⁸ ardından 484/Ocak 1092’ye kadar Amidüddeve bu görevi yürüttü. 485/Kasım 1092’ye kadar el-Kâfi Ebü’l-Berekât b. Cehîr buraya atandı.²¹⁹ Nâsîrüddevle Mansur, 486/Şubat 1093’te Meyyâfârikîn’e geldi ve İbn Esed’i kendisine vezir yaparak yeniden Mervânî egemenliğini tesis etti. Melikşah’ın kardeşi Tutuş Meyyâfârikîn’i Mayıs 1093’te aldı ve ikinci Mervânî yönetimi ortadan kalkmış oldu.²²⁰

Nâsîrüddevle Mansur, 486/1093/1094 yılında Cezire’de vefat etmiştir. Cenazesi Âmid’e taşınmış ve Amidüleimme Said b. Nasrüddevle’nin kızı Eşi Sittünnas’ın ona yaptırdığı Dicle tarafındaki türbeye defnedilmiştir. Sonrasında Sittünnas da oraya gömülmüştür.²²¹

²¹³ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.117

²¹⁴ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.192-217; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.31

²¹⁵ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.193; İbn Şeddad, *El-A’lakü’l-Hatîre...*, c.3/1, s.385

²¹⁶ “Harbe, Bağdat’ın kuzeyinde bulunan bir köydür.” İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.194

²¹⁷ Sibte İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zaman...*, c.19, s.258; İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.191,194; İbnü’l-Verdî, *Tarihu İbni’l-Verdî*, c.1 s.370; İbn Şeddad, *El-A’lakü’l-Hatîre...*, c.3/1, s.386

²¹⁸ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.120

²¹⁹ İbn Şeddad, *El-A’lakü’l-Hatîre...*, c.3/1, s.383,391-393

²²⁰ İbn Şeddad, *El-A’lakü’l-Hatîre...*, 3/1, s.391-392, 397; Ebu Ya’lâ, *Tarihu Dimeşk*, s.203

²²¹ Sibte İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zaman...*, c.19, s.478; İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.216

Bazı kaynaklara göre Mervânîlerden sonra bu soya mensup kişiler tarafından emirliklerin kurulduğu zikredilmiştir. Şeref Han Bitlisi'nin dediğine göre İran'da Kürtlerin yaşadığı Sine bölgesinde birkaç asır payidar olan *Erdelân Kürt Emirliği*'nin kurucusu ve Erdelânîlerin atası Bâbâ Erdelân, Mervânî emiri Ahmed b. Mervân'ın sülalesindendir.²²² Abdurrahkib Yusuf, Meyyâfârikîn ve Kulp'ta iki beylik kurmuş olan Süleymanî emirlerinin de Mervânîlerin torunları olmasının uzak bir ihtimal olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Kürtlerin yaşadığı bölgede Mervânî aşireti adında bir aşiret olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu aşiretin Mervan b. Hakem'e mensup olduğu söylenmişse de, kabilenin Kürtlerin meskun olduğu alanın güneyinde yaşayan Kürt kabileleri arasında, İbn Hurdâzbih, Ömerî, Kalkaşandî, Mes'udî, Makdisî ve İstahrî tarafından sayılmaması, kabilenin Mervânî Kürtlerinin soyundan olmalarını muhtemel kılmaktadır.²²³

²²² Şeref Han, **Şerefname Kürt Tarihi**, c.1, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.29

²²³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.342

BİRİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE’NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE HÜKÜMDARLIĞI GEÇİŞİ

1.1.Kimliği

1.1.1. Adı, Lakabı ve Künyesi

Kaynaklar,²²⁴ kitabeler²²⁵ ve sikkelerdeki²²⁶ tüm bilgiler, Nasrüddevle’nin isminin *Ahmed* olduğunu göstermektedir. Nasrüddevle adına basılan bir sikke üzerinde *Muhammed* isminin yazılması tartışma yaratmış, bazı araştırmacılar isminin *Muhammed* olduğunu zannetmişlerdir. Fakat isminin Ahmed olduğu konusunda şüphe yoktur.²²⁷

Mervânîler’de lakap kullanan ilk kişi, Nasrüddevle’den önce hükümdar olan Ebu Mansur Said’dir. Kendisine *Mümeħhidüdevle* lakabı verilmiştir.²²⁸ Nasrüddevle, Âmid’e vali olarak atadığı oğlu Ebü’l-Hasan’a, *Sa’düdevle* lakabını vermiştir.²²⁹ Bu da Mervânîlerde lakabın sadece hükümdarlara özgü bir şey olmadığını göstermektedir.

Nasrüddevle, Mervânîlerin dördüncü hükümdarı olan Mervân’ın oğlu Ahmed’in lakabıdır. Nasrüddevle’den başka bu lakabı kullanan kişiler olmuştur.

²²⁴ İbnü’l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.77; İbnü’l-Verdî, *Tarihu İbni’l-Verdî*, c.1, s.370; El-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr...*, c.26, s.258; İbn Tağrıberdî, *En-Nücûmü’z-Zâhire...*, c.4, s.145-146; Ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, c.18, s.119; Sibî İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zaman...*, c.18, s.13; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.186-187

²²⁵ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990, s.169; Max Van Berchem, Josef Strzygowski, Gertrude L. Bell, *Amida*, Heidelberg 1910, s.25; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.226;

http://www.discoverislimicart.org/database_item.php?id=object;isl;pa;mus01;50;en (Erişim Tarihi 13.05.2018)

²²⁶ Stanley Leane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Forni Editore, Bologna 1967, Vol. 9, s.271-273; Lowick, Cribb, *Coin Hoards*, Vol. 5, Billing&Sons Limited, London 1979, s.81; Lutz Ilisch, *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*, The State Hermitage Publishers, Saint Petersburg 2016, s.143

²²⁷ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol. 9, s.271-273; Yûsuf, *Ed-Devletü’d-Dûstekiye...*, c.2, s.116

²²⁸ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.91

²²⁹ İbnü’l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.131

406/1015-16 yılında vefat eden Nasrüddevle Badis b. Mansur bunlardan biridir.²³⁰ Torunu *Nâsirüddevle Mansur* ise isim benzerliği nedeniyle Nasrüddevle ile karıştırılmaktadır.

Abbasî Halifesi *Kâdir Billah* adına elçisi tarafından 7 Zilhicce 403/19 Haziran 1013 tarihinde Meyyâfârikîn'de Ahmed b. Mervân'a "*Nasrüddevle ve İmaduhâ Zi's-Sarâmeteyn*" unvanı verilmiştir. Aynı gün orada bulunan Mısır Fâtımîleri elçisi de Halife'nin vekaletiyle ona "*İzzü'd-devle ve Mecduhâ Zi's-Sarâmeteyn*" unvanını takdim etmiştir.²³¹

Oğlu Nasr'dan dolayı ona *Ebu Nasr* denilmiştir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin büyük oğlunun Âmid valisi *Ebü'l-Hasan Sa'düddevle Muhammed* olduğunu söylemektedir.²³² Nasrüddevle'ye ilk oğluna nispetle *Ebü'l-Hasan* künyesinin verilmemesi, Nasr'a olan sevgisini gösteren bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Abbasî Halifesi'nin aynı isim kökü olan Nasr'dan *Nasrüddevle* unvanını vermesi, tesadüf gibi görünmemektedir. *Nasr* ile *Nasrüddevle* isim ve lakabı arasında bir ilişki olduğu yüksek bir ihtimaldir. Ya *Nasrüddevle* lakabından dolayı oğluna *Nasr* ismini koymuş ya da *Nasr* isminden dolayı Abbasi Halifesi ona *Nasrüddevle* lakabını uygun görmüştür.²³³ Nasr'ın Mervânîlerde sevilen bir isim olduğuna işaret eden bazı bilgiler bulunmaktadır. Nasrüddevle, sağlığında oğulları içerisinde Nasr'ı veliaht olarak seçmiştir. Üçüncü oğlu Ceziretü İbn Ömer Valisi Nizamüddîn Ebu'l-Kasım Nasr'ın, çok akıllı ve ileri görüşlü olduğu için veliaht tayin

²³⁰ Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.5, s.366

²³¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118, İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, 108-109; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c.15, s.92; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.125,126; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.219; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, c.6, s.2540; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.13; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.121; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.26; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.29; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.174,247,264/c.2, s.76; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.130

²³² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144

²³³ İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Said'in annesi olan Fadluniye ile evliliğini 410 yılı olayları içerisinde anlatmıştır. Bu da Nizamüddîn Nasr'ın Abbasi Halifesinin bu lakabı verdiği tarihten çok sonra doğduğu anlamına gelmektedir. Fakat 402 tarihli bir sikkede Nasrüddevle için Ebu Nasr künyesi kullanıldığından Nizamüddîn'in bu tarihten çok önce dünyaya geldiği ve dolayısıyla Abbasi Halifesinin bu vermesinden önce Nasr'ın dünyaya geldiği anlamına gelmektedir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118,178; Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol. 9, s.271-273

edildiği kaydedilmektedir.²³⁴ Bunun yanında Mervânî devlet adamlarından önemli kişilerin bazılarının künyesi de *Ebu Nasr* idi. Bu da künyenin verilmesinde Nasrüddevle'nin tesirinin olduğunu düşündürmektedir. Nasrüddevle'nin vezirlerinden Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr²³⁵ ve Ebu Nasr Ahmed b. Yusuf el-Üstaz el-Menazî es-Süleykî,²³⁶ *Ebu Nasr* künyesine sahiptiler.

Nasrüddevle'ye ait paraların üzerinde de *Nasrüddevle Ebu Nasr*²³⁷ yazılıydı. Kitabelerde de isminin “*İzzü'l-İslam Sa'dü'd-dîn Nasrüddevle Rüknu'l-Mille Mecdü'l-Eimme, Şerefü'l-Ümerâ Ebu Nasr Ahmed b. Mervân*” olarak yazılı olduğu görülmektedir.²³⁸ Bir kitabede de aynı vasıflara ek olarak *Kâfü'l-Mille* lakabı geçmektedir.²³⁹ Silvan'daki iki kitabede ayrıca *Emirü'l-Mü'minîn hizmetçisi (mevlâ)* vasfı geçmektedir.²⁴⁰ Diğer ikisinde de farklı bir vasıf olarak *İhtiyarü'l-Mille* geçmektedir.²⁴¹

Nâsır-ı Hüsrev, 26 Cemaziyülevle 438/28 Kasım 1046 tarihinde Meyyâfârikîn'e geldiğinde Mervânî emirinin tam adını “*Emîrü'l-A'zam İzzü'l-İslam Sa'dü'd-dîn Nasrüddevle ve Şerefü'l-Mille Ebu Nasr Ahmed*” olarak zikretmiştir.²⁴² Diyâr-ı Bekrîli hacılar için Kudüs'te açılan misafirhaneye ait kitabede de “*Ebu Nasr Ahmed b. Mervân*” olarak ismi kaydedilmiştir.²⁴³

Nasrüddevle'nin künyesi, oğlu Nasr'a nispeten *Ebu Nasr* olarak tarihe geçmiştir. Oğlu Nasr, Nasrüddevle'den sonra hükümdar olmuştur. Nasrüddevle

²³⁴ Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s.212

²³⁵ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.358; İbn Haldûn'un eserinde ise Cüheyr diye harekelenmiştir. İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s. 7; Fakat En-Nüveyrî'nin eserinde Muhakkik Cüheyr olarak harekelenmiştir. Bkz. En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Abdülmecid Turhîni (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004, c.23, s.140

²³⁶ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü'l-Garbü'l-İslamî Beyrut 1993, c.1, s.305

²³⁷ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271

²³⁸ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.168; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.23; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.227

²³⁹ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.172-173

²⁴⁰ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.234

²⁴¹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.235; Gülsen Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Doktora Tezi,) Van 2006. s.184

²⁴² Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Muhammed Debîr Siyâkî (Tash.), İntişârât-ı Zevâd, Tahran 1379, s.11-12

²⁴³ http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object:isl:pa:mus01:50:en (Erişim Tarihi 13.05.2018)

dönemindeki sikkeler üzerinde de künyesi *Ebu Nasr* olarak yazılmıştır.²⁴⁴ Aynı şekilde kitabelerde²⁴⁵ ve kaynak eserlerde²⁴⁶ de bu künye ile anılmıştır. Bunun dışında herhangi bir rivayet nakledilmemiştir.

1.1.2. Doğum Tarihi

Nasrüddevle'nin doğum yılı ile ilgili olarak kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. İncelediğimiz kadarıyla sadece Ziriklî'nin eserinde Nasrüddevle'nin 367/977-78 yılında doğduğu kaydedilmiştir.²⁴⁷ (Buna göre 86 yıl yaşamıştır). Nasrüddevle'nin doğduğu yılın tespiti için kaç yaşında vefat ettiği, kaç yaşında tahta çıktığı, ne kadar hükümdarlık yaptığı gibi bilgiler kullanılabilir. Fakat mevcut bilgilerde de farklı verilerin olması doğduğu yıl ve yaşının kesin olarak belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Nasrüddevle'nin doğum yılının tespitinde onun hükümdarlığa geçtiği tarihe de bakılmalıdır. İbnü'l-Cevzî ve Sibî İbnü'l-Cevzî'ye göre, o Diyâr-ı Bekr emiri olduğunda 22 yaşındaydı.²⁴⁸ Nasrüddevle'nin tahta oturduğu tarih Muharrem 401/Ağustos-Eylül 1010'dur. Fakat çoğu araştırmacı onun hükümdar olma tarihini 401/1011 olarak vermiştir.²⁴⁹ Bu tarihi esas aldığımızda Nasrüddevle'nin 86 yıl değil, 74 yıl yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

Nasrüddevle'nin hükümdar olmadan evvel ağabeyi Ebu Ali Hasan ile 387/997-98 yılında Âmid'e gittiğini biliyoruz. Bu esnada hükümdar olduğu takdirde Hev Suyu²⁵⁰ üzerinde bir köprü yaptıracakını ahdetmişti.²⁵¹ Bu rivayet,

²⁴⁴ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271-273; Lowick, Cribb, *Coin Hoards*, Volume 5, s.81; İlsch, "Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV", s.143

²⁴⁵ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.169; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.25; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.226; http://www.discoverislaamicart.org/database_item.php?id=object;isl:pa;mus01;50;en (Erişim Tarihi 13.05.2018)

²⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.77; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnî'l-Verdî*, c.1, s.370; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.258; İbn Tağrıberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146; Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.119; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.13; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.186-187

²⁴⁷ Ez-Ziriklî, *El-A'lâm*, Darü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1085, c.1, s.256-257

²⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c.16, s.70; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.125

²⁴⁹ Hayrüddîn Ez-Ziriklî, *El-A'lâm*, c.1, s.256-257; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.264; Tufantoz, "Nasrüd-devle", *DİA*, c.32, TDV, Ankara 2006, s.425

²⁵⁰ Diyarbakır yakınında Anbarçayı olarak bilinen nehirdir. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.88 (Çevirmenin notu)

²⁵¹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.147; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.104; H. F. Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.129-130

Nasrüddevle'nin olayın gerçekleştiği yıl olan 387/997-98 yılında yetişkin biri olduğunu ortaya koymaktadır. Hükümdar olmadan 14 yıl önce yaptığı bu yolculuk esnasında düşündükleri ve geleceğe dönük yaptığı hesaplara bakıldığında sekiz yaşından büyük olması gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî ve Sibî İbnü'l-Cevzî'nin iddia ettiği gibi hükümdar olduğu yıl 22 yaşından daha büyük olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Nasrüddevle'nin ölüm tarihi de yaşadığı sürenin hesaplanmasında bilinmesi gereken bir konudur. Genel olarak tarihçiler, onun 29 Şevval 453'te (16 Kasım 1061) Meyyâfârikın'da vefat ettiğini söylemektedirler.²⁵²

Kaynaklarda Nasrüddevle'nin ömrü konusunda da farklı bilgiler verilmektedir. 76 yıl 8 ay,²⁵³ 77 yıl,²⁵⁴ 80 yıldan fazla²⁵⁵ ve yüzü aştığı söylenen bilgiler mevcuttur.²⁵⁶ Nâsır-ı Hüsrev, 26 Cemaziyülevle 438/28 Kasım 1046 yılında Meyyâfârikîn'e geldiğinde Nasrüddevle'nin yaşının 100'e ulaştığını²⁵⁷ belirtip devrin tanıdığı olarak Nasrüddevle'nin yönettiği devletin başkentinden bu bilgiyi aktarmaktadır. Nasrüddevle, bu tarihten sonra 5 yıl daha yaşamıştır, yani bu durumda

²⁵² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.127; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, İhsan Abbas (Tah.), Darü'l-Arabî'l-İslâmî, Beyrut 1988, s.330; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.366; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.262; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.103; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakir...**, c.1, s.212; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", c.32, s.426

²⁵³ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330

²⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem**, 1. Baskı, Muhammed Abdulkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992, c.16, s.71; Ez-Zehbî, **El İber fi Haber men Gaber**, s. 300; Ez-Zehbî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c. 1, s.178; İbn Tağrıberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c1, s.264,267; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.103; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul 2002 s.189; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s. 212; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18

²⁵⁵ İmadüddin İsfahanî, **Kitabu Tarihi Devleti Ali Selçuk**, İhtsarı Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundarî El-İsfahanî, Matbaatü'l-Mevsu'at, Mısır 1900, s.22; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Ahbari'l-Müluk ve'l-Ümem**, c.16, s.71; İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, Ömer Abdüsselam Tedmürî (Tah.), Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1997, c.8, s.219; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdi**, s.355; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.127; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s. 784; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, Tercüme ve Ta'rib eden Muhammed Ali Avni, Mektebetü's-Saade, Mısır 1948, s.121; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c1, s.264; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s. 141

²⁵⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.267

²⁵⁷ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, İntişârât-ı Zevâd, s.11-12

115 yıl yaşadığı görülmektedir. O dönemde yaşayan ve bizzat Meyyâfârikîn'e gelip oradan edindiği bilgiyi aktaran Nâsır-ı Hüsrev'in tanıklığı önemli bir bilgidir. Ancak bu durumda Nasrüddevle'nin 64 yaşında hükümdar olması bize göre bu görüşünü zayıflatmaktadır.

Abdurakib Yusuf, 4 oğlunun Bâd'ın savaşlarına katıldıklarından yola çıkarak Nasrüddevle'nin yaşının 90 yıldan aşağı olamayacağını ileri sürmektedir.²⁵⁸ Bâd'ın yol kestiği dönem, devletin kurulduğu 372/982-83 yılından öncedir. Nasrüddevle bu faaliyetlere katılmışsa o dönemde eli silah tutabilecek yaşta olması gerekmektedir. Dolayısıyla Nasrüddevle'nin doğum yılı daha önceki bir tarih olmalıdır. Abdurrahim Tufantoz, Nasrüddevle'nin 376/986 veya 379/989'da doğduğunu söylemektedir.²⁵⁹ Bu durumda 74 veya 77 yıl yaşadığı anlaşılmaktadır. Tufantoz'un bu ifadelerine rağmen kaynaklarda Nasrüddevle'nin 77 yıldan daha az yaşadığı belirten bir nakle rastlayamadık. Nasrüddevle'nin ömrünün en az 77 yıl olduğu doğru kabul edildiği takdirde, 27 yaşından sonra hükümdar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yaşının tespitinde etkili olacak olan hükümdarlık süresi hakkında da tarihçiler tarafından farklı rakamlar verilmiştir. 51,²⁶⁰ 52,²⁶¹ 52 yıl 11 ay,²⁶² 53²⁶³ ve 55 yıl²⁶⁴ hükümdarlık yaptığı rivayet edilmiştir. Bizim hesaplamamıza göre Nasrüddevle 51 yıl, 2 veya 4 ay tahtta kalmıştır.

²⁵⁸ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.60; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.76; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.267

²⁵⁹ Tufantoz, "Nasrû'd-devle", c.32, s.425

²⁶⁰ Ez-Ziriklî, **El-A'lâm**, c.1, s.256-257; Ez-Zehebî, **El İber fi Haber men Gaber**, s.300; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.35; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; İbn Tağriberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.97

²⁶¹ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabî, c.8, s.174,175; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, c.1, s.355,367; Ebü'l-Fida'da da 453 yılında Nasrû'd-devle'nin vefat ettiği yazılıdır. Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.180; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.415; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.130; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.121; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.263,267; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.141; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.187;

²⁶² İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.1, s.1131

²⁶³ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212

²⁶⁴ İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10

1.1.3. Ailesi

Nasrüddevle'nin dedesinin isminin *Kisra*,²⁶⁵ *Dûstek*,²⁶⁶ *Lekek*²⁶⁷ ve *Kek*²⁶⁸ olduğu konusunda rivayetler bulunmaktadır. Fakat Mervân ailesi hakkında birçok yerde verdiği bilgilerden hareketle Mervân'ın babasının *Kek* olduğunu söyleyen İbnü'l-Ezrak'ın rivayetinin isabetli olduğu kanısındayız.

Mervân b. Kek'in sırasıyla *Emir Ebu Ali Hasan, Said, Ahmed* ve *Kek* adında çocukları vardı.²⁶⁹ Nasrüddevle'nin ağabeylerinden Ebu Ali Hasan'ın *Fadl* veya *Senharib* adında küçük bir oğlu kalmış, amcalarının yanında büyümüş ve amcası Nasrüddevle tarafından evlendirilmiştir. Emir Ebu Ali'nin *Siti Fatma* adında bir kızı olmuş ve Nasrüddevle'nin oğlu İbrahim ile evlenmiştir. İbrahim'in ondan *Emir Eb'ül-Fevâris Şâd Zik* adında bir çocuğu olmuştur. Ebu Ali'nin oğlunun anası ise *Senasine Kralı Senharib*'in kızıydı.²⁷⁰

Mümehhidüdevle, 388/998 yılında Emir Mealî Şerif b. Seyfüddevle'nin kızı Sittünnas'ı, Emir Ebu Ali'nin vermiş olduğu başlık karşılığında istemiş ve onunla evlenmiştir.²⁷¹ İbnü'l-Ezrak, Mümehhidüdevle'nin geride çocuk bırakmadığını söylemektedir,²⁷² ancak kendisine *Ebu Mansur* denilmesi onun çocuğunun olabileceği anlamına gelmektedir.²⁷³ İbnü'l-Ezrak'ta bir kere zikredilmiş olan Nasrüddevle'nin diğer kardeşi Kek'in, küçük yaşta vefat etmiş olması veya zürriyetinden kimsenin kalmamış olması muhtemeldir.²⁷⁴

²⁶⁵ İbn Tağrıberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.4, s.145-146

²⁶⁶ İbn Tağrıberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.2/ c.4, s.145-146; Ez-Zirikî, *El-A'lâm*, c.1, s.256-257; İbnü'l-Fuâtî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.4, s.38; İbn Halikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.177; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.115; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.251

²⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.147

²⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.77,146,168,225,226; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.43,157,172,353/c.2, s.320,358; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.182

²⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.76; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.59; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.7, 401,402; Ayrıca bakınız Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, 1. Baskı, El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Misriyye, Mısır Bty, c.2, s.126; Amedroz, *The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.*, s.124; Carolle Hillenbrand, "Marwanids", c.6, s.626

²⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92

²⁷¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92

²⁷² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115

²⁷³ İbn Halikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.177; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.225; İbn Tağrıberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.2

²⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.147

Kaynaklarda Nasrüddevle'nin iki kız kardeşinden bahsedildiği görülmektedir. Bahsedilen kızkardeşlerinden biri 447/1055-1056 yılındaki ölümüne kadar Fenek Kalesi'ne hükmeden Beşnevî Kürdü Ebu Tahir'in annesidir.²⁷⁵ İkincisi ise Buhti Emiri ile evlidir.²⁷⁶ Nasrüddevle'nin bu kızkardeşlerinin isimleri kaynaklarda belirtilmemiştir.

Nasrüddevle'nin *Belaşo*, *Muhammed*, *Menkelân*, *Mansur* ve *Davud* adında beş amcasının olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Nasrüddevle'nin birkaç amcaoğlu vardı. Muhammed'in *Reis Mûsık*, Menkelân'ın *Reis Aşîn*, Mansur'un *Reis Ali*, Emir Belaşo'nun *Emir Marzubân*, Davud'un ise *Reis Muhammed* adında çocukları vardı.²⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, her bir amcasının bir çocuğunu zikretmiştir. Büyük bir ihtimalle amcalarının başka da evlatları vardır, fakat İbnü'l-Ezrak, sadece bunların isimlerini saymıştır.

Amca çocukları içerisinde Marzubân'ın imtiyazlı bir konumda olduğunu gösteren ayrıntılar göze çarpmaktadır. Nitekim Nasrüddevle'nin çocuklarından ve amcasının oğlu Marzubân'dan başka diğerlerine *Reis* diye hitap edilirken kendisine *Emir* diye hitap edildiği görülmektedir. İbnü'l-Ezrak, Marzubân'ın üstün ve cesur bir adam olduğunu, Nasrüddevle tarafından çok sevilip sayıldığını belirtir.²⁷⁹ Marzubân'ın ayrıcalıklı konumunu gösteren bir başka olay ise Ebu Hekim'in, Nasrüddevle'den kaçıp onun evine sığınmış olması ve Marzubân'ın onu Nasrüddevle'ye teslim etmemekte ısrar etme cesaretini göstermesidir.²⁸⁰

Kaynakların verdiği bilgilere göre Mervânî hükümdarlarının amcazadeleri ile beraber hareket ettikleri, onlara devlet yönetiminde görev ve sorumluluklar verdikleri anlaşılmaktadır. Mümeħhidüdevle, Hettah'ta suikaste uğradığında amcazadeleri yanındaydı. Şervîn ve İbn Fîlûs'un devleti ele geçirme planlarının bir parçası da Nasrüddevle'nin amcazadelerinin ele geçirilmesiydi. Bu da hükümdarın amcazadeleri

²⁷⁵ Ripper, **Diyaşbekir Merwanileri...**, s.211-212

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.461; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.320; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.414-415; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27-29; Ripper, **Diyaşbekir Merwanileri...**, s.228-229; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.227,230,231; Tufantoz, **Ortaçağda Diyaşbekir...**, s.98-99; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.119-120; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.191; Baluken, "Kuruluşundan Osmanlı hakimiyetine Kadar Cizre Buhtî Beyliği", Şırnak Üniversitesi (14-16 Mayıs 2010), s.115; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.177

²⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.146,168

²⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168

²⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168

²⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.146

ile çok yakın olduğunu göstermektedir.²⁸¹ Nasrüddevle'nin önceki hükümdarlara nazaran kuzenleri ile hukukunun daha fazla olduğu söylenebilir. Zira Nasrüddevle, ağabeyinin suikastinden sonra kötü hatıraları nedeniyle Hettah'a alternatif olarak inşa ettiği Nasriye şehrine amcazadeleri ile birlikte gidiyordu. Bu şehirde her amcazadesi için bir ev yaptırmıştı.²⁸²

Abdurrakib Yusuf, Mervânî ailesi hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Mervânî tarihine bakıldığında Mervânîler cesaret, mertlik, ihlas ve vefa gibi yüksek ahlak öğeleri ile öne çıkarlar. Şaşırtıcı olan ise birlik içinde, halim ve yumuşak tabiatlı olmalarıdır. Tarihlerine bakıldığında hilm, sekinet ve kanaatin kendilerinde baskın olduğu, ihtilaf ve iç parçalanmadan kaçındıkları görülür. Amcazadeler yani Kek b. Mervân'ın çocukları çok olmalarına rağmen bir gün hakimiyet için çekişmemiş ve devleti bu problemler nedeniyle sıkıntıya sokmamışlardır. Aralarında ihtilaf olmaması bir tarafa, birbirlerine karşı şefkat, merhamet ve takdir ile davranmışlardır. Adil hükümdar Nasrüddevle, amcazadelerini üç günde bir akşam yemeğine çağırıyordu.”*²⁸³ Fakat ileride işleneceği gibi bu durum tüm Mervânî tarihi için geçerli değildir. Çünkü Nasrüddevle'den sonra oğlu Nizamüddîn taht kavgasında kardeşlerinden Sa'd ve Said'i öldürtmüş; Emir Hasan, Fadlun ve Mamık'ı ölüme terk etmiştir.²⁸⁴

İbnü'l-Ezrak, amcazadelerinin zürriyetleri hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Emir Marzubân b. Belaşo b. Kek b. Mervân çocuk bırakmadan öldü. Reis Ali b. Mansur b. Kek' ise yalnız bir kız bıraktı. O kız da Marzubân ile evlendi. Reis Mûsık b. Muhammed b. Kek ise Reis Hibetullah ve Emir Mücahid Ebü'l-Kasım adlarında iki çocuk bıraktı. Bunların ikisi de çocuk bırakmadan öldüler. Mûsık'ın üçüncü oğlu Abdullah'ın ise birkaç çocuğu oldu. Fakat bunlar babalarının sağlığında öldüler. Bunlardan Mûsık ve Mamık öldürüldüler. Analarının adı da Cübiye idi. Mûsık'ın Ebu Ali b. Ebü'l-Heyca er-Revadî'nin kız kardeşinden bir kızı kaldı, bu da Emir Ali b. Ebü'l-Fevâris ile evlendi. Behram b. Nizamüddin'in kızı Serve'den Reis Küçük Mûsık adında bir oğlu oldu. Mûsık'ın Reis Mamık ile iki kızı oldu. Bu kızlar Emir Süleyman ve kardeşi Emir Davud ile evlendiler.”*²⁸⁵

²⁸¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.101-103

²⁸² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.141

²⁸³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.353

²⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.171,179

²⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.225

Reis Avşîn b. Menkelân b. Kek'in ise *Menkelân* adında bir oğlu oldu. Bundan da Ebü'l-Heyca ve Mûsık adlarında iki çocuk kaldı. Bunlardan Ebü'l-Heyca, bir kız bırakarak öldü. Hacca gidip dünyadan elini eteğini çeken Mûsık ise Sitî Badiye el-Cübiye ile evlendi ve Muhammed Deksir adında bir oğlu oldu. O da büyüyünce Tahir b. Nübate'nin torunu Said Tacüddevle Ebu Talib'in kızı ile evlendi ve ondan Avşîn, Mûsık ve Ali adlarında üç oğlu oldu. Dünyadan elini eteğini çeken Reis Muhammed de 564/1168-69 yılında öldü.²⁸⁶

1.1.4. Çocukluğu ve Gençliği

Mervânî hükümdar çocuklarının nasıl bir eğitime tabi tutulduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte hükümdar çocuklarının eğitildikleri muhakkaktır. İyi bir eğitim alan şehzadelerin (emirler), belli idari görevler üstlendikleri, bildiğimiz kadarıyla valilik yaptıkları bilinmektedir. Nasrüddevle Siirt'te, büyük oğlu Ebü'l-Hasan Âmid'de, Ebü'l-Harb Süleyman ve Nizâmüddîn Nasr'ın Ceziretü İbn Ömer'de (Cizre) valilik yapmaları, ileride hükümdar olabilecek şehzadelerin buna hazırlanmaları amacıyla düşünülmüş bir pratikti.²⁸⁷

Nasrüddevle'nin iyi bir eğitim aldığı ve şiir yazacak kadar Arapça bildiği konusunda elimizde bazı ipuçları vardır. Bunlardan bir tanesi İbnü'l-Adîm'in, İbn Nevin el-Ma'arî'nin Mecmû'unda gördüğünü ve Mervânî Emiri Nasrüddevle'ye ait olduğunu söylediği bir şiirdir. İbnü'l-Adîm'in naklettiği bu şiir şöyledir:

يا ويح بيت ما له أصحاب بيت يدبره نجا وشراب
فشراب إن ظفرت بشيء لبوة ونجا لما تحوي يدها عقاب²⁸⁸

(Evinin idare edemeyen ev sahibine yazıklar olsun. Eve varan yoksullar meşrubata dişi aslan, giyeceklerle kartal misali üşüşmektedirler.)

Nasrüddevle'nin Arapça bildiği konusundaki bir diğer bilgiyi İbnü'l-Ezrak aktarmıştır. Buna göre Ebu Nuvâs'ın "*Ömrüme kıymak istemediğim için uyuyanlara bıraktım uykuyu. Gecenin karanlığını eğlenmekle, içmekle geçirdim. Uyku sarhoşluk*

²⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.226

²⁸⁷ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târik*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s. 287; Mehmed Emin Zeki, *Tarihi'd-Düvel...*, s.117

²⁸⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, c1, s.1131

saatinde arzu edilir ancak” şeklindeki şiiri okununca Nasrüddevle, “*Aşk olsun kendisine! Bizi şiiriyle mırıldanarak dile getirmiş*” demiştir.²⁸⁹

Nasrüddevle’nin çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili sınırlı bilgiler kaynaklara yansımıştır. Nasrüddevle, ağabeyi Ebu Ali Hasan’nın suikaste uğradığı 387/997 tarihindeki olaylarda zikredilmektedir. İbnü’l-Ezrak bu olayı şöyle anlatmaktadır: “*Ebu Ali, Haleb’e elçi göndererek Emir Sa’düddeve Şerif b. Seyfüddevle b. Hamdan’ın kızı isteyip gelinin Âmid’e gönderilmesini istedi ve Âmid’e yerleşme kararı aldı. Emir Ebu Ali, 387/997 yılında Meyyâfârikîn’den çıkıp Âmid’e doğru hareket etti. Yanında büyük bir askeri birlik vardı. Bu grubun içinde Nasrüddevle de vardı. Meyyâfârikîn’i Mem’e bırakıp Mem’in oğlu Şervîn ve askerleri ile Âmid’e hareket etti ve geceyi Hani şehrinden çıkan Hev Çayı’nın yanında geçirdi. Orada yağmura tutulduklarından ve su kabardığından geçememişlerdi. Ertesi gün su ve çamur içinde büyük zahmetlerle ancak çayı geçebildiler. Emir’in kardeşleri de beraberindeydiler. Kardeşlerinden Ebu Nasr Ahmed b. Mervân kendi kendine şöyle dedi: “Allah bana hükümdar olmayı nasip ederse, halkın rahat geçmesi için burada bir köprü yaptırırım” dedi. Emir ve yanındakiler Tel Alevi mevkesine²⁹⁰ geldiler ve orada çadırlarını kurdular.*”²⁹¹

Sonraki anlatımda “*Şervîn, Ebu Nasr’ı seven ve Ebu Ali’den nefret edenlerdendi*” diye bir cümle geçmektedir. Bu olayda Ebu Ali, Âmid’e girerken öldürülmüş ve kafası surlardan askerlerine atılmıştır. Kardeşi Ebu Mansur Said ve askerleri Meyyâfârikîn’e dönmüş ve Ebu Mansur Said hükümdar olmuştur. İbnü’l-Ezrak, olayın devamında Nasrüddevle ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Nasrüddevle’nin de askerlerle beraber Meyyâfârikîn’e döndüğü anlaşılmaktadır.²⁹²

Mervânî hükümdarının Âmid şehrine girdiğinde tedbiren iki kardeşi ve askerlerini şehrin dışında bırakması, Âmid yöneticileriyle aralarında bir güvensizliğin olduğuna işaret olabilir. Bu olayda hükümdarın Nasrüddevle ile Mümehhidüddeve’yi

²⁸⁹ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.161; İbnü’l-Ezrak, **Târihu Meyyâfârikîn ve Amid**, s.171; Ebu Nüvas, (ö. 198/813) Nasrüd-devle’den çok önce yaşamıştır. Bkz. Nasuhi Ünal Karaaslan, “Ebu Nüvas”, **DİA**, TDV, Ankara 1994, c.10, s.205

²⁹⁰ Bugün Diyarbakır şehir merkezi sınırları içerisinde kalan Tılalo/Karaçalı yerleşim yeridir.

²⁹¹ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.88

²⁹² İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.88-89; Sibte İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.18, s.98; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1. s.186-187

şehrin dışında bırakarak şehre yalnız girmesi iki kardeşinin kurtulmasına vesile olmuştur.

1.1.5. Evlilikleri

Nasrüddevle'nin 4 eşinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bunlar Ukaylî Seyyide bint Karvâş, Ermeni Senâsine Meliki Senhârîb'in kızı, Yukarı Ermenistan'daki Kürt Şeddâdî Hükümeti'nin Hükümdarı Emir Fadlûn b. Menuçehr'in kızı Fadlûniye ile Mısırlı Fereciye'dir. Nasrüddevle'nin Fadlûniye'den *Emir Said* ve *Şehinşah* adında iki oğlu olmuştur. Fadlûn b. Menuçehr, III. Fadlun olup 456/1063-64 yılında Gence Emirliğini yöneten kişidir. Bu doğrultuda Fadlûniye'nin bu emirin kızı olmadığı, aksine 375-422 (985-86/1030-31) yılları arasında hükümdar olan Emir Fadl b. Muhammed b. Şeddad 'ın kızı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nasrüddevle, 410/1019-20 yılında veya 419/1027 yılı öncesinde Fadlûniye ile evlenmiştir. Çünkü İbnü'l-Ezrak, 410 yılının olaylarını anlatırken Nasrüddevle'nin bu emirin kızı ve Seyyide ile evlendiğini söylemiş, sonra da Fereciye'nin Meyyâfârîkîn'e getirildiğini belirtmiştir.²⁹³

İbnü'l-Ezrak, 410 yılı olaylarını anlatırken Nasrüddevle'nin eşlerinden Fadluniye, Seyyide ve Fereciye'den bahsetmiştir. Dolayısıyla en geniş çerçevede ilk ihtimal olarak bu evliliklerin 410 ile 414/1023-24 yılları arasında gerçekleştiği akla gelmektedir, fakat Fadluniye'nin bu yıl gerçekleşen evlilik olayından bahsetmişken bu tarihten sonra, hatta öncesinde evlendiği eşlerinden de bahsetmiş olabilir. İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarından bu evliliklerin tarihleri hakkında net bir yargıya varmak mümkün değildir.

Yine İbnü'l-Ezrak, 410 yılı olaylarını anlatırken Nasrüddevle'nin Ukaylî Emiri Karvâş²⁹⁴ b. Mukalled'in kızı Seyyide ile evlendiğini, sarayın yanında onun için Darû's-Seyyide denilen yer ile bir bostan inşa ettiğini, ona son derece ikramda bulunduğunu söylemektedir.²⁹⁵

Nasrüddevle'nin bir diğer eşi de ağabeyi Ebû Ali Hasan'ın vefatından sonra dul kalan Ermeni eşidir. Ebû Ali Hasan b. Mervân, Senâsine Ermenileri'nin Kralı

²⁹³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.137; Keleş, *Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi, Doktora Tezi), İstanbul 2014, s.242-243

²⁹⁴ Bu isim Kirvâş olarak okunmuştur. Bkz. Dehhoda elektronik sözlük.

²⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.121; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.355

Senharib'in kızıyla evlenmiş ve bu kadından Ermeni Kralı Senhârib'in adını alan bir oğlu olmuştu.²⁹⁶

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin diğer eşi olan Fereciye hakkında şunları söylemektedir: “Bu yıl Mısır'dan Üstad Ferec adında biri Meyyâfârikîn'e geldi ve yanında misli olmayan bir cariyeye vardı. Emsalsiz bir şekilde ud çalarak şarkı söylüyordu. *Ebü'l-Vefa* künyesiyle ismi Muhammed olan bir çocukları vardı. Emir, ona gönül verdi ve onsuz sabredemeyecek bir duruma geldi. Üstadından onu almak istedi ama cariyesini satmadı. *“Bu, ondan olan çocuğumdur, satılması caiz değildir”* dedi. Emir bundan rahatsız oldu. Ona büyük bir sevgi besledi. Fadluniye ve Seyyide evlenmeye niyetlendiğini öğrendiklerinde Seyyide buna katlandı, fakat Fadluniye ise ziyaret yoluyla babasının evine gitti. Ölünceye kadar babasının yanında kaldı ve dönmedi. Emir Said babasının yanında kaldı.” İbnü'l-Ezrak eşlerinin kendisini terk etmelerinden sonra, Nasrüddevle'nin cariyelerden vasfedilmeyecek kadar güzel olanlarını aldığını, fakat onlardan yüz çevirip Mısırlı Fereciye ile ilgilendiğini söylemektedir.²⁹⁷

Ayrıca Nasrüddevle'nin eşlerinden başka 360 tane de gözde cariyesi olduğu,²⁹⁸ güzel cariyeye ve güzel ses sanatçıları almak için büyük paralar harcadığı nakledilmektedir.²⁹⁹

1.1.6. Çocukları

İbnü'l-Ezrak'ın bildirdiğine göre Nasrüddevle'nin bir rivayete göre 20'den veyahut 40'tan fazla erkek çocuğu vardı.³⁰⁰ Başka bir yerde yirmiden fazla erkek çocuğunun olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin sadece kendi zamanında zürriyetleri kalmış olan çocuklarının bilgisini vermiştir.³⁰¹ Onun verdiği bu ayrıntıları diğer tarihçilerin kitaplarında bulmak mümkün değildir. Sadece Sibt İbnü'l-

²⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.169; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.55

²⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.122; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.127; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.355; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.247-248; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.140

²⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159,160; Zehebî de 360 cariyesinin olduğunu ve her gece birisiyle kaldığını nakletmektedir. *El İber fi Haber men Gaber*, c.2, s.300

²⁹⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159-160

³⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s. 168; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.212; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s. 212

³⁰¹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.178

Cevzî'de 432/1040-41 yılı sonrasında Ebu Nasr'ın iki oğlunun Fâtımîlerin Şam Valisi Dizberî'nin kızları ile evlendirildiği geçmektedir.³⁰² Sibt, evlendirilen damat ve gelinlerin isimlerini belirtilmediğinden kim oldukları bilinmemektedir. Sibt'in bahsettiği bu evliliklerden İbnü'l-Ezrak bahsetmemiştir.

Bizim kaynaklardan isimlerini saptadığımız 11 erkek ve 3 kız çocuğunun isimleri şunlardır: *Sa'düddeve Ebü'l-Hasan, Said, Nizamüddîn Nasr, Hüseyin, Mamık, Fadlun, İbrahim, İsko, Hasan, Süleyman* ve *Şehinşah, Sittülmülk, Sittü Zübeyde, Sittü Zeynep*.

1.1.6.1. Sa'dü'd-d-devle Ebü'l-Hasan Sa'd

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin en büyük oğlunun Sadüddevle olduğunu söyler.³⁰³ Süleyman'dan sonra Nasrüddevle, oğlu Emir Nizâmüddîn Ebü'l-Kasım Nasr'ı veliaht tayin etmiştir. O da babasının ölümünden sonra hükümdar olmuştur. Ebü'l-Hasan, Âmid'de kalmış, orada ölmüş ve geride çocuk bırakmamıştır.³⁰⁴

İbnü'l-Ezrak, Sa'd'ın çocuk bırakmadan öldüğünü söylerken Sibt, Sa'd'ın ölümünün ardından çocuk yaşta olduğu anlaşılan oğlu el-Meskuna'nın, kendisine yardım eden İbn Han ve Türk yandaşları ile beraber Nizamüddîn'in 455/1063 yılında Âmid'i ele geçirmesi üzerine şehri terk ettiğini kaydetmiştir.³⁰⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî tarafından *Miskeveyh* olarak kaydedilen Sa'd'ın oğlu, Thomas Ripper tarafından Meskuna olarak yazılmıştır.³⁰⁶

Kaynaklarda Sa'd'ın Âmid valiliği yaptığı bilgisi mevcuttur. Zenk b. Evan'ın ölümüyle 415/1024-25 tarihinden sonra Âmid valiliğine atanan Sa'd'ın 431/1039/1040 yılında bu görevi sürdürdüğü görülmektedir.³⁰⁷ 437/1045-46 yılındaki Âmid surlarındaki onarımda isminin geçmesi yine bu tarihte Sa'd'ın hayatta olduğunu ve Âmid valiliğine devam ettiğini kanıtlamaktadır.³⁰⁸ Nasır-ı Hüsrev'in 1046 yılındaki Âmid seyahatinde yine Sa'd'ın burada valiliğe devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁰⁹

³⁰² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.439

³⁰³ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.121

³⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212

³⁰⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.145

³⁰⁶ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.240,556

³⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131,144

³⁰⁸ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.17; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.26; Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.37; Flury, *İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr*, s.62-64

³⁰⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50

Bazı tarihi kaynakların Nasrüddevle'nin oğullarından *Sa'd* ve *Said*'i birbiriyle karıştırdıkları görülmektedir. Tarihçilerin *Sa'd* ile *Said*'i karıştırmalarının bazı nedenleri vardır. Nâsır-ı Hüsrev'in ziyareti esnasında Âmid şehri yöneticisinin ismini belirtmemesi, *Said* ile *Sa'd* isimlerinin benzerliği, ikisinin de Nizamüddin tarafından öldürülmesi ve ikisinin de Âmid valiliği yapması tarihçilerin bunları karıştırmasına sebep olmuştur. Fakat eldeki bilgiler *Sa'd*'ın 455/1063 yılına kadar Âmid valisi olduğunu kanıtlamaktadır.³¹⁰ *Sa'd*'ı *Said* olarak tanıtan Şeref Han, *Said* diye *Sa'd* hakkında bazı bilgiler vermiştir. Ona göre *Sa'd*, halkın işleriyle ilgilenir, güçsüz ve yoksulları sever, onlara karşı şefkat ve merhametle davranırdı. Halk, bu dönemi güvenlik ve bolluk içerisinde geçirmiştir.³¹¹

İki kardeşi birbiriyle karıştıran Sibte, *Sa'd*'ın ölümünü şu şekilde anlatmaktadır: “455 yılının Muharrem ayında (Ocak/Şubat 1063) Âmid'in sahibi *Said* b. Mervân vefat etti. Kardeşi Nizâmüddîn Nasr Meyyâfârikîn'deydi. Nasr, Ebü'l-Ferec el-Hâzin ile *Said*'i zehirmek üzere anlaşmıştı. *Said*'e su verip zehirlediler. Zehri içince etkilendi ve yanındakilere “Bu köpeği öldürün, bana zehir verdi” dedi. Ebü'l-Ferec'i öldürdüler. *Said*'in Miskeveyh adında küçük bir çocuğu vardı. Onu babasının yerine geçirdiler. Şehir halkı Nasr'dan nefret etti.³¹² Cemaziyülahir ayında Nasr b. Mervân'ın Âmid'e girdiği haberi geldi.”³¹³ *Sa'd*'ın ölümünden sonra oğlu Âmid şehri hakimi ilan edilmiş ve vekaleten Kadı İbnü'l-Bağl yerine bakmıştır. Ancak Nizâmüddîn kısa süre sonra yani 455/1063 yılında şehre hakim olmuştur. Olayları birbirinden nakleden tarihçilerden İbn Cevzî, Sibte İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Verdî ve İbn Kesîr'in *Sa'd* ile *Said*'in ölüm tarihlerini karıştırdıkları ve yanlış aktardıkları görülmektedir.³¹⁴

Said, ileride anlatılacağı gibi 455/1063 yılında Nizâmüddîn Nasr ile karşı karşıya gelmiş, *Sa'd*'ın öldürüldüğü yıl Tuğrul Bey'den destek alarak Meyyâfârikîn'i

³¹⁰ Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.26; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.37; Flury, **İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr**, Basel/Paris 1920, s.62-64; Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.238; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.17

³¹¹ Şeref Han, **Şerefname Kürt Tarihi**, c.1, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.29

³¹² İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.84; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s. 145

³¹³ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.149

³¹⁴ İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.358; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.791; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 30; İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.84

kuşatmıştır.³¹⁵ İbnü'l-Ezrak, Said ile ilgili detaylı bilgiler vermekte ve 464/1071-1072 yılına kadar sağ olduğunu kaydetmektedir.³¹⁶ Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Nizamüddîn 455/1063 yılında kardeşi Sa'd'ı ve 464/1071-1072 yılında Said'i zehirleyerek öldürtmüştür. İki kardeşin öldürülme hikayeleri birbirinden tamamen farklıdır. Sibî İbnü'l-Cevzî, Said diye Sa'd'ın ölüm hikayesini anlatırken İbnü'l-Ezrak ise Said'in zehirletilerek öldürülmesini detaylı bir şekilde işlemektedir. Nizâmüddîn, Sa'd'dan farklı bir şekilde Said'in öldürülmesi için güzel bir cariyeye göndermiş ve ölümü bu cariyenin eliyle olmuştur.³¹⁷

1.1.6.2. Said

İbnü'l-Ezrak, Said'in Fadluniye'nin oğlu olduğunu söylemektedir. Ebü'l-Hasan Sa'd'dan sonra Nasrüddevle'nin en büyük oğlu Said'dir.³¹⁸ Annesi Fadlûniye, bir daha dönmek üzere Nasrüddevle'yi terk ederek gittiğinde Said babasının yanında kalmıştır.³¹⁹

Nasrüddevle'den sonra oğlu Nizâmüddîn hükümdar olarak seçilmiştir. İlk olarak tüm kardeş ve amcaoğulları onun emirliğine razı olmuşlardır. Emir Said, 455/1063 yılında kardeşi Nizâmüddîn Nasr ile anlaşmazlık yaşayınca Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'den asker desteği almış, Meyyâfârikîn'i kuşatmış, ama diplomasi ile mesele çözülmüştür.³²⁰ Ancak 460/1069 yılında tekrar iki kardeşin araları açılmış ve Emir Said Selçuklulara sığınmıştır. 463/1070/1071 yılında Rum Kralı Malazgirt'e gidince Alparslan da Diyâr-ı Bekr'e gelmiş ve Emir Said'in yanında olduğu görülmüştür. Vezir Nizâmülmülk, Meyyafarkin'e geldiğinde Nizâmüddîn'i yanında götürmüştür. Sultan ve Nizâmülmülk, birbirinden habersiz iki kardeşe emirlik sözü vermiş, Nizâmülmülk'ün verdiği söz yerine getirilerek Emir Said tutuklanmış ve Nizâmüddîn'e teslim edilmiştir. Emir Said, Hettah'a gönderilerek orada hapsedilmiştir.³²¹ Bir süre sonra Emir Said, durumundan şikâyet edip Emir

³¹⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.169

³¹⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.174,178,

³¹⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.169,174,175,178, 179

³¹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.121

³¹⁹ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.122

³²⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.169

³²¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.174-75; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.255-257; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.371

Nizâmüddîn'e haber yollayınca Âmid, Emir Said'e beylik olarak verilmiştir.³²² Daha sonra Emir Nizâmüddîn, Âmid'i kardeşine beylik olarak verdiği pişman olmuş ve ona bir cariyeye hediye edip suikast tertiplemiştir.³²³ Said, Nizâmüddîn'in gönderdiği cariyeye hayran olmuştur. Bir geceyi beraber geçirdikten sonra cariyenin verdiği zehirli havluyu kullanan Said, 464/1071-1072 yılında ölmüştür.³²⁴

Nasrüddevle sağlığında bu oğlunu Harran ve Ruha/Urfa Valisi Zenk b. Evân'nin kızı Sitti Azîze ile evlendirmişti ve ondan Emir İsko ve Emire Sittünnâs adlı çocukları olmuştu.³²⁵

1.1.6.3. Nizamüddin Nasr

Emir Said'in hizmetçisi, ona Nizâmüddîn'i hile ile öldürmesini söyleyince "Ben Fadluniye'nin oğluyum, o ise bir cariyenin oğlu..."³²⁶ dediği sözlerinden Nizâmüddîn'in annesinin cariyeye olduğu ortaya çıkmaktadır. Nasrüddevle'den sonra hükümdar olan Nizâmüddîn, 12 yıldan birkaç ay fazla hüküm sürmüş, 472 yılının Zilhicce ayında (Mayıs/Haziran 1080) vefat etmiştir.³²⁷

İbn Şeddâd, Nizâmüddîn'in kardeşi Âmid hakimi Said'i öldürttüktan sonra karısı Sitti Azize ile evlendiğini ve bundan Ahmed adında bir çocuklarının olduğunu ve 4 yaşında vefat ettiğini anlatmaktadır.³²⁸

Kaynakların verdiği bilgilere göre Nizâmüddîn'in iki eşinden 4 erkek ve 1 kız çocuğu olmuştur. Nizâmüddîn'in çocukları şunlardır: *Veliaht Emir Nâsırüddevle Mansur, Emir Behram, Küçük Emir Ahmed*. Kızı Fate, kendisine beylik olarak Bitlis Beyliği verilmiş olan Emir Mücahid Ebü'l-Kasım Hibetullah b. Mûsık ile evlenmiştir. Emir Mücahid ölünce kardeşi Reis Ebu Abdullah Muhammed b. Mûsık onunla evlenmiştir.³²⁹

İbnü'l-Ezrak, Nâsırüddevle Mansur'un çocuklarının akıbetini kendi zamanına kadar uzun uzadıya şöyle anlatmıştır: "Emir Nâsırüddevle ölünce geride

³²² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.178-79

³²³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.178-79; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.255-257

³²⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.179; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.253

³²⁵ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.179; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168

³²⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.178-79

³²⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.185

³²⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.370

³²⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.188; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.381; Sibte de bunu teyid etmektedir. Bkz. *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.258

Emir *Tacüddeve Muhammed*'i ve bir kız çocuğunu bıraktı. Bu kız, Emir Ebu Nasr b. Ebü'l-Fevâris b. İbrahim b. Nasrüddevle ile evlendi ve Hüseyin adında bir oğlu oldu. Tacüddeve ise 502/1108/09 yılında Sökmen el-Kutbî'nin Meyyâfârikîn'i fethetmesiyle birlikte oraya gidip yerleşti ve Emir Behram b. Nizâmüddîn'in kızı Sittî Hatafe ile evlendi. Bu kadın Kılıçarslan Meyyâfârikîn'i alırken Emir Muhammed Duvinî ile evlenmiş, daha sonra da ondan ayrılmıştı. Emir Tacüddeve Muhammed ile evlendikten sonra ikisi de Meyyâfârikîn'de kaldılar. Emir Sökmen'in ondan sonra da Necmüddin İlgazi'nin bütün valilikleri boyunca ve merhum Said Hüsamüddin'in valiliğinin çoğunda hep Meyyâfârikîn'de kalan Tacüddeve, 540/1145/46 yılında Erzen'e gitti ve Vezir Yakutarslan b. Şemsüddevle Doğanarslan el-Ahdeb'in hizmetine girdi. Bu zat ölüp de yerine kardeşi Emir Fahrüddin Devletşah b. Doğanarslan geçince Tacüddeve bu sefer de onun hizmetine girdi. Devletşah ona iyilik yaptı ve onunla birlikte Hemedan'a Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud'un yanına gitti. Sultan Mes'ud da Tacüddeve'ye saygı gösterdi, ona iyilik yaptı ve onu kendi meclisinde oturttu. Devletşah Sultan'ın meclisinde ayakta dururken Tacüddeve ise otururdu. Karısı Sittî Hatafe Erzen'de öldü, cesedi Meyyâfârikîn eteğine getirilerek oraya defnedildi. Mezarı orada Kaya Camii'nin altındadır. Tacüddeve ise 554/1159/1160 yılında Erzen'de vefat etti. Onun cenazesi de Meyyâfârikîn'e getirilerek karısının yanına defnedildi.

Nizâmüddîn'in ikinci oğlu *Emir Behram* ise Cezîre'de öldü ve oradaki Dağ Kapısı Kubbesi'ne defnedildi. Kendisinin Hatafe ve Sevre adında iki kızı vardı. Sevre halası olan Nizâmüddîn'in kızı Fate'nin ölümünden sonra Reis Ebu Abdullah Muhammed b. Mûsik ile evlendi. Bu evlenmeden Mûsik adında bir oğlu dünyaya geldi. Mûsik, iki kız ve Namık adında bir erkek çocuk bıraktı. Kızlardan biri Emir Süleyman b. Emir Ali b. Ebü'l-Fevâris b. İbrahim b. Nasrüddevle ile diğeri de Emir Süleyman'ın kardeşi Emir Davud ile evlendi. *Emir Ahmed* b. Nizâmüddîn³³⁰ ise en küçük kardeşti. Büyüdükten sonra Irak Selçuklu sultanı Muhammed'in hizmetine girdi. Bir süre sonra Klifa sırasında Musul'a gitti. Cesur bir adam ve maharetli bir süvari. Bu alanda maharetiyle ünlüdür. Daha sonra Frenklere esir düştü ve onların

³³⁰ Ripper, **Diyanbeker Merwanileri...**, s.212; Abdurrahkib Yûsuf, Emir Ahmed'in bazı destanlarda geçen kişi olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. " Emir Ahmed efsanede geçtiği gibi kardeşlerinin üçüncüsü ve en küçüğüdür. Efsanede geçen emirin özellikleri de Emir Ahmed'in özelliklerine uymaktadır ve kahramanlık hikayeleri Hicri VI. ve miladi XII. asırda Kürtler arasında yayılmıştır." **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.347

yanında kaldı. Evlendikten sonra Muhammed adında bir oğlu oldu. Frenklerin yanından döndükten sonra bazı yerlerde emirlerin hizmetinde bulundu. Bir ara Tanza Kalesi'ne egemen oldu. Daha sonra da Hettâh'ı ele geçirerek oraya yerleşti. Orada bazı çocukları oldu. Uzun bir süre sonra oğlu Muhammed de Frenklerin yanından geldi. Emir Ahmed oradan geldiği zaman karısına bir nişan vermişti. Çocuk büyüyüp yetiştikten sonra annesi kendisine babasının nişanını verdi ve "Baban Mervânîlerden Emir Ahmed'dir, Diyâr-ı Bekr'de kalmaktadır; yanına git." dedi. Bunun üzerine Muhammed de Hettah'a gelip babasını buldu. Kendisine yemin ettirerek nişanı verdi. Babası kendisini evlendirdi. Onun, Emir İbrahim ve Emir Hasan adında iki oğlu oldu. Bu iki kardeş Meyyâfârikîn'de Emir Necmüddin'in hizmetinde bulundular. Babaları ise bir süre babasının yanında kaldı, sonra babası kendisine darıldı. Bunun üzerine o da kaleden çıkıp Rabad'ın etrafında dolaştı ve kayboldu.³³¹

Emir Ahmed'in de çocukları vardı. Bunların en büyüğü Emir İbrahim'di. İbrahim'den başka Emir Behram, Emir İsa ve dört oğlu daha vardı. Emir Ahmed 528/1133-34 yılına kadar Hettah'ta kaldı. Emir Ahmed'in ava çıkmasını fırsat bilen oğlu Emir İbrahim kendisine karşı başkaldırarak kalenin kapısını yüzüne kapadı ve böylece Hettah Kalesi'ni ele geçirdi. Bunun üzerine babası, Bitlis'teki Dilmaçoğlu Beyi Said Hüsamüddin'in yanına giderek bir süre orada kaldı. Daha sonra Emir İsa gizlice giderek Hettah'ı kardeşi İbrahim'den aldı. Babası Emir Ahmed, 529/1134-35 Hettah'a yerleşen oğlu İsa'ya haber göndererek kaleyi tekrar kendisine vermesini istediysede İsa bu teklifi kabul etmedi ve şöyle dedi: 'Sen Rabad'da otur. Emirlik de senin olsun. Bizler de senin emrine girelim, fakat kalede ben oturacağım.' Babası da Dilmaçoğlu Beyi Said Hüsamüddin'e giderek, 'Hettah'ı sana verdim.' dedi. Bunun üzerine Hüsamüddin 530/1135-36 yılında gidip Hettah'ı kuşattı. Bir süre sonra Emir İsa kaleyi kendisine teslim etti ve çocuklarıyla karısını alarak kaleden çıkıp Âmid'e gitti. Karısı, Hani Valisi Şaruh'un kızıydı. Emir İsa bir süre Âmid'de kaldıktan sonra Davud b. Sökmen b. Artuk'un oğlu Fahrüddin Karaarslan'ın hizmetine girdi ve ölünceye kadar orada kaldı. Fahrüddin'in ölümünden sonra da çocukları onun hizmetine girdi.³³²

³³¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.219

³³² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.220

Emir Ahmed'in oğlu Emir Behram ise Mahmud ve Ali adlarında iki çocuk bıraktı. Bunlar Meyyâfârikîn'de Emir Necmüddin'in hizmetine girdiler. Emir Behram 548/1153-54 yılında öldü. Babası Emir Ahmed ise 532/1137-38 yılında öldü ve Meyyafarkin'deki Mervânî Türbesi'ne gömüldü. Oğullarından başka birkaç kızı da vardı.

Emir Behram b. İsa da Abdullah, Süleyman, Ebü'l-Kasım ve Yahya adlarında dört çocuk bıraktı. Bunlar, bir süre Dilmaçoğlu beyi Said Hüsamüddin ve Melik Necmüddin'in hizmetinde kaldılar. Bunlardan Süleyman 556/1160-61 yılında Kocba Ayaklanması sırasında Bariye Kapısı'nda öldürüldü; tabutu Zilkade ayında Meyyâfârikîn'e getirtilerek Mervânî Türbesi'ne defnedildi. Emir Ebü'l-Kasım ise Erzen'e gidip amcasının oğlu Tacüddeve Muhammed'in yanında kaldı; Muhammed öldükten sonra ise tahsisatını alarak Meyyâfârikîn'e geldi ve Melik Necmüddin'in yanında kaldı. Emir Abdullah'a gelince o da Hüsamüddin'e bir süre hizmet ettikten sonra Melik Necmüddin'in ve daha sonra da Fahrüddin Karaarslan'ın hizmetine girdi. Fahrüddin'in sağlığında onun arkadaşlarından biri haline geldi. Ölümünden sonra da aynı şekilde çocuklarına himet etti. Çoğunlukla Meyyâfârikîn'de iki ırmak arasında bulunan ve kendi mülkleri olan Şa'biniye'de kardeşi Emir Yahya ile beraber yaşamışlardır. Emir Abdullah ile Ebü'l-Kasım'ın zürriyetleri devam etmiştir.”³³³

1.1.6.4. Hüseyin

Mervânîlerin son hükümdarı Nâsırüddeve Mansur, Selçukluların emriyle Fahrüddeve İbn Cehîr'in ülkesine saldırması sırasında, savunmayı Vezir Ebu Salim'e bırakmış ve Cezîretü İbn Ömer'e gitmiştir. Amcası Hüseyin b. Nasrüddeve Meyyâfârikînli bir heyet ile beraber yanına gitmiştir. Melikşah'ın sarayına gittiği söylenen Nâsırüddeve Mansur'un aslında Hüseyin b. Nasrüddeve olabileceği söylenmekte ve savaş sürerken Mervânî Emiri'nin bizzat düşmanın karşısına çıkmış olabileceğinin makul olamayacağı öne sürülmektedir.³³⁴

Nâsırüddeve Mansur, Melikşah'ın ölümünden sonra Harbe'de iken yıkılan Mervânî Devleti'ni tekrar diriltme fırsatını değerlendirdi. Nâsırüddeve, amcası Emir Hüseyin b. Nasrüddeve komutasında bir orduyu Arap kuvvetleri ile beraber Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'a karşı gönderdi. Rebiülevvel 486/1094 yılında Nusaybin'den

³³³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.221; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farikî**, s.248-264

³³⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.279-280

geçen Hermâs Nehri üzerinde veya İbnü'l-Esîr'e göre Musul bölgesinde yapılan bu savaşta Mervânîler ve Araplar yenildi. Emir Hüseyin b. Nasrüddevle ile Emir İbrahim b. Kureyş esir düştü ve yaklaşık on bin kişi öldü. Arapların malları, kadın ve çocukları yağmalandı. Tutuş, tarafından esir edilip öldürülen yirmi emir arasında Mervânî emiri Hüseyin b. Nasrüddevle b. Mervân da vardı.³³⁵

1.1.6.5. Mamık

Salar-ı Horasan'ın 458/1065-66 yılında Meyyâfârikîn'i kuşatması esnasında Emir Nizâmüddîn tarafından askerlerine rehin olarak verilmiştir.³³⁶ Salar-ı Horasan, müzakere için şehre girince Nizamüddin'in veziri onu tutuklamasını istemiştir. Nizamüddin buna itiraz edince Vezir ona "Kardeşlerin sana düşmandırlar. Onların karşılığında Diyâr-ı Bekr'i satın alıyorsun" deyip onu ikna etmiştir. Salar-ı Horasan yakalandıktan sonra bunu anlayınca "Düşmanını düşmanın karşılığında yakaladı" demiştir. Salar-ı Horasan'ın öldürülmesinden sonra Emir Mamık da öldürülmüştür.³³⁷

1.1.6.6. Fadlun

Salar-ı Horasan'ın 458/1065-66 yılında Meyyâfârikîn'i kuşatması sırasında rehin verilen Nizamüddîn'in diğer kardeşidir. Emir Fadlun, tıpkı diğer iki kardeşi gibi Salâr-ı Horasan'ın tuzağa düşürülmesinin akabinde ölümle yüz yüze kalmıştır. İbnü'l-Ezrak, Emir Fadlun olabileceğini söylediği kardeşin bir tayın kuyruğuna bağlanıp bırakıldığını ve Tirmin Köyü'nde bir köylünün onu kurtararak şehre gönderdiğini söylemiştir.³³⁸

1.1.6.7. İbrahim

Nasrüddevle'nin oğlu İbrahim, evliliği ve devam eden soyu nedeniyle İbnü'l-Ezrak tarafından anılmıştır. Nasrüddevle onu ağabeyi Ebu Ali Hasan'ın torunu ile evlendirmiştir.³³⁹ Eserinin başka bir yerinde Nizâmüddîn'in çocuklarından bahsederken Nizâmüddîn'in kızlarından birinin İbrahim'in torunu Emir Süleyman b. Emir Ali b. Ebü'l-Fevâris b. İbrahim b. Nasrüddevle ile evlendiğini yazmıştır.³⁴⁰

³³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.233

³³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.171-72

³³⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.171-72; İbn Şeddâd bu ismi Babek diye kaydetmiştir. Bkz. *El-A'lakü'l-Hatîre...*, 3/1,1991 s.371

³³⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.171-72

³³⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92

³⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.219

Sonrasında İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin oğlu İbrahim'in soyu hakkında şunları söylemiştir: “Emir İbrahim b. Nasrüddevle, Emir Ebü'd-Delf Senharib b. Emir Ebu Ali Hasan b. Mervan'ın kızı Emire Fatma ile evlendi ve Ebü'l-Fevâris adında bir oğlu oldu. Onunda Ebu Nasr, Ali, Ebü'd-Delf, Ebü'l-Feth ve İbrahim adlarında beş oğlu dünyaya geldi. Emir İbrahim, 550/1155 yılının Receb ayında öldü.

Çocuklarından Ebu Nasr, Nasrüddevle'nin kızı ile evlendi ve Hüseyin adında bir oğlu oldu. Hüseyin'in bir cariyesinden dünyaya gelen Hasan, Nasrüddevle'nin torunu Derbas b. İsko'nun kızı ile evlendi. Bir oğlu ve kızı dünyaya geldi. Oğlu Ebü'l-Fevâris'in torunu Süleyman b. Ali'nin kızı ile evlendi. Kızı ise Emir Mahmud b. Ebü'l-Fevâris ile evlendi ve birkaç çocuğu oldu. Hasan, 537/1142-43 yılında Başezrim'de öldü.

Emir Ebü'l-Feth, evlenmeden ve dolayısıyla çocuk bırakmadan 533/1138-39 yılında öldü. Emir Ebu Delf ise Emir Ahmed'in kızı ile evlendi. Bu karısı ölünce Ahmed'in Serve adındaki diğer kızı ile evlendi. Bu ikinci karısından Bâd, Said ve Mervân adında üç çocuğu oldu. Kendisi 3 Receb 541/9 Aralık 1146 tarihinde ölünce çocukları, amcaları Emir Şucaüddevle İbrahim b. Ebü'l-Fevâris'in himayesine girdiler.³⁴¹ Ebü'l-Fevâris'in oğlu Emir Ali ise Mûsik'ın torunu Reis Büyük Mûsik b. Reis, Ebu Abdullah'ın kızı Siti Zeynep ile evlendi ve Süleyman, Mahmud, Davud adlarında üç oğlu oldu. Bunlar Meyyâfârikîn'de Melik Necmüddin'in hizmetine girdiler ve her birinin birkaç çocuğu oldu. Emir Ali 12 Zilkade 548/29 Ocak 1154 tarihinde Başezrim'de öldü. Cenazesi Meyyâfârikîn'e getirilerek babası Ebü'l-Fevâris'in türbesine gömüldü.

Ebü'l-Fevâris'in Ebu Nasr'dan sonra ikinci oğlu olan Emir İbrahim'e gelince; Erzen Nazır'ı Reis Ebu Ali b. Ruhban'ın kızı Sittî Zine ile evlendi. Fatma adında bir kızı oldu. Bu kız Ahmed b. Nizamüddin'in torunu Ahmed b. Abdullah ile evlendi ve birkaç çocuk dünyaya getirdi. Emir İbrahim'in bir cariyeden de Mes'ud adında bir oğlu oldu. Bu çocuk babasının yanında kaldı. Babası ölünce de Şam Valisi Fahrüddîn'in hizmetine girdi. Vali kendisine ilgi gösterdi ve çok arazi verdi. Fakat Mes'ud bir süre sonra oradan da ayrılp Mısır'a gitti ve Fâtımî Veziri Şaver'in hizmetine girdi. Daha sonra Esedüddin Şirguh, Mısır'a gidip egemen olunca Mes'ud da onun hizmetine

³⁴¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.222

girdi.³⁴² Daha sonra Mısır'da Selahaddin'e hizmet etti. Emir İbrahim, kardeşi Ebü'l-Delf'in ölümünden sonra onun karısı Serve ile evlendi ve ondan Ahmed Yek ile Ebü'l-Fevâris adlarında iki oğlu oldu. Bu iki kardeş Melik Necmüddin'in hizmetine girdiler. Emir İbrahim 6 Şaban 559/29 Haziran 1164 tarihinde Başezrim'de öldü. Cenazesi Meyyâfârikîn'e getirtilerek büyük Nasrüddevle'nin türbesine defnedildi. Bu türbe Nasrüddevle'nin defnedilmiş olduğu 456/1063-64 yılından beri, aradan 103 yıl geçmiş olmasına rağmen hiç açılmamıştı ve ilk defa Emir İbrahim'in defnedilmesi için açıldı."³⁴³

1.1.6.8. İsko

Nasrüddevle'nin oğlu olan İsko'nun Derbas adında bir oğlu oldu. Derbas, Meyyâfârikîn'e bağlı Hûmat Köyü'nde oturdu ve orada evlendi. Birkaç çocuğu oldu. Bunlardan biri İsko b. Derbas'tır. O da Hûmat'ta kaldı. Onun da Mem adında bir oğlu ile birkaç kızı oldu. İsko'yu Nasrüddevle'nin soyu devam eden çocukları arasında sayan İbnü'l-Ezrak, kızlardan birkaç tanesinden bahsettiğini, erkeklere önem verdiğini ve erkeklerin tümünü zikrettiğinin kaydetmektedir.³⁴⁴

1.1.6.9. Hasan

Nasrüddevle'nin oğlu Emir Hasan 458/1065-66 yılında öldü. Geride Ebu Said ile Menkelân adlarında iki çocuk bıraktı. Ebu Said hastalandı ve çocuk bırakmadan öldü. Menkelân'ın ise Ebü'l-Heyca adında bir oğlu oldu. Siirt'e giderek orada kaldı. Onun da Mervân, Hasan ve Hüseyin adında üç oğlu ve birkaç kızı oldu. Daha sonra Meyyâfârikîn'e geldi ve 559/1163-64 yılında ölünceye kadar burada kaldı. Ölünce de Muhdese Camii'nde dedesi Hasan b. Nasrüddevle'nin yanına defnedildi. Çocukları İbnü'l-Ezrak zamanında Meyyâfârikîn'de oturmaktaydılar.³⁴⁵

Salar-ı Horasan'ın Meyyâfârikîn'i kuşatması esnasında Nasrüddevle'nin büyük oğlu Emir Hasan rehin olarak verilmiş, Salar-ı Horasan tuzağa düşürülünce, Nasrüddevle'nin oğlu Nizâmüddîn Nasr'ın iki kardeşi yakalanarak Su Kapısı'nın³⁴⁶ dışında başları kesilmiştir. Nizâmüddîn Nasr'ın diğer kardeşi bu olaydan sağ

³⁴² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.223

³⁴³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.92,224

³⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.224, 225

³⁴⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.224; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.269

³⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.82

kurtulmuştur. Bu rivayete göre bu olayda öldürülen Emir Hasan'ın cesedi Muhdese Camii'nin doğu tarafında bulunan türbeye defnedilmiştir.³⁴⁷

1.1.6.10. Ebü'l-Harb Süleyman

Ebü'l-Harb Süleyman, Nasrüddevle'nin veliaht olarak seçtiği³⁴⁸ ve ismi siyasi vakalarda çokça geçen kişidir. İbnü'l-Esîr, onun için cesur ve atılgan biri ifadelerini kullanmıştır. Girişimleri, cesaret ve atılganlığı kendisinin ve birçok kimsenin ölümüne, Mervânîlerin Kürt kabilelerinin desteğini kaybetmesine sebep olmuştur.³⁴⁹

Ermeni topraklarına 423/1031-32 yılında düzenlediği yağma seferi sonucunda birçok esir ve ganimet elde ettiği kaydedilmiştir.³⁵⁰ Adının karıştığı bir başka olay ise 441/1049-50 yılında olmuştur. Karvâş ile kardeşi Ebu Kâmil arasında vuku bulan savaşta, Karvâş'a yardım etmek için giden ve ilk gün onun yanında savaşan Ebü'l-Harb Süleyman, ikinci gün savaşta kenarda durunca diğer müttefikler de ona uymuş ve Süleyman'ın bu ihaneti 50 yıl hükümdarlık yapan Karvâş'ın esir düşüp saltanatının sona ermesine neden olmuştur.³⁵¹

Mervânîlerle Kürt aşiretleri arasında 447/1055-56 yılında patlak veren sorunlar nedeniyle Ebü'l-Harb Süleyman hakkında tarih kitaplarında bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre Cezîretü İbn Ömer Valisi Ebü'l-Harb Süleyman b. Nasrüddevle, ihtilafa düştüğü Buhtî Emiri ile evlilik bahanesiyle yakınlık kurdu. Buhtî Emiri Mûsık'ı Beşnevi Kürtleri Emiri Ebu Tahir'in kızıyla evlendirdi. Süleyman'ın halası kızı ile evlenen Mûsık yanına gidince tutuklandı. Tuğrul Bey araya girdiyse de

³⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.171-72

³⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.191; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s. 212; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172

³⁴⁹ Bu konu hakkında bkz. İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.320-321; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.460

³⁵⁰ Bu konu hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.205; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172; Abdulgani Efendi, Süleyman'ın 433/1041-42 yılında Azerbaycan'dan gelen Melikü'l-İzz (Oğuz Meliki) ile savaştığını ve onun emellerine set çektiğini nakletmektedir. 433 yılında Oğuzların Diyâr-ı Bekr'e akınlarda bulundukları ve bahsi geçen konunun bu olaylarla ilgili olduğu kanaatindeyiz. Melikü'l-Guz (Oğuz Meliki) olması gereken kelimenin ise yanlışlıkla Melikü'l-İzz olarak yazıldığını tahmin etmekteyiz. Abdulgani Bulduk, **El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi**, Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik (Haz.), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2004, s.31

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.420; Krş. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s. 287; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.117

ölüm haberini aldı. Ebu Tahir bu iş için kullanıldığını düşününce Süleyman bir zarar vereceğini düşünerek onu zehirletti. Ebu Tahir'in yerine geçen Fenek Kalesi'nin³⁵² hakimi Ubeydullah, Süleyman'ın güvenini kazandıktan sonra onu öldürerek babasının intikamını aldı.³⁵³

1.1.6.11. Şehinşah

Şehinşah, Nasrüddevle'nin 4 eşinden biri olan Fadlûniye ile olan evliliğindendir. Şehinşah, Emir Said'in kardeşidir. İbnü'l-Ezrak'ın Fadlûn b. Menuçehr dediği dedesi, aslında Emir Fadl b. Muhammed b. Şeddâd'dır.³⁵⁴

1.1.6.12. Sittülmülk

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin üç kızından bahsetmiştir. Bunlardan biri hiç evlenmeyen Sittülmülk'tür.³⁵⁵ Narü'd-devle 29 Şevval 453/16 Kasım 1061 tarihinde vefat ettikten sonra defnedildiği Muhdese Camii veya Sîdilî'deki saraydan kızı Sittülmülk tarafından 456/1063-64 yılında Muhdese Camii'nin yanındaki meydanda o aile için yaptırılan özel türbeye nakledilmiştir.³⁵⁶

1.1.6.13. Sittü Zübeyde

Sittü Zübeyde, Erzen Beyliği'nde bulunan Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Şibl b. İbrahim ile evli idi.³⁵⁷ Emir Nizâmüddîn'in kız kardeşi Emire Zübeyde'nin Ahmed isimli oğlu vardı. Nizâmüddîn, Malazgirt Savaşı öncesinde Alparslan'ın yanına gidince, Emire Zübeyde, oğlu Ahmed'den yanına gizlice para almasını ve amcası

³⁵² Fenek, Ceziretü İbn Ömer bölgesinde kalabalık bir Kürt gurubu olan Beşnevîye aşiretine ait meşhur kaledir. İbnü'l-Esîr, *El-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Darü's-Sadr, Beyrut 1980, c.1, s.157; Ceziretü İbn Ömer'e yakın, yüksek bir dağın zirvesindeki korunaklı bir kaledir. Oradan iki fersah ötededir. Bu mustakil bir kaledir ve 300 yıldır Beşneviye Kürtlerinin elindedir. Mürüvvet ve asabiyet sahibi bir kavimdir. Kendilerine iltica edenleri korurlar. El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Darü's-Sadr Bty, s.431-432 ; Beşneviye Kürtleri'nin korunaklı bir kalesidir. Ceziretü İbn Ömer'e yakındır. Araları yaklaşık iki fersahtır. Cezire'nin sahibi veya diğerleri oraya hakim olamamışlardır. El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, Darü'l-Ceyl, Beyrut 1412, c.3, s.1045

³⁵³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.461; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s. 414-415; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27-29; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.98-99; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.119-120; Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.191; Baluken, "Kuruluşundan Osmanlı hakimiyetine Kadar Cizre Buhtî Beyliği", s.115; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.177

³⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s. 244

³⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168

³⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166,168

³⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.180

Nizâmüddîn'in paralarını dağıtıp bitirmesinden sonra ona vermesini istemiş ve bu şekilde zor durumdayken onun sıkıntısını gidermişti.³⁵⁸

1.1.6.14. Sittü Zeynep

Nasrüddevle'nin amcasının oğlu Reis Mûsık b. Muhammed b. Kek ile evlenmiş ve bu evliliklerinden birkaç çocuk dünyaya gelmiştir.³⁵⁹ Bunların Reis Hibetullah ve Emir Mücahid adındaki oğulları, çocuk bırakmadan ölmüşlerdir. Üçüncü oğulları Abdullah'ın birkaç çocuğu olmuştur.³⁶⁰

Fâtımîlerin Şam Valisi Dizberî ve Bizans askerleri arasında 432/1040-41 yılında gerçekleşen büyük olayların ardından Nasrüddevle'nin Dizberi ile akrabalık kurduğu ve Dizberî'nin Nasrüddevle'nin kızı ile evlendiği kaydedilmiştir.³⁶¹ İbnü'l-Ezrak, sadece üç kızından bahsedip bunların birinin hiç evlenmediğini söylemiş, diğer iki kişinin eşlerinin ismini belirtmiştir. Bu duruma göre İbnü'l-Ezrak'ın bilmediği bir başka kızı olduğu anlaşılmaktadır.³⁶²

1.1.7. Siirt Valiliği

Kaynakların verdiği bilgilerden Nasrüddevle'nin, Ebu Ali Hasan'ın öldürüldüğü 387/997 senesine kadar Meyyâfârikîn'de olduğu anlaşılmaktadır. Nasrüddevle'nin, bir müddet Meyyâfârikîn'de Ebu Ali Hasan'dan sonra hükümdar olan ağabeyi Mümehhidüdevle ile beraber kalmasının ardından, Mümehhidüdevle'nin gördüğü rüya nedeniyle sürgün edildiği söylenmektedir. Bu tarih 387/997 yılı ile 401/1010 yılı arasında bir tarihte olmuştur, fakat hangi yıl olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen Mümehhidüdevle'nin hükümdarlığının ilk yıllarında olmuştur. Fakat İbn Şeddâd, bir yerde Nasrüddevle'nin, kardeşinin hükümdarlığı boyunca hep Siirt'te kaldığını söylerken³⁶³ başka bir yerde de “*Mümehhidüdevle, hükümdar olduktan bir süre sonra gördüğü rüya nedeniyle Nasrüddevle'ye Siirt/İs'ird'i vermiştir*” demektedir.³⁶⁴

³⁵⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.175

³⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168

³⁶⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.225

³⁶¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.439

³⁶² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168

³⁶³ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.335,340; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.,105

³⁶⁴ İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.340

Mümeħhidüddeve'nin hükümdarlığı zamanında Nasrüddevle'nin Siirt'te olduğunu konusunda hemfikir olan tarihçiler, burada oluş amacı konusunda ikiye bölünmüşlerdir.

İbn Haldûn, Ebu Nasr Ahmed'in, Mümeħhidüddeve ile çekiştiğini, Meyyâfârikîn'de ikamet ederken Siirt Kalesi'ne gönderildiğini ve burada tutulduğunu söylemektedir. Ebü'l-Fida, İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esîr ise Nasrüddevle'nin gördüğü bir rüya sebebiyle Siirt'e gönderildiğini söylerler.³⁶⁵ İbnü'l-Ezrak bu rüyayı detaylı bir şekilde şöyle anlatmıştır:

“Emir Ebu Nasr, Emir Ebu Ali'nin öldürülmesi sırasında, kardeşi Mümeħhidüddeve ve askerlerle birlikte Âmid Surları önünde bulunuyordu. Emir Ebu Said Mansur, (Mümeħhidüddeve) Meyyâfârikîn'e dönüp hükümdar olunca, kardeşi Ebu Nasr da bir süre yanında kalmıştı.

Bir gün Ebu Nasr, hükümdar olan kardeşine şöyle demişti: “Dün gece rüyamda ayın kucağıma düştüğünü gördüm.” Kimisine göre de “Güneşin başımın üstüne geldiğini gördüm” demişti. Mümeħhidüddeve ona “Bu rüyan, hükümdar olacağının işaretidir. Bundan sonra yüzünü görmeyeyim, gördüğüm takdirde seni öldürürüm” demişti. Ardından Ebu Nasr'ı Meyyafarkin'den uzaklaştırarak Siirt'teki ırmağın kenarına göndermişti. Hayatının sonuna kadar da kardeşini görmemişti.

Bazıları da bu olayı şöyle anlatıyorlar: Emir Ebu Ali Hasan'ın öldürülmesi üzerine Âmid'den döndükten bir süre sonra Mümeħhidüddeve, Ebu Nasr'ı sürgün etti. Kendisine, kardeşini sürgün etmemesi için rica edenlerin ricalarını da kabul etmedi. Fakat ricada bulunanlar, yine kardeşinden bahsetmeye devam edince Hükümdar, “Onu görürsem öldürürüm.” dedi. Bunun üzerine hükümdara sordular.³⁶⁶ “Peki niçin, günahı ne?” Emir de şu karşılığı verdi: “Rüyamda güneşin kucağıma düştüğünü, kardeşim Ebu Nasr'ın da yerinden fırlayarak onu kucağımdan kaptığını ve benimle mücadele ettiğini gördüm. Buradan anlaşılıyor ki kendisi mutlaka hükümdar olacaktır. Bu nedenle kendisini görmeye tahammülüm yoktur.”³⁶⁷

³⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.105; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.119; Sibî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.206; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.335,340

³⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.104; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, c.3, s.340; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.129-130

³⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.104-105; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.206; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.186; H. F. Amedroz, rüya olayından sonra Mümeħhidüddeve'nin Nasrüddevle'yi görmek istemediğini, Siirt Kalesi'nin kendisine verildiğini

İbn Haldûn, Nasrüddevle'nin İs'ird'e gönderilmesini diğerlerinden farklı bir gerekçeye dayandırır. Ona göre Mervânî Emiri Ebu Ali Hasan'nın Âmid'de suikasta uğrayıp öldürülmesinden sonra ağabeyi ile taht kavgasına girişen Nasrüddevle İs'ird'e (Siirt) sürülmüştür.³⁶⁸ İbnü'l-Verdî, Ebu Ali'nin rüya sebebiyle Mümehhidüdevle'yi, Mümehhidüdevle'nin de Nasrüddevle'yi hapsettirdiğini, Mümehhidüdevle'nin suikast sonucu öldürülmesinden sonra Nasrüddevle'nin hapisten çıkarıldığını ve hükümdar ilan edildiğini söylemiştir.³⁶⁹

İbnü'l-Ezrak, Emir Ebu Nasr'ın, kardeşi Mümehhidüdevle'nin hükümdarlığı süresince hep Siirt'te kaldığını söylemektedir.³⁷⁰ Nasrüddevle, Şervîn'in Meyyafarkin'i aldığı üçüncü güne kadar olanlardan habersizdi.³⁷¹

Nasrüddevle'nin Siirt valiliği veya buraya sürgün edilmesi³⁷² konusu muğlâktır. Bir rüya sebebiyle Mümehhidüdevle'nin kardeşini zindana atması veya sürgüne göndermesi çok makul bir durum değildir. Mümehhidüdevle, ailesinden tepki almamak için rüyayı öne sürmüş olabilir. Zira Mervânî ailesinde bağların kuvvetli olduğunu biliyoruz. Nasrüddevle'nin hangi şekilde Siirt'te olduğuna karar vermek zor olsa da kanaatimizce burada vali olarak bulunuyordu. Zira Mümehhidüdevle suikastından sonra Ebu Nasr'ın yakalanması için Şervîn tarafından Siirt'e asker gönderildiğinde İbnü'l-Ezrak'ın satır aralarında geçen ifadeleri Nasrüddevle'nin burada tutsak olduğunun aksine işaret etmektedir.³⁷³

Her hâlükârda Nasrüddevle o sırada Siirt'te olmasaydı, Hettah'ta ağabeyi ve amcazadeleri ile birlikte Şervîn Komplosu'na maruz kalacaktı. Mervân'ın en küçük oğlu ve tahtın tek varisi olan Nasrüddevle'nin Siirt'te olması onun hayatını kurtardığı gibi Mervânî Devleti'nin yıkılmasını da önlemiştir.

Nasrüddevle'nin hükümdarlıktan önceki hayatı hakkında İbnü'l-Adîm'in eserinde bir bilgi dikkat çekmektedir. İbnü'l-Adîm, Nasrüddevle'yi tanıtırken Frenklerin

ve bundan sonra iki kardeşin birbirlerini görmediğini yazar. Bkz. Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.130

³⁶⁸ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.411

³⁶⁹ İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, c.1, s.299; Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.127; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.107; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.186; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.75

³⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.104-105; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.130

³⁷¹ Tanza, Siirt İli, Erüh İlçesi'ne bağlı Kavaközü Köyü'dür. Bkz. M. Zahir Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s. 9

³⁷² Thomas Ripper, Ahmed'in sürgün kenti Siirt'e gönderildiğini söylemektedir. Bkz. **Diyarbakir Merwanileri...**, s.525

³⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108

Antakya Meliki Yağısıyan'a saldırdıkları sırada Nasrüddevle'nin ona yardım etmek için Halep'e gittiğini söylemektedir. Bu olay Yağısıyan'ın Büyük Selçukluların Antakya valisi olduğu dönemde, 1096 yılındaki I. Haçlı Seferi sırasında olmuştur. Haçlılar şehri kuşattıklarında Yağısıyan Müslümanlardan yardım istemiş ve Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nin de içerisinde bulunduğu İslam ülkelerinden buraya yardım gönderilmiştir. İbnü'l-Adîm, Nasrüddevle'nin Nizamüddîn'den olan torunu Ahmed ile Nasrüddevle'yi karıştırmıştır. Çünkü Nasrüddevle'nin Antakya'ya gittiği başka hiçbir kaynakta geçmemektedir. Ayrıca Yağısıyan'ın Nasrüddevle'den sonra yaşadığı bilinmektedir. İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bazı bilgilerden bu kişinin Nasrüddevle olmadığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Selçukluların hizmetinde olduğunu söylediği cesur ve maharetli bir atlı olan Ahmed'in Frenklere karşı savaştığını ve onlara esir düştüğünü kaydetmiştir.³⁷⁴

1.2. Hacı Şervîn b. Muhammed İdaresinde Mervânî Ülkesinin Durumu

Mervânî veziri olan Şervîn b. Muhammed, Sahibü's-Şurta (Polis Müdürü) İbn Fîlûs ile tertiplelediği suikastin ardından Mervânîlerin başkenti olan Meyyâfârikîn'i ele geçirmiş ve tüm ülkeye egemen olmak için çaba sarfetmiştir.

1.2.1. Mümehhidüddeve Suikasti ve Şervîn'in Mervânî İdaresini Ele Geçirmesi

Mümehhidüddeve'ye 401/1010 yılında Şervîn tarafından yapılan suikast, Nasrüddevle'nin 401/1010 yılında hükümdar olmasıyla sonuçlanan olayların başlangıcıdır. Mervânî ülkesinin ele geçirilmesi doğrultusunda son adım Nasrüddevle'nin ele geçirilmesiydi. Sürüldüğü veya valilik yaptığı söylenen Nasrüddevle'nin bu esnada İsrird/Siirt'te olması suikastçıların hedeflerine ulaşmalarına engel olmuştur.

Vezir Şervîn ve Sahibü's-Şurta (emniyet teşkilatı reisi) İbn Fîlûs (Philos), bu suikast sonrasında yönetimi ele geçirip devlete hakim olmuşlardır. Suikastçılar, Mervânî Emiri Mümehhidüddeve'yi öldürmeyi başarmış, devletin yönetim merkezi Meyyâfârikîn'i ele geçirmişlerdir. Şervîn,³⁷⁵ Mervânî tahtının varisi ve Mervân'ın

³⁷⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c3, s.1130; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 219; Ebru Altan, "Yağısıyan", *DİA*, TDV, Ankara 2013, c.43, s.178-179

³⁷⁵ İbnü'l-Ezrak'ta Şero veya Şerve olarak geçmektedir. Meyyâfârikîn'de bastırdığı bir sikkede isminin Şervîn b. Muhammed olduğu görülmektedir. Bkz. Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Consideration On The Legitimizing Power Of

hayatta olan son oğlu Nasrüddevle'yi ele geçirmek istemiş, ancak Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım Isfâhânî'nin uyanıklığı sayesinde emellerine ulaşamamıştır. Bir yıla yakın başkentini yitiren Mervânî Devleti, Erzen merkez olmak üzere varlığını devam ettirmiştir. Bu süre içerisinde Nasrüddevle ve Hoca Ebü'l-Kasım Kürtlerden destek alarak Meyyâfârikîn'i almak için mücadele etmiş, ardından suikastı tertipleyenleri ortadan kaldırıp düzeni sağlamışlardır.

İbn'ül-Ezrak, Mümehhidüddeve'ye yapılan suikast olayını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Diğer tarih kitaplarında da İbnü'l-Ezrak'ın anlattıkları küçük bazı farklılıklarla aktarılmaktadır. Bu tarihçilerin İbnü'l-Ezrak'ı referans aldıkları anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak bu detayları şöyle vermektedir:

“Mervânî Emiri Mümehhidüddeve'nin veziri Şervîn ile samimi bir ilişkisi vardı. Şervîn, bütün işleri yönetiyor, Mümehhidüddeve ona yakınlık gösteriyor ve ona büyük bir sevgi besliyordu. Onu haremine eş ve cariyelerinin arasına götürüp oturtuyordu. Hatta bir gün kendisine şöyle dedi: ‘Ey Ebu Şüca’! Benim canım seninkinden aşağıdır ve günüm seninkinden öncedir.’

Şervîn'in İbn Fîlûs adında bir gulamı vardı³⁷⁶ ve onu emniyet teşkilatının başına getirmişti. Şervîn, gulamını sevmesine karşın, Mümehhidüddeve ondan çok nefret ediyor, onu görmek ve yüzüne bakmak istemiyordu. Hatta birkaç defa onu öldürmek istedi, fakat Şervîn'nin hatırı için bundan vazgeçti. İbn Fîlûs, emrin kendisine kin beslediğini biliyordu. Bir gün Şervîn'i yalnız bularak ona durumu anlattı ve şöyle dedi:

‘Bil ki, benim hayatım seninkine bağlıdır. Emirin benim hakkımda da senin hakkında da kötü düşünmeye başladığını kesin olarak öğrenmiş bulunuyorum. Onun sana göstermekte olduğu bütün bu yakınlıklar hile ve aldatmacadan ibarettir. O, bizi ortadan kaldırmak için fırsat kolluyor. İşte sana haber veriyorum.’ Sonra da sözlerinin doğruluğunu ispat etmek için birtakım deliller ve hikayeler anlattı. Şervîn ne yapılması gerektiğini sorunca ona şu karşılığı verdi: ‘Onu öldürelim, yerine de sen geç; yoksa hepimiz ölürüz.’ Şervîn buna karşılık şöyle dedi: ‘Allah emire ihanet edeceğim günü

Regicide”, s.599-600

³⁷⁶ وكان لشروة غلام يسمى ابن فليوس M. E. Bozarslan, gulam kelimesini oğlu diye tercüme etmiştir. Fakat doğrusu hizmetçi anlamındadır. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farikî**, s.87; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.100; Thomas Ripper, Felyûs diye yazılan ve değişik okumalara müsait olan ismin Filûs yani Philos olduğunu söylemektedir. Bkz. **Diyarbakir Merwanileri...**, s.358; Sibte İbnü'l-Cevzî'de Kaylûs veya Kîlûs olarak yazılmıştır. Bkz., **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.205

göstermesin. Onun bana çok büyük iyiliği ve üzerimde çok büyük hakkı vardır; o kadar ki kendi yerine³⁷⁷ tayin etmiş, haremine serbestçe girmeme izin vermiş bulunmaktadır. Ben kendisine ihanet edemem ve ona verdiğim bağlılık sözünü bozamam. Halk da beni o makamda görmek istemez.’ Onun bu sözleri üzerine İbn Fîlûs şunları söyledi: ‘Sen canını, onun gösterdiği yakınlıktan ve sevgiden daha çok sevmek zorundasın.’

Katı ve azimli bir adam olan İbn Fîlûs, bu görüşünü günlerce savundu ve sonunda Şervîn’i ikna etti. Sonra Şervîn, Mümehhidüddeve’yi zehirlemeye birkaç defa kalktıysa da yemek ve içmek zamanlarında bunu başaramadı.³⁷⁸

Mümehhidüddeve, Hettah Kalesi’ni³⁷⁹ Şervîn’ne vermişti. Hettah sağlam, geniş otlaklara ve bereketli topraklara bakan bir kaleydi. Şervîn’in de bir adeti vardı; ilkbahar günlerinde emiri oraya götürür ve ikisi ilkbaharı orada birlikte geçirirlerdi. Şervîn bu arada toplu ziyafetler de verirdi.³⁸⁰ 400/1010 yılının başlarında, kimisine göre de 401/1011 yılının başlarında yine Hettah’a gittiler ve günlerce eğlendiler, yiyip içtiler, avlandılar. İbn Fîlûs da onlara bol yemekler ve içkiler hazırladı. Böylece günlerce süren güzel ve neşeli bir vakit geçirdiler. Bu sırada Şervîn, İbn Fîlûs’a kalenin kapısına bir grup nöbetçi bırakmasını ve bunların emirin adamlarından kimseyi içeriye bırakmamalarını emretti. Kendileri de yemeğe ve içmeye oturdular. Emir, bol bol içiyor, eğleniyor ve ısrarla Şervîn’in de oturmasını istiyordu.³⁸¹ Fakat Şervîn, Emir Mümehhidüddeve’in önünde eğilip yerleri öpüyor ve oturmuyordu. Her defasında da bir kadeh doldurup emire veriyordu.

Bu arada iyice sarhoş olan Mümehhidüddeve’in amcasının oğulları ve adamları birer birer kalkıyorlardı. Şervîn da onlarla birlikte çıkıyor ve kendilerini uğurlamak için çıktığı izlenimini veriyordu. Ne var ki her kalkan adamı bir başka eve götürüp tutukluyor ve bu işi Mümehhidüddeve’in emriyle yaptığını söylüyordu. Meclistekilerin hepsi dağılıncaya kadar bu iş böyle devam etti. Sonunda

³⁷⁷ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.100

³⁷⁸ İlk önce Emir’i ortadan kaldırmayı düşünürken sonradan saltanatı ele geçirmeye karar verdiği görülmektedir. Bunun için de tüm Mervânî ailesini bir araya getirip ortadan kaldırmaları gerekiyordu. Sadece hükümdar öldüğünde yerine başkası geçecekti, fakat tüm aileyi bertaraf edecek bir plan buldular.

³⁷⁹ Basri Konyar’a göre Atak Lice’ye yakın olan yerleşim yeri olup Lice’nin şenlenmesi ile terkedilen bir yer olmuştur. Bugünkü ismi ile Lice ilçesine bağlı Kabakaya Köyü’dür. Geniş bilgi için bkz. **Diyyarbekir Kitabeleri**, Ulus Basımevi Ankara 1936, c.2, s.357-358

³⁸⁰ Thomas Ripper, av ve eğlence için Hettah’a gittiklerini söylemektedir. Bkz. **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.358

³⁸¹ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.101; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.129

Mümehhidüddeve'in yanında şarkıcılardan ve diğer üç kişiden başka kimse kalmadı. Ayrıca emirin Müşrik adındaki özel hizmetçisi vardı. Mümehhidüddeve'in yüzünde sarhoşluk belirtileri belirince Şervîn şöyle konuştu: 'Eğer Efendimiz uyumayı arzu buyurlarsa yatakları hazırdır.' Mümehhidüddeve şu karşılığı verdi: 'Evet uyuyacağım yalnız şu kadehi de içeyim. Hayatımın hakkı için gel de bir kadeh daha içelim.' Şervîn, 'Başüstüne' dedi ve birlikte içmeye devam ettiler. Sonra Mümehhidüddeve kalkıp yatak odasına geçti ve yatağına girdi. Özel hizmetçisi de ayaklarını kucağına alarak ovmaya başladı. Bu arada İbn Fîlûs, Şervîn'ne dedi ki: 'Haydi, tam zamanıdır, fırsat eline geçti işte'. Şervîn ise şöyle dedi: 'Vallahi bu işte vicdanım bana itaat etmiyor.' İbn Fîlûs ise direterek şöyle konuştu: 'Bu işi mutlaka yapmalıyız, yoksa hepimiz ölürüz.' Bunun üzerine Şervîn şu karşılığı verdi: 'Vallahi ben yapamam, istersen kendin yap.'³⁸²

Bunun üzerine İbn Fîlûs elinde yalın kılıcı olduğu halde Mümehhidüddeve'in yatak odasına girdi. Mümehhidüddeve onu görünce sordu: 'Bu saatte buraya neye geldin?' İbn Fîlûs, hizmet için geldiğini söyleyince, Mümehhidüddeve dedi ki: 'Çık dışarı, bir daha da girme!...' Fakat İbn Fîlûs çıkmadı. Bunun üzerine Mümehhidüddeve yatağından fırlayarak bir hamlede onu yere yıktı ve üzerinde oturup Şervîn'ne 'Kılıcımı getir!' diye bağırdı. Kılıcı sürekli olarak yanında bulunduruyordu. O sırada yatağının altındaydı. Fakat Şervîn kendisini tehdit ederek kılıcı yatağının altından aldı ve Mümehhidüddeve'in omzuna indirdi. Mümehhidüddeve şöyle dedi: 'Ah Şervîn, sen İbn Fîlûs'un kinine uydun; vallahi sen bundan sonra iflah olmazsın.' Şervîn ile hizmetçisi Mümehhidüddeve'yi orada öldürüp hizmetçisi Müşrik'ı yakaladılar.³⁸³

³⁸² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.102; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Hikmet Neşriyat, c.7, s.396-397

³⁸³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.103; İbn Şeddâd da olayı buna yakın bir şekilde anlatmıştır. İbn Fîlûs'un Mümehhidü'd-devle'nin odasına kılıçla girdiğini, emirin kılıcı ondan almaya çalıştığını söylemiştir. Bkz. **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.342; İbnü'l-Esîr, farklı olarak bu olayın 402/1011-12 yılında olduğunu, Mümehhidüddeve'nin Şervîn'in hatırı için İbn Fîlûs'a dokunmadığını, Hettah'ta ziyafet tertip edildiğini, suikasttan sonra evden çıkıp hükümdarın amcazadelerini tutuklattıklarını söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.66-67; Sibt İbnü'l-Cevzî ise "Raiyyeti varken bunu nasıl yapacaksın?" diye birbirlerine sormaları üzerine Hettah'ta bu işi planlamaya karar verdiklerini belirtmiştir. Şervîn'in ilk kılıç darbesinden sonra İbn Fîlûs'un kılıcı alıp hükümdarın başını kestiğini ve onu bir kilime sardığını, sonra da amcazadelerine doğru yola çıktığını söylemiştir. Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.205; İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.101; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.336; **İliya En-Nasibinî, Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.204; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâ'z-Zamân**, c.1, s.177;

Tarihçilerin farklı tarihler vermeleri nedeniyle Mümehhidüddeve'nin Hetah'a gidiş zamanı muğlak kalmıştır. Her ne kadar bahar aylarında doğal güzelliği nedeniyle Mümehhidüddeve ve yardımcılarının her yıl av ve eğlence için oraya gittikleri söyleniyorsa da bu defa ziyafet için gidildiği anlaşılmaktadır. Şervîn'in suikast için burayı seçmesi nedeniyle her yıl hükümdarın gittiği mevsimin dışında bir tarihte burada ziyafet tertip edilmiştir. Sikkeler üzerindeki tarihler ile tarihçilerin verdiği bilgilerden yola çıkarak bu suikastın 1010 yılının yaz ayı olduğu kanaatine ulaşılmaktadır.

Şervîn, Mümehhidüddeve'yi öldürüp hizmetçisi Müşrik'i yakaladıktan sonra güvendiği askerleri uykudan kaldırıp onlara olup bitenleri anlattı. Mümehhidüddeve'nin adamlarını ve amcazadelerini tutukladı. İsteddiği adamları kalede alıkoydu, istemediklerini de çıkarttı. Bütün bu işleri o gece bitirdikten sonra aynı gece Müşrik'i önüne katarak Meyyâfârikîn'e hareket etti ve seher vaktinde oraya vardı.

Kapıcıların ve nöbetçilerin, emir avdan ve geziden döndüğü zamanlarda Müşrik'in yüzünü görmeden kapıyı açmama adetleri vardı. Mümehhidüddeve, seferden dönünce Müşrik'in yüzünü görmeden kapıyı açmamalarını tembihlemişti. Bu da kardeşi Nasrüddevle Ahmed ve bazı nüfuzlu emirlerin kaleye girip onun adına kaleye egemen olmaması için bir tedbirdi. Fakat Şervîn'in samimiyetinden şüphe etmemişti. Şervîn ve yardımcıları geceleyin Meyyâfârikîn'e vardılar, seher vakti Müşrik, nöbetçilerden kapıyı açmalarını istedi. Her zamanki adet üzere emirin kendisi ile beraber olduğunu zannettiler. Onlar da inip kapıyı açtılar. Şervîn ve İbn Fîlûs önlerine meşaleler yandığı halde içeri girdiler. Fakat nöbetçiler Mümehhidüddeve'yi görmeyince Şervîn'i durdurdular ve atından indirdiler. İbn Fîlûs hemen dönüp onlardan üç kişi öldürdü ve Şervîn'i ellerinden aldı. Sonra şehre girip, hükümdarlık makamı olan Hamdanî Sarayı'na gittiler.³⁸⁴

Şervîn, şehrin yönetimine ve hazineye el koydu. Halk da korkularından kendisine boyun eğmek zorunda kaldı.³⁸⁵ Böylelikle planın ikinci aşaması da başarılı

İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizişkî, s.10; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.43; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.75

³⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.103

³⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.104; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.342; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.127-128

bir şekilde uygulamaya konuldu. Suikastçılar Mervânîlerin başkentine hakim oldular, asker ve şehrin yerlileri, onlara bağlılıklarını bildirdi ve Mervânî Devleti'nin yıkılışını ilan ettiler.³⁸⁶

Mümehhidüdevle ile akrabalarını birlikte etkisiz hale getirme ve Meyyâfârikîn kapılarını gulamı eliyle açma gibi birçok detayı düşünen suikastçılar, Mervânîlere tabi diğer şehir ve kaleleri ele geçirmek için de bir plan yapmışlardı.

Şervîn, yardımcıları vasıtasıyla başkente hakim olmuş, aynı şekilde çevredeki kalelerde de savaşmaksızın hakimiyet kurmayı başarmıştır. Emir in mührünü kullanarak Mervânî ülkesinin tüm kalelerine girmiş ve kontrolü devralmıştır. Ülkedeki yollar üzerinde kontrol sağlamaya çalışarak insanların başkente girmelerine veya ayrılmasına izin vermemiştir. Bu şekilde haberlerin yayılmasının önüne geçmek istemiş ve mukavemet görmeden ülkeye hakim olmaya çalışmıştır. Şervîn, bu planında büyük bir ilerleme göstererek üçüncü günde hakimiyetini Botan bölgesindeki Tanza Kalesi'ne³⁸⁷ kadar ulaşmıştır.³⁸⁸ Fakat Şervîn ve destekçileri en önemli şehirlerden Siirt ve Erzen'i almakta gecikmişlerdi. Zira suikastin üzerinden üç gün geçmesine rağmen hâlâ bu şehirlere müdahale etmemişlerdi.³⁸⁹

1.2.2. Şervîn'in Nasrüddevle'yi Yakalama Girişimi

Şervîn, planının son aşamasını icra etmek için harekete geçti. Rüya nedeniyle Siirt'e sürülen veya burada valilik yapan Nasrüddevle'nin yakalanması gerekiyordu çünkü tahtın varisi olan bu kişi yakalanmadığı takdirde onların sonunu getirebilirdi. İbnü'l-Ezrak'a göre Şervîn, Meyyâfârikîn'e girdikten sonra üçüncü gün Nasrüddevle'yi yakalatmak amacıyla Tanza ve Siirt'i almak için 500 atlıdan kurulu bir birlik göndermiştir. Üçüncü gün Nasrüddevle için tedbir almaları, onu unutmuş olma ihtimalini veya Meyyâfârikîn'de kontrolü sağlamak için yoğun bir şekilde meşgul olduklarını göstermektedir. Her hâlükârda Nasrüddevle için geç kaldıkları söylenebilir. Bunun dışında ayrıca Abdurrahman b. Ebü'l-Verd ed-Dümbülî³⁹⁰

³⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.105-108

³⁸⁷ Diyâr-ı Bekir'de Ceziretü İbn Ömer'de bir kaledir. Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, Darü's-Sadr, Beyrut 1977, c.4, s.43

³⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.106; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), s.127-128

³⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.106

³⁹⁰ Dümbül bir Kürt kabilesidir. Bkz. Es-Sem'anî, **El-Ensâb**, Abdullah Ömer el-Barûdî (Takdim ve Ta'lik), Dârü'l-Cünân, Beyrut 1988, c.5, s.381; Bir başka Dümbili aşireti ise Şam Araplarındandır. Bir rivayete göre Ceziretü İbn Ömer'dendirler. Azerbaycan'da mukimdirler. Bkz. Es-Sem'anî, **El-**

komutasında bir birlik Erzen'e yollanmıştır. İbnü'l-Ezrak bu birliğin sayısını vermezken Sibt İbnü'l-Cevzî 5000 kişilik Deylemlilerden oluşan bir birliğin gönderildiğini savunmuştur.³⁹¹ Şervîn'in Erzen'deki akıllı, tedbirli ve yaşlı Hoca Ebü'l-Kasım'dan korktuğu için bu denli büyük bir birliği gönderdiği söylenmektedir.³⁹² Erzen'de Emir Ebu Ali ve Emir Mümehhidüdevle'nin hükümdarlıkları boyunca valilik³⁹³ yapan Isfahanlı Hoca Eb'ül-Kasım,³⁹⁴ aşiretlerin reisi (şeyhi) olup Kürtlerin ileri gelenlerindendi ve cesaretiyle tanınıyordu.³⁹⁵ Deylemlî askerleri kullanmalarının nedenini isyancıların destek bulamaması idi.³⁹⁶

Devamında Sibt İbnü'l-Cevzî'nin anlatımı İbnü'l-Ezrak'ın anlatımından yer yer daha anlaşılır ve daha isabetlidir. Sibt İbnü'l-Cevzî olayların devamını şöyle anlatmıştır: “Ebu Nasr İs'ird/Siirt nahiyesinde kaldı. Erzen'de Hoca denilen biri vardı. Buranın valisi olan bu kişinin künyesi Ebü'l-Kasım idi. Şervîn, Siirt'te Ebu Nasr'ı yakalamak için adam gönderince Hoca Ebü'l-Kasım'ı da yakalamalarını istedi. Haber yayılmadan önce kaleyi ondan alacaktı. Abdurrahman b. Ebü'l-Verd ed-Dümbülî'yi Erzen'e gönderdi. Emrinde beş bin Deylemlî vardı. Erzen'e geldiklerinde gece olmuştu. Nöbetçilere seslenince kim olduğunu sordular. Kendini tanıtip mühim bir iş için geldiğini söyledi. Hoca Ebü'l-Kasım'a haber verilince içeri almalarını emretti. İçeri girip mektubu verdiler. Üzerinde Mümehhidüdevle'nin mührü vardı. Hoca Ebü'l-Kasım itaat edeceğini söyledi. Hoca Ebü'l-Kasım, Meyyâfârikîn'e doğru yola çıkıp şehri İbn Ebü'l-Verd'e teslim etti. İbn Ebü'l-Verd, Hoca Ebü'l-Kasım'ın adamlarını ifsad etmek istedi, fakat ona kulak vermediler. Bu arada Hoca Ebü'l-Kasım, Meyyâfârikîn yolunda atını hızla süren ve Meyyâfârikîn'den gelen bir Kürt ile karşılaştı. Onu durdurdu ve ne olduğunu sordu. Adam ‘Ne olduğunu öğrenmedin mi?’ deyince Hoca ‘hayır’ cevabını verdi. Adam, Şervîn'in Mümehhidüdevle'yi

Ensâb, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî ve Diğerleri (Tah.), Meclis-i Dairetü'l-Me'arifü'l-Osmaniye, Haydarabad 1962, c.1, s.387

³⁹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207-208; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.130

³⁹² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.359. Olayların devamında bu askeri birliğin başarısız icraatlarına bakıldığında verilen sayının abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Nasrüddevle için iki yüz, Erzen valisi için beş bin kişinin gönderilmesi bu bilgide tutarsızlık olduğunu göstermektedir. Tersine Erzen'e 200, Siirt'e de 5000 kişi gönderilmiş olabilir.

³⁹³ İbn Şeddad onu şeyh/yaşlı olarak anlatmıştır. İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.341

³⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.106

³⁹⁵ Isfâhânî'nin Kürt olduğu hakkında bkz.İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.342; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207-208; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.130

³⁹⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.359

öldürdüğünü söyleyerek iki yüz atının Emir Ebu Nasr'ı yakalamaları için İs'ird'e gönderildiğini ekledi. Onu ve kalelerde olanları yakalamaları için adamlar gönderdiklerini, haberin yayılmaması için yolları tuttuklarını söyledi. Hoca Erzen'e geri döndü. Erzen kapısına gelip hizmetçiye çağırdı. İbn Ebü'l-Verd onu gördü. Hoca Kürtlerin şeyhi ve önde gelenlerinden olup cesaretli ve zeki biriydi. İbn Ebü'l-Verd'i çağırıp kılıcını çekti. Doğruyu söylemediği takdirde onu öldüreceğine yemin etti. Ona durumu haber verince elbiselerini yırtıp ağladı. Hacibi iki yüz atlı ile Ebu Nasr'ı uyarmak için İs'ird'e gönderdi. Hızlanıp Şervîn'in adamlarından önce İs'ird'e (Siirt) vardılar. Nasrüddevle'yi durumdan haberdar edip onu Erzen'e getirdiler.”³⁹⁷

Sibt'in buradaki anlatımında bazı soru işaretleri akla gelmektedir. Beş bin atlı ile Erzen'e gelip oradan Hoca Ebü'l-Kasım'ı Meyyâfârikîn'e gönderen ed-Dümbülî'nin bu güce rağmen tek başına dönen Hoca Eü'l-Kasım'a teslim olması anlaşılır değildir. Ed-Dümbülî ile beraberindeki asker sayısının Hoca Ebü'l-Kasım'ı bağlamayacak bir sayıda olması gerekmektedir. Bu sayının 5000 değil hatta 500 de olmaması gerekmektedir. İbnü'l-Ezrak, bu olayı daha farklı anlatmaktadır:

“Abdurrahman, Eb'ül-Kasım'ın yanına gitti, onunla ve adamlarıyla yumuşak bir dille konuştu. Fakat onlar hiçbir sözüne karşılık vermediler. Sonra ikisi ava çıktı. Bir süre sonra Ebü'l-Kasım yalnız kaldı. Bu sırada, hızlı hızlı yürümekte olan bir adam gördü. Hemen adamı çağırıp “Ne haber” diye sordu. Adam şu karşılığı verdi:³⁹⁸ ‘Şervîn, Mümehhidüdevle'yi öldürdü ve Ebu Nasr'ı yakalatmak için asker gönderdi. Ben de onlar daha varmadan gidip kendisine haber vereceğim. Haberın yayılmaması için her tarafta yolları tutmuşlar.’ Adamın bu sözleri üzerine Hoca Eb'ül-Kasım endişeye düştü. Her zaman kendisine danışarlardı. Erzen'e varıp da haberin doğru olduğunu öğrenince elbiselerini yırttı, yüzünü dövdü, ağladı, sızladı; sonra da Ebu Nasr'a bir askeri birlik ile şu haberi gönderdi: ‘Atları doludizgin koşturarak yanıma gel!’ Bu haber üzerine Ebu Nasr ertesi gün Erzen'e vardı ve durumu öğrenerek Eb'ül-Kasım'ın yanında kaldı. Bu sırada Şervîn'nun askerleri de Erzen'e vardılar. Eb'ül-Kasım onlarla çarpıştı. Bunun üzerine Şervîn'nin askerleri Erzen'e saldırdılar. Hoca Eb'ül-Kasım Ebu Nasr'a dedi ki: ‘Sen kalenin kapısını koru, ben bunları kovayım.’

³⁹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.206-207; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, c.7, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, s.437-438; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.339; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.127-128

³⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.107

Askerler Ebu Nasr'ın Erzen'e gelmiş olduğunu ve orada güvende olduğunu öğrenince gerisin geriye döndüler. Ertesi gün hizmetçi gelip Ebu Nasr'ı gözleriyle gördü ve gidip onlara bildirdi. Bunun üzerine onlar da üzülp Meyyâfârikîn'e geri döndüler ve durumu Şervîn'e bildirdiler.³⁹⁹

İbnü'l-Ezrak'ın anlatımında Sibî'in anlattığı tüm valilerin Meyyâfârikîn'e çağırıldığı ve Hoca Ebü'l-Kasım'ın da Meyyâfârikîn'e doğru yola çıktığı, yokluğunda Erzen sakinlerine şehri ed-Dünbüli'ye teslim etmemelerini söylediği, nazırıyla beraber 200 atının Hoca tarafından İs'ird'e gönderildiği gibi detaylar yoktur.

Hoca Ebü'l-Kasım'ın çabaları sonucunda Nasrüddevle yakalanmamış ve Mervânî Devleti yıkılmaktan kurtulmuştur.

1.2.3. Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım Isfâhânî'nin Nasrüddevle'yi Mervânî Emiri İlan Etmesi

Diğer kaynaklardan farklı olarak İbnü'l-Esîr, Nasrüddevle'nin bir çeşit hapis hayatı yaşadığına işaret ederek "Hâce, onu çağırınca Dübeyr, 'Kurtuluyor musun?' diye sormuş, o da 'Evet' demişti" diyerek Nasrüddevle'nin Siirt'te içinde bulunduğu müşkül ahvali açıklamıştır. Hoca Ebü'l-Kasım, suikastçıların planını bozup Nasrüddevle'yi haberdar etmiş ve Erzen'e gitmesini sağlamıştır. Nasrüddevle'nin babası Mervân, karısıyla beraber Erzen'de oğlu Ebu Ali'nin kabrine yakın bir yerde bulunuyordu.⁴⁰⁰ Hoca Ebü'l-Kasım, bu olay esnasında Mervân ve karısını kaldıkları Ebu Ali'nin türbesinin yanından getirtmiş ve Mümehhidüdevle'nin öldürüldüğünü onlara iletmiştir.⁴⁰¹ Sibî İbnü'l-Cevzî, Mervân'ın hasta olduğunu ve türbede kaldığını belirtmiştir.⁴⁰²

Daha sonra Hoca Ebü'l-Kasım, Nasrüddevle'yi hükümdar ilan etmiştir. İbnü'l-Ezrak olanları şöyle anlatmaktadır: "Hoca Ebü'l-Kasım el-Isfâhânî, Ebu Nasr'ı da getirterek hepsinin huzurunda güzel şekilde davranacağı ve halkına iyi muamele edeceği⁴⁰³ konusunda ona yemin ettirdi. Kendisi de yeni emirin buyruğu altında olacağına, bütün emirlerine boyun eğeceğine yemin etti ve şöyle dedi: 'Ben canımı ve malımı senin uğruna harcayacağım.'

³⁹⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.7, s.437-438; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.339-343

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübil-İlmiye, c.7, s.444

⁴⁰¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108

⁴⁰² Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁰³ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

Daha sonra çıkıp şehir halkını, askerleri, şahitleri,⁴⁰⁴ kadıyı bir araya getirdi ve onların huzurunda Emir'e tekrar yemin ettirdi. Onlar da yeni hükümdarın emrinde olacaklarına yemin ettiler. Sibte İbnü'l-Cevzî, Emir'e mal, giysi ve at getirildiğini söylemektedir.⁴⁰⁵

Hoca Ebü'l-Kasım, sonra hazineleri açarak halka ve askerlere mal, para ve silah dağıttı. Mektup yazılması üzerine⁴⁰⁶ her taraftan Kürt aşiretleri toplandı ve toplanan muazzam halk topluluğuna emirin buyruğu altında olacaklarına, onun emrinden çıkmayacaklarına, kendisinden bir şey istemeyeceklerine ve Şervîn'i öldürüp memleketi kendi egemenliği altına alıncaya kadar kendisiyle beraber olacaklarına dair yemin ettiler.⁴⁰⁷ Erzen Kalesi'nin anahtarları Emir'e teslim edildi.⁴⁰⁸

Hoca Ebü'l-Kasım'ın Nasrüddevle'nin halkına adaletli davranacağı ve halka da ona itaat edecekleri konusunda yemin ettirmesi, Hoca Ebü'l-Kasım'ın tasarrufu olarak görünmektedir. Daha önceki ve sonraki Mervânî hükümdarlarına emirlik tevdi edilirken böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. Belli ki bu Mervânî hanedanının karşılaştıkları ihanet sonrasına ortaya çıkan bir durumdu. Fakat herhangi bir taht varisi olmamasına rağmen, hükümdarın kendi hakkı olanı alırken adalet şartına bağlı olarak yemin ederek tahta oturması, Hoca Ebü'l-Kasım'ın güçlü pozisyonunu ve emirin düştüğü zor durumuna işaret etmektedir.

Hoca Ebü'l-Kasım'ın, askeri sınıfı, halkı, adaletin temsilcisi olan kadıyı ve iktidarı yüklenecek olan hükümdarı buluşturup bunlara yemin ettirmesi anlamlıdır. Bu tabloda devleti oluşturacak tüm unsurlar bir araya gelmiş ve tüm tarafların rızası ile devlet erki oluşturulmuştur.

Mervânî Devleti'nin gücünü oluşturan etnisitenin Kürtler olduğu Hoca'nın mektuplar göndererek Kürt aşiretlerini toplamasından anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere o dönem Kürt aşiretleri Dicle'nin doğusunda yaşamaktaydılar ve Beşnevî aşiretinden Ebu Tahir'in annesi, Nasrüddevle'nin kız kardeşi olup⁴⁰⁹ aralarında akrabalık vardı.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.95; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108

⁴⁰⁵ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s. 412; Ünalın, "Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır", s.178

⁴⁰⁶ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.95; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.109; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübil-İlmiye, c.7, s.444

⁴⁰⁸ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.109

⁴⁰⁹ Ripper kaynaklara dayanarak Ebu Tahir'in annesinin Nasrüddevle'nin kızkardeşi olduğunu söylerken (**Diyarbakir Merwanileri...**, s.228) İbnü'l-Adim'in anlatımında Nasrüddevle, Musek'e dayı demektir. Bkz. **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1135; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.333

Hoca'nın taktik desteğiyle yeni Mervânî hükümdarı düşmanlarının karşısına Kürtlerden müteşekkil bir ittifakla çıkmış oluyordu. Muhtemelen bu ittifakın içerisinde Mervânîlerle beraber hareket eden Buhtî, Beşnevî Kürtleri ve başkaları da vardı.

Kaynaklar Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu sene konusunda farklı tarihler öne sürmüşlerdir. Nasrüddevle'nin çağdaşı olan İliya en-Nasibînî, Nasrüddevle'nin 401 yılında hükümdar olduğunu söylerken,⁴¹⁰ İbnü'l-Ezrak 400 veya 401 yılının sonlarında olduğunu söylemektedir.⁴¹¹ İbnü'l-Esîr, 453 yılında öldüğü söylediği Nasrüddevle'nin 52 yıl hükümdarlık yaptığını yani 401 yılında hükümdar olduğunu söylemektedir.⁴¹² İbn Haldûn, İbn Tağriberdî, Ebü'l-Fida ve İbnü'l-Verdî'nin aralarında bulunduğu tarihçiler 402⁴¹³ yılında tahta oturduğunu yazarken bazıları da bunun 403 yılında olduğunu söylemişlerdir.⁴¹⁴ Vlademir Minorsky, Ebü'l-Farac'a dayanarak 1006 yılında Nasrüddevle'nin hükümdar olduğunu söylemiştir.⁴¹⁵

Nasrüddevle'nin tahta oturduğu tarihi kesinleştirecek olan en önemli kanıt sikkelerdir. Abdurakib Yusuf, Nasrüddevle dönemine ait 401 tarihli sikkenin aslında 410 yılına ait olduğunu, paranın müsteşrik Zambaur tarafından yanlış okunduğunu, çünkü bunun dışındaki tüm sikkelerin 402 yılından sonrasına ait olduğunu söyleyerek bu görüşü kabul etmemiştir.⁴¹⁶ Abdurakib Yusuf'un kabul etmediği 401 tarihli sikkenin dışında Mümeħhidüdevle zamanında basılan en geç tarihli sikke 401 tarihli dir. Nasrüddevle zamanında ise en erken 402 yılında basılan sikke mevcuttur.⁴¹⁷ Bu durumda bile Nasrüddevle'nin 401 yılında tahta oturduğu görüşü yanlışlanmış olmamaktadır. N.M. Lowick ve J.E. Cribb Nasrüddevle'ye ait 401 tarihli bir sikke kaydederken, Lutz Ilisch ise Meyyâfârikîn'de basılan iki sikkenin 401-403 aralığında basıldığını söylemektedir.⁴¹⁸

⁴¹⁰ İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizişkî, s.10; İliya En-Nasibînî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.204

⁴¹¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.101; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.73; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.189

⁴¹² İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.10, s.34

⁴¹³ İbn Tağriberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.231; İbn Haldûn, **Tarihi İbn Haldûn**, c.4, s.411; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.43

⁴¹⁴ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.544; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.92

⁴¹⁵ Vlademir Minorsky, **Kürtler**, Weşanên Halepçe, Köln 1988, s.23

⁴¹⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.153

⁴¹⁷ Ilisch, "Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV", s.139-140

⁴¹⁸ Lowick, Cribb, **Coin Hoards**, Volume 5, s.81; Ilisch, **Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV**, s.139-140

Mümeħhidü'd-devle, suikasta uğradığı tarihten birkaç gün sonra Nasrüddevle Erzen'de hükümdar olduğu için suikastın tarihi Nasrüddevle'nin tahta oturduğu zamanı göstermektedir. Abdurakib Yusuf, Nasrüddevle'nin ağabeyi Mümeħhidüdevle'ye yapılan suikastın 401/1011 yılının sert kışında olduğuna inandığını söylemiştir.⁴¹⁹ Fakat tarihçiler Mümeħhidüdevle'nin burayı yazlık olarak kullandığını belirtmiş, suikastın kış ayında vuku bulduğunu söylememişlerdir.

İbnü'l-Adîm, Muhammed b. Abdülmelik Hemedanî'nin te'lif ettiği Unvanü's-siyer adlı eserde ağabeyi Ebu Mansur Said'in 5 Cemaziyelevel 401'de (15 Aralık 1010) Hettah Kalesi'nde öldürüldüğünü söylemektedir.⁴²⁰ Devrin çağdaşı olan İliya en-Nasibînî ve başkalarının 401 tarihini vermeleri bu konuda rivayetleri güçlendirmektedir.⁴²¹

İbnü'l-Ezrak, Mümeħhidüdevle ve suikastı gerçekleştiren Şervîn'in 400/1009-1010 veya 401/ 1010-1011 yılı başında Hettah'a gittiklerini söylemektedir. İbnü'l-Ezrak, Şervîn'in Emir'i ilkbaharda buraya götürdüğünü ve adetleri gereği bu mevsimi burada geçirdiklerini söylemektedir. Ama verdiği tarih yani 400 veya 401 yılının başı, yaz sonuna (Ağustos-Eylül) denk gelmektedir.⁴²² 400 veya 401 yılının başı olduğu kabul edildiğinde, bu tarihten sadece üç gün sonra Nasrüddevle'nin yakalanması için birlik gönderilmiş ve anlatılan olaylara bakıldığında bir iki gün sonrasında Nasrüddevle hükümdar ilan edilmiştir.⁴²³

Şervîn adına 401 yılında basılmış olan bir paranın da bulunduğunu biliyoruz.⁴²⁴ Bu tarihten sonra Meyyâfârikîn'in alınmasına kadar Erzen'de Nasrüddevle ve Meyyâfârikîn'de Şervîn hükümdar ilan edilmişlerdir. Şervîn adına basılan sikke bu suikastın 401 yılından sonra olamayacağını kesin olarak

⁴¹⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.153; ; Çelebî, **Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâti'l-Fühûl**, c.1, s.250; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.131

⁴²⁰ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.1, s.1130; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb**, c.5, s.225; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâlîât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10; İliya En-Nasibînî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.204; Baluken, "Mervânîler Devrinde Lice", s.37

⁴²¹ Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; İliya En-Nasibînî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.204; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâlîât-ı Tarih-i Pizîşkî, s. 10; Baluken, "Mervânîler Devrinde Lice", s.37

⁴²² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.101

⁴²³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.107

⁴²⁴ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Consediration On The Legitimizing Power Of Regicide", *Aram*, 10 (1997-1998) 599-17, s.600

kanıtlamaktadır. Bu durumda Nasrüddevle'nin Erzen'de ilan edilen hükümdarlığı 401/1010-11 veya 400/1009-10 yılı olabilmektedir.

İbnü'l-Ezrak'ın bir yıla yakın devam eden mücadele süreci ve sikkelerden elde edilen bilgiler birleştirildiğinde olayın gerçekleştiği yıl da ortaya çıkmaktadır. Nasrüddevle, topladığı ordu ile Meyyâfârikîn'e gelip Rabad'a saldırması, Erzen'e geri dönmesi, yeniden adam toplaması, tekrar Meyyâfârikîn'in kuşatması⁴²⁵ teşrinievvel/ekim ayında gerçekleşmiştir. Teşrinisani/kasım ayı geldiğinde görülmemiş soğuk ve kar yağışı başlamış, bazı askerler orada kalmış ve diğerleri Erzen'e dönmüştür. Emir Ebu Nasr, şubat ayına kadar Erzen'de kalmış, sonra tekrar gelip kuşatmayı şiddetlendirmiş,⁴²⁶ ardından halkın yardımı ile Meyyâfârikîn'i ele geçirmiştir. Ebu Nasr'ın şehre girişi 401 yılının son ayındadır. (Temmuz/Ağustos 1011)⁴²⁷

Yukarıdaki olaylardan anlaşıldığı üzere bu isyan yaklaşık bir yıl sürmüştür. İbnü'l-Ezrak her ne kadar ilk başta ilkbahar ayında hükümdar ve heyetinin adet üzere her yıl Hettah'a gittiklerini söylediyse de anlatılanlardan o yıl ağustos veya eylül ayında oraya gittikleri anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak ilk başta bu olayın 400 veya 401 yılında olabileceğini söylemişse de sonradan Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'e 401 yılının sonunda girdiğini söylemiştir.

Nasrüddevle adını taşıyan sikkelerden tahta geçişinin 402⁴²⁸ yılından sonra olamayacağını kesin olarak anlamaktayız.⁴²⁹ İbnü'l-Ezrak'ın 401 yılı sonunda Meyyâfârikîn'i aldığını söylediği Nasrüddevle, bu şehri aldığı anda 402/1011-12 yılına geçmeden para basmışsa, bu olay şehre giriş tarihini daha da erkene almaktadır, yani son ayın başlarında şehrin alınmış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca Meyyâfârikîn'de 402 yılında basılmış olan paraların olması⁴³⁰ yine Nasrüddevle'nin 402 yılında tahtta olduğunu ve 401 yılında Meyyâfârikîn'i aldığını göstermektedir. Nasrüddevle adına 402 yılında Meyyâfârikîn, Ahlat ve basım yeri belli olmayan bir

⁴²⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.125-130; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.109

⁴²⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.113; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.129

⁴²⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.114

⁴²⁸ Lowick, Cribb, *Coin Hoards*, Volume 5, s.81; İlsich, *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*, s.19

⁴²⁹ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271; İlsich, *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*, s.14; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.35

⁴³⁰ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271; İlsich, *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*, s.14; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.35

sikke olmak üzere üç sikke mevcuttur.⁴³¹ Bu bilgiler Nasrüddevle'nin 402 yılında kesin olarak hükümdar olduğunu göstermektedir.

Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu yılı gösteren en önemli delil ise Şervîn b. Muhammed adına 401 yılında basılan sikkedir. Bu sikke Şervîn'in hükümdar olduğu tarihi veriyorken aynı zamanda Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu yıla da işaret etmektedir. Şervîn'in Nasrüddevle'yi yakalamak için gönderdiği birlik başarısız olunca bu tarihten sonra her ikisi de hükümdar ilan edilmişlerdir. Bu andan itibaren aralarında başlayan mücadelede Şervîn'in savunmaya geçmesi ve sadece Meyyâfârikîn'in kuşatılması ülkedeki diğer şehirlerin kontrolünün Nasrüddevle'de olduğunu göstermektedir. Her ne kadar adına para basmışsa da bu durum Şervîn'in hakimiyet ve meşruiyeti elde edemediğini kanıtlamaktadır. Tarihçiler 401 yılında, İbnü'l-Ezrak'ın ifadesiyle 401 yılı başlarında gerçekleşen bu sürecin sonunu baz almış, ama olayın başlangıcına gitmemişlerdir. Halbuki Nasrüddevle sürecin başında hükümdar ilan edilmiştir.

İbnü'l-Ezrak'ın anlatımında ağustos veya eylül ayında başlayan olaylar, ekim/teşrinievvel, kasım/teşrinisani ve şubata sarkmış nihayet 401 yılı sonunda bitmiştir. Buna göre Meyyâfârikîn'in alınması temmuz veya ağustos ayına denk gelmektedir. Eğer Şervîn'in hükümdar olduğu yıl 401 yılı ise -ki adına basılan sikkeden kesin olarak bunu biliyoruz-⁴³² İbnü'l-Ezrak'ın olayların suikastın yaşandığı tarih olarak verdiği 401 yılı başlangıcı olan Ağustos veya Eylül 1010 tarihi Nasrüddevle ve Şervîn'in hükümdar oldukları tarihtir. Olayların bitiş tarihi ise 401 yılının sonu yani Temmuz/Ağustos 1011 tarihidir.

Stefan Heidemann'ın yazdığı makaledeki sikkelerin dökümleri de bu savımız desteklenmektedir. Yukarıda işaret edilen sikke, makalede Meyyâfârikîn'de yeni bir yönetiminin varlığını kanıtlayan sikke 401/1010 yılında Emir Ebu Şüca' Şervîn b. Muhammed, Büveyhî hükümdarı Bahaü'd-devle (397-403/989-1012) ve Abbasi Halifesi el-Kadir Billah (381-422/991-1031) isimlerini taşımaktadır.⁴³³ 401 Meyyâfârikîn tarihli bu sikke, İbnü'l-Ezrak ve tarihçilerin rivayet ettikleri olayları ve tarihleri de doğrulamaktadır. Yine aynı makalede 400 ve 401 yılında

⁴³¹ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271; İlsich, *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*, s.14,19; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.35

⁴³² Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.600

⁴³³ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.599-600

Mümeahhidüddeve Ebu Mansur Said adına basılan sikkelerin dökümü verilmektedir. Sonrasında yine 401 yılında Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle adına basılan sikkenin bilgileri ortaya konmaktadır.⁴³⁴ Nasrüddevle ve Şervîn'e ait 401 yılındaki sikkeler, Mümeahhidüddeve'ye ait 400 ve 401 yılındaki sikkeler yaşanan sürecin 401 yılı içerisinde olduğunu göstermektedir. Genel olarak Nasrüddevle'nin 1011 diye kabul edilen hükümdar olma tarihi tüm bu bilgiler ışığında Ağustos/Eylül 1010 olmaktadır.

Abdurakib Yusuf, bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Mümeahhidüddeve'nin öldürölme tarihi çok önemlidir. Zira onun öldürölmesi bir hükümdarın döneminin sona ermesi, bir diğlerinin hükümdarlığının başlangıcıdır. Ayrıca bu tarihte Mervânî Devleti görölmemiş bir iç tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Ben, İbnü'l-Ezrak ve ondan alıntıl原因an diğlerinin iklimi delil göstererek öne sürdükleri 401 yılı olduğı tezini tercih ediyorum. Buna göre 401 yılında Bağdat'ta Dicle Nehri taşmış ve birçok kimse meydana gelen selde boğulmuştur. Aynı yıl Nasrüddevle teşrinisani ayında Meyyâfârikîn'i kuşatmış, kar ve soğuk nedeniyle bundan vazgeçmiş ve Erzen'e geri dönmüştür. Bahar ayındaki bu taşkın kış ayındaki soğuk ve kara delalettir. Bu nedenle bahar ayında Bağdat'ta selin yaşandığı 401/1011 yılının sert kış ayında Mümeahhidüddeve'nin öldürölldüğü savını tercih ediyorum.”⁴³⁵ Abdurrahim Tufantoz ise Meyyâfârikîn'in alındığı tarihi baz alarak Nasrüddevle'nin hükümdarlığa geçme tarihini Zilhicce 401/Temmuz 1011 olarak kaydetmiştir.⁴³⁶

1.2. Nasrüddevle-Şervîn Mücadelesi

Şervin, Nasrüddevle'yi ele geçiremedikten sonra suikastin duyulmasıyla Şervîn, Meyyâfârikîn'e sıkışıp kalmıştır. Şervîn'in amacına ulaşmasını engelleyen kişi Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım olmuştur. İsyân bir yıla yakın bir süre devam etmiş ve bu süreçte Hoca Ebü'l-Kasım, Nasrüddevle'nin yanında olmuştur.

⁴³⁴ Heidemann, “A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...”, s.605

⁴³⁵ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân**, c.1, s.177; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.150-151; Ayrıca bkz. Baluken, “Mervânîler Devrinde Lice”, s.37; Bahattin Keleş 1010 tarihinde olduğunu söylemektedir. bkz. Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması”, s.210; Bekir Biçer 1011 yılında emir olduğunu söylemektedir. Bkz. Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.171; Amedroz bir yerde bu tarihi 401 bir yerde de 402 olarak kaydetmiştir. Bkz. Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.124,131; Minorsky Mümeahhidü'd-devle'nin 1001 yılına kadar tahtta kaldığını Nasrü'd-devle'nin 1006 yılında hükümdar olduğunu söylemektedir. Bkz. Minorsky, **Kürtler**, s.23

⁴³⁶ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.75

1.3.1. Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn Üzerine Yürümesi ve Rabad'ın Yağmalanması

Nasrüddevle ile veziri Ebü'l-Kasım, Kürtlerden oluşturdukları ordu ile hemen harekete geçerek Meyyâfârikîn dışındaki Rabad'a⁴³⁷ saldırdılar. Oradaki malların hepsini yağmalayıp adamların çoğunu öldürdüler. Şervîn ve askerleri şehirden çıkıp onlarla savaşırlarsa da şiddetli çarpışmalar sonucunda yenilgiye uğradılar ve kaçmak zorunda kaldılar. Elllerinde bulunan her şey de ganimet oldu ve birçok adamı öldürüldü. Nasrüddevle ile Hoca Eb'ül-Kasım da ordularıyla birlikte Erzen'e döndü. Oraya vardıktan sonra, Nasrüddevle alınmış olan bütün ganimetleri askerler arasında bölüştürdü ve kendisi hiçbir şey almadı. Ayrıca hazinedeki eşyayı da çıkarıp onlara dağıttı, askerlere yeni teçhizat verdi. Çevresinde daha büyük bir halk topluluğu toplandı. Nasrüddevle ile Hoca Eb'ül-Kasım bu topluluğu alarak yeniden Meyyâfârikîn üzerine yürüdüler ve bir fersah mesafede karargâh kurdular.⁴³⁸

İbnü'l-Ezrak ile aynı şeyleri dile getiren İbn Şeddâd, İbnü'l-Ezrak'ın aksine birinci seferde Hoca Ebü'l-Kasım'ın ordunun başında olduğunu, ikinci seferde ise Nasrüddevle'nin bizzat sefere komuta ettiğini söylemektedir.⁴³⁹ İlk birliğin sayısını sadece Sibte İbnü'l-Cevzî vermiştir. Sibte, Vezir'in 1000 süvari ile birlikte Rabad'a saldırdığını söylemektedir.⁴⁴⁰

Bu baskın ile Nasrüddevle ve onu destekleyenler kendilerini ispatlamış, öz güven kazanmış, mali ve askeri açıdan güçlenmiş, ayrıca etraflarına daha fazla taraftar

⁴³⁷ Meyyâfârikîn surlarının dış kısmındaki yerleşim yeridir. Meyyâfârikîn surlarının Rabad dışında bulunan bir diğer yerleşim yeri de Muhdese'dir. İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.273; İbn Şeddâd, Rabad'ın kuzeyde, Muhdese'nin şehrin güneyinde olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...** c.3/1, s.276. Nasrüddevle döneminde Meyyâfârikîn'i ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev İbn Şeddâd'ın tersine Muhdese'nin şehrin kuzey tarafında olduğunu söylemektedir. Bkz. Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.52; İbnü'l-Ezrak'ta ise 403 yılında yapılan Yeni Saray bahsinde, Nasrüddevle sarayın yanında Rabad'a bakan bir yazlık yaptırdığı nakledilmektedir. Cümlelerin akışından Rabad'ın Yeni Saray'ın yanında olduğu anlaşılmaktadır ve buna göre Rabad, şehrin kuzey/kuzeydoğusuna düşmektedir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118; Başka bir yerde ise İbn Şelita'nın açtığı kanalın Re'sü'l-Ayn'dan geçirilerek doğudan Rabad'ın ortasına, oradan Babü'l-Ma ve Burcü'l-Melik'e götürüldüğü söylenmiştir. Bkz.İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156

⁴³⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.109; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.95; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.17; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", Mardin (25-27.04.2008), s.103-125

⁴³⁹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.344

⁴⁴⁰ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

toplamışlardır. Bu psikolojik avantaj ile Meyyâfârikîn'i alıp meseleyi temelli çözmek için harekete geçmişlerdir.

1.3.2. Şervîn'in Aldığı Tedbirler ve Yaptığı Planlar

İkinci kere ordusu ile Meyyâfârikîn önüne gelen Nasrüddevle, İbnü'l-Ezrak'a göre bir,⁴⁴¹ Sibî İbnü'l-Cevzî'ye göre iki⁴⁴² ve İbn Şeddâd'a göre dört fersah⁴⁴³ mesafede konaklamıştır. Meyyâfârikîn'e ikinci gelişlerinde ordunun başında Nasrüddevle'nin olduğu konusunda kaynaklar hemfikirlerdir.

Olayların istediği şekilde gitmediğini gören Şervîn, yaptığına pişman oldu ve kendisini kötü bir akıbetin beklediğini anladı. Daha önce halka kötülük yaptığı için, bu sefer halkın gönlünü almaya çalıştı, onlara iyilik etmeye ve mal dağıtmaya başladı. İbn Fîlûs, ona Bizans imparatoruna mektup göndererek onun himayesine sığınmasını ve “Ey Bizans İmparatoru, senden başka canımızı kurtaracak kimse yoktur” deyip memleketi ona teslim etmesini tavsiye etti. Şervîn de bu tavsiyeye uydu ve Bizans imparatoruna mektup ve hediyeler gönderdi. Meyyâfârikîn halkı bunu duyunca çok iğrendiler, canları sıkıldı ve Şervîn'i de İbn Fîlûs'u da açıkça lanetlediler. Şervîn ve İbn Fîlûs, halkın kendilerine sövüp lanetlediğini duydular.⁴⁴⁴

Mümeħhidüdevle'ye yapılan suikastın ardından yaşanan karışıklıklarla beraber Meyyâfârikîn'in aylarca kuşatma altında kalmasına ve İbn Fîlûs'un Bizans'tan yardım talep etmesine rağmen Bizans İmparatoru II. Basileios, belli ki Mervânîlerin iç işlerine karışmak istememiştir. II. Basileios'un Mervânî topraklarını ele geçirme niyeti olsaydı, başkent Meyyâfârikîn ve dolayısıyla tüm ülkenin teslim edilmesi teklifinin karşılık bulması gerekiyordu. Bu durumda Bizans'ın Mervânî topraklarını ele geçirme gibi bir politikalarının olmadığı söylenebilir. Bir başka ihtimal ise II. Basileios'un kendisine bu teklifi sunan Şervîn'in tarafında olmadığıdır, zira 990 yılındaki Anadolu seferinde Mümeħhidüdevle'nin tabiiyetini kabul ettiği⁴⁴⁵ ve 1000 yılındaki Doğu Anadolu'ya yaptığı seferinde Mümeħhidüdevle'nin karşılamaya çıkıp *Magistros*

⁴⁴¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.109; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.95

⁴⁴² Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁴³ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.344

⁴⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.109-110; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁴⁵ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s. 27

unvanını kendisinden aldığı⁴⁴⁶ II. Basileios'un, müttefikine yapılan suikasta taraf olup suikastçılara sahip çıkmayı doğru bulmadığı düşünülebilir. Bir başka ihtimal ise kuşatma altında zor durumda olan Şervîn'in başarısızlığı belli olduğundan Bizans'ın bu işten uzak durmak istemiş olmasıdır. Zira Bizans İmparatoruna canımızı "kurtaracak kimse" diye hitap etmeleri düştükleri durumu gösteriyordu.

Halk, Şervîn'nin memleketi Bizans imparatoruna teslim etmeye karar vermesiyle Müslümanlara darbe vurulacağını anlamış,⁴⁴⁷ bu da halkın taraf değiştirmesine yol açmış ve Nasrüddevle'nin işi kolaylaşmıştır.

Şervîn'in aldığı bir başka tedbir ise hazinelerini Âmid'e kaçırmaktı. İbn Fîlûs'un tavsiyesi ile⁴⁴⁸ Şervîn, elinde bulunan paraları, mücevherleri ve malzemeleri sandıklara koydu ve eskiden beri kendisiyle dost geçinen Âmid hakimi İbn Dimne'ye mektup yazarak ya kendisinin bizzat gelmesini ya da güvendiği bir adamını göndermesini istedi. İbn Dimne, yaveri ve damadı Komutan Mürtec'i göndererek emrinde olduğunu ve istediğini yapacağını bildirdi. Mürtec, Meyyafarkin'e varınca sandıklara konmuş bulunan mallar ve paralar⁴⁴⁹ kendisine emanet edildi. Şervîn, sandıkların içindekileri parça parça, kese kese göstererek çeşitlerini ve niteliklerini belirtti. Sandıklar daha sonra Âmid'e nakledildi. İbn Dimne de Şervîn'e bağlılık yemini etti. Şervîn de onunla beraber olacağına, kendisini bırakmayacağına ve onu himaye edeceğine dair yemin etti.⁴⁵⁰

Şervîn için çıkış yolu kalmamış ve Meyyâfârikîn'den kaçtığı zaman bu hazineden faydalanmak için güvendiği İbn Dimne'ye bunları teslim etmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Meyyâfârikîn sınırlı bir kuşatma altında olmalıdır ki bu esnada sandıklar içerisinde Mervânî hazinesi Âmid'e taşınabilmiştir. Şervîn ve İbn Fîlûs, kendilerine yardım etme ihtimali olan Bizans Devleti ve görünürde Mervânîlere tabi olup gerçekte ise onlara düşman olan Âmid yönetimi ile iş birliği kurmaya çalışmıştır. Bizans, bu olaya müdahil olmazken Âmid yönetimi, Ebu Ali'ye yaptıkları suikastın ardından Mümehhidüdevle zamanında ona vergi vermeyi teklif edip maziye geride

⁴⁴⁶ Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Fikret Işıltan (Çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Yanın No: 1528, İstanbul 1970, s.155

⁴⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.110

⁴⁴⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁴⁹ Sibt mal, mücevher ve kap kacakların toplanıp Âmid'e gönderildiğini söyler. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.110; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.344

bırakma mesajı vermesine rağmen bu tutumuyla ilk fırsatta gerçek niyetini ortaya koymuştur.

1.3.3. Meyyâfârikîn Halkının İsyanı ve İbn Fîlûs'un Öldürülmesi

Meyyâfârikîn halkı, Şervîn'nin memleketi Bizans İmparatoru'na teslim etmeye karar verdiğini ve bununla Müslümanlara darbe vurulacağını iyice anlamıştı. Halk, Emir Ebu Ali Hasan'nın kendilerine yapmış olduğu muamelenin bir benzerinin yapılacağından korkuyordu. Nitekim cuma günü namaz vakti gelince İbn Fîlûs büyük bir kalabalıkla ve muazzam bir gürültü içinde camiye gitti. Halk, onun bu durumda geldiğini görünce, baskına uğradıklarından emin oldu. Camide bulunanlar ayaklanarak camiden dışarı çıktı. İbn Fîlûs çıkan çatışmada yenilgiye uğradı ve ⁴⁵¹ gerisin geriye kaçtı fakat halk peşini bırakmadı.

Öte yandan, daha önce Emir Mümehhidüddeve'nin hizmetine girmiş bir Gürcü soylusu vardı. İbn Ebi Leys⁴⁵² adlı bu adam, Gürcü Kralı'ndan kaçmıştı. Ailesi hâlâ Tiflis'te Gürcü krallarının hizmetinde bulunmaktaydı. Meyyafarkin'e gelmiş olan bu soylu ile birlikte kalabalık bir topluluk da vardı. Mümehhidüddeve, öldürülünce onlar da Şervîn'in hizmetine girmişlerdi.

İbn Fîlûs, halktan kaçıp sarayın kapısına vardı ve orada askerlerin himayesine girdi. Halkın hâlâ kendisini kovalamakta olduğunu gören efendisi Şervîn, onu takip edenlere ok atmaları için Gürcülere emir verdi. Bu emri alan Gürcüler, hep birlikte ok attılar. Halkın bir kısmı öldü, bir kısmı da yaralandı. Sonra Şervîn çıkınca halk durdu ve kendisine şöyle dedi: "Bize İbn Fîlûs'u teslim et! Çünkü bu kötülüğün başı odur. Seni de yaptığın işe o teşvik etti." Fakat Şervîn, İbn Fîlûs'u teslim etmedi. Bunun üzerine halk tekrar hücumla geçti. Bu durumu gören Şervîn saraya girdi ve hazineleri açarak askerlere silah dağıttı. Şervîn'in askerleriyle halk arasında büyük bir çatışma başladı. Bu şiddetli çatışma sonucunda Şervîn ve askerleri yenilgiye uğradılar ve burçlara sığındılar. Öldürülen İbn Fîlûs'un cesedi çocuklar tarafından yerlerde

⁴⁵¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.110

⁴⁵² Gürcü emirlerinden biri olan Ebu Leys yanında birçok askerle beraber Mümehhidüddeve zamanında Mervânîlere sığınmış ve Mümehhidüddeve suikastının ardından Şervîn'e destek vermiştir. Ebu Leys Gürcü Meliki'nden kaçarak buraya gelmişti. Bu konuda bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.165; İbn Ebi Leys Arapça bir isimdir. Muhtemelen bu kişi Müslüman olduktan sonra Müslümanlar tarafından kendisine bu isim verilmiştir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.97

sürüklenerek sokaklarda gezdirildi ve teşhir edildi.⁴⁵³ Bu olay esnasında saray isyancılar tarafından yağmalandı.⁴⁵⁴

1.3.4. Şervîn'in Emirliği Bırakmak Zorunda Kalması ve Halka Teslim Olması

Şervîn, buradan kaçıp surdaki Burcû'l-Melik'e⁴⁵⁵ çıktı ve orada kaldı. Daha sonra şehrin yaşlılarını çağırttı. Onlar gelince kendisine sitem ve serzenişte bulundular. Şervîn, kendilerinden aman istedi. Onlar da aman verdiler ve onu öldürmeyeceklerine, kendisiyle Emir Ebu Nasr arasında arabuluculuk edeceklerine söz verdiler.⁴⁵⁶ Bunun üzerine burçtan indi ve elebaşlarından birinin evinde onlara yemin ettirdi. Bu antlaşmadan sonra Şervîn'in kontrolü kaybetmiş ve yönetim Meyyâfârikîn'in ileri gelenlerinin eline geçmiştir.

Şervîn'in kaldığı evin sahibi Ebu Tayyib Muhammed b. Ubeyd b. Muhavvir⁴⁵⁷ adında zengin bir adamdı. Halk kendisine bağlıydı ve sözünü dinlerdi. Kendisi, Şeyhler Şeyhi Eb'ül-Hasan Ali b. Yahya b. Hasan b. Ebi Tayyib'in dedesidir. İsyan sırasında adı geçen Ebu Tayyib, Şervîn'nin yanından çıkıp halka sitem etti ve sarayı yağma etmekten vazgeçmelerini söyledi. Ne var ki halk sözünü dinlemedi. Kasrû'l-Atîk'i yıktılar⁴⁵⁸ ve kalan malları da aldılar.⁴⁵⁹

Halk sarayı istila ettikten sonra Emir Ebu Nasr'a haber göndererek gelmesini istediler. Ebu Nasr da gelip şehrin dışında karargâh kurdu ve kendilerine haber salarak Şervîn'i teslim etmelerini istedi. Fakat halk, "Biz kendisine eman verdik, canını ve malını koruyacağımızı vaat ettik." diyerek Şervîn'i teslim etmeyeceklerini bildirdi. Sonra aralarında ikilik çıktı. Bunun üzerine Şeyh Ebu Tayyib b. Muhavvir onlardan

⁴⁵³ Sibî, yakıldığını söylemektedir. **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207

⁴⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.111; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.95-97; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.345

⁴⁵⁵ Burcû'l-Melik denilen bu saray Meyyâfârikîn'in doğusunda yüksek mevkidedir. Bu konuda bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.165

⁴⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.111; Sibî, Şervîn'in arabuluculuk ve eman için şehrin ileri gelenlerini çağırdığını söylemektedir. Bu konuda bkz. Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, 3/1, s.207

⁴⁵⁷ İbn Şeddâd'a göre ismi Ebu Tayyib Muhammed b Abdülmecid İbnü'l-Muhavvir'dir. Şeyhü's-Şüyuh Ebü'l-Hasan Ali b. Muhavvir'in dedesidir. İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.346

⁴⁵⁸ İbn Şeddâd, Kasrû'l-Atîk'in yıkıldığını ve içindekilerin yağmalandığını teyit etmektedir. İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.346; Burası Hamdanîlerden itibaren Mümeħhidü'd-devle'nin hükümdarlığının sonuna kadar yönetim merkezi idi. Bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.165

⁴⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.112

ayrıldı ve “Ben bu işte yokum!” dedi. Kendisi çekilince, başlarına Tahir b. Hammamî adında saygı gösterdikleri bir adamı getirdiler. Bir süre onun sözünden çıkmadılar. Ne var ki daha sonra aralarında yine ikilik çıktı. Bunun üzerine Ebu Tahir de onlardan ayrıldı.

Bu sefer de başlarına Bezciler Çarşısı’nın ileri gelenlerinden Eb’ül-Hasan Ahmed b. Vasîf el-Bezzaz’ı⁴⁶⁰ getirdiler. Bunun, İbn Rehyan adında, aşireti, akrabaları ve adamları bulunan bir dostu vardı. İkisi görüşüp anlaştılar ve şehri korumaya, halkın durumuyla ilgilenmeye karar verdiler. Ebü’l-Hasan, halka iyilik yapacağına söz verdi ve halkı, yaşlıları toplayarak onlarla durumu görüşüp kararlar aldı. Saraydan yağma edilmiş olan malların bir bölümünü de geri aldı. Böylece konumu güçlendi.⁴⁶¹

Sonra Emir Ebu Nasr, kararlı bir şekilde halkın karşısına çıktı, onlarla şiddetli bir savaşa girdi. Bunun üzerine İbn Vasîf işin uzayacağından, halkın Nasrüddevle’ye teslim olacağından ve kendisinin düşman olarak kalacağından korkmaya başladı. Bunu önlemek için de Nasrüddevle’ye gizlice haber göndererek kendisinden ve Hoca Eb’ül-Kasım’dan eman istedi. Ayrıca kendi şahsı ve halk için bazı şartlar ileri sürdü ve elinden geleni yapacağını bildirdi. Nasrüddevle kendisine olumlu cevap verdi ve geri çekildi.

İbn Vasîf, sonra şehrin yaşlılarını ve ileri gelenlerini camide toplayarak onlara şöyle dedi: “*Abluka altında ne zamana kadar sabredeceğiz ve içinde bulunduğumuz durum ne zamana kadar sürecektir? Evlerimiz ve emlakımız yıkıldı, geçimimiz ve kazancımız bozuldu.*” Halk ise onun bu sözlerine şu karşılığı verdi: “*Şervîn’i asla teslim etmeyeceğiz.*”

Nasrüddevle kendilerine haber yolladı, fakat ona cevap vermediler. Bu olaylar ekim ayında oldu. Kasım ayı gelince, görülmemiş bir soğuk ve kar yağışı başladı. Bu yüzden Nasrüddevle ve arkadaşları büyük sıkıntı yaşadılar. Orada kalmalarına imkân yoktu. Bu nedenle bazı askerleri orada bırakarak Erzen’e döndüler. Şehri kuşatmaya devam eden askerler, şehir halkının dışarı ile olan bağlantısını kesmeye ve yiyecek sağlamalarını engellemeye devam ettiler. Nasrüddevle de şubat ayına kadar Erzen’de kaldı. Sonra tekrar Meyyâfârikîn üzerine yürüyerek kuşatmayı ve savaşı şiddetlendirdi. İbn Vasîf tekrar Nasrüddevle’ye haber göndererek güvenini

⁴⁶⁰ Sibt Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ali b. Vasîf diye ismini vermektedir. Bu konuda bkz. Sibt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.18, s.208

⁴⁶¹ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.112; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.77

kazanmaya çalıştı. Nasrüddevle de iyilik yapacağı cevabını verdi. Nasrüddevle, Meyyâfârikîn halkının uzun süre direnebilmelerinden ve teslim olmayışlarından etkilenmişti.⁴⁶²

İbn Vasîf, Nasrüddevle'den olumlu cevap alınca tekrar halkı topladı ve şöyle konuştu: *“Bu durum ne zamana kadar böyle devam edecek? Bu iş hayli uzadı. Bu Emir bizlerden vazgeçmeyecektir. Bizim de kendisinden başka sığınacak kimsemiz yoktur. Şervîn için kendimizi ölüme atmayalım.”* Halk ne yapılması gerektiğini sorunca da şöyle dedi: *“Emir’e yazalım ve durumumuzu düzelttiğimizi bildirelim. Şervîn için af dileyelim. Affederse ne âlâ, etmezse varsın Şervîn ölsün fakat biz kendimizi ölüme atmayalım.”*

Bunu üzerine halk, *“Nasıl istersen öyle yap”* diyerek İbn Vasîf’e yetki verdi. Sonra halktan bir grup çıkarak Nasrüddevle’nin yanına gitti. Nasrüddevle onlara ilgi gösterdi, iyilik yapacağını vaat etti. Onlara yazılı olarak eman verdi, Şervîn’e de dokunmayacağını söyledi. Bunun üzerine döndüler. Ertesi gün halk erkenden Bâbü’l-Beled, Bâbü’l-Hüvve ve Bâbü’r-Rabad kapılarını açtı. Emir Ebu Nasr şehre girerek Şervîn’in evine gitti. Çünkü hükümdarlık makamı yıkılmıştı. Şervîn de Burcü’l-Melik’ten inip Nasrüddevle’nin huzuruna girdi. Hoca Eb’ül-Kasım, Burcü’l-Melik’e çıktı.⁴⁶³

Emir Ebu Nasr’ın şehre girişi 401/1011 yılının son ayındaydı. Bu tarih Miladi 1011 yılının Temmuz/Ağustos⁴⁶⁴ aylarına denk gelmektedir.⁴⁶⁵ İbnü’l-Ezrak’ın anlatımında olayların 401 yılının başında (Ağustos/Eylül 1010) başladığı ve 401 yılının sonunda (Temmuz/Ağustos 1011) bittiği anlaşılmaktadır. İbnü’l-Ezrak’ın yukarıdaki anlatımında ekim ve kasım ayından bahsetmesi ve ardından sert kış şartları nedeniyle kuşatmayı kaldırıp tekrar kuşatmaya başladığını belirtmesi zaman ve mevsimlerin akışına uymaktadır. Bu da aktardıklarının doğruluk derecesini arttırmaktadır.

⁴⁶² İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.113

⁴⁶³ İbnü’l-Ezrak, **Târihü’l-Fârikî**, s.102

⁴⁶⁴ <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=385>

⁴⁶⁵ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.114; Krş. İbnü’l-Ezrak, **Târihü’l-Fârikî**, s.97-102; Sibî İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.18, s.207; İbn Şeddad, **el-A’lakü’l-Hatîre...**, c.3/1, s.346-348; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.77; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.131

Nasrüddevle'nin ısrarla Şervîn'in kendisine teslim edilmesini istemesi ve Meyyâfârikîn ileri gelenlerinin de kesin bir şekilde bundan kaçınması kuşatmanın yaklaşık bir sene sürmesine neden olmuştur. Sonunda Şervîn'in tarafında olup olayların istemedikleri şekilde biteceğini anlayanlar ile Şervîn'in yönetiminden rahatsız olan Meyyâfârikînliler, Nasrüddevle'nin onu teslim alma ısrarı nedeniyle Şervîn'e verdikleri emandan vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

Şervîn ile İbn Fîlûs'un Bizanslılara yanaşmaları ve hazineleri Âmid'e kaçırmaları Meyyâfârikînlilerin taraf değiştirmelerinde etkili olmuş, camide halkın kılıçtan geçirileceği şayiası, İbn Fîlûs'un kalabalık bir şekilde gürültü ile cuma namazına gitmesi bu şayianın doğru olduğu izlenimi uyandırmış ve halkın ayaklanmasına yol açmıştır. Sonunda ayaklananların amaçlarına ulaştıkları, Şervîn'i devre dışı bıraktıkları, Meyyâfârikînlilerin kuşatma süresince kendi aralarından birini süreci yönetmekle görevlendirdikleri ve bu işin üstesinden gelemedikleri görülmektedir. Meyyâfârikîn'in ileri gelenleri ve halkı, Şervîn'e verdikleri sözü tutmak ve hayatını garanti etmek için uzun süre direnmişlerdir. Nasrüddevle'nin de bunu takdir ettiği görülmektedir.

Meyyâfârikîn'de 401/1010 senesinde kestirilen bir sikkenin varlığını kanıtladığı yeni yönetim⁴⁶⁶ hakkında kaynaklar çok az farklılıklarla olanları dile getirmektedirler. Şervîn'in Meyyâfârikîn'de hakim olduğu bir yıla yakın süre içerisinde kuşatma altında olmasına rağmen para bastırmayı ihmal etmediği, bir hükümdar gibi davrandığı görülmektedir.

1.3.5. Şervîn'in Nasrüddevle'ye Teslim Edilmesi ve Öldürülmesi

İbnü'l-Ezrak'ın ifadesine göre Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'e girdikten bir süre sonra Şervîn ve onun destekçileri ile hesaplaşmıştır. Meyyâfârikîn halkının Şervîn'e verdikleri eman sebebiyle uzun süre direnmesi ve Nasrüddevle'nin şehrin kontrolünü sağladıktan sonra suçluları cezalandırmak istemesi, Şervîn'i cezalandırmasının gecikmesinin açıklaması olabilir. Nasrüddevle, bir süre sonra Şervîn'i yakalatmış ve onu ağabeyi Mümehhidüdevle'yi öldürdüğü Hettah'a gönderip orada astırmıştır. İbnü'l-Ezrak, onun safında yer alıp bozgunculuk yapmış kimselerden bazılarının da öldürüldüğünü söylemektedir. Fitne ve fesat peşindeki

⁴⁶⁶ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.599

müfsid bir topluluk da şehrin selameti için Meyyâfârikîn'den sürülmüştür. Daha sonra Nasrüddevle, ağabeyi Mümeħhidüdevle'nin tabutunu Erzen'de bulunan kardeşi Emir Ebu Ali'nin türbesine defnetmiştir.⁴⁶⁷

Nasrüddevle'nin ağabeyinin ölümünde rol almış ve Meyyâfârikîn'de çıkarılan fitneden sorumlu gördüğü kişilere karşı yaptığı hamle sonrasında, akıbetinden korkan ve Meyyâfârikîn'in teslim edilme sürecini yöneten şehrin ileri gelenlerinden İbn Vasîf, vali olarak bulunduğu Botan'dan Bağdat'a kaçmıştır.⁴⁶⁸ İbn Şeddâd ve Sibte İbnü'l-Cevzî, İbn Vasîf'in Şervîn'in öldürölmesinden sonra korkup kaçtığını net bir şekilde dile getirmişlerdir.⁴⁶⁹ İbn Vasîf'in bu korkusu Şervîn ile onun derin ilişkileri olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Thomas Ripper, tanınan kişilerin arabuluculuk yapmasını Müslüman üst tabakasının kısmen de olsa Şervîn'i kendi davalarının temsilcisi olarak gördüklerine delil olabileceğini söylemiştir. Halbuki Meyyâfârikîn'deki herkesin çabası içinde bulunan müşkül duruma bir çıkar yol bulmaktı. Ripper, Gürcü okçular, Meyyâfârikîn'in Bizans'a teslim edilmek istenmesi ve isyanın iki elebaşının muhtemelen Hristiyan kökenli olmasından hareketle iktidarı devirme girişiminin siyasi haklardan mahrum Hristiyan nüfusun içinden bazı çevrelerce planlanlanmış olabileceği gibi zorlama yorumlarda bulunmuştur.⁴⁷⁰ Gerçekte ise Şervîn ve İbn Fîlûs düzenledikleri suikastten sonra emellerine ulaşamayınca kendilerini kurtarmak için her türlü yola başvurmuşlardır.

Abdurrakib Yusuf ise İbn Vasîf'in Tanza ile beraber Botan bölgesinin kuzeyinden Tel Fâfân dahil Cezîre'ye kadar olan bölgeye vali olarak atanmasını Meyyâfârikîn'in teslim edilme görüşmelerine bağlamıştır. Ona göre bu görüşmeler esnasında Meyyâfârikîn'i temsil eden İbn Vasîf, vali olarak atanmasını şart koşmuştur. Şervîn'in öldürölmesinin ardından onun Botan vilayetinden Bağdat'a kaçması, Nasrüddevle ile aralarında güven olmadığını göstermektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.208; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.77

⁴⁶⁸ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.208

⁴⁶⁹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.349; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.208

⁴⁷⁰ Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.361-362; Ripper'in söylediklerinin aksine Meyyâfârikîn halkı verdiği söz nedeniyle Şervîn'i teslim etmek istememiştir.

⁴⁷¹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.167-168

1.4. Nasrüddevle'nin Mervânî Emiri Olması ve İlk İcraatları

Nasrüddevle Ahmed Meyyâfârikîn'e girince buranın devletin başkenti olarak kalmasına karar verdi. Ancak Nasrüddevle bundan önce devlet işlerini yürütecek yöneticileri ataması gerekiyordu.

İbnü'l-Ezrak, şehri istikrara kavuşturan Nasrüddevle'nin halkın işleriyle meşgul olduğunu ve Hoca Eb'ül-Kasım'ı vezir tayin ederek devlet işlerini kendisine bıraktığını, vezirin de Nasrüddevle'nin fikrini aldıktan sonra işe girdiğini kaydetmiştir. Vezir, ilk iş olarak şehirde bulunan bir takım ahlaksız, zararlı ve yıkıcı kimseleri cezalandırmıştır. Bu durumdan endişe eden bazıları da şehirden kaçmak zorunda kalmıştır.⁴⁷² İbnü'l-Ezrak, Hoca Ebü'l-Kasım'ın Meyyâfârikîn'de vezir olduğunu söylemektedir, ancak vezirin atamasının daha önceden Erzen'de yapıldığı anlaşılmaktadır. Hoca Ebü'l-Kasım hükümdarlığı Nasrüddevle'ye tevdi eden ve ona yemin ettiren kişidir. Ayrıca Hoca Ebü'l-Kasım, Mervânî Devleti'nin ortadan kalkmasına engel olan kişidir. Hoca, Meyyâfârikîn'in Şervîn'den alınması sürecinde de yeni hükümdarın yanında ve işlerin başında idi. Zaten İbnü'l-Ezrak, hükümdarın bile ona danışmadan bir iş yapmadığını söyleyerek onun bir vezirden daha itibarlı ve nüfuzlu biri olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷³ Ayrıca Nasrüddevle'nin hükümdarlığının ilanından yaklaşık bir yıl geçmesinin ardından veziri ataması çok makul bir olay değildir. Bu süre içerisinde devletin, idari işlerinin icrasını yerine getiren kişiden yoksun olması düşük bir ihtimaldir. Kanaatimizce başkentin alınmasından sonra sembolik olarak bu görev sahibine teslim edilmiştir.

Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'i Şervîn'den aldıktan sonra devlet işlerini tanzim edip çevredeki vali ve görevlileri yeterlilik ve ihlas ölçülerini baz alarak atadı. Bu şekilde hakimiyetini pekiştirip halkın istikrar ve sükunetini sağladı.

Nasrüddevle, Ebü'l-Hasan İbn Vasîf'i karargahı Tanza olan Tel Fâfân bölgesi ile Botan bölgesinden Cizre hududuna kadar olan kısma vali olarak görevlendirdi.⁴⁷⁴

Nasrüddevle evkâf ve kaza işleri için de görevliler atadı. Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed b. Muhavvir, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, Ali b. Hamid ise

⁴⁷² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.114; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.102

⁴⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.114

⁴⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.103

Meyyâfârikîn kadılığına getirildi. Mümeħhidüddeve zamanındaki kadı 401/1010-11 yılında vefat eden Ebü'l-Hasan b. Münzir idi.⁴⁷⁵

Nasrüddevle, emirliğe geçer geçmez kıtlık yıllarındaki vaadini yerine getirerek her gün Meyyâfârikîn Camii'nde bir cerib⁴⁷⁶ buğday dağıttı. 407/1016-17 veya 408/1017-18 yılından sonra bunun için bir vakıf oluşturdu.⁴⁷⁷

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin memleketi istikrar içerisinde yönettiğini, halk arasında adaleti yaydığını, halkı birçok yükümlülük ve vergiden kurtardığını, yıkılan Meyyâfârikîn surlarının birkaç yerini onarmaya başlayıp hepsini yenilediğini söylemiştir. Her ne kadar 406/1015-16 yılı olaylarından sonra bu ifadeleri kullanıyor olsa da İbnü'l-Ezrak'ın ifadelerinin arasında icraatların hükümdar olduğu tarihten itibaren yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸

Şervîn'e karşı çıkan isyanda yanan Kasrû'l-Atîk'in yerine 403/1012 yılında Burcû'l-Melik'te yapımına başlanan ve 1013 yılında bitirilen Yeni Saray ile Re'sü'l-Ayn/Pınarbaşı'ndan çekilen su kanalı Nasrüddevle'nin ilk icraatlarından biridir.⁴⁷⁹

1.4.1. Âmid Hakimi İbn Dimne'nin Nasrüddevle'ye Bağlılığını Bildirmesi

Nasrüddevle hükümdar olduktan sonra Âmid hakimi Ebu Tahir b. Dimne, Âmid'den damadı Komutan Mürtec'i Meyyâfârikîn'e gönderip kendisiyle birlikte hediyeler, değerli şeyler ve kutlama mektupları gönderdi. Mümeħhidüddeve döneminde olduğu gibi Nasrüddevle ve Hoca Ebü'l-Kasım ile de yılda 200 bin dirhem vergi verme,⁴⁸⁰ hutbe okuma ve para bastırma konusunda anlaştı.⁴⁸¹

Sibt İbnü'l-Cevzî, İbn Dimne'nin Meyyâfârikîn'in alınması sonrasında Nasrüddevle'yi kutlamak için hediye ve tebrikleri Mirrîh denilen adam vasıtasıyla gönderdiğini söyleyerek 415/1024-25 yılında Âmid'in alınması sırasındaki gelişmelerle karıştırmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁵ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.103

⁴⁷⁶ Ölçek anlamına gelmektedir. Bkz. www.almaany.com

⁴⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**c.3/1, s.353-354

⁴⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.114,122; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.78-79

⁴⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.106-108

⁴⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93

⁴⁸¹ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.104; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115-116; İbn Şeddâd, İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.350; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.208

⁴⁸² Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.208

1.4.2. Egemenliğin Güçlü Devletler Nezdinde Pekiştirilmesi

Meyyâfârikîn'in 401/1010-11 yılının sonunda Şervin cuntasının elinden alınmasından sonra meydana gelen olaylar sırasında Hamdanî Sarayı'nın yıkılması nedeniyle Nasrüddevle için yeni bir saray inşa edilmesi ihtiyacı hasıl olmuştu. Nasrüddevle, şehre hakim olduktan sonra Şervîn'in sarayını kendisine karargah yapmıştı. Nasrüddevle'nin meşruiyetini pekiştirmek için ihtişamını gösterecek bir sarayda büyük devletlerin elçilerini ağırlamak istemişti. Sarayın inşasının tamamlanmasıyla Bizans, Abbasi ve Fâtımîler gibi büyük devletlere elçiler gönderilmiştir.⁴⁸³

İbnü'l-Ezrak, Abbasi Halifesi ve Büveyhî Sultanı elçisinin Meyyâfârikîn'e geldiği tarihin bayramdan üç gün önce 403 yılının Zilhicce (Haziran-Temmuz 1013) ayında olduğunu, Bizans heyetinin geliş tarihinin bundan bir gün sonra olduğunu belirtmektedir. Yine İbnü'l-Ezrak, bayramın dördüncü gününde Nasrüddevle'nin tüm elçiler için kabul töreni düzenlediğini söylemektedir. Abdurrahman Yusuf, Bizans heyetinin Meyyâfârikîn'e geliş tarihinin 7 Zilhicce 403/19 Haziran 413 olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸⁴ Abdurrahman Tufantoz ise Abbasi Halifesi ve Büveyhî sultanı elçilerinin 7 Zilhicce 403 tarihinde geldiklerini İbnü'l-Ezrak'a dayandırırken,⁴⁸⁵ Thomas Ripper, İbnü'l-Ezrak'a dayanarak 7 Zilhicce 403 yılında halife ve sultanın bizzat Meyyâfârikîn'e geldiklerini söylemektedir.⁴⁸⁶ Ancak İbnü'l-Ezrak ne 7 Zilhicce'yi zikretmekte ne de halife ve sultanın bizzat geldiklerinden bahsetmektedir. Ona göre Meyyâfârikîn'e gelenler halife ve sultanın elçileridir. Abdurrahman Yusuf'un hesapladığı gibi Nasrüddevle'nin tahta geçip tören düzenlediği gün 24 Haziran 1013 tarihine denk gelmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Bu konuda bkz. İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.350; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.107; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.117; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.57

⁴⁸⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.44; Mehmed Emin Zeki, Nasrüd-devle unvanının 408 yılında verildiğini söylemektedir, ancak bunu destekleyecek herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.110

⁴⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, bayramdan üç gün önce Abbasî Halifesi ve Büveyhî Sultanı'nın elçilerinin Meyyâfârikîn'e geldiğini, o günün akşamında Mısır elçisinin vardığını ve ertesi günün sabahında ise Bizans elçisinin şehre ulaştığını söylemiştir. Tüm elçilerin katıldığı tören ise bayramın dördüncü gününde yapılmıştır. Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78

⁴⁸⁶ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179

⁴⁸⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.119; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîyetü fî Kürdistani'l-Vüstâ*, c.1, s.170-177/c.2, s.44; Thomas Ripper bu tarihi Fârikî'yi referans göstererek 10 Zilhicce olarak vermektedir, ancak yaptığı hesap birbirini tutmamaktadır. Nasrüd-devle'nin tören yaptığı gün 10 Zilhicce değil de 12 Zilhicce olmalıdır. Bkz. Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179

Sibt İbnü'l-Cevzî, Halife'nin Ebu Nasr'a kadı, eşraf ve diğer kimselerin huzurunda hil'at giydirdiğini yazmıştır. Hil'atlarla birlikte halifenin evinden iki hizmetçisi ve Hacibi Muhammed b. Ahmed b. Mezyed çıkmıştır. Nasrüddevle, Bağdat'a geldiğinde Bahaüddevle'nin veziri Fahrülmülk'e itaatini bildirip ona hediyeler vermiştir.⁴⁸⁸ Sibt'in muğlak ifadeleriyle Bağdat'ta gerçekleştiğini söylediği bu tören, İbnü'l-Ezrak'ın net bir şekilde Meyyâfârikîn'de olduğunu söylediği rivayetiyle çelişmektedir. Makul olan ise ne Nasrüddevle'nin Bağdat'a gittiği ne de halife ile sultanın Meyyâfârikîn'e geldiğidir.

Sibt İbnü'l-Cevzî dışındaki rivayetlere göre Meyyâfârikîn'e Halife el-Kâdir Billah'ın hizmetçilerinden biri gelmişti ve yanında da Sultanuddevle b. Büveyh'in, Eb'ül-Ferec Muhammed b. Ahmed b. Mezid (Sibt'e göre Mezyed) adındaki yaveri vardı.⁴⁸⁹ Bunlar Halife ve Sultan'dan hilat, teşrîf ve bütün Diyâr-ı Bekr'in Nasrüddevle'ye verildiği hakkında menşur getirdiler.⁴⁹⁰ Ayrıca kendisine ona "*Nasrüddevle ve İmaduha Zi's-Sarameteyn*"⁴⁹¹ unvanı da verildi.⁴⁹² Halifenin verdiği bu lakap onun künyesi olan *Ebu Nasr*'ı unutturacaktı.⁴⁹³ Mervânî Emiri bir süre sonra artık *Nasrüddevle* ismiyle anıldı. Abbasî Halifesi'nin, *Ebu Nasr* künyesinden yola çıkarak ona *Ebu Nasr*'ı hatırlatan *Nasrüddevle* lakabını vermeyi düşünmüş olması muhtemeldir.

Gönderilen hediyeler ise bir kuşak, bir ferace elbise, bir cübbe, bir siyah kuşak, iki işlemeli altın bilezik, bir de altın eyerli at olmak üzere yedi parçadan ibaretti.⁴⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, Hazrecî ve Zehebî, Nasrüddevle'nin Âmid ile Meyyâfârikîn'e

⁴⁸⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yân*, c.18, s.212,213

⁴⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yân*, c.18, s.212,213; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78

⁴⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118, İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179

⁴⁹¹ Sarameteyn keskinlik anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Zu's-Sarameteyn iki keskin kılıç sahibi anlamına gelmektedir. Bkz. el-Meanî elektronik sözlük.

⁴⁹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2540; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, s.92/c.16, s.71; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.219; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.13; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.26; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.29; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.130

⁴⁹³ Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179; Mehmed Emin Zeki, 408 yılında Nasrüddevle unvanının verildiğini yazmıştır. Bkz. Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.110

⁴⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Ant Yayınları, İstanbul 1971, c.1,

hükümdar tayin edildiğine dair emirnamenin okunduğunu⁴⁹⁵ söylemelerine rağmen İbnü'l-Ezrak, Diyâr-ı Bekr'in bütün kale ve şehirlerinin kendisine verildiği hakkında imzalı bir yazı gönderildiğini söylemektedir.⁴⁹⁶ Halifenin görevlendirme yazısı tevkî', şehir sakinleri ve ileri gelenleri önünde o zaman kadı olan Ali b. Hamid tarafından okunmuştur.⁴⁹⁷ Emîr'e, hil'at giydirilmiş ve bu olay nedeniyle insanlar toplanmıştır.⁴⁹⁸

Abbâsî ve Büveyhî elçilerinin Meyyâfârikîn'e ulaştığı günün akşamında Mısır Halifesi el-Hâkim Biemrillah Ebu Ali Mansûr'un elçisi geldi. Şehre girerken herkes onu karşıladı. O da Nasrüddevle'ye hediye ve mücevherler getirdi. Ona "*İzzü'd-devle ve Mecduha zi's-Sarameteyn*" lakabını verdi.⁴⁹⁹ Mervânî hükümdarı Fâtımî Halifesinin verdiği bu lakapla herhangi bir kaynakta anılmamıştır. Bu da Nasrüddevle'nin Abbasi Halifesi'nin verdiği unvanı tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

Davetlilerden törene son olarak katılan kişi ise aynı günün sabahında gelen Bizans İmparatoru II. Basileious'un elçisi idi. Onun da yanında at, deve, ve vasfedilmeyecek kadar değerli mücevherler vardı.⁵⁰⁰

Nasrüddevle, 24 Haziran 1013'te yani bayramın dördüncü günü, bayram tebriklerini kabul etmek için tahta oturdu. Halife ve sultanın elçileri Nasrüddevle'nin sağında, Mısır ve Bizans elçisi ise onun solunda oturdular. Şairler ve kurrallar bu esnada hazır oldular. O gün büyük bir gün, meşhur bir bayram oldu. Elçilerin de hazır olduğu törende menşur okundu ve Nasrüddevle hil'at⁵⁰¹ giydi. Hükümdar da elçilere eşi benzeri olmayan hil'atler verdi.⁵⁰² Övgü dolu şiirler okundu.⁵⁰³ 403/1012-13 yılında Âmid, Diyâr-ı Bekr, Tûk ve Sûr'da⁵⁰⁴ Ebu Nasr Ahmed b. Mervân el-Kürdî'nin tayin beratı okundu.⁵⁰⁵

s.29. Sibt İbnü'l-Cevzî'ye göre hilat yedi parçadan oluşuyordu: Siyah sarık, kolye, iki bilezik, altın eyerli at. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.212,213; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78

⁴⁹⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.174

⁴⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108

⁴⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118-119

⁴⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.119; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108

⁴⁹⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.109

⁵⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.109; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.78

⁵⁰¹ Bu paragrafta geçen referanslardan anlaşıldığı üzere hil'at'ten kasıt gönderilen hediyelerin tümüdür. Hil'at giyme ise bu hediyelerin takdim edilmesi veya verilen hediyelerin takdim edilen kişi tarafından kabul edilmesi, giyilmesidir.

⁵⁰² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.109; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179

⁵⁰³ Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.132

⁵⁰⁴ Katip Çelebi bu ismi Savr olarak kaydetmiştir. Ona göre Hısn-ı Keyfâ ve Mardin arasında bir belde olduğunu söylemiştir. Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.219

⁵⁰⁵ Ez-Zehebî, *Târihü'l-İslam...*, c.9, s.13

İbnü'l-Ezrak'ın yazdıklarından anlaşıldığı üzere Ebu Nasr'ın Abbasî halifesinin verdiği *Nasrüddevle* lakabını tercih etmesi ve Abbasî Halifesi elçisini sağında oturtup Fâtımî halifesi elçisini solunda oturtması, onun Abbasî Halifesini Mısır Halifesine üstün tuttuğunu göstermektedir. Nasrüddevle'nin Sünni mezhebine müntesip olması Abasîleri Fâtımîlere tercih etmesinde etkili olurken, Müslüman olması da Bizans'tan ziyade Abbasîlere meyletmesine neden olmuştur. Benzer düşünceleri dile getiren Abdurrahman Yusuf, ilave olarak bu tercihte ekonomik faktörün de etkili olduğunun söylenebileceğini, zira Mervânî ülkesinden ihraç edilen malların Bağdat çarşılarında satıldığını söylemektedir.⁵⁰⁶ Fakat Nasrüddevle'nin ekonomik kaygılarla protokolü oluşturduğu görüşüne katılmamaktayız.

Dönemin iktidar değişikliklerine bakıldığında, özellikle yeni bir devlet kurulurken tahta oturan kişinin meşruiyet kazanması amacıyla büyük devletlerden veya dini otoritelerden onay almaya çalıştığı görülmektedir. Mervânî coğrafyası düşünüldüğünde o günün güç otoriteleri, Abbasi Halifeliği, onların üzerinde otorite kurmuş olan Büveyhoğulları, Fâtımî Devleti ile Bizans İmparatorluğu idi ve Nasrüddevle tümünü bu törene dahil etmişti.

Aslında güçlü devletler de aralarındaki rekabetten dolayı kendilerine müttefik bulma arayışında idiler. Bu nedenle dar bir alanda bile olsa hakimiyet kurup bu devletlerden tanınma talebinde bulunan kimseler geri çevrilmiyordu. Buna Nasrüddevle zamanında Âmid kent merkezini ele geçiren İbn Dimne örnek verilebilir. İbn Dimne de aynı şekilde Abbasî ve Fâtımî Devletleri ile irtibata geçmiş, onlara hediyeler göndermiştir. Buna karşılık her iki devlet de İbn Dimne'ye elçi gönderip onun kurduğu otoriteyi meşrulaştırmışlardır.⁵⁰⁷ Abdülber'in yönetimi Âmid kent merkezi ile sınırlıydı ve Mervânî Hükümdarı Mümehhidüddeve'ye yapılan suikast sonrasında ortaya çıkmıştı. Dar bir alana sahip olan kimseleri bile makbul görmeleri, güç otoritelerinin yeni bir hakimin tanınmasında sadece onay mercii oldukları ve bunun dışında bir tasarruflarının olmadığını göstermektedir.

Bir başka önemli nokta ise tanınmayı talep edenlerin birbirlerine düşman olan Abbasî ve Fâtımî halifelerinden her ikisine de davet göndermeleridir. Abbasî ve Fâtımî otoriteleri tarafından bu durumun benimsendiği ve taleplere olumlu cevap verildiği

⁵⁰⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.176

⁵⁰⁷ Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.99; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.411

görülmektedir. Mümehhidüddeve, İbn Dimne ve Nasrüddevle'nin hem Abbasîlerden hem de Fâtımîlerden böyle bir talepte bulundukları ve taleplerinin karşılık bulduğuna şahit olunmaktadır.

Nasrüddevle bu daireyi biraz daha genişletmiş ve İslam dünyasının Sünnî ve Şîî dini-siyasi otoriteleri ile beraber gayrimüslim Bizans ve Abbasîlere egemen olan Büveyhîlere de elçi göndermiştir. Böylece Abbasî-Büveyhî, Fâtımî, ve Bizans Devletleri Nasrüddevle'nin hükümdarlığını tanımış ve onunla dostluk ilişkilerini güçlendirmişlerdir.

Her dört büyük siyasi güç kati surette Mervânîleri tanımış, Kürt Hanedanı'yla barışıl ilişkiler geliştirmiş ve Nasrüddevle'nin elde ettiği bu itibardan doğulu birçok kaynak bahsetmiştir. Diyâr-ı Bekr Emiri, bu kaynaklarda İslam aleminin en meşhur hükümdarı olarak anılmıştır.⁵⁰⁸ Her ne kadar Abbasî ve Fâtımî halifeleri her hüküm sahibine yetki vermeyi adet edinmişlerse de Nasrüddevle'nin bu daireyi genişleterek ses getirecek şekilde bir tören yapması farklı bir atmosfer yaratmıştır.

Bazen halifelerin de tahta çıkmayı siyasi bir fırsat olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim Fâtımî Halifesi Ebu Hasan İbnü'l-Hakim ez-Zahir'in 411/1020-21 yılında tahta geçmesiyle sadakat ilişkileri yeniden tesis edilmiş, Nasrüddevle'ye bu tarihte hil'at, tevkiât ve teşrif gönderilmiştir.⁵⁰⁹ Mervânî tarihinde buna benzer başka bir uygulama görülmemiştir. Belki de bu, Fâtımîlerin Nasrüddevle'yi Sünnî bloktan koparmak için attıkları bir adımdı.

1.5. Âmid Hakimi İbn Dimne'nin Ortadan Kaldırılması

Diyâr-ı Bekr bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Âmid, 387/997 yılında Mervânî Emiri Ebu Ali suikastından sonra Mervânîlerin elinden çıkmıştı. Ebu Ali, Halep Hamdanî Emiri'nin kızı ile evlenmek için Âmid'e geldiğinde hacibi Muhammed'in oğlu Şervîn, Âmid'in ileri gelenlerinden Abdülber'e Meyyâfârikînilerin başına gelenlerin onların da başına gelebileceğini söylemiş ve onu etki altında bırakarak suikastın zeminini hazırlamıştır.⁵¹⁰ Ebu Ali, Şervîn'in babası Mem'in tavsiyesi ile Meyyâfârikîn'deki Hamdanî yanlısı asi Arap halkını bayram dolayısıyla şehir dışına çıkmışken içeri almayıp bir kısmını öldürtmüş ve çoğunu da

⁵⁰⁸ Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.180

⁵⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.124

⁵¹⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.89

sürmüştü.⁵¹¹ Bu olaydan sonra Arapların çoğu Âmid'e göç etmiş ve sonradan Mervânî Hanedanı'na ağır bir darbe vurmuşlardır.⁵¹² Ebu Ali'nin öldürülmesinin ardından Abdülber, Âmid'e hükümdar olmuştur. Ancak o da bir süre sonra damadı İbn Dimne tarafından 389/998-999 yılında öldürülmüştür. Bu tarihten sonra İbn Dimne Âmid'in hâkimi olmuş, Abdülber'in Mümehhidüddavle ile yaptığı 200 bin dirhem vergi antlaşmasını yenilemiştir.⁵¹³ Bunun karşılığında görünürde affedilmiş ve vali olarak kabul edilmiştir.⁵¹⁴ Bu tarihten 415/1025 yılına kadar Âmid, İbn Dimne'nin kontrolünde kalmıştır.

İliya En-Nasîbî kroniğinde, 402/1011-12 yılı olayları içerisinde muzaffer Emir Nasrüddevle'nin Âmid'i kuşattığını ve İbn Dimne'yi zora soktuğunu, İbn Dimne'nin bir çıkar yol bulamayınca Nasrüddevle'ye boyun eğdiğini, onun valisi olmayı kabul ederek vergi verdiğini, Âmid'e hâkim olup izzet sahibi olduğunu kaydetmiştir. Sonra aynı yıl İbn Dimne'nin ve Âmid'den bazı insanların öldürüldüğünü, Nasrüddevle'nin Âmid'i zapt ettiğini söylemektedir. Bu bilgiyi Sibî İbnü'l-Cevzî teyit etmektedir.⁵¹⁵ Diğer kaynaklarda daha çok Meyyâfârikîn'nin alınması ve Nasrüddevle'nin galip gelmesinden sonra İbn Dimne'nin ilişkileri düzeltmek için Mervânî Emiri'ne yanaştığı şeklinde anlatılmaktadır. Öte yandan İbn Dimne'nin öldürülmesi ve Âmid'in ele geçirilmesinin 415/1024-25 yılında olduğu rivayet edilmektedir. Fakat dönemin tanığı olan İliyâ'nın şahitliği bu bilgiyi de şüpheli kılmaktadır.

İbn Dimne'nin hakim olduğu bu dönem içerisinde Âmid'de iyi işler yaptığı rivayet edilir. Kaynaklarda kaydedildiğine göre krallarla mektuplaşmış, Kâdir Billah'a, Mısır Hükümdarı'na ve Bizans İmparatoru'na mektuplar yazıp hediyeler göndermiş, hediyeleri kabul edilmiş, Mısır ve Bağdat'tan ona hediyeler gelmiş, Âmid'in mutlak hâkimi olarak kabul tanınmış, Dicle'nin batısında, Dicle Nehri'ne nazır bir saray yaptırmış, Şair ve alimler ona yönelmiş, şair Tihâmî onu şiirleriyle

⁵¹¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.82-83

⁵¹² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.84; Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.354

⁵¹³ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.411; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93

⁵¹⁴ Tufantoz, **Ortaçağda Diyyarbakir...**, s.78

⁵¹⁵ İliya en-Nasîbî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.204; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.209

övmüş ve Âmid surlarını yükseltmiştir. 421/1030 yılına kadar Âmid'in bu kadar güzel olmadığı söylenmiştir.⁵¹⁶

Bundan sonra İbnü'l-Ezrak Âmid'in Nasrüddevle'nin eline nasıl geçtiğini detaylı bir şekilde anlatmaktadır: “Komutan Mürtec, 415/1024/25 yılında⁵¹⁷ Âmid'den Meyyâfârikîn'e gelerek her yıl olduğu gibi yine İbn Dimne'den hediyeler ve hatıralar getirdi. Kendisi İbn Dimne'nin damadıydı. Bu seferki gelişinde Nasrüddevle ile yalnız konuşmak istedi. İkisi yalnız kalınca ona şu soruyu sordu: “*Âmid'i İster misin?*” Emir de tabii ki “*Evet*” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mürtec dedi ki: “*Öyleyse istediğim yemini eder misin?*”

Emir, teklifini kabul etti ve kendisinden yana olacağına, İbn Dimne'nin mal ve mülklerini kendisine vereceğine ve kendisi hakkında hiç kimsenin sözüne⁵¹⁸ inanmayacağına dair yemin etti. Böylece Nasrüddevle'ye tam güveni olduktan sonra Vezir Ebü'l-Kasım'a da yemin ettirdi. Sibt İbnü'l-Cevzî, Mirrih'in Nasrüddevle ile Âmid Valiliği için anlaştığını, Nasrüddevle'nin ona kendi hattıyla valilik ve naiplik yazısını verdiğini söylemektedir. Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mirrih dediği Komutan Mürtec, Âmid'e dönmüş ve insanları kendine çekmeye başlamıştır.⁵¹⁹

Komutan Mürtec, Âmid'de büyük miktarda mal ve mülk elde etmişti. İbn Dimne ise bu yüzden onu çekemiyordu. Mürtec bu nedenle İbn Dimne'den korkuyordu. Meyyâfârikîn'den Âmid'e döndükten sonra adamlarını toplayarak amacını onlara açıkladı. Kendilerine yemin ettirip güvendikten sonra aralarından dört kişi seçerek İbn Dimne'ye gitmelerini, kendisinden para ve her zaman aldıkları haklarını istemelerini emretti.

Bunlar güçlü ve cesur adamlardı. Mürtec her zaman kayınbabasının yanına serbestçe girdiği için onlar da kendisiyle birlikte gittiler ve haklarını istediler. İbn Dimne onlarla bir saat tartıştı. Onlar, o sırada üzerine atılıp kendisini bıçaklayarak öldürdüler.⁵²⁰

⁵¹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93-95

⁵¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, Mürtec ismini Mirrih olarak yazmıştır. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.209

⁵¹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.128; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.355-356

⁵¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.209

⁵²⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.129; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.209,318; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.128

O adamlar içeri girdiğinde İbn Dimne zarif bir tahtın üzerinde oturuyordu ve yanında hizmetçilerden başka kimse yoktu. Kendisi öldürülünce hizmetçi bağırdı. Bunun üzerine halk sarayın kapısında toplandı. İçeri girdiklerinde İbn Dimne'nin kanlar içinde yattığını gördüler. Hizmetçi diğer hizmetçileri de çağırdı. Bunlar İbn Dimne'nin kızının oturduğu eve gittiler ve kendisine, “*Kocan babanı öldürdü*” diye haber verdiler. Bunun üzerine Mürtec'in çocukları da çıktılar, halk da toplandı.

Bu sırada İbn Dimne'nin öldürüldüğünü görmüş olan hizmetçi halkın arasından fırlayarak Mürtec'in üzerine atıldı, “*Onu sen öldürdün!*” diyerek bıçağı gırtlığına sapladı ve kendisini sarayın ortasında boğazladı. Halk bu sefer de Mürtec ile uğraşmaya başladı.

Bu arada hizmetçi, hazineyi açarak içindeki değerli cevherleri aldıktan sonra, Bâbü'l-Hüvve'yi açıp Meyyâfârikîn yolunu tuttu. Âmid halkı da saraya saldırarak içinde bulunan eşyayı yağma etti.⁵²¹

Mürtec'in oğulları Nasrüddevle'ye haber göndererek durumu bildirdiler. Onların haberi hizmetçiden önce ulaşınca Nasrüddevle derhal yola çıktı. Yolda da hizmetçiyle karşılaştı ve kendisinden durumu öğrendi. Hizmetçi, beraberinde getirmiş olduğu değerli eşyayı da ona vererek İbn Dimne'nin parasının nerede bulunduğunu, kimler tarafından alınmış olduğunu ve emanetlerinin yerlerini de kendisine söyledi.⁵²²

Nasrüddevle sonra yoluna devam ederek Âmid'e vardı. Ne var ki kapılar yüzüne kapatıldı ve Mürtec'in oğulları adamlarını, silahlarını alarak surların üzerine çıktılar. Vezir Ebü'l-Kasım kendileriyle konuşunca da şöyle dediler: “*Babamızın katili bize teslim edilmedikçe şehri teslim etmeyeceğiz*” Nasrüddevle ise katili teslim etmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine vezir kendilerine şöyle dedi: “*Âmid bir hizmetçiye değiştirilmez. Onlar haklarını ve babalarının katilini istiyorlar. İbn Dimne ise senin fikrinle ve emrinle öldürüldü.*” Bu sözler üzerine Nasrüddevle, hizmetçiyi onlara teslim etti onlar da kendisini öldürdüler. Emir, babalarına vermiş olduğu sözü

⁵²¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.125; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.129

⁵²² Ripper, Nasrüd-devle'nin Mürtec ile yaptığı antlaşmanın aksine hem kenti hem de İbn Dimne'nin servetini ele geçirme niyetinde olduğu görüşündedir. Bkz. **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.363 Ancak Mümehhidüdevle'nin öldürülmesinin ardından Şervîn ve İbn Filûs'un Mervânî hazinelerini Âmid'e kaçırdıklarını unutmamak gerekir. Bkz.

kendilerine de verdi. Bunun üzerine kapıları açtılar. Nasrüddevle 415/1024 yılının başlarında Âmid'e girdi. İbn Dimne'nin iktidarı 28 yıl sürmüştü.⁵²³

Nasrüddevle, Âmid'de oturup durumu düzene koymuş. İbn Dimne'nin mallarını ve hazinelerini isteyip sarayın yağma edilmiş olan mallarını geri almış, halka iyilik yapıp onları birçok külfetten kurtararak aralarında adaleti yaymıştır. İbnü'l-Ezrak, Âmid valiliğine de⁵²⁴ Harran ve Ruha valisi olan Ebü'l-Haris Zenk b. Evan'ın tayin edildiğini, ne var ki Nasrüddevle henüz Âmid'deyken o günlerde Zenk'in ölüm haberini aldığını ve buna çok üzüldüğünü söylemektedir. Sibt İbnü'l-Cevzî ise bu kişinin adını Ebü'l-Hâris Zeyd olarak kaydetmiştir. İbnü'l-Ezrak, bunun üzerine Nasrüddevle'nin Ebü'l-Hasan adındaki oğlunu Âmid'e vali tayin ettiğini ve kendisine “*Sa'düddeve*” unvanını verdiğini ve emirin bu oğlunu çok sevdiğini söylemektedir. Sa'düddeve, kendisine İbn Hammar adlı bir katip tayin etmiştir. İbnü'l-Ezrak, zamanındaki Nexwar (Nahuvar) ailesinin bu adamın soyundan olduğunu, şarapçı demek olan “*Hammar*” adının “*Nexwar*” kelimesiyle değiştirildiğini eklemektedir.⁵²⁵

Nasrüddevle'nin Âmid'i ele geçirebilmesini sağlayan başlıca unsur ileri gelen şahsiyetlerin arasındaki rekabet ve birbirlerine duydukları güvensizlikti. Mürtec, İbn Dimne'nin hasedinden korkuyordu; İbn Dimne de tebaasından gelecek saldırılardan endişe ediyordu. Gerek Meyyâfârikîn'de gerekse Âmid'de Mervânîleri yeniden iktidara taşıyan unsurun halk ayaklanmaları olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Araplar da dahil olmak üzere farklı halk kesimlerinin kendi çıkarlarını yine en iyi Nasrüddevle iktidarının koruyacağına inandığı düşünülebilir. Herhâlükârda Nasrüddevle hükümdarlığı döneminde Âmid'deki Arap ailelerin nüfuzunu sınırlandıracak önlemler almaya devam etti. Verdiği sözün aksine vali olarak atadığı kişi de yörenin güçlü ailesi Mürtec ailesinden değil, Ebü'l-Hâris adlı bir kişiydi.⁵²⁶

⁵²³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s. 210,318; İbn Şeddâd, İbnü'l-Ezrak'ın söylediklerini özetleyerek vermiştir. İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, s.355-357; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.127; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.187-188

⁵²⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.125-126; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.130; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.80

⁵²⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.126-127; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.210; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.261; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.78; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.187-188; Tufantoz, “Nasrü'd-devle”, s. 425

⁵²⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.126

1.6. Yönetim Anlayışı

Tarihçiler Nasrüddevle'yi anlatırken yönetim anlayışına da değinmişlerdir. Nasrüddevle'nin adil, halkına iyi davranan,⁵²⁷ adalet bayrağını raiyyesinin olduğu her yerde asmış,⁵²⁸ devlet işlerini yola koymuş,⁵²⁹ iyi bir siyasetçi, güzel siyaset yapan,⁵³⁰ barışçıl,⁵³¹ ülkesindeki tüm işlere hakim olan,⁵³² raiyetinin zamanında mal ve hareminden emin olduğu,⁵³³ zamanında fiyatların ucuzladığı,⁵³⁴ zamanında sınırların emniyette olduğu,⁵³⁵ ülkesi şair ve âlimlerin toplandığı bir kültür merkezi olmuş,⁵³⁶ vergileri azaltmış,⁵³⁷ yoksullar yararına vakıflar kurmuş,⁵³⁸ bimaristan, saray, hamam, kütüphane ve camiler yaptırmış,⁵³⁹ büyük bir melik⁵⁴⁰ olduğunu belirtmişlerdir.

1.6.1. Adaleti/Hakşinashğı

Birçok tarihçi, Nasrüddevle'nin adil bir hükümdar olup halkına iyi davrandığını vurgulamıştır.⁵⁴¹ İbnü'l-Ezrak onun kimsenin malına göz koymadığını ve

⁵²⁷ Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s. 330; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175; İbn Tağriberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.44

⁵²⁸ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.110

⁵²⁹ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.110

⁵³⁰ El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân**, c.3, s.57; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10

⁵³¹ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.125; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116

⁵³² El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251

⁵³³ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.125

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.125

⁵³⁵ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175

⁵³⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.142; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177-178; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Târihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.1260; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdi**, s.355; Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.180; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.3

⁵³⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.126; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.132

⁵³⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.142; Basil Nikitin, **El-Kürd**, Salah Berwarî (Tetkik), Darü'r-Revai', Beyrut 1967, s.170-171; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.44

⁵³⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.126; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.44

⁵⁴⁰ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416

⁵⁴¹ İbn Tağriberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.122; Ez-Zehebî,

Ebu Bekir b. Cerâ haricinde kimsenin malını müsadere etmediğini söylemektedir.⁵⁴² Komşuları ile barışçıl ilişkiler kurmaya çalışan Nasrüddevle, ülkesindeki tüm dini ve etnik gruplara karşı da adil davranmıştır.

İbnü'l-Ezrak onu değerlendirirken şanınin yüceldiğini, gücünün arttığını ve memleketi istikrara kavuşturduğunu söylemektedir. İbnü'l-Ezrak, onu hayır işleyen, halk arasında adaleti dağıtan, vakıflar ihdas eden ve ailesinden hiç kimsenin yapmadığı kadar hayır işleri yapan biri olarak tasvir etmektedir.⁵⁴³

Hayatındaki bazı hadiseler de onun adalet anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Adalet konusundaki çarpıcı örneklerden biri, beraber yemek yediği Kürt liderin yaptığı haksızlığı itiraf etmesi sonucunda Nasrüddevle'nin gösterdiği tepkidir.

İbnü'l-Adîm, Nasrüddevle'nin, Veziri Fahrüddevle b. Cehîr'e'ye anlattığı bir anısını şöyle nakletmiştir: *Kürtlerin ileri gelenlerinden bazıları benimle yemekleyen biri oradaki keklik kebabından aldı ve o sırada güldü. Ben ona neden güldüğünü sordum, “iyilik” dedi. Benden utandığını düşünerek elimi sofradan çektim ve gülmesinin sebebini anlatmayıncaya kadar bir şey yemeyeceğimi söyledim. O da “ Bu şey bana genç ve cahil olduğum dönemimdeki bir kekliği hatırlattı. Yol kesip bazı tüccarları alıkoymuş, mallarına el koymuş ve bir dağın eteğine doğru yaklaşmışım. Beni tanır, yaptığım bu çirkin işte şahitlik eder ve benden bu malları talep eder diye onu öldürmek istedim. Adam bana ‘Malımı aldın, beni ve evlatlarımı fakir bıraktın, bırak aileme geri döneyim, onları malımdan ve benden mahrum etme!’ dedi. Ağladı ve yalvardı, ama yanındakilerden ötürü ona karşı yumuşamadım. Hayatından umut kesince dağdaki iki kekliğe dönüp⁵⁴⁴ onlara, ‘Bu adamın beni zalimce öldürdüğü konusunda Allah katında şahit olun’ dedi ve onu öldürdüm. Kekliği görünce adamın iki kekliği şahit tutma aptallığını hatırladım.” dedi. Bunu duyunca titredim ve kendime hâkim olamadım. Onun yakalanmasını, bağlanmasını ve orada boynunun vurulmasını emrettim. Orada boynunun kesildiğini görmeyinceye kadar bir şey yemedim ve sonra*

Tarihü'l-İslam..., c.10, s.35; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.44; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.172

⁵⁴² Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s. 168

⁵⁴³ Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.120

⁵⁴⁴ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1133; Amedroz, “The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D”., s.141

ona 'Allah o iki keklîği adama yaptıkların için şahit kılmıştır ve onun hakkını senden almıştır.' dedim.'⁵⁴⁵

Ebu Nasr, ileri gelen bir Kürt liderini öldürerek mazlum tacirin intikamını almış, suçun üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen bu suçu karşılıksız bırakmamıştır. Bu hikâyede Nasrüddevle'nin ismi unutulmuş olmasına rağmen, hikâyenin günümüze kadar Kürtler arasında anlatıldığı söylenmektedir.⁵⁴⁶

Meyyâfârikîn'de bir günde 500 altın kazanan tüccara parasını almak için onu yanına çağırmadığını söylemesi Nasrüddevle'nin kimsenin kazancında gözünün olmadığını ve devletin cebren vergi toplamadığını göstermektedir. Nasrüddevle bu konuda o kadar hassastı ki tüccar kazandığı 500 altını vereceğine yemin edince o da parayı almayacağına yemin etmişti.⁵⁴⁷

51 yıllık hükümdarlığı döneminde eleştiriye açık bazı olayların varlığından bahsetmek mümkündür. Örneğin bunlardan birisi, Ukaylîlerle gerginlik yaşandığı anlaşılan bir dönemde, Meyyâfârikîn Kadısı Ebü'l-Mürçâ'nın, Şair İbnü'l-Fatirî aracılığıyla gönderdiği mektup nedeniyle bir burcun içine konularak burç kapısının sıvanması ve ölüme terk edilmesidir. Her ne kadar Nasrüddevle'nin iki ağabeyinin devlet adamları tarafından suikastla öldürülmesi onu bu hassasiyete sevketmişse de şüphe üzerine kadının ölüme terk edilmesi izahı zor olan bir meseledir.⁵⁴⁸

Bir başka olay ise İbnü'l-Ezrak'ın Nasrüddevle'nin zulmettiğini dile getirdiği Ebu Bekir b. Cerâ'nın mallarına el konulmasıdır. İbn Cerâ'nın Senâsine⁵⁴⁹ hükümdarının dostu olması ve şehirde onu sevmeyenlerin Nasrüddevle'yi yanıltması buna sebep olmuştur. İki devlet arasında gerginliğin yaşandığı bir durumda İbn Cerâ'nın şehri teslim etmek için hazırlık yaptığı bilgisi Nasrüddevle'yi harekete geçirmiş ve yapılan baskında İbn Cerâ'nın evinde birçok silah ve mal bulunmuştu.

⁵⁴⁵ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c. 1, s.1134; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.527; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.331

⁵⁴⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.260

⁵⁴⁷ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s. 150.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, 161-162; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.154-55; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.12,103-125; Amedroz, **The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.**, s.137-138

⁵⁴⁹ Günümüzdeki adıyla Sason, Batman'a bağlı bir ilçe olup Meyyâfârikîn'nin kuzeydoğusunda kalmaktadır. Nasrüddevle'nin hükümdarlık yaptığı tarihlerde burada Senasine Ermeni krallığı hüküm sürmekteydi. Genel olarak iyi ilişkiler geliştiren iki devlet arasında bu olay öncesinde Senâsineliler tarafından hacılara saldırılması nedeniyle gerginlik yaşanıyordu.

Fakat buna rağmen bir kısım malına el koyan Nasrüddevle, varislerine mülkleri dışında 80 bin altının bırakılmasını istemiş ve ailesini mağdur etmemiştir.⁵⁵⁰

1.6.2. Barışçıl Siyaseti

Mervânî Devleti'nin temellerinin atıldığı, ülke sınırlarının belirlendiği ve en geniş sınırlara ulaşıldığı dönem Bâd b. Düstek dönemidir. Elbette ki Bâd'ın devlet kurabilmesi için savaş stratejisi uygulaması gerekiyordu. Bâd, Malazgirt, Erciş ve Ahlat'tan kısa süre içerisinde Musul'a kadar sınırları genişletmişti. Ancak bunun için pekçok kere kan dökülmüştü. Savaş meydanında hayatını kaybeden Bâd'dan sonra Ebu Ali Hasan b. Mervân hükümdarlığa geçmiş ve Mervânî Devleti yıkılma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır. Ebu Ali Hasan, kontrolü sağladıktan sonra barış temelli bir siyaset izlemiş, Mümehhidüdevle zamanında devam eden barışçıl politika Nasrüddevle zamanında daha bariz bir hal almıştır.

Bazı tarihçiler Mümehhidüdevle zamanında olduğu gibi Nasrüddevle'nin hükümdarlığında da Mervânîlerin Bizans'a tabi olduğunu söylemişlerdir. Daha sonradan da Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Mervânîler Selçukluların vassalı olmuşlardır. Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile Cezîre bölgesi ve civarında büyük olaylar olmuştur. Gelişen olaylardan ilk etkilenen devletlerden biri de Mervânîlerdir. Nasrüddevle gerek Oğuz akınları ile gelişen savaş sürecinde gerekse Besâsirî İsyanı sırasında elinden geldiği kadar savaştan uzak durmaya çalışmıştır. Tuğrul Bey ve Fâtımîler Nasrüddevle'yi savaşa ve savaşta taraf olmaya zorlamalarına rağmen, Nasrüddevle sınırları zorlayarak bundan kaçmaya çalışmıştır. Nasrüddevle'nin barış ve selamete dönük yüzü belirgindir. Şair et-Tihâmî, "Senden önce *gülümsemeyen somurtkan hudut seninle gülümsedi.*" dediği mısralarıyla buna dikkat çekmektedir.⁵⁵¹

Onun hayatında bunu ortaya koyan örnekler çoktur. Örneğin Zilkade 404/31 Mayıs 1014 tarihinde Tûr Abidin'deki Ukaylî-Mervânî çatışmasında yakalanan bir Ukaylî emiri, Nasrüddevle'den hayır ve ikram üzere muamele görmüş ve selamete geri gönderilmiştir. Nasrüddevle bunun için herhangi bir fidye talep etmemiştir.⁵⁵²

417/1026-27 yılında farklı bir şekilde Ukaylîlerle başlayan ve 421/1030 yılında Nusaybin'in Mervânîlerin elinden çıkmasıyla nihayet bulan olaylarda yine

⁵⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.168; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, 3/1, s.363; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.137-138

⁵⁵¹ Et-Tihâmî, **Divan...**, s.11

⁵⁵² İliya En-Nasibinî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.205

Nasrüddevle'nin açıklanması zor olan barışçıl tutumunu görmekteyiz.⁵⁵³ Ukaylî Emiri Karvâş, kızı Seyyide yanına döndükten sonra 20 bin dinar nikah bedeli ve Ceziretî İbn Ömer'in nafaka olarak kızına verilmesini, ayrıca Nusaybin'in kardeşi Bedran'a bırakılmasını istemişti.⁵⁵⁴ İsteddiği kabul edilmeyince 421 yılına kadar Cizre ve Nusaybin kuşatmış, ancak alamamıştı. Bu başarısızlığın ardından Bedran Mervânî Devleti'nin başkentine gidip Nasrüddevle'den özür dilemiş, Nasrüddevle de jestine karşılık Bedran'a Nusaybin'i teslim etmiş ve Emir Karvâş'a da 15 bin dinar göndermiştir.⁵⁵⁵ Böylelikle Ukaylilerle olan ihtilaflara son vermiştir. Nasrüddevle, savaş yendiği kayınpederi Karvâş ve daha önce de esir alıp serbest bıraktığı Bedrân'a yenilgileri üzerine ülkesinden bir toprak parçasını ve parayı barış için vermeyi kabul etmiştir. Tarih kaynaklarında muzaffer tarafın savaştan sonra barışın sağlanması amacıyla bir şey verdiği nadir görülen bir durumdur.

Nümeysi Hükümdarı Utayr, Urfa naibi olan Ahmed b. Muhammed'i zulümle öldürünce Urfa halkı Nasrüddevle'den yardım istemiş ve şehir Mervânîler tarafından teslim alınmıştır. Şehri zorla alamayacağını bilen Utayr, Meyyâfarkîn'de Nasrüddevle'yi ziyaret ettiğinde, Utayr'ı tutuklaması tavsiye edilmiş, lakin Nasrüddevle onun şerrini güzellikle savuşturmaya çalışacağını söylemiştir. Utayr, Halep'e gitmiş ve oranın emiri Salih b. Mirdâs'tan Nasrüddevle nezdinde kendisine şefaathçi olmasını istemiştir. Nasrüddevle Urfa'nın yarısını ona teslim etmiş ve böylece taraflar anlaşmıştır. Bir süre sonra Mervânîlerin Urfa Valisi Zenk, Emir Utayr'ı hile ile öldürmüştür. Bu olayda Nasrüddevle'nin müdahalesinin olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Nümeysîlerin Mervânî Valisi Zenk'i tuzağa düşürüp öldürmelerinin ardından Salih b. Mirdâs'ın ikinci arabuluculuk girişimi ile Nasrüddevle, şehrin yarısını İbn Utayr'a teslim etmiştir.⁵⁵⁶ Nasrüddevle'nin savaş karşıtlığı ve barışseverliği hayatının belirgin özelliğidir. Birçok olayda barışa meylini ortaya koyan ve bunun için bedel ödeyen Nasrüddevle, savaşa neden olacak ihanet ve komploların içine girmemiştir. Bu sebeple Nasrüddevle, Zenk'in tertiplemediği komplodan habersizdi. Eğer Nasrüddevle,

⁵⁵³ Bezer, "Ukaylîler", s. 60

⁵⁵⁴ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.85; Erdoğan, Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti, s.92; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, 225

⁵⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.187; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.306; Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.335; İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.130

⁵⁵⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, 3. Baskı, Hrant D. Andreasyan (Çev.), TTK, Ankara 2000, s.53

toprağa tamah eden biri olsaydı, Salih b. Mirdas'ın arabuluculuğunu kabul etmeyecek ve Ruhâ'nın yarısını iki kere Nümeyrîlere vermeyecekti.

Nümeyrî Emiri Vessâb ve Bizans kuvvetleri 426/1034 yılında Urfa civarlarına saldırdıklarında Nasrüddevle'ye destek amacıyla Ukaylî Emiri Karvâş, asker göndermiştir. Ukaylî ve diğerlerinin yardımları sayesinde Nasrüddevle gücünü göstermiş ve Bizans İmparatoru'na barışı bozduğu gerekçesiyle bir eleştiri mektubu yollamıştır. İmparator IV. Mihail, bunun üzerine Nasrüddevle'den özür dilemiştir.⁵⁵⁷ Burada da Nasrüddevle'nin savaşı bertaraf etmek için gösterdiği ve diplomasiyi sonuna kadar kullandığı görülmektedir. Nasrüddevle mektup yollayarak İmparator'u istediği yere çekmiş ve çatışmanın önüne geçmiştir.

Sahte peygamber Asfer et-Tağlibî'nin 439/1047-48 yılında yakalanması ve teslim edilmesinde yine Nasrüddevle, olabilecek bir çatışmanın önüne geçmek için harekete geçmiş ve Nümeyrîlerle işbirliği yapmıştır. Bizans İmparatoru, Asfer'in Bizans hududunda yaptığı tahribattan Nasrüddevle'yi sorumlu tutmuş, Nasrüddevle barışın devamının sağlanması için Asfer'i yakalatmıştır.⁵⁵⁸ Vakanın gerçekleştiği Re'sü'l-Ayn'ın Mervânî sınırları içerisinde kalıp kalmadığı meçhuldür fakat Mervânî sınırları içerisinde veya Mervânî-Ukaylî sınır hattında olmalıdır. Asfer'in yaptıklarının Nasrüddevle ile ilgisi olmamasına rağmen, Bizans'ın tehditkar tutumu nedeniyle sükunetin sağlanması için Nasrüddevle olaya müdahale etmiş ve Asfer'i yakalayıp hapsedtirerek sorunu çözmüştür.

Bazı Oğuz grupları 1041 yılında Azerbaycan bölgesinden ayrılıp Urmiye'ye gitmiş ve orada soydaşlarıyla beraber Hakkari'ye akınlar yapmışlardır. Oğuzların bir bölümü Diyarbakır, Silvan, Erzen ve Mardin arasındaki yörelere akınlar yapmış ve bölgeyi kontrol altına almışlardır. Oğuz gruplarının yağma hareketleri başta Abbasi Halifesi olmak üzere Irak Hükümdarı Celalüddevle, Musul Ukaylî Emiri Karvâş ve Diyâr-ı Bekr Emiri Nasrüddevle'yi rahatsız etmiş ve Sultan Tuğrul'a şikayetlerde bulunarak bu akınların durdurulmasını istemişlerdir. Sultan Tuğrul sorunun çözülmesi

⁵⁵⁷ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, Ebu İshak Ermele (Çev.), Takdim Can Moris Fayeh, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1986, s.289-90; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, 3.Baskı, Eb Anton Sâhânî El-Yesû'î (Tashih), Darü'r-Râidi'l-Lübnanî, Hazimiye Lübnan 1994, s.108; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.377; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.82-83

⁵⁵⁸ Abû'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, c.1, s.303-304

için harekete geçmiştir.⁵⁵⁹ Bu esnada Tuğrul Bey’e bir mektup yazan Nasrüddevle’ye Tuğrul Bey de yazdığı cevapta: “*Bana ulaşan haberlere göre, adamlarımız ülkenе girmiş ve onlara mal verip güzel muamele etmişsin. Halbuki sınır boylarında oturuyorsun, asıl sana mal vermek lazım ki kafirlerle çarpışasın*” demiş ve Oğuzları Diyâr-ı Bekr’den uzaklaştırmak için asker göndermeyi vaat etmiştir.⁵⁶⁰ Bu sorunun diplomasi ile çözüm bulmasında Nasrüddevle önemli rol almıştır.

İbnü'l-Ezrak, Tuğrul Bey’in Türkmenleri Bizans koruması altında bulunan Mervânî Devleti’ne saldırmaları konusunda cesaretlendirdiğini söylemektedir. Ona göre Boğa ve Anasioğlu’na 434/1042-43 yılında Mervânî ülkesini dirlik olarak vermiş ve 1000 atlıyla Diyâr-ı Bekr’i fethetmelerini emretmişti. Nasrüddevle, Meyyâfârikîn önlerinde kamp kuran Türkmenlere geri çekilmeleri için 50.000 dinar teklif etmiş fakat teklifi geri çevrilmişti. Müslüman tarih yazıcıları Nasrüddevle’nin ülkesine bir düşman girdiğinde geri çekilmelerini sağlamak için para ödeme alışkanlığının bulunduğu dikkat çekmektedirler. Emir böylelikle hem askerlerini koruyor hem de savaşın çok daha yüksek olabilecek maliyetinden kaçınmış oluyordu.⁵⁶¹

Düşmana para teklif ederek onları topraklarından uzaklaştırmasının bir örneği de Cezîretü İbn Ömer kuşatmasında olmuştur. Nasrüddevle’nin oğlu Süleyman (ö. 447/1055-56) Cezîretü İbn Ömer civarında kalan Türkmenlerle görüşerek kışın sonuna kadar burada kalmaları konusunda anlaşmaya varmıştır. Muhtemelen Türkmenlerin sözlerini tutacağına pek inanmayan Süleyman, bir hileyle Mansur b. Oğuzoğlu’nu bir ziyafet için davet edip tutuklatmıştır. Lidersiz kalan Türkmenler Cezîretü İbn Ömer’den ayrılmışlardır. Nasrüddevle, sonrasında toparlanıp yeniden şehri kuşatan Türkmenlere para vermiş ve Süleyman’ın tutuklattığı Mansur’u serbest bırakarak Türkmenleri ülkesinden uzaklaştırmıştır.⁵⁶²

Selçuklular ile Bizanslılar arasında 1048 yılında yapılan savaşta Gürcü Emiri Liparites Selçuklularca esir alınmış ve 441/1049-50 yılında Nasrüddevle’nin Bizans

⁵⁵⁹ Mustafa Yılmaz, **Anadolu’nun Türkleşmesi ve Türkmenlerin Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir 2004, s.9

⁵⁶⁰ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s.17; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.93; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.173-174

⁵⁶¹ İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, 298-299; Ayrıca bkz. Mehmed Emin Zeki, **Tarihu’d-Düvel...**, s.116; el-Azîmî, **Tarihu Haleb**, İbrahim Zağrûr (Tah.), Byy. Dimeşk 1984, s.335; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.413; Sâîğ, **Tarihu Mavsıl**, Matbaatü’s-Selefiye, Mısır 1923, c.1. s.138

⁵⁶² Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.43

ile Selçuklular arasında yaptığı arabuluculuk temasları sonucunda Liparites serbest bırakılmıştır.⁵⁶³ Dönemin iki süper gücü olan Bizans ve Selçuklular arasında Mervânî Emiri Nasrüddevle'nin arabulucu olarak rol alması sahip olduğu prestiji göstermektedir.

Mezhebi olarak da resmi açıdan da Mervânî Devleti, Abbasilere bağlı idi. Fâtımî ve Selçuklular arasındaki çekişme, etraftaki emir ve halkları etkilemiş, özellikle de 448/1056-57 ve 451/1059-60 yılları arasındaki Besâsîrî⁵⁶⁴ İsyanı sürecinde yaşanan krizde şiddetlenmiştir. Mervânî Devleti tarafsız olmasına rağmen taraf olmaya zorlanmıştır. Fâtımî bloğunun tehdidi altında olmasına ve Bağdat'ı ele geçirmelerine rağmen Nasrüddevle, 450/1058 yılındaki Bağdat işgaline taraf olmamıştır. Fâtımîlerin baskı ve zorlamalarına rağmen Nasrüddevle hutbeyi Selçuklu Sultanı adına okutmaya devam etmiştir. Bu dönemde, el-Müeyyed fi'd-dîn Hibetullah eş-Şîrâzî ve Fâtımî Halifesi ile ustalıkla diplomasi yürütmüştür. Elçisi Şeyh Ebü'l-Hasan b. Bişr'i Mısır'a göndermiş, icra ettiği siyaset ile Nasrüddevle Irak ve Cezîre'nin büyük bölümünü etkisi altına alan ülkesini belalardan korumaya çalışmıştır.⁵⁶⁵

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 449/1058'de Besasirî isyanı nedeniyle Mervânîler üzerine sefere çıktığında Ukaylîler ve Fâtımîlerin temsilcisi eş-Şîrâzî'nin desteğine rağmen Nasrüddevle, Selçuklu Sultanı nezdinde yaptığı hamleler neticesinde sorunu diplomatik yolla çözmüştür.⁵⁶⁶ Arslan Besâsîrî İsyanı'nda, Nasrüddevle, aleni olmasa da onunla sahte bir ittifakın içerisindeydi. Tuğrul Bey, duruşunu pek belli etmeyen Nasrüddevle'nin niyetini anlamaya çalışmıştır. Nasrüddevle, Sultan Tuğrul'un elçisini alıkoyup savaşı kimin kazanacağını beklediğinde bu duruma öfkelenen Tuğrul Bey, Nasrüddevle'nin üzerine yürümüş ve Cizre'yi kuşatmıştır. Nasrüddevle'nin girişimiyle Bedevi liderler, Sultan'ın eşi, İbrahim Yınal devreye girip affedilmesini istemişlerdir. Nasrüddevle, Sultan'a elçi

⁵⁶³ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.282-283; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.414-415; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26-27, s.163,164

⁵⁶⁴ Ebü'l-Haris Arslan b. Abdullah El-Besasirî El-Türkî, Fars memleketinde Besa denilen yere nisbet edilmektedir. Bağdat'ta Türklerin ileri gelenlerinden. Bahaüddevle b. Aduddevle b. Büveyh'in kölelerinden biri idi. Bağdat'ta Kâim Biemrillah'a isyan etti. Onu Türklerin reisi olarak atamıştı. Irak ve Huzistan'da onun adına hutbe okutulmuştu. Sonra isyan etmiş ve halifeyi Bağdat'tan çıkarmıştı. Bkz. İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; Geniş bilgi için bakınız, Es-Süyutî, **Tarihü'l-Hülefâ**, 2. Baskı, Darü'l-Minhac, Beyrut 2013, s.642-643

⁵⁶⁵ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, **Dîvân...**, s.56,139-140

⁵⁶⁶ İbn İmrânî, **El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ**, 1. Baskı, Kasım Samirî (Tah.), Darü'l-Afaki'l-Arabiye, Kahire 1999, s.190

gönderip Müslüman sınırını korumadaki amacını, gayrimüslimlerle yaptığı mücadeleden çektiği sıkıntıyı ve sulh için çabasını anlatmış,⁵⁶⁷ nihayetinde Tuğrul Bey'e para ve hediyeler gönderip kendisini affettirmiştir. Bu olaylar esnasında Fâtımî temsilcisi eş-Şirâzî'nin zorlamasına rağmen safını belli etmeden ortada durmaya çalışıp her iki tarafın da umudunu kırmayacak bir yol izlemiştir. İki taraf da Nasrüddevle'nin ne yaptığını anlayınca Nasrüddevle bu politikası nedeniyle zor duruma düşmüştür. Belli ki Nasrüddevle, güç mücadelesine giren, diğer devletleri de taraf olmaya zorlayan, ülkesini ve insanlarını yok edebilecek bu maceralardan korumak istemiştir. Fakat onun bu kurnazca siyasetinin hasımlar tarafından anlaşıldığı, eş-Şirâzî'nin mektuplarında alenen dillendirildiği görülmektedir.⁵⁶⁸

Kureyş b. Bedran'ın 453/1061 yılında ölümüyle Ukaylî Hanedanı arasında ihtilaf yaşanmış, Nasrüddevle hasımlar arasında arabuluculuk yapmış, Veziri İbn Cehîr'i Nusaybîn'e göndererek sorunu çözmüştür.⁵⁶⁹

Abdurrakib Yusuf, Nasrüddevle'nin barışçıl siyaseti hakkında şunları söylemektedir: *“Bâd'ın ölümünden sonra (380-990) Ebu Ali, şiddete başvurmadan Kürt halkı için saadet ve istikrar dolu bir hayat için devletin sınırları ile yetinme ve mevcut sınırları koruma politikası gütmüştür. Bu amaçla Abbasi-Büveyhî Devleti ile barışa dayalı ilişkiler geliştirilmiş, ayrıca diğer Müslüman-Hristiyan devlet ve beylikler ile bu temel üzere ilişkiler güçlendirilmiştir. Nasrüddevle zamanında Bizans, Ermeni ve Ukaylîlerle çatışma yaşanmasına rağmen komşu devletler ile barış, anlayış ve müzakere yoluyla çözüldüğü konusunda birçok delil vardır.”*⁵⁷⁰

Nasrüddevle zamanında vuku bulan savaşlarda savaşı başlatan taraf kendisi değildi. Aksine devletin maslahatı için mecbur kalmadığı zaman savaştan sakınıyor, barışa olan şiddetli meykinden dolayı devletini savaşın felaket ve elemelerinden uzak tutmaya çalışıyordu. Bu da halkının evlatlarının hayatlarına verdiği değerden, insanın verdiği önemden kaynaklanıyordu. O, tebasının savaşlarla heba olmasını, köy ve mezralarının harap olmasını istemiyordu. Nasrüddevle, herhangi bir problem ortaya çıktığında barış yoluyla sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu politikası tarihçilerin net ifadeleriyle kayda geçmiştir. *“Nasrüddevle meliklerle antlaşmaları çoğalttı, saldıran*

⁵⁶⁷ Bu konuda bkz. En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb Fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.169

⁵⁶⁸ Bkz. El-Müeyyed eş-Şirâzî, **Dîvân...**, s.56,139-140

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, c.8, s.174; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.320

⁵⁷⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.251

*düşmanları ile bir miktar üzere anlaşıp geri gönderirdi.*⁵⁷¹ “*Düşmanlarının saldırısına uğradığında, savaşın maliyetini sorar, 50 bin dinar denildiğinde bu miktarı düşmanına verir ve bu şekilde askerini tehlikeden korurdu.*”⁵⁷² Bu sayede ülkesi beldelerin en huzurlu beldesi ve halkı en saadetli halk olmuştur.⁵⁷³ Nasrüddevle’nin takip ettiği tarafsız ve barışçıl siyaset Mervânî Devleti’ni sosyal, ekonomik ve kültürel alanda olumlu etkilemiştir.

Mervânîlerin yıkılış nedenleri üzerinde duran Abdurrahman Yûsuf, İbnü’l-Ezrak’ın sözlerine dayanarak Mervânîlerin yıkılma nedenleri arasında Nâsırüddevle Mansur’un cimri olması ve dedesi Nasrüddevle gibi Selçuklulara hediye ve mal vermemesini göstermiştir. Selçuklulara Nasrüddevle’nin tespihini ve Botan Emiri Mûsik’in kılıcını göndermiş ama para göndermeyerek Mervânîlerin sonunu getirmiştir. Yusuf’a göre, Nâsırüddevle Mansur’un Sultan Melikşâ’a para göndermemesi, İbn Cehîr’in sultandan asker talep etmesinde ve Mervânî topraklarının istilasında etkili olmuştur.⁵⁷⁴

Thomas Ripper de tezinin belirli yerlerinde Nasrüddevle’nin barış siyasetinin altını çizmektedir. Ripper, “*Nasrüddevle, komşu büyük güçlerin resmen Diyâr-ı Bekr Emiri olarak tanıdığı ilk Mervânîydi. Ülkesine barış getirdi. Çatışmaların müzakereler yoluyla çözülmesini kolaylaştırmış ve dış güçlerin hegemonik teşebbüslerine karşı bağımsızlığını güvenceye almıştı. Bölgenin parasal kaynaklarını askeri savunma (surlar), ulaşım (köprüler) ve su tedariki (kentlerde su kanalları, tarım arazilerinde sulama sistemleri) için kullandı*” demektedir.⁵⁷⁵

Hükümdarlar çeşitli siyasi hesaplar ve ittifaklar için evlilik bağlarını araç olarak kullanmışlardır. Nasrüddevle’nin bu evliliklere daha çok başvurması ve bu evliliklerin mahiyeti, onun barışçıl siyasetini tesis etmek için bu yola başvurduğunu göstermektedir. Eşlerinden üçünün hükümdar kızı olması, Nasrüddevle’nin komşularıyla huzur içerisinde yaşama arzusunu gösteren en önemli delildir. Bu eşleri Emir Fadl b. Muhammed b. Şeddad’ın kızı Fadlûniye, Ukaylî Emiri Karvâş’ın kızı

⁵⁷¹ İbn Kesir, **El-Bidaye ve’n-Nihaye**, c.15, s.784

⁵⁷² İbnü’l-Cevzî, **El-Muntazam fi-Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem**, c.16, s.70

⁵⁷³ İbnü’l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, c.9, s.418; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s.285

⁵⁷⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Düstekiye...**, c.1, s.329-330

⁵⁷⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.13-14

Seyyide ve Senâsine Ermenilerinin Kralı Senharib'in kızıdır.⁵⁷⁶ Bunun dışında da Nasrüddevle'nin Fâtımîlerin Şam valisi Dizberî⁵⁷⁷ ve Fenek kalesinde ikamet eden Beşnevi Kürtleri ile de akrabalık kurduğu görülmektedir.⁵⁷⁸ Nasrüddevle'nin Mısırlı cariyeye Fereciye ile evlenmesi ve ondan etkilenmesi diğer eşlerinin onu terk etmesine ve Ukaylîlerle savaşa neden olmuştur. Nasrüddevle'nin tek aşk evliliğinin devlet için hayra vesile olmadığı görülmektedir.

1.6.3. Siyasi Mültecilere Kapısını Açması

Nasrüddevle zamanında Mervânî ülkesi siyasi istikrar, dâhili emniyet ve huzur ile temayüz etmiştir. Ayrıca zenginlik, refah, meliki Nasrüddevle'nin cömertliği, adaleti, fakir ve gariplere şefkati ve imar arzusu ile meşhur olmuştu. Bu yüzden başka ülke ve bölgelerden çok sayıda insan siyasi mülteci olarak buraya iltica etmiştir. Bunların içinde melik, emir ve vezirler vardır. Nasrüddevle mültecileri hoş karşılar, onlara şefkat gösterir ve ikramda mübalağa ederdi. İbnü'l-Ezrak, onun bu özelliğini şöyle dile getirmektedir: *“Nasrüddevle sağlam bir idare kurdu, kimse onun gibi hükmetmedi, kimse onun gibi nimetlere gark olmadı, insanlar ona yöneldi, ilticacıların sığınağı oldu.”*⁵⁷⁹

Mervânî Devleti'ne sığınan siyasi mültecilere gelince birçok tüccar, meslek sahipleri, çiftçiler; gasp, müsadere, ağır vergiler ve diğer mezalimlerden beri olmak için buraya gelirlerdi. Birçok yerde siyasi istikrar, iç emniyet yoktu, hükümdarlar açgözlü idi ve halklarına muhlis değillerdi. Şair Tihâmî'nin ifadesiyle Mervânî diyarı mıknaş gibi her taraftan insanları kendine çekiyordu.⁵⁸⁰

1.6.3.1. Yakubî Patriği IV. Dionysius'un İlticası

Dini konulardaki görüş ayrılıkları nedeniyle Konstantiniye'ye çağrılıp baskılara maruz kalan ve Bizans İmparatoru'nun hakkında tutuklama kararı verdiği Yakubî Patriği IV. Dionysius, kaçarak Mervânî topraklarına sığınmıştır. Bizans'ın

⁵⁷⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.169

⁵⁷⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.439; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.222; İbnü'l-Adîm, Nasrüddevle'nin kızının Dizberî'nin oğlu ile evlendiğini söylemiştir Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdet'ül-Halib min Tarih'il-Haleb*, 1.Baskı, Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan 1996, s.145

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.461; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s. 414-415; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27-29

⁵⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.110,114,128,143

⁵⁸⁰ Et-Tihâmî, *Divan-ı Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed Et-Tihâmî*, s.511-520; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.231-232

Malatya Valisi, Âmid Valisi'nden patriğin iadesini isteyince Mervânî Valisi, ülkesine sığınan bir kimsenin düşmanlarına teslim edilmesinin veya dini inançları yüzünden cezalandırılmasının caiz olmadığı yönünde bir cevap vererek iade talebini reddetmiştir.⁵⁸¹

1.6.3.2. Büveyhî Emiri Melikü'l-Aziz b. Celalüddeve'nin İlticası

Mervânîlerin adlarına sikke kestirip hutbe okuttukları Büveyhîler arasında taht kavgası yaşanınca mücadeleyi kaybeden Melikü'l-Aziz'in de Nasrüddevle'ye sığındığı görülmektedir. Bu süre içerisinde misafir edilen Melikü'l-Aziz, hasmı Ebu Kalicar'ın 440/1048-49 yılındaki ölümü üzerine Nasrüddevle'nin bilgisi dâhilinde Basra'ya sefer yapmıştır. Yine giriştiği mücadeleden sonuç alamayan Melikü'l-Aziz tekrar Mervânî ülkesine sığınınca Nasrüddevle onun Siirt'te yaşamasına izin vererek ona para ve hediyeler vermiştir.⁵⁸²

Nasrüddevle, tabi olduğu Büveyhî hükümdarı Ebu Kalicar'ın ismini hutbede zikretmesine rağmen, Melikü'l-Aziz'in Mervânî ülkesine sığınma talebini kabul etmekle ağır bir sorumluluk almıştır. Sığınma talebinin kabul edilmesinde siyasi hesaplardan ziyade Nasrüddevle'nin merhametli kişiliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mervânîler, Büveyhîlere hükmedecek güçte değillerdi.

1.6.3.3. Büveyhî Veziri Ebu Sa'd'ın İlticası

Büveyhî Hükümdarı Celaluddevle'nin (416/1025-26--435/1043-44) veziri olan Ebu Sa'd Âmidüddeve, Türk paralı askerlerle sorun yaşadığı için Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmış, Mervânîlere sığınmıştı. Nasrüddevle, ömrünün sonuna kadar ülkesinde yaşamasına izin vermiştir.⁵⁸³

⁵⁸¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.345; Geniş bilgi için Bizans ile Münasebetleri bölümüne bakınız.

⁵⁸² Geniş bilgi için Mervânîlerin Büveyhîlerle münasebetlerine bakınız. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.143; Ez-Zehebî, **El İber fi Haber men Gaber**, s.281; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb**, c.5, s.187; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.13, s. 194; Mafizullah Kabir, **The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)**, İran Society 12, Calcutta 1964, s.11; Amedroz, **The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.**, s.133

⁵⁸³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279-280; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.412; İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, 15, s.311; İbni Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, 15, s.703-704

1.6.3.4. Halife Kâim'in Ailesinin İlticası

Tuğrul Bey, 450/1058 yılında isyan eden kardeşi İbrahim Yınal'ı cezalandırmak için Hemedan'a gidince Arslan Besâsîrî, Bağdat'ı işgal ederek Halife Kâim Biemrillah'ı gözetim altına aldı. Bu sırada İbnü'l-Ezrak'a göre halifenin oğlu, İbnü'l-Esîr ve Sibt İbnü'l-Cevzî'ye göre torunu ve halifeliğin tek veliahdî Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed (el-Muktedî Biemrillâh) ile halifenin eşi es-Seyyide, Nasrüddevle'nin yanına Diyâr-ı Bekr'e gönderildi. Bu süre boyunca halifenin ailesi Âmid'de ağırılanarak tüm masrafları karşılandı.⁵⁸⁴

Tuğrul Bey, Besasîrî'yi öldürüp Abbasî Halfesi'ni Bağdat'a getirdikten sonra Nasrüddevle'ye haber göndererek halifenin ailesini göndermesini istedi. Nasrüddevle onları kıymetli hediyelerle gönderdi.⁵⁸⁵ İbnü'l-Ezrak'ın belirttiği üzere Mervânîlere iltica eden Halife el-Kâim'in eşi, oğlu veya torununun en güzel şekilde ağırılanması, Nasrüddevle'nin şanını yücelmiş ve ününü yaymıştır.⁵⁸⁶

1.6.3.5. Abbasî Veziri Reisürrüesâ İbnü'l-Müslime'nin Eşi ve Çocuklarının İlticası

Besâsîrî isyanı sırasında Bağdat'ın işgaliyle Abbasî Veziri İbnü'l-Müslime'nin eşi ve çocuklarının da Meyyâfârikîn'e iltica ettikleri rivayet edilmektedir. İbnü'l-Müslime ailesini Besâsîrî yandaşlarının hışmından korumak için Abbasî Halifesi'nin ailesinin kaçış planını hazırlayan Büveyhî Ebu'l-Ganâim İbnü'l-Mahleban'ın yanına göndermiştir. Veziri öldürünce, İbnü'l-Mahleban güvendiği Vekil Ebu'l-Fazl Muhammed b. Âmir ile Vezir İbn Müslime'nin karısı ve çocuklarını Mervânîlerin başkenti Meyyâfârikîn'e göndermiştir.⁵⁸⁷ Hayatlarından endişe eden kişiler, kendisine sığınan mültecileri yüz üstü bırakmayarak güzel bir şekilde ağırılan Nasrüddevle'yi tercih ediyorlardı. Ayrıca İslam diyarının uç bölgesindeki Mervânî ülkesi olayların yaşandığı yerden uzak olması nedeniyle emin bir yerdi.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.159-159; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.352; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.98-101; İbnü'l-Cevzî de aynı şekilde anlatmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'-Ümem**, c.16, s.61; İbn İmrânî, **El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ**, s.197; 207-208,552; Tufantoz, "Nasrüd-devle", c 32, s.426; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.135-136

⁵⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.152

⁵⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.152

⁵⁸⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yan**, c.19, s.105

1.6.3.6. İbnü'l-Mağribî'nin İlticası

Bir dönem Mervânîlere vezirlik yapan İbnü'l-Mağribî'nin mülteci hayatı yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fâtımîlerin kaçarak Mekke Emiri'ne sığınan İbnü'l-Mağribî daha sonra Ukaylî ülkesine gitmiş ve oradan da Mervânî Devleti'ne sığınmıştır. Zimmetine para geçirme suçlamasıyla Ukaylî Emiri Karvâş tarafından tutuklanıp Kahire, Kûfe ve Bağdat'ta emanet ettiği paraları getireceğine söz verip ölümden kurtulan İbnü'l-Mağribî Mervânî ülkesine sığınmıştır. Bir süre sonra Bağdat'a giden İbnü'l-Mağribî, buradan kovulmuş (416/1025-26) ve geldiği Mervânî ülkesinde vezirliğe atanmıştır.⁵⁸⁸ İlk ilticasında yüz kızartıcı bir suçla itham edilen İbnü'l-Mağribî, Mervânîlerle Ukaylîleri karşı karşıya getirmiştir. İbnü'l-Ezrak, Karvâş'ın haber gönderip İbnü'l-Mağribî'nin teslim edilmesini istediğini, aralarında birkaç defa haberleşmenin olduğunu ve Nasrüddevle'nin Karvâş'a onu asla teslim etmeyeceğini bildirdiğini söylemektedir.⁵⁸⁹ İbnü'l-Mağribî, ikinci ilticasında Abbasi Halifesi tarafından kovdurulmuş biri olmasına rağmen Nasrüddevle tarafından sahiplenilmiştir. Nasrüddevle'nin İbnü'l-Mağribî'yi ülkesine kabul etmesi Mervânî-Abbasi ilişkilerinin gergin seyretmesine neden olmuştur.

İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Mağribî ile beraber Karvâş'tan kaçan Süleyman b. Fehd'in de Nasrüddevle'ye sığındığını nakletmektedir. O da Mervânî ülkesinde misafir olarak kalmış ve vezirden iyilik görmüştür. İbnü'l-Ezrak'a göre Karvâş ile arası düzelince tekrar Musul'daki evine ve işinin başına dönmüştür. İbnü'l-Ezrak bu bilgiyi iki kere kitabında bu şekilde tekrar ederken⁵⁹⁰ başka kaynaklarda Süleyman b. Fehd'in bu olayların başında öldürüldüğü söylenmektedir.⁵⁹¹

1.6.3.7. İbn Cehîr'in İlticası

Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr, Musul ileri gelenlerinden kayınpederi İbn Ebü'l-Ekarib ile düşman oldu. İbn Ebü'l-Ekarib, damadının ülkeden çıkarılması için Ukaylî Emiri Karvâş'ı ikna edemeyince akrabalarıyla Musul'u terk

⁵⁸⁸ Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.129-130; İbnü'l-Esîr'e göre el-Kâdir Billah, Kadı Ebu Cafer Es-Samnânî'yi elçi olarak gönderip yanında bulunan Vezir İbnü'l-Mağribî'yi uzaklaştırmasını istemiş ve Karvâş onu ülkesinden çıkarmıştır. 416 yılında İbnü'l-Mağribî, Nasrüddevle'nin ülkesine Meyyâfârikîn'e gitmiştir. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi, Bahar Yayınları**, c.9, s.270

⁵⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.133

⁵⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.134,142

⁵⁹¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.183-184

edeceğini söyledi. Karvâş, onu Halep'e gönderip görevlendirdi. Fakat İbn Ebü'l-Ekarib, tekrar teşebbüste bulunup onu görevinden azlettirdi. Bu sırada İbn Cehîr, Âmid Kadısı İbn Bağl'a haber göndererek Mervânî ülkesinde vasıfsız bir şekilde kalmak için Nasrüddevle'den izin almasını istedi. Nasrüddevle onun bu isteğini geri çevirmedi.⁵⁹² Vezirlik ve valilik gibi tüm vasıflarını kaybederek ülkesinden kovulan İbn Cehîr, sade bir vatandaş olarak yaşadığı Mervânî ülkesinde vezirliğe atanmıştır. Nasrüddevle'nin fark gözetmeden kendisine sığınanları ülkesine alması ve onlara itimat etmesi, insani açıdan takdir edilen bir davranış olmasına rağmen ülkesi için büyük belaların kapısını açmıştır. İbn Cehîr, yıllar sonra mal ve makam hırsı için, efendisi Nasrüddevle'nin kendisine yaptığı iyilikleri umursamayıp Mervânî ülkesinin hazinelerine sahip olmak için Selçukluları ikna etmiştir. Bir zamanlar sığındığı kaleleri kuşatıp Mervânî saltanatını ortadan kaldırmış ve ülkelerini işgal etmiştir.

1.7. Kişiliği/Ahlaki Özellikleri

Nasrüddevle ile ilgi bazı masalımsı anlatımlar Ortaçağ tarihçileri arasında dilden dile dolaşmıştır. Özellikle de Nasrüddevle'nin ölüm tarihi olan 453/1061 yılı olayları anlatılırken döneminin ilgi çeken özellikleri özetlenmiştir. En fazla dikkat çektiği anlaşılan şeyler Nasrüddevle'nin yaşadığı lüks hayat ve bunun için harcadığı çabadır.

İslam tarihçilerinin neredeyse tamamı Nasrüddevle'nin sabrı, tahammülü, hoşgörüsü, mertliği ve barışseverliğini vurgulamışlardır. Bazı kaynaklarda onun hayatı hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Tarihçiler Nasrüddevle'nin kişiliğini tanımlarken bazı ibareler kullanmışlardır. Tarihçiler onu aydın,⁵⁹³ dirayetli,⁵⁹⁴ sefahate, lezzetlere, keyfine düşkün,⁵⁹⁵ şehvete düşkün,⁵⁹⁶ dünya nimetlerinden en fazla faydalanan,⁵⁹⁷

⁵⁹² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s. 145-146.

⁵⁹³ Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s. 172.

⁵⁹⁴ İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb**, c.5, s. 225; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172.

⁵⁹⁵ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177-178; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159; Ez-Zehabî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172

⁵⁹⁶ Harold Bowen, "Nasrüddevle", **İA**, MEB, İstanbul 1964, c.9, s.120

⁵⁹⁷ İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125

güçlü,⁵⁹⁸ şefkatli, merhametli,⁵⁹⁹ insaflı,⁶⁰⁰ yumuşak huylu,⁶⁰¹ lütuf sahibi,⁶⁰² cömert,⁶⁰³ cesur,⁶⁰⁴ temiz,⁶⁰⁵ takvalı, namazında,⁶⁰⁶ halim,⁶⁰⁷ kabiliyetli,⁶⁰⁸ şuurula meşhur,⁶⁰⁹ mutlu, mesut,⁶¹⁰ kararlı⁶¹¹ saygıdeğer,⁶¹² zamanında en güzel günlerin yaşandığı, zamanı bayram günleri gibi olan,⁶¹³ azimli,⁶¹⁴ zeki, iyi kalpli,⁶¹⁵ vicdan sahibi,⁶¹⁶ yüce gönüllü,⁶¹⁷ hoşgörülü,⁶¹⁸ çok yiyen ve içen,⁶¹⁹ erken saatlerde ava çıkan,⁶²⁰ çok nikah yapmış,⁶²¹ meliklerin kızlarıyla evlenen,⁶²² zamanını planlayan,⁶²³ hayvansever,⁶²⁴ geceleri gündüzlerinden daha güzel olan,⁶²⁵ çok şey elde etmiş,⁶²⁶ malı

⁵⁹⁸ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁵⁹⁹ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰⁰ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰¹ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.122

⁶⁰² Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰³ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.122; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰⁴ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 26

⁶⁰⁵ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰⁶ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177-178; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.5, s.225; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26

⁶⁰⁷ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.122

⁶⁰⁸ Nikitin, **El-Kürd**, s.170-171

⁶⁰⁹ Nikitin, **El-Kürd**, s.170-171

⁶¹⁰ El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân**, c.3, s.57; İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etibba**, Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.10

⁶¹¹ İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2; El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân** c.3, s.57; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116

⁶¹² İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2

⁶¹³ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.1, s.1131; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.142

⁶¹⁴ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116

⁶¹⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.257

⁶¹⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.13-14

⁶¹⁷ Ez-Zehabî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.35

⁶¹⁸ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.122

⁶¹⁹ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131

⁶²⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.180

⁶²¹ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330

⁶²² İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784

⁶²³ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.177-178; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159

⁶²⁴ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.174-175

⁶²⁵ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.115

⁶²⁶ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416

çok, bolluk içerisinde yaşayan,⁶²⁷ Binbir Gece Masalları'ndan çıkıp gelmiş bir Kürt prensi⁶²⁸ olarak tasvir etmişlerdir.

1.7.1. Merhameti

Kaynaklarda Nasrüddevle'nin merhametliği şahsiyetini gösteren dikkat çekici ifade ve hikayeler bulunmaktadır. Bu hikayelerden birini Muhammed b. Hilal, Vezir Fahrüddevle b. Cehîr'den aktarmıştır: *“Kürtlerden bazılarının bin dinar değer biçtiği bir at vardı. Nasrüddevle, atı almak için bin dinar verdi, ancak sahibi ondan ayrılmak istemediği için onu satmaya razı olmadı. Bir gün Nasrüddevle ava çıktığında ona şöyle dendi, “Ey Emir, dün gece falan kişinin atı telef oldu.” Nasrüddevle, bunun için gamlandı ve üzüldü. Ata çok değer verdiği için dolayı adamı teskin etmek için atın sahibini yanına çağırdı, üzüntüsünü ona bildirdi, fakat adamı yatıştıramadı ve adamın at için değil de para için üzüldüğünü anladı. Ona şöyle dedi, “Belki Allah bu parayı zayi etmeden daha büyük bir belayı senden defetmiştir.” Adam cevaben, “Ey Emir, bu at mı? Bu atın değeri bin dinardır” dedi. Emir, “Bin dinar al ve ecri benim olsun” dedi. Adam kabul edince paranın verilmesini emretti ve para ona teslim edildi. Fakat adam kör olarak sabahladı ve duvara tutunarak yürüdü. Haber bize gelince Emir ve insanlar bu olanlara şaşırdılar. Emir verdiği bin dinar ile Allah'ın bu musibeti kendisinden defederek parayı alan adama verdiği düşündü ve sevindi.”*⁶²⁹

Burada Nasrüddevle'nin merhametini, iyi niyetini ve gözütok biri olduğunu görmekteyiz. Atın sahibi Nasrüddevle'ye atı satmamış ve onu kırmıştır. Yine de Nasrüddevle onu teskin etmeye çalışmış ve yanına çağırmıştır fakat adam geri adım atmamıştır. Buna rağmen Nasrüddevle, kendisine atı satmayan adama, ölmüş atın satış bedelini ödemiş ve onu memnun etmiştir.

İbnü'l-Mağribî'nin firar hikâyesinde Nasrüddevle'nin merhametli ve insancıl kişiliğini bir kez daha görüyoruz. Olayı Vezir'i Fahrüddevle İbn Cehîr şöyle anlatmıştır: *“Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî, Fatımî Halîfesi el-Hâkim ile yaşadıklarından sonra Mısır'dan geldi ve bana hizmet etti. Bir gün bir kâğıt ile yanıma geldi ve tereddüt ederek “Burada senin zor zamanlar için sakladığın değeri 370 bin dinarı bulan malı hazinenden çalan memurlarının isimleri vardır. Sen bunu alırsan*

⁶²⁷ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.251; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.416

⁶²⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.13-14

⁶²⁹ Muhammed b. Hilal, *Kitabü'r-Rebi'*, s.332; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.1, s.1134

mallarının hepsini almış olmazsın. Bunlar senin devletinde, hizmetinde, merkezinde yer edinmiş kişilerdir. Mallarını alırsan kendi malını almış olursun.”dedi. Ona “Ey Falankes, bana ve memurlarıma faydalı olup mallarımı çoğaltman ve ülkemi imar etmen için seni vezir yaptım.”⁶³⁰ Memurlarımın mallarının müsadereye gelince istesem bunun katlarını müsadere edebilirim” dedim. Bana “Eğer düşüncen bu ise beni memurlarından koru! Sana söylediklerimi onlara söyleyip onlarla aramın bozulmasına izin verme!”dedi. Bunu kabul ettim. Bir süre sonra beni terk etti. Bana “Cezire’de iki kişi arasında anlaşmazlık olmuş ve işler kötüleşmiş, benim bizzat onların arasına girmem için gitmem gerekiyor” dedi. Yirmi gün ortadan kayboldu ve Musul’a gittiğini öğrendim. Benim yanımda kötü planlarını uygulayamayacağını görünce Beni Ukayl Emiri Karvâş b. Mukalled’in yanına gitmek istemiş ve daha iyisini görmemişti. Ona istediğini yapmasını söyledim. Gitmek için işleri yola koymakla uğraştı. Dayım Mûsik yanıma geldi ve bana “Ebü’l-Kasım İbnü’l-Mağribî’nin Cezire’ye gitmek istediğini duydum. Yalan söylüyor, onun niyeti Musul’a gitmektir” dedi. Ona “Bunu biliyorum, öğrendim. O lanetlenmiştir ve benim yanımda ona makam yoktur.”dedim. Mûsik, İbnü’l-Mağribî’nin mallarının müsadere edilmesini istiyordu. “Senin mallarını almış ve gidecek. Eğer bunları almazsan bunları kötü emelleri için kullanacak.”dedi. Ona güldüm ve “Mallarımı alan herkese bunu yapamam, o bize hizmet etmiştir, bize faydalı olmuştur, bunu yaparsam kınanırım.”dedim. İbnü’l-Mağribî Cezire’ye gitti. Oradan Musul’a Ukaylî Emiri Karvâş’ın hizmetine girdi. Sonra 415/1024-25 yılında Bağdat’a gidip Melik Müşerrefüddeve Ebu Ali İbn Büveyh’e hizmet etti.”⁶³¹

Nasrüddevle, mallarını çaldıkları halde adamlarının mülklerine el koymayacağını belirtmiş, haklı gerekçeleri olmasına rağmen buna yeltenmemiştir. “Bize hizmet etmiştir, bize faydalı olmuştur,” “bunu yaparsam kınanırım” gibi ifadeleri kendisine hizmet edenlere ne denli şefkat ve iyi niyetle yaklaştığını göstermektedir. “Yanımda ona makam yoktur” dediği İbnü’l-Mağribî’nin bir süre sonra zora düşüp iltica etmesi üzerine Nasrüddevle, intikam almak bir yana onu vezirlik makamına getirmiştir.

⁶³⁰ Muhammed b. Hilal, **Kitabü’r-Rebi’**, s.332

⁶³¹ Musik’in dayısı olduğu konusunda bkz. Muhammed b. Hilal, **Kitabü’r-Rebi’**, s.333; İbnü’l-Adîm, **Buğyetü’t-Taleb...**, c1, s.1135; Müşerrefüddeve b. Büveyh, Büveyhi Meliki Ebu Ali b. Adudüddeve b. Büveyh’tir. Bkz. İbnü’l-Adîm, **Buğyetü’t-Taleb...**, c.6, s.2533

Nasrüddevle'nin merhameti konusunda tarihçilerin dile getirdikleri hususiyetlerden biri de hayvanlara karşı beslediği acıma duygusudur. Rivayete göre Mervânî Emirliği'nde 450/1058-59 yılında aralıksız 60 gün boyunca kar yağmıştı. Toprağı örten kar o kadar kalındı ki büyükbaş hayvanlar ve kuşlar yiyecek bulamayıp yerleşim yerlerine ve evlere saldırmışlardı.⁶³² Çoğu hayvan insanlar tarafından öldürülmüş, bazıları ise kışı geçirene kadar evlerde alıkonulup sonra serbest bırakılmışlardı. Nasrüddevle ülkesindeki hayvanlar kışı atlatabilsin diye, kuşlar için buğday, arpa ve darı gibi çeşitli tahıl ürünlerinden 40 Kurr'un dağ ve ovalara serpilmesini, aynı şekilde büyükbaş hayvanlar için de ot ve saman tedarik edilmesini emretmişti. Müslüman kronikçiler emirin bu ilgisini, bağlamına dair bir izahat yapmadan yöneticilik vasfının özelliklerinden biri olarak tanımlamakta ve Nasrüddevle yaşadığı sürece kuşların kendisinin misafiri olmaya devam ettiğini eklemektedir. Ayrıca ülkede hiç kimsenin bir daha kuş avlamaya cesaret edemediğini de belirtmektedirler.⁶³³ Nasrüddevle, ayrıca her kış mevsiminde kuşların sürekli olarak beslenmesi için büyük bir vakıf kurmuştur.⁶³⁴

Tarihçiler, Nasrüddevle'nin hayvanlarıyla ilgilendiği bir vaktinin olduğunu da belirtmişlerdir.⁶³⁵ Zorda kalan hayvanlara merhametinden dolayı yardımcı olan hükümdar, bazı hayvanlara gününün belli bir zamanını ayırıyordu. Ancak bazı rivayetlerde sabah erkenden ava çıktığı söylenmektedir.⁶³⁶ Bu da Nasrüddevle'nin gerektiğinde hayvanları korumak için nadir görülecek bir hassasiyet gösterdiği, normal zamanlarda da herhangi bir insan veya hükümdar gibi avlandığını göstermektedir.

⁶³² İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s. 35; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.115; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.30

⁶³³ El-Yafî, **Mir'âtü'l-Cinân**, c.3, s.57; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.35; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71

⁶³⁴ Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), s.131

⁶³⁵ El-Yafî, **Mir'âtü'l-Cinân**, c.3, s.57

⁶³⁶ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c1, s.1134; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s161

1.7.2. Yardımseverliği

Nasrüddevle, hükümdarlığı sırasında çok sayıda bimaristan, köprü, musalla, cami, çarşı, hamam ve su kanalları inşa ettirmiştir.⁶³⁷ Adil yönetimi sayesinde tüccarlar ülkesinde rahatça dolaşmış ve Mervânî ülkesi yoksulluğun azaldığı, bolluğun olduğu bir ülke durumuna gelmiştir. Tarihçiler onun bazı vergileri kaldırdığını söylemişlerdir. Attığı bu adımla fakirlerin sırtında olan bazı yükleri kaldırmıştır.

Nasrüddevle hükümdar olmadan önceki yıllarda kıtlık yaşanmış ve İbnü'l-Ezrak'ın iddiasına göre bir ölçek buğdayın fiyatı 10 kırmızı altına çıkmıştır. Bu durum içten içe Emir'i müteessir etmiş ve içinden hükümdar olduğu takdirde her gün camide bir ölçek buğdayı fakirlere dağıtacağını vadetmiştir.⁶³⁸

Hükümdar olduğunda üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen sözünü unutmamıştı. Tahta geçtiği günden başlayarak daha önce yapmış olduğu adağını yerine getirmeye ve camide yoksullara günde bir ölçek buğday vermeye başladı ve bu icraatı 407/1016-17 ya da 408/1017-18 yılına kadar⁶³⁹ 7 veya 8 yıl boyunca aralıksız olarak devam etti. Sonra bir gün bu işten usandı ve “*Belki bir gün meşgul olurum da bu adağımı yerine getiremem*” endişesi üzerine, Vakıflar İdaresi'ni yöneten Şeyh Ebu Muhammed El-Hasan b. Muhavvir'in yanına giderek kendisinin ertesi gün Vezir Hoca Eb'ül-Kasım ile birlikte Divan'da oturup, yılda 360 ölçek ürün veren bir çiftlik seçmelerini emretti ve bunu fakirlere vakfedeceğini, ürünün camide dağıtılacağını söyledi. Ardından şöyle dedi: “*Böylece adağımı yerine getireceğim. Çünkü günün birinde unutacağımdan ve adağımı yerine getirmemiş olacağımdan korkuyorum.*”

Ertesi gün Şeyh Ebu Muhammed, Hoca Ebü'l-Kasım ile birlikte Divan'da oturdu ve ikisi bu meseleyi konuştular. Sonunda Meyyafarkin'in batısında bulunan “*Atşa*”⁶⁴⁰ Köyü'nü seçtiler ve durumu Emir'e bildirdiler. O da Atşa Köyü'nü fakirlere vakfetti. O tarihten sonra bu köyün ürününü alıp camiye götürmüş ve orada yoksullara dağıtmışlardır. İbnü'l-Ezrak, zamanında bu köyün hâlâ fakir fukaranın vakfı olduğunu söylemiş ve üzerinde “onu değiştirenlere ya da fakir fukaradan başkasına sarf edenlere

⁶³⁷ Bkz. Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, s.18

⁶³⁸ Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.105

⁶³⁹ İbn Şeddad “408 yılı başlarına kadar” demektedir. İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.353

⁶⁴⁰ Günümüzde adı Susuz Köyü olup Silvan'ın batısına düşmektedir. Silvan/Meyyâfârikîn ile 7 km. uzaklıkta olan köyün Kürtçe “Atşa” olarak bilinen ismi halen kullanılmaktadır.

veya vakıf olmaktan çıkaranlara Allah, melekler ve bütün insanlar lanet etsin” diye yazıldığını kaydetmiştir.⁶⁴¹

Nasrüddevle, 415/1024 yılında Âmid’i aldıktan sonra halka iyilik yapmış ve Âmid halkını birçok külfetten kurtararak adaleti yaymıştır.⁶⁴² İbnü’l-Ezrak, başka bir yerde de Nasrüddevle’nin, Meyyâfârikîn halkına çok iyilik yaptığını, onun günlerinin bayram günleri gibi geçtiğini söylemiştir.⁶⁴³ İbnü’l-Ezrak, Nasrüddevle dönemini anlatırken onun sürdüğü saltanatı kimsenin sürmediğini, gördüğü refah ve bolluğu hiç kimsenin göremediğini, her taraftan yanına adamların geldiğini söylemiştir. Ülke dışında bile duyulan; şair ve ilim adamlarını çeken bolluk, zenginlik ve ihtişam sadece sarayla sınırlı değildi.

İbnü’l-Esîr de Nasrüddevle’nin halka iyi davrandığını, ulemanın çeşitli yerlerden yanına geldiğini, zamanında sınırların emniyet içerisinde olduğunu ve bu durumun vefat ettiği 453/1061 yılına kadar devam ettiğini söylemiştir.⁶⁴⁴

1.7.3. Misafirperverliği

Zehebî, Nasrüddevle’nin tüm ömrü boyunca Şevval ayında vefat edinceye kadar misafir ağırladığını⁶⁴⁵ söylemiştir. İkrâm ve ihsan kapısının herkese açtık, saadet meclisi faziletli âlimler, edipler ve şairlerden meydana geliyordu.⁶⁴⁶

Zevkusefa ve dünya lezzetleri içerisinde yarım asırdan fazla hüküm süren bir hükümdarın her taraftan nitelikli insanları sarayına çekmesi, elbette sadece zenginlikten ötürü değildi. Nasrüddevle’nin temiz, takvalı, halim ve cömert bir kişiliğe sahip olması ve kimseyi incitmemesi de ülkesinin tercih edilmesinde etkili olmuş olmalıdır.⁶⁴⁷

Nasrüddevle, o kadar düşünceli bir hükümdardı ki 445/1053-54 yılında Diyâr-ı Bekrli seyyahlar ve hacılara hizmet vermek amacıyla Kudüs’te iki ev bağışlamıştı.⁶⁴⁸ O günün ulaşımı zor koşullarda gerçekleşiyordu. Yollarda önemli noktalarda misafirler için hanlar yapılmıştı. Bu hanlar devlet kontrolü altında idi ve

⁶⁴¹ Bkz. İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122-123; İbn Şeddâd, **el-A’lakü’l-Hatîre...**, c.3/1, s.353-354; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.130

⁶⁴² Bkz. İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.130

⁶⁴³ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159

⁶⁴⁴ İbnü’l-Esîr, **el-Kamil fi’t-Tarih**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s.174-175

⁶⁴⁵ Ez-Zehebî, **Tarihü’l-İslâm...**, c.10, s.35

⁶⁴⁶ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.30

⁶⁴⁷ Bkz. Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.30

⁶⁴⁸ http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object:isl:pa:mus01:50:en (Erişim Tarihi 13.05.2018)

bazılarını Nasrüddevle inşa ettirmişti. Bütün hanlarda misafir odaları ve hayvanlar için ahır vardı. Devlet tarafından atanan idareciler misafirlere yemek ve hayvanlarına saman verirdi. Nâsır-ı Hüsrev'in Nasrüddevle zamanında uğradığı *Deştâ Rehvâ*'daki han, Bitlis geçidinin başlangıcının doğusunda idi. Bitlis girişinin batısında *Üveysü'l-Karanî Hanı* vardı.⁶⁴⁹ Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn yakınlarında misafirler için hamam, cami ve hanlar inşa ettirdiği kayıtlarda geçmektedir.⁶⁵⁰ Kudüs'te bile misafirlerin mağdur olmaması için onlara iki ev bağışlayan Nasrüddevle, elbette ki kendi ülkesinde seyahat eden yolcular için en iyi şekilde hazırlık yapmış olmalıdır.

Nasrüddevle'nin ağırladığı misafirler arasında ülkesine iltica eden nüfuzlu kimseler de vardı. Bunların içerisinde 20 bin dinar infak ettiği Büveyhî Emiri Melikü'l-Aziz b. Celalü'd-devle,⁶⁵¹ Büveyhî veziri, Halife Kâim'in torunu ve karısı, Abbasi Veziri Reisü'r-rüesâ İbn Müslime'nin eşi ve çocukları da vardı. Mervânî emirleri, misafirlere hürmet etmiş ve onları en güzel şekilde ağırlamışlardır.⁶⁵²

1.7.4. Dindarlığı

Nasrüddevle'nin lüks ve eğlence hayatı abartılı bir şekilde dile getirilirken aynı kaynaklarda bir yandan da sabah namazını hiç kaçırmadığı kaydedilmektedir.

İbnü'l-Ezrak, gece hayatının detaylarını anlattıktan sonra kalkıp yıkandığını ve sabah namazını vaktinde kıldığını, geceyi eğlence ile geçirmesine rağmen hiçbir sabah namazını kaçırmadığını,⁶⁵³ ayrıca öğle ve ikindi namazlarını da vaktinde kıldığını belirtmiştir.⁶⁵⁴ İbnü'l-Ezrak'ın bu konudaki ifadelerinin kendisinden sonra birçok tarihçi tarafından kendi üslupları ile nakledildiği görülmektedir. İbnü'l-Esîr, Sibte İbnü'l-Cevzî, İbn Hallikan, Zehebî, İbn Tağriberdî, es-Safedî ve Yafî bunlardandır.⁶⁵⁵

Rivayetler Nasrüddevle'nin 360 cariyesinin olduğu ve her gece biriyle kaldığı şeklindedir. Fakat biz bu rivayetlerin abartılı olduğunu düşünüyoruz. Nasrüddevle'nin sarayında güzel ve çok para verilerek alınan cariyelerin, hizmetçilerin olduğu

⁶⁴⁹ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.51; Bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.244

⁶⁵⁰ Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.44

⁶⁵¹ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.126; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.133

⁶⁵² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s. 151

⁶⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.161

⁶⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.160

⁶⁵⁵ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.126; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.177; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm...*, c.10, s.35; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.115; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.2; El-Yafî, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.3, s.57; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.131

muhakkaktır, ama şurası unutulmamalıdır ki Nasrüddevle'nin eşlerinden üçü hükümdar kızlarıydı. Nasrüddevle sürekli cariyelerle geceleyen ve aile hayatı olmayan biri değildi. Kaldı ki Meyyâfârikîn'de bu kadar cariye ve hizmetçiyi barındıracak devasa bir saray yoktu. Elbette her hükümdar gibi Nasrüddevle'nin cariyeleri, eğlence meclisi vardı ve çoğu gece sabahlara kadar eğlenirdi fakat dindar olduğu anlaşılan hükümdarın sınırları mevcuttu ve bu doğrultuda yaşamını sürdürüyordu. Sonuç olarak Nasrüddevle, zevk ve eğlenceye dalan, sorumluluk duygusu taşımayan, tüm hayatı eğlenceden ibaret biri olmaktan ziyade, aksine birçok iyi haslete sahip, zeki, düşünceli, vicdanlı ve karakterli biridir.

1.7.5. Akrabalarına Bağlılığı

Kaynaklardaki bilgiler Mervânîlerin aile bağlarının güçlü olduğunu göstermektedir. Nasrüddevle'nin akrabalarına değer verdiği ve öfke anında kendini dizginleyebildiğini gösteren bir örnek İbnü'l-Ezrak tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Bir gün Aridü'l-Ceyş Ebu Hakim b. Hadîsî, hizmetçilerden biri ile satranç oynarken aralarında tartışma çıktı; sonunda Ebu Hakim hizmetçinin başını kırdı. Hizmetçi, yüzü kanlar içinde olduğu halde Emir'in huzuruna çıkarak şikayette bulundu ve şöyle dedi: “Ben senin hizmetçin olayım da başıma bunlar gelsin.” Emir, kimin böyle yaptığını sorunca hizmetçi, Ebu Hakim'in yaptığı karşılığını verdi. Bunun üzerine Ebu Hakim'in alınıp huzuruna getirilmesini emretti. Ebu Hakim ise kaçarak, Emir Marzubân b. Belaşo b. Kek'e sığınmıştı.

Marzubân, Nasrüddevle'nin amcasının oğluydu ve amcası Ali b. Mansur b. Kek'in kızı Hind'le evliydi. Hükümdar, Marzubân'a haber göndererek Ebu Hakim'i teslim etmesini istedi. Fakat Marzubân onu teslim etmedi. Bunun üzerine hükümdar bir heyet gönderdi. Marzubân onlara da aldırış etmedi. Emir'e durum bildirilince bu sefer süvari ve piyade askerlerini gönderdi fakat Emir Marzubân silahını alarak onlarla çarpışmaya çıktı. Bunun üzerine askerler geri döndüler ve durumu hükümdara bildirdiler. Nasrüddevle bu haberi alınca sinirlendi ve sarayın, her zaman çıktığı kapısından değil, merdiven kapısından aşağıya inerek orada bir katıra binip saraydan çıktı.

Denildiğine göre Nasrüddevle, sarayı yaptırdığından beri, o güne kadar bu kapıdan inmemişti. Her zaman selamlık kapısından inerek sarayın bahçesinde ilerler ve doğu taraftaki kapıdan çıkıp istediği tarafa giderdi. O gün Emir Marzubân'ın

kendisine karşı gelmesi yüzünden öfkelenerek selamlıktan çıkıp merdiven kapısına geldi. Oradan inerek katıra binip Marzubân'ın evine gitti. Marzubân, Nasrüddevle'nin geldiğini duyunca kendisini karşılamaya çıktı ve şöyle dedi:

“İyi ettin amcaoğlu! Ebu Hakim'i almaya geldin değil mi? Oysa Ebu Hakim senin amcanın kızının ve amcanın oğlunun evinde bulunuyor. Harşene veya başka bir Rum Kalesi'nin üzerine yürüyormuşsun gibi bir halin var.”

Bu sözler karşısında Emir mahcup olarak geri döndü. Birkaç gün sonra da Ebu Hakim'i affederek görevine iade etti..⁶⁵⁶

Emri yerine getirilmeyen, öfke halinde olan bir hükümdarın baskına gittiği esnada alay olarak da algılanabilecek sözler karşısında metanetini koruyup o anda bile aklı ve vicdanına meyiletmesi az rastlanır bir olaydır. Nasrüddevle'nin, itaatsizliğine rağmen amcazadesi Marzubân'ı ve Marzubân ile onu karşı karşıya getiren Ebu Hekim'i affederek görevine iade etmesi, kin ve intikam duyguları ile hareket etmediğini, yeri gelince gururunu öteleyen şefkatli bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

1.7.6. Gündelik Hayatı

Kaynaklarda geçen bilgiler Nasrüddevle'nin planlı bir şekilde vaktini değerlendirdiğini göstermektedir. Bu konudaki bilgilere kaynaklık eden İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin zaman yönetimi konusunu detaylı bir şekilde anlatmıştır. Ona göre Nasrüddevle'nin âdeti şuydu:

“Bir gün askerlerle birlikte oturur, gece vaktine kadar onlarla yiyip içerdi. Bir gün de amcasının çocuklarıyla, kendi çocuklarıyla, akrabalarıyla ve özel dostlarıyla oturup gece vaktine kadar onlarla yiyip içerdi; sonra da ses sanatkârlarının, rakkaselerin ve eğlendiricilerin arasında bir saat geçirirdi. Bunlar da dağıldıktan sonra emir, cariyeleriyle yalnız kalırdı. Bir gün de tahta oturup yalnız gözdeleriyle, cariyeleriyle, eşleriyle ve kızlarıyla vakit geçirirdi. O gün kendisinden başka orada hiçbir erkek bulunmazdı. Kadınlar akşama kadar raks ederler, oynarlar ve kendisiyle birlikte yiyip içerlerdi. Sonra karıları ve kızları giderler, yanında cariyeleri ve gözdeleri kalırdı. Bunlar da yatma zamanı olan sabaha yakın saatlere kadar onu eğlendirdikten sonra kendisi, yatma sırası olan cariyesiyle yatmaya giderdi.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.149-150; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.145-146

Denilmiştir ki: Nasrüddevle sabah erkenden ava çıkardı ve öğleye doğru dönerdi. Bir saat oturup vezirini kabul eder, kendisiyle devlet işlerini görüşür ve gereken talimatı verirdi. Sonra öğle yemeğini yer ve ikindiye kadar dinlenirdi. Öğle ve ikindi namazlarını vakitlerinde kılardı. Sonra akşam yemeğine oturur, yemekten sonra da gecenin üçte biri geçinceye kadar içerdi. Bu saatte yanındakiler dağılırdı. Bu sefer de⁶⁵⁷ cariyeler ve gözdeleri gelip kendisine şarkı söylerlerdi kendisi de onlarla birlikte içip oynardı. Gecenin üçte ikisi geçinceye kadar bunlarla eğlenir, sonra yatak odasına giderdi. Bu sırada hizmetçi de, sırası gelmiş olan cariyeyi getirirdi ve Emir sabaha kadar onunla yatarı. Sabahleyin kalkıp yıkanır ve sabah namazını vaktinde kılardı.⁶⁵⁸

1.7.7. Eğlence Hayatı ve Lükse Düşkünlüğü

Nasrüddevle'nin tarih kitaplarında en çok vurgulanan yanı eğlence hayatıdır. Ripper'in de dile getirdiği gibi diğer emirlerin yaşam tarzı onun sahip olduğu lüks ve eğlencenin yanına bile yaklaşamamıştır. Rivayetlere göre Nasrüddevle, paha biçilmez hazinelere, bedeli ne olursa olsun ödeyip satın almaktan çekinmediği kadın ve erkek kölelere sahiptir.⁶⁵⁹ Cariye ve kölelerinin sayısı da kaynaklarda farklı şekilde geçmektedir. Cariyeler konusundaki rivayetlerin menşei olan İbnü'l-Ezrak, onun 360 cariyesi olduğunu söylemiş ve bazı tarihçiler bu sayıyı aynen aktarmışlardır.⁶⁶⁰ Es-Safedî bu sayıyı 500 olarak kaydederken⁶⁶¹ İbn Kesîr hizmetçileri dışında 500 cariyesi olduğunu,⁶⁶² İbnü'l-Esîr 500 cariyeye ve bunlara tabi olan 500 hizmetçisinin olduğunu,⁶⁶³ İbnü'l-Cevzî ve bazıları sarayında her birinin değeri bin dinardan 15 bin dinara değişen 3 bin işçi cariyesinin olduğunu, bazı cariyeye ve şarkıcıların da 14 bin

⁶⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.160

⁶⁵⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.161; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.169-170; El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân**, c.3, s.57

⁶⁵⁹ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.180

⁶⁶⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân**, c.3, s.57; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s. 35; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.131; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.128-129; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.2

⁶⁶¹ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116

⁶⁶² İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784

⁶⁶³ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.10, s.34; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D." s.141; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, s.355

dinara alındığını rivayet etmektedir.⁶⁶⁴ Yanında çok sayıda bulunan şarkıcılarından herbirinin veya bazılarının 5000 dinardan fazla paraya satın alındığı söylenmektedirler.⁶⁶⁵

Dört eşinden başka bu sayıyı 360 olarak veren İbnü'l-Ezrak ilgili bölümde şunları söylemektedir: *“Her birinin sırası yılda ancak bir defa gelirdi. Böylece Emir, sanki her gece yeni bir gelinle gerdeğe girerdi. Ayrıca kendisinin, başka kralların ve sultanların yanında bulunmayan ses sanatkârları, rakkaseleri ve diğer eğlence sanatkârları vardı. Nerede güzel bir cariye ya da güzel bir ses sanatkârı olduğunu duyarsa, büyük paralar harcayarak ve değerinin kat kat fazlasını ödeyerek aldırıp getirtirdi.”*⁶⁶⁶

Nasrüddevle, 403/1012-13 yılında Meyyâfârikîn'de lüks bir saray yaptırmıştır. Büyük bir bütçeye mal olan bu sarayın en güzel şekilde süslendiği, duvar ve tavanlarına altın nakışlar işlendiği ve böylece görülmemiş bir saray vücuda getirildiği bilinmektedir.⁶⁶⁷ Nasrüddevle'nin ilkbaharı geçirmek için Batman Çayı kenarında yaptırdığı; içerisinde çarşılar, hamamlar, havuzlar, bostanlar ve güzel bahçelerin olduğu *Nasriyye Şehri* de lüks hayatının bir parçasını oluşturmaktaydı.⁶⁶⁸

Nasrüddevle'nin sarayındaki kap kakaklar, tarih kitaplarına konu olmuş ve bunların yüksek maliyetlerine dikkat çekilmiştir. Tarihçilerin verdikleri bilgiler onun lüks tutkunluğunu göstermektedir. Meclisindeki kap kacağın değerinin 200 bin,⁶⁶⁹ 100 bin⁶⁷⁰ veya 2 bin dinar⁶⁷¹ olduğu rivayet edilmektedir. Sarayında en iyi şekilde yemek

⁶⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16,s.70; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.116; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.125

⁶⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.416; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16,s.70; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.355; Ebü'l-Fida'da 453 yılında Nasrüd-devle'nin vefat ettiği yazılıdır. Ebü'l-Fida, *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.180; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.131; Köymen, üç bin dinar rakamını vermektedir. Bkz. *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 128-129

⁶⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159-160

⁶⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118,126-127

⁶⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159-160

⁶⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16,s.70; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784; Ebü'l-Fida, *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.180; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.125; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.16, s.71,263,264; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.416

⁶⁷⁰ Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.121

⁶⁷¹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.116; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s. 251; Muhammed b. Hilal, *Kitabü'r-Rebi'*, s.330

pişirilmesi için Mısır'a aşçılar gönderdiği ve eğitimleri için hiçbir masraftan kaçınmadığı görülmektedir.⁶⁷² Büveyhî Emiri Melikü'l Aziz b. Celâlüddeve'den satın alındığı söylenen yakut taşı⁶⁷³ ve tespîhi⁶⁷⁴ tarihçilere konu olabilecek kadar kıymetliydi.

Sarayı, özel eşyaları, cariyeleri, şarkıcıları, müneccimleri,⁶⁷⁵ hatta kap kacakları bile tarihçilere malzeme- olan Nasrüddevle'nin lüks ve eğlence dolu yaşamı hakkında bu durumu ifade eden bazı hikâyeler anlatılmıştır. Bir rivayete göre Nasrüddevle'nin ölümünden sonra bir arkadaşına birisi şöyle bir soru sormuş: *"Nasrüddevle'nin hükümdarlığı kaç yıl sürdü? 53 yıl sürdüğünü duydum, doğru mu?"* Adam şu karşılığı vermiş: *"Neden yüz altı yıl demiyorsun? Çünkü onun geceleri gündüzlerinden daha güzeldi."*⁶⁷⁶

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin bu güzel günlerini diğer hükümdarlarla kıyaslarken şunları söylemiştir: *"Esasen Nasrüddevle kadar mutlu olan kimse de yoktu. Gerçi başka birtakım sultanların ve kralların onunkinden daha geniş ülkeleri ve şöhretleri vardı; ama onlar Nasrüddevle'nin sürdüğü sefayı sürememiş, onun içinde bulunduğu bolluğa ve mutlu hayata erişememiş ve onunki kadar servet ve çocuk sahibi olamamışlardı."*⁶⁷⁷

İbnü'l-Ezrak bir başka yerde de şunları kaydetmiştir: *"Ondan daha mutlu ve renkli yaşam sürdüren bir hükümdar yoktu. Denilebilir ki hiçbir kral onun kadar mutlu ve zevkli bir hayat yaşamadı. Kendisi gece eğlencesine çok düşküncü. Ebu Nuvas'ın eğlence konusunda şiiri okununca, "Aşk olsun kendisine! Bizi şiiriyle mırıldanarak dile getirmiş."*⁶⁷⁸ diyerek şairin ifadelerinin ötesinde bir hayatı olduğunu dile getirmiştir.

⁶⁷² İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Tarihi'Beşer**, c.2, s.180; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.121

⁶⁷³ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Yakut gönderdiğini söylemiştir, Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416; Ez-Zehbî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s. 35

⁶⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.142,196,197

⁶⁷⁵ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.115

⁶⁷⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.161; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.115

⁶⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.162; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784

⁶⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.161; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.30

1.8. Vefatı

Bazı rivayetlere göre Nasrüddevle, 77 yaşında, bazılarında 80 yaşını aşkın, bazılarında ise 115 yaşında 29 Şevval 453'te (16 Kasım 1061) başkent Meyyâfârikîn'de vefat etmiştir.⁶⁷⁹

Nasrüddevle'nin 452/1061-62 yılında vefat ettiğini söyleyen Muhammed Emin Zeki dışında⁶⁸⁰ kaynaklarımızda 453'te,⁶⁸¹ Şevval 453'te⁶⁸² veya 29 Şevval 453'te (16 Kasım 1061),⁶⁸³ Meyyâfârikîn'de vefat ettiği geçmektedir. Dolayısıyla vefat tarihinde çelişki yaratacak bir rivayet (453, Şevval 453, 29 Şevval 453) bulunmamaktadır. Nasrüddevle'nin ölüm tarihini 29 Şevval 453 olarak kabul ettiğimizde hükümdarlık yaptığı süre 51 yıl, 2 veya 4 ay olmaktadır.

İbnü'l-Ezrak Nasrüddevle'nin vefatı hakkında şöyle yazmıştır: *Nasrüddevle 29 Şevval 453 (16 Kasım 1061) tarihinde vefat etti. Allah kendisine rahmet etsin. Muhdese Camisi'ne defnedildi, bazıları da Sidillî'deki⁶⁸⁴ sarayda defnedildiğini, sonra 456/1063-64 yılında kızı Sittülmülk tarafından Muhdese Camisi'nin yanındaki*

⁶⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.366; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.262; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.103; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", c.32, s.426; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212

⁶⁸⁰ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.121

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Ez-Ziriklî, **El-A'lâm**, c.1, s.256-257; İbn İmad el-Hanbelî, **El-Muhtasar**, 2/189; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.355; El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinân**, c.3, s.57; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.415; Ebû'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer**, c.2, s.180; İmadüddin Isfahanî, **Kitabı Tarihi Devleti Ali Selçuk**, s.22; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.189; Amedroz, **The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.**, s.141; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.263; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", **İstem**, s.18; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212

⁶⁸² İmadüddin Isfahanî, **Kitabı Tarihi Devleti Ali Selçuk**, s.22; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.35; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.415; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.1, s.1131; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.71; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, c.18, s.97

⁶⁸³ Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman...**, c.19, s.127; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, 3/1, s.366; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.103; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212

⁶⁸⁴ İbnü'l-Ezrak'ın Arapçasında Sidillî olarak yazılmış, ancak çeviri yapan M. Emin Bozarslan Kürtçe okunuşunu (Sêdîlî) kaydetmiştir. Kitabı tahkik eden Bedevi Abdullatif A'vad bu kelimenin aslının (كى) olduğunu, İbn Şeddad ve İbn Hallikan'da (سلى) olarak geçtiğini, Sidillî olarak yazıldığını, sarayda üç sütun üzerine inşa edilen bir yapı olduğunu ve yabancı kökenli bir kelime olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.177

meydanda Mervânî ailesi için yaptırılan⁶⁸⁵ veya Muhdese Camisi'ne bitişik türbeye⁶⁸⁶ nakledilerek oraya gömüldüğünü söylemektedirler.⁶⁸⁷ Muhdese Meyyâfârikîn'n dışında bir ribattır. Sidillîye ise üç sütun üzerine kurulu sarayda bir türbedir.⁶⁸⁸ Acemce bir sözcük olup üç direk veya ayak anlamına gelir."⁶⁸⁹ Yukarıda görüldüğü gibi tarihçiler Nasrüddevle'nin mezarı hakkında çok yakın şeyler söylemişlerdir. Bugün Nasrüddevle'ye ait mezarın olduğu söylenen, aslında Mervânî ailesi mezarlığı olan yerin kalıntıları mevcut değildir.

Tarihçiler, Sedillî'nin bulunduğu yerin Muhdese olduğu konusunda hemfikirlerdir. Nasrüddevle'den başka bir yerde İbnü'l-Ezrak, Emir Hasan'ın Muhdese Camisi'nin doğu tarafında bulunan türbeye defnedildiğini söylemektedir.⁶⁹⁰ Oğlu Nizâmüddîn de öldüğünde Nasrüddevle'nin yanına meydanın en aşağısında defnedilmişti.⁶⁹¹ İbn Hallikan, Muhdese'nin Meyyâfârikîn dışında bir ribat olduğunu söylerken,⁶⁹² Nasır-ı Hüsrev, Muhdese'nin şehrin kuzeyinde bulunan surun yanında olduğunu dile getirmekte,⁶⁹³ İbn Şeddâd ise Meyyâfârikîn kapılarından bahsederken Babü'l-Muhdese'nin kible tarafında olduğunu kaydetmektedir.⁶⁹⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak Muhdese'nin yeri konusunda kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Fakat rivayetlerde şehrin kuzeyinde olduğu ağırlık kazanmaktadır. Günümüzde de geçmişteki rivayetleri anlaşılır hale getirecek mezar kalıntıları bulunmamaktadır.

İbnü'l-Ezrak'a göre Nizamüddin 10 Zilkade 453/26 Kasım 1061 tarihinde hükümdar olmuştur.⁶⁹⁵ Yani Nizâmüddîn, Nasrüddevle'nin öldüğü 29 Şevval'den 10

⁶⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.366; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.104; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.212; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18

⁶⁸⁶ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, c.8, s.219

⁶⁸⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.366; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.104; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.212; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426

⁶⁸⁸ *القبة* Kubbe

⁶⁸⁹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, c.1, s.178; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175

⁶⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.171-72

⁶⁹¹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.201

⁶⁹² İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, c.1, s.178

⁶⁹³ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

⁶⁹⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s. 268,275,276,277

⁶⁹⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.271

gün sonra tahta geçmiştir. Nasrüddevle'nin vefatından sonra Nizâmüddîn'e Vezir İbn Cehîr,⁶⁹⁶ Nâsirüddevle Mansur'a Vezir Ebu Tahir el-Enbari emirliği teslim etmiştir.⁶⁹⁷

Nasrüddevle ve oğlu Nizamüddîn'in ölümlerinden sonra yapılanlar, Mervânîlerin bu geçiş sürecinde uydukları bazı geleneklerinin olduğunu göstermektedir. Hükümdarın ölümüyle vezir yeni hükümdarı çağırır ve ona emir diye hitap ederdi. Emirlik tevdi edildikten sonra defin ve taziyelerin kabulüne geçilirdi. Vezir elbiselerini yırtar ve sarığını açar, emir olarak seçilen kişi de taziye elbisesi giyerek taziyeleri kabul ederdi. Bu esnada kurra ve şairler hazır bulunur, sükûnet veren kasideler okunurdu.⁶⁹⁸

1.9. Değerlendirme

Mervânî hanedanı, Kürt Hamîdî aşiretinin Çarbuhtî oymağına mensuptur. Hanedan, adını Mervân b. Kek'ten almaktadır. Devlet, kurucusu Bâd b. Dûstek'ten dolayı *Dûstekiye Devleti* olarak da anılmaktadır. Hamdanîlerle yaptığı savaşta Bâd'ın öldürülmesinin ardından aynı aşirete mensup olan Mervân'ın oğulları Ebu Ali Hasan, Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said ve Nasrüddevle Ahmed, Mervânî emiri olmuşlardır.

Abbasi Halifesinin verdiği *Nasrüddevle* unvanını kullanan Ahmed, hanedana adını veren Mervân b. Kek'in üçüncü oğludur. Ailesi, Siirt ile Maden arasındaki Kûrmâs köyünde ikamet etmiştir. Mervân b. Kek aşiret reisidir.

Tarihçiler, Nasrüddevle'nin doğum tarihini kaydetmemişlerdir. Bununla birlikte onun 367/977-78 yılında doğduğu bir kaynakta geçmektedir. Muharrem 401/Ağustos/Eylül 1010'da tahta oturan Nasrüddevle, 29 Şevval 453'te (16 Kasım 1061) tarihinde Meyyâfârikîn'de vefat etmiştir. Önce sarayda Sidillî denilen yere gömülmüş, fakat bir süre sonra Muhdese Camisi'ndeki türbeye taşınmıştır.

Nasrüddevle'nin çocukluğu, gençliği ve eğitim hayatı hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Tarihçiler, onun hükümdar olmadan önce ağabeyi Mümeħhidüddeve tarafından Siirt'e gönderildiğini söylemişler ancak sürgüne gönderildiği veya vali olarak görevlendirildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

⁶⁹⁶ İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.366-367

⁶⁹⁷ İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.380

⁶⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.178,201; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.167; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.380

Kendisinden önce Mervânî emiri olan Ağabeyi Mümehhidüddeve Ebu Mansur Said, Vezir Şervîn b. Mem ile Sahibü's-Şurta (Polis Müdürü) İbn Philos'un (Fîlûs) planladıkları suikast sonucunda öldürülmüş (1010) ve Şervîn, Mervânî ülkesinin idaresine el koymuştur. Şervîn'in Nasrüddevle'yi yakalama girişimi ise Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım Isfâhânî'nin aldığı tedbirler sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun ardından Meyyâfârikîn'in alınması için Nasrüddevle, Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım ile Kürtlerden destek almıştır. Bir yıla yakın süren kuşatmanın ardından Meyyâfârikîn alınmış ve darbeciler cezalandırılmıştır. Böylece Mervânî hanedanı, ülkenin idaresini tekrar geri almış (1011) ve Nasrüddevle'nin yarım yüzyıl sürecek hükümdarlığı başlamıştır.

Tarihçilerin tamamına yakını, Nasrüddevle döneminde ülkenin barış, huzur ve refah içerisinde olduğunu söylemiş ve onun adil bir hükümdar olduğunu kaydetmişlerdir. En çok da Nasrüddevle'nin özel hayatı onların dikkatini çekmiş ve bu konuda mübalağalı ifadeler kullanmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE ZAMANINDA MERVÂNÎ ÜLKESİ, TOPLUMU VE HÜKÜMETİ

2.1. Mervânî Ülkesi

2.1.1. Sınırlar ve Komşu Emirlikler

Mervânîlerin yaşadığı coğrafyanın büyük bölümü el-Cezîre, kalanı da Ermeniye'ye dâhildir. Arap coğrafyacılar, Yunanlıların Mezopotamya dedikleri Dicle ve Fırat arasındaki bölgenin güneyine Irak veya Sevad,⁶⁹⁹ kuzeyine ise Arapça'da *ada* anlamına gelen *el-Cezîre* demişlerdir.⁷⁰⁰ Daha Hz. Osman devrinden (23-35/644-656) itibaren burayı yurt edinen Arap kabilelerine nispeten Diyar-ı Mudâr, Diyar-ı Rebiâ ve Diyâr-ı Bekr adlarıyla üç kısım olarak anılmıştır.⁷⁰¹ Büyüklük sıralamasında en büyük alan Diyâr-ı Rebia, en küçük alan ise Diyâr-ı Bekr'dir.

Büyük bir Arap kabilesi olan Ma'adî Benu Bekr, Yemâme ve Bahreyn civarından Hz. Ömer zamanında el-Cezîre'nin kuzey kısımlarına göç etmiştir.⁷⁰² IX. yüzyılda Bekr b. Vail Araplarının çoğunluğunu oluşturan Şeyban kabilesinin reisi Ebu Musa İsa b. Şeyh, Abbasî halifesine isyan edip Diyar-ı Bekr bölgesindeki Âmid şehri merkez olmak üzere otuz yıl süren (256-286/869-899) bir emirlik kurmuştur. Bu tarihten X. asrın ilk çeyreğine kadar buradaki Rebia kabilesinin ağırlığından dolayı, coğrafya eserlerinde Diyar-ı Rebia olarak gösterilen Âmid, Meyyâfârikîn ve Erzen Bekrîlerin burayı almalarından sonra⁷⁰³ Diyâr-ı Bekr olarak isimlendirilmiştir.⁷⁰⁴ XI-XIII. yüzyıllar arasında Diyâr-ı Bekr, el-Cezîre'yi oluşturan üç mıntıkanın en küçüğü

⁶⁹⁹ Sevad, iki kısımdır: bir kısmı Belkâ' yakınına diğer kısmı ise Irak'ı ifade etmektedir. El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.2, s.750

⁷⁰⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.44; Ayrıca bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.41-42; El-İstahrî, *Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik*, Beril Matbaası, Liden 1870, s.71; El-Karşî, *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, Enver Muhammed Zenâtî (Tah.), Mektebetü's-Sekafeti'l-İslamiye, Kahire 2008, s.112; El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.351; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.1, s.152; Ebu Ubeyd Abdullah El-Bekrî, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Darü'l-Garbi'l-İslamî, Byy. 1992, c.1, s.497; İbnü'l-Esir, *El-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, c.1, s.277; İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Darü's-Sadr, Beyrut 1938, s.138

⁷⁰¹ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.5-6

⁷⁰² Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.43

⁷⁰³ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.64-65

⁷⁰⁴ El-Hâzîmî, *El-Emâkin ev ma İttefaka Lafzuhu ve İftaraka Müsemmahu mine'l-Emkine*, Hamd b. Muhammed El-Câser (Tah.), Darü'l-Yemâme li'l-Bahs ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Byy. H.1415, c.1, s.739

olup, bölgenin kuzey kesimine yani Yukarı Dicle yöresine tekabül etmektedir.⁷⁰⁵ İslam coğrafyacıları değişik dönemlerde kabilelerin yer değiştirmelerinin etkisiyle de Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Rebia'yı farklı olarak tanımlamışlardır.⁷⁰⁶

Diyar-ı Rebia'dan sonra el-Cezire'nin ikinci büyük kısmı, Diyâr-ı Mudâr olup burada Mudar kabilesi yoğun olarak yaşamıştır.⁷⁰⁷ İbn Şeddâd, Diyâr-ı Mudar'ın sınırları içerisindeki şehirleri Harran, Ruha, Rakka ve Suruç⁷⁰⁸ olarak saymıştır. Makdisî, Diyar-ı Mudâr'ın Rakka, Muhtarika, Râfika, Hanûka, Harîş, Tell-u Mahrâ, Bacervân, Hısnü Mesleme, Ter'ûz, Harrân, Rûhâ, Surûc, Keferzâb ve Kefersirîn'den oluştuğunu belirtmiştir.⁷⁰⁹ Yakût el-Hamevî ve el-Katîf, Diyar-ı Mudâr'ın Fırat'ın doğusuna yakın olan ovanın ismi olduğunu, Harran, Suruç, Rakka, Şamşat ve Tel Mevzûn'un bu bölge içerisinde bulunduğunu kaydetmişlerdir.⁷¹⁰

Diyar-ı Rebia ise büyük Rebia kabilesinden özellikle Tağlib'e bağlı aşiret guruplarının yurdu olup el-Cezire'nin en büyük ve en verimli kesimini oluşturur. Dicle boyunca Ceziretu İbn Ömer'in yukarısındaki bölgeden başlayıp Tikrit'e kadar uzanır.⁷¹¹ Mardin, Nusaybin, Musul, Sincar, Düneyser şehirleri bu bölgeye dâhildir. İslam coğrafyacılarının bazı eserlerinde Diyâr-ı Rebia'nın Diyâr-ı Bekr'i de kapsadığı görülmektedir.⁷¹²

Mervânî ülkesi topraklarının büyük kısmı Diyâr-ı Bekr bölgesi oluşturmakla birlikte Diyâr-ı Rebia ve Diyâr-ı Mudar'dan bazı şehirler de belli sürelerde Mervânî hâkimiyetine girmiştir.

⁷⁰⁵ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.63

⁷⁰⁶ El-Hamevî, **El-Hazel ve'd-Dâl Beyne'd-Devri ve'd-Dâratı ve'd-Dîre**, Yahya Zekeriya Abare & Muhammed Edip Cumrân(Tah.), Menşûrât-ı Vezâreti's-Sakafe, Dimeşk 1998, c.1, s.11; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttilâ'...**, c.1, s.457; Katip Çelebî, **Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâtı'l-Fühûl**, c.5, s.35; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.27, s.265; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.249; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.368; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, Beril Matbaası, Liden 1877, s. 137-138

⁷⁰⁷ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.59

⁷⁰⁸ İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.5-6

⁷⁰⁹ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.137

⁷¹⁰ El-Hamevî, **El-Hazel ve'd-Dâl Beyne'd-Devri ve'd-Dâratı ve'd-Dîre**, c.1, s.11; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttilâ'...**, c.2, s.548

⁷¹¹ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.44-45

⁷¹² Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, Hüseyin Haşimi Güneş (Haz.), İmak Ofset, İstanbul 2007, s.4; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/11, s.246; İbn Hurdâzbih, **El-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beril Matbaası, Leiden 1889, s.95; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.139; İbnü'l-Fakîh, **Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân**, Beril Matbaası, Liden H.1302, s.133; El-Hamevî, **El-Hazel ve'd-Dâl Beyne'd-Devri ve'd-Dâratı ve'd-Dîre**, c.1, s.11

Mervânîlerin başkenti Meyyâfârikîn'dir. Nasrüddevle ayrıca Nasriyye şehrini kurmuş ve burayı adeta ikinci başkent olarak tercih etmiştir. Bunların dışında Âmid, Ceziretü İbn Ömer, Ahlat, Bitlis, Mardin, Düneyser/Kızıltepe, Kefertûsâ, Dârâ, Erzen, Hısn-ı Keyfâ, Tanza, Hetah, İs'ird, Eğil, Anbar ve Haseniye şehir ve kasabaları Nasrüddevle'nin hükümdarlığı boyunca Mervânîlerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Güneyde Nusaybin şehri, Mervânî-Ukaylî sınır anlaşmazlıklarının temel nedenini oluşturuyor ve el değiştiriyordu. Batıda Rûhâ ve Âmid ile arasındaki topraklar el değiştiren yerlerdi. Doğu sınırında ise Van Gölü'nün güneydoğusu ile Hakkâri bölgesi arasında kalan toprakların sahibi tam olarak belli değildi. Aynı şekilde kuzeydoğudaki Ahlat'ın yukarısındaki bölgenin kesin sınırı tam olarak belli değildir.

Mervânî Devleti'nin batıdaki komşusu Bizans İmparatorluğu idi. Doğu sınırında Bagratuni Ermeni Prensiği, kuzeyinde ise Senasine Ermeni Krallığı vardı. Bizans İmparatorluğu Nasrüddevle döneminde, önceden Ermenilerin kontrolünde olan Mervânîlerin kuzeyindeki bölgeye egemen olmuştu. Senâsine Krallığı Bizans'a tabi olup kendi iktidarını devam ettiriyordu. Bagratuni Krallığı kurulduğu 885 yılından sonra güç kaybedip parçalanmış ve son olarak Kars Bagratuni Krallığı 1064 yılında Alparslan tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁷¹³ Van Gölü'nün güneyi ile etrafına hükmeden Vaspurakan Krallığı ise Nasrüddevle'nin ilk dönemlerine kadar ayakta kalmıştır. 1021 yılında Selçuklular Vaspurakan'a girince, Bizanslılar topraklarına el koymuşlardır.⁷¹⁴ Böylece batı tarafından Mervânîlere komşu olan Bizans, kuzeydeki Ermeni hâkimiyet alanlarını peyderpey alarak Mervânîleri bir hilal şeklinde kuşatmıştır.

Nasrüddevle döneminde Hakkâri bölgesinin Mervânîlerin kontrolünde olup olmadığı konusu muğlaktır. Kaynaklar, Türkmenlerin 1041 yılında bu bölgeye akınlar yaptıklarında burada Hakkarî Kürtlerinin olduğunu kaydetmektedirler.⁷¹⁵ Buradaki Kürtlerin bağımsız mı yoksa Mervânîlerin kontrolünde mi oldukları konusunda yeterli bilgi mevcut değildir. Muhtemelen burada yaşayan Kürt aşiretleri Mervânîlerin kontrolündeydiler veya beraber hareket ediyorlardı.⁷¹⁶

⁷¹³ Keleş, **Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)**, s.39-42

⁷¹⁴ Güner Sağır, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler İlkçağ ve Ortaçağ**, (Sayfa Aralığı: 183-205), TTK, Ankara 2014, c.1, s.200

⁷¹⁵ Yılmaz, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türkmenlerin Etkisi**, s.9

⁷¹⁶ Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", **DÜİFD**, Sayı 1, 2017/1, Diyarbakır 2017, c.19, s.144

Mervânîler, ülkenin güneydoğusunda ise Ukaylîler ile komşu idi. Nasrüddevle'nin hükümdarlığından kısa süre önce (990) Musul merkezli olarak kurulan Ukaylî Devleti, Mervânîler ile Nusaybin'in kontrolü için iki defa savaşmıştır.⁷¹⁷ Ukaylîler, bazen Mervânîler ile ittifak kurmuşlarsa da Mervânîlere ait toprakları, özellikle Nusaybin'i ele geçirmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir.

Mervânî Devleti'nin güneybatı komşuları olan Nümeyrîler, Urfa, Harran ve güneyindeki bölgeye hâkimdiler. Vessâb b. Sâbık en-Nümeyrî, (390/990-91) yılında Hamdanîlerden bağımsızlığını ilan etmiştir.⁷¹⁸ Nümeyrîler, Nusaybin'in batısından Rûhâ/Urfa'ya kadar olan bölgeye egemendiler. Nümeyrî-Mervânî arasındaki sınırı; Harran, Ceylanpınar, Re'sü'l-Ayn, Düneyser/Kızıltepe hattı belirliyordu.

2.1.2. Başkentler

Mümeħhidüdevle suikastinin ardından 401 (Ağustos-Eylül 1010) yılı başından 401 (Temmuz-Ağustos) yılı sonuna kadar Erzen, Mervânîlere başkentlik yapmıştır. Bu süre içerisinde Meyyâfârikîn, suikasti tertipleyen Şervîn'in kontrolünde kalmıştır. Meyyâfârikîn'in alınmasından sonra Mervânî başkenti tekrar buraya taşınmıştır. Nasriyye şehri ise Mervânî yönetiminin ilkbaharı geçirdiği yerd. Emir ve ailesi devlet yöneticileri ile birlikte Nasriyye'ye taşınır ve devlet bu süre zarfında buradan yönetilirdi.⁷¹⁹

2.1.2.1. Erzen

Erzen'in bugünkü lokalizasyonu hakkında tartışmalar vardır. Adnan Çevik, Erzen'in kurulduğu yerin sıklıkla dile getirildiği üzere Siirt ilinin Kurtalan ilçesine bağlı Yunuslar köyü olmadığını, Ortaçağ İslam kaynaklarında belirtilen Erzen'in bu köyün konumuyla uyuşmadığını belirtir. Kaynaklara göre bu yer Meyyafarkîn, Ahlat veya Bitlis yolu üzerindedir.⁷²⁰ İbnü'l-Ezrak'ta geçen bilgiler esas alındığında bu yerin İs'ird (Siirt) güzergahı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira Nasrüddevle'yi yakalamak için gönderilen birlikler Erzen'den yolunu kullanmışlardır.⁷²¹

⁷¹⁷ İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.136

⁷¹⁸ Tomar, "Nümeyr b. Âmir", **DİA**, TDV, Ankara 2007, c.33, s.302

⁷¹⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108

⁷²⁰ Çevik, "Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen", **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman, (15-17.4.2008), s.245-246

⁷²¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.107-111

Erzen, Nasrüddevle'nin Mervânî Devleti'nin başına geçmek için Şervîn'e karşı yürütülen askeri mücadelenin merkezi olmuştur. Erzen, Mervânîler için manevi bir değere sahiptir. Şöyle ki Nasrüddevle'nin babası Mervân, kendisinden önceki hükümdarlar olan ağabeyleri Ebu Ali Hasan ve Mümehhidüddeve'nin mezarları buradadır. Mümehhidüddeve, 401 senesinde veziri Şervîn b. Muhammed tarafından kurulan komploda öldürüldüğünde Ebu Nasr Ahmed Erzen valisi olan Ebü'l-Kasım İsfahânî tarafından burada Mervânî emiri ilan edilmiştir. (1010) Erzen, Meyyâfârikîn Şervîn'den geri alıncaya kadar yaklaşık bir yıllık süreyle Mervânî Devleti'ne başkentlik yapmıştır.

Mervânîlerin egemen olduğu Erzen'in 1048 yılında Selçuklular tarafından alındığı bazı Ermeni kaynaklarında geçmekte ise de⁷²² Türkmenlerin ele geçirdikleri şehirlerde uzun süre kalmadıklarını biliyoruz. İranlı Seyyah Nasır-ı Hüsrev, Nasrüddevle'nin hükümdarlık yaptığı dönemde (437/1046) Erzen'e gelmiştir. O gezi notlarında burada Parsîlerden bir grubun da yaşadığını kaydetmiştir.⁷²³ Parsiler Zerdüştlere Hindistan'da verilen isimdir.

2.1.2.2. Meyyâfârikîn

Sem'anî, Meyyâfârikîn'in isminin *Meyya* ve *Barkin* kelimelerinden oluştuğunu, Meyya'nın Bintu Udehiyye denilen şehrin kurucusu olan kadının ismi olduğunu ve şehrin hendeklerine de Barkin denildiğini belirtmektedir.⁷²⁴ Günümüzde Diyarbakır ilinin *Silvan* ilçesi olan *Meyyâfârikîn*, kuruluşundan itibaren Mervani Devleti'ne başkentlik yapmıştır.⁷²⁵ Halk arasında bu şehir için *Farqîn* isminin yanısıra *Silvan* ismi de kullanılmaktadır. Meyyâfârikîn, Nasrüddevle'den önceki hükümdarlar döneminde de başkent idi. Mervânî Veziri Şervîn ile Sahibü's-Şurta/Polis Müdürü İbn Fîlûs'un Meyyâfârikîn'deki yönetimi yaklaşık bir yıl sürmüştü.

⁷²² Samouel D'ani, **Collection D'Historiens Armeniens**, M. Brosset (Çev.), Imprimerie De le Academie Imperiale Des Sciences, Petersburg 1876, s.448

⁷²³ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Yahya Haşap (Arapçaya Çev.), Heyetü'l-Mısriyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.51; Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, s.157; Es-Sem'anî, **El-Ensâb**, c.1, s.164; El-Katiî, **Merâsidü'l-İttilâ'**..., c.2, s.551; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.211; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr**, İhsan Abbas (Tah.), Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984, s.26; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.395; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.1, s.150

⁷²⁴ El-Katiî, **Merâsidü'l-İttilâ'**..., c.2, s.551; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.211; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr**, s.26; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s. 395; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.1, s.150; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.121-122

⁷²⁵ Es-Sem'anî, **el-Ensab**, c.4, s.334; Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldan**, c.5, s.235

⁷²⁶ El-Katiî, **Merâsidü'l-İttilâ'**..., c.3, s.1341

Meyyâfârikîn, 401/1011 yılı sonlarında yeniden Mervânî kontrolüne geçmiştir. Nasrüddevle, burada devletin yönetim merkezi ve ikametgâhı olan sarayı Burcû'l-Melik'i inşa ettirmiştir. Meyyâfârikîn, Nasrüddevle'nin sağladığı ekonomik refah, barış ve istikrar sayesinde gelişmiştir. Nasrüddevle'nin başlattığı imar çalışmaları ağırlıklı olarak Meyyâfârikîn'in çevresinde idi. Surlardaki tamiratın dışında, şehir içerisinde birçok sosyal yapı inşa edilmiştir. Yine bu dönemde cami, hastane, saray, hamam, minare, su kanalları ve sarnıç gibi yapılar inşa edilmiştir. Fakat bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Şehir surlarındaki tadilat ve inşa kitabeleri yok edilmiş, sadece Nasrüddevle'ye ait bir kitabe günümüze ulaşabilmiştir.

Nasrüddevle dönemine sikkelerin çoğu Meyyâfârikîn'deki darphanede kestirilmiştir. Günümüze kalan sikkelerin çoğu burada basılmış olan paralardır.

Meyyâfârikîn, Kafkasya, İran ve Azerbaycan'dan gelip Irak ve Suriye'ye giden yolun üzerinde olup önemli bir ticaret merkezi idi. Ekonomik anlamda ülke hazinesine katkısı büyüktü. Daha önceden de değindiğimiz gibi bazı rivayetlere göre bir tüccarın ticaret kervanlarından bir günde 500 altın kazanması, şehirdeki ticari hareketliliği ve ticaretteki yüksek kâr miktarını göstermektedir.⁷²⁶

Ekonomik olarak gelişen şehirde ilmi çabaların arttığı müşahade edilmektedir. Açılan hastanenin yanısıra buradaki ilim adamları hakkındaki bilgiler, ilmi açıdan da gelişme kaydedildiğini göstermektedir. Bu dönemde Meyyâfârikîn medreselerinde birçok alim yetişmiştir.

2.1.2.3. Nasriyye Şehri

Nasrüddevle'nin adına nispet edilen bu şehir, Batman Çayı kenarında 423/1031-32 yılından sonra inşa edilmiştir. Nasriyye günümüzdeki Batman kent merkezinin batısında nehir kenarındadır. İbnü'l-Ezrak'ın kaydettiğine göre

⁷²⁶ Meyyâfârikîn hakkında geniş bilgi için bkz. Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Heyetü'l-Mısriyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.52; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.279; Ebü'l-Hasan Ali b. Musa b. Said El-Mağribî, **Kitâbü'l-Coğrafya**, Tahkik İsmail Azzî, Zahâirü't-Türâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1970, s.171; El-Karşî, **Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib**, s.112; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberî'l-Aktâr**, s.567; Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, Muhammed Debir Siyakî (Tashih), İntişârât-ı Hadis-i İmrûz, Dimah 1381, s.125,160; El-İstahrî, **Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik**, s.188; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.566; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldân**, c.5, s.238; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.140; Es-Sem'ânî, **El-Ensâb**, c.4, s.334; El-Herevî, **El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât**, 1. Baskı Ali Ömer (Tah.), Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniye, Kahire 2002, s.59; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttilâ'...**, c.3, s.1341; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.15, s.349; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.260,265; Bakkal, "İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, Yıl 18, Sayı 30, Şanlıurfa 2013, s.86 dipnotu

Nasrüddevle bahar aylarında ailesi ve devlet erkânı ile beraber geliyordu. Şehirde güzel bir köşk, çarşılar, evler, hamamlar, her çocuğu ve amcazadeleri için evler bulunuyordu. Yerleşim yerinde havuz ve bahçeler ile bunların suyunun temini için dolap vasıtasıyla akıtılan bir su yolu yapılmıştı. Tel Benân'ın yanında şehre gidiş için bir köprü inşa edilmiş ve Nasriyye'de şehrin çoğu yapıları inşa edilmişti.⁷²⁷ Nasriyye'nin Osmanlıların son döneminde Beşiri kazasının merkezi olan ve 1926'da sel sonucu ortadan kalkan el-Medine kasabası olduğunu tahmin ediyoruz.⁷²⁸

2.1.3. Mervânîlerin Önemli Şehirleri

2.1.3.1. Âmid (Diyarbakır)

Nasrüddevle döneminde Âmid diye anılan ve bugün ismi Diyarbakır olan şehir, Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nin batı sınırında yer almaktadır. Âmid'i önemli bir şehir kılan özelliği, etrafını kuşatan ve şehri koruyan surlarıdır. Surun çevrelediği alanın büyüklüğü, bu alanda bostanların olması, şehir halkı ve bostanlara yetecek kadar suyun olması, savaş durumunda şehir halkına uzun süre dayanma imkânı veriyordu. Âmid'in bir başka avantajı, milletler arası ticaret yolları üzerinde olmasıdır. Bu ticaret yolları vasıtasıyla şehirde ve bölgede üretilen ticaret metaı, kara ve su yolu ile uzak bölgelere ihraç ediliyordu. Özellikle de Âmid'den Hasankeyf, Cezîretü İbn Ömer, Musul ve Bağdat'a kadar uzanan su yolu, Âmid'e ticari taşımacılıkta bir ayrıcalık kazandırmıştır.⁷²⁹

Mervânîler döneminde Âmid'in Bizans hududunda yani Müslümanların “*Suğr*” diye tabir ettikleri sınır bölgesinde olması, siyasi olarak da onu önemli kılıyordu. Âmid, Hz. Ömer zamanında (639) alındıktan sonra Moğol İstilasını haricinde bir daha Müslümanların elinden çıkmamıştır.

Âmid'in Nasrüddevle döneminde önemli bir bilim, kültür ve sanat merkezi haline geldiği ve tanınmış âlimlerin Âmid'de eğitim verdiği görülmektedir. Bu dönem Âmid ve Meyyâfârikîn'deki âlimlerin çabaları neticesinde Şafîlik, Diyâr-ı Bekr'de yayılmış ve zaman içerisinde bölgede yaşayan insanların büyük çoğunluğu Şafîi olmuştur.

⁷²⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.140

⁷²⁸ Abdurrahman Acar, “El-Medine: Batman Çayı'nun Tarihten Sildiği Şehir”, **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman Valiliği, c.1, Batman 2009. s.297

⁷²⁹ Bkz. **Nüzhëtü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk**, c.2, s.664

Âmid, Mervânîlerin kontrolünde bir şehir iken Emir Ebu Ali Hasan'ın 387/997 yılında şehir kadısı Abdülber ve işbirlikçisi İbn Dimne tarafından suikast sonucunda öldürülmesinin ardından 415/1024-25 yılına kadar Mervânî yönetimine tabi olan bir idari birim olarak kalmıştır.⁷³⁰ Mümeħhidüdevle zamanında İbn Dimne, Mervânî hükümdarı adına hutbe okutma, sikkelerde adını yazdırma ve vergi vermeyi kabul etme şartıyla Âmid idaresinin başında kalmıştır. Nasrüddevle başa geçince de eski anlaşma üzere Mervânîlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmiştir. 415/1024-25 senesinde İbn Dimne bertaraf edilerek şehir Mervânî kontrolüne geçmiştir.⁷³¹

Mervânîler tarafından 415/1024-25 yılında alınan Âmid, valiler tarafından yönetiliyordu. Kaynaklarda Nasrüddevle döneminde İbn Dimne yönetiminin ardından ilk olarak valilik yaptığı söylenen kişi Rûhâ ve Harran Valisi Zenk b. Evân'dır.⁷³² Zenk, kısa bir süre sonra ölünce yerine Nasrüddevle'nin oğlu Sadüddevle Ebü'l-Hasan Muhammed, Âmid valisi olmuştur. Sadüddevle'nin valiliği Nasrüddevle'nin 455/1063'deki vefatına kadar devam etmiştir.⁷³³

Âmid'de Nasrüddevle zamanından günümüze ulaşan en önemli eser Mervânî Mescidi'dir. Bundan başka surların birçok yerinde onarımlar yapılmıştır. Bu onarımları gösteren altı kitabe mevcuttur.

Tuğrul Bey'in Meyyâfârikîn'i kuşattığı esnada surlarının muhkem olması nedeniyle Nasrüddevle'nin Âmid'e sığındığı Sibte İbnü'l-Cevzî tarafından iddia edilmektedir.⁷³⁴ Kaynaklar, Âmid'de kadılık yapanlardan bazısının adını bize aktarmaktadır. Bu kadılardan Ebu Ali b. Bağl, Nasrüddevle adına köprü yaptırmış, Mervânî ülkesine sığınan Abbasî halifesinin eşi ve çocuklarını hükümdardan izin alarak misafir etmiştir. Oğlu da Meyyâfârikîn kadısı olan İbnü'l-Bağl'ın bu nüfuzu,

⁷³⁰ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93-95

⁷³¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.128-130

⁷³² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.130-131; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.126

⁷³³ Nasır-ı Hüseyin, **Sefernâme**, s.50; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.126; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.17; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.26; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.37; Flury, **İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr**, s.62-64

⁷³⁴ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.16; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.26-27; Merçil, Selçuklularda Rüşvet, <http://www.ttk.gov.tr/> yayımla rimiz/dergi/belleten-cilt-lxxi-sayi-261-yil-2007-agustos/, (Erişim tarihi: 08.10.2017), s.445-446; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.205; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.188-189

nihayetinde ölümüne neden olmuştur.⁷³⁵ Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî ise aynı anda hem Meyyâfârikîn hem de Âmid kadılığını yapmıştır.⁷³⁶

2.1.3.2. Ceziretü İbn Ömer (Cizre)

Ceziretü İbn Ömer, Dicle'nin doğusunda kalan surlarla çevrili küçük bir şehirdir.⁷³⁷ Mervânîlerin kervan yolları ile bağlantı yolları üzerindeki önemli şehirlerinden biri olan Cezîretü İbn Ömer, Dicle suyolunun bir durağı olması nedeniyle önem kazanmaktaydı. Bu su yolu ile Âmid'den gelen mallar Musul ve Bağdat'a taşınıyordu. Günümüze yakın tarihlere kadar ticaret mallarının taşındığı bu yol Mervânî ekonomisine büyük katkıda bulunuyordu.⁷³⁸

Cezîretü İbn Ömer, Mervânîlerin kuruluş yıllarından yıkılışlarına kadar egemen oldukları şehirlerden biridir. Mervânî ülkesi sınırı Cizre/Ceziretü İbn Ömer'in daha doğusundaki Haseniye/Zaho'nun ötesine kadar uzanıyordu. Nusaybin üzerindeki Ukaylî-Mervânî çatışmalarından Ukaylîlerin burayı da almak istedikleri anlaşılmaktadır.⁷³⁹ Bu tarihten sonra bölgede meskûn olan Kürtlerle Mervânîler arasında anlaşmazlıklar baş gösterince Ukaylîler fırsattan istifade ederek şehri ele geçirmek için harekete geçmişlerdir.⁷⁴⁰

⁷³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.89,144,147-148,151,165; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.364; 552; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", c.32, s.426

⁷³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.123; Şehir hakkında geniş bilgi için bkz. Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Heyetü'l-Misriyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.52; El-Himyerî, *Er-Raydû'l-Mî'târ fi Haberî'l-Aktâr*, s.3; El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.492; El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.1, s.56; El-Herevî, *El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât*, s.60; Es-Sem'ânî, *El-Ensâb*, c.7, s.256; El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.140; El-İstahrî, *Kitab-ı el-Mesâlik El-Memâlik*, s. 75; İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beril Matbaası, Liden 1872, s.151; İbn Havkal, *Kitabı Suretü'l-Ard*, s.223; İbn Havkal, *The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century*, (Çev.) Sir Wiliam Ouseley; Knt. LL. D, Oriental Press, Londra 1800; <https://play.google.com/books/reader?id=0bUDAAAAMAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=tr&pg=GBS.PA36>, s.57; İbnü'l-Fakîh, *Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân*, s.134; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.287; El-Katîî, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.1, s.6; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.246; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.73; Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, TDV, Ankara 1994, c.9, s.465; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.11

⁷³⁷ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.152

⁷³⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.225

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.165; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.282; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.412-413; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.111-112; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.84

⁷⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.461; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c.8, s.320; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.414-415; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27-29; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.98-99; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.119-120; Baluken, "Kuruluşundan Osmanlı hakimiyetine Kadar Cizre Buhtî Beyliği",

Bu dönemde Cizre’de valilik yaptığı bilinen ilk isim, aynı zamanda Veliaht olan Ebü’l-Harb Süleyman’dır. Süleyman öldürülünce yerine veliaht ilan edilen Nizamüddin Nasr Cizre valiliğine atanmıştır. Nizamüddin bölgede bozulan düzeni yeniden tesis etmek için Kürt aşiret reisleriyle irtibata geçmiş, ancak onları ikna edememiştir.⁷⁴¹

Nasrüddevle’nin Cizre’de hâkimiyeti bazı sikkelerle de teyit edilmiştir. Bu şehirde kestirilen bazı sikkeler günümüze ulaşmıştır.⁷⁴²

2.1.4.3. İs’ird (Siirt)

Bölgemizin önemli şehirlerinden olan İs’ird, Diyâr-ı Bekr’in doğu sınırında kalmaktadır. Siirt şehrinin ne zaman ve nasıl kurulduğu hakkında bilgilere rastlanılmamaktadır. İslam coğrafyacıları da İs’ird hakkında çok az bilgi mevcuttur.⁷⁴³ İs’ird (Siirt) şehri daha çok Nasrüddevle’nin buraya sürgünü veya vali olarak gönderilmesi hususu ile tarihi kaynaklara yansımıştır. Şervîn ile İbn Fîlûs, Mümehhidüdevle’yi öldürdükten sonra İs’ird’de bulunan Nasrüddevle’yi yakalamak için bir askeri birlik göndermişlerdir. Erzen Valisi Hoca Ebü’l-Kasım’ın karşı hamlesiyle bu amaçlarına ulaşamamışlardır.

Diyar-ı Bekr bölgesindeki Mervani hâkimiyetine Selçuklu ordusunun desteği ile son veren İbn Cehîr’in, 476/1084 yılında Siirt’i aldığı ve şehri karargâh olarak kullandığı görülmektedir.⁷⁴⁴

s.115; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.177; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.191

⁷⁴¹ İbnü’l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, c.9, s.461; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s. 320; Ceziretü İbn Ömer hakkında geniş bilgi için bkz. Ebü’l-Fidâ, **Takvîmü’l-Büldân**, Darü’s-Sadr, Beyrut 1840, s.283; İbn Şeddat, **El-A’lakü’l-Hatîre...**, c.1/2, s.214; Et-Tulaytilî, **Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî**, Azra Haddad (Çev.), Ebudabi 2002, s.286; El-İdrisî, **Nüzhetü’l-Müştak fi İhtirâki’l-Afâk**, c.2, s.664; İbn Havkal, **Kitabü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik**, s.152; İbn Havkal, **Kitabı Suretü’l-Ard**, s.224; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü’t-Takâsim fi Ma’rifeti’l-Akâlim**, s.139; El-İstahrî, **Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik**, s.75; El-Hamevî, **Mü’cemü’l-Büldan**, c.2, s.138; El-Hamevî, **El-Hazel ve’d-Dâl Beyne’d-Devri ve’d-Dâratı ve’d-Dîre**, c.1, s.279; Es-Sem’ânî, **El-Ensâb**, c.2, s.55; İbn Batûtâ, **Rihletu İbn Batûtâ Tuhfetü’n-Nüzzâr i Garâibi’l-Emsâr ve Acaibi’l-Esfâr**, c.1, s.149,245; El-Katîî, **Merâsidü’l-İttilâ’...**, c.2, s.552; Tuncel, Özaydın, “Cizre”, **DİA**, TDV, Ankara 1993, c.8, s.37

⁷⁴² Poole, **Catalogue of Oriental Coins in The British Museum**, Vol. 9, s.271-274; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.30-31; Galip, **Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu**, Arkeoloji Müzeleri, Mehran Matbaası, İstanbul 1312, c.2, s.366-372

⁷⁴³ Bu konu hakkında bkz. Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.128-129

⁷⁴⁴ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.92; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.129; Sirit hakkına ayrıca bkz. Tuncel, “Siirt”, **DİA**, TDV, Ankara 2009, c.37, s.173

2.1.3.4. Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf)

Roma ve Bizans kaynaklarında, Süryânîce *Kifo* (kaya) kelimesinden türetilmiş *Kifos* ve *Cepha* /Ciphas isimleriyle zikredilen şehir, Arapça kaynaklarda *Hısnu Keyfâ*/Keybâ şeklinde kaydedilmiş, daha sonra bu ad Osmanlı belgelerinde *Hısnıkeyf*, halk arasında da *Hasankeyf* şekline dönüşmüştür.⁷⁴⁵ Yukarı Mezopotamya'dan Anadolu'ya geçiş güzergâhı üzerinde ve Dicle nehrinin kenarında stratejik bir noktada kurulmuş olan Hısn-ı Keyfa, Âmid'den başlayıp Ceziretü İbn Ömer ve Musul' a ulaşan nehir taşımacılığında da önemli limanlarından biridir.⁷⁴⁶

Mervanilere ait herhangi bir eser veya kitabe günümüze ulaşmamakla birlikte⁷⁴⁷ tarihi kayıtlarda Hısnı Keyfâ'nın o dönemde Mervânî hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Devletin kurucusu Bâd, 387/997 yılında Hamdanîlerle yaptığı bir savaşta öldürülmesi üzerine eniştesi Mervân'ın büyük oğlu Ebu Ali Hasan, Bâd'ın Hısn-ı Keyfâ'daki dul karısı ile evlenip hükümdar olmuştu. Şehir Nasrüddevle zamanında da Mervânî hududunun iç tarafında kalıyordu.⁷⁴⁸

2.1.3.5. Mardin

Tûr Abidin Bölgesi'nde Duneysir ile Âmid arasında bulunmaktadır. Dağın eteğinde kurulu olan şehrin dünyaca meşhur bir kalesi vardır.⁷⁴⁹ Bâziyü'l-Eşheb olarak bilinen kalesi Hamdan b. Hasan b. Abdullah b Hamdan tarafından yapılmıştır.⁷⁵⁰

Bölgenin eski şehirlerinden olan Mardin, Hz. Ömer zamanında fethedildikten 100 yıl sonra metruk bir yer haline gelmiş ve yaklaşık 300 yıl boyunca bu durum devam etmiştir. Daha önce de kaydedildiği gibi Mardin, Bâd zamanında Mervânî kontrolüne geçmiştir. Bâd, 372/982 yılında nüfuzunu Botan'dan Erciş'e yaydıktan sonra Diyâr-ı Bekr bölgesini de kontrol altına almış, sonra hızla Âmid, Meyyâfârikîn, Mardin, Hısn-ı Keyfâ, Hettah ve diğer kaleleri ele geçirmiştir.⁷⁵¹ Mardinli tarihçi

⁷⁴⁵ Oğuzoğlu, "Hasankeyf", *DİA*, TDV, Ankara 1997 c.16, s.365

⁷⁴⁶ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.107; Oğuzoğlu, "Hasankeyf", c.16, s.365

⁷⁴⁷ Zengin, *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*, Kariyer Matbaacılık, Ankara 1994, s.27

⁷⁴⁸ Hısn-ı Keyfâ hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Havkal, *Kitabı Suretü'l-Ard*, s.224; El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.141; El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müstak fi İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.661; El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.2, s.265; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.281; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttılâ'...*, c.2, s. 407; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.113

⁷⁴⁹ İbn Cübeyr, *Rihle...*, s.241

⁷⁵⁰ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.1, s.96

⁷⁵¹ Ez-Zehebi, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.97

Abdüsselam Efendi'nin kaydettiğine göre Mervânî Emiri Nasrüddevle 440/1048-49 yılında hem Mardin'i hem de çevresindeki köyleri imar ve inşa etmeye başlamıştır. Şehre naiplerini gönderen Nasrüddevle, çevreden insanlar getirip buraya yerleştirmiş, şehirde Pazar yerleri ve camiler inşa etmiştir.⁷⁵² Ayrıca şehrin gereksinim duyduğu malları da göndermiştir.⁷⁵³ Nasrüddevle, bu şehrin ekonomik açıdan kalkınması için büyük bir çaba sarfetmiştir. Bu sayede bir zamanlar viraneye dönmüş olan kent, Mervânî egemenliğinde yeniden hayat bulmuş, nüfusu artmış ve refaha kavuşmuştur.⁷⁵⁴ Aynı şekilde Abdülgani Efendi de Nasrüddevle'nin Mardin'i viran olmaktan kurtardığını yazmaktadır.⁷⁵⁵

Mardin Ulu Cami'deki kitabeleri inceleyen Albert Gabriel, Selçuklulara ait yazılara bakarak Cuma Mescidi'nin onlardan önce yapılmış olduğu görüşündedir.⁷⁵⁶ Ripper, buna dayanarak Mardin'deki Cuma Mescidi'nin büyük olasılıkla Mervânî devrinden kalmış olduğu görüşünü ortaya atmıştır.⁷⁵⁷

Nasrüddevle döneminde 432-1041-42 yıllarında Oğuz Türklerinin Mervânî topraklarına yaptıkları akınlar esnasında Mardin civarına kadar geldikleri görülmektedir.⁷⁵⁸ Türkmenler, yurt edinme amacı taşımadıklarından buradaki hâkimiyetleri geçici bir süre ile sınırlı olmuştur.⁷⁵⁹

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 476/1083 yılında Mervani hâkimiyetine son vermek üzere Diyar-ı Bekr'e ordu gönderdiğinde Mardin, Mervânîlerin kontrolündeydi. Diğer Mervânî kentleri gibi Mardin de 478/1085 yılında Selçuklu topraklarına dâhil olmuştur.⁷⁶⁰

⁷⁵² Abdülgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Abdüsselam Mardinî, **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, s.44; Dolapönü, **Tarihte Mardin Itr El-Nardin fi Tarih Merdin**, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972, s.40

⁷⁵³ Abdüsselam Mardinî, **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, s.44

⁷⁵⁴ Abdülgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Acar, "Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)", s. 83

⁷⁵⁵ Abdülgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.c26

⁷⁵⁶ Gabriel, **Şarkî Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, İdil Çetin (Çev.), Dipnot Yayınevi, Ankara 2014, s.37

⁷⁵⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.495,531-532

⁷⁵⁸ Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.134

⁷⁵⁹ Yılmaz, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türkmenlerin Etkisi**, s.9

⁷⁶⁰ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.92; Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125; Mardin hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Havkal; **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56; El-İdrisî, **Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk**, c.2, s.662; İbn Batûtâ, **Rihletü İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr i Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr**, 1. Baskı, Şeyh Muhammed Abdülmünîm Aryân, (Tah.), Dar-ü İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1987, c.1, s.247; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.1, s.96; İbn Cübeyr, **Rihle...**, s.241; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.39; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd Ve Ahbârü'l-İbâd**, s.260; İbn

2.1.3.6. Nasîbîn (Nusaybin)

Nusaybin, yeraltı kaynakları, suları, tarım ürünleri ve mesire yerlerinin önemi nedeniyle el-Cezîre'nin en güzel ve en görkemli şehirlerinden biri olarak tasvir edilmiştir.⁷⁶¹ Yakût El-Hamevî, (ö. 626/1229) Nusaybîn'in Şam ve Musul arasındaki kervan yolu üzerinde olduğunu aktarmaktadır.⁷⁶²

Mervânîler, Arapların Nasîbîn dedikleri ve Türkçe'ye Nusaybin olarak geçen şehri,⁷⁶³ kurulduğu ilk yıllardan itibaren kontrol altına almışlardır. Nusaybin'in Mümehhiduddevle döneminde Mervânîlerin elinde olduğu, 397/1006-07 yılında burada kestirilen bir sikkeden anlaşılmaktadır.⁷⁶⁴ Şehirde 400/1009-10 yılından sonra Ukaylîlerin para bastırdıkları görülmektedir. Büyük bir ihtimalle Mümehhidüdevle'nin 401/1010 yılında suikast sonucu öldürülmesi sonrası Mervânî Devleti'nde yaşanan iç savaş ile Ukaylîler burayı almıştır.⁷⁶⁵ Mervânî ve Ukaylîler arasında 404/1013 yılında cereyan eden savaşta Mervânî komutan İsa b. Hilât⁷⁶⁶ Tur Abidin'de Ukaylî emirini esir alıp Meyyâfârikîn'e götürmüştür. 408/1017-18 yılına gelindiğinde Nusaybin'deki Ukaylî egemenliği devam etmektedir.⁷⁶⁷

Kaynaklardaki bilgilerden Nusaybin'in 417/1026-27 yılında Mervânî egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Nasrüddevle'nin bu sene Nusaybin üzerine bir sefer düzenlediği ve bu seferde veziri İbnü'l-Mağribî'nin de orada hazır bulunduğu

Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, Mektebetü's-Şamile, c.1, s.199; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mî'târ fi Haberî'l-Aktâr**, s.230; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.279; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttîlâ'...**, c.3, s.1219; Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, s.124; Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s.6; Abdüsselam Efendi (Mardinî), **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, Matbaatü Havar, 1. Baskı, Thk. Hamdi Abdülmecit Es-Selefî&Tahsin İbrahim Doski, Duhok 2002, s.44

⁷⁶¹ İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.140

⁷⁶² El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.288; Nusaybin hakkında geniş bilgi için bkz. Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, Matbaayı Beril, s.125; Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, İntişârât-ı Hadis-i İmrûz, s.160, 161; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, 1/2, s.124; El-Hamevî, **El-Hazel ve'd-Dâl Beyne'd-Devri ve'd-Dâratı ve'd-Dîre**, c.2, s.54; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.288; El-Herevî, **El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât**, s. 60; İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.143; İbn Havkal; **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56; İbn Havkal, **Kitab-ı Suretü'l-Ard**, s.214; İbnü'l-Fakîh; **Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân**, s.132-133; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.140,146, 390; El-İstahrî, **Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik**, s.72; İbn Hurdâzbih, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.172; İbn Cübeyr, **Rihle...**, 2 Baskı, Beril Matbaası, Liden 1907, s.238; El-Karşî, **Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib**, s.111

⁷⁶³ Tuncel, "Nusaybin", **DİA**, TDV, Ankara 2007, c.33, s.269

⁷⁶⁴ Bu konuda bk. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.107

⁷⁶⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.56; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir Mervanoğulları**, s.35-36

⁷⁶⁶ İliya En-Nasibinî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.205

⁷⁶⁷ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.56

anlaşılmaktadır.⁷⁶⁸ Nasrüddevle'nin 418/1027-28 yılında da Nusaybin'de olduğu görülmektedir.⁷⁶⁹ 419/1028-29 yılında Ukayliler, Nasrüddevle'den Nusaybin'i almak için harekete geçmişlerdir.⁷⁷⁰ Bu mücadelenin nihayetinde Nusaybin sulh yoluyla Ukaylîlere verilmiş⁷⁷¹ ve 421/1030 tarihinden sonra Mervânîlerin elinden çıkmıştır.⁷⁷²

2.1.3.7. Rûhâ (Urfa)

Rûhâ, hem dini hüviyeti hem de jeo-stratejik önemi nedeniyle bölgedeki devletlerin kontrol etmek istedikleri bir şehir olmuştur. Kaynaklarda, şehirde üç yüzden fazla kilisenin olduğu kaydedilmektedir.⁷⁷³ İslam fethine kadar eski ismi Edessa olan Rûhâ şehri, doğu Hristiyanları için büyük öneme sahipti. Şehir Kuzey Mezopotamya'nın ruhban sınıfı yetiştirilen en önemli merkezlerinden biri konumundaydı.⁷⁷⁴

Rûhâ (Urfa), Münbiç ve Rakka'ya giden yollarla Diyâr-ı Bekr'i Kuzey Suriye'ye, Samsat yoluyla da Anadolu'ya bağlanıyordu.⁷⁷⁵ Bu yolların sayesinde gelişen ticaret, şehrin ekonomik gelişmişliğinin önemli bir kaynağıdır.

Diyâr-ı Mudar'ın en büyük kenti olan Rûhâ, ilk defa Nasrüddevle döneminde Mervânîlerin kontrolüne geçmiş ve 416/1025 yılından 422/1031-32 yılına kadar

⁷⁶⁸ İliya En-Nasibînî, "Mecâlisu İliya Maṭran-ı Nusaybin Neşereha El-Eb Levis Şeyho El-Yesû'î", **Mecelletü'l-Kadisiye li'l-Ulûmi'l-İnsaniye**, Muhammed Kerim İbrahim Eş-Şemrî (İ'dad, Ta'lik ve Tashih), c.11., Sayı 4, 2008, s.19-21,40-44; Baluken, **Mervaniler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.83-85

⁷⁶⁹ İliya En-Nasibînî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.205-206; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.193-195

⁷⁷⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s. 165; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.282; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.84; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111-112; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412-413; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27

⁷⁷¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.165

⁷⁷² Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.225 dipnotu; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085**, s.30-31-35-36; Poole, **Catalogue of Oriental**, Vol.9, s.273; Robinson, "İbn al-Azraq, His "Ta'rikh Mayyafariqin", and Early Islam", Vol.6, s.24

⁷⁷³ El-İstahrî, **Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik**, s.76

⁷⁷⁴ Şahinalp, **Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2005, s.111

⁷⁷⁵ Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.442; Rûhâ şehri konusunda geniş bilgi için bkz. İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.46; Et-Tulaytilî, **Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî**, s.283; El-Herevî, **El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât**, s.59; İbnü'l-Fakîh, **Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân**, s.132; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.277; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldân**, c.2, s.235; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.54,141,145; İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.154; İbn Havkal, **Kitabu Suretü'l-Ard**, s.226; El-Bekrî, **Mü'cem ma İsta'ceme min Esmâi'l-Beled ve'l-Mevâdi'**, c.2, Mustafa El-Sakâ (Tah.), Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1945, c.2 s.435; El-İdrisî, **Nüzhethü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk**, c.2, s.663; Turan, "Şanlıurfa", **DİA**, TDV, Ankara 2010, c.38, s.336

Mervânîlerin elinde kalmıştır.⁷⁷⁶ Kimsenin topraklarına tamah etmeyen Nasrüddevle, Nümeyrî Utayr'ın halk tarafından çok sevilen naibini öldürmesi üzerine yardım isteyen Rûhâ halkının çağrısı üzerine şehri teslim almıştır. Şehrin kontrolü için Nümeyrîlerle yapılan savaşlar sonrasında şehir her iki devlete de kalmayarak Bizans'ın eline geçmiştir. Rûhâ şehri yüzünden birbirleriyle mücadele eden bu iki Müslüman devlet, sonradan Bizans'tan şehri geri almak için birleşmişlerse de başaramamışlardır. Bu hâkimiyet mücadelesi esnasında şehir büyük bir yıkıma uğramıştır.⁷⁷⁷

2.1.3.8. Harran

Diyar-ı Mudar'ın önemli şehirlerinden biri olan ve İslam coğrafyacıları tarafından geniş bir şekilde tasvir edilmiştir.⁷⁷⁸ İslam coğrafyacıları bu kentten bahsederken burada Sabîîlerin yaşadığını dile getirmişlerdir.⁷⁷⁹ Her ne kadar şehirde Sabîîlerin yaşadığı söylene de burası Müslümanların ilim merkezlerinden biri idi. Burada çok sayıda ilim adamı yetişmiştir.⁷⁸⁰ Ağaçları ve suyu az olan şehre İslam fetihlerinden sonra Beni Nümeyr ve Beni Ukayl denilen Arap kabileleri yerleşmişlerdir.⁷⁸¹

⁷⁷⁶ Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", s.165; Turan, "Şanlıurfâ", c. 38, s.337

⁷⁷⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.54; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.107; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Ömer Rıza Doğrul, (Çev.), c.1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu 1999, s.289; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.196-197; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.317-318; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.123; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.84; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.113; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.82 dipnotu

⁷⁷⁸ Harran hakkında geniş bilgi için bkz. El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.663; El-İstahrî, *Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik*, s.76; İbn Havkal, *Kitab-ı Suretü'l-Ard*, s.226; İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.154; El-Herevî, *El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât*, s.59; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.46; Et-Tulaytilî, *Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî*, s.283; El-Herevî, *El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât*, s.59; İbnü'l-Fakîh, *Muhtasar-ı Kitâbü'l-Büldân*, s.132; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.277; El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, c.2, s.235; El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.54,141,145; İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.154; İbn Havkal, *Kitab-ı Suretü'l-Ard*, s.226; El-Bekrî, *Mü'cem ma İsta'ceme min Esmâi'l-Beled ve'l-Mevâdi*, c.2, s.435; El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.663; Turan, "Şanlıurfâ", c.38, s.336

⁷⁷⁹ El-İstahrî, *Kitab-ı el-Mesâlik el-Memâlik*, s.76; El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.663

⁷⁸⁰ Eş-Şâfiî, *Gayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Darü'l- Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1982, c.1, s.49,83,89

⁷⁸¹ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.154

İbnü'l-Ezrak'a göre 415/1024-25 tarihinde Mervânîlerin elindedir.⁷⁸² Bazı kaynaklarda ise Harran'ın 422/1030-31 yılında alındığı veya bu tarihte Mervânîlerin kontrolünde olduğu kaydedilmektedir.⁷⁸³ Ripper, Ebü'l-Fida'nın kaydına dayanarak buranın Urfa'ya dönük yayılma çalışmalarında bir üs olarak kullanıldığı görüşünü ortaya atmıştır.⁷⁸⁴ Harran'ın Mervânîlerin elinde olduğu tarihten birkaç yıl sonra Nümeyrîlerin elinde olduğu görülmektedir.⁷⁸⁵ Bu durumda Harran'ın 415 ile 422 yılları arasında ve bir süre sonrasında Mervânîlerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacı Abdurrahkib Yusuf, Harran'ın Mervânî toprakları içerisinde kaldığı iddialarını gerçekçi bulmamakta ve bunu destekleyecek tarihi bir vakianın olmadığını söylemektedir.⁷⁸⁶

2.1.3.9. Hilât (Ahlât)

Ahlat şehrinin en eski sakinleri olan Urartular buraya Halads, Ermeniler Şaleat (Şaliat), Süryânîler Kelath, Araplar Hilât, İranlılar ve Türkler ise Ahlat demişlerdir. 20/640-641 tarihinde Müslümanlar tarafından alınmıştır.⁷⁸⁷ Güzelliklere, lezzetli meyvelere sahip meşhur ve mamur bir şehir olduğu kaydedilmiştir.⁷⁸⁸

Nasrüddevle döneminde 402/1011-12 ile 408/1017-18 yılları arasında Ahlat'ta kesilmiş altı sikke buradaki Mervânî hakimiyetini göstermektedir.⁷⁸⁹ Nâsır-ı Hüsrev, seyahati esnasında uğradığı Ahlât'ın Nasrüddevle kontrolünde olduğuna şahitlik etmektedir. Ayrıca çeşitli tarihi vakalar vesilesiyle de Ahlât'ın Mervânîlerin kontrolünde olduğunu görmekteyiz.

Nasrüddevle zamanında Ahlat'ı ziyaret eden İranlı Seyyah Nâsır-ı Hüsrev, bize şehir hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. 18 Cemaziyülevvel'de 437'de (22 Kasım 1046) Ahlat'a varan Nâsır-ı Hüsrev bu şehirle ilgili şunları anlatmıştır: *“Burası Ermeni ve Müslüman ülkesi sınırındadır. Ahlat ve Bergirî arasında dokuz fersah*

⁷⁸² İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.126; İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.131,168; Tufantoz, “Nasrüddevle”, c.32, s.425

⁷⁸³ Ebü'l-Fida, **El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.157-158; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebşâr fi Memâlikü'l-Emsâr**, c.26, s.222; İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib**, s.329

⁷⁸⁴ Ripper, **Diyanet Vakfı Türkiye İslam Ansiklopedisi**, c.2, s.31

⁷⁸⁵ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.673; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s. 433

⁷⁸⁶ Yusuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.187; Ramazan Şeşen, “Harran”, **DİA**, TDV, Ankara 1997, c.16, s.238; Yaz, “Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları”, s.170

⁷⁸⁷ Faruk Sümer, “Ahlat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Sayfa Aralığı 19-22, Ankara 1989, c.2, s.19,20

⁷⁸⁸ Yakut el-Hamevi, **Mu'cemü'l-Büldan**, c.2, s.280

⁷⁸⁹ https://db.stevealbum.com/php/chap_rtl.php?site=1&lang=1&sale=256&chapter=6&page=1 (Erişim Tarihi 20.10.2018); <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=76437> (Erişim Tarihi: 27.05.2017)

vardır. İsmi Nasrüddevle olan bir emir buraya hâkimdir. Yaşı yüzün üstündedir. Onun birçok evladı vardır ve her birine bir vilayet vermiştir. Burada üç lûgat konuşulmaktadır: Arapça, Farsça ve Ermenice. Bu yüzden oranın Ahlât olarak isimlendirildiğini düşünüyorum. Kentte bakır para kullanılır, rıtları ise 300 dirhemdir. 20 Cemaziyülevvel’de Ahlat’tan ayrılıp (24 Kasım) kervansaraya indik. Kar ile beraber şiddetli bir soğuk vardı. Yolun bir kısmına yolcuların kar ve sis nedeniyle yol bulmaları için ağaç dikmişlerdi. Sonra Bitlis şehrine gittik.”⁷⁹⁰

Mervânîler'den Nasrüddevle Ahmed'in hükümdarlık yıllarında Ahlatlılar huzur ve sükûn içinde müreffeh bir hayat sürmüşlerdir.⁷⁹¹ Ahlat'ın Mervânîlerin egemenliğinden çıktığı tarih ise 476 Zilhicce'dir. (Nisan-Mayıs-1084)⁷⁹²

2.1.3.10. Bitlîs

Bitlis, Meyyâfârikîn ile Siirt'ten gelen yolları Ermenistan, Azerbaycan, Kafkasya ve Gürcistan ile birleştiren geçitte bulunuyordu. Bu nedenle hem stratejik hem de ekonomik açıdan önemli bir şehirdi.

Daha önce de belirtildiği gibi devletin kurucusu Bâd'ın memleketi Bitlis yakınlarında idi. Bazı tarihi kaynaklarda şehrin Mervânî devletinin kurulduğu ilk yıllarda hâkimiyet alanları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹³ Ailenin yaşadığı Kûrmâs Köyü Bitlis, Hizan ve Siirt arasındaki bölgede bulunuyordu. Bâd'ın ilk ele geçirdiği topraklar da bölgeye yakın yerlerdi.⁷⁹⁴

Nasrüddevle döneminde Mervânîlerin kontrolünde olduğu bilinen şehirlerden bir tanesi de Bitlis'tir. Bu dönemde bölgeden geçen Nâsır-ı Hüsrev, Ahlat'tan sonra Bitlis'e uğramıştır. Şehrin bir vadide olduğunu, 100 men balın bir dinara satıldığını, burada yılda 300-400 testi bal toplandığını söylemiştir.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Heyetü'l-Mısrıyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.50; Ahlat hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Fakîh, **Kitabü'l-Büldân**, Yusuf el-Hâdî (Tah.), Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1996, s.591; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s. 373,377; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.2, s.380; El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.524; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr**, s.220; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.395; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttilâ'...**, c.1, s.52,476; Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, s.154

⁷⁹¹ Sümer, “Ahlat”, **TDV**, Ankara 1989, c.2, s.20

⁷⁹² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.544

⁷⁹³ Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.41

⁷⁹⁴ İbn'ül-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.69; İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.145-146; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.12

⁷⁹⁵ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Heyetü'l-Mısrıyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.377; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.1, s.358-359; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.2, s.381; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.395; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttilâ'...**, c.1, s.171

1054-1055 yılında Tuğrul Bey'in Ermeniye üzerine yaptığı seferde, Malazgirt'in Bizans'tan alınması için Bitlis'ten büyük bir mancınık getirildiği söylenmektedir. Bu sefer sırasında Nasrüddevle'nin, Tuğrul Bey'e destek verdiği kaynaklarda sabittir.⁷⁹⁶ Nasrüddevle'nin ölümünden sonra yerine Mervânî emiri olan oğlu Nizamüddîn tarafından Bitlis'in kızı Siti Fate'nin kocasına ikta olarak verildiği kaynaklarda yer almıştır.⁷⁹⁷ Ayrıca Bitlis, Müslümanların ilmi faaliyetler yürüttükleri merkezler içerisinde sayılmaktadır.⁷⁹⁸

Mervânî Devleti'nin İbn Cehir tarafından yıkılması sürecinde Bitlis, 1084-85 yılında teslim olmuştur.⁷⁹⁹

2.1.3.11. Enber (Anbar)

Günümüzde Diyarbakır ile Silvan arasında Anbar deresi kenarında biri Kocaköy ilçesine diğeri de Bismil ilçesine yakın Ambar adında iki yerleşim birimi bulunmaktadır. Kaynaklarda adı geçen yerleşim yerinin bunlardan hangisi olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Anbar'da Nasrüddevle dönemine ait 406/1016-17, 409/1018-19 ve 411/1020-21 yıllarında basılmış dört sikke günümüze ulaşmıştır.⁸⁰⁰ Burada darphanenin bulunması, oranın mamur bir yer olduğuna işaret etmektedir.

İbn Ebi Usaybia'nın Vezir Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî'nin oğlu Reis Ebu Yahya'dan naklettiğine göre Vezir Anbar'da bir hastalığa yakalanmış, Meyyâfârikîn'den gelen Tabip Said⁸⁰¹ veya Ebu Mansur'un⁸⁰² yaptığı müdahalenin ardından iyileşmiştir.⁸⁰³

⁷⁹⁶ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.101

⁷⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.188; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hafîre...**, c.3/1, s.381; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farikî**, s.203

⁷⁹⁸ Baluken, "Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.68; Baluken, **Mervaniler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.35

⁷⁹⁹ Tuncel, "Bitlis", c.6, s.225-226

⁸⁰⁰ Poole, **Catalogue of Oriental Coins in the British Museum**, Vol.9, s.272; Galip, **Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu**, c.2, s.367; Lowick, Cribb, **Coin Hoards**, Vol.5, s.81

⁸⁰¹ İbn Ebi Usaybiâ, **Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ**, s.314

⁸⁰² Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.16, s.138

⁸⁰³ İbn Ebi Usaybiâ, **Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ**, s.314

2.1.4. Diğer Mervânî Şehir, Kasaba ve Kaleleri

2.1.4.1. Süveydâ (Siverek)

Sevdâ kelimesinden türeyen ismi taşıyan bu yer,⁸⁰⁴ Diyar-ı Mudar'ın meşhur şehirlerinden biridir. Müslüman-Bizans sınırındaki son şehirlerden biridir. Mervânîlerden iki asır sonra yaşayan Yakut el-Hamevî, buranın sakinlerinin çoğunun Hristiyan Ermenileri olduğunu söylemektedir.⁸⁰⁵

Nasrüddevle, 427/1036 yılında Nümeyrî Emiri İbn Vessâb ve Ukaylî Emiri İbn Utayr ile beraber Süveydâ kalesini almak için sefere çıkmış ve burayı fethetmiştir.⁸⁰⁶ Bu olay sırasında Bizanslılar büyük kayıplar vermiştir. Müslüman ittifakı güçleri Rûhâ'ya doğru ilerleyerek şehri kuşatmıştır.⁸⁰⁷

Süveydâ'nın (Siverek) 426/1034-35 yılı öncesinde durumu ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Buranın Mervânîlerin elinde olduğuna dair kanıtın olmaması ve Ergani'den itibaren batı tarafından Âmid'e yakın yerlerin Bizans'ın kontrolünde olması, 427/1036 yılında bu bölgeye yapılan harekâtı anlatan kaynakta kentin Bizans'a ait olduğu zikredilmesi neticesinde Süveydâ'nın Mervânîlerin elinde olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰⁸ Mervânîlerin kısa süren hâkimiyetinden sonra Bizans bir ordu gönderip 427/1036 yılında şehri geri almıştır.⁸⁰⁹ Kaynaklarda Alpaslan'ın 462 Zilkade/Ağustos Eylül 1070'te Hısn-ı Süveydâ'yı Bizans'tan aldığı kaydedilmektedir.⁸¹⁰

2.1.4.2. Hettah (Atak)

Hettah'ın yeri konusunda farklı görüşler mevcuttur. Diyarbakır ilinin Lice ilçesine bağlı Kabakay Köyü⁸¹¹ veya buraya yakın olan Oyuklu Köyü (Sinê) olduğu söylenmektedir.⁸¹²

⁸⁰⁴ El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.286

⁸⁰⁵ El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, c.3, s.286; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.2, s.758

⁸⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.216-217; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.113; Alican Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn, s.129;

⁸⁰⁷ Ebü'l-Fida; *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.159; İbnü'l-Verdî, *Haridetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, s.332; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.109

⁸⁰⁸ İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.109

⁸⁰⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s.58-59.

⁸¹⁰ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.232

⁸¹¹ Konyar, *Diyarbakir Kitabeleri*, Ulus Basımevi Ankara 1936, c.2, s.357-358

⁸¹² Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.154-158

Mervânî Emiri Mümeħhidüddeve tarafından veziri Şervîn'e iktâ olarak verilen bu kale doğal güzelliklere sahipti ve yazlık olarak kullanılıyordu. Mümeħhidüddeve burada Vezir Şervîn ile Sahibü's-Şurta (Polis Müdürü) İbn Fîlûs'un tertip ettiği suikast sonucunda öldürölmüştür.⁸¹³ Hettah bu olaydan sonra cazibesini kaybetmiştir. Nasrüddevle'nin günümüzdeki Batman yakınında inşa ettiği ve yazlık olarak kullandığı Nasriyye Şehri'ni kurması, Hettah'taki bu kötü hatıralarından kaynaklı olmalıdır. Hettah Mervânî Devleti'nin yıkılmasından sonra da uzun bir süre ailenin ellerinde kalmıştır. Kale Artuklu Hükümdarı Hüsamüddin Timurtaş tarafından Mervânî Emiri Nizamüddin'in torunu Şemsüddeve İsa b. Ahmed'in elinden 531/1136-37 yılında alınmıştır.⁸¹⁴

2.1.4.3. Dârâ

Dârâ kentinin Bizanslılar tarafından 504 yılında Nusaybin'in 20 km. kuzeybatısında inşa edildiği rivayet edilmektedir.⁸¹⁵ Şehrin tarihinin İskender zamanına kadar gittiği ve şehrin Dara b. Dara'nın karargahı olduğu kaydedilmektedir.⁸¹⁶ Fakat bu şehir Bizanslılar ile anılmaktadır.⁸¹⁷ Dağın eteğinde tarlaları ve ağaçları olan, akan sulara sahip olan güzel ve küçük bir şehirdir.⁸¹⁸ Dârâ'nın 412/1021-22 yılında Mervânî kontrolünde olduğu bir sikkeden anlaşılmaktadır.⁸¹⁹

2.1.4.4. Düneyser (Koçhisar/Kızıltepe)

Düneyser, Mardin'in güneybatısında 20 kilometre uzakta olup günümüzde Kızıltepe'nin bulunduğu yerdir. Düneyser isminin Kürtçe "*Dine*", "*Ser*" kelimelerinin

⁸¹³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.105-108

⁸¹⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.313; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.154-158; Baluken, "Mervaniler Devrinde Lice", s.34

⁸¹⁵ Çevik, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul 2007, s.142-143

⁸¹⁶ El-Katî, **Merâsidü'l-İttîlâ'...**, c.2, s.504

⁸¹⁷ İbn-i Havkal, **Kitabı Suretü'l-Ard**, s.221; Bu konuda bkz. Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.13,20,23,30,54

⁸¹⁸ El-İstahrî, **Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik**, s.73

⁸¹⁹ <http://numismatics.org/collection/1949.163.160?lang=tr> (Erişim Tarihi: 26.05.2017); Dârâ hakkında geniş bilgi için bkz. El-İstahrî, **Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik**, s.73; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, 3/1, s.140,145; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.2, s. 418; El-Herevî, **El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât**, s.59; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.140; İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.149; İbn Havkal; **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56; İbn Batûtâ, **Rihletu İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr i Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr**, c.1, s.247; El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr**, s.230

birleşimiyle *dünyanın* başı anlamına geldiği ve Kürtçe bir isim olduğu iddia edilmektedir.⁸²⁰

XII. Yüzyılın son çeyreğinde Diyar-ı Bekr'in, hatta el-Cezire'nin önde gelen kültür ve ticaret merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğol saldırılarının başladığı XIII. yüzyılın ortalarına kadar Düneyser, el-Cezire'nin en aktif uluslararası ticaret merkezlerinden biri durumundadır.⁸²¹ Mardin ahalisi, bazı alım-satım işlerini dört fersah daha güneyde, ovadaki Düneyser kasabasında yapıyordu. Düneyser, tüm ülkelerden gelen ticaret mallarının indirme-yükleme merkezi haline gelmişti.⁸²²

Mervânî Devleti'nin kuruluşundan önce bu şehirden köy olarak söz edilmektedir. Mervânî Devleti'nin bu şehri kurduğu ve kalkınmasını sağladığı belirtilmektedir.⁸²³ Bununla birlikte Mervânîler zamanında kurulmuş olduğunu gösteren kuvvetli delillere ihtiyaç vardır. Mervânîler döneminde Düneyser'deki darphanede 401/1010-11 veya 408/1017-18 ile 412/1021-22 yıllarında kestirilmiş iki adet sikke günümüze ulaşmıştır.⁸²⁴

2.1.4.5. Kefertûsâ

Hakkında bilginin az olduğu şehirlerden biri de Kefertûsâ'dır. Abdulgani Efendi, buraya Kefertuta demiş ve Kızıltepe'ye bağlı Koçlu köyü olduğunu belirtmiştir.⁸²⁵ Adnan Çevik, kuzeyden İran ve Anadolu'dan gelip Âmid üzerinden Irak ve Suriye'ye giden kervan yollarının, Duneysir'in 10 km. kadar güneybatısındaki Kefertûsâ'da birleştiğini, Mardin'in önemli bir merkez olarak ortaya çıkmasıyla bu güzergâhın daha kuzeye Mardin'in etki alanına çekildiğini, Düneyser'in belirtilen yolların düğüm noktası olmasını sağladığını belirtmiştir.⁸²⁶

Nasrüddevle döneminden kalan Kahire Müzesi'nde bulunan bir sikke buranın Mervânîlerin elinde olduğunu kanıtlamaktadır. 410/1019-20 senesinde Kefertûsâ'da

⁸²⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.106,251,315.

⁸²¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.123-124

⁸²² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.496-497

⁸²³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.106-251.

⁸²⁴ Poole, *Catalogue of Oriental*, Vol. 9, s.272; Galip, *Müze-i Hümayûn Meskukât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, c.2, s.369; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.359

⁸²⁵ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.260.

⁸²⁶ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.124

kestirilen bu sikkenin üzerinde bi'l-Kefer yazısı okunmuştur. Stanley Lane Poole, bu kelimenin Kefertûsa olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.⁸²⁷

2.1.4.6. Tanza

Tel-Fafan ile birlikte Diyar-ı Bekr'in doğu hududundaki son iki yerleşimden daha doğuda kalmaktadır. Dicle'nin güneye döndüğü dirseğin yaklaşık 4-5 km kuzey doğusunda yer alan Tanza, günümüzde Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Kavaközü köyüne tekabül etmektedir.

Burası İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında daha çok ortaçağın önemli şehirlerinden Ceziretü İbn Ömer ile birlikte anılmaktadır. Meyyâfârikîn, Erzen ve Hısnı Keyfâ'dan gelen yolları Ceziretü İbn Ömer üzerinden Musul' a bağlayan bir güzergahda yer alması dolayısıyla önem kazanmaktadır.⁸²⁸

Nasrüddevle döneminde bu yerleşim yerinin Mervânîlerin kontrolünde olduğu görülmektedir. 1010 yılında Mümeħhidüdevle suikastinden sonra Nasrüddevle'nin yakalanması ve Tanza ile İs'ird'in alınması için Şervîn b. Muhammed 500 atlı göndermiş, fakat bu hamlesi başarısız olmuştu.⁸²⁹ Nasrüddevle, ülkede kontrolü sağladıktan sonra Tanza, Tel Fâfân ve Cizre'ye kadar olan bölgenin valiliğine Ebü'l-Hasan b. Vasîf'i getirmişti. Nasrüddevle'ye teslim edilen Şervîn'in öldürüldüğünü öğrenince İbn Vasîf aynı kadere uğramaktan korkup Tanza'dan kaçarak Bağdat'a yerleştirmiştir.⁸³⁰

2.1.4.7. Tel Fâfân

Tel Fafan,⁸³¹ Diyâr-ı Bekr'in doğu hududunda, Botan çayının Dicle'ye karıştığı yerde, Dicle'nin solunda her iki nehre hâkim bir mevkide kurulmuştur. Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Çattepe Köyü'nün olduğu yerdir. Bu konumu onu özellikle X. yüzyıl boyunca el-Cezîre'nin en önemli limanlarından biri haline getirmiştir. Çünkü Dicle

⁸²⁷ Poole, **Catalogue of Oriental**, Vol.9/1, s.339; Kefertûsa hakkında geniş bilgi için bkz. El-İstahrî, **Kitabı El-Mesâlik El-Memâlik**, s.74,76 İbn Havkal, **Kitabı Suretü'l-Ard**, s.221; İbn Havkal; **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56,59; İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.149

⁸²⁸ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.134; Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

⁸²⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.107

⁸³⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.115; Tanza hakkında geniş bilgi için bkz. El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.4, s.43; El-Katîf, **Merâsidü'l-İttılâ'...**, c.2, s. 894; Es-Sem'ânî, **El-Ensâb**, c.9, s.88; El-Hâzîmî, **El-Emâkin ev ma İttefaka Lafzuhu ve İftaraka Müsemmahu mine'l-Emkine**, c.1, s.644; El-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.4, s.43

⁸³¹ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.146

burada en büyük kollarından Botan çayını almakta ve dolayısıyla su debisini iki katına çıkararak nehir taşımacılığı için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır.⁸³² Dağ tarafında, Dicle ile Rezm arasında kalan bu yerleşim yerinin etrafında ağaçlar bulunuyordu. Çarşıları kapalı, fiyatların ucuz olduğu buranın binaları çamurdandı.⁸³³ Yakût, Botan çayının Dicle'ye karıştığı Tel Fafan'ın bulunduğu noktayı Dicle'de gemi taşımacılığının başladığı ilk yer olarak kabul etmektedir.⁸³⁴

Mervânî tarihi kayıtlarında ise tıpkı Tanza gibi İbn Vasif'in vali olarak atandığı⁸³⁵ bölgenin bir parçası idi. Tanza ve Tel Fâfân etrafındaki bazı yerleşim yerleri ile beraber bir yönetim alanını oluşturuyordu.

2.1.4.8. Hîlar/Alar

Nasrüddevle'nin ordusu Nümeyrî askerleriyle birlikte Bizans'a ait Süveydâ/Siverek üzerine yürürken önce Hilar'ı almıştır. Bölgede yapılan savaşta birçok insanın öldürüldüğü ve çok sayıda esir alındığı belirtilmektedir.⁸³⁶ Nasrüddevle ile müttefiklerinin 427/1035-36 yılındaki bu saldırılarının ardından Bizans İmparatoru'nun kardeşinin komutasındaki bir orduyu gönderdiği ve bunun üzerine Müslümanların askerlerin ülkelerine döndüğü aktarılmaktadır.⁸³⁷ Hilar'ın kaderi ile ilgili bundan sonraki durum hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.4.9. Kır Unzur Kalesi

İsmi Arapça “*dur ve bak*” anlamındaki iki kelimedenden oluşan bu kalesi, Bitlis-Erzen yolu üzerinde, günümüzde Siirt'in Baykan ilçesinin 8 km batısında bulunan Üveysü'l-Karani Türbesi ile Bitlis arasında yer almaktadır. Adı ilk kez Makdisi'nin Amid-Ahlat güzergahını anlattığı yollar bahsinde geçmektedir.⁸³⁸

Nâsır-ı Hüsrev, Bitlis'ten sonra *Kır Unzur* diye adlandırılan kaleyi gördüğünü ve oradan da Üveysü'l-Karani'nin türbesinin bulunduğu yere gittiğini kaydetmiştir.⁸³⁹

⁸³² Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.145; Ertekin, “Mervaniler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125

⁸³³ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.141

⁸³⁴ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.145; Ertekin, “Mervaniler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125

⁸³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.115

⁸³⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi...*, s.58-59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.220; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c.1, s.291; Tufantoz, *Ortaçağda Diyârbekir Mervanoğulları*, s.86-87; Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s.135

⁸³⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi...*, s.58-59

⁸³⁸ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.160-161

⁸³⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Heyetü'l-Mısriyeti'l-Amme li'l-Kitap, s.50

2.1.4.10. Eğil, Yemâniye ve Cebâbire Kaleleri

376/986 yılında Bizans'ın elinde olan Eğil, asrın sonunda Mervânîlerin eline geçmiş ve bu tarihten itibaren de Âmid'e bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir.⁸⁴⁰ Nasrüddevle döneminde Âmid'in hemen batısında olan Eğil kalesi Cebâbire, Yemâniye ve Hilâr kaleleri ile birlikte Mervânî-Bizans sınırlarını oluşturmaktaydı.⁸⁴¹ Tacir İbnü'l-Bihât'ın Agil/Âkil, Yemanî ve Cebâbire kalelerinde bulunan askerlere bir köyü vakfettiğini kaydetmiş olmasından⁸⁴² anlaşıldığı üzere bu kalelerin Nasrüddevle zamanında Mervânîlerin elinde Bizans sınırında askeri bir üs olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.4.11. Haseniye (Zaho)

Yakut el-Hamevî, Hasenîye “Musul'un doğusunda iki günlük bir yol mesafesindedir ve Musul ile Cizre arasındadır” diyerek tam olarak bu şehri tarif etmektedir.⁸⁴³ Nasrüddevle'nin hâkimiyeti altında bulunan şehirler arasında, bugünkü adı Zaho olan Haseniye de bulunmaktadır. Cizre'nin 58 kilometre doğusundaki bu şehrin Mervânîlerin kontrolünde olduğu, 403/1012-13 senesinde kestirilen bir sikkeden anlaşılmaktadır.⁸⁴⁴ Nasrüddevle'nin adını taşıyan bu sikkenin kestirildiği yer Haseniye'dir. Mervânî sınırları içerisinde Zaho'dan başka Haseniye olarak bilinen bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.

Abdurrakib Yusuf, Haseniye'nin Zaho şehri olduğunu, muhtemelen Haseniye Kürtlerinin Zaho veya Zaho'nun kuzeyinde ikamet ettiklerini ve bu bölgede *Hasenân* denilen bir Kürt kabilesinin bulunduğunu söylemektedir.⁸⁴⁵ Haseniye'de basılmış paradan habersiz olan Yusuf, Haseniye'nin Mervânî sınırları içerisinde olduğunu tahmin ederek isabet etmiştir. Batman yakınında inşa edilen köprüye vakfedilen köylerden Haseniye Köyü'nü Haseniye Köprüsü (Abbasi Köprüsü diye biliniyor) olarak anlamış ve bunu şehrin Mervânî kontrolünde olduğuna delil göstermiştir.⁸⁴⁶

⁸⁴⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.150

⁸⁴¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.150-153

⁸⁴² İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.158; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.167; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.362; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn*, 219

⁸⁴³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c.2, s.260

⁸⁴⁴ Lowick, *Coin Hoards*, c.5, s.81.

⁸⁴⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye fi Kürdistani'l-Vüstâ*, c.2, s.136

⁸⁴⁶ İbn'ül-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.161; İbn'ül-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.142

Kaynaklarda 432/1041 yılında bir grup Oğuz'un Hakkâri civarına geldiği, buraları yağmaladıktan sonra Kürtlerle yaptıkları savaşta yenildikleri, Kardâ, Bâzebdâ, Haseniye, Fîşhâbûr⁸⁴⁷ ve Habur'u⁸⁴⁸ yağmaladıkları geçmektedir.

2.2. Mervânîlerde Toplumsal Yapı

2.2.1. Dinsel Topluluklar

Mervânîlerin hâkim olduğu coğrafyada farklı etnik ve dinî gruplar vardı. Bu etnik gruplar Süryaniler, Ermeniler, Rumlar, Araplar, Kürtler, Farslar ve Deylemîler'di. Dini gruplar ise Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlardı.⁸⁴⁹ Bu dönemde Sabîî ve Zerdüşîlerin de bölgede yaşadıkları söylenmektedir.⁸⁵⁰ Mervânî hâkimiyet alanında Müslüman halk Sünni ve Şii inancını taşıyordu. Bölgede Şii olanların sayısı az olup genelde halk Sünni idi. Nasrüddevle zamanında Şafîî, Hanbelî, Hanefî ve Malikî mezhebi din adamlarının bölgede tedrisat ile uğraştıkları görülmekte, dolayısıyla bu mezhep mensuplarının var olduğu anlaşılmaktadır. Şii mezheplerden ise İmamiyye mensuplarının bölgede yaşadıkları kayıtlarda mevcuttur.⁸⁵¹

Nasrüddevle'nin Şii Büveyhi iktidarı döneminde kestirdiği bazı sikkelerin üzerine Muhammed ismini yazdırması Sünni İslam'ın bayraktarlığını yaptığını ve Şii Büveyhiler ile çevresindeki diğer Şii hanedanlara mesaj verdiği şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁵² Fakat aynı sikkede Büveyhi melikinin ismini yazması bu yorum ile çelişmektedir.

Mervânîler Müslüman, Sünni ve Şafîî idiler. Nasrüddevle'nin yaşadığı zaman diliminde Şafîîlerin bölgede yoğun faaliyet gösterdikleri ve yayıldıkları izlenmektedir. Özellikle de başkent Meyyâfârikîn ve Âmid'de görülen bu çabalar Mervânî Devleti'nin de Şafîîliğe destek verdiği anlamına gelmektedir. Şafîî ilim ehlinin etkin olduğu ve Mervânî iktidarını arkasına aldığı anlaşılan Mervânî ülkesinde aynı dönemde Hanefî, Maliki ve Hanbeli mezhebi âlimlerinin ilmi çalışmalar yürütmeleri,

⁸⁴⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye fi Kürdistani'l-Vüstâ*, c.1, s.214

⁸⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.13

⁸⁴⁹ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.304

⁸⁵⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.161

⁸⁵¹ Baluken, "Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.68

⁸⁵² Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.30-31; Ünalın, "Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır", s.186

hatta Şiilerin de herhangi bir baskı görmeden yaşamaları Nasrüddevle'nin mezhep konusunda sahip olduğu müsamahakâr anlayışına işaret etmektedir.

Nasrüddevle'nin yaptırdığı sarayın bahçesinde yürüttüğü çalışmalar esnasında kilise enkazında bulunan taş ve sütunları Melkît Kilisesi'ne taşıması,⁸⁵³ diğer din gruplarına gösterdiği saygının işaretidir. Aynı şekilde Yakubi Patriği IV. Dionysius'un, Bizans imparatorunun baskısından kurtulmak için makamını Âmid'e taşımak istemesi ve bu teklifin Mervânî iktidarı tarafından geri çevirilmemesi, ılımlı bakış açılarının kanıtıdır.⁸⁵⁴ Mervânîlerin ülkelerinin kapılarını Yakubilere açmaları, Bizans'a karşı siyasi olarak onlardan istifade etme amacını taşıdığını söyleyemeyiz. Zira Nasrüddevle'nin kapısını çalanlar kişiliğini bildikleri için kapının kendilerine açılacağını biliyorlardı.

2.2.1.1. Müslümanlar

Mervânîlerin hâkim olduğu Diyâr-ı Bekr bölgesi, Hz. Ömer döneminde (634-644) fethedilmiştir. İslâmın ortaya çıkmasından kısa süre sonra Müslümanların kontrolüne geçen bölge Mervânî iktidarına kadar kesintisiz bir şekilde ellerinde kalmıştır.

Thomas Ripper, XI. yüzyıla kadar İslam'ın, zannedildiği gibi Kürtler arasında yaygın olmadığını, XI. yüzyılın bağımsız Kürt hanedanlarının varlıklarını yerleşikleştirmek ve meşrulaştırmak amacıyla geleneksel Arap elitinin dini olan İslam'dan faydalandıklarını, böylece İslam'ın, Kürt Aşiretleri arasında nihai din olarak kaldığını aktarmaktadır.⁸⁵⁵ Halbuki Kürtler, asırlardır İslam hudutlarının içinde yaşıyor ve bu medeniyetin bir parçasını oluşturuyorlardı. Mervânî kentlerinde din eğitiminin ileri düzeyde olması ve bu dönemdeki yoğun dini tedrisat Kürtlerin bu tarihten önce Müslüman olduklarını göstermektedir.

Mervânîler, Meyyâfârikîn merkezli Diyarbekir ve çevresinde kurulan Sünni bir İslam Emirliği'dir.⁸⁵⁶ Genel olarak bu dönemde İslam dünyasında mezhebi problemler

⁸⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; Baluken, *Mervaniler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.55

⁸⁵⁴ El-Antakî, *Tarihü'l-Antakî*, s.409-410; Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien*, Paris 1905, III, 147

⁸⁵⁵ Ripper, *Diyarbekir Merwanileri...*, s.13

⁸⁵⁶ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.59

baş gösteriyordu. Bağdat ile Mısır arasında değişik bölgelerde Şii ve Sünniler arasında olaylar çıkıyordu.⁸⁵⁷

Bu dönemde Sünni Abbasi Halifeliği ile Şii Fâtımîler arasında yoğun bir mezhebi çekişme vardı. Sünni İslam'ın temsilcisi olan Abbasîlere karşı, Mısır'da Şiileri temsil eden Fâtımîlerin gücü Abbasîleri zor durumda bırakmıştı. Selçukluların Bağdat'ı almasına kadar Abbasî hilafet merkezinin bile yaklaşık bir asır Şii Büveyhilerin kontrolünde kalması bu dönemde Şiilerin ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Nasrüddevle'nin yaşadığı yıllarda Şii-Sünni iktidar ve mezhep kavgası bölgede kendini gösteriyordu. İslam dünyasındaki yönetimler iki tercihten birini yapmak zorundaydılar. Devlet olmanın alametlerinden biri olan sikkelerin üstünde mensubiyetlerini aşikâr edip hutbede boyun eğdikleri iktidarı, dolayısıyla mezhebi beyan etme geleneğine uymak zorundaydılar.

Yerel iktidarların, mezhebi temsiliyetin siyasi tezahürü ile olan ilişkileri bazen değişik haller arz ediyordu. İktidara sahip olan ve tahta oturan hükümdarların ilk etapta kendi meşruiyetlerini elde etmek için Abbasi ve Fâtımîlerden oluşan her iki güç odağını kullandıkları görülmektedir. Nasrüddevle'nin tahta oturduğu tarihte Abbasî ve Fâtımî Halifelerini aynı törene davet etmesi buna örnek verilebilir. Bu prosedürü İbn Dimne'nin de uyguladığı görülmektedir. Yerel iktidarların iki yönlü davetiyelerinin Şii ve Sünni Halifeler nezdinde kabul gördüğü görülmektedir. Belli ki Şii ve Sünni halifeler rakiplerine fırsat vermek istemiyorlardı.⁸⁵⁸

Hükümdarların mezhebi aidiyetleri ile hutbe ve sikkedeki durum, siyasi olaylar nedeniyle zıtlaşabiliyordu. Siyasi iktidarlar, sikke ve hutbede yazıp anacakları ismi kendi çıkarlarına uygun olacak bir şekilde tasarrufa tabi tutabiliyorlardı. XI. asırda görülen değişiklikler bir mezhebi inanç değişiminden ziyade, bir yandan yerel siyasi iktidarların menfaatlerine bir yandan da halifeliklerin hâkimiyet alanlarına işaret ediyordu. Karvâş b. Mukalled'in 401/1010-11 yılında Mısır Halifesi adına hutbe okutması mezhebi bir tercihin neticesi değildi.⁸⁵⁹ Aynı şekilde (430/1038-39) Nasrüddevle'nin ed-Dizberî tehlikesi karşısında Nümeyrîlerle görüşmesi sonucunda,

⁸⁵⁷ Ed-Devadârî, **Künzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.327; El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa'**, Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (Tah.), Meclisü'l-A'lâ li-Şüuni'l-İslamiye, Lücnetu İhyai't-Türaş, Kahire 1996, c.2, s.175; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.238-240

⁸⁵⁸ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.350; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârkî**, s.107

⁸⁵⁹ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.281

Nümeyrîlerin Mısır Halifeliği adına okuttukları hutbeye son verip Abbasiler adına hutbe okutmaları siyasi bir hamleydi.⁸⁶⁰ Aslan Besâsîrî olayında ise Fâtımîler güçlenince Şam ve Diyar-ı Rebia'da tüm minberler soldan sağa taşınıyor, Musul ve Mısır arasında tüm askerler taraf değiştiriyordu. Bu olaylar esnasında istisna olarak Nasrüddevle'nin bu hesabı yapmaktan çekindiği görülmektedir. Çünkü kaynaklarda onun mal vererek bunu yapmaktan kurtulduğu anlatılmaktadır.⁸⁶¹ Hâsılı, XI. asrın hutbe ve sikkelerindeki Abbasi ve Fâtımî tercihleri Müslüman halk nezdindeki inancın seyri ile pek bağlantılı değildi.

Abbasîler ve Fâtımîler Şiilik ile Sünniliğin dini temsilcileri olarak kabul edilirken bu dönemde Büveyhiler ise Şiiliğin siyasi gücü idiler. Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan (1040) sonra devlet olup mücadeleye girişince, Abbasî-Sünni inancın siyasi gücü ve kılıcı oldular. Selçuklular, hem Büveyhiler hem onlara çalışan Besâsîrî hem de dolaylı olarak Mısır Halifeliği ile çetin bir mücadeleye giriştiler. Selçukluların bu dönemdeki başarısı, Fâtımîlerin İslam dünyasındaki nüfuzunu kırmış ve İslam dünyasının bugünkü mezhep haritasının ortaya çıkmasında kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde Nasrüddevle'nin çok net bir şekilde Abbasî-Selçuklu bloğunda olduğu görülmektedir. Besâsîrî olayında Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal'ın peşinden giderken Bağdat işgal edilmiş, Halife tutuklanmış, Bağdat'ta Mısır Halifesi adına hutbe okunmuş ve Abbasi-Selçuklu Sünni bloğu çok zor bir durum ile karşı karşıya kalmıştı. Bu esnada Mısır Halifesi'nin temsilcisi hâlâ Nasrüddevle'nin taraflarına geçmemesinden şikâyet ediyordu. Hâlbuki Nasrüddevle, 441/1049-50 yılında Selçuklular adına hutbe okutmayı tercih edip Büveyhiler adına hutbe okutmayı tereddüt etmeden reddetmişti.⁸⁶²

Mervânî sikkeleri onların dini, mezhebi ve siyasi tercihlerini bize kesin olarak göstermektedir. Günümüze kalmış sikkeler üzerinde standart olarak Kelime-i Tevhid'in olması Mervânîlerin dini tercihinin, Abasi Halifesi'nin isminin bulunması (el-Kadir Billah) mezhebi tercihlerini ve elimize geçtiği kadarıyla ilk dönemlerde Büveyhî Sultanı el-Melik Şehinşah Ebu Şüca'nın isminin kazanması Nasrüddevle dönemi Mervânîlerinin siyasi tercihinin göstermektedir.⁸⁶³ Selçukluların ortaya

⁸⁶⁰ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.70-71

⁸⁶¹ İbn İmrânî, **El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ**, s.190

⁸⁶² İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.711-712; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.21

⁸⁶³ Poole, **Catalogue of Oriental Coins in The British Museum**, Vol.9, s.271-274

çıkmasından önce siyasi otorite Büveyhîler idi fakat Büveyhîlerin yıkılmasıyla birlikte Abbasî hilafetinin siyasi yüzü Selçuklular olmuştur. Böylelikle Sünni halifelik ile Şii siyasi iktidar arasındaki zıtlık ortadan kalkmıştır.

Mervânîlerin hüküm sürdüğü coğrafyada farklı etnik ve dini gruplar mevcuttu. Sünni mezheplerden Şafîlik, Hanefilik, Hanbelilik, Malikilik ve Şii İmamiye mensupları bulunuyordu. Mervânî ülkesindeki Şafîlik çalışmaları ve bu görüşün Mervânî ülkesi içerisinde ve dışında yayıldığına bakılırsa Mervânî yönetiminin Şafî olduğu ve yayılması için müsaadenin ötesinde destek oldukları görülmektedir.

Abdurakib Yusuf, Mervânîlerden önce bölgede İslam fıkının işlendiğini; Hanîfî, Şafî, Hanbelî ve Malikî mezheplerinden biri ile sınırlı olmaksızın karma bir şekilde öğretildiğini söylemektedir. Kendi görüşüne göre biri dışında tüm mezheplerin burada mevcut olduğunu, Makdisî'nin işaret ettiği üzere Cezire Bölgesi'nde Hanifiler, Şafiiler ve az sayıda Hanbelilerin bulunduğunu dile getirmiştir.⁸⁶⁴

2.2.1.1.1. Şafîler

Nasrüddevle zamanında ilmi faaliyetlerin Meyyâfârikîn ve Âmid'de yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak Mervânî ülkesindeki ilmi faaliyetler bu iki şehir ile sınırlı değildi. Tarihçilerin bu iki kente odaklanmalarından kaynaklı olarak Meyyâfârikîn ve Âmid'deki ilmi faaliyetlerin daha çok kaynaklara yansıdığını düşünüyoruz. Bu iki şehir dışında Cizre, Ahlat, Bitlis, Mardin, Hânî, Hîzân, Tanzâ ve Erzen gibi şehirler de ilmi faaliyetlere ev sahipliği yapmışlardır.⁸⁶⁵ Mervânî şehirlerinde yürütülen eğitim faaliyetlerinin kurumsallaşmadığı, medrese isimlerinin verilmemesinden anlamaktayız. Sadece Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Abdurrahman El-Bağdadî'nin, 450/1058-59 yılında Besâsîrî İsyanı'nda Âmid'e geldiğinde⁸⁶⁶ Ulu Cami'deki maksurelerde dersler verdiği kaynaklarda geçmektedir.⁸⁶⁷ Nasrüddevle döneminde medreselerin varlığından bahsedilmezken, İbn Şeddâd zamanına gelince (ö.684/1285) Meyyâfârikîn'de üç, Âmid'de iki medresenin adı geçmektedir. İbn Şeddâd, Meyyâfârikîn'de Şihabüddin Gazî'nin inşa

⁸⁶⁴ el-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, Beril Matbaası, Liden 1877, s.373,377

⁸⁶⁵ Baluken, "Şafîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.68

⁸⁶⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.255

⁸⁶⁷ Maksûre oda, bölme anlamına gelmektedir. Bkz. Tevakku elektronik sözlük. Ebu Ya'lâ, **Tabâkâtü'l-Hanâbile**, Muhammed Hamid El-Fakî (Tashih), Matbaatü'l-Süneneti'l-Muhammediye, Kahire Bty, c.2, s.235

ettiği Hanefî Medresesi, Cami Kapısı yanında Hanbelî Medresesi, İbn Fukâh olarak bilinen Fahrüddîn Osman'ın inşa ettiği Şafî Medresesi olarak üç medresenin ismini vermiştir.⁸⁶⁸ İbn Şeddâd Âmid'de caminin doğusunda Tacüddîn'in inşa ettiği Tâciye Medresesi ve cami civarında olduğunu söylediği iki medreseden bahsetmektedir.⁸⁶⁹ Bu medreselerden Mervânîlerden sonra yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim öğretim faaliyetlerinin camilerde verildiği anlaşılmaktadır. Mervânî ülkesindeki tedrisatın Şafî mezhebi ile öne çıkması bölgeye gelen talebelerin dikkate aldıkları bir durumdur.

Şafîîliğin bölgedeki mahiyetini gösteren verilerden biri de o dönem burada ilmi çalışmalar yaptığı bilinen Şafîî ulema hakkındaki bilgilerdir. Ebubekir eş-Şâfi, (ö.507/1114) Meyyâfârikîn'de eğitim alıyorken hocasının azliyle beraber buradan gitmiş, Bağdat'ta Şafîî mezhebinin temsilcisi olmuş ve Nizamiye medreselerinde müderrislik yapmıştır.⁸⁷⁰ Muhammed b. Beyân el-Kazerûnî, (ö.455) Âmid ehli olup birçok yetkin talebe yetiştirmiştir. İlmi çalışmaları neticesinde eşsiz bir âlim ve Şafîî şeyhi olarak takdir edilmiştir.⁸⁷¹ Diyâr-ı Bekr'de Şafîî mezhebinin kabul görmesinde ve XI. yüzyıldaki Şafîîlik mezhebinin burada yayılmasında Kâzerûnî'nin etkili olduğu kaynaklarda yer bulmuştur.⁸⁷² Kazerûnî'den sonra Diyâr-ı Bekr'de Şafîîliğin yayılmasında en etkili olan kişi ise Muhammed b. Şazan et-Tûsî'dir.⁸⁷³ Ebu Ali Hasan b. Burhûn el-Farikî de Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle'nin hayatında ders alan ve Bağdat'ta ilmi çalışmalar yürüten ulemadandır.⁸⁷⁴ Yazdığı kitaplar ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinde verdiği derslerle Şafîî öğretisi kapsamında çaba

⁸⁶⁸ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

⁸⁶⁹ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.258

⁸⁷⁰ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 2. Baskı, Mahmud Muhammed Et-Tannâhî & Abdülfettah Muhammed el-Halv (Tah.), Darü'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, By. 1918, c.6, s.71; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, 1. Baskı, Tahkik Muhyiddin Ali Necip, Darü'l-Beşâiri'l-İslamiye, Beyrut 1992, c.1, s.85-87; Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.394; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.17, s.70; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihi Bağdat ve Züyûlihi*, Mustafa Abdulkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1997, c.1, s.21; Kallek, "Şâfi", *DİA*, TDV, Ankara 2010, c. 38, s. 369; Söylemez, "Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2009, s.222; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfarikîn (Silvan)*, s.210-211

⁸⁷¹ Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.171; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s.434

⁸⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.174-175; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.187

⁸⁷³ Baluken, "Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.70,73

⁸⁷⁴ İbn Nukta, *Et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, Ebu İdris Şerîf b. Salih et-Teşâdî (Tah.), İdaretü's-Şüûnî'l-İslamiye, Katar 2014, c.1, s.459; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.7, s.57

göstermiştir.⁸⁷⁵ Zamanının Şafî âlimlerinin önde gelenlerinden olan Ebü'l-Mehâsin er-Revyânî, “*Zamanın Şafîisi*” unvanını almıştır.⁸⁷⁶ Ebü'l-Ganaim el-Fârikî, Şafî âlimlerinden olup Ceziretü İbn Ömer’de ders vermiştir.⁸⁷⁷ Er-Rümeylî ise Şafî mezhebi müftüsü idi.⁸⁷⁸ Ebü'l-Hasan el-Amirî’nin Âmid’de kaldığı Şafî fakihî olduğu ve hadis için seyahat ettiği bilinmektedir.⁸⁷⁹

Hanbelî fakih Ebu Ya’la İbnü'l-Ferra’nın yanında Hanbelî fikhını öğrenmek isteyen öğrencisi ile aralarına geçen diyalogda Ebu Ya’la’nın “*Yaşadığın beldedekiler de Şafîidirler*”⁸⁸⁰ ifadesi tam da o dönem Mervânî ülkesindeki halkın mezhep tercihiine işaret etmektedir.

Kaynaklarda mezhebi kimlikleri belli olan bu âlimlerin yanı sıra bölgede birçok âlimin yetiştiğini söyleyebiliriz. Ders vermenin dışında çok sayıda eser telif eden Şafî ulema, birçok öğrenci yetiştirmiş ve bölgede Şafîiliğin yayılmasında rol almıştı. Selçuklulardan önce bölgede Şafî mezhebinin yayılması ve Sünnî İslam anlayışını benimseyen Selçukluların da bu faaliyetleri Nizamiye Medreseleri yoluyla desteklemeleriyle Şafîilik başta olmak üzere Sünnî mezhepler bölgede kök salmıştır. Nizamiye Medreselerinin öncesinde İsfahanî, 456/1063-64 yılında Tuğrul Bey’in Irak, Biladü'r-Rey ve Nişabur’a kadar mülkünü genişlettiğini ve Şafîilere yardım ettiğini söyleyerek⁸⁸¹ Selçukluların Şafîiliğe bakışını ve destekleri konusunda önemli bir bilgi vermiştir. Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn’de Müslümanlar arasında baskın öğreti Şafîilik iken Osmanlı döneminde Yezidîler dışındaki Müslüman Kürt

⁸⁷⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.510

⁸⁷⁶ El-Esnevî, **Tabakâtü's-Şâfiîye**, 1. Baskı, Kemal Yusuf el-Hût (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1987, c.1, s.277; İbn Şühbe, **Tabakâtü's-Şafîiye**, 1.Baskı, Abdülalim Hân (Tah.), Matbuât-ü Dairati'l-Meârifî'l-Osmaniye, Haydarabad 1978, c.1, s.319

⁸⁷⁷ Es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfiîyeti'l-Kübrâ**, c.4, s.194-195; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, c.3, s.444; Baluken, “Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.72

⁸⁷⁸ Ez-Zehebî, **Kitab-ı Tezkiretü'l-Huffâz**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut Bty, c.4, s.1229; Es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfiîyeti'l-Kübrâ**, c.5, s.333

⁸⁷⁹ Ebü'l-Fida, **Tabakâtü's-Şafîiyyin**, s.362; İbn Şühbe, **Tabakâtü's-Şafîiye**, c.1, s.195; El-Esnevî, **Tabakâtü's-Şâfiîye**, c.1, s.320; İbn Mülakkin, **El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakât-i Hameleti'l-Mezheb**, Eymen Nasr el-Ezherî&Seyyid Mihnî (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997, s.72; El-Esnevî, **Tabakâtü's-Şâfiîye**, c.2, s.12

⁸⁸⁰ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.32, s.157; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s. 507; Baluken, “Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.71

⁸⁸¹ El-İsfahânî, **Muhâderâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Suârâ ve'l-Bulâga**, Şirketü'd-Darü'l-Erkam b. Ebü'l-Erkam, Beyrut H.1402, c.1, s.6

aşiretlerinin çoğunun Şafî mezhebinden olduğunu görülmektedir.⁸⁸² Günümüzde de ülkemizdeki Kürt nüfusunun büyük bir kısmı Şafî mezhebini taklit etmektedir.

2.2.1.1.2. Hanbeliler

Mervânîler döneminde ulemadan Hanbelilerin de bölgede olduğu bilinmektedir. Bu âlimlerden biri Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ'dır. (ö. 469/1076-77) İlim öğrenmek için uğradığı birçok yerin içerisinde Cezîre ve Âmid de sayılmaktadır.⁸⁸³ Eserleri arasında yer alan “*Cevâbâtü Mesâile Veredet min Meyyâfârikîn*” isimli kitabı, muhtemelen Meyyâfârikîn'deki Hanbelîler'in dini konularda sordukları sorulara verdiği cevaplardan derlenmişti.⁸⁸⁴ Hanbeli fukahasının meşhurlarından olan⁸⁸⁵ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Bağdadî, 450/1058-59 yılında Basasirî olayında Âmid'e gelmiştir.⁸⁸⁶ Ulu Cami'deki maksûrelerde dersler vermiştir. İtibarı öyle büyüktü ki Ebü'l-Kasım Ubeydullah (d. 443/1051-52 ö. 469/1076-77) yani Kadı Ebu Yala'nın en büyük oğlu, Hanbeli öğretisine vakıf olmak için Bağdat'taki meşhur babası yerine Ebü'l-Hasan el-Amidî'nin yanına Diyâr-ı Bekr'e gelmişti.⁸⁸⁷ Bağdadî, “*Umdetü'l-Hadır ve Kifâyetü'l-Müsafır*” adlı 4 ciltlik fıkıh kitabının yazarıdır. Bu kitap mezheple ilgili eşsiz bilgileri kapsayan mükemmel bir eserdir. Bu eseri telif ederken İbn Ebu Musa'nın “*el-İrşâd*” isimli eserinden yararlanmıştı. Kendisinden sonra gelen Hanbelî bilgileri bu eserden sıkça alıntı yapmışlardır.⁸⁸⁸

Tarihi kayıtlarda Meyyâfârikîn'den Bağdat'a gidip Hanbeli fakih Ebu Ya'la İbnü'l-Ferra'nın yanında Hanbelî fıkını öğrenmek isteyen bir öğrenci ile Ebu Ya'la arasındaki diyalogdan bahsedilir. Ebu Ya'la, Şafî olan Meyyâfârikîn'den gelen öğrenciye “*Sen Şafîisin, yaşadığın beldedekiler de Şafîdirler, neden Ahmed'in mezhebi ile meşgul olacaksın?*” diye sormuştur.⁸⁸⁹

⁸⁸² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.534

⁸⁸³ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.19, s.267

⁸⁸⁴ Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.40

⁸⁸⁵ Yüksel, “Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları”, **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s.636

⁸⁸⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.255

⁸⁸⁷ Ebu Ya'lâ, **Tabâkâtü'l-Hanâbile**, c.2, s.235

⁸⁸⁸ İbn Ebi Usaybiâ, **Uyûnü'l-Enbâ fî Tabâkâtî'l-Etibbâ**, s.214; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.241; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.40

⁸⁸⁹ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.32, s.157

Makdisî, Âmid, Harran ve Rûhâ'nın içinde bulunduğu bölgeden bahsederken yaşadığı *X. yüzyılda İslam'ın bölgedeki Zerdüştlük dinini tamamen baskıladığını, bölgedeki halkın Şafîî, Hanbelî ve Şii inanışlarını benimsediğini* söylemektedir.⁸⁹⁰ Bu bilgi, İslâmın ve İslâm mezheplerinin Mervânîlerden önce bölgede ne denli yayıldığını ortaya koymaktadır.

İbn Şeddâd zamanına gelince (ö. 684/1285), Meyyâfârikîn'de üç camiden birinin Cami Kapısı'ndaki Hanbelî Medresesi olması⁸⁹¹ da Meyyâfârikîn'de Mervânî Dönemi'nden beri süregelen Hanbelî eğitim geleneğine işaret etmektedir.

2.2.1.1.3. Malikiler

Maliki mezhebi ileri gelenlerinden Kadı Ebu Muhammed Abdulvehhâb b. Ali b. Nasr el-Mâlikî el-Bağdâdî, Mısır'da 422/1030-31 yılında vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'de bulunmuştur.⁸⁹² Kadı Abdülvahhab, Meyyâfârikîn'e gelmiş ve burada Abdulazîz el-Kettânî ile görüşmüştür. Daha sonra Meyyâfârikîn'den ayrılarak Siirt'e doğru hareket etmiştir. Bu şehrin Mervânîler Dönemi'ndeki Valisi İbn Allûn şairlerin irad ettikleri şiirleri Kadı Abdulvehhâb'a sunardı. Bir süre önemli bir Mervânî şehri olan Siirt'te kadılık da yapmıştır.⁸⁹³ Bu bilgilerde Maliki ulemanın Mervânî iktidarıyla iyi ilişkiler geliştirdiği ve ülkede resmi görevler üstlendiklerini göz önüne sermektedir.

409/1018-19 yılında Meyyâfârikîn kadısı olan⁸⁹⁴ ve 428/1036/1037 yılında vefat eden Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî,⁸⁹⁵ hem Âmid hem de Meyyâfârikîn Kadılığı'na getirilmiştir. İsmi *Hüseyin b. Ahmed b. Seleme Ebu Abdullah er-Rebeî ed-Dimeşkî* olarak kaydeden Zehebî onun Maliki fakihi olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁶ Maliki fakihin, Şafîî mezhebini benimsemiş bir ülkenin en önemli kentlerin birinde kadı olarak seçilmesi bu dönemdeki mezhebi çeşitliliğin ve mezheplere karşı hoşgörünün kanıtıdır.

⁸⁹⁰ el-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.373,377

⁸⁹¹ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

⁸⁹² İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, Ömer b. Garame el-Ömerî (Tah.), Darü'l-Fikir li't-Tabaa ve'n-Neşr ve'l-Tevzi', Byy. 1995, c.37, s.341; Eş-Şinterînî, *Ez-Zahîre fi Mehâsini Ehli'l-Cezîre*, c.4, s.516

⁸⁹³ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.41

⁸⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.123

⁸⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.132

⁸⁹⁶ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.460

2.2.1.1.4. Hanefiler

XIII. yüzyılda Meyyâfârikîn'de var olan üç medreseden biri olan Hanefi Medresesi idi ve bu medrese Şihabüddin Gazî tarafından inşa edilmiştir.⁸⁹⁷ Her ne kadar bu medrese sonradan yapılmışsa da Meyyâfârikîn'de kökleri eskiye dayanan Hanefi kitleye yönelik bir adım olduğu değerlendirilebilir.

Abdüsselam b. Muhammed b. Yusuf b. Bündâr Ebu Yusuf el-Kazvinî, Mutezili fikirlerini yazdığı tefsir kitaplarına işlemiştir.⁸⁹⁸ İnsanları Mutezile inancına çağıran Kazvinî'nin Hanefi mezhebine müntesip olduğu söylenmektedir.⁸⁹⁹

Mervânîler Dönemi'nde Hanefîler'in ciddi bir varlığından söz etmek güçtür. Zira bu bölgede Hanefilik, Selçukluların gelişinden sonra yayılmaya başlamıştır. Mervânî ülkesinde Hanefi mezhebinin yayılmasında özellikle Artuklu Beyliği'nin katkısı büyüktür. Nitekim Mervânîler Dönemi'nin sonu ve Artuklular Dönemi'nin başlangıcında bölgede Hanefi âlimlerin varlığına rastlıyoruz.⁹⁰⁰

2.2.1.1.5. Şiîler

Mervânîlerin vezirlerinden Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali el-Mağribi Şii idi ve devletin hükümdarlıktan sonraki en önemli görevi ona teslim edilmişti. Ebü'l-Kasım'ın inancındaki samimiyeti, ölmesine rağmen plan yapıp cenazesini Kufe'ye el-Gurra meşhedine taşıtmasından anlaşılmaktadır.⁹⁰¹

Mervânîler zamanında bölgede Şiiler mevcuttu. İbnü'l-Esîr'in övdüğü Buhtî Emir'i Ebu Abdullah Hüseyin b. Davud el-Beşnevî, İmâmîye yani İsna Aşeriye fırkasındandı. Onun Şiilik üzerine birçok şiirleri ve kasidesi vardır, bu nedenle Şiiler onu büyük şairleri arasında gösterirler.⁹⁰²

⁸⁹⁷ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

⁸⁹⁸ El-Kazvinî, *Et-Tedvîn fi Ahbar-i Kazvîn*, Azizullah Atâridî (Tah.), Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1987, c.3, s.178

⁸⁹⁹ Ebü'l-Vefâ el-Kureşî, *El-Cevahirü'l-Müdiye fi Tabakâti'l-Hanefiye*, c.2, s.421

⁹⁰⁰ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.43

⁹⁰¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.139; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.133

⁹⁰² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.161; Ayrıca bkz. M. Edip Çağmar, "Tacu'l-'Arus'ta Kürtler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research*, Kasım 2017, c.9, Sayı2, (Sayfa Aralığı 786-801) s.795; İmâmîye'den Mervânîler döneminde dikkat çeken en önemli şahsiyet kuskusuz Mervânîlerin saray şairlerinden biri olan Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Dâvud el-Kurdî el-Beşnevî'dir. Kaleme aldığı şiirlerde Ehl-i Beyt'e ve imamlara sıkça vurguda bulunur. Allah'tan başka ilah olmadığı, Hz. Muhammed Mustafa'nın O'nun peygamberi, Hz. Ali'nin peygamberin kardeşi, Hz. Fatıma'nın da temiz ve peygamberin kızı olduğunu bildikten sonra Allahu Teâla'nın onun canını hangi diyarda alacağını ve nerede yatacağını, eziyet çekip çekmeyeceğini umursamadığını söyler. Peygamberlerden sonra uyulacak kimse olarak 12 imamı gördüğünü ve onların tuttuğu yolu tutarak Rabbine hidayetle yöneleceğini söylemektedir. Kendisini

Mervânî ülkesinde Şiiilerin varlığına işaret eden bir başka bilgi ise Mervânîler döneminde başkent Meyyâfârikîn'den o dönemin dini lideri Şerîf el-Murtaza'ya gönderdikleri sorulara verilen cevaplardan derlenen “*Cevâbâtü Mesâilî'l-Meyyâfârikiyyât*” isimli fetva mecmuasıdır. Bu kitapta Meyyâfârikînîliler fıkhi ve itikadi sorularına cevap bulmaya çalışmışlardır.⁹⁰³

Bu dönemde Fâtımî Devleti'nin ve Şiiiliğin İslam dünyasında çok etkili olduğu görülmektedir. 399/1009 yılında Hille ve Rahbe'ye hâkim olan Salih b. Mirdas'ın Fâtımîler adına hutbe okutması,⁹⁰⁴ 401/1010-11 yılında Musul, Enbar, Kasr-ı İbn Hüreyre ve Medain'de Karvâş tarafından Mısır halifesi adına hutbe okunması,⁹⁰⁵ 402/1011-12 yılında Halep Hâkimi Ebu Nasr b. Lü'lü'nün Fâtımî halifesi adına hutbe okutması,⁹⁰⁶ 430/1038-39 yılında Mervânîlerin komşusu Nümeyrîlerin Fâtımîler adına hutbe okutuyor olmaları,⁹⁰⁷ Nümeyrîlerin Nasrüddevle ile ittifak kurmalarının ardından Abbasi Halifesi adına okutmaya başladıkları hutbeyi Fâtımî Valisi Enuştekin'in tehdidi ile tekrar Fâtımîler adına okutmaları,⁹⁰⁸ 448/1056-57 yılında Musul'da Fâtımî halifesi adına hutbe okutulması,⁹⁰⁹ Besâsîrî olayında Şam ve Diyar-ı Rebia'da Fâtımîler adına hutbe okunması,⁹¹⁰ yine Besâsîrî olayında Abbasi Halifeliğin merkezi olan Bağdat'ın Fâtımî destekçisi Besâsîrî tarafından alınıp hapsedilmesi ve hutbenin Sünni hilafetin kalbinde Şii Fâtımîler adına okunması, Mervânî sınırları boyunca Fâtımî hâkimiyeti ve nüfuzu ile buralarda Şiiiliğin var olduğunu kanıtlamaktadır. Mervânî sınırları boyunca Şii nüfuzu ve Şii inancına

Hiz. Muhammed'in Ehl-i Beyti'nin sevgisine bağladığını, onların dostu ve düşmanlarının düşmanı olduğunu, onların kurtuluş gemisi olduklarını, imamların yolunun Hiz. Muhammed'in yolu olduğunu ve dini konularda fetva makamı olduklarını söyler. Fatıma'nın geçtiği yerlerde bereket olur, zalimin islediği zulümden dolayı yüzünün kararacağını hak ehlinin ise yüzlerinin ağaracağını, cennet ve cehennemin tayin edicisi kendi efendisi olduktan sonra cehennemin kendisini yakmayacağını ilave eder. Daha sonra Hiz. Ali'nin halife seçiminde yaşananları anlatır ve Gadîr-i Hûm olayına atıfta bulunur. Hiz. Ali ve yandaşlarının velayetten dolayı sevindiklerini, karşıtlarının ise bu sevinçten mahrum kaldıklarını, Hiz. Muhammed'in Hudeybiye günü onun ilmine, adaletine ve kılıcının üstünlüğüne şahitlik ettiğini ifade eder. Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.46

⁹⁰³ Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.43,44

⁹⁰⁴ Merçil, “Mirdâsiler”, **DİA**, TDV, Ankara 2005, c.30, s.149

⁹⁰⁵ El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.200

⁹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.517

⁹⁰⁷ İbn İbri, **Muhtasar'üt-Tarihü'd-Düvel**, s.319

⁹⁰⁸ EnNüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.28, s.134

⁹⁰⁹ Bezer, “Ukayliler”, **DİA**, TDV, Ankara 2012, c.42, s.60

⁹¹⁰ İbn İmrânî, **El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ**, s.190

müntesip kimselerin var olması bunun Mervânî ülkesinde de var olduğu anlamına gelmektedir.

Şii ve Sünniler arasındaki gerginliklerin halka da yansıdığı görülmektedir. 444/1052-53 yılında Bağdat'ta Sünnilerle Şiiler arasında büyük karışıklıklar çıkmıştır. Olayları önlemek mümkün olmamış, halkın malları yağmalanmış ve devlet otoritesi ortadan kalkmıştır. Şiiler ezanı eskiden olduğu gibi “*Hayya alâ hayri'l-amel*” şeklinde okumaya başlamış, mescitlerine de “*Muhammed ve Ali beşeriyetin en hayırlılarıdır*” mealindeki ibareyi yazmışlardır. Bu durum, çatışmaları alevlendirmiş, Sünniler ve Şiiler arasında çıkan çatışmalarda olaylar büyümüştür.⁹¹¹

2.2.1.2. Hristiyanlar

İslam dininin Anadolu'ya girmesinden önce Anadolu'da Zerdüştiler ve Yahudilerin dışında nüfusun çoğunluğu Hristiyanlardan oluşuyordu. Hristiyanlar da iki ana mezhebe ayrılmışlardı. Bunlardan biri Ermeniler, diğeri ise Süryanilerdi. Süryaniler içerisinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle bölünmeler oluşmuştur. VI. yüzyıldan sonra bütün Süryaniler Antakya Patrikliğine bağlı üç büyük mezhebe ayrıldılar. Bunlar Nastûrîler (Doğu Kilisesi), Yakubîler (Süryani Ortodoks Kilisesi) ve Melkîler'dir. (Antakya Ortodoks Kilisesi)⁹¹²

Nasrüddevle döneminin arefesinde Mısır Halifesi Hâkim'in gayrimüslümleri kılıçla öldürdüğü,⁹¹³ kiliseleri yıktırdığı, müezzinler vasıtasıyla Hristiyanların İslam dinine girmeleri için çağrıda bulunduğu, aksi takdirde hakir görülecekleri konusunda halka duyurular yaptırdığı anlatılmaktadır. Hristiyanlardan dinlerini terk etmeyenler boyunlarına haç asacak, Yahudiler ise boyunlarına buzağı kafasına benzeyen bir cisim takacaklardı. Sağ el parmaklarına yüzük takmaları, at binmeleri yasaklanmıştı. Bazıları mallarıyla Rum diyarına kaçarken diğerkleri bu sıkıntılara katlanmak zorunda kalmışlardı. Hâkim, bu işaretleri taşımayan Hristiyan ve Yahudilerin katledilmesi için emir verdi. Yahudi ve Hristiyanlar hamama girdiklerinde Araplardan ayırt edilebilmeleri için küçük bir çan takmak zorundaydılar.⁹¹⁴

⁹¹¹ İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.109

⁹¹² Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.48

⁹¹³ İbnü'r-Rahib, **Tarihu İbni'r-Rahib**, Ebu Luvîs Şeyho El-Yesû'î (Haz.), Matbaatü'l-Âbâi'l-Yesû'îyyin, Lübnan 1903, s.137

⁹¹⁴ İbn İbrî, **Tarhü'z-Zaman**, s.99-100; Ayrıca bkz. El-Antakî, **Zeylu Tarihu'l-Mecmû'**, s.195

Mısır'da Hristiyan ve Yahudi tebaaya bunlar yapılırken Mervânîlerin Hristiyanlara karşı politikalarının son derece müspet olduğu söylenebilir. Nasrüddevle ve diğer hükümdarlar zamanında iç ve dış politikadan bağımsız bir şekilde insani olarak Hristiyanların hukunun gözetildiği konusunda elimizde bilgiler mevcuttur. Nasrüddevle'nin ağabeyi Emir Ebu Ali zamanında Meyyâfârikîn'de çıkan gerginlik sonucunda Müslüman Arapların şehirden çıkarıldığı ve kentte sadece Ermenilerle Yakubilerin kaldığı söylenmektedir.⁹¹⁵ Belli ki Mervânî yöneticileri Müslüman Arapları kendilerine tehdit olarak görürken, Hristiyanları bu kategorinin dışında algılıyorlardı.

Nasrüddevle'nin ağabeyi Mümehhidüdevle zamanında Gürcü kralından kaçıp kalabalık bir toplulukla Meyyâfârikîn'e sığınan bir soyludan bahsedilmektedir. Hristiyan olduğunu düşündüğümüz bu gruba sığınma imkânı verilmekle kalınmamış, Mervânî Veziri Şervîn'in güvenlik hizmetine verilmişlerdir. Mümehhidüdevle suikastın ardından Meyyâfârikîn'deki suikastçılara karşı gerçekleşen ihtilalde Nasrüddevle'nin karşı tarafında olmaları ve halkın üzerine ok yağdırıp⁹¹⁶ onları kırmaları sonucunda Nasrüddevle hükümdar olduğunda konumlarını kaybetmiş olmalıdırlar.

Bir başka bilgi ise Salar-ı Horasan olayında geçmektedir. Urfalı Mateos, Salar-ı Horasan, Mıcmıc ve İsulv adlı komutanların 511'de (6 Mart 1062-5 Mart 1063) Pağın ve Tılkhum Argın (Ergani) eyaletine girdiklerini, anlatılmaz bir katliam gerçekleştirdiklerini, Nasrüddevle'nin oğlunun katliam haberini aldığı anda esirlerin ülkesine satılmalarını istediklerini (kurtarmak için) ve bu kişinin iyi bir insan olduğunu, Hristiyanlara karşı merhametli olduğunu söylemektedir.⁹¹⁷

Hristiyan tebaya gösterilen itimat ve imkânın bir başka vechesi de Mervânî devlet kademelerinde görülen Hristiyan memurlardır. Mümehhidüdevle zamanında Polis Teşkilatı Müdürü İbn Fîlûs'un (Philos) Hristiyan olması,⁹¹⁸ İbn Hammar adlı Hristiyanın Nasrüddevle'nin oğlu Âmid valisi Sa'düdevle'ye divan kâtipliği yapması,⁹¹⁹ Nasrüddevle zamanında Vakıflar Müdürlüğü görevini İbn Şelita adında

⁹¹⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.98-99; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s. 411; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s. 88

⁹¹⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.111

⁹¹⁷ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s. 113-114

⁹¹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.111

⁹¹⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144

bir Hristiyanın yürütmesi⁹²⁰ ve Nasrüddevle'nin torunu Nâsırüddevle zamanında vezirliğini yapan Tabip Ebu Salim'in Hristiyan olması,⁹²¹ bize Mervânî devletindeki en kritik görevlerin Hristiyanlara verildiğini ve onlara son derece güvenildiğini kanıtlamaktadır.

Mervânîlerin polis teşkilatlarının yanı sıra askeri teşkilatlarının da Hristiyanlar tarafından yönetildiği görülmektedir. Mervânî Devleti ordusu içerisinde Mervânî ülkesindeki Araplar, Ermeni ve Süryanilerden Hristiyanlar bulunmaktaydı. İbnü'l-Ezrak, Hristiyanların Ebü'l-Kasım el-Mağribî ve Fahrüddevle İbn Cehîr'in vezareti arasındaki sürede devlet sistemine hâkim olduklarını ve yerleştiklerini söylemektedir.⁹²² İbnü'l-Esîr bu konuya işaret edip Mervânî Devleti'nin birçok naibinin (Nevvâb) Hristiyanlardan oluştuğunu⁹²³ hatta Âridü'l-Ceyş'in bile Hristiyan olduğunu dile getirmiştir.⁹²⁴

Nasrüddevle'nin canını emanet ettiği bilinen doktorları Hristiyan'dı. Nasrû'-devle'ye hizmet ettikleri bilinen Ubeydullah b. Bahtîşû, Zahidü'l-Ulema, Fadl b. Cerîr et-Tikritî ve Yahya b. Cerîr et-Tikritî Hristiyan'dılar.

Nasrüddevle döneminde Mervânî Veziri İbnü'l-Mağribî, Nusaybin metropoliti İliya en-Nasibînî ile oturumlar yapıp dini konuları tartışabilecek kadar müsamahakâr ve diğer din mensuplarına karşı düşmanca tavırlara girmeyecek ölçüde olgun biriydi. Mervânî iktidarının zirvelerindeki şahısların bu tarzdaki tutumları Hristiyan din adamlarının kişiliklerine ve dinlerine gösterilen saygıyı ifade ediyordu. Devlet yöneticilerinin yaklaşımları halka da yansıyor.

Önemli göstergelerden biri de Nasrüddevle zamanında (1034-1176) Yakubî Patriklik Kilisesi merkezinin Âmid'e taşınması olayıdır. Bu adım Mervânî yöneticileri ile Hristiyan tebaa arasındaki iyi ilişkilerin bir neticesiydi.⁹²⁵

Mervânî ülkesinin her tarafında Hristiyanlara ait ibadethanelerin dini vecibeleri özgürce yerine getirmeleri, bu dönemde bazı kişisel ve arazi olayların

⁹²⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156

⁹²¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.191

⁹²² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikâ**, s.149

⁹²³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-Arabî, c.8, s.299

⁹²⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, c.8, s.299

⁹²⁵ Osman Aydın, "Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi", **Hittit Üniverditesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007/1, c.6, sayı:11, s.8

dışında Hristiyanlara yönelik olumsuz bir tutumun olmaması Mervânî iktidarının Hristiyan tebaaları ile adil ve insani bir diyaloglarının varlığını ispatlamaktadır.

Nasrüddevle, ülkesindeki Hristiyanlara hoşgörü ve imkân kapılarını açmış olmasına rağmen dış ilişkilerinde dini kimliğini korumuştur. Örneğin Tuğrul Bey, Malazgirt'i 446/1054 yılında kuşattığında Nasrüddevle ona yardım ediyordu. Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'e yardım etmesini vassal-süzeren ilişkisi ile sınırlandırmak doğru değildir.⁹²⁶ Ayrıca Malazgirt Savaşı'nda Kürt güçlerinin gönüllü olarak bu savaşta yer almaları Mervânîlerin İslamî kimliklerinin tezahürü olarak okunmalıdır.⁹²⁷ Rûhâ'nın Bizanslılar tarafından 422/1030-31 yılında alınmasının ardından gerçekleşen olaylarda Müslüman devletleri Bizans'a karşı biraraya getiren aynı nedendi.

2.2.1.2.1. Ermeniler

Mervânî Devleti ile Ermeni Devleti komşu idiler. Ermeniler, hâkim oldukları Mervânîlere yakın bölgeler olan Sanasuna (Sason), Taron (Muş ve kuzeyi), Apahunik (Van Gölü'nün kuzeyi) ve Vaspurakan'da (Van Gölü'nün doğusu) Mervânîlerle komşu idiler. Hâkimiyet alanları Malatya'dan Kilikya bölgesine kadar uzanıyordu.

Mervânî döneminde Ermeni bölgeleri üzerinde Doğu Roma İmparatorluğunun emelleri vardı. Bu emellere ulaşmak için de çeşitli planlar uygulanıyordu. Bizanslılar hem dini hem de siyasi açıdan Ermenileri kuşatmıştı. Urfalı Mateos, Ermenistan'a hükmeden Greklerin Ermenilere yaşattıkları mezalimi detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Ermenistan'ın Greklerin elinden alındıktan sonra onların şerrinden kurtulduğunu ancak Bizans'ın Ermenilere karşı başka türlü mücadelelere giriştiklerini, Ermeni mezhebinin tetkik ettiklerini, kilise içinde kargaşa yarattıklarını, kavga çıkardıklarını, hakiki Hristiyanları inançlarından döndürmeye çalıştıklarını, cesur olanlarını öldürdüklerini, Ermeni Prens ve kumandanlarını şarktan çıkarıp kendi memleketlerinde ikame ettiklerini ve böylece bütün Hristiyanların esir ve köle olarak İran'a (Selçuklu idaresine) götürölmelerine sebep olduklarını söylemektedir.⁹²⁸ 885

⁹²⁶ Ripper bunun vassal-süzeren ilişkisi çevrevesinde gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.235-236; Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri", **Turkish Studies**, Vol.8/11 Fall 2013, p.1-15, Ankara Turkey, s.5; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.184; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.187-188; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.119

⁹²⁷ Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.186; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.118

⁹²⁸ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.112

yılında bağımsızlığını kazanan ve Bizans ile Müslümanlar arasında tampon bölge olan Ermeni Krallığı, Bizans tarafından küçük prensliklere bölünmüş ve ardından bu prenslikler topraklarını Bizans'a devretmek zorunda bırakılmışlardır. 966-967 yılında Taron (Muş ve kuzeyi),⁹²⁹ 1022 yılında Vaspurakan (Van Gölü'nün doğusu)⁹³⁰ ve 431/1039 ile 435/1043 yılları arasında Ani Krallığı topraklarını Bizans'a devretmiştir.⁹³¹ Bizans İmparatorluğu, Ermenileri yurtlarından edip İç Anadolu'ya yerleştirmiş, kalelerine karşılık Sebastia ve Kapadokya'yı onlara vermiş, Ermeniler buradan Kapadokya, Kilikya ve Suriye'ye yayılmışlardır.⁹³²

Mervânî bölgesinin kuzeyi ve batısı Ermenilerin kontrolünde olup onların yaşam alanıydı. Bir yandan Bizans'ın bölgeyi ele geçirip Ermeni nüfusunu dağıtması, bir yandan bölgede Mervânîlerin kuruluşu ile Kürtlerin yayılması ve bunun üzerine Türkmenlerin Ermeni bölgelerine yaptıkları akınların neticesi olarak bu bölgelerdeki Ermeni nüfusunun büyük ölçüde göçtüğü anlaşılmaktadır. Urfalı Mateos Greklerin Ermeni komutanları sürmek ve Ermeni tahtını yıkmakla önlerindeki kaleyi yıktıklarını ve aslında kendilerine zarar verdiklerini dile getirmiştir.⁹³³

Mervânîlerin kuruldukları yerlerin önceden Ermenilerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Bâd b. Dûstek'in faaliyet yürüttüğü ve devlet kurmaya başladığı ilk yer olan Van Gölü'nün batısı ve kuzeyindeki Apahunik Ermenilerin yaşadıkları yerlerdi. Mervânîoğullarının dayısı Bâd, Ermeni bölgesinde gaza faaliyetlerini yürütüyordu.⁹³⁴

Aynı safta görünen Bizans ile Ermeniler arasında Urfalı Mateos'un şahitliği ile kötü ilişkiler yaşanırken genel olarak Mervânîlerin Ermeniler ile dostluk ilişkileri geliştirdikleri görülmektedir. Bunun ispatı olarak Nasrüddevle'nin ağabeyi Ebu Ali Hasan'ın Senasine Kralı Senharib'in kızı ile evlenmiş olmasıdır.⁹³⁵ Ebu Ali'den sonra Nasrüddevle'nin de bu kadınla evlendiği görülmektedir.⁹³⁶ Gerçi Thomas Ripper,

⁹²⁹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.48

⁹³⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.49; Veya 412/1021 yılında olmuştur. Abbas Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", **Ankara Üniv. D.T.C. Fakültesi Araştırmaları Dergisi**, 6, No. 10-11 1968, s.11

⁹³¹ Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert" s.11; Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Yaşar Yücel&Bahaeddin Yediyıldız (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.1383

⁹³² Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.274

⁹³³ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.111

⁹³⁴ İbnü'l-Fuvatî, **Mecmeü'l- Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.5, s.536

⁹³⁵ Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.140

⁹³⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159

Mervânî ülkesinin içine sarkan Ermenilerin Sanasunk, Arapların Sasun olarak tanımladıkları yerde kalanların kendilerini Sanasnajk olarak isimlendirdiklerini ve bunların Ermeni kökenli değil de Urartuların soyundan geldiklerini söylemektedir.⁹³⁷

Dönemin tanığı olan Nâsır-ı Hüsrev'in Bâd zamanından Nasrüddevle dönemine kadar Mervânî kontrolünde olan Ahlat'ın Müslüman Ermeni sınırı olduğunu ve Ahlat'ta konuşulan diller arasında Ermenice'nin olduğunu söylemesi Müslümanların uzun süredir kontrol ettikleri şehirde Ermenilerin hâlâ yaşadığını kanıtlamaktadır.⁹³⁸

Sadece Ahlat'ta değil Mervânî ülkesinin hudutları ve iç kesimlerinin birçok yerinde Ermenîlerin izlerine rastlanmaktadır. Ebu Ali zamanında 384/994-95 yılında Araplar Meyyâfârikîn'den sürülünce kentte sadece Ermeni ve Yakubi Hristiyanların kaldığı söylenmiştir.⁹³⁹ Urfalı Mateos'a göre 1071-1072'de Urfa'da 20 bin Yakubi, 8 bin Ermeni, 6 bin Yunan ve bin kadar Latin Hristiyan bulunmaktadır.⁹⁴⁰ Ermeni takvimine göre 467 yılında (17 Mart 1018-16 Mart 1019) tarihinde Türkler Mervânîlerin kuzey sınırı olan Ermenistan'a saldırmış, Vaspurakan eyaletine (Van) girmiş ve Hristiyanları kılıçtan geçirmişlerdir.⁹⁴¹ 1062-1063 harekâtı anlatılırken Tel Hum, Bagin ve Argana'nın (Ergani) nüfusunun Ermeni olduğu söylenmektedir.⁹⁴²

Mervânî asrında sınırlarının kuzeyi ve batısında Ermeni nüfusu ve krallıklarının bulunduğu görülmektedir. Bu yüzyılda olaylar anlatılırken kaynaklarda Mervânîlerin kuzey sınırına Ermeniye denilmektedir. Mervânîlerin sadece kuzey ve batı sınır bölgelerinin dışında başkent Meyyâfârikîn dâhil devletin iç kesimlerinde de Ermeni nüfusunun yaygın olduğu izlenmektedir.⁹⁴³

Urfa'da 1120-1140 yıllarında çoğunlukla Hristiyan Ermenilerin yaşadığı söylenmektedir.⁹⁴⁴ Ayrıca yine Yakut el-Hamevî, (626/1229) Süveydâ'nın (Siverek) sakinlerinin çoğunun Hristiyan Ermeniler olduğunu söylemektedir.⁹⁴⁵ Katiî de (ö. 739)

⁹³⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.340

⁹³⁸ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s 50

⁹³⁹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.352

⁹⁴⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.338

⁹⁴¹ Matthieu D'Edesse, **Chronique De Matthieu D'Edesse (962-1136)**, Çeviren M. Eduard Dulaurier, Continuation De Gregorie Le Pretre, Jusqu'en 1162, s.40-41; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.48

⁹⁴² Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.113

⁹⁴³ El-Katiî, **Merâsidü'l-İttilâ'**..., H. 1412, c.1, s.60; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.537

⁹⁴⁴ Tara Enders; "The New Age Of Prophecy: The Chronicle Of Matthew Of Edessa And Its Place In Armenian Historiography" <https://www.academia.edu> (Erişim Tarihi: 24.09.2017)

⁹⁴⁵ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.3, s.286

zamanında aynı şeyi söylemektedir.⁹⁴⁶ Mardin’de 16. yüzyılda bile Yakubi ve Ermeni Hristiyanların sayısı Müslümanlardan daha çoktur, çevrede de çok sayıda manastır bulunmaktadır. Tur Abdin’deki nüfus kompozisyonunun Müslümanlar lehinde değişmeye başlaması ancak Mervânî hâkimiyetinin son bulmasını takiben, yani XII. ve XIII. yüzyıllardan sonra, yoğun Türkmen ve Kürt göçebe akınları sürecinde gerçekleşebilmiştir.⁹⁴⁷

2.2.1.2.2. Süryaniler

Nasrüddevle zamanında Süryanilerden Nastûrî, Yakûbî ve Melkîtlarin yaşadığı bilinmektedir. Bu gruplardan *Nastûrîlik*, V. yüzyılda Hz. İsa’nın tabiatı üzerinde meydana gelen Hristiyanlık tartışmalarından doğan bir mezhep olup adını Nestorius’tan almıştır.⁹⁴⁸ Miladi 5. asırda Diofizit (İki tabiatlı Tanrı) yorumları nedeniyle ayrı bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Nastûrîlerin önemli merkezlerinden biri, Nasrüddevle zamanında bir dönem Mervânî toprağı olan Nusaybin’dir.⁹⁴⁹

Mümeħhidüdevle zamanında Cebrâil bin Ubeydullah b. Bahtîşu ile Nasrüddevle zamanında Ebû Saîd Ubeydullâh b. Cebrâil b. Bahtîşu, Ebu’l-Hasan el-Muhtâr b. Hasan b. Abdûn İbn Butlân, Zâhidu’l-‘Ulemâ Ebû Saîd Mansûr b. İsa gibi Nastûrî tabipler Mervânîlere hizmet etmişlerdir.⁹⁵⁰

Mervânî Devleti’nin tezahürüne kadar Nusaybin, Nastûrî metropolitlik merkezi idi. Matran/Metropolit burada kalıyordu. Fakat Mervânî Devleti’ndeki Nastûrî Hristiyanların onlara tabi olup olmadıklarını bilinmemektedir. Buranın metropoliti İlyâ b. İsa, Nasrüddevle zamanında büyük bir ihtiram görmüştür.⁹⁵¹ Kardeşi Nasrüddevle’nin doktoru olan İlyâ’nın ilmi birikimi hem yazdığı kitaplar hem de Mervânî Veziri Mağribî ile yaptığı ilmi tartışmalardan anlaşılmaktadır. Eserlerine bakıldığında dil ve itikat yönünden birçok çalışma yaptığı görülmektedir. Vezir

⁹⁴⁶ El-Katîf, *Merâsidü’l-İttilâ’...*, c.2, s.758

⁹⁴⁷ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.339

⁹⁴⁸ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.48

⁹⁴⁹ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.49; Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2006, s.23; Doru, “Süryani Düşüncesinde Nusaybinli İlyâ’nın Önemi ve “Kitabu’l-Mecâlis” Adlı Eserinde Tanrı Görüşünün İslam Felsefesi ve Kelamı Açısından Değerlendirilmesi”, *Milel ve Nihal*, Sayı 2, c.8, 2011 s.55-56

⁹⁵⁰ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.49-51

⁹⁵¹ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.167

Mağribî, Nasrüddevle ile beraber gittiği Nusaybin’de İliyâ ile 26 Cemaziyülevvel 417 tarihinde ilmi oturumlar gerçekleştirmiş ve bunları yazıya dökmüştür.⁹⁵²

Mervânî hizmetinde bulunan bazı Hristiyan memurların ismi geçmekte; ancak hangi mezhepte oldukları bilinmemektedir. Aynı şekilde daha önceden kaynaklarıyla verildiği gibi bazı olaylarda Hristiyan veya Urfalı Mateos’un Urfa kuşatmasında (Ermeni takvimine göre 480/14 Mart 1031-12 Mart 1032)⁹⁵³ Süryanîlerin S. Sofî Kilisesi’ne kapandıklarını söylediği gibi sadece Süryani tabiri kullanılmaktadır.

Thomas Ripper, Mervânî Diyâr-ı Bekr’deki Nastûrî cemaatinin görece küçük olduğu görüşündedir. Orada evvelden var olmalarına karşın, Meyyâfârikîn bağlamında kendilerinden ilk kez 1018 yılında söz edilmiştir. Selçuklular, kenti 478/1085-86’da Mervânîlerden aldıklarında, patrikleri Awdisu İbnü’l-Arid’in burada bulunduğu söylenir. Daha geç dönemlerde Nusaybin’de bir Nasturî manastırı, Bitlis ve Re’sü’l-Ayn’da da birer Nasturi kilisesinin varlığına ilişkin tanıklıklar mevcuttur.⁹⁵⁴

VI. yüzyılda Monofizit doktrinin Süryaniler arasında yayılmasıyla buna öncülük eden Yakup (ö. 578) ismine nispeten bu inanca sahip olanlara *Yakubî* denilmiştir. Yakup, bir dönem Nasrüddevle’nin hâkim olduğu şehirler olan Nusaybin ve Urfa’da piskoposluk yapmıştır.⁹⁵⁵ Bu dönemin dikkat çeken önemli olaylardan biri de 1034 yılında Bizans’ın müdahaleleri nedeniyle Süryanî Monofizit Kilisesi patriklik merkezinin Mervânî toprağı olan Âmid’e taşınmasıdır.⁹⁵⁶ Bizans İmparatoru’nun Monofizit inancından döndüremediği patrik sürgünde ölünce, Yakubîler IV. Dionysius’u patrik olarak seçmişlerdir. İmparatorun kendisi için tutuklama emri verdiğinden haberdar olan Dionysius, kaçarak Mervânî ülkesine sığınmış, Âmid’e yerleşip orada kendisine tabi olan piskoposlarca kutsanmıştır. Böylece Âmid 1034-1176 arasında Yakubî Patriği’nin makamı olmuştur. Dionysius, kendisine ikinci merkez olarak da Mardin yakınlarındaki bir manastırı seçmiştir. Malatya’nın Bizanslı valisi, dönemin Mervânî Âmid valisine Dionysius’u kendisine iade etmesini isteyince,

⁹⁵² İliya En-Nasîbî, “Mecalis-u İliya...” s.2

⁹⁵³ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54

⁹⁵⁴ Ripper, **Diyaarbekir Merwanileri...**, s.346-347

⁹⁵⁵ El-Antakî, **Tarihü’l-Antakî**, s.409-410; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.51

⁹⁵⁶ El-Antakî, **Tarihü’l-Antakî**, s.409-410; Michel le Syrien, **Chronique de Michel le Syrien, Paris 1905**, III, 147

Mervânî temsilcisinin cevabı, ülkesine sığınan bir kimsenin düşmanlarına teslim edilmesinin veya dini inaçları yüzünden cezalandırılmasının caiz olmadığı biçimindedir. Ölümünün ardından Dionysius tıpkı kendinden sonraki patrikler gibi Âmid'deki büyük kiliseye defnedilmiştir.⁹⁵⁷

Yakubiler 1042 yılında IX. Yuhanna'yı, yani VIII. Yuhanna Bar Abdun'un yeğenini patrik olarak seçmişlerdir. Onun da makamı Âmid veya civarındadır. Kilise hiyerarşisine müdahale eden IX. Yuhanna 1057 yılında ölünce çıkan kavgalar sonucunda geçici bir bölünme oluşmuştur. Biri Âmid'de biri de Bizans toprağı olan Hısn-ı Mansur'da iki patriklik ortaya çıkmış ve Diyâr-ı Bekr'deki Patrik XII. Yuhanna Bar Susan geri çekilmiştir. Daha sonra, 1063-1072 yılları arasında tek patrik olarak tanınmış, Âmid'in yanı sıra Harran ve Meyyâfârikîn'de ikamet etmiştir.⁹⁵⁸

Mervânî başkenti Meyyâfârikîn'de erken dönemlerde Yakubîlerin varlığına ilişkin elimizde veriler bulunmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi Ebu Ali'nin Arapları şehirden kovmasının ardından, şehirde Ermeni ve Yakubîlerden başka kimse kalmamıştı.⁹⁵⁹

Mervânîler Dönemi'nde devlet kademelerinde bulunan Hristiyanlardan mezhebi bilinen önemli bir şahsiyet Fadl b. Cerîr et-Tikritî'dir. Fadl b. Cerîr et-Tikritî birçok ilimde bilgi sahibi olan birisi olup Mervânî Emiri Nasruddevle'nin doktorluğunu yapmıştır.⁹⁶⁰ “*Kitabu'l-Misbahi'l-Mürşid ile'l-Felahi'l-Hadi mine't-Tihi ila Sebili'n-Necat*” adlı eseri, Yakubi mezhebinin yorum anlayışı çerçevesinde kaleme alınmış bir eserdir.⁹⁶¹

Mervânî topraklarında yaşayan Yakubilerin sayısı, diğer Hristiyan mezheplerine mensup olanların toplamından fazla olduğu söylenmektedir.⁹⁶² XI. yüzyılda Meyyâfârikîn'de bir piskoposluk merkezinin olması burada yaşayan Yakubî nüfusunun varlığı için yeterli bir delildir.⁹⁶³ Aynı şekilde 1071-1072 yılında Urfa'da yaşayan Hristiyanların çoğunun Yakubî olduğunun söylenmesi bölgede yaygın

⁹⁵⁷ El-Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, s.409-410; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.271

⁹⁵⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.345

⁹⁵⁹ Stephanos von Taron, **Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte**, B. G. Teubner, Leipzig 1907, s.203; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.377

⁹⁶⁰ Chase F. Robinson, “İbn al-Azraq, His “Ta’rikh Mayyafariqin”, and Early Islam”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, Cambridge University Press, Third Series, Vol. 6, No.1, (April 1996), s.24-25; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.52

⁹⁶¹ Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.54

⁹⁶² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.347

⁹⁶³ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.341

olduklarını göstermektedir.⁹⁶⁴ Nasrüddevle'nin sağ olduğu tarihte Harran'a giden Nâsır-ı Hüsrev, buranın nüfusunun çoğunun Hristiyan olduğunu söylemektedir.⁹⁶⁵ Muhtemelen Harran'daki Hristiyanların bir kısmı Yakubî'ydi. Ayrıca Mervânî toprakları içerisinde kalan Âmid ve Tur Abidin bölgesinde de Yakubîler yaşamaktaydı.⁹⁶⁶

Hasımları tarafından 451 *Kadıköy Konsili*'nde kabul edilen iman ilkelerine bağlı kalan Roma Hristiyanlığına “*Melkî*” denilmiştir.⁹⁶⁷ Onlara göre Mesîh'in iki tabiatı, iki iradesi ve iki fiili vardır. Bunlardan biri Ezelî ve Kadîm olan yüce Allah'a ait, diğeri ise yaratılmış ve Meryem'den doğmuş olan insan İsa'ya aittir. Bu ikisinden Mesîh, bir *Uknûm* yani tek şahıs olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁶⁸

Mervânîler döneminde Meyyâfârikîn'de Melkîtlerin varlığını şehirdeki Melkî Kilisesi'nden anlamaktayız. Nasrüddevle, *Manzaratü'l-Atîk*'i ve bostanını yaptırdığında onun ve Darü's-Seyyide'nin yerinde büyük bir kilise vardı. Bu kilisenin mevcudatını Melkî Kilisesi'ne taşıtmıştı.⁹⁶⁹ Melkitlerin varlığı konusunda bu küçük detayın dışında başka bir veriye ulaşamadık. Fakat anlatılanlardan Nasrüddevle döneminde Melkîtlerin var olduğunu ve kiliselerinin Meyyâfârikîn'de faal olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.1.3. Yahudiler

Diyarbakır'da Yahudiliğin eski dönemlerden itibaren var olduğu belirtilmektedir. Kürt Yahudileri, Yahudilerin Asur ülkesinden sürgün edildikleri dönemden itibaren Diyarbakır'da yaşadıkları inancına sahiptirler.⁹⁷⁰

Yahudilik, Asurluların Filistin'den sürdüğü Yahudilerden bir kısmının göç etmesiyle Mervânî Devleti'nin kurulduğu bölgeye gelmiştir.⁹⁷¹ Hicri IV-VI. asırlarda

⁹⁶⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.338

⁹⁶⁵ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.54

⁹⁶⁶ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.339

⁹⁶⁷ Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, s.27

⁹⁶⁸ Uknûm, asıl esas, öz anlamlarını taşımaktadır. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük. Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.54

⁹⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108

⁹⁷⁰ Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.15

⁹⁷¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.161; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.304; Ünal, “Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır”, s.186

Meyyâfârikîn nüfusunun üç unsurdan oluştuğu ve en az nüfusa sahip olanların Yahudiler olduğu görülmektedir.⁹⁷²

Mervânî bölgesinde yaşayan Yahudi nüfusunun mahiyeti hakkında sonraki Seyyah Bünyamin et-Tulaytilî (561-569/1165-1173) önemli bilgiler vermiştir. Ona göre Harran'da yirmi, Nusaybin'de iki bin, Ceziretü İbn Ömer'de dört bin ve Re'sü'l-Ayn'da yaklaşık iki bin Yahudi yaşamaktadır.⁹⁷³ Meyyâfârikîn, Nusaybin, Ceziretü İbn Ömer, Re'sü'l-Ayn, Mardin, Harran ve İmâdiye'de Yahudiler ticaret ve el sanatlarıyla uğraşüyor, önemli ticaret yollarının geçtiği merkezlerde mahalleler halinde yaşıyor ama hiçbir zaman kalabalık bir nüfus grubu oluşturmuyorlardı.⁹⁷⁴ Endülüslü Yahudi Seyyah Ratisbonlu Rabbi Fetahiya, 1170-1180 yılları arasında bölgeye gelmiş, Nusaybin'de büyük bir Yahudi topluluğun bulunduğunu ifade etmiş, sinagogunun yanı sıra Kâtip Azra tarafından inşa edilmiş iki tane daha sinagogun olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁵

Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229) dönemine gelindiğinde hâlâ Meyyâfârikîn'de açık durumda olan havrada Yahudilerin dinî faaliyetlerini özgürce sürdürdükleri görülmektedir. Sayıları az olan Yahûdîler şehirde kendilerine ait bir mahallede oturup yine kendilerine ait bir çarşıya sahiptiler.⁹⁷⁶ İlk olarak Piskopos Maruta'nın Meyyâfârikîn'i kurduktan sonra ismi geçen Yahudi Sokağı'nın günümüze kadar kayıtları bulunmaktadır.⁹⁷⁷ Kazvinî (ö. 682) bu mahallenin yaşadığı zamanda var olduğunu belirtmektedir.⁹⁷⁸ Abdurrahkib Yusuf, bu mahallenin Meyyâfârikîn'in batı yarısında olduğunu söylemektedir.⁹⁷⁹ Meyyâfârikîn'de yaşayan insanlar, hâlen

⁹⁷² Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.52,59

⁹⁷³ Et-Tulaytilî, **Rihletü Bünyamin Et-Tulaytilî**, s.283,285,287; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.418; Şeref Han Bitlisî, **Şerefnâme**, s.12; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.32

⁹⁷⁴ Baskıcı, **10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadoluşunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) An kara 1994 s.16

⁹⁷⁵ Rabbi Petachia, **Travels of Rabbi Petachia of Ratisbon**, A. Benisch (Trc.), Londra 1856; Et-Tulaytilî, **Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî**, s.285; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.142; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler** s.60

⁹⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Bıldan**, c.5, s.238; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.195; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

⁹⁷⁷ Ripper, **Diýarbekir Merwanileri...**, s.349; Bu konuda ayrıca bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.418; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.32; Şeref Han Bitlisî, **Şerefnâme**, s.12; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s. 59

⁹⁷⁸ El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.566

⁹⁷⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.142; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.59

şehirdeki bir yer için Kürtçe olarak *Taxa Cuhuyan (Yahudi Mahallesi)* isminden haberdardırlar.

Âmid'de şahsi bir kütüphaneye sahip olduğu söylenen Mervânî Devleti kâtiplerinden Ebü'l-Ferec ez-Zehrecî'nin Yahudi olduğu nakledilmektedir. İbnü'l-Karih, yaptığı bir ziyaret esnasında kütüphanede gördüğü bazı Yahudi kitaplarına işaret ettiğinden onun da Yahudi olma ihtimali bulunmaktadır.⁹⁸⁰

Vezir el-Mağribî, Nusaybin'de Hristiyan Psikopos İliya en-Nüsaybinî ile yaptığı ilmi tartışmalarda Yahudilerin inançları, Âdem ve öncekilerin tarihleri, Yahudilerin yaptıkları tahrifatlar ve yüce ilimler hakkında münakaşada bulunmuştur.⁹⁸¹ Yahudiler bu münakaşalarda fiili olarak taraf olmasalar bile Mervânî memleketinde gündem oldukları anlaşılmaktadır.

Son Mervânî hükümdarı bir Yahudi'nin evine hapsedilmiş ve 1096 yılında (Aralık/Ocak 1096) burada vefat etmiştir.⁹⁸²

2.2.1.4. Diğer Dinî Gruplar (Zerdüştiler ve Sabîler)

Hristiyanlık yayılmadan önce Kürtlerin büyük bir bölümü Zerdüşti inancına mensuptu ve az bir kısmı ise putperestti. Hristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra Kürtlerin büyük bir kısmı Hristiyanlığa geçmiştir.⁹⁸³

Nasrüddevle zamanında Mervânî Devleti'den geçen Nâsır-ı Hüsrev, Bitlis'ten sonra Erzen'e gittiğinde, Parsîlerden bahsetmektedir.⁹⁸⁴ Abdurrahman Yusuf'a göre bu lafız, Erzen sakinlerinin bir kısmının veya civarının Zerdüşti olduğunu ispat etmektedir. Çünkü *Parsî* kelimesi, Zerdüşti inancında olanlara verilen bir isimdir. Bu isim hâlâ İran ve Hindistan'da kullanılmaktadır. Parsîler, İslam fetihlerinden sonra Zerdüştilik inancını terk etmemişlerdir. Fendîdâd adlı kitapta Fars asıllı Zerdüştilere *Parsî* denildiği kaydı mevcuttur.⁹⁸⁵ Yusuf, Nâsır Hüsrev'in Garzan'da (Erzen) şahit olduğu Zerdüştilerin Fars değil de Kürt olduklarını söylemekte, fakat herhangi bir delil getirmemektedir.⁹⁸⁶

⁹⁸⁰ El-Maarî, **Risaletü'l-Gufrân**, 9. Baskı, Aişe Abdurrahman Bintü'ş-Şatî (Tah.), Darü'l-Maarif, Kahire 1977, s.26-27; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.269 dipnotu

⁹⁸¹ İliya En-Nasibî, "Mecalis-u İliya..." s.40-44

⁹⁸² Şeref Han Bitlisî, **Şerefnâme**, s.12; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.418; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 32

⁹⁸³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.174

⁹⁸⁴ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.51

⁹⁸⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.174

⁹⁸⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.175

Ebu Ishak İbrahim b. Hilal es-Sabi'nin koleksiyonunda yer alan bir belgeye göre, Müslümanlar Harran, Rakka ve Diyâr-ı Mudar'ın geri kalan bölgelerinde yaşamakta olan Sabiîlere toplanma, kutsal mekânlarını ziyaret etme ve dini vecibelerini yerine getirme konusunda kolaylık sağlamışlardı. Sabiîlerin kutsal mekânları Harran idi.⁹⁸⁷ Yahya Said el-Antakî, 422/1030-31 yılında Harran'da Sabiîlerin yaşadığını ve onlara ait büyük bir tapınağın bulunduğunu söylemektedir.⁹⁸⁸ İbnü'l-Ezrak ve bazı tarihçilerin iddialarına göre Nasrüddevle döneminde Mervânîler Sabiîlerin merkezi olan Harran'a bir ara hâkim olmuşlardı. Nasrüddevle buraya hâkim olmamışsa bile Sabiîlerin merkezi olan Harran, Mervânî hududuna çok yakın bir yerdeydi. Ayrıca Makrizî (ö.1442) yıldızlara taptıklarını söylediği Sabiîlerin Irak, Sevad, Harran ve Ruha'da yaşadıklarını kaydetmiştir.⁹⁸⁹ Buradan Sabiîlerin yaşadıkları yerin Harran ile sınırlı olmadığı ve geniş bir alanda yaşadıkları anlaşılmaktadır.

2.2.2. Etnik Yapı

Dinsel Yapı bölümünde değindiğimiz gibi Ermeni ve Süryaniler Müslümanlardan sonra en çok bölgede yaşayan etnik gruptur. Mervânîlerin batı ve kuzey sınırlarının ötesinde yoğun bir şekilde görülen Ermeni ve Süryani nüfusu Mervânî ülkesinin içinde de mevcuttu. Bu etnik grubun Mervânî ülkesinin çeşitli bölgelerinde ibadethaneleri bulunmaktaydı.

2.2.2.1. Grekler (Rumlar)

Diyâr-ı Bekr'de yaşayan etnik grupların Türk, Kürt, Arap, Acem, Ermeni, Süryani, Grek,⁹⁹⁰ Deylemî⁹⁹¹ ve Fars gibi farklı etnik gruplardan oluştuğu bilinmektedir.

X. ve XI. asırda Anadolu ve Mervânî topraklarında Grek nüfusunun olduğu muhakkaktı. Çünkü Bizans'a egemen olan zümre onlardı.

⁹⁸⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.349

⁹⁸⁸ El-Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, s.429; El-Antakî, **Zeyl-i Tarihi'l-Mecmû'**, s.265

⁹⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.131; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.329; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.222; El-Makrîzî, **Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk**, 1. Baskı, Muhammed Abdülkadir (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 1997; c.1, s.104-105

⁹⁹⁰ Baş, **Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme**, s.16

⁹⁹¹ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.304

Yakût'a göre Meyyâfârikin'de Grek (Rum) binaları vardır çünkü orası onların beldeleridir. İsa Mesih zamanından kalan bir de kilise burada bulunmaktadır.⁹⁹² O, Malazgirt'te de Greklerin yaşadığını bildirmektedir. Rumların burada olduğu konusunda Yakut el-Hamevî'nin sözleriyle⁹⁹³ ikna olmadığını söyleyen Abdurrahman Yusuf, İbn Cübeyr ve Minorsky'nin bunu zikretmelerinden sonra kani olduğunu söylemektedir. Mervânîlerden önce üçüncü asrın sonuna kadar bir Grek taifenin Diyâr-ı Bekr'in kuzeyindeki Şımşât ve Malatya civarında olduğu bilinmektedir. İbn Cübeyr'in tanıklığı ile Bizanslı azınlığın Hicri VII. asra kadar Düneyser ve Re'sü'l-Ayn arasındaki Karyetü'l-Cisr adlı köyde kaldığı anlaşılmaktadır.⁹⁹⁴

2.2.2.2. Araplar

Ortaçağ'da el-Cezîre'nin etnik yapısı, İslamiyetin ortaya çıkışından bir süre önce başlayan ve İslamiyetin intişarıyla hızlanan Arap kabilelerinin göçleriyle kesinlik kazanmıştır.⁹⁹⁵ Hz. Ömer zamanında İyâd b. Ganem eliyle Harrân, Rakka, Karkîsiyâ, Nusaybin, Sincâr, Âmid, Meyyâfârikîn, Kefertûsâ, Tûr Abidîn, Hısn-ı Mardîn, Dârâ, Kardâ, Bezebdâ, ve Erzen'in alındığı söylenmektedir.⁹⁹⁶ Böylece bölge daha Hz. Osman Devri'nde (23-35/644-656) buraları yurt tutan Arap Kabileleri Mudar, Rebia ve Bekir'den dolayı Diyar-ı Mudâr, Diyar-ı Rebiâ ve Diyâr-ı Bekr adlarıyla anılır olmuştur.⁹⁹⁷

Erken dönemde Van Gölü'nün güneyine bu kabileler göçerken Arap Kaysîler, Van Gölü'nün kuzeyindeki Apahunik Bölgesi'nde koloniler kurmuşlardır. Kaysîlerle bağlantılı olan Kaysik Hanedanı, muhtemelen sekizinci yüzyılın sonlarında oraya yerleşmiş ve 860'lı yıllarda bulundukları yerde bir Müslüman Emirliği kurmuştur. Vassal olarak Ermeni krallığına bağlanmış, Ermeniler de 915 yılından sonra Bizans'ın hükümranlığını tanımışlardır. İbnü'l-Ezrak, Hamdanî Seyfûddele'nin Ermenistan'a yaptığı seferde, Kaysîlerin kendisini geçici olarak süzeren kabul ettiklerini söylemektedir. O esnada Kaysîlerin hakimiyet alanı, Malazgirt, Ahlat, Erciş, Bergiri

⁹⁹² Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, c.5, s.236; Bekir Biçer, "İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkında Rivayetler", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 7, Sayı XVII, s.165-187, DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh416_Mart_2014, s.182

⁹⁹³ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, c.5, s.202

⁹⁹⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.144

⁹⁹⁵ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.41

⁹⁹⁶ İbnü'l-Fakîh, **Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân**, s.132

⁹⁹⁷ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.41

ve Bitlis'i kapsıyordu. 358/968-969 yılında Bizanslılar Malazgirt'i ele geçirince bu emirlik ortadan kalkmıştır.⁹⁹⁸

İbn Havkal, (X.yy.) Cezire'de Rebia ve Mudar'dan kabilelerin meskûn olduğunu, bu zamanda Kays-ı Aylân kısmından Beni Kuşeyr, Beni Nümeyr, Beni Ukayl ve Beni Kilâb'dan çok sayıda insan geldiğini, Harran, Cısr-i Menbic, Habur, Hânûka, Arabân, Karkîsyâ ve Rahbe gibi yerleri de aldıklarını⁹⁹⁹ Re'sü'l-Ayn'da da Arapların meskûn olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁰⁰ Rebia Kabilesi'nin önemli kollarından biri olan Teymîler ile birlikte Bekr Kabilesi'nin bazı boylarının da Meyyâfârikîn'e yerleştiği bilinmektedir.¹⁰⁰¹

Erken dönemdeki göçlerin ardından X. asrın sonlarına doğru Mervânîlerin güneyinde Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Rebia diye tabir edilen yerlerde Mervânîler ile çağdaş olan iki Arap Emirliği kurulmuştur. Diyâr-ı Mudar'da Nümeyrîler,¹⁰⁰² Diyâr-ı Rebia'da ise Ukaylîler¹⁰⁰³ hüküm sürüyor, Mervânîler güney kısmı Arap nüfusu ve Arap Emirliklerinden oluşuyordu. Mervânîler ile beraber Ukaylî ve Nümeyrîlerin ortak özelliği üçünün de Hamdânî Devleti topraklarında kurulmuş olmasıdır.

Arapların bu bölgede yayılmasında burada Arap Hamdani Devleti'nin kurulmasıyla hız kazanmıştır. Hamdanilerin en güçlü hükümdarlarından Seyfûddeve b.

⁹⁹⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.336-337

⁹⁹⁹ İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.155

¹⁰⁰⁰ İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.149

¹⁰⁰¹ Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

¹⁰⁰² Nümeyrîler, Âmir b. Sa'saa kabilesinin dört ana kolundan biridir. İslam fetihlerinin ardından Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya (el-Cezîre ve Diyâr-ı Mudar) göç etmişlerdir. Yemame'de kaldıkları kaynaklarda belirtilmektedir. Benî Nümeyr, Yemame'den Rakka, Suruc, Nusaybin, Rahbe, Harran ve Musul civarına göç etmiştir. X. yüzyılda Hamdânîlere tabi olmuşlardır. Vessâb b. Sâbık en-Nümeyrî 990 yılı içerisinde Hamdânîlerden bağımsızlığını elde edip Harran'da bir emirlik kurmuştur. Dağılma sürecine giren Hamdânîlerin topraklarının bir kısmını ele geçirmiş, bir süre Ruhâ'ya hakim olmuşlardır. Bkz. Vida, "Nümeyr", **İA**, MEB, İstanbul 1964, c.9, s.373-374; Tomar, "Nümeyr b. Âmir", c.33, s.302

¹⁰⁰³ İslâmiyet'ten önce Necid ve Yemame'nin kuzeyinde yaşayan Benî Ukayl, daha sonra çeşitli bölgelere dağıldı. IV. (X.) yüzyılda Bahreyn'deki yurtlarından çıkarılan Ukaylîler el-Cezîre'ye göç etti ve Musul'da hüküm süren Hamdânîler'e tâbi oldular. Kendilerinden önce bölgeye gelen soydaşlarıyla birleşerek zamanla güçlerini arttırdılar. Son Hamdânî emîri ile beraber Remle hâkimi ile yaptıkları savaşta onunla birlikte yenilgiye uğradılar. Bu olaydan sonra Hamdânîlerin yıkılmasının (369/979) ardından Mervânîler'in kurucusu Bâd, 373'te (984) Musul'u hâkimiyetine aldı. Büveyhîler ertesi yıl Bâd'ı mağlup edip Musul'u geri aldılar. Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve'nin izniyle Musul'a dönen Hamdânîler'den Ebû Tâhir İbrâhim ile Ebû Abdullah Hüseyin, Mervânîlerden Ebu Ali karşısında başarısız olunca Nusaybin'deki Ebû'z-Zevvâd Muhammed b. Müseyyeb el-Ukaylî'den yardım istediler. Cezîretü İbn Ömer ve Beled'i de alan Ebû'z-Zevvâd, Ebû Tâhir İbrâhim ve oğlunu öldürüp Musul'u ele geçirdi (380/990) ve Musul'da Büveyhîler'e bağlı Ukaylîler hânedanı kuruldu. Bkz. Bezer, "Ukaylîler", s.59; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.160

Hamdan Meyyâfârikîn'e çok önem vermiştir. Döneminde Meyyâfârikîn surlarında başlatılan tahkimatın kendisinden sonra da devam ettiği bilinmektedir.¹⁰⁰⁴ Araplar ele geçirdikleri bu topraklarda kalıcı olabilmek için bir taraftan şehirleri tahkim ederken bir taraftan da Arapları bölgeye çekiyorlardı. Van Gölü'nün kuzeyinde Kaysilerden iki asır sonra Mervânîlerin kuzey sınırı olan Ahlat'tan geçen Nâsır Hüsrev, burada Arapça'nın konuşulan üçüncü dil olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰⁵

Kürtlerden önce Arapların bu coğrafyayı ele geçirmeleri ve bu bölgede yerleşmeleri Kürtlerin burada yayılmalarını kolaylaştırmıştır. Mervânîlerden önce Arap Kaysîlerin Van Gölü'nün kuzeyindeki Apahunik bölgesinde 860'lı yıllardan 358/968-969 yılına kadar burada devlet kurmaları sayesinde bölge İslam fethine aşına olmuş ve yine Van Gölü'nün güneyinde Mervânîlerden önce göçlerin ardından Arap Hamdanî Devleti'nin kurulmuş olması Müslüman bir devletin kurulması için zemin oluşturmuştu. Nitekim Bizans İmparatorluğu, Bardas Skleros isyanıyla (976-979) sarsılınca Mervânî Hanedanı'nın kurucusu Bâd, Malazgirt'e hâkim olabilmıştır. Apahunik kentlerindeki uzun yıllara dayanan Müslüman-Arap etnisitesinin varlığı hem Bizans hâkimiyetinin buralarda yerleşmesini zorlaştırmış hem de bölgenin Müslüman Kürtlerce geri alınmasını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle Markwar, Arap Kaysîleri Mervânîlerin öncüsü olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁰⁶

Hamdanîlerin başkenti Meyyâfârikîn, Mervânîlerin eline geçtiğinde Araplarla Kürt yöneticileri arasında çekişmeler ciddi boyutlara varmıştı. Özgüvenleri o kadar yüksekti ki Mervânî başkentinde hanedan üyelerinden biri çarşıda onların gadrine uğrayabiliyordu. Meyyâfârikîn'de vuku bulan olayın akabinde sürülen Arapların çoğunlukla Âmid'e gittiği anlaşılmaktadır. Bu olay üzerine Arapları Meyyâfârikîn'den çıkaran Nasrüddevle'nin ağabeyi Ebu Ali, sürgün edilenlerin yerleştiği Âmid girişinde suikasta uğramıştır. Sürgün olayıyla gerekçelendirilen bu olayın Mervânî Devleti'ne etkisi çok ağır olmuştur. Ebu Ali'nin öldürülmesi, Âmid'in 28 yıl direkt olarak Mervânî kontrolünden çıkmasına ve Âmid'in Mervânîlere karşı muhalefet merkezi olmasına neden olmuştur.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.269-272

¹⁰⁰⁵ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.50

¹⁰⁰⁶ Bu konuda bkz. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.336-337

¹⁰⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.82,83,84; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.336-337; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

O dönemde yaşayan Araplar günümüzde bazı bölgelerde de varlıklarını sürdürmektedirler. Abdurakib Yusuf, Sason civarında halen Arap kabilelerin bulunduğunu, bazılarını 1995-1996'da İstanbul'da gördüğünü, bu kabilelerin Belekân, Şîgo, Sarmî ve Bedrî Kabileleri olduğunu, (بلکان شیگو وصارمی و بدري) hem Arapça hem de Kürtçe konuştuklarını söylemektedir.¹⁰⁰⁸ Günümüzde halen Mardin ve Siirt bölgesinde Araplar bulunmaktadır. Ayrıca Diyâr-ı Bekr bölgesinde kendilerini “Seyyid” olarak bilen ve ifade eden Kürtler mevcuttur.

2.2.2.3. Kürtler

İslamî dönemden önce ve İslamî Dönem’de Kürtlerin meskûn olduğu yerlerden diğer bölgelere göçtükleri ile ilgili bilgiler vardır. Kürtlerin atalarının Asur İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Azerbaycan’dan batıya doğru Dicle’ye kadar yayıldıkları ve Ermenilerin onlara Van Gölü’nün güneyini bıraktıkları nakledilmektedir.¹⁰⁰⁹

Onuncu yüzyıl, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın en geniş haritasını göz önüne sermektedir. X. asrın ikinci yarısı Kürtlerin devletleşmesi açısından önemli bir tarihtir. Bu asır Kürtlerin yayıldığı ve yaşadığı zemini ifade etmekte ve güçlerinin nispetini göstermektedir.

Revvâdiyetü’l-Hezbânî Devleti, 954 yılında Azerbaycan’da kurulmuş, başkenti önce Tebriz sonrasında Meraga olmuş ve 1229-1230 yılında yıkılmıştır. *Şeddâdî Devleti* ise 951 yılında Ermeniy’e kurulmuştur, başkenti Dvin’dir. Hâkimiyet alanı Azerbaycan’da Arran’a kadar ulaşırken, Ani’ye kadar sınırlarını genişletmiştir. *Hasanveyhî Devleti*, Bezirgân Kabilesi’ne mensup Hasneveyh b. Hüseyin tarafından 959 yılında kurulmuştur. Süleymaniye ve Kirmanşah, Nihavend ve Azerbaycan sınırına yakın Hemedan’a kadar egemen olmuştur. 1012 yılında Büveyhîler tarafından bu devlete son verilmiştir. *Annâzî Devleti*, Şâzencân Kabilesi’nden Ebû’l-Feth Muhammed b. Annâz tarafından Hulvân mıntıkasında 991 yılında kurulmuştur.¹⁰¹⁰ Bu Çalışmamıza konu olan, Anadolu’nun münbit coğrafyasında kurulan ve Nasrüddevle’nin hükümdarlık ettiği bir başka Kürt Devleti de *Mervânîler*dir.

¹⁰⁰⁸ Yusuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekkiye...*, c.2, s.139

¹⁰⁰⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.324

¹⁰¹⁰ Yusuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekkiye...*, c.2, s.66,67

Görüldüğü gibi X. yüzyılın ikinci yarısında aynı anda beş Kürt Devleti'nin Doğu Irak, İran'ın kuzeybatısı, Ermenistan, Azerbaycan ve Diyâr-ı Bekr'de kurulduğu görülmektedir. Buna binaen Kürt nüfusunun devlet kurdukları bölgelerde olması gerektiği söylenebilir.

Diyâr-ı Bekr bölgesinde Kürtlerin Dicle'nin doğusunda kalan bölgede yerleşik oldukları görülmektedir. Âmid ve Meyyâfârikîn gibi bu alanın dışında kalan yerlerde incelediğimiz kaynaklarda Kürt nüfusunun varlığı konusunda bugünkü mevcut durumu destekleyecek bilgiler bulunmamaktadır. Nasır-ı Hüsrev'in ziyaret ettiği Ermeniyeye sınırı sayılan Ahlat'ta bile sadece Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğu söyleniyordu.¹⁰¹¹ Daha önceden değindiğimiz gibi başkent Meyyâfârikîn gibi bir yerde Arapların baskısı devlet otoritesini görmezden gelecek bir seviyedeydi. Siverek, Urfa ve Cizre'nin batısında Arap, Süryani, Ermeni ve Rumların (Greklerin) isimleri anılmakta, Kürtlerden bahsedilmemektedir. Van Bölgesi Ermeniler tarafından Vaspurakan, Muş civarı yine Taron, daha yukarı kısım Apahunik diye adlandırılmakta ve buralarda Bizansla boğuşan Ermeniler bulunmaktadır. Meyyâfârikîn'in kuzeydoğu kısmında Thomas Ripper'in başka bir millete nispet ettiği ve kaynaklarda Ermeni olduğu söylenen Senasine Krallığı bulunmaktaydı. Yine Diyâr-ı Bekr'in güneyindeki geniş coğrafyada ise bu dönemde Arap nüfusunun yoğun olduğu ve bu nüfusun Ukaylî ve Nümeyrî denilen iki devlete dönüştüğü görülmektedir. Kürtlerin meskun olduğu bölgeye bakıldığında ise Dicle'nin doğusunda aşiretler halinde yaşadıkları görülmektedir.

Bin yıl öncesindeki tablo böyle iken günümüzde yüz binlerce nüfusu barındıran ve neredeyse tamamının Kürt olduğu kentlerin nasıl dönüştüğü sorusu akla gelmektedir. Mervânî tarihi konusunda araştırma yapan Thomas Ripper ve Abdurrahman Yusuf, dönemin kaynaklarının dilinden Dicle'nin doğusunda yaşayan Kürtlerin Mervânîlerin kuruluşuyla beraber batıya doğru yayıldıklarını söylemektedirler. Kürtlerin batıya ve Kuzey Anadolu'ya yayılmalarını sağlayan ikinci etken ise Türkmen akınlarıdır. Bu akınlar esnasında bazı bölgeler boşalmış ve buralarda nüfus değişimi olmuştur. Türkmen akınları ve Mervânî tazyikinden önce Bizans'ın Ermeni nüfusunu buralardan taşıma politikasını da unutmamak gerekir. Daha öncesinde de Arap fetihleri ve Arapların kurmuş oldukları devletler ilk olarak Müslüman kavimlere

¹⁰¹¹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50

bölgeye yerleşme zemini oluşturmuştur. Bilindiği gibi Mervânîler Arap Hamdanî Devleti'nin topraklarında kurulmuş ve Mervânîlerin kurulmasından birkaç yıl önce Bizans'a karışan Mervânî bölgesinin kuzey taraflarında kalan Arap Kaysîlerin kurulduğu yerlere yayılmışlardır. Ayrıca o günün koşullarında nüfusları onbinlerle ifade edilen kentler, savaşla alındıklarında şehrin etnisitesi önemli oranda değişebiliyordu. Nüfusu çok olan kentlerin biraz daha buna direnci olmasına karşın az nüfusa sahip yerlerde etnik renk tamamen değişebiliyordu. Nasıl ki Türkmen akınları ve göçleri XI. yüzyıl öncesinde Anadolu'da var olmayan bugünün Türk nüfusunu açıklamaktaysa, Kürtler için de Dicle'nin batısı ve Kuzey Anadolu'daki durumun izahı aynı gerekçelere dayanmaktadır. Anadolu'ya XI. yüzyıldan sonra gelen Türkmenler ile birlikte Kürtler de batıya yayılmış ve sonrasında bugünün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin çoğu ve Doğu Anadolu'daki bazı bölgeler siyasi olarak değil de mülkiyet olarak Kürtlerin elinde kalmıştır.¹⁰¹²

İslam fetihlerinden sonra değişik tarihlerde Diyâr-ı Bekr'in değişik yerlerine Kürtlerin göç ettikleri konusunda rivayetler bulunmaktadır. Araplarla beraber Meyyâfârikîn'e Kürtlerin geldiği ve etnik yapısının önemli değişikliklere uğradığı,¹⁰¹³ Babek isyanından sonra Kürtlerin Bizans topraklarına kaçtıkları bir başka rivayettir.¹⁰¹⁴

İslami Dönem'de Kürtlerin hâlâ Azerbaycan'da yaşadığı, buradan İslam coğrafyasının diğer bölgelerine yayıldığı söylenmektedir.¹⁰¹⁵ Mervânîlerle birlikte Müslüman Kürtlerin Zagros Dağlarının doğusundan batıya yani Anadolu'ya geldikleri, ayrıca zaman içinde Musul civarındaki Kürtlerin de Diyarbakır çevresine geçtikleri ve Anadolu'ya yerleştikleri, 980'li yıllardan itibaren Anadolu'da Müslüman Kürt varlığının teşekkül ettiği zikredilmektedir.¹⁰¹⁶

X. ve XI. yüzyıllarda Kürt Aşiretlerinin yaşadığı ve Kürt nüfusunun olduğu yerler konusundaki rivayetler önemlidir. Dicle'nin doğusunda yaşayan bu Kürt Aşiretleri Mervânî Devleti'nin gücünün kaynağı olmuşlardır. Bunlardan biri Siirt ve

¹⁰¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c1, s.14-30,131-137/c.2, s.137; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.318,319,325,333,403,561; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.193

¹⁰¹³ Söylemez, "Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

¹⁰¹⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.326

¹⁰¹⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.324

¹⁰¹⁶ Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.198

Hizan yani Şîrvân bölgesinde yaşayan ve Mervânî Devleti'ni tesis eden *Hârbuhtî* Aşireti'dir. İbnü'l-Ezrak, Bâd b. Dustek ve emirlerin babası Mervân'ın bu aşiretten olduğunu zikreder.¹⁰¹⁷ Mervânî ailesinin de Siirt ve Hizan arasındaki Kurmâs Köyü'nden oldukları rivayet edilmektedir.¹⁰¹⁸

İbn Haldûn, Bâd'ın Diyâr-ı Bekr sınırındaki *Hamîdî* Kürtlerine mensup olduğunu söylemektedir.¹⁰¹⁹ Sibî İbnü'l-Cevzî, Bâd'ın Hizan ve Maden arasında olduğunu belirtmiştir ve aşiretinin burada yaşadığını söylemektedir.¹⁰²⁰ Hamîdî Aşireti'nden olan Bâd'ın babasının Siirt Emiri olduğu söylenmektedir.¹⁰²¹

Bir başka aşiret ise büyük bir aşiret olup Diyâr-ı Bekr bölgesinin güney kesiminde emirliğini kuran ve merkezleri *Şâtân Kalesi* olan *Cûbîye* (الجوبية) Aşireti'dir. Bu emirliğin hükmü hicri VI. asrın ikinci yarısının sonuna kadar devam etmiştir. Cûbîye (Şûbîye) emirliği, Beşneviye ve Buhtîye Emirliği gibi Mervânî Emirliği bünyesindeki emirliklerden biridir. İbnü'l-Esîr, Cûbî Aşireti'nin Cûb el-Kürdî'ye nispetle Kürtlerden kalabalık bir aşiret olduğunu söylemektedir.¹⁰²² Yakut el-Hamevî bu kalenin Hısn-ı Keyfa'ya yakın bir yerde olduğunu ve burada Kürtlerin yaşadığını belirtmektedir.¹⁰²³ İbnü'l-Ezrak, Reis Ebu Abdullah Muhammed b. Mûsık b. Muhammed b. Menkelân b. Afşîn'in, Cûbiyeli bir kadınla evli olduğunu söylemektedir.¹⁰²⁴ Thomas Ripper, tezinin sonundaki haritada Cûbî Aşireti'ni Hısn-ı Keyfâ ile Fenek Kalesi arasında göstermiştir.

Kaynaklarda ismi zikredilen bir başka Kürt Aşireti *Beşnevîler*dir. Beşneviye Aşiret Botân bölgesinde yerleşik olan ve burada kurmuş olduğu güçlü emirlikle sınırlandırılmayacak bir Kürt Aşireti'dir. Merkezi, Cezîre'nin kuzeydoğusundaki Fenek Kalesi'dir. Bu beyliğin kuzey kısmı Mervânî Devleti ile paylaşılmıştı.¹⁰²⁵

Hicri VII. asra kadar tarihçiler Botan Irmağı'nın doğusunda oturan Kürtlere *Buhtî* veya *Botî* Kürtleri ismini vermişlerdir. Emirliklerinin merkezi *Cerdeki Kalesi* yani Gûyan Vadisi'nde kalan, Cudi'nin doğusundaki *Gûrgîl* idi. İbnü'l-Esîr, Buhtî

¹⁰¹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.49,59; Bu aşiretin isminin doğrusu Çarbuhtî'dir.

¹⁰¹⁸ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.13

¹⁰¹⁹ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.537

¹⁰²⁰ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.12

¹⁰²¹ Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.41

¹⁰²² İbnü'l-Esîr, *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.1, s.304; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.131

¹⁰²³ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldan*, c.2, s.265

¹⁰²⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.262

¹⁰²⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.1, Mektebetü'l-Mesnâ, Bağdat Bty, s.157; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.3, s.1045; El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.431-432

Kürtlerinin yerini Cizre'nin doğusu olarak kaydetmiştir.¹⁰²⁶ İslam coğrafyacılarından Yakut el-Hamevi el-Katî'nin eserlerinde Ez-Zevezân bölgesinde yaşadıkları anlatılmaktadır.¹⁰²⁷ Ripper'in haritasında bu aşiret Erzen, Siirt, Hizan ve Bitlis bölgesinde gösterilmiştir. Ripper başka bir yerde Garzan'da (Erzen) Buhtî Kürtlerinin, Hasankeyf'te ise *Cûbi Kürtleri*'nin yaşadığını savunmaktadır.¹⁰²⁸ Botan'ın diğer kısmında oturan Kürtlere de *Beşneviye* deniliyordu.¹⁰²⁹

Buhtîye Emirliği Mervânî Devleti'ndeki güçlü emirliklerdendi. Emirlerinden sadece Mûsik b. Mücellâ'nın bilgisi bize ulaşmıştır. Nasrüddevle'nin oğlu Cezîre Valisi Ebû'l-Harb Süleyman tarafından hapsedilmiş, hapiste ölmüş veya öldürülmüştür. Sonrasında Süleyman öldürülmüş ve Nasr b. Nasrüddevle ile yaptıkları savaşta yenilmelerinin ardından yapılan barış görüşmeleri sonuçsuz kalmış ve bu muntika Mervânî egemenliğinden çıkmıştır.¹⁰³⁰ Bu emirlik İbnü'l-Esîr'in (ö. 632) zamanına kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁰³¹

Kikân Aşireti ise Mervânî Devleti zamanında ve öncesinde de vardı. Mes'udî, bunların bir Kürt aşireti olduğunu söylemiş ama yerini belirtmemiştir. İbn Hurdâzbih, İstahrî, İbn Havkal, İbn Belhî ve Makdisî, Kikân'ı, doğu ve güney Kürt aşiretlerinden saymamışlardır. Bu aşiret uzun süre Mardin bölgesi ve civarında kalmıştır. Şimdi ise Mardin bölgesinin yanı sıra Kuzey Musul'daki ovalarda ve başka yerlerde yaşamaktadırlar.¹⁰³²

İbn Haldûn, Ukaylî Emiri Kureyş el-Ukaylî'nin Mervânî ülkesine hamlesinden bahsederken *Hasenîye Kürtleri*'ni zikreder. Hasenîye Kürtleri, Zaho veya Zaho'nun kuzeyinde oturuyorlardı, Günümüzde burada Hasenân denilen bir Kürt Aşireti mevcuttur. Hasenîye/Zaho Kürtleri'nden Hasenîye şehrindeki Kürtler

¹⁰²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih, Darü'l-Kütübi'l-Arabi*, c.8, s.123

¹⁰²⁷ El-Katî, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.1, s.2,152,325/c.2, s.957; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldan*, c.1, s.51,321/c.2, s.124/c.3, s.158

¹⁰²⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.351

¹⁰²⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.16

¹⁰³⁰ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.338; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.119; Ayrıca bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.98-99; Biçer, "İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler..." s.180

¹⁰³¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.134

¹⁰³² Ebu Ubeydullah b. Abdülaziz b. Muhammed El-Bekri, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, c.1, Darü'l-Garbi'l-İslamî, Byy. 1992, s.344; Takiyüddin el-Makrizi, *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi-Zikri'l-Hitai ve'l-Asar*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut H.1418, c.3, s.405; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.135

kastedilmiş olabilir.¹⁰³³ Ayrıca Hakkâri bölgesi ve Cûze'de Hakkârî Kürtlerinin meskûn olduğu görülmektedir.¹⁰³⁴

Yakut, *Zevezân (Zozan)* adlı bölgenin Cibal, Ermeniye, Ahlat, Azerbaycan, Diyâr-ı Bekr ve Musul arasında bir bölge olduğunu, yerlilerinin Ermeniler olduğunu, Kürtlerden taifelerin burada yaşadığını söylemektedir. *Zevezân*, Dicle'nin doğusunda Ceziretü İbn Ömer'de geniş bir bölgedir. Hududunun başı Musul'dan Ahlat'a, oradan Azerbaycan'da Salmas civarına kadar uzanır. Tümü Beşneviye ve Buhtiye Kürtlerine aittir. Barka Kalesi ve Beşîr Kalesi Beşneviye Kürtlerine, Cerdekîl Kalesi de Buhtiye Kürtlerine aittir.¹⁰³⁵

Mervânî hükümdarlarının savaşlarda veya siyasi olaylarda güçlerini Kürtlere dayandırdıkları konusunda elimizde bilgiler mevcuttur. İbnü'l-Esîr el-Cezerî'ye göre Bâd, Musul'a yürürken topladığı Kürtler arasında ona tabi olan ve sayıları çok olan Fenek Kalesi sakinlerinden Beşneviye Kürtleri bulunuyordu.¹⁰³⁶ Abdurrahman Yusuf, Hakkâri ve Meyyâfârikîn arasındaki bölgede yaşayan Beşneviye Emirliği'nin akıbetinin tam olarak bilinemediğini söylemişse de¹⁰³⁷ başka yerde Mervânîlere tabi olabileceklerini ifade etmiştir.¹⁰³⁸ İbnü'l-Esîr, Meyyâfârikîn'de Emir Ebu Ali'nin muhalifleri surların dışında bırakmasının sonrasında Kürtlerin oynadığı rolü anlatmaktadır.¹⁰³⁹ Ebu Ali ile beraber Âmid'e giden askerler Kürt idiler.¹⁰⁴⁰ Nasrüddevle'nin tahta geçiş mücadelesinde 401/1010 yılında, iki bin Kürt süvari görev almıştır.¹⁰⁴¹ İbnü'l-Ezrak, Erzen'de Nasrüddevle'ye bağlılık yemininin alınmasından ardından, her taraftan Kürt Aşiretlerinin toplandığını ve muazzam halk topluluğunun oluştuğunu anlatılmaktadır.¹⁰⁴² Nasrüddevle'nin oğlu Ebü'l-Harb Süleyman'ın Ceziretü İbn Ömer civarında Buhti ve Beşnevi Kürtleri ile yaşadığı problemler sonucunda öldürülmesine kadar giden olaylarda¹⁰⁴³ Mervânî Emiri'nin oğlu olan valiyi

¹⁰³³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.136

¹⁰³⁴ Biçer, "İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler..." s.180

¹⁰³⁵ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c.3, s.158; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.351

¹⁰³⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.114; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.351

¹⁰³⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s. 16; Biçer, "İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler..." s.180

¹⁰³⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.24

¹⁰³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.396

¹⁰⁴⁰ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.356

¹⁰⁴¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.351

¹⁰⁴² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.109

¹⁰⁴³ Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.119; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.98-99

öldürecek güçte olmaları, bulundukları bölgede kalabalık bir nüfusa sahip olduklarını ve bölgeyi kontrol edecek güçte olduklarını kanıtlamaktadır.

2.2.2.4. Türkmenler

Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu dönemde Türklerin Mervânî sınırında keşif seferleri yaptıkları bilinmektedir. Seferlerin zamanı konusunda 1016,¹⁰⁴⁴ 1018,¹⁰⁴⁵ 1021-1022¹⁰⁴⁶ veya 1016-1021¹⁰⁴⁷ gibi farklı tarihler verilmiştir. Bu seferlerde Türkmenlerin Vaspuragan (Vasurakan/Van) bölgesine geldikleri söylenmektedir. Horasan ve Ermeniyeye keşfinden sonra Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e giderek güçlü Harzemşah Harun ve Sultan Mesud'la savaşmak yerine, rahatlıkla elde edecekleri Horasan veya Ermeniyeye gitmeleri gerektiğini söylemiştir. Tuğrul Bey de bunu makul görmüştür.¹⁰⁴⁸ Selçuklular devlet oldukları 1040 tarihinden sonra Anadolu'ya kalıcı olarak yerleşmek için kalabalık gruplar halinde gelmişlerdir.¹⁰⁴⁹

Türklerin Mervânî topraklarına girmeleri konusunda farklı rivayetler vardır. Sibte İbnü'l-Cevzî'ye göre Türkmenler ilk defa 446/1054-55 yılında burada boy göstermişlerdir.¹⁰⁵⁰ İbnü'l-Ezrak'a göre 434/1042-43 yılında burası Boğa ve Anasioğlu'na ikta olarak verilmiş ve 1000 atlı ile gelmişlerdir.¹⁰⁵¹ Fakat kaynakların çoğunda Türklerin Mervânî ülkesine girmelerinin ilk olarak 433/1041-1042 yılında gerçekleştiği kayıtlıdır.¹⁰⁵² 433/1041-1042 yılında başlayıp üç yıl süreyle devam eden ve bu süre zarfında Diyâr-ı Bekr'den Musul'a kadar uzanan yağma ve istila hareketleri görülmektedir.¹⁰⁵³

Türkmenlerin bu istila faaliyetleri Büveyhîler ile Mervânîlerin Tuğrul Bey'e şikâyetle bulunmasına yol açmış ve Tuğrul Bey, İslam beldelerinden çıkıp

¹⁰⁴⁴ Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.175-176

¹⁰⁴⁵ Matthieu D'Edesse, **Chronique De Matthieu D'Edesse (962-1136)**, s.40-41

¹⁰⁴⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.382

¹⁰⁴⁷ Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2013, s.1

¹⁰⁴⁸ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.293; Krş. İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.110

¹⁰⁴⁹ Sevim, Yücel, **Türkiye Tarihi**, c.1, s.1

¹⁰⁵⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.49

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.152

¹⁰⁵² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.49

¹⁰⁵³ Çevik, "İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna kadar Midyat ve Yöresinin (Tur Abidin) Tarihi Coğrafyası", **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul 2007, s.124; Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s.16

Azerbaycan'a dönmelerini ve Bizans kuffarı ile savaşmalarını emretmiştir. Dönüş yolunda Vaspurakan'dan geçişlerine izin vermeyen Vali Stefanos'u yenip buradan geçmişlerdir. (1045)¹⁰⁵⁴

Mervânîlerin Selçuklular adına ne zaman hutbe okuttukları yani Selçukluların hâkimiyetini tanıdıklarına gelince, İbnü'l-Esîr'e göre Mervânîler 441/1049-1050,¹⁰⁵⁵ Bar Hebraeus'a göre 442/1050-1051 yılında Tuğrul Bey'in hükümranlılığını tanımış ve onun adına hutbe¹⁰⁵⁶ okutmaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra Mervânîler, Selçuklularla Bizans arasındaki mücadelelerde Selçuklulara fiili olarak destek vermişlerdir. Bu fiili birlikteliğin ilk örneği 446/1054-1055 yılında Tuğrul Bey'in çıktığı İberyâ/Gürcistan ve Ermeniye Seferi'dir. Mervânîler, Tuğrul Bey'in Malazgirt kuşatmasında Selçuklulara destek vermişlerdir.¹⁰⁵⁷

Büveyhîleri 447/1055 yılında ortadan kaldıran Selçuklular, o dönemde İslam dünyasının en büyük gücü haline gelmiş,¹⁰⁵⁸ aynı tarihte Cizre bölgesinde Türkmenlerden Mansur b. Oğuzoğlu ile Mervânîler arasında problemler yaşanmıştır.¹⁰⁵⁹

Nasrüddevle'nin 448/1056-57 yılında çeşitli hediyeler gönderdiği Tuğrul Bey liderliğindeki Selçuklular,¹⁰⁶⁰ 1057 yılında Fars ülkesinden gelip iki kola ayrılmış, Kemah'a ve Malatya'ya kadar ilerlemişlerdir.¹⁰⁶¹ 1059 yılında Urfa ve Kuzey

¹⁰⁵⁴ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.17,261-262; Cöhlce, "Selçuklu Hakimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarba kır Sempozyumu*, Diyarbakır (20-22.05.2004), s. 125-135, s.132

¹⁰⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.289; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", c.32, s.425; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.116-118; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.7; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.185-186

¹⁰⁵⁶ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, s.304-305; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.120; 442; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.388; 537; Sâiğ, *Tarihu Mavsıl*, c.1, s.139; Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert" s.11

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.289; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.100; Muhammed Abdülazim Ebu Nasr, *Es-Selacikatü Tarihuhüme's-Siyasi ve'l-Askeri*, 1. Baskı, Ayn li'd-Dirasat ve'l-Bühûsü'l-İnsaniye ve'l-İctimaiye Byy. 2001, s.59; Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.5; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, s.1385; Ali Sevim bu tarihin 1054 yılı olduğunu ve Tuğrul Bey'in ardından Yakutî'nin de başarılı seferler yaptığını belirtmektedir. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.20

¹⁰⁵⁸ Sallabî, *Devletü'l-Selacika*, Dar İbnü'l-Cevzî, Kahire 2006, s.46

¹⁰⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s., 152

¹⁰⁶⁰ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.235-236; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.215

¹⁰⁶¹ Lastivertcs'i, *Aristakes Lastivertcs'i's History*, Robert Bedrosian (Çev.), Source of the Armenian tradition, Newyork 1985, s.46

Anadolu'ya yapılan harekâtta Ermenilere tabi olan Sivas alınmıştır.¹⁰⁶² 1062 yılında Yakutî ile Horasan Saları, Ergani yöresine akınlar yapmışlardır.¹⁰⁶³ 458/1065-1066 yılında ise Ahlat civarı Alparslan tarafından kontrol altına alınmıştır.¹⁰⁶⁴

Türklerin Anadolu'ya yönelmeleri esnasında Anadolu haritasında önemli boyutta bir nüfus değişikliği olmuştur. Özellikle de Van Gölü'nün kuzeyindeki nüfus bu bölgeyi terk etmiş ve yerine Müslüman nüfusu yerleşmiştir. Türkmenlerin bir başka işlevi de Azerbaycan tarafından Kürtleri Anadolu'ya doğru sürmeleridir. Bu olay sonucunda da Mervânîlerin kuruluşlarıyla batıya kayan Kürtler aynı şekilde bölgeye yayılmışlardır.¹⁰⁶⁵

Ripper, bu konuda şu tespitleri yapmıştır: “Kürtler, XI. yüzyılda meydana gelen savaşlarla doğudaki bölgelerinden geri çekilmeye başladılar. Çekilme, Moğol istilaları esnasında zirveye ulaştı. Selçuklu Sultanı Sencer'in XII. asırda imparatorluğun sınırları içerisinde oluşturduğu *Kürdistan eyaleti*, Sincar, Şarezur, Dinever, Kirmanşah ve Hemedan'ı kapsıyordu. Buralar Hasnevî, Annazî ve Kakuyilere ait olan yerlerdi. Buna göre Mervânîlerin bulunduğu Diyâr-ı Bekr henüz Kürtlerin hâkimiyetinde değildi. İbn Havkal'ın zikrettiği Azerbaycan ve Farstaki bölgeler de muhtemelen artık Kürt halkının hükmettiği yerler olarak görünmüyordu. Bu değerlendirmeyi XII. yüzyıla gelindiğinde Kürtlerin Fars'tan büyük ölçüde ayrılmış olduğunu nakleden Farsi coğrafyacı İbn Belhî de onaylamaktadır. Coğrafyacı Mustevfî Kazvinî'nin XIV. yüzyılda da yaptığı Kürdistan tanımlaması da bu yöndedir. Eyaletin toprakları Farsî Irak, Azerbaycan ve Diyâr-ı Bekr ile sınırlıdır. Aynı şekilde Şihabüddin Ahmed el-Ömerî XIV. yüzyılda yaptığı Kürdistan tasvirinde Dicle'nin batısından Fırat'a kadar uzanan bölgeleri dikkate almamıştır. Nimetullah Şirvânî, Osmanlı fethinden iki yüz yıl sonra Diyâr-ı Bekr topraklarını Kürdistan'a dâhil etmemiştir. Elimizdeki veriler, XI. yüzyılda Kürtlerin doğudaki yerlerinden (bilhassa Azerbaycan'dan) Türkmenler eliyle çıkarıldığına, Diyâr-ı Bekr'deki Kürt nüfusunun artışının ancak ilerleyen dönemlerde meydana geldiğine, dolayısıyla Mervânîlerin

¹⁰⁶² Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.20; Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s.5; Cahen, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, s.1391

¹⁰⁶³ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s.6

¹⁰⁶⁴ Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.406

¹⁰⁶⁵ Bu konuda bkz. Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.318,319,325, 403; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.193; Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.137

öncülük ettiği batıya göç sürecinin yüzyıllara yayıldığına işaret etmektedir. Osmanlı döneminin Kürt tarih yazıcıları genellikle Kürdistan'ı bugünkü dil sınırlarına göre, yani batıda Maraş ve Malatya'yı da içerecek şekilde tanımlamışlardır. Osmanlı egemenliğindeki Diyâr-ı Bekr'de Kürt nüfus baskındır.¹⁰⁶⁶

2.2.2.5. Farslar

Nasrüddevle döneminde Farsların Mervânîlerin hükmettiği topraklarda yaşadıklarına dair rastladığımız tek işaret Nâsır-ı Hüsrev'in ifadeleridir. Nâsır-ı Hüsrev, seyahati esnasında Ahlat şehrine geldiğinde burada konuşulan lisanlar arasında Farsçayı da saymıştır. Bu da bu kentte ve civarında Farsların yaşadığı anlamına gelmektedir.¹⁰⁶⁷

2.2.2.6. Deylemîler

Mervânîlerin zamanında Deylemîlerin bölgede bulundukları ile ilgili bazı kayıtlara sahibiz. İbnü'l-Ezrak, Bâd b. Dûstek'in Hasankeyf'te bulunan karısının Deylemli olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁶⁸ İbn Şeddâd, Âmid ve Meyyâfârikîn'de Horasanlı ve Deylemlilerin bulunduğunu, Hasan et-Temîmî'nin bunlara destek verdiğini ve bunların halka zulmettiklerini anlatmaktadır. Mümehidüdevle suikastında anlatılan plan ile aynı şekilde Hasan et-Temîmî, İbn Dimne tarafından öldürülmüş ve kafası Deylemlilere atılmıştır. Bu olaydan sonra Âmid şehrinin ileri gelenlerinden Abdülberr'in eline geçmiş ve İbn Dimne onun kızıyla evlenmiştir.¹⁰⁶⁹ Sibî İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgi ise burada kalabalık bir Deylemî nüfusun yaşadığını göstermektedir. Sibî, Nasrüddevle'nin yakalanması için İs'ird'e gönderilen birliğin 5000 Deylemî'den oluştuğunu nakletmektedir.¹⁰⁷⁰ Bu Deylemîlerin Hamdanî topraklarının Büveyhîler tarafından 367 yılında alınmasıyla geldikleri söylenmektedir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.329-333

¹⁰⁶⁷ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.50

¹⁰⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.77

¹⁰⁶⁹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.328-330

¹⁰⁷⁰ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.206

¹⁰⁷¹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.37-38; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.537

2.2.2.7. Gürcüler

Gürcü kralından kaçmış bir Gürcü soylusu Mümeħhidüddeve'nin hizmetine girmişti. O dönemde ailesi hâlâ Tiflis'te Gürcü krallarının hizmetinde bulunuyordu. Meyyâfârikîn'e gelmiş olan bu soylu ile birlikte kalabalık bir topluluk da vardı. Mümeħhidüddeve öldürölünce onlar da Şervîn'in hizmetine girdiler. Meyyâfârikîn'de suikastçılara karşı çıkan isyanda İbn Fîlûs kaçınca Şervîn onu takip eden halka ok atmaları için Gürcölere emir vermiş ve hep birlikte ok yağdırmışlardı. Halktan bir kısmı ölmüş ve bir kısmı da yaralanmıştı.¹⁰⁷² Mümeħhidüddeve'ye sığınan bu kimselerin onu öldürenleri korumalarının ardından Nasrüddevle'nin döneminde akıbetleri bilinmemektedir. Muhtemelen Şervîn'den intikam alan Nasrüddevle onlara karşı da bir tedbir almıştır.

2.3. Nasrüddevle Zamanında Hükümet Teşkilatı ve İdari Kadrolar

Dönemin diğer Sünni devletleri gibi Mervânî Devleti de Abbasi Halifeliği'ne tabi idi. Tabiiyetin temel şartları ülkenin camilerinde Abbasi Halifeliği adına hutbe okutulması ve halifenin isminin kesilen sikkeler üzerine yazılması idi. Bu tabiiyetin Mervânîlerin tercihleri doğrultusunda bağlayıcılıktan öte *sembolik* bir anlamı vardı. Mervânîler, tabi oldukları Abbasilere vergi ödemiyor, savaş zamanlarında asker göndermiyor ve hükümdarın tasarrufları onların denetiminden geçmiyordu. İslam dünyasında o dönem mevcut olan Abbasi ve Fâtımî halifeliklerine olan sembolik tabiiyet, tüm devletler tarafından yapılması gereken bir tercihti.

Müslüman emir ve melikler tüm İslam beldelerinde şer'i bir gereklilik olarak Abbasi Devleti'ne itibar etmek ve itaat şiarlarını yerine getirmek zorundaydılar. Buna uymayan melik ve emirlerin hükümranlığı gayri şer'i olarak görülüyordu. Bu nedenle devletler idari işlerde onlara tabi olmazlarsa bile adlarına hutbe okutuyorlardı. Ayrıca paranın üzerine de isimlerini nakşediyorlardı. Halife de onlara *lakap*, *tevkî*, *hil'at*, gibi alametleri gönderip saltanatlarını meşrulaştırıyordu. Bu devletler mimari eserlerinin üzerinde halifenin ismi veya "*emirü'l-mü'minîn*" sıfatını yazıyorlardı. Bu anlamda Diyâr-ı Bekr ve Meyyâfârikîn'in kitabeleri üzerinde örnekler çoktur. Bu da Mervânî Devleti'nin Abbasilere tabiiyetini göstermektedir. Mervânî Devleti büyük bir devlet

¹⁰⁷² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.111

olmayabilir ama müstakil ve egemen bir devletti.¹⁰⁷³ Mervânî hükümdarları da Gazneliler, İhşidîler, Tulunîler, Samanîler, Endülüs Emevileri ve Hamdanî hükümdarları gibi *emir* unvanını kullanmışlardır. Bu devletin kurucusu olan Bâd, *melik* ve *hâkim* anlamında bu lakabı kullanmıştır.¹⁰⁷⁴

Mervânîlerin yönetim sistemi, büyük ölçüde önceki ve çağdaşı oldukları devletlerin geleneklerine dayanıyordu. Babadan oğula geçen hükümdarlık anlayışı, *vezirlik*, *veliahtlık*, *valilik*, *kadılık*, *kâtiplik*, *saray*, *divan*, *şurta*, *hisbe*, *vakıflar idaresi*, *sikke*, *hutbe* gibi kurum ve kuruluşlar, Mervânîlerin hüküm sürdükleri çağdaki devletlerde bilinen yönetim anlayışının öğeleridir.

Mervânî Devleti kendi zamanında gelişmiş devletlerin sahip olduğu siyasi, idari ve askeri nizama sahipti. Devlet yönetimi tabii olarak muasır devletlerden etkilenmişti. Özellikle de İslam devletlerinden olan Abbasi ve Fâtımî Devletlerinden etkilenmişti. Muasır devletlerin kanunlarından etkilenmiş, kendine münasip gördüğü faydalı şeyleri almıştı.¹⁰⁷⁵

Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî, kısa süre vezirlik yapmasına rağmen Mervânî Devleti'nin idari işlerini Fâtımî ve Abbasi Devleti düzeyine getirmiştir. Daha önce olmadığı şekilde Fâtımî ve Abbasi Devleti'nin kanun ve nizamlarını eklemiştir. Mervânî Devleti'nin devlet teşkilatında ve devlet yönetiminde terakki etmesinde bu tecrübeli vezirin tesiri olmuştur. İbnü'l-Ezrak, onun dönemini güzel ve insanların mutlu olduğu bir dönem olarak tasvir etmiştir.¹⁰⁷⁶ Vezir İbnü'l-Mağribî'nin idari, bürokratik, siyasi ve askeri açıdan çağında çok tecrübeli olduğu söylenmektedir. Bu tecrübeleri, zekâsı, ilmi ve devletin görev yaptığı çeşitli devlet kademelerinde edinmiştir. Mervânî ülkesine gelmeden önce Fâtımî, Büveyhî ve Ukaylî devletlerinin emrinde çalışmıştı. İbnü'l-Ezrak, onu akıllı, azimli, faziletli ve yüklendiği bütün görevlerin üstesinden gelebilecek yetenekte biri olarak tasvir etmiştir.¹⁰⁷⁷ Nasrüddevle dönemindeki parlak yönetimde devlet teşkilatını üstlenen yetenekli şahsiyetler etkili olmuştur.

Mervânîlerin devlet geleneklerinde milliyet, aşiret ve ailenin önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Mervânîler bir Kürt devleti olmasına ve devletin temelini

¹⁰⁷³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.74

¹⁰⁷⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.75

¹⁰⁷⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.73

¹⁰⁷⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.138

¹⁰⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.134

Kürt aşiretleri oluşturmalarına rağmen devlet kademelerinde Arap, Fars ve gayrimüslim kişilerin de görev yaptıkları görülmektedir. Nasrüddevle'nin vezirleri arasında Hace Ebü'l-Kasım Isfâhânî ve Ahmed b. Yusuf el-Menâzî dışındakilerin Kürt orijinli olmadıkları söylenebilir. El-Menâzî, Malazgirtli olup Kürtlüğü konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Sibî İbnü'l-Cevzî Isfâhânî'nin *Şeyhü'l-Ekrad*, İbn Şeddâd ise onun Kürtlerin ileri gelen şahsiyetlerinden biri (*Mukaddemen fi'l-Ekrâd*) olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷⁸ Nasrüddevle'nin vezirlerinden İbnü'l-Mağribî ve İbn Cehîr ise Araptırlar. Bu da protokolde hükümdardan sonra gelen vezâret görevinin yabancı menşeli kişilere verildiğinin kanıtıdır. Vezaret kurumunun hanedan mensupları dışındaki kimselere verilmesinin temelinde bize göre ehil olanların görevi üstlenmeleri, hükümdarın yerine geçebilecek meşruiyette olan birilerinin bu göreve atanmaması ve vezir hakkında istenildiğinde her tasarrufun kolaylıkla yapılabilecek olması yatmaktadır. Nitekim daha önce de geçtiği üzere Nasrüddevle'nin amcazadesi Marzubân hükümdarın emrini ısrarla yerine getirmemeyi göze alabiliyordu.¹⁰⁷⁹

Mervânîlerde emirlikten sonra devletin en önemli kurumu olan vezarete çoğunlukla yabancı orijinli kişiler atanmış olmasına rağmen Mervânî ailesinin devlet teşkilatı içerisindeki başat bir konumda olduğu görülmektedir. Nitekim Mümehhidüdevle'nin öldürülmesi olayında tertibin Hettah'ta yapılması, hükümdarın etrafında koruma kalkını gibi olan amcazadelerinin de saf dışı bırakılması amacını taşıyordu. Ayrıca Nasrüddevle'nin Nasriyye Sarayı'na giderken amcazadelerinin de beraberinde olması,¹⁰⁸⁰ Nasriyye Sarayı'nda Mervânî aile bireylerinden her biri için bir ev yapılmış olması¹⁰⁸¹ akrabalarının hükümdara çok yakın ve önemli pozisyonda olduklarını ortaya koymaktadır. Amca ve amcazadeler hanedan üyesi olup her biri “emir” olarak anılıyorlardı. Nasrüddevle'nin akrabalarının devamlı olarak hükümdarın meclisinde hazır oldukları görülmektedir.

İkinci Emir Ebu Ali Hasan zamanında Meyyâfârikîn'de Araplardan oluşan çarşı esnafının bir Kürt asilzadeyi dövmesiyle başlayan olayların ardından Meyyâfârikîn'deki Araplar buradan sürülmüştür. Mümehhidüdevle suikastinden sonra onun tarafında yer alan Gürcü ve Deylemîler de güçlü konumlarını

¹⁰⁷⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hafîre*, c.3/1, s.342; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.207-208

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.145

¹⁰⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.142

¹⁰⁸¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.141

kaybetmişlerdir. Bu tarihten sonra Mervânî idari kadroları ve ordusunun Kürtlerden ve onlara sadık gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilir.¹⁰⁸² Bu durumun sadece sivil kadrolarla sınırlı kalmadığını düşünüyoruz. Çünkü Mervânî ülkesinde güvenliği sağlayanlardan asker veya muhafızlar olarak değil de Kürtler diye bahsedilmesi bunu göstermektedir.¹⁰⁸³

2.3.1. Emir/Hükümdar

Mervânî hükümdarları da Gazneliler, İhşidîler, Tolunîler, Samanîler, Endülüs Emevileri ve Hamdanî hükümdarları gibi emir unvanını kullanmışlardır. Mervânî devletinin müessisi olan Bâd, *melik* ve *hâkim* anlamında “*Emir*” lakabını kullanmıştır.¹⁰⁸⁴ Mervânîlerle ait para ve kitabeler incelendiğinde hükümdarlarının “*Emir*” unvanını taşıdıkları, siyasi olarak bağlı oldukları Büveyhi hâkimini ise “*Melik*” diye nitelendirdikleri görülmektedir.

Nasrüddevle’nin ağabeyi Mervânî hükümdarı Ebu Ali’ye ait sikkelerin üzerinde “*Emir Ebu Ali el-Hasan b. Mervân*” yazılıdır. Aynı paranın diğer yüzünde Büveyhî Hükümdarı için “*el-Melik*” unvanı bulunmaktadır.¹⁰⁸⁵ Ebu Ali’den sonraki hükümdar olan Nasrüddevle’nin diğer ağabeyi Said ise “*Mümehhidüddeve Ebu Mansur*” unvanını kullanmıştır.¹⁰⁸⁶ Nasrüddevle Ahmed de sikkelerin üzerinde “*Emir*” lakabını kullanmış, ama Nasrüddevle unvanını kullanmayı daha fazla tercih etmiştir. Mervânî hükümdarları kendilerini “*Melik*” olarak vasıflandırmamışlardır. Fakat İbnü’l-Adim’in, Nasrüddevle’nin hayatını anlatırken onu “*Melik*” olarak anmıştır.¹⁰⁸⁷

Nasrüddevle inşa ettiği yapıların kitabeleri üzerinde ise emir unvanının yanı sıra başka sıfatlar da kullanmıştır. Örneğin Âmid’deki kitabeler üzerinde “*Şerefü’l-ümera*”,¹⁰⁸⁸ Meyyâfârikîn ve Kudüs’teki kitabelerde ise “*Emirü’s-Seyyidü’l-Ecel*”¹⁰⁸⁹ ibarelerini görmekteyiz.

¹⁰⁸² İbnü’l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.82

¹⁰⁸³ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zaman...*, c.18, s.209

¹⁰⁸⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü’d-Dûstekiye...*, c.2, s.75

¹⁰⁸⁵ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Vol. III, s.49-51

¹⁰⁸⁶ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Vol. III, s. 49-51

¹⁰⁸⁷ İbnü’l-Adim, *Buğyetü’t-Taleb fi Tarih-i Haleb*, c.3, s.1131

¹⁰⁸⁸ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.169; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.23,25; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.227

¹⁰⁸⁹ Baş, *Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.184; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.235; Yûsuf, *Ed-Devletü’d-Dûstekiye...*, c.2, s.337-338;

Nasrüddevle'nin ölümünden sonra Nizamüddin'i gören vezir yere kapanmış ve ona “*Emir*” olarak hitap etmiş, orada bulunanlar onu *Emir* diye selamlamıştır.¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle zamanında, Nasrüddevle'nin çocukları ve Emir Merzubân b. Kek b. Belaşo dışında hanedandan kimseye “*Emir*” diye hitap edilmediğini söylemektedir.¹⁰⁹¹ Bunun dışında Mervânî hükümdarları ve onların çocuklarından bahsederken çoğu defa onları “*Emir*” olarak anmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün, Nizamüddin'e *Sultanü'l-Ümerâ* lakabı verdiği görülmektedir.¹⁰⁹² Bu bilgiler emir unvanının bir ayrıcalığa işaret ettiğini ve hükümdar ailesinden istisnai kişiler tarafından kullanılabildiğini göstermektedir.

Emir, devletin ilk şahsı, sultayı elinde tutan en güçlü şahıs ve en geniş yetkilere sahip kişidir. Onun savaş ilanı, barış yapılması, veliaht tayini, elçi gönderilmesi, genel anlamda devlet siyasetini belirleme, önemli işlerde vezirin ona getirdiği kararları onaylama gibi birçok alanda alabileceği kararlar vardı. Yeni emirin görevi devralması esnasında üst düzeyde bir toplantı yapılır; vezir, kaidü'l-ceyş, ümerâ, başkentteki önemli şahsiyetler, hanedan ailesi çocukları, şahitler, şairler, velayet ve hükmü okuyacak kurrallar hazır bulunurdu. Emirlik vezir tarafından hükümdara tevdi edilirdi. Nasrüddevle önce vezire sonra da halk huzurunda adaletle hükmetme yemini ederek emir ilan edilmişti. Emirden sonra da devlet erkânı ve halk emire uyacaklarına dair yemin etmişlerdi.¹⁰⁹³

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin ardından oğlu Nizâmüddîn'in tahta çıkışını şöyle anlatmaktadır: “*Hükümdar öldüğünde vezir yanında bulunuyordu. Vezir ordu komutanını Emir Nizamüddin'in şehirdeki evine gönderdi ve kendisini getirtti. Geline de vezir kendisini saraya çıkardı ve önünde yeri öptü, kendisine emir diye hitabetti ve onu emir olarak selamladı, babasının ölümü dolayısıyla kendisine başsağlığı diledi onu tahta çıkardı. Sonra da emirler, amcaoğulları, kadılar, bilginler, şahitler ve şehrin ileri gelenleri gelerek kendisini emir olarak selamladılar. Nihayet bütün halk orada toplandı. Yeni emir daha sonra tahttan inip çıplak yere oturdu ve babası için yapılan taziyeleri kabul etmeye başladı. Şairler gelip ağıt okudular. Ailenin yakınları da hazır*

<http://www.discoverislimicart.org /databaseitem.php?id= object:isl;pa:mus01;50;en> (Erişim Tarihi 13.05.2018)

¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.178; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.167

¹⁰⁹¹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.180; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168

¹⁰⁹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.176

¹⁰⁹³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.108, 167

bulundular. Daha sonra Nasrüddevle'nin cenazesi kaldırılıp defnedildi ve halk dağıldı.”¹⁰⁹⁴

İbnü'l-Ezrak, Nâsırüddevle'nin torunu Nâsırüddevle Mansur'un tahta geçişini şöyle anlatır: “Nizâmiüddîn'in vefatından sonra Vezir Ebu Tahir Selâme b. Enbârî devlet yönetimini ele alarak veliaht olan Nâsırüddevle Mansur'u, bilginleri ve müneccimleri getirtti. Nâsırüddevle Mansur'un töreninde müneccim İbn Ayyûn hazır bulundu. İbn Ayyûn, yıldız burçlarına bakarak ancak üç gün sonra tahta çıkılabileceğini söyleyince yıkanıp kefenlenen hükümdarın cesedi üç gün bekletildi. Dördüncü gün Nâsırüddevle tahta çıktı; amcaları, amcazadeleri, ailesi ve devlet erkânı gelip onu emir olarak selamladılar. O andan itibaren hükümdar oldu. Şahitler, bilginler, şehir kudeması, kâriler, şairler hazır bulunup hükümdarı kutladılar, şiirler okundu.”¹⁰⁹⁵

2.3.1.1. Emirlik Alametleri

İslam devletlerinde hükümdarlık alametleri tarih süreci içerisinde bazı değişikliklerle devam etmiştir. İslam devletlerindeki bu alametler birbirine benzemektedir. Mervânîler döneminde de bu tür alametlerin çoğuna rastlanmaktadır.

2.3.1.1.1. Unvan ve Lakaplar

Abbasi Halifelerine tabi İslam devletlerinde hükümdarlar birçok alamete sahiptir. Bunların başında da çeşitli unvan ve lakaplar gelmektedir. Bu alametler onların meşruiyeti ve hükümdarlıklarının ilanı anlamına geliyordu. Emir olarak seçilen kişiye halife tarafından bir unvan verilirdi. Mervânî Emiri Ebu Nasr, hükümdar olduğunda Abbasi Halifesi ona “Nasrüddevle” unvanını vermiştir.¹⁰⁹⁶ Mervânîler'de devletin kurucusu Bad b. Dûstek ve sonraki emir Ebu Ali'nin herhangi bir unvanı bulunmamaktadır. İlk defa üçüncü hükümdar olan Said, *Mümeħhidüdevle* unvanını kullanılmıştır. İbnü'l-Ezrak da ilk unvan kullanan hükümdarın *Mümeħhidüdevle* olduğunu teyit etmektedir.¹⁰⁹⁷ Muhammed Emin Zeki, Ebu Ali'nin *Fahrüddevle* unvanını kullandığını söylese de biz bunu teyit edecek bir bilgiye ulaşamadık.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.167; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.178

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.186-187; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, 3/1, s.380

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115

¹⁰⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.91

¹⁰⁹⁸ Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.42

Mümeħhidüddeve'den sonra Mervânî hükümdarı olan Ebu Nasr Ahmed b. Mervân'a Abbasî Halifesi Kâdir Billah tarafından "*Nasrüddevle ve İmaduhâ Zi's-Sarâmeteyn*" unvanı verilmiştir. Ahmed her ne kadar Fâtımî halifesi tarafından da "*İzzü'd-devle ve Mecduhâ Zi's-Sarâmeteyn*" unvanıyla da taltif edilmişse de Abbasi halifesinin verdiği unvanı kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih aynı zamanda onun Abbasi Halifeliliğine bağlılığının bir işaretidir.¹⁰⁹⁹ Sa'düddin de Nasrüddevle'nin kullandığı lakaplar arasındadır. Nâsırı Hüsrev Meyyâfârikîn'e geldiğinde hükümdarın isminin *Sa'düddîn Nasrî'ddevle*¹¹⁰⁰ olduğunu söylerken Âmid'deki kitabe üzerinde de "*Sa'düddîn Nasrüddevle*"¹¹⁰¹ diye yazıldığı görülmektedir.

2.3.1.1.2. Hutbe

Hükümdarlığın önemli alametlerinden biri de hükmedilen bölgelerdeki camilerde cuma ve bayram hutbeleri esnasında hükümdarın adı, unvanı ve lakaplarının zikredilmesidir. Hükümdar olmanın ilk tezahürü hutbedir.¹¹⁰² Hatipler cuma hutbesinde önce bağlı bulundukları halifenin sonra da emirin ismini zikrederek¹¹⁰³ devletin egemenliğini halk nezdinde dolaylı bir şekilde ilan ediyorlardı.

Camilerde vaaz görevini hatipler yerine getiriyordu. Daha önceden belirtildiği gibi Mervânîlerde Beni Nübâte ailesi uzun süre boyuca hatiplik işini yürütmüştür.¹¹⁰⁴ Ayrıca İbn Asakir, Ebu Aliyü'l-Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Savî'nin Muharrem 417/1026-27'de Meyyâfârikîn minberinde hutbe okuduğunu kaydetmektedir.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115-118, İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108,109; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s. 351; Sibî İbnü'l-Cevzî, yanlış bir şekilde Nusretü'd-devle olarak yazmıştır. Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, c.18, s.212-213/c.19, s.125; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb*, c.6, s.2540; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, s.92,784/c.16, s.71; Ez-Zehbî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.13; İbn Kesir, *El-Bidaye Ve'n-Nihaye*, C.15, s. 784; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâtî'l-Fühûl*, c.2, s.219; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.178-179; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.121

¹¹⁰⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, İntişârât-ı Zevâd, s.11-12

¹¹⁰¹ Basri Konyar, *Diyarbakir Kitabeleri*, Ulus Basımevi Ankara 1936, c. 2, s.25; Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakir*, s.169; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.25; Gabriel, *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, s.255

¹¹⁰² Nuhoglu, *Beyhakî Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul 1995, s.66

¹¹⁰³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.8,80,93,105,115,148,150,180,203,205

¹¹⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.227

¹¹⁰⁵ İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, c.71, s.26

Nâsır-ı Hüsrev, 26 Cemaziyülevle 438/28 Kasım 1046 yılında Meyyâfârikîn'e geldiğinde hutbede Mervânî emirinin “*Emîrû'l-A'zam İzzü'l-İslam Sa'düddîn Nasrüddevle ve Şerefü'l-mille Ebu Nasr Ahmed*” şekliyle zikredildiğini Sefernâmesinde kaydetmiştir.¹¹⁰⁶

Âmid'e hükmeden Abdülberr (990/1024-25), Mervânî Emiri Mümehhidüdevle ile anlaştığı gibi Nasrüddevle'ye ile adına sikke kestireceği, hutbe okutacağı ve 200 bin dirhem vergi vereceği vaadinde bulunmuştur.¹¹⁰⁷ Hükümdarlık alametleri olarak tebaasının kendisine vergi verdiğini, adına hutbe okuttuğunu ve adına para bastırdıklarını görmekteyiz.¹¹⁰⁸ Halk ve kendisine tabi olan yönetimler vergi vererek bağlı oldukları hükümdarı tanımış oluyorlardı. Abdulber ve İbn Dimne, Âmid şehir merkezinde belirtilen şartlarla özerk olarak hüküm sürüyorlardı. Verdikleri vergi tabiiyetlerini gösteren bir alametti.

2.3.1.1.3. Sikke

İslam'ın doğuşu ve yayılışı sırasında, Müslümanlar arasında daha ziyade Arapların önceden kullanageldikleri Bizans'ın altın parası olan ve “*Rûmî*” denilen dinar ile Sasânî hükümdarlarının “*Kisrevî*” olarak tabir edilen gümüş parası olan dirhem kullanılıyordu. Hz. Ömer ve sonraki halifeler para ıslahı yoluna gitmişlerdir. Tam anlamıyla İslam dünyasına mahsus orijinal ilk ve altın paranın Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân tarafından 76/695 veya 77/696 yılında bastırıldığı bilinmektedir.¹¹⁰⁹

Çağdaşları olan hükümdarlar gibi Mervânî emirleri de kendi adlarına sikke darbetmişlerdir. Sikke, hükümdarlığı tescil eden alametlerdendir.¹¹¹⁰ Mervânîler de diğer Sünnî devletler gibi tabi oldukları Abbasi Halifesi ve siyasi otoriteyi elinde bulunduran Büveyhî emirinin isimlerini kendi sikkelerinin üzerine yazıyorlardı. Nasrüddevle ve diğer Mervânî hükümdarlarından günümüze çok sayıda sikke ulaşmıştır. Bunlar hakkındaki bilgiler “*Para*” bölümünde işlenecektir.

¹¹⁰⁶ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, İntişârât-ı Zevâd, s.11-12

¹¹⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93

¹¹⁰⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115-116

¹¹⁰⁹ Sarıçam, Erşahin; **İslâm Medeniyeti Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşl. Ankara 2008, s.120

¹¹¹⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.116

2.3.1.1.4. Hil'at

Sözlükte elbisesini çıkarmak, üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına vermek anlamına gelen *hal'* kökünden türeyen *hil'at*, terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Hil'at'ın çoğul şekli *hila'* ve *teşarîf/teşrifat* kelimeleri ise memuriyetin mahiyet ve önemine göre başlık, kemer, hamâil, kılıç, at, davul, bayrak ve para gibi birtakım hediyeleri de içine alırdı.¹¹¹¹

Nasrüddevle'ye Abbasi halifesi tarafından hil'at (hediye paketi) gönderilmiştir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'ye gönderilen hilatin yedi parça olduğunu söylemektedir. Hil'at, kuşak, ferace,¹¹¹² cübbe, siyah renkli sarık, iki işlemeli altın bilezik, altın eyerli attan oluşmaktaydı. Mehmet Emin Bozarslan, iki bileziği ayrı ayrı saymış olmalı ki İbnü'l-Ezrak'ın hil'at içerisinde saydığı tevki'i 7 parçaya dâhil etmemiştir.¹¹¹³

İbn Şeddâd ise hil'atin kapsamına kolye ve süslü kılıcı dâhil etmiştir.¹¹¹⁴ Ayrıca Mısır halifesinin de Nasrüddevle'ye hil'at ve hediyeler göndermiştir.¹¹¹⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, Abbasî halifesinin kolye, iki bilezik, tac, halifenin atlarından olan altın eyerli at gönderdiğini, aynı şekilde Mısır halifesinin de Nasrüddevle'ye hil'at ve hediyeler gönderdiğini belirtmektedir. Nasrüddevle, Abbasî halifesinin gönderdiği hil'atleri giymiş ve tahta oturmuştur.¹¹¹⁶

İbnü'l-Ezrak, halifenin gönderdiklerini hila', (hil'atin çoğulu) teşrîf¹¹¹⁷ ve menşur diye sayması tereddüt yaratmaktadır. Hâlbuki teşrîf ve hil'at aynı gelmektedir. Burada te'kid amacıyla iki terim kullanılmış olmalıdır.¹¹¹⁸

¹¹¹¹ Mehmet Şeker, "Hil'at", **DİA**, TDV, Ankara 1998, c.18, s.22

¹¹¹² Önü açık ferah elbise anlamına gelmektedir. Bkz. Hülya Tezcan, "Ferace", **DİA**, TDV, Ankara 1995, c.12, s.349

¹¹¹³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.108; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351

¹¹¹⁴ İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351

¹¹¹⁵ İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.352

¹¹¹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.126; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.119; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.110

¹¹¹⁷ Teşrîf, sözlükte şereflendirme, onurlandırma anlamına gelmektedir. Bir manası da güzel, şa'şaalı, şanlı elbise, hil'at demektir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, c.3, s.477

¹¹¹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.108; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351

2.3.1.1.5. Tevkî'

Arapçada *tevkî'*, bir şeyi imzalama, tesir, icra etme gibi manalara gelmektedir. İslam devletlerinde bir resmi yazışma ıstılahı olarak zaman zaman birbirlerinden farklı şekillerde hükümdarın kararı, bunun yazılı sureti, tayin beratı, hükümdara mahsus alamet, tuğra, ferman manalarında ve nihayet mühür karşılığı olarak kullanılmıştır.¹¹¹⁹ Ali Sevim, ferman, berat, resmi mektup tevkî'-i hümayun adı verilen tevkî'in bir hükümdarlık alameti olduğunu; ferman, menşur ve misâl olarak üç şekilde tespit edildiğini belirtmektedir.¹¹²⁰

İbnü'l-Ezrak, Halifenin gönderdiği elçinin hil'at, teşrif ve Diyâr-ı Bekr'in "*menşur*"u¹¹²¹ ile Meyyâfârikîn'e vardığını ve hil'atin 7 parçadan oluştuğunu söylemiş ve en sonda tevkî'i saymıştır. İbnü'l-Ezrak, Diyâr-ı Bekr'in tüm kale ve hisarlarının Nasrüddevle'ye verildiği konusundaki "*tevkî*"ın şehir halkı, şahitler ve ileri gelenlerin huzurunda okunduğunu söylemiştir.¹¹²² Dolayısıyla tevkî' ve menşurun aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.3.1.1.6. Taht

Taht, hükümdarlığın belirgin alametlerinden biridir. Hükümdarlık, hükümdarın koltuğu ve makamı anlamına gelir.¹¹²³ Her zaman hükümdarın sarayında oturduğu bir taht vardır. Sibt İbnü'l-Cevzî, Nasrüddevle'nin hükümdar olma merasimini anlatırken tahtı zikretmemiştir. Sibt, Abbasî, Fâtımî ve Bizans protokolünün tümünün Nasrüddevle'nin etrafında toplandığını, Abbasî halifesinin elçisinin sağında, Fâtımî elçisinin solunda oturduğunu kaydetmiştir.¹¹²⁴ Bu anlatımdan hükümdarın oturduğu belli bir yerin var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin tahta oturduğunu dile getirmektedir.¹¹²⁵

¹¹¹⁹ Alptekin, "Büyük Selçuklular" s.189; Erdoğan Merçil, "Tevkî", **DİA**, TDV, Ankara 2012, c.41, s.35

¹¹²⁰ Sevim, Yücel, **Türkiye Tarihi**, c.1, s.360

¹¹²¹ Sözlükte "yaymak, dağıtmak" anlamına gelir. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük.

¹¹²² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.108; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351-353

¹¹²³ Erdoğan Merçil, "Taht", **DİA**, TDV, Ankara 2010, c.39, s.434.

¹¹²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.126; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118-119; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.108,109,110

¹¹²⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.119; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.110

2.3.1.1.7. Tac

Tahtın tamamlayıcısı olan bir hükümdarlık alametidir. Sibte İbnü'l-Cevzî, Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah tarafından Nasrüddevle'ye gönderilen hil'atin arasında bir tacın da bulunduğunu söylemektedir.¹¹²⁶

2.3.1.1.8. Tırâz

Bir çeşit kaftan olan *tırâz*, hükümdarlık alametlerinden biridir. Bu alamet melik, ümerâ ve devlet adamlarının elbiseleri üzerine görevlerini belirtmesi için dokunurdu. Renkli iplerden, resimlerden, yazılardan melikin ismi veya buna benzer bir şey yazılırdı. *Tırâz* kelimesi hem kaftan hem de imal edildiği yeri ifade eder. Tırâz için has bir daire vardı ve buranın görevlisine *Sahibü't-Tırâz* denirdi. Tırâz, İslam tarihinde ilk defa Abdullah b. Mervan zamanında kullanıldı. Tüm İslam devletlerinin kendilerine has tırâzları vardı, Fâtımîler Dârü'l-Kisve ismiyle bu tırâz için bir atölye açmışlardı. Buradan yıllık 200 bin dinar çıkarılıyordu. 516/1122-23 yılında burada 14035 tırâz elbisesi üretilmişti.¹¹²⁷

Mervânî Devleti'nin de kendine has tırâzı vardı. Devletin sembolü resmi kıyafetler ve diğer mensucatlar üzerinde işlenirdi. Mervânî Devleti tırâzları Nasrüddevle zamanında her yıl Mısır'ın *Tennîs* ve *Dimyat* şehirlerinde yaptırırdı. Daiyü'd-Düat el-Müeyyed fi'd-Dîn'in bir mektubunda da tırâza işaret edilmiştir.¹¹²⁸

Nasrüddevle'nin Mısır'da yaptırdığı bu tırâzlardan biri günümüze ulaşmıştır. İtalya'nın Milano kentinde *Saint Ambrogio Basilicası*nda bulunan ve 1863 yılında Londra'daki *Victoria and Albert Müzesi*'ne satılan bu tırâz üzerinde şu ibareler bulunmaktadır:

”عز وبقائه للأمير السيد الأجل نصر الدولة ابو نصر أطل الله بقاءه“

Uno Monnert de Villard, Saint Ambrogio Basilicası 1940'ta restorasyon nedeniyle boşaltılınca bu tırâzdan kalan kısmı Vatikan Aposotolik Kütüphanesi'nde inceleme fırsatı bulmuş ve üzerindeki yazıyı çözmüştür.¹¹²⁹ Tırâz üzerindeki yazı A. R. Kendrick tarafından “نصر الدولة ابو نصر” (Nasrüddevle Ebu Nasr) yerine “السيد الأجل يمن”

¹¹²⁶ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.126

¹¹²⁷ Bozkurt, “Tırâz”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, c.41, s.112-114; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.122-123

¹¹²⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.122-123; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.27

¹¹²⁹ Villard, “Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano”, s.504-506

الدولة ابو يمن اطلال الله بقاءه” (Yümnü’ d-devle Ebu Yümn) olarak yanlış okunmuş ve Max van Berchem tarafından düzeltilmiştir.¹¹³⁰

2.3.1.1.9. Bayrak

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de devletler bayrak, üzerindeki yazı ve sembollerle kendilerini ortaya koyarlardı. Mervânî Devleti’nin bayrak kullanıp kullanmadığı, kullanmışsa rengi ve üzerinde ne gibi şekil ve yazılar bulunduğu konusunda elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Max van Berchem, *Amida* adlı kitabında, Nizamüddin b. Nasrüddevle’nin 472/1079-80 yılında yaptırdığı Âmid Köprüsü (On Gözlü Köprü) ve Dağ Kapı üzerinde bulunan aslan figürünün Mervânî Devleti’nin sembolü olabileceğini öne sürmüştür.¹¹³¹ Abdurrahkib Yusuf da “*Mervânî Devleti’nin iki yapısının üzerinde bu resmin var olması, her ne kadar aslan resmi gücü sembolize etse de bizi bu kanıya götürmektedir*” diyerek bu görüşte olduğunu belirtmektedir.¹¹³² Fakat bunu destekleyecek başka bir kanıtı sahip değiliz.

2.3.1.1.10. Saray

Nasrüddevle öncesinde Meyyâfârikîn’de hükümdarın yaşadığı yer ve devletin yönetim merkezi olan saray Hamdanî Sarayı olarak bilinirdi. Bu saray, halkın 1011 yılında Şervîn’e karşı başlattığı isyan esnasında yakılmıştı. Bu nedenle Burcu’l-Melik’i el-Bâb denilen şehir kapısıyla birleştirerek şehre hâkim bir konumda yapılması kararlaştırılan saray 403 Zilhicce (Haziran-Temmuz 1013) ayında bitirildi.¹¹³³

İbn Şeddâd, 675/1259 yılında Meyyâfârikîn’i ziyareti sırasında burayı görmüş ve onu “*Saltanat merkezi olan büyük bir saray*” olarak nitelendirmiştir.¹¹³⁴ Mervânî Sarayın’da toplantı odaları ve eğlence törenlerinin yapıldığı salonlar vardı.¹¹³⁵ Nasrüddevle bu sarayı hem yaşam yeri hem de yönetim merkezi işlevi görmesi için tasarlamıştı. Ordu kumandanı Sahibü’l-Asker Ebu Hâkim b. Hadîsî’nin sarayın hizmetçileriyle satranç oynadığı kaynaklarda geçmektedir.¹¹³⁶ Sarayın yanında

¹¹³⁰ Villard, “Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano”, **Oriente Moderno**, 20 (1940) 10, s.504- 506; Kendrick, **Catalogue of Muhammadan Textiles of the Medieval Period**, Authority of the Board of Education, London 1924, s.43-44; <http://collections.vam.ac.uk/item/O77230/tiraz-tiraz-unknown/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

¹¹³¹ Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.34

¹¹³² Yûsuf, **Ed-Devletü’ d-Dûstekiye...**, c.2, s.123

¹¹³³ İbnü’l-Ezrak, **Tarihü’l-Fârikî**, s.107-108

¹¹³⁴ İbn Şeddâd, **el-A’lakü’l-Hatîre...**, c.3/1, s.275

¹¹³⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü’ d-Dûstekiye...**, c.1, s.172

¹¹³⁶ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.145

bir ek binanın Nasrüddevle'nin eşi, Musul Emiri Karvâş'ın kızı olan Seyyide için yapıldığı, burada da eşleri ve cariyelerinin bulunduğu kaydedilmiştir.¹¹³⁷ Bu bir ayrıcalık olarak düşünülebileceği gibi sarayın ihtiyacı karşılamadığı şeklinde de değerlendirilebilir.

Her şeyden önce saray bir yönetim merkezi idi ve buna göre dizayn edilmişti. Sarayda güvenlik, temizlik, yiyecek, içecek, binek hayvan işleri, müzik, eğlence, hazine, fal bakma gibi farklı işler bulunuyordu. Bu işlere bazı bölümler ayrılmış ve bu vazifelerin idamesi için görevliler tayin edilmişti.

Sarayda hizmetçilerin olması kaçınılmazdı. Bu hizmetçilerden bazıları sıradan işler yaparken, içlerinden bazılarının hükümdara yakın oldukları görülmektedir. Bazı hizmetçiler hükümdarın sırlarına vakıf idiler¹¹³⁸ ve güvenilir insanlardan seçiliyorlardı. Saraydaki hizmetçi sayıları hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Nasrüddevle'nin sarayda 500 hizmetçisi bulunuyordu.¹¹³⁹ Sarayda işçi cariyelerin sayısının 3 bin olduğunu iddia eden rivayetler de bulunmaktadır.¹¹⁴⁰ Ancak bu rakamların abartılı olduğunu düşünüyoruz. Nasrüddevle'nin inşa ettiği Yeni Saray'ın yüzölçümü buna yetecek kapasitede değildi.

Nasrüddevle'nin hizmetinde bulunan görevlilerden diğer bir zümre ise aşçılarıydı. Meclisindeki kap kakak, alet ve cevherlerin değerinin iki yüz bin dinarı geçtiği nakledilmektedir.¹¹⁴¹ Aşçılarını eğitim için Mısır'a Fâtımî sarayına gönderdiği düşünüldüğünde Nasrüddevle'nin zengin bir mutfağı olduğu ve sık sık ziyafet verdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴²

Çeşitli kaynaklar, Nasrüddevle sarayındaki müzik ve eğlence hayatına ilişkin ilginç bilgiler vermektedirler. Sarayda bazı şarkıcıların bulunduğu ve bazısının 14 bin dinara,¹¹⁴³ herbirinin veya bazılarının 5000 dinardan fazla paraya satın alındığı

¹¹³⁷ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.350; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.126-127

¹¹³⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.129,139,145

¹¹³⁹ İbn Kesir, **El-Bidaye Ve'n-Nihaye**, c.15, s.784

¹¹⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16,s.70; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125

¹¹⁴¹ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125

¹¹⁴² İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, s.355; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s. 141; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 29

¹¹⁴³ İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16,s.70; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.125

belirtilmektedir.¹¹⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, güzel cariyelerin yanı sıra Nasrüddevle'nin ses sanatkârları için de değerlerinin kat kat üstünde para ödeyerek onları satın aldığını söylemektedir.¹¹⁴⁵ Hatta Mısır'dan Üstad Ferec adında gelen adamın yanında udla şarkı söyleyen Fereciye adında güzel bir cariyeye olduğu, Nasrüddevle'nin onu gördükten sonra kendini kaybettiği ve âşık olup onunla evlendiği aktarılmaktadır.¹¹⁴⁶

Mervânî sarayında müneccimlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Hanedanın müneccimlere itimadı çok fazlaydı. O kadar ki Nizamüddîn'in ölümünün ardından (472/1080) Müneccim İbn Aşşun'un burçlara bakması sonucunda, Nâsırüddevle Mansur'un tahta çıkması için üç gün beklenmişti.¹¹⁴⁷ İbn Aşşun adlı müneccim 423/1031-32 yılında Mervânî ülkesine geldiği bilinmektedir.¹¹⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, İbn Aşşun'un Nasrüddevle ile olan bir diyalogunu anlatmaktadır.¹¹⁴⁹ Buna göre İbn Aşşun, Mervânî Devleti'nin Nasrüddevle'nin iyilik yaptığı biri tarafından yıkılacağı kehanetinde bulunmuştu.¹¹⁵⁰ Nitekim Mervânî ülkesine sığınan ve Nasrüddevle'nin, vezir olarak atadığı İbn Cehir, devletin yıkılmasına ön ayak olmuştu.

Derin bilgisinden dolayı Tabip Ebu Nasr et-Tikritî'nin de müneccim olma ihtimalinin olduğu söylenmektedir. Astroloji ve felek (astronomi) ilminde “*el-Muhtâr min Kütübi İhtiyârâti'l-Felekiye*” adlı eserini bu konuda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.¹¹⁵¹

2.3.2. Veliaht

Veliaht, bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse, herhangi bir göreve veya makama geleceği beklenen kimsedir.¹¹⁵² İslam tarihinde ilk defa Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye, oğlu

¹¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.174-175; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.416; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.784; İbnü'l-Cevzî, **El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.16, s.70; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, s.355; Ebü'l-Fida'da da 453 yılında Nasrüddevle'nin vefat ettiği yazılıdır. Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer**, c.2, s.180; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.131

¹¹⁴⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.160

¹¹⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.126

¹¹⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.126

¹¹⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.160

¹¹⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.173

¹¹⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.162-163

¹¹⁵¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.172-173; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.162-163; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.287

¹¹⁵² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c4a02c2bb0f26.47273453 (Erişim tarihi: 24.09.2019)

Yezid'i veliaht ilan etmiştir.¹¹⁵³ Bu tarihten sonra veliahtlık İslam devletlerinde uygulanagelmıştır.

İbnü'l-Ezrak'ın bildirdiğine göre Nasrüddevle'nin 20'den (veyahut 40'tan) fazla erkek çocuğu vardı.¹¹⁵⁴ Bu kadar çocuğu olması nedeniyle Nasrüddevle'nin veliaht seçmede zorlandığı muhakkaktır. Veliaht belirlemeden ölmesi Mervânî Devleti'nin güç kaybetmesi, parçalanması hatta son bulması ile neticelenebilirdi. Nasrüddevle'nin kendisi ve ondan önceki Mervânî hükümdarları normal koşullarda tahta geçmemişlerdi. Devleti kuran Bâd'ın ölümünden sonra yeğeni Ebu Ali Hasan ülkeye hâkim olmuş, suikast sonucu öldürüldüğünde kardeşi Mümeħhidüdevle yerine geçmiştir. Mümeħhidüdevle, Hacib Şervîn'in düzenlediği suikast sonucunda öldürüldükten sonra Mervânî ailesi bireyleri tutuklanmış ve büyük bir ihtimalle çoğu öldürülmüştü. Nasrüddevle ise Meyyâfârikîn'den uzakta Siirt'te olması nedeniyle bu suikasttan kurtulmuş ve hükümdar olma yolu ona açılmıştı. Nasrüddevle'ye kadar dayıdan yeğene, kardeşten kardeşe geçen hükümdarlık, Nasrüddevle sonrasında babadan oğula geçmiştir.

Nasrüddevle öncesinde kardeşlerin hükümdar olmasının nedeni yerlerine geçecek oğulların bulunmamasıdır. Dayıları Bad'ın geride çocuk bırakıp bırakmadığını bilmiyoruz. Emir Ebu Ali Hasan'ın Fadl veya Senhârîb adlı bir çocuğu vardı ve babası öldürüldüğünde yaşı küçüktü. Mümeħhidüdevle ise geride evlat bırakmadan ölmüştü.¹¹⁵⁵ Ebu Ali'nin oğlu Fadl'ın hükümdar olmaması Mervânî devlet aklının çocuk yaştaki taht varislerinin hükümdar olmasını benimsemediğini göstermektedir.

Nasrüddevle, başlangıçta yerine oğlu Emir Süleyman'ı veliaht tayin etmiştir.¹¹⁵⁶ Ancak Süleyman savaşta öldürülünce Nasrüddevle'nin 1061'de ölmesinin ardından Veziri Fahrüddevle İbn Cehir, diğer oğlu Nasr ile anlaşmış ve onu babasının yerine hükümdar ilan etmiştir. Mervânî ailesinde Nasrüddevle'den sonra

¹¹⁵³ Sarıçam, Erşahin; **İslâm Medeniyeti Tarihi**, s.90

¹¹⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.168; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbekir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.212; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212

¹¹⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.91,92,222

¹¹⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.212; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbekir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s. 212; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.191

taht mücadelelerinin olduğu görülmektedir. Nizamüddin Nasr ile kardeşi Said arasında taht yüzünden mücadele olmuş ve Nizamüddin tahtın sahibi olmuştur.¹¹⁵⁷ Nizamüddin Nasr, Nasrüddevle'nin büyük oğlu değildi. Bu nedenle ağabeyleri Sa'd ve Said ile problemler yaşamış, sonuçta iki ağabeyini de zehirleterek öldürtmüştür. Sibî İbnü'l-Cevzi, Nasrüddevle'nin devleti oğlu Nizamüddin'e ahdettiğini söylemektedir.¹¹⁵⁸ Biz de bu rivayetin tarihi gelişmelerle uyduğunu düşünüyoruz. Zira oğlu Süleyman'ı veliaht seçen Nasrüddevle'nin onun ölümünden sonra veliaht seçmemesi normal olmayacaktır. Ayrıca oğulları içerisinde büyük olanı seçmediğine göre işi akışına bırakmadığı anlaşılmaktadır.

Said, Nasrüddevle'nin dört eşinden biri olan Fadluniye'nin oğludur. Bu kadın hükümdar kızıdır. Hükümdar olan Nizamüddin ise bir cariyenin oğludur.¹¹⁵⁹ Buna rağmen Nizamüddin veliaht tayin edilmiş ve babasının ölümü üzerine hükümdar olmuştur. Yani hükümdarın cariyelerden olma çocukları da tahta geçebiliyorlardı. Nasrüddevle'nin ölümünden sonra veliaht olan Nizamüddin akli ve yeteneği ile ön plana çıkmaktadır.¹¹⁶⁰

Aynı şekilde Nizamüddin de ölmeden önce oğlu Nâsırüddevle Mansur'u veliaht olarak seçmiştir.¹¹⁶¹ Vezir Ebu Tahir Enbarî de Nâsırüddevle'yi teamüllere uyarak törenle hükümdar ilan etmiştir.¹¹⁶²

2.3.3. Vezirler

İslam devletlerinde hükümdar devletin başı konumunda iken, vezir hükümet teşkilatının (Divan) başkanı olarak idareye yön verir. Mervânîlerde vezirin tüm devlet yetkilerini elinde bulundurduğu ve hükümdardan sonra en yetkili kişi olduğu görülmektedir. Abdurrahman Yusuf, vezirliği tafvîz ve tenfiz vezareti diye iki kısma ayırmıştır. Tafvîz vezirinin geniş yetkilerle yetkilendirildiğini, vali ve memurların atanıp görevden alınması, paranın harcanması, mahpusların salıverilmesi, malların müsadere edilmesi gibi konularda melikin muvafakatını alıp işleri yaptığını; Tenfiz

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.175

¹¹⁵⁸ Sibî İbnü'l-Cevzi, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.127; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.366-367

¹¹⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108, 178

¹¹⁶⁰ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.366-367; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.178

¹¹⁶¹ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.380; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.2, s.77

¹¹⁶² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.188; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.379-380,381

vezirinin ise melikin emirlerini uygulamadan başka bir yetkisinin olmadığını söylemiştir.¹¹⁶³ Yusuf, Mervânî vezirlerini de bu kategori çerçevesinde değerlendirmeye koymuştur. Ancak Mervânî vezirleri içerisinde pasif vezirlerin olmadığı kanaatindeyiz.

Mervânîler’de vezirlik kurumu devletin kuruluşundan iki sene sonra ihdas edilmiş, Bâd 373/983 yılında Musul’u aldığında Büveyhi Devleti amili olarak görev yapan Ebü’l-Mutarraf’ı vezir olarak atamıştır.¹¹⁶⁴ Bâd’dan sonra emir olan Ebu Ali, Mümehhidüddeve ve Nasrüddevle’nin hükümdarlığına kadar hâciblerden bahsedilmiş ama vezirlerden bahsedilmemiştir. Mümehhidüddeve’ye yapılan suikastten sonra Erzen Valisi Hoca Ebü’l-Kasım el-İsfahânî Nasrüddevle’yi emir ilan etmiş ve Nasrüddevle de onu veziri yapmıştır.

İbnü’l-Ezrak, Ebü’l-Kasım için *vezir* unvanını kullanmıştır.¹¹⁶⁵ İsfâhânî, 415/1024 yılının Şaban veya Ramazan ayında vefat etmiştir. Siyaseti, öngörüsü, ihlası ve hizmetleri ile İsfâhânî Mervânîlerin kudretli vezirlerindendi.¹¹⁶⁶

İbnü’l-Ezrak 427/1035-36 yılı olaylarını anlatırken Nasrüddevle’nin hâlâ vezirsiz ülkeyi yönettiğini anlatmaktadır.¹¹⁶⁷ Ayrıca 431/1039/1040 yılı olayları anlatılırken Nasrüddevle’nin, Mağripli Vezir’in ölümünden sonra hâlâ vezirsiz devam ettiğini ve Divan Nazırı İbn Bereke ile birlikte işleri yönettiğini aktarmaktadır.¹¹⁶⁸ Aynı yerde geçen divan işlerinin vezir adına yönetildiği ibaresi, vezirin divandan sorumlu olduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁶⁹ Hoca Ebü’l-Kasım el-İsfahânî’den sonra İbnü’l-Mağribî, Ahmed b. Yusuf el-Menâzî ve İbn Cehîr vezirlik yapmışlardır.

Nasrüddevle tarafından Vezir Ebü’l-Kasım el-İsfahânî’ye geniş yetkiler verilmiş, bütün işler ona tevdi edilmiş, emir de onsuz karar vermemiş, illa ki ona danışmıştır. İbnü’l-Ezrak, Nasrüddevle’nin Vezir İbnü’l-Mağribî’ye bütün idari işleri tevdi ettiğini söylemektedir. Ancak onun Hoca Ebü’l-Kasım el-İsfâhânî kadar

¹¹⁶³ Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.2, s.78; Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, c.43, **DİA**, TDV, Ankara 2013, s.72-73

¹¹⁶⁴ Er-Rüzraverî, **Zeylû Kitâbü’t-Tecâribi’l-Ümem**, H. F. Amedroz (Tashih), Şirketü’t-Temedüni Es-Sinâiye, Mısır 1916, s.86; Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.2, s.77

¹¹⁶⁵ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.114; Krş. İbnü’l-Ezrak, **Tarihü’l-Fârikî**, s.102

¹¹⁶⁶ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.132

¹¹⁶⁷ İbnü’l-Ezrak, **Tarihü’l-Fârikî**, s.141

¹¹⁶⁸ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144

¹¹⁶⁹ İbnü’l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.134

güvenilir biri olduğu söylenemez. Nitekim Nasrüddevle, İbn Cehîr el- Mavsîlî'ye de tüm işleri tevdi etmiştir.¹¹⁷⁰

Devlet, vezir seçerken idari ve siyasi açıdan yeterli kimseleri tercih ederdi. Ebü'l-Kasım ve İbn Cehîr tarihin bilinen şahsiyetlerinden olup ikisi de Bağdat'ta vezirlik yapmışlardır. İbnü'l-Ezrak, Vezir Ebü'l-Kasım el-İsfahanî, Ebü'l-Fadl İbrahim b. Enbarî ve Ebu Tahir Selame el-Enbarî'yi övmüştür. İsfahanî, “*Şeyhü'd-devle*” olarak anılan bilgili ve yetenekli biridir.¹¹⁷¹

İbnü'l-Ezrak, Emir Ebu Ali Hasan zamanında tecrübeli Mem'in¹¹⁷² ve sonra oğlu Şervîn'in hâcib olduğunu söylemektedir.¹¹⁷³ Biz, Mem veya Şervîn'den birinin vezir olabileceğine kanaat etmekteyiz.

Nasrüddevle'yi mutlu kılan, kendisinin ölümünden¹¹⁷⁴ sonra da çocuklarının kıvanç duymalarına vesile olan hususlardan biri de İbnü'l-Mağribî ve İbn Cehîr'in kendisine vezirlik yapmış olmalarıydı. Çünkü İbnü'l-Mağribî, daha önce Fâtımî Halifesi Hâkim'in veziriydi. İbn Cehîr de Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah'ın vezirliğini yapmıştı.¹¹⁷⁵ Bu iki şahıs da Mervânî ülkesine sığınmıştı.¹¹⁷⁶ Vezirliğe atanmaları elbette ki sahip oldukları tecrübelerden yararlanma isteğinden kaynaklanıyordu.

2.3.3.1. Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî

İbnü'l-Ezrak, Mümehhidüdevle zamanında Erzen valisi olan İsfâhânî'nin vezir olarak görevlendirildiğini her ne kadar 401/1010-1011 yılındaki Meyyâfârikîn kuşatmasından sonra zikretmişse de biz bu esnada gerçekleşen olaylarda İsfâhânî'nin rolüne bakarak daha önceden vezir olduğunu düşünmekteyiz. Nasrüddevle'yi Şervîn'in eline geçmekten kurtaran ve onu hükümdar ilan eden İsfâhânî idi.¹¹⁷⁷ Şervîn ile mücadele edildiği dönem onun en etkin olduğu dönemdi ve fiili olarak bu görevi

¹¹⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.130; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.114; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.79

¹¹⁷¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.173,190; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.80

¹¹⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.83; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.70

¹¹⁷³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.75,75,87; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98

¹¹⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.161

¹¹⁷⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.162; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.226

¹¹⁷⁶ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.226

¹¹⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.102

yürütüyordu. Hoca Ebü'l-Kasım'ın vezirliği, Şaban veya Ramazan 415 (Ekim, Kasım, Aralık 1024) yılına kadar devam etmiştir.¹¹⁷⁸

Ebü'l-Kasım el-İsfahânî'nin ismi ilk defa Şervîn ve İbn Fîlûs'un Mümehhidüddeve'ye düzenlediği komplo münasebetiyle gündeme gelmiştir. Bu tarihten önce kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İbnü'l-Ezrak, onun Emir Ebu Ali ve Mümehhidüddeve zamanlarında Erzen'de valilik yaptığını ve İsfahanlı olduğunu söylemektedir.¹¹⁷⁹ İbn Şeddâd ve Sibte İbnü'l-Cevzî, İsfâhânî'nin aşiretlerin şeyhi ve Kürtlerin ileri gelenlerinden biri olduğunu kaydetmektedirler.¹¹⁸⁰

Hatırlanacağı üzere 401/1010 yılında Şervîn ve İbn Fîlûs, Mervânî hükümdarı Mümehhidüddeve'yi Hettah Kalesi'nde öldürdükten sonra Siirt'te bulunan Nasrüddevle'yi yakalamaya çalışmışlardı. Erzen ve Siirt/İs'ird dışında tüm kaleler ele geçirilmişti.¹¹⁸¹ Nasrüddevle'yi yakalamak için bir birlik İs'ird'e gönderilirken, bir askeri birlik de Erzen'de vali olan Ebü'l-Kasım el-İsfahanî'nin üzerine gönderilmişti. Bunu haber alan İsfâhânî, Emir Ebu Nasr'a haber göndererek onu Erzen'e getirtmiş ve Erzen üzerine düzenlenen saldırıyı püskürterek onları Meyyâfârikîn'e dönmek zorunda bırakmıştı. Ebu Nasr'ı, ebeveynini ve aşiretleri toplayan, hükümdardan taahhüt alarak onu hükümdar ilan eden, halka mal ve silah dağıtan İsfâhânî idi. İsfâhânî Nasrüddevle'nin hayatını kurtararak komplonun Nasrüddevle ile ilgili olan sonraki adımını boşa çıkarmıştı.¹¹⁸²

Meyyâfârikîn'in darbecilerden alınması için başlatılan mücadeleyi de İsfâhânî yönetiyordu. Erzen'de bir araya getirilen aşiretlerden oluşturulan ordu ile Meyyâfârikîn Rabad'ının (şehrin varoşu) yağmalanmasında Nasrüddevle'nin yanbaşıydı. Şervîn darbesinden Meyyâfârikîn'in alınmasına kadar geçen yaklaşık bir yıl süre içinde Nasrüddevle'nin en yakınında olan ve adım adım siyasi ve askeri faaliyetleri yürüten kişi İsfâhânî idi.¹¹⁸³

Bu geçmişi sayesinde karar verme mercii olarak Nasrüddevle ve Vezir İsfâhânî'nin isimleri beraber geçmektedir. Meyyâfârikîn'i teslim etmeye çalışan şehrin

¹¹⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.132; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.357; İbn Asakir, **Târihu Dimeşk**, c.41, s.424

¹¹⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.93

¹¹⁸⁰ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.342; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan**, c.18, s.206-207

¹¹⁸¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.93

¹¹⁸² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.108-109

¹¹⁸³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s. 95; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.107-109

ileri gelenlerinden İbn Vasîf'in hem Nasrüddevle'den hem de Vezir İsfâhânî'den eman dilemesi, Ebü'l-Kasım'ın gücünü ve itibarını göstermektedir.¹¹⁸⁴ Yine Mervânî Devleti'ne bağlılığını bildiren Âmid hâkimi İbn Dimne'nin teklifi Nasrüddevle ile İsfâhânî tarafından birlikte kabul edilmişti.¹¹⁸⁵ Vezir Ebü'l-Kasım'ın Nasrüddevle üzerindeki etkisini ve isabetli bakış açısını gösteren bir başka örnek de Meyyâfârikîn'de yeni yönetim merkezi olarak inşa edilecek sarayın yeri ile ilgili görüşüdür. Nasrüddevle çeşitli alternatifler arasında İsfâhânî'nin şehre hâkim bir noktada olan ve saray ile şehir kapısının bir arada olduğu Burcû'l-Melik'te yeni sarayın yapılmasını öneren görüşünü kabul etmişti.¹¹⁸⁶

Nasrüddevle'nin her cuma camide kendisinin dağıttığı buğdayın dağıtımının bir vakıf tarafından yapılması konusunu görüşmek üzere yapılan divan toplantısında İsfâhânî'nin başkanlık etmesi, önemli işlerin hükümdara arzedilmeden önce kendisi tarafından planlanıp tasarlandığını göstermektedir.¹¹⁸⁷

Âmid Hâkimi İbn Dimne'nin öldürülmesi olayında Nasrüddevle'nin ona sığınan hizmetçiyi teslim etmemesi nedeniyle Âmid kapıları Nasrüddevle'ye kapanmıştı. Nasrüddevle İsfâhânî'nin “*Âmid bir hizmetçiye değiştirilmez*” sözü ile ikna olarak hizmetçiyi teslim etmiş ve bu sayede Âmid'in kapıları açılmıştı.¹¹⁸⁸

İbnü'l-Ezrak, Âmid'in alınmasından sonra Şaban veya Ramazan 415 (Ekim, Kasım, Aralık 1024) tarihinde vefat ettiğini ve Nasrüddevle'nin onun ölümüne canının çok sıkıldığını ve büyük bir üzüntüye kapıldığını kaydetmektedir.¹¹⁸⁹

İbnü'l-Ezrak, onu *Şeyhüddeve* olarak anmıştır. İleri görüşlü, akıllı, tedbirli olduğundan Erzenliler onun fikrine başvurmuşlardır. Nasrüddevle'nin ona devletin tüm işlerini tevdi ettiği, ondan habersiz, görüşü alınmadan bir karar almadığı yazılmıştır.¹¹⁹⁰ Vezir, zekâ, azim, kurnazlık, cesaret, yiğitlik ile vasfedilmiş; işlerinde

¹¹⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.99-100; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.113

¹¹⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.116

¹¹⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.117

¹¹⁸⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.122

¹¹⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.130

¹¹⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.132; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, 3/1, s.357; İbn Asakir, *Tarih-i Dimeşk*, c.41, s.424; Sibt İbnü'l-Cevzî onun 416 yılı Ramazan ayında, İbn Asakir ise 418 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Bkz. İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, c.41, s.424; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.199

¹¹⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.102; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.159; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.132; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.80

adalet, emanet, dürüstlük ve ihlas ile hareket etmiştir. Tecrübeli bir devlet adamı, görüşlerinde isabetli, siyasette kifayetli biri olup büyük bir hürmet görmüştür.

2.3.3.2. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî

Babasının dedesi Ebü'l-Hasan, zamanında Bağdat'ta Dicle'nin batısında kalan kısmın (mağrip) işlerine bakan Divanü'l-Mağrib'i yönettiği için el-Mağribî diye anılmış, Vezir de ona nispeten İbnü'l-Mağribî diye tanınmıştır.¹¹⁹¹ Vezir İbnü'l-Mağribî'nin tam adı Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali'dir. Bir rivayete göre soyu Sasani Kralı Yezdücerd'e ulaşmaktadır.¹¹⁹²

Sibt'in kaydettiğine göre Ebü'l-Kasım'ın babası Ali b. Hüseyin Mervânîlerin ilk emiri Bâd ile savaşmıştır. Büveyhî Hükümdarı Samsamüddeve 374/984-85 yılında Bâd'ın üzerine önce Ebu Harp adındaki komutanını göndermiştir. Ebu Harb'ın yenilmesi üzerine İbnü'l-Mağribî'nin babası Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mağribî'yi göndermiş fakat onun da ordusu Bâd'ın kuvvetleri karşısında yenilmiş ve yağmalanmıştır.¹¹⁹³

Vezir İbnü'l-Mağribî'nin 13 Zilhicce 370 (19 Haziran 981)¹¹⁹⁴ tarihinde doğduğu kaydedilmektedir. Doğum yeri hakkında farklı görüşler vardır. Mısır¹¹⁹⁵ veya

¹¹⁹¹ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.6, s.2532; İbn Hacer El-Askalânî, **Nüzhetü'l-Elbâb Fi'l-Elkâb**, 1. Baskı, Abdülaziz Muhammed b. Salih Es-Sedîrî (Tah.), Mektebü'r-Rüşd, Riyad 1989, c.2, s.310; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.2, s.177

¹¹⁹² Kaynaklarda adı Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Yusuf b. Bahr b. Behrâm b. Merzubân b. Mâhân b. Bâzân b. Sâsân b. Herûn b. Belâs b. Câmâsb b. Fîrûz b. Yezdücird b. Behrâm Cûr b. Yezdücird olarak yazılmıştır. Bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, c.3, s.1093-1094; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.2, s.172; İbn Asakir, **Tarihu Dimeşk**, c.34, s.62; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.6, s.2533; Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Baskı, c.1-2, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1983, c.1, s.155; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.9, s.295; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.12, s.274; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", **DİA**, c.43, TDV, Ankara 2006, c.43, s.93; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.62

¹¹⁹³ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.12

¹¹⁹⁴ Nahçivânî, **Tecârübü's-Selef Der Tevârihi Hulefâ ve Vüzerayı İşân**, Abbas İkbal (Tashih), Kütübhane-i Tahurî, Tahran 1357, s.249; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.2, s.173; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2538; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.331; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.80; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.4, s.266; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.9, s.295; İbnü'l-Müstevfî, **Tarihu Erbil**, Sami b. Seyyid Hamâs El-Sakâr (Tah.), Darü'r-Reşid li'n-Neşr, Irak 1980, c. 2, s.75; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.218; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2533; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c. 17, s.396; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.92

¹¹⁹⁵ Nahçivânî, **Tecârübü's-Selef Der Tevârihi Hulefâ ve Vüzerayı İşân**, s.249; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.331; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.4, s.266; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2538; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.618; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.80; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihü'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.186

Halep'te¹¹⁹⁶ doğduğu rivayet edilmiştir. Babası 374/984-85 yılında Bâd ile savaştığına dair bilgi aksine henüz Mısır'a göçmediğini ve hâlâ Halep'te olduğunu göstermektedir.

Tarihi kaynaklarda İbnü'l-Mağribî'nin çocukluğunda çok zeki biri olduğu ve 14 ile 17 yaş aralığında birçok bilgi ve beceriyi edindiği detaylarıyla aktarılmaktadırlar.¹¹⁹⁷ Çocukluğunda iyi bir eğitim görmüş olan İbnü'l-Mağribî'nin babasının bir süre Halep'de Hamdanî Emiri Seyfüddevle'ye kâtip olarak hizmet ettiği ve ardından Mısır'a gittiği, ardından Ebü'l-Kasım'ın da oraya geçtiği nakletmektedir.¹¹⁹⁸ Babası ile beraber Fâtımî Devleti'nin hizmetine girmiştir. Ebü'l-Kasım, Divânü'z-Zimâm,¹¹⁹⁹ Şam Divanı¹²⁰⁰ veya Divanü'l-İnşa ve'l-Meclis¹²⁰¹ reisi olarak görev yapmıştır. Es-Safedî, onun halifeye vezirlik de yaptığını söylemektedir.¹²⁰² Fâtımî Halifesi el-Hâkim ile araları bozulunca babası ve tüm aile bireyleri tutuklanmış, babası, amcası ve bazı aile fertleri öldürülmüştür.¹²⁰³ Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî Hicaz'dan adet üzere gelen bazı emirlerin arasına saklanarak Mısır'dan kaçmıştır.¹²⁰⁴ Nüveyrî, başlarına gelenlere Hristiyan kâtiplerle giriştikleri mücadelenin sebep olduğunu söylemektedir.¹²⁰⁵

Azimî bu olayın 399/1008-09 yılında olduğunu yazarken¹²⁰⁶ diğer tarihçiler ise 400 olayları arasında¹²⁰⁷ yer vermişlerdir. İbnü'l-Mağribî, Mısır'dan Şam'a,¹²⁰⁸ Irak'a¹²⁰⁹ veya Remle'ye¹²¹⁰ kaçmıştır.

Mısır'dan kaçan İbnü'l-Mağribî, ailesinin intikamını almak için olağanüstü bir mücadeleye girişmiştir. İlk adımda Remle'ye gittiği ve Emir Hassân b. Müferrec

¹¹⁹⁶ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2532; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.92

¹¹⁹⁷ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.2, s.173; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.9, s.295; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, c.17, s.396; Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1, s.155; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, c.3, s.1094

¹¹⁹⁸ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.6, s.2533

¹¹⁹⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.184

¹²⁰⁰ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s. 80

¹²⁰¹ İbnü'l-Fuvatî, **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.4, s.38

¹²⁰² Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.21, s.24

¹²⁰³ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1103

¹²⁰⁴ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1104

¹²⁰⁵ En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.28, s.117; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s. 92; Cengiz Tomar, "Mağribîler", **DİA**, TDV, Ankara 2003, c.27, s.322

¹²⁰⁶ El-Azimî, **Tarihu Haleb**, s.319

¹²⁰⁷ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.21, s.24; Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1, s.157; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.93

¹²⁰⁸ Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1, s.157

¹²⁰⁹ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2533; İbnü'l-Fuvatî, **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.4, s.38; Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1104; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.80; Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.331

¹²¹⁰ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1094; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.93

et-Tâî'yi ikna ettiği görülmektedir. Hassân'ın ona destek vermesi Mısır Halifesi el-Hâkim'i ciddi bir şekilde endişeye düşürmüş ve Yaructekin isminde bir kişiyi bu gayeyle Şam valiliğine atamıştır. Remle'nin kaybedilmesinden sonra el-Hâkim'in korkusunun daha da arttığı görülmektedir. Yapılan savaşta esir alınan Yaructekin'in öldürülmesi Hassân ile İbnü'l-Mağribî'nin arasını bozmuştur.¹²¹¹

Hassân'ı tarafına çeken Fâtımî Halifesi el-Hâkim'e karşı İbnü'l-Mağribî bir başka hamle yapmıştır. Hicaz Emiri Ebü'l-Fütûh'u halifelğe razı olmaya ikna ederek ona *er-Râşid Billah* lakabını vermiştir.¹²¹² Ebü'l-Fütûh ile birlikte Âl-i Müferrec ile buluşmak üzere 401/1010-1011 yılında Remle'ye gitmiş, orayı da kontrolü altına alıp adına sikke kestirmiştir. El-Hâkim, Arap emirlerine yazdığı mektuplarla onları kendi tarafına çekip İbnü'l-Mağribî'nin hamlesini boşa çıkarmıştır. O da el-Hâkim'den af dilemiş, kendisini affettiğine dair mektubuna rağmen Mısır'a dönmemiştir.¹²¹³

Bu olaydan sonra Ebü'l-Kasım, Beni Cerrah kabilesinin yanından ayrılıp Irak'a yöneldi. Büveyhilerde Müşerrefüddeve b. Bahaüddeve'nin veziri Fahrülmülk Ebu Galip'in yanına gitti. Bu haberi Abbasi Halifesi el-Kâdir Billah'a ulaşınca onu Abbasi Devleti'nde bozgunculuk yapmakla suçladı. Fahrülmülk'e onu uzaklaştırması konusunda mektup yazdı. Bunun üzerine Fahrülmülk ile İbnü'l-Mağribî birlikte Bağdat'tan ayrılıp Vasıt'a gittiler. İbnü'l-Mağribî, Büveyhî Emiri Müşerrefüddeve'nin veziri Fahrülmülk'ün 407/1016 yılında ölümüne kadar onunla

¹²¹¹ El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.319; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1095; El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr*, c.2, s.157; El-Mekkî, *Samtü'n-Nücümü'l-Âvâlî fi Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli*, c.4, s.211; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.174; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, 131,331/c.4, s.631; El-Makrizî, *İtti'azü'l-Hünefa Bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa*, c.2, s.82; Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşahîr ve'l-A'yan*, c.28, s.14; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s. 93

¹²¹² Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1095; El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr*, c.2, s.157; El-Mekkî, *Samtü'n-Nücümü'l-Âvâlî fi Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli*, 1. Baskı, Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavved (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1998, c.4, s.211; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.174; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Necip Mustafa Fevvâz, Hikmet Küşeylî Fevvâz (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004, c.26, s.118/c.28, s.116, 117; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.631; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2549; Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.394; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s. 93;

¹²¹³ El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr*, c.2, s.157; El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.319; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1094,1095,1104; El-Mekkî, *Samtü'n-Nücümü'l-Âvâlî fi Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli*, c.4, s.211; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.174; El-Makrizî, *İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa*, c.2, s.82; Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşahîr ve'l-A'yan*, c.9, s.294/c.28, s.14; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2549; Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.394; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.26, s.118/c.28, s.116, 117; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.331/c.4, s.631

Vasıt'ta kaldı. İbnü'l-Mağribî daha sonra Abbasî Halifesi el-Kâdir Billah'ın gözüne girmeye çalıştı ve Bağdat'a döndü.¹²¹⁴

İbnü'l-Mağribî, kısa bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra Musul'a gitti ve orada Ukaylî Emiri Karvâş'ın kâtipliğini veya vezirliğini yaptı. Bir müddet sonra zimmetlerine para geçirdikleri iddiasıyla o ve Süleyman b. Fehd, Karvâş'ın gazabından çekinerek Musul'dan kaçmak için bir plan yaptılar. Mervanî hükümdarı Nasrüddevle'nin ittifak için ikna edilmesi bahanesiyle İbnü'l-Mağribî ve Süleyman b. Fehd, Karvâş'tan izin alıp Meyyâfârikîn'e doğru yola çıktılar. Ancak yolda Karvâş'ın kardeşi Bedrân onları yakalayıp Musul'a geri getirdi. Karvâş, zimmetlerine geçirdikleri paraları vermelerini istedi. Süleyman b. Fehd parası olmadığını söyleyince öldürüldü. İbnü'l-Mağribî ise parasının Kahire, Kûfe ve Bağdat'ta olduğunu bunları getirip teslim edeceğine dair yemin edip kurtulmayı başardı. İkisinin beraber Meyyâfârikîn'e gittikleri ve Nasrüddevle'nin onları teslim etmediği, Süleyman b. Fehd'in sonradan Musul'a geri döndüğü de rivayet edilmektedir.¹²¹⁵

Karvâş'ın yanından ayrılma tarihinin 410/1019-20 ile 412/1021-22 yılları arasında olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklarda İbnü'l-Mağribî'nin Meyyâfârikîn'e Nasrüddevle'nin yanına geldikten sonra tekrar Irak'a döndüğü yazılıdır. İbnü'l-Mağribî muhtemelen bu tarihlerde veya sonrasında Mervânî ülkesine sığınmıştır. İsfâhânî, 415/1024-25 yılına kadar vezirlik görevini yürüttüğünden İbnü'l-Mağribî'nin 415 yılından önce vezirlik yapmış olması mümkün değildir.

Aynı şekilde İbnü'l-Mağribî'yi iki kere Ukaylî Emiri Karvâş'ın hizmetinde görmekteyiz. Onun Karvâş'ın yanında ikinci kere hizmet ettiği yıl 415 yılı sonrası olmalıdır. Çünkü İbnü'l-Esîr, Abbasi Halifesi Kadir Billah'ın elçisi Kadı Ebu Ca'fer es-Semmanî'yi 416/1025-26 yılında Karvâş'a elçi olarak gönderdiğini ve İbnü'l-Mağribî'yi uzaklaştırmasını istediğini; onun da bu emre uyduğunu ve onu

¹²¹⁴ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, c. 2, s.175; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1095; El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.326; Vefat tarihini Ed-Devadârî de teyit etmektedir. Ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer*, c.6, s.323; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2551; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.631; El-Mekkî, *Samtü'n-Nücümü'l-Âvâli fi Enbâî'l-Evâil ve't-Tevâli*, c.4, s.211

¹²¹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.129-130; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s. 93; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.182-183; İbnü'l-Mağribî ve Süleyman b. Fehd'in tutuklandıkları yıl Ömerî'ye göre 410, İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'a göre 411, Zehebî ve Ebü'l-Ferec İbn Cevzî'ye göre 412'de olmuştur. Bkz. İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.331; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.214; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.179; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübî'l-Arabi, c.7, s.664; Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.", The s.133

uzaklaştırdığını, İbnü'l-Mağribî'nin bunun üzerine Nasrüddevle'nin yanına Meyyâfârikîn'e gittiğini yazmıştır.¹²¹⁶ İbn Haldûn'un anlattığına göre Bağdat'a dönerek veziri Müeyyidülmülk Er-Recîhî'den sonra Müşerrifüddeve b. Büveyh'e vezirlik yapan İbnü'l-Mağribî, Türklerle anlaşmazlığı nedeniyle Bağdat'tan çıkarılmış ve Sündiye'ye gitmiştir. 415 yılında kaçıp Karvâş'ın yanına sığınmış ve on ay vezirlik yapmıştır. Kufe'de fitne çıkınca Halife el-Kâdir Billah, İbnü'l-Mağribî'yi uzaklaştırmak için Karvâş nezdindeki girişimde bulunmuş, sonuçta İbnü'l-Mağribî, İbn Mervân'ın memleketi Diyâr-ı Bekr'e gitmiştir.¹²¹⁷

Makrizî'nin aktarımına göre İbnü'l-Mağribî, gizli bir şekilde Meyyâfârikîn'e gelmiştir. Yolculukları esnasında berkaâ ve yün elbise giymiş, elbiselerini değiştirince kim olduğu ortaya çıkmıştır.¹²¹⁸ Ukaylî Emiri Karvâş, Mervânî emirinden iadesini istemiş, ancak Nasrüddevle "*Vallahi bana sığındıktan sonra onu teslim etmem*" demiştir.¹²¹⁹ Orada bir müddet rahat bir hayat sürdürmüş, sonra Musul sahibine mektup yazarak vezirlik isteğinde bulunmuştur. Bu rivayetlere göre Meyyâfârikîn'e bu ilk gelişi muhtemelen 415 yılı öncesindedir ve bu gelişinde Mervânîlere vezirlik yapmamıştır.¹²²⁰ İbn Kesîr, Mağribî'nin Mervânîlere iki kere vezirlik yaptığını söylemektedir.¹²²¹ Bu rivayet doğru ise bile İbnü'l-Mağribî'nin her iki vezirliği de 415 sonrası olmalıdır.

İbnü'l-Esîr, 415 yılı olaylarını anlatırken İbnü'l-Mağribî'nin ikinci kere Mervânî ülkesine geliş sebebini Kûfe'de Abbasîler ve Alevîler arasında çıkan kargaşaya bağlamıştır. Bu olaylar sırasında Mağribî'nin eniştesinin Kûfe nakipliğinden azledilmesi onu Abbasî Halifesi ile karşı karşıya getirmiştir. Halife, Ukaylî Emiri Karvâş'a mektup yazarak İbnü'l-Mağribî'nin azledilmesini istemiş, bunun sonucunda İbnü'l-Mağribî, İbn Mervân'ın ülkesine gitmiştir.¹²²² Vezir Ebü'l-

¹²¹⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübü'l-Arabî, c.7, s.674

¹²¹⁷ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2540; İbn Dimyatî, **El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihi Bağdat ve Züyûlihi**, c.4, s.80; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.142-143; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb**, c.6, s.2537-2538; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s. 331

¹²¹⁸ El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s.158

¹²¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.331; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.133

¹²²⁰ El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s.158

¹²²¹ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.783

¹²²² İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.261

Kasım el-İsfâhânî, 415 yılında kadar olduğuna göre İbnü'l-Mağribî'nin 416 yılında Mervânî ülkesine geldiği anlaşılmaktadır.¹²²³

İbnü'l-Mağribî, 416/1025-26 ile 418/1027-28 yılları arasında Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle'ye vezirlik yapmıştır. Bu süre içerisinde Mervânî devlet teşkilatını güçlendirmiş ve tecrübelerini aktarmıştır. Abdurrakib Yusuf, İbnü'l-Mağribî'nin kısa süren vezirliğinin göz ardı edilemeyeceğini ve önemli bir dönem olduğunu belirtmektedir. Devleti idari anlamda düzenlediğini, Mervânî Devleti'ni Abbasî ve Fâtımî devlet teşkilatları düzeyine getirdiğini, divanlar kurduğunu ileri sürmüştür.¹²²⁴ Fakat Hoca Ebü'l-Kasım İsfâhânî zamanında divanın olduğunu bilmekteyiz.¹²²⁵

İbnü'l-Mağribî gençliğinden itibaren ilim alanında ciddi bir çaba sarfetmiştir. Zaten eserleri incelendiğinde onun ilmi birikimi ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Mağribî bir yandan idari işlerle meşgul olurken diğer taraftan da ilim adamlarıyla sohbetler düzenlemiştir. Mervânî ülkesindeyken devrin Hristiyan allamelerin biri olan Nusaybin Metropolit İlfîyâ en-Nasîbî ile ilim meclisi tertip etmiştir. Bu ilim meclisi Nasrüddevle'nin muhtemelen Ukaylîler ile ilgili sınır anlaşmazlığını çözmek için geldiği Nusaybin'de düzenlemiştir.

İbnü'l-Mağribî kuzeydoğudaki seferinde gittiği Bitlis şehrinde şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve Meyyâfârikîn'e dönmek üzere hareket etmiştir. Yolda hastalığı şiddetlenince Deyru Mâr Marâ kilisesinde konaklamıştır. Buradaki rahibin kendisine verdiği narı yedikten sonra sağlığı iyiye gitmiş ve bu durum karşısında şaşırmıştır. Bu olaydan sonra dini taassubu terk ederek Hristiyan dini ve din adamlarına karşı şefkatle yaklaşmaya başladığı, Hristiyan dininin batıl olduğu inancında tereddüde düştüğü rivayet edilmiştir. İbnü'l-Mağribî, bu amaçla bazı ilmi konuları konuşmak için ehil birini bulmaya çalışmış ve İlfîyâ ile karşılaşmıştır.¹²²⁶

¹²²³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.184; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.80; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.93

¹²²⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.189; Mağribî'nin Nasrû'd-devle ülkesine giriş ve çıkışları için ayrıca bkz. El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr**, c.2, s.158; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.331; Eş-Şinterîni, **Ez-Zahîre fi Mehâsini Ehli'l-Cezîre**, c.4, s.478; Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1095; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.35; Ed-Devadârî, **Kenzü'd-dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.323; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.80

¹²²⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122

¹²²⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.190

Îlîyâ'nin yazdıklarından Mervânî Emiri Nasrüddevle'nin veziri İbnü'l-Mağribî ile beraber Nusaybin'i 417/1026 yılında iki kere ziyaret ettiği, vezirin üçüncü kere 17 Cemadiyülevvel 418/1027'de şehre geldiği anlaşılmaktadır. Vezir Ebü'l-Kasım el-Mağribî'nin Nusaybin'de İliya ile ilmi münazaraları 7 gün sürmüştür. Burada akaid, Mesih, astronomi, Arap ve Keldani lügati ve diğer konular ele alınmıştır. Bu münazaraları "*Mecalîs-i Îlîyâ ve Resâilü'l-Cedeliye*" adıyla kaleme alınmıştır. Îlîyâ, bu toplantıların muhtevasını İbnü'l-Mağribî'in vefatından sonra 418/1027-28 yılında arkadaşı Ebü'l-Âlâ Sâ'id b. Sehl'e göndermiştir.¹²²⁷ Mağribî'nin babası Ebü'l-Hasan El-Mağribî'nin de devrin âlim ve mutasavvıflarından Ebü'l-Âlâ el-Maarrî¹²²⁸ ile Mısır'da görüştüğü bilinmektedir.¹²²⁹

İbnü'l-Mağribî'nin ölüm tarihi ve şekli hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Makrizî, onun Meyyâfârikîn'i terkederek Bağdat'a gitmeye niyetlendiği için zehirlendiğini, hastalanınca şehre geri döndüğünü ve burada vefat ettiğini bildirmektedir.¹²³⁰ İbnü'l-Ezrak, İbn İmâd el-Hanbelî, İbn Şeddâd, Askalanî, vezirin 428/1036-37 yılında öldüğünü söylerken; Makrizî, Zehebî, İbnü'l-Müstevfi, İbn Fûvetî, Hanbelî, İbn Tağriberdî, İbnü'l-Esîr, İbn Asakir, el-Azîmî, Mehmed Emin Zeki, Ebü'l-Ferec İbn Cevzî, İbn Dimyatî, İbn Kesîr, Yakut el-Hamevî, Sibte İbnü'l-Cevzî onun 418/1027-28 yılında öldüğünü dile getirmişlerdir.¹²³¹ Sibte İbnü'l-Cevzî ise onun 406/1015-16 yılında Meyyâfârikîn'de vefat ettiğini söylemiştir.¹²³²

¹²²⁷ İliya En-Nasîbî, "Mecalisu İliya...", s.40-44

¹²²⁸ Ebü'l-Âlâ El-Maarrî 363-449 yılları arasında yaşamıştır. Ahmed b. Abdullah b. Süleyman Et-Tenevvühî Maarra'nın hekimi, şairi ve filozofudur. Zağlûl, *El-Edebu fi Asri'l-Fatîmi*, Münşeatü'l-Maarif, İskenderiye Bty.s.257

¹²²⁹ El-Maarrî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.57

¹²³⁰ El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr*, c.2, s.158

¹²³¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.138; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.7, s.702; El-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân*, 1. Baskı, Mektebetü'l-Matbuâtü'l-İslamiye, Beyrut 2002, c.3, s.191; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, c.17, s.396; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm...*, c.9, s.294; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.220; İbnü'l-Müstevfi, *Tarihu Erbil*, c. 2, s.75; İbn Fûvetî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.4, s.38; El-Halebî, *Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Küttibin Mefkudetin fi't-Tarih*, s.57; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.91; Ez-Zehebî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.235; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.618; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, s.186; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi*, s.81; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.266; İbn Asakir, *Tarih-i Dimesk*, c.14, s. 109; El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.328; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.361; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdeba...*, c.3, s.1094; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s. 92; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.133; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.110

¹²³² Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.333

İbnü'l-Ezrak, 431/1039/40 yılı olayları anlatılırken Nasrüddevle'nin, Mağripli Vezir'in ölümünden sonra hâlâ vezirsiz olduğunu ve Divan Nazırı İbn Bereke ile birlikte işleri yönettiğini aktarmaktadır.¹²³³ Mervânî Emiri Nasrüddevle'nin, uzun bir süre yani 418 yılından 431 yılına kadar vezirsiz bir şekilde İbn Bereke ile devleti yönetmiş olduğunu söylemiş fakat bu kadar uzun bir süre ülkenin vezirsiz bir şekilde yönetilmiş olması zayıf bir ihtimaldir.

İbnü'l-Ezrak'ın anlattığına göre İbnü'l-Mağribî, ölümünün yaklaştığını anlayınca cenazesinin Kûfe'deki el-Gurra Şehitliği'ne taşınması için plan yapmıştır. Buranın türbedarına mektup yazarak kapının arkasında defnedilmek istediğini tabutunun içinde 1000 altın olacağını bildirmiştir. Hatib Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim b. Nübate'ye, cenazesini yıkamasını ve tabutuna gizlice 1000 altın koymasını söylemiş ve 428 yılının Ramazan ayında (Haziran/Temmuz 1037) vefat etmiştir. 23 Ramazan'da¹²³⁴ kefenlenerek tabutu hazırlanmıştır. Ölmeden önce yol üzerindeki yerlerin yöneticilerine mektup yazarak sevdiği bir cariyesinin vasiyeti üzere Kûfe'ye bekletmeden göndermelerini istemiştir. Bu şekilde öldüğü duyulmadan önce cenazesi Kûfe'ye varmış ve burada defnedilmiştir.¹²³⁵ Azimî, İbnü'l-Mağribî'nin Necef'teki Hz. Ali türbesi yakınına defnedildiğini söylemiştir.¹²³⁶

Mezar taşlarına şunları yazdılar: *'Ey bütün insanları belli bir günde toplayacak olan Allah! Hüseyin b. Ali el-Mağribî'yi, güven içinde olan, kurtulan kişilerden eyle ve kıyamet gününde kendisini tövbe edenlerle birlikte haşret!'*¹²³⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî ise mezar taşına, *"Ey bilinen toplanma gününün sahibi, Hüseyin b. Ali'yi kurtulanlardan kıl!"*¹²³⁸ ibaresinin yazıldığını söylemektedir.

Fâtımî, Abbasi, Ukaylî ve en son Mervânî devletlerinde kâtiplik ve vezirlik icra etmiş olan İbnü'l-Mağribî, hem siyasi deneyimi hem de ilmi yönüyle tarihçilerin dikkatini çekmiştir. İlginç olanı ise tarihçilerin onu hem methetmesi hem de yermeleridir.

¹²³³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144

¹²³⁴ 10 Temmuz 1037 (www.ttk.gov.tr)

¹²³⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.139; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.133

¹²³⁶ El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.328

¹²³⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s140; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.361

¹²³⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.334

Kaynaklar İbnü'l-Mağribî için iyi bir katip, melih, nükteli,¹²³⁹ iyi bir şair,¹²⁴⁰ müneccim,¹²⁴¹ filozof,¹²⁴² birçok ilimde yetkin,¹²⁴³ akıllı,¹²⁴⁴ azimli,¹²⁴⁵ faziletli,¹²⁴⁶ istenilen her işi yapacak kabiliyette, kifayet¹²⁴⁷ ve siyaset açısından eşsiz,¹²⁴⁸ iyilik yapan,¹²⁴⁹ cesur,¹²⁵⁰ semeresi çok, dini, edebi ve nahvi konularda uzman,¹²⁵¹ zeki,¹²⁵² hafızası güçlü, siyasetçi, tedbirli, memleket ve devletleri sarsan,¹²⁵³ dahi,¹²⁵⁴ arif,¹²⁵⁵ edip,¹²⁵⁶ nahivde arif, lügatte fesih, güzel nazım ve nesir yeteneğine sahip, hesap bilen,¹²⁵⁷ belagat ehli, gök bilimcisi, feraset sahibi, iyi bir hafıza ve sezgi sahibi, kuvvetli, ehlini koruyan, edepli,¹²⁵⁸ insanlara iyi muamele eden,¹²⁵⁹ âlimlerin dâhisi,¹²⁶⁰ inşa ve hesap ilminde imam,¹²⁶¹ şöhret ve büyüklük sahibi¹²⁶² gibi ibarelerle övmüştür.

¹²³⁹ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2540; El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57

¹²⁴⁰ Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1,s.156; El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2540

¹²⁴¹ El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57

¹²⁴² El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2540

¹²⁴³ İbn Dimyatî, **El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi**, s.81; El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57

¹²⁴⁴ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.358

¹²⁴⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.197

¹²⁴⁶ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.358; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2543; İbn Dimyatî, **El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi**, s.81; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332

¹²⁴⁷ El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332

¹²⁴⁸ El-Halebî, **Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, s.57; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332

¹²⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.138

¹²⁵⁰ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.332

¹²⁵¹ Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1,s.156; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2543; El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s.158

¹²⁵² El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s. 158; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2543

¹²⁵³ El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s.158

¹²⁵⁴ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c. 2, s.174; İbnü'l-Müstevfî, **Tarihu Erbil**, c. 2, s.75; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.17, s.395

¹²⁵⁵ İbn Dimyatî, **El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi**, s.81; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2533

¹²⁵⁶ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2533,2537-2538

¹²⁵⁷ Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1,s.156; İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2533; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.17, s.395

¹²⁵⁸ İbnü'l-Adim, **Buğyetü't-Taleb...**, c.6, s.2540,2543

¹²⁵⁹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.358

¹²⁶⁰ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.9, s.295

¹²⁶¹ Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, c.1,s.156

¹²⁶² Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.17, s.395

Buna karşılık bazı kaynaklarda da İbnü'l-Mağribî içi kötülük dolu,¹²⁶³ hasut,¹²⁶⁴ habis, hilekâr,¹²⁶⁵ sonuçları değerlendirmede zayıf,¹²⁶⁶ azarlamak için fakihe nahivden, nahivciye feraizden, şaire kıraatten, salih şeyhe ilimden soran¹²⁶⁷ bir kişi olarak yerilmiştir. Yakut el-Hamevî, salihler kimselerin ona “*eğer bizimle arkadaşlık edersen bizi ifsad edersen*” dediklerini aktarmıştır.¹²⁶⁸

İbnü'l-Mağribî'nin Şii olduğu da rivayet edilmiştir.¹²⁶⁹ Kûfe'de gömülmek istemesi, ailesinin Fâtımîlere hizmet etmek üzere Mısır'a gitmesi de onun Şii olduğunu destekleyen verilerdir.

İbnü'l-Mağribî, Mısır'da bulunduğu 381-400 yıllarda en verimli dönemini yaşamış ve birçok hocadan ilim tahsil etmiştir. Yararlandığı hocaları arasında babası, dedesi Muhammed b. İbrâhim en-Nu'mânî, Arap dili alanında Cünâde b. Muhammed el-Ezdî, Ebû Ali Hasan b. Süleyman, Abdülganî el-Ezdî; Muhammed b. Hasan el-Yümnî, edebiyat meclislerine katıldığı İbn Hinzâbe ve İbnü'l-Furât lakaplı İhşîdî veziri, hadis âlimi Ca'fer b. Fazl, Devhale lakaplı Ali b. Mansûr İbnü'l-Karih ve Muhammed b. Îsâ el-İrâkî bulunmaktadır. Ayrıca Buhârî'nin el-Câmi'ü'l-Sahih'ini, el-Muvatta'yı ve Süfyân es-Sevrî'nin el-Câmi'ini dinlediği Muhammed b. Hüseyin et-Tenûhî, yine Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahih'ini dinlediği Ebû Zer el-Herevî, Mekke Kadısı Ebû Ca'fer el-Müsevî, Mağrib Emîri Yahyâ b. Ali el-Endelüsî, Ali b. Nasr b. Sabbâh ve Şair ve edip Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinan Ebu Muhammed, Ebu Nasr el-Menâzî ve Ebû'l-Alâ el-Maarrî bulunmaktadır.¹²⁷⁰ Yetiştirdiği talebeler arasında oğlu Ebû Yahya Abdulhamîd b. Hüseyin, Ebu'l-Hasan b. Tayyib el-Fârikî, Ebû'l-Cevâiz el-Hasan b. Bârî el-Vâsîtî, Ebu Muhammed Rızkullah b. Abdülvahap et-Temimî, Ali b. Seken el-Fârikî, Ebu Abdullah Muhammed b. Curda, Ebu Galib

¹²⁶³ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.275; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarih-i Bağdat ve Züyûlihi*, s.81; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2543

¹²⁶⁴ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.275; El-Halebî, *Tarihü'l-Azîmî, Şezeratü min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih*, s.57; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2540; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s. 1096

¹²⁶⁵ El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, c.2, s.158; İbn Dimyatî, *El-Müstefad Min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi*, s.81

¹²⁶⁶ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2537-2538

¹²⁶⁷ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ-İrşâdü'l-İrîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb*, c.3, s.1100; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.275; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.332; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1,s.156

¹²⁶⁸ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1100

¹²⁶⁹ El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.192; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, c.17, s.396

¹²⁷⁰ Bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2533-2534; El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.2, s.220; El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.192; Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, c.43, s.94

Muhammed b. Ahmed b. Sehl b. Beşran en-Nahvî ve Kasım b. Bâbüye gibi şahıslar yer almaktadır.¹²⁷¹

İbnü'l-Mağribî, çeşitli ilim alanlarında bilgi sahibi biriydi.¹²⁷² Hattat,¹²⁷³ matematikçi,¹²⁷⁴ muhaddis,¹²⁷⁵ şair, kâtip, müneccim, filozof, edebiyat ve nahiv alanlarında uzman, lügat ilminde birikimli ve birçok ilimde yetkin bir kişidir. Hesap konusunda yeteneği ve astronomi bilgisi nedeniyle ona “*el-Feleki*” deniliyordu.¹²⁷⁶

İbnü'l-Mağribî, çeşitli ilim dallarında çok sayıda eser yazmıştır. Bunların bazıları şunlardır: *Şiirler*,¹²⁷⁷ *El-Münehhâl*,¹²⁷⁸ *Înâs*,¹²⁷⁹ *Kitâb-ı Edebi'l-Havâs*, *el-Me'sûr fî Milh'il-Hadûr*,¹²⁸⁰ *Ziyâdât*,¹²⁸¹ *Tasânîf*, *Resâil*¹²⁸² *el-Müntehâ fî'l-Kemâl fî Ma'rifeti'r-Ricâl*,¹²⁸³ *Divan-ü-Taressül*, *İhtisârü'l-Eğânî*, *Edebü'l-Havâs*, *es-Sîretü'n-nebeviyye li'İbni Hişâm bi-Şerhi'l-Vezîri'l-Mağribî*, *İhtisârü'l-Ğarîbi'l-Musannef*,¹²⁸⁴ *İhtiyâru Şi'r Ebî Temmâm*, *İhtiyâru Şi'r Mutenebbî ve Ta'n Aleyh*,¹²⁸⁵ *Kitâbü'ş-Şâhid ve'l-Ğaib*.¹²⁸⁶ Nasrüddevle için telif edildiği söylenen risâle olan *Kitab fî's-Siyase*, müellifin en değerli eseri ve o döneme ait siyasetnâmelerin önemli örneklerinden biri kabul edilmiştir.¹²⁸⁷

¹²⁷¹ Bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2534; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.64

¹²⁷² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2533-2534

¹²⁷³ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.173

¹²⁷⁴ El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.191

¹²⁷⁵ El-Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr*, c.2, s.158

¹²⁷⁶ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.21, s.24

¹²⁷⁷ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.295; Eş-Şinterînî, *Ez-Zahîre fi Mehâsin-i Ehli'l-Cezîre*, c.4, s.477-515

¹²⁷⁸ El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.192; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.172; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s. 295; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.276

¹²⁷⁹ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.295; El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.192; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.276; Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, c.43, s.94

¹²⁸⁰ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.172; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.276

¹²⁸¹ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.64; Tefsîrü'l-Kur'an için bkz. El-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.3, s.192; Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, c.43, s.94

¹²⁸² Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.35; Ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer*, c.6, s.323

¹²⁸³ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.181

¹²⁸⁴ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.276

¹²⁸⁵ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.209-21

¹²⁸⁶ Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, c.43, s.94

¹²⁸⁷ Ebü'l-Kasım el-Hüseyn b. Ali el-Mağribî, *Kitabün fi's-Siyase*, Sami Dehhan (Tah.), Ma'hedü'l-Fransiye, Dimeşk 1948, s.45; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.181; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.209-210; Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, c.43, s.94

İbnü'l-Mağribî'nin 15 bin beyit şiir ezberlediği kaydedilmektedir.¹²⁸⁸ İbnü'l-Adim ilgili bölümde çeşitli kimselerden getirdiği rivayetlerde onun şair olduğunu pekiştirip örnekler verirken ¹²⁸⁹Zehebî onun saf şiirlerinin olduğunu söylemiştir.¹²⁹⁰ İbnü'l-Mağribî'nin Divan adlı eseri de bulunmaktadır.¹²⁹¹

2.3.3.3. İbnü'l-Bereke

418/1027-28 yılında Vezir İbnü'l-Mağribî vefatından sonra 431/1039-40 yılına kadar Nasrüddevle vezirsiz bir şekilde devleti Divan Nazırı İbnü'l-Bereke ile beraber yönetmiştir.¹²⁹² Kaynaklarda İbnü'l-Bereke için vezir unvanını kullanılmamışsa da onun fiili olarak vezirin pozisyonunda olduğu ve tüm idari işleri yaptığı anlaşılmaktadır.

2.3.3.4. Ahmed b. Yusuf el-Menazî

Mervânî Devleti'nin divan kâtipliği, elçilik, kadılık ve vezirlik görevlerini yapmıştır, fakat *el-Menâzî* adıyla bilinen kütüphanesi ile meşhur olmuştur.

Menâzî aslen Mazgirtlidir. (Tunceli) Burası bazen Malazgirtle karıştırılmaktadır. O nedenle kaynaklarda Menazcird'in Hilat (Ahlat) bölgesindeki Menazcird değil de Hartpirt (Harput) ¹²⁹³yöresinde olduğunu söyleme ihtiyacı duymuşlardır.¹²⁹⁴ Yakut el-Hamevî de Menazgird'in Hilat ile Biladü'r-Rum arasında Ermeniye'den sayılan meşhur bir şehir olduğunu belirtmiştir.¹²⁹⁵

¹²⁸⁸ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.295

¹²⁸⁹ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, c.6, s.2544

¹²⁹⁰ Ez-Zehebî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.235; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.295/ c.10, s.35

¹²⁹¹ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.35/c.9, s.295; Eş-Şinterînî, *Ez-Zahîre fi Mehâsin-i Ehli'l-Cezîre*, c.4, s.477-515; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.2, s.172; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.276

¹²⁹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144

¹²⁹³ İbn Şihne, Hartpert'in Amid ve Malatya arasında bir yer olan Hısn-ı Ziyad olduğunu yazmıştır. Bkz. *Tarihü'l-Müntahab fi Tarihi Memleketi Tarihi Haleb*, Abdullah Muhammed Ed-Derviş (Takdim), Darü'l-Kitabü'l-Arabî, Dimeşk 1984, s.178

¹²⁹⁴ Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.584; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.564; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.144; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.236; Ez-Zehebî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.273; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb*, c.5, s. 174; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s. 185

¹²⁹⁵ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.5, s.202

Divan kâtipliğinin¹²⁹⁶ ardından veya katip iken elçilik göreviyle Musul,¹²⁹⁷ Konstantiniye¹²⁹⁸ ve Mısır'a gitmiştir.¹²⁹⁹ Ebü'l-Vefa adlı bir oğlunun Haleb'te vefat etmesi¹³⁰⁰ de Menâzî'nin buraya da elçi olarak gitmiş olabileceğini akla getirmektedir. Kadılık görevini icra ettiği kaydedilmektedir.¹³⁰¹

Menâzî, kâtiplik, elçilik ve kadılık görevlerinden sonra Mervânî Devleti'nde vezirlik görevini de yapmıştır.¹³⁰² Ancak vezirlik görevini ne zaman yaptığı konusunda kesin bir bilgiye ulaşamadık. Daha ziyade belirtildiği üzere 418/1027-28 ile 430/1038-39 (veya 418 ile 446/1054-55) yılları arasında Mervânî vezaret makamının boş olduğu tarihlerde bu göreve getirilmiş olmalıdır. Menâzî, 437/1045-46 yılında vefat ettiğine göre 418 ile 437 yılları arasında, büyük bir ihtimalle ömrünün son yıllarında bu göreve atanmış olmalıdır. Ne kadar süre ile vezirlik yaptığı konusunda da bir bilgiye sahip değiliz.

Menâzî'nin Mervânîlere yaptığı anlamlı hizmetlerden biri de Âmid ve Meyyâfârikîn'de kurduğu kütüphanedir. Elçi olarak gittiği İstanbul, Bağdat ve Mısır'dan pekçok kitap toplamış ve büyük meblağlar ödeyerek birçok eser istinsah ettirmiştir.¹³⁰³ Oluşturduğu kitaplık, adına nispet edilerek "*Menâzî Kitaplığı*" ile ünlenmiştir. Hayatı süresince topladığı kitapları ölümünden önce Meyyâfârikîn ve Âmid camilerine vakfetmiştir. Es-Safedî bu kitapların zamanında bile halen mevcut olduğunu söylemektedir.¹³⁰⁴

¹²⁹⁶ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.186-187; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.698; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1280; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s. 246

¹²⁹⁷ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.518

¹²⁹⁸ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.143; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, s.339. Ez-Zehbî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c. 17, s.583; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173; Katip Çelebî, *Süllemü'l- Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270

¹²⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1280; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.1, s.305

¹³⁰⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1284

¹³⁰¹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.17, s.271

¹³⁰² Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.242. İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, s.339. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1283; Ez-Zehbî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.583; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.1, s.305; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270

¹³⁰³ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.209

¹³⁰⁴ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.143; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.236; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.698; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, s.339; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.209

Kaynaklarda Menâzî'nin Ma'arratü'n-Nu'man'a gidişi sırasında Arap edip ve düşünürü Ebü'l-Âlâ el-Maârrî ile görüşmesine geniş yer verilmiştir.¹³⁰⁵ Nakledildiğine göre bu görüşme sırasında Ebü'l-Âlâ el-Maârrî Menâzî'ye insanlardan uzak bir hayat yaşadığını söylemiş ve kendisine eziyet ettikleri konusunda şikâyetle bulunmuştu. Menâzî de: *"Onlara ne oluyor, hâlbuki sen onlar için hem dünyanı hem de ahretini feda ettin."* diye tekrar etmişti. Bunun üzerine Ebü'l-Âlâ el-Maârrî alınmış ve kalkıncaya kadar konuşmamıştır.¹³⁰⁶ Başka bir rivayette Ebü'l-'Ala'nın ona *"Ben senden saadet kokuları alıyorum"* dediğini söylemiştir.¹³⁰⁷

Kaynaklarda onun şair olduğu vurgulanmış,¹³⁰⁸ örnek şairlerden olduğu dile getirilmiştir.¹³⁰⁹ Menâzî, Biladü's-Şâm ve Irak'a seyahat ettiğinde, zamanın büyük şairi Ebü'l-Âlâ el-Maârrî ile diplomatik seyahatlarında bir araya gelmiştir. Ma'arrat en-Numan kentinin sakinleri, kör olmasına rağmen el-Ma'arri'yi reisleri olarak görüyorlardı. Kendisinden ders almak isteyen çok sayıda öğrenci vardı, ayrıca devrinin uleması ve önde gelen şahsiyetleri ile temas halindeydi.¹³¹⁰ Ebü'-Âlâ ile karşılıklı şiir okudukları kaydedilmiştir.¹³¹¹ Menâzî, akıcı, manalı ve ince bir dil ile şiir okumaya başlayınca Ebü'l-Âlâ el-Maârrî şaşırılmış ve ona sen *"Şam'ın en iyi şairisin"* demiştir. on beş yıl sonra onunla Bağdat'ta karşılaşınca okuduğu şiir dolayısıyla da ona *"Sen Irak'ın en iyi şairisin"* demiştir.¹³¹²

İbnü'l-Adim, el-Menazî'nin şiirlerinin güzel olduğunu, lafızlarının kolay ve manalarının sahih olduğunu belirtmiş ve yazdığı şiirlerden örnekler vermiştir.¹³¹³ İbnü'l-Verdî de Menâzî'nin bir keresinde Buzâa Vadisine gittiğini, buradan hoşlandığını ve vadi hakkında şiir yazdığını kaydetmiş,¹³¹⁴ Yakut el-Hamevî, mana

¹³⁰⁵ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173

¹³⁰⁶ Katip Çelebî, *Süllemü'l- Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270; El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Tah.), Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986, c.1, s.116; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.143; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.15, s.365-366; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.698; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.564; Ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lâmi'n-Nübela*, c. 17, s.584; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.1, s.305

¹³⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1283

¹³⁰⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1280; Ez-Zehebî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.273

¹³⁰⁹ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173

¹³¹⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.261; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.518

¹³¹¹ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.1, s.305

¹³¹² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.261; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.518

¹³¹³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1282

¹³¹⁴ İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, s.339. Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.168; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.143

olarak el-Menâzî'nin vadiyi tasvir ettiği şiirlerden daha güzel şiir görmediğini söylemiştir.¹³¹⁵ Zehebî ise onun fasih, baliğ bir şair olduğunu yazmıştır.¹³¹⁶ İbn Halikan, El-Ömerî ve İbn Aybek es-Safedî de el-Menâzî'nin divanından bahsetmektedirler.¹³¹⁷ Kâtip Çelebi, Azizü'l-Vücut adında bir divanının olduğunu belirtmiştir.¹³¹⁸ Selahaddinî Eyyubî'nin veziri Kadî el-Fadıl, el-Menâzî'nin divanının bir nüshasını elde ettiğini söylemektedir.¹³¹⁹

Bir keresinde Menâzî'nin okuduğu bir şiir neredeyse hayatına mal olacaktı. Mervânîlerle Ukaylîler arasında yapılan bir antlaşma esnasında okuduğu bir şiir nedeniyle Ukaylî Emiri Karvâş ona kızmış ve “*Veyl sana ve İbn Mervân'a, bu ne biçim sözdür?*” demiştir. Yüzünde kötülük görünmüş, neredeyse o gün Menâzî'nin son günü olacaktı. Menâzî yeminler etmeye başlayıp söyleneni söylediğini, kötü bir kasıt ve niyetinin olmadığını belirtmiş ve Karvâş bunu bir hata olarak kabul etmiştir.¹³²⁰

Menâzî, aynı zamanda bir ilim adamıydı. Lübnan'ın Sur şehrine gittiği bir zamanda Fakih Süleym ona, “*Bilgi sahibi olduğun bir konu var mı?*” diye sormuş, Menâzî de ona “*Fıkıh, lügat ve şiir hakkında bilgi sahibiyim.*” cevabını vermiştir.¹³²¹ Zehebî onun Belagat¹³²² ve eşine az rastlanan nazım yeteneğine de sahip olduğunu kaydetmektedir.¹³²³ Ayrıca kaynaklarda Şair Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinan Ebu Muhammed el-Hafacî'nin Ebü'l-Âlâ el-Maârrî'nin yanı sıra Ebu Nasr el-Menâzî'den edeb dersi aldığı kaydedilmektedir.¹³²⁴

İbnü'l-Adîm, Menâzî hakkında şunları yazmıştır: “*O hitabeti güçlü (عثرة الخطابة), yazma yeteneğine sahip, ilmin kaynağı ve hilm madeni idi. Dünyalık lezzetlerden, hazlardan uzak durdu, rezilliklerden kaçındı, sonra mevlasının (Nasrüddeve'nin) hizmetine girdi.*”¹³²⁵

¹³¹⁵ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.202

¹³¹⁶ Ez-Zehebî, **El İber fi Haber men Gaber**, s.273

¹³¹⁷ El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.15, s.365-366; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.242. Şiirlerinden örnekler için bkz. Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.186-187; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.144

¹³¹⁸ Katip Çelebi, **Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâtü'l-Fühûl**, c.1, s.270

¹³¹⁹ Ez-Zehebî, **El İber fi Haber men Gaber**, c.2, s.273

¹³²⁰ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.3, s.1280-1281

¹³²¹ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.3, s.1280

¹³²² Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.17, s.583

¹³²³ Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.17, s.584

¹³²⁴ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.17, s.271

¹³²⁵ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.3, s.1282; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.698; Ez-Zehebî, **El İber fi Haber men Gaber**, s.273; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.143; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.236

Menâzî'nin ölüm tarihi hakkında kaynaklar aynı şeyi söylemiş ve 437/1045-46 yılında vefat ettiğini kaydetmişlerdir.¹³²⁶

2.3.3.5. İbn Cehir

Bazı kaynaklarda İbn Cüheyr olarak zikredilen İbn Cehîr'in tam adı Fahrüddeve Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr el-Mavsîlî'dir.¹³²⁷

İbn Cehîr, Musul'da,¹³²⁸ 393,¹³²⁹ 398¹³³⁰ veya 13 Muharrem 403¹³³¹ tarihinde doğduğu rivayet edilmiştir. Mervânîlere vezir olmadan önce Musul'da Ukaylîlere kâtip olarak hizmet etmiş, Kureys b. Bedrân'dan korkup Halep'e gitmiş ve sonrasında Mirdasî Emiri Muizzüddeve Sümal b. Salih'e vezirlik yapmıştır.¹³³² Es-Safedî'ye göre Halep'te Divanı Nazırı olarak görev yapmıştır.¹³³³ Eğer bu rivayet doğru ise Halep'te Divan nazırlığı görevinden sonra vezirliğe yükselmiş olmalıdır.

İbn Tiktaka, İbn Cehîr hakkında diğer İslam tarihçilerden farklı bilgilere yer vermiştir. Buna göre Kerh'te fakir biri iken sonradan işlerini yola koyarak mesafe katetmiştir. Bizans İmparatoruna iki yüzük göndermesinin ardından imparator da ona yirmi bin dinar göndermiştir. Bu para onun servetinin kaynağını oluşturmuştur.¹³³⁴

¹³²⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.698; Yakût El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdeba-İrşâdü'l-Erîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb*, c.3, s.1212; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1285; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.339; Ez-Zehbî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.273; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.236; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.185; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.143; El-Gazzî, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarih-i Halep*, c.1, s.503; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173

¹³²⁷ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.275; Es-Safedî, isminin Fahrüddeve Ebu Nasr es-Sa'lebî Müeyyidüddîn olduğunu söylemektedir. Bkz. Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.1, s.112. İbn Halikan (Bkz. İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.134) ile İbn İmâd El-Hanbelî, bu ismin Cehîr diye okunduğunu, Sem'ânî'nin Cüheyr diye okuduğunu ve bu okuyuşunun yanlış olduğunu söylemektedirler. (İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.358) İbn Haldûn (Bkz. İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s.7) ile Nüveyrî (Bkz. En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.140) bu ismi Cüheyr diye harekelemişlerdir. Abdurrahim Tufantoz da bunlara uyarak adını İbn Cüheyr olarak kullanmıştır. (Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.105)

¹³²⁸ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s. 131; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.275; Ez-Zehbî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/c.5, s.247

¹³²⁹ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.356

¹³³⁰ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.131; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.275

¹³³¹ Ez-Zehbî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527

¹³³² İbn Haldûn, *Tarih İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/ c.5, s.247; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.275

¹³³³ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.1, s.112; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.127; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.355

¹³³⁴ İbn Tiktaka, *El-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Dar-ı Sadr, Beyrut Bty, s.293-294

Zehebî İbn Cehîr'in ticaretle uğraştıktan bir süre sonra ticareti terk ederek Ukaylî Emiri Karvâş ile arkadaşlık ettiğini ve Konstantiniye'ye (İstanbul) elçi olarak gönderildiğini kaydetmektedir.¹³³⁵

İbnü'l-Ezrak'ın anlattığına göre Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr, Musul'un ileri gelen şahsiyetlerindendi ve Musul'un tanınmış şahsiyetlerinden olan İbn Ebi'l-Ekarib'in da damadıydı. Fakat bir süre sonra aralarında bir soğukluk baş gösterdi ve daha sonra düşman oldular. Ukaylî Emiri Karvâş da İbn Cehîr'i severdi. İbn Ebi'l-Ekarib her vesileyle İbn Cehîr hakkında şikâyetle bulunduyorsa da Karvâş onun sözünü dinlemedi. İbn Ekarib ailesini ve arkadaşlarını toplayarak İbn Cehîr'in Musul'dan mutlaka çıkarılması ya da ortadan kaldırılması¹³³⁶ gerektiğini aksi takdirde ailece Musul'u terk edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine Karvâş, İbn Cehîr'den, o yıl fethetmiş olduğu Halep'e gitmesini ve oradaki işlere bakmasını istedi. O da Halep'e gidip bir süre orayı yönetti. İbn Ebi'l-Ekarib, Karvâş nezdinde teşebbüse geçerek onun Halep'teki görevinden de alınmasını sağladı.

İbn Cehîr, bu yaşadıklarından sonra Âmid Kadısı olan arkadaşı İbnü'l-Bağl'a haber yollayarak oraya sade bir vatandaş olarak gelip yerleşmek istediğini ve herhangi bir görev talebinde bulunmadığını bunun için Nasrüddevle'den izin almasını rica etti. Kadı da durumu Nasrüddevle'ye aktardı. Fakat Emir izin vermedi ve dedi ki: *"Kendisine ihtiyacımız yoktur, ülkemizde kalsın; kendisinden hayır gelmiş olsaydı memleketinden ayrılmazdı."* Nasrüddevle, bir süre daha böyle vezirsiz devam etti.¹³³⁷ Fakat sonradan Nasrüddevle, ülkeyi vezirsiz yönetmenin zorluğunu görerek Âmid Kadısı Ebu Ali bin Bağl'a haber göndererek, İbn Cehîr'i çağırmasını emretti. O da İbn Cehîr'e haber gönderdi. Çok geçmeden İbn Cehîr geldi, Kadı ile halk kendisini karşılayıp Âmid'e getirdiler ve ona gereken ilgiyi gösterdiler. Kadı, Emir'in kendisini görmek istediğini söyledi ve ona gerektiği kadar deve, at, çadır, yiyecek ve tarif edilmeyecek kadar güzel hediyeler verdi. Meyyâfârikîn'e giden İbn Cehîr, Nasrüddevle tarafından vezir tayin edildi. Nasrüddevle bütün yönetim işlerini ona tevdi ederek ona *"Kafiyüddeve"* unvanını verdi. İbn Cehîr 430/1038/1039¹³³⁸ yılında vezir oldu. Artık çözümlenmesi gereken bütün sorunlar ona sunuluyor ve bütün ipler

¹³³⁵ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527

¹³³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144

¹³³⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.145

¹³³⁸ El-Menâzî'nin ölüm tarihi olan 437 yılından sonra vezirliğe atandığı kanaatindeyiz.

onun elindeydi. O da halka karşı iyi muamele ediyor ve aralarında adaleti, iyiliği yayıyordu.¹³³⁹

İbnü'l-Ezrak, İbn Cehîr'in 430/1038-1039 yılında Ukaylî lider Şerefüddevle Karvâş'a hizmet ettiğini yazmıştır. Gerçekte ise İbn Cehîr, Bereke b. Mukalled (hükümdarlığı: 442/1050-1051 - 443/1051-1052) ve onun halefi Kureyş b. Bedran'ın (hükümdarlığı: 443/1051-1052 -453/1061) hizmetlerinde çalışmıştır.¹³⁴⁰

İbn Cehîr'in Mervânî ülkesine geliş tarihinde farklı görüşler bulunmaktadır. İbnü'l-Ezrak 430/1038-39 senesini verir. Zehebî ve İbnü'l-Adim bu tarihi 446/1054-55 senesini verirler.¹³⁴¹ Vezir Menâzî bölümünde belirtildiği üzere tarihi kaynaklarda onun Mervânîlere vezirlik yaptığı söylenmektedir. İbnü'l-Mağribî 418/1027-28 yılında vefat edince, Nasrüddevle uzun bir süre vezirsiz bir şekilde devam etmiş, ardından Menâzî vezir olmuştu. Menâzî'nin 437/1046 yılında vefat ettiği¹³⁴² düşünüldüğünde İbnü'l-Ezrak'ın İbn Cehîr'in 430 tarihinde vezir olduğu iddiası büyük ölçüde yanlışlanmaktadır. Menâzî'nin kâtiplik ve elçilik yaptığı göz önünde bulundurulduğunda son zamanlarında vezirlik yapmış olması, yani 437 yılına yakın dönemde vezir olmuş olması gerekmektedir. Bu nedenle İbn Cehîr'in 446/1054-55 yılında Mervânî ülkesine geldiğini söyleyen rivayetin daha doğru olduğu görülmektedir.

Vezir İbn Cehîr, Ukaylî elçisi olarak gittiği Konstantinopolis'te protokol yüzünden Mervânî elçisi ile tartışmış ve Mervânî ülkesine geldiğinde Nasrüddevle bunu kendisine sormuştu.¹³⁴³ Bu olaydan sonra Ukaylî Emiri Kureyş, döner dönmez İbn Cehîr'i tutuklamak istemiş ancak o Haleb'e kaçmıştır. Burada Mirdasî Emiri Muzizüddevle Simal'in veziri olarak görev yapmış, bir süre sonra buradan Malatya'ya, oradan da Diyâr-ı Bekr'e gitmiştir.¹³⁴⁴

İbn Cehîr hakkında anlatılan ilginç olaylardan biri de İbn Ayşun adlı Hintli müneccimin kehanetidir. Falcı, bir gün Nasrüddevle ile konuşup kendisi ve ailesi için

¹³³⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.147; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.429; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.136-137

¹³⁴⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.265; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.224

¹³⁴¹ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s. 527; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Halib fi Tarihi Haleb**, s.152

¹³⁴² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.226

¹³⁴³ İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.10, s.162; Geniş bilgi için Ukaylîler kısmına bakınız.

¹³⁴⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.46,176,265,558; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.223-226

fala bakmış ve Nasrüddevle'ye şöyle demiştir: *“Hükümdarım! Senin iyilik yaptığın, sevdiğin ve yükselttiğin bir adam, ölümünden bir süre sonra devletine karşı başkaldıracak, hükümdarlığı ailenden alacak, aileni ortadan kaldıracak, memleketini ele geçirecektir. Fakat kendisi ancak kısa bir süre egemenlik sürebilecek, sonra elinden alınacaktır.”*

Nasrüddevle, bir süre düşündükten sonra Vezir İbn Cehîr'e bakarak onu işaret etmiştir. Sonra Nasrüddevle, İbn Cehîr'den memleketine hâkim olduğunda ailesini yerinde bırakmasını istemiş,¹³⁴⁵ İbn Cehîr önünde eğilerek mahcubiyetini göstermiştir. Mervânî Devleti'nin tüm sırlarını ve hazinelerini bilen İbn Cehîr, Hısn-ı Keyfâ'ya nazırı olan İbnü'l-Ezrak'ın dedesine *“Vallahi falcının o günkü sözlerinden sonra, memleketi alma fikri içime doğdu. Bu fikir, Nasrüddevle'nin torunu Emir Mansur b. Nizamüddin zamanında ise fırsattan yararlandım”* demiştir.¹³⁴⁶

İbn Cehîr, Nasrüddevle'nin ölümünün ardından Sahibü'l-Asker'i gönderip Nizamüddîn b. Nasrüddevle'yi saraya getirtmiş, onunla karşılaşınca yere kapanıp babası için taziyesini bildirmiş ve sonra da onu yeni Mervânî emiri tayin etmiştir.¹³⁴⁷

İbnü'l-Ezrak ve İbn Şeddâd'ın anlattıklarına göre Abbasi Halifesi el-Kâim Biemrillah, Mervânî Emiri Nizamüddîn'e haber göndererek, İbn Cehîr'i kendisine vezirlik yapması için gönderilmesini istemiş, Nizamüddîn de onunla birlikte hediyeler, develer ve güzel eşyalar göndermiştir. İbn Cehîr, Bağdat'a varınca Halife tarafından vezir tayin edilmiş ve kendisine *“Müeyyidüddin Fahrüddevle”* unvanı verilmiştir.¹³⁴⁸ Bu olayı anlatan Sibî İbnü'l-Cevzî, Beni Mervân'ın bununla iftihar ederek *“Vezirimiz İbnü'l-Mağribî Mısır Halifesine, İbn Cehîr ise Abbasî Halifesine vezirlik yapmıştır”* dediklerini söylemektedir.¹³⁴⁹

Bir başka rivayete göre ise İbn Cehîr, Nizamüddîn zamanında işleri başarılı bir şekilde yürütürken Bağdat'ta vezirlik makamına göz koymuş, bu gaye doğrultusunda Abbasi Halifesi el-Kaim ile irtibata geçerek rüşvet dağıtmış ve Halife

¹³⁴⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.162

¹³⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.162-163; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.126; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.116; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.128; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.363-364

¹³⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.167; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.366-367; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.127; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.132

¹³⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.169-170; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.370

¹³⁴⁹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.127

Kâim'e de rüşvet olarak 30 bin dinar vermiştir.¹³⁵⁰ Abbasi halifesi de 454/1062 yılında o güne kadarki veziri olan İbn Darest'i görevden almış ve İbn Cehîr'in gelmesi için Nakibü'n-Nükebâ el-Kamil Ebü'l-Fevâris Tarrad b. Muhammed ez-Zeynebi'yi Meyyâfârikîn'e göndermiştir. İbn Cehîr, Mervânî Emiri'nin kendisini yola çıkmaktan alıkoymaması için dönüş yolunda elçiye bir parça eşlik etmek istediğini söyleyerek ez-Zeynebî ile Bağdat'a gitmiştir. Nizamüddin firarı İbn Cehîr'in peşinden adamlarını yollasa da, onu yakalayamamıştır. 19 veya 21¹³⁵¹ Zilhicce 454/1062 yılında halife tarafından kendisine vezir hilati giydirilmiş ve ona *Fahrüddeve* veya *Fahrüddeve Şerefülvüzerâ*¹³⁵² lakabı verilmiştir.¹³⁵³

İbnü'l-Ezrak ve onun söylediklerini çoğunlukla tekrar eden İbn Şeddâd, İbn Cehîr'in Halife el-Kâim'e vezir olduğu yılın 455/1063 olduğunu söylemektedirler.¹³⁵⁴ İbnü'l-Ezrak ile Mervânîler konusunda anlatımları benzer olan Sibî İbnü'l-Cevzî de bir yerde 455 yılında olduğunu söylemiş ama 454/1062 yılı olduğunu söyleyenlerin de var olduğunu da eklemiştir.¹³⁵⁵

Abbasi Halifesi el-Kaim İbn Cehîr'den sadır olan kötü işler nedeniyle onu 7 Zilkade 460/1068 tarihinde vezirlikten almıştır. Halife, ailesi ve mallarıyla Bağdat'tan çıkmasını istemiş, Hille'ye, oradan Felluce'ye gitmiştir. Abbasî veziri ölünce halife çaresizce onu tekrar vezirliğe iade ettirmiştir.¹³⁵⁶

¹³⁵⁰ İbn İmranî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.311; İbn Tiktaka, *El-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye*, s.293-294

¹³⁵¹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.139

¹³⁵² Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.140; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.561

¹³⁵³ Bu versiyon için bkz. En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.134; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/ c.5, s.247; İbn İmranî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.311; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.128; Kasidenin evveli için bkz. s. 129; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/ c.4, s.417; c.5, s.247; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.179; İbn Tiktaka, *El-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye*, s.293-294; İmadüddin Isfahânî, *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr*, c.1, s.89; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.105

¹³⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.169-170; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.370

¹³⁵⁵ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.127; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.140; Nüveyrî, İbn Haldûn, İbn Ümrânî, Şeybânî, İbn Halikan, Zehebî, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr, İbn Tiktaka ve diğerleri bu olayın 454 yılında olduğunu beyan etmişlerdir. (Bkz. En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.134; İbn Tiktaka, *El-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye*, s.293-294; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.179; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s. 127; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.168; İbn İmranî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s. 311; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.786/c16, s.15; İmadüddin Isfahânî, *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr*, c.1, s.23, 88; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.252)

¹³⁵⁶ İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.561

Cehîr ailesinin bekası için çok önemli adımlardan biri de Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ile kurdukları akrabalıktır. 462/1069-70 yılında oğlu Amidüddevle'yi, Nizâmülmülk'ün kızı ile Rey'de evlendiren İbn Cehîr kudretli Selçuklu vezirinin akrabası olarak dokunulmaz biri olmuştur.¹³⁵⁷

Kaynaklarda 469/1076-77 veya sonrasında Bağdat'ta Hanbelî ve Eş'arîler arasında çıkan çatışmalardan sorumlu tutulduğu ve azledildiği yazılmıştır.¹³⁵⁸ İbn Cehîr, vezirlikten azledildikten sonra bu makama tekrar geri dönmek ve Nizâmülmülk nezdinde kaybettiği prestijini yeniden elde etmek için faaliyetlere girişmiş, sonuçta oğlu Amidüddevle 472/1079-80 yılında Abbasi Halifesinin veziri olmuştur.¹³⁵⁹

Fahrüddevle'nin nüfuzunu gösteren olaylardan biri de 474/1081-82 yılında kendisine hilat giydirilmesi ve Halife'ye Melikşah'ın kızını istemek üzere Isfahan'a gönderilmesidir.¹³⁶⁰ Bu sefer esnasında kendisine 50 bin dinar verildiği söylenmektedir.¹³⁶¹

Abbasi Halifesi el-Muktedî, Vezir Amidüddevle Ebu Mansur İbn Cehîr'i 15 Şaban 476'da (28 Aralık 1083) vezaretten azledince¹³⁶² Sulttan ve Nizâmülmülk, İbn Cehîr ve ailesinin Isfahan'a gönderilmesini talep ettiler.¹³⁶³ Sultan, Isfahan'da ona Diyâr-ı Bekr'i vererek hil'at giydirdi. Emrindeki askerlerle Beni Mervan ülkesini almasını, adına hutbe okutmasını, para üzerine ismini yazmasını emretti.¹³⁶⁴ Ukaylî Muslim b. Kureys, aynı şeyin kendi başına geleceğinden korkarak Sultan'a mektup

¹³⁵⁷ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.16, s.23

¹³⁵⁸ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.140; Benzer bir anlatım için bkz. Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.4, s.234-235; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/c.5, s.8,247; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.561; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.141; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.311, 527; İmadüddin Isfahânî, *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr*, c.5, s.325

¹³⁵⁹ İmadüddin Isbahânî El-Katip, *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr*, c.1, s.89; Es-Sa'âlibî, *Tuhfetü'l-Vüzerâ'*, 1. Baskı, Habib Ali Er-Râvî (Tahkik), Darü'l-Arabiyyeti'l-Mevsuât, Beyrut 2006, s.26-27; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.141; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.105

¹³⁶⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.360; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s.8

¹³⁶¹ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.141; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.364

¹³⁶² Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.4, s.137; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.142; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.416

¹³⁶³ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.417; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.142

¹³⁶⁴ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.143; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.11, s.135; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.383; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.375; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s. 8; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.16, s.85; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.314; Ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer*, c.6, s.409; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.190; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s. 609; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.114; Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, s.15

yazıp İbn Mervân'ın itaatkâr biri olduğunu ve kendisinden istenilen malı verdiğini söyledi ancak olacaklara engel olamadı. İbn Mervân, Şerefüddeve Müslim b. Kureys'e yardım etmesi karşılığında Âmid'i vaat etti.¹³⁶⁵ 476 yılının Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1084) Fahrüddeve İbn Cehîr'in Hilat memleketi ve kalesini aldığı, İbn Mervân'ın ashabını tutukladığı haberi geldi.¹³⁶⁶

477 yılında Selçuklu Sultanı, Emir Artuk b. Ekseb'i askerlerle Fahrüddeve b. Cehîr'e yardıma gönderdi. İbn Cehîr, müttefiklerden Şerefüddeve'yi ikna etmeyi başardı. İbn Cehîr'in sulhe meyletmesi ganimet niyetinde olan Türkmenlerin Şerefüddeve'nin ordusuna saldırmalarına yol açtı. 477'nin Rebiülevvel ayının ortasında (1084 Haziran sonu) Türkmenler ile aralarında çıkan savaşta Araplar yenildi.¹³⁶⁷ Arapların malları yağmalandı. Şerefüddeve kuşatıldı ve Âmid'e sığındı. Şerefüddeve, Artuk Bey'e mal göndererek Âmid'den çıkmasını sağlamasını istedi. Şerefüddeve'nin Âmid'de kuşatıldığı haberi Sultan'a ulaşınca, Sultan İbn Cehîr'in oğlu Amidüddeve'yi askerlerle babasının yardımına gönderdi.¹³⁶⁸ Artuk Bey ile mal karşılığında anlaşılan Şerefüddeve Müslim, 21 Rebiülevvel 477'de (28 Haziran 1084) kuşatma altındaki şehirden kaçtı ve Rakka'ya ulaştı.¹³⁶⁹ Amidüddeve yolda Şerefüddeve Müslim'in serbest kaldığını öğrenince durumu Melikşah'a bildirdi. Amidüddeve, Musul'a gidip orayı kuşattı. Sultan Melikşah 477 yılında buraya gelince, Musul kapıları kendisine açıldı. Bu esnada Tutuş isyanı patlak verince, Sultan Ukaylîlerle anlaşıp topraklarını onlara verdi ve 24 Recep 477 (26 Kasım 1084) tarihinde Isfahan'a döndü. Ukaylîler Selçuklularla barışınca Mervânîler yalnız başlarına kaldılar.¹³⁷⁰

Melikşah, Isfahan'dayken Mervânî Emir'i anlaşılmak için yanına geldi ve Melikşah ona iltifat etmedi. Bu esnada Diyâr-ı Bekr'de dört kalenin İbn Cehîr tarafından alındığı ve Meyyâfârikîn halkı ile teslim olmaları konusunda görüşmelerin yapıldığı haberi geldi. Melikşah, Diyâr-ı Bekr'in bölünmesini, Âmid ve

¹³⁶⁵ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.345-346/ c.5, s.247; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.377; Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, s.15

¹³⁶⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.377; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.115

¹³⁶⁷ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.315; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.269; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s.247

¹³⁶⁸ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.315; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.382; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.16, s.90; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.115

¹³⁶⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.382; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; Kürd Ali, *Hıtatü's-Şam*, 3. Baskı, Mektebetü'r-Rûmî, Dimeşk 1983, c.1, s.246

¹³⁷⁰ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.5, s.247

Meyyâfârikîn'in kendisine bırakılıp kalan yerlerden vazgeçmesini teklif etti ancak Mervânî Emiri bunu kabul etmedi.¹³⁷¹

Melikşah İbn Cehîr'e daha çok takviye kuvvet gönderdi ve savaş şiddetlendi. 1 Sefer 478 yılında (29 Mayıs 1085) İbn Cehîr'in oğlu Zaimürrüesa, Âmid'i aldı. Meyyâfârikîn halkı da bir fırsatta kapıları açtı ve şehri Zaimürrüesa'ya teslim etti.¹³⁷² Kent 6 Cemaziyülevvel veya 6 Cemaziyülahir 478'da (29 Eylül 1085) teslim oldu. İbn Cehîr, Ebu Salim'i tutukladı ve Mervânî hazinelerinin üzerine oturdu.¹³⁷³ Mervânî Devleti bu şekilde İbn Cehîr'in eline geçerken Mervânî Emiri Nâsırüddavle'ye Harbe verildi ve gidip oraya yerleşti.¹³⁷⁴

İbn Cehîr, Mervânî hazinenin bir kısmını Selçuklu sultanına göndermiştir. Sultan'a gönderdiği mallar arasında çevresi beş karış olan ayaklı bir billur sofa,¹³⁷⁵ 5 tane kristal kadeh, iki tane billur tabak, üç tane süs eşyası, üzerlerinde benzeri olmayan bir sanatla güzel nakışlar işlenmiş şarap renginde olan beş tane kadeh, şarap doldurulmasında kullanılan bir kâse ve çeşitli kadehler, bir kutu içerisinde 104 inciden oluşan, ağırlığı net olarak bir miskal olan¹³⁷⁶ ve Melikü'l-Aziz b. Büveyh tarafından Nasrüddevle hediye edilmiş olan kırmızı yakuttan yapılmış ipe takılı tespih, altın kutu içinde on parça renkli yakut, İbnü'l-Ezrak'ın değerini belirtmeden on parça olduğunu söylediği¹³⁷⁷ ve es-Safedî ile Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 300 bin dinar değerinde dedikleri bir parça belahş¹³⁷⁸ ve bir parmak uzunluğunda olan on tane zümrüt çubuklar bulunuyordu.¹³⁷⁹

İbnü'l-Ezrak, dedesinin babasına anlattıklarını bize aktardığı rivayetinde, eski Mervânî Veziri İbn Cehîr'in Dicle su yolu ile güvendiği adamlar vasıtasıyla Halife el-

¹³⁷¹ İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.384; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.5, s.10

¹³⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.393; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.385

¹³⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.191; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.393; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.16, s.93; İbnü'l Adîm, **Zübdetü'l-Halib min Tarih'il-Haleb**, s.211; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.417/c.5, s.10; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.118

¹³⁷⁴ İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.386; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.527

¹³⁷⁵ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.1, s.111-112; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.196-197; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.386-388

¹³⁷⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî her bir habbesinin bir miskalden ağır olduğu söylemektedir. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.427

¹³⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.196-197; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.386-388

¹³⁷⁸ Bedahşan cevheri anlamına gelmektedir. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük. Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.1, s.111-112

¹³⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.196-197; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.386-388

Muktedî'nin veziri olan oğlu Amidüddeve'ye gönderdiğini söylemektedir. Ayrıca İbnü'l-Ezrak'ın dedesi İbn Cehîr'in yanına varınca ona “*Ali! Bu sefer yükün hafiftir*” dediğine¹³⁸⁰ göre daha önceden de bu işle görevlendirildiği ve hazinenin parça parça gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu mallar peyderpey İsfahan'daki Sultan'a gönderilmiştir. Hazine, ilk seferinde oğlu Zaîmürrüesâ ile, ikinci defa Bağdat'a ulaşan Dicle su yolu ile gönderilmiş ve oradan İsfahan'a ulaştırılmıştır.¹³⁸¹ Zaimürrüesâ'nın Mervânî mallarıyla Bağdat'a gidiş tarihi Sibî İbnü'l-Cevzî tarafından 478 yılı Ramazan ayı (Aralık 1085/Ocak 1086) olarak belirtilmiştir.¹³⁸²

Vezir İbn Cehîr'in Mervânî veziri Ebu Salim'den aldığı nakit paranın miktarı'nın iki milyon dinar olduğu söylenmektedir. Ebu Salim birçok meblağı halktan insanların yanına verip bu parayı İbn Cehîr'den saklamıştır. Benî Mervân'ın mallarından elde ettiği, Ebu Salim'den aldığı, insanlara emanet edilenlerle elde ettiği toplam paranın değeri 4 milyon dinarı buluyordu. Kap kakak, değerli eşyalar, altın ve gümüşten aletler ve değeri çok olan mücevherler bundan hariçtir.¹³⁸³

Bu olaydan sonra Sibî İbnü'l-Cevzî'nin 479/1086-87 yılı olduğunu söylediği tarihte İbn Cehîr, Meyyâfârikîn'den çıkmış ve Dârâ'da Sultan'a yine Mervânîlerin birçok malını takdim etti. Mervânî memleketinin ahvalini bilen Amîd Ebu Ali el-Belhî, İbn Cehîr'in malları ve mücevherleri kendisine aldığını Sultan'a söyleyerek yaptığı çirkinlikleri ekledi. Azledilen İbn Cehîr'in yerine sözü edilen Amid getirildi.¹³⁸⁴ Sibî İbnü'l-Cevzî, İbn Cehîr'in Ebu Salim'den bir milyon dinar aldığını, Sultan'ın bunu duyduğunu, İbn Cehîr'in isyana niyetlendiğini fakat Amidüddeve'nin Sultan'ın yanında olmasından ötürü bir şey yapamadığını nakletmektedir.¹³⁸⁵

Nasrüddevle'nin beşinci ve son veziri olan İbn Cehîr, 483/1090 yılının Recep veya Muharrem ayında Musul'da vefat etmiş ve Tıl Tevbe'de defnedilmiştir.¹³⁸⁶

¹³⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.196

¹³⁸¹ İbn Şeddâd malların Hısn-ı Keyfâ'daki oğlu Amidüddeve'ye gönderildiğini söylemiştir. Bkz. İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.386; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.147; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.119

¹³⁸² Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.394

¹³⁸³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.311

¹³⁸⁴ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.406; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.16, s.103; İbnü'l-Fuvatî, **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.2, s.235

¹³⁸⁵ Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.427

¹³⁸⁶ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.5, s.131; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.471, 527; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.275; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.588/ c.5, s.10; Nahçivânî, **Tecârübü's-Selef Der Tevârihi Hulefâ ve Vüzerayı İşân**,

Cenazesi Beni Ukayl emirleri tarafından taşınan İbn Cehîr,¹³⁸⁷ öldüğünde 80 küsur yaşındaydı.¹³⁸⁸

İbnü'l-Fazl,¹³⁸⁹ İbn Sinan el-Hafacî, İbn Hayus el-Halebî,¹³⁹⁰ Sarredurre olarak bilinen Ebu Mansur Ali b. Hüseyin ve Bâd için şiirler kaleme almış olan Beşnevî Kürdü el-Hasan b. Davud gibi şairler tarafından övülmüştür.¹³⁹¹ Vezir Fahrüddeve b. Cehîr'in de şiir yazdığı söylenmektedir. Kaynaklar İbn Cehîr'in şiirlerinden örneklerle bunun yanı sıra şairlerin onun için yazdıkları şiirlere de yer vermişlerdir.¹³⁹²

İbn Cehîr, İslam tarihçileri tarafından zeki,¹³⁹³ akıllı, tedbirli,¹³⁹⁴ ileri görüşlü, azimli,¹³⁹⁵ arif,¹³⁹⁶ yüce,¹³⁹⁷ kerim, cesaetli, cömert, övülen, faziletli, insanlara yardım eden, seçkin,¹³⁹⁸ dünyanın en önemli insanlarından,¹³⁹⁹ namuslu ve mert bir adam olarak tanıtılmıştır. Yine onun düşünce, deha ve kararlılık açısından ender biri olduğu nakledilmiştir.¹⁴⁰⁰ Vezir olmasıyla devlet büyük bir itibar kazanmış, krallarla mektuplaşmış, onlardan tebrikler almış ve en üstün mevkilere erişmiştir.¹⁴⁰¹

2.3.4. Divan Teşkilatı

Divan, İslam devletlerinde ülke yönetimi ile ilgili önemli konuların görüşülüp karara bağlandığı yer ve bu kararları alan kuruldur. Günümüzdeki Bakanlar

s.257; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.226,355; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.1, s.112; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.16, s.117; Es-Sa'âlibî, *Tuhfetü'l-Vüzerâ'*, s. 26-27; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s. 609/c.19, s.15; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.130; El-Ezdî, *Ahbarü'l-Düveli'l-Munkatia*, s.173; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.5

¹³⁸⁷ İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hafire...*, c.3/1, s.393

¹³⁸⁸ Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.609; el-Ezdi, İbn Cehîr'in 85 yaşında vefat ettiğini yazmıştır. Bkz. El-Ezdî, *Ahbarü'l-Düveli'l-Munkatia*, s.173

¹³⁸⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.179-180

¹³⁹⁰ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.429; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.148

¹³⁹¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.527

¹³⁹² İbn İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.335/c.6, s.217

¹³⁹³ İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.130; İbn Tiktaka, *El-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye*, s.293-294

¹³⁹⁴ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.5, s.127; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.130; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.147

¹³⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.147

¹³⁹⁶ İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire...*, c.5, s.130

¹³⁹⁷ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.355

¹³⁹⁸ Ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.609

¹³⁹⁹ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.355

¹⁴⁰⁰ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.1, s.112; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s. 355

¹⁴⁰¹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.429

Kurulu'nun görevini icra ediyordu. Hükümdar veya ona vekâleten vezir divana başkanlık ederdi. Bu büyük divana bağlı *Divan-ı İnşa*, *Divanü'l-Ceyş*, *Divanü'l-İstivfa* ve *Divanü'l-İşraf* gibi bir tür bakanlıklar vardı. Divanda görüşülecek konular tasarı haline getirilir ve son olarak hükümdara arz edilirdi. Mervânîlerde divan kurumunun çalışmalarında aldığı kararlara ilişkin az da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. İbnü'l-Ezrak'ta yoksullara buğday dağıtılmasının vakfa bağlanması meselesinin Vezir Hoca Ebü'l-Kasım Isfâhânî ve Vakıflar Müdürü Şeyh Ebu Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. Muhavvir tarafından görüşüldüğü ve verilen kararın hükümdarın onayına sunulduğu anlatılmaktadır.¹⁴⁰² Bu bilgilerden yola çıkılarak vezirin divan başkanı olduğu söylenebilir. Genel toplantıların haricinde özel durumlarda divan toplantısına vezir ve ilgili sorumluların katıldığı görülmektedir.

İbnü'l-Ezrak, Vezir Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'nin ölümünden sonra Nasrüddevle'nin bir süre vezirsiz kaldığını ve Divan işlerine İbnü'l-Bereke'nin baktığını, kâtibin (yazı işleri müdürünün) ise Ebu Nasr el-Menazî olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰³ Bu görev vezirlikten sonra en önemli görev olmalıdır, zira tüm devlet işleri burada karara bağlanıyordu. Bu yüzden Vezir İbnü'l-Mağribî'nin ölümünden sonra uzun bir süre vezirin işlerini, vezir pozisyonuna yakın olan Divan Nazırı yürütmüştür. Hükümdarın divan toplantılarına katıldığına dair bir bilgi elimizde mevcut değildir.

İbnü'l-Ezrak, 431/1039-40 yılı olaylarını anlatırken, Âmid'in Nasrüddevle'nin oğlu Emir Ebü'l-Hasan tarafından yönetildiğini, şehir ve halkla ilgili konuların Kadı Ebu Ali'ye verildiğini ve Divan işlerinin ise İbn Hammar tarafından yürütüldüğünü kaydetmektedir.¹⁴⁰⁴ Devletin son veziri olan Şair İbn Esed el-Farikî de bu görevi üstlenenlerdendi.¹⁴⁰⁵ Bu kayıtlardan merkezde tüm ülke işlerinin görüşüldüğü ve genelde vezirin başkanlık ettiği divanın yanı sıra, vilayet işlerinin karara bağlandığı bir şehir divanının da var olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁰² Ayrıca Nasrüddevle'nin, Mağripli Vezir'in ölümünden sonra hâlâ vezirsiz devam etmesii ve Divan Nazırı İbn Bereke ile birlikte işleri yönetmesinin söylenmesi, divandan sorumlu kimsenin mühim bir görev üstlendiğini ispatlamaktadır. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.131 İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1 s.351; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.132

¹⁴⁰³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.134

¹⁴⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144

¹⁴⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.131,144,208

Abdurrakib Yusuf, mali işleri yürüttüğünü söylediği ve Divanü'l-Cebâye olarak tanımladığı bu divan hakkında şunları söylemektedir: “*Bu kurum devlet gelirlerini toplama, yıllık malların tahsilatı, sarfı, memur maaşları, silahlı güçlerin maaş ve erzaklarının dağıtımı, toplumsal hizmetler ve diğer işleri yürütürdü. Bu dairede asker, polis ve memurların isimleri ve aldıkları maaş miktarının yazılı olduğu defterler vardı. Günümüzde Maliye’ye denk gelen kurumdur, başındaki görevli ise Divân Nâzırı (Nazar Divanı Reisi) olarak isimlendirilir.*”¹⁴⁰⁶ İbnü'l-Ezrak, iki yerde bu divanın varlığına işaret ederek İbn Bereke'nin Divan Nâzırı olduğunu belirtmiştir. İbn Bereke, Vezir İbnü'l-Mağribî zamanında bir Maliye bakanı konumundadır ve vezirin ölümünden sonra da görevini sürdürmüştür. İbn Cehîr vezir oluncaya kadar da İbn Bereke Nasrüddevle tarafından bu göreve naip olarak vekâleten atanmıştır.¹⁴⁰⁷

Mervânî Devleti'nde Divânü'l-Cebâye'ye tabi olan ve ülkenin muhtelif yerlerinden malları toplayan amiller vardır. Onlara ve büyük görev sahibi olan diğerlerine belki de naib denilmiştir. İbnü'l-Esîr Diyâr-ı Bekr'deki Mervânî naiplerinin çoğunun Hristiyan olduğunu,¹⁴⁰⁸ halkın bunlardan zulüm ve cefa gördüğünü kaydetmektedir. Divana bağlı olan amiller, daha çok vergi toplamakla görevli idiler.

Abdurrakib Yusuf, Âmid surları üzerinde bulunan Nasrüddevle dönemine ait olan bir kitabedeki Âmil'in (çoğulu Ummâl) işrâf görevini yerine getiren bina yapım ve denetiminden sorumlu kişi olduğunu belirtmiştir. Nasrüddevle dönemine ait olan bu kitabede Ebu Tahir Alâ' b. Kağîd Mervânî Devleti amillerinden birisidir. Kitabede “*وَجَرَى ذَلِكَ عَلَى يَدَيْ عَامِلِهِ أَبِي طَاهِرِ الْعَلَاءِ بْنِ كَاغِدٍ (?)*” (Bu iş, âmili Ebu Tahir Alâ b. Kâğîd tarafından yapıldı) yazılıdır.¹⁴⁰⁹ Sözlükte işçi, zanaatkâr anlamında geçen bu kelime İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılmıştır. Emevî ve Abbasîler zamanında da vali için kullanılmasının yanında daha çok vergi memuru anlamında kullanılmıştır.¹⁴¹⁰ Nasrüddevle dönemi

¹⁴⁰⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.117

¹⁴⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fariki*, s.131; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.122,134,144,199

¹⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.299

¹⁴⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.147; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s. 228; Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.169; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.25

¹⁴¹⁰ Erkal; “Âmil”, c.3, s.58-60

kitabelerinin en sonuna bakıldığında iki kitabede “*bennâ*”¹⁴¹¹ unvanıyla şahıslar zikredilmiştir, ancak aynı kitabelerde âmil yerine kadı geçmiştir. Nasrüddevle dönemine ait bir kitabede de yine aynı cümle kalıbında kadı unvanı geçmiştir. Silvan surlarındaki bir kitabede de aynı durum söz konusudur.¹⁴¹² Âmid’deki bir kitabede de bu sefer aynı cümle kalıbında âmil yerine Vezir İbn Cehîr’in ismi geçmiştir.¹⁴¹³ Tüm bu bilgiler birleştirildiğinde kanaatimize göre “*Ve cerâ*” diye başlayan cümle kalıplarında vezir, âmil ve kadı isimleri geçtiğine göre burada kullanılan “âmil”in vergi memuru değil vali anlamında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

2.3.4.1. Divanü’r-Resâil ve’l-İnşâ ve Kâtipler

Bu divan, resmi yazıları, mektupları ve anlaşmaları düzenlerdi. Bir bakıma Dışişleri Bakanlığı görevini yapardı. Bu divan görevlileri deneyimli kâtiplerdi. Selçuklularda *Tuğra Divanı* olarak isimlendirilmiş olup Fâtımîlerden önce Mısır’da mevcut değildi. Görevli olan kişinin edip ve kâtip gibi özelliklere sahip olması gerekiyordu. Ayrıca meliklerin sırlarına sahip olacağından emin olması elzemdi. Protokolde vezirlikten sonra geliyordu.¹⁴¹⁴

Mervânîlerde yazışma işlerini yürüten bir divanın varlığına işaret eden bilgiler mevcuttur. İbnü’l-Ezrak, Vezir el-Menâzî’nin “*Kâtibü’l-İnşâ ve’r-Resâil*” olduğunu kaydetmektedir.¹⁴¹⁵

Dîvânü’r-Resâil, vezirin veya bir kâtibin yönetimindeydi. Resmi mektuplar ve resmi belgeler, vezirin veya halifenin verdiği emirler doğrultusunda başkâtip tarafından hazırlanır ve halife veya vezir tarafından tasdik edildikten sonra kopyası çıkarılarak arşivlenirdi.¹⁴¹⁶ Bu divan görevlileri bazen resmi görevlerle elçi olarak yurt dışına gönderilirdi.¹⁴¹⁷

¹⁴¹¹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.229; Yusuf, *Ed-Devletü’l-Düstekiye...*, c.2, s.345; Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.171-172; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.26; Arapçasını tüm metnin verildiği yukarıdaki şekliyle A. Tufantoz vermiştir. Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.37; Flury, *İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr*, s.62-64

¹⁴¹² Baş, *Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.184

¹⁴¹³ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.206-207; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.226

¹⁴¹⁴ M. Uğur Derman, “Tuğra”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, c.41, s.336

¹⁴¹⁵ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.131

¹⁴¹⁶ Ed-Dûrî, “Dîvân”, *DİA*, TDV, Ankara 1994, c.9, s.80

¹⁴¹⁷ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134; İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.131

Divânü'l-İnşâ ve'r-Resâil'de çok sayıda kâtip görev yapıyordu. Kaynaklarda isimleri zikredilen bazı kâtipler şunlardır: Ebu Saidü'l-Kebir el-Katip İbn Bahtîşû', İbn Hammar, Ahmed b. Yusuf el-Menâzî, Ebü'l-Hasan el-Mürçî ve Ebü'l-Ferec ez-Zehrecî.¹⁴¹⁸

2.3.4.1.1. Ebu Said el-Kebîr İbn Bahtîşû'

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle zamanında İnşâ ve Resâil Divanı başkanının Meyyâfârikîn Camisi'ni 411/1023 yılında yenileyen Ebu Said el-Kebir İbn Bahtîşû' el-Hâzin olduğunu kaydetmektedir.¹⁴¹⁹ Ebu Said, tıp ilmiyle bilinen Bahtîşû' ailesindendir. Bu kayıttan Ebu Said'in kâtiplik ve hazinedarlığın yanısıra mühendislik bilgisine de sahip olduğu görülmektedir.

2.3.4.1.2. İbn Hammar

Daha önce de belirtildiği üzere 415/1024-1025 yılında Âmid Mervânî ülkesine ilhak edilmiş, Nasrüddevle'nin oğlu Ebü'l-Hasan Sa'd şehre vali tayin edilmiştir. Onun yönetiminde şehir ve halk işleri Kadı Ebu Ali'ye verilmişti. Divan işleri ise İbn Hammar'a bırakılmıştı. İbnü'l-Ezrak'taki kayıtlardan bunların 431/1040 yılında görevde oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴²⁰ Âmid divanında uzun yıllar kâtiplik yapan İbn Hammar bir Hristiyan'dı. Sa'düddeve Ebü'l-Hasan'a İbn Hammar adlı bir kâtip tayin etmiştir. İbnü'l-Ezrak kendi zamanında yaşayan Nahuvar ailesinin İbn Hammar'ın soyundan olduğunu, şarapçı demek olan “*Hammar*” adını “*Nahuvar*” kelimesiyle değiştirdiklerini kaydetmiştir.¹⁴²¹

2.3.4.1.3. Ahmed b. Yusuf Ebu Nasr el-Menâzî

İbnü'l-Ezrak'ın Şeyh Ebu Nasr el-Menazî olarak tanıttığı ve İbnü'l-Adim Ahmed b. Yusuf el-Üstaz Ebu Nasr el-Menâzî es-Süleykî¹⁴²² diye kaydettiği el-Menâzî, Mervânî Devleti kademelerinde birçok görev yapmış ve vezirliğe kadar yükselmiştir. Buna rağmen birçok tarihçi onun kâtiplik yaptığını not düşmüşlerdir.¹⁴²³

¹⁴¹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.127,131,134,154

¹⁴¹⁹ İbnü'l-Ezrak, Ebu Saidü'Kebîr'in katip olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.123; Şeyho, *Vüzerâü'n-Nasraniye ve Kitâbuhâ fi'l-İslam*, el-Eb Kemîl Haşîme el-Yesûî (Tahkik), Mektebetü'l-Bûlusiyye, Lübnan 1987, s.139

¹⁴²⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.147

¹⁴²¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.130-131; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.126

¹⁴²² السليكي

¹⁴²³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.131; Ez-Zehbî, *Târihü'l-İslam...*, c.9, s.564; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.270; Ez-

Kâtiplik yaptığı dönem Vezir Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî zamanına denk gelmiştir.¹⁴²⁴

2.3.4.1.4. Ebü'l-Hasan el-Mürçî

İbnü'l-Adim'in eserinde Ebü'l-Hasan'ın kâtip olduğunu ve el-Menâzî'nin Ebü'l-Hasan Mürçî b. Nasr'ın dayısı olduğunu belirtmektedir.¹⁴²⁵

Mervânî Devleti'nde tıp mesleği ile uğraşan Bahtışû ailesi, Kadılık mesleği ile uğraşan Bağl ailesi gibi Menâzî'nin mensup olduğu aile de kâtiplik mesleği ile tanınmıştır. Zira Ebü'l-Hasan Mürçî b. Nasr'ın dayısı el-Menâzî de kariyerine kâtiplik ile başlamıştır.

2.3.4.1.5. Ebu Ali b. Mavsalâyâ

Luvîs Şeyho, Ebu Ali b. Mavsalâyâ'nın kâtip ve edip olduğunu, Vezir Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî'ye kâtiplik yaptığını ve 450/1058 yılında vefat ettiğini yazmaktadır.¹⁴²⁶

2.3.4.1.6. Ebü'l-Ferec Ez-Zehrecî

Nasrüddevle'nin kâtiplerinden olan ez-Zehrecî, edebi yönü olan faziletli biridir. Bu kâtibin adı 417/1026-1027 yılında Mervânî Veziri İbnü'l-Mağribî'nin talebi üzerine Malatya'dan Meyyâfârikîn'e gelen İbnü'l-Kârih'in yazdığı "*Risaletü İbnü'l-Kârih*" ve Ebü'l-Âlâ el-Maarî'nin "*Risaletü'l-Gufrân*" adlı eserinde anılmıştır.¹⁴²⁷ Bu mektuplardan anlaşıldığına göre ez-Zehrecî, 424/1032-1033 yılına kadar Nasrüddevle'ye kâtiplik yapmıştır.¹⁴²⁸ İbnü'l-Kârih, Âmid şehrinde Ebü'l-Ferec ile edebiyatla meşgulken Zehrecî onunla tartışmış ve kütüphanesi hakkında onu bilgilendirmiştir.¹⁴²⁹ Zehrecî, İbnü'l-Kârih'in methi konusunda edebi bir mektup kaleme almış, bir başka mektubu da Ebü'l-Âlâ el-Maarî için yazıp İbnü'l-Kârih'in ona teslim etmesini istemiştir. Fakat Âmid'den Halep'e giderken yolda bu mektup

Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.583; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.3, s.1280; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, c.5, s.173; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.698; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, c.8, s.185; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyan ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.145

¹⁴²⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.131; El-Maarî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.26

¹⁴²⁵ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c. 2, s.885

¹⁴²⁶ Şeyho, *Vüzerâü'n-Nasraniye ve Kitâbuhâ fi'l-İslam*, s.98

¹⁴²⁷ El-Maarî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.26

¹⁴²⁸ El-Maarî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.26; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.83-84; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.60

¹⁴²⁹ El-Maarî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.26-27

İbnü'l-Kârih'ten çalınmış, İbnü'l-Kârih, Ebü'l-Âlâ'ya bu durum için bir özür mektubu yazmıştır.

Ebü'l-Ferec ez-Zehrecî'den elimize bir eser ulaşmamış olsa da İbnü'l-Kârih ve Ebü'l-Âlâ'nın mektuplarından onun seçkin bir yazar olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Ebü'l-Âlâ çalınan mektubunu Arap edebiyatının değerli bir gerdanlığı olarak nitelendirmiştir. Bu da Ebü'l-Âlâ'nın Zehrecî'nin edebi kabiliyetini yüz yüze veya mektuplar yoluyla bildiğini göstermektedir. Nasrüddevle'nin onu kendisine kâtip olarak seçmesi de edebi kabiliyetini göstermektedir. Hazinedar Ebü'l-Ferec ile aynı kişi olup olmadığını kesin bilinmemektedir.¹⁴³⁰

2.3.4.2. Askerî Teşkilat (Aridü'l-Ceyş)

İslam devletlerinde askeri işlere bakan en yüksek makam savunma bakanı konumunda olan *Aridü'l-Ceyş*'tir. Bu bakanlık (*Divan-ı Aridü'l-Ceyş*) Abbasîlerden itibaren İslam ülkelerinde görülmektedir. Mervânîlerde *Âridü'l-Ceyş* olduğuna göre bu görevlinin baktığı *Divân-ı Aridü'l-Ceyş* de vardır. Bu divan askeri teçhizatları, mühimmatları, iâşe ve ibateleri için gereken her şeyi karşılıyordu.¹⁴³¹

İslam devletlerinde ordu komutanlığı görevini yürüten kişiye *Sahibü'l-Asker* deniliyordu. Ortaçağ İslâm devletlerinde bunun Arapça karşılığı *Sahibü'l-Ceyş*, Farsça karşılığı *Sipehsâlâr*dır. Her üç terim de aynı görevi ifade etmektedir. Sipehsâlâr veya Sahibü'l-Ceyş, ordunun eğitiminden, savaşa hazır bulunmasından, sevk ve idaresinden sorumlu kişi idi.¹⁴³²

İbnü'l-Ezrak'taki bir kayıttan Mervânîlerde de Divan-ı Aridü'l-Ceyş'in olduğunu ve bu divanın başındaki kişinin Aridü'l-Ceyş'in adının Ebu Hâkim olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁴³³

Nasrüddevle zamanında ordu komutanı *Sahibü'l-Asker* unvanıyla bilinmektedir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin ölümü üzerine Vezir İbn Cehîr'in yeni

¹⁴³⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.269-270

¹⁴³¹ Aslan, "Selçuklular" s.659; Abdurrahkib Yusuf'a göre Divânü'l-Cünd demektir. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.126

¹⁴³² Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA*, TDV, Ankara 2009c.37, s.259

¹⁴³³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.149-150; Mehmet Emin Bozarslan *Âridü'l-Ceyş*'i Ordu Yazıcısı diye Türkçeye tercüme etmiştir. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.145-147

Mervânî emiri olması için Nizamüddîn Nasr'ı Cizre'den Meyyâfârikîn'e getirtmek üzere ismini vermediği Sahibü'l-Asker'in görevlendirildiğini kaydetmektedir.¹⁴³⁴

Mervânî Devleti'nin maaş ve erzağını verdiği düzenli bir ordusu vardı. Düzenli ordu olağanüstü durumlarda ve savaş zamanlarında halktan destek alıyordu. Askerin başkentte birkaç büyük komutan ve genel komutandan oluşan bir yönetim kadrosu vardı.¹⁴³⁵

Mervânîlerde orduya çoğu kez bir hanedan mensubu veya hükümdarın bir oğlunun komuta ettiği görülmektedir. Aynı şekilde hanedandan özellikle hükümdarın oğullarının savaşı yönettikleri görülmektedir. Nasrüddevle'nin öldürülen oğlu Cizre Valisi Ebü'l-Harb Süleyman, birçok savaşa komuta etmiş, askeri alanda çok fazla inisiyatif almıştır. Süleyman'ın, Ebu Tahir el-Beşnevi'nin oğlu Ubeydullah tarafından öldürülmesinin ardından aşiretlerin üzerine gönderilen ordunun başında Nasrüddevle'nin diğer oğlu Nizamüddin Nasr bulunuyordu.¹⁴³⁶ Ordu komutanı var olmasına rağmen önemli savaşlarda hükümdar ve aileden birinin komutanlık görevini üstlenmesi, o dönem var olan yaygın bir uygulama idi.

Mervânî ordusunda hükümdar ve hanedan dışından ordu komutanlarının da savaşı yönettiği görülmüştür. 404/1013 yılında Tur Abidin'de (Nusaybin civarı) Ukaylîlerle yapılan savaşı yöneten komutan İsa b. Hilat'tır.¹⁴³⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, Nasrüddevle'nin 422/1030-1031 yılında yaşanan Rûhâ olayları sırasında Süleyman b. Balâsûn komutasında bir orduyu yardım isteyen Müslümanların imdadına gönderdiğini kaydetmiştir.¹⁴³⁸ 1031 yılında Bizans'a karşı Müslüman emirliklerin oluşturduğu koalisyonunda Âmid'den Ali, Cezayir'den (Cezire) Boşara, Hılat'tan Ahmed, Pağış'ten (Bitlis) Zora ve Arzun'dan (Erzen) Ahi adlarındaki kişiler o şehirlerinden gönderilen askerlere komuta etmekle görevlendirilmişlerdi.¹⁴³⁹

Mervânîler ile Ukaylîler arasında Nusaybin üzerinde cereyan eden savaşların birinde vuku bulan olaylarda Ukaylî Emiri Karvâş'a sığınıp Cezîre'yi alması için onu

¹⁴³⁴ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hafîre...**, c.3/1, s.366-367; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.167; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.178

¹⁴³⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.2, s.126

¹⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**, c.1, s.157; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.176-177; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.98-99; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.120;

¹⁴³⁷ İliya En-Nasibinî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.205

¹⁴³⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.377

¹⁴³⁹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.55-56

kışkırtan birisinden bahseden İbnü'l-Esîr, bu kişinin Cezîre mustahfızının oğlu olduğunu bildirmektedir. Bu terim şehirdeki askeri birliklerin komutanı veya kale komutanına karşılık olmalıdır. Mustahfızın emrinde şehri korumakla görevli askerler bulunuyordu.¹⁴⁴⁰

İbnü'l-Ezrak, Eğil, Câtère, Yemânî gibi Diyâr-ı Bekr kalelerinde silahlı güçlere komutanlık yapan (الحراس) *Hurrâs* yani muhafızlardan bahsetmektedir. İbn Bihât adlı tacir, Beni Nuh Köyü'nü almış ve burayı mezkûr üç kalenin muhafızlarına vakıf yapmıştır.¹⁴⁴¹ Bu güçler bir çeşit sınır muhafaza birlikleri idi.

Mervânî ordusu, çoğunlukla Kürt aşiret kuvvetlerinden oluşmakla beraber onun içinde Araplar ile Ermeni ve Süryani Hristiyan askerler de vardı. İbnü'l-Ezrak, Hristiyanların Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî ve Fahrüddeve İbn Cehîr'in vezareti arasındaki sürede idareye hâkim olduklarını söyler.¹⁴⁴² Devletteki bu istila, sadece idari teşkilatı değil askeriye de kapsıyordu. İbnü'l-Esîr, bu konuya işaret edip Mervânî Devleti'nde birçok görevlinin¹⁴⁴³ hatta Âridü'l-Ceyş'in bile Hristiyan olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁴⁴

Fâtımîlerin Irak'tan sorumlu en yüksek yetkilisi olan Daiyü'd-Duât Hibetullah el-Müeyyed eş-Şirâzî'nin yazdığına göre Mervânî Devleti askerleri içerisinde Selçuklu güçleri vardı ve bunlara "*E'âcîm*" deniliyordu. Nasrüddevle, bu askerlerden emin olamayınca bu Türkmen kuvvetlerini ordudan uzaklaştırmıştır.¹⁴⁴⁵

Nasrüddevle'nin savaş dönemlerinde masrafları karşılamak için veziri aracılığı ile ticaret mallarından pay aldığı anlaşılmaktadır. Bir keresinde vezir gerekli parayı halktan toplayınca Nasrüddevle buna karşı çıkmıştır. İbnü'l-Adîm, Nasrüddevle zamanında Âmid'de murabıtlar¹⁴⁴⁶ için 14 konut olduğunu, 10 bin mücahit bulunduğunu ve büyük miktarda silahların mevcut olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.187; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.306

¹⁴⁴¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.158

¹⁴⁴² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.149

¹⁴⁴³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.128

¹⁴⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, c.8, s.299

¹⁴⁴⁵ eş-Şirâzî, **Sîretü'l-Müeyyed fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât**, s.139-140; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.127

¹⁴⁴⁶ Sınır muhafızı anlamına gelmektedir. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük.

¹⁴⁴⁷ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1131

İbnü'l-Ezrak'ta satranç oyunu esnasında Ebu Hakîm'in bir hizmetçiyi vurmasından sonra Nasrüddevle'nin onu getirtmek için atlı ve yaya askerleri (ففخذ خياله) gönderdiği anlatılmaktadır.¹⁴⁴⁸ Şervîn'in Nasrüddevle'yi yakalamak için Siirt'e 500 atlıdan oluşan askeri bir birlik yolladığına¹⁴⁴⁹ dair rivayet, Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu tarihte Mervânîlerde atlı birliklerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Ordunun içinde okçu birlikleri bulunmaktaydı. Emir Mümehhidüdevle zamanında İbn Ebu Leys adında bir Gürcü soylusu ülkesinden kaçıp Mervânîlere sığınmıştı. Meyyâfârikîn'de halk Şervîn yönetimine başkaldırıp Emniyet Müdürü İbn Fîlûs'u kovaladığı zaman İbn Ebi Leys'in Gürcü okçuları Şervîn'in emriyle halka ok yağdırmıştı.¹⁴⁵⁰ Mervânî ordusunda gayrimüslimlerin olması dikkat çekicidir. Büyük ihtimalle bunlar, paralı Gürcü askerlerdi.

Askerlerin kullandıkları silahlar; kılıç, mızrak, miğfer, zırh ve kalkandan oluşmaktaydı. Okçu silahları ise kılıç, kalkan, yay ve ok idi. Bunlar Orta Çağ'da geleneksel silahlardı.¹⁴⁵¹ Ayrıca bölgedeki devletlerin sahip olmadıkları mancınık, zırhlı araç ve neft gibi bazı silahları da vardı.

Mervânîler'in, Tuğrul Bey tarafından 1054-1055 yılında Malazgirt'in kuşatılması sırasında, İmparator II. Basileious'un yaptırmış olduğu on beş çemberli büyük bir mancınığı getirttikleri görülmektedir. Bu mancınık şehrin düşmesine sebep olabileceği için Malazgirt'teki Bizans askerlerini ciddi şekilde endişelendirmişti.¹⁴⁵² Bu denli büyük bir mancınık, o gün için iyi bir bilgi ve ustalık gerektiriyordu. Bir rivayete göre de Ruhâ'da 418/1027-1028 yılı sonunda Nümeyrîlerle ile yapılan savaşta Nasrüddevle'nin Valisi Zenk, mancınıkla atılan bir taşın isabet etmesiyle hayatını kaybetmişti.¹⁴⁵³ Bu bilgiler Mervânî bölgesinde mancınıkların çokça kullanıldığını göstermektedir.

Kullanılabilir durumdaki tarım arazilerin *dirlik* olarak dağıtılması yoluyla savaş zamanlarında harekâta hazır askeri birliklerin oluşturuluyordu.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.149; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.146

¹⁴⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.107

¹⁴⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.111

¹⁴⁵¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.126

¹⁴⁵² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.101

¹⁴⁵³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.275-276

¹⁴⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.122

Mümeahhidüddeve zamanında Hettah Şervîn'e,¹⁴⁵⁵ Nizamüddin zamanında Erzen Nasrüddevle'nin kızı Emire Zübeyde'nin eşı Emir Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Şibl b. İbrahim'e,¹⁴⁵⁶ Bitlis Nizamüddîn tarafından Mervânî ailesine mensup olan Emir Hibetullah b. Mûsik b. Muhammed b. Kek'e ihta olarak verilmesi bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴⁵⁷

İhta, eski dönemden itibaren bölgede uygulanan bir sistem idi. Bazı sultanlık ve emirliklerin iktaları, Mervânî Devleti'nin havuzundaydı. Arazinin bir kısmı isteyen kişiye verilir, bir kısmı da doğrudan devlet tarafından kontrol edilir, çiftçilere yarı yarıya veya daha az olarak verilir. Mervânî Devleti bu sistemi Büveyhîlerden örnek alarak uygulamaya koymuştu. Hamdanîler, Nusaybin arazileri gibi özel mülkiyete tabi olan çoğu araziye çeşitli yollarla almışlardı. Büveyhiler, Hamdanilerin topraklarına egemen olmuşlardı. Mervânîler de Büveyhî topraklarını aldıklarından bu araziler askeri ihta özelliğiyle onlara intikal etmiş olmalıdır.¹⁴⁵⁸

2.3.5. Valiler

Mervânîlerde başkent dışındaki şehirler, valiler tarafından yönetiliyordu. Bu valiler hükümdarın çocuklarından olabildiği gibi bu işi yapabilecek liyakata sahip kimseler arasından tayin edilebiliyordu.

Nasır-ı Hüsrev, Nasrüddevle'nin evlatlarının çok olduğunu ve her birine bir şehrin valiliğini verildiğini söylemektedir.¹⁴⁵⁹ Ancak Nasrüddevle döneminde Mervânîlerin kontrolündeki çoğu şehirlerin valilerinin isimleri bilinmemektedir. Şehirlerin yanı sıra birkaç kentten oluşan bölgelere de vali atandığı görülmektedir. Nasrüddevle hükümdarlığa geçer geçmez Ebü'l-Hasan Ahmed b. Vasîf el-Bezzâz'ı Tanza, Tel Fâfân ve Cezîre bölgesine vali olarak atanmıştır. Daha sonrasında Nasrüddevle'nin oğlu Sa'düddevle Ebü'l-Hasan b. Muhammed'in Âmid valiliği yaptığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁴⁶⁰ Nasrüddevle'nin diğer oğlu Ebü'l-Harb

¹⁴⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.101

¹⁴⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.168

¹⁴⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.188

¹⁴⁵⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.158-159

¹⁴⁵⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50; Ahlat hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Büldân*, s.591; el-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.373,377; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, c.2, s.380; el-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.524; el-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, s.220; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.395; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'*..., c.1, s.52,476; Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Külûb*, s.154

¹⁴⁶⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115

Süleyman ve sonrasında Nizamüddin Cizre valiliği yapmıştır. Mateos, Urfa kuşatmasında Mervânî valileri olabilecek bazı isimlerden bahsetmiştir.¹⁴⁶¹ İsimleri kaynaklarda geçen Mervânî valileri şunlardır:

2.3.5.1. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Vasif el-Bezzâz

Mümeħhidüddeve'nin öldürölmesinden sonra Meyyâfârikîn'in teslim edilmesinde rol alan İbn Vasîf, Nasrüddevle'nin atadığı ilk vali olarak anılmaktadır.¹⁴⁶² İbn Vasîf, durumun kötüye gittiğini anlayınca kendini kurtarmak için Nasrüddevle'ye gizlice haber göndermişti. Nasrüddevle ile Hoca Ebü'l-Kasım'dan eman istemiş, halk ve şahsı için bazı şartlar öne sürmüştü. Şartları kabul edilen İbn Vasîf, halkı ikna etmek için uğraşmış ve Meyyâfârikîn'in teslim edilmesini sağlamıştı. Bu icraatları ile Nasrüddevle'nin güvenini kazanan İbn Vasif, muhtemelen bu süreçte yaptığı pazarlığın sonucunda; Tanza, Tel Fâfân ve Cezîre sınırına kadar olan bölgeyi yönetmekle görevlendirilmiştir. Bölgenin idare merkezi küçük, güzel, suları bol, bostanları çok ve doğal güzellikleri olan Tanza beldesi idi. İbn Vasîf teslim ettiği Mümeħhidüddeve'nin katili Şervîn'in bir süre sonra Nasrüddevle tarafından öldürölüdüğüne haber alınca aynı şeyin başına geleceğinden korkmuş, Tanza yönetimini bırakarak Bağdat'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.¹⁴⁶³

2.3.5.2. Ebu Tahir Yusuf b. Dimne

Mervânîlerin ikinci Emiri Ebu Ali Hasan, 387/997 yılında Hamdani prenseslerinden biriyle evlenmeye karar vermiştir. Haleb'den gelini getirmeleri için adamlarını gönderip Âmid'e hareket etmişti. Veziri Mem'i Meyyâfârikîn'de bırakıp yanında oğlu Şervîn'i götürmüş ve Tel Alevi'de çadır kurmuştu. Bu sırada Âmid'in ileri gelenlerinden Zahiretüddîn Çarşısı'nın başkanı olan Abdülber gelip Emir'e hediyeler sunmuştur. Ebu Ali Hasan da kendisine hediyeler verip yakınlık göstermişti. Bu sırada Şervin, Abdülber'e yaklaşp Ebu Ali'nin ilgisine aldanmamasını, Meyyâfârikînlilere yaptığının aynısını Âmidlilelere yapacağını, zaten bunun için geldiğini söyleyerek onu Emir'e karşı kıskırttı ve Ebu Ali'yi ortadan kaldırması gerektiğini söyledi. Abdülber, Şervîn'e olumlu cevap vermese de kafası karışmıştı.

¹⁴⁶¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s. 55-56

¹⁴⁶² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.114

¹⁴⁶³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.102-103; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125, s. 8; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanilerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18

Abdülber, şehre dönünce halkı topladı. Emir'in Meyyâfârikînîlilere yaptığını hatırlatıp aynı şeyi kendilerine de yapabileceğini söyleyince halk, her konuda ona tabi olacağını söyledi. Bunun üzerine sur kapısından şehre girdiğinde Emir'in yüzüne para saçıp onu öldürmeyi ve kale kapılarını kapatmayı planladılar. Abdülber, Ebu Ali'yi öldüren kişinin şehre emir olacağını ve kendisinin de ona tabi olacağını söyledi. Birbirlerine sadık kalacakları konusunda yemin edip planı uyguladılar. Ebu Ali, şehre girince yüzüne para saçtılar, tam o sırada Ebu Tahir b. Dimne atılıp onu öldürdü.¹⁴⁶⁴

Şehrin kapılarını kapatıp Ebu Ali'nin cesedini dışarıda bekleyen askerlere attılar. Şervîn ve yanında bulunanlar Meyyâfârikîn'e geri döndü. 387/998 tarihinde yaşanan bu olaydan sonra Mervân'ın diğer oğlu Mümeħhidüddeve hükümdar oldu. Âmid, Abdülber ve askerlerinin yönetimine girdi. Damadı Ebu Tahir b. Dimne, emirlik makamına geldi. Bir süre sonra Abdülber, Şervîn'e elçi göndererek Mervânî Emirine yılda 200 bin dirhem vergi verme, adlarına sikke kestirme ve hutbe okutma şartlarını içeren bir antlaşma yaptı. Âmid yönetiminin başına geçen İbn Dimne'nin Mervânî valisi konumunda olduğu kanaatindeyiz. İbn Dimne, bundan sonra kadılık göreviyle meşgul olan kayınpederi Abdülber'i ortadan kaldırmayı planladı. Kayınpederi Abdülber için bir ziyafet düzenledi. Onu şehri Şervîn'e teslim etme niyetinde olduğu bahanesiyle bu ziyafet sırasında öldürdü. İbn Dimne, hazineleri açıp halka silah ve para dağıttı. Halka çok iyilik yaptığı için ondan memnun olup boyun eğdiler.¹⁴⁶⁵

İbn Dimne de Şervîn'e mektup yollayarak Abdülber'in yaptığı antlaşmayı yeniledi. Âmid'de Dicle'ye bakan bir saray yaptırdı. Ayrıca surda, saraydan Dicle'ye bakan bir kapı açtı. Bu kapı Bâbü'l-Hüvve (Su Kapısı) olarak bilinmektedir. Abbasi Halifesi Kadir Billah, Mısır Halifeleri ez-Zahir, el-Müstansır ve Bizans İmparatoruna mektuplar yazdı. Önemli mevkideki adamlar, her taraftan kendisine hediyeler yolladılar. Bol bol para harcadı. Her ülkeden şairler onu övdü. Şair Tihâmî, Nasrüddevle'yi ziyaret ettikten sonra Âmid'de onu da ziyaret edip hakkında methiyeler dizdi. Ata bindiği zaman cevherlerle işlenmiş altından eyerleri olan 70 devenin arkasından yürütüldüğü rivayet edilir. Serveti ve süslü hayatı tarif edilmez bir

¹⁴⁶⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92-95; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hafîre...*, c.3/1, c.3, s.332; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98-99; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.411

¹⁴⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92-95; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hafîre...*, c.3/1, c.3, s.332; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98-99; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.411

derecedeydi. Gençliğinde sırtına bir çuval buğday alıp öğüttükten sonra iki sur arasına gelip oturmuş ve hükümdar olduğu takdirde surları bir boy yükselteceğini söylemişti. Sonra şehre hâkim olunca dileğini yerine getirdi. İbn Dimne, Âmid'i 28 yıl yönettikten sonra 415/1024-25 damadı Komutan Mürtec tarafından öldürüldü ve Âmid Mervânî ülkesine ilhak edildi.¹⁴⁶⁶

2.3.5.3. Ebü'l-Haris Zenk b. Evân

Âmid'in 415/1024-25 yılında Mervânî ülkesine katılmasından sonra Nasrüddevle şehre hâkim olmuş ve işleri yoluna koymuştur. Âmid valiliğine de İbnü'l-Ezrak'ın ifadesine göre Harran ve Ruha valisi Ebü'l-Haris Zenk b. Evân'ı getirmek istemiştir. Fakat bu sırada Âmid'deyken Zenk'in ölüm haberini almış ve buna çok üzülmüştür.¹⁴⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin çocuklarından bahsettiği bölümde de yine Harran ve Ruha valisi Zenk'ten bahsetmiş ve Said b. Nasrüddevle'nin Zenk'in kızı Sitti Azize ile evlendirildiğini söylemiştir. Bunların Emir İsko ve Emire Sittünnas adlı çocukları olmuştur.¹⁴⁶⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, Zenk'in isminin Ebü'l-Haris Zeyd olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁶⁹

Kaynaklar, Nümeyrî valisi Utayr'dan memnun olmayan Urfa halkının Nasrüddevle'den yardım istemesi sonucunda 416/1025-1026 yılında Zenk komutasında bir ordu gönderildiğini ve Zenk'in şehri teslim aldığını nakletmektedir. Salih b. Mirdas'ın aracılık yapmasından sonra şehrin yarısı Zenk tarafından yönetilmiş, şehrin diğer yarısına hükmeden Utayr, Mervânî valisi Zenk tarafından verilen bir ziyafette öldürülmüştür. Bu olaydan Zenk'i sorumlu tutan Ukaylîler, onu 418/1027-1028 yılında öldürmüşlerdir.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92-95; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, c.3, s.332; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.411; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98-99

¹⁴⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s., 130-131; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s. 126

¹⁴⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s., 131,168; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.210; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.4, s.261; Turan, "Şanlıurfa", c.38, s.337; Tufantoz, "Nasrî'd-devle", s.425

¹⁴⁶⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.210

¹⁴⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, c.7, s. 689; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.412

2.3.5.4. Sa'düddeve Ebü'l-Hasan Muhammed

Nâsır-ı Hüsrev, Nasrüddevle'nin birçok evladının olduğunu ve her birinin bir vilayetin valisi olduğunu yazmış olmasına rağmen¹⁴⁷¹ kaynaklara üç oğlunun valilik yaptığı bilgisi yansımıştır. Bunlardan biri, Sa'düddeve Ebü'l-Hasan Muhammed'dir.

Nasrüddevle'nin büyük oğlu olduğu anlaşılan Ebü'l-Hasan'ın Âmid valiliğine ilişkin olarak İbnü'l-Ezrak 415/1024-25 yılı olayları sırasında bilgi vermiştir. Âmid, Mervânî ülkesine ilhakından sonra Harran ve Urfa valisi Zenk, bu ilin valiliğine atanmış ancak bu sırada Zenk'in ölüm haberi gelince yerine Nasrüddevle'nin oğlu Ebü'l-Hasan vali olarak seçilmiştir.¹⁴⁷²

431/1039-1040 yılında İbnü'l-Ezrak'ın tanıklığı ve¹⁴⁷³ 437/1045-1046 yılında diktiği kitabeden bu yıllarda valilik yaptığı kesin olarak bilinmektedir. Nasır-ı Hüsrev, 438/1046-1047 senesinde Âmid'e geldiğinde kenti övüp buradaki valinin Nasrüddevle'nin oğlu olduğunu yazmış fakat ismini vermemişse de bu vali Sadüddeve'den başkası değildir.¹⁴⁷⁴

Sa'düddeve, Muharrem 455/Ocak-Şubat 1063 tarihindeki ölümüne kadar Âmid'i vali olarak yönetmiştir. Nasrüddevle'den sonra valiliği bir çeşit özerklik şeklindedir. Zira kardeşi Nizamüddîn onun bu statüsünden endişelenmiş ve onu zehirleterek ortadan kaldırmıştır.¹⁴⁷⁵

2.3.5.5. Ebü'l-Harb Süleyman b. Nasrüddevle ve Nizamüddin Nasr

Nasrüddevle'nin veliahtı olan Ebü'l-Harb Süleyman, Cizre Valiliği görevini yürütmüştür. Cizre Valisi'nin izlediği politikaların Nasrüddevle'nin izlediği siyaset ile örtüşmediği görülmektedir.

423/1031-32 yılında Ermeni topraklarına saldıran Süleyman'ın elde ettiği ganimet ve esirlerden bu saldırının bir yağma seferi olduğu anlaşılmaktadır. Nasrüddevle'nin 50 yılı aşkın hükümdarlığında böyle bir girişimi olmamıştır.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷¹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50

¹⁴⁷² İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.126

¹⁴⁷³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144

¹⁴⁷⁴ Ripper, *Diyairebekir Merwanileri...*, s.238; Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.17; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.26; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.37; Flury, *İslamische Schriftbänder Amida-Diarybekir*, s.62-64

¹⁴⁷⁵ İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.358; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.791; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.30; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16, s.84

¹⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.205; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172

Süleyman'ın 441/1049-50 yılında Karvâş ile kardeşi Ebu Kâmil arasında yaşanan savaşta aynı safta durduğu Karvâş'ı yüzüstü bırakması Nasrüddevle'nin siyaset anlayışı ile uyuşmayan bir başka icraatıdır.¹⁴⁷⁷ Süleyman'ın ölümüne yol açacak ve Mervânî Devleti'ne bedeli ağır olacak son adımı ise Mervânî Devleti'ne tabi olduklarını düşündüğümüz dost ve akrabaları olan Buhtî ve Beşnevî Kürtleri'nin liderlerini öldürmesidir. Mervânîlerin topraklarında gözü olan Ukaylîler bu durumdan istifade ederek Buhtî ve Beşnevî Kürtleri ile Mervânîlere karşı koymuş ve Cizre dâhil topraklarını almak istemişlerdir. Ebü'l-Harb Süleyman'ın bu politikaları, Botan bölgesinde istikrarsızlığa, Mervânîlerin otoritelerinin sarsılmasına ve sonunda ölümüne yol açmıştır. Bu nedenle Nasrüddevle'nin veliahtı olan Süleyman'ın valiliği Mervânîlere fayda yerine zarar verdiğini söylemek mümkündür.

Süleyman'ın ölümünden sonra Nasrüddevle tarafından Cizre Valiliği'ne atanan oğlu Nizâmüddîn Nasr, Buhtî, Beşnevî Kürtleri ve Ukaylî ittifakı ile yaptığı savaşta galip geldikten sonra durumu düzeltmek için bazı adımlar atmış fakat sonuç alamamıştır.¹⁴⁷⁸ Cizre Valisi Nizamüddin Nasr, Nasrüddevle'nin ölümünden sonra hükümdar olmuştur.

2.3.5.6. Vali Olabilecek Bazı İsimler

1031 yılında Urfa/Rûhâ idaresi Mervânîlerin elinden çıkıp Bizans'a geçmişti. Bunun üzerine Müslüman emirlikler, 40 emirden oluşan bir koalisyon oluşturmuştu. Bu 40 komutan arasında sayılanlardan bazılarının Mervânî valileri olma ihtimali vardır. Urfalı Mateos'un verdiği listede Hılat'tan Ahmed, Pağış'ten (Bitlis) Zora ve Arzun'dan (Erzen) Ahi adlarındaki emirler bulunuyordu.¹⁴⁷⁹ Adı geçen şehirler, o dönemde Mervânîlerin hâkimiyeti altında olduklarından, bu emirlerin geldikleri şehrin valisi olmaları yüksek bir ihtimaldir.

¹⁴⁷⁷ Bu konu hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.287; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.117; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.99-100

¹⁴⁷⁸ Konu ile ilgili olarak bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.8, s.176-177; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.414-415; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.119-120; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.27-29; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.98-99

¹⁴⁷⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.55-56

2.3.6. Hâcibler

Haciblik, Orta Çağ'da çoğu İslam devletlerinde vezirlikten sonra gelen idari bir mevkidir. Yüksek dereceli bir memur olan hâcibin görevi, hükümdarı korumak, makamlarına ve halifeye yapılacak görüşmeleri konunun önemine göre insanları halifenin huzuruna almaktır. Bu görevin, Bizans ve İran tesiriyle saray hayatının bir gereği olarak ihdas edildiği anlaşılmaktadır. Abbasîlerde hâcib, vezirin ardından en yetkili kişiydi. Halifenin en mahrem sırlarını biliyor ve maiyyetlerinde sayıları 500'e varan vekilleri bulunuyordu. Sonradan bütün hâciblerin başkanına *hâcibü'l-hüccâb* denildi. Haciblik kurumu, Tulunoğulları, Endülüs Emevîleri, Sâ mânîler, Karahanlılar, Memlûkler, Selçuklular, Hârzemşahlar ve Memlûkler'de mevcuttur.¹⁴⁸⁰

Hacibler, bir dönem Mervânîlerde de görev yapmışlardır. İbnü'l-Ezrak, Mem ile Şervîn'den *hacib* diye bahsetmektedir. Fakat Mem ve Şervîn'in sahip oldukları görevler gerçekte onların *vezir* konumunda olduklarını göstermektedir. Nitekim *Târihü'l-Fârikî*'yi Türkçe'ye çeviren Mehmet Emin Bozarslan da Ebu Ali Hasan zamanında hacib olan Mem'in görevini *vezirlik* olarak çevirmiştir.¹⁴⁸¹ Ebu Ali, tecrübeli devlet adamına Meyyâfârikîn halkını şikâyet ettiği Mem bir hâcibden ziyade saygın bir vezir izlenimi uyandırmaktadır. Ebu Ali, Âmid'e geldiği 387/997 senesinde Meyyâfârikîn idaresini Hâcib Mem'e bırakmıştır.¹⁴⁸² İbnü'l-Ezrak'ın kaydettiğine göre Mem (Muhammed), Emir Ebu Ali'nin hacibliğini yapmıştır. Mem'in ölümünden sonra oğlu Şervin Mümehhidüddeve'ye hacib olmuştur. Hatta baba-oğulun ikisinden de hacib diye söz etmiştir. Elbette aynı anda iki hâcib olma ihtimali bulunmasına rağmen burada Mem'in vezir, oğlu Şero'nun (Şervin) hacib olması kuvvetli bir ihtimaldir. İbnü'l-Ezrak'ın hâcib dediği Şervîn'in de Mem'in ölümünün ardından vezir olarak atanmış olması kuvvetli muhtemeldir.

İbnü'l-Ezrak, Hâcib Şervîn tarafından Ebu Ali'nin cesedinin Meyyâfârikîn'e getirilmesinin ardından Mümehhidüddeve'yi emir ilan edip ona Mümehhidüddeve unvanını veren kişinin yine *Hacib Mem* olduğunu kaydetmiştir. Fakat hemen ardından Mümehhidüddeve'nin Şervîn'i hâcib olarak atadığını, ülkenin Mem ve oğluna bırakıldığını yazmıştır.¹⁴⁸³ Şervîn'in deneyimli, danışman, hükümdarın nedimi ve

¹⁴⁸⁰ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.96-97; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.80

¹⁴⁸¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.83; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.66

¹⁴⁸² İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.74; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98

¹⁴⁸³ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.77,91

arkadaşı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸⁴ Âmid hâkimi İbn Dimne'nin Mervânîlerle anlaşp onların hakimiyetinde vali olmak için Şervîn'e haber göndermesi, onun vezir olduğunu göstermektedir.¹⁴⁸⁵ Ayrıca İbn Dimne, Abdülber'i Âmid'i Mümehhidüdevle'ye teslim edip veziri olmakla suçlamıştır.¹⁴⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, Mümehhidüdevle'nin devlet işlerini Şervîn'e verdiğini, ona çok yakınlaştığını, onu çok sevdiğini, kadınları ve cariyelerinin yanına aldığını, ona "*ruhum senin ruhundan aşağıdır, günüm seninkinden öncedir*" dediğini, hizmetçisinin Sahibü'l-Şurta olduğunu söylemesi Şervîn'in vezir olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁸⁷ Mem ve Şervîn, İbn Şeddâd tarafından *Şeyh* olarak tanıtılmaktadır.¹⁴⁸⁸ Tüm bu bilgilere binaen Mem ve Şervîn'in, hâcibin sahip olduğu yetkilerin çok ötesinde vezir konumunda oldukları görülmektedir.

Nasrüddevle zamanında vezirin yanı sıra hacibin de görev yaptığı anlaşılmaktadır. El-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirazî'nin Nasrüddevle'ye gönderdiği mektupta hâcibden bahsedilmiştir.¹⁴⁸⁹ Mektubun Nasrüddevle'nin yakın hâciblerden biri tarafından teslim alındığı kaydedilmiştir.

Abdurrakib Yusuf, Nasrüddevle zamanında hâciblik görevinin ilga edilmiş olma ihtimali olduğunu çünkü bundan sonra kaynaklarda bu görevden bahsedilmediğini söylemektedir.¹⁴⁹⁰ Fakat Sibî İbnü'l-Cevzî'nin ifadeleri arasında geçen bir bilgi, hükümdarın dışında valilerin emrinde de haciblerinin olduğunu göstermektedir. Sibî'e göre Erzen Valisi Hoca Ebü'l-Kasım, Nasrüddevle'yi İs'ird'e çağırmak için hacibiyle beraber iki yüz atlı göndermişti.¹⁴⁹¹ Bu bilgidan anlaşıldığı üzere haciblik Mervânî merkez ve taşra teşkilatının her ikisinde de bulunuyordu.

2.3.7. Kadılar

Kadı, tarihi süreç içerisinde İslam adliye teşkilatının başkanı olarak görev yapmıştır. İlk dönem İslam tarihinde devlet başkanları/halifeler, hukuki anlaşmazlıkları çözmek ve karara bağlamakla bizzat kendileri ilgilenmişlerdir. Ancak

¹⁴⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.92-93; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.80

¹⁴⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.93

¹⁴⁸⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.94; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.81

¹⁴⁸⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.100; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.87; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98

¹⁴⁸⁸ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.336

¹⁴⁸⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.81

¹⁴⁹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.88,91,92; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.82

¹⁴⁹¹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.206-207

tarihi süreçte devletin sınırlarının genişlemesi ve duyulan ihtiyaç üzerine kadılar ve hâkimler tayin edilmiştir. Kadı tayin yetkisi de siyasi otoriteyi temsil eden devlet başkanına ait kabul edilmiş ve kadı onun vekili sayılmıştır.¹⁴⁹²

Kadı, seçkin ulemadan olup kitap, sünnet, İslam fıkıhı, Arapça ilimleri ve tüm dini bilgilere haiz olması gerekmektedir. Ahlak, fazilet, adalet gibi fıkıh kitaplarında belirlenen özelliklere sahip olmaları icap etmektedir. Hasımlar arasındaki anlaşmazlıklar, şahsi durumlar, evlilik, talak, miras ve diğer konularla ilgilenmektedir. Oturumları kaydetmek üzere kadıya yardım eden, hastalık durumunda ona vekâlet eden yardımcısı bulunurdu.

Mervânî kadılarının halifenin baş kadısına tabi oldukları söylenmektedir. Mervânîlerin hâkim olduğu bölgeye bakılacak olursa, burada halifenin kadısına tabi olan bir Diyâr-ı Bekr (Dicle'nin kuzeyinden Ahlat'a kadar olan bölge) kadısı ve bir Diyar-ı Rebia (Musul ilçeleri hariç Kefertûsâ ile Re'sü'l-Ayn arasındaki bölge) kadısı mevcuttu. Emir tarafından atanan şehir kadılarının üstünde de olan eyalet kadılarının pek de önemi yoktu.¹⁴⁹³

Mervânî Devleti'nde Kadiü'l-Kudât vazifesi mevcut değilken Nâibü'l-Kadî adlı bir vazifenin bulunduğu görülmektedir.¹⁴⁹⁴ Mervânî kadıları yargı işlerinin yanı sıra başka görevler de yapmışlardır. Dairetü'l-Evkâf ve Surlar İdaresi'ne de baktıkları, bazı yapı işlerinden sorumlu oldukları bilinmektedir.¹⁴⁹⁵

409/1019 yılında Kadı Ebu Abdullah el-Hasan b. Seleme el-Malikî'nin başkent Meyyâfârikîn kadısı olarak atanması bölgede henüz Şafiîliğin yayılmadığının bir işaretidir. Zira bu kadı Maliki mezhebine mensuptu. Şafiîliğin yayılması ve baskın mezhep olmasıyla birlikte Şafiî kadılar atanmış olmalıdır.¹⁴⁹⁶

Mervânî ülkesinde kadıların hangi mezhebe göre hüküm verdiğini belgeleyen bir veriye ulaşamadık. Aynı şekilde devletin resmi mezhebini belirten bir kayıt da göremedik. XI. asra kadar bölgede baskın bir mezhep yoktu. Diyâr-ı Bekr ve

¹⁴⁹² Sarıçam, Erşahin; **İslâm Medeniyeti Tarihi**, s.96-97; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.101; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985, s.40

¹⁴⁹³ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.513

¹⁴⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.100; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farikî**, S. 109; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.100

¹⁴⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.,183; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.171-172; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.26,28; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.37; Flury, **İslamische Schriftbänder Amida-Diarbakir**, s.62-64

¹⁴⁹⁶ İbnü'l-Erzak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.123

Meyyâfârikîn medreselerinde Şafî mezhebini öğreten ve yayan Şeyh Ebu Abdullah el-Kâzerûnî'dir. 468/1076 yılında Meyyâfârikîn kadısı olan Ebubekir Sadaka el-İs'irdî'nin ilk Şafî kadı olması muhtemeldir. Kâzerûnî'nin öğrencisi olan el-İs'irdî'nin Şafî mezhebi üzere kadılık yaptığı söylenebilir. Kadı dört mezhep doğrultusunda karar verirken seçim yapıyor veyahut her kadı kendi mezhebi üzere hüküm veriyordu.¹⁴⁹⁷

İbnü'l-Ezrak, İbn Akîl'in tayin kararnamesinin Cuma günü Meyyâfârikîn minberinde okunduğunu ve kadılığa atandığını kaydetmektedir.¹⁴⁹⁸ Bu da kadıların kararnamelerinin hutbede okunarak halka ilan edildiğini göstermektedir.

Şair Futayrî, Kadı Ebü'l-Mürca'nın kâtibi idi. Udûl da kadıya yardımcı kişiydi.¹⁴⁹⁹ Şurûtî ise kaza ile ilgili bir vazifeydi ve kâtibin vazifelerine yakın görevleri vardı. Kâtip olmadığı durumda o katiplik yapardı. İbn Sâbûnî, Mervânî Devleti'nde görev yapan Şurûtîlerden Ebü'l-Hasan Ali b. Sened el-Farikî eş-Şurûtî'nin ismini zikretmektedir.¹⁵⁰⁰

Mervânî ülkesinde kadılar nüfuzlu kimselerdi. Âmid Kadısı Abdülber, Mervânî hükümdarına suikast tertipleyip şehre hâkim olacak güçteydi.¹⁵⁰¹ Nasrüddevle'nin hükümdarlığı sırasında da kadılarla sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Nasrüddevle, Âmid kentinin kontrolü amacıyla Meyyâfârikîn kadısı Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî'yi iki kente birden kadı olarak atamıştır.¹⁵⁰² Nasrüddevle döneminde Âmid'deki Bağl ailesi kadılık görevini icra ile tanınmış; mal, mülk ve itibarları ile öne çıkmıştır. Bu durum Mervânî Veziri İbn Cehîr'in dikkatini çekmiştir. Öyle ki Nasrüddevle'yi onlar hakkında tedbir almaya sevketmiş ve sonucu ölümlere varan olaylar başlamıştır.¹⁵⁰³ Yine Abdurrahkib Yusuf'un Nasrüddevle'nin hayatında kara bir leke olarak anlattığı Meyyâfârikîn Kadısı Ebü'l-Mürca' da Nasrüddevle'nin gazabına uğramıştır.¹⁵⁰⁴ Belki de Kadı Abdülber'in Nasrüddevle'nin

¹⁴⁹⁷ Bu konuda bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.95

¹⁴⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.175

¹⁴⁹⁹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.127

¹⁵⁰⁰ İbn Sâbûnî, **Tekmiletü'l-İkmâlü'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâ ve'l-Elkâb**, Mustafa Cevad (Tah.), Matbaatü'l-Mecmeü'l-İlmîyü'l-Irakî, Irak 1957, s.202-203; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.94-95

¹⁵⁰¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93

¹⁵⁰² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.116; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.123

¹⁵⁰³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.151,164-165

¹⁵⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.143,154; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiyetü fi Kürdistani'l-Vüstâ**, c.2, s.99

ağabeyi Ebu Ali'ye suikast düzenlemesi sonucunda öldürülmesi ve Âmid'in Mervânî kontrolünden çıkması, Nasrüddevle'yi kadılar konusunda hassaslaştırmıştı.

Kadı görevini yürüten kişilerde gördüğümüz bir başka özellik ise mesleki yeterlilikleri idi. Nasrüddevle döneminde et-Tûsî, Ebü'l-Mürca' Saade ve el-Bağdadî gibi görevliler bu alanda kendilerini kabul ettirmiş dönemin önemli alimleriydi.

Başkentteki kadının önemli olaylarda hükümdarın yanında olduğu ve olaya şahitlik yaptığı görülmektedir. Nasrüddevle Erzen'de yeni hükümdar olarak biat alırken kadı da bu yemin töreninde hazır bulunmuştur.¹⁵⁰⁵ Hükümdarların tahta geçmeleri ve ölüm merasimlerinde kadılar da hazır bulunuyordu.

Mervânî şehirlerinde görev yapan kadılardan çok azının isimleri kaynaklarda zikredilmiştir. Bu şehirlerden en önemlileri olan Meyyâfârikîn ve Âmid kadıları çeşitli vesilelerle anılmıştır. İsimlerine ulaşabildiğimiz kadılar şunlardır:

2.3.7.1. Kadı Ahmed b. Hamid

Nasrüddevle'den önce Kadı Ali b. Ahmed en-Nesevî 387/998 yılındaki vefatına kadar Meyyâfârikîn'de kadılık yapmıştır. Bu tarihten 400/1010 yılına kadar da Ebü'l-Kasım Hasan b. Hasan b. Münzir bu görevi yürütmüştür. Meyyâfârikîn'e gelen Bağdat kadısı Ebu Ali Abdullah b. Mahlûs'un öğrencisi idi. Onun ardından da 1010 yılında Meyyâfârikîn'de Ahmed b. Hamid kadı olmuştur.¹⁵⁰⁶ Nitekim İbnü'l-Ezrak da kadının göreve başlama tarihi olarak 400 senesini başka bir yerde de 401/1010-11 senesini vermiştir.¹⁵⁰⁷ İyi bir fakih olan Ahmed b. Hamid, Kadı Ali b. Ahmed ve Kadı Ebu Ali Hasan b. Hasan'a vekâlet etmiştir. Kadılığı 410/1020 yılına kadar sürmüştür.¹⁵⁰⁸

2.3.7.2. Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî

İbn Asakir, ismini "*Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Seleme el-Malikî* " olarak kaydetmiştir.¹⁵⁰⁹ Buna göre kadı maliki mezhebindendir. İbnü'l-Ezrak bir yerde 410/1020 yılına kadar Ahmed b. Hamid'in Meyyâfârikîn'de kadılık yaptığını söylerken başka bir yerde de el-Malikî'nin 409/1018/1019 yılında Meyyâfârikîn

¹⁵⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.109

¹⁵⁰⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.79

¹⁵⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.108-109; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118-119

¹⁵⁰⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.92; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.79

¹⁵⁰⁹ İbn Asakir, *Tarih-i Dimeşk*, c.34, s.20

Kadıılığı'na tayin edildiğini söylemiştir. El-Malikî, bir süre Vakıflar idaresi nazırı Şeyh Ebu Muhammed b. Muhavvir ile birlikte davalara bakmış ve ardından Âmid ve Meyyâfârikîn kadılığını aynı anda yapmaya başlamıştır.¹⁵¹⁰ Yine İbnü'l-Ezrak 415/1024/1025 yılı olaylarını anlatırken de Nasrüddevle'nin Âmid'den Meyyâfârikîn'e döndüğünü ve Meyyâfârikîn kadısı olan Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî'yi aynı zamanda Âmid kadılığına tayin ettiğini yazmıştır.¹⁵¹¹

Mervânî emirinin Âmid'deki kadılık makamına adet olduğu üzere kentin ileri gelenlerinden birini oturtmayarak Meyyâfârikîn Kadısı el-Malikî'yi birden her iki şehrin kadısı olarak tayin etmesinin bazı sebeplerinin olduğunu düşünüyoruz. Bu da neden bu yola başvurduğu ve neden Meyyâfârikîn kadısının atandığı gibi bazı soruları akla getirmektedir.

Meyyâfârikîn kadısının aynı zamanda Âmid kadısı olarak atanmasının perde arkasında siyasi sebeplerin olduğu kanaatindeyiz. Zira atamanın gerçekleştiği tarihte Âmid Mervânî hâkimiyetine girmiştir. Bu esnada Nasrüddevle, Âmid'in alınmasında rol oynayan Komutan Mürtec'e buranın valiliğini vaad etmişti. Fakat Âmid'in teslimi sırasında öldürülen Komutan Mürtec'in çocukları ile Nasrüddevle karşı karşıya gelmiş ve bir süre sonra babalarının anlaştığı şekilde Nasrüddevle ile anlaşmışlardı. Bizim tahminimize göre bu adım, ilk anda Nasrüddevle'nin şehri vali olarak teslim ettiği kişilere güvenememesi üzerine şehrin kadılığını da onlara teslim etmeme ve Âmid üzerinde otoritesini hissettirme amacıyla almış olduğu bir tedbirdir. Nitekim kısa süre sonra valiliğin ellerinden alındığı görülmektedir.¹⁵¹² Thomas Ripper, Nasrüddevle'nin Müslüman yöneticilere güvenmemesini bu atamaya gerekçe göstermiş ve tam olarak neyi kastettiğini açıklamamıştır.¹⁵¹³

İbnü'l-Ezrak, Kadı Ebu Abdullah Hüseyin bin Seleme el-Malikî'nin her iki şehrin kadılık işlerini nasıl yürüttüğünü şöyle açıklamaktadır:

“Nasrüddevle, Âmid'deki işleri düzene koyduktan sonra Meyyâfârikîn'e döndü. Âmid Kadılığı'na Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî'yi tayin etti. El-Malikî aynı zamanda Meyyâfârikîn kadısı idi. Bir ay Meyyâfârikîn'de bir ay da Âmid'de kadılık yapardı. Bu işi düzenli bir şekilde yürütmek için de güzel bir usul

¹⁵¹⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.123

¹⁵¹¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.131

¹⁵¹² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.130-131; Konu ile ilgili bilgiler için ayrıca bkz. M. Ertekin, “Mervânîler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125

¹⁵¹³ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.365

bulmuştu. Ayın 14. günü Meyyâfârikîn'den çıkar; yanına bütün maiyetini, ses sanatçılarını, gerekli yiyecek, mum ve güzel kokuları da alırdı. Hep birlikte yolun yarısında bulunan Kasımiye'ye kadar giderlerdi. Orada, Âmid'den yola çıkmış olan adliyecilerle karşılaşırlardı. Bunların yanında ses sanatkârları, yiyecek filan da vardı. O gece sabaha kadar orada kalanlar ertesi gün dönerlerdi. Kadı ise Âmid'den gelmiş olanlarla birlikte Âmid'e gider ve bir ay orada kalırdı. Ondan sonraki ayın yine 14. gecesini yine gerekli ihtiyaç malzemelerini de alarak Âmid'in ileri gelenleriyle beraber yola çıkar ve Meyyâfârikîn'den gelenlerle¹⁵¹⁴ Kasımiye'de karşılaşırdı. Yine o gece sabaha kadar orada güzel vakit geçirirlerdi. Âmid'den gelmiş olanlar ertesi gün geri dönerlerdi. Kadı da Meyyâfârikînlilerle birlikte giderdi. İki şehrin kadılığını yaptığı sürece uyguladığı usul buydu".¹⁵¹⁵

İbnü'l-Ezrak, el-Malikî'nin 428/1036-1037 yılında öldüğünü söylerken,¹⁵¹⁶ onu Diyâr-ı Bekr kadısı olarak anan Zehebî'ye göre ise vefat tarihi 429'dur. Zehebî, ismini Hüseyin b. Ahmed b. Seleme Ebu Abdullah er-Rebiû ed-Dimeşkî olarak yazmış ve Maliki fakihî olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹⁷ Maliki bir fakihin Şafiî mezhebini benimsemiş bir beldenin en önemli iki kentinde aynı anda birden kadı olarak görev yapması, kanaatimizce Nasrüddevle'nin izlediği mezhepler üstü siyasetinin de bir göstergesidir.

2.3.7.3. Ebü'l-Mürca' Saadet b. Hüseyin b. Bekir

Meyyâfârikîn ve Âmid kadılığı uygulamasının yıllarca devam ettikten sonra 428/1036-37 yılında Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Malikî'nin vefatı üzerine Âmid ve Meyyâfârikîn kadılıkları birbirinden ayrılmış, Meyyâfârikîn Kadılığı'na fıkıhta yetkin olan Ebü'l-Mürca' Saadet b. Hüseyin b. Bekir,¹⁵¹⁸ Âmid kadılığına ise Kadı Ebu Ali Hasan b. Ali b. Bağl el-Âmidî atanmıştır.¹⁵¹⁹

Ebü'l-Mürca' görevini sürdürürken başına gelen olay nedeniyle tutuklanıp yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Nasrüddevle ile Ukaylî Emir Karvâş arasında gerginliğin sürdüğü esnada Ebü'l-Mürca', Şair İbnü'l-Fatrî ile Musul'daki

¹⁵¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131

¹⁵¹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.132; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.127

¹⁵¹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.132; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.127; Ayrıca başka yerde 429'da öldüğünü söylemiştir. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.146

¹⁵¹⁷ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.460

¹⁵¹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.143

¹⁵¹⁹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.146

bir dostuna yazdığı bir mektupla ondan kitap istemiştir. Nasrüddevle bu durumu casusluk ve ihanet olarak değerlendirmiş ve Ebü'l-Mürca'yı bir burca kapatıp kapıyı üzerine sıvayarak ölüme terk etmiştir. İbnü'l-Ezrak, sonrasında kadılığa geçen Kadı Ebu Mansur b. Şâzân et-Tûsî'nin 435/1043-44 veya 436/1044-45 yılında bu göreve getirildiğini söyleyerek karışıklığa neden olmuştur.¹⁵²⁰ İbnü'l-Ezrak, bu olayı anlatmadan önce 439/1047-48 yılı olaylarını anlatmış ve Ebü'l-Mürca' olayını hemen sonrasında dile getirmiştir. Ripper bu anlatım tarzı nedeniyle olayın 439 yılında olduğuna inanmış,¹⁵²¹ fakat yerine tayin edilen kadının 435 veya 436 yılında atamasının yapıldığını söylemesi aslında ölümünün bu tarihte olduğunu İbnü'l-Ezrak açısından kesinleştirmiştir.

2.3.7.4. Ebu Mansur Muhammed b. Şâzân Et-Tûsî

Ebü'l-Mürca'nın öldürülmesinin ardından Meyyâfârikîn Kadılığı'na İbn Şâzân et-Tûsî atanmıştır. Kendisi bilgin bir hukukçu olup kadılıkla birlikte Vakıflar Nazırlığı'nı da yapmıştır. İbnü'l-Ezrak göreve başladığı yılın 435 veya 436/1044/45 olduğunu naklemektedir.¹⁵²²

Et-Tûsî devrin âlimlerinden Cüveynî'den fıkıh ve Ebû İshâk el-İsfâhânî'den Usul-ı Fıkıh dersi almıştır. İbn Mülakkin, onun fıkıh ve usûl ilminde önde gelen biri olduğunu söylemiştir.¹⁵²³

Et-Tûsî, kadılık ve Vakıflar İdaresi gibi görevleri yürütürken kesbettiği ilmi ile değerli ilim adamlarının eğitiminde rol almıştır. Nitekim önde gelen Şafîî âlimlerden tabakasının ileri gelenlerinden Umde ve Mustazhırî'nin yazarı İmam Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Ömer eş-Şâî, Meyyâfârikîn Kadısı Ebu Mansur et-Tûsî'den fıkıh dersi almıştır.¹⁵²⁴ Yine ulemadan Kadı Abdülcélil el-

¹⁵²⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.154-55; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.161

¹⁵²¹ Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.365

¹⁵²² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.155; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.162; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.4, s.219; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.365; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.202; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.70; Katip Çelebi, *Sülemü'l-Vüsûl ila Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.73; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.90,95,99,255; Ertekin, "Mervâniler Devrinde Meyyafarikin", s.12,103-125

¹⁵²³ İbnü'l-Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.197

¹⁵²⁴ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Safiyye*, c.1, s.165; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Safiyyîn*, s.530; İbnü'l-Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.197; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.4, s.219

Mervezî,¹⁵²⁵ Ebû Tâlib Afif b. Abdillâh el-İs'irdî, Ebû Mansûr Dabbe b. Ahmed el-Şurûfî el-Mâkisinî¹⁵²⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Sadaka el-İs'irdî ve eş-Şâşî, et-Tûsî'nin yanında okumuşlardır.¹⁵²⁷

Et-Tûsî, Şafîiliğin yayılmasında Mervânî ülkesinde Kâzerûnî'den sonra en çok katkıda bulunan üçüncü kişidir. Kendi döneminde Şâfiî mezhebinin usul ve furu konularında önde gelen âlimlerindendir.¹⁵²⁸ Bölgede Şafîiliğin yayılıp kökleşmesinde ilk olarak Nasrüddevle dönemindeki Şafîî fukahâsının faaliyetleri ile daha sonra da bölgeye hâkim olan Selçukluların kurdukları Nizamiye medreseleri etkili olmuştur.¹⁵²⁹

Vezir İbn Cehîr'in telkinleriyle 449/1057 yılında Meyyâfârikîn Kadısı Ebu Mansur Muhammed b. Şazan et-Tûsî görevinden alınmış, yerine Âmidli Kadı Ebu Ali b. el-Bağl'ın oğlu Ebü'l-Kasım tayin edilmiştir.¹⁵³⁰

2.3.7.5. Kadı Ebu Ali b. Bağl el-Âmidî

Bağl ailesi ile ilgili rastladığımız en eski kayıt 425/1033-34 yılına aittir. Ebü'l-Kasım el-Hüzelî'nin ders aldığı hocaları arasında Âmid kadısı Kadı Muhammed b. Bağl'ın da olduğu kaydedilmiştir.¹⁵³¹ Kadı Muhammed b. Bağl, Kadı Ebu Ali ve oğlu Kadı Ebü'l-Kasım olmak üzere aynı dönemde Bağl ailesinden üç kadının incelenen dönemde Mervânîlerde kadılık görevi yaptıkları görülmektedir.

Kadı Ebu Abdullâh Hüseyin b. Seleme el-Malikî'nin 428/1036/1037 yılında vefatı üzerine Âmid Kadılığı'na Ebu Ali b. Bağl tayin edilmiştir. İbnü'l-Ezrak'ın belirttiğine göre Kadı Ebu Ali, Âmid halkının büyüklerinden ve ileri gelenlerindendi. Şehrin içinde ve dışında, hiç kimsenin sahip olmadığı kadar malı, mülkü ve akarı vardı. Nasrüddevle kendisine çok ilgi gösterirdi.¹⁵³² Nasrüddevle ile devlet yöneticilerinin yanında tarif edilmeyecek kadar büyük bir mevkii vardı.

¹⁵²⁵ İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şafîiye*, c.1, s.165

¹⁵²⁶ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.36

¹⁵²⁷ Baluken, "Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.72

¹⁵²⁸ Baluken, "Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.70,73

¹⁵²⁹ Bu konuda bkz. Baluken, "Şafîiliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.73

¹⁵³⁰ Ez-Zehebî, *Mîzanü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Ali Muhammed Becâvî (Tah.), Darü'l-Ma'rife li'Tabaa ve'n-Neşr, Beyrut 1963, c.2, s.404/ c.3, s.544; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.211

¹⁵³¹ Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât Ve'l-A'sâr*, Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995, c.1, s.431

¹⁵³² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.143

Kadı Ebu Ali b. Bağl'ın adı İbnü'l-Ezrak'ta Nasrüddevle adına bir köprü yaptırması dolayısıyla da anılmıştır. Nasrüddevle'nin gençliğinde yapmayı vaad ettiği köprüyü 431/1039-40 yılında Cev¹⁵³³ Irmağı üzerinde yaptırdı.¹⁵³⁴

Kadı Ebu Ali'nin Nasrüddevle nezdinde saygın bir yeri vardı. Bunun bir göstergesi olarak da Ebu Ali'nin oğlu Ebü'l-Kasım 449/1057-58 senesinde Âmid kadılığına tayin edildi. Kadı Ebu Ali'nin Mervânî ülkesinde günden güne gücü ve nüfuzu arttı. Bunu gösteren asıl olay 450/1058-59 yılında Abbasi Halifesinin ailesinin Mervânî ülkesine sığınması sırasında olmuştur. Kadı, Nasrüddevle'den müsaade isteyerek Abbasî Halifesinin ailesini Âmid'de ağırlayarak masraflarını kendi malından karşılayacak kadar zengin ve muteber biriydi.¹⁵³⁵

Kadı Ebu Ali, İbn Cehîr'in Meyyâfârikîn'e gelmesinde rol almıştır. İbn Cehîr, Mervânî ülkesine kabul edilmesi için Kadı Ebu Ali'yi aracı yapmıştı. Nasrüddevle ilk önce bunu kabul etmediyse de sonradan yine Kadı Ebu Ali aracılığıyla İbn Cehîr'i ülkesine çağırıp onu vezir olarak atamıştır.¹⁵³⁶

Mervânî Devleti'nde nüfuzunun artmasından duyulan endişe ve İbn Cehîr'in ifsadı nedeniyle Kadı Ebu Ali İbnü'l-Bağl, 451/1060 yılında tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Servetinin büyük bir kısmına da el konulmuştur. Bir süre sonra Meyyâfârikîn hapishanesinde ölmüş ve cenazesi Âmid'e götürülerek Babü'r-Rûm'daki (Urfa Kapı) türbeye gömülmüştür. Çocukları serbest bırakılmış, oğlu Kadı Ebü'l-Hasan Âmid'e dönmüştür. Diğer oğlu Ebü'l-Kasım ise Nasrüddevle'nin ölümüne kadar Meyyâfârikîn'de görevine devam etmiştir.¹⁵³⁷ Bir zamanlar sığınacak kapı arayan ve Kadı Ebu Ali'nin sahiplenmesi üzerine Nasrüddevle nezdinde kabul gören İbn Cehîr yüzünden Kadı Ebu Ali bu kaderi yaşamıştır.

Bir başka çelişkili bilgi Sibte İbnü'l-Cevzî'de geçmektedir. Sibte, Nizamüddin Nasr b. Nasrüddevle'nin, Âmid valisi olan kardeşi Sa'd'ı zehirlettiğinde, Âmid halkının oğlunu yerine seçtiklerini ancak bu süre zarfında oğlu küçük olduğu için yerine Kadı Ebu Ali b. Bağl'ın şehri yönettiğini söylemektedir. Nasr, çocuğun annesi

¹⁵³³ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farikî**, s.147 *نهر الحو* diye geçmektedir, ama günümüzde burası Arpaçay olarak geçtiğinden Arapça karşılığı olarak Cev *الحو* olmalıdır.

¹⁵³⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.144

¹⁵³⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.151; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.207-208, 552; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s.426

¹⁵³⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.147-148

¹⁵³⁷ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.176; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.165; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.364

ile anlaşp onu evlenmeye ikna etmiş, 455/1063 yılında Âmid'e girerek kadıyı tutuklamıştır.¹⁵³⁸ Kadı Ebu Ali b. Bağl, 451/1059-1060 yılında Meyyâfârikîn zindanında vefat ettiğine göre Bağl ailesinden olan bu şahıs başka biri olmalıdır.

2.3.7.6. Kadı Ebü'l-Kasım Ali

Âmid kadısı Ebu Ali b. Bağl'ın¹⁵³⁹ oğludur. Ebü'l-Kasım'ın kadı olarak atanmasında babasının Âmid'deki zenginliği ve nüfuzu etkili olmuştur. İbnü'l-Ezrak, bu mevzuyu şöyle dile getirmiştir:

“Kadı Ebu Ali daha önce İbn Cehîr'e iyilik yapıp onu bu memlekete getirmiş olduğu için o da bu iyiliğine karşılık olarak Ebü'l-Kasım'ı Meyyâfârikîn Kadılığı'na getirmek istiyordu. Bunun için bütün gücünü kullanmaya başladı. Hatta bir gün Nasrüddevle'ye şöyle dedi:

‘Efendimiz! Âmid Kadısı güzel sözleriyle, serveti ve icraatıyla halkın gönlünü kazanmıştır. Bütün şehir halkı onun sözünü dinlemekte ve emirlerine boyun eğmektedir. Sen Âmid'i İbnü'l-Bağl'ın eline geçsin diye İbn Dimne'den almadın herhalde!’

Hükümdar, ne yapılması gerektiğini sorunca da vezir şu görüşü ileri sürdü: ‘Bence oğlunu buranın kadılığına tayin edersin. Böylece hem kendisini elinde bir çeşit rehine olarak bulundurmuş hem de babasının bizden uzaklaşmasını önlemiş olursun.’

Bunun üzerine Nasrüddevle bu teklifi kabul ederek, Âmid kadısının oğlunu çağırılmış ve kendisini Meyyâfârikîn Kadılığı'na tayin etmiştir. Kendisiyle birlikte babası Kadı Ebu Ali, Âmid'in ileri gelenlerinden kardeşi Ebü'l-Hasan, İbni Ebi Eyyub, İbn Bekrûn ve Hatib İbn Ukayl da onunla gelmişlerdir. İbn Ukayl cuma günü Meyyâfârikîn'de minberde yeni kadının tayini hakkındaki emirnâme'yi okumuş ve Ebü'l-Kasım 449/1057-1058 yılında kadılık görevine başlamıştır.¹⁵⁴⁰ İki yıl sonra 451/1059 Nasrüddevle, Amid kadısı Ebu Ali b. Bağl'ı tutuklayarak Meyyâfârikîn'de hapsetmiş ve kadı bir süre sonra zindanda ölmüştür. Oğlu Ebü'l-Kasım,

¹⁵³⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.149

¹⁵³⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.146 *ابن البغل*

¹⁵⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.165; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.365; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.212; Ez-Zehebî, *Mîzanü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, c.2, s.404/c.3, s.544; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.174-175

Nasrüddevle'nin 453/1061 yılındaki ölümüne kadar Meyyâfârikîn'de kalmaya devam etmiştir.¹⁵⁴¹ Ondan sonra Meyyâfârikîn'de Ebü'l-Hasan el-Âmidî kadı olmuştur.¹⁵⁴²

İbnü'l-Ezrak, İbn Cehîr'in kendisine yapılan iyiliği ödemek için Ebu Ali'nin oğlu Ebü'l-Kasım'ın Meyyâfârikîn Kadılığı'na atanmasını sağladığını söylemesine rağmen bu süreçte yaşananlar, İbn Cehîr'in niyetinin böyle olmadığını göstermektedir. İlk etapta İbn Cehîr'in Mervânî ülkesine gelme isteği reddederek onun için “*Bize hayrı yoktur*” diyen Nasrüddevle, İbn Cehîr'i vezir olarak tayin etmiştir. Ne var ki İbn Cehîr ilticasına aracı olan İbn Bağl'ın canına, ilticasını kabul eden ve ona verilebilecek en büyük makamı bahşeden Nasrüddevle'nin mülküne kastetmiştir.

2.3.7.7. Ebü'l-Yalâ' el-Mütekellim

Ebü'l-Yalâ' el-Mütekellim'in 417/1026 yılında Nusaybin'de kadı olduğu görülmektedir. Nasrüddevle, Ebü'l-Kasım el-Mağribî ile Nusaybin'i ziyaret ettiğinde onlarla beraber bulunmuştur. Vezir İbnü'l-Mağribî ona Mar İliyâ en-Nestûrî/Nasîbî ile dört oturumda yaptıkları ilmi tartışmaları anlatmıştır.¹⁵⁴³

2.3.7.8. Hasan b. Muhammed

Ebu Hasan b. Muhammed, Meyyâfârikîn'de 416/1025-26 yılında kadılık yapmıştır. Abdurrahman Yusuf'a göre büyük bir ihtimalle bu şahıs, Evkâf müdürü de olan Şeyh Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed b. Muhavvir'dir.¹⁵⁴⁴

İbnü'l-Ezrak, Kadı Ebü'l-Kasım'dan sonra Meyyâfârikîn'de görev yapan başka bir kadıdan bahseder. Bu kadı Âmid'den olup zengin bir ailedendir. Ayrıca Kadı Ebu Ali'nin oğlu ile de ismi uyuşmaktadır. 455/1063 yılına ilişkin naklinde kentin eski kadısı Ebü'l-Hasan el-Âmidî'nin azledilmesini anlatır.¹⁵⁴⁵ Halkın ileri gelenlerinden olup kerim biri olduğunu, onunla İbn Cerâ arasında yaşanan düşmanlık nedeniyle Mısır'a gittiğini ve İbn Cerâ ölünceye kadar Meyyâfârikîn'e dönmediğini söylemiştir.¹⁵⁴⁶ Bu kadının Bağl ailesinden anılan kişi olma ihtimali vardır.

¹⁵⁴¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.165; Ez-Zehabî, *Mîzanü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, c.2, s.404/c.3, s.544; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.212

¹⁵⁴² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.99

¹⁵⁴³ İliya en-Nasibi, *Kitabü'l-Mecalis li'Mar İliya Matrani Nusaybin ve Risaletihi ile'l-Veziri'l-Kamil Ebi'l-Kasım el-Hüseyn b. Ali el-Mağribi*, Nikolai Seleznyov (Tah.), Griffin, Moskova 2018, s.94

¹⁵⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.122

¹⁵⁴⁵ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.365-366

¹⁵⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.182

419/1028-29'da Dimeşk'e, 420/1029 yılında Mısır'a gittiği bilinen ve 422/1031 yılında Mısır'da vefat eden Kadı Abdülvahhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadî'nin bir süre Meyyâfârikîn'de kaldığı kaydedilmiştir.¹⁵⁴⁷ Bu kadının Meyyâfârikîn'de kalırken kadılık yapıp yapmadığı konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

2.3.8. Udûl

Udûl, ya da Katibü'l-Adl, muamelât, borç ve emlak kayıtlarını barındıran sicilleri tutan; adalet ve emanet vasıflarına haiz, kadıya yardımcı olan görevlidir. Başka bir tanıma göre de resmi onaylı şahit veya *bilirkişi*'dir. Bu görev Abbasî, İhşidî, Selçukî ve Fâtımî devletlerinde mevcuttu. Udulların bazıları, Hisbe ve Beytü'l-Mal Vekâleti gibi görevleri üstlenmişlerdir.¹⁵⁴⁸

İbnü'l-Ezrak, Sukû'l-Bezûkân'dan bir Udûl olan Ebü'l-Hasan Ahmed b. Vasîf el-Bezzâz'ın adını zikretmiştir.¹⁵⁴⁹ Daha önceden anlatıldığı gibi İbn Vasîf, Tel Fafân ve Tanza valiliğine atanacaktır. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn Kadısı Ebu Abdullah Hüseyin b. Seleme el-Mâlikî'nin Meyyâfârikîn ve Âmid kadısı olarak atanmasının ardından Meyyâfârikîn'e gidip geldiğinde Âmid Udûl'u ile yola çıktığından bahsetmektedir.¹⁵⁵⁰ İbnü'l-Bihât adlı tüccarın da Udûl'un önde gelenlerinden biri olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵¹

2.3.9. Emniyet Teşkilatı

İslam devletlerinde emniyet teşkilatının başında *Sahibü's-Şurta* bulunurdu. Bu görevin karşılığı günümüzdeki Emniyet Genel Müdürlüğü'dür. Mervânî Devleti'nde askeri güçlerin yanı sıra görevleri şehir içindeki emniyetin sağlanması olan, suçu önlemeye çalışan ve suçluyu yakalayan, kanunların uygulanmasında kadı, muhtesibin yardımcıları ve polis gücü vardı.¹⁵⁵²

İbnü'l-Ezrak, Mem'in Mümehhidüddeve'nin hacibi olduğunu ve Mem'in sevdiği kişi olan İbn Fîlûs'u Polis Müdürü (*Sahibü's-Şurta*) olarak atadığını

¹⁵⁴⁷ İbn Asakir, *Tarih-i Dimeşk*, c.37, s.338,341

¹⁵⁴⁸ İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Halil Şehâde (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 2001s.280

¹⁵⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.100; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.112

¹⁵⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.127; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131

¹⁵⁵¹ Mehmet Emin Bozarslan Udûl'u adliyeciler olarak Türkçe'ye çevirmiş, Ayrıca “*وكان مقدما من جملة العدول*” ibaresini “Kendisi ileri gelen bir esnaftı” diye tercüme etmiştir. Halbuki “Udûl'un önde gelenlerinden biridir.” denmektedir. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.166; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131,157

¹⁵⁵² Bu konuda bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.128

kaydetmektedir.¹⁵⁵³ Mem'in ölümünden sonra oğlu Şervîn emire hizmet etmiş ve İbn Fîlûs'u görevinde bırakmıştır.

İbnü'l-Adîm'deki bir kayıttan Nasrüddevle'nin de bir Sahibü's-Şurta'sı olduğunu görüyoruz. Buna göre bazı savaşlarında harcamak için Nasrüddevle yüz bin dinar istemiş, veziri de bu miktarı mal sahibi olan kişilerden toplamıştır. Bunun üzerine Nasrüddevle, *"Eğer ben insanların mallarını isteseydim Sahibu's-Şurta'ya söyledim, ben bunu tüccarın mallarından istiyorum"* demiştir.¹⁵⁵⁴ Bu kayıt Nasrüddevle zamanında polis teşkilatının mevcudiyetine kesinlik kazandırmaktadır.

2.3.10. Hazinedar

Hazinedar ilk olarak Beytü'l-mâl'den sorumlu iken sonrasında hükümdarın has mallarını kontrol etmekle sorumlu kişi olmuştur.¹⁵⁵⁵ Mervânî devlet teşkilatında görevli olan iki hazinedarın ismi kaynaklarda geçmektedir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Hazinedar Ebu Saidü'l-Kebir Bahtîşû'ya 414/1023-24 yılında Meyyâfârikîn Camii'in yenilenmesi görevini verdiğini söylemiştir.¹⁵⁵⁶ 455/1063 yılı olaylarının anlatıldığı İbn Cevzî'nin el-Muntazam'ında Âmid'de Ebü'l-Ferec'in hazinedar olduğu kaydı bulunmaktadır. Abdurakib Yusuf, Nizamüddîn'in emriyle kardeşi Said'i zehirleyen ve yakalanıp öldürülen bu şahsın Ebü'l-Ferec ez-Zehrecî olabileceği görüşündedir.¹⁵⁵⁷

2.3.11. Vakıflar İdaresi

İslam medeniyetinde vakıf, bir malı insanların yararına olmak üzere Allah yoluna adamaktır. Dünyada farklı zaman ve mekânlarda yaşayan toplumlar vakıf kurmuşlardır; ancak Müslümanlar bu konuda daha ileri gitmişlerdir.¹⁵⁵⁸

Evkâf Dairesi, Mervânî Devleti'nde önemli dini ve iktisadi bir müessese idi. Fukara, ilim ehli, dini yapılar, köprüler, sınır koruma yerleri ve şehir surları için nakit, arazi ve gayrimenkuller vakfedilirdi. Mervânîler zamanında vakıflar genişletilip köyler temlik edildi. Nasrüddevle vakıfların gelişmesine özen gösterip idaresini

¹⁵⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî* s. 87; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.100

¹⁵⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c1, s.1131

¹⁵⁵⁵ Merçil, "Hazinedar", *DİA*, TDV, Ankara 1998, c.17, s.141-143

¹⁵⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.123

¹⁵⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16, s.84; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.122

¹⁵⁵⁸ Sarıçam, Erşahin; *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s 223

iyileştirdi. Kendisine ait birçok gayrimenkul araziye fukara, köprü, savunma yapıları ve Meyyâfarkîn hastanesi için vakfetmiştir.¹⁵⁵⁹

Ebu Ali ve Mümehhidüdevle dönemlerinde Vakıflar İdaresi'nin başında İbn Şelîta'nın bulunduğunu biliyoruz.¹⁵⁶⁰ Nasrüddevle zamanında da bu görevi sürdüren İbn Şelîta, biriktirdiği paralarla 425/1033-34 yılında Meyyâfârikîn'de bir su kanalı yaptırmıştır.¹⁵⁶¹ Hristiyan İbn Şelîta'nın İslâmî bir hüviyete sahip olan vakıfların idarecisi olarak atanması Mervânîlerin gayrimüslimlere olan güvenlerini göstermesi açısından önemlidir. Başka bir yerde de 407/1016-17 veya 408/1017-18 senesinde Vakıflar İdaresi'nin başında Ebu Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. Muhavvir'in bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁵⁶² 435/1043-44 veya 436/1044-45 yılında ise Vakıflar İdaresi'nin Kadı Ebu Mansur Muhammed b. Şâzân et-Tûsî'ye tevdi edildiği görülmektedir.¹⁵⁶³

Vakıflar Müdürlüğü'nün bünyesinde birçok memur çalışıyordu. İbnü'l-Ezrak, 486/1093-96 yılındaki olayları anlatırken dedesi Benî Nübate'nin kölesi olan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Sâfi isimli *Evkâf Tahsildarı*'ndan bahsetmektedir. Buna dayanarak Nasrüddevle döneminde de bu görevlinin varlığından sözdebiliriz.¹⁵⁶⁴ İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bilgiler ışığında Vakıflar İdaresi'nin Mervânîlerde önemli bir görev olduğu ve bu işten sorumlu kişinin de yüksek mertebede bir görevli olduğu ve divan üyesi hüviyetini taşıdığı anlaşılmaktadır. Vakıflar, devletin doğrudan kontrolü altında olup diğer mali kaynaklarda olduğu üzere kamu yararına olan cadde, çeşme, su kanalları, köprü, hastane, mescit, şehir surları ve sınır kaleleri gibi savunma binalarının giderlerinin karşılanması görevini görüyordu.¹⁵⁶⁵

Şehirlerde belediyenin görev alanında olan birçok hizmet vakıflar yoluyla yapılıyordu. Nasrüddevle döneminde ihtimam gösterilen ve vakıfların tahsis edildiği yapıların başında surlar gelmektedir. Bilindiği gibi surlar savaş zamanlarında vuku bulan saldırılar esnasında halkın korunmasına yönelik yapılıyordu. Nasrüddevle döneminde birçok burç ve sur yaptırılmıştır. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn ve Âmid

¹⁵⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164; Daha geniş bilgi için bkz. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.467-468

¹⁵⁶⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.156; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164

¹⁵⁶¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.156; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164

¹⁵⁶² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.114-115

¹⁵⁶³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.162; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.,155

¹⁵⁶⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.246

¹⁵⁶⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.91

surlarında birçok onarımın yapıldığını bildirmektedir. Nasrüddevle, surların sürekli olarak sağlam kalabilmesi için köyler ve başka gelir kaynakları vakfetmiştir.¹⁵⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, başka bir yerde de el-Akabe Hamamı ve Şercan Ovası'ndaki su kaynağı yanındaki Yeni Hamam'ın surlara vakfedildiğini yazmıştır.¹⁵⁶⁷

Vakıfların köprü yapımı için finans kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Tel Benân yakınındaki köprüye yedi köyü vakıf olarak tahsis ettiğini kaydetmiştir.¹⁵⁶⁸

Aynı şekilde vakıflar yoluyla şehirlerde hayati önem taşıyan su ihtiyacının da karşılandığı görülmektedir. İbn Şelîta'nın 425/1033-1034 yılına yakın bir tarihte vakıflardan elde edilen paralarla şehrin sosyal yapılarına su taşıyan bir su kanalının yapıldığı görülmektedir.¹⁵⁶⁹

Nasrüddevle zamanında vakıflar dini yapıların bakım ve onarımı için kaynak olmuşlardır. 423/1032 yılında restore edilen camide musalla yapılmış ve hükümdarın malından paralar harcanarak en güzel şekilde inşa edilmiştir. Bu caminin giderleri için vakıflar kurulduğu kaynaklarda zikredilmiştir.¹⁵⁷⁰

Vakıfların yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesinde sosyal boyutunun olduğu görülmektedir. Nasrüddevle'nin fakirlere buğday dağıtılması için Atşa Köyü'nü vakıf olarak tahsis etmesi¹⁵⁷¹ ülkede bu tür uygulamaların varlığına işaret etmektedir.

Sağlık hizmetlerinin sunulmasında da vakıflardan yararlanılmıştır. Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'de kendi parasıyla kurduğu hastane en önemli ve verimli icraatlarından biridir. 414/1023-24 yılında inşa ettiği hastanenin giderlerinin karşılanması için vakıf kurma yoluna başvurulmuştur.¹⁵⁷²

Öte yandan sınırların korunması amacıyla hudutlarda yapılan kalelerin ihtiyacı için de vakıf kurulduğu kayıtlarda mevcuttur. Âmid mıntıkasında bulunan Âkil (Eğil), Câtere ve Yemânî kalelerindeki askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için arazi vakfedilmiştir.¹⁵⁷³

¹⁵⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.155; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.164

¹⁵⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.155-156; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.164

¹⁵⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.143

¹⁵⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.164

¹⁵⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.143

¹⁵⁷¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.114

¹⁵⁷² İbn Ebi Usaybiâ, **Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ**, s.341; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.273; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.128-129

¹⁵⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.166-167; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.158

2.3.12. Surlar İdaresi

Daha önce de belirtildiği üzere Mervânîler surların inşa ve onarımına büyük bir önem vermişlerdir. Böyle önemli bir yapının ayakta kalması için bazı görevlilerin atanmış olması tabidir. Âmid surlarının üzerindeki kitabelerde kadı isimlerinin yazılı olması hasebiyle surların çoğu zaman kadının görev alanı içerisinde olduğu söylenebilir.¹⁵⁷⁴ Nitekim İbnü'l-Ezrak, Kadı Ebü'l-Hasan Ahmed b. Bağl'ın Âmid'de vakıflara ve surlara bakmakla görevlendirildiğini söylemektedir. Nizâmüddîn döneminde 468/1075-76 yılında bu iki görevin tek elde toplandığı bilinmektedir.¹⁵⁷⁵ Nasrüddevle ve daha önceki emirler zamanında da surların bakımının vakıflar idaresi sorumluydu.

Daha önce de belirtildiği üzere Nasrüddevle Meyyâfârikîn surlarının bakımı için bazı köyler ile Akabe ve Hamam'l-Cedîd hamamını vakfetmiştir. Vakıflar da başta surlar, köprü, cami, hastane, imârethane ve kalelere aitti. Belki bu nedenle surlar ve vakıflar idarelerinin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Mervânîlerin surları vakıflarla ilişkilendirmesinin temelinde şehirlerin güvenliğini sağlayan surların ayakta kalmasını sağlamak geliyordu.

İbnü'l-Ezrak bazı olayları anlatırken Meyyâfârikîn ve Âmid surlarındaki onarımlardan bahsetmektedir. Elbette surlardaki onarımlar sadece bu iki şehirle sınırlı değildi. Mervânîlerin kuruluş yıllarından itibaren onarımlar yaptıkları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Nitekim İbnü'l-Ezrak, Bâd'ın kardeşi Ebü'l-Fevâris b. Dûstek'in Meyyâfârikîn'de surları onardığını bildirmektedir.¹⁵⁷⁶ Ebu Ali'nin ismini Meyyâfârikîn surlarında gören İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn surlarında Mümehhidüddeve'ye ait en az 52 kitabe olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷⁷ Aynı tarihçi, Nasrüddevle ve Nizâmüddîn'in burçlar, bedenler ve başkaca şeyler yaptırdıklarını, Meyyâfârikîn surlarının dışındaki kitabelerde Nasrüddevle'nin 9 veya 20 yerde, surların iç kısımlarındaki kitabelerde ise 30'u aşkın yerde isminin geçtiğini dile getirmiştir.¹⁵⁷⁸ Mervânî hükümdarlarının Âmid surları üzerinde 14 yerde isimleri

¹⁵⁷⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.94

¹⁵⁷⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.198; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.184

¹⁵⁷⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.52

¹⁵⁷⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s. 86,163-164

¹⁵⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.163-16492

bulunmaktadır.¹⁵⁷⁹ Bütün bu kitabeler Mervânîlerin surlar için ciddi miktarda para harcadıklarını ve bu işe büyük bir önem verdiklerini göstermektedir.

2.3.13. Elçiler

Bugünkü anlamda diplomasi olan elçilik, tarih boyunca bütün toplumlarda ve devletlerde görülen kadim kurumlardan biridir. Bir devlet veya toplum, başka devletler veya topluluklarla bağlantılarını elçiler vasıtasıyla kurar. İslâm medeniyetinde elçiye *resul*, *sefir* adı verilir. Hz. Peygamber İslâm'ın ilk döneminden itibaren elçiler istihdam etmiştir.¹⁵⁸⁰ Elçiler, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan başarılı bürokratlar arasından seçilirdi. Genellikle de kadı, hatip, müderris ve kâtipler elçi olarak görevlendirilmiştir.

2.3.13.1. Ahmed b. Yusuf Ebu Nasr el-Menazî

İbnü'l-Ezrak, Mervânî Devlet kademelerinde çeşitli görevler üstlenen el-Menâzî'nin birkaç defa elçi olarak Bizans İmparatoru'na gönderildiğini kaydetmektedir.¹⁵⁸¹ İbnü'l-Adim de onun Mısır'ın Fâtımî halifesine elçilik göreviyle gönderildiğini söylemektedir. İbnü'l-Adim, Menâzî'in elçi olarak Mısır'a gönderildiği esnada vezir olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸²

El-Menâzî'nin elçi seçilmesinde yükseköğrenim görmüş olması, deneyimli bir bürokrat olması ve yabancı diller bilmesinin etkisi olduğu kanaatindeyiz. Bir kitap koleksiyoncusu olan el-Menâzî'nin bu seyahatları esnasında birçok kitap satın almasıyla, Mervânî ülkesinde adından sıkça bahsedilen bir kütüphane kurulmuştur.¹⁵⁸³

2.3.13.2. Şeyh Ebü'l-Hasan b. Bişr

Nasrüddevle'nin bu elçisinin adı Besâsirî olayı nedeniyle Fâtımî Devleti'nin yüksek mümessili Dai'ü'd-Dü'at el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirâzî'nin Nasrüddevle'ye gönderdiği mektuplarda zikredilmiştir. Fâtımîler Nasrüddevle'den 1058-59 yılında Irakta Abbasi-Selçuklu ittifakına karşı isyan halinde olan Besâsirî'ye destek vermesini istiyorlardı. Aynı şekilde Selçuklular da ondan askeri bakımdan destek istiyorlardı. Fakat Nasrüddevle bu savaşa katılmak istemiyor ve iki tarafı da oyalamaya

¹⁵⁷⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.92

¹⁵⁸⁰ Sarıçam, Erşahin; *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.95

¹⁵⁸¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134

¹⁵⁸² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c.2, s.884,885

¹⁵⁸³ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s. 564

çalışıyordu. Nitekim Şîrâzî de Nasrüddevle'nin bu esnada Ebü'l-Hasan b. Bişr'i elçi olarak Mısır'a göndermesinin zaman kazanmak için yaptığı bir oylama taktiği olduğunu, onun soluk alıp rahatlamasını sağladığını iddia etmiştir.¹⁵⁸⁴

Her ne kadar Şeyh Ebü'l-Hasan b. Bişr'in Âmid'de kadılık yapan el-Bağl Ebu Ali Hasan b. Ali olabileceği ileri sürülmüşse de kaynaklarda bunu teyit edecek bir bilgi mevcut değildir.¹⁵⁸⁵

2.3.13.3. Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervân

Bu elçinin taşıdığı Şeyhülislam lakabından onun büyük bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esir, 441/1049 yılını anlatırken Bizans İmparatoru'nun Nasrüddevle'ye haber gönderip 1048'deki Hasankale/Pasinler Savaşı'nda Selçuklularca esir alınan Abhaz Kralı Liparit'in fidye karşılığı serbest bırakılması için Sultan Tuğrul Bey nezdinde arabuluculuk yapmasını istediğini ve Nasrüddevle'nin Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervan'ı bu hususu görüşmek üzere Tuğrul Bey'e gönderdiğini söylemiştir. Tuğrul Bey de Nasrüddevle'nin ricasını kabul ederek Liparit'i fidyesiz olarak serbest bırakmıştır.¹⁵⁸⁶ Liparit fidye almadan serbest bırakınca hem Abhaz Kralı hem de Bizans İmparatoru nezdinde muazzam bir itibar kazanmıştır. Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervân hakkında bildiklerimiz bununla sınırlıdır.

2.3.14. Müftüler

Şeyhülislam, Osmanlılar zamanında başkent müftüsü olup merkezde oturan ve müftüleri tayin eden devlet teşkilatındaki yetkilidir. Görevi, Müslümanların şerî konularda veya dinle ilgili diğer mevzularda karşılaştıkları meselelere çözüm bulmak ve sorulan suallerle ilgili görüşünü açıklamaktır.¹⁵⁸⁷ Şeyhülislamlık kurumunun Mervânîler zamanında var olduğunu söyleyebilecek kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Sadece İbnü'l-Esir, Abdullah b. Mervân Şeyhülislam olarak bahsetmektedir.¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸⁴ Eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyye fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, s.139-140; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.17,33,51,99; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.116-118

¹⁵⁸⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.99

¹⁵⁸⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, c.8, s. 78

¹⁵⁸⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 199, s.85

¹⁵⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.9, s. 289; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426; Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbakir...*, s.97; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.186-187; Özkul, *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, s.5; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.184; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.56

Abdullah b. Mervân için zikredilen Şeyhülislam lakabının Abdullah b. Mervân'ın ilmi kariyeri ile ilgili olduğu kanatindeyiz.

Mervânîlerde müftülük kurumuna dair sadece Ebu Ya'lâ'da tek kayıt bulunmaktadır. Ebu Abdullah Hüseyin b. Osman b. Hüseyin el-Berdânî'nin hakkında Meyyâfârikîn'de müderrislik ve müftülük yaptığı belirtilmiştir. Vâlidü's-Said ve¹⁵⁸⁹ Ebu Ya'lâ'nın¹⁵⁹⁰ arkadaşı olan el-Berdânî'nin tahkik, ta'lîk ve edeb ile uğraştığı; İslam hukuku dersleri verdiği ve bu konuda kimi eserler kaleme aldığı kaydedilmiştir. Cemaziyilahir 448/1056 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁹¹

2.3.15. Hisbe

Hisbe, şehirlerde belediyenin çoğu işlerini yerine getiren bir kurumdur. İhtisab da denilen Hisbe kurumunun başındaki görevliye *Muhtesib* denirdi. Bu görevin gereklilikleri iki kısma ayrılırdı. İlki dini işlerle alakalı olup iyiliği emretme ve kötülükten men etme görevi idi. İkinci görevi ise çarşı, tartı ve ölçülerin denetlenmesi, fiyatların belirlenmesi, yabancı memleketlerden gelen tüccarın mallarının korunması, cadde ve sokakların temizliğini sağlamaktı.¹⁵⁹²

Abbasilerde olduğu gibi Hisbe dairesi ve vazifesi Mervânî Devleti'nde de mevcuttu. Mervânîlerdeki bu kurum zikredilen iki devletin kurumlarına benziyordu. Kaynaklar, Nasrüddevle döneminde görev yapan muhtesiplerden bahsetmektedir. Nasrüddevle zamanında hisbe kurumunun faaliyetlerinden her ne kadar bahsedilmemiş ise de sonraki dönemde bahsedilmiştir. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn kadısı Ebubekir b. Sadaka'nın, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Sâfî'yi muhtesip olarak tayin ettiğini söylemektedir. Fakat bu görevlendirmenin tam olarak ne zaman yapıldığını bilmemekteyiz.¹⁵⁹³ Bu bilgidan muhtesibin kadının emri altında olduğu anlaşılmaktadır.

Mervânî şehirlerinde de çeşitli meslek yapılarının hizmet verdiği çarşılar vardı. Her çarşının bir başkanı olurdu. Nitekim İbnü'l-Ezrak'ta *Çarşı Başkanı (Şeyhü's-Sûk)*

¹⁵⁸⁹ Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.191

¹⁵⁹⁰ İbn Miflah, *El-Maksadü'l-Erşed fi Zikr-i Eshâbi'l-İmam Ahmed*, Abdurrahman b. Süleyman el-Usaymîn (Tah.), Mektebetü'-Rüşd, Riyad 1990, c.1, s.346

¹⁵⁹¹ Katip Çelebi'ye göre Berdanî, Bağdat'ta bir köy olan Berdan'a nispet edilmiştir. Bkz. Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâti'l-Fühûl*, c.4, s.242; Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.191; İbn Miflah, *El-Maksadü'l-Erşed fi Zikri Eshâbi'l-İmam Ahmed*, c.1, s.346; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.511

¹⁵⁹² Sarıçam, Erşahin; *İslâm Medeniyeti*, s.103

¹⁵⁹³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.216

terimi kullanılmaktadır. Çarşı Başkanı Hisbe teşkilatı içerisinde olduğu bilinmektedir. “Şeyh”, aynı zamanda Orta Çağ’da meslek ve sanat zümrelerinin reisidir. Her sanatkâr sınıfının başkanı vardı. Marangozlar ve Dericiler (Dabbâğlar) başkanı gibi örnekler verilebilir. Bu başkanların üzerinde nakibler ve onların üzerinde de Muhtesib bulunurdu. Yine İbnü’l-Ezrak’ta yazıldığına göre Âmid’de Mervânî Emiri Ebu Ali’ye yapılan suikastını yöneten Abdülber, “Şeyhü’s-Sûki’t-Ta’âm” yani Gıda Çarşısı Başkanı idi.¹⁵⁹⁴ Ebu Ali zamanında Sûkü’l-Bez yani kumaş çarşısından bahsedilmiş, buranın saygın bir yer olduğu, kimsenin atıyla buraya giremediği kaydedilmiştir.¹⁵⁹⁵ Nasrüddevle, 1010 senesinde Şervîn idaresinde olan Meyyâfârikîn’i kuşattığında ihtilafa düşen şehir halkı Sûkü’l-Bez’in ileri gelenlerinden Ebü’l-Hasan Ahmed b. Vasîf el-Bezzâz’ın yanına gitmiş ve onu Nasrüddevle ile aralarında arabulucu olarak seçmişlerdi.¹⁵⁹⁶

Bir başka çarşı da baharat ve esansların satıldığı Sûkü’l-Attârîn’dir. İbnü’l-Ezrak’ın kaydettiğine göre Nâsırüddevle Mansur döneminde Ebu Salim adındaki gayrimüslim bir tabip çarşıda dükkân sahibi idi. Zamanla emir nezdinde yükselerek vezirlik görevine getirilmiştir. Muhtemelen halk hekimi idi ve baharatlardan ilaç yapıyordu.¹⁵⁹⁷

Âmid’de de Meyyâfârikîn’de olduğu gibi birçok çarşı bulunmaktaydı. Orada altmış küsur çarşı vardı. Zahidü’l-Ulemâ ve Mansur b. İsa Reisü’l-Etibbâ idiler. Reis de Şeyh kavramı gibi bir meslek grubunun temsilcisidir.¹⁵⁹⁸

2.3.16. Hatipler

Kendi adına hutbe okutmak Müslüman meliklerin hükümdarlık alametlerinden biri idi.¹⁵⁹⁹ Mervânîlerden önce Diyâr-ı Bekr’e hükmeden Hamdanîler zamanında hatipliğin önemli bir görev olduğu görülmektedir. Zira Bizanslılar ile harpte olan Hamdanîlerin hatipleri minberlerde hutbeleri ile halkı savaşa hazırlıyordu. Hutbede okunan dualara o kadar önem atfedliyordu ki Malazgirt Savaşı, cuma günü hatiplerin minberde olacakları zamana denk getirilmişti.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁴ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.75

¹⁵⁹⁵ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.66

¹⁵⁹⁶ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.100

¹⁵⁹⁷ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.206

¹⁵⁹⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.87

¹⁵⁹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, s.332

¹⁶⁰⁰ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.177

Hamdanîler zamanında hatiplik görevi, aslen Meyyâfârikînli olan Nübâte ailesinin uhdesinde kalmıştır. Nübâte ailesinden ilk hatib Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte el-Hezâkî el-Farikî'dir. Onun minberdeki etkileyici konuşmaları ile yeteneği, bu mesleğin kabul görmesi ve ailesinin bu işe yönelmesini sağlamıştır. Abdurrahim b. Nübâte, 335/946-947 yılında Meyyâfârikîn'de doğmuş, edebiyatta yetkin oluncaya kadar okumuştur. Meşhur el-Huteb isimli eserin yazarıdır. İbn Nübâte ilk olarak Halep'te Seyfüddevle Hamdanî için hitabet görevini yerine getirmişti. Sonra memleketine gelmiş ve 373-983-984¹⁶⁰¹ veya 374/984 yılında burada vefat etmiştir. Muhtemelen Mervânî Devleti'nin ilk dönemlerinde de bu görevi sürdürmüştür. İbn Nübâte İslam tarihindeki en meşhur hatiplerden biridir. Ailenin diğer ünlü hatipleri şunlardır: Hatip Ebu Tahir Muhammed b. Hatip Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte el-Farikî,¹⁶⁰² Hatip Ebu Tahir'in torunu olan Ebü'l-Kasım Yahya b. Tahir, oğlu Alemüddîn Ebü'l-Hasan Ali.¹⁶⁰³ Bu şekilde bir buçuk asır boyunca hutbe görevi Meyyâfârikîn'de bu aileden hatiplerin uhdesinde kalmış ve sonrasında Yahya b. Selâme el-Haskefî et-Tanzî ve oğlu Mecdüddîn Ebu İmrân Musa hatiplik yapmışlardır.¹⁶⁰⁴

2.3.16.1. Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim b. Nübâte

Nübâte ailesinden çıkan ikinci hatiptir. Vezir İbnü'l-Mağribî, öldüğünde ondan cenazesini yıkamasını, tabutuna 1000 altın bırakmasını söylemiş ve 428/1038 (veya 418/1027-28) yılında İbnü'l-Mağribî ölünce onu yıkamış, kefenlemiş ve istediği gibi tabutuna 1000 altın koymuştu. Vezirin öldüğünü Ebu Tahir ve üç hizmetliden başka kimse bilmiyordu. Vezir cenazesinin Kûfe'ye ulaşması için Hatip Ebu Tahir'e güvenmişti.¹⁶⁰⁵ Yine Nasrüddevle'nin ağabeyi Emir Ebu Ali Hamdanîlerden bir prensesle evlenmek için Haleb'e gönderdiği heyetin içinde Hatip Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim b. Nübâte'nin kızı da vardı. Gelinin en yakın kişi olması ailesinin Mervânî iktidarı nezdindeki itibarını göstermektedir.¹⁶⁰⁶ Hatip Ebü'l-

¹⁶⁰¹ İbnü'l-Müstevfi, **Tarihu Erbil**, c.2, s.96

¹⁶⁰² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.87; İbnü'l-Ezrak'a göre, 428 yılında Vezir Ebü'l-Kasım el-Mağribî ölünce Hatib Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim b. Nübâte onu yıkamıştır. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.139

¹⁶⁰³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.227-228

¹⁶⁰⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.103

¹⁶⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.139-140

¹⁶⁰⁶ Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.87

Kasım'ın 505/1111-12 yılında vefat etmiş ve dedesi Hatip Ebu Tahir b. Nübate'nin yanına defnedilmiştir.¹⁶⁰⁷

2.3.16.2. Ebü'l-Kasım Yahya b. Tahir b. Nübate

Fahrüddevle Ebü'l-Kasım Yahya b. Nübate, Meyyâfârikîn kadısı ve hatibi idi. O, Nübâte ailesinden kadılığı ilk olarak üstlenen kişidir.¹⁶⁰⁸ 425/1033-34 yılında doğmuştu. 441/1049-50 yılında Nasriyye'de hatiplik yapmıştır.¹⁶⁰⁹ Bir başka rivayete göre Nasriyye'de hatipliğe başlaması 444/1052-53 yılındadır.¹⁶¹⁰ 490/1096-97 yılında kadı Ebu Bekir bin Sadaka Meyyâfârikîn'de ölünce İbn Müsaid, İbn Zeydan, Şerif b. Ebu Seha adlı fakihler daha birkaç kişi kadılığa talip oldular, sonuçta Muhtesibin teşebbüsü ile Hatib Ebü'l-Kasım Yahya kadı tayin edildi. (ö.505/1111-12) Kendisine “*Fahrü'l-Kudat*” unvanı verildi.¹⁶¹¹

2.3.16.3. Ebu Ali el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan es-Savî

Es-Savî'nin hatipliğini İbn Asakir'deki bir kayıttan öğreniyoruz. Ebu Ali el-Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Savî'nin Muharrem 417/1026-27'de Meyyâfârikîn minberinde Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadisi okumuştur.¹⁶¹²

2.3.16.4. İbn Akîl

Mervânî Devleti'nde hatiplik görevi yapanlardan biri de İbn Akîl'dir. O, Âmid'deki Ulu Cami'nin hatibi idi. İbnü'l-Ezrak, 449/1057-58 yılı olaylarını anlatırken İbn Akîl el-Hatip'ten (“ابن عقيل الخطيب”) bahsetmiştir.¹⁶¹³ İbn Akîl, Ebü'l-

¹⁶⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.236

¹⁶⁰⁸ İbnü'l-Müstevfî, *Tarihu Erbil*, c.2, s.97

¹⁶⁰⁹ İbnü'l-Ezrak'ın kitabını Türkçe'ye çeviren Mehmet Emin Bozarslan “*وكان ولي الخطابة سنة أربعين وأحدى وأربعين وأربعمة في ولاية نصر الدولة الكبير وكان لما ولي الخطابة الأمير بالنصرية*” cümlesini “hatiplik yaptığı sırada Nasriyye'de valilik de yapıyordu” şeklinde çevirmiştir. İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.267; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.227,228; İbnü'l-Müstevfî, *Tarihu Erbil*, c.2, s.97; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.228

¹⁶¹⁰ İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.228; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.515

¹⁶¹¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.227,228,236; İbnü'l-Müstevfî, *Tarihu Erbil*, c.2, s.97; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.3, s.228; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.258; Öldükten sonra oğlu Kadı Alemüddin Ebü'l-Hasan kadılığı ve hatipliği üstlendi. Ayrıca Yusuf b. Muhammed b. Nübate el-Farikî de bu ailedendir. Bkz.İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.228; İbnü'l-Müstevfî, *Tarihu Erbil*, c.2, s.97

¹⁶¹² İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, c.71, s.26

¹⁶¹³ M. E. Bozarslan, bu ismi Türkçe'ye Ukayl olarak çevirmiştir. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.157; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.144,175

Kasım Ali b. Kadî b. Ebu Ali b. Bağl'ın kadı olarak tayin edildiği kararnameyi Meyyâfârikîn camisinin minberinde okumuştur.¹⁶¹⁴

2.4. Değerlendirme

Nasrüddevle'nin hükümdarlığı döneminde ülkede halkın çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Hristiyanlar nüfus bakımından ikinci büyük gruptu. Üçüncü sırada ise Yahudiler gelmekteydi. Mervânî ülkesinde sınırların değişimine bağlı olarak az sayıda Sabîî ve Zerdüşî de yaşamaktaydı.

Şafiîler, Hanefiler, Hanbelîler, Malikîler ve Şîîler Müslüman tabakayı oluşturuyorlardı. Ancak halkın ne oranda bu mezheplere tabi olduğu bilinmemektedir. Ders veren ulemanın nispetlerinden bölgede bu mezhep mensuplarının yaşadığı anlaşılmaktadır. Ülkenin iki büyük kenti olan Âmid ve Meyyâfârikîn'de Şafiî ulema baskın idi. Yapılan tedrisat ve faaliyetler sonucunda halk arasında Şafiîlik yayılmıştır. Bölgede tedrisat yapan ulema aynı zamanda çeşitli ilim dallarında çok sayıda eser telif etmiştir.

Hristiyanlara gelince bunlar Ermeni ve Süryani etnik kimliğine sahiptiler ve o dönem bunlara ait kiliseler Mervânî ülkesinin her tarafında mevcuttu. Nasrüddevle döneminde Hristiyanlar huzur içerisinde yaşamışlardır. Yakubî mezhebine mensup Hristiyanlar Bizans İmparatorluğu'nun baskısına maruz kalıyorlardı. Bundan dolayı Malatya'daki Yakubî Patriği Nasrüddevle zamanında Mervânî ülkesine sığınmış ve Yakubî patriklik merkezi Âmid kentine taşınmıştır. Bizans İmparatorluğu Yakubî Patriğin iadesini istemiş, ancak Mervânî yönetimi bu isteğe olumsuz cevap vermiştir. Öte yandan Mervânî Devlet kademelerinde birçok Hristiyan bürokrat ve memurun görev aldığı da görülmektedir. Bu da Mervânîlerin Hristiyanlara iş konusunda güvendiklerini göstermektedir.

Mervânî ülkesinde yaşayan üçüncü büyük dini topluluk Yahudiler idi. Seyyah Bünyamin et-Tulaytilî, XII. yüzyılda bölgede yaşayan Yahudi nüfus hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Yahudilerin eski tarihlerden beri bölgede meskûn olduklarına işaret etmektedir. Bu seyyah başkent Meyyâfârikîn'de bir Yahudî Mahallesi ve sinagogun olduğunu kaydetmiştir. Nâsır-ı Hüsrev, Nasrüddevle döneminde Erzen'de

¹⁶¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.144,175; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.165

Parsîlerin (Zerdüşti) yaşadığını kaydetmektedir. Kısa bir süre Mervânî hâkimiyetinde kalmış olan Harran'da ise Sabîler yaşamaktaydı.

Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'nin hükümdarlık yaptığı yıllarda ülke sınırları içerisinde Süryaniler, Ermeniler, Grekler (Rumlar), Araplar, Kürtler, Deylemîler, Farslar ve Gürcülerin yaşadığı görülmektedir. Bizanslılar ile Müslümanlar arasında VII. asırda Âmid şehri sınır olmuş ve bu tarihten günümüze kadar burası el değiştirmemiştir. VII. asırda İslam fetihlerinden önce bölgedeki hâkim unsur olan Greklerin izine X. ve XI. yüzyıllarda az rastlanılması bu süreçte yaşanan nüfus değişikliğine işaret etmektedir.

Bizans'tan sonra bölgede hâkimiyet kuran Araplar Diyâr-ı Bekr bölgesi ve etrafına göç etmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Araplar IX. asırda Van Gölü'nün kuzeyinde Kaysi Emirliği'ni, X. asırda da el-Cezîre'de Hamdanî Devleti'ni kurmuşlardır. Hamdanîlerin X. yüzyılın sonunda zayıflamasıyla beraber Diyâr-ı Bekr'de Mervânî Kürtleri devlet kurmuşlardır. Mervânîlerin iktidarında bölgede önemli bir Arap nüfusunun yaşadığı görülmektedir. Mervânîlerin güney komşuları olan Ukaylî ve Nümeyrîler de Araptılar. Meyyâfârikîn, Mervânî başkenti olunca buradaki Hamdanî yanlısı Araplar ile yönetimdeki Kürtler arasında çekişmeler yaşanmıştır.

X. yüzyılın sonlarında Mervânîlerle yönetime geçme fırsatı elde eden Kürtlerin bu dönemde Van Gölü'nün güneyi ile Dicle Nehri'nin doğusunda kalan topraklarda yaşadıkları görülmektedir. Mervânî Devleti'nin kurulması ile birlikte Kürtler daha geniş bir coğrafyaya yayılmaya başlamışlardır. Türklerin XI. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeye gelmeleriyle birlikte İslam sınırları Anadolu'nun batısına doğru genişlemiştir. Bu tarihten sonra Türkler Anadolu'nun batısını yurt edinirken Kürtler de Diyâr-ı Bekr bölgesinin batısına doğru yayılmışlardır.

Türkmenler kalabalık bir şekilde ilk defa 433/1041-1042 yılında Anadolu'ya geldiler. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in üvey kardeşi olan İbrahim Yınal'ın takibinden kaçan Türkmenler Diyâr-ı Bekr Bölgesi'ne girmiş ve üç yıl boyunca buralarda istikrarsızlığa sebep olmuşlardır. Bu olaydan on sene kadar sonra Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olan Kürtler, bölgenin hâkimi olmaya devam etmişlerdir. Bu tarihten sonra Diyâr-ı Bekr'in batısındaki Bizans topraklarına göç eden Türkmenler bölgeyi Kürtlere bırakmışlardır.

Mervânîlerin hükümet teşkilatı dönemin İslam Devletleri ile benzerlik taşımaktadır. Devletin başında “*Emir*” lakabını taşıyan bir hükümdar bulunurdu. Hükümdar bazı alametler taşıyordu. Bunlar, unvan, lakap, hutbe, sikke, hil’at, teşrif, tevki’, taht, tac, tıraz ve bayraktı.

Ahmed b. Mervân, Sünni inancına sahip olduğundan Abbasî halifesinin kendisine verdiği “*Nasrüddevle*” unvanını kullanmıştır. Fâtımî halifesi de ona “*İzzüddevle*” unvanını vermiş ancak o bu unvanı hiç kullanmamıştır. Babadan oğula geçen hükümdarlık siteminde hükümdar veliahtını hayattayken belirliyordu. Nasrüddevle, ilk olarak Ebü’l-Harb Süleyman’ı veliaht tayin etmiş, onun ölümün ardından da Nizamüddin Nasr veliaht olmuştur.

Hükümdardan sonra en önemli görev vezirlik idi. Bu göreve yetenekli kişiler getirilirdi. Mervânîlerin bu önemli göreve akrabalarını getirmemişlerdir. Bu da onların devlet idaresine verdikleri öneme işaret etmektedir. Vezir, devletin tüm karar mekanizmalarını yönlendiriyor ve kararları önce hükümdara arz ediyordu. İbnü’l-Mağribî ve İbn Cehîr Mervânîlerin iki ünlü veziri olup ünleri Mervânî sınırlarını aşmıştır.

Mervânîlerde bir dönem İslam devletlerinin çoğunda görülen Haciblik de mevcuttu. Hacib hükümdarın özel kalem müdürü olarak görev yapıyordu. Bu kuruma Nasrüddevle’den önce de rastlamaktayız.

Taşra teşkilatının başında valiler bulunuydu. Yönettikleri yer, bir kent merkezi olduğu gibi bir bölge de olabiliyordu.

Başkentte ve taşrada adalet işlerini kadı yürütüyordu. Elçilik görevi, kifayetli devlet memurları tarafından icra ediliyordu. Mervânîler devletin güvenlik alanındaki temel kurumları Aridü’l-Ceyş (Ordu) ve Şurta (Emniyet) idi. İslam devletlerinin hemen hepsinde görülen Hisbe kurumu Mervânîlerde de mevcuttu. Devlet işleri Divân’da görüşülüyor, resmi yazı ve kayıt işlerini Divanü’r-Resâil ve’l-İnşa yürütüyordu. Hazineدارlık, Vakıflar ve Surlar İdaresi, görev alanları ile ilgili vazifeleri yürütüyorlardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE DÖNEMİ'NDE İKTİSADÎ HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

3.1. Mali Düzen

3.1.1. Hazine

Ortaçağ'daki diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Mervânîlerin kendi çaplarında bir hazineye sahip oldukları muhakkaktır. Nitekim Nasrüddevle döneminde iki hazinedarın isminin kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁶¹⁵ Bu dönemde çeşitli vesilelerle hazineden bahsedilmekte¹⁶¹⁶ ve Mervânî Devleti'nde hazinenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Başkent Meyyâfârikîn'deki merkezi hazinenin haricinde her şehirde bir hazinenin olduğu görülmektedir. İbn Dimne'nin idaresi zamanında Âmid'de hazinenin olduğu kayıtlarda mevcuttur. Âmid, diğer Mervânî vilayetlerinden farklı bir statüde olsa da¹⁶¹⁷ 455/1063 yılında burada bir hazinedarın olduğu ve dolayısıyla her şehirde bir hazinenin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹⁸ Aynı şekilde Nasrüddevle'yi iktidara taşıyan Hoca Ebü'l-Kasım İsfahanî, askeri güç oluşturmak için Erzen'deki hazineyi açıp halka mal ve silah dağıttığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁶¹⁹ Kanaatimize göre şehirlerde bulunan hazinelerde, toplanan vergi gelirleri saklanıyordu. Burada biriken mal ve paraların bir kısmı gerektiğinde çeşitli giderlerin karşılanmasında kullanılıyor ve bir kısmı da merkezdeki hazineye gönderiliyordu.

Mervânî Devleti'nin asıl hazinesi Meyyâfârikîn'de sarayın en güvenli yerinde idi. Bu hazinede vergi olarak toplanan paraların dışında hükümdara ait pahalı şahsi

¹⁶¹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.127; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16, s.84; Yusuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.308-312

¹⁶¹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.111,129,130,190,193,196,203

¹⁶¹⁷ Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.99; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.94,104

¹⁶¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16, s.84

¹⁶¹⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.95; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.109; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

eşyalarının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki hükümdar hazinesi aynı zamanda devlet hazinesidir. Bazı olaylar nedeniyle Nasrüddevle dönemindeki hazineden bahsedilmiştir. 401/1010 yılında Mümehhidüddevle'yi Hetah Kalesi'nde öldürüp Meyyâfârikîn'i ele geçiren veziri (hacib) Şervîn ve Emniyet Müdürü İbn Fîlûs, hükümdarlık sarayına gidip hazineye el koymuşlardır.¹⁶²⁰ Meyyâfârikîn halkının Mümehhidüddevle'ye suikast düzenleyen Şervîn idaresine isyanı sırasında hazineler açılmış ve halka silah dağıtılmıştı. Şervîn köşeye sıkışınca Nasrüddevle'nin diğer ağabeyinin katili olan İbn Dimne'ye haber göndererek Mervânî hazinesini Âmid'e göndermişti.¹⁶²¹

Mervânî hazinesinin büyüklüğü hakkındaki bilgilerimiz Nasrüddevle ve Nizamüddin'e vezirlik yapmış olan ve bu zenginlikleri Melikşah'a anlatarak onu Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırmaya ikna eden Fahrüddevle İbn Cehîr'in Meyyâfârikîn'den gönderdiği listeden anlamaktayız. Mervânî hazinesinin zenginliği sadece devletin sonunu getirmemiş, aynı şekilde bu hazineyi kullanarak mevki elde eden İbn Cehîr'in de görevden alınmasına yol açmıştır. Hazineyi birkaç defada Melikşah'a gönderen İbn Cehîr'in hazinenin bir kısmını kendine sakladığı söylenmektedir. Bu bilgi görevliler tarafından Melikşah'a iletilince İbn Cehîr azledilmiş, ama Nizâmülmülk ile olan akrabalığı dolayısıyla cezalandırılmamıştır.¹⁶²²

Nasrüddevle zamanında Mervânî hazinesinin büyüklüğüne dair net bilgilere sahip değiliz. Fakat kaynaklarda bununla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Mervânîlerin yıkılış tarihi olan 478/1085 tarihinde İbn Cehîr, Emir Nâsırüddevle Mansur'un veziri Ebu Salim'den bir milyon altın almıştır.¹⁶²³ İbn Cehîr'in topladığı bilinen paraları hesaplayan Abdurrahman Yusuf, bu miktarın İbn Cehîr'in Vezir Ebu Salim'den aldığı ve emanet ettiklerinden topladığı kap-kacak, değerli eşyalar, altın ve gümüşten aletler ve değeri çok olan mücevherlerin dışında 4 milyon dinar tuttuğunu söylemektedir.¹⁶²⁴

Mervânîlerde devlet işlerinin idamesi için çok sayıda memur görev yapıyordu. Kayıtlara yansıdığı kadar vezir, vali, kadı, hatip, saray görevlileri, kâtip,

¹⁶²⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.104

¹⁶²¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.96; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.110

¹⁶²² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.196

¹⁶²³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.198; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1,s.389

¹⁶²⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s. 311; Hazinenin detayları için Vezir İbn Cehîr ile ilgili bölüme bakınız.

elçi, doktor, şeyhü'l-islam, müftü, farklı rütbe ve görevlerde askerler bulunuyordu. Şehir, kasaba ve köylerdeki bu görevlilerin maaşları hazineden ödeniyordu. Ülkenin imar edilmesi maksadıyla çeşitli yapıların inşa ve onarımı için hazineden ödeme yapılıyordu. Devlet, tahsil ettiği vergiler ile mescit, hamam, köprü, konak, kale ve çeşitli belediyeçilik hizmetlerini görüyordu. Hazineden yapılan harcamaların içerisinde Nasriyye şehrinin kurulması, viran bir halde olan Mardin ve çevresinin canlandırılması gibi maliyetli projelerin de olduğu görülmektedir.¹⁶²⁵ Mervânî hazinesinden güvenlik harcamalarına da büyük miktarda kaynak ayrıldığı görülmektedir. Nasrüddevle dâhil tüm Mervânî hükümdarları surların onarımı için çabalamışlardır. O dönemde yapılan çalışmaların bir kısmını yansıtan onarım ve inşaatları gösteren kitabeler günümüze ulaşmıştır.

Kaynaklardaki bilgiler, vakıfların hazinenin yükünü hafiflettiğine işaret etmektedir. Vakıflar yoluyla çeşitli alanlarda çok sayıda sosyal yapı inşa edilmiş ve bu metotla hazineden karşılanması gereken birçok hizmet yerine getirilmiştir. Bunların içerisinde surların inşa ve onarımı, yeni kalelerin inşası, mezarlık, çarşı, hastane, cami, saray, köprü, su kanalı, hamam, hapishane, pazar, kervansaray gibi yapıların inşası ve finanse edilmesi bulunmaktadır.¹⁶²⁶

3.1.2. Para

Nasrüddevle döneminden günümüze kalan 79 sikkenin, darphanelerin bulunduğu şehirlere göre dağılımı şöyledir: Meyyâfârikîn 43, Âmid 3, Anbar 3, Cizre 5, Ahlat 6, Düneyser 4, Nusaybin 1, Siirt 1, Dara1, Erzen 2, Kefertusa 1, Zaho 1.

Yaptığımız çalışma sonucunda Nasrüddevle'ye ait 79 adet sikke tespit etmiş bulunuyoruz. Bu paralar günümüzde çeşitli müzelerde ve koleksiyoncularda muhafaza edilmektedir. Bu paralardan en geç tarihli olanı 413/1022-1023 yılına aittir.¹⁶²⁷ Paralar Ukrayna, Baltık ve İskandinav ülkelerinde çıkan hazinelerin içerisinde ortaya çıkmıştır.¹⁶²⁸ Abdurrahman Yusuf, Irak, Mısır, Suriye ve Fransa'daki müzelerle irtibata

¹⁶²⁵ Bkz. Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s 251

¹⁶²⁶ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.166-167; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.157-158; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1131

¹⁶²⁷ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.30-31

¹⁶²⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.504-505

geçtiğini ve sadece İstanbul ile Londra’da sikkelere ulaştığını söylemektedir. Fakat Kahire’de de Mervânî sikkesi olduğunu biliyoruz.¹⁶²⁹

Mervânî paralarının Ukrayna, Baltık ve İskandinav ülkelerinin hazinelerinden çıkması, Mervânîler ile Kievli Ruslar arasında ticaret ilişkilerinin var olduğunun bir göstergesidir.¹⁶³⁰ Trabzon limanının Müslüman tüccarların toplanma merkezi olduğuna ilişkin bilgiler ile XI. yüzyılda mal alışverişinin Karadeniz’de artması, Bağdat’tan gelen ve Trabzon üzerinden Konstantinopolis’e gitmek isteyen tüccarların Diyâr-ı Bekr’den geçtiklerini göstermektedir.¹⁶³¹ Nasrüddevle’nin iktidara geldiği 401/1010 yılıyla birlikte uzun süren barış ve refah dönemiyle yaşanan ekonomik canlanma dolayısıyla Diyâr-ı Bekr’de basılan dirhemler para olarak tedavülde dolaşan ve bu sebeple zamanı gelince kullanılmak üzere konan son örneklerdendir.¹⁶³² Mervânîlerden günümüze ulaşan paralar sadece bu gümüş dirhemlerdir.¹⁶³³

Bu paralar ulusal münasebetlerle (culûs, yardım) darbedilen hatıra paraları değildir. Üzerlerinde bununla ilgili işaretler yoktur. Bu paralar ticari amaçlarla kullanılan paralardır.¹⁶³⁴

Abdurakib Yusuf, Mervânî Devleti muhasebesinde kullanılan para biriminin Mümehhidüdevle zamanında dirhem, Nasrüddevle ve sonrasında ise dinar olduğunu söylemiştir.¹⁶³⁵ Fakat altın para yani dinarın erken dönemde Mervânî ülkesinde kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. İbnü’l-Ezrak, Mervânîlerin ilk dönemlerinden devletin son zamanlarına kadar altın paralardan bahsetmiştir. İbnü’l-Ezrak’ın bazı yerlerde Bizans Armanosiyesi dediği bazısında da dinar dediği görülmektedir.¹⁶³⁶ Nasrüddevle zamanında 439/1048 yılı olayları anlatıldıktan sonra bile Bizans Armanosiyе’sinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁶³⁷ Bu da büyük ihtimalle Mervânîlerin kendi altın dinarları yerine Bizans dinarını kullandıklarını göstermekte ve

¹⁶²⁹ Poole, *Catalogue of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo*, London 1987, s.339

¹⁶³⁰ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.450-457,541

¹⁶³¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.504-505

¹⁶³² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.460, 465

¹⁶³³ S. L. Poole için bkz. Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol. 9, s.271-274; <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=76436> (Erişim Tarihi: 27.05.2017); Yûsuf, *Ed-Devletü’-d-Dûstekiyetü fi Kürdistani’l-Vüstâ*, c.2, s.107

¹⁶³⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü’-d-Dûstekiyetü...*, c.2, s.113

¹⁶³⁵ İbnü’l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.90; Yûsuf, *Ed-Devletü’-d-Dûstekiyetü...*, c.2, s.107

¹⁶³⁶ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.77,139; Krş. İbnü’l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.152,153,154,156,158,159,169

¹⁶³⁷ İbnü’l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.158

Mervânîlerin altın para basmadıklarına işaret etmektedir. Elimizde Mervânîlerin kendi darphanelerinde kendi adlarıyla kestirdikleri altın paraların olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir.

Mervânî ülkesinde altın paranın tedavülde olduğuna ilişkin İbnü'l-Ezrak'ta birçok kayıt mevcuttur. Nasrüddevle'nin hükümdar olmadan önceki yıllarda yaşanan kıtlıkta İbnü'l-Ezrak'ın kaydettiğine göre bir ölçek buğdayın fiyatının 10 kırmızı altına çıktığının söylenmesi, Mervânî ülkesinde ilk zamanlardan beri altın paranın kullanıldığını kanıtlamaktadır.¹⁶³⁸ Nasrüddevle zamanında tüccar İbn Cerâ'nın 50 bin dinar harcayarak şehre su getirdiği,¹⁶³⁹ 434/1043'te Türkmen süvari birlikleri Meyyâfârikîn'i kuşattığı esnada Nasrüddevle'nin onlara dönmeleri karşılığında 50 bin dinar vermeyi önerdiği,¹⁶⁴⁰ İbnü'l-Bihât adlı tacirin bir gündeki ticaretinden 500 Bizans Armanusiye dinarı kazandığı,¹⁶⁴¹ Âmid kadısı Ebu Ali İbnü'l-Bağl'ın 451/1059-1060 ile 452/1060 arasında Besâsîrî İsyanı sırasında Mervânîlere sığınan Halife el-Kâm'ın ailesinin geçimleri için günlük 50 Armanusiye dinarı harcadığı kayıtlarda mevcuttur.¹⁶⁴²

Armanusiye dinarının Nasrüddevle'den sonra da tedavülde olduğu görülmektedir. 478/1085-86 yılında İbn Cehir'in, Meyyâfârikîn'i Mervânîlerden almasından sonra Ubad Kilisesi'ni camiye çevirmek istemesi üzerine Hristiyanların bundan vazgeçmesi karşılığında ona 30 bin Armanusiye dinarı ödedikleri rivayet edilmiştir.¹⁶⁴³

Ripper, Mervânîlerin tıpkı Ermenistan'daki tüccarlar gibi Bizans parasını kullanmalarında İslam dünyasında yaşanan para krizinin etkili olduğu görüşündedir. Mervânîler, Bizans'a sırtlarını dayayarak bu krizin etkilerini haififletmeye çalışmışlardır.¹⁶⁴⁴

¹⁶³⁸ Bkz. İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.105

¹⁶³⁹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.165; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156

¹⁶⁴⁰ Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", s.1382; Yusuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, s. 49; Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.384; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyyarbekir Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", s.211

¹⁶⁴¹ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.166-167; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.157-158; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1131

¹⁶⁴² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.151

¹⁶⁴³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.198

¹⁶⁴⁴ Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.461

Armanusiye¹⁶⁴⁵ denilen Bizans dinarının (altın para) yanı sıra dirhem de (gümüş para) Mervânî ülkesinde kullanılıyordu.¹⁶⁴⁶ Altın para ise büyük alışverişlerde kullanılıyordu.¹⁶⁴⁷ Bazı araştırmacılar düşük Mervânî dirhemlerinin küçük miktarlardaki alışverişler için kullanıldığını iddia etmişlerse de¹⁶⁴⁸ kayıtlarda dirhemlerle büyük miktardaki ödemelerin gerçekleştirildiği görülmektedir. İbnü'l-Ezrak, Emir Ebu Ali'nin Haleb Emiri Sa'düddeve Hamdanî'nin kızını isterken başlık parası olarak 200 bin dirhem gönderdiğini,¹⁶⁴⁹ Âmid hâkimi Abdülber'in Mümehhidüddeve'ye yıllık 200 bin dirhem vergi verdiğini,¹⁶⁵⁰ ondan sonra damadı İbn Dimne'ni de aynı şartlarda Nasrüddevle ile anlaştığını söylemektedir.¹⁶⁵¹ Mervânîlerde dirhemın tedavülde olmasında Abbasilerle aralarındaki ticari bağlar etkili olmuştur.¹⁶⁵²

Altın ve gümüş paranın haricinde Mervânî ülkesinde bakır paraların da kullanıldığı kayıtlara yansımıştır. Nasır-ı Hüsrev, Ahlat'a geldiğinde burada bakır paralar ile alışverişin yapıldığını söylemiştir.¹⁶⁵³ Ripper'e göre ufak meblağların ödemesi bu şekilde gerçekleştiriliyordu.¹⁶⁵⁴ Ancak bu paralardan örnekler günümüze ulaşmamıştır.

Paraların basıldığı daha doğrusu kestirildiği yer darphanedir. Darphanede sikkenin ayarını belirleyenler ve pazarda sahtelerinin karışmasını engelleyecek murakıplar bulunurdu. Buradaki görevliler arasında sikkeleri nitelik yönünden denetleyen memur ve erime potasına gönderilmeden önce ağırlığını kontrol eden dökümcüler bulunurdu. Belirlenen yazı ve şekilleri paraya işleyen nakkaşlar, basım işini ve sikkeye mührü vuran darrâblar vardı. Bunların dışında darphanenin tüm muhteviyatını korumakla görevli başka bir görevli de vardı. Bütün bu görevlilerin üzerinde de müdür bulunurdu. Kadı ise resmi olarak şeri açıdan kontrol ve teminat boyutunu denetliyordu.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁴⁵ Armanusiye kelimesi Bizans İmparatoru II. Romanos (959-963) veya III. Romanos Argyros adını taşımaktadır. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.504-505

¹⁶⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.86,196

¹⁶⁴⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.504-505

¹⁶⁴⁸ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.359

¹⁶⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.86

¹⁶⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.93

¹⁶⁵¹ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârkî**, s.104; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115-116

¹⁶⁵² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.107

¹⁶⁵³ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.50

¹⁶⁵⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.504-505

¹⁶⁵⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.105

Günümüze ulaşan sikkelerden darphanelerin Meyyâfârikîn, Âmid, Hılât/Ahlat, Anbar, Düneyser/Kızıltepe, Nusaybin, Cezîre/Cizre, Kefertûsâ, Haseniye/Zaho, İs'ird/Siirt, Dârâ, ve Erzen'de bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵⁶

Mervânî paraları hacim ve ağırlık bakımından farklılık göstermektedir. Meyyâfârikîn'de aynı yılda yani 410/1019-20 yılında kesilen sikkeler farklı hacimlerdedir. Yine aynı tarihte Cezîre, Düneyser, Hılât ve Âmid'de dört farklı yerde para basılmıştır. Ayrıca Cezîre ve Düneyser'de kestirilenlerin hacimleri farklıdır. Aynı tarihte, beş farklı şehirde, yedi veya en az beş çeşit hacimle sikke kesilmesi taklidinin yapılmasını zorlaştırma amacıyladır. Örneğin Cezîre ve Düneyser'deki aynı tarihte basılan sikkeler ağırlık olarak Meyyâfârikîn'de basılandan farklıdır.¹⁶⁵⁷

Mervânîler, sikkelerinde Abbasilerdeki mevcut teamüle uygun olarak, ön yüzlerinin ortasında kelime-i tevhid ve kendi adları, iç dairede basım yeri ile yılını zikrettikten sonra, dış dairede *Kur'an-ı Kerim'in Rûm suresinin 3. ve 4. ayetlerini* yazdırmışlardır. Arka yüzün ortasında ise Hz. Muhammed 'in, Abbasî halifesinin, peşinden de Irak Büheyhoğulları hâkiminin adları çevresinde ise *Tevbe suresinin 33. ayeti* bulunmaktadır.¹⁶⁵⁸

Mervânî Devleti sikkeleri üzerinde yüksek hâkimiyetlerini tanıdıkları (tabi oldukları) Abbasi Halifesi el-Kâdir Billah'ın ve Büveyhî (daha sonra Selçukluların) isimleri yazılıdır. Büveyhilerden Melik Bahâüddевle ve ondan sonra da Melik Şehinşah Ebu Şücâ'nın adı sikkelerde mevcuttur. Dolayısıyla bu sikkeler Mervânî Devleti'nin Abbasi Hilafeti ve Irak Büveyhî Devleti'ne tabi olduğunu göstermektedir. Ancak bilmek gerekir ki bu bağlılık bir formalitedir. Bir gelenekten ibarettir. Bu durum diğer devletler için de geçerlidir. Nitekim Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın dinarları üzerinde de el-Muktedî'nin ismi yazılı idi.¹⁶⁵⁹

Nasrüddevle'ye ait sikkelerden birkaçının yüzünde ayrıca “*Muhammed*” yazılıdır. Hâlbuki Nasrüddevle'nin adı Ahmed'dir. Zambauver, İsmail Galip ve Muhammed Yasin, Nasrüddevle'nin ismi Ahmed olmasına rağmen bu yazıdan dolayı Muhammed olarak anlamışlardır. Seyyid Muhammed Yasin bunun sahtecilik sonucu değil de hata sonucu olduğunu, Muhammed ismiyle Nasrüddevle'nin kastedildiğini,

¹⁶⁵⁶ Abdurrahman Yusuf ile Abdurrahman Tufantoz, darphane bulunan şehirlerden yedisini saymışlardır. Bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.30-31; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.107

¹⁶⁵⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.114

¹⁶⁵⁸ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.30-31

¹⁶⁵⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.116,117

bu isimle teberrüken yazıldığını söylemişlerdir. Tüm İslamî paraların üzerinde Allah isminin yazılı olup bazılarının üzerinde Muhammed isminin bulunması ve emirin isminin iki isim arasında olması bereket (teyemmün) ve koruma amaçlıdır ve hata payı oldukça uzak bir ihtimaldir. Nakkaşların bu hatayı yapma ihtimalleri düşüktür, ayrıca bu hata yapılsaydı bile bunun neşredilmesi engellenirdi. Üç yıl süresince mükerreren bu hatanın yapılmasına müsaade edilmesi ve bu paranın kullanılmasına göz yumulması mümkün değildir. Emirin isminin de Ahmed olduğu konusunda şüphe yoktur çünkü Âmid'deki kitabeler üzerinde bu isim mevcuttur.¹⁶⁶⁰ Tufantoz ise Sünni Müslüman olan Nasrüddevle'nin Hz. Muhammed ismini yazmasını, Şîf hanedanlara karşı Sünni İslamın bayraktarlığını yaptığı yorumunda bulunmuştur.¹⁶⁶¹

Mervânî paraları üzerinde bazı semboller vardır ve bunlar genelde harflerden ibarettir. Bu semboller yazının sonunda veya sırt tarafında bulunurdu. Bu harfler ر د ن او ص ف ج س ا olup (D) ve (I) sondaki Arapça harf olmayıp Latince'deki "D" harfi veya benzeridir. Bu semboller diğer Müslüman devletlerin paraları üzerindeki sembollere benzemektedir. İslami sikkeleri inceleyen uzmanlar bu sembolleri açıklığa kavuşturamamışlardır. Bazıları bu sembollerin sikkenin veznini gösterdiğini söylemişlerdir.¹⁶⁶²

Mervânî sikkeleri hat süslemelerinden yoksun değildir. Bazı harfler hayvan şekillerine benzemektedir. Paralar üzerinde basit Kûfî yazı bulunmaktadır.¹⁶⁶³ Kitabelerin üzerinde Muvarraka ve Muhalleme Kufî yazısı, kenar süsü olarak da bitki ve hayvan resimleri kullanılmıştır.¹⁶⁶⁴

İncelenen dönemde Mervânîlerin Âmid Valisi İbn Dimne ve sonrasında Said b. Mervân'ın da adlarına sikke kestirdikleri görülmektedir. N. M. Lowick'in 386-415 yıllarından birine ait olabileceğini söylediği Âmid'de darbedilen bir sikke Mervânîlerden ayrılan ve sonrasında onların adına hutbe okutup para bastıran Âmid yöneticisi İbn Dimne'ye aittir.¹⁶⁶⁵ Âmid'de 4XX¹⁶⁶⁶ tarihinde basılmış bir sikkenin

¹⁶⁶⁰ Galip, *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, c.2, s.368,372

¹⁶⁶¹ Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.30-31; Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol. 9, s.272

¹⁶⁶² Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol. 9, s.271-274; Galip, *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, c.2, s.366-372; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.115

¹⁶⁶³ Aynı tespit için bkz. Ripper, *Diyarbekir Merwanileri...*, s.451, 457

¹⁶⁶⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.115

¹⁶⁶⁵ Lowick, Cribb, *Coin Hoards*, Vol. 5, s.80

¹⁶⁶⁶ X harfi okunmayan rakamı ifade etmektedir.

üzerinde Said b. Mervân'ın adı yazılıdır. Bu sikke Said'in kardeşi Nizamüddin ile taht mücadelesi verdiği döneme ait olmalıdır.¹⁶⁶⁷

Öte yandan 401/1010 yılında Mümeħhidüddeve'yi öldürerek Mervânî idaresini ele geçiren Şervîn de kendi adına sikke bastırmıştır. Stefan Heidemann'ın belirttiği gibi bu sikke Meyyâfârikîn'de ayrı bir yönetimin varlığını kanıtlamaktadır. 401/1010 yılına ait olan sikkenin üzerinde, Abbasi Sünni Halifesi el-Kadir Billah (381-422/991-1031), Büveyhî Bahaüddeve, (397-403/989-1012) Emir Ebu Şüca' ve Şervîn b. Muhammed'in isimleri yazılıdır.¹⁶⁶⁸ Bu sikke 401/1010 yılında Mümeħhidüddeve suikastının ardından Şervîn'in kesin olarak Meyyâfârikîn'de hâkimiyeti ele geçirdiğini ve kendini Mervânî mülkünün sahibi olarak gördüğünü göstermektedir. Heidemann, Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said adına 400 ve 401 yılına ait sikkelerin olduğunu, aynı şekilde Nasrüddevle'nin de 401'de Meyyâfârikîn'de sikke kestirdiğini tespit etmiş ve böylece Mümeħhidü'd-devle suikasti ile Nasrüddevle'nin emirliğe başlama tarihini açıklığa kavuşturmuştur.¹⁶⁶⁹ Heidemann, Markov'un bu sikkeleri British Museum ve Stephan Album verilerine dayandığını söylemektedir.¹⁶⁷⁰ Sikkelerden elde edilen bu bilgiler o dönem Meyyâfârikîn'de olan iktidar değişikliğini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Nasrüddevle'ye ait Kahire Müzesi'deki iki adet sikkeden birinde bi'l-Kefer yazısı okunmuştur.¹⁶⁷¹ Buradaki el-Kefer'in Kefertûsâ olduğu kanaatindeyiz.

No	Basım Yeri	Tarih	Yayınlayan/Alıntılan	Konum/Yayın
1	Âmid	402	Lowick, N.M. and J.E. Cribb ¹⁶⁷²	Coin Hoards vol.5
2	Âmid	412	Abdurrakib Yusuf ¹⁶⁷³ /İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun

¹⁶⁶⁷ Bkz. Lowick, Cribb, **Coin Hoards**, Vol. 5,s.81

¹⁶⁶⁸ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.599-600

¹⁶⁶⁹ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.605

¹⁶⁷⁰ Heidemann, "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010...", s.605-606

¹⁶⁷¹ Poole, **Catalogue of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo**, s.339

¹⁶⁷² N.M. Lowick ve J.E. Cribb yazılı olan paralar için bkz. Lowick, Cribb, **Coin Hoards**, Vol. 5, s.81

¹⁶⁷³ Abdurrakib Yusuf'un paralarla ilgili bölümü için bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.106-113

3	Âmid	410	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole ¹⁶⁷⁴ /A. Tufantoz	British Mueseum
4	---	---	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
5	---	402	Lutz İlich ¹⁶⁷⁵	Reports Of The State Hermitage Museum LXX
6	---	410	---	zeno.ru
7	---	401	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
8	---	403	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
9	---	---	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
10	---	408	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz ¹⁶⁷⁶	British Mueseum
11	---	413	Abdurrahim Tufantoz	Yapı Kredi Sikke Koll. 16413
12	Haseniye/ Zaho	403	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
13	Anbar	411	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip ¹⁶⁷⁷ /A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
14	Anbar	406	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
15	Anbar	409	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz/A. Yusuf	British Mueseum
16	Meyyâfârikîn	---	---	zeno.ru

¹⁶⁷⁴ S. L. Poole için bkz. **Catalogue of Oriental Coins in The British Mueseum**, Vol. 9, s.271-274

¹⁶⁷⁵ Lutz İlich'in çalışması için bkz. **Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV**, s.143,144

¹⁶⁷⁶ Krş. Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.35-36

¹⁶⁷⁷ İsmail Galip'in çalışması için bkz. **Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu**, c.2, s.366-372

17	Meyyâfârikîn	---	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
18	Meyyâfârikîn	401 veya 403	Lutz Ilisch	Reports Of The State Hermitage Museum LXX
19	Meyyâfârikîn	401 veya 403	Lutz Ilisch	Reports Of The State Hermitage Museum LXX
20	Meyyâfârikîn	401	Lutz Ilisch	Reports Of The State Hermitage Museum LXX
21	Meyyâfârikîn	401	Abdurrakib Yusuf	British Mueseum
22	Meyyâfârikîn	402	Abdurrakib Yusuf	Zambauer-el-Esrâtü'l- Hâkime
23	Meyyâfârikîn	402	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
24	Meyyâfârikîn	403 veya 413	---	zeno.ru
25	Meyyâfârikîn	403	---	zeno.ru
26	Meyyâfârikîn	403	---	icollector.com
27	Meyyâfârikîn	403	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
28	Meyyâfârikîn	403	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
29	Meyyâfârikîn	404	---	zeno.ru
30	Meyyâfârikîn	405	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
31	Meyyâfârikîn	405	Abdurrakib Yusuf	Zambauer-el-Esrâtü'l- Hâkime
32	Meyyâfârikîn	406	---	zeno.ru
33	Meyyâfârikîn	406	---	zeno.ru

34	Meyyâfârikîn	406	Lowick, N.M. and J.E. Cribb	Coin Hoards vol.5
35	Meyyâfârikîn	407	---	Cairo
36	Meyyâfârikîn	407	---	zeno.ru
37	Meyyâfârikîn	407	Stanley Lane Poole/İ. Galip	British Mueseum
38	Meyyâfârikîn	407	---	icollector.com
39	Meyyâfârikîn	407	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip	İst. Müze-i Hümayun
40	Meyyâfârikîn	408	---	zeno.ru
41	Meyyâfârikîn	408	---	zeno.ru
42	Meyyâfârikîn	408	---	icollector.com ¹⁶⁷⁸
43	Meyyâfârikîn	408	---	icollector.com
44	Meyyâfârikîn	408	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
45	Meyyâfârikîn	409	---	ma-shops.com ¹⁶⁷⁹
46	Meyyâfârikîn	409	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
47	Meyyâfârikîn	409	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
48	Meyyâfârikîn	410	---	zeno.ru
49	Meyyâfârikîn	410	Stanley Lane Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
50	Meyyâfârikîn	410	---	Zeno.ru/stevealbum.com

¹⁶⁷⁸ icollector grubundaki paralar için bkz. http://www.icollector.com.Stephen-Album-Rare-Coins-Auction-9_as18880_p2vm=0 Erişim Tarihi: 26.05.2017

¹⁶⁷⁹ Bu gruptaki paralar için <https://www.ma-shops.comsaennitem.php5id=22834&lang=zh> Erişim Tarihi:26.05.2017

51	Meyyâfârikîn	410	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
52	Meyyâfârikîn	410	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip	İst. Müze-i Hümayun
53	Meyyâfârikîn	410	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip	İst. Müze-i Hümayun
54	Meyyâfârikîn	411	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
55	Meyyâfârikîn	411	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
56	Meyyâfârikîn	412	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
57	Meyyâfârikîn	412	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
58	Meyyâfârikîn	413	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
59	Cezîre	412	İsmail Galip/A. Tufantoz/A. Yusuf	İst. Müze-i Hümayun
60	Cezîre	412	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
61	Cezîre	412	İsmail Galip	İst. Müze-i Hümayun
62	Cezîre	410	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
63	Cezîre	---	Stanley Lane Poole	British Mueseum
64	Ahlat/Hılat	---	---	zeno.ru ¹⁶⁸⁰

¹⁶⁸⁰ Bu gruptaki paralar için bkz. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=76437> (Erişim Tarihi: 27.05.2017)

65	Ahlat/Hılat	40X	---	Steve album.com ¹⁶⁸¹ /zeno.ru
66	Ahlat/Hılat	402	Abdurrakib Yusuf	Kamûsü'l-İslamî
67	Ahlat/Hılat	406	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
68	Ahlat/Hılat	410	Abdurrakib Yusuf	British Mueseum
69	Ahlat/Hılat	41X	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum ¹⁶⁸²
70	Düneyser	408	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
71	Düneyser	410	İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
72	Düneyser	411	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
73	Düneyser	412	Abdurrakib Yusuf/İsmail Galip/A. Tufantoz	İst. Müze-i Hümayun
74	Nusaybin	4XX	Abdurrakib Yusuf/S. L. Poole/A. Tufantoz	British Mueseum
75	İs'ird/Siirt	4XX	Stanley Lane Poole	British Mueseum
76	Dârâ	412	---	numismatics.org ¹⁶⁸³
77	Erzen	403	Lutz İlich	Reports Of The State Hermitage Museum LXX
78	Erzen	403	Lutz İlich	Reports Of The State Hermitage Museum LXX

¹⁶⁸¹ Bu gruptaki paralar için bkz. https://db.stevealbum.com/php/chap_rtl.php?site=1&lang=1&sale=256&chapter=6&page=1 (Erişim Tarihi 20.10.2018)

¹⁶⁸² S. L. Poole X10 diye yazmıştır.

¹⁶⁸³ Bu gruptaki paralar için bkz. <http://numismatics.org/collection/1949.163.160?lang=tr> (Erişim Tarihi: 26.05.2017)

79	Kefer (Kefertûsâ)	410	S. L. Poole ¹⁶⁸⁴	Cairo
----	----------------------	-----	-----------------------------	-------

3.1.3. Vergiler

Mervânîler, el-Cezire’de hüküm süren diğer devletlere nazaran ziraî, sînâî ve ticari alanda büyük bir ilerleme katetmişlerdir. Bunu başlıca nedeni devletin ülkede emniyet ve istikrarın sağlanması, savaşlardan uzak durulmasıdır. Hamdanîler zamanında Bizansla yapılan savaşlarda Erzen, Dârâ ve köyler ve çok sayıda kasaba yok edilip yakılmış, ziraat ürünleri telef olmuştur. Bölge sakinleri ölüm, esaret ve sürgüne uğramış, bu da mıntikanın iktisadi olarak harap olmasına sebep olmuştur. Bu savaş nedeniyle neredeyse bölgedeki tüm kentler saldırı ve tahribata uğramıştır.¹⁶⁸⁵

Mervânîlerin ilk hükümdarı Bâd b. Dûstek’in ardından başa geçen hükümdarlar barışçıl politikalar izlediler. Bu politikalarının Mervânî ülkesindeki ekonomik refahı doğrudan etkilemiştir. Mervânî asrında ülkenin kalkındığının delili imar faaliyetlerinin Nasrüddevle zamanında zirveye çıkmasıdır. Çoğunluğu başkent Meyyâfârikîn’de olmak üzere çeşitli tarihi olaylar vesilesiyle kaynaklara yansımış birçok imar çalışması Mervânî hazinesinin zenginliğine işaret etmektedir.

İbnü’l-Ezrak iki yerde İbnü’l-Bereke’nin Divan Nazırı olduğunu nakletmektedir.¹⁶⁸⁶ Abdurrahman Yusuf bu kayıttan yola çıkarak Divan Nazırı olduğu söylenen İbnü’l-Bereke’nin Divanü’l-Cibâye’den (vergi tahsil eden divan, maliye) sorumlu olduğunu öne sürmektedir.¹⁶⁸⁷

Hazinenin kaynağını çeşitli vergiler oluşturuyordu. Bu vergiler ülkedeki tarım, hayvancılık ve ticaretten elde ediliyordu. Nasrüddevle döneminde alınan vergilerin neler olduğu konusunda kaynaklarda çok sınırlı bilgiler mevcuttur. Nasrüddevle’den sonra Meyyâfârikînliler Selçuklulara belediye vergisi ve yabancılar vergisi veriyorlardı. Bunun dışında da zengin ve fakirlerden eşit miktarda bağ, bahçe ve çiftliklerden getirilen meyve, sebze ve tahıl ile kömür ve odundan vergi veriyorlardı. Aynı şekilde Meyyâfârikînlilerin verdikleri vergiler arasında oşür

¹⁶⁸⁴ Lane-Poole, *Catalogue of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo*, s.339

¹⁶⁸⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.177

¹⁶⁸⁶ İbnü’l-Ezrak, *Târihü’l-Fârikî*, s.130,147

¹⁶⁸⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.118

vergisinin de ismi geçmektedir.¹⁶⁸⁸ Nasrüddevle'nin vefatından 29 ve 33 yıl sonra Mervânîlerin başkenti olan Meyyâfârikîn'de alınan bu vergiler Nasrüddevle dönemi vergilerinin aynısı veya benzeri olmalıdır. Ayrıca buradaki bilgidan yola çıkılarak devletin tüm gelir kaynaklarından vergi aldığı sonucuna ulaşılabilir. Nasrüddevle'nin hükümdarlığının başından 415-1024-25 yılına kadar İbn Dimne'nin kontrolünde olan Âmid'den alınan yıllık 200 bin dirhem vergi de Mervânî hazinesinin girdilerindendir.¹⁶⁸⁹ Nasrüddevle döneminde Mervânî Devleti başka bir devlete vergi ödememiştir. Devletin kurucusu Bâd ve Ebu Ali zamanında Bizanslılara vergi verildiği yazılmıştır. Aynı şekilde Bizans sarayında İbn Cehîr Mervânîlerin Ukaylilere vergi verdikleri iddiasında bulunmuştur,¹⁶⁹⁰ fakat bu sadece Bizans nezdinde yapılan siyasi bir hamledir.

Mervânîler döneminde vergilerin diğer devletlere nazaran daha az alındığı konusunda bazı kayıtlar bulunmaktadır. İbn'ül-Ezrak, Nasrüddevle'nin hükümdar olduğu tarihte halkı ağır yükümlülüklerden ve vergilerden kurtardığını nakletmiştir.¹⁶⁹¹ Birçok tüccar, meslek sahipleri ve çiftçilerin gasp, müsadere, ağır vergiler ve diğer mezalimlerden beri olmak için Mervânî Devleti'ne sığınmışlardır.¹⁶⁹² Bu durumda Mervânî Devleti gelirlerinin ağırlıklı olarak ticaret ve üretimden elde edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Savaş durumları gibi olağanüstü şartlarda gereken paraların halktan değil de tüccarlar ve ticaret mallarından alması da¹⁶⁹³ bunu destekleyerek Mervânî Devleti'nin ticari açıdan gelişmiş olduğunu ve ticaretin önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Ezrak, Vezir İbnü'l-Mağribî'nin vezirliğe geçtikten sonra devlet teşkilatında birçok değişiklik yaptığını söylemektedir. İbnü'l-Mağribî, devleti Mısır ve Irak'taki gibi düzene koymuştur.¹⁶⁹⁴

Devletin alması gereken vergileri tahsil etmek üzere vergi memurlarının olduğu muhakkaktır. Fakat yine kaynaklarda bu konuda çok az bilgiye yer verilmiştir. Âmid hâkimi İbn Dimne, vergileri Komutan Mürtec ile Meyyâfârikîn'e

¹⁶⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.134; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.202,209,234; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.224,225

¹⁶⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.115

¹⁶⁹⁰ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.47,155,172

¹⁶⁹¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.122; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.126

¹⁶⁹² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.231

¹⁶⁹³ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1131

¹⁶⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.138

göndermiştir.¹⁶⁹⁵ İbn Haldun, Mervânîlerin yıkıldığı tarihte onlar adına vergi toplayanların Hristiyanlar olduğunu ve halkın evlerine saldırdığını nakletmektedir.¹⁶⁹⁶ Dicle Nehri üzerinde “*Maâsır*” denilen demir silsilerinin Mervânîlerin vergi almaları için oluşturdukları kontrol noktası olduğu söylenmektedir.¹⁶⁹⁷

3.2. Ticaret

Mervânî Devleti uluslararası yollar sayesinde komşuları ve uzak diyarlar ile ticari ilişkileri vardı. Mervânîler, batı tarafında Bizans ile komşu idiler. Nasrüddevle zamanında Rûhâ yüzünden kısa bir zaman diliminde ilişkilerin gerilmesinin dışında Bizanslılar ile barışçıl ilişkiler sürdü. Geniş sınırları ile aralarında önemli bir ticaret ağı bulunmaktaydı. Mervânî tarihi kayıtlarında birkaç yerde Bizans Armanosiye dinarının kullanıldığının geçmesi,¹⁶⁹⁸ iki devlet arasındaki ticari ilişkilere ve komşu devletler içerisinde Bizans’ın ticaretteki ağırlığına işaret etmektedir.

Mervânîlerin egemen olduğu coğrafyanın kuzey tarafı Bizans’ın kontrolünde olan Ermeni nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgelerdi. Bu bölgede Bizans, Ermeni prensliklerini kendi içinde eritip hâkimiyetini pekiştirme politikası güdüyordu. Mervânîlerin onlarla sınır sayılabilecek şehirleri Ahlat, Erciş ve Ermeni Senasine Krallığı’nın bulunduğu bölgeydi. Ermeni prenslikleri ile Mervânîler, Nasrüddevle döneminde hacıların yağmalanması nedeniyle savaşın eşiğine gelmiş, fakat savaşa gerek kalmadan ilişkiler normale dönmüştü. Tedbir olarak Nasrüddevle Senasine sınırında bir kale yaptırmıştır. Bu olayla birlikte yaşanan gerginliğin dışında Nasrüddevle döneminde bölgede sükûnet ortamı hâkim olmuştur.¹⁶⁹⁹

Mervânî Devleti’nin doğu kesiminde ise Ukaylîler egemendi. Nasrüddevle’nin uzun saltanatı boyunca Ukaylîler ile Nusaybin yüzünden savaş yaşanmıştı. Son dönemlerde de Süleyman b. Nasrüddevle ile aralarında ölüm hadiselerinin yaşandığı, Kürt aşiretlerinin yanında Ukaylîlerin olduğu görülmektedir.

¹⁶⁹⁵ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.115

¹⁶⁹⁶ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.417

¹⁶⁹⁷ Maasır iskele, kıyıyı dalgadan korumak için duvar veya engel anlamına gelmektedir. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük. Yûsuf, *Ed-Devletü’-d-Dûstekiye...*, c. 2, s.231-232

¹⁶⁹⁸ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.158

¹⁶⁹⁹ Bu konu hakkında bkz. İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.158; İbn Şeddad, *el-A’lakü’l-Hatîre...*, c.3/1, s.274; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.159-160

Ukaylîler, Mervânî topraklarının bir kısmına göz dikmelerine rağmen Mervânîlerle ticari ilişkileri devam etmiştir.¹⁷⁰⁰

Bir başka komşuları ise Nümeyrîlerdi. Rûhâ/Urfa olayları yüzünden karşı karşıya gelmelerine rağmen, sınırlarının güneybatı kesiminde komşu olmaları nedeniyle iki devlet arasında ticari ilişkiler mevcuttu.¹⁷⁰¹

Mervânî Devleti zamanında ticarete bariz şekilde görülen ilerleme bölgedeki devletlerle olan savaştan uzak durması, Müslüman ve Hristiyan devletlerle barışçıl politika gütmeleri sayesinde olmuştur. Bu da diğer devletlerden ticaret için gelen tüccarların zorluklarla karşılaşmayacakları, mallarının yağma ve talana uğramayacağı anlamına geliyordu. Seyahat eden kimseler ve tüccarlar için Mervânî topraklarından geçen yol tehlikesizdi.¹⁷⁰² Ülkede istikrar sağlanmış ve yolların güvenliği temin edilmişti. Başkentlerinde büyük miktarlarda mal taşıyan kervanların burada değiş tokuş yaptıkları görülmektedir.¹⁷⁰³ 399/1008-09 yılında Bağdat'tan Suriye'ye dönerken Musul-Meyyâfârikîn yolunu kullanan Ebü'l-Âlâ el-Maarî'nin bu dönemde Mervânî Devleti'nin emniyet açısından birçok devletten daha ileride olduğunu ve diğer beldelerin Mervânî beldeleri kadar güvenli olmadığını söylemesi çok önemlidir.¹⁷⁰⁴ Yumuşak karakteri ile bilinen Nasrüddevle'nin öldürmesini emrettiği iki-üç kişiden biri, yoldaki tüccarları alıkoyan ve mallarını aldıktan sonra onları katleden kişidir. Nasrüddevle, işlediği suçu gururla anlatan bu kişiye acımamış öldürülmesini emretmiştir.¹⁷⁰⁵

Nasrüddevle'nin attığı adımlar neticesinde yarattığı istikrar ve güvenli ticaret ortamı meyvelerini kısa sürede vermiştir. İbnü'l-Ezrak'ta geçen bir örnek Mervânî ülkesindeki ticaretin boyutlarını göstermektedir.

İbnü'l-Ezrak bu olayı şöyle anlatmıştır: *“Meyyâfârikîn'de İbnü'l-Bihât adında bir simsar vardı. Kendisi ileri gelen bir esnaftı. Bir gün şehre gelen bir kervan büyük miktarda pamuk ipliği getirmişti. O da bütün bu ipliği onlardan satın aldı. Aynı*

¹⁷⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.461; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.320

¹⁷⁰¹ Bu konu için bkz. İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hafîre...**, c.3/1, s.90-93

¹⁷⁰² Ripper, **Diyanet Merwanileri...**, s.503

¹⁷⁰³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.166-167; İbnü'l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.157-158; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.330; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1131

¹⁷⁰⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.222

¹⁷⁰⁵ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c1, s.1134; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.527; Muhammed b. Hilal, **Kitabü'r-Rebi'**, s.331

gün öğle vakti rastlantı olarak başka bir kervan gelerek pamuk ipliği satın almak istedi. Simsar da bütün ipliği kendilerine sattı ve parasını aldı. Bu satıştan tam 500 Armanos¹⁷⁰⁶ altını kazandı. İpliği satın almış olduğu adamların parasını da henüz ödememişti. Emir Nasrüddevle bunu duyunca adamı çağırttı. O da parayı yanına alarak Emirin huzuruna çıktı. Emir duyduğunun doğru olup olmadığını sorunca, simsar, “doğrudur” dedi ve parayı önüne koydu. Bunun üzerine Emir şöyle dedi: “Vallahi ben seni, parayı almak için çağırtmadım. Ben haberin doğru olup olmadığını ve memleketimde bir adamın bir günde gerçekten 500 altın kazanıp kazanmadığını öğrenmek için seni çağırttım.” İbnü’l-Bihât parayı kendi parasının arasına katmayacağına, Emir de bu paradan bir kuruş almayacağına yemin etti. O sırada Fetrâsâ Kalesi’ne bağlı bir köyün satılacağı haberi geldi. İbnü’l-Bihât o köyü satın aldı, Âmid’e bağlı Eğil,¹⁷⁰⁷ Yemânî ve Catere Kalelerinde bulunan askerlere vakfetti.”¹⁷⁰⁸

Aynı gün içerisinde büyük meblağlarda ticaret yapan iki kervanın Meyyâfârikîn’e gelmesi¹⁷⁰⁹ buradaki ticari hareketlilik ve ticaret hacmine işaret etmektedir. Nasrüddevle, çağırdığı tüccarın bu parayı bağışlamak istemesine karşın teklifini kabul etmemiştir. Bu parayı kabul etmemekle, ülkesinde para kazanan kişilerin kazançları ne kadar fazla olursa olsun, devletin bu parada gözü olmadığı mesajını vermiştir.

Ticaretin gelişiminin önündeki başlıca engel, ağır vergilerdi. Mervânîler ticarete sayı olarak çok ve miktar olarak ağır vergiler uygulamayarak bu engeli aşmışlardı.¹⁷¹⁰ Nasrüddevle’nin hükümdar olduğu ilk yıllarda halkı birçok ağır yükten ve vergilerden kurtardığına dair bilgiler¹⁷¹¹ onun ticari vergileri de kaldırmış veya hafifletmiş olabileceğinin bir göstergesidir.

¹⁷⁰⁶ Armanos altını Bizans’a ait bir sikkedir. Adını Bizans imparatoru Romanos’tan almıştır. Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.2, s.224

¹⁷⁰⁷ قلعة اكل Kal’atü Ekil olarak kaynaklarda geçen ve günümüzde Diyarbakır’ın ilçesi olan Eğil, Diyarbakır’ın 50 km. kadar kuzeyinde kalmaktadır. Eğil X. asrın sonlarında Mervânîlerin kontrolüne geçmiştir. Anlaşıldığı üzere burası Mervânîlerin sınır noktasıydı ve adı geçen köyler Eğil’e yakın yerlerdi. Bkz. Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.150

¹⁷⁰⁸ İbnü’l-Ezrak, **Târihü’l-Fârikî**, s.166-167; İbnü’l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.157-158; Muhammed b. Hilal, **Kitabü’r-Rebi’**, s.330; İbnü’l-Adîm, **Buğyetü’t-Taleb...**, c 1, s.1131

¹⁷⁰⁹ İbnü’l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.156

¹⁷¹⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.2, s.222

¹⁷¹¹ İbnü’l-Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, s.122

Mervânîler zamanında dış ticaret hacminin arttığında kuşku yoktur. Aynı şekilde tüketim ve diğer ülkelere gönderilmek üzere ithal edilen meblağ da artmıştır. Tüccarlar başka şehirlerden ve ülke dışından gelip burada ticaret yapıyorlardı.¹⁷¹²

Mervânî Emiri Nasrüddevle'nin kamu yararına olan projeler ağırlık verip su şebekesi, köprüler, savunma yapıları, camiler, hamamlar, hanlar ve saraylar yaptırması ticaretin gelişmesini sağlamıştır.¹⁷¹³ Köprü, han, hamam ve kervansaraylar ticaret yollarının tercihinde önemli faktörlerdendir.

Mervânî Devleti'nin kapasitesi düşünüldüğünde kaynaklarda yer bulduğu haliyle, Nasrüddevle zamanında yapılan yatırımlar, ülke ekonomisinin ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Nasrüddevle, ülkesindeki zenginliğin kaynağını korumak ve hâsıl olan zenginliği heba etmemek için planlı hareket etmiş ve gereken tedbirleri almıştır. Nasrüddevle, ülkesindeki ticaret ağının faal olması için ticaret yollarının güvenliğinin önemini farkındaydı ve ticaret kervanlarına musallat olanlara karşı tavizsizdi.¹⁷¹⁴ Bu dönemde kara ve nehir yolları Mervânî ekonomisine hayat veriyordu. Öyle ki savaş durumunda veziri halktan para toplayınca bu uygulamayı kabul etmeyip bunun ticaret mallarından alınacak pay ile tedarik edilmesini istiyordu.¹⁷¹⁵

İbnü'l-Ezrak'ın *“Nasrüddevle'nin sürdüğü saltanatı hiç kimse sürmemiş, gördüğü refah ve bolluğu hiç kimse görmemişti. Her taraftan insanlar yanına gelirdi. Onun bütün günleri bayram günleri gibi geçiyordu.”*¹⁷¹⁶ *“Nasrüddevle'nin zamanında Meyyâfârikîn gelişti. Çevreden insanlar ve tüccarlar buraya geldi. Döneminde insanlar zenginleşti, en güzel günler yaşandı”*¹⁷¹⁷ şeklindeki sözleri, büyük ölçüde Mervânî ülkesindeki ticaretten kaynaklı zenginlik ve refaha işaret etmektedir.

3.2.1. İhracat

Nasrüddevle zamanında kaynaklarda bölgedeki ticaretin mahiyeti hakkında bilgilere az rastlanmaktadır fakat bu ihracatın az olduğu anlamına gelmemektedir.

¹⁷¹² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.224

¹⁷¹³ Ripper, *Diyaibekir Merwanileri...*, s.505

¹⁷¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c1, s.1134; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.527; Muhammed b. Hilal, *Kitabü'r-Rebi'*, s. 331

¹⁷¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, c1, s.1131

¹⁷¹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.142

¹⁷¹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.166

Araştırmacılar bölgede üretilen ve ihtiyaç fazlası olan malların ihraç edildiğini söylemektedirler. Nitekim ticarete temel kural ihtiyaç fazlası ürünlerle eksikliklerin giderilmesine dayanmaktadır.

VI. asırda Âmid'den elbise ve benzeri dokuma ürünleri,¹⁷¹⁸ IX. yüzyılda Nusaybin¹⁷¹⁹ ve Âmid'den kurşun ihraç edilirdi.¹⁷²⁰ Mardin Dağı'ndan çıkarılan iyi kalitede taş kristal Cezîre, Irak ve Bizans şehirlerine satılıyordu.¹⁷²¹ Dicle yoluyla Musul'dan hububat, bal, nemeksud, kömür, yağ, peynir, helva, sumak, tohum, nar, zift, demir, kap, bıçak, ok, lezzetli balık ve zincir taşınırdı. Sincar'dan ufaltılmış badem, tohum, nar, kamış ve sumak satılırdı. Nusaybin'den fındıktan büyük olan kestane ağacı, kurutulmuş meyveler, tartılar, ilaçlar satılırdı. Rakka'dan sabun, yağ ve kalemler; Harran'dan şeker helvası, bal, arı, pamuk, tartı (mevâzîn); Cizre'den ceviz, badem, yağ, iyi atlar; Haseniye'den peynir, keklik, cevâcîq, şevârîz, kurutulmuş meyveler, kuru üzüm; Ma'lesâyâ'dan süt ürünleri, kömür, üzüm, yağ meyveler, şahdânk, kunneb, nemkesûd; Rahbe'den en iyi sefercel; Âmid'den yün elbise, Sicilya işçiliği üzere Rum küttânı ihraç edilirdi.¹⁷²²

Abdurrakib Yusuf, Mervânîlerin ihraç ettiği malları şöyle listelemektedir: *“Kurutulmuş meyveler, ceviz, badem, bitim, sumak, helva gibi ürünler ihraç edilen mallar arasındadır. Hayvanlardan ise keklik, koyun, keçi, inek, at, katır ve bunlardan elde edilen yün, deri, yağ ve peynir ihraç edilirdi. Bunların içinden Mervânîler zamanındaki kızıl yün, Mısır yününden sonra en çok itibar edilen yündü. Mazı, nar kabukları Mervânî ülkesinde çok olması nedeniyle tabaklama işleminde kullanılmak üzere dışarıya satılıyordu. Bunlara ek olarak ahşap, kömür, katran ve meyan kökü sanayi amaçlı olarak ve diğer gayelerle ihraç ediliyordu. Pamuk, ipek ve yünlü el dokumaları da ihraç ediliyordu. Bunlardan elde edilen çeşitli örtü, mendil, çarşaf ve kilimlerden altın süslemeler de vardı. Boraks, cam taşları, kurşun, arsenik, demir, bakır, kireç, Âmid surlarının taşları gibi olan bazalttan yapılan siyah değirmen taşları ihraç edilen madenlerdendi. Madenlerden masnu olan teraziler, mürekkep divitleri*

¹⁷¹⁸ Çevik, XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi, s.320

¹⁷¹⁹ Yûsuf, Ed-Devletü'd-Dûstekiye..., c.2, s.197

¹⁷²⁰ Çevik, XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi, s.320

¹⁷²¹ Yûsuf, Ed-Devletü'd-Dûstekiye..., c.2, s.197

¹⁷²² El-Makdisî, Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim, s.145

ihraç edilen mallar arasındaydı."¹⁷²³ Ayrıca Van Gölü'nde avlanan balıklar tuzlanarak Cezire, Musul, Rakka, Irak ve Harran'a ihraç ediliyordu.¹⁷²⁴

3.2.2. İthalat

Mervânî Devleti, ihtiyaç duyduğu malları İslam beldeleri, Çin, Hindistan, Bizans ve diğer devletlerden ithal ediyordu. Çin'den ipek, büyük sahanlar, kâğıt, lamba, yapışkan, mürekkep, misk, ilaç, köle ve fargand otu ithal ediliyordu. Hindistan'dan süs taşları, kaplan derisi, Sandalü'l-Ebyed denilen bir çeşit Hint ağacı, abanoz ve Hindistan cevizi ithal ediliyordu. İran'dan Fars miğferi, Şiraz mer'azı (bir çeşit yün), ibrişim, kılıç, kürk, pamuk ve köle ithalatı yapılıyordu. Hazar'dan kalkan, kask, miğfer, küçük yaşta olan köleler ve cariyeler ithal ediliyordu. Suriye'den ipekli dokumalar, zeytinyağı, şeker, cam ve sabun ithalatı yapılıyordu. Mısır'dan keten dokumalar, yünlü dokumalar yıllık olarak Mervânî Devleti'ne ulaştırılıyordu. Bizans'tan altın ve gümüş kaplar, ilaçlar, ipekli kumaşlar, beygir, cariyeler, kilitler, yün ve keten elbiseler ithal ediliyordu. Bizans Devleti'nden su mühendisleri, ziraat mühendisleri, mermer ustaları ve demirciler getirilmişti. Bizans Devleti'nden getirilen bir başka eşya ise yazı amacıyla kullanılan deridir. Tur Abidin psikoposu olarak seçilen IV. Yuhanna'nın seçilmesi ile beliren ihtiyaç nedeniyle yazı malzemeleri Malatya'dan getirilmiştir.¹⁷²⁵

Nasrüddevle zamanında Fâtımî hâkimiyetindeki Mısır'dan emirler ve ileri gelen devlet adamları için Tennis ve Dimyat'tan Tıraz denilen resmi elbiseler sipariş ediliyordu.¹⁷²⁶ Mervânî ülkesine yakın olan Rakka, Mervânîler zamanında sabunculuk merkezi idi ve burada üretilen sabunlar bölgeye ihraç edilirdi.¹⁷²⁷

3.2.3. Yollar ve Hanlar

Mervânîler uluslararası yolların kesişme noktasıyla örtüşen konumları nedeniyle zenginleşmişlerdi.¹⁷²⁸ Hâkim oldukları bölge uluslararası yollar ile yakın-

¹⁷²³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.228

¹⁷²⁴ El-Himyeri, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, s.220

¹⁷²⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s. 229; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.334; Nikitin, *El-Kürd*, s.48-49; Baskıcı, "10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler", s.133

¹⁷²⁶ Villard, "Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano", s.504-506; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.204

¹⁷²⁷ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.430; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.204

¹⁷²⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.434

uzak devletlerle bağlantılı olup ithalat ve ihracat yapıyordu. Birçok uluslararası yolun kesişim noktasında¹⁷²⁹ olma özelliği bölgeye ticari açıdan çok şey katıyordu.

Mervânî ülkesinden geçen uluslararası ticaret yollarından biri Âmid'den başlayarak ticari malların Hısn-ı Keyfâ, Ceziretü İbn Ömer, Ukaylîlerin başkenti Musul ve Abbasi hilafet merkezi Bağdat'a ulaşmasını sağlayan önemli bir yoldu. Mervânîlerden önce de nehir taşımacılığı amacıyla kullanılan bu yol,¹⁷³⁰ günümüze yakın tarihlere kadar işler haldeydi. Bölgenin sahip olduğu doğal ve masrafsız bu taşıma imkânının, zikredilen şehirlere sınırların dışından gelen malların taşınmasını kolaylaştırdığı ve Mervânîlere büyük bir gelir sağladığı anlaşılmaktadır. Bu yolun avantajından sadece Mervânîler faydalanmamış, Bizans ile Kafkasya'daki tüccarlar ve daha ötesindeki Rus, Baltık ve İskandinav ülkesi tüccarları da bu yolu hesaplayarak Mervânîlerin güneyindeki hilafet merkezi başta olmak üzere diğer bölgelere mal göndermiştir. Mervânî paralarının Ukrayna ve İskandinav bölgesinde bulunması buna işaret etmektedir.¹⁷³¹

Mervânîler zamanında Dicle Nehri de taşıma ve ticaret amacıyla kullanılmıştır. Devletin yıkılmasından sonra (1085) Mervânî hazinelerinin bir kısmı bu yolla Bağdat'a ulaştırılmıştır.¹⁷³² İbn Şeddâd bu malların suyolu ile İbn Cehîr'in Hısn-ı Keyfâ'daki oğluna gönderildiğini söylemiştir.¹⁷³³ Mervânîlerin en önemli ticaret yolu olan bu yol ile Âmid'den Irak'a odun ihraç ediliyordu. Ticaret malları içerisinde özellikle taşınması zor olan malzemeler veyahut Musul ve Bağdat'ın iklimi ve doğası nedeniyle orada bulunmayan malzemelerin nehir yardımı ile taşınması daha kolaydı. Ermeniye ve Diyâr-ı Bekr'den gelen mallar için Dicle Nehri kıyısındaki Ceziretü İbn Ömer, (Cizre) indirilip bindirilen bir liman görevi görüyordu. Bu yüzdendir ki Cezire İbn Ömer Müslümanlar arasında Bizans ve Ermenistan'a açılan kapı olarak tanımlanıyordu.¹⁷³⁴

Dicle Nehri üzerinde “maâsir” (مَاصِر) denilen, vergi toplamak için oluşturulmuş bir çeşit geçiş kontrol yapısından bahsedilmektedir. Bir tanesi Botan

¹⁷²⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.503

¹⁷³⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.230

¹⁷³¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.504

¹⁷³² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.196; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.147; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.119

¹⁷³³ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.386;

¹⁷³⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.503

Emirliği zamanında Bâfi Kalesi kıyısında yapılmıştır. İkincisi ise Cezîre şehrinde olun bu maâsırlardan kalan demir silsilesi günümüze ulaşmıştır. Bazı müsteşrikler bunun hareketli köprünün kalıntıları olduğu görüşünü ileri sürmüşlerse de, Cizre halkı, yapının maâsırdan kalma olduğunu söylemektedir. Cizre'deki maâsırın da Botan Emirliği zamanında yapıldığı söylenmektedir.¹⁷³⁵

Uluslararası ticaret yollarının kesişim noktasında olan Mervânî topraklarındaki kara yolları da önemli bir ticari işlev görüyordu. Bu yollar günümüzde de aynı şekilde varlıklarını korumaktadırlar. Bunlardan biri Âmid, Meyyâfârikîn, Hısn-ı Keyfâ Ceziretü İbn Ömer, Haseniye/Zaho, Musul ve Bağdat'a giden yoldur. Ebü'l-Âlâ el-Maarî 401/1010-1011 arasında Bağdat'tan memleketi Suriye'deki Ma'arratü'n-Numan'a giderken tahminen Musul, Haseniye, Ceziretü İbn Ömer ve Hasankeyf üzerinden Meyyâfârikîn ile Âmid'e varmıştı. Daha önceden belirtildiği gibi Ebü'l-Ala, Mervânî topraklarını kat eden Haseniye ile Âmid arasındaki yolun tehlikesiz olduğunu vurgulamıştır. Buralarda herhangi bir sorunla karşılaşmadan geceleme mümkündür. Yol üzerinde kafilelerin önünü kesen nehirler olmasına rağmen köprü, viyadük ve hanlar bulunurdu.¹⁷³⁶ Nasrüddevle bu ticaret yolu için seferber olmuş ve köprü yapımına önem vermiştir. Zira köprüler kervanların geçişi için zaruret teşkil etmektedir. Bu yolun önemi Nasrüddevle tarafından üzerinde inşa edilen iki köprüden anlaşılmaktadır. Nasrüddevle bugün Diyarbakır-Silvan arasında Köprübaşı denilen mevkide 20 gözlü, bugünkü Batman ilinin hemen kuzeyinde halk arasında Pêpira denilen 42 gözlü olduğu söylenen iki köprü yaptırmıştı.¹⁷³⁷ Buradaki köprü ve hanların sayısının fazlalığı hem bu yola yapılan yatırımı hem de yolun ticari kapasitesinin büyüklüğünü göstermektedir.

Bir başka yol ise Âmid, Mardin, Dârâ ve Nusaybin'e giden yoldur. Bu yol Meyyâfârikîn'in başkent olması nedeniyle Hamdanî ve Mervânîler zamanında Nusaybin ve Meyyâfârikîn'i birleştirdiğinden daha da önem kazanmıştır.

Nusaybin'den doğu-batı istikametinde uzanan yol en uzun ve en önemli kara ticaret yoludur, eski doğu ve batıyı birbirine bağlar. Doğu ticareti Seylan, Çin ve Hint'ten Afganistan, İran ve Irak'a, oradan Nusaybin ve Dârâ'ya, oradan bir kol

¹⁷³⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.231-232

¹⁷³⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.233; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.440

¹⁷³⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.89,142,144; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Farikî*, s.143

Suriye'nin Akdeniz kısmına, diğer kol ise Küçük Asya ve Avrupa'ya gider. Roma İmparatorluğu ile İranlılar Nusaybin ve Urfa (Ruhâ) için savaşırlardı. İpek bu yol üzerinden taşınıyordu. Nusaybin ve Dârâ, doğu ile batı arasında gümrük noktası idi çünkü Çin ipeği, güzel Seylan taşları ve diğer ticari mallar Bizans ve batıya bu yol sayesinde ulaşıyordu. Meyyâfârikîn ile Nusaybin'i birbirine bağladığından Mervânîler zamanında bu yolun önemi artmıştı.¹⁷³⁸

Âmid-Malatya yolu da ticaret açısından Diyâr-ı Bekr için önemli bir hareket noktasıydı.¹⁷³⁹ Bizans ve Mervânîler arasındaki iyi ilişkiler ve güven ortamı nedeniyle bu yol önem kazanmıştır. Âmid'e gelen mallar Musul ve Irak'a Dicle Nehri yoluyla aktarılıyordu.¹⁷⁴⁰ Âmid'in kuzeyinde olan bir yol daha vardır. Mezopotamya veya İslami Doğu'nun Bizansla kuzeydeki en önemli ticaret bağlantısını Erzurum üzerinden Karadeniz Limanı Trabzon'a ulaşan bu yol oluşturuyordu.¹⁷⁴¹ Trabzon'dan sonra mallar deniz yoluyla Konstantinopolis'e veya Dinyeper Irmağı üzerinden Kiev'e ve diğer Baltık-İskandinav ülkelerine ulaştırılıyordu.¹⁷⁴² Önemli ticaret ve seyahat yollarından biri de Âmid-Haleb yoludur. Bu yolu kullanan Nâsır-ı Hüsrev, Âmid'den sonra Harran'a ulaşmak için iki seçenek bulunduğunu belirtir. İlki gayri meskûn bir bölgeden geçen direkt bir bağlantıdır, diğeri ise çok sayıda Hristiyan yerleşiminden geçen uzunca bir yoldur. Hüsrev, engebesiz ama taşlı bir araziden geçen ikinci güzergâhı tercih etmiştir. Seyahatin bir sonraki durağı Suruç olmuş; buradan Kuzey Suriye'deki Münbiç'e, oradan da nihayet¹⁷⁴³ Halep'e ve Ma'arratü'n-Nu'man'a ulaşmıştır.¹⁷⁴⁴ Nâsır-ı Hüsrev Halep'te kaldığı süre içerisinde Diyâr-ı Bekr, Bizans, Suriye, Mısır ve Irak'tan gelen malların burada yüklenip indirildiğini, bu nedenle de bu ülkelerin tümünden gelen tüccarların şehirde bulunduğuna tanıklık etmiştir.¹⁷⁴⁵

Mervânî Devleti'ni kuzeye bağlayan Bitlis geçidinden geçen yol çok önemliydi. Ermeniye'nin ticareti bu yol ile Irak ve Musul'a ulaşıyordu. Bitlis yolunda Veysel Karani denilen yerde ikiye ayrılırdı, bunlardan bir kol batıya doğru Erzen,

¹⁷³⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.241

¹⁷³⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.447

¹⁷⁴⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.339; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.242

¹⁷⁴¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.447

¹⁷⁴² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.448

¹⁷⁴³ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.445; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.243

¹⁷⁴⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.446

¹⁷⁴⁵ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.446

Meyyâfârikîn ve Âmid'ye giderken ikinci kol ise Siirt ve Botan'dan geçerek Cizre/Ceziretü İbn Ömer şehrine ulaşıyordu.

Bitlis doğu ve batı arasında bir ticaret merkezi idi çünkü ticaret kafileleri ve doğudan gelen hacı kafileleri Bitlis'ten geçiyorlardı. Bitlis, uzunluğu 70 kilometreyi bulan stratejik bir dağ geçidinde bulunuyordu. Bu yolcular için kış ayları yoğun kar nedeniyle zor geçiyordu. Mervânîler zamanında ve diğer dönemlerde yola bakan görevliler mevcuttu, yoğun kar zamanları için yol üstünde direkler çakılmıştı. Nasrüddevle zamanında bu yoldan geçen Nâsır Hüsrev çakılı direklerin faydalarını dile getirmiştir. Hüsrev, Kasım 1046'da Ahlat'tan Bitlis'e giderken bir handa kalmıştır.¹⁷⁴⁶

Yollarda hassas noktalarda bulunan diğer hanlar gibi, bu han Mervânîlerin kontrolü altında idi ve Nasrüddevle bunlardan bazılarını inşa etmişti. Bütün hanlarda misafir odaları ve hayvanlar için ahır vardı. Devlet tarafından atanan idareciler misafirlere yemek verip hayvanlarına saman verirdi. Nasır Hüsrev'in geldiği han, Bitlis geçidinin başlangıcının doğusunda, Van Gölü'ne uzanan bir dağ yolunda Rehvâ olarak bilinen yerdedir. Burası Muş yol ayrımındadır. Mervânîler zamanında Bitlis girişinin batısında Üveysü'l-Karanî Hanı olarak bilinen bir han vardı.¹⁷⁴⁷ Bölgedeki ticaretin ehemmiyetinin farkında olan Mervânîlerin kuzeydeki Kürt komşuları da (Şeddâdiler) ticaretin gelişmesi için 418/1027-1028 yılında Aras nehri üzerinde muazzam bir köprü inşa ettiler.¹⁷⁴⁸

Diğer devletler zamanında olduğu gibi Mervânîler döneminde de ticaretin göstergelerinden biri de şehir ve kasabalardaki çarşı ve pazarlardır. Şehre bağlı kırsal kesimden, diğer şehirlerden ve ülke dışından gelen mallar bu çarşıya geliyor, satışa sunuluyordu. Genelde çarşılar, o çarşıda bulunan meslek grubu ile alakalı bir isim taşırdı, bazen bu kuralın dışına da çıkıldığı görülmektedir.¹⁷⁴⁹ Tüccarlar, dokumacılar, hayvan pazarı (Sûkü'l-Hayl), terziler, demirciler, bakırcılar, keresteciler, kömürcüler, kireççiler, inşaatçılar, doktorlar, kalıpcılar, gıdacılar, kasaplar, bezzaz denilen kumaş satıcıları, sebzeciler ve meyveciler gibi gruplar vardı. Her sınıfın ayrı bir çarşısı vardı

¹⁷⁴⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50-53; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.243; Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.503-504

¹⁷⁴⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.244

¹⁷⁴⁸ Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.439

¹⁷⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.156; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.165

ve kendi isimlerini taşıyordu.¹⁷⁵⁰ Şehirlerde genel olarak bu şekilde çoklu bir çarşı düzeninin olduğu görülmektedir.

Meyyâfârikîn'de eskiden kalma çarşılar bu dönemde de ticari hayatın merkezleri olmaya devam etmiştir. Nasrüddevle, kurduğu Nasriyye şehrinde de çarşılar yaptırmıştır.¹⁷⁵¹ Çarşı ehlinin şeyhi olan kişilerin ticaret sayesinde büyük servete sahip oldukları görülmektedir. Zahiretüddîn Çarşısı Şeyhi Abdülber, Hükümdar Ebu Ali Âmid'e girerken yüzüne altın saçıyordu.¹⁷⁵² Nasrüddevle'nin tüccarlarından kendi parasıyla 50 bin altın harcayarak kanal açtıran İbn Cerâ¹⁷⁵³ da bu çarşılarda ticaret yapan bir tüccardı.

Nasrüddevle zamanında “*simsar*” (komisyoncu) denilen bir çeşit ticaret erbabı da vardı. İbnü'l-Ezrak, İbn Cerâ¹⁷⁵⁴ ve İbnü'l-Bihât için “*tüccarlardan simsar*” tabirini kullanmıştır.¹⁷⁵⁵ İbnü'l-Bihât'ın alışverişinden anlaşıldığı üzere simsarlar ellerinde yüklü miktarda paraları bulunan, özellikle de gelip giden kervanlardan mal alıp satan ve iyi para kazanan kişilerdir. Zira İbn Cerâ'nın casusluk ithamıyla malları müsadere edildiğinde evinde 400 bin dinar bulunmuş, kumaş ve diğer eşyalar 80 bin dinar tutmuştur.¹⁷⁵⁶ Müşteri ile satıcı arasında aracılığa dayanan simsarlık sistemi ticaretin canlanmasında etkili olmuştur. Mervânîler bu sisteme önem vermiş, simsarlık esasları ile ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Simsarlardan Ebu Bekir b. Cerâ ve İbnü'l-Bihât gibileri ticaretin dışında da kadılık vb. işler yapan, hayır işleri ile uğraşan, halkını seven, halkı iyi tanıyan kişilerdi.¹⁷⁵⁷

Alışveriş yapılırken bazı ağırlık ve uzunluk ölçüleri kullanılmaktaydı. Nasrüddevle döneminde *ritil* ve *menn* ağırlık ölçüsü olarak kullanılmıştır. Ritilin tüm bölgede aynı oranda ölçüsü yoktu. Nasır Hüsrev, Ahlat'ta kullanılan ritilin 300 dirhem, Meyyâfârikîn'de kullanılan ritilin 480 dirhem olduğunu söylemektedir. Yani Ahlat ritili 480 gram iken Meyyâfârikîn ritili ise 768 gramdır.¹⁷⁵⁸ Nasrüddevle döneminin tanığı Nâsır-ı Hüsrev, Ahlat'tan çıkışında bal üretiminden bahsetmiş ve Cürre dediği

¹⁷⁵⁰ İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hafîre...*, c.3/1, c.3, s.276; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.247

¹⁷⁵¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.141

¹⁷⁵² İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.89

¹⁷⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.165

¹⁷⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.156

¹⁷⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.165-166; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.156-157

¹⁷⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.168

¹⁷⁵⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.227

¹⁷⁵⁸ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.244

kavanoz, testi anlamına gelen bir ölçü birimini kullanmıştır. Ona göre üreticiler yılda 300 veya 400 cürre bal elde ediyorlardı.¹⁷⁵⁹ Âmid şehir surlarındaki taşlardan bahseden Nâsır-ı Hüsrev her bir taşın 500 menn olduğunu söylemektedir.¹⁷⁶⁰ Nâsır-ı Hüsrev, Bitlis ve Erzen bahsinde Mervânî ülkesinde menn'in kullanıldığını söylemiştir.

Mervânîler zamanında kullanılan ağırlık ölçüleri *mikyal*, *mekik*, *kare* (kâretün) ve *cerîb*dir. Nusaybin Metropolit İlyâ, Mervânîler zamanında 396/402 tarihinde memlekette meydana gelen kıtlık sırasında buğday mikyalinin bir dirhem, 3 mekik arpanın bir dirhem, bir mikyal susamın fiyatının ise on dirhem olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁶¹ Bazı kaynaklarda ise Kâre ve Cerîb'den bahsedilmiştir.¹⁷⁶²

Bu dönemde kullanılan uzunluk ölçüsü *zira*'dır. Nâsır-ı Hüsrev, Âmid 'de surunun yüksekliğinin yirmi zira', genişliğinin on zira' ve yüz zira' olduğunu söylemektedir.¹⁷⁶³

3.3. Sanayi

Mervânîler zamanında iç talebin karşılanması amacıyla şehirdeki çarşılar da çeşitli ürünler imal ediliyordu. Her bir meslek grubunun çarşısı ayrı idi ve burada üretilen mallar iç piyasanın ihtiyacını karşılıyor ve kazanç amacıyla bir kısmı dışarıya ihraç ediliyordu.

Birkaç yıl Mervânî hâkimiyetinde kaldığı söylenen Harran ve Nusaybin'de *terazi* ve *divit* imal ediliyordu. Ayrıca Harran'da *astronomi aletleri* yapılıyordu.¹⁷⁶⁴ Demircilik, altın ve gümüş oymacılığı, altın ve gümüş kaplama maden zanaatkârlarının diğer alanlarda çalışan zanaatkârlardan daha çok olduğunu belirtilmektedir. Âmid'de kılıç, hançer, mızrak, ok ve balta gibi silah yapımı imalat alanlarında dünyada meşhur olduğunu söylemektedir.¹⁷⁶⁵ Mervânîler zamanında birçok yerde ayakkabıcılık, tabaklamacılık, dericilik ve sabunculuk¹⁷⁶⁶ mesleklerinin

¹⁷⁵⁹ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50

¹⁷⁶⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.51

¹⁷⁶¹ İliya En-Nasibi, *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, s.203; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.245

¹⁷⁶² İbnü'l-Ezrak, *Meranî Kürtleri Tarihi*, s.95,122; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.114; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.246

¹⁷⁶³ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

¹⁷⁶⁴ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.145; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.209

¹⁷⁶⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.207

¹⁷⁶⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.204

olduğu bilinmektedir. el-Cezîre bölgesinin diğer şehirlerinden Hani demir endüstrisinde ve özellikle de köprülerde kullanılan demir zinciri imalatında büyük şöhret kazanmıştı.¹⁷⁶⁷ Ahlat'ta hiçbir yerde eşine rastlanmayan kilitler ve bıçaklar imal ediliyordu.¹⁷⁶⁸ Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde mutfak eşyaları ve bakır kap kacaklar imal edilerek Musul ve Dımaşk'a ihraç ediliyordu.¹⁷⁶⁹ 1054-1055 yılında Malazgirt'in kuşatılması esnasında Tuğrul Bey, Bitlis'te büyük on beş çemberli bir mancınık getirtmiştir. Her ne kadar bu mancınık İmparator Basil zamanında yapılmış olsa da¹⁷⁷⁰ büyük bir ihtimalle mancınık burada imal edilmiştir.

Mervânîler zamanında yapılan bazı mekanik aletler de vardır. Bunlardan biri de Nasrüddevle'nin bugünkü Batman Nehri üzerine Nasriyye Sarayı'nın ihtiyaçlarını gidermek üzere suyu pompalamak için yaptırdığı su dolabıdır. Bu su ile şehrin hamam, değirmen, bahçe ve havuzlarının su ihtiyacı karşılanıyordu. Bu dolap hayvan gücü ile çevrilen çeşitten olmayıp mekanik olarak çalışmaktadır.¹⁷⁷¹

Nasrüddevle zamanında mekanik, matematik ve astronomi yönü olan Meyyâfârikîn'de yapılan *Binkâm* denilen saattir. İbnü'l-Ezrak, saatin nasıl yapıldığını ve kimin tarafından yapıldığını dile getirmemiştir.¹⁷⁷² Bu saatin 411/1023 yılında yaptırmış olması muhtemeldir çünkü Nasrüddevle 430/1037 yılına kadar Meyyâfârikîn camisini restore etmiştir. Nasrüddevle'nin bu saat için kendi malından para sarf ettiği nakledilmektedir. Bu da saatin sıradan bir saat değil de, binkâm türünde, oda büyüklüğünde Ayasofya'da bulunan saat cinsinden olduğunu göstermektedir.¹⁷⁷³ Basri Konyar, 1907 yılına kadar var olan ve Ermenilerin yıktıkları 12 pencereci saatin de Mervânîlere ait olabileceğini söylemektedir.¹⁷⁷⁴

Mervânîler zamanında *sabunculuk* bir meslek olarak sürdürülüyordu. Halen bile bölgede özellikle de Botan'da sabunculuk yoğun bir şekilde yapılır. Kürtler yeşil ağaç habbesinden (Qızwan Ağacı/Fıstık Ağacı) eski dönemden beri bıtım sabunu

¹⁷⁶⁷ Bakır, "Geç Ortaçağlarda El-Cezire Bölgesinde Dokuma ve Madencilik Endüstrisindeki Kapasitesini Yükselten Faktörler", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul 2006, s.103

¹⁷⁶⁸ Abdulhalik Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi**, Belleten <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lxi-sayi-232-yil-1997-aralik/>, 34, s.567

¹⁷⁶⁹ Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", s.569

¹⁷⁷⁰ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.101

¹⁷⁷¹ İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn Kürtleri Tarihi**, s.141; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.209

¹⁷⁷² İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn Kürtleri Tarihi**, s.143

¹⁷⁷³ İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn Kürtleri Tarihi**, s.141; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.211

¹⁷⁷⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.216, 217

yapmasını öğrenmişlerdir. Rakka'nın Mervânîler zamanında sabunculuk merkezi olduğu ve burada büyük miktarda sabun ihraç edildiğini daha önce söylemiştik.¹⁷⁷⁵ 890 yılında vefat eden İbn Şihne'ye göre de Haleb'den Diyâr-ı Bekr'e sabun ihraç ediliyordu.¹⁷⁷⁶

Nasır-ı Hüsrev, Mervânî Devleti'nden geçerken Bitlis yakınlarında ahşaptan katran ürettiklerini, bunu dışarıya ihraç ettiklerini, katranı tıbbi ve çeşitli başka amaçlar için kullandıklarını söyler.¹⁷⁷⁷ Musul'a bir günlük mesafedeki bir mevkiye topraktan katran fışkırdığı bu katranın tüm ülkeye dağıtıldığı, hastalıklarına şifa arayan insanların bu kaynakların başına geldiği söylenmektedir. Eskiden katran, öksürük ve difterinin ilacı olarak görülse de en önemli işlevi gemilerin katranlanmasıydı.¹⁷⁷⁸

Diyâr-ı Bekr'de bağcılık da gelişmişti. Meyyâfârikîn, Ahlat ve Bitlis gibi kentlerde bol ürün yetiştirilirdi. Bazı bölgeler şarap satışı konusunda meşhurdur. Âmid yakınlarında Kıtırbıl kasabası ve Siirt'teki Deyrû Ahvişa Manastırı bunlar arasındaydı.¹⁷⁷⁹ Hamdanîler Nusaybin'de üretilen şaraptan 358/968-69 yılında 5 bin dinar vergi tahsil etmişlerdir. Tûr Abidin'deki üzümlerden de şarap yapılıyordu.¹⁷⁸⁰ Hamdullah Müstevfî, Nusaybin'de üzüm yetiştirildiğini ve bundan şarap imal edildiğini, şaraplarının lezzetli olduğunu söylemektedir.¹⁷⁸¹ Mervânî Sarayı'nda bulunan kap-kacaklar arasında şarap kâseleri olduğundan da bahsedilir.¹⁷⁸² Eczacı ve Doktor İbn Dînâr, şifa olarak Dînârî şurubunu icat etmiş ve şurubu doktorlar eliyle civar bölgelere yayılmıştır. XIII. asra kadar bu şurubun kullanıldığı tabip ve tarihçi İbn Ebi Usaybia tarafından yazılmaktadır. İbn Dînâr, şarabı 20 küsur maddeden imal etmiş, çeşitli hastalıklara deva olarak kullanmıştır.¹⁷⁸³

Nusaybin yöresinde bolca yetiştirilen güllerin özellikle beyaz güllerin gerek koku gerek nefasette bir benzerinin daha bulunmadığı belirtilmektedir.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁷⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.204

¹⁷⁷⁶ İbn Şühbe, *Tabakatü's-Şafîye*, s. 254

¹⁷⁷⁷ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.51

¹⁷⁷⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.426

¹⁷⁷⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.531

¹⁷⁸⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.202

¹⁷⁸¹ Hamdullah Müstevfî, *Nûzhetü'l-Külûb*, s.160,161

¹⁷⁸² Sibî İbnü'l-Cevzi her birinin bir miskalden ağır olduğunu söylemektedir. Bkz. *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.427

¹⁷⁸³ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtü'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.329; Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.163; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.311

¹⁷⁸⁴ Hamdullah Müstevfî, *Nûzhetü'l-Külûb*, s.160,161; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.283; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.322

Nusaybin'deki gül imalatı Halep'in el-Bâb kentine intikal etmiştir çünkü İbn Şihne el-Bâb'da nitelikli gül suyundan tıp ile değişik alanlarda kullanılan ve Nusaybin Gülleri Suyu denilen imalatın olduğunu zikretmektedir.¹⁷⁸⁵ İmal edilen gül suyu dış devletlere ihraç edilmiştir.¹⁷⁸⁶ İbn Batuta, Nusaybin'de imal edilen gül suyunun hoş kokusundan övgülerle söz etmektedir.¹⁷⁸⁷

Van Gölü civarında öteden beri balıklar tuzlanıp kurutulurdu. Gölde “*tarîh*” *طريخ* denilen bir balık türü avlanırdı. Kurutulması için ciddi bir ihtimam gösterilirdi, çünkü bu onların rızık kaynağıydı.¹⁷⁸⁸ Yerlilerin avladıkları balıkları Şam, Irak, İran ve Afganistan'a satarlardı. Yakut el-Hamevî, Van Gölü balıklarını Belh'te gördüğünü ve Gazne'de mevcut olduğunu duyduğunu, Kazvinî de Hindistan'a ulaştığını söyler. Makdisî bu balıkları Ermeniyeye ithalat ürünleri arasında sayar. Bu sanatın Musul'dan geldiğini çünkü M.Ö. 2000 yılı ortasında bu sanatın Irak'ta mevcut olduğunu söyler.¹⁷⁸⁹

El-Makdisî, Dicle suyu ile Musul'a iyi cins balık taşındığını nakletmektedir.¹⁷⁹⁰ Bir başka rivayette Ermeni bölgesinde balıkların çok olduğu¹⁷⁹¹ ve Erciş Gölü diye tabir edilen yerden diğer bölgelere balık götürüldüğü anlatılmaktadır.¹⁷⁹² Himyerî Van Gölü'nde *tarîh* denilen küçük balığın tuzlanarak Cezire, Musul, Rakka, Irak ve Harran'a taşındığını belirtmektedir.¹⁷⁹³

İslam dünyasında demire nazaran bakır boldu ve hemen her ülkede bakır ocakları bulunmaktaydı. Ermenistan, Cibal, Horasan ve daha başka yerlerde bakır madenlerinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. Diyâr-ı Bekr, ilkçağlardan beri zengin bakır ve demir madeni yataklarıyla bilinen bir bölgedir. Bugünkü Diyarbakır'da Ergani'deki *bakır ocağı* şöhret kazanmıştı. İmâdiye ve Zaho dağlarında bakır ocaklarının kalıntıları vardır. Zaho'nun kuzey doğusunda bulunan Keşan'da da ocak

¹⁷⁸⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.201

¹⁷⁸⁶ El-Karşî, *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, s.111; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.334

¹⁷⁸⁷ İbn Batuta, *Rihletü İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr*, c.1, s.246; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.430

¹⁷⁸⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.205; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.430-431

¹⁷⁸⁹ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.2, s.381

¹⁷⁹⁰ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.145

¹⁷⁹¹ El-Karşî, *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, s.111

¹⁷⁹² El-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafiya*, s.171

¹⁷⁹³ El-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, s.220

vardı ve buraların tümü Mervânî Devleti kontrolünde idi. İbnü'l-Esîr'in zikrettiği üzere Âmid'in kuzeyinde Zü'l-Karneyn Kalesi yakınlarında bir bakır ocağı vardır.¹⁷⁹⁴

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Satıdmâ Nehri (Batman Çayı) kıyısında 423/1031 yılında yaptırdığı Nasriyye Sarayı üzerinde isminin yazılı olduğu bir bakır kapıdan bahsetmektedir.¹⁷⁹⁵ Nasır-ı Hüsrev'in 1046 yılında Ahlat ticaretinde kullanıldığını söylediği mütedavil bakır paralar belki de Mervânî madenlerinden üretilmişti.¹⁷⁹⁶

Siirt'te bakır kap kakaklar,¹⁷⁹⁷ Âmid'e 50 km. yakın olan Câyûnû bölgesi sakinlerinin ürettiği bakır edevatlar,¹⁷⁹⁸ Ergani'de de üretilip Musul ve Dimeşk'e ihraç edilen kap kakakların olduğu zikredilmektedir.¹⁷⁹⁹ İbnü'l-Esir'e göre, Ermeniyye bölgesinin bakır ihtiyacı buradan karşılanmaktadır.¹⁸⁰⁰

İbnü'l-Ezrak bir keresinde (544/1149) Musul'da bulunma sebebini Hüsameddin Timutaş'ın hizmetinde demir satmak olarak açıklamaktadır.¹⁸⁰¹ Evliya Çelebi, Âmid şehrinin demir zanaatı ile meşhur olduğunu ve burada çeşitli silahların üretildiğini nakletmektedir.¹⁸⁰² Nâsır Hüsrev, Meyyâfârikîn'den geçerken Âmid Kilisesi'ndeki kapının örülü demir bir kapı olduğunu söyler.¹⁸⁰³ XI. yüzyılda Meyyâfârikîn'in şehre giriş kapısı demirdendi. Amid'in şehir surlarındaki Dicle, Ermen, Rum ve Tepe kapıları da demirden yapılmıştı.¹⁸⁰⁴

Diyâr-ı Bekr'deki demir cevherinin merkezi, Meyyâfârikîn'in kuzeydoğusunda kalan Hani kentiydi. Burada çıkarılan cevher tüm ülkelere ihraç

¹⁷⁹⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.196

¹⁷⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarkin Kürtleri Tarihi*, s.138, 141; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.229-230

¹⁷⁹⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.50; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.332-333

¹⁷⁹⁷ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.329

¹⁷⁹⁸ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.229-230

¹⁷⁹⁹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.330,335; Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi*, s.569

¹⁸⁰⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.328

¹⁸⁰¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.330

¹⁸⁰² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.207

¹⁸⁰³ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s. 229-230

¹⁸⁰⁴ Bakır, "Geç Ortaçağlarda El-Cezire Bölgesinde Dokuma ve Madencilik Endüstrisindeki Kapasitesini Yükselten Faktörler", s.103

ediliyordu.¹⁸⁰⁵ Mervânî ticaret alanında demir Âmid,¹⁸⁰⁶ Hani¹⁸⁰⁷ ve Tel Fâfân yakınındaki Çoğan dağından demir madeni çıkarılıyordu.¹⁸⁰⁸

Mardin ve Nusaybin’de cam üretmeye yarayan çok kaliteli kayalar vardı ve bunların ihracatı yapılıyordu.¹⁸⁰⁹ Cezire’de üretilen, Louvre Müzesinde muhafaza edilen XII. ila XIII. yüzyılda yapılmış vazo benzeri seramik nesnelerden bir tanesi Mervânîlerden sonraki dönemden kalmıştır. Bu bölgenin seramik üretimi için en dikkate değer merkezleri X. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Fırat kıyısındaki Rakka ve X. yüzyıl ile XII. yüzyıl boyunca Ermeni kenti Dvin olmuştur.¹⁸¹⁰

Mervânî ülkesinin doğu bölgesinde boya sanayisi yapılmıştır. Kürtler diğer milletler gibi bölgede bol olarak görülen zaferan bitkisiyle elbiseleri sarıya boyarlardı.¹⁸¹¹ Tarihi malumatlar zaferan bitkisinin asıl vatanının bu bölge olduğunu ortaya koymaktadır. Miladi 10. asırda Şam ve İran’da zaferan boya işlemi için ekilirdi. Boyama işleminde nar kabukları, ekin sapları, ağaçlar ve meyan kökü kullanırlardı.¹⁸¹² Ayrıca yine boya maddesinde kullanılan zac taşı Doğu Anadolu’da çıkarılıyor,¹⁸¹³ boya malzemeleri ihraç ediliyordu.¹⁸¹⁴ Bizans İmparatorluğunun da bazı boyaları ihraç ettiği bilinmektedir.¹⁸¹⁵

Mervânî şehirlerinde bulunan sur ve kalelerin varlığı, bu surların tamir ve tadilatının devamlı yapılıyor olması taş işçiliği ve oymacılığı konusunda yeterli bir kanıttır. Dünyada benzeri az olan Âmid surları, İbn Dimne zamanında yükseltilmişti.¹⁸¹⁶ Bâd’dan sonraki dönemde Mervânî hükümdarları surlarda büyük onarımlar yapmışlardır. Bu da o dönemde gelişmiş bir taş işçiliğinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Nasrüddevle döneminde Âmid’de İbn Dimne’nin yaptırdığı saray ile Meyyâfârikîn’de yaptırılan yeni saray ve Nasriyye şehrinin yapımı büyük bir

¹⁸⁰⁵ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü’t-Takâsim fi Ma’rifeti’l-Akâlim*, s.145; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.327

¹⁸⁰⁶ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.320

¹⁸⁰⁷ Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, s.535-536

¹⁸⁰⁸ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.327

¹⁸⁰⁹ El-İdrisî, *Nüzhetü’l-Müşak fi İhtirâki’l-Afâk*, c.2, s.662; Ebü’l-Fidâ, *Takvîmü’l-Büldân*, s.279

¹⁸¹⁰ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.427; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.330

¹⁸¹¹ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.203

¹⁸¹² Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.204

¹⁸¹³ Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, s.553

¹⁸¹⁴ Nikitin, *El-Kürd*, s.48-49

¹⁸¹⁵ Baskıcı, “10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu’sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler”, s.133

¹⁸¹⁶ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.96

ustalık ile işgücü gerekiyordu ve Mervânî Devleti'nin bu kabiliyete sahip olduğu görülmektedir. Bunun dışında da çeşitli yapılar inşa edilmiştir.

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'de hükümdar olduğunda yaptırdığı sarayı en güzel şekilde süslediğini, duvar ve tavanlarına altın nakışlar işlettiğini ve böylece görülmemiş bir saray vücuda getirdiğini söylemektedir.¹⁸¹⁷ Nasrüddevle, döneminde sarayın duvar ve tavanlarına yapılan altın işlemler ve benzeri aktiviteler de şehirde mevcut bulunan sanayiye dayalı işleme ve süsleme gibi faaliyet alanlarına işaret etmektedir.¹⁸¹⁸

Mervânîlerden önce sikke basımı teknolojisinin bölgede gelişmiş olduğu görülmektedir. 354/965 yılında Hamdânî Emiri Seyfüddevle, oğlunu ve kızını evlendirdiğinde Meyyâfârikîn'de otuz, yirmi ve onluk dinarlar halinde 700 bin dinar darbedip halka dağıtmıştı. Bu da şehirde çok güçlü bir para basma mekanizması olduğunu göstermektedir.¹⁸¹⁹ Günümüze kalmış sikkelerden Nasrüddevle zamanında birçok Mervânî şehirde sikkelerin basıldığı darphanelerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Mervânîlerin sikke basımı konusunda zamanına göre gelişmiş bir altyapıya sahip olduklarını göstermektedir.

Diyâr-ı Bekr bölgesinde imalat sanayinin ağırlıklı kesimini dokuma imalatı meydana getirmektedir. Bunun en önemli sebebi ise Diyâr-ı Bekr bölgesinin, dokuma sanayisine uygun keçi ve koyunyünlerinden meydana gelen hayvansal ürünler ile safran, keten ve pamuk gibi sanayi bitkileri açısından son derece zengin bir potansiyele sahip olmasıdır.¹⁸²⁰ Dokuma sektörünün İslami dönemle birlikte artarak devam ettiği¹⁸²¹ ve diğer alanlar için motor görevi gördüğü bilinmektedir.¹⁸²² Meyyâfârikîn'in çarşaf,¹⁸²³ ipek örtü, şal ve benzeri ürünleri meşhurdur.¹⁸²⁴ Meyyâfârikîn'de yünden imal edilen değişik ürünler, kaliteleriyle nam salmıştı.¹⁸²⁵ Kentte üretilen battaniye, örtü veya sabaniyat adı verilen çok çeşitli yün mamullerinin

¹⁸¹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118

¹⁸¹⁸ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.227-228

¹⁸¹⁹ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.229-230

¹⁸²⁰ Ripper, *Diyaarbekir Merwanileri...*, s.503; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.320,323

¹⁸²¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.320

¹⁸²² Ripper, *Diyaarbekir Merwanileri...*, s.13-14

¹⁸²³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.201; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.326

¹⁸²⁴ Ripper, *Diyaarbekir Merwanileri...*, s.13,14,503; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.201

¹⁸²⁵ Ripper, *Diyaarbekir Merwanileri...*, s.503

kalitesi hiçbir yerdekiyle karşılaştırılmazdı.¹⁸²⁶ Şehirdeki Becziler Çarşısı, dokumacılık sektörünün gelişmişlik düzeyini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.¹⁸²⁷

Âmid keten bezi üretiimin merkeziydi.¹⁸²⁸ Âmid'den elbise ve benzeri dokuma ürünleri,¹⁸²⁹ pamuklu¹⁸³⁰ ve yünlü kumaşlar ile Sicilya 'da üretilen türden Roma ketenine benzer keten kumaşlar imal edildiğini belirtmektedir.¹⁸³¹ El işçiliği ile yapılan pamuk dokuma, yün dokuma, bazıları altın oyalı olan lüks örtüler, çarşafklar, mendil ve şal üretilirdi. Âmid'in örtüleri kaliteliydi. Bazı örtüler altın iplerle işlenir bazıları da altın iplerle yapılırdı. Bu işlemeli giysiler ülke dışına ihraç edilirdi.¹⁸³² Dokumanın Âmid'deki tarihi eskidir ve önemli bir merkezdir. İpek dokuması Cezire'den İran'a intikal etmiştir.¹⁸³³ Cahız, Âmid'den işlenmiş kumaş, mendil, yumuşak divan örtüsü, yünden tayalise (yeşil örtü) gibi ürünlerin dışarıya satıldığını söylemektedir.¹⁸³⁴ Âmid şehri, yün astarlar, Muş elbiseleri, yünlü elbiseler, bunlarla beraber halı, kilim ve çadır imalatıyla meşhur olmuştur. Bunlar içerisinde şehirde üretilen ve Âmid'i adı verilen elbiselik kumaşların özel bir yeri vardır. Bunlardan imal edilen elbiseler en gözde hediyeler arasındadır.¹⁸³⁵

Nusaybin en kaliteli ve en meşhur örtü çeşitleri ile meşhur olmuştur.¹⁸³⁶ Bazı zanaatlarla meşhur olan şehirlerden biri de Erzen'dir. Erzen' de diğer beldelere ihraç edilmekte olan muhtelif dokunuş ve kalitede peştemaller, şallar, başörtüleri, sarıklar, astar ve giysiler imal edilmiştir.¹⁸³⁷ Mardin'de üretilen mensucat¹⁸³⁸ diğer beldelere ihraç edilirdi. İbn Batuta'nın kaydettiğine göre Mardin'de keçi kılından mer'az denilen

¹⁸²⁶ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.531

¹⁸²⁷ El-İdrisî, *Nüzhëtü'l-Müştak fî İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.825; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.230-231; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.82; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.201; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.326

¹⁸²⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.13,14,503

¹⁸²⁹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.320

¹⁸³⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.324

¹⁸³¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.320

¹⁸³² El-Cahız, *Kitabü't-Tabsîre bi't-Ticare*, Baskı, Seyyid Hasanî Abdülvahap et-Tunusî (Tashih ve Talik), *Da rü'l-Kütübî'l-Mısriye*, Mısır 1935, s.31; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.324

¹⁸³³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.200

¹⁸³⁴ El-Cahız, *Kitabü't-Tabsîre bi't-Ticare*, s.31

¹⁸³⁵ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.324

¹⁸³⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.201

¹⁸³⁷ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.325

¹⁸³⁸ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.324; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.202

dokuma türü imal edilirdi. Kürtler bundan geleneksel kıyafetlerini yaparlardı. Buradan da Mervânîler zamanında mevcut olan geleneksel Kürt kıyafetlerinin yapıldığı sonucuna ulaşılabilir.¹⁸³⁹

Mardin bol ve kaliteli pamukların yetiştirildiği bir yörenin merkezinde yer almaktadır.¹⁸⁴⁰ Bazı kaynaklarda Mardin beyaz dokuması denilen, ham katı pamuktan oluşan ve Kürtlerin Câv dedikleri dokumadan bahsedilmektedir. Bu ham maddenin en fazla üretildiği yer Mardin ve ona tabi olan Îstel, Kercevs, (Gercüş) ve Hasankeyf'tir. Burada 20. asrın ortalarına kadar Botan gibi diğer mıntıkalara ihraç edilirdi. Pamuklu câv üretimi bölgede çok eski olup Mervânîler zamanında faal bir imalattı.¹⁸⁴¹

Van Gölü kıyısındaki Ahlat şehri de Cibap¹⁸⁴² denilen tekstil ürünü yaygındı. Nitekim Mervânî dönemi şairlerinden biri olan Şair Emir Hüseyin b. Davud el-Beşnevî el-Fenekî, Ahlat cibaplarından bahsetmiştir. Ahlat, Mervânîlerin kurulduğu Miladi X. asırda¹⁸⁴³ çok miktarda pamuğu Habur'daki kasabalar ve Re'sü'l-Ayn'dan ithal eder, bunu dokuma alanı ve diğer alanlarda kullanırdı.¹⁸⁴⁴

Mervânî hudutları içerisinde emirliğin kuzeyindeki dağlık kısımlarda yer alan geniş otlaklar binek ve küçükbaş hayvanlarının Diyâr-ı Bekr ve Van Gölü bölgesinin aranılan ihraç mallarından olmasını sağlıyordu.¹⁸⁴⁵ Pamuklu dokumaların üretimi Diyar-ı Mudar'da Mervânîlerin başlıca pamuk tarlalarının bulunduğu yerde de yaygındı.¹⁸⁴⁶

Bölgedeki tekstil imalatına küçükbaş hayvancılık ve pamuk yetiştiriciliği kaynaklık ediyordu. Koyun yetiştiriciliğinin yaygın olması da yün kumaşların üretilmesiyle yakından ilgiliydi.¹⁸⁴⁷ Bölgede "Kaz" denilen ipekten yapılan dokumalar vardı. Bunlara kaz elbiseler, yün elbiseler ve keten elbiseler denirdi.¹⁸⁴⁸

¹⁸³⁹ İbn Batuta, **Rihlet-ü İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr**, c.1, s.247; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.202; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.324-325

¹⁸⁴⁰ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.325

¹⁸⁴¹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.202; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.324-325

¹⁸⁴² Cübbenin çoğuludur. Bkz. el-Me'anî elektronik sözlük.

¹⁸⁴³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.202

¹⁸⁴⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.203

¹⁸⁴⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.531

¹⁸⁴⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.503

¹⁸⁴⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.503

¹⁸⁴⁸ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.201

Bölgedeki tekstil üretimine rağmen dışarıdan elbise ithal edildiği de görülmektedir. Mervânîlerde Tıraz denilen hükümdarın giydiği özel elbiseler Mısır'ın Tennis ve Dimyat şehirlerinden ithal ediliyordu.¹⁸⁴⁹

Mervânî bölgesi ve yakın kesimlerde çıkarılan madenler de ülke sanayisine belli bir katkı sunmuştur. Bu madenler ve çıkarıldıkları bölgeler şunlardır: Yukarı Mezopotamya'da ev yapımı için tuğla, çakıl, dökme toprak, alçı, kireç taşı ve özellikle Âmid'de siyah bazalt taşı, Azerbaycan ve Malatya'da suları tuğla veya benzer sertlikte inşaatta kullanılan taş plakların katılaşması için kullanılan kaynaklar,¹⁸⁵⁰ Van Gölü'nün etrafında çıkarılıp Irak ve diğer yerlere taşınan boraks, yine Van Gölü'ne yakın yerlerde çıkarılıp her tarafa dağıtılan sarı ve kırmızı arsenik,¹⁸⁵¹ Ermeniy'e de civa, asit ve kurşun,¹⁸⁵² Duhok, Zaho mıntıkları ve Cudi dağında Bâzeher taşı,¹⁸⁵³ Nusaybin'den kurşun,¹⁸⁵⁴ Ermeniy'e de Van Gölü'nün kuzey doğusunda (Bâtenûs بآتنوس) denilen Bâcenisîyâ'da (بآجنسآ) X. asırda birçok tıbbi bitki, bakır ve magnezyum ve tuz çıkarılıyordu.¹⁸⁵⁵

Orta Çağ'da yazılan bir takım belgelerde topraktan çıkan kimi maddelere mucizevi anlamlar yüklenmiştir: Örneğin Âmid'de bulunduğu belirtilen bir dağda, kayalara sürttürülen demirin manyetik etkiye maruz kaldığı ama kayanın kendisinin manyetik olmadığı aktarılmıştır. Ermenistan'da ise içinde zehirli demir olan bir kuyu vardır. Bununla yaralanan bir hayvanın anında öldüğü söylenir. Nusaybin'deki bir kaynak için de içinden beyaz kirecin fişkırdığı anlatılmaktadır.¹⁸⁵⁶

İslam dünyasında kurşun boldu. Kurşun yapılarda taşları tutturma, camilerin kubbelerini örtme, boru ve oluk yapmakta yararlanılırdı.¹⁸⁵⁷ Cıva Bamyân (Cibal), Şiz (Azerbaycan), Doğu Anadolu, Tiflis ve başka yerlerde çıkarılıyordu.¹⁸⁵⁸ Sarı zırmık Ganzak, Van Gölü ve Azerbaycan'ın Şiz şehrinde bulunuyordu.¹⁸⁵⁹ Van Gölü'nün etrafında ekmek parlatmakta kullanılan boraks Irak ve diğer yerlere taşınır, buraya

¹⁸⁴⁹ De Villard, "Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano", s.13-14; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.27

¹⁸⁵⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.427

¹⁸⁵¹ El-Himyârî, **Er-Ravdü'l-Mî'târ fi Haberî'l-Aktâr**, s.220

¹⁸⁵² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.196

¹⁸⁵³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.196

¹⁸⁵⁴ El-Cahîz, **Kitabü't-Tabsîre bi't-Ticare**, s.32

¹⁸⁵⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.197

¹⁸⁵⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.425

¹⁸⁵⁷ Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", s.535-537

¹⁸⁵⁸ Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", s.546

¹⁸⁵⁹ Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", s.548

yakın yerlerde sarı ve kırmızı arsenik çıkarılır ve bütün ülkelere dağıtılırdı.¹⁸⁶⁰ Doğu Anadolu’da çıkarılan bir başka maden ise Antimuan idi. Ayrıca yine boya maddesinde kullanılan za’c taşı Doğu Anadolu’da çıkarılıyordu.¹⁸⁶¹

Ortaçağ’da el-Cezire bölgesi demir endüstrisinde önemli bir yere sahipti. Burada demir kapı, pencere ve tartı aletleri yapılmaktaydı. 1174’te Halife yaptığı köprünün zincirini Hani’den 1500 dinar altına satın almıştı.¹⁸⁶² Zozan’da yani Botan Nehri’nin menbaında, eski zamanlarda gümüş çıkarılırdı. Demir ve bakır ocaklarının bulunduğu bölgelerde gümüş çıkarılırdı.¹⁸⁶³

3.4. Tarım ve Hayvancılık

Mervânîlerin hâkim oldukları ve genel olarak Diyâr-ı Bekr olarak ifade edilebilecek bölge, tarıma elverişli alanların çok olduğu Dicle ve Fırat Nehirleri ile akan suları bulunan bir alandır. Bereketli Hilal olarak tabir edilen ve insanlığın eski yerleşim yerlerinden biri olan bölgede devletin sahip olduğu tarıma elverişli alanlar kendine yetebilecek miktardaydı. Dört mevsimin yaşandığı Diyâr-ı Bekr birçok meyve, sebze ve tahıl yetiştiriciliğine müsait bir iklime sahiptir. Bölgenin doğası, hayvancılık yapılmasına uygun olup bu faaliyet o dönemden günümüze kadar süregelmiştir.

Bölgede Mervânîler öncesinde tarım faaliyetlerinden maksimum oranda verim alınabilmesi için tedbirler alınmıştır. Bu amaçla zirai üretim alanında toprağın tarıma elverişli hale getirilmesi için Emevi ve Abbasiler zamanında çiftlikler kurulmuş ve sulama kanalları açılmıştır. Hamdaniler zamanında da bu çabalar çerçevesinde pirinç ve pamuk ekiminin başlandığı görülmektedir.¹⁸⁶⁴

Mervânîler öncesinde zirai açıdan çiftçiler kötü durumda idiler. Ardarda yapılan Bizans seferleri sonucunda özellikle de Âmid, Meyyâfârikîn, Erzen (Garzân) ve Mardin bölgesinde çiftçilerin öldürülmeleri ve sürülmeleri, ziraî alanların telef olmasına sebep olmuştur. Bu vaziyetin ortaya çıkmasında Hamdanîlerin kötü siyasetleri etkili olmuş, çiftçilerden fahiş oranlarda vergi alınmış, onlara destek

¹⁸⁶⁰ El-Himyerî, **Er-Ravdü’l-Mi’târ fi Haberi’l-Aktâr**, s.220; Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, s.548

¹⁸⁶¹ Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, s.552-553

¹⁸⁶² Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, s.568

¹⁸⁶³ Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.2, s.199-200

¹⁸⁶⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.427

olunmamış ve çiftçilerin mahsulden aldıkları oran yarı yarıya hatta beşte bir olarak belirlenmiştir. Hamdaniler zamanında Cezire, ağır vergilerle kasvet içerisinde olmuştur.¹⁸⁶⁵ Mervânîlerin hemen öncesinde 368-372 yılları arasında bölgeye hükmeden Büveyhîler, Hamdanîlerin izinden gitmiş, onların döneminde de bölgede zirai bir gerileme ve çöküş yaşamış, çiftçiler üzerindeki vergi ve haraç miktarları Hamdanîler döneminde olduğu gibi kalmış ve bu durum tarımı olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁶⁶

Nasrüddevle zamanında genel olarak barış ortamının egemen olması çiftçileri de rahatlatmış ve tarım sağlıklı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Fakat Nasrüddevle'nin son zamanlarında başlayıp devam eden Türkmen akınları Diyâr-ı Bekr bölgesini tarımsal açıdan olumsuz etkilemiştir. Göçebelerin sık sık gerçekleştirdikleri akınların tarım ürünlerinin büyük şehirlere ulaşmasını ve ticareti büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.¹⁸⁶⁷

Mervânîler zamanında arpa, mercimek, nohut ve diğerleri, meyve ağaçları, sebze ziraati büyük ilerleme sağlamıştır. Bu da dışarıda ve içeride sağlanan istikrar siyaseti sayesinde olmuştur. Haraç miktarı ve zirai toprak vergisinin miktarı hakkında delil olmamasına rağmen daha önceden çiftçilere uygulanan ağır vergiler çiftçilere yüklenmemiştir.¹⁸⁶⁸

Askerlik teşkilatı bölümünde değinildiği gibi tarım arazileri ikta olarak dağıtılmıştı. Bu sistemin bir amacı savaş zamanlarında hazineden para harcamadan savaşa hazır asker temin etmek iken diğer bir amacı da ülkenin tüm tarım arazilerinin değerlendirilmesi idi. Başarılı bir şekilde uygulanmış olan bu sistemle devlet aynı zamanda tarım arazilerini kontrol edip kayıt altına almış oluyordu. Mümeahhidüdevle zamanında Hetah Şervîn'e,¹⁸⁶⁹ Nizamüddin zamanında Erzen Nasrüddevle'nin kızı Emire Zübeyde'nin eşi Emir Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Şibl b. İbrahim'e,¹⁸⁷⁰ Nizamüddin tarafından Bitlis Mervânî ailesine mensup olan Emir Hibetullah b. Mûsik b. Muhammed b. Kek'e ikta olarak verilmiştir.¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.180

¹⁸⁶⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.181

¹⁸⁶⁷ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.409-410

¹⁸⁶⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.182

¹⁸⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.101

¹⁸⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.168

¹⁸⁷¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.168,225

Bazı işaretler ve olaylardan yola çıkarak her şehirde devlete ait tahıl ve yiyecek ambarlarının olduğu sonucuna ulaşabilmekteyiz. Ambarlardaki stoklar büyük bir ihtimalle kıtlık ve savaş durumları için tedbir olarak tutuluyordu. 1010'daki Mümehhidüddeve suikastından sonra Meyyâfârikîn yaklaşık bir yıl kuşatma altında kalmıştı. Önceki dönemlerde buna benzer durumlar yaşanıyordu ve çok uzun süre şehirler kuşatma altında kalıyordu. Şehri kuşatanlar kalelerine sığınmış insanların yiyecek stoklarının bitmesini ve böylelikle teslim olmalarını beklemişlerdi. Şehri düşman taarruzlarından korumak için surlarla çevirenler, kuşatma esnasında uzun süre halka yetecek yiyecek stoklarını hazırlamayı da düşünmüştür. Nasrüddevle'nin Erzen'de Hoca Ebü'l-Kasım ile devleti geri almaya giriştikleri ilk zamanlarda burada toplanan çok sayıda kişiye yetecek kadar malın dağıtılması,¹⁸⁷² kıtlık nedeniyle yerleşim yerlerine sığınan kuşlara yem verebilecek tahıl ambarlarının bulunması, sistemli bir hazırlığın ve buna uygun altyapının varlığını göstermektedir.¹⁸⁷³

Mervanîlerin buğday, arpa ve diğer hububat tarımının yapıldığı verimli ovaları vardır. Âmid, Hani, Lice, Meyyâfârikîn Ovaları, Beşiri, Erzen, Siirt Ovası, Tanza'nın doğusundaki ova, Dicle ve Cudi Dağı arasındaki Karda Ovası yani Silopi Ovası, Habur önünden Duhok'a kadar olan Bâhderâ Ovası bunlardandır. Dicle'nin batısındaki ovalar ise Urfa, Mardin, Re'sül-Ayn yani 300 suyun menbaı olan Serêkanîyê, Mardin ve Nusaybin Ovaları, Kamışlo'daki bazı ovalar, Derik'in güneyine kadar olan Bazebdâ'ya tabi olan Suriye Malikiyesi, buranın içinde yer alan Cezire ve İdil (Hezex), Bazebdâ'nın batı tarafı olan Tûr Abidin'deki Cebeli İlem, Kuzey tarafı bu bölge içerisinde kalan ovalardır. Bu ovalar volkanik ovalar olmaları nedeniyle verimlidirler. Ahlat, Malazgirt ve Muş Ovaları da verimliliği ile bilinen ovalardır. Bunların hepsi yağmur suları ile sulanmaktadır. İklimi ve dağlara yakın olması nedeniyle yeterli derecede yağmur almaktadırlar. Buradan çeşmeler ve nehirler doğmaktadır. Urfa'da Belîh Nehri, Habur, Re'sü'l-Ayn, Habur'a dökülen Çağcağ denilen Nusaybin'deki Hermâs Nehri, Bazebdâ'ki Saklân bunlardandır.¹⁸⁷⁴

Dicle'nin doğusundaki en önemli nehirler Hani'den gelen Âmid'nin doğusundaki Anbâr (Hev Nehri), Satidma (Batman) Nehri, Sarbat (Erzen) Nehri,

¹⁸⁷² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.95

¹⁸⁷³ Ez-Zehebî, *Târihü'l-İslam...*, c.10, s.35; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.16, s.71; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784

¹⁸⁷⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.184

Rezm (Botan) Nehri'dir. Rûsor Nehri, Fındık'ın güney doğusundaki Beynât (Bâînâsâ), Fenek Nehri, Cezire şehrinde Dicle'ye dökülen Bûrî (Bûyâr) Nehri, Kardâ yani Silopi'nin batısındaki ovada olan Dûşâ Nehri denilen Nîrdûş Nehri, Heyzel ve Habur nehirleri de Dicle'nin doğu nehirleri olarak bilinirler.¹⁸⁷⁵

Harran, Re'sü'l-Ayn, Mardin, Erzen ve Van Gölü'nün kuzeyinde tahıl ekimi yapılıyordu; Nusaybin'de üretilen arpa ve buğdayın kalitesi iyiydi. Tarımsal üretimin verimli olduğu bölgeler Mervânî Emirliği'nin daha ziyade güney kısımlarıydı.¹⁸⁷⁶ İbn Havkal, Nusaybin'de Balûsâ suyunun bostan ve tarlaları beslediğini, burada sulu ve susuz çok sayıda arazinin olduğunu, Nusaybin'in arpa ve buğdayı ve bol ürünlerinin olduğunu söylemiştir.¹⁸⁷⁷ İlîyâ en-Nasibî, 396/1005-1006 yılına ait bilgilerde, Âmid çevresinde de buğday, arpa ve susamdan alınan yüksek randımanlardan bahsetmektedir.¹⁸⁷⁸ Âmid taşlı bir arazide yer almasına rağmen kentin biraz uzağındaki tarlalarda iri taneli arpa ve buğday yetiştiriliyordu.¹⁸⁷⁹ Bazen yaşanan kıtlıklar nedeniyle zor zamanlar yaşandığı ve dışarıdan buğday ithal edildiği görülmektedir. Bizans İmparatorluğu, 1037 yılında Anadolu'daki kıtlık yüzünden, Yunanistan'dan 100 bin madios (yaklaşık 650 ton) buğday getirtmişti.¹⁸⁸⁰

Mervânî coğrafyasında tarımı yapılan sanayi bitkileri içerisinde pamuk çokça zikredilir. Geleneksel olarak tahıl ekimi yaptıkları arazilerde Hamdanîler tarafından açılan pamuk tarlaları, tarımsal üretim açısından büyük önem arz ediyordu; Diyâr-ı Mudar'ın kuzeyi, Nusaybin'de Hermâs kıyısı, Bâzebdâ, Kardâ, Mecdel, Arâbân, Harran, Re'sü'l-Ayn, Erzen ve Van Gölü'nün kuzeyindeki bölgelerde pamuk tarlaları yer alıyordu.¹⁸⁸¹ Ahlat şehrinin büyük miktarda pamuğu Habur'dan ithal ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁸² Kurutularak satılan üzümünden ayrıca şarap imal ediliyordu.¹⁸⁸³

¹⁸⁷⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.183

¹⁸⁷⁶ İbn Havkal, **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.427

¹⁸⁷⁷ İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.140

¹⁸⁷⁸ İbn Havkal, **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, s.56

¹⁸⁷⁹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.427, 530

¹⁸⁸⁰ Baskıcı, "10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadoluşunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler", s.136

¹⁸⁸¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.502, 531; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.187-188

¹⁸⁸² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.188

¹⁸⁸³ Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü'l-Külûb**, s.160,161; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, s.283; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.322

Mervânîlerin başşehri olan Meyyâfârikîn'in arazi haritasına bakıldığında şehrin kuzey tarafının dağlarla çevrili olduğu, güney kesiminin ise tarıma elverişli arazilerden oluştuğu görülmektedir. Meyyâfârikîn ile Âmid arasında kalan büyük alanın tümü yine aynı şekildedir. Meyyâfârikîn şehri, devrin bütün kaynaklarınca açık bir şekilde anlatılan yüzlerce bostanı, sayısız su kaynakları, envai çeşit meyvenin yetiştirildiği bahçeleri, geniş ve bereketli üzüm bağları, mısır, pamuk ve pirinç tarlalarıyla meşhurdur.¹⁸⁸⁴

Dicle'nin kenarında kurulan Âmid şehri bu nehrin bereketinden zirai anlamda istifade etmiştir. Nehir yönünden şehrin etrafı kent surları gibi geniş bahçelerle onu çevreliyordu. 7000 yıllık olduğu söylenen ve *Hevsel bahçeleri*¹⁸⁸⁵ olarak adlandırılan bahçeler ile Âmid surları, 2015 yılında, UNESCO tarafından, *Dünya Kültür Mirası* listesine alınmıştır.¹⁸⁸⁶ Şehri kuşatan bahçeler, Âmid halkının sebze ve meyve ihtiyacını karşılamıştır.

Mardin bölgesi, hem toprak yapısı¹⁸⁸⁷ hem de dağlık arazileri¹⁸⁸⁸ nedeniyle tarıma elverişli olmayan bir yapıdadır. İlin batı,¹⁸⁸⁹ güney ve kuzeyinde bulunan verimli arazilerde tarım faaliyetleri yürütülüyordu.¹⁸⁹⁰ Himyerî burada bağların mevcut olduğu haberini vermektedir.¹⁸⁹¹ İbn Şeddâd, şehrin kuzeyinde bostan ve ağaçlarla çevrili olup bağlarla mamur olan Vadiyü'r-Ricle ve doğu tarafında Aynü't-Tûte üzerinde köşk ve bostanların olduğunu ve burasının Firdevs mevkiî olarak adlandırıldığını söylemektedir.¹⁸⁹²

Bölgede zeytin, özellikle şehrin güney kesiminde olmak üzere arpa ve buğday gibi tahıllar ile mısır, mercimek, susam ve pirinç gibi hububat çeşitleri, dokuma sanayinin hammaddesi olan pamuk ve keten, zengin meyve bahçeleriyle meşhur olan

¹⁸⁸⁴ El-İstahrî, *Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik*, s.188; En-Nasibî, *Kitabu Suretü'l-Ard*, s.224; El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.140; El-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, s.567; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.304-305

¹⁸⁸⁵ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44403/diyarbakir-kalesi-ve-hevsel-bahceleri-diyarbakir.html> (Erişim Tarihi: 26.10.2018)

¹⁸⁸⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/1488> (Erişim Tarihi: 26.10.2018)

¹⁸⁸⁷ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 301

¹⁸⁸⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.25

¹⁸⁸⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.25

¹⁸⁹⁰ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.301

¹⁸⁹¹ El-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, s.230

¹⁸⁹² İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, Mektebetü's-Şamile, c.1, s.199

yörede başta, farklı türlerde yetiştirilen üzüm olmak üzere nar, erik, ceviz, badem, elma, armut, kiraz ve kayısı yetiştirilmektedir.¹⁸⁹³

Himyerî'nin ovalık dediği Erzen¹⁸⁹⁴ hakkında Nâsır-ı Hüsrev, buranın güzel ve mamur bir şehir olduğunu, akan nehirlerle, bostanlara ve ağaçlara sahip olduğunu söylemektedir. Ayrıca burada yetişen yıllık yaklaşık iki yüz menn üzümün bir dinara satıldığını ve bu üzümün رز ارمانوس (Ruzz-ı Armanos) olarak isimlendirildiğini söylemektedir.¹⁸⁹⁵

Hısn Keyfa da Mardin gibi dağlık bir bölgede olup, zirai üretim yapabilecek geniş ve uygun alanlara sahip değildir. Ziraat daha çok şehrin dışındaki ekime uygun alanlarda yapılmaktadır. Şehirdeki zirai üretimi, kıyıda başlayıp, Dicle'nin akış istikametine doğru nehrin sağında ve solunda uzanan geniş ve bereketli topraklarda yürütülmektedir. Bu arazilerin bilhassa Dicle'nin sol kıyısında kalan kesimi tahıl ve hububat üretimi için oldukça elverişli düzlüklerden meydana gelmektedir. İbn Şeddad, da bu duruma dikkat çekerek, Hısn Keyfa' da hububatın, arpa ve buğdayın ekildiği geniş tarlalarının olduğunu ve halkın senelik geçimini bu yolla temin ettiğini söylemektedir. Ayrıca şehrin kuzeydoğusunda ve Dicle'nin sağ kıyısında kalan arazilerde bilhassa bağ, bahçe ve bostan ziraatı için oldukça elverişlidir. Zira bu bölge aynı zamanda doğusundan gelen su kaynaklarıyla da beslenmektedir. Nitekim İbn Şeddad'ın Hısn Keyfa'nın, geniş üzüm bağlarına ve sayısız bostanlara sahip olduğuna ilişkin kaydı bunu doğrular niteliktedir.¹⁸⁹⁶

Nusaybin'in suyu çok olup¹⁸⁹⁷ Balûsâ denilen dağın bir bölümünden gelir, burası da bölgenin en güzel yeridir. Bu su oradaki bostan ve tarlalarını sulamaktadır.¹⁸⁹⁸ Balûsâ suyunun dışında Nusaybin'in dış kesiminde çok sayıda bostan ve suları vardır.¹⁸⁹⁹ Eskiden beri bol ve ucuz meyveleriyle bilinir.¹⁹⁰⁰ Bol ürünleri arasında arpa ve buğday olup sulu ve susuz çok miktarda tarlaları

¹⁸⁹³ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.302-303

¹⁸⁹⁴ El-Himyerî, **Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberî'l-Aktâr**, s.26

¹⁸⁹⁵ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.51; Men, emnân iki rıtlı anlamına gelen bir ölçü birimidir. Bkz. Tevakkü elektronik sözlük.

¹⁸⁹⁶ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.305

¹⁸⁹⁷ Şerîf El-İdrisî, **Nüzhâtü'l-Müştak fi İftirak'l-Âfâk**, s.661

¹⁸⁹⁸ El-İstahrî, **Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik**, s.73

¹⁸⁹⁹ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.288

¹⁹⁰⁰ İbn Havkal, **Kitabu Suretü'l-Ard**, s.211; El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.140

mevcuttur.¹⁹⁰¹ Havası güzel olan bu şehirde gül¹⁹⁰² ve lezzetli şarapların yapıldığı üzüm¹⁹⁰³ yetiştirilmektedir.

Cizre (Ceziretü İbn Ömer) suları,¹⁹⁰⁴ nehirleri, ağaçları,¹⁹⁰⁵ meyveleri, verimli toprakları olan küçük bir şehirdir.¹⁹⁰⁶ Dicle, şehri hilal gibi Cizre'yi kuşatır.¹⁹⁰⁷ Etrafi sularla çevrili olması nedeniyle buraya Cezire (ada) denilmiştir.¹⁹⁰⁸ Orada daimi ticaret ağı vardı, Musul'a yüklü bineklerle bal, eritilmiş yağ, helva, peynir, ceviz, badem, fındık, kuru üzüm, incir ve diğer şeyler götürürdü. İmar, güvenlik, bolluk ve verimlik açısından bölgenin en güzel yeridir.¹⁹⁰⁹ Tarlaları ve orada çalışan çiftçileri vardır.¹⁹¹⁰ Burada güzel bir taam olan ve bademe benzeyen bir semere yetişir.¹⁹¹¹

Ermeniy'e Van Gölü'nün kenarındaki Ahlat¹⁹¹² havası ılık, bostanları çok ve lezzetli meyveleri olan bir şehirdir.¹⁹¹³ Makdisî, Rehhab bölgesi başlığı altında şunları söylemektedir: *“Bu bölgede meyve ve üzüm çoktur. Buranın en güzel şehirleri Mûkân, Hılât ve Irak'a benzeyen Tebriz'dir. Fiyatlar orada düşer, ağaçlar sıklaşır ve arasından nehirler geçer. Dağlarında bal bulunur ve vadilerinde koyunlar yaşar.”*¹⁹¹⁴ Yakût el-Hamevî, Ahlat'ın birçok güzelliklere, olgun meyvelere sahip meşhur ve mamur bir şehir olduğunu söylemektedir.¹⁹¹⁵ Ebü'l-Fida, şiddetli soğuğu ve bostanlarının çokluğundan bahsetmektedir.¹⁹¹⁶ Kazvinî, nimet ve semerelere sahip olduğunu, tatlı suları ve çokça ağaçlarının olduğunu belirtmektedir.¹⁹¹⁷

Bitlis, derin bir vadide olup iki nehir üzerine akmaktadır ve şehirde birleşirler.¹⁹¹⁸ Yakût el-Hamevî'ye göre Ermeniy'e, Hılât'a yakın bostanları çok

¹⁹⁰¹ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.143

¹⁹⁰² Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Külûb*, s.125

¹⁹⁰³ Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Külûb*, s.160,161

¹⁹⁰⁴ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.139; El-İstahrî, *Kitab-ı El-Mesâlik El-Memâlik*, s.75

¹⁹⁰⁵ El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İftiraki'l-Âfâk*, s.664; İbn Havkal, *Kitabu Suretü'l-Ard*, s.224; İbn Havkal, *The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century*, s.57

¹⁹⁰⁶ İbn Havkal, *Kitab-ı Suretü'l-Ard*, s.225

¹⁹⁰⁷ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hafîre...*, c.3/1, s.213

¹⁹⁰⁸ İbn Batuta, *Rihletü İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr*, c.1 s.245

¹⁹⁰⁹ İbn Havkal, *Kitab-ı Suretü'l-Ard*, s.225

¹⁹¹⁰ Yakût El-Hamevî, *El-Hazel ve'd-Dâl beyne'd-Devri ve'd-Dâratı ve'd-Dîre*, c.1 s.282

¹⁹¹¹ El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.372

¹⁹¹² Bkz. Dehhoda, Elektronik sözlük.

¹⁹¹³ Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Külûb*, s.154

¹⁹¹⁴ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.373

¹⁹¹⁵ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, c.2, s.380

¹⁹¹⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.395

¹⁹¹⁷ El-Kazvinî, *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s.524; İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Büldân*, s.591

¹⁹¹⁸ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.377

olan bir şehirdir. Elmaları¹⁹¹⁹ cömertliğe, bolluğa ve ucuzluğa darb-ı mesel olmuştur. Birçok beldeye satılır.¹⁹²⁰ Bol meyveleri ve temiz suları vardır.¹⁹²¹ Soğuk olup kışın kar fazla olduğundan¹⁹²² tarıma çok elverişli değildir.

Mervânîler Dönemi’de Diyâr-ı Bekr bölgesinde sumak, nar,¹⁹²³ ceviz,¹⁹²⁴ dut,¹⁹²⁵ değişik türde üzüm, armut, şeftali, kayısı, nar, kestane, fındık, keşmiş üzümü, zeytin, elma ve ayva gibi çeşitli meyvelerin ziraati yapılıyordu.¹⁹²⁶ Meyve ziraati Diyâr-ı Bekr bölgesinin birçok yerinde hatta tümünde¹⁹²⁷ büyük miktarlarda yapılıyordu.¹⁹²⁸ Meyveler kurutularak¹⁹²⁹ ve yaş olarak başka bölgelere nakledilerek satılıyordu.¹⁹³⁰

Hizan ve Nusaybin’de kestane, Hizan’da fındık,¹⁹³¹ Nusaybin’de dut,¹⁹³² Hizan’da keşmiş üzümü,¹⁹³³ Nusaybin ve Mardin’de zeytin,¹⁹³⁴ Ahlat ve Van Gölü sahili ile Van ve Edremit bölgesinde Hılatî denilen ve Şam’da bile görülen elma¹⁹³⁵ ziraati yapıldığını bilmekteyiz.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre en fazla tarımı yapılan meyve üzümdür. Mervânî ülkesinin bağcılığın hemen her tarafında yaygındı. Bağcılığın yapıldığı en önemli bölgeler, dağlık yerlerdi.¹⁹³⁶ En çok üzüm yetiştirilen yerler şunlardır: Meyyâfârikîn,¹⁹³⁷ Ceziretü İbn Ömer, Ahlat, Bitlis,¹⁹³⁸ Nusaybin,¹⁹³⁹ Dicle’nin batısı ve Mardin’in doğusunda kalan Tûr Abidîn bölgesi, Botan mıntıkası, Şîrvân, Hizan,

¹⁹¹⁹ Yakût el-Hamevî, **Mü’cemü’l-Büldan**, c.1, s.358

¹⁹²⁰ Yakût el-Hamevî, **Mü’cemü’l-Büldan**, c.1, s.359

¹⁹²¹ Yakût el-Hamevî, **Mü’cemü’l-Büldan**, c.2, s.381

¹⁹²² Ebü’l-Fidâ, **Takvîmü’l-Büldân**, s.395

¹⁹²³ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü’t-Takâsim fi Ma’rifeti’l-Akâlim**, s.145

¹⁹²⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s. 428

¹⁹²⁵ İbn İbri, **Tarihü’z-Zaman**, s.108

¹⁹²⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.189

¹⁹²⁷ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s. 334; Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.189

¹⁹²⁸ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.334

¹⁹²⁹ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü’t-Takâsim fi Ma’rifeti’l-Akâlim**, s.145; Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.225

¹⁹³⁰ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü’t-Takâsim fi Ma’rifeti’l-Akâlim**, s.145

¹⁹³¹ Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.190

¹⁹³² İbn İbri, **Tarihü’z-Zaman**, s.108

¹⁹³³ Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.191

¹⁹³⁴ İbn İbri, **Tarihü’z-Zaman**, s.108

¹⁹³⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.191-192

¹⁹³⁶ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.502

¹⁹³⁷ İbnü’l-Ezrak, **Târihü’l-Fârikî**, s.225; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.428,530

¹⁹³⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.428,530

¹⁹³⁹ İbn İbri, **Tarihü’z-Zaman**, s.108; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.428

Hani bölgesi, Lice, Kulp, Bitlis, Zaho,¹⁹⁴⁰ Âmid yakınlarında Kıtırbıl Kasabası ve Siirt'teki Deyrû Ahvişa Manastırı.¹⁹⁴¹

Diyâr-ı Bekr çok eskiden beri soğan, sarımsak, pırasa, kabak, karpuz, havuç gibi sebzelerin ziraatinin yapıldığı bir yerdir. Salatalığın tarımı sonradan yapılmaya başlanmıştır. Burada ekilen karpuzun bazen ağırlığı onlarca kilogram tutuyordu.¹⁹⁴² İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn civarında tüm meyve, sebze ve bakliyatın yetiştiğini söylemektedir.¹⁹⁴³

Bölge sakinlerinin bir kısmı şehirlerde, önemli bir kısmı ise kırsal alanda yaşıyordu. Şehirde yaşayanlar genel anlamda ticaretle uğraşırken köylerde yaşayanlar tarım ve hayvancılık ile uğraşıyordu. Diyâr-ı Bekr bölgesinde büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvancılığı yapılıyordu. Kırsal alanda yaşayanların geçim kaynağı tarım ve hayvancılık idi. Sahip oldukları sığır, koyun, keçi ve deve gibi hayvanların eti, sütü ve derisinden faydalanıyorlardı. Ayrıca at, katır ve eşek gibi hayvanları binek hayvanı olarak ve yük taşıma işinde kullanıyorlardı. Hayvancılık Mervânî ülkesindeki ekonomiye önemli ölçüde katkıda bulunuyordu. Urfalı Mateos'un " ... *bütün bu bölge, kadın ve erkek sayısız halkla dolu idi ve oranın koyun sürüleri dalgalanan bir deniz gibi her tarafı kaplamış bulunuyordu ...*"¹⁹⁴⁴ sözlerinden Diyâr-ı Bekr'in bazı bölgelerinde yoğun bir şekilde hayvancılık faaliyetleri yürütüldüğü ve bunun ekonomiye büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır.

Binek hayvanları denilen eşek, at, katır ve deve gibi hayvanların yanında; eti, sütü, yünü, derisi, yumurtası nedeniyle beslenen küçükbaş, büyükbaş ve kümes hayvancılığı faaliyetleri bölgede yürütülüyordu. Direkt olarak bu faaliyetler kaynaklarda pek zikredilmemişse de çeşitli konular anlatılırken bölgedeki evcil hayvanlardan bahsedilmiştir.

Mervânîler öncesinde Müslümanlar kuzey ülkelerinden tilki, samur, kunduz, sincap, kakım, sansar, gelincik ve tavşan kürkleri ithal ediyorlardı. Bunun dışında balık tutkalı, balık dişi, kunduz hayâsı, keçi, koyun, keçi ve inek derisi, ithal ediliyordu.¹⁹⁴⁵

¹⁹⁴⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.189

¹⁹⁴¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.530

¹⁹⁴² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.192

¹⁹⁴³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.225

¹⁹⁴⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.125; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.318

¹⁹⁴⁵ Meyyâfârikîn şehrinin kurucusu tabip Marûsa, Konstantin'den koyunları için bir çiftlik yapmasını istemişti. Bu da eski zamanlarda bile buralarda hayvancılığın temel geçim kaynaklarından biri

Mervânî Devleti'nin kurucusu Bâd bir rivayete göre çoban idi ve etrafındakilere koyun ziyafeti veriyordu.¹⁹⁴⁶ Mervânî yurduna sığınan Vezir Mağribî'nin giydiği kıyafetler koyun yünündendi.¹⁹⁴⁷ 1062 yılında Ehnug'un, 5000 askerle beraber Âmid mıntıkasında Kürtler üzerine yaptığı seferde, koyun ve davarlardan büyük miktarda ganimet elde ettiği nakledilmektedir.¹⁹⁴⁸

İthal edilen mallar arsında da koyun, keçi ve inek derisi ithal yer almakta,¹⁹⁴⁹ koyun, keçi, inek, at, katır ve bunların yün, deri, yağ ve peynirleri de ihraç edilmekteydi.¹⁹⁵⁰ Bölgedeki halkın çok eski dönemlerden beri büyükbaş hayvanlardan koyun, inek ve keçi gibi hayvanları köpekten önce beslemişlerdir.¹⁹⁵¹ Bölgede yoğun olarak hayvancılık yapıldığını gösteren bir başka veri ise Konstantiniye'nin, bölgeden 1,5 milyon koyun ve inek ithal ettiğine dair rivayettir.¹⁹⁵²

Bölgede, at ve katır sayıları, mallarını nakletme ve binek hayvanı olarak kullanılmaları nedeniyle çoktu. Cizre yani Botan mıntıkası koyun, keçi, inek, at, katır ve eşek gibi hayvanların sayısı bakımından Meyyâfârikîn ve Erzen'den daha ilerdeydi. Cezîre'nin atlarının en iyi atları idi, Meyyâfârikîn'de surların dışında, kible tarafında Sûkü'l-Hayl denen, at alım satımına has bir Pazar yeri vardı.¹⁹⁵³

Makdisî, Ahlat'ın da içinde bulunduğu Rehhâb bölgesinden bahsederken dağlarında bal bulunduğunu ve vadilerinde koyunların otlatıldığını söylemektedir.¹⁹⁵⁴ İbn Havkal, Cezire'de Rebia ve Mudar'dan koyun ve biraz deve besleyen ve çoğu köylerde meskûn olan kabileler olduğunu söylemektedir.¹⁹⁵⁵ Nümeyrî Bedevilerinin lideri 427/1035-1036 yılında müttefiki Mervânî Emiri'ne zaferini muştulamak için düşmanlarının kelleleri ile yüklü 160 deveyi Âmid'e göndermişti.¹⁹⁵⁶ Nasrüddevle'nin tahta geçtiği tören esnasında gelen Bizans elçisi ona uzun boylu atlar, develer

olduğunu göstermektedir. İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.262; El-Herevî, *El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât*, s.59

¹⁹⁴⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.42 dipnotu

¹⁹⁴⁷ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb...*, c.6, s.2551

¹⁹⁴⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.117; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.318

¹⁹⁴⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.452

¹⁹⁵⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.228; Nikitin, *El-Kürd*, s.48-49

¹⁹⁵¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.192

¹⁹⁵² Nikitin, *El-Kürd*, s.48-49

¹⁹⁵³ İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

¹⁹⁵⁴ El-Makdisî, *Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, s.373

¹⁹⁵⁵ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s.155

¹⁹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.7, s.776; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.260; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.86-87

göndermişti.¹⁹⁵⁷ Re'sü'l-Ayn'da Bizans'a karşı seferler yapan ve Nasrüddevle'nin hapsedtiği Asfer et-Tağlibî deve çobanıydı.¹⁹⁵⁸ 1038'deki Urfa kuşatmasında Arap Emiri yanında 500 deve ile buraya gelmişti.¹⁹⁵⁹ Âmid hâkimi olan İbn Dimne rivayete göre ata bindiği zaman arkasında 70 deve ile beraber yürüyordu.¹⁹⁶⁰ İbn Cehîr, Âmid'e geldiğinde Nasrüddevle onu davet ettiğinde Kadı İbn Bağl ona gerektiği kadar at ve deve vermişti.¹⁹⁶¹ Nizamüddîn'in 455/1063 yılında İbn Cehîr ile beraber develer göndermişti.¹⁹⁶² Emir Ebu Ali Hasan b. Mervan, 384/994-95 yılında Kurban Bayramı'nı kutlamak için başkent sakinleri ile şehir dışına çıkınca deveye binerek çıkmıştı.¹⁹⁶³

Gürcü Liparit'in bırakılmasından sonra Konstantiniye'den Tuğrul Bey'e beş yüz at, üç yüz Mısır cahşı, gözleri beyaz ve boynuzları siyah olan bin keçi gönderilmişti.¹⁹⁶⁴ Abul Farac ise Tuğrul Bey'e 500 at, 300 mısır eşeği, siyah gözlü ve boynuzlu olup merkep büyüklüğünde bin keçi gönderildiğini söylemektedir.¹⁹⁶⁵

Bölgede eski zamanlardan beri beslenen hayvanlardan biri de keçidir.¹⁹⁶⁶ Meyyâfârikîn surlarında bulunan saadet ve keder kapısındaki figürlerden birinde kafasında keçi taşıyan biri resmedilmiştir.¹⁹⁶⁷ Mervânî ülkesine ithal edilen mallar arasında keçiler de vardır.¹⁹⁶⁸ Aynı şekilde ihraç edilen listede keçi¹⁹⁶⁹ ve keçi kılı¹⁹⁷⁰ mevcuttur. Burada yapılan ekonomik faaliyetlerden biri keçi kılından yapılan dokumalar ve keçiden elde edilen sahtiyan derisidir.¹⁹⁷¹ Türkmenlerin bölgeye gelmesinden sonra keçi kılı üretiminde büyük artış olmuş ve bölgedeki keçi kılı

¹⁹⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.119

¹⁹⁵⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.63,64; Zehebi, **Tarihü'l-İslam...**, c.29, s.334; Abû'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, c.1, s.303-304

¹⁹⁵⁹ Skylitzes, **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, s.380; Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstoriön Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, s.45

¹⁹⁶⁰ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.187-188

¹⁹⁶¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.147

¹⁹⁶² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.169-170; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.370

¹⁹⁶³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.194

¹⁹⁶⁴ İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.120; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.10, s.58; Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.111

¹⁹⁶⁵ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.305

¹⁹⁶⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.192

¹⁹⁶⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.479

¹⁹⁶⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.452

¹⁹⁶⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.228

¹⁹⁷⁰ Nikitin, **El-Kürd**, s.48-49

¹⁹⁷¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.435-436

dokuma endüstrisi gelişmiştir.¹⁹⁷² Mervânî ülkesinde yararlanılan ceylanların yanı sıra dağ keçileri de vardı.¹⁹⁷³

Nasrüddevle'nin amcazadesi Marzubân'ın hizmetçiyi dövdüğü olayda Nasrüddevle'nin katıra binerek saraydan çıktığı görülmektedir.¹⁹⁷⁴ Ebül Farac, Bizans İmparatoru'nun Tuğrul Bey'e gönderdikleri arasında mal yüklü 10 katır olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷⁵ Nasrüddevle'nin çocukları Nizamüddîn ile Said arasındaki taht çekişmesinde Nizâmülmülk, Said'i bir katıra bindirip Heyac'a göndermiş ve onu tutuklattırması.¹⁹⁷⁶ İhraç edilen mallar arasında katırlar¹⁹⁷⁷ sayılırken ülke dışında bölgeden ithal edilen katırların rağbet gördüğü söylenmektedir.¹⁹⁷⁸ Katırlar, bölgede çok olduğunu iyi katırların Zozan ve Ermeniy'e den getirilip Irak, Şam, Horasan ve diğer yerlere götürülürdü.¹⁹⁷⁹ Hasankale Savaşı'nda elde edilen ganimetler arasında çok sayıda hayvanın yanı sıra katırlar da bulunmaktaydı.¹⁹⁸⁰

İnek, bölgede çok eski tarihten beri beslenmekteydi.¹⁹⁸¹ İthal edilen hayvanlar listesinde olduğu gibi¹⁹⁸² ihraç edilen listede de ineğin olduğu görülmektedir.¹⁹⁸³ Vezirlerden İbn Cehîr'in vezirlik yaptığı dönemde her gün bir inek kesip etini sadaka olarak verdiği söylenmektedir.¹⁹⁸⁴

Kazvinî, Ceziretü İbn Ömer'de yazın ve kışın oradan ayrılmayan Sığırık Kuşları'nın yaşadığını söylemektedir.¹⁹⁸⁵

Bölgenin her tarafında büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanları yetiştiriliyor olması süt, peynir, yoğurt, yumurta ve tereyağı gibi hayvansal ürünlerin ticaretinin yapıldığını göstermektedir.

¹⁹⁷² Bakır, "Geç Ortaçağlarda El-Cezire Bölgesinde Dokuma ve Madencilik Endüstrisindeki Kapasitesini Yükselten Faktörler" s.107

¹⁹⁷³ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.153

¹⁹⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.147

¹⁹⁷⁵ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.304

¹⁹⁷⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.256

¹⁹⁷⁷ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.228

¹⁹⁷⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.430

¹⁹⁷⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.193

¹⁹⁸⁰ İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.69; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26-27, s.163,164.

¹⁹⁸¹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.192

¹⁹⁸² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.453

¹⁹⁸³ Nikitin, **El-Kürd**, s.48-49; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.228

¹⁹⁸⁴ Nahçivânî, **Tecârübü's-Selef Der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzera-yı İşân**, s.257

¹⁹⁸⁵ El-Kazvinî, **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**, s.372

Arılar, yüksek yerlerde, mağaraların çok olduğu bölgelerde fazla miktarda bulunuyordu. Asırlar boyunca kovanlarını ağaç gövdelerinde ve taş oyuklarında yapıyorlardı. Evcil arıların sayısı daha sonra arttı. Kürtler çok miktarda bal üreterek ihraç ediyorlardı. Mervânîler zamanında bal, bol ve ucuz idi.¹⁹⁸⁶ Nâsır Hüsrev, Bitlis'ten geçerken tek bir adamın yılda 300 bazen de 400 çömlek (cer/cür) bal ürettiğini söyler. 100 men bal bir dinara satılıyordu.¹⁹⁸⁷ O dönem Harran ve Ceziretü İbn Ömer'de bol miktarda bal üretildiğini,¹⁹⁸⁸ Hılât'ın bulunduğu bölgedeki dağlarda bal bulunduğunu biliyoruz.¹⁹⁸⁹ Mervânî ülkesinin birçok yerinde üretildiği anlaşılan bal, ihraç edilirdi.¹⁹⁹⁰ Ceziretü İbn Ömer,¹⁹⁹¹ Meyyâfârikîn bölgesi ve Erzen'de üretilen bal ve benzeri şeylerle yüklü ticaret kervanları buradan Musul'a ulaşırlardı.¹⁹⁹² Ayrıca Dicle yoluyla Musul'a bal taşındığı da kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁹⁹³

3.5. İmar Faaliyetleri

Nasrüddevle öncesinde Mervânî hükümdarları zamanında da çeşitli imar faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Fakat Nasrüddevle'den önce kaynaklara az sayıda bilgi yansımıştır. Devletin kurulduğu ilk dönemlerde yaşanan mücadeleler bunda etkili olmuş olmalıdır. Bâd b. Dûstek zamanında Meyyâfârikîn Valisi olan kardeşi Ebü'l-Fevârîs döneminde Meyyâfârikîn surlarının tamir edildiği görülmektedir.¹⁹⁹⁴ Mümeħhidüddeve zamanında ise Mervânîlere vergi ödeyen Âmid hâkimi İbn Dimne'nin Dicle'ye bakan yerde saray ve surlarda Dicle'ye açılan bir kapı yaptırdığı, ardından büyük paralar harcayarak surları bir boy yükselttiği söylenmektedir.¹⁹⁹⁵ Meyyâfârikîn'deki surlarda ise Mümeħhidüddeve'nin iç tarafta 22 yerde ve iç tarafta ise birkaç yerde isminin olduğu İbnü'l-Ezrak tarafından zikredilmektedir.¹⁹⁹⁶

¹⁹⁸⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.194,226

¹⁹⁸⁷ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.50; Tuncel, "Bitlis", **DİA**, TDV, Ankara 1992, c.6, s.225-226

¹⁹⁸⁸ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.145; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.428

¹⁹⁸⁹ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.373

¹⁹⁹⁰ Nikitin, **El-Kürd**, s.48-49

¹⁹⁹¹ İbn Havkal, **Kitab-ı Suretü'l-Ard**, s.225

¹⁹⁹² İbn Havkal, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s.153

¹⁹⁹³ El-Makdisî, **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, s.145

¹⁹⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.70

¹⁹⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.95-96

¹⁹⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.99

Mervânîlerde imar faaliyetleri esas olarak ekonomik refahın bir göstergesidir. Bunun yanında 432/1040-41 ve 438/1046-47 yıllarında bölgede meydana gelen depremler sonucunda pek çok kalenin yıkılması ve 433/1041-42 ve 435/1043-44 yıllarında Türkmenlerin Diyâr-ı Bekr'e yaptıkları akınlarda bazı kalelerin yıkılması da inşa ve tamir faaliyetlerini zorunlu hale getirmişti. Muhtemelen Âmid ve Meyyâfârikîn surlarında yapılan onarımların bir nedeni de bu depremlerin yol açtığı tahribattır.¹⁹⁹⁷

Nasrüddevle döneminde imar faaliyetleri Meyyâfârikîn ve Âmid'de yoğunlaşmıştır. Bu eski şehirde sivil, dini ve askeri mimari alanlarda çok sayıda eser inşa edilmiştir. Bu eserler arasında hastane, kütüphane, su kanalı, çarşı, sur, cami, kervansaray, hamam, köprü, konak ve saray bulunmaktadır. Mervânîlerin dar bir alan sayılacak Diyâr-ı Bekr bölgesindeki bu yatırımları büyük ve güçlü bir devletin hazinesinin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Kaynaklarda, bu giderlerin temini için halka ağır vergiler yüklediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. İmar faaliyetleri için gerekli olan paranın kaynağı ülkenin yer altı zenginlikleri, tarım, hayvancılık ve ticaretten elde edilen gelirler olduğunu düşünüyoruz.

Nasrüddevle'nin birçok mimari eser yaptırdığı tarihi kayıtlardan anlaşılmasına rağmen bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte başlıca sebebi Moğol işgali sırasında yapılan yıkım ve tahribattır.¹⁹⁹⁸

Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn ve Âmid'deki surların büyük çapta onarıldığı görülmektedir. İbnü'l-Ezrak, onun Meyyâfârikîn'e hâkim olduğunda yıkılan surları onardığını,¹⁹⁹⁹ burçlar, bedenler ve başka şeyler yaptırdığını; zamanında Meyyâfârikîn surlarının dış tarafında 9 veya 20 yerde, iç tarafta ise otuzu aşkın yerde isminin yazılı olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁰⁰ Âmid surları üzerinde de günümüzde Nasrüddevle ve Nâsırüddevle Mansur gibi Mervânî Devleti'nin hükümdarlarının 14 yerde isimlerinin bulunduğu haber verilmektedir.²⁰⁰¹ Meyyâfârikîn ve Âmid surları dışında Senâsine krallığının saldırılarına set çekmek için sınır bölgesinde Hısnü'l-

¹⁹⁹⁷ El-Azîmî, *Târihu Haleb*, s.334; İbn Tağriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire...*, c.5, s.41; Ripper, *Diyarbakır Merwanileri...*, s.499; Ermeni takvimi ile 494/1045-1046 yılında meydana gelen deprem ile Erzincan tamamen yıkılmıştı. Bkz. Hrant Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)*, TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme, Ankara 1946, s.29

¹⁹⁹⁸ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.222

¹⁹⁹⁹ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.353

²⁰⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.163-164; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.99; İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.335

²⁰⁰¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.155

Cedîd'i yaptırdığı bilinmektedir.²⁰⁰² Mervânî yöneticileri, savunma yapıları ve bu görevi icra edenlerin masraflarını karşılamak için vakıflardan yararlanmışlardır.²⁰⁰³ Surların ayakta kalması için araziler, köyler, çiftlikler, hamamlar²⁰⁰⁴ ve başka gelirler vakfediliyordu.²⁰⁰⁵

Hükümdar olduktan sonra yeni bir saray yapan Nasrüddevle²⁰⁰⁶ Rabad'a bakan Manzaratü'l-Atîk'i yaptırıp sarayın bahçesine ağaçlar diktirmiş, eşi için Darü's-Seyyide denilen evi yaptırarak, sarayı en güzel şekilde süsleyip duvarlarında ve tavanında altın nakışlar işletmiş ve görülmemiş bir saray meydana getirmişti.²⁰⁰⁷ Sarayın su ihtiyacını karşılamak için su kanalı açtırmış sarayda hamam ve havuz yaptırmıştı. Bunun yanı sıra Meyyâfârikîn'de genel ihtiyacın karşılanması için iki kanal daha yaptırmıştı.²⁰⁰⁸

Nasrüddevle'nin yönettiği şehirlerde çarşılar yaptırdığı kaynaklar tarafından dile getirilmiştir.²⁰⁰⁹ Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle Sanayi Çarşısı inşa ettiği ve bunun için pek sağlam bir bina yaptırdığı söylenmektedir.²⁰¹⁰ Bunun dışında yazlık olarak inşa ettiği Nasriyye Şehri'nde birden fazla çarşı inşa ettirdiği görülmektedir.²⁰¹¹ Nasır-ı Hüsrev'in şahitliği ile Nasrüddevle döneminde Meyyâfârikîn'de şehrin dışında ve içinde çarşıların olduğu bilinmektedir.²⁰¹² İbn Şeddâd da Meyyâfârikîn'de Muhdese denilen dış mahallede çarşılar olduğunu söylemektedir.²⁰¹³ Meyyâfârikîn Camisi'nde hükümdar kendi şahsi parasıyla "*Binkâm*" denilen bir çeşit mekanik saat yapmıştır.²⁰¹⁴

²⁰⁰² İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.158; İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.274; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.159-160

²⁰⁰³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.166-167; İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.158

²⁰⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.155-156; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164

²⁰⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.120,155; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164

²⁰⁰⁶ Farikî'nin "Kapıyı yani el-Bâb'ı saraya dâhil edersen" deyişinden bu katın Babü's-Şehve veya onun batısında kalan ve Burcü'l-Melik'in batı köşesinde olan Babü'l-Hüvve veya surun batı kısmındaki Bâb-ı Kulûfah olduğu belli değildir. Üç kapı da Burcü'l-Melik'e götürür. Sonuncusu Mümehhidüdevle zamanına kadar kapalıydı. Fakat Babü's-Şehve'nin açık olduğu konusunda herhangi bir işaret yoktur. Muhtemelen üzerinde Nasrüddevle kitabesinin olduğu Babü'l-Hüvve kastedilmiştir. Bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c. 2, s.317

²⁰⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.117-118; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.107-108, Bu konuda ayrıca bkz. Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.227-228,254

²⁰⁰⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.117-118; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.107-108

²⁰⁰⁹ İbn-Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273

²⁰¹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.159

²⁰¹¹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.142

²⁰¹² Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

²⁰¹³ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

²⁰¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.143

Yine Meyyâfârikîn'de vakıfların bağlandığı Muhdese Camisi,²⁰¹⁵ aynı şehirdeki Rabad Camisi'ne eklenen minare ibadethaneler alanında yapılan harcamalardır.²⁰¹⁶ Nasrüddevle'nin günümüze ulaşan bir başka din alanındaki projesi ise Âmid'deki Mervânî Mescidi'dir.²⁰¹⁷ Bir başka şehir olan Mardin'de de büyük imar çalışmaları ve burada da bir cami yapıldığı söylenmektedir.²⁰¹⁸ Viran durumda olan Mardin, Nasrüddevle tarafından canlandırılmıştır.²⁰¹⁹ Düneyser şehrinin Mervânîlerden önce kaynaklarda geçmediği ve şehrin Mervânîler zamanında kurulmuş bir ticaret şehri olduğu söylenmektedir.²⁰²⁰

Nasrüddevle zamanındaki refah, hükümdarın ülke dışındaki seyahatleri esnasında vatandaşlarını gözeterek harcamalardan alıkoymamıştır. Hacca giden Mervânî hacıları için Kudüs'te²⁰²¹ 445/1053-54 yılında iki ev alınmış ve konaklama tesisine çevrilmiştir.²⁰²² Başkentteki bir başka maliyetli proje ise vakıflarla desteklenen ve tüm detaylarıyla tekml edilen hastanenin kurulmasıydı.²⁰²³

42 ayaklı olduğu söylenen ve yedi köyün vakfedildiği *Pépira* denilen köprüünün dışında²⁰²⁴ Anbar köprüsü de Nasrüddevle tarafından yapılan maliyetli projelerdendir.²⁰²⁵

Devlet ekonomisinin yazlık olarak kullanılmak üzere bir şehrin kurulmasını karşılayacak güçte olduğu görülmektedir. Nasrüddevle kurduğu şehirdeki yapıların haricinde, Meyyâfârikîn yolu üzerinde Batırî, Babudîn ve Tel Benan'da mescit ve

²⁰¹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.138; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273

²⁰¹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.123; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.256

²⁰¹⁷ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.135

²⁰¹⁸ Dolapönü, *Tarihte Mardin İtr El-Nardin fi Tarih Merdin*, s.40; Taştırmir, "Mardin", c.33, s.45

²⁰¹⁹ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.26

²⁰²⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.251

²⁰²¹ http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;isl;pa;mus01;50;en Erişim Tarihi 13.05.2018; Ripper, *Diyarbakır Merwanileri...*, s.219; Baluken, *Mervaniler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.27

²⁰²² http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;isl;pa;mus01;50;en (Erişim Tarihi 13.05.2018); Baluken, *Mervaniler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.27; Burgoyne, "A Recently Discovered Marwanid Inscription in Jerusalem", s.118-122.

²⁰²³ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Menşûrât-ı Dâr-ı Mektebetü'l-Hayât, s.341; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273; İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.128-129; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanilerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.19

²⁰²⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.143; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273

²⁰²⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s.144; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.255

diğer sosyal yapılar inşa etmiş,²⁰²⁶ kurulan Nasriyye Şehri'nin su ihtiyacının karşılanması için nehrin üstünde bir su dolabı yaptırmıştır.²⁰²⁷ Ayrıca Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'de su sarnıcı yaptığı da bilinmektedir.²⁰²⁸

Küçük bir alanda kurulu Mervânî Devleti'nin bu dönemde gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinde barış ortamının etkili olduğunu ve bu ortamın sağlanmasında Nasrüddevle'nin barışseverliğinin altının çizilmesi gerekmektedir. O, döneminin alışlagelmiş savaş politikalarından ve bu politikaların getireceği ekonomik yıkımdan uzak tutmayı benimsemiştir. Bu sayede savaşa harcanacak gelirlerle ülkenin kalkındırılması yoluna gidilmiştir.

Nasrüddevle'nin yaşadığı hayatın rivayetlere yansması da Mervânî ekonomisi hakkında bize fikir vermektedir. Ülkesindeki fukarayı, hatta yabani hayvanları bile düşünen bu duyarlı hükümdarın yaşadığı hayat, muteber tarihçilerin şahitliğiyle çoğu büyük devletlerin kudretli sultanları ile kıyaslanmayacak derecede görkemlidir. Nasrüddevle'nin cariye, hizmetçi ve mutfağındaki kap kacaklara ödediği astronomik rakamlarla ifade edilen ve tarihçilerin diline dolanan paralar Mervânî hazinesinin zenginliğini göstermektedir.²⁰²⁹

Mervânîler döneminde Meyyâfârikîn'de surların dışında kuzey ve güney tarafında var olduğu görülen Rabad ve Muhdese varoşları da başkentte kaydedilen gelişme sonrasında artan imkânlar nedeniyle buraya yapılan göçe işaret etmektedir. Öyle ki Nâsır-ı Hüsrev, Meyyâfârikîn'in dış mahallelerinde bile gördüğü pazar, hamam ve kervansaraydan bahsetmektedir.²⁰³⁰

3.5.1. Nasriyye Şehri'nin Kurulması

Nasriyye şehri, bugünkü Batman şehir merkezinin hemen güneyine düşmektedir. Nasrüddevle'nin takip ettiği güzergâhta Meyyâfârikîn'den yaklaşık 40 km. uzaklıktadır. 1926 yılında Batman Çayı taşınca bu şehir sular altında kalmıştır.²⁰³¹

²⁰²⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.141; Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", s.11

²⁰²⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.141; Krş. İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.141; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.475; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

²⁰²⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, s.159; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.168-169

²⁰²⁹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.174; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.8, s.116; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.355; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.141

²⁰³⁰ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s.52; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.40

²⁰³¹ Acar, "El-Medine: Batman Çayı'nun Tarihten Sildiği Şehir", **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman Valiliği, Batman 2009 c.1., s.298

Günümüzden bir asır öncesinde de şehrin ayakta olduğu bölgede yaşayanlar tarafından dile getirilmektedir. Görüştüğümüz kişiler, buraya halk arasında “*Elmedine*” denildiğini ve taşan nehrin yaktığı şehir mezarlığının yarım asır önce de mevcut olduğunu ve mezarlığın bulunduğu yerdeki beyaz taşların tamamıyla yıkılan mezarlardan kaldığını ifade ettiler. “*elmedine*” denilen mezarlığın yanındaki nehir yatağında ise Nasriyye’nin bulunduğu iddia edilen yerde gözle görülür bir kalıntı bulunmamaktadır.

Nasrüddevle’nin ilkbaharı geçirmek için kurduğu şehir, adından ötürü bu isimle anılmıştır. Nehrin kenarında en güzel mesire yerinde ilkbahar mevsimi gelince çocukları, cariyeleri, eşleri, arkadaşları ve amcasının çocukları ile birlikte Nasriyye’ye gidip orada yeşillikler ve çiçekler arasında ilkbaharı geçirirlerdi. İbnü’l-Ezrak, Nasrüddevle’nin ailesi ve dostları ile ilkbaharı burada geçirdikten sonra sıcaklar bastırınca tekrar Meyyâfârikîn’e döndüklerini söylemektedir. Dolayısıyla bu şehir yazı geçirmek için değil, bahar ayında doğayı teneffüs etmek amacıyla kullanılıyordu.²⁰³²

Nasriyye Sarayı hakkında temel bilgileri veren tarihçi İbnü’l-Ezrak’tır. En son 427/1035-36 yılı olaylarını anlattıktan sonra Nasriyye Şehri’nden bahsetmiştir. Buradaki bilgilerden şehrin 427 veya 428/1036-37 yılında inşa edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.²⁰³³

İbnü’l-Ezrak, Meyyâfârikîn’den 4 fersah uzakta²⁰³⁴ yapılan şehri tasvir ederken burada güzel bir saray, çarşılar, evler, hamamlar, Emir’in her çocuğuna ve amcasının oğlu için yaptırdığı birer ev bulunduğunu söylemiştir. Şehrin tezyini için uğraşan Emir, inşa edilen şehirdeki bahçelerin sulanması, havuzların doldurulması ve şehirdeki yapıların su ihtiyacının karşılanması için zamanın teknolojisinden faydalanıp nehrin üzerine bir dolap kurmuştur. Bu iş için Vezir İbn Cehir bizzat Nasrüddevle tarafından görevlendirilmiştir. Sarayın kapısı için üzerinde isminin yazılı olduğu bakır bir kapı da yaptırmıştır. İnşa edilen sarayın ihtiyacı olan tüm şeylerin tedarik edilmiştir.²⁰³⁵

²⁰³² İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.141-142

²⁰³³ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.141-144; İbnü’l-Ezrak, *Tarihü’l-Fârikî*, s.138-143

²⁰³⁴ Mehmed Emin Zeki, *Tarihu’d-Düvel...*, s.123

²⁰³⁵ İbnü’l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.141-142; İbnü’l-Ezrak, *Tarihü’l-Fariki*, s.141-143; İbn Şeddad, *el-A’lakü’l-Hafîre...*, c.3/1, s.273, 358; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.254; Mehmed Emin, *Tarihu’d-Düvel...*, s.123; Söylemez, “Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222; Ertekin, “Mervâniler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125, s.11-12;

İbnü'l-Ezrak, şehirde hamamların da yapıldığını söylemiştir.²⁰³⁶ Nasriyye'de de hükümdar ile beraber kalanların sayısının çokluğu birden fazla hamam yapılmasını gerektirmiştir. Çünkü hükümdar çocukları, cariyeleri, eşleri, arkadaşları, amcazadeleri ile birlikte burada kalıyordu. Elbette bunların hizmetini görecektir hizmetçiler ve güvenliklerini sağlayacak askerler de vardı. Dolayısıyla Nasriyye Şehri'nde birden fazla hamamın bulunması gerekiyordu.

3.5.2. Başkent Meyyâfârikîn'deki Mimari Eserler

Meyyâfârikîn, Mervânî Devleti'nin başkentidir, günümüzde Diyarbakır ilinin Silvan ilçesidir. Kürtçe ismi bu güne kadar *Farkin* (*Farqîn*) olarak kalmıştır.²⁰³⁷ Farqîn isminin yanısıra Kürtçe *Siliva/Silvân* ismi de bu şehir için kullanılmaktadır.

Şehrin ismi konusunda çeşitli rivayetler öne sürülmüştür. Orta Çağ'da Bizanslılar tarafından *Martyropolis*, Müslümanlar tarafından ise *Meyafarqin* olarak anılırdı. Kente Ermenilerin verdiği isim *Npherkert*, Yakubilerininki ise *Mipherket* idi. Arapça bir isim olan *Meyafarqin*'in aslının Aramice *Mipherket*'ten türediği söylenmektedir. El-Watwat, Meyyâfârikîn'in, Meyafarqin kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğunu öne sürmüştür. Buna göre şehrin ismi *Farqin*, kenti inşa ettiren kişinin adı ise *Meya* idi.²⁰³⁸ İbn Şeddâd, Şarkî b. Kutâmî'ye dayanarak Meyya'nın "*Evdîye/vadiler*" anlamında olduğunu, Farkîn'in ise burayı kuran kadının ismi olduğunu söylemiştir.²⁰³⁹ Başka bir yerde İbn Şeddâd, bu ismin Arapça tercümesinin *şüheda kenti* anlamında olduğunu, şehitlerin kemiklerini buraya taşınması nedeniyle bu ismin verildiğini söylemiştir.²⁰⁴⁰ Bir rivayete göre Bizans Dönemi'nde şehir *Martyropolis* adıyla anılırken, iki akarsu (Batman ve Fârikîn) arasında yer almasından ötürü, Hz. Ömer zamanında (634-644) Müslümanlar tarafından fethinin ardından, *Meyyâfârikîn* adıyla anılmıştır.²⁰⁴¹ Sem'anî ise bambaşka şeyler söylemektedir. Ona göre Bintü Üddehiye denilen Meyya, şehri bina ettiği için buraya *Meyyâfârikîn* denilmiştir. "*Barkîn*" ise Acemlerin şehrin hendeklerine verdikleri isimdir. Taştan yapılan yerleri *Anuşirvan* yapmıştır, kerpiçten yapılan

²⁰³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.41

²⁰³⁷ El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.3, s.1341

²⁰³⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.21

²⁰³⁹ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.260

²⁰⁴⁰ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.265

²⁰⁴¹ Bakkal, "İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", s.86

yerleri ise *Bervîz* yapmıştır.²⁰⁴² El-Katî, Enuşirvan'ın taştan bina ettiğini, kiremitten bina eden kişinin Ebreviz olduğunu, Rum memleketinde olduğu için Rumlar tarafından bina edildiğine inanıldığını söylemiştir.²⁰⁴³ Minorsky ise Dicle'nin sol kolları üzerinde, Amid'in 70 km kuzeydoğusunda, Ermeniyeye (Muş) ve Kuzey Mezopotamya yol bağlantısının üzerinde olan şehrin, *Tigran II* tarafından inşa edilen Ermeniyeye'nin kadim başkenti *Tigranocerta* olmasının muhtemel olduğunu söylemektedir.²⁰⁴⁴

Bazı kaynaklarda Meyyâfârikîn surları dikdörtgen olarak kaydedilmekte, doğu-batı yönünde uzunluğu 600 metre ve kuzey-güney yönünde uzunluğu 500 metre olarak geçmektedir. Şehrin sahip olduğu çift sur beyaz taşlar ve kireç ile güçlendirilmiştir. İç sur, dış surdan daha yüksek ve önemlidir. Surların arasında bulunan aranın genişliği 5,5 metre olup Konstantiniye surlarına benzemektedir. Genişliği iki metre olan surlarda Nasır Hüsrev'in ifadesiyle her 30 metrede birer burç yer almaktadır. İbn Şeddâd Meyyâfârikîn'i ziyaret ettiğinde surun 42 burca sahip olduğunu söylemektedir. Günümüzde surlardan sadece batı kısmında ve güneydoğu boşluğunda bazı bölümler kalmıştır.²⁰⁴⁵

Meyyâfârikîn surlarının 527-565 yılları arasında Pers saldırılarına karşı *İmparator Justinianus* tarafından büyük çaplı bir onarımdan geçirildiği bilinmektedir. Surların önüne hendek kazdırma çalışmalarını 362/972-973 yılında Hamdani Emiri Seyfûddeve başlatmış, ölümünün ardından kız kardeşi Cemile bu işi tamamlamıştır.

²⁰⁴⁶

Meyyâfârikîn'in sekiz kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Doğu kısmında Kulfa Kapısı/Babü'l-Cedîd ve Babü'l-Mirât/Babü'l-Ferec veya Babü'l-Ferah olarak anılan bir kapısı vardır. İbnü'l-Ezrak'ın ifadesine göre Mümehhidüddeve Kulfa Kapısı'nı açtırmış ve Nizamüddin 457/1066 yılından sonra üzerinde Manzara ve ayna inşa etmiştir.²⁰⁴⁷ Halen o bölge, halk arasında "Kulfa" olarak anılmaktadır. İkinci kapı,

²⁰⁴² Es-Sem'ânî, *El-Ensâb*, c.4, s.334

²⁰⁴³ El-Katî, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.3, s.1341

²⁰⁴⁴ Minorsky, "Caucassica in teh History of Mayyâfârikîn", *Bulleten of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol.13, No 1, 1949, (<http://www.jstor.org> 05.05.2008), s.27

²⁰⁴⁵ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.51

²⁰⁴⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.99; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.269-272; Ripper, *Diyaire Merwanileri...*, s.477-479,490; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

²⁰⁴⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.327

surun kuzeydoğusunda, Burcü'l-Melik'te olan Babü'sh-Şehve'dir.²⁰⁴⁸ Üçüncü kapı, Babü'l-Cebel'/Babü'l-Hüvve olup Nasrüddevle'nin sarayının kuzeybatısının sonundadır.²⁰⁴⁹ Dördüncü kapı olan Rabad Kapısı, halk arasında “*Mala Beg*” (Beyin Evi) diye tanımlanan yerdir.²⁰⁵⁰ Şehrin batı kapısı olan Beşinci kapı Babü'l-Ferah ve'l-Gam veya Kasrû'l-Atîk Kapısı olarak da adlandırılır.²⁰⁵¹ Altıncı kapı, Babü'l-Meydan denilen surun güneybatı köşesine yakın olanıdır.²⁰⁵² Bâb-ı Erzen, Babü'l-Muhdes, Bâbü'l-Hanâzîr diye adlandırılan kapı surun güneybatı köşesinin yaklaşık yüz metre batısında bulunmaktadır ve Mümehhidüdevle tarafından yenilenmiştir.²⁰⁵³

Mervânî hükümdarları, başkent olması hasebiyle Meyyâfârikîn surlarının bakım ve onarımı konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Bugün çoğu yerde yıkık ve silik olan bu surlar, Mervânî çağında mazbut ve ayakta idi. Mervânîlerin kurulduğu ilk zamanlardan beri surların istihkâm çalışmalarına başlanmıştır. Devletin kurucusu sayabileceğimiz Bâd zamanında bu gayretlerin varlığına şahit olmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Bâd'ın fetih işleriyle uğraşırken Meyyâfârikîn'de vali olan kardeşi Ebü'l-Fevâris Hüseyin b. Dûstek'in surların tahkimatıyla uğraştığını,²⁰⁵⁴ ikinci emiri Ebu Ali'nin isminin de Meyyâfârikîn surlarında bulunduğunu, Mümehhidüdevle'nin Meyyâfârikîn surlarının dışında 22 yerde ve iç kısımda 30'u aşkın yerde isminin olduğunu,²⁰⁵⁵ Nasrüddevle ve Nizâmüddîn'in surlarla ilgili kapsamlı onarımlar yaptıklarını,²⁰⁵⁶ Nâsırüddevle Mansur'un da aynı şekilde bu çalışmalarını devam ettirdiğini söylemiştir.²⁰⁵⁷ Bütün bu çabalardan Mervânîlerin inşa ve onarım için çok ciddi miktarda para harcadıklarını, bütçe ayırdıklarını ve bu işi önemsediklerini göstermektedir. Öyle ki Nasrüddevle'nin son yıllarında Meyyâfârikîn'e gelip burayı anlatan ve akabinde Mısır'a giden Nasır-ı Hüsrev, Kahire'yi anlatırken şehirdeki iki

²⁰⁴⁸ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.237

²⁰⁴⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.330

²⁰⁵⁰ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.237; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.273; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye fî Kürdistanî'l-Vüstâ**, c.2, s.330-331; Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222

²⁰⁵¹ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.237

²⁰⁵² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.333

²⁰⁵³ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Büldan**, c.5, s.237

²⁰⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.70

²⁰⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.86,163-164; Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, s.18; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.188

²⁰⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.163-164; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.99; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, c.3, s.335

²⁰⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.155

muhkem duvardan bahsetmektedir. Devamında bu duvarlar gibisini Âmid ve Meyyâfârikîn dışında bir yerde görmediğini söylemektedir.²⁰⁵⁸ İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin hükümdar olmasından hemen sonra isyanın bastırılması sırasında meydana gelen çatışmalarda yıkılan surların onarılmaya başladığını söyleyerek²⁰⁵⁹ Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn surlarında yapılan onarımın sebebini ortaya koymuştur. Nasrüddevle, surlar için çiftlik,²⁰⁶⁰ hamam,²⁰⁶¹ arazi ve başkaca şeyleri vakfederek²⁰⁶² devamlı olarak surların ayakta kalması için kaynak temin etmiştir.

Nasrüddevle'nin verdiği ehemmiyetin bir başka göstergesi de kurmuş olduğu Surlar İdaresi'dir. Bu dönemde Kadı Ebü'l-Hasan Ahmed b. Bağl, vakıflara ve surlara bakmakla görevlendirilmiştir.²⁰⁶³

3.5.2.1. Surların Tahkim Edilmesi

Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn Surlarında kapsamlı bir onarım yapıldığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn Surlarının dışında 9 veya 20 yerde, surların iç kısımlarında ise 30'u aşkın yerde Nasrüddevle'nin isminin geçtiğini söylemiştir.²⁰⁶⁴ Ne var ki bu onarım kitabelerinin pek azı günümüze ulaşmıştır.

Son dönemde yapılan çalışmalarda Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle'den kalan iki kitabenin izine rastlandığını biliyoruz. Süleyman Savcı, 1956 tarihli çalışmasında Mervânîlere ait olduğunu belirttiği dört kitabeden üçünün Nasrüddevle'ye ait olduğunu kaydetmiştir. Savcı, varlığından bahsettiği bir kitabe hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.²⁰⁶⁵ Kitabeden günümüze kalan bir ize rastlanmamaktadır.

3.5.2.1.1. Birinci Kitabe

Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed'e ait kuzey surunun orta kesiminde “Şador” mevkiindeki burcun kuzey yüzünde bulunur.²⁰⁶⁶ Bu kitabe Bâbü'l-Cebel yani Bâbü'l-

²⁰⁵⁸ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.116; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.207-208

²⁰⁵⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.122

²⁰⁶⁰ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.353

²⁰⁶¹ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.274

²⁰⁶² İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s.120

²⁰⁶³ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.198; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.184

²⁰⁶⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.163-164; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s. 99; İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.335

²⁰⁶⁵ Savcı, *Silvan Tarihi*, s.22

²⁰⁶⁶ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.234; Savcı, *Silvan Tarihi*, s.22-23

Hüvve'in üzerinde olup 7 satırdır.²⁰⁶⁷ Kitabenin yazılı olduğu taş, duvara gömülmüş durumdadır. Kufi yazı ile yazılmış olan kitabenin ebatları 0,80X0,80'dir.²⁰⁶⁸

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله
الا الله الملك الحق²⁰⁶⁹ المنير و صلى الله
على محمد وآله وسلم تسليما
مما امر بعمله الأمير السيد الأجل
نصر الدولة أبو نصر مولى امير
المؤمنين ادام الله بقائه و اع[زاز ن]صره
في سنة خمس و اربع مائة حسبي الله

Bismillahirrahmanirrahim. Lailahe illallahu el-melikü'l-hakkü'l-mübin ve sallallahu ala Muhammedin ve alihi ve sellimi teslimen. Mimma emere biamelihi²⁰⁷⁰ el-Melikü's-seyyidü'l-ecell Nasrüddevle Ebu Nasır mevla emirü'l-mü'minin edamallahu bekaehu ve azze nasrihi fi seneti hamse ve erbea mie hasbiyallah.²⁰⁷¹

Besmele. Kelime-i tevhid ve salavat. Allah bekasını daim ve zaferini aziz kılsın Emirü'l-Mü'minin dostu Nasrüddevle Ebu Nasr bunun yapılmasını emretti. Sene 405 (1014-1015) Allah bana yeter.²⁰⁷²

3.5.2.1.2. İkinci Kitabe

Şevket Beysanoğlu Nasrüddevle'ye ait 416 (1025-26) tarihli bu kitabenin Max Van Berchem tarafından yayımlandığını ve A. Gabriel'in de bunu kitabına aldığını söylemiştir. Meyyâfârikîn kitabelerini inceleyen Abdurrakib Yusuf da bu kitabeyi bulamamıştır. Kitabenin verilen metni şöyledir:

²⁰⁶⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.337-338

²⁰⁶⁸ Savcı, *Silvan Tarihi*, s. 22

²⁰⁶⁹ Şevket Beysanoğlu, (الحى) diye okumuştur. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.234; Savcı, *Silvan Tarihi*, s.22-23; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.337-338

²⁰⁷⁰ Yukarıda görüldüğü üzere Şevket Beysanoğlu "Bi ilmihi" diye okumuştur.

²⁰⁷¹ Savcı, *Silvan Tarihi*, s.22-23; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.337-338

²⁰⁷² Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.234; Savcı, *Silvan Tarihi*, s. 22-23; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.202; Aynı şekilde kitabeyi kaydeden Gabriel'e göre kare bir burcun üzerinde kuzey cephesidir. Albert Gabriel, *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, Fransızcadan Çev. İdil Çetin, Dipnot Yayınevi, Ankara 2014, s. 269

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله عليه وسلم امر بعمارته هذا... الأمير السيد الاجل نصر الدولة
اختار {؟} املة {؟}... دام {؟} سلطانه وجرى ذلك... القاضي ابي... الحسن بن محمد... في سنة ست عشر و
اربعمائة²⁰⁷³

Bismillahirrahmanirrahim. Lailahe illallah, Muhammed resulullah aleyhi
vesellem. Efendimiz değerli emir, halkın seçtiği Nasrüddevle (Saltanatı sürsün) bu
işin yapılmasını buyurmuştur. Kadı Ebu... el-Hasan b. Muhammed... tarafından
yapılmıştır. ...sene 416.²⁰⁷⁴

Süleyman Savcı, bu kitabenin şehrin güneyindeki surun bir burcunda duvara
gömülü bir vaziyette olup şimdiki Halkevi'nin yanındaki Ermeni Klisesinin alt
tarafında olduğunu söylemektedir. Fotoğrafını yayınladığı kitabenin okunamadığını,
yazıların tamamıyla yıprandığını kaydetmiştir. Kufî yazı tipi ve beyaz taşın gömülü
vaziyeti nedeniyle Mervânîlere ait olduğu kanısına varmıştır.²⁰⁷⁵ Gabriel de bu
kitabenin kayıp olduğunu teyit etmiştir.²⁰⁷⁶ Belirtilen mevkide yaptığımız incelemede
surdan ayakta kalan kısımda böyle bir kitabeyi tespit edemedik.

3.5.2.2. Yeni Saray'ın İnşası

Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'i kuşatması sırasında suikastçi İbn Fîlûs ve
Şervîn'e karşı halk ayaklanmıştı. Bu ayaklanmada halk, şehir surlarının güneybatı
köşesinde Ali b. Vehb Burcu yakınında olan²⁰⁷⁷ *Kasrû'l-Atîk* denilen Hamdanî
Sarayı'nı yıkmış ve yağmalamıştı. Kasrû'l-Atîk'in yıkılmasının ardından Şervîn'in
Burcu'l-Melik'e sığındığı söylenmektedir.²⁰⁷⁸

Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'de kontrolü sağladıktan sonra sarayın yeniden
yapılması konusu gündeme geldi. Doğal olarak eskiden beri kullanılan Hamdanîlerin
yıkılan sarayının yeniden yapılması fikri ileri sürüldü.²⁰⁷⁹ Bazıları ona günümüzde
Silvan emirleri sülalesinden Eşref Bey'in evinin bulunduğu, Silvan ümerâsının 13. asır
veya sonrasında emirlik karargâhını kurdukları Ulu Cami'nin kuzeybatısındaki tepe

²⁰⁷³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.337-339; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s. 235

²⁰⁷⁴ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s. 235; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.202; Surların kuzey cephesindedir. Gabriel, *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, s.269-270

²⁰⁷⁵ Savcı, *Silvan Tarihi*, s.22-23

²⁰⁷⁶ Gabriel, *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, s.269

²⁰⁷⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.316

²⁰⁷⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.111

²⁰⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.117-118; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.107-108

üzerinde saray yapmasını önerdiler.²⁰⁸⁰ Fakat Vezir Hoca Ebü'l-Kasım, sarayı şehrin en yüksek yeri olan Burcû'l-Melik'in yanında yapmasını önerdi. Gerekçe olarak da şunu öne sürmüştü: *"Bence sarayı Burcû'l-Melik'in yanında yaptır. Burası yüksek ve tüm beldeye hâkim bir yerdir. Eğer sarayı şehirde inşa edersen Burcû'l-Melik müstakil bir yer olur ve orada bulunacak kimse, onu şehirden ayırıp bağımsız olarak yönetebilir. Fakat sarayı orada yaptırırsan, Burcû'l-Melik ve el-Bâb/Şehir Kapısı²⁰⁸¹ da saraya bitişik olacağından senin yönetimin altında kalacak ve buralar sarayın birer parçası olacaktır."*²⁰⁸²

Hükümdar, bu görüşü benimseyince 403/1013 yılının başlarında sarayın yapımına başlandı. Büyük bir miktar para harcayarak gayet güzel bir saray meydana getirildi. Ayrıca Rabad'a bakan *Manzaratü'l-Atîk*'i yaptırdı ve sarayın bahçesine ağaçlar dikti. Denildiğine göre bu yazlığın ve Darü's-Seyyide'nin yerinde büyük bir manastır vardı. Sonra buradaki eski eserler Melkit Manastırına nakledildi. Emir yeni yaptırdığı sarayı en güzel şekilde süsledi, duvarlarında ve tavanında altın nakışlar işletti ve böylece görülmemiş şekilde bir saray meydana getirdi.²⁰⁸³

Denildiğine göre Re'sü'l-Ayn'ndan saraya bir de *su kanalı* açtırdı. Bu, yolun üzerinde bulunan saray kanalıdır. Bu suyu saraya götürüp orada *hamam* ve *havuz* yaptırdı. Sarayın inşası 403/Haziran/Temmuz 1013 tarihinde yılının Zilhicce ayında tamamlandı. Buradan anlaşıldığı üzere sarayın inşası bir yıla yakın bir zaman dilimine denk gelmektedir.²⁰⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, burada bir hamam yapıldığını söylerken,²⁰⁸⁵ İbn Şeddâd sarayda yapılan hamam sayısının iki olduğunu söylemektedir.²⁰⁸⁶ Hamamlar günümüze kalmadığından bu konuda kesin bir şey söylenemez. Hükümdarın oturduğu sarayda ailesi ve ona hizmet edenlerin sayısı düşünüldüğünde iki hamamın yapıldığı

²⁰⁸⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.317

²⁰⁸¹ İbnü'l-Ezrak'ın "Kapıyı yani el-Bâb'ı saraya dâhil edersen" deyişinden hangi kapı olduğu anlaşılmamaktadır. Bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.317

²⁰⁸² İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.107-108

²⁰⁸³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118

²⁰⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.117-118; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.107-108, Bu konuda ayrıca bkz. Söylemez, "Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfarikîn", s.18; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfarikîn (Silvan)**, s.227-228,254

²⁰⁸⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.118; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s. 44

²⁰⁸⁶ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.351

kabul edilebilir. Bir rivayete göre sarayın veya Melkî hamamının bütün edevatı gümüşten idi.²⁰⁸⁷

Nasrüddevle, 410/1019-20 yılı veya sonrasında Ukaylî Emiri Kırvaş b. Mukalled'in kızı Seyyide ile evlendikten sonra onun için sarayın bitişiğinde “*Darü's-Seyyide/Seyyide'nin Evi*” adıyla bilinen bir köşk yaptırmış ve yanına *bostan* dikmiştir.²⁰⁸⁸

Abdurrakib Yusuf, Nasrüddevle'nin sarayı üç kat olarak inşa ettiğini, oğlu Nizâmüddîn'in zamanında üstüne bir kat daha eklediğini²⁰⁸⁹ ve Nasrüddevle'nin ailesinin kalabalıklığı ve hizmetçilerinin çokluğu nedeniyle zamanla saraya eklemelerin yapıldığını söylemektedir. Ona göre saray, Sedelî denilen Kürt tekniği ile yapılmıştır ve üç tane kapısı vardır. İbnü'l-Ezrak, tarafından batı kapısının ismi zikredilmiş, Nasrüddevle'nin sarayda dolaşıp batı kapısından çıkarak istediği yere gittiği söylenmiştir. Bu alışkanlığını bir defasında amcazadesi Merzubân b. Belâşo'ya kızıp kendi başına saray kapısından Babü'd-Derece'ye giderek bozmuştur. İbn Şeddâd, 675/1259 yılında Meyyâfârikîn'i ziyareti sırasında burayı “*Saltanat merkezi olan büyük bir saray*” olarak nitelendirmiş, Nasrüddevle'nin adının orta kapının üzerinde olduğunu eklemiştir. Üçüncü kapının sarayın batı tarafında olması muhtemeldir.²⁰⁹⁰

Bu sarayla ilgili olarak zikredilmesi gereken bir başka şey ise bir rivayete göre Nasrüddevle'nin ilk olarak buraya gömülmüş olması fakat sonrasında naaşının kızı Sittülmülk tarafından babası için yaptırdığı türbeye nakledilmiş olmasıdır. İbnü'l-Ezrak, naaşın sarayda Sedelî denilen yere gömüldüğünü söylemektedir. Sêdilî denilen yer, sarayda üç direk üzerine kurulmuş bir kubbedir.²⁰⁹¹

Günümüzde *Burcü'l-Melik* denilen Nasrüddevle'nin sarayının olduğu yerde burçtan kalıntıların var olduğu görülmektedir. Bunun dışında sarayın olduğu yerde halk tarafından evler inşa edilmiştir. Öyle ki burada bir saray olduğu

²⁰⁸⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.172

²⁰⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.126-127; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.121

²⁰⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.197

²⁰⁹⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.274; Abdurrakib Yusuf, günümüzde yıkık bir şekilde olan saray kalıntılarını incelemiş ve bu konuda değerlendirmeler yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.318

²⁰⁹¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.177; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.274,366; Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.171-172,262/c2, s.319

anlaşılmamaktadır. Ancak yapılacak bir kazı sonucunda belki sarayın temellerinden saray hakkında bir fikir edinilebilir.

Nâsır-ı Hüsrev, beş yüz atlı ve beş yüz yaya tarafından korunan, içindeki binaların çokluğu nedeniyle dağ gibi görünen ve içindeki kadın ve cariyelerin sayısının bilinmediği Kahire'deki Fâtımî Sarayı'nın bir benzerinin Meyyâfârikîn'de olduğunu yazmıştır.²⁰⁹²

3.5.2.3. Camiler

Mervânî Emir Nasrüddevle'nin yaptırdığı mimari eserler içerisinde Meyyâfârikîn ve Âmid'de olanları bilinmektedir. Başkent olması hasebiyle özellikle de Meyyâfârikîn'deki camiler hakkında bilgiler daha fazladır. Nasrüddevle'nin hayatta olduğu dönemde Meyyâfârikîn'e gelen Nasır-ı Hüsrev, şehirde Cuma namazının kılındığı üç caminin varlığından bahsetmektedir.²⁰⁹³

Nasrüddevle'nin yaptığı çalışmalardan ilki 414/1023-24 yılında Meyyâfârikîn'in dış mahallesi olan *Rabad Camii*'ne *minare* eklenmesidir.²⁰⁹⁴ Bu caminin Râzî Camisi olduğunu söylemektedir.²⁰⁹⁵ Nasır-ı Hüsrev, Rabad'da kervansaray, çarşılar, hamamlar ve cuma namazı kılınan bir cami bulunduğunu kaydetmiştir. Bu tarihte gördüğü caminin minaresinden bahsetmemiştir.²⁰⁹⁶

Nasrüddevle'nin 414 yılında bir camiye de onardığı İbnü'l-Ezrak tarafından aynı yerde söylenmektedir. Nasrüddevle, caminin onarılması için Kâtibi Ebu Saidü'l-Kebir b. Bahtîşû' el-Hâzin'i görevlendirmiştir. Büyük bir ihtimalle onarılan bu cami Meyyâfârikîn'deki *Ulu Cami* olmalıdır.²⁰⁹⁷ Nasır Hüsrev o dönem Meyyâfârikîn'de anlatımı uzun sürecek vasıflara sahip bir cami olarak nitelediği camide 40 tuvaleti bulunan bir abdesthane olduğunu, burada iki büyük kanalın mevcut olduğunu, abdest için birinin zahirden diğerrinin yer altından aktığını söylemektedir.²⁰⁹⁸ Günümüzde bu abdesthane ayakta durmakta ve aktif bir şekilde kendisinden yararlanılmaktaydı. Bir

²⁰⁹² Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.104

²⁰⁹³ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.10

²⁰⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.123; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.256

²⁰⁹⁵ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.257

²⁰⁹⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.53

²⁰⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.127; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.35

²⁰⁹⁸ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

kaç yıl önce eski yapı yıkılarak yenilenmiştir. İbnü'l-Azrak, caminin 1152'de yıkık halde gördüğü kubbesinin 1157'de onarıldığını ifade etmektedir.²⁰⁹⁹

Bu dönem camilerinden biri Meyyâfârikîn'de 423/1033 yılında yaptırılan *Muhdese Camisi*'dir. Nasrüddevle, caminin inşaat masrafını kendi parasından ödemiş, çok güzel bir tarzda inşa edilen caminin ayakta kalması için vakıflar tahsis etmiştir.²¹⁰⁰ Nasır-ı Hüsrev, Meyyâfârikîn'e geldiğinde bu camiden bahsetmiştir. Ona göre Muhdese şehrin kuzey tarafında bulunuyordu. Burada da çarşı, mescit, hamamlar, cami ve bir şehrin ihtiyaç duyduğu her şey bulunuyordu.²¹⁰¹ İbn Şeddâd, Nasrüddevle sonrasında Meyyâfârikîn'i anlatırken At Çarşısı başında (Sûkü'l-Hayl) Beni Mervan Camisi olarak bilinen bir caminin olduğunu yazmıştır.²¹⁰² Nasır-ı Hüsrev, İbn Şeddâd'ın kible yani güney tarafında dediği Muhdese'nin şehrin kuzeyinde olduğunu iddia etmektedir.²¹⁰³

Nasrüddevle'nin her açıdan ibadethaneleri tezyin ve tekmil etmesinin bir örneği de Meyyâfârikîn Camisi'nde kendi şahsi parasıyla "*Binkâm*" denilen bir çeşit mekanik saat yaptırmasıdır.²¹⁰⁴ Meyyâfârikîn'de yaptığımız incelemede Nasrüddevle dönemine ait olabilecek Rabad Camisi Minaresi, Muhdese Camisi/Beni Mervan Camisi ve Binkâm'a ait herhangi bir iz bulunamamıştır.

3.5.2.4. Çarşılar

Mervânîler zamanında insanların alışveriş yapmak için bir araya geldikleri çarşılar önem arz etmiştir. Mervânî kaynaklarında çarşılarla ilgili doğrudan bilgiler bulunmamaktadır. Bazı olaylar münasebetiyle çarşılarından bahsedilmekte ve çarşı isimleri anılmaktadır. Tüm şehirde çarşılar bulunmakta ve çoğunlukla her meslek grubunun kendi isimlerini taşıyan çarşıları bulunmaktadır. Şehirlerde bulunan çarşıların çokluk ve çeşitliliği o kentin her açıdan gelişimini aksettirmektedir.

²⁰⁹⁹ Baş, *Diyanbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s.53

²¹⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.138; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

²¹⁰¹ Ripper, *Diyanbekir Merwanileri...*, s.490

²¹⁰² İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

²¹⁰³ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

²¹⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.143; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.210

Meyyâfârikîn'de Sûkü'l-Kubbe,²¹⁰⁵ Sûkü'l-Hayl yani At Çarşısı,²¹⁰⁶ Sukü'l-Bezzâz,²¹⁰⁷ Sûkü'l-Attarîn yani Attar Çarşısı²¹⁰⁸ ve Arase²¹⁰⁹ gibi çarşı ve pazarların ismi geçmektedir. İbnü'l-Ezrak, bir başka çarşının Nasrüddevle tarafından yapıldığını söylemektedir. Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle'nin Ali b. Vehb Burcu'ndaki Reis Ali b. Mansur b. Kek'in bahçesinde bir *Sanayi Çarşısı* inşa ettiği ve bunun için pek sağlam bir bina yaptırdığı, inşaatını Vezir İbn Cehîr'in üstlendiği kaydedilmiştir.²¹¹⁰ Meyyâfârikîn'deki birçok eser gibi bu çarşıdan da günümüze bir iz kalmamıştır.

3.5.2.5. Hamamlar

O dönem şehrin sakinleri kişisel temizliklerini hamamlarda yapıyorlardı. Günümüzde olduğu gibi her evin içerisinde su şebekesi olmadığından o zamanda hamamlar zaruret haline gelmişti. Toplumun ihtiyaçlarından biri olan bu yapıların Nasrüddevle döneminde inşa edildiği kaynaklarda dile getirilmektedir.²¹¹¹

Nasrüddevle surların masraflarının karşılanması için Akabe Hamamı ve Şercan Ovası'nda kaynağın yanındaki Yeni Hamam'ı yaptırmış ve gelirlerini surlara vakfetmiştir.²¹¹² İbn Şeddâd, Yeni Hamam'ın yanı sıra Akabe'de yaptırılan iki hamamla birlikte surlara üç hamamın vakfedildiğini söylemektedir.²¹¹³

Tarihçiler, daha çok Meyyâfârikîn ve Âmid'deki olayların üzerinde durdukları için özellikle bu iki şehir hakkındaki bilgiler günümüze yansımıştır. Bu dönemde Mervânîlerin kontrolünde olan birçok şehirde ekonomik refahla birlikte şehirleşme adına gelişmeler de olmuştur. Mardin ve Kızıltepe bu konuda dikkat çeken kentlerdir. Buradaki imarın içerisinde hamamların olduğu da kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca diğer Mervânî kentlerinde valiler eliyle de devlet bütçesinden sosyal yapıların toplumun hizmetine kazandırıldığını söylemek mümkündür.

²¹⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.156; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.165

²¹⁰⁶ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.276

²¹⁰⁷ Bezciler çarşısı anlamındadır. Bkz. Tevaku elektronik sözlük. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.82; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.230-231

²¹⁰⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.258; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.352

²¹⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.246251

²¹¹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159

²¹¹¹ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, 3/1, s.273; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18

²¹¹² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.164; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.156; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.257

²¹¹³ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.361

Ebubekir Muhammed b. Cerâ'nın Ayn Hanbas'tan şehir merkezine su taşıdığı projede oradaki hamamlara da su götürdüğü söylenmektedir.²¹¹⁴ Hamamların su şebekesinin yapıldığı esnada inşa edilmiş olma ihtimali vardır. Zira öncesinde burada suyu olmayan hamamların mevcut olduğu düşük bir ihtimaldir.

Nasrüddevle zamanında Anbar'da,²¹¹⁵ Meyyâfârikîn'in dış mahalleleri olan Rabad ve Muhdese'de hamamların olduğu zikredilmektedir.²¹¹⁶ İki asır sonra İbn Şeddâd, Meyyâfârikîn'de Hamamü'l-Kadı, sarayın altında Hamamü'l-Said, Hamamü'l-Akabe, Hamamü'l-Hattâbîn, Hamamü'l-Ezec, İbnü'-Kufaî'nin inşa ettiği Hamamü'l-Huzeyme ve Hamamü'l-Cedîd, Muhdese'de şehir dışında iki hamam, Rabad'da Hamamü'l-Hanbâs ve Hamamu Cevze adında hamamların olduğunu söylemektedir.²¹¹⁷ İbn Şeddâd (1234) ve Yakût el-Hamevî'nin (ö. 1229) kayıtlarından Neccârîn Hamamı'nın Ali b. Vehb Burcu civarında olduğu anlaşılmaktadır.²¹¹⁸

3.5.2.6. Türbeler

Halep'te vefat eden Hamdanî Emiri Seyfüddevle ve kız kardeşi Havle'nin cenazeleri, Meyyâfârikîn'de defnedilmiştir.²¹¹⁹ Bâd b. Dûstek'in kardeşi Meyyâfârikîn Valisi Ebü'l-Fevâris, Ebü'l-Fevâris Kubbeleri'ne gömülmüştür.²¹²⁰ Nasrüddevle'nin hükümdar ağabeyleri Ebu Ali ile Mümehhidüddevle'nin Erzen'de gömüldükleri görülmektedir.²¹²¹

Nasrüddevle öldüğünde önce şehrin dış mahallesi olan Muhdese Camisi'ne²¹²² gömülmüştür. Bazı rivayetlere göre Sidillî'deki sarayda defnedilmiş, sonra 456/1063-

²¹¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.165; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.156

²¹¹⁵ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâtü'l-Etibbâ*, s.313

²¹¹⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

²¹¹⁷ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.277; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.241

²¹¹⁸ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.266; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.5, s.237

²¹¹⁹ İbnü'l Adîm, *Zübdet'ül-Halib min Tarih'il-Haleb*, s.89; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, c.1, s.283; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.17, s.352; İbn İmrânî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.177

²¹²⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.73; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.252

²¹²¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.91,115; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.75

²¹²² İbn Hallikan, Muhdese'nin Meyyâfârikîn surları dışında bir ribat olduğunu söylemektedir. (İbn Halikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.1, s.178) Nasır-ı Hüsrev, Muhdese'nin şehrin kuzeyinde bulunan surun yanında olduğunu söylemektedir. Bkz. Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s. 52. İbn Şeddâd ise Meyyâfârikîn kapılarından bahsederken Babü'l-Muhdese'nin kible tarafında olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.268,275,276,277. Abdurrahkib Yusuf, buranın kible (güney) tarafında şehrin önünde olduğunu söylemekte ve yaptığı incelemelerin sonucunda şehrin Rabad'ın bulunduğu surun güneybatı kesiminde olduğunu düşünmektedir. Bkz. Yusuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.89,298,323,333. Yusuf, kitabının

64 yılında aile mezarlığı olan ve Nasrüddevle'nin kızı Sittü'l-Mülk'ün yaptırdığı Muhdese Camisine bitişik olan meydandaki türbeye nakledilmiştir.²¹²³ Meyyâfârikîn'in dışında bir ribat olan Muhdese'deki²¹²⁴ Nasrüddevle ve ailesine ait olan Sidillî Mezarlığı'nın kalıntıları günümüzde mevcut değildir. Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'de Rabad Mezarlığı'nda gömülü olduğu da nakledilmiştir.²¹²⁵

Salar-ı Horasan'ın 458/1065-66 yılındaki Meyyâfârikîn baskını anlatan İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin oğlu Emir Hasan'ın cesedinin Muhdese Camisi'nin doğu tarafında bulunan türbede, heykelin dışında defnedildiğini, türbe tarafına bir kapı açıldığını kaydetmektedir.²¹²⁶ 559/1163-64 yılında ölen Ebü'l-Heyca'nın Muhdese Camisi'nde dedesi Emir Hasan b. Nasrüddevle'nin yanında defnedildiği söylenmiştir.²¹²⁷

3.5.2.7. Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi

Meyyâfârikîn'de ilk hastanenin X. asrın ortalarında Hamdânîler tarafından kurulduğu kaynaklarda anlatılmaktadır.²¹²⁸ Fakat Mervânîler zamanında Nasrüddevle dönemine gelinceye kadar Meyyâfârikîn'de bir hastanenin olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Meyyâfârikîn'de Nasrüddevle zamanında hastane açıldığı zikredilirken, öncesinde bir hastanenin varlığına değinilmemesi Nasrüddevle zamanında kurulan hastanenin ilk hastane olması ihtimalini güçlendirmektedir.

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin 414/1023-24 yılında Meyyâfârikîn'de bir hastane inşa ettiğini söylemiştir.²¹²⁹ Fakat tabip ve tarihçi İbn Ebi Usaybia,

birinci cildinde ise Kuzey tarafta suru olan şehre Muhdese denildiğini Nâsır-ı Hüsrev'den alıntılanmaktadır. Bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.80. Ripper, Nasır-ı Hüsrev'in şehrin kuzeyinde ve İbn Şeddâd'ın ise güneyinde gösterdiği Muhdese'nin şehrin kuzeyinde olması gerektiği görüşündedir. Bkz. **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.489.

²¹²³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.166; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fârikî**, s.177; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.274,366; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", İstem, s.18; Tufantoz, **Ortaçağda Diyyarbekir...**, s.104; Tufantoz, "Nasrüd-devle", s. 426; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyyarbakır...**, c.1, s.212; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

²¹²⁴ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.178; İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütbi'l-Arabi, c.8, s.174-175

²¹²⁵ Aslı Rabad kelimesi Dabad şeklinde yanlış okunmuştur. Dolapönü, **Tarihte Mardin İtr El-Nardin fi Tarih Merdin**, s.40

²¹²⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.172-173

²¹²⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.224

²¹²⁸ Bakkal, "İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", s.25

²¹²⁹ İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.354; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.127-129; Şeyho, **Vüzerâü'n-Nasraniye ve Kitâbuhâ fi'l-İslam**, s.139

Nasrüddevle tarafından yapılan ve “*Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi*” olarak şöhret bulan hastane hakkında yeteri kadar bilgi vermiştir. Nasîrû’d-devle b. Mervan’ın (Nasrüddevle) kızı hastalanınca, birçok kimsenin huzurunda kızı iyileştiği takdirde onun ağırlığınca dinarı tasadduk edeceğini vadetmiştir. Nasrüddevle’nin Süryanî doktoru Zâhidü’l-Ülemâ Ebu Said Mansur onu tedavi edip iyileştirdiğinde Nasrüddevle’ye verdiği vaadi hatırlatıp bu para ile bir *Bimâristân* yapmasını, insanların bundan faydalandığı sürece büyük bir ecir kazanıp saygınlık elde edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine 414/1023-1024 yılında Nasrüddevle bimâristânın yapılmasını emretmiş, buraya birçok mal bağışlamıştır. Oraya yetecek şekilde emlak vakfedip aletler almış, ihtiyacı olan şeyleri ciddi bir şekilde çokça tedarik etmiştir.²¹³⁰

Nusaybin Süryanî Metropolitî İlyâ’nın kardeşi olan Zahidü’l-Ulemâ’nın hastanenin kurulması esnasında görevli olması gerekir, zira kendisi tıp bilgisinin yanında hastaneler konusunda yetkin birisidir. Telif ettiği kitaplar arasında “*Kitâbü’l-Bimâristânât*”²¹³¹ adlı eserin bulunması bu bilgisine işaret etmektedir.

Başka bir iddia ise Hazinetü’l-Mağribî veya “Hazinet’ül-Menâzî” olarak adlandırılan kütüphanede özellikle tıp ve farmakoloji ile ilgili eserlerin varlığıdır. Burada bazı eserlerin çevrildiği, farmakoloji laboratuvarının olduğu ve tıp eğitiminin verildiği bir medresenin olduğu tahmin edilmektedir.²¹³²

Nasrüddevle’nin tahta geçtiği yıl yani 1010 tarihinde öldüğü söylenen Ammâr b. Ali el-Mavsılî’nin Siirt ve Erzen’de doktorluk yaptığı, burada göz ameliyatları gerçekleştirdiği bilinmektedir.²¹³³ İbn Şeddâd kendi zamanında Erzen’de bir hastane olduğunu söylemesine rağmen²¹³⁴ Mervânîler zamanında burada bir hastane olduğu konusunda bir rivayete ulaşamadık. Fakat ameliyat yapılan bir yerde ameliyathane yani hastane olması gerekir, bu fikirden yola çıkılarak burada bir hastane

²¹³⁰ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü’l-Enbâ’ fî Tabâkâtî’l-Etibbâ*, s.341; İbn Şeddâd, *El-A’lakü’l-Hafîre...*, c.3/1, s.273; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.308; Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s.26-27; Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222; Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, s.18,19

²¹³¹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü’l-Enbâ’ fî Tabâkâtî’l-Etibbâ*, s. 341; Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s. 281; Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s. 33-34; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s. 308-309

²¹³² Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s. 222; Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.275

²¹³³ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s.10

²¹³⁴ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.121-122

olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bunun haricinde kaynaklarda Mervânî ülkesinde hastanenin mevcut olduğu bir kent ismi tarafımızdan tespit edilememiştir.

3.5.2.8. Su Kanalları/Su Şebekeleri

İbnü'l-Ezrak'ın rivayetine göre Meyyâfârikîn halkının eskiden kuyu suyundan başka içme suyu yoktu. Seyfûddeve ilk kanalı açarak Hamdanî Sarayı'na su götürmüştü. Nasrûddeve döneminde Pınarbaşı/Re'sü'l-Ayn'dan Meyyâfârikîn'e üç kanal açılmıştır.²¹³⁵

İbnü'l-Ezrak, 403/1012-13'te Yeni Saray'a Re'sü'l-Ayn/Pınarbaşı'ndan bir kanal ile su getirildiğini söylemektedir. Nasrûddeve, kentin 5 km. kuzeyinde bulunan²¹³⁶ Re'sü'l-Ayn'dan geliyordu. Yola bakan sarayın su kanalı, oradaki hamam ve havuzu beslemekteydi.²¹³⁷ Bu kanalın 405/1014-15 yılı civarında yapıldığı söylenmektedir.²¹³⁸

425/1033-34 veya buna yakın bir tarihte²¹³⁹ Vakıflar Müdürlüğü'ne İbn Şelita adında bir Hristiyan getirilmişti. Vakıf büyük miktarda para biriktirmiş ve bu parayla Re'sü'l-Ayn'dan şehre kadar bir su kanalı yaptırmıştır. Bu kanalı Re'sü'l-Ayn Mescidi'nin altından şehrin doğu tarafından Rabad'ın ortasına, oradan da Burcü'l-Melik ve Babü'l-Hüvve'nin altından saraya ulaştırmıştı. Oradan Bâb-ı Kulufâh/Kulfa burçlarından birine götürmüş ve şehre dâhil etmişti. Aynı zamanda şehrin doğu kesimi de bu sudan besleniyordu. Nasrûddeve, kanala büyük miktarda para harcamış ve kanalı en iyi işçilikle yaptırmıştı.²¹⁴⁰

Ebu Bekir Muhammed b. Cerâ, Nasrûddeve dönemindeki büyük tüccarlardan biriydi. Simsarlık yapan bu yaşlı adam ticaretle zengin olmuş, mal ve servet edinmişti. Ayn Hanbas'tan camiye bir kanal getirmişti. Ayn Hanbas'tan başlayarak birkaç

²¹³⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156-157; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.164-165; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.138

²¹³⁶ Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s. 474

²¹³⁷ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.117-118; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.107-108; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s. 351,273; Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.474; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.319-320; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18

²¹³⁸ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s. 320

²¹³⁹ Abdurrahkib Yûsuf, İbnü'l-Ezrak'a dayanarak ikinci kanal dediği bu kanalın 425 yılında açıldığını söylemektedir. **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s. 212; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156

²¹⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.164-165; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.256; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyâfârikîn", s.103-125; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

çeşmeyi katarak bu kanalı şehre doğru batı tarafından sura getirmişti. Buradan da Büstanü'l-Fasîl'e dâhil etmiştir. Ayn Hanbas'tan şehre kadar 50 bin dinar harcamıştır. Emir'den izin alınıp iki sur arasından geçirilip büyük sura, kaynağın yanından şehre getirilmiştir. Şehrin ortasından Katîl Sokağı'na, oradan kendi evinin önüne, oradan Kubbe Çarşısı'nın üst tarafına ulaştırılmıştır. Kanalı oradan camiye götürülmüş, iki hela, hamamlar ve diğerlerine dokuz boru ile su taşınmıştır. Ebu Bekir Muhammed b. Cerâ, büyük masraflar yaparak kapısının önünden geçirdiği kanaldan evine su götürmemiştir. Evine su çekmesi söylenince de “*Bu kanalı aslında kendi evine su götürmek için açtırdı*” dedirtmemek için bunu reddetmiştir.²¹⁴¹

Sefername'de belirtildiğine göre 40 tuvaleti olduğunu söylenen cami ve abdesthane muhtemelen burasıdır. Aynı kaynağa göre burada iki büyük kanal mevcut olup abdest için biri yerin üstünden diğeri ise yer altından akıyordu.²¹⁴² Büyük ihtimalle toprağın üzerinden akan temiz su kullanımı içindir, toprağın altından akansa kirli suları akıtmaktadır.²¹⁴³

3.5.2.9. Meyyâfârikîn Su Sarnıcı

Nasrüddevle, Ali b. Vehb Burcu yanında olan Reis Ali b. Mansur b. Kek'in bostanında, Babü'l-Ferah ve'l-Gam'ın önünde surun güneybatısındaki köşesinde bir sarnıç inşa ettirdi. Sarnıcı en güzel şekilde yaptırıp onun için büyük paralar harcadı. İbnü'l-Ezrak, bundan daha güzel ve daha muhkem bina olmadığını, Vezir İbn Cehîr'in imarını idare ettiğini söylemektedir. Abdurrakib Yusuf, tabanına ve duvarlarına su kaçırmaması için taş ve kireç döşendiğini söylemektedir.²¹⁴⁴ Bu sarnıçtan günümüze ulaşan herhangi bir ize rastlayamadık.

3.5.2.10. Diğer İmar Çalışmaları

Meyyâfârikîn'de el-Menâzî'nin kitaplarının saklandığı yerin bu dönemde yapılmış müstakil bir bina olma ihtimali vardır. Bazı tarihçiler bu kitapların

²¹⁴¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.156-157; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.165-166; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hafîre...**, c.3/1, s.274,362; İbnü'l-Ezrak'ın bir başka elyazmasında denildiği gibi İbn Şeddâd, su kanalının Rabad'ın batısından getirildiğini söylemektedir. Bkz. İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hafîre...**, c.3/1, s.274; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.138; Ertekin, “Mervânîler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125

²¹⁴² Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, s.52

²¹⁴³ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.475

²¹⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.159; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.168-169; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.320

Meyyâfârikîn ve Âmid camilerine vakfedildiğini söylemiş olmalarına rağmen,²¹⁴⁵ İbn Şeddâd'ın, Vezir el-Mağribî tarafından Meyyâfârikîn'de zamanına kadar Mağribî Kütüphanesi olarak bilindiğini söylediği bir kütüphanenin varlığından bahsetmesibu amaçla müstakil bir binanın var olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.²¹⁴⁶

Nasrüddevle'nin yeni yaptırdığı saray bahsinde, Burcû'l-Melik'in yapıldığı civarda Rabad'a bakan Manzaratü'l-Âfîk ve Darü's-Seyyide'nin yerinde büyük bir kilise olduğu söylenmektedir. Saray yapımı için burası yıkılmış ve kilisedeki değerli parçalar Melkî Kilisesi'ne taşınmıştı.²¹⁴⁷ Bu kilisede Meyyâfârikîn Hastanesi reisi ve Mervânî Devleti'nin büyük tabibi Zâhidü'l-Ulema ve kardeşi Matran İliyâ en-Nasibînî'nin mezarı bulunur. Abdurakib Yusuf, 1977 yılında burayı ziyaret ettiğinde kalıntılara rastlamadığını söylemiştir.²¹⁴⁸

Kaynaklarda Nasrüddevle zamanında başka mimari eserlerin olduğu görülmektedir. Fakat bu eserlerin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Nasrüddevle'nin bunların dışında da birçok hizmeti olduğu muhakkaktır. Elli yılı aşkın bir süre hükümdarlık yapan Nasrüddevle'nin sadece Meyyâfârikîn ve Âmid çevresinde eserler yapmış olması düşünülmemelidir. Tarihi kayıtlara geçmemesi nedeniyle zamanında yapılan tüm eserler bilinmemektedir.

3.5.3. Meyyâfârikîn-Nasriyye Şehri Arasındaki Mimari Eserler

3.5.3.1. Pêpira Köprüsü

Nasrüddevle'nin kamu yararına yaptırdığı eserler arasında köprüler de yer almaktadır. Nasrüddevle, daha genç yaşta iken Hev (Cev) Irmağı'nı geçerken yaşadığı sıkıntı sonucunda, halkın çektiği bu ızdırabın farkına varmıştır. Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'in doğusunda ve batısında olan nehirler üzerine köprü yaptırarak halkı büyük bir eziyetten kurtarmıştır. Zira her seferinde bu nehri geçenler büyük zorluklar yaşıyorlardı.

²¹⁴⁵ Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslam...*, c.9, s.564; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134; Ez-Zehabî, *Kitabu Müştebeh fi Esmâi'r-Ricâl*, s.505; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.219

²¹⁴⁶ İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.361

²¹⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273,350; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.253; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222

²¹⁴⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.168

Köprülerin yapılmasının bir diğer nedeni de ülkedeki ticari faaliyetlerin aksamasının önüne geçebilmek ve bu yolları kullanan ticaret kafilelerinin önünü açmaktır. Çünkü ticaretin gelişmesi ekonomide kalkınmayı ve refahı getirmektedir.

Köprü, Meyyâfârikîn ile Batman arasında Batman Çayı/Satidma üzerinde Tel Benân denilen yerde inşa edilmiştir. İbnü'l-Ezrak, Nasriyye Şehri'nin kuruluşunu anlatırken köprüden bahsetmiş, bu köprü için büyük miktarda para harcandığını ve Haseniye, Hamîdiye, Tel Benân, Babûzîn, İbrahimiye ile Bersedâ Köyleri arazilerinin köprüye vakfedildiğini kaydetmiştir.²¹⁴⁹ Bu kadar vakfın bağlandığı köprü için İbnü'l-Ezrak, “büyük miktarda para harcandı” (و غرم عليه النصر الدولة مالا عظيما) demiştir.²¹⁵⁰

Köprünün yerini bulmak için Ocak 2019 tarihinde bir inceleme gezisine çıktık. Gezimizde Nasrüddevle'nin Nasriyye'ye giderken kullandığı rotayı izledik. Nasrüddevle, ilk olarak Bâtîrâ Köyü'nde mola vermişti. Bugün o güzergâh üzerinde bu isimde bir köy yoktur. Bu duraktan sonraki ikinci durak olan Babûdîn/Babodîn/Bellibahçe Köyü, köprü ile Meyyâfârikîn arasındadır. Günümüzde aynı ismi taşıması hem Nasriyye'ye giden güzergâhı hem de köprünün yerini tespit etmemizi sağlamaktadır. Nasrüddevle'nin, Meyyâfârikîn'den çıktıktan sonra Silvan Çayı'nı takip edip yol aldığını düşünüyoruz, zira Babûdîn denilen köy, Silvan Çayı'nın yanındadır. Nasrüddevle buraya gelmişse arazinin eğim durumu ve suyun akış yönü göz önüne alındığında Silvan Çayı'nı takip ederek ilerlemiş olması gerekmektedir. Silvan Çayı buradan kuşbakışı 7 km. ötede Batman Çayı/Satidma'ya ulaşmaktadır ve köprü tam olarak burada yer almaktadır. Köprü geçildiğinde sol tarafta bir höyük bulunmaktadır. İbnü'l-Ezrak'ın Tel Benân (Benân Tepesi) dediği yer burası olmalıdır.

²¹⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.141-142; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.141-143; Arıca bkz. İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.273, 358; Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, s.18; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.254; Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222

²¹⁵⁰ İbnü'l-Ezrak'ın ifadesi Abdurrahman Yusuf tarafından yanlış anlaşılmıştır.

(وقف نصر الدولة على الجسر الحسنية والحميدية وتل بنان وقطينيتا وبابوزين والابراهيمية وبردسى)
Mehmet Emin Bozarslan, İbnü'l-Ezrak'taki bu ibareyi Türkçeye doğru çevirmiş ancak Abdurrahman Yusuf, bu isimleri köprü olarak anlamıştır. Aslında kitabının ilk cildinde Abdurrahman Yusuf'un metni doğru anladığı görülmektedir. Bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.212; İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Fariki**, s.143. Yusuf, 1977 yılında köprünün olduğu yerde inceleme yapmış nehrin batı kıyısında بيلكان (Pêlekân) ve doğu kıyısı üzerinde كيرك (Kerik/Girik) köyü olduğunu tespit etmiş, bir ayak dışında herhangi bir kalıntı olmadığını söylemiştir. Artuklulara ait Malabadi Köprüsü, Nasrüddevle'nin inşa ettiği köprünün üst kısmında kalmaktadır. Nasrüddevle'nin inşa ettiği köprü yıkılmış olmalıdır ki Artuklu Emiri Timurtaş, Malabadi Köprüsü'nü taşlık yerde inşa etmiştir. Bkz. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.233. Ripper'e göre köprüyü Tel Benan'daki Hüseyniye Köprüsü'dür. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.469

Köprünün diğer tarafında ise bugün halk arasında Kêrik (Belki de Girik yani höyük) denilen köy bulunmaktadır. Yaptığımız inceleme sonucunda Nasrüddevle'nin inşa ettiği köprünün burası olduğuna kanaat ettik.

Abdurrakib Yusuf, 1977 yılında burayı ziyaret ettiğinde tek bir ayak dışında bir şey görmediğini söylediği yerde, nehrin yatağını değiştirmesi sonucunda günümüzde köprünün sekiz ayağı ortaya çıkmıştır. Burada yaşayan insanlar 42 ayaklı olduğunu söyledikleri köprüye Kürtçe *Pêpira*²¹⁵¹ denildiğini ifade etmektedirler. Köprüye çok ayaklı olmasından dolayı bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Nehrin iki kıyısı arasındaki mesafeye bakıldığında 42 ayaklı olması mümkündür. Köprünün yanında kurulan şantiyenin bu köprünün ortaya çıkarılması için kurulduğunu öğrendik. Dolayısıyla yapılacak çalışmanın ardından köprünün ayak sayısı ortaya çıkacaktır. Ayrıca burada yaşayanlar eskiden köprünün Meyyâfârikîn kenarında yapılmış eski uzun bir duvarının olduğunu, nehre paralel uzanan bu duvarın suyun akışını kontrol altına alma amacıyla yapıldığını belirtmektedirler.

3.5.3.2. Diğer Yapılar

Nasrüddevle, ilkbahar ayını geçirmek için başkent Meyyâfârikîn'den gittiği Nasriyye Şehri yolu üzerinde konaklayacağı yerlerde bazı yapılar inşa ettirmiştir. İbnü'l-Ezrak Meyyâfârikîn'den çıktığı ilk gün ailesi ve adamları ile birlikte zamanında *Batırâ/Bâtris*²¹⁵² Köyü olarak bilinen yere geldiklerini ve burada bir gece kaldıklarını söylemektedir. Nehrin kenarında olduğunu söylediği bu köyde bir *mescit* ve *otel* bulunmaktaydı ve kalıntıları onun zamanında hâlâ mevcuttu. İbnü'l-Ezrak, mescit ve otelin Nasrüddevle tarafından yapıldığını her ne kadar söylememişse de bu iki yapının onun tarafından yapılmış olma ihtimali yüksektir. Zira yol üzerinde diğer iki konaktaki yapılar ile köprünün onun tarafından yapıldığını dile getirmiştir. Günümüzde *Batırâ* veya *Bâtris* olarak bilinen bir köy ismi mevcut değildir. Dolayısıyla bu eserlerin akıbeti de meçhuldür. Bölgenin topoğrafyası incelendiğinde burası *Babudîn* ile Silvan arasında *Silvan Çayı* yatağına yakın bir yerde olmalıdır.

İlk geceyi Batırâ/Bâtris'te geçirdikten sonra Nasrüddevle, nehrin aşağı kısmında Bâbüdîn denilen yere gelerek yanındakilerle burada geceliyordu.

²¹⁵¹ Pir, Kürtçe'de ayak ve köprü anlamlarına geldiğinden "çokayak" veya "ayakköprü" manalarına gelmektedir.

²¹⁵² *باطرس* (Bâtris) veya elyazmasının B nüshasına göre *باطری* (Batırâ) olarak geçmektedir.

Nasürddeve'nin veziri Fahrüddeve İbn Cehîr burada *Mescidü'sh-Şeyh/Şeyh Mescidi* adıyla bir mescit, *han*, *ev* ve *hamam* yaptırmıştı. *Bâbûdîn/Bellibahçe* denilen köy hâlâ aynı isimle bilinmektedir. Yaptığımız araştırma sonucunda, Silvan Çayı'nın kıyısında bulunan ve harabeleri hazine avcılarının tarafından defalarca kazılan bir yer olduğu bilgisine ulaştık. Bahsedilen bölgeye gittiğimizde, hazine avcılarının kepeçlerle temelden bütünüyle kazdıkları harabelerden geriye bazı taşlar ve taş duvar bloklar olduğuna şahit olduk. Bunlar, büyük bir ihtimalle bahsi geçen yapılardan geriye kalanlardır. Zira taş bloklarını birleştirmek için kullanılan malzeme, şehirdeki yapılarla aynıdır.

Nasrüddevle ile beraberindekiler, Bâbûdîn'de ikinci geceyi geçirdikten sonra sabah erkenden kalkıp tekrar yola koyuluyorlardı. Buradan sonraki durakları ise *Cenîne/ جنينة* denilen yerdi. Köprüden geçip nehrin doğu tarafında kalıyorlardı. Köprü'nün başındaki Tel Benân'da yapılan handa bir gece kaldıktan sonra Nasrüddevle, ailesi ve ona refakat edenlerle birlikte yol alıp *Nasriyye*'ye varıyordu. Şehre gidiş gelişlerinde yol boyunca doğanın güzel yüzü olan çiçekleri ve yeşillikleri seyreliyorlardı.²¹⁵³ Köprüyü geçtikten sonra nehrin doğu kıyısında konakladıkları söylenen yerde günümüzde *Bıçakçı/Kêrik (Belki de Gırık/Tepe/Höyük) Köyü* bulunmaktadır. Bölgede yaşayanlar o bölgede *Cenîne/ جنينة* ismiyle bir köyün olmadığını söylemektedirler. Burada yapıldığı söylenen mescit ve otelin inşa edildiği tepe, köprü'nün sol tarafında mevcut olup yapılardan geriye herhangi bir iz görünmemektedir.

3.5.4. Meyyâfârikîn ve Âmid Arasındaki Anbar Köprüsü'nün İnşası

Nasrüddevle'nin ağabeyi Ebu Ali hükümdar iken Halep Hamdanî liderinin kızını istemiş ve onu karşılamak için Âmid'e gitmeye karar vermişti. Ebu Ali, Âmid'e giderken yanında Nasrüddevle'yi de almış ve Hani şehrinden çıkan Hev/Cev Çayı'na geldiklerinde yağmur nedeniyle kabaaran nehirden geçememişlerdi. Ertesi gün su ve çamur içerisinde büyük güçlüklerle suyu geçtiklerinde durumdan çok muzdarip olan Nasrüddevle “*Eğer bir gün Allah hükümdar olmamı dilerse, halkın rahat geçebilmesi için burada bir köprü yaptıracağım*” demiştir.²¹⁵⁴

²¹⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.141-142; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.142-143

²¹⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.89; Ayrıca bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.98; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.186-187; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.255

Yıllar sonra hükümdar olan Nasrüddevle, adağını unutmamış ve Âmid Kadısı'na *Hev/Cev*²¹⁵⁵ Irmağı üzerinde bir köprü yapılmasını emretmiştir. Emri üzerine Kadı Ebu Ali, Nasrüddevle'nin şahsi parasıyla köprüyü yaptırmaya başlamış ve güzel bir şekilde tamamlamıştır. Kitabesine Emir'in büyük oğlu Ebü'l-Hasan Muhammed Sa'düddevle'nin, Kadı Ebu Ali'nin ve Âmid halkından İbn Ukayl'ın adını yazdırmıştır. Köprü 431/1039-40 yılında tamamlanmıştır.²¹⁵⁶ Bu köprü Anbar Deresi denilen suyun üzerinde tahminimizce Köprübaşı denilen yerleşim yerinde yapılmıştır.

Şevket Beysanoğlu, bu köprünün Diyarbakır-Silvan yolu üzerinde, Âmid'e 21 km. mesafede, Anbar Çayı üzerinde olduğunu, yirmi gözlü olan bu köprünün şimdi var olmadığını ve o mntıkada yeni bir köprü yapıldığını söylemiştir. Ona göre Hev/Cev Çayı (şimdi Hani Çayı) Hani kasabası yanındaki Aynibekir kaynağından doğar, Güneydoğu'ya doğru akarak Koke Köyü civarındaki dere ile birleşer, daha sonra Kuruçay ile karışarak Anbar Çayı adını alır. 45 km. uzunluğundaki bu çay Köseli'de Dicle'ye dökülür.²¹⁵⁷ İki yüz yıl sonra bu yirmi gözlü köprü, Artuklu Hükümdarı Mahmud 620/1233 yılında yenilenmiştir. Bu kitabe Âmid kentinde bir hapishanenin girişindedir.²¹⁵⁸ Basri Konyar, 20 gözlü köprü üzerindeki Artukoğullarından Mehmed oğlu Mahmud'a ait onarım kitabesinin Diyarbakır Hapishanesi'nin İçkale duvarları üzerinde bulunduğunu söylemiş ve bu kitabenin fotoğrafına kitabında yer vermiştir.²¹⁵⁹

Yaptığımız incelemede köprünün Diyarbakır-Silvan karayolunun 21. km'sinde Anbar Deresi üzerinde Köprübaşı Köyü'nün hemen yanındaki yeni köprünün altında olduğunu tespit ettik. Köprünün üç ayağının kalıntıları görünmektedir. Burada yaşayan insanlar yirmi gözlü diye gördüklerini söyledikleri bu köprünün yüz yıl öncesinde üzerinin tahta ile kaplı olduğunu ve hayvanlar geçtiğinde kış aylarında kaymamaları için saman döküldüğünü söylemektedirler.

²¹⁵⁵ Arpaça'da Cev, Arpa anlamına geldiğinden bu çayın ismi Cev olmalıdır.

²¹⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.144; Ayrıca bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.324,326; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.469,505; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.255

²¹⁵⁷ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.201

²¹⁵⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.469

²¹⁵⁹ Konyar, *Diyarbakir Kitabeleri*, c.2. ek bölümünde s.423, 467

3.5.5. Âmid'deki İmar Faaliyetleri

3.5.5.1. Surların Tahkim Edilmesi ve Yeni Burçların İnşası

Âmid surunu, ilk defa 349 yılında inşa eden Roma İmparatoru Justinianos'tur. Fakat taşlık mıntika üzerindeki Dicle'ye bakan kuzeydeki doğu çıkıntısındaki yüksek kale en eski sur olup Hurriler zamanında M.Ö. 1500'lerde yapıldığı söylenir.²¹⁶⁰

Siyah bazalt taşlarından inşa edilen surları Nasrüddevle zamanında Âmid'i ziyaret eden Nâsır Hüsrev şöyle anlatmıştır: *“Âlemde, Arap, Acem, Hint ve Türk diyarında birçok sur ve kale gördüm, fakat Âmid surları gibisini²¹⁶¹ yeryüzünde görmedim. İki sur ve surlarda da dört kapı vardır. Kapıları ahşap değil demirdendir. Dış surun da demir kapısı vardır, sur kapıları art arda 15 zira aralıktadır ve şerefe hariç dış surların yüksekliği 10 zira'dır.”*²¹⁶²

Mervânî Devleti, Âmid'de sur ve burçların zayıflayan yerlerini tamire önem vermiştir. Nizamüddin surların yüksekliğini arttırdığı gibi İbnü'l-Ezrak'ın aktardığına göre İbn Dimne de surları bir boy yükseltmiştir. İbn Şeddâd, fasıl yani ön suru İbn Dimne'nin yaptığını söylemektedir ancak bunu teyid eden başka kaynak yoktur.²¹⁶³

Surlarda Nasrüddevle'ye ait olduğunu bildiğimiz 6 kitabe günümüze ulaşmıştır. Bunların dışında iki kitabenin tarihleri tam okunamayan iki kitabenin Nasrüddevle döneminden kalmış olma ihtimalleri bulunmaktadır. Yıkılan Dağkapı üzerindeki kitabenin resimleri ile içeriği günümüze ulaşmış olmasına rağmen, kitabenin kendisi mevcut değildir.

3.5.5.1.1. Çift Kapı'daki Onarım

Çift Kapı'nın sol tarafında yuvarlak burcun üzerindeki kitabedir. Mervânî Dönemi'ne ait bu kitabeden sadece (في سنة أربع و...أربعمئة) ibaresi kalmıştır.²¹⁶⁴ 5. yüzyıla ait olan bu kitabenin üzerindeki yazı “4X4 senesinde”²¹⁶⁵ anlamına gelen bu kitabenin Nasrüddevle dönemine ait olması muhtemeldir.

²¹⁶⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.342

²¹⁶¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.340

²¹⁶² Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.52

²¹⁶³ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.257

²¹⁶⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.350

²¹⁶⁵ “X” harfi ile gösterilen kısım okunamamaktadır.

3.5.5.1.2. Urfa Kapının Kuzeyindeki Surda Yapılan Onarım

Urfa Kapı'nın kuzeyinde levha şeklinde çiçekli Kûfî hattı ile yazılmıştır. Üzerinde sadece “4XX ve “vle” yazıları kalmıştır. Bu onarım kitabesinin Nasrüddevle döneminden kalmış olması muhtemeldir.²¹⁶⁶

3.5.5.1.3. 18 Nolu Burçtaki Onarım

Levha şeklinde Kûfî hattı ile yazılan bu kitabe 450/1058-59 yılı tarihini taşımaktadır.

.....[جمال] الاسلام [نظام] الدين و نصر الدولة

.....[السي] د الأجل كافي الدولة ابو

.....[بن] عز الاسلام أطال الله [بقاء]

..... سنة خمسين واربعمائة

...(Cemal) el-İslam (nizam) ü'd-din ve Nasrüddevle

...(es-Seyyi)d ü'l-ecell Kâffü'd-devle Ebu

...(b.) izzü'l-İslam etalallahu (bekahu) ...

seneti hamsine ve erbaamie

...İslamın lütfü, dinin (düzeni) ve devletin başı

...ulu efendimiz, devletin gücü Ebu

....(oğlu), İslamın yüceliği- Allah varlığını sürekli kılsın-

450 senesinde...²¹⁶⁷

Burç, Urfa Kapı ve Harput Kapısı (Babü'l-Cebel) arasındadır. Bazı ibareleri silinmiştir ve dört satırdan ibarettir.²¹⁶⁸ Yaptığımız incelemede bu kitabenin Urfa Kapı'dan Çift Kapı'ya giderken 2 ile 3. burcun arasında olduğu görülmüştür.

²¹⁶⁶ Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s. 207; Gabriel'e göre bu kitabe Urfa Kapı'nın kuzey mazgalının üzerinde, duvar yüzündedir. Bkz. **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.257

²¹⁶⁷ Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.172-173; Şevket Beysanoğlu bu kitabenin Urfa Kapı'nın Dağ Kapı yöndeki ilk burç üzerinde olduğunu ve Amida adlı kitapta bu kitabenin olmadığını yazmıştır. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.230; Gabriel aynı şekilde okumuştur. 19 numaralı burcun hemen kuzeyindedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.256

²¹⁶⁸ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.350

3.5.5.1.4. 46 Nolu Burcun Onarımı

46. burcun üzerindeki kitabe çiçekli Kufi hattı ile yazılmış olup 42X/1030-1038 yılına aittir.²¹⁶⁹

(1.Satır)

بِسْمِ اللَّهِ...مما امر بعمله مولانا الأمير السيد الأجل المؤيد المنصور عز الإسلام سعد الدين نصر الدولة ركن الملة

(2. Satır)

مجد الأمة شرف الأمراء ابو نصر أحمد ابن مروان {؟} شهور سنة {؟} وعشرين واربع مئة وجرى ذلك على يد عامله ابي طاهر العلاء بن كاغد {؟} بن سهل.²¹⁷⁰

Bismillahirrahmanirrahim. Mimma emara bi ilmihi Mevlana Emîr'üs-Seyyidü'l-Ecell el-Müeyyedü'l-Mansûr İzze'l-İslam Sa'düddin Nasrüddevle rüknü'l-mille mecde'l-eimme şerefe'l-ümera Ebu Nasr Ahmed İbn Mervân şuhûr seneti ve işrine ve erbaa miete ve cera zalike ala yeddi âmilihî Ebu Tahir el-Âlâ b. Kâğîd b. Sehl.

*Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla. Şanlı, güçlü, büyük efendimiz ve beyimiz, İslamın yüceliği, dinin kutluluğu, devletin üstünlüğü, milletin temel direği, emirlerin şerefi Ebu Nasr Ahmed b. Mervân tarafından Allah adına ve devletin sürekliliği için 42X senesinde Ebu Tahir El-Âlâ b. Kağîd b. Sehl eliyle yaptırıldı.*²¹⁷¹

Mardin Kapısı'nın doğusunda bulunan Keçi Burcu'nun kapısı üzerinde bulunan bu kitabe tahrip olmuş vaziyettedir. Ancak kitabe daha önce Albert Gabriel tarafından okunmuş ve Amida adlı kitabında yer almıştır.²¹⁷² Basri Konyar, Keçi Burcu'nun iç tarafında kapının üzerinde bulunan kitabenin 420 tarihli olduğunu söylemektedir.²¹⁷³

²¹⁶⁹ Gabriel'in numaralandırmasına göre 49. burç olmaktadır. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.159; Canan Parla, ile Gabriel'in numaralandırması birbirini tutmamaktadır. Bkz. Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.168,360

²¹⁷⁰ **العلاء** kelimesi Şevket Beysanoğlu'nun eserinde yoktur. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.228; Berchem, Strzygowski, **Amida**, s.25

²¹⁷¹ Basri Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, Ulus Basımevi Ankara 1936, c. 2, s.25; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.169; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.25; Gabriel'in okuduğu kitabede (**المنصور**, **العلاء**) kelimeleri bulunmamaktadır. Ona göre kitabe 49 numaralı burcun üzerindedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.255

²¹⁷² Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.228

²¹⁷³ Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.1, s.174

3.5.5.1.5. 49 Nolu Burcun Onarımı

Bu kitabe, şehrin güneydoğusunda ve Keçi Burcu'ndan sonraki 6. burç üzerindedir.²¹⁷⁴ Canan Parla, 49. burcun ön yüzünde olduğunu söylemiştir. Yaptığı numaralandırmaya göre Keçi Burcu'ndan sonraki üçüncü burcun üzerindedir. Gabriel'in numaralandırmasına göre 52. burca denk gelmektedir. Şerit halinde Çiçekli Kûfî hattıyla yazılmıştır. Bu kitabe 444 /1052-53 tarihini taşımaktadır.

(1. Satır)

بسملة...مما امر بعمله وبنائه والاتفاق عليه من ماله مولانا الأمير السعيد الأجل المنصور عز الإسلام سعد الدين
نصر الدولة وركن الملة مجد الأمة شرف الأمراء

(2. Satır)

ابو نصر أحمد ابن مروان اطل الله بقاءه وأدام سلطانه وجرى ذلك على يد القاضي ابي علي الحسن بن علي بن
أحمد الأمدى سنة اربع واربعين واربعمئة والبناء نصير بن سبا.²¹⁷⁵

Bismillahirrahmanirrahim. Mimma emara bi amelihi ve binaihi ve'l-infaki aleyhi min malihi Mevlana el-Emîr Es-Seyyidü'l-eceli'l-Mansur izze'l-İslam Sadeddin Nasrüddevle Rüknu'l-mille Mecde'l-ümme şerefe'l-ümera Ebu Nasr Ahmed İbn Mervân etalallahu bekaehu ve ve etale sultanehu ve cera zalike ala yeddi'l Kadı Ebu Ali el-Hasan b. Ali b. Ahmed El-Amîdî fi seneti erbaa ve erbaine ve erbaamie ve el-bennau Nasîr b. Sebâ.

*Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla. Yüce, güçlü efendimiz ve beyimiz, İslamın yüceliği, dinin kutluluğu, devletin üstünlüğü, milletin temel direği, ümmetin ululuğu, emirlerin şerefi Ebu Nasr Ahmed b. Mervân tarafından masrafları karşılanarak Allah adına Kadı Ebu Ali el-Hasan b. Ali b. Ahmed El-Amîdî eliyle 444 yılında mimar Nasîr b. Seba'ya yaptırılmıştır.*²¹⁷⁶

²¹⁷⁴ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.229

²¹⁷⁵ Konyar, **Diyarbakır Kitabeleri**, c.2, s.28; Şevket Beysanoğlu Nasîr b. Seba'yı Nusayr b. Habib diye okurken (Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.230) Abdurrahkib Yusuf Nasîr b. Habîb şeklinde okumuştur. (Yusuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye fi Kürdistânî'l-Vüstâ**, c.2, s.346) Gabriel **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.256

²¹⁷⁶ Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.171-172; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.28; Albert Gabriel, Harput Kapı'dan başlandığında bu kitabenin 52 numaralı burcun üzerinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.151; Kitabe Murabba (yani kare) Burcu'nun üzerinde olup bir veya üçüncü burç olmaktadır. Keçi Burcu'nun doğusundadır. 444 yılı tarihini taşıyıp Nasrü'd-devle ismini taşımaktadır. Kitabe Basri Konyar ve Beysanoğlu'nda mevcuttur. Basri Konyar "Sebâ (?)" olarak kaydetmiş ve yanına soru işareti koymuştur. Abdurrahkib Yusuf'a göre bu kelime sahih olmayıp doğrusu Habîb'dir. Beysanoğlu Keçi Burcun'dan sonraki üçüncü burçta olduğunu söyler ancak Abdurrahkib Yusuf onu ilk burç olarak tescil ettiğini söylemektedir. Yusuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.346; Flury, **İslamische**

3.5.5.1.6. 54 Nolu Burcun Onarımı

Bu kitabe şehrin güneydoğusunda, Keçi Burcu'ndan sonraki 8. burç üzerindedir. Gabriel'in numaralandırmasına göre 57. burca denk gelmektedir.²¹⁷⁷ 54. burcun ön yüzündedir. Şerit halinde Kûfi hattı ile yazılmıştır. Bu bina kitabesi 437/1045-1046 tarihini taşımaktadır.

(1. Satır)

ابتغاء ثواب الله وطلب رحمته مولانا الأمير السعيد الأجل²¹⁷⁸ بسملة... مما امر بعمله وبنائه والانفاق عليه من ماله المنصور عز الإسلام سعد الدين نصر الدولة وركن الملة مجد الأمة شرف الأمراء ابو نصر

(2. Satır)

أحمد ابن مروان في ولاية ولده الأمير سعد الدولة ابو الحسن محمد اطال الله بقاءهما و ائد ملكهما وجرى ذلك على يد القاضي ابي علي الحسن بن علي بن أحمد الأمدى سنة سبع وثلاثين واربعمئة والبناء نصير بن سبا.²¹⁷⁹

Bismillahirrahmanirrahim. Mimma emara bi amelihi ve binaihi ve'l-infaki aleyhi min malihi ibtiğai sevabillahi talebe rahmetihi Mevlana el-Emîr Es-Seyyidü'l-eceli'l-Mansur izze'l-İslam Sadeddin Nasrüddevle Rüknu'l-mille Mecde'l-ümme şerefe'l-ümera Ebu Nasr Ahmed İbn Mervân fî vilayeti veledihi el-Emîr Sa'düddeve Ebü'l-Hasan Muhammed etalallahu bekaehuma ve eyyede mülkehuma ve cera zalike ala yeddi El-Kadı Ebu Ali el-Hasan b. Ali b. Ahmed El-Amîdî senetu seb'a ve selasine ve erbaamie ve el-bennau Nasîr b. Sebâ.

Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla. Şanlı, güçlü, ulu efendimiz ve beyimiz, İslamın yüceliği, dinin kutluluğu, devletin üstünlüğü, milletin temel direği, ümmetin ululuğu, emirlerin şerefi Ebu Nasr Ahmed b. Mervân'ın hayır işlemek amacıyla masraflarını ödeyerek kendi arzusuyla devletin gücü oğlu Ebü'l-Hasan Muhammed'in

Schriftbänder Amida-Diarbekir, s.66-68; Şevket Beysanoğlu'na göre bu kitabe Mardin Kapısı'nın doğusundaki 6. burç (Ya da Keçi Burcu'ndan sonraki 3. burç) üzerindedir. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.229

²¹⁷⁷ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.229; Basri Konyar, bu kitabenin Mardin kapısı şarkında sekizinci burç üzerinde olduğunu söylemektedir. Bu da Gabriel'in numaralandırmasına göre yine 57. burca denk gelmektedir. Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.1, s.174

²¹⁷⁸ Abdurrahik Yusuf'un kaydında “min mâlihi” ibaresi mevcut değildir. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.345

²¹⁷⁹ Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.2, s.26; Şevket Beysanoğlu'nun kitabede geçen نصير بن حبيب ismini Nusayr olarak okumuştur. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.229; Abdurrahik Yusuf'a göre, Max Van Berchem, Beysanoğlu ve Basri Konyar bunu alıntılamlıdır. Max Van Berchem ve Basri Konyar Nasîr b. Habîb olarak yazmışlardır ve bu sahih değildir. Bu nedenle Abdurrahik Yusuf bu ibareyi Nasîr b. Habîb olarak kaydetmiştir. Yusuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye**, c. 2, s.345; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.26; Gabriel, نصير بن حبيب olarak okumuştur. 56 numaralı burcun ön cephesindedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.256

valiliği sırasında – Allah o kişinin yönetimini sürekli kulsın- Kadı Ahmed b. Ebu Ali el-Hasan el-Amidî eliyle Mimar Nasîr b. Seba'ya yaptırılmıştır.²¹⁸⁰

3.5.5.1.7. 56 Nolu Burcun Onarımı

Canan Parla'nın numaralandırmasına göre 56, Albert Gabriel'in numaralandırmasına göre 59. burcun ön yüzündedir. Keçi Burcu'ndan sonra (Keçi Burcu hariç) Dağ Kapı yönünde 10. burca denk gelmektedir.²¹⁸¹ Şerit şeklinde yazılmıştır. Surun güneydoğu burcu üzerinde olup iki satırdan oluşur ve beyaz taş üzerine yazılıdır.²¹⁸² Kitabe 426/1034-1035 tarihlidir. Basri Konyar, dört köşe burçlardan birinin cephesinde ve Mardin Kapısı şarkında, üçüncü burcun iç tarafında ilk kitabe olduğunu söylemektedir.²¹⁸³

(1. Satır)

بِسْمِ اللَّهِ...مِمَّا أَمْرِيَعْلَهُ الْأَمِيرُ السَّيِّدُ الْأَجَلُ الْمُؤَيَّدُ الْمَنْصُورُ عَزَّ الْإِسْلَامُ سَعَدَ الدِّينُ نَصْرُ الدَّوْلَةِ رُكْنُ
الْمِلَّةِ مَجْدُ الْأُمَّةِ شَرَفُ الْأَمْراءِ

(2. Satır)

شَهْرُ سَنَةِ سِتٍّ وَعَشْرِينَ وَارْبَعِ مِائَةٍ وَحَسْبِي اللَّهُ²¹⁸⁴ أَبُو نَصْرٍ أَحْمَدُ بْنُ مَرْوَانَ اطَّلَا اللَّهُ بِقَاءَهُ وَأَدَامَ سُلْطَنَتَهُ
وَنَعَمَ الْوَكِيلُ.

Bismillahirrahmanirrahim. Mimma emara bi amelihi el-Emîr Es-Seyyidü'l-ecell el-müeyyedü'l-mansûr izze'l-İslam Sadeddin Nasrüddevle Rüknu'l-mille Mecde'l-eimme şerefe'l-ümera Ebu Nasr Ahmed İbn Mervân etalallahu bekaehu ve edame saltanatehu şühûr seneti sitte ve işrine ve erbaa miete ve hasbunallahu ve ni'me'l vekîl.

*Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla. Şanlı, güçlü, büyük efendimiz ve beyimiz, İslamın yüceliği, dinin kutuluğu, devletin üstünlüğü, milletin temel direği, ümmetin ululuğu, emirlerin şerefi Ebu Nasr Ahmed b. Mervân tarafından Allah adına ve devletin sürekliliği için 426/1034-35 senesinde yaptırıldı.*²¹⁸⁵

²¹⁸⁰ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.17; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.26; Kitabenin tam metni için bkz. Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.37; Flury, *İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr*, s.62-64; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.345-346

²¹⁸¹ Gabriel, Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler, s.159

²¹⁸² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.2, s.343; Flury, *İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr*, s.53-55

²¹⁸³ Basri Konyar, *Diyarbakır Kitabeleri*, c.1, s.174

²¹⁸⁴ Abdurrahkib Yusuf, bu ibareyi yanlış olarak "Sultanihi" şeklinde zabtetmiştir. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s.268

²¹⁸⁵ Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.168,218; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.23; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.227; Konyar, *Diyarbakır Kitabeleri*,

Bu kitabelerin en eskisi Dağ Kapı'nın dış yüzünde ve kapının en üstünde bulunmaktadır. Beyaz malta taşları üzerine yazılmıştır. Tek satır halindedir.²¹⁸⁶ Basri Konyar bu yazının mevcut emsalinin belki en mükemmeli olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu kulenin surun en büyük ve en güzeli olduğunu, XI. asırda yapıldığını belirtmektedir.²¹⁸⁷

3.5.5.1.8. Dağkapı'daki Onarım

بسملة... هذا ما تطوّع بعمله [وبنائه والانفاق] اليه تقرب [أ] الى الله تعالى والى نبيّه محمّد صلى الله عليه مولانا [الأمير السيد] الأجل المنصور عزّ الإسلام سعد الدين نصر الدولة وركن الملة مجد الأمة شرف الأمراء

Bismillahirrahmanirrahim. Haza ma tatavvaa biamelihi (ve binaihi ve 'l-infaki) ileyhi takarrebe(n) ilallahi taala ve ila nebiyyihi Muhammed sallallahu aleyhi mevlana el-emîr es-seyyid el-ecel el-mansûr izzü 'l-islam Sa'dü'd-din Nasrüddevle ve rüknü 'l-mille mecdü 'l-ümme şerefü 'l-ümera.

*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'a ve onun peygamberi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemeye yakınlaşmak için mevlamız, yüce emir, İslam'ın izzeti Sa'düddin Nasrüddevle milletin rüknü, milletin yüceliği ve emirlerin şerefi bağışta bulundu.*²¹⁸⁸

Dağ Kapı'nın içindeki bu kitabede Nasrüddevle'nin ismi bulunmaktadır fakat bazı ifadeler ve tarihi eksiktir. Bu kitabenin eski fotoğrafı Basri Konyar ve Van Berchem'in eserlerinde mevcuttur.²¹⁸⁹ Harput Kapı'nın 1930'lu yıllarda yıkılmasından sonra bu kitabenin kaderi meçhuldür.²¹⁹⁰

c.2, s.24; Gabriel kitabeyi aynı şekilde okumuş ve kitabenin 58 numaralı burcun ön cepesinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.255

²¹⁸⁶ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.226

²¹⁸⁷ Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.2, s.24

²¹⁸⁸ Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s.29

²¹⁸⁹ Basri Konyar "aleyhi" kelimesini "ileyhi" şeklinde okumuştur. Ayrıca Konyar, Seyyidü'l-Ecel'den sonra "el-Müeyyed" kelimesini de ilave etmiştir. Bkz. Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.2, s.29; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.349

²¹⁹⁰ Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.2, s.156-157; Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.2, s.30; <https://www.haberler.com/diyarbakir-surlari-88-yil-once-yikimdan-kurtaran-10692007-haberi/> (Erişim Tarihi: 08.04.2019)

3.5.5.1.9. Mervânî Mescidi'nin İnşası

Nasrüddevle, Âmid'de günümüzde Dağ Kapı olarak bilinen şehre girşte sol tarafta bulunan surun sol tarafına yapışık bir mescit yaptırdı. Halen Mervânî Mescidi veya Mervân Camisi olarak adlandırılır. Küçük bir mescit olup iki katlıdır.²¹⁹¹

Mescit, Zilhicce 447/ Şubat-Mart 1056 yılı yılında yaptırılmıştır. Şerit şeklinde, çiçekli Kûfî olarak yazılmıştır. Kitabesi şöyledir: إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ.²¹⁹² بِسْمِ اللَّهِ. هَذَا مَا تَطَوَّعَ بِعَمَلِهِ {وَبَنَائِهِ وَالْإِنْفَاقَ إِلَيْهِ قَرِيبٌ} إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²¹⁹³ مولانا [الأمير السعيد] الأجل المؤيد المنصور عزَّ الإسلام سعد الدين نصر الدولة وركن الملة مجد الأمة شرف الأمراء اب[و] نصر أحمد بن مروان اطلال الله في العزَّ الداء[م] بقاء وجزا[ال]ة؟[سلطانته وذلة أعدائه وجرى ذلك [على يد] الأجل ابو نصر محمد بن محمد بن جهير ادام الله مكانه في ذو الحجة سنة سبع واربعين واربعمائة

Innema ye'müru mesâcidallahi men âmene billâhi ve'l-yevmi'l-âhiri ve ekamessalâte ve âte'z-zekâte ve lem yahşa illallahe fe'asâ ulâike en yekûnu mine'l-mühtedin. Bismillahirrahmanirrahim. Haza ma tetavvaa bi-amelihi (ve binaihi ve'l-infaki) ileyhi tekarrub(en) ilallahi teâla ve ilâ nebiyyihi Muhammed sallelallahu aleyh mevlânâ (el-emîr es-seyyid) el-ecell el-müeyyed el-mansûr izzel-islâm sa'deddin Nasrüddevle ve rüknü'l-mille ve mecdü'l-ümme şerefü'l-ümera Eb(û) Nasr Ahmed b. Mervan etâlellahu fî'l-izze'd-dai(m) bekau ve cez(alat) sultanehu ve zilletu a'daehu ve cera zalike (ala yedi...) el-ecell Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr edâmallahu mekânehu fî Zilhicce senetu seb'a ve erbaamie.

Allah'ın mescitlerini yalnız Allah'a Ahiret Günü'ne iman edip namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, din babında ancak Allah'tan korkan kimse mâmur kılar. İşte bunlar yol bulanlardan olabilirler. Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla. Kendi arzusuyla masrafını karşılayarak hayır kazanmak, Allah'a ve peygamberi Muhammed'e -salat ve selam üzerine olsun- yaklaşmak üzere yüce efendimiz, Allah'ın yardımıyla üstün gelmiş beyimiz, İslamın yüceliği, dinin kutluluğu, devletin üstünlüğü ve milletin temel direği ve ümmetin büyüklüğü, emirlerin şerefi Ebu Nasr Ahmed b. Mervan -Allah sürekliliğini ve sultanlığını uzun etsin ve düşmanını aşağılasın-

²¹⁹¹ Konyar, **Diyarbakir Kitabeleri**, c.1, s.174; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.2, s.323; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.135

²¹⁹² Tevbe Suresi, 18. Ayet

²¹⁹³ Abdurrahkib Yusuf'un zabtında "Vesellem" ibaresi geçmektedir. **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.2, s.321-322; Aynı şekilde Gabriel'de de geçmemektedir. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.256

*tarafından ve şu büyük Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr -Allah mekânını sürekli kılsın- eliyle 447 senesi Zilhiccesinde yaptırılmıştır.*²¹⁹⁴

3.5.6. Senasine Sınırında Yeni Kale İnşası

X ve XI. yüzyıllarda Sason'dan Muş'a kadar uzanan, Ermeni nüfusun ağırlıkta olduğu dağlık bir bölgede²¹⁹⁵ yaşayan Ermeni Senasine Devleti'nin sınırları kuzeyde Mervânîlerle birleşiyordu. Aralarında akrabalık ilişkisi olan Mervânîlerle Senasine Krallığı,²¹⁹⁶ 427/1035 yılında Müslüman hacılara saldırımları sonucunda karşı karşıya gelmişlerdi.²¹⁹⁷ Bu olaydan sonra, sınırdaki zaaf nedeniyle Nasrüddevle bir tedbir olarak Senasine ile kendi ülkesi arasındaki bölgede bir kale yaptırmıştır. Tarihçiler, Nasrüddevle'nin kendi şahsi parasıyla yaptırdığı bu kale sayesinde Senasine'nin önüne bir set çekildiğini ve Mervânî memleketine sızmalarının önlendiğini söylemektedirler.²¹⁹⁸ İbn Şeddâd, bu kaleye Hısn-ı Cedîd demiştir.²¹⁹⁹ Günümüzde bu kalenin nerede olduğu ile ilgili elimizde bir bilgi mevcut değildir.

3.5.7. Mardin ve Düneyser'deki İmar Çalışmaları

Mardin, İslam fetihlerinden 100 yıl sonra metruk bir yer haline gelmiş ve kimse burada yaşamamıştır. 300 yıl boyunca bu durum devam etmiş ve Mervânî Emiri Nasrüddevle dönemine kadar bu şekilde kalmıştır. Nasrüddevle, 440/1048-49 yılında hem Mardin'i hem de çevresindeki köyleri yeniden inşa ettirmiştir.²²⁰⁰ Abdüsselam Mardinî, (1259/1843/1844) Nasrüddevle'nin şehri canlandırmak için buraya mallar ve insanlar nakledip çarşılarını ve mescitlerini bina ettiğini söylemektedir.²²⁰¹

²¹⁹⁴ Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.206-207; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s. 226; Gabriel'in kitabedeki yıl kısmı yoktur. Ona göre kitabe Harput Kapı'nın şehre dönük yüzündedir.. Bkz. Gabriel, **Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.256

²¹⁹⁵ Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.159-160; Ersan, "Selçuklular Devrinde Sason Ermenileri", s.357

²¹⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.169; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.55

²¹⁹⁷ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.88

²¹⁹⁸ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.158; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.274; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.159-160

²¹⁹⁹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.274

²²⁰⁰ Abdüsselam Mardinî, **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, Matbaatü Havar, 1. Baskı, Tahkik Hamdi Abdülmecit Es-Selefi&Tahsin İbrahim Doski, Duhok 2002, s.44; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Dolapönü, **Tarihte Mardin İtr El-Nardin fi Tarih Merdin**, s.40

²²⁰¹ Abdüsselam Mardinî, **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, s.44

Nasrüddevle attığı adımlar ile viraneye dönmüş olan bu kentin Mervânî egemenliğinde hayat bulmasını sağlamıştır.²²⁰²

Abdüsselam Mardinî'nin verdiği bu bilgilerde imar konusunda ne tür çalışmaların yapıldığı anlatılmamıştır ancak Mardin ve köylerinde köklü çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bu çalışmaları belgeleyecek bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat Mardin Ulu Cami'deki kitabeleri inceleyen Albert Gabriel, Selçuklulara ait yazılara bakarak caminin öncesinde yapılmış olduğunu düşündüğünü söylemektedir.²²⁰³ Gabriel'in yorumlarına dayanarak Thomas Ripper, Mardin'deki Cuma Mescidi'nin büyük olasılıkla Mervânî devrinden kalmış olma ihtimalini dile getirmiştir.²²⁰⁴ Bu cami Mervânî döneminden kalma bir eser ise büyük ihtimalle 440/1048-49 yılında yapılan çalışmalar esnasında inşa edilmiş olmalıdır.

Mervânîlerin kurdukları şehirler arasında Düneyser/Kızıltepe kentinin ismi de geçmektedir. Abdurrahman Yusuf, Düneyser şehrinin Mervânîlerden önce kaynaklarda geçmediğini ve Düneyser şehrinin Mervânîler zamanında kurulmuş bir ticaret şehri olduğunu söylemektedir.²²⁰⁵

3.5.8. Kudüs'te Hac Konaklama Tesisinin Açılması

Kudüs'te İslam Müzesi'nde bulunan bu kitabe Kûfî hattı ile mermer bir panel üzerine yazılmıştır. Panel, Haremi Şerîf'in kuzey duvarındaki Babü'l-Hıttâ'da bulunan iki evden birinde, bir duvara yapıştırılmıştır. Kitabe Diyâr-ı Bekr'den Mekke'ye hacca gideceklerin Kudüs'te kalmaları için yapılan iki eve aittir.

[بسم] الله الرحمن الرحيم هذا ما وقف وحبس الامير السيد الاجل
[...] الدولة وعمادها ذو الصرامتين²²⁰⁶ ابا نصر احمد ابن مرو[ان]
[احسن] الله ثوابه واحسن ما به بهاتين الدارين المتلاصقتين
[و]حدودهما وحقوقهما على جميع الواردين من ديار بكر على ما
[ذكر] في كتاب وقفهما فمن غيره او بدله فعليه لعنة الله وذلك

²²⁰² Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.26; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.505; Acar, "Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)" s.83

²²⁰³ Gabriel, **Şarkî Türkiye'de Arkeolojik Geziler**, s.37

²²⁰⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.495,531-532

²²⁰⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.251

²²⁰⁶ Bu kelime (صرامير) şeklinde geçmektedir. Bkz. http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;isl;pa;mus01;50;en

²²⁰⁷ [بتاریخ] رمضان سنة خمس وأربعين وأربعماية اثابه الله.

Kitabenin tercümesi şöyledir: *Bismillahirrahmanirrahim, Emirü's-Seyyidü'l-Ecel Emir Nasrüddevle Zü's-Sarameteyn Ebu Nasr Ahmed b. Mervân, bu iki yapışık ev için yaptığı hayrı Allah kabul etsin, Diyâr-ı Bekr'den gelen tüm insanlar için bu ikisini vakfetmiş ve tahsis etmiştir. Bunu değiştiren ve tebdil edene Allah lanet etsin. Ramazan 445, Allah onu mükafatlandırısın.*

Bu mermer kitabeyi 1977 yılında Michael Hamilton Burgone Kudüs'teki Evhadiye Türbesi'nin Eyyubî yapımı olan dış avlu duvarı üzerinde bulmuştur. Eyyubilerin yaptırdığı duvarda bu parça malzeme olarak tekrar kullanılmıştır. Kitabe Mervânîlerin yurt dışındaki yegâne yazıtlarıdır. Kudüs'teki İslam Müzesi'nde saklanmaktadır.²²⁰⁸

3.5.9. Mervânîlerde Süsleme

Meyyâfârikîn ve Âmid'deki Mervânî mimari eserlerin kitabelerine baktığımızda Mervânîler zamanında Kûfî hattı yazının büyük gelişme gösterdiğini görmekteyiz. Nitekim Max Van Berchem, Mervânî Kûfî yazılarının İslam âlemindeki en gelişmiş örnekler olduğunu dile getirilmiştir. Aynı şekilde 1920 yılında İsviçreli Flury, Âmid, Kahire, Kayrevan ve Tunus'taki camilerin kitabeleri üzerinde çalışmış, Âmid'deki yazıların İslam hat sanatının en özgün ve en güzel türü olduğu kanaatine varmıştır. Van Berchem ve Flury Mervânî ve Selçuklu süslemelerinin dünyadaki en güzel ürünler olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Flury, Âmid surlarındaki Nasrüddevle'ye ait kitabeyi Muvarrak (Yapraklı) Kufi türünde büyük gelişme örneği olarak sunmaktadır. 437/1045-46 (54. Burç) ve 444/1052-53 (49. Burç) yıllarına ait kitabelerde olduğu gibi Âmid'deki kitabelerin kendine has üslubunun olduğunu belirtmektedir.²²⁰⁹

Mervânî süslemelerini oluşturan öğelerden biri de hayvan süslemeleridir. Meyyâfârikîn'deki Mort Dâres Kilisesi'nin (مرت دارس) üzerinde iki başlı yılan resmi²²¹⁰

²²⁰⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.219; http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object:isl:pa:mus01:50:en (Erişim Tarihi 13.05.2018); Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.27; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426

²²⁰⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.219. Bu kitabenin müze numarası 99, katalog numarası ise 362'dir.

²²⁰⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.291,345; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.229; Berchem, Strzygowski, Bell, **Amida**, s. 26; Flury, **İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr**, s.62-64

²²¹⁰ El-Herevî, **El-İşârât İla ma'rifeti'z-Ziyârât**, s. 59

eskiden kalmış olmalıdır. Bu da Mervânîlerden önce hayvan resmi süslemelerinin var olduğunu göstermektedir. 444/1052-53 yılına ait kitabede ise bitkiler arasında kaplan resmine benzeyen bir figür bulunmaktadır. 460/1067-68 yılına ait kitabede ise Hüdhdü kuşu figürü bulunmaktadır.²²¹¹

İslam mimari sanatında Sedelî (السدلي) olarak adlandırılan ve Kürtlerin Kelekî veya Gelegî olarak isimlendirdiği tarz, Mervânîler zamanında mevcuttu. Daha önce değindiğimiz üzere *Sedelî*, Nasrüddevle öldüğünde ilk gömüldüğü yerdir. Abdurrahkib Yusuf, *Tarihü'l-Fariki*'yi neşreden Bedevi Abdullatif'in Sedelî'yi üç sütun üzerine kurulu türbe olarak açıkladığını ama bunun yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre anlamı üç kubbedir. Bu lafız eyvan ve iki odadan oluşan, iç içe üç türbeden oluşan mekân anlamıyla Arapçalaşmıştır.²²¹²

Emirin oturup arkadaşları ile etrafı seyrettiği, çevreye hâkim yere “Manzara” deniliyordu. Mervânîler Meyyâfârikîn'de iki Manzara inşa etmişlerdir, birincisini Nasrüddevle sarayını yani Darü'l-İmare'yi yaptırdığında Burcü'l-Melik'te saraya dâhil veya ondan müstakil olarak 403/1013 yılında yaptırdığı Manzara'dır. İbnü'l-Ezrak'ın Manzaratü'l-Atîk olarak andığı bu yer Rabad'a yani şehrin kuzeyindeki arazilere bakan yerdedir.²²¹³ Diğer Manzara'yı ise Nizamüddin b. Nasrüddevle, şehrin içindeki iki küçük burcun üzerinde yaptırmıştır. Yakut el-Hamevî Meyyâfârikîn'e geldiğinde Nizamüddin'in üzerine yaptırdığı aynaların kalıntılarını görmüş ve buraya Burcü'l-Mir'ât denildiğini söylemiştir.²²¹⁴

Manzaratü'l-Atîk'in bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Burası beyaz taştan yapılmış Burcü's-Samit'tir. Surun kuzey doğusunda bulunan günümüzdeki Zembilfiroş Kalesi bunun kalıntısıdır. Babü's-Şehve'nin yanındaki surun kuzey doğusundaki tepe ile Nasrüddevle kitabesinin Babü'l-Hüvve arasındadır. Bu gerçek bir burç değildir. Günümüzde şehir surlarının en yüksek yeridir. Bu burç yani Zembilfiroş Kalesi dörtgen bir minareye benzemekte ve savunma amacıyla değil süs amacıyla yapılmıştır.²²¹⁵

²²¹¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.293; Parla, *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*, s.171-172; Berchem, Strzygowski, Bell, *Amida*, s.28

²²¹² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.166; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.177; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.274,366; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, 262/c.2, s.298

²²¹³ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî*, s.107

²²¹⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.303

²²¹⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.302

Mervânîler mimari eserlerinde değişik süslemeler kullanmışlardır. Belki de Nasrüddevle'nin 403/1012 yılında inşa ettiği saray en güzel süsleme örneklerine sahipti. İbnü'l-Ezrak, sarayın duvarlarının ve tavanlarının altın süslemeler ile bezendiğini söylemiştir. Nasrüddevle, bu sarayın inşası için çok para harcamıştır. Âmid şehri surları ise halen Mervânîlerin dakik süslemelerini taşımaktadır ki bunlar en ileri süsleme örnekleridir. Kûfî süslemelerin gün yüzüne çıkması İsviçreli Flury ve onun ustası Van Berchem sayesinde olmuştur.²²¹⁶

Araştırmacı Deymand, Mervânî eserlerindeki süslemeleri ileri oyma sanatı örneklerinden saymış ve Selçuklular zamanında bu sanatın ne kadar ilerlediğinin ölçülebildiğini, Abbasiler zamanındaki Kûfî yazının süslerden arınık olduğunu ama Mervânîler zamanındaki 426, 437, 457, 460 ve 476 tarihli Âmid'deki kûfî kitabelerin yapraklı bitki süslemeleriyle bezeli olduğunu söylemektedir. Mervânî sanatçıları, süslemeleri çeşitlendirmede ve sanatsal buluşlarda başarılı olup bir şerit kitabede elli bir çeşit bitki süsü çeşidi kullanmışlardır.²²¹⁷

Mervânîlerin mimari tarzları Diyarbakır'da bulunan ve günümüzde Mervanî Camisi olarak bilinen camide görülür, burada az miktarda kırık (münkesir) yaylar görülür. Caminin girişinde bu yaylardan bulunur. Kapı taraflarında Roma ve Yunanlılarda görülen gövdeler yapılmıştır.²²¹⁸

3.6. Değerlendirme

Nasrüddevle Ahmed kendisinden önceki Mervânî hükümdarları Ebu Ali Hasan ve Mümehhidüdevle'nin komşularıyla barış içerisinde yaşama politikasını sürdürmüştür. Bu politikanın amacı vatandaşların savaşlarda telef olmaması, ülkenin savaşın getirdiği yıkımdan kurtarılması ve devletin maddi varlıklarının heba edilmemesidir. Bu politika sayesinde istikrar sağlanarak ekonomik gelişme sağlanmıştır.

Nasrüddevle zamanında Mervânî ülkesinin kaynaklarının başında ticaret gelmekteydi. Diyâr-ı Bekr uluslararası ticaret yollarının kavşak noktalarının üzerindeydi. Bu ticaret yolları sayesinde birçok ürünün ithalat ve ihracatı yapılıyordu ve böylelikle ülke ekonomisine büyük katkı sağlanıyordu. Bunun farkında olan

²²¹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.107; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.306

²²¹⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.307

²²¹⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.295

Nasrüddevle, ticaret kabilelerinin yolculuklarını kolaylaştırmak ve ticaretin gelişmesini sağlamak için Âmid-Meyyâfârikîn arasında Anbar Deresi üzerinde ve diğeri Batman Çayı üzerinde olmak üzere iki büyük köprü inşa ettirmiştir.

Başkent Meyyâfârikîn’de bir tüccarın aldığı malı daha parasını bile ödemedi başkasına satarak 500 altın kazanması ticaretin Mervânî ekonomisi içindeki yerini göstermektedir.

Dicle Su Yolu, Mervânî ülkesinde ticaret faaliyetlerinin gelişmesine imkân sağlıyordu. Hızlı bir ulaşım şekli olan nehir taşımacılığı sayesinde ağır yükler de taşınabiliyordu. Mervânî kentleri olan Âmid, Hısn-ı Keyfa ve Cizre’yi Musul ve Bağdat’a bağlayan bu nehir taşımacılığı Mervânîlere büyük iktisadi imkânlar sağlıyordu.

Mervânî ülkesi geniş tarım alanlarına sahipti. Bu dönemde ülkenin birçok yerinde tahıl, sanayi bitkileri, meyve ve sebze yetiştiriliyordu. Bölgede elde edilen birçok ürün iç piyasada değerlendirilirken, bir kısmı da ülke dışına satılıyordu. Kırsal kesimdeki hayvancılık belli ölçüde ülkenin gıda ihtiyacını karşılıyordu. Hayvancılık sayesinde deri ve dokuma sektörü gelişmiş, bazı alanlarda elde edilen ürünler ülke içerisinde ve dışında değerlendiriliyordu.

Nasrüddevle ülkenin ekonomik kaynaklarını halkın refahı için kullanmıştır. Bu dönemde zenginleşen Mervânî hazinesi ile başta başkent Meyyâfârikîn ve Âmid olmak üzere ülkenin birçok yerinde sosyal yapılar inşa edilmiştir.

Bu dönemde kurulan zenginlik ve refah ortamı sayesinde imar çalışmalarında bir artış olmuştur. İnşa edilen mimari eserlerin sivil, askeri ve dini alanları kapsadığı, surların bakım ve onarımına ayrı bir önem verildiği ve eserlerin başkent Meyyâfârikîn ve Âmid’de yoğunlaştığı görülmektedir.

Nasrüddevle döneminde en fazla imar çalışmaları Mervânîlerin başkenti olması hasebiyle Meyyâfârikîn’de görülmektedir. Yakın dönemde araştırmacılar Meyyâfârikîn surları üzerinde Mervânîlere ait üç onarım kitabesi olduğundan bahsetmişlerse de bunlardan sadece biri günümüze ulaşmıştır. Meyyâfârikîn şehir merkezinde yapılan en önemli inşa çalışması Burcû’l-Melik’te Nasrüddevle’nin hükümet merkezi ve evi olarak kullandığı Yeni Saray’dır. Yeni Saray’ın içinde hamam, havuz, bostan, ev ve Manzaratü’l-Atik olarak adlandırılan bir seyrangah yapılmıştır. Sarayın su ihtiyacının karşılanması için Re’sü’l-Ayn denilen pınardan su

getirtilmiştir. Yeni Saray'dan günümüze sarayın bazı kalıntıları ve Manzaratü'l-Atik'in bir kısmı ulaşmıştır.

Nasrüddevle'nin 414/1023-24 yılında onardığı caminin bugünkü Silvan Ulu Camii (Acem Camii/Selahattin Eyyubi Camii) olma ihtimali yüksektir. Zira yaptırdığı Binkam denilen saat için en uygun yer orasıydı. Nasrüddevle ayrıca Rabad Camisi'ne bir minare eklemiş, ayrıca Muhdesse Camisi'ni de yaptırmıştır. Fakat bu eserlerden günümüze herhangi bir iz kalmamıştır.

Nasrüddevle'nin, ekonomik faaliyetlerin daha rahat yürütülmesi için bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Meyyâfârikîn'de Sanayi Çarşısı inşa edilmiştir.

Nasrüddevle ve ondan önceki Mervânî hükümdarları Meyyâfârikîn surlarının onarımına önem vermişlerdir. Nitekim onlara bazı ait onarım kitabeleri günümüze ulaşmıştır. Surların ayakta kalabilmesi için Akabe Hamamı ve Yeni Hamam'dan elde edilen gelirlerden yararlanılmıştır.

Nasrüddevle sağlık alanında da yatırım yapmıştır. Bu amaçla 414/1023-24 yılında Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi'nin inşası tamamlanmış ve tüm ihtiyaçları temin edilmiştir. Burada çalışanların maaşlarının ödenmesi için bir vakıf kurulmuştur.

Meyyâfârikîn'de kentin ve sarayın su ihtiyacının karşılanması amacıyla Re'sü'l-Ayn denilen pınardan iki ve Ayn Hanbas denilen pınardan şehre su boruları döşenmiştir. Bu eski boru hatlarına ait bazı kalıntılar günümüze ulaşmıştır. Nasrüddevle zamanında şehrin güney tarafında bir su sarnıcı da yapılmıştır.

Nasrüddevle'nin imar faaliyetleri kapsamındaki en büyük projesi ise Batman Çayı kenarında inşa edilen Medinet'ü-Nasriyye/Nasriyye Şehri'dir. Şehirde bahçe, havuz, evler, çarşılar ve hamamlar yer almaktaydı. Şehrin su ihtiyacını karşılamak için bir de Batman/Satidma Çayı üzerinde bir su dolabı kurmuştur. Nasriyye Şehri'nin Osmanlıların son döneminde Beşiri kaza merkezi olan ve 1926'da meydana gelen sel sonucu silinen Elmedine'nin yerinde olduğu tahmin edilmektedir. Elmedine'nin enkazı günümüzde Batman şehrinin batısında ırmak yatağında kalmıştır.

Nasriyye Şehri ile Meyyâfârikîn arasında üç konaktan bahsedilmektedir. Bunlarda biri günümüzde yeri bilinmeyen Batıra/Batris Köyü'nde mescit ve han inşa edilmiştir. İkinci konak olan Babudin Köyü'nde Mescidü'sh-Şeyh, han ve hamam inşa edilmiştir. Bu yapıların bazı taş ve duvar blokları günümüze ulaşmıştır. Üçüncü konak

olan Tel Benân'da mescit ve han yapılmış, Tel Benan'da hemen yanında Batman Çayı (Satidma) üzerinde bir köprü inşa edilmiştir. 42 ayaklı olduğu söylenen köprünün ayaklarından bugün sekiz tanesi görünmektedir. Meyyâfârikîn ile Âmid arasındaki Anbar Deresi üzerinde günümüzde Köprübaşı denilen mevkide bir köprü inşa edilmiştir. Bu köprünün de üç ayağı görünmektedir.

Âmid surlarında Nasrüddevle'ye ait altı onarım kitabesi günümüze ulaşmıştır. Bu kitabelerden biri, Nasrüddevle'nin yaptırdığı ve günümüzde halen mescit olarak kullanılan Mervânî Mescidi'nin dış duvarı üzerinde bulunmaktadır. Surlarda bulunan iki onarım kitabesinin daha Nasrüddevle dönemine ait olma ihtimali vardır.

Nasrüddevle, Senasine Ermeni Krallığı'ndan gelebilecek saldırı ve sızmaları önlemek amacıyla bu ülke sınırında bir kale yaptırmıştır. Bu kalenin günümüzdeki yeri tespit edilememiştir.

İslam fetihlerinden sonra uzun bir süre ihmal edilmiş olan Mardin, Nasrüddevle zamanında maliyetli bir imar faaliyetlerine tabi tutulmuştur. Mardin ve köyleri ihya edilmiş, şehirde Pazar yerleri ve mescitler inşa edilmiştir. Günümüzdeki adı Kızıltepe olan Düneyser de Mervânîlerden itibaren gelişmeye başlamıştır.

Nasrüddevle'nin Mervânî ülkesi dışında yaptırdığı tek mimari eser Kudüs'te bulunmaktadır. 445/1053-54 senesinde Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nden hacca gidenlerin konaklanmaları için burada bir misafirhane açılmış, bu maksatla iki ev hac konaklama tesisi olarak hazırlanmıştır. Bu tesise ait kitabe günümüze ulaşmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE DÖNEMİ'NDE BİLİM, KÜLTÜR VE SANAT

Mervânîler hakkında bu dönemi yazan İslam tarihçilerinin ilgisini çeken konulardan biri de ilmi gelişmelerdir. Bu dönemde Mervânî diyarında okutulan dersler, ilim öğrenimine verdikleri önem, bölgedeki ilmi hareketlilik, bölgenin çekim merkezi olması ve ilim dallarındaki ilerleme dikkat çekicidir. Bu alandaki gelişmeler ile Mervânî ülkesinde süren barış ortamı ve ekonomik refah arasında beliren bir bağlantı görülmektedir. Özellikle İslam hukuku öğrenimi, hadis rivayeti, tıp ve şiir Mervânî idaresi tarafından destekleniyordu.²²¹⁹

Mervânî sarayından günümüze sadece Arapça şiirler kalmıştır. Farsça XI. asırdan itibaren İslam dünyasının ikinci dili olarak kendini kabul ettirmesine rağmen Kürtçe edebiyat diline dönüşmemiştir. Bunun nedeni göçebe yaşam biçimiydi. Bu nedenle tarihsel belgelerin büyük bir kısmı Arapça ve daha az olmakla birlikte Farsça olarak yazılmıştır. Diyâr-ı Bekr ve çevresinde yaşayan Doğulu Hristiyanların konuştuğu dillerde kaleme alınmış belgeler de mevcuttur. Hatta Aramilerin antik dili olan Süryanice, Mervânî diplomasisi ve yönetim kademelerinde kullanım alanı bulabilmiştir.²²²⁰

Bu dönemde ilim alanındaki gelişmeler Mervânî yöneticilerinin çabaları ve ortam hazırlamalarıyla mümkün olmuştur. Nasrüddevle 414/1023/24 yılında kendi parasıyla hastane yaptırarak²²²¹ Meyyâfârikîn'de tıp ilminin gelişmesinde önemli bir katkı sunmuştur. Bir ilim adamı olan Vezir Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali İbnü'l-Mağribî,²²²² Nusaybin Metropolit İliyâ ile dini konuları tartışabilecek kadar birikimliyd. Aynı şekilde vezirlerinden İbnü'l-Mağribi ve el-Menâzî kendi adlarıyla anılan bir kütüphaneye sahiptiler.

²²¹⁹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.527

²²²⁰ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.13

²²²¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.127

²²²² Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.35

Mervânîlerin hüküm sürdüğü yüzyılda Âmid ve Meyyâfârikîn İslam dünyasının önemli kültür merkezleri arasında yer almaktadır.²²²³ Mervânîler zamanında kültürel açıdan ilerlemenin olduğu devletin kültüre verdiği önemden, ilimin yayılmasından, ilim ehli, fakih, edip, şair ve doktorlara verdikleri ihtimamdan anlaşılmaktadır. Sükûnet, istikrarın getirdiği servet, iktisadi ilerleme, şehirleşme açık bir şekilde kültürel hayatı etkilemiştir. Bu nedenle Âmid, Meyyâfârikîn, Cizre, Tanza, Şâtân, Erzen, Bitlis ve diğer şehirler ilim ehli ve talebelerle dolmuştur. Bu şehirlerden her tarafa âlim ve büyük edipler gönderilmiştir. Buradaki kültürel ilerleme başka bölgelerdeki hoca ve talebeleri cezbetmiştir.²²²⁴

Nasrüddevle döneminde Mervânî memleketi huzur devri olmuş, refah dolmuş, adalet ve emniyet her yere yayılmıştı. İlim ve fen izdihar etmiş, İslam memleketleri içinde göze çarpmıştı.²²²⁵

İbnü'l-Esir, Nasrüddevle'nin iyi yaşantısından bahsettikten sonra diğer ülkelerden ilim adamlarının yanına geldiğini ve sayılarının ülkesinde çoğaldığını belirtir. Diyâr-ı Bekr'de Şafii mezhebini yayan Ebu Abdullah el-Kazeruni bunlardan biriydi.²²²⁶

İslâm âleminin dört bir yanından Meyyâfârikîn'e gelen âlim ve şâirler burada en iyi bir biçimde ağırlanmıştır. Nasrüddevle'nin "üç günlük bir dinlenme süresinin" ardından huzuruna kabul ettiği ilim adamı ve şâirler, Emir Nizâmüddîn döneminde de olan bu ile şehirde kendilerini ifade edebilecekleri özel bir platforma sahip olmuşlardır.²²²⁷

4.1. İlim Adamları

Kaynaklarda başkent Meyyâfârikîn ve Âmid başta olmak üzere Mervânî şehirlerinde ilmi hareketliliğine ilişkin önemli bilgiler mevcuttur. Bu incelenen dönemde birçok seçkin âlimin İslam dünyasının büyük kültür merkezleri ile Mervânî şehirleri arasında gidip geldiği görülmektedir. İlimdeki hareketlilikte Nasrüddevle'nin

²²²³ Bkz. Yüksel, "Ali bin Ahmed el-Âmidi ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları" s.634; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.16; Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.534

²²²⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.253; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.305

²²²⁵ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.121

²²²⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.7, s.446; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.187; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması", s.212

²²²⁷ Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.198

ilim adamlarını himayesi ve ilim ehlinin önünü açması etkili olmuştur. Nasrüddevle ile vezirleri adına çok sayıda kitap telif edilmesi de bunu göstergesidir. Aynı şekilde 51 yıl gibi uzun bir süre hükümdarlık yapan Nasrüddevle'nin din ve mezhep zümrelerine hoşgörü ile yaklaşması, ilim ehlinin Mervânî topraklarını tercih etmelerinde etkili olmuştur.

Mervânî egemenliği döneminde İslam bilimlerini öğreten daha birçok kişi hakkında kaynaklarda bu kişilerin isimlerinin zikredilmesi dışında genellikle fazla bilgi yer almamaktadır.²²²⁸ Elimizdeki bilgiler özellikle İslamî ilimler, edebiyat ve tıp alanında ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra birçok alanda eserlerin telif edildiği görülmektedir.

Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn ve Âmid'de Maliki ve Hanbeli fakihlerin yanı sıra Şafiî ulemanın da varlığına tanık olunmaktadır. Hatta zaman içinde Diyâr-ı Bekr, Şafiîliğin merkezi olmuş ve burada yetişen İslam âlimleri çeşitli beldelere gönderilmiştir. Nasrüddevle zamanında çeşitli kaynaklardan isimlerini tespit ettiğimiz ilim adamları şunlardır:

4.1.1. Muhammed b. Yahya b. Serâket Ebü'l-Hasan el-Âmirî el-Basrî

Muhammed b. Yahya b. Serâket Ebü'l-Hasan el-Âmirî el-Basrî, Âmid'de ikamet etmiştir. Sonradan Fars bölgesine gitmiş ve 410/1019-20 yılında vefat etmiştir.²²²⁹ Kaynaklarda Âmid'e gelip kaldığı söylenmiş, ancak zamanı yazılmamıştır. Şafiî fakih olduğu, hadis öğrenmek amacıyla seyahat ettiği ve hadis öğrenmek için çok çaba sarfettiği kaydedilmiştir. Darâkutnî ile bir müddet kalmış,²²³⁰ fıkıh, şehâdât, farâiz, a'dâd, duâfâ ve metrûkîn konularında eserler telif etmiştir.²²³¹ *Kitabü't-Talkîn*, *Kitâbü'l-Hayl*, *Kitâbü'l-Edebü's-Şahid*, *Şehâdât*, *A'dâd*, *Ma la Yesmeü'l-Mükellefu Cehlehu* ve başkaca eserler kaleme almıştır.²²³²

²²²⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.512

²²²⁹ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.4, s.211

²²³⁰ Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s.362; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.195; El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.320/ c.2, s.12; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.72; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.284

²²³¹ İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.72

²²³² İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.195; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.284

4.1.2. Muhammed b. İsmail Ebubekir el-Mâlikî en-Nasîbî

Nusaybin mescidinin imamıdır. Garînî olarak tanınır. Kıraat dersini Ahmed b. Nasr Eş-Şezâî'den almıştır. Marifet ve fehm sahibi biridir. Kurrâ âlimleri arasında zikredilmiştir. Nasrûddeve zamanında 420/1029-1030 yılından sonra Nusaybin'de vefat etmiştir.²²³³

4.1.3. Kadı Ebu Muhammed Abdüvahap b. Ali b. Nasr el-Malikî el-Bağdadî

Maliki mezhebi ileri gelenlerinden Kadı Ebu Muhammed Mısır'da 422/1030-1031 yılında vefat etmiştir. Siirt'te kadılık yaptığı ve Meyyâfârikîn'de kaldığı bilinmektedir. Kadı Ebu Muhammed'in bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır.²²³⁴

4.1.4. Ahmed b. Süleyman b. Ali el-Mukriî el-Vasîfî

Vasîfî'nin 362/973 Şaban ayında doğmuş, Meyyâfârikîn'e yerleşmiş ve 432/1040-1041'de Meyyâfârikîn'de vefat etmiştir.²²³⁵ Safedî, Vasîfî asıllı olduğunu, Bağdat'ta kaldığını ve 470/1077-78 yılında vefat ettiğini söylemiştir.²²³⁶ Hatip el-Bağdadî, Vasîfî'nin dürüst biri olduğunu, Bağdat'ta kurra ve hatip olduğunu söylemektedir.²²³⁷ Thomas Ripper'e 430-440 yılları arasında vefat ettiğine kanaat etmiş, hadislerle ilgilendiği ve Kur'an'ı ezberden okuyan kişi anlamında kendisine el-Mükriî denildiğini belirtmiştir.²²³⁸

4.1.5. İliya En-Nasîbînî (Elias of Nisibis)

Îlîyâ, Hristiyan âlimlerin büyüklerinden ve asrının bilinen müelliflerindendir. 364/974 yılında,²²³⁹ bir rivayete göre 365/975 yılında,²²⁴⁰ Dicle'nin batısında Küçük

²²³³ Eş-Şâfî, *Gayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c.2, s.92

²²³⁴ İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, c.37, s.341; Eş-Şinterînî, *Ez-Zahîre fi Mehâsini Ehli'l-Cezîre*, c.4, s.516; El-Küttânî, *Zeylu Tarihi Mevâlidî'l-Ulemâ ve Vefâyâtihim*, Abdullah b. Ahmed b. Süleyman El-Hamd (Tah.), Darü'l-Asime, Riyad H. 1409, s.168

²²³⁵ El-Bağdadî, *Tarihu Medinetü's-Selam*, c.5, s.294

²²³⁶ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.6, s.142

²²³⁷ El-Bağdadî, *Tarihu Medinetü's-Selam*, c.5, s.294; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.6, s.142

²²³⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.512

²²³⁹ İliya En-Nasibini, *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, s.207; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.270; Grigory Kessel, "A Fragment from the lost 'Book of Admonition(s) by Abraham Bar Dashandad in 'Risala fi Fadilat al-afaf (Letter on the priority of abstinence) of Elias of Nisibis'" <https://www.academia.edu> (Erişim Tarihi 24.09.2017)

²²⁴⁰ İliya 396 yılında Bâhezrâ'ya psikopos olmuş, ardından 399/1009 yılında Nusaybin başpsikoposu (metropolit) olmuştur. Bu konuda bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.270; İliya En-Nasibini, *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, s.207

Zap'ın Dicle'ye döküldüğü yer olan el-Sin-Kardîlâbâd şehrinde doğdu.²²⁴¹ Bilim, edebiyat, felsefe ve ilahiyat eğitimi aldı. Rahiplik ve piskoposluk yaptı. 26 Eylül 1008 tarihinde Nusaybin Metropolitliği'ne başladı.²²⁴²

Îlîyâ'nın sözlerinden anlaşıldığı üzere Mervânî Emiri Nasrüddevle Nusaybin'i 417/1026 yılında iki kere ziyaret etmişti. Ziyaretlerinde vezir İbnü'l-Mağribî de yanındaydı. İbnü'l-Mağribî, üçüncü ziyaretini 17 Cemadiyülevvel 418/1027'de yapmıştır. Îlîyâ ile bir araya gelen vezir, birçok ilimde ilerlemiş olan İliya ile Nusaybin'de 7 gün süren ilmi münazaralarda bulunmuştur. Münazarada akaid, Mesih, astronomi, Arap ve Keldani lügati gibi konular ele alınmıştır. İliyâ, tüm bu münazaraları *Mecalis-i Îlîyâ ve Resâilü'l-Cedeliye* adıyla kaleme almış ve toplantıların içeriğini Vezir'in vefatından sonra 418 yılında arkadaşı Ebü'l-Âlâ Sâ'id b. Sehl'e göndermiştir.²²⁴³

Îlîyâ, Hristiyan hukukçu, ilahiyatçı, filozof ve tabip Ebü'l-Ferec Abdullah b. Tayyib el-Maşriki (ö.1043) ile birlikte Hristiyanlığa dair çalışmalar yapmıştır. İslam düşüncesine vukufiyetiyle de dikkat çeken İliyâ, teoloji ve ahlak konularında yoğunlaşan arkadaşı Ebu'l-Ferec'in aksine bilimsel ve felsefi konularla uğraşmıştır.²²⁴⁴

Îlîyâ ondan fazla Arapça eserin yanı sıra bir o kadar da Süryanice eser kaleme almış ve 10 Muharrem 437/1046 tarihinde ²²⁴⁵ (18 Temmuz 1046) vefat etmiştir. Meyyâfârikîn Kilisesinde Nasrüddevle'nin özel doktoru olan kardeşi Ebu Said Zahidu'l-Ulema'nın yanına defnedilmiştir.²²⁴⁶

İliya, Nusaybin'e gittiğinde içinde bilimsel ve dini eserlerin olduğu mevcut kütüphaneden faydalanmış; dilbilim, tarih, kilise hukuku, teoloji, mantık bilim ve felsefe alanlarında çok sayıda eser yazmıştır. Edebi, ahlaki ve psikolojik konuları içeren yapıtlarını Süryanice ve Arapça olarak kaleme almıştır. Ayrıca Hristiyanlık

²²⁴¹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.270

²²⁴² İliya En-Nasibinî, *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, s.207; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.270

²²⁴³ İliya En-Nasibinî, *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, s.207; İliya En-Nasibinî, "Mecalis-u İliya..." s.40-44; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.192 dipnotu/c.2, s.270

²²⁴⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.270

²²⁴⁵ Kessel, "A Fragment from the lost 'Book of Admonition(s) by Abraham Bar Dashandad in 'Risala fi Fadilat al-afaf (Letter on the priority of abstinence) of Elias of Nisibis" <https://www.academia.edu>; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.271;

²²⁴⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.271; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.309; Ayrıca bkz. Baluken, "Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler" s.60-62

akideleri olan teslis, tevhid, teccsüd, kanunu'l-ıman ve daha başka felsefî konuları içeren eserler yazmıştır.²²⁴⁷ Ölçü ve ağırlık ile ilgili başka bir kitabı da bulunmaktadır.²²⁴⁸ Dönemin meşhur doktorlarından olan İbn Butlan İlyâ'nın öğrencisidir.²²⁴⁹

Risaletun fi Vahdaniyyetu'l-Halik ve Teslisi Ekanimihi, Risaletun fi Hudusi'l-Alem, Risaletun fi Faziletu'l-İfâf, Kitabu'l-Mecalisi's-Seb'a, Kitabu Tashihi'l-İman, Risaletun fi Naîmi'l-Ahire, Kitabu't-Tarih veyahut Kitabu'l- Ezmine, Kitabu Def'il-Hemm, Kitabu Nef'i'l-Hikem li'n-Nefs ve'l-Beden, Kitabu Sarf ve Nahvu's-Süryaniyye, Kitabu't-Tercüman fi Ta'limi Luğati's-Süryan, Risale fi'l-Mevaris, Kitabü'l-Marife, Risaletün fi Halki'l-Alem ve Vahdaniyetü'l-Halik ve Teslisihi, Risaletün fi's-Salavat gibi 20'den fazla eseri olduğu kaydedilmektedir.²²⁵⁰

Vezir İbnü'l-Mağribî'nin bu ilmi oturumları düzenlemesinin sebebine gelince rivayetlere göre Vezir, bir gün birtakım işler için Bitlis'e giderken yolda hastalanmış, sığındığı bir kilisede gördüğü ilgiden sonra iyileşmiş ve bu olayı bir mucize olarak görmüştür. Vezir'in bu olaydan sonra Hristiyanlara karşı bakış açısı değişmiştir. Teslisten dolayı onların kâfir ve müşrik olduğuna inanan Vezir'i bu olay etkilemiş ve inançlarının mahiyetini sorgulamaya başlamıştır. 26 Cemaziyü'l-evvel 417 (16 Temmuz 1026) yılında Nusaybin'e gelmiş ve kendisini ziyarete gelen İliya ile bu konuları tartışmak istemiştir. Vezir'in isteği doğrultusunda bu oturumlar gerçekleşmiştir.²²⁵¹

Birinci oturumda teslis, Allah'ın zatı, sıfatları ve bu konu ile ilgili mevzular ele alınmıştır.²²⁵² İkinci oturum, Allah'ın Meryem oğlu İsa'ya hulûlü ve insan tabiatında birleşmesi hakkındadır. Kur'an ve İncil'in bu konudaki anlatımları karşılaştırılmıştır.²²⁵³ Üçüncü oturumda ise Kur'an'da Hristiyanlardaki tevhid inancı

²²⁴⁷ Baum, Winkler, **The Church Of East A Concise History**, Routledge Curzon, London 2003, s.311

²²⁴⁸ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.271

²²⁴⁹ Baum, Winkler, **The Church Of East A Concise History**, s.71

²²⁵⁰ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s. 310-311; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.192 dipnotu

²²⁵¹ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.19-21; ilk oturum 1026 yılı Haziran ayında yapılmıştır. Bkz. Doru, "Süryani Düşüncesinde Nusaybinli İliya'nın Önemi ve "Kitabu'l-Mecâlis" Adlı Eserinde Tanrı Görüşünün İslam Felsefesi ve Kelamı Açısından Değerlendirilmesi" s.62; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.83-85;

²²⁵² Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s. 85-103; İliya En-Nasîbî, "Mecalisu İliya..." s.19-21

²²⁵³ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.21-28

hakkındaki deliller çerçevesinde tartışma cereyan etmiştir.²²⁵⁴ Dördüncü oturumda akıl ve mucizelerle Hristiyan mezhebinin tespiti konusunda müzakere yapılmıştır.²²⁵⁵ Beşinci oturumda, Hristiyanların bütün hakka muhalif olan yollardan beraati tartışılmıştır.²²⁵⁶ Altıncı oturumda nahiv, lügat, hat ve kelam ilimleri üzerinde durulmuştur. Süryani dili, grameri ile Arap dili karşılaştırılmıştır.²²⁵⁷ Hristiyanların yıldız ahkâmı hakkındaki görüşleri, Hristiyanların Müslümanlar hakkındaki görüşleri, Hristiyanların nefis hakkındaki görüşleri çerçevesinde konuşulmuştur. Ayrıca nefis ahlakı ile alakalı konular, ruhban ve zahidlerin adabı ve akli ilimler konusu konuşulmuş fakat uzunluğu nedeniyle bu konuşmalar zikredilmemiştir.

İbnü'l-Mağribî, 17 Cemadiyülevvel 418/25 Haziran 1027 tarihinde üçüncü kere Nusaybin'e gelmiştir. İliya'nın tabip olan kardeşi Ebu Said'in onu ihmal ettiğini söylemiştir. 10 gün Nusaybin'de kaldıktan sonra Meyyâfârikîn'e gitmiş, çok geçmeden hastalığı şiddetlenmiş ve 15 Ekim 1027 tarihinde vefat etmiştir.²²⁵⁸

4.1.6. Ebu Abdullah Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî

Mervânî ülkesinde Şafî mezhebinin yayılmasında etkili olan bu ilim adamı İran'ın Kâzerûn şehrinde doğmuştur.²²⁵⁹ Zehebî, Kâzerûnî'nin (ö. 455/1063) Âmid ehli olduğunu söylerken²²⁶⁰ onun burada ikamet etmesine işaret etmiş olmalıdır.

Kâzerûnî, ilim tahsili sürecinde birçok âlimden ders almıştır. El-Mehâmîlî,²²⁶¹ Ahmed b. Hüseyin b. Sehl b. Halife, Kadı Ebu Ömer El-Haşimî, Ebü'l-Feth b. Ebü'l-Fevâris, İbn Zerkûye ders aldığı hocalarından bazılarıdır.²²⁶²

İlim tahsilini tamamladıktan sonra Âmid ve Meyyâfârikîn'de ders vermiştir.²²⁶³ Bu dönemde hadislerin nakli ve fıkıh ilmine Diyâr-ı Bekr'de bilhassa önem veriliyordu. Çok sayıda Müslüman âlim ünlü din bilginlerinden ders almak üzere Meyyâfârikîn veya Âmid'e gelmiştir.²²⁶⁴

²²⁵⁴ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.28-31

²²⁵⁵ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.31-32

²²⁵⁶ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.33-34

²²⁵⁷ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.34-40

²²⁵⁸ İliya En-Nasîbî, "Mecalis-u İliya..." s.40-44

²²⁵⁹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.507

²²⁶⁰ Ez-Zehabî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.171

²²⁶¹ İbn Şühbe, **Tabakâtü's-Şafîye**, c.1, s.245

²²⁶² Ebü'l-Fida, **Tabakâtü's-Şafîyîn**, s. 434

²²⁶³ Es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, c.4, s.122; Ebü'l-Fida, **Tabakâtü's-Şafîyîn**, s. 434; İbn Şühbe, **Tabakâtü's-Şafîye**, c.1, s.244

²²⁶⁴ Ebü'l-Fida, **Tabakâtü's-Şafîyîn**, s.434; Es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, c.4, s.122; Ebü'l-Fida, **Tabakâtü's-Şafîyîn**, s.434; İbn Şühbe, **Tabakâtü's-Şafîye**, c.1, s.244

Kâzerûnî, Âmid’de kaldığı süre içerisinde birçok kişiye ders vermiştir. Bunların arasında sonradan meşhur olanların sayısı az değildir. “*Bahr*”ın yazarı Fakih Nasr el-Makdisî yanına giderek ondan fıkıh eğitimi, Fakih Ebu Ali el-Farikî ondan Kur’an eğitimi almıştır. Ebu Gânim Abdürrezzak el-Mâârî, Abdullah b. Hüseyin en-Nühâs, İbrahim b. Fâris ve başkaları da ondan hadis eğitimi almışlardır.²²⁶⁵ Ebü’l-Mehâsîn er-Rûyanî,²²⁶⁶ Dabbe b. Ahmed²²⁶⁷ ve “Hilye”nin sahibi Fahrüislam eş-Şâşî de ondan ders almıştır.²²⁶⁸

Eşsiz bir âlim ve Şafîî şeyhi olarak takdir edilen Kâzerûnî’nin²²⁶⁹ fıkıh alanında yetkin olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıhta *el-İbâne* adında bir kitap yazmıştır.²²⁷⁰

Kaynaklar, Diyâr-ı Bekr’de Şafîilik mezhebinin yayılmasında Kâzerûnî’nin etkili olduğunu kaydetmektedir.²²⁷¹ Bu sürecin devamında Osmanlılar dönemine gelindiğinde Kürt aşiretlerinin çoğunun Şafîî mezhebine geçtiği görülmektedir.²²⁷² Nasrüddevle’nin ölümünden 4 yıl sonra 455/1063’te vefat eden Kâzerûnî’nin o dönemdeki ilmi çabaları günümüzdeki mezhebi inanışların şekillenmesinde etkili olmuştur.²²⁷³

4.1.7. Yuhannon Isho Bar Shushan

Yuhanna İbn Şûşân Malatya’da doğmuştur. İsmi Yûşe’ü’l-Kâtîp olup hocası Patrik IX. Yuhanna’dan (ö. 1057) gelmektedir.²²⁷⁴ 6 veya 27 Kasım 1072 yılında Âmid’de vefat eden Yuhanna,²²⁷⁵ sonradan psikopos olmuş ve çoğunlukla Harran, Meyyâfârikîn ve Âmid gibi Müslümanların yönetiminde olan şehirlerde görev yapmıştır. Âmid’de Yakubi yani *Batı Süryanilerinin patriği* olmuştur. Nasrüddevle

²²⁶⁵ El-Esnevî, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.2, s.180; Ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübela*, c.18, s.172; İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.1, s.245; İbn Mülakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.94

²²⁶⁶ İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.1, s.245

²²⁶⁷ Ebü’l-Fida, *Tabakâtü’s-Şâfiîyîn*, s.434

²²⁶⁸ Es-Safedî, *Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât*, c.2, s.53; El-Esnevî, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.2, s.180; İbn Mülakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.94

²²⁶⁹ Ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübela*, c.18, s.171; Ebü’l-Fida, *Tabakâtü’s-Şâfiîyîn*, s.434

²²⁷⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.1, s.245; El-Esnevî, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.2, s.180

²²⁷¹ İbnü’l-Esîr, *El-Kamil fi’t-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.397; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.187

²²⁷² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.527; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.187

²²⁷³ Ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübela*, c.18, s.172; Es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfiîyeti’l-Kübrâ*, c.4, s.122; İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.1, s.245; El-Esnevî, *Tabakâtü’s-Şâfiîye*, c.2, s.180; İbn Mülakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.94

²²⁷⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü’d-Dûstekkiye...*, c.2, s.271

²²⁷⁵ Thomas, Mallett; “Christian-Muslim Relations A Biographical History, Vol.3 (1050-1200)”, Volume 15, Brill, Leiden-Boston 2011, s.150; Yûsuf, *Ed-Devletü’d-Dûstekkiye...*, c.2, s.271

dönemi sonunda Yakubi Kilisesi Patrikliği'nin yeri Antakya'dan Âmid'e taşınmıştır. 1058 yılında Yuhanna olarak isimlendirilmiştir. Azledildiği görevine 1063 yılında iade edilmiştir. Teoloji, kilise hukuku, felsefe ve literatür çalışmaları yapmıştır.²²⁷⁶ *Risale fi't-Tevhid ve't-Teslis Redden Ale'l-Müslimîn* adlı kitabı telif etmiştir.²²⁷⁷ Bar Shushan/İbn Şûşân'ın birçok telifi olup Melki mezhebini nakzeden makalesi bunlardan biridir. Kıpti patriğine gönderdiği ilmi bir risalesi vardır. Bir risale de Ermeni Patriği'ne göndermiştir. Selçukluların Malatya'yı yağmalamaları üzerine 4 kaside yazmıştır. 1072 yılında vefat etmiştir.²²⁷⁸

4.1.8. Ebü'l-Kasım Ez-Zeydî

Ebü'l-Kasım el-Hüzelî, 425/1033-1034 ve sonrasında Nasrüddevle'nin hâkim olduğu Harran'da²²⁷⁹ ez-Zeydî'den ders almıştır.²²⁸⁰ Ebu Muaşşer Abdülkerim'in Harran'da ondan kıraat dersi aldığı,²²⁸¹ Sadak b. Mühezzeb el-Hatip, Hamza b. Ali ez-Zeydî'nin de yanında okuduğu bilinmektedir.²²⁸² Nizâmülmülk onu Nişabur'daki medresesine göndermiş, orada iki yıl kalmış ve 465/1072-1073 yılında vefat etmiştir.²²⁸³

4.1.9. Şeyh İmam Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bağdadî el-Hanbelî el-Âmidî

Bağdadî, faziletli bir fakih olup dönemin zeki insanlarından biridir. *Kitabü'l-İntihâb ed-Dimeşkî* adlı 10 küsur ciltlik kitabın yazarı olan Nasr b. İbrahim b. Nasr el-Makdîsî'den ders almıştır. Ebü'l-Kasım b. Beşran, Ebu İshak el-Bermekî, Ebü'l-Hasan b. Harranî, Ebu Ali b. Müzehheb, Vâlidü's-Said ve Âmid'de Hibetullah b. Süleyman'ın aralarında bulunduğu kişilerden hadis öğrenmiştir. Kâzerûnî ve Vâlidü's-Said'den fıkıh dersi almış, Hanbelî fukahasından Şeyhü'l-Vâlid İbn Hamid'in ders yaptığı el-Mansur Camisinde nazar ve fetvâ halkalarına katılmıştır. Bağdat'tan

²²⁷⁶ Thomas, Mallett, "Christian-Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)", s.150

²²⁷⁷ Thomas, Mallett, "Christian-Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)", s.151

²²⁷⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.271-272

²²⁷⁹ Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", s.169

²²⁸⁰ Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr*, c.1, s.429; Ayrıca bkz Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr*, c.2, s.815-817

²²⁸¹ Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr*, c.1, s.435

²²⁸² Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr*, c.1, s.429

²²⁸³ Ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr*, c.1, s.433

450/1058-1059 yılında Besâsîrî isyanı sırasında Âmid'e gidinceye kadar bu şekilde münazara ve fetva derslerine katılmıştır. Orayı vatan edinmiş ve orada ders vermiştir. Özellikle hudut bölgesinde olmasından dolayı Bizans akınlarına karşı halkı cihada teşvik eden vaaz ve nasihatler vermiştir. Orada bazı arkadaşları vardı, en yetkinlerinden biri de Ebü'l-Hasan b. el-Gâzî idi.²²⁸⁴ Ulu Cami'deki maksurede dersler veren Ebü'l-Hasan'ın itibarı öyle büyüktü ki Ebü'l-Kasım Ubeydullah (d. 443/1051-1052 ö. 469/1076-1077) yani Kadı Ebu Yala'nın en büyük oğlu, Hanbeli öğretisine vakıf olmak için Bağdat'taki meşhur babası yerine Ebü'l-Hasan el-Âmidî'nin yanına Diyâr-ı Bekr'e gelmişti.²²⁸⁵ Bağdadî, *Umdetü'l-Hadır* ve *Kifâyetü'l-Müsafir* adlı 4 ciltlik fıkıh kitabı yazmıştır.²²⁸⁶ Denildiğine göre bu kitap mezheple ilgili eşsiz bilgileri kapsayan mükemmel bir eserdir. Eseri telif ederken İbn Ebî Musa'nın "*el-İrşâd*" isimli eserinden yararlandı. Kendisinden sonra gelen Hanbelî bilginleri bu eserden sıkça alıntı yapmışlardır.²²⁸⁷ 467/1074-75 veya 468/1075-76 yılında Âmid'de vefat etti ve orada defnedildi.²²⁸⁸

4.1.10. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Ferrâ el-Hanbelî

Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Fera' 7 Şaban 433/1 Nisan 1042 yılında doğdu. Hadis ilim öğrenmek için çeşitli yerlere gitti. Vasıt, Basra, Kufe, Akbarâ, Musul, Cizre ve Âmid bunların arasındadır. Ebubekir Muhammed b. Ali b. Musa el-Hayyât ve başkalarından rivayet dersi aldı. Babasından ve Ebu Cafer İbn Ebu Musa'dan fıkıh ve ihtilafî meseleler konusunda eğitim aldı.²²⁸⁹ Âmid'de babasının öğrencilerinden olan Ebü'l-Hasan el-Bağdadî'den hilâf ve mezhep konularında ders gördü.²²⁹⁰ Cerh ve ta'dîl, esmaü'r-ricâl, künye ve diğer konularda bilgiliydi. 469/1076-1077 yılında Mekke'ye giderken Ma'denü'r-Nakra diye bilinen yerde vefat etti. 26 yıl, 3 ay gibi kısa bir süre yaşadı. Kur'an-ı Kerim tilavetinde yetenekli olup hadis ve diğer ilimlerde de bilgi sahibiydi.²²⁹¹ Hanbelîlerin en önde

²²⁸⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.255

²²⁸⁵ Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.235

²²⁸⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.255

²²⁸⁷ Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.40

²²⁸⁸ Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.234; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâtü'l-Fühûl*, c.2, s.385; Yüksel, "Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları" s.636

²²⁸⁹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.19, s.267

²²⁹⁰ Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.235; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.19, s.267

²²⁹¹ Ebu Ya'lâ, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, c.2, s.236; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.19, s.267-268

gelen âlimlerinden el-Ferrâ'nın eserleri arasında yer alan “*Cevâbâtü Mesâile Veredet min Meyyâfârikîn*” isimli eserinde muhtemelen Meyyâfârikîn'deki Hanbelîler'in dini konularda sorduğu sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır.²²⁹²

4.1.11. Ahmed b. Muhammed b. Mecder el-Kazvînî el-Mukrî

Ahmed b. Muhammed b. Mecder el-Kazvînî el-Mukrî kıraat ilmi konusunda yazmış, Muhammed b. Aziz es-Sicistanî'den, Ebu Mansur Muhammed b Ahmed b. Kasım el-Mukrî el-İsbehanî'den Âmid'de 429/1037-38 yılında *Garîbü'l-Kur'an* dersi almıştır.²²⁹³

4.1.12. Kadı Ebü'l-Muzaffer Abdülcelil b. Abdülcebbar el-Mervezî

İlim öğrenmek için çeşitli şehirlere gittiği görülmektedir. Kâzerûnî'nin yanında okumuştur. Dimeşk'te Kadı Ebu Muzaffer Muhammed b. Ahmed et-Temimî'den ve Âmid'de Ebu Ali El-Hasan İbn Ali b. Ahmed b. Hüseyin'den hadis öğrenmiş, 468/1075-76 yılında Selçuklular Dimeşk'i alınca buranın kadılığına tayin edilmiştir. 23 Safer 479/9 Haziran 1086 yılında vefat etmiştir.²²⁹⁴

4.1.13. Şeyh Ebü'l-Ganâim Muhammed b. Ferec b. Mansur b. İbrahim b. Ali b. Hüseyin es-Sülemî el-Fârikî

Meyyâfârikînli olan Şeyh Ebu İshak eş-Şirazî'inin en başarılı öğrencilerinden biridir. Şafîî öğretisine bağlıdır. 440/1048-49 yılından sonra babasıyla birlikte Bağdat'a gitmiştir. Burada okuyup hadis dersi aldıktan sonra Diyâr-ı Bekr'e gitmiş ve Ceziret-i İbn Ömer'e yerleşmiştir.²²⁹⁵ 482/1089-90 yılında²²⁹⁶ veya 492/1099 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.²²⁹⁷

²²⁹² Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.40

²²⁹³ El-Kazvinî, *Et-Tedvîn fi Ahbari Kazvîn*, c.2, s.246

²²⁹⁴ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.5, s.100; Baluken, “Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.70

²²⁹⁵ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.4, s.194-195; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.444; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.511; Baluken, “Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.72

²²⁹⁶ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.445

²²⁹⁷ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.4, s.194-195; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.444; Baluken, “Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s. 72

4.1.14. Ebu Yusuf Abdüsselam b. Muhammed b. Yusuf b. Bündâr el-Kazvînî

393/1002-1003 yılında Kazvin’de doğmuştur. Çeşitli ders halkalarını dinlemiş, hadisi Ebu Nuaym el-İsfahânî, Ebu Tahir b. Seleme ve başkalarından almıştır. Abdülcebbar el-Hemzânî’den kalam dersi almıştır. Rey’de Mu’tezile mezhebi üzerine kalam; İsfahan, Rey, Hemedan, Harran, Trablus ve Mısır’da eğitimine devam etmiştir. Birçok kitap elde etmiş ve Bağdat’a dönmüştür. Tefsire meraklı olduğu ve sadece tefsirde âlim olduğu söylenmektedir. Ebü’l-Vefa b. Ukayl onun sadece “Vettebeû ma Tetlü’ş-Şeyâtînü alâ Mülki’s-Süleyman” ayeti üzerine bir cilt yazdığını söyler. Onun 300 veya 700 ciltlik tefsir kitabı vardır, bunu yedi cildi Fatiha Suresi ile ilgilidir. Tacü’l-İslam Ebu Sa’d es-Sem’anî bundan daha büyük bir çalışma görmediğini, Mutezilî fikirlerini tefsirinin içine işlediğini söylemiştir. Efvâcü’l-Kurrâ adlı bir kitabından bahsedilmektedir. Hanefî mezhebine müntesip olduğu söylenen Kazvinî’nin kadılık yaptığı belirtilmektedir. Kitaplar toplayıp Bağdat’a taşımıştır. Kimsenin sahip olmadığı 40 bin ciltlik kütüphaneye sahip olduğu söylenmektedir. 487/1094-1095 yılında veya 488/1095-1096 yılının Zilkade ayında veya 14 Zilkade 483/8 Ocak 1091’de Bağdat’ta 96 yaşında vefat etmiştir.²²⁹⁸

Es-Safedî, İbn Mervân ile Ebu Yusuf el-Kazvinî arasında şöyle bir diyalogu nakletmektedir. İbn Mervân, Âmid’e vardığında Kazvinî’ye ‘*Âmid surlarını nasıl görüyorsun?*’ diye sormuş, O da şu cevabı vermiştir: ‘*Geceleyin seni korur, selden de muhafaza eder ama mazlumların senin üzerindeki sorumluluğunu kaldırmaz.*’ İbn Mervân: ‘*Vallahi bu en büyük zenginliktir*’ dedi.²²⁹⁹

²²⁹⁸ El-Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, c.5, s.169; Es-Süyûtî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, 1. Baskı, Ali Muhammed Ömer (Tah.), Mektebetü Vehbe, Kahire 1976, s.67; Es-Sübkî, **Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ**, c.5, s.121; Sibî İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.19, s.471; Es-Safedî, **Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât**, c.18, s.263

²²⁹⁹ Bu olay anlatılırken İbn Mervân diye bahsedilen kişi büyük ihtimalle Nasrüddevle’dir. El-Kazvinî hakkında geniş bilgi için bkz. El-Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, c.5, s.169; Es-Süyûtî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, 1. Baskı, Ali Muhammed Ömer (Tah.), Mektebetü Vehbe, Kahire 1976, s.67; Es-Sübkî, **Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ**, c.5, s.121; Sibî İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.19, s.471; Es-Safedî, **Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât**, c.18, s.263; İbn Hamdun, **Et-Tezkiretü’l-Hamduniye**, 1. Baskı, İhsan Abbas&Bekir Abbas (Tah.), Darü’s-Sadr, Beyrut 1996, c.7, s.210; Ez-Zehabî, **El-Muîn fi Tabakâti’l-Muhaddisîn**, Hammâm Abdurrahim Said (Tah.), Darü’l-Furkân, Amman 1404, s.142; Ebü’l-Vefâ el-Kureyşî, **El-Cevahirü’l-Müdiye fi Tabakâti’l-Hanefiye**, c.2, s.422; Katip Çelebî, **Süllemü’l-Vüsûl İla Tabakâti’l-Fühûl**, c.2, s.279; Es-Süyûtî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, s.68; Ed-Dâvûdî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, c.1, s.308; El-Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, c.5, s.169; El-Kazvinî, **Et-Tedvin fi Ahbari Kazvin**, c.3, s.178; Yakût el-Hamevî, **Mü’cemü’l-Üdebâ...**, c.5, s.2325

4.1.15. Fakih Ebü'l-Fütûh Nasr b. İbrahim el-Makdisî en-Nablûsî

Lübnan'ın Sûr kentinde Selim er-Râzî'nin yanında fıkıh okumuş, ondan 300 *cüz ta'lik (haşiye)* yazmış ve hadis öğrenmiştir. Sonrasında eğitimine Diyâr-ı Bekr'de devam etmiş ve birçok kişinin yanında hadis dersi almıştır. Âmid'de Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî'nin yanında fıkıh eğitimi görmüştür. 480/1087-88 yılında Dimeşk'e giderek orada dokuz yıl kalmış, hadis anlatmış ve fetva vermiştir. İlim ve dini birleştiren bir zahittir. İbadet ve zühd ile bilinmesinin yanında çeşitli eserler kaleme almıştır. *Kitabü't-Tehzîb, Maksûr, el-Kâfî, Şerhü'l-İşâre, Kitabü'l-Hüccce Ala Tariki'l-Mehacce, İntihâbü'd-Dimeşkî* ve bunun dışında bazı eserler yazmıştır. Kabri Babü's-Sağır denilen yerdedir. Makdisî, 83 yaşında 9 Muharrem 490/27 Aralık 1096 yılında Dimeşk'te 83 yaşında vefat etmiştir.²³⁰⁰

4.1.16. Ebu Talib Afif b. Abdullah el-İs'irdî

Siirtli (İ'sird) olan bu âlim, hadis konusunda uzman idi. Meyyâfârikîn'de Recep 453/Temmuz-Ağustos 1061 tarihinde Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî'den hadis dersi almıştır. Ardından Âmid'e gelip hadis dersleri vermeye başlamıştır. 469/1076-77 yılında Âmid'de Hamd b. Hüseyin b. Ahmed b. Darest Ebü'l-Mehasin eş-Şirazi ondan hadis dersi almıştır.²³⁰¹

4.1.17. Muhammed b. Hibetullah İbn Yahya el-Muvassal

Nasrüddevle döneminde yaşayan ilim adamlarından biri de 432/1040-1041 yılında doğduğu söylenen Muhammed b. Hibetullah İbn Yahya el-Muvassal, Nasrüddevle hayatta iken Âmid'de ilim ile meşguldü.²³⁰²

4.1.18. Hafız Ebü'l-Kasım Mekki b. Abdüsselam b. Hüseyin er-Rümeylî

432/1040-1041 yılı başında doğmuştur. Ez-Zehebî Tezkiretü'l-Huffâz adlı eserinde onu anmıştır. Değişik hocalardan ders almış; Mısır, Dimeşk, Trablus, Bağdat, Basra, Kûfe, Vasıt, Musul, Âmid ve Meyyâfârikîn ve başka yerlere seyahat etmiştir.

²³⁰⁰ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.5, s.351-353; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb*, c.5, s.396; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâtü'l-Fühûl*, c.3, s.367; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s.492

²³⁰¹ İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, c.15, s.169; Baluken, “Şafiîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.70

²³⁰² Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.13, s.50

Hadis hafızı olduğu kaydedilmiştir. Aldığı ilmi kendisinden sonrakilere aktarmıştır. İbn Neccâr, onun hafız ve Şafî mezhebi müftüsü olduğunu anlatmaktadır.²³⁰³

4.1.19. Dabbe b. Ahmed b. Füreyc ve Kardeşi Ebu Muhammed

Fakih Ebu Muhammed Mâkisinî'nin kardeşidir. Kardeşi Mâkisinî'ye²³⁰⁴ göre 432/1039-40 yılında doğmuştur. Fıkıh dersi için Meyyâfârikîn'e gitmiş ve Ebu Mansur Muhammed b. Şâzân et-Tûsî'den ders almıştır. 40 gün Âmid'de kaldıktan sonra 444/1052-53 yılında Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Kasım el-İsfahânî'den üç cüzlük hadis kitabı el-Fevâid'i okumuşlardır. Ardından Meyyâfârikîn'e dönmüş, orada Fakih Ebu Abdullah Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî, Fakih Ebu Muhammed es-Sincarî, Heyyâc b. Ubeyd el-Hittînî, Muhammed b. Cübeyr'den ders almışlardır. Rahbe'de Ebü'l-Feth et-Tünketî, İbrahim b. Tûs el-Mavsılî, Hüseyin b. Sa'dûn ve başkalarının yanında eğitimine devam etmiştir.²³⁰⁵

4.1.20. Ebü'l-Mealî Şerif b. Feyyaz el-Mübarek İbn Şihnâ

Ebü'l-Mealî Şerif b. Feyyaz el-Mübarek İbn Şihnâ olarak bilinir. 441/1049-50 yılında doğmuştur. Meyyâfârikîn'de fukahânın şeyhidir. Müftülük ve müderrislik yapmıştır. Kadı Ebubekir Muhammed b. Ali b. Sadaka el-İs'irdî'nin yanında okumuştur. Es-Silefî onu Mu'cemü's-Şuyûh'da zikretmiştir.²³⁰⁶

4.1.21. Ebü'l-Mehâsin er-Revyânî

415/1024-25 yılında doğmuş, Âmil Camisi'nde 11 Muharrem 502/21 Ağustos 1108 yılında Batınîler tarafından katledilmiştir. Taberistan kadılığını ve Taberistan Nizamiye medresesi müderrisliğini yapmış, Âmid'de medrese inşa etmiştir.²³⁰⁷

²³⁰³ Ez-Zehbî, *Kitabı Tezkiretü'l-Huffâz*, c.4, s.1229; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.5, s.333

²³⁰⁴ Makisin, Cezire'de bir şehir olup Rakka yakınındadır. Es-Sem'anî, *El-Ensâb*, c.12, s.43

²³⁰⁵ Baluken, "Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.70

²³⁰⁶ El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.2, s.12-13; Es-Silefî, *Mü'cemü's-Sefer*, Abdullah Barudî (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 1993, s.113-114

²³⁰⁷ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.31; Es-Sem'anî, *El-Ensâb*, c.6, s.198-199; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.319; El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.277; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.113; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.104; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.7, s.194; Geniş bilgi için bkz. a.g.e. c.7, s.193-204; El-Farisî, *El-Müntahab Mine's-Siyâk li-Tarihi Nisabur*, s.340; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.199; İbnü'l-Esîr, *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.2, s.44

İlmin künhüne vardığı söylenen²³⁰⁸ Abdülvahid b. İsmail b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kadî'ül-Kudât Fahrü'l-İslam Ebü'l-Mehâsin er-Revyânî et-Taberî Ehl-i Beyt'ten olup Taberistan'ın Revyân kentindendir.²³⁰⁹ Zamanının temsilcisi, mezhep, ahlak, kemal, beyan ve lisan açısından fakihlerin reisi olduğu söylenmektedir.²³¹⁰ Bu bölgede saygınlığı ve kabulü vardı. Mezhepte katıydı.²³¹¹ Hükümdar ve devlet adamlarının yanında saygınlığı ile kendini kabul ettirmişti.²³¹² Selçuklu Veziri Nizâmülmülk fazlının mükemmelliği dolayısıyla onu övmüştür.²³¹³

Babasından ders almış ve dedesinden fıkıh öğrenmiştir.²³¹⁴ Meyyâfârikîn'de Ebü'l-Hüseyn Abdülgâfir b. Muhammed el-Farisî'den hadis öğrenmiş,²³¹⁵ Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî'nin yanında okumuştur.²³¹⁶ Buhara, Gazne, Rey, Isfahan ve Nişabur'a gitmiş,²³¹⁷ Nişabur'da Nasr el-Mervezî'den ders almıştır.²³¹⁸

Zamanının Şafîî âlimlerinin önde gelenlerindendir.²³¹⁹ Horasan fukahası onun Şafîî mezhebi konusunda yazdığı tüm kitapları takdir ederler.²³²⁰ Mezhep, usûl ve hilafta faziletliilerin önde gelenlerindendir.²³²¹ Mezhepte o kadar ilerlemişti ki

²³⁰⁸ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198

²³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *EL-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.2, s.44; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.319; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şafîiye*, s.524-525; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; El-Makdisî, *Kitâbü'l-Erbainü'l-Mertebe Ala Tabâkâtü'l-Erbain*, Muhammed Salim b. Muhammed b. Cum'an El-İbâdî (Tah.), Edvâü's-Selef, Riyad 1993, s.309; El-Farisî, *EL-Müntahab Mine's-Siyâk li-Tarihi Nisabur*, s.340; El-Hazımî, *EL-Emâkin ma İttefaka Lafzuhu ve İftaraka Müsemmahu mine'l-Emkine*, s.480

²³¹⁰ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.104; Es-Sem'ânî, *EL-Ensâb*, c.6, s.198; El-Farisî, *EL-Müntahab mine's-Siyâk li-Tarihi Nisabur*, s.340

²³¹¹ Es-Sem'ânî, *EL-Ensâb*, c.6, s.198

²³¹² İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.318-319; El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.277

²³¹³ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; El-Farisî, *EL-Müntahab Mine's-Siyâk li-Tarihi Nisabur*, s.340

²³¹⁴ El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.277; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîiye'l-Kübrâ*, c.7, s.193-204

²³¹⁵ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.104; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; İbnü'l-Esîr, *EL-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.2, s.44; Es-Sem'ânî, *EL-Ensâb*, c.6, s.198-199

²³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *EL-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.2, s.44; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; El-Esnevî, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.277; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.318; Es-Sem'ânî, *EL-Ensâb*, c.6, s.198-199; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.104; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.509; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.210

²³¹⁷ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; El-Kazvinî, *Et-Tedvîn fi Ahbar-i Kazvîn*, c.1, s.312

²³¹⁸ İbn Mülakkin, *EL-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.113

²³¹⁹ El-Farisî, *EL-Müntahab mine's-Siyâk li-Tarihi Nisabur*, s.340

²³²⁰ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.3, s.104

²³²¹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s.198; Ez-Zehabî, *el-Muîn fi Tabakâti'l-Muhaddisîn*, s.147; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.31

“Şafîî’nin kitapları yansa hafızasından tekrar yazar” ve ona “Zamanın Şafisi” denirdi.²³²² İlimdeki derinliğinden dolayı ona *Fahrülislam* lakabı verilmiştir.²³²³

Bahr adındaki meşhur kitabının dışında *el-Kâfî*, *Şerh-ü Muhtasâr*, *el-Hilye*, *Kitâbü’l-Mübtedî*, *Kitâbü’l-Kavleyn ve’l-Vecheyn*,²³²⁴ *el-Furuk*, *et-Tecrîbe*, *Bahrü’l-Mezheb*, *Menâsîsu’s-Şafîi*, *Tabakât-ü Eimetü’s-Şafîiye*²³²⁵ gibi kitapları vardır.

4.1.22. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Ömer Ebubekir eş-Şâî

Ebu Bekr Fahrü’l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şâî el-Farikî (ö. 507/1114) Şâş kentinden olup Muharrem 429/Ekim-Kasım 1037 veya 7 Muharrem 427/11 Kasım 1035 tarihinde Meyyâfârikın’da doğmuştur.²³²⁶

Nasrüddevle zamanında Diyâr-bekir medreselerinde yetişmiş, Meyyâfârikın’da Kadı Ebû Mansûr Muhammed b. Şâzân et-Tûsî ile Âmid’de Ebû Abdullah Muhammed el-Kâzerûnî’den fıkıh dersleri almıştır.²³²⁷ Âmid’de Kasım b. Ahmed el-Hayyat el-İsfahânî’den hadis dinlemiş, Hocası Muhammed b. Şâzân et-Tûsî 449/1057-58 yılında Meyyâfârikân kadılığından azledilince Bağdat’a gitmiştir.²³²⁸ Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin ölümüyle Bağdat’ta Şâfîî mezhebinin temsilcisi olmuş, Nizamiye

²³²² El-Esnevî, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.1, s.277; İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.1, s.319

²³²³ Es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.7, s.194; Ebü’l-Fida, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, s.524-525

²³²⁴ İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.1, s.319; Ez-Zehebî, *el-Muîn fi Tabakâti’l-Muhaddisîn*, s.147; Yakût el-Hamevî, *Mü’cemü’l-Büldan*, c.3, s.104

²³²⁵ Baluken, “Şafîîliğin Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.70

²³²⁶ İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.1, s.324; Katip Çelebî, *Süllemü’l-Vüsûl İla Tabakâti’l-Fühûl*, c.3, s.73; İbn Mulkan, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.116; İbnü’l-Gazzî, *Divânü’l-İslâm*, c.3, s.158; İbnü’l-Fuâtî, *Mecmeü’l-Adâb fi Mü’cemi’l-Elkâb*, c.5, s.429; Sibî, *İbnü’l-Cevzî, Mir’âtü’z-Zaman...*, c.20, s.69; Kallek, “Şâî”, c. 38, s.369

²³²⁷ İbnü’l-Mülakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.115; Ebü’l-Fida, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, s.531; Es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.6, s.71; İbn Salâh, *Tabakâtü’l-Fukahâi’s-Şafîiye*, c. 1, s.85-87; Es-Safedî, *Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübela*, c.19, s.393; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihi Bağdat ve Züyûlihi*, c.1, s.21; İbnü’l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, c.17, s.70; Söylemez, “Meyyâfârikân (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222

²³²⁸ Es-Safedî, *Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübela*, c.19, s.393; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, c.510; Söylemez, “Meyyâfârikân (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222; Kallek, “Şâî”, c.38, s.369

²³²⁹ İbn Şühbe, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, c.1, s.324; Katip Çelebî, *Süllemü’l-Vüsûl İla Tabakâti’l-Fühûl*, c.3, s.73; İbn Mulakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.116; İbnü’l-Gazzî, *Divânü’l-İslâm*, c.3, s.158; İbnü’l-Fuâtî, *Mecmeü’l-Adâb fi Mü’cemi’l-Elkâb*, c.5, s.429; Sibî, *İbnü’l-Cevzî, Mir’âtü’z-Zaman...*, c.20, s.69; İbnü’l-Mülakkin, *El-Ikdü’l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti’l-Mezheb*, s.115; İbn Salâh, *Tabakâtü’l-Fukahâi’s-Şafîiye*, c.1, s.85-87; Ebü’l-Fida, *Tabakâtü’s-Şafîiye*, s.531

Medresesi ve diğer medreselerde müderrislik yapmış ve tüm ömrü boyunca bu görevi sürdürmüştür.²³²⁹

Eş-Şâî, fetva, ahkâm ve helal-haram konularında kendisine müracaat edilen biriydi. Mezhep konusunda yazdığı kitaplar bu konulardaki yetkinliğini ortaya koyuyordu.²³³⁰ Şâî, şeriat ilminde seçkin biri olup Şafî mezhebinde derin bir âlimdi. Güzel bir bakış açısına sahip olan Şâî, isabetli fetvalar verir, tartıştığı kişileri güzel bir tarz ile yola getirirdi.²³³¹

Eş-Şâî'nin derslerine vezirler ve diğer devlet adamları da katılırdı. Fıkî görüşleri Nevevî'nin el-Mecmû'u başta olmak üzere Şafî fıkî kitaplarında nakledilmiştir. İbn Mahmûye diye tanınan Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Yezdî, Silefî, Şühde el-Kâtibe, İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî, İbn Berhân ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi şahsiyetler ondan fıkîh, fıkîh usulü, cedel ve kelâm dersleri almış veya ondan hadis rivayet etmişlerdir.²³³² 25 Şevval 507/ Nisan 1114'te Bağdat'ta vefat eden Şâî hocası Şîrâzî'nin yanına defnedilmiştir.²³³³

Eş-Şâî'nin *Hilyetü'l-'Ulemâ' fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fusahâ*,²³³⁴ *el-Mu'temed*,²³³⁵ *el-'Umde fî fîrû'i's-Şâfi'iyye*,²³³⁶ *Telhîsü'l-Kavl fî'l-Mes'eleli'l-*

²³²⁹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.71; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c.1, s.85-87; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.394; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c.17, s.70; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi*, c.1, s.21; Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), s.210-211; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s.222; Kallek, "Şâî", c. 8, s.369

²³³⁰ İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi*, c.1, s.21

²³³¹ İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c.1, s.85-87

²³³² Kallek, "Şâî", c.38, s.369; Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s.510

²³³³ 16 Şevval/26 Mart tarihi de vefat ettiği de kaydedilmektedir. Bkz. Kallek, "Şâî", c.38, s.369; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s.531; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.324; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.73; İbn Mulakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.115,116; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslam*, c.3, s.158; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s.429; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.69; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.71; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c.1, s.88; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.394; İbn Dimyatî, *El-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihu Bağdat ve Züyûlihi*, c.1, s.21

²³³⁴ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.72; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s.531; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.394; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c.1, s.324; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.73; İbn Mulakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.116; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslam*, c.3, s.158; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s.429; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.69; Kallek, "Şâî", c.38, s.369

²³³⁵ Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.72; Kallek, "Şâî", c.38, s.369

²³³⁶ Kallek, "Şâî", c.38, s.369

*Mensûbe li-Ebi'l-‘Abbâs b. Süreyc fi't-Talâk, Kitabü's-Şâfi,*²³³⁷ *Kitabü't-Terğîb,*²³³⁸ *el-Müsâ'id 'Alâ Ma'rifeti'l-Kavâ'id*²³³⁹ ve *Tasnîfü'l-Latîf*²³⁴⁰ adlı eserleri vardır.

4.1.23. Hüseyin b. Nasr b. Abdullah en-Nihâvendî el-Eydebnî

432/1040-1041 yılında doğmuş ve 509/1115-1116 veya 519/1125-1126 yılında vefat etmiştir.²³⁴¹ Eydebnî, Nasrüddevle zamanında Mervânî sınırları içerisinde kalması muhtemel olan Hakkâri bölgesinde olduğu söylenen Eydebnî'de doğmuştur. İlim tahsiline başlangıcında Âmid'de Muhammed b. Hibetullah İbn Yahya el-Muvassal'ın yanında ders almıştır. Sonrasında Bağdat'a gitmiş ve orada içlerinde Ebu İshak eş-Şirazî'nin de bulunduğu bazı âlimlerden ders görmüştür. Fıkıh eğitimi almış, usul ve furu'da ilerlemiştir.²³⁴² Nihavend kadılığı yaptığı için *Nihavendî* nisbesiyle anılmıştır.²³⁴³

4.1.24. Ebu Ali Hasan b. İbrahim b. Berhûn el-Farikî

İbn Şühbe, ismini *Hüseyin b. İbrahim b. Ali b. Berhûn Kadı Ebu Ali el-Fârikî* olarak yazmıştır.²³⁴⁴ Hüseyin b. İbrahim b. Ali b. Berhûn Kadı Ebu Ali el-Fârikî 10 Rebiülevvel 433/7 Kasım 1041 yılında Meyyâfârikîn'de doğmuştur.²³⁴⁵ Çocukluk ve

²³³⁷ Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyîn*, s.531; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiye*, c.1, s.88; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.72; Kallek, “Şâfi”, c.38, s.369

²³³⁸ Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyîn*, s.531; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyeti'l-Kübrâ*, c.6, s.72; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiye*, c.1, s.88; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.2, s.53-54; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiye*, c.1, s.324; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.3, s.73; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.116; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslam*, c.3, s.158; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb*, c.5, s.429; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.69; Kallek, “Şâfi”, c.38, s.369

²³³⁹ Kallek, “Şâfi”, c.38, s.369

²³⁴⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiye*, c.1, s.324

²³⁴¹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.13, s.51; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.454

²³⁴² Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.13, s.50

²³⁴³ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.13, s.51; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.454

²³⁴⁴ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiye*, c.1, s.339; Baluken, “Şâfiîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.72

²³⁴⁵ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.255; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.122; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyeti'l-Kübrâ*, c.7, s.57; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c. 2, s.77; Ebü'l-Fida, *Tabakâtü's-Şâfiyîn*, s.567; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.608; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiye*, c.1, s.339, 567; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.13,14; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.211; Baluken, “Şâfiîliğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.72; Yüksel, “Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları” s.636

gençliğinde Nasrüddevle'nin ülkesinde Kâzerûnî'nin yanında fıkıh dersi almıştır.²³⁴⁶ Hocası vefat ettiği zaman Bağdat'a gitmiş, orada Ebû'l-Ganâim Muhammed b. Ali b. Me'mûn ile Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed b. Mesleme'den hadis dersi almış ve Ebubekir el-Hatip'in yanında Sünen-i Ebu Davud'u okumuştur.²³⁴⁷ Şeyh Ebu İshak eş-Şirazî'nin yanında okumuş ve kitabı olan *el-Mezheb*'i ezberlemiştir. İbn Sebbâğ'ın yanında da kitabı *eş-Şamil*'i hıfz etmiştir. Ayrıca Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed, Ahmed b. Muhammed Sârifînî, Ebû'l-Huseyn İbn Nakûr gibi devrin önemli âlimlerinden de ders almıştır.

El-Fârikî, zekâsı ile meşhur, zahid bir imamdı.²³⁴⁸ Abid, ağırbaşlı, dindar, akıl ve duyuları selim olan biriydi. Ölünceye kadar fıkıh ile meşgul oldu.²³⁴⁹ Beş ciltlik *Mecmuü'l-Fetavâ* adlı eseri vardır.²³⁵⁰ Fıkha dair ise iki ciltlik *Fevâidü'l-Mühezzeb* ve *el-Kâfi* isimli eserler de ona aittir.²³⁵¹

El-Fârikî, Vasıt kadısı olmuşsa da sonra azledilmiştir. Şerefüddin İbn Ebi Asrûn, Vasıt'ta kadı iken "*Fevaidü'l-Mezheb*" konusunda ondan ders almıştır.²³⁵² Ebu Talip Muhammed b. Ali el-Kettânî, Ebubekir Abdullah b. Mansur b. İmran el-Bakillânî el-Mukrî ondan hadis dersi almışlardır.²³⁵³ El-Fârikî daha sonra Kufe kadısı olmuş ve burada aralarında İbnü'l-Medaîn'nin de bulunduğu birçok kişiye Şafî mezhebini aktarmıştır.²³⁵⁴ İbn Berhûn, 22 Muharrem 528/22 Kasım 1133 yılında Vasıt'ta vefat edince medresesine defnedilmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın

²³⁴⁶ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.339; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, c.19, s.608; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîiye'l-Kübrâ*, c.7, s.57; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.255; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c. 2, s.77; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Mühezzeb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.122; Baluken, "Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s. 72; Yüksel, "Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları" s.636

²³⁴⁷ İbn Nukta, *Et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd*, c.1, s.459; Es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîiye'l-Kübrâ*, c.7, s.57

²³⁴⁸ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.339; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c. 2, s.77; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.13,14; Ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.2, s.365; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.211; Yüksel, "Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları" s.636; Baluken, "Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s.72

²³⁴⁹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.20, s.255

²³⁵⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafîiye*, c.1, s.339; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Mühezzeb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, s.122

²³⁵¹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c. 2, s.77; İbn Mülakkin, *El-Ikdü'l-Mezheb fi Tabakât-i Hameleti'l-Mezheb*, s. 122; Baluken, "Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya'da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü", s. 72

²³⁵² İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c.3, s. 53

²³⁵³ İbn Nukta, *Et-Takyîd li-Ma'rifet-i Ruvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd*, c.1, s.459

²³⁵⁴ Ripper, *Diyarbakır Merwanileri...*, s.510

1092’de ölümünün ardından yaşanan taht kavgasında 495/1101-02 yılında birbiriyle savaşan iki Selçuklu prensi Muhammed Tapar ile Berkjaruk arasında arabuluculuk yapmıştır.²³⁵⁵

4.1.25. Ebu Bekir Muhammed b. Ali b. Sadaka el-İs’irdî

Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî ve Muhammed b. Şâzân et-Tûsî’nin yanında fıkıh okumuştur. Kadı Ebu Nasr b. Cercûr’un yerine Meyyâfârikîn kadılığı görevini yürütmüştür. 468/1075-76 yılında Mervânî hükümdarı Nizamüddin’in veziri Ebu Tahir b. Enbârî onu Meyyâfârikîn kadılığına tayin etti.²³⁵⁶

485/1093 yılında Melikşah’ın vefatından sonra Berkjaruk b. Melikşah ve amcası Tutuş arasındaki mücadele nedeniyle Meyyâfârikîn’de Selçuklu hâkimiyeti ortadan kalkınca halk ihtilafa düşmüş, bazıları Mervânî Devleti’nin yeniden ihyasını istemişlerdir. Önce Berkjaruk’a ve ondan ümitsiz olunca Tutuş’a mektup yazıp şehri teslim etmeye giden heyetin başında Kadı Ebu Bekir b. Sadaka el-İs’irdî vardı.²³⁵⁷ el-İs’irdî, 490/1097 yılında vefat etmiştir.²³⁵⁸

4.2. Edip ve Şairler

Bilindiği gibi diğer birçok meslek erbabı gibi daha fazla himaye ve destek görecekları hükümdarların saraylarına yönelen şairler, ülkeleri gezip hükümdar ve vezirlerle görüşerek yeteneklerini sergilerler. Onlar da övgülerine muhatap olduktan sonra şairlere cömert davranırlardı.

Mervânîlerin başından beri şairleri himaye ettikleri, şairlerin de onları övdükleri görülmektedir. Tel Fafan ve Ceziretü İbn Ömer arasında bulunan Fenek Kalesi’ne hükmeden el-Hasan b. Davud el-Beşnevî (ö.465/1072-73) Bâd için methiyeler dizmiştir.²³⁵⁹

İbnü’l-Ezrak’ın dediği gibi sadece Mervânî hükümdarları değil vezirleri de şairlerin övgülerinden nasiplenmişlerdir. Mervânî kâtip, elçi ve veziri Menazî’nin Vezir Ebü’l-Kasım el-Mağribî’yi öven kasideleri bulunmaktadır.²³⁶⁰ İbn Sinan el-

²³⁵⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.510; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.211

²³⁵⁶ Yusuf Baluken, “Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.71

²³⁵⁷ Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c. 2, s. 265

²³⁵⁸ Yusuf Baluken, “Şafîlîğin Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında Mervânîlerin Rolü”, s.71

²³⁵⁹ İbnü’l-Ezrak, **Târihü’l-Fariki**, s.143-144; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.516

²³⁶⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekiye...**, c.1, s.235

Hafacî el-Halebî (ö. 466/1073-74) yazdığı dizelerle Mervânî Veziri İbn Cehîr'i övmüştür. İbn Sinan el-Hafacî, Nasrüddevle'nin sarayında divan kâtibi olarak görev yapan edip el-Menâzî'nin öğrencilerindendi. İbn Cehîr, Meyyâfârikînli Ebü'r-Rıza el-Fadl b. Mansur eş-Şerif el-Farikî²³⁶¹ ve İbn Hayus el-Halebi'nin şiirlerinde de övülmüştür.²³⁶² Bu dönemde Diyâr-ı Bekr'de yaşamış şairler arasında Ali b. Tistanî (ö. 443/1051-52) ve Ebu Ali el-Âmidî'nin (ö. 444/1052-53 veya 499/1105-06) isimleri ön plana çıkmaktadır. El-Âmidî gençlik yıllarını Mervânî ülkesinde geçirdikten sonra bir müddet Bağdat'ta ardından da ölene kadar İsfahan'da yaşamıştır.²³⁶³

İbnü'l-Esir'in belirttiği gibi *“Nasrüddevle diğer bölgelerden gelen âlimlerin durağı idi, onun memleketinde âlimler çoğaldılar... Şairler ona yöneldiler ve çoğaldılar, onu methettiler, ödüllendirildiler.”*²³⁶⁴ İbn Halikan da şairlerin onun sarayına yöneldiklerini, onu övdüklerini ve bu şiirlerin divanlarında ebedileştiğini belirtmektedir. İbnü'l-Cevzî ise *“Nasrüddevle, şarkı ve musikinin yanı sıra aynı şekilde şiiri de seviyordu. Edebi bir zevki olduğu anlaşılıyor”* demektedir.²³⁶⁵

Şiir ve şairlerle vakit geçirdiği anlaşılan Nasrüddevle, Ebu Nuvâs'ın yazdığı

“Ömrüme kıymak istemediğim için

Uyuyanlara bıraktım uykuyu

Ve gecenin karanlığını

Eğlenmekle, içmekle geçirdim

Uyku sarhoşluk saatinde arzu edilir ancak” şeklindeki şiiri dinleyince

coşmuş ve şöyle demiştir:

*“Aşk olsun kendisine! Bizi şiiriyle mırıldanarak dile getirmiş.”*²³⁶⁶

Nasrüddevle zamanında şiirle iştigal ettiğini tespit ettiğimiz şairler şunlardır:

²³⁶¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.516; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.235

²³⁶² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.148

²³⁶³ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.516; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.235

²³⁶⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.7, s.446; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.236

²³⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.161; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.236

²³⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.161; İbnü'l-Ezrak, **Târihu Meyyâfârikîn ve Amid**, s.171; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...** c.1, s.246; Ebu Nüvas, (ö. 198/813) Nasrüddevle'den çok önce yaşamıştır. Bkz. Nasuhi Ünal Karaaslan, “Ebu Nüvas”, **DİA**, TDV, Ankara 1994, c.10, s.205

4.2.1. Sariü'd-Delâ' (صريع الدلاء)

İbnü'l-Ezrak, tüm ülkelerden şairlerin Nasrüddevle'yi övdüğünü söylemektedir. Onu öven şairlerden biri Sariü'd-Delâ'dır.²³⁶⁷ Saray şairi olduğunu tahmin ettiğimiz Sariü'd-Delâ' hakkında başka bir bilgiye ulaşamadık.

4.2.2. Ebü'r-Rıza el-Fadl b. Mansur ez-Zarîf el-Fârikî

Nasrüddevle'nin hizmetinde olan şairlerden biri de Ebü'Rıza b. Zarîf'tir. İbnü'l-Ezrak'ın eserinde bu isim *Tarîf* olarak geçmektedir.²³⁶⁸ Abdurrahman Yusuf bu ismin *Ebü'r-Rıza İbn Zarîf (Fadl b. Mansur b. Zarîf el-Farîkî)* olduğunu belirtmiştir.²³⁶⁹ İsmi İbnü'l-Esîr'de Ebü'r-Rıza el-Fazl b. Mansur b. Zarîf el-Farîkî diye geçmekte ve İbnü'l-Esîr bu şairin güzel bir divanının ve iyi şiirlerinin olduğunu söylemektedir.²³⁷⁰ İbnü'l-Verdî, şair ve emir olarak tanıttığı Fadl b. Mansur b. Zarîf el-Farîkî'nin 430/1038-39 yılında öldüğünü belirtmektedir.²³⁷¹

4.2.3. İbnü's- Sevdâdî

Nasrüddevle'nin hizmetinde olan şairlerden biri İbnü's-Sevdâdî'dir.²³⁷² İbnü'l-Ezrak'ın Nasrüddevle ve İbn Cehîr'e methiye yazan şairler arasında bunun ismini vermektedir.²³⁷³

4.2.4. İbn Futayrî

Nasrüddevle'nin hizmetinde olan şairlerden biri İbnü'l-Gudayrî'dir. (ابن الغضيري)²³⁷⁴ İbnü'l-Ezrak'ta Kadı Ebü'l-Mürca' olayı dolayısıyla bu isim *İbn Futayrî* olarak kaydedilmiştir.

İbn Futayrî'nin Kadı Ebü'l-Mürca' Ebu Bekir'in yazıcısı idi. Kadı Musul'a mektup yazarak bazı fıkıh kitapları istemiş fakat bu durum o esnada Musul Ukaylî Emiri Karvâş ile arası kötü olan Nasrüddevle'ye casusluk olarak iletilmiştir. İfadesinde İbn Futayrî mektubu doğrularken, kadı fıkıh kitapları istediğini, casusluk yapmadığını

²³⁶⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farîkî*, s.144; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.198

²³⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farîkî*, s.144; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.198

²³⁶⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.1, s.235; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

²³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kamîl fî't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.8, s.71

²³⁷¹ İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, s.334

²³⁷² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farîkî*, s.144; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

²³⁷³ Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.516

²³⁷⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Farîkî*, s.144; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

söylemiştir. İbn Futayrî ile kadının ifadeleri örtüşmeyince kadı bir burcun içine hapsedilmiş, içinde bulunduğu hücre kapısı kapatılarak ölüme terkedilmiştir.²³⁷⁵

4.2.5. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tihâmî

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tihâmî, 360/970-971 yılında Mekke'de²³⁷⁶ veya Yemen'de²³⁷⁷ doğmuş, 416/1025-26 yılında Kahire'de öldürülmüştür. Hayatının ortalarında Mekke'de yaşadığı, sonra birçok İslam memleketini dolaştığı söylenmektedir. Emirleri övmüş, şiirleriyle hükümdarların yanında yer bulmuştur. Dimeşk, Trablû's-Şam, Halep ve Maaratü'n-Numan'ı ziyaret eden şair, Filistin'deki Remle'de Al-i Cerrah'ın emirinin yanında kalıp şiirlerinde onu methetmiştir.

Şerif Ebü'l-Hasan b. Cafer'in Fâtımîler'e karşı ayaklanmasına katılmış,²³⁷⁸ ardından Ukaylî Kırvaş b. Mukalled'in hakimiyetinde olan Musul'da kalmıştır. Diyâr-ı Bekr'in merkezi Meyyâfârikîn'e gitmiş, Ebu Nasr Ahmed b. Mervan el-Kürdî'yi methetmiştir. Âmid, Enbar ve Rey ziyaret ettiği yerler arasındadır.²³⁷⁹

Remle Emiri aynı zamanda Arap Tayi aşiretinin de reisi olan Hasan b. Müferric b. Cerrah, 411/1020-21 yılında Suriye'nin büyük bir kısmını fethederek Fâtımî egemenliğinden koparmıştı. Hasan b. Müferric, Tihâmî'yi gizli bir mektupla Remle'den Mısır'a yollamış, fakat Fâtımîler tarafından yakalanıp Kahire zindanında 9 Cemadiyülevvel 416/8 Temmuz 1025 yılında öldürülmüştür.²³⁸⁰ Irak'ta Sahib b. Abd ile karşılaştığı ve Mutezile mezhebinin ondan öğrendiği söylenmektedir.²³⁸¹ Et-Tihâmî'nin kendisi gibi Fâtımî düşmanı olan Vezir İbnü'l-Mağribî zamanında Meyyâfârikîn'e gelmesi dikkat çekicidir.²³⁸²

²³⁷⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.154-55; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.161

²³⁷⁶ Et-Tihâmî, *Divan...*, s.11

²³⁷⁷ İbn Neccar, *Tarihi Bağdat ve Züyûlihi-Tetimmetü Zeyli Tarihi Bağdat li-İbn Neccar*, c.19, s.37-41

²³⁷⁸ Et-Tihâmî, *Divan...*, s.11

²³⁷⁹ Et-Tihâmî, *Divan...*, s.12; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.237-238

²³⁸⁰ Et-Tihâmî, *Divan...*, s.12; Ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lâmi'n-Nübela*, c.17, s.381; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.17, s.382/c.18, s.99

²³⁸¹ İbn Neccar, *Tarihu Bağdat ve Züyûlihi-Tetimmetü Zeyli Tarihi Bağdat li-İbn Neccar*, Tahkik Mustafa Abdülkadir Ata, 1. Baskı, C.19, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1997, s. 37-41

²³⁸² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s. 237

Et-Tihâmî, Nasrüddevle'yi ziyareti sırasında onu üç kaside ile övmüş²³⁸³ ve emir tarafından ödüllendirilmiştir.²³⁸⁴ Nasrüddevle'yi güzel karakteri, iyi ahlakı, adaleti, cömertliği, haşinliği ve diğer özellikleri ile övmüştür.²³⁸⁵

Et-Tihâmî'nin Vezir Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'yi övdüğü şiirleri divanında yer almıştır.²³⁸⁶ Et-Tihâmî'nin ziyaret edip övdüğü kişiler arasında Âmid'e hâkim olan İbn Dimne de yer almaktadır.²³⁸⁷

4.2.6. Muhammed b. Ahmed el-Âmidî

Âmidli olup 433/1041-42 yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında fazlaca bir bilgiye rastlanılmamıştır. “*İbane ‘an Serikati’l-Mütenebbî*” adlı, ünlü Arap şairi Mütenebbî'nin şiirlerini eleştiren bir eseri mevcuttur.²³⁸⁸

4.2.7. Melik’ül-Aziz, Ebu Mansur b. Melik Celalüddevle b. Büveyh

435/1043-44 yılında Ebu Kalicar Büveyhî tahtına oturmak için mücadele eden Melikü'l-Aziz'e Ebu Kalicar ile giriştiği mücadeleyi kaybedince²³⁸⁹ Mervânî ülkesine sığınmıştır. Bu süre içerisinde Siirt'te kalan Melikü'l-Aziz'in şair olduğu anlaşılmaktadır.²³⁹⁰

²³⁸³ Et-Tihâmî, **Divan...**, s.12. Şairin Nasrüd-devle'yi övdüğü şiir aynı eserde sayfa 511-520 sayfalarında yer almaktadır.; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.,95; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.82; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s., 95; Ez-Zehabî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c. 17, s. 381; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbn Neccar, **Tarih-i Bağdat ve Züyûlihi-Tetimetü Zeyli Tarih-i Bağdat li-İbn Neccar**, c.19, s.37-41; Tufantoz, “Nasrüd-devle”, s.426; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.127;

²³⁸⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99

²³⁸⁵ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.237-243

²³⁸⁶ Et-Tihâmî, **Divan...**, s.116. Yazdığı şiir için sayfanın devamına bakınız. 151-159 arasında mustakil şiir yazmış, vezirin onu azarlamak için yazdığı şiir 330-331 sayfalarında bulunurken, Vezir Ebü'l-Kasım İbn Mağribî'yi övdüğü şiir sayfa 536-538 arası sayfalarda bulunur.

²³⁸⁷ Amid'de Ebu Tahir Ubeydullah İbn Dimne'yi sözü edilen kitabın 301-306 ve 523-528. sayfalarında övmüştür. Bkz.Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.517,527; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.127; Şiir için bakınız Et-Tihâmî, **Divan...**, s.301-306, 330

²³⁸⁸ Yûksel, “Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları”, s.635

²³⁸⁹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.202

²³⁹⁰ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.13, s.194. Şiirlerinden örnek için aynı sayfaya bakınız. İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.8, s.109-110; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.143; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.204; Kabir, **The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)**, s.11; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbar-i men Zeheb**, c.5, s.187; Ez-Zehabî, **El İber fi Haber men Gaber**, s.281; Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.13, s.194. Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.133

Edip ve faziletli biri olup güzel şiirleri vardı.²³⁹¹ Adâb, Ahbar ve Arapça'da ilerlemişti. Melikü'l-Aziz zebzebe bindiğinde veya mecliste oturduğunda mutlaka edebiyat kitapları ve edebiyatla ilgilenen insanlar etrafında bulunuyordu.²³⁹²

4.2.8. Ali b. Tistanî Ebü'l-Hasan Enbârî

Ali b. Tistanî, Musul'da bir süre kaldıktan sonra Diyâr-ı Bekr'e gitmiştir.²³⁹³ Nasrüddevle'nin hükmettiği tarihlerde Diyâr-ı Bekr bölgesine gelmiş ve burada yaşamıştır. Ebü'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ayşûn el-Müneccim onun şiirlerini rivayet etmiştir. 443/1051-52 yılında vefat etmiştir.²³⁹⁴

4.2.9. Hüseyin b. Sa'd b. el-Hüseyin b. Muhammed Ebu Ali el-Âmidî

Dilbilimci, şair ve ediptir. Âmid'de doğmuş ve orada büyümüştür. Sonra Bağdat'a gidip orada Ebu Ya'lâ el-Ferrâ ve Ebu Talib İbn Gaylân'dan ders almıştır. Şam'da ders aldıktan sonra Isfahan'a gidip orayı vatan edinmiştir. 5 Rebiülevvel 444/5 Temmuz 1052 yılının Isfahan'da vefat etmiştir.²³⁹⁵

4.2.10. Hüseyin b. Davud el-Beşnevî el-Fenekî

Emir Hüseyin, kuzey kısmı Botan'a dâhil olan Beşnevî Emirliği'nin merkezi Fenek Kalesi'ne²³⁹⁶ hükmeden Mihrânî ailesine mensuptur. Beşnevî, başarılı bir şairdir. İbnü'l-Esîr onu Mervânî şairi olarak anmıştır. İlk Kürt şairi olma ihtimali vardır. Fenek emirlerinden biridir. Mervânî Devleti kurucusu Emir Bâd için bir mersiye yazmıştır. Bu şiirinde Bâcelî yakınında Bâd'ın kazandığı zaferi övmüştür. Beşnevî Kürtleri Mervânîlerin dostlarıydılar ve Mervânîlerin kuruluşunda katkılarının

²³⁹¹ Ez-Zehbî, **El-İber fi Haber men Gaber**, s.281; İbn İmâd, **Şezerâtü'z-Zehb fi Ahbar-i men Zeheb**, c.5, s.187

²³⁹² Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.13, s.194-195

²³⁹³ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.22, s.223

²³⁹⁴ Es-Safedî, **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, c.22, s.223. Şiirleri için aynı eser bkz. s.223-224

²³⁹⁵ Yakût el-Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ...**, c.3, s.1062; Yüksel, "Ali bin Ahmed el-Âmidî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları" s.635-636; Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.527

²³⁹⁶ Cezîretü İbn Ömer civarında bir kaledir. Es-Sem'anî, **el-Ensâb**, c.2, s.251; İbnü'l-Esîr, **el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**, c.2, s.443

olduğu bilinmektedir.²³⁹⁷ Son zamanlarda bilhassa Nasrüddevle veya İbn Cehîr'i öven şiirler yazmıştır.²³⁹⁸

Emir Hüseyin el-Beşnevî 465/1073 yılında veya bu tarihten sonra vefat etmiştir. Beşnevî'nin büyük bir divanı, *Kitabü'l-Delâil* ve *Resâilü'l-Beşnevîye* adlı eserleri vardır. Beşnevî, teliflerini birçok yere göndermiştir. Şiilikle ilgili de bazı şiirleri mevcuttur, bu nedenle Şîî tarihçiler ona sahip çıkmışlardır.²³⁹⁹

4.2.11. Ebu Nasr Hüseyin b. Esed el-Farikî

487/1094 yılında öldüğü²⁴⁰⁰ söylenen İbn Esed büyük ihtimalle Nasrüddevle'yi görmüştür. Bu konuda kaynaklarda bir bilgiye rastlamamıza rağmen çocukluğu ve gençliğinin Nasrüddevle dönemine denk geldiğini tahmin etmekteyiz. Doğum tarihi, çocukluk yılları ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Meyyâfârikîn'den olduğu ve hayatının uzun bir devresini burada geçirdiği için *Farikî* nisbesiyle tanınmıştır.²⁴⁰¹ Nâsirü'd-devle'nin hükümdar olduğu ikinci döneminde Mervânîler'in vezirliğini yapmış, *Muhyüddin* olarak lakaplandırılmıştır.²⁴⁰² Alparslan'ın oğlu Tutuş'un Meyyâfârikîn'i almasından sonra tutuklanmış ve öldürülmüştür.²⁴⁰³

²³⁹⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.1 s.93/c.2, s.263; İbnü'l-Esir, Bâd'ın Baculâyâ'da kazandığı zaferden bahsederken Ebü'l-Hasan el-Beşnevî'nin onun üzerine yazdığı şiirden bahsetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübü'l-Arabi, c.7, s.402. Sonrasında Bâd'ın ölümünü anlatırken Beni Mervân şairi dediği Hüseyin el-Beşnevî'nin dayıları Ercişli Bâd hakkında yazdığı şiiri aktarır. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübü'l-Arabi, c.7, s.402. İbn Aybek es-Sâfedî şairin adını Hasan olarak tanıtmıştır. Bkz. Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.6. Ripper de onu Hasan el-Beşnevî, (Bkz. Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s. 516,527) Muhammed Emin Zeki ise onu Hüseyin olarak kaydetmiştir. Bkz. Muhammed Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.134. Abdurrahman Yusuf, İbnü'l-Esir'in yazdıklarını aktarmaktadır. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.1 s.93/c.2, s.263

²³⁹⁸ Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s. 527; Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.134

²³⁹⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1997, c.7, s.402,434; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.12, s.6; İbnü'l-Esir, *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c.1, s.157; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.263; Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.516-523

²⁴⁰⁰ Ez-Zehabî, *El İber fi Haber men Gaber*, s. 354

²⁴⁰¹ Recep Dikici, "Farikî", *DİA*, TDV, Ankara 1995c.12, s.167; El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.331

²⁴⁰² El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sadr, Beyrut 1973, c.1, s.321; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.265; Dikici, "Farikî", c.12, s.167; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.212-213; Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.521,528; Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim'in Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, s.75-76

²⁴⁰³ Ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.81; El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.329,332; El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.1, s.321; El-Feyrûzâbâdî, *El-Bülğa fi Terâcimi Eimetü'n-Nahiv ve'l-Lügat*, s.109; Ez-Zehabî, *El İber fi Haber men Gaber*, s.354; Recep Dikici, "Farikî", c.12, s.167; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.212-213;

İbn Esed, Meyyâfârikîn'deki edebiyat medresesine başkanlık yapıyordu.²⁴⁰⁴ Âlim, şair,²⁴⁰⁵ maharetli, cesaretli biriydi.²⁴⁰⁶ Edebin madeni, Arap kelamının menbası, yaşadığı yerin faziletlisi, zamanının allamesi olarak övülmüştür.²⁴⁰⁷ Birçok öğrencisi olup gençlerin ve çalışanların arasında sevenleri çoktu. Tarihçiler onun Arap lügati ve edebiyatı ile ilgili yeteneğinden bahsetmişlerdir.²⁴⁰⁸ Nesir, nazım ve nahiv çalışmaları mevcuttur.²⁴⁰⁹

Büyük bir şair olan İbn Esed, akıcı bir üsluba sahip olup şiirlerinde edebi sanatlara çokça yer vermiştir. Şiirlerinin çoğunda aşk, ayrılık, hasret, acılara sabır, hayattan şikâyet, üzüntü ve vefasızlık gibi temalara yer vermekle birlikte şarap ve hikmetle ilgili parçalarına da rastlanmaktadır. İyi bir nahiv âlimi olduğu için Nahvî nisbesiyle de anılan Farikî eski şiirlerdeki zor beyitleri çözmekte usta idi. Anlaşılması zor olan 256 beyti açıkladığı *el-İfsah fi Şerhi Ebyatin Müşkiletil-İ'rab* adlı eseri,²⁴¹⁰ *Şerhu'l- Luma'*,²⁴¹¹ şiirlerini ihtiva eden *Divan*²⁴¹² adlı eserlerinin yanında *Kitabu'l-Huruf*, *Kitabu'l-Elğaz* ve *ez-Zebed fi ma'rifeti kulli ahad* adlı eserlerinden de söz edilmektedir.²⁴¹³

Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim'in Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, s.75-76;

²⁴⁰⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.265

²⁴⁰⁵ El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.330; El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.1, s.321; Dikici, "Farikî", c.12, s.167; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn* (Silvan), s.212-213; Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim'in Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, s.75-76

²⁴⁰⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.265

²⁴⁰⁷ El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.329; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.80

²⁴⁰⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.265

²⁴⁰⁹ El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.329; El-Feyrûzâbâdî, *El-Bülğa fi Terâcimi Eimetü'n-Nahiv ve'l-Lügat*, s.109; Es-Süyûtî, *Bügyetü'l-Vüât fi Tabakâti'l-Luğeviyîn ve'n-Nühât*, 1. Baskı, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Tah.), Mektebetü'l-Asriye, Beyrut 1964, c.1, s.500

²⁴¹⁰ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.11, s. El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.1, s.321; Es-Süyûtî, *Bügyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Luğeviyîn ve'n-Nühât*, c.1, s.500; 308; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.19; Dikici, "Farikî", c.12, s.168

²⁴¹¹ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.11, s.308; El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.329; El-Feyrûzâbâdî, *El-Bülğa fi Terâcimi Eimetü'n-Nahiv ve'l-Lügat*, s.109; Es-Süyûtî, *Bügyetü'l-Vüât fi Tabakâti'l-Luğeviyîn ve'n-Nühât*, c.1, s.500; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.19; Dikici, "Farikî", c.12, s.168

²⁴¹² Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.11, s.308; Katip Çelebî, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.2, s.19

²⁴¹³ El-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât*, c.1, s.332; El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.1, s.321; El-Feyrûzâbâdî, *El-Bülğa fi Terâcimi Eimetü'n-Nahiv ve'l-Lügat*, s.109; Ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübela*, c.19, s.80; Ez-Zehebî, *El İber fi Haber men Gaber*, s. 354; Dikici, "Farikî", c.12, s.168

4.3. Tabipler

Mervânîler zamanında tıp ilminin gelişmesine büyük önem verilmiştir. Meyyâfârikîn’de büyük bir hastanenin açılması ve devrin birçok ünlü tabibinin buraya gelmesi bu gelişmeyi göstermektedir. Meyyâfârikîn’de ilk hastane X. asrın ortalarında Hamdânîler tarafından kurulmuştur.²⁴¹⁴ Hamdanîlerden sonra da Mervânîler de tıbbi çalışmaları desteklemiştir. Mervânîlerde tıp alanındaki gelişmeler ise erken dönemden itibaren kayda geçmiştir. Ammâr b. Ali el-Mavsılî’nin (ö. 1010) Siirt ve Erzen’de doktorluk yaptığı, burada göz ameliyatları gerçekleştirdiği nakledilmektedir. Mümeħhidüddeve hastalandığında, Bağdat’ın ünlü tabibi Bahtîşû ailesinden Cebrail 392/1001-1002 yılında Meyyâfârikîn’e gelmiştir. Cebrail’in gelmesi ile şehrin tıbbi aşinalığı artmış ve ardından oğlu Ubeydullah’ın da bu mesleği sürdürmesi ile Mervânî topraklarında tıp mesleğinin önü daha da açılmıştır. Bu dönemde Zahidü’l-Ulemâ Ebu Said Mansur, Fadl ve Yahya b. Cerîr et-Tikritî kardeşler, İbn Dinar ve İbn Butlan gibi doktorlar yazdıkları eserlerle ve tıbbi çalışmalarıyla dikkat çekmişlerdir.²⁴¹⁵

414/1023-24 yılında Büyük Hastane’nin inşası Mervânîlerin tıp ilmine verdikleri önemin en belirgin örneğini oluşturmaktadır.²⁴¹⁶ Modern şekilde inşa edilen ve tüm malzemeleri tedarik edilen hastanenin ayakta kalabilmesi için vakıflarla desteklenmiştir. Meyyâfârikîn Hastanesi’ni inşa eden *Kitabü’l-Bimâristânât* adlı eserin yazarı Zahidü’l-Ulemâ bu konuda yetkin biriydi.²⁴¹⁷

Devrin tabiplerinden bazıları tıbbı dair yazdıkları eserlerini Nasrüddevle’ye ithaf etmiş ve bu eserlerinde onu tabipleri himayesinden dolayı övmüşlerdir.²⁴¹⁸ Tıpkı Mervânî hükümdarları gibi Mervânî vezirleri de tabiplere verdikleri destekten dolayı övülmüş ve adlarına eser telif edilmiştir.²⁴¹⁹

Mervânî devletinde görev yapan tabiplerin çoğunun Hristiyan olduğu görülmektedir. Nasrüddevle’nin doktorlarından sadece İbn Dinar Müslüman idi.²⁴²⁰

²⁴¹⁴ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s.25

²⁴¹⁵ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s.10

²⁴¹⁶ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, s.26-27

²⁴¹⁷ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü’l-Enbâ’ fî Tabâkâtî’l-Etibbâ*, s.341

²⁴¹⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü’l-Enbâ’ fî Tabâkâtî’l-Etibbâ*, s.214; Es-Safedî, *Kitabü’l-Vâfi bi’l-Vefayât*, c.8, s.241; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.208; Kaya, “Ubeydullah b. Cebrail”, *DİA*, c.6, TDV, Ankara 1992, c.6, s.380; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.307

²⁴¹⁹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü’l-Enbâ’ fî Tabâkâtî’l-Etibbâ*, s.329; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.53

²⁴²⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü’l-Dûstekiye...*, c.2, s.278

Aynı şekilde Mervânîlerin son hükümdarı Nâsırüddeve zamanında tabiplik yapan ve sonradan vezirliğe yükselen Ebu Salim de Hristiyan idi.²⁴²¹

Mervânî doktorları hastane yapımı ve eser yazımının yanı sıra ilaç yapımı ve tıbbi aletlerin tanıtımı konusunda da kendilerini gösterdiler.²⁴²² Ubeydullah b. Bahtîşû'nun “*Tezkiretü'l-Hâzır ve Zâdü'l-Müsâfir*” adlı eseri buna örnek verilebilir.²⁴²³

İnşa edilen hastanenin yanında yapıldığı söylenen kütüphanede özellikle tıp, felsefe, farmakoloji, astronomi ve astroloji ile ilgili kitapların İstanbul'dan getirildiği söylenmektedir. Ulu Cami'nin yanında olduğu belirtilen kütüphanedeki kitaplar camiye taşınmıştır. *Hizanetu'l-Mağribî* veya *Hizanetu Menazî* olarak şöhret bulan bu kütüphanenin *Beytü'l-Hikme* tarzı bir işlev gördüğü ileri sürülmüştür.²⁴²⁴ Mervânîlerin tıp ve diğer bazı konularda Bizans ve İslam ülkeleri arasında olmaları nedeniyle her iki taraftan da istifade etmiş olmaları muhtemeldir.²⁴²⁵

4.3.1. Ebu Said Ubeydullah b. Cibrîl b. Abdullah b. Bahtîşû

Bahtîşû²⁴²⁶ ailesi tıp mesleğini ailelerinde miras bırakmışlardır. Ubeydullah'ın babası Cebraîl faziletli, âlim ve tıp ilminde ustaydı.²⁴²⁷ Tıp konusunda tasnifleri mevcuttur. Ecdadı da bu sanatla uğraşmış ve onlardan her biri zamanının allamesi olmuşlardır.²⁴²⁸ Mümehhidüddeve hastalandığında Cebraîl'e elçi göndermiş, o da 392/1001-1002 yılında Meyyâfârikîn'e gelerek Mümehhidüddeve'nin doktorluğunu yapmıştır. Cebraîl, 8 Recep 396/10 Nisan 1006 yılında 85 yaşında vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'de defnedilmiştir.²⁴²⁹

²⁴²¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.189,190,192,195,198; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.114

²⁴²² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.273

²⁴²³ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, s.30-33

²⁴²⁴ Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222

²⁴²⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.273

²⁴²⁶ Bahtîşû kelimesi Süryanice'de Abdülmesih anlamına gelir. Buht/Baht, Abd ve Yeşû' ise Mesih anlamındadır. Bkz. İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.186

²⁴²⁷ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.209

²⁴²⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.210

²⁴²⁹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.213-214; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*, c.1, s.408; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.49; Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, s. 10,26; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.523; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.278; Kaya, “Ubeydullah b. Cebraîl”, c.6, s.380; Hasan Doğruyol, “Cibrâil b. Ubeydullah”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, c.6, s.379

Cebraîl'in oğlu Ubeydullah'ın tam ismi Ebu Said Ubeydullah b. Cebraîl b. Ubeydullah b. Bahtîşu b. Cebraîl b. Bahtîşu b. Circis b. Cebraîl'dir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan ve Ebû Saîd künyesiyle anılmıştır. Tıp sanatında meşhur olan Ubeydullah, üsul ve furuû konusunda yetkin olup bu konuda seçkin tabipler arasındadır. Aynı zamanda Hristiyan inancı ve mezhepleri konusunda da bilgindi. Tıp sanatı üzerine birkaç kitap yazmıştır. Meyyâfârikîn'de yaşamış ve doktorluk yapmıştır.²⁴³⁰ Ubeydullah, bazı konularda kendilerini aydınlatmak üzere Basralı hekimlerin kendisinden kitap yazmalarını isteyecek kadar zamanında ünlü ve yetkin bir hekimdi.²⁴³¹ O, İbn Butlan'ın çağdaşıydı ve aralarında büyük bir dostluk vardı. Ubeydullah İbn Cebraîl, 450/1058 yılında ölmüştür.²⁴³²

Doktor olmasının yanında bir tarihçi olan Ubeydullah,²⁴³³ *Makaletü'n fi İhtilaftı Beyne'l-Elbân, Kitabu Ravdetü't-Tıbbiye, Kitabü't-Tevâsül ila Hıfzı't-Tenâsül, Risaletün fi Beyâni Vücûbi Hareketi'n-Nefs, Kitabu Nevâdirü'l-Mesaili'l-Muktedibe min İlmi'l-Evâil fi't-Tıb, Kitabu Tezkiretü'l-Hadır ve Zâdü'l-Müsafir, Risaletün fi Tarihi Hayati Calînûs, İbn Ebi Usabia ve İbn Kıftî için kaynak eser olan Kitabu Menâkibü'l-Etibbâ ve Menâfiü'l-Hayevân* adlı eserleri kaleme almıştır. İbn Ebi Usaybia bu kitabı *Tabâiü'l-Hayevân ve Havâsihâ ve Menâfi'ihâ* adıyla zikretmiştir. Nasrüddevle için kaleme alınan bu kitabın birçok nüshası olup güzel minyatürlerle bezelidir.²⁴³⁴ İbn Bahtîşu, eserinin girişinde Nasrüddevle'yi bütün unvanlarıyla zikrettikten sonra şunları yazmıştır: “*Emir Nasrüddevle benden hayvanların mizacı, yararları, anatomileri ve davranışlarının özelliklerine dair evcil ve yabani hayvanların yanı sıra sürüngen ve suda yaşayanları da değişik özelliklerine göre sınıflandırıp yazmamı istedi. Ben de onun bu isteği üzerine bu kitabı kaleme aldım.*”²⁴³⁵

²⁴³⁰ Contadini, A Bestiary Tale: “Text and Image of the Unicorn in the Kitâb na't al-Hayawân (British Library, or. 2784)”, Muqarnas, Vol.20, Brill 2003, s.17

²⁴³¹ Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, s.10

²⁴³² Contadini, “A Bestiary Tale: Text and Image of the Unicorn in the Kitâb na't al-Hayawân (British Library, or. 2784), s.17; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.307

²⁴³³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.279

²⁴³⁴ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, s.214; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.241; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.277-278; Ripper, *Diyyarbekir Merwanileri...*, s.523-535; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.208; Kaya, “Ubeydullah b. Cebraîl”, c.6, s.380; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.307

²⁴³⁵ Baluken, *Mervânîler Devrinde Dinî gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.50

İbn Şeddâd'ın eserinin elyazmasında Ebu Said Hars b. Bahtîşû'un Meyyâfârikîn hastanesini yapan kişi olduğu söylenmektedir.²⁴³⁶ Luvîs Şeyho da 414/1023 yılında Meyyâfârikîn Bimâristânı ve camisini inşa edenin 450/1058 yılında vefat eden Tabip Ebu Said Ubeydullah b. Cebrail b. Bahtîşû değil de Kâtip Ebu Said el-Hâris b. Bahtîşû el-Hâzen olduğunu iddia etmektedir.²⁴³⁷

4.3.2. Zahidü'l-Ulema Ebu Said Mansur

Kaynaklarda 414/1023 yılında Meyyâfârikîn'de bimâristân inşası dolayısıyla Nasrüddevle'nin özel doktoru olan²⁴³⁸ Zahidü'l-Ulemâ'nın ismi anılmaktadır ancak hastanenin banisi hakkında değişik görüşler vardır. İbnü'l-Ezrak baninin Ebu Said el-Kebîr el-Katib İbn Bahtîşû' el-Hâzin olduğunu kaydetmiş ve İbn Şeddâd aynı bilgiyi aktarmıştır.²⁴³⁹ Fakat İbn Ebi Usaybia'nın bu konu ile ilgili detaylı anlatımları konuyu yoruma muhtaç bırakmıştır.

Abdurrakib Yusuf hastane kurucusunun Ebu Said el-Kebîr el-Katib İbn Bahtîşû' el-Hâzin olabileceğini ve yöneticisinin de Ebu Said Mansur b. İsa olabileceğini ya da Meyyâfârikîn'de farklı zamanlarda iki hastanenin kurulmuş olabileceğini söylemiştir.²⁴⁴⁰ Zahidü'l-Ulema'nın hastanelerle ilgili *Kitabü'l-Bimâristânât* adlı kitabı yazması hastaneyi kuran kişi olduğu tezini güçlendirmektedir.²⁴⁴¹

İbn Ebi Usaybia'a göre hastaneyi inşa eden Ebu Said Mansur b. İsa'dır. Onun naklettiğine göre Nasrüddevle, tasadduk ettiği paralarla bu hastaneyi kurmuştur.²⁴⁴²

Bu müessesenin büyümesinde Meyyâfârikîn'e gelen İbnü'l-Mağribî'nin katkısı olmuştur. Meyyâfârikîn Hastanesi'nin bir kısmı tıp eğitimine ayrılmış ve “*tıp medresesi*” olarak isimlendirilmişti. İbn Ebi Usaybia buranın ismini *Meclisü'l-İlim*

²⁴³⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.279

²⁴³⁷ Şeyho, *Vüzerâü'n-Nasraniye ve Kitâbuhâ fi'l-İslâm*, s.139

²⁴³⁸ Robinson, “İbn al-Azraq, His “Ta'rikh Mayyafariqin” and Early Islam”, s.24

²⁴³⁹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârkî*, s.123; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.354; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.128-129

²⁴⁴⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.274

²⁴⁴¹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâtî'l-Etibbâ*, s.341

²⁴⁴² İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâtî'l-Etibbâ*, s.341; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, s.273; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.5; 1Bakkal, “İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, s.26-27; Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-Bimâristânât fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, Bey rut, 1981, s.198-199; Söylemez, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222; Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervânîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, s.19; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.522; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.308-309

olarak nakletmiştir. Bu dönemde cami, mescit ve ribatlarda fıkıh, hadis, tefsir, Arapça ve benzeri ilimler verilirken tıp eğitimi de hastanede veriliyordu.²⁴⁴³ Meyyâfârikîn hastanesi ve tıp medresesinin kurulması ile bu alanda eser yazımında artış olmuştur.²⁴⁴⁴ Özellikle tıp, felsefe, farmakoloji, astronomi ve astroloji ile ilgili kitaplar İstanbul'a gönderilen uzmanlar tarafından satın alınarak buraya getirilmiş ve ilim adamları ile araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bağdat Beytu'l-Hikme'sine benzer bir şekilde burada da bazı eserlerin çevrildiğini hatta farmakoloji laboratuvarının yanı sıra, tıp eğitiminin de verildiğini tahmin edilmektedir.²⁴⁴⁵

Bu hastanenin zamanın felaketlerine rağmen İbnü'l-Ezrak'ın asrına kadar ayakta kaldığını görüyoruz. Çünkü Emir Ebu Said b. Emir Hasan b. Nasrüddevle'nin körlük nedeniyle burada yatırılmıştır.²⁴⁴⁶ Bu hastanenin İbn Ebi Usaybia zamanına kadar yaklaşık 3 asır ayakta kalması Nasrüddevle'nin buna bağışladığı vakıflar sayesinde olmuştur. Doktor ve görevlilerin maaşları bu vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.

Nasturî bir Hristiyan olan Ebu Said Mansur b. İsa, meşhur Nusaybin metropoliti İliyâ en-Nasîbînî'nin kardeşidir. Nasrüddevle b. Mervân'a tıp hizmetinde bulunmuştur. Nasrüddevle ona hürmet etmiş ve mesleği dolayısıyla iyi davranmıştır.²⁴⁴⁷

İbn Ebi Usaybiâ, Zahidü'l-Ulemâ'nın başarılı olduğuna ilişkin olarak Vezir Ebü'l-Kasım el-Mağribî'nin oğlu Reis Ebu Yahya'dan şunları nakletmiştir: *“Vezir Anbar'da iken şiddetli bir kulunç rahatsızlığı başladı. Bu yüzden hamamda kaldı. Birçok iğne yapıldı ve birçok şurup verildi ancak faydası olmadı. Vezir İbnü'l-Mağribî, Ebu Sâ'id'e bir elçi gönderdi. Ebu Said geldiğinde onu dili ağızdan, sıcak sudan ve sarhoşluktan; (sükr veya şekerden) vücudu ateşten, sıcak macunlardan ve keskin iğnelerden kısalmış olarak gördü. Hemen vezire soğuk bir küp su istetti. Vezir, tereddüt ettiyse de sonra ona uydu. Ardından çok miktarda kan aldırdı. Ona tohum*

²⁴⁴³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.276

²⁴⁴⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.277

²⁴⁴⁵ Söylemez, “Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222

²⁴⁴⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.274

²⁴⁴⁷ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, s.341; Söylemez, “Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, s.222; Demircan, “Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfarikîn”, s.19

çekirdeği, lü'âb ve sekencîn (bal şerbeti) verdi. Bu şekilde kendi yöntemlerini uygulayarak veziri iyileştirdi.”²⁴⁴⁸

438/1046 yılından önce vefat eden ve Meyyâfârikîn Klisesi'nde defnedilen Zahidü'l-Ulemâ'nın²⁴⁴⁹ hastanelerle ilgili yazdığı *Kitâbü'l-Bimâristânât*, *Kitabün fi'l-Füsûl ve'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*, *Kitabün fi'l-Münâmât ve'r-Rü'yâ*, *Kitâbü'n fima Yecibu Muallimîn li Sanâati't-Tıb* ve göz hastalıkları konusunda yazılmış *Kitâbü'n fi Emrâdi'l-Ayn ve Müdâvâti'hâ* adlı eserleri mevcuttur.²⁴⁵⁰

4.3.3. İbn Butlân

Tabip Ebü'l-Hasan el-Muhtar b. Hasan b. Abdûn'un gerçek ismi Yovannis'tir.²⁴⁵¹ Çağının en meşhur Hristiyan doktorudur; Bağdat, Şam, Halep, Mısır ve Konstantiniye'ye gitmiştir. Ebü'l-Farac Abdullah b. Tayyib'in yanında çalışmış, tıp ve diğer konularda birçok kitap okumuştur. Ebu Hasan Sabit b. İbrahim b. Zehrûn el-Harranî'nin yanında tıp eğitimine devam etmiştir. Asrının önde gelen tabibi olmasının yanında parlak bir edebiyatçıdır. Mısır doktorlarından Ebü'l-Hasan Ali b. Rıdvân'ın şöhreti yayılınca 439/1048²⁴⁵² veya 440/1049 yılı Ramazanında²⁴⁵³ Bağdat'tan yola çıkmış, 441/1049-50 yılında Kahire'ye münazara için yanına gitmiş ve orada üç sene kalıp sert tartışmalara girmiştir. Tartışmalardan birçok küçük kitap ve risale hâsıl olmuş ve en meşhur münazaralar arasında yer almıştır. Sonrasında İbn Butlân, Konstantiniye'ye gitmiş ve orada *Elluchasen Elimatar* olarak tanınmıştır. Burada zamanının çoğunu veba ile uğraşmakla geçirmiştir.²⁴⁵⁴ İlîyâ en-Nasibî'nin (Nasibeyn/Nasibin/Nusaybin) öğrencisi olduğu söylenen İbn Butlân²⁴⁵⁵ hayatının son

²⁴⁴⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.313-314; Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.16, s.138; Robinson, “İbn al-Azraq, His “Ta'rikh Mayyafariqin” and Early Islam”, s.24

²⁴⁴⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.281

²⁴⁵⁰ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.341; Bakkal, “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, s.33-34; Baluken, “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, s.308-309; Baum, Winkler, *The Church Of East A Concise History*, s.71; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.51

²⁴⁵¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.522

²⁴⁵² İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.326; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.199

²⁴⁵³ Kâhya, “İbn Butlân”, c.19, s.382

²⁴⁵⁴ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâti'l-Etibbâ*, s.326; İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibbâ Ala Mezhebi Kelile ve Dimne*, s.4-6; İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibbâ*, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizizkî, s.9; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.199; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.9, s.227-228; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.50

²⁴⁵⁵ Baum, Winkler, *The Church of East A Concise History*, s.71

zamanlarını bir Antakya manastırında uzlete çekilerek geçirmiş ve 8 Şevval 458/2 Eylül 1066 ölmüştür.²⁴⁵⁶ İbn Butlan'ın vefat tarihi olarak 444/1052 ve 463/1070 yılları arasında değişik tarihler gösterilir.²⁴⁵⁷

Tabip Ubeydullah b. Bahtîşû' ile İbn Butlan arasında sağlam bir dostluk vardı. İbn Butlan, Bağdat'tan Mısır'a giderken Mervânî ülkesinden geçmiştir. Bu yolculuğu 3 veya 4 yıl sürmüştür. Bağdat'tan Mısır'a giderken Diyâr-ı Bekr'e geldiğine göre 439/1047-48 ile 441/1049-50 yılları arasında uğradığı ve bu zaman diliminin bir kısmında burada kaldığı ortaya çıkmaktadır.²⁴⁵⁸ Bu süre zarfında Meyyâfârikîn ve Âmid'de kaldığı söylenmektedir.²⁴⁵⁹

İbn Butlan'ın Mervânî Devleti'ndeki tıbbi gelişmeleriyle yakından ilgili olduğu nakledilmektedir. Nasrüddevle'nin tıbbı ve doktorlara verdiği önem onu şaşırtmıştır.²⁴⁶⁰ İbn Butlan 450/1058-59 yılında Konstantiniye'de Deyrû'l-Münîh'te Kelile ve Dimne tarzında yazdığı *Da'vetû'l-Etibbâ* adlı eserini Nasrüddevle'ye ithaf etmiştir.²⁴⁶¹ Müellif, riyaadan uzak br şekilde Mervânî Devleti'ndeki tıp ve doktorların durumundan duyduğu memnuniyeti göstermiştir. Ayrıca Nasrüddevle'nin iyi hasletleri ile toplumun tüm katmanlarını kuşatan demokratik siyasetini takdir ettiğini ortaya koymuştur. İbn Butlan bu eserini yazdığı sırada Mervânî ülkesinde Boğaz hastalıklarının, sonbahar hastalıklarının azaldığını, uzun zamandır hasta ve cenaze görmediklerini, çılgılık işitmediklerini söylemiştir.²⁴⁶²

İbn Butlân, eserinde güçlü bir şekilde Emir Nasrüddevle b. Mervân'ı methetmiştir. Onu Meyyâfârikîn tabibinin sözüyle Attarîn Çarşısı'nda Bağdatlı hekim ile konuşurken görünür. Burada Mervânî hâkimiyetinden önce ülkede hastalıkların kol gezdiğini, Mervânîler zamanında durumun normale döndüğünü ve sanki Alî

²⁴⁵⁶ El-Gazzî, *Nehrû'z-Zeheb fi Tarihi Halep*, c.1, s.32; Kürd Ali, *Hıtatû's-Şam*, c.6, s.160; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.9, s.227-228; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.50; Kâhya, "İbn Butlân", c.19, s.382

²⁴⁵⁷ Şeyho; *Kitabı Şuarai'n-Nasraniye Ba'de'l-İslam*, El-Kısmü's-Sani Şuarâu'd-Devleti'l-Abbasiye, s.392

²⁴⁵⁸ Kâhya, "İbn Butlân", c.19, s.382; İbn Butlân, *Da'vetû'l-Etibba*, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, Muqarnas, Vol.19, Brill, 2002, s.9

²⁴⁵⁹ Baer, "The Illustrations for an Early Manuscript of Ibn Butlan's 'Da'wat al-aṭibbā'" in the L. A.Mayer Memorial in Jerusalem", s.1

²⁴⁶⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.285

²⁴⁶¹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, s.328; İbn Butlân, *Da'vetû'l-Etibba*, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizîşkî, s.8; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslam*, c.1, s.340; Kâhya, "İbn Butlân", c.19, s.382

²⁴⁶² İbn Butlân, *Da'vetû'l-Etibbâ Ala Mezhebi Kelile ve Dimne*, s.15; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.286

Mervan'ın felekten halk için eman aldığını söylemektedir. Daha sonra Nasrüddevle zamanında iktisadi ilerleme, işlerin çoğalması ve işsizliğin ortadan kalkması ile ilgili gördüklerini anlatmıştır.²⁴⁶³

Bu kitapta edebi sanatlarla ilgili işaretler, felsefî tabirler, Yunan tabiplerinin görüşleri ve tıbbî ıstılahatlar de mevcuttur.²⁴⁶⁴ Kitap soru ve cevap şeklinde zor tıbbî konuların izahatının yanında çeşitli hastalıkları ve tedavilerini, ilaç isimlerini ve zamanın 26 adet tıbbî malzemesinin isimlerini içermektedir.²⁴⁶⁵ Yazar gıdalardan, Bağdat'ta verilen ziyafetlerden ve yemekli toplantılardan da bahsetmektedir. Ayrıca şehirdeki eczacılar, tabipler ve bu tabiplerin ustalıklarına dair birçok bilgiye yer vermektedir. Eczacı ve tabibin dürüstlüğünden, ilacın yapımında uyulması gerekenlerden söz ederek bu mesleklerin önemini ve titiz ellerde kalması gerektiğini belirtmektedir. İbn Butlan bu eserinde dönemin tıp anlayışında gördüğü hataları ve uygulamalardaki aksaklıkları dile getirmekte ve ele aldığı meselelere hekimlik ahlâkı açısından bakmaktadır. Onun bu eleştirilerini daha sonra İbn İs'irdî adlı bir müellif yazdığı *Şerhu Müşkili Da'veti'l-Etibbâ* adlı eserinde yeniden ele almıştır.²⁴⁶⁶

4.3.4. Fadl b. Cerîr et-Tikrîfî

Kardeşi Ebu Nasr gibi Mervânîler döneminde yaşamış doktorlarından. Fadl b. Cerîr de Meyyâfârikîn'de doktorluk yapmıştır. Nasrüddevle zamanında yaşamış maharetli bir doktor idi. Tıp tarihi ve diğer birçok ilimde bilgi sahibiydi. İyi

²⁴⁶³ İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibbâ Ala Mezhebi Kelile ve Dimne*, s.16; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.286

²⁴⁶⁴ İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibba*, Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizişkî, s.4

²⁴⁶⁵ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.286

²⁴⁶⁶ İbn Butlân'a nispet edilen eserler şunlardır: *Künnâşü'l-Edîre ve'r-Ruhbân*, *Kitabu Şirai'l-Abîd ve Taklîbi'l-Memâlik ve'l-Cevârî*, *Kitâbu Takvîmi's-Sıhhâ*, *Makaletün fî Şurbi'd-Devâü'l-Müşhil*, *Makaletün fî Keyfiyet-i Duhûli'l-Gıdâ fî'l-Beden ve Hazmihî ve Hurûci Fadelâtihi ve Sakiye'l-Edviyeti'l-Müşileti ve Terkihâ*, *Makaletün ilâ Ali b. Rıdvân*, *Makaletün fî İlleti'n-Nakli'l-Etibbâ Meherre Tedbiri Ekseri'l-Emrâd*, *Makaletü'l-Muhtar fî Tedbiri'l-Emrazi'l-'Arida*, *Makale fî'l-İtiraz 'Alâ men Kale İnne'l-Ferh Eharru Mine'l-Ferrûc*, *Makâle fî'l-Kurbâni'l-Mukaddes*, *Kitabu Medhali ilâ Tıb*, *Kitâbu Da'vetü'l-Kusûs ve Makâletün fî Müdâvât-i Sabîyyi Aredet Lehu Hassât* adlı eserleri telif etmiştir. Ayrıca İbn Butlan'ın birçok şiirinin olduğu bilinmektedir. İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328; İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibba*, *Müessesesi-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizişkî*, s.3,8,15,10,20; İbn Butlân, *Da'vetü'l-Etibbâ Ala Mezhebi Kelile ve Dimne*, s.4-8; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, c.1, s.340; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.9, s.227-228; Aican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.199; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.50; Baer, *The Illustrations for an Early Manuscript of Ibn Butlan's "Da'wat al-aṭibbā" in the L. A.Mayer Memorial in Jerusalem*, s.1 Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.308; Kâhya, "İbn Butlân", c.19, s.383; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.308

bir tabip ve ilaç ustası idi. Nasrüddevle'ye hizmet etmiş olan Fadl,²⁴⁶⁷ *Makaletün fi Esmâ'l-Emrâdi ve İştikâkâtihâ*,²⁴⁶⁸ *Tashihu'l-Kehnüt*,²⁴⁶⁹ *Kitabü'z-Zebâih* ve *Kitabü'l-Fâik fi't-Tarih* adlı eserleri kaleme almıştır. *Kitabü'l-Fâik fi't-Tarih* adlı eserinin bir bölümü Mervânî Devleti tarihi ile ilgili olması muhtemeldir.²⁴⁷⁰

Fadl'ın ne zaman ve nerede vefat ettiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bununla birlikte Fadl ve kardeşi Yahya'nın öğrencisi Yahya b. Abdulmesih el-Fariki tarafından 463 yılı Cemaziye'l-Ahir ayında (Mart 1071) istinsah edilen Farabi'ye ait *Arau Ehli'l-Medineti'l-Fazıla* isimli eserin kaydından hareketle Fadl'ın bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir.²⁴⁷¹

4.3.5. Ebu Nasr Yahya b. Cerîr Et-Tikritî

Mervânî dönemi doktorlarından biri olup Meyyâfârikîn hastanesinde çalışmış olan²⁴⁷² Ebu Nasr tahminen 1030'da doğmuş ve 479/1103 yılında Meyyâfârikîn'de ölmüştür. 1068'de Meyyâfârikîn'de olduğu kaydedilmektedir. Nizamüddin'in (1061-79) sarayında tabiplik yapmıştır. Kardeşi Fadl, Nizamüddin'in babası Nasrüddevle'ye (1011-1061) hizmet etmiştir. İbn Ebi Usaybia 472/1079-80 yılında onun Meyyâfârikîn'de olduğunu belirtir.²⁴⁷³ Ebu Nasr, Yakubî mezhebine mensup bir Hristiyan'dır.²⁴⁷⁴ Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah b. Şibl el-Bağdadi onun öğrencisidir.²⁴⁷⁵

Tıbbın yanı sıra astronomi, tarih ve beden eğitimi ile ilgili eserler yazmış olması geniş ilmine delalet etmektedir. *Kitabü'l-Bâh ve Menâfiü'l-Cima'* ve *Mudârihi*,

²⁴⁶⁷ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etîbbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.277- 283; Thomas, Mallett, "Christian-Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)", s. 280

²⁴⁶⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etîbbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.277-283; Thomas, Mallett, "Christian-Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)", 280

²⁴⁶⁹ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.312

²⁴⁷⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.283; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.312

²⁴⁷¹ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.312; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.53

²⁴⁷² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.282

²⁴⁷³ Thomas, Mallett, "Christian-Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)", s. 280; İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etîbbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328

²⁴⁷⁴ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etîbbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, Beyrut 1965, s. 328; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.1, s.128; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.283;

²⁴⁷⁵ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.311; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.53

*Risaletün fî Menâfîi'r-Riyâdiye ve Vecheti İsti'mâlihâ, el-Muhtâr min Kütübi'l-Felekiye, Misbâhü'l-Mürşid İle'l-Fellâh, Necâhü'l-Hâdi, Kitabu İlmi'l-Fıkh ve İ'tikadi Eimmetü'n-Nasarâ, el-Fâik, Zicü't-Tevârîh*²⁴⁷⁶ adlı eserleri vardır. Bu sonuncu eseri İbn Şeddâd *el-Câmi' li't-Tevârîh* olarak kaydetmiştir. Âdem'den başlayıp 472/1079 yılına kadarki olayları kronolojik olarak anlatmıştır. Yakut el-Hamevî ve İbnü'l-Adîm bu tarihten alıntı yapmışlardır.²⁴⁷⁷ İbn Ebi Usaybia, onun tarihinden çok kişinin Mervânî Devleti ile ilgili konularda istifade ettiğini söylemiştir. Fakat İbnü'l-Ezrak bu eserden bahsetmemiştir.²⁴⁷⁸ Aynı şekilde *Kitabü'l-Evkât Binae'l-Müdüin* adlı eseri Müslüman bilginler tarafından kullanılmıştır.²⁴⁷⁹ Yahya b. Cerîr et-Tikritî'nin bunların dışında yıldızlar konusunda yazdığı "*Kitâbü'l-İhtibârât*" ve Mervânî Veziri İbn Cehîr için rızâyâzetin faydaları ve uygulaması konusunda bir risalesi vardır.²⁴⁸⁰

4.3.6. İbn Dînâr

Muhtemelen Meyyâfârikînli olan İbn Dînâr, Nasrüddevle zamanında inşa edilen Meyyâfârikîn hastanesinin doktorlarındanı. Doktor ve aynı zamanda ilaç hazırlamada uzman biriydi. Şifa olarak kendi adıyla anılan Dînârî şurubunu icat etmiş ve bu icadı doktorlar eliyle civar bölgelere yayılmıştır. Dinarî şurubu tabip ve tıp tarihçisi İbn Ebi Usaybia'nın yaşadığı XIII. asır ve sonrasına kadar kullanılıyordu. İbn Dînâr, şurubunu 20 küsur maddeden imal edip çeşitli hastalıklara deva olarak kullanıyordu. Eczacılık konusunda *Kitabü'l-Akrâbâzîn (el-Perbazin)* adlı kitabı telif etmiştir. Kitabında bu şurubu kendisinin yaptığını söylemektedir.²⁴⁸¹

4.3.7. Ammar b. Ali el-Mavsılî

Nasrüddevle'den önce Siirt'te mesleğini icra etmiş olan el-Mavsılî, muhtemelen Nasrüddevle'nin ilk zamanlarına yetişmiştir.²⁴⁸² Mısırdaki Fâtımî Halifesi

²⁴⁷⁶ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328-329; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.277,282;

²⁴⁷⁷ İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.3/1, c.1, s.43; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.283; Robinson, "İbn al-Azraq, His "Ta'rikh Mayyafariqin" and Early Islam", s.24; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.312

²⁴⁷⁸ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.328

²⁴⁷⁹ Robinson, "İbn al-Azraq, His "Ta'rikh Mayyafariqin" and Early Islam", s.24-25

²⁴⁸⁰ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.329; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.53

²⁴⁸¹ İbn Ebi Usaybiâ, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabâkâtî'l-Etibbâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, s.329; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.28; Mehmet Emin Zeki, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...*, s.163; Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.311

²⁴⁸² El-Mavsılî, *El-Muntahab min İlmi'l-Ayni ve İlaciha*, Muhammed Ravas Kaleci& Muhammed Zafer El-Vefâi (Tah.), Şirketü'l-Abikan, Riyad 1991, Kitap kapağı

el-Hâkim'in emrinde çalıştıktan sonra Mervânî ülkesine gelmiş, Siirt/İs'ird ve Erzen'de kalmıştır. Nasrüddevle'nin valilik yaptığı Siirt'e aynı tarihlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Ammar yaptığı ameliyatları *el-Müntehab fi İlmi'l-Ayn ve İleliha ve Müdevatiha bi'l-Edviye ve'l-Hadid* isimli eserinde anlatmıştır.²⁴⁸³

Nusaybin Metropolit İliya en-Nasibinî'nin de doktor olduğu iddia edilmektedir²⁴⁸⁴ ancak buna işaret eden herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

4.4. Kütüphaneler

Mervânîler zamanında bazı devlet erkânı tarafından kişisel olarak kütüphanelerin bulunduğu bilgisi kaynaklardan elde edilmektedir. Kütüphane veya kitaplığı olduğu bilinen ilk kişi Mervânî Veziri İbnü'l-Mağribî'dir. İbn Şeddâd, kendi zamanında Meyyâfârikîn'de *el-Mağribî Kütüphanesi* diye anılan bir kütüphanenin var olduğunu bildirmiştir.²⁴⁸⁵ Bu kütüphanenin Vezir İbnü'l-Mağribî tarafından sağlığında kurulmuş olma ihtimaline karşılık, İbn Şeddâd tarafından İbnü'l-Mağribî'nin el-Menazî ile karıştırılmış olma ihtimali de vardır. Fakat Vezir İbnü'l-Mağribî'nin ilimdeki derinliği düşünüldüğünde, yaşadığı yerde bir kütüphanenin bulunması ihtimali güç kazanmaktadır. Thomas Ripper de İbn Şeddâd'ın çalışmasında kaynak olarak başvurduğu İbnü'l-Ezrak'ın bu kütüphaneden haberdar olmamasını gerekçe göstererek İbn Şeddâd'ın rivayetine olumlu bakmamıştır.²⁴⁸⁶ Kitapların XIII. yüzyılda kaybolduğu söylenmektedir.²⁴⁸⁷

Kaynaklarda şüpheden uzak bir şekilde varlığı bilinen kütüphane ise şehrin ileri gelenlerinden olup birçok görev üstlenen ve elçilik görevini icra ederken gittiği yerlerden birçok kitap getiren âlim, şair Vezir el-Menâzî'ye aittir. Menâzî, topladığı kitapları Meyyâfârikîn ve Âmid camilerine muhtemelen ömrünün son demlerinde vakfetmiştir.²⁴⁸⁸

²⁴⁸³ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler", s.313; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.29; Baltacı, "Ammar b. Ali", **DİA**, c.3, Ankara 1991, c.3, s.74-75; Mittwoch, "Ammar", **İA**, 5. Baskı, MEB, İstanbul 1978, c.1, s.409-410

²⁴⁸⁴ Bakkal, "İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", s.34

²⁴⁸⁵ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.361

²⁴⁸⁶ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.524

²⁴⁸⁷ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.528

²⁴⁸⁸ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.9, s.564; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.134; Ez-Zehebî, **Kitab'ı Müştebeh fi Esmâ'r-Ricâl**, s.505; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.219

Nasrüddevle'nin ülkesindeki kütüphanelerden biri de Âmid'de kâtiplik görevini üstlenen Ebü'l-Ferec ez-Zehrecî'nin kütüphanesidir. Kütüphanesinde bulunan Yahudilik üzerine yazılmış kitaplar bulunmaktaydı. Ebü'l-Âlâ el-Maarî, gerçekleşen bir mektuplaşma dolayısıyla bu olaydan bahsetmektedir.²⁴⁸⁹ Selahaddinî Eyyubî, Âmid'e hâkim olduğunda bulduğu ve büyük miktarda kitap çıkardığı kütüphanenin bu kitaplardan müteşekkil kütüphane olma ihtimali vardır. Bir rivayete göre Selahaddin, 579/1184 yılında Âmid'e hâkim olduğunda şehirdeki kütüphanede bir milyon 40 bin cilt kitap bulunuyordu.²⁴⁹⁰

Mervânî Devleti'nde kütüphaneler sadece Âmid ve Meyyâfârikîn kütüphaneleriyle sınırlı değildi, birçok cami ve kilisede kıymetli kitapların bulunduğu kütüphaneler vardı. Bunlardan biri de Meyyâfârikîn'deki *Melkit Kilisesi Kütüphanesi*'dir. Tarihçi Ahmed b. Yusuf el-Farikî, tarihini telif ederken bu kilisenin hazinesinde bulunan ve Meyyâfârikîn şehrinin kuruluşunu anlatan *Süryanice et-Teşîs* adlı kitaptan istifade etmiştir. Bir Hristiyan bu kitabı onun için tercüme etmiş ve o da mezkûr bilgileri işlemiştir.²⁴⁹¹

Mardin'in batısında kalan Tûr Abidin'de olan *Kartmin (Deyrû'l-Umur) kütüphanesi* Hristiyan tebaanın kurduğu kütüphanelerden biridir. Efram Bersûm, bu kütüphanenin bir Süryanî kütüphanesi olduğunu söylemektedir. Bu kütüphanedeki kitap sayılarını verirken Mervânî Emiri Nasrüddevle dönemine denk gelen Deyru Kartmin Matranı Yuhanna ve kardeşinin oğlu Rahip Amenuel'in de buraya kitap katkısında bulunduklarını belirtmektedir.²⁴⁹²

Dediklerine göre bu kilisedeki kütüphanenin dünyada misli yoktur. 490/1100 yılında Selçuklu Türkmenleri Tûr Abidîn'e gelince bu kütüphane yağmalandı. Bazı kitap sayfaları Nusaybin'e kadar ulaştı. Fakat rahipler bu kitapları toplamak için olağanüstü gayret gösterdiler ve bir kitap hariç tümü toplandı. Bu kütüphanenin tekrar toparlanması 50 yıl kadar sürdü. Deyrû *Karmeteyn (Deyrû'l-Umur)* Hristiyan ilimlerin okutulduğu büyük bir medrese idi. Âmid'e yakın *Deyrû Zaknîn* aynı şekilde meşhur bir medrese idi. Dârâ şehrindeki *Deyrû Mar Yuhanna Kûrdîs Kütüphanesi* bir

²⁴⁸⁹ El-Maarî, *Risaletü'l-Gufrân*, s.27; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.523

²⁴⁹⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.288

²⁴⁹¹ İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârkî*, s.11-12, 15; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.33; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.168,289

²⁴⁹² Efram Bersûm, *El-Lü'lü'l-Mensûr fî Târihi'l-Ulûm ve'l-Adâbi's-Süryaniye*, 6. Baskı, Daru Mardîn li'n-Neşr, Halep 1996, s.22

Hristiyan kütüphanesidir. Bu kütüphanedeki el yazmalarının bir bölümü *Eryûfâgî* adıyla Britanya müzesindedir. Bu medrese, Mervânîler zamanından önce yapılmıştır. Re'sû'l-Ayn mıntıkasındaki *Deyrû Etnûs* bir kütüphane barındırıyordu ve Meyyâfârikîn Matranı Esnâsyûl tarafından Miladi IX. asırda yapılmıştı. Burası bir ilim merkeziydi çünkü burası 1042 yılında 15 psikopos çıkarmıştır.²⁴⁹³ Nusaybin'de olduğu söylenen bir kütüphaneden bahsedilmektedir. İlyâ en-Nasibînî, Nusaybin'e gittiğinde orada kurulu bir kütüphaneyle karşılaşmıştı. Bu kütüphanede bilimsel ve dini eserler mevcuttu.²⁴⁹⁴

4.5. Değerlendirme

Nasrüddevle zamanında yükselen refah ve bölgede süren barış iklimi sayesinde Mervânî ülkesinde ilmi çalışmalar artmıştır. Bu çalışmalar fıkıh, hadis, şiir ve tıp alanında yoğunlaşmıştır. Mervânî hükümdarları ilim ve sanat adamlarını himaye etmiş, onları maddi ve manevi olarak desteklemişlerdir. Nasrüddevle'nin vezirlerinden İbnü'l-Mağribî aynı zamanda bir ilim adamı ve şairdi. Aynı şekilde devletin çeşitli kademelerinde görev almış ve vezirliğe yükselmiş olan Ahmed b. Yusuf el-Menâzî de iyi bir şairdi. Menâzî, elçi olarak gittiği ülkelerden aldığı kitaplarla özel bir kütüphane kurmuştur.

Nasrüddevle zamanında İslami ilimler alanında özellikle başkent Meyyâfârikîn ile Âmid'de yoğun bir tedrisat vardı. Dini ilimlerle uğraşan ilim adamları birçok eser telif etmişlerdir. Şafiî ekolünün eğitim merkezi olan Mervânî ülkesinde Hanefî, Hanbeli ve Maliki fakihleri de serbestçe talim ve tedrisat yapabiliyorlardı. Bu da Nasrüddevle'nin mezhebi taassup göstermediğine işaret etmektedir. Meyyâfârikîn ve Âmid'de Ebubekir eş-Şâî, Muhammed b. Şazan et-Tûsî ve Muhammed b. Beyân el-Kazerûnî gibi âlimlerin öğrencileri çeşitli bölgelere dağılmış ve Şafiî mezhebini yaymışlardır. Günümüzde Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Kürtlerin Şafiî olmasında o dönemde yapılan tedrisat önemli rol oynamıştır. Ayrıca Sünniliğin dört mezhebi dışında Şiî-İmamî itikada sahip insanların da Mervânî ülkesinde huzur içinde yaşadıkları görülmektedir.

²⁴⁹³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.289

²⁴⁹⁴ Baluken, "Mervânîler Döneminde İlmî Faaliyetler", s.310; Geniş bilgi için bkz. Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur*, c.2, s.177-189

Nasrüddevle'nin şahsi parasıyla inşa edilen Meyyâfârikîn hastanesi tıp alanında teorik ve pratik çalışmaların önünü açmıştır. Ortadoğu'nun ünlü tabipleri bu hastanede tıp eğitimi vermişlerdir. Bilimsel çalışmalar yapan ve hastaları tedavi eden bu doktorlar birçok eser de yazmışlardır. Örneğin Ubeydullah b. Bahtîşû *Tabâiü'l-Hayevân ve Havâsihâ ve Menâfi'ihâ* adlı eserini İbn Butlan da *Da'vetü'l-Etibbâ*'sını Nasrüddevle'ye ithaf etmiştir. Bu tabiplerden bazıları da farmakoloji alanında araştırmalar yürütmüşlerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NASRÜDDEVLE’NİN DIŞ SİYASETİ

Mervânîlerin dayısı ve devletin kurucusu Bâd, risk dolu bir dış politika izlemiş, geniş bölgeleri fethetmiştir. Bâd b. Dûstek, başlangıçta Hristiyan bölgelerine yağma amaçlı baskınlar yapıyorken, sonraları Musul’un nüfusunu yağmacı Kürt aşiretlerinden koruyordu. Macera ve risk dolu politikası neredeyse Diyâr-ı Bekr’deki Kürt iktidarının nihayetiyle neticelenecekti. Ancak ondan sonraki emirler daha mütevazı ve devlet aklı doğrultusunda bir politika izlemiş ve bu şekilde varlıklarını korumuşlardır. Bad’ın yeğeni Ebu Ali mevcut toprakları muhafaza etmeye dayanan bir politika takip etmiştir. Onun halefleri de öngürülebilir ve barışçıl bir dış politika izlemişlerdir.²⁴⁹⁵

Nasrüddevle’nin barışçıl dış politikası onu diğer hükümdarlardan ayıran özelliklerindendir. Onun takip ettiği siyasetin temelinde insan sevgisi, barışseverlik ve savaş karşıtlığı vardır. Tarihi vakalarda kazanma şansını yitirip zor duruma düşen hükümdarlar hasımlarına para teklif ederken, Nasrüddevle mücadeleyi kazanma şansına sahip olmasına rağmen muhtemel can kayıpları ve maddi zararların önüne geçmek için düşmanlarına para teklifinde bulunmuştur. Nusaybin için Ukaylîlerle yapılan mücadele buna örnek verilebilir. 434/1042-43 yılında Meyyâfârikîn’i²⁴⁹⁶ ve sonrasında Cezîretü İbn Ömer’i kuşatan Türkmenlere gitmeleri için para teklif etmiştir.²⁴⁹⁷ Bunu duyan Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey şaşırmış ve sınırları

²⁴⁹⁵ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.546

²⁴⁹⁶ İbnü’l-Ezrak, **Tarihü’l-Farikî**, s.160

²⁴⁹⁷ İbnü’l-Ezrak, **Tarihü’l-Farikî**, s.160; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.385; Yûsuf, **Ed-Devletü’l-Dûstekîye...**, c.1, s.215; Cöhce, “Selçuklu Hâkimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri”, s.131; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.124; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.92; ; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.26; Ünalın, “Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti’nin Hâkimiyetine Girişi”, s.51; Ertekin, “Mervânîler Devrinde Meyyafarikin”, s.103-125; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.137

koruduğundan tam aksine Nasrüddevle'ye para verilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁴⁹⁸ Nasrüddevle'nin amacı hem askerlerini sakınmak hem de askeri müdahalenin çok daha yüksek olabilecek savaşın maliyetinden kaçınmaktır.²⁴⁹⁹ Komşularıyla barışı tesis etmek için kazandıklarından vazgeçen Nasrüddevle, Rûhâ'yı (Urfa) aldıktan sonra iki kere yarısını Nümeyrîlere vermiştir.²⁵⁰⁰

Nasrüddevle'nin ilk yıllarında (404/1013-14) Ukaylîlerle savaş durumunda olduğu görülmektedir. Bu savaş hakkında çok fazla malumat olmamakla birlikte, esir edilen Ukaylî lideri serbest bırakması Nasrüddevle'nin barış yanlısı insani yönünü destekleyecek başka bir örnektir. Yine 417-421 yılları arasında Nusaybin nedeniyle başlayan olaylar iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Nasrüddevle, Ukaylîlerin kuşatıp da alamadıkları Nusaybin'i aralarındaki husumetin son bulması için onlara vermekte tereddüt etmemiştir.²⁵⁰¹ Nasrüddevle 416-422/1026-1030 yılları arasında Rûhâ (Urfa) için Nümeyrîler ve Bizanslılarla savaşmıştır. Oğlu Süleyman'ın kendi inisiyatifiyle Ermeniler üzerine yaptığı sefer, Buhtiye ve Beşneviye Kürtleri ile vuku bulan olayların dışında Nasrüddevle'nin hükümdarlık yaptığı 51 yıl süresince başka bir savaş yaşanmamıştır. Bu durum dış ilişkilerde başarılı barışçıl politika icra edildiğini göstermektedir.

Nasrüddevle'yi dış politikada zora sokan en önemli olay Selçuklu ve Fâtımîler arasında 448/1056-57 yılında vuku bulan gerginliktir. Bu olayda savaşa girmek istemeyen Nasrüddevle, bunun için bazı hamleler yapmış ve zor zamanlar geçirmiştir. Nasrüddevle, bu zaman diliminde gerçekleşen olaylarda savaşa girmeden ve halkını bir felakete sürüklemekten süreci atlatmayı başarmıştır. Nasrüddevle'nin ülkesini savaşlardan uzak tutması ülkesinde ekonomik refahın yanında ilmi çalışmaların önünü de açmıştır.

Abdurrakîb Yûsuf, Hamdanî yönetiminin Mervanî yönetimine nazaran birçok açıdan daha kötü durumda olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Hamdanîlerin iç ve dış

²⁴⁹⁸ Sâîğ, **Tarihu Mavsıl**, c.1, s.139; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.215/c.2, s.49; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbekir Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması", s.210;

²⁴⁹⁹ Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.385

²⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.275-276; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s.425

²⁵⁰¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.7, s.617; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.128,130; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.84; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.112

siyasetlerinin kötü oluşu, bölge ve halk için olumsuz neticelere yol açmıştır. Hamdanîlerin Bizansa yönelik olan siyasetleri neticesinde toprakları defalarca Bizanslılar tarafından yağmalanmıştır. Mervânîlerin siyaseti ülkelerine barış ve huzuru; Hamdanîlerin kötü dış siyasetleri ise ülkelerine savaş ve yokluk getirmiştir. Mervânîlerin izlediği barışçıl politikanın sonucu olarak Mervânî topraklarına iki üç kere dışında Bizans saldırısı olmamıştır. İmparator II. Basileios, Mervânîlerin üçüncü emiri Mümeħhidüddeve ile istikrar ve sınırların korunması üzerine anlaşmış, İmparator ona *Macestros* ve *Doğu'nun Dükü* unvanını vermiştir.²⁵⁰²

5.1. Abbasi Halifeliği ile Münasebetler

Nasrüddevle Ahmed'in elli bir yıllık halifeliği döneminde iki Abbasi halifesi görev yapmıştır: *el-Kâdir Billah* ve *el-Kâim Biemrillah*. El-Kâdir Billah, 381/991²⁵⁰³ veya 382/992²⁵⁰⁴ yılında halifelğe geçmiş ve 41 yıl üç ay bu makamda kalmıştır.²⁵⁰⁵ el-Kâdir Billâh, 422/1031 yılında vefat edince yerine oğlu Ebû Ca'fer Abdullah *Kâim Biemrillâh* geçmiştir.²⁵⁰⁶ Ebu Cafer Abdullah Kâim Biemrillah 422/1031'de hilafet makamına geçmiş, 467/1075'te vefat edinceye kadar 44 yıl 8 ay o görevde kalmıştır.²⁵⁰⁷ Nasrüddevle bu iki halife döneminde hükümdarlık yapmıştır.

²⁵⁰² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.19-21

²⁵⁰³ El-Ezdî, *Ahbarü'd-Düveli'l-Munkatîa*, c.1, s.156; El-Kudâî, *Tarihü'l-Kudâî Uyûnü'l-Mearif ve Fünûnü Ahbarü'l-Halâif*, Cemil Abdullah Muhammed el-Mısırî (Tah.), Camiatü Ümmü'l-Kurâ 1995, s.545

²⁵⁰⁴ İbn İbrî, *Tarihü'z-Zaman*, s.94; Krş. İbn İbrî, *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*, s.315

²⁵⁰⁵ İbn İbrî, *Tarihü'z-Zaman*, s.94; Krş. İbn İbrî, *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*, s.315; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.135; Abul-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, s.289

²⁵⁰⁶ el-Cüzânî, *Tabakât-ı Nasırî*, 2. Baskı, Abdülhay Habibî (Tashih), Pohnî Matbaa, Kabil Şemsi 1342, s.125; Müellifi Meçhul, *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, Elektronik hazırlayan ve neşreden Alırza s.369; El-Kudâî, *Tarihü'l-Kudâî Uyûnü'l-Mearif ve Fünûnü Ahbarü'l-Halâif*, s.545; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.135; Abul-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c.1, s.289; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.222-223

²⁵⁰⁷ El-Ezdî, *Ahbarü'd-Düveli'l-Munkatîa*, s.161; İbn İmrânî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.200; El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.330; El-Antakî, *Zeylu Tarihi'l-Mecmû'*, s.262; İbn İbrî, *Tarihü'z-Zaman*, s.107; İbn Tiktaka, *El-Fahri fi'l-Adabü's-Sultaniye ve'd-Devletü'l-İslamiye*, s.291; İbn İbrî, *Tarihü'l-Muhtasarü'd-Düvel*'de s.315'te hilafetinin 42 yıl olduğunu yazmıştır; El-Yafî de 422 yılında ölümünü teyid etmektedir. Bkz. el-Yafî, *Mir'atü'l-Cinan ve İbretü'l-Yakzan*, c.3, s.32; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.136; İbnü'l-Cevzî, El-Kaim'e biat tarihini 11 Zilhicce onun 422 yılı pazartesi günü olarak verir. Bkz. *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, s.217

5.1.1. Halife Kadir Billah'ın Nasrüddevle'ye Hediye ve Berat Göndermesi

Doğu İslam dünyasında tahta geçen bir hükümdarın meşruiyetinin kaynağı Abbasi Halifeliğinden aldığı görevlendirme yazısıdır. Bazı kaynaklarda tevki, menşur ve ahd adlarıyla zikredilmiştir. Nasrüddevle, Mervânî tahtına oturduktan iki yıl sonra Meyyâfârikîn'de düzenlenen bir merasimle bu yazıyı teslim almış ve böylece emirliği resmiyet kazanmıştır. İbnü'l-Ezrak bu merasimi şöyle anlatmaktadır:

Bayramdan üç gün önce 7 Zilhicce²⁵⁰⁸ 403 yılında (Haziran-Temmuz 1013) Halife Kâdir Billah'ın hizmetçilerinden biri, Sultanuddevle b. Büveyh'in Eb'ül-Ferec Muhammed b. Ahmed b. Mezîd adındaki yaveri ile birlikte Meyyâfârikîn'e geldi. Bunlar halife ve sultandan Nasrüddevle'ye hediyeler, tebrikler ve bütün Diyâr-ı Bekr'in kendisine verildiği hakkında berat getirdiler. Ayrıca kendisine “*Nasrüddevle*” ve *Zü's-Sarameteyn* lakapları verildi. Hediyeler ise bir kuşak, bir ferace elbise, bir cübbe, bir siyah kuşak, iki işlemeli altın bilezik, altın eyerli at ve bütün Diyâr-ı Bekr'in kale ve hisarlarının kendisine verildiğini içeren tevki' olmak üzere yedi parçadan ibaretti. Şahitlerin ve ileri gelenlerin huzurlarında Diyâr-ı Bekr bölgesinin Nasrüddevle'ye verildiği tevki' okundu.²⁵⁰⁹ Emîr'e gönderilen hilatler halkın huzurunda kendisine giydirildi.²⁵¹⁰ Nasrüddevle, Abbasi Halifesi ve Büveyhî Sultanı elçilerini sağında oturturken, Bizans ve Fâtımî elçilerini solunda oturtmuştur.²⁵¹¹ Nasrüddevle'nin bu tercihi, onun siyasi olarak nerede durduğu ve dünya görüşünü yansıtmaktadır. Abbasi Halifesi ile Büveyhî Sultanı'nın elçisinin sağında oturtması onları diğerlerine üstün tuttuğu anlamını taşımaktadır.

Sibt İbnü'l-Cevzî'deki kayıтта Nasrüddevle'nin 403 yılında Bağdat'a hilat giymek için Kadir Billah'ın huzuruna çıktığı ve kendisine hilat giydirdiği bilgisi yer almaktadır. Ona göre iki hizmetçi yanlarında Büveyhî Emiri Fahrülmülk'ün Hâcibi Muhammed b. Mezîd olduğunu halde Darü'l-Hilafet'ten çıkmışlardır.²⁵¹² Fakat Nasrüddevle Bağdat'ta hilat giyseydi, Mervânî tarihinin kaynağı olan İbnü'l-Ezrak ve onu kaynak edinen İbn Şeddâd'ın bu olaydan haberdar olması ve bunu işlemeleri gerekiyordu. Bunların böyle bir haberi nakletmemeleri sonucunda Nasrüddevle'yi

²⁵⁰⁸ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.24-25

²⁵⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108

²⁵¹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.119; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108

²⁵¹¹ Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118

²⁵¹² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yân*, c.18, s.212,213

metheden tarihçilerden hiçbiri bu iddiayı övgüleri arasında listelememiştir. Bu sebeple Sibî'tin Thomas Ripper'i yanıltan yanıltıcı ve muğlak ifadelerinin Nasrüddevle'nin Bağdat'ta hil'at giydiğine işaret etmediğini düşündürmesi gerekmektedir. Eğer Sibî'tin maksadı Ripper'in anladığı şekilde olsa dahi bu bilgiyi destekleyecek başka bir veri yoktur. Kaynaklarda İslam devletlerinde bu tür bir gelenek olmadığından bunun bir müstensih hatası olması düşünülmelidir.

Abbasî Halifeliği ile Nasrüddevle'nin seleflerinin dostane ilişkileri Ebü'l-Kasım el-Mağribî'nin 415/1024-25 yılında Nasrüddevle'ye iltica etmesiyle bozuldu.²⁵¹³ Abbasi Halifesi, İbnü'l-Mağribî'yi devleti ifsad etmekle suçlamış ve Büveyhî Veziri Fahrü'l-Mülk'ün hizmetindeyken Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr ise İbnü'l-Mağribî'nin 416/1025-26 yılında Musul'da Karvâş'ın hizmetindeyken Abbasi Halifesi'nin isteği üzerine buradan uzaklaştırıldığını söylemektedir.²⁵¹⁵ Bu nakiller, Abbasî Halifesi'nin İbnü'l-Mağribî'nin peşinde olduğunu ve onun herhangi bir İslam ülkesindeki bir makamda olmasını istemediğini göstermektedir. Nitekim İbnü'l-Mağribî, Mervânî ülkesine geldikten sonra da Abbasî Halifesi'nin aynı politikayı sürdürmüştür. Mehmet Emin Zeki, Abbasî Halifesi ile Mervânîlerin bu yüzden karşı karşıya geldiklerini, 418/1027-28 yılında İbnü'l-Mağribî'nin Meyyâfârikîn'de vefatına kadar aralarındaki ilişkilerin gergin olduğunu söylemektedir.²⁵¹⁶ Bu tarihten sonra bozulan ilişkiler tekrar normalleşmiştir.

5.1.2. Halife Kâim'in Ailesinin Mervânîlere İlticası

İbnü'l-Ezrak'ın aktardığına göre 450/1058-59 yılında, Arslan Besâsîrî Bağdat'ta isyan çıkarınca halife makamından uzaklaştırılmış, eşi ve oğlu Udetüddin Muhammed ez-Zahiretüddîn Ebü'l-Muktedî ile birlikte Meyyâfârikîn'e gelmişlerdir. Nasrüddevle, halifenin eşi ve oğlunu karşılamış ve onları şehre getirmiştir. Kendilerini

²⁵¹³ Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.110

²⁵¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.134; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân*, c. 2, s.175; El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.326; Ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer*, c.6, s.323; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.591; Yakût El-Hamevî, *Mü'cemü'l-Üdebâ...*, c.3, s.1095; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.631; El-Mekkî, *Samtü'n-Nücümü'l-Âvâfî fi Enbâî'l-Evâil ve't-Tevâli*, c.4, s.211; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", c.43, s.93

²⁵¹⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.604

²⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.7, s.702; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.110

misafir etmiş ve onlara saygı göstermiştir. Daha sonrasında onları Âmid'e göndererek tüm ihtiyaçlarını gidermiştir.²⁵¹⁷

Halifenin eşi ve Zahiretüddîntüddîn Âmid'de sarayda kalıyorlardı. Kadı Ebu Ali b. el-Bağl, Meyyâfârikîn'e gelerek Nasrüddevle'nin huzuruna çıkmış, halifenin eşinin ve maiyetindekilerin Âmid'de kaldıkları sürece masraflarını karşılamak istediğini söylemiştir. Nasrüddevle, *"Bunu kabul edemem. Halifenin oğlu yanıma gelsin de benim misafirim olmasın, bu mümkün mü?"* demiştir. Kadı da, *"Efendimiz! Herkes duyacak ki senin maiyetinde ve hizmetçilerin arasında halifenin oğlunu misafir edecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak adamlar vardır"* demiştir. Sonra vezir ve diğer devlet erkânı da hükümdardan çok rica edince ricaları kabul edilmiştir. Günlük tahsisatları gerekli masraf ve diğer ihtiyaçlardan başka 50 Armanosi altını tutmuştur.²⁵¹⁸

İbnü'l-Esîr ise 452 Cemaziyülahir'de (Temmuz 1060) Bağdat'a dönen kişilerin halifenin oğlu Zahiretüddîn değil onun oğlu Uddetüddîn Ebü'l-Kasım el-Muktedî Biemrillah ile nenesi Ümmü'l-Halife'nin olduğunu zikretmektedir. İbnü'l-Muhallebân, evine girdiğinde Reisü'r-rüesâ'nın karısı ve çocuklarını orada bulduğunu ve bunların Besâsîrî tarafından arandığını söylemektedir. Reisü'r-Rüesâ'nın karısı ve çocukları yanlarında kalmış ve sonrasında Kureyş b. Bedran'ın yardımıyla Meyyâfârikîn'e gönderilmişlerdir. Veliaht ve halifenin annesi ise Harran'a gitmiş ve Besâsîrî tehlikesi bertaraf olunca Bağdat'a geri dönmüşlerdir.²⁵¹⁹ Buna göre halife ailesinin ilticacıları halifenin annesi ve torunu Muktedî'dir. Ayrıca bunlar Meyyâfârikîn'e değil Harran'a gitmişlerdir. Meyyâfârikîn'e gidenler de Reisü'r-Rüesâ'nın ailesidir.

İbnü'l-Esîr'in (ö.630/1233) muğlak ifadeleri Sibî İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) tarafından detaylandırılarak anlatılmıştır. 9 Cemaziyülahir 452/11 Haziran 1060 yılında Emir Uddetüddîn Ebü'l-Kasım Abdullah b. Zahiretüddîntüddîn, ninesi, halası ve Ebü'l-Ganâim b. Muhallebân ile Bağdat'a gelmişlerdir. Ardından Sibî, İbnü'l-Ezrak'ın Bağdat'taki karşılanma detaylarına paralel ifadeler kullanmaktadır. Ebü'l-Ganâim b. Muhallebân, evine gittiğinde Reisü'r-rüesâ İbn Müslime'nin karısı ve

²⁵¹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.148

²⁵¹⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.151

²⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.8, s. 352; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.275-276

çocuklarını görmüştür. Besâsîrî'nin şiddetle talep ettiği bu kişileri Reisü'r-rüesâ tek kurtuluş çaresi olarak buraya göndermişti. İbn Muhalebân da onları burada saklamıştır. Vezir asıldıktan sonra da onları Meyyâfârikîn'e göndermiştir. Sonrasında Muhammed el-Vekîl ona İbn Zahîre, halifenin kızı ve annesini Besâsîrî'den köşe bucak kaçtıklarını söylemiştir. İbn Muhalebân, onları güvenli bir yere çekip yanına almış ve sekiz ay süresince saklamıştır. Sonrasında güvenlik kaygıları nedeniyle onları gizlice Hiyyal denilen Sincar'daki bir köye ardından da Harran'a göndermiştir. Halife Bağdat'a dönünce de bunlar Bağdat'a geri dönmüşlerdir. Ardından Sibî İbnü'l-Cevzî, Meyyâfârikîn tarihinde bunların Meyyâfârikîn'de ağırlandıkları konusundaki İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarını dile getirmiştir.²⁵²⁰

Ayrıca İbnü'l-Ezrak, Abbasi Halifesi'nin ailesinden bahsederken tekrarlar halifenin eşi ve oğlunun Meyyâfârikîn'de ağırlandığını söylemiştir. Mültecilerin gittikleri yer konusunda İbnü'l-Esîr'in sözleri muğlak kalırken, İbnü'l-Cevzî ile Sibî İbnü'l-Cevzî, Uddetü'd-dîn Ebü'l-Kasım Abdullah b. Zahiretüddîntüddîn, halası ve halifenin annesinin Harran'a gönderildiğini söylemişlerdir. Fakat Sibî İbnü'l-Cevzî, anlatımının sonunda İbnü'l-Ezrak'ın aktardıklarına değinerek Abbasi Halifesi'nin ailesinin sanki Harran'dan sonra Meyyâfârikîn'e gitmiş olabileceğinin kapısını aralamıştır.

Tuğrul Bey'in 1059 yılı sonunda Besâsîrî'yi öldürmesinden sonra Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah yeniden tahta oturmuş, Nasrüddevle'den eşi Seyyide ve oğlu Zahiretüddîntüddîn'i göndermesini istemiştir. Nasrüddevle onlara iki yüz bin dinar değerinde birçok hediye ile birlikte Bağdat'a göndermiştir.²⁵²¹ Kanaatimizce bu olaya en yakın tarihçi olup olayı detayları ile anlatan İbnü'l-Ezrak'ın aktardığı üzere Meyyâfârikîn'de ağırlananlar halifenin ailesidir. Diğer tarihçiler ilticacıların Bağdat'tan ayrıldıklarını detaylarıyla anlatmaktadırlar. Fakat Bağdat'tan ayrılmalarının ardından bu ayrıntılar ve hatta uğradıkları duraklar bir yerden sonra

²⁵²⁰ İbn İmrânî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.197; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.8, s.214; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.98-101,105,106; İbnü'l-Cevzî de aynı şekilde anlatmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'-Ümem*, c.16, s.61; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.205,207-208,552; Tufantoz, "Nasrî'd-devle", s.426 Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.135-136

²⁵²¹ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.159-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s. 352

bitmektedir. Olayın Mervânî ülkesindeki detaylarına bakılacak olursa İbnü'l-Ezrak'ın rivayetinin esas alınması daha makuldür.

Fâtımîler bölümünde değineceğimiz gibi Arslan Besâsîrî olayı Abbasî hilafetini çok müşkül duruma koymuştur. 450/1058-1059 yılında başlayan isyan bir yıldan fazla sürmüş ve Besâsîrî eliyle Fâtımîler Sünnî hilafet merkezini ele geçirip burada hutbe okutmuş ve halifeyi esir almışlardır. Nasrüddevle ilk etapta bu olayda Abbasî Halifesi ve Tuğrul Bey'in tarafında durmuştur.

5.2. Büveyhî Devleti İle Münasebetler

Hanedan, adını Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduğu söylenen Büveyh Fennâ Hüsrev'den almıştır. Deylemliler denilen bu aile X. asırda Müslüman olmuş ve Şiîliği benimsemişlerdir. Abbasî Halifeliği dâhil birçok Müslüman devletin hizmetinde görev aldılar. Büveyh'in Ali, Ebu Hasan Ali ve Ahmed isminde üç çocuğu oldu ve bunlardan Ali, Fars bölgesini ele geçirdi. Kardeşi Hasan da Cibal bölgesini, Ahmed ise Kirman ve Hûzistan'ı ele geçirdi. 19 Aralık 945 yılında *Ahmed*, davet üzerine karışıklıkların yaşandığı Bağdat'a girdi ve Abbasi Halifesi el-Müstekfî Billah tarafından *Emirü'l-Ümera* tayin edildi. Bu olaydan kısa süre sonra Müstekfî'nin gözüne mil çektirip onu azletti.²⁵²² Nasrüddevle'nin emirliği boyunca altı Büveyhî hükümdarı görev yapmıştır. Bunlar, Bahaüddevle (388-403), Ebu Şüca' Sultanüddevle (403-412),²⁵²³ Müşerrifüddevle (412-416), Celalüddevle (416-435), Ebu Kalicar (435-440) ve Melikürrahim'dir.(440-447)²⁵²⁴ Büveyhî Devleti, 15 Aralık 1055 tarihinde Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle nihayet bulmuştur.²⁵²⁵

372/983 yılında Büveyhî hükümdarı Adudüddevle'nin ölümüyle oğulları Şerefüddevle, Samsamüddevle ve Bahaüddevle arasında taht kavgası yaşanırken Bâd b. Dûstek, bundan istifade ile devlet kurmuştur. Mervânî Devleti'nin kurucusu Bâd zamanında Büveyhîlerle yaşanan çatışmalar, Ebu Ali zamanına geçildiğinde bir süre sonra duruldu ve iki hanedan arasında münasebetler normalleşti. Ebu Ali'ye ait paranın

²⁵²² Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, c.6, s.496-500

²⁵²³ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.527

²⁵²⁴ Hasan Meneymene, *Tarihu Devleti'l-Büveyhiye*, Es-Siyasiye ve'l-İktisadiye ve'l-İctimaî ve's-Sikafî Mukataat-ı Fars 334-447 945-1055, s.405-406; Mirhand, *Ravdatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulafa*, c.4,s.205; İbn İbri, *Muhtasarü't-Tarihü'd-Düvel*, s.320; Merçil, "Büveyhîler", c.6, s.496-500

²⁵²⁵ Mirhand, *Ravdatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulafa*, c.4,s.203-209;Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.56-57

üzerinde Büveyhî Sultanı Bahâüddeve'nin ismi yazılıdır. Aynı şekilde Abbasî ve Büveyhî yönetimlerinin üçüncü Mervânî Emiri Mümehhidüddeve'ye hediyeler göndermeleri de aralarındaki dostane ilişkilerinin bir göstergesidir.²⁵²⁶ Abbasî Halifesi ile beraber Büveyhî hükümdarlarının isimlerini paralarının üstüne kazıyan Mervânîler, 447/1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a girip Büveyhî hükümdarını tutuklaması üzerine bu uygulamaya son verdiler.²⁵²⁷

5.2.1. Büveyhîlerin Nasrüddevle'nin Emirliğini Tanıması

Nasrüddevle'nin 403/1012-13 yılında düzenlediği kabul töreninde Büveyhî elçisi, Abbasî Halifesi'nin elçisi ile birlikte protokolde Nasrüddevle'nin sağında oturtulmuştu.²⁵²⁸ Bu dönemde Abbasîler, İslam dünyasının dini, Büveyhîler de İslam dünyasının siyasi liderliğini temsil ediyorlardı.

5.2.2. Büveyhî Emirlerinden Melikü'l-Aziz Ebu Mansur'un Mervânîlere Sığınması

Melikü'l-Aziz'in babası Celalüddevle, Ebu Kalicar ile hükümdar olmak için mücadele etti. Celalüddevle, Ebu Kalicar ile 418/1027-28 yılındaki çatışmada galip geldi. Sonraki çatışmalarda Deylemliler Ebu Kalicar'ın yanında yer alırken, Türkler ise Celalüddevle'ye taraf oldular. Aralarındaki mücadele 435/1043-1044 yılına kadar devam etti ve Celalüddevle'nin ölümüyle Melikü'l-Aziz (407/1016-17, 441/1049-50) babasının yerine geçti. Bu esnada Bağdat'a hareket eden Ebu Kalicar, Melikü'l-Aziz'in safındaki askerlere büyük paralar verip onu terk etmelerini sağlayınca Melikü'l-Aziz, babasının sağlığında valiliğini yaptığı Vasıt'a geri döndü.²⁵²⁹

Zor duruma düşen Melikü'l-Aziz, Hille'deki Beni Esed Emiri Dübeys b. Meyzed'in yanına gidip ondan ittifak talebinde bulundu. Beni Esed'den umduğunu bulamayan Melikü'l-Aziz, Annazî Emiri Ebü's-Şevk'in yanına gitti fakat ondan da bir şey elde edemedi ayrıldı. Damadı Ebü's-Şevk ona yardım etmemiş ve kızını boşamıştı. Bu hareketi Melikü'l-Aziz'e ağır bir darbe oldu. Sonrasında ise Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal ile ittifak kurmayı düşündü. Bir ordu kurup Bağdat'a

²⁵²⁶ Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2 s.25

²⁵²⁷ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.24-25

²⁵²⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118

²⁵²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.263; Ayrıca bkz. Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.167; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbn'i-Verdî*, s.338

ilerledi ancak Ebu Kalicar'la yaptığı savaşta yenilince²⁵³⁰ 436/1044-45 yılında Meyyâfârikîn'e gelerek Mervânîlere sığındı. Melikü'l-Aziz, Ebu Kalicar'ın 440/1048-49 yılındaki ölümünün ardından Nasrüddevle'nin izni ile Büveyhî tahtını ele geçirmek için son bir hamle daha yapmak istedi fakat başarısız oldu.²⁵³¹

Nasrüddevle'nin bir taraftan Ebu Kalicar adına hutbe okutması bir diğer taraftan da onun rakibini himaye etmesi pek anlaşılır bir durum değildir. Melikü'l-Aziz, Esedîler, Ukaylîler ve akraba olmasına rağmen Annazîlerden destek alamamıştı. Onlar, Ebu Kalicar ile aralarını bozmak istememişlerdi. Fakat Nasrüddevle, Ebu Kalicar'ın rakibine hamilik yapmaktan kaçınmamıştı. İbnü'l-Esîr ve İbnü'l-Verdî, 436 yılında Safer ayında (Eylül 1046) Bağdat'ta hutbenin Ebû Kâlicâr adına okunduğunu, Annazî Emiri Ebû's-Şevk ile Hille Hâkimi Dübeys b. Mezyed'in yanı sıra Diyâr-ı Bekr Emiri Nasruddevle b. Mervân'ın da Ebû Kâlicâr adına hutbe okuttuğunu söylemektedirler.²⁵³²

Nasrüddevle, herşeye rağmen Melikü'l-Aziz'e iyi davranmıştır. Kendisine değer verip rahatlığın kapılarını açmış, ona 20.000 bin dinar para ve hediyeler vermiş ve onu Siirt'te ağırlamıştır. Melikü'l-Aziz de Nasrüddevle'nin bu misafirperverlik ve himayesini karşılıksız bırakmayarak "*hablü'l-yakut*" veya "*cebelü'l-yakut*" diye isimlendirilen ve yedi miskal ağırlığındaki bir mücevher ile Ali b. Ebu Talib'in elyazması olduğu söylenen Kur'an-ı Kerim'i ona hediye etmiştir. Nasrüddevle'ye bu hediyeleri verirken de "*Ben sana hem dünyayı hem de ahireti veriyorum*" demiştir.²⁵³³

Nasrüddevle'nin bu yakutu Tuğrul Bey'e gönderdiği rivayet edilmiştir. İbn Şeddâd, Nasrüddevle'nin bu yakut karşılığında ona 10 bin dinar verdiğini söylemiştir. Haydar b. Ali, İbnü'l-Esîr, Sibî İbnü'l-Cevzî, İbn Haldûn, İbn Kesîr, Zehebî ve Şeref Han Bitlisî, Nasrüddevle'nin bu yakutu Melikü'l-Aziz'den para ile satın aldığını söylerler.²⁵³⁴ İbnü'l-Ezrak, dedesinin Hasankeyf'te Vezir İbn Cehîr'in Mervânîlerin

²⁵³⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.263; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.561, 647; El-Kalkaşandî, **Meâsirü'l-Înâfe fi Meâlimi'l-Hilafe**, 2. Baskı, Abdüssettar Ahmed Ferac (Tah.), Matbaatü Hukümetü Kuveyt, Kuveyt 1985, c.1, s.336; Mafizullah Kabir, **The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)**, s.111; M. Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.498; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.232

²⁵³¹ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.135; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.561,647

²⁵³² İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.8, s.114-115; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.267; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, c.1. s.338; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.235; El-Kalkaşandî, **Meâsirü'l-Înâfe fi Meâlimi'l-Hilafe**, c.1, s.337

²⁵³³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.142-143; İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3/1, s.359-360

²⁵³⁴ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.204 dipnotu; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.233

yıkılışından sonra Melikşah'a gönderilen mücevherler arasında altın bir kutunun içinde güneş ışığı gibi çevreyi aydınlatan ve her biri bir miskal olan 140 inciden oluşan tespihi gördüğünü söylemektedir. Bu tespihin kırmızı yakuttan yapılmış ipi Melikü'l-Aziz tarafından Nasrüddevle'ye hediye edilmişti.²⁵³⁵

Melikü'l-Aziz, 441/1049-1050 yılında²⁵³⁶ 33 yaşında vefat etmiş,²⁵³⁷ cenazesi Bağdat'a taşınmıştır.²⁵³⁸

5.2.3. Büveyhi Veziri Amidüddevle Ebu Sa'd'ın Mervânilere Sığınması

Amidüddevle Ebu Sa'd Muhammed b. Hüseyin, Ceziretü İbn Ömer'de 439/1048 yılında²⁵³⁹ 56 yaşında²⁵⁴⁰ vefat etmiştir. Büveyhî hükümdarı Celalüddevle'ye vezirlik yapmıştır.²⁵⁴¹ Celalüddevle Melik Ebu Tahir'e altı kere vezirlik yapmış olan²⁵⁴² Amidüddevle, Türk paralı askerlerle yaşadığı sorunlar sebebiyle Bağdat'ı terk ederek Mervânilere sığınmıştır. Ebu Sa'd, Zilkade 450/1058-59 yılında Ceziretü İbn Ömer'de vefat etmiştir.²⁵⁴³

5.2.4. Büveyhi Meliki Ebu Kalicar'ın Âmid Seferi

Ebu Kalicar Fenna Hüsrev b. Mecdüddevle b. Büveyh, 439/1047-48'de bir ordu toplayarak Âmid'e sefere çıkmıştır. Şehir ahalisinin yardımıyla şehre girmiş, Tuğrul Bey'in adamları ile savaşmış, onları öldürüp esir almıştır. Tuğrul Bey bunu duyunca Rey'den çıkıp onunla savaşmak için yola koyulmuştur.²⁵⁴⁴ İbnü'l-Esîr'de geçen bu rivayeti başka kaynaklarda bulamadık. Bu önemli olayın sadece İbnü'l-Esîr'de yer alması şaşırtıcıdır.

²⁵³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.196

²⁵³⁶ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.3, s.561, 647; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, s.111

²⁵³⁷ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.26, s.149

²⁵³⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.263; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.167; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.338; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c.1, s. 233

²⁵³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279-280; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.412; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, s.311

²⁵⁴⁰ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.703-704

²⁵⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279-280; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.412

²⁵⁴² İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, c.15, s.311; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.703-704

²⁵⁴³ Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s.200

²⁵⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279-280; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.412

Nasrüddevle döneminden kalan sikkelerin neredeyse tamamı Büveyhî Hükümdarı Sultanüddeve Ebu Şüca' dönemine aittir.²⁵⁴⁵ Paraların üzerinde Abbasi Halifelerinin isimden sonra “*el-Melik Şehinşah Ebu Şüca*”ın ismi yazılmıştır.²⁵⁴⁶ Mervânîler diğer Sünni Müslüman emirlikler gibi Abbasî hilafeti ve Büveyhî saltanatını tanımışlardır. Bunun bir göstergesi olarak da kestirdikleri sikelerde onların isimlerine yer vermişlerdir.

5.3. Büyük Selçuklu Devleti ile Münasebetler

5.3.1. Oğuzların Mervânî Toprakları Üzerine Akınları

433/1041-1042 yılında İbrahim Yınal'ın korkusundan Azerbaycan'dan ayrılan Oğuzlar, Cibal bölgesinden kaçıp Azerbaycan'a doğru yola çıkmışlardır. İbrahim Yınal'ın üzerlerine gelmesi nedeniyle Kürtlerden kılavuz tutarak ez-Zezevan bölgesindeki sarp dağlardan geçip Ceziretü İbn Ömer'e geçtiler. Mansur b. Kızıloğlu, Cezîre'de doğu tarafında kalırken, Boğa, Anasioğlu ve diğer Oğuz beyleri Karda, Bâzebda, Haseniye ve Habur'u yağmaladılar. Mervânîlerin Oğuzlarla ilk teması bu esnada oldu. İbnü'l-Esîr'e göre Oğuz topluluğu İbrahim Yınal'ın korkusundan bu bölgeye kaçtı.²⁵⁴⁷ İbnü'l-Ezrak ise 434/1042-1043 yılında Sultan Tuğrul'un iki emirin komutası altında 10 bin süvariden kurulu bir orduyu Diyâr-ı Bekr taraflarına gönderdiğini ve o ülkeyi de kendilerine ikta olarak verdiğini söylemektedir. İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarından bu iki komutanın Boğa ve Anasioğlu olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁴⁸ İbnü'l-Esîr'in kapsamlı anlatımı yanında İbnü'l-Ezrak'ın anlattıkları zayıf kalmaktadır.

Cizre'deki Mervânî Valisi Süleyman b. Nasrüddevle, Oğuz beylerinden olan Mansur'a haber gönderip barış teklif etti ve ona Cizre'ye bağlı kasabalarda oturabileceğini söyledi. Mansur da bu teklifi kabul etti. Ancak Süleyman b. Nasrüddevle'nin amacı barış değildi, bir ziyafet tertip edip Mansur'u çağırdı ve

²⁵⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Hikmet Neşriyat, c.7, s.527

²⁵⁴⁶ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.271-274; İsmail Galip'in çalışması için bkz. İsmail Galip, *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, c.2, s.366-372

²⁵⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih*, Bahar Yayıncılık, c.9, s.298 (Hicri 420 yılı olayları içerisinde anlatılmıştır.) Ayrıca bkz. El-Azîmî, *Tarihu Haleb*, s.335; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.413; Sâîğ, *Tarihu Mavsıl*, c.1. s.138; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.116

²⁵⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.152

Cizre'ye girer girmez onu yakalayıp hapsetti. Liderleri tutuklanan Oğuzlar dört bir tarafa dağıldılar.²⁵⁴⁹

Oğuzların bu ümitsiz ve başıboş durumu onlardan kurtulmak isteyen Ukaylî lider Karvâş'ı da harekete geçirdi. O da Oğuzların peşine düştü. Oğuzlardan muzdarip olan Nasrüddevle'nin askerleri ile Fenek Kalesi'nin hâkimi olan Beşneviye Kürtleri de Karvâş'ın askerlerine katıldılar. Böylece Oğuzları bölgeden tamamıyla atmaya karar verdiler. Oğuzlar, ele geçirdikleri bütün ganimetleri vererek kendileri için eman diledilerse de onlar kabul etmediler, bunun üzerine Oğuzlar ölüme meydan okurcasına savaşmaya başladılar, çok sayıda Arap'ı yaraladıktan sonra çeşitli yönlere dağıldılar.²⁵⁵⁰

Oğuzların bir kısmı Cizre'den ayrılmış, yağma için Nusaybin ve Sincar'a gitmişlerdi. Bunlar olanları duyunca dönüp Cizre'ye muhasara ettiler, Ukaylî Araplar kışı geçirmek için Irak'a gidince Oğuzlar Diyâr-ı Bekr'e gidip şehri yağmalayarak tahrip ettiler ve birçok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Nasrüddevle Oğuz Bey'i Mansur'u oğlu Süleyman'dan teslim aldı ve Oğuzlara haber gönderip ülkesinden ayrıldıkları takdirde kendilerine çok miktarda mal vereceğini ve Mansur'u da serbest bırakacağını bildirdi. Oğuzlar bu teklifi kabul edince Nasrüddevle de Mansur'u serbest bıraktı ve vaat ettiği paranın bir kısmını gönderdi fakat Oğuzlar sözlerinde durmadılar ve karışıklıkları daha da arttırdılar. Bir kısmı Nusaybin, Sincar ve Habur'a gidip oraları yağma etti, bir kısmı da Cüheyne'ye ve el-Ferec'e bağlı kasabalara gidip yağmaladılar. Ukaylî Emiri Karvâş onlardan korktuğu için Musul'a kapandı.²⁵⁵¹ Bu olaydan sonra Nasrüddevle, Sultan Tuğrul'a bir mektup yazarak Oğuzları şikâyet etti.²⁵⁵²

Azimî'nin yazdıklarına göre ise Boğa, İsrail, Bektaş ve Ebu Mansur adlarındaki Oğuz beyleri Azerbaycan ve Ermeniye'ye gelerek, Ceziretü İbn Ömer ve Meyyâfârikîn'i kuşatmış, Nasrüddevle'nin ordusunu burada yendikten sonra Âmid kapısında ikinci kere galip gelerek şehri muhasara etmişlerdir. Bunun üzerine İbn

²⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Bahar Yayıncılık, c.9, s.298

²⁵⁵⁰ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Bahar Yayıncılık, c.9, s.299; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.414; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.92

²⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Bahar Yayıncılık, c.9, s.299; Ayrıca bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.414; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.92

²⁵⁵² İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Bahar Yayıncılık, c.9, s.300-301; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116,496,497; Ripper, **Diyarbekir Merwanileri...**, s.383-384; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.91-92.

Mervân, Bizans'tan yardım istemiş ve Kataban Hanzita ile onlara yardım için gönderilmiştir. Sonunda Nasrüddevle, 435/1043-44 yılında onlarla Ebu Mansur'un serbest bırakılması konusunda antlaşma yapmıştır. Azimî, aynı yıl Oğuzların Musul'u ele geçirip Ukaylî Emiri Karvâş'ı esir aldıklarını fakat daha sonra serbest bıraktıklarını yazmıştır. Sonrasında Karvâş'ın Oğuzları yendiğini ve kalanlarının tekrar İbn Mervân'ın ülkesine girdiklerini, Erzen Rabad'ını yağmalayıp şehrin valisini esir aldıklarını ve ardından Azerbaycan'a, Tuğrul Bey'in yanına gittiklerini söylemiştir.²⁵⁵³ Hristiyan tarihçi Ebü'l-Farac 435/1043 yılı olaylarını anlatırken, Oğuzların Âmid'i muhasarasında şehrin valisi Zirek'i öldürdüklerini ve buradan Musul'a geçtiklerini söylemektedir.²⁵⁵⁴ Sibte İbnü'l-Cevzi, 435/1043-44 yılında Oğuzların Musul'a girmesinin ardından Karvâş'ın çok zor duruma düştüğünü; Araplardan, Dübeys ve Ebu Nasr'dan yardım istediğini, sayılarının 20 bin civarında olduğunu söylemiştir.²⁵⁵⁵

Oğuzlar Meyyâfârikîn'i kuşattıklarında Nasrüddevle onlara 50 bin altın teklif etmiş, ancak bu teklifi kabul edilmemiştir. Oğuzlar bir gece eğlenceye dalmış, reisleri Boğa ve Anasioğlu sarhoş olup birbirleri ile kavga etmişlerdir. Birbirlerini yaralayıp kavga esnasında büyük bir gürültü çıkarmışlardır. Nasrüddevle bu olaydan emin olmak için bir adam göndermiş, kavga teyit edilince Nasrüddevle adamlarıyla Oğuzlara saldırmış, onları esir edip mallarını yağmalamıştır. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin bu olaydan sonra hayatı boyunca kimsenin saldırısına uğramadığını ve Allah'ın kendisini

²⁵⁵³ El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.336; Cöhlce, "Selçuklu Hâkimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", s.130; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.558-559; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.300,301

²⁵⁵⁴ İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.117; ; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.333; Sevim, Yücel, **Türkiye Tarihi**, c.1, s.31; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.180; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.137; Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorian Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, s.3; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.26; Peacock, "Nomadic Society and the Sljuq Campaigns in Caucasia", **Iran and the Caucasia**, 9.2, Brill, Leiden 2005, s.212-213; Erdoğan, **Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti**, s.124-125; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.181-182; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.203-204; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.134; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, s.45; Minorsky, **Kürtler**, s.25-26; Kaya, **Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akımları Hakkında Bir Değerlendirme**, s.222; Çevik, "İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna kadar Midyat ve Yöresinin (Tur Abidin) Tarihi Coğrafyası", s.124; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.92; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması", s.211

²⁵⁵⁵ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.452; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.9, s.496

koruduğunu söylemiştir.²⁵⁵⁶ Yazarımız bunun Oğuzların ilk gelişleri olduğunu ve daha önce buralarda görülmediklerini belirtmiştir.²⁵⁵⁷

Bu akınların başlama tarihi hakkında İbnü'l-Esîr'in 433/1041-42, İbnü'l-Ezrak'ın 434/1042-43 yılına işaret ettiğini söylemiştik. 435/1043-44 yılında olayların devam ettiği düşünülürse, Oğuzların bölgede üç yıl kaldıkları söylenebilir. Bu üç yıl içerisinde Mervânî ve Ukaylî toprakları ile Hakkarî Kürt bölgesinin yağmalandığı görülmektedir. Bu süre içerisinde Mervânî tebaasının kalelere sığındıkları ve Oğuzların kırsal alana hâkim oldukları söylenebilir. Oğuzların bölgeden uzaklaştırılması Ukaylî lider Karvâş, Nasrüddevle, Dübeys b. Mezyed, Büveyhî Celalüddevle ile Beşnevi Kürtlerinin ortak mücadelesi sonucunda uzaklaştırılmışlardır. Büveyhî Hükümdarı Celalüddevle ile Nasrüddevle'nin Oğuzları Tuğrul Bey'e şikâyet etmesinin de etkisi olmuştur.

Oğuz akınları süresince Mervânîlerin önemli kentleri işgal ile karşı karşıya kalmış, şehir merkezleri haricindeki alanlar Oğuzların kontrolüne girmiş, kentlerin birbirleri ile bağlantıları kopmuştur. Mervânî hükümdarı başkentinde kuşatılmıştır. Oğuzların kendi aralarındaki kavgaları Mervânîleri ağır bedel ödemekten kurtarmıştır.

5.3.2. Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'e Mektubu ve Oğuzların Azerbaycan'a Dönmeleri

Oğuzlar Musul civarında yağma ve öldürme olaylarına karışınca Büveyhî hükümdarı Celalüddevle b. Büveyh, Tuğrul Bey'e mektup yazıp bunların yaptıklarını anlattı ayrıca Nasrüddevle b. Mervân da Tuğrul Bey'e bir mektup yazıp onlardan şikâyetçi oldu. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Nasrüddevle'ye yazdığı cevabî mektupta : *"Bana ulaşan haberlere göre adamlarımız ülkeneye girmiş ve sen de onlara para verip güzel muamele etmişsin. Hâlbuki sen sınır boylarında oturuyorsun, asıl sana mal vermek lazım ki kâfirlerle çarpışasın"* diyor ve onları o bölgeden uzaklaştırmak üzere asker göndereceğini vadediyordu.²⁵⁵⁸

²⁵⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.153

²⁵⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, **Tarihü'l-Farîkî**, s.161; Geniş bilgi için bkz. Cöhlce, "Selçuklu Hâkimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", s.131-132; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.134; Ripper, **Diyarbakır Merwanileri...**, s.235; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.94; Ünal, "Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti'nin Hakimiyetine Girişi", s.51; Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri" s.3-4; Ertekin, "Mervânîler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

²⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Bahar Yayıncılık c.9, s.301

5.3.3. Nasrüddevle'nin Selçuklular Adına Hutbe Okutması

Tuğrul Bey, 441/1049-50 yılında İbrahim Yınal'ın üzerine yürüyüp onu mağlup etmiş ve elindeki kaleleri aldıktan sonra Nasrüddevle'ye haber gönderip hutbenin adına okunmasını talep etmiştir. İbn Mervân, Tuğrul Bey'in talebini kabul etmiş ve tüm Diyâr-ı Bekr'de onun adına hutbe okutmuştur.²⁵⁵⁹

Ebü'l-Farac 442/1050-51 yılında Tuğrul Bey'in Ermeniye Valisi, İbn Mervân'a elçi göndererek kendisine teslim olmasını ve ona tebaası arasına girmesini istemiştir. İbn Mervân'ın ona en iyi kumaşlardan 30 balya, 500 dinar ve çadırlar içinde kullanılan perdeler ve askılar, mallarla yüklü 10 katır, bir Arap atı ve Bizanslıların 30 bin dinar verdikleri halde iade etmediği bir Roma asilzadesini hediye olarak takdim etmiştir. Tuğrul Bey'e *"Bu asilzadeden başka sunulmaya değer bir şeyim yok"* demiş ve Tuğrul Bey bu hediyeleri kabul edince sevinç içerisinde sulh yapmıştır. Ebü'l-Farac, bundan sonra Gürcü Liparit'in serbest bırakılması için Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey nezdinde yaptığı arabuluculuğu anlatmaya geçmektedir.²⁵⁶⁰ Thomas Ripper, Ebü'l-Farac'ın hadiseleri karıştırdığını söylemektedir;²⁵⁶¹ Hâlbuki Ebü'l-Farac, bu olaya geçmeden Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'e tabiiyetini, hediyeler göndermesini ve bir Bizans soylusunu teslim etmesini anlatmaktadır. Ayrıca Ebü'l-Farac'ın bahsettiği kişinin Gürcü soylusu değil de Bizans soylusu olduğunu söylediği de vurgulanmalıdır. Ebü'l-Farac, Gürcü Liparit'i anlatırken ondan da Bizans eşrafından biri olarak bahsetmesi karışıklığa yol açmıştır.

Abdurrakib Yusuf, İbnü'l-Esîr'e dayanarak 441/1050 yılında Mervânîlerin Selçuklulara tabi olduklarını ve Nasrüddevle'nin istememesine rağmen karşı koyacak gücü olmadığı için bu tabiiyeti kabul ettiğini söylemiştir.²⁵⁶² Ona göre Nasrüddevle'nin bu hamlesi, ülkesinin istilasını engellemek içindi. Bu politika oğlu Nizâmüddîn zamanında da uygulanmıştı ancak torunu Nâsırüddevle Mansur'un cimriliği nedeniyle Mervânî Devleti son bulmuştu. Irak'ın ele geçirilmesinden önce

²⁵⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.289; Ayrıca bkz. Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s. 425; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.146; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116-118; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.186; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.173,185-186

²⁵⁶⁰ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.304-305; Krş. İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.120; 442 yılında hutbenin okunduğu hakkında bkz. Hamdani, **"A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert"** s.11

²⁵⁶¹ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.551

²⁵⁶² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.221

Nasrüddevle'nin itaati Tuğrul Bey için kıymetli bir gelişme olmuştu.²⁵⁶³ Mervânîler bu tarihe kadar Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyetinde değilseler de gölgesinde kalmışlardı. Mervânîlerin Selçukluların hakimiyetlerini tanımaları onların politikalarına uymaları anlamına da geliyordu. Selçukluların süzerenliğini tanıyan Mervânîler bu tarihten 5 yıl sonra (446/1054-55) Bizans İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmişlerdir.²⁵⁶⁴ Ayrıca bu tarih Mervânîler Şîî Büveyhîlerin tabiiyetinden çıktıkları tarihtir.

5.3.4. Nasrüddevle'nin Abhaz Kralı Liparit'in Serbest Bırakılmasına Arabuluculuk Yapması

440/1048 yılında İbrahim Yinal Bizans'a karşı bir sefer düzenlemiş, Malazgirt Savaşı gibi büyük bir zafer kazanmış ve çok miktarda ganimet elde etmiştir. İbrahim Yinal, Maverâünnehir'den gelen Oğuzları Allah yolunda cihat edip ganimet elde etmek için Bizans topraklarına göndermiştir. Tuğrul Bey'in akrabası komutasında olan Türkler, Bizans topraklarına girmiş ve çoğu öldürülmüştür. Bunun üzerine Yinal harekete geçmiş, Malazgirt, Erzenü'r-Rûm, Kalikala ve Trabzon'a kadar olan bölgeye saldırmıştır. 50 bin kişilik Bizans ve Abhaz/Gürcü ordusu ile Türkler arasında çok şiddetli bir savaş vuku bulmuştur. Yinal, Abhaz Kralı Liparit'in yanı sıra birçok esir ve ganimet elde etmiştir. Liparit, özgürlüğü karşılığında 300 bin dinar vermesine rağmen bu teklifi kabul edilmemiştir. İstanbul'a 15 günlük mesafedeki tüm şehirler yağmalandıktan sonra buldukları her şeyi ganimet alan Oğuzlar, 100 binden fazla esir, sayılmayacak kadar hayvan, 19 bin zırh, katır ve mal elde edip bunları on bin araba ile taşımışlardır.²⁵⁶⁵

²⁵⁶³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.220-221

²⁵⁶⁴ İbnü'l-Esîr *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.289; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.455; el-Azimî, *Azimî Tarihi*, s.13

²⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8 s.282-283; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.414-415; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.26-27, s.163,164. Nihayetü'l-Ereb'deki bilgilerin İbnü'l-Esîr'den alındığı söylenebilir; çünkü anlatılan olay sırası ve detayları neredeyse aynıdır. Bazı yerlerde küçük değişiklikler mevcuttur. Ayrıca bkz, İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s. 706; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 89-92; İbn Şeddad, *El-A'lakü'l-Hatîre...*, c.1/2, s.327; Kaya, *Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme*, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 18, Bahar 2104, s.223-224; Özkul, *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstoriön Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, s. 87-89; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, c.1, s.34-35; Benzer bilgiler için bkz. Alptekin, "Büyük Selçuklular" c.7, s.108; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 16-19; Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s.3; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, s.1385

Nasrüddevle'nin, bu zamana kadar Bizans ile olan ittifak antlaşmasına bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Mervânîler için yeni bir dönem açılmış ve Mervânî-Selçuklu ittifakı başlamıştır.

İbrahim Yınal'ın, Pasinler/Hasankale Savaşı'nda elde ettiği galibiyetten sonra Bizans'ın takati kırılmış olmalıdır ki bu esnada Bizans İmparatoru Konstantin de Tuğrul Bey'e elçisi Georgios Drosos ile beraber büyük miktarda hediyeler gönderip barış teklif etmiştir. İmparator'un teklifi Tuğrul Bey tarafından kabul edilmiştir.²⁵⁶⁶

Bizans İmparatoru, Nasrüddevle'ye haber göndererek Abhaz/Gürcü Kralı Liparit'in fidye karşılığında serbest bırakılması için arabuluculuk yapmasını istemiştir. Bu amaçla Nasrüddevle, Şeyhü'l-İslam Ebu Abdullah b. Mervân'ı konuyu müzakere etmek için Tuğrul Bey'in yanına göndermiştir. Tuğrul Bey de onu fidye almadan serbest bırakmıştır. Tuğrul Bey, bundan dolayı hem Abhaz Kralı hem de Bizans İmparatoru nezdinde muazzam bir itibar kazanmıştır. Aslında Tuğrul Bey'in hamlesi de Nasrüddevle'ye yönelikti. Tuğrul Bey'in, 300 bin dinar fidye karşılığında serbest bırakılmayan Liparit'i Nasrüddevle'nin arabuluculuğu ile serbest bırakması, Nasrüddevle'yi onurlandırma amacını da ortaya koymaktadır.

Bizans İmparatoru Konstantinos Monomachos, bu iyiliği unutmayarak pekçok hediye göndermiştir. Tuğrul Bey'e 1000 balya ipekli kumaş, 500 çeşit diğer kumaşlardan mal, 500 at, 300 Mısır eşeği, siyah gözlü ve boynuzlu merkep büyüklüğünde 1000 keçi gönderen İmparator, Nasrüddevle'ye 10 menn misk göndermiştir.²⁵⁶⁷ Ayrıca İstanbul'daki mescidin tamir edilip burada namaz kılınmasına ve Abbasi Halifeliği ile Tuğrul Bey adına hutbe okunmasına müsaade etmiştir. Bu olay herkesin Tuğrul Bey'e itaat arzetmesine, şan ve şerefının artmasına, hükümdarlığının sağlamlaşmasına vesile olmuştur.²⁵⁶⁸

²⁵⁶⁶ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s. 289; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi İ el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.429

²⁵⁶⁷ Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.305; Nüveyrî'ye göre bin ipek elbise, ipek sınıfından beş yüz elbise, beş yüz savaş atı, bunun dışında iki bin dinar, yüz külçe gümüş, üç yüz tay (مهرى) üç yüz Mısır eşeği, gözleri ve karınları siyah, beyaz kılıklı bin keçi, on emna misk göndermiştir. Bkz. **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.164,165; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.120; Abul-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.303-304; Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri" **Turkish Studies**, s.4

²⁵⁶⁸ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.289; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.430; Ayrıca bkz. En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.164,165; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.238; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.238; Ez-Zehabî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.110; Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert" s.11; Ripper, İmparatorun ve elçinin ismini zikretmiştir. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.198,552; Tufantoz, "Nasrüd-devle",

5.3.5. Nasruddevle'nin Tuğrul Bey'e Malazgirt Kuşatmasında Yardım Etmesi

Tuğrul Bey, 446/1054 yılında Azerbaycan seferine çıkmış ve Tebriz üzerine yürümüştür. Buranın hükümdarı Emir Ebu Mansur Vehsuzan b. Muhammed er-Revvâdî'nin kendisine itaat etmesini sağlamış ve adına hutbe okutmuştur. Buradan da Gence Hâkimi Ebü'l-Evsar'ın üzerine gitmiş, onun da itaat edip adına hutbe okutmasını sağlamış ve bölgedeki diğer şehirlerin hakimlerini itaat altına almıştır. Buradan sonra Tuğrul Bey, Ermeniye üzerine hareket ederek Malazgirt üzerine yürümüştür. Bu Bizans şehrini kuşatıp halkını zor duruma sokan Tuğrul Bey bölgedeki Bizans'ın elinde olan şehirlerini (Erciş ve Bergiri²⁵⁶⁹) yağmalayıp tahrip etmiştir. Bu olaydan önce Tuğrul Bey adına hutbe okutan Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle b. Mervân ona pek çok hediye ve asker göndermiştir. İbnü'l-Esîr, Tuğrul Bey'in Anadolu'da maksadına ulaşip büyük işler başardığını, Erzurum'a kadar ilerlediğini, kış bastırınca da Malazgirt'i zaptetmeden Azerbaycan'a ve oradan da Rey'e gittiğini söylemektedir.²⁵⁷⁰

s.426; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.97; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.186-187; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.178; Erdoğan, **Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti**, s.128 Amedroz, s.141; Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, s.5; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.184; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.56; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre...**, 1/2, s.326-327; Azimî, bu olayı aktarırken esir alınan kişinin adını Kiyarsus el-Encazî olarak vermektedir. İbrahim Yınal, 441/1049-50 yılında Rum ülkesine girmiş, Rumlar yanlarına Kiyarsus el-Encazî'yi alıp Türklerin karşısına çıkmış ve yenilmişlerdir. Kiyarsus, esir düşüp Tuğrul Bey'e gönderilmiş, sonunda Tuğrul Bey'in elçisi Nasır b. İsmail ile Melik Konstantin'e gönderilmiştir. İmparator Konstantin'in Tuğrul Bey'e büyük miktarda hediyeler göndermiştir. El-Azimî, **Tarihu Haleb**, s.339

²⁵⁶⁹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.100

²⁵⁷⁰ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.289; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.455; el-Azimî, **Azimî Tarihi**, s.13; Ayrıca bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.565; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.12, s.156/, c.15, s.727; İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, 3/1, s.329; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.241,242; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.166; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.306; Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, s.6-7; Sevim, Yücel, **Türkiye Tarihi**, c.1, s.36; Peacock, "Nomadic Society and the Sljuq Campaigns in Caucasia", s.212-213; Abdülazim Ebu Nasr, **Es-Selacikatü Tarihühüme's-Siyasi ve'l-Askeri**, s.59; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.119; Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, s.5; Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, s.1385; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.187-188; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.57,89; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.184; Kaya, **Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme**, s.224-225; Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri" s.5; Ünal, "Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır", s.181; Ünal, "Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti'nin Hâkimiyetine Girişi", s.51; Alptekin, "Büyük Selçuklular" c.7, s.110

Daha öncesinde Bizans ile ittifak halinde olan Mervânîler 441/1049-50 yılında Selçuklular adına hutbe okuttuktan sonra Malazgirt kuşatmasında fiili olarak Bizans'a karşı Tuğrul Bey'in yanında yer almışlardır. Nasrüddevle, Tuğrul Bey'e hem lojistik hem de askeri yardımda bulunmuştur. Malazgirt kuşatmasında kullanılmak üzere Mervânî toprağı Bitlis'ten büyük bir mancınık getirtilmiştir. Bizans askerleri bu mancınık dolayısıyla endişelenmiş ve canlarını ortaya koyarak mancınığı ortadan kaldırmayı başarmışlardır.²⁵⁷¹

5.3.6. Tuğrul Bey'in Fenek Kalesi Hâkimi Mûsık'ın Serbest Bırakılması İçin Girişimde Bulunması

İbnü'l-Esîr'in kaydettiğine göre 447/1055-56 senesinde Tuğrul Bey Anadolu seferine çıktığında Mervânîlerin Cizre Valisi Süleyman b. Nasrüddevle tarafından hile ile tutuklanan Fenek Kalesi Hâkimi Mûsık'ın serbest bırakılması için Nasrüddevle nezdinde girişimde bulunmuş ve onun bağışlanıp salıverilmesini istemiştir. Ancak Nasrüddevle'den onun öldüğü haberini almıştır. Hasankale Savaşı'nda esir alınan Gürcü Kralı Liparit'i Nasrüddevle'nin ricası üzerine serbest bırakan Tuğrul Bey, bu girişiminde aynı şekilde olumlu bir sonuç alamamıştır.²⁵⁷²

5.3.7. Arslan Besasiri İsyanı Sırasında Nasrüddevle'nin Tutumu

Bağdat'ta Büveyhî Sultanı Melikü'r-Rahim iktidarını tamamen yitirirken Halife tarafından Türk askerlerin başına getirilen Arslan Besâsîrî güçlenmiş, bir taraftan Irak'taki Kürt ve Arapları alt etmeye çalışırken bir taraftan da Huzistan'da siyasi idareyi eline almaya çalışmış ve bu nedenle Abbasî Halifesi Kâim ve onun veziri İbn Müslime ile düşman olmuştu. Abbasi Halifesi, paraları ödenmeyen Türk askerlerine Besâsîrî'nin karargâhını yağmalatınca aralarındaki düşmanlık zirveye ulaşmış ve Besâsîrî Mısır Halifesi Mustansır ile anlaşmışlardır. Abbasi Halifesi Kâim, Büveyhîler ile Besâsîrî'nin vesayetinden kurtulmak için Tuğrul Bey'den yardım

²⁵⁷¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.101; Tuğrul Bey şehri ele geçirmek için pek çok yol denemiş ancak alamamıştır. Bunun için Bitlis'e adam gönderip İmprator Basil'in Her şehrine karşı yaptırmış olduğu büyük mancınığı getirtmiştir. Bu mancınık 15 çemberli olup çok yüksekti. Bkz. Andreasyan, **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, s.33

²⁵⁷² Tuğrul Bey'in Anadolu seferini 446/1055 yılında kaydeden İbnü'l-Esîr, Musek olayında Tuğrul Bey'in arabuluculuk girişimini 447/1055-56 yılı olarak belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.320-321; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.460; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.121; Sâîğ, **Tarihu Mavsıl**, c.1, s.142

istemiştir. Tuğrul Bey, Ramazan 447/Kasım- Aralık 1055'te Bağdat'a girmiş ve Melikü'r-Rahim'i tutuklayarak Büveyhîlerin Irak'taki hâkimiyetine son vermiştir. Bu sırada Besâsîrî, Tuğrul Bey'den kaçmış ve Fâtımî Halifesi tarafından Rahbe ve Rakka Valiliği'ne getirilmişti.²⁵⁷³

Bu tarihten sonra Selçuklulara karşı mücadele eden Besâsîrî'nin 29 Şevval 448/9 Ocak 1057 tarihinde Kutalmış ile Musul hâkiminin ordusunu Sincar'da yendiği görülmektedir. Bu esnada Musul'da hutbe Fâtımîler adına okununca Tuğrul Bey 19 Ocak 1057 tarihinde Bağdat'tan ayrılarak Musul üzerine yürüdü. Mayıs 1057'de de Musul'u zaptedince Besâsîrî Rahbe'ye çekildi. Bu esnada İbrahim Yınal, taht kavgası nedeniyle Tuğrul Bey'e isyan bayrağını çekince Tuğrul Bey Bağdat'tan ayrıldı ve bunu fırsat bilen Besâsîrî peşinden Bağdat'ı işgal etti. Bağdat'ta Fâtımî Halifesi adına hutbe okundu. Abbasî Halifesi ve Vezir İbn Müslime, Ukaylî Emiri Kureyş b. Bedran'a sığındılar. Halife, Ane Kalesine gönderilirken Besâsîrî'ye teslim edilen veziri öldürüldü. (29 Zilhicce 450/16 Şubat 1059) Çok geçmeden Besâsîrî ile Fâtımîlerin arası açılmış ve Tuğrul Bey, üvey kardeşi İbrahim Yınal meselesini çözmüştür. Tuğrul Bey, Abbasi Halifesini getirtip adına hutbe okutmuş, Bağdat'tan kaçan Besâsîrî takip edilerek 11 Zilhicce 451/18 Ocak 1060 tarihinde öldürülmüştür.²⁵⁷⁴

Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesinden sonra bölgedeki Arap ve Kürt hükümetlerinin ülkelerini koruma gayesiyle Besâsîrî'ye katıldıkları görülmektedir.²⁵⁷⁵ Şii savaşçılar, Türkmenlerin komşuluğundan otlakları için endişe duyan Araplar, Büveyhîlerin eski bir Türk kumandanı olan Besâsîrî'nin yönetimi altında Selçuklulara

²⁵⁷³ İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.121-122; Geniş bilgi için bkz. Gregory Abu'l-Farac, **Abu'-Farac Tarihi**, c.1, s.306-308; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.148-151; Ed-Devadârî, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.365; Ez-Zehabî, **Tarihü'l-İslam...**, c.9, s.613; Sâîğ, **Tarihu Mavsıl**, c.2, s.148

²⁵⁷⁴ İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zamân**, c.1, s.192; Abû'l-Farac, **Abu'-Farac Tarihi**, c.1, s.313; El-Ezdî, **Ahbarü Düveli'l-Munkatia**, s.167; İbni'r-Rahib, **Tarihu İbnü'r-Rahib**, s.73; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.133; El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa**, c.2, s.256-257; Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim'in Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)**, s.4-8; Üçok, **İslam Tarihi Emevîler-Abbâsîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 84, Sevinç Matbaası Ankara 1968, s.115; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s.28; Nasır İbn Ali El-Hüseynî, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiye**, Muhammed İkbâl (Tah.), Pencap Üniversitesi, Lahor 1993, s.24-26; Merçil, "Besâsîrî", DİA, TDV, Ankara 1992, c.5, s.528-529

²⁵⁷⁵ Nahçivânî, **Tecârübü's-Selef Der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzera-yı İşân**, s.253-256; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.94-95; Dudu Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", s.652; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.24

karşı birleştiler. Mısır'dan yardım talebinde bulundular ve Fâtımî Halifesi'nin dini liderliği altında toplanmayı kabul ettiler. En azından kendilerine mali ve diplomatik destek verildi.²⁵⁷⁶ Besâsîrî isyanının ilk dönemlerinde Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'nin de diğer Arap ve Kürt Emirlerle birlikte bu ittifaka katıldığı söylenmektedir. Nasrüddevle'nin 448/1056 yılında bağlılık işareti olarak Tuğrul Bey'e hediyeler yollaması bu iddia ile çelişmektedir. Fakat bu dönemde Nasrüddevle'nin isyancılarla temas kurmuş olması mümkündür.²⁵⁷⁷

5.3.7.1. Bedevi Liderlerin Tuğrul Bey'den Nasrüddevle'nin Affını İstemeleri

Makrizî, 448/1056-57 yılı olayları içerisinde anlattığı olayda Şevval ayında Besasirî, Dübeys, Musul'un sahibi Kureyş b. Bedran el-Ukaylî ile Tuğrul Bey'in amcazadesi Kutalmış arasındaki olayların meydana geldiğini, Tuğrul Bey'in onu 2500 atlı ile Sincar bölgesine gönderdiğini, bu sefer sonucunda Kutalmış'ın birliğinden iki yüz veya daha az sayıda atının geri döndüğünü, Besasirî ve Dübeys'in Musul'a hâkim olup orada Fâtımî Halifesi Mustansır adına hutbe okuttuklarını söylemektedir.²⁵⁷⁸ Tuğrul Bey, 449/1057 yılında Besâsîrî'nin peşinden Musul'a gitmiş ve orayı ele geçirmiştir. Besâsîrî ve ona tabi olanlar 10 fersah ötede Nevşerâ'da idiler. Tuğrul Bey, burayı Hezaresb'e ikta olarak vermiştir. Hezaresb, Tuğrul Bey'e itaat etmeyen Araplara bin atlı ile tuzak kurmuş ve onları yenmiştir.²⁵⁷⁹

Bütün bunlar olunca Tuğrul Bey'e karşı olan ittifakta yer alan Kureyş ve Dübeys'in elçileri Sultan'a gelerek aflarını istemiş ve Sultan'ın itaatine girmişlerdir. Bu olay üzerine Besasirî ile Kureyş ve Dübeys'in araları açılmıştır.²⁵⁸⁰ Bölgede Besâsîrî ile birlikte hareket eden Mahalli Arap Emirler ile sulh yapılıncı askerler Tuğrul Bey'den Nasrüddevle'nin ülkesini yağlamak için izin istemişlerdir. Onlara göre Nasrüddevle, Sultan'ın itaatinden çıkmış, Besasirî'ye yardım etmişti. Sultan da onlara izin verince Sultan'ın yanında hazır olanlardan bir grup şefaet edip *"Biz nasıl hata yapmışsak o da hata yapmıştır. Biz affedildik. O da öyle olmalıdır"* dediler. Sultan

²⁵⁷⁶ Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, s.1387

²⁵⁷⁷ Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.30, s.26; Tuğrul Bey'in seferi için bkz. Sönmezsoy, "Tarihte Kozluk", I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15.17.04.2008), s.35

²⁵⁷⁸ El-Makrizî, *İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa'*, c.2, s.234

²⁵⁷⁹ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.9

²⁵⁸⁰ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.19, s.10; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.99

ise “Ben onun isyanına devam ettiğini biliyorum, pişman olduğunu bilmiyorum” dedi.²⁵⁸¹ Tuğrul Bey, hatasını kabul ettiği takdirde Nasrüddevle’nin de onlar gibi affedileceğini söyledi.²⁵⁸² Bunun üzerine, “Ona gideceğiz ve ne olduğunu göreceğiz” dediler. Cemaziyülahir’in ortasında yola çıktılar. On sekizinde de Sultan yola çıktı. Şehrin dışına vardılar.²⁵⁸³

Öte yandan Sibt İbnü’l-Cevzî, 448 Rebiülevvel/Mayıs-Haziran 1056’da Nasrüddevle’nin Sultan’a hediyeler gönderdiğini söylemektedir. Bu hediyeler içerisinde renkli elbiseler, atlar, 3 kayak taam ve birçok şey olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁸⁴

5.3.7.2. Nasrüddevle’nin Bizans ve Selçuklu Elçilerini Alıkoyması

Bu sırada Sibt’in anlattığı Tuğrul Bey’in elçilerinin alıkonulması olayı Tuğrul Bey ile anlaşılan ve Nasrüddevle’nin durumunu düzeltmeye çalışan tarafın emeklerini boşa çıkarmıştır. Tuğrul Bey, Bağdat’a geldiğinde Ebü’l-Fadl Nasır b. İsmail el-Alevî’yi Bizans İmparatoru ile antlaşma yapmak üzere gönderdi. El-Alevî, dönüş yolunda Nasrüddevle’ye uğramıştı ve beraberinde Bizans İmparatorunun elçisi ile getirdiği çok miktarda hediyeler bulunuyordu. Nasrüddevle huzuruna iki elçiye kabul etmiş ve onlara ikramda bulunmuştu. Fakat onlara “yanımda durun, yol tehlikelidir. Araplar Cezire’de yayıldılar. İkiniz için korkuyorum” diyerek yanından ayrılmalarına müsaade etmemiştir. Sibt’in dediğine göre Besasirî, Kureyş ve Dübeyş Nasrüddevle’den yardım istemiş, o da onlara yardım etmiştir. Selçuklu elçisi el-Alevî, Nasrüddevle’nin Sultan ve Araplar arasındaki mücadelenin sonucunu görmek için kendilerini alıkoyduğunu ve Besâsîrî’nin galip gelmesi durumunda yanlarındaki hediyeleri alacağını anlamıştır. El-Alevî, bunları Sultan’a yazıp durumdan haberdar etmiştir. Bu olay Sultan’a ağır gelmiştir.²⁵⁸⁵

²⁵⁸¹ Sibt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.19, s.11; Abu’l-Farac, **Abu’l-Farac Tarihi**, s.309; Ayrıca bkz. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.26-27; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.100; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi’nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması”, s.211-212; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.185; Merçil, “Selçuklularda Rüşvet”, s.445-446

²⁵⁸² Abu’l-Farac, **Abu’l-Farac Tarihi**, s.309

²⁵⁸³ Sibt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.19, s.11; Abu’l-Farac, **Abu’l-Farac Tarihi**, s.309; Ayrıca bkz. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.26-27; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi’nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması”, s.211-212; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.185; Merçil, “Selçuklularda Rüşvet”, s.445-446

²⁵⁸⁴ Sibt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman fi Tarihi’l-A’yan**, c.18, s.500

²⁵⁸⁵ Sibt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zaman...**, c.19, s.12; Ayrıca bkz. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.542; Keleş, “Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakir Bölgesi’nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması”, s.211; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.186; Cöhce, “Selçuklu Hâkimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri”, s.133

5.3.7.3. Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'den Af Dilemesi

Sibt İbnü'l-Cevzî, Tuğrul Bey'in kontrolü sağlayıp Besasirî'nin bölgeyi terk etmesinden sonra Nasrüddevle'nin Sultan'ın eşi Hatun'a hadimini gönderdiğini söylemektedir. Nasrüddevle, Hatun'dan yardım istemiş ve ona birçok hediye göndermiştir.²⁵⁸⁶ Ona, *“Ben ülkem için endişelendiğimden bunları yaptım. Elçileri alıkoymam onlara olan şefkatimdendi. 70 yaşını geçmiş ihtiyar bir adamım. Tek amacım bu hudut bölgesini yıkım ve yağmadan korumaktır”* diye yazmıştır. Hatun, Nasrüddevle'nin af talebini Sultan'a iletip ondan rica etmiştir. Tuğrul Bey ise *“Elçileri alıkoymasının hediyelere tamah etmesi ve düşmanlarıma yardım etmesi sebebiyle olduğuna eminim. Bize tuzak kurdu. Bu affedilmez bir durumdur”* demiştir.

Bundan sonra Sultan'ın akrabası Emir Kûnî b. Davud, Nasrüddevle'nin ülkesine saldırılar düzenlemiş ve esirler almıştır. Bu esnada Meyyâfârikîn'de olan Bizans elçisi de aralarındaki antlaşmalara işaret ederek Kûnî b. Davud'un yaptığı bu saldırılarının önlenmesi için Tuğrul Bey'in zevcesi Hatun'a mektup yazmıştır.²⁵⁸⁷

Tuğrul Bey'in Beled'e doğru ilerlerken gelişinden endişelenen Ukaylî Emir Kureyş ve Esedîlerin lideri İbn Mezyed Selçuklu komutanlarından Hezaresb'e haber salıp *“Sen bizimle Sultan arasında vasıtasın. Ceziremizden çıkacağı konusunda garanti verdin. Onun ashabından bir grup bizi yağmaladı. İbrahim Yınal'ın bölgemizden Hemedan'a gideceği haberini aldık”* demiştir. Bu mektup Amidü'l-mülk'e sunulunca o hedeflerinin İbn Mervân'ın ülkesi olduğunu, Sultan'ın ülkesine geri dönmesinin mümkün olmadığını ancak belki şartların hafifletilebileceğini söylemiştir. Nasrüddevle, bu esnada iki elçiyi bırakıp bunlarla beraber Tuğrul Bey'e 500 ipek elbise, at ve başka şeylerin olduğu hediyeler göndermiştir. Hezaresb'in Nasrüddevle'nin affı için Tuğrul Bey'in nezdinde yaptığı girişim kabul edilmeyerek göndermiş olduğu hediyeler kendisine iade edilmiştir.²⁵⁸⁸

²⁵⁸⁶ Bu paha biçilmez değerdeki hediyeler arasında kıyafetler, atlar, üç tekne ve pek çok şey bulunuyordu. Ripper, **Diyaibekir Merwanileri...**, s.99; Alican, “Selçuklu-Mervânî İlişkileri”, s.5-6

²⁵⁸⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.12; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.186

²⁵⁸⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.15; Ayrıca bkz. Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.309; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.26-27; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.136-137; Tufantoz, **Ortaçağda Diyaibekir...**, s.100; Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, s.186

5.3.7.4. Tuğrul Bey'in Cizre'ye Gelmesi ve Meyyâfârikîn'i Kuşatması

Tuğrul Bey, Besâsîrî ile yaptığı savaşta kendisine destek vermeyip elçisini alıkoyan Nasrüddevle'yi cezalandırmaya karar verdi. Kaynaklar, Tuğrul Bey'in önce Nusaybin'e sonra da Nasrüddevle'nin elinde olan Diyâr-ı Bekr'e gittiğini söylemektedir.²⁵⁸⁹ Ömerî, Tuğrul Bey'in Bağdat'ta 13 ay kaldıktan sonra halife ile bu süre zarfında görüşmeden 10 Zilkade 448/19 Ocak 1057'de İbn Mervân üzerine yürüdüğünü söylemektedir.²⁵⁹⁰ Sultan Cizre'ye gelip burayı kuşattı. Cizre halkı Tuğrul Bey'e hayatları karşılığında mal vermeyi kararlaştırıp antlaşma sağladılar. Bazı askerler Meyyâfârikîn'i kuşatınca Nasrüddevle başkenti terk edip Âmid'e sığınmayı daha güvenli gördü. Nitekim Meyyâfârikîn Tuğrul Bey'in askerleri tarafından yağmalanarak buradaki çok sayıda insan öldürölüp esir alındı. İyice köşeye sıkışan Nasrüddevle, pes etmedi ve bu sefer de İbrahim Yınal'a haber gönderip ona sığındı.²⁵⁹¹ İbnü'l-Esîr de Sultan'ın Arapları dize getirdikten sonra Diyâr-ı Bekr'e yöneldiğini, Nasrüddevle'nin ona sürekli hediyeler gönderdiğini, sonrasında Nasrüddevle'ye ait olan Cezîretü İbn Ömer'e gidip orayı kuşattığını zikretmiştir. Nasrüddevle, Tuğrul Bey'i teskin etmek için gönderdiği mektupta hudut bölgesini muhafaza edip küffarla yaptığı cihada vurgu yapmıştır.²⁵⁹²

Selçuklu askerlerinin Meyyâfârikîn'deki şiddetli saldırılarından buradaki Hristiyan tebaa da nasibini almıştır. Sibte İbnü'l-Cevzî, Oğuzlardan 20 askerinin Meyyâfârikîn'de içerisinde 400 rahibi olan bir Hristiyan manastırına girdiğini ve içlerinden 120 kişiyi öldürdüğünü, kalanların ise 6 mekik altın ve gümüş karşılığında canlarını kurtardıklarını kaydetmiştir.²⁵⁹³

²⁵⁸⁹ Ebü'l-Fida, **el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer**, c.2, s.175; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.332-334; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.737; Zehebî, Nusaybin'e gittiini söyler bkz. Ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.15, s.139; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.129/c.26, s.169; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s. 571/ c.4, s. 415; El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa**, c.2, s 234; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.186

²⁵⁹⁰ El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.245; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.169; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.309

²⁵⁹¹ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.16; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.26-27; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...**, c.1, s.205; Çevik, **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, s.188-189; "Merçil, Selçuklularda Rüşvet", s.445-446

²⁵⁹² İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.334; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.8, s.193; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.26, s.169; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s. 101; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.186

²⁵⁹³ Sibte İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s. 16; İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.334; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s.101; Ertekin, "Mervâniler Devrinde Meyyafarikin", s.103-125

5.3.9.5. Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey ile Anlaşması

Tuğrul Bey, Nasrüddevle'nin elçileri alıkoymasının ardından niyetinden emin olmuştu. Fâtımîlerle haberleştiği ve fırsat kolladığı kanısındaydı. Tuğrul Bey bu nedenle Nasrüddevle'yi cezalandırmaya karar verdi ve bizzat ordusun başında Diyâr-ı Bekr'e yürüdü.

Abdurrakib Yusuf, Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'i yumuşatmaya çalışırken bir yandan da Fâtımî davetçisi Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirâzî'nin mektuplarını delil getirerek Fâtımîlerden yardım istediğini ileri sürmüştür. Gerçekten de Şirâzî, Besâsîrî ile İbn Vessâb en-Nümeyrî'ye haber göndererek onlardan Nasrüddevle'ye yardım etmelerini istemiş, onlar da harekete geçmişlerdir. Ancak Nasrüddevle'ye yardım etmeye hazırlarken onun Tuğrul Bey ile anlaşmaya çalıştığını duymuşlar ve geri dönmüşlerdir.²⁵⁹⁴

Tuğrul Bey, Meyyâfârikîn ile Cezîretü İbn Ömer'i kuşatıp Mervânî ülkesini yağmalarken Nasrüddevle, bu sefer İbrahim Yınal'a başvurarak Sultan Tuğrul Bey nezdinde kendisi için şefaathçi olmasını istedi. İbrahim Yınal'ın arabuluculuğu sonucunda Tuğrul Bey Mervânî ülkesine yaptığı saldırıyı sonlandırdı. İbn Haldûn, Nasrüddevle'nin hediyeler gönderdiğini ve sınır bölgesinde küffara karşı mücadelesi nedeniyle affedildiğini, Tuğrul Bey'in buradan Sincar'a geçtiğini kaydetmektedir.²⁵⁹⁵ Ebü'l-Farac bir yerde, Nasrüddevle'nin Sultan'a kendileriyle savaşmaması için çok altın verdiğini söylerken,²⁵⁹⁶ başka bir yerde Nasrüddevle'nin gönderdiği elçilerin Tuğrul Bey tarafından tahkir edildiğini ve 449/1057 yılında Nasrüddevle ile yüz bin dinar vermesi karşılığında sulh yapıldığını söylemektedir.²⁵⁹⁷ Es-Safedî ise Nasrüddevle'nin yüz bin dinar nakite ek olarak değeri 300 bin dinarı bulan hediyeleri ve Büveyhîlerin kendisine hediye etmiş olduğu kırmızı yakut ipini Tuğrul Bey'e gönderdiğini kaydetmiştir.²⁵⁹⁸

²⁵⁹⁴ Yusuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.51-52

²⁵⁹⁵ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.415

²⁵⁹⁶ İbn İbri (Ebü'l-Farac), *Tarihü'z-Zaman*, s.124; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, s.308-309

²⁵⁹⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, s.310; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.124-125; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.188-189; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.26-27,72; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s.426; Keleş, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbekir Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması", s.211-212; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.186; Demircan, "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", s.18; Cöhce, "Selçuklu Hakimiyetinin tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", s.132-133

²⁵⁹⁸ Es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, c.8, s.116

Thomas Ripper, Tuğrul Bey'in Nasrüddevle'nin barış önerisini kabul etmesinin sebebine ilişkin başka bir ihtimal üzerinde durmuştur. Bu sebep Ukaylî lider Kureyş'in Besâsîrî ile birleşme amacıyla Dübeys'ten ayrılarak Rahbe'ye doğru yola çıkmış olmasıdır.²⁵⁹⁹

5.4. Fâtımî Halifeliğiyle Münasebetleri

Nasrüddevle'nin hükümdarlığı sırasında Fâtımîlerde üç halife görev yapmıştır. Bunlardan biri 996-1021 yılları arasında halifelik yapan el-Hâkim Biemrillah'tır.²⁶⁰⁰ Sonrasında halife olan ez-Zahir ise 411/1021 yılından 427/1035-36 yılına kadar bu görevde kalmıştır.²⁶⁰¹ Ez-Zahir'in ölümünden sonra halife olan el-Mustansır ise 487/1094-95 yılına kadar halifelik yapmıştır.²⁶⁰²

Bazı kaynaklarda Ebu Ali Hasan'nın 380/990 yılında Mısır'a gittiği ve El-Aziz Billah'ın kendisine Halep ve civarını verdiği söylenmektedir. Ebü'l-Fida'nın geçtiği bu bilgi onunla çağdaş olan ve sonrasında yaşayan tarihçiler tarafından nakledilmiştir. Thomas Ripper, bu bilgilere dayanarak olayın doğru olduğuna kanaat

²⁵⁹⁹ Ripper, Diyarbekir Merwanileri..., s.103

²⁶⁰⁰ İbni'r-Rahib, **Tarihu İbni'r-Rahib**, s.83-85; Kızkardeşi Sittülmülk tarafından öldürüldüğü söylenen ve esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolan Hâkim Bi-Emrillah (996-1021) sağlıklı bir ruh yapısına sahip bir insan gibi görünmemektedir. Devlet görevlileri ve akrabaları onun baskı ve zulmünden kurtulamamış ve birçok kimseyi bilinmeyen nedenlerle öldürmüştür. Raiyyeti ve Ehl-i Zimmet'e zulmetmiş, kadınları öldürmüş ve hamama gitmelerine izin vermemiştir. Mısır'ın dörtte birini yakmış ve yarısını yağmalatmıştır. Yahudi ve Hristiyanların ibadethanelerini yıkmış, ileri gelenlerini öldürmüştür. Bir süre sonra tekrar dinerine dönmelerine ve ibadethanelerini yenilemelerine izin vermiştir. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye, diğer sahabeler ve Beni Abbas'a lanet ettirmiştir. Aşırılıkları o dereceye vardı ki 407 (1017) yılında Mısır'a gelen üç İranlı'nın teşvikiyle ilahlık iddiasına kalkışmış ve bu dönemde Mısır-Bizans ilişkileri de çok kötüleşmiştir. El-Hâkim bi-Emrillah 27 Şevval 411 (13 Şubat 1021) tarihinde esrarlı bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Geniş bilgi için bkz. El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.180,187; es-Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, TDV, Ankara 1995, c.12, s.231; Ayrıca bkz. Mirhand, **Ravdatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulafa**, c.4,s.226; Abul-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.275-276,283-285; Ed-Devadârî de 386 yılında babasının ölümünün ardından halife olduğunu yazmıştır. Ed-Devadârî, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.256; Es-Süyutî, **Tarihü'l-Hülefa**, s.637-638; El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.231; El-Yafî, **Mir'atü'l-Cinan ve İbretü'l-Yakzan Marifet-i ma Yu'tebiru min Havadisi'z-Zaman**, c.3, s.20; Geniş bilgi için bakınız: İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.4, s.185

²⁶⁰¹ Geniş bilgi için bkz. el-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.235; İbni'r-Rahib, **Tarihu İbni'r-Rahib** s.85; **Ed-Devadârî**, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s. 313; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.140; El-Kudâî, **Uyunü'l-Me'arif ve Fünun'u Ahbarü'l-Halaif**, s.574

²⁶⁰² El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.332; İbni'r-Rahib, **Tarihu İbni'r-Rahib**, s.85; **Ed-Devadârî**, **Ez-Zahir'in 427'de vefat ettiğini**, 15 yıl 11 ay ve 5 gün halifelik yaptığını söylemektedir. **Ed-Devadârî**, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.339; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.224; İbnü'l-Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.8, s.57,67; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.111; İbn İbri, **Tarihü'l-Muhtasarü'd-Düvel**, s.319; Mirhand, **Ravdatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulafa**, c.4,s.227; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.5, s.40; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 294

etmiştir.²⁶⁰³ Fakat İbnü'l-Esir'in anlattıklarına bakıldığında olayın iç yüzü ortaya çıkmaktadır. Bu olayı ilk olarak aktaran İbnü'l-Esir, Ebu Tahir ve Ebu Abdullah Hamdani ile Ebu Ali Hasan arasında yaşanan çatışmanın ardında esir düşen Ebu Abdullah'ın Mısır Halifesinin aracılığıyla serbest kaldığını, Mısır'a gidip Fatımî Halifesi tarafından Haleb valiliğine atandığını ve ölünceye kadar burada kaldığını söylemektedir. Buradan anlaşıldığı üzere İbnü'l-Esir'den olayı alıntıl原因an Ebü'l-Fida'nın yanlış kaydı diğer tarihçileri de yanıltmıştır.²⁶⁰⁴

5.4.1. Halife el-Hâkim'in Nasrüddevle'nin Emirliğini Tanıması

Fâtımî Halifesi el-Hâkim Bi-Emrillah'ın elçileri 7 Zilhicce 403/19 Haziran 1013 tarihinde Meyyâfârikîn'e ulaşmıştır. Mısır Halifesi'nin elçisi gelince bütün devlet yöneticileri kendisini karşılamaya çıkmış ve elçi onlarla birlikte şehre girmiştir.²⁶⁰⁵ Nasrüddevle, yeni sarayının bitirilmesi sonrasında düzenlediği merasimde Abbasî, Büveyhî, Bizans ve Fâtımî elçileri hazır bulunmuşlardır. Fâtımî elçisi halifenin vekâletiyle Nasrüddevle'ye "*İzzü'd-devle*" ve "*Mecduhâ zi's-Sarâmeteyn*" unvanlarını takdim etmiştir. Nasrüddevle, Fâtımî ve Bizans elçilerini soluna alarak Abbasî halifesinin verdiği lakabı kullanarak Abbasîleri onlardan üstün tuttuğunu göstermiştir.²⁶⁰⁶ Fakat bu Nasrüddevle'nin bu tercihi Fâtımîleri önemsemediği anlamına gelmiyordu.

5.4.2. Halife ez-Zâhir'in Nasrüddevle'ye Elçi Göndermesi

El-Hâkim'den sonra halife olan ez-Zâhir'in Nasrüddevle'ye hil'at, tevki' ve teşrif gönderdiği İbnü'l-Ezrak tarafından dile getirilmiştir.²⁶⁰⁷ Hâlbuki bu diplomatik teamüllere uygun bir davranış değildir. Çünkü her yeni halife veya hükümdar göreve geldiğinde bölgedeki emirlere bu şekilde hilat göndermiyordu. Ez-Zâhir'in halifelik

²⁶⁰³ Ebü'l-Fida, *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.1, s.126; El-Makrizî, *İttiazü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatimiyyin el-Hulefa*, c.1, s.270; İbnü'l-Verdi, *Tarihu İbni'l-Verdi*, c.1, s.298; Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s.166-167; Sibte İbnü'l-Cevzi, Sur kentine vali olarak atnadığını söylemektedir. Sibte İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.43

²⁶⁰⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, c.435; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.65; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem Ez-Zeyl ve'l-Mülhak*, Ebü'l-Kasım İmamî (Tah.), Tahran 2000, c.7, s.214; Er-Rüzaverî, *Zeylu Kitabu Tecaribü'l-Ümem*, s.179

²⁶⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.119

²⁶⁰⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.118; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.108; Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s. 178-179; İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, c.16, s.71; Tufantoz, *Ortaçağda Diyyarbakir...*, s.78; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s.26; Yusuf, *Ed-Devletü'd-Düstekiye...*, c1, s.264; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.784

²⁶⁰⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.124; Krş. İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.117

makamına geldiğinde böyle bir adım atması Mervânîlerle iyi ilişkiler kurmak istediğini göstermektedir. Fâtımîlerin bu davranışı, en büyük rakipleri olan Abbasilerin önünü kesmek ve tüm İslam dünyasında egemenliklerini pekiştirmek için yürüttükleri politikaların bir sonucuydu.

5.4.3. Fâtımîlerin Şam Valisi Dizberî'nin Nasrüddevle'yi Tehdit Etmesi

İbnü'l-Esîr, Harran ve Rakka Hâkimi Şebib b. Vessâb en-Nümeyrî'nin 430/1038-39 yılında Mustansır Billah el-Alevî namına okunmakta olan hutbenin bu yıl Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillah adına okutulduğunu söylemektedir.

Nasrüddevle, Şîî Fâtımîlerin Şam'deki naibi Enuştekin ed-Dizberî'nin kendisini tehdit ettiği ve ülkesine saldırma niyetinde olduğu haberini almış ve Musul'un hakimi olan Karvâş'a haber gönderip kendisinden asker talep etmiştir. Harran ve Rakka Emiri Şebîb en-Nümeyrî'ye de elçi gönderip kendisini desteklemeye ve Mağriplilere karşı dikkatli olmasını istemiştir. Nasrüddevle'ye destek veren Şebîb en-Nümeyrî, 430/1038-39 yılında Şîî Fâtımîler adına okuttuğu hutbeye son vererek Abbasiler adına okutmaya başlamıştır. Ed-Dizberî, haber gönderip onu da tehdit edince, Şebîb bu yılın Zilhicce (Temmuz- Ağustos 1039) ayında Harran'da hutbeyi tekrar Fâtımîler adına okutmuştur.²⁶⁰⁸ Ed-Dizberî iki yıl sonra değişen siyasi dengelerden dolayı Nasrüddevle ile evlilik bağı kurmaya çalışarak aralarında dostluk, akrabalık ve ittifak vücuda getirmek istemiştir. Ed-Dizberî, Nasrüddevle ile evlilik yoluyla akrabalık tesis ederek Nasrüddevle'nin kızı ile evlenmiş ve iki kızını da Nasrüddevle'nin oğullarıyla evlendirmiştir.²⁶⁰⁹

İbnü'l-Adim'e göre Togan Haleb'i, Simâl b. Salih b. Mirdas Rakka'yı alınca Ed-Dizberî, Simâl'ın Halep'e yaklaşmasından korkmuş, oraya hâkim konumdaki Devser Kalesi'ni almıştır. Konumunu güçlendirmek için Meyyâfârikîn Hâkimi Nasr b. Mervân'ın oğluna kızını vermiştir. Nasrüddevle onun bu teklifini yerine getirince Mısırlılar bundan korkmuş ve 431/1039-40 yılında eşi ile kızını Mısır'dan getirtmek

²⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.231; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.355-356; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.28, s.134; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.95; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s. 425

²⁶⁰⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman**, c.18, s.439; Ayrıca bkz. Azîmî Doğan'ın Haleb'e girdiği yılı 432 yılı olayları içerisinde anlatır. El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.334; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.414; El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa**, c.2, s.188; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.95; Taneri, "Caber Kalesi", c.6, s.525;

isteyen Ed-Dizberî'ye Fâtımî veziri engel olmuştur. Bu olay sonrasında Ed-Dizberî ile Mısırlıların aralarının bozulduğu görülmektedir.²⁶¹⁰ Ed-Dizberî'nin Nasrüddevle ile akrabalık kurmak istemesinin amacı Bizans ve Mirdasîler ile ilgisine ilaveten, kendisine karşı oluşan Ukaylî, Mervânî ve Mirdâsî ittifakını bozmak da olmalıdır. Bu ittifakı karşısında gören Ed-Dizberî'nin bunun önüne geçmek istemesi öngörülebilir bir durumdur.²⁶¹¹

5.4.4. Nasrüddevle'nin Diyâr-ı Bekrli Hacılar İçin Kudüs'te Misafirhane Açması

Nasrüddevle, 445/1053-54 yılında Diyâr-ı Bekr'den Kudüs'e giden hacıların konaklama ihtiyaçlarının giderilmesi için orada iki evi vakfetmiştir. Bu tesis Diyâr-ı Bekr'den seyahat ve hac gayesiyle bölgeye gelen tüm insanlara hizmet vermiştir. Bu Mervânî vakfı, Michael Hamilton Burgoyne'un 1977 yılında Kudüs'teki Eyyûbi eseri Evhediye Türbesi'nin dış avlusunda bulunduğu bir kitabe ile ortaya çıkmıştır.²⁶¹² 445/1053-54 tarihli bu tesis Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya açılan Babü'l-Hıttâ denilen kapının hemen bitişiğindedir. Fâtımîlerin kendi sınırları içerisinde Mervânîlerin böyle bir yapı inşa etmelerine izin vermeleri, aralarında iyi ilişkilerin olduğuna işaret etmektedir.

5.4.5. Eğitim İçin Mısır'a Aşçıların Gönderilmesi

Nasrüddevle'nin hayatındaki ilginç olaylardan biri de Fâtımî Halifesi sarayında pişirilen ve Diyâr-ı Bekr'de bilinmeyen yemekleri ve meşrubatları öğrenmeleri için aşçıların Mısır'a göndermesidir. Bu aşçıların pişirme sanatındaki yeni bilgilerle döndükleri, halife ve emirler için pişirilen nadir ve kıymetli yemekleri öğrendikleri ve buradan Diyâr-ı Bekr'de olmayan kapacak ve araçları getirdikleri şüphesizdir.²⁶¹³

Nasrüddevle'nin mutfağında yemeklerin daha iyi veya daha farklı bir şekilde pişirilmesi için Fâtımî sarayına aşçıların göndermesi onun lüks hayata ve keyfine

²⁶¹⁰ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Halib fi Tarihi Haleb*, s.145

²⁶¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, evliliklerden 432/1040-41 yılı olayları içerisinde bahsetmiştir. İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Halib fi Tarihi Haleb*, s.145; Bu konuda bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.29; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.95

²⁶¹² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.219; http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;isl;pa:mus01;50;en (Erişim Tarihi 13.05.2018); Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.27; Tufantoz, "Nasrû'd-devle", s.426

²⁶¹³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.146

düşkünüğüyle ilişkilendirilmiştir. Bu icraatı daha önce Mısır’da görev yapmış olan Mervânî Veziri İbnü’l-Mağribî’nin telkin ve yol göstermesiyle olduğunu tahmin ediyoruz. Derin bir ilmi kapasiteye sahip olan Vezir İbnü’l-Mağribî, devlet geleneği ve tecrübesi konusunda Mervânîlere malumatları ile katkı sağlamıştır. Fâtımî Devleti’nin ülke ve saray kapılarını Mervânî hükümdarının aşçılarına açması da aralarındaki dostane ilişkilerin bir kanıtıdır.²⁶¹⁴

5.4.6. Dimyat ve Tennis’te Tıraz Dokunması

Aşçıların iyi yemek yapmayı öğrenmeleri için Mısır’a Fâtımî sarayına gönderen Nasrüddevle’nin giydiği tırazları da Mısır’dan sipariş etmiştir. Nasrüddevle, Dimyat ve Tennis’ten (تنيس) sipariş ettiği bu özel kıyafetlerden biri günümüze ulaşmıştır. Bu tıraz Londra’daki *Victoria and Albert Müzesi*’nde sergilenmektedir.²⁶¹⁵

Mervânîler her ne kadar siyasi ve mezhebi açıdan Abbasîlere bağlı iseler de tıraz siparişi, aşçıların eğitimi ve hacıların yol güzergâhı üzerinde vakıf kurması örneklerinin de gösterdiği üzere kültürel ve ticari ilişkilerini sürdürdükleri görülmektedir.

5.4.7. Basasirî İsyanının Münasebetlere Etkisi

Selçuklular, Danadanakan (1040) Savaşı’nda Gaznelileri yendikten sonra İslam dünyasının en önemli gücü oldular ve hâkimiyet alanlarını batıya doğru genişlettiler. 1040 ile 1060 yılları arasında yaptıkları hamlelerle daha da güçlenerek İslam dünyasının egemen gücü haline geldiler. Özellikle de 1055 yılında Bağdat’a giren Selçuklular, Abbasî Halifelerini kontrol altında tutan Şîî Büveyhîlerin saltanatına son vererek onların yerine geçtiler. Dandanakan Savaşı ile başlayan sürecin hemen akabinde Türk boyları bugünkü İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye sınırları içerisine girip buralarda yoğunlaştılar. Türk nüfusu ve siyasi iradesinin buralara nüfuz etmesiyle yerel emirlikler bu durumdan etkilenmiş ve yaşanan çeşitli hadiselerde ölüm, yıkım ve yağma olayları yaşanmıştır. Bu dönemde İslam dünyasının

²⁶¹⁴ İbnü’l-Esîr **el-Kamil fi’t-Tarih**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8 s.356; Ebü’l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbari’l-Beşer**, c.2, s.180; İbnü’l-Verdî, **Tarihu İbnü’l-Verdî**, s.355; İbnü’l-Esîr, **El-Kamil fi’t-Tarih**, Hikmet Neşriyat, c.8, s.219; El-Ömerî, **Mesâlikü’l-Ebsâr...**, c.26, s.251; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.141; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.29

²⁶¹⁵ Villard, “Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano”, s.504-506; Yûsuf, **Ed-Devletü’d-Dûstekiye...**, c.2, s.27,28,40,122-123,204; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.27

liderliğine soyunan bir başka güç olan Fâtımîler yerel iktidarları kendi tarafına çekerek hem rakibini bertaraf etmeye hem de Şîî inancını yaymaya çalışmıştır.

25 Ramazan 447/18 Aralık 1055 tarihinde Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi ile Besâsîrî, oradan ayrılarak Hille'ye gitti ve isyan süreci başlamış oldu.²⁶¹⁶ Daha önceden Besâsîrî, Bağdat'ta Türk askerlerin komutanı olup Büveyhîlere hizmet ediyordu. Abbasî Veziri İbn Müslime onunla halifenin arasını bozmuş ve Besâsîrî halife ile düşman olmuştu. Besâsîrî, mücadelesinde Fâtımîlerden destek istemiş ve istediği desteği almıştır. Mali olarak Besâsîrî'yi destekleyen Fâtımîlerin haricinde bölgede toprakları istila ve yağma edilen iktidarlar da ona katılıp fiili olarak mücadele ettiler. Hille Emiri Esedî Dübeys b. Mezyed, Hille'deki Kürt Emir Câvân, Kürt Emir Ebü'l-Feth Verrâm, Ukaylîler, Nümeyrîler ve bir ara Mervânîler ona destek olmuşlardır.²⁶¹⁷ Bu dönemde Fâtımîler, Selçuklular ile doğrudan savaş meydanında müttefikleri ile yüzleşmek yerine müttefiklerini bir arada tutup onları Selçukluların karşısına çıkarmaya çalışmışlardır. Müttefiklerin irtibat ve koordinasyonu amacıyla daha önceden Abbasilere hizmet etmiş olup bölgeyi iyi bilen Daiyü'd-Dü'ât Hibetullah eş-Şîrâzî, Fâtımî veziri tarafından görevlendirilmiştir. Genel olarak Suriye'de müttefiklerin bölgesinde kalan eş-Şîrâzî, alanda mektuplar yoluyla ve fiili olarak görevini yürütmüştür. Yürüttüğü faaliyetlere ve gönderdiği mektuplara, otobiyografisinde yer vermiştir. Bu kitapta Nasrüddevle'ye yazdığı üç mektup bulunmaktadır.²⁶¹⁸

Nasrüddevle'nin Besâsîrî İsyanı esnasında izlediği dış politika, hem Fâtımîlerin hem de Selçukluların öfke ve eleştirilerine sebep olmuştur. Nasrüddevle, bir taraftan Fâtımîlerle irtibat halinde olup gizliden onlarla ittifak kurmaya çalışırken diğer taraftan da görünürde Selçuklularla iyi ilişkilerini muhafaza etmiş, onlar adına hutbe okutmuştur. Nasrüddevle'nin ilk zamanlarda Fâtımîlerin tarafına geçtiği de söylenmektedir. Nasrüddevle, el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şîrâzî'ye gönderdiği mektupta Tuğrul Bey'in zulmünden bahsediyor, ona tabi olmaktan vazgeçiyor ve Fâtımîlerden destek istiyordu. Bir taraftan Fâtımîlerle diyalog halinde olması diğer taraftan da Tuğrul Bey adına hutbe okutması nedeniyle el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şîrâzî mektuplarında Nasrüddevle'yi eleştiriyordu. Eş-Şîrâzî Nasrüddevle'ye iki seçenekten

²⁶¹⁶ Merçil, "Besâsîrî", c.5, s.528

²⁶¹⁷ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.31-40

²⁶¹⁸ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, **Dîvân...**, s.56

birini dayatıyor, açık bir şekilde ya kapılarını Selçuklulara açıp onlarla birlikte olmasını veya kendilerinin safına geçmesini istiyordu. Nasrüddevle'nin Fâtımîlere elçi göndermesini ve mektuplarındaki ifadelerini oyalama taktiği olarak değerlendiriyor, onun savaşın bitmesini, galip tarafın belli olmasını beklediğini ve buna göre son olarak galip taraf lehine safını belli edeceğini söylüyordu.²⁶¹⁹

Sincar Savaşı'nda (448/1056) Besâsîrî komutasındaki Mevâlî kuvvetlerinin Selçuklu ve Ukaylîlerden oluşan Tuğrul Bey'in amcazadesi Kutalmış komutasındaki orduyu yenmesi ve Musul'u almasının ardından eş-Şîrâzî'nin mektupları sonucunda Nasrüddevle, Fâtımîlere yanaşmıştır. Abdurrahman Yusuf, mektuplardaki ifadelerden yola çıkarak bu esnada Nasrüddevle'nin Fâtımî bloğuna destek amacıyla Cezîre taraflarına asker gönderdiğini fakat Selçuklularla nihai olarak ilişkilerini kesmediğini, elçisi Ebü'l-Hasan b. Bişr'i göndererek Mısır'dan gerekli garantileri beklediğini söylemiştir.²⁶²⁰ Nasrüddevle, Besâsîrî ve müttetiklerinin Sincar'da galip gelmelerine bakarak Selçuklular karşısındaki cephede alenen yer almamıştır. Nasrüddevle, Abdurrahman Yusuf'un dediğinin aksine, garantileri değil de iki taraftan birinin galip gelmesini beklemiş ve bunun için her iki tarafı da oyalamıştır.

Belki de el-Müeyyed eş-Şîrâzî'nin baskıları ile Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'deki Selçuklu ve Bizans elçilerini alıkoymuş ve durumdan haberdar olan Tuğrul Bey'in gazabını üzerine çekmişti. Tuğrul Bey, Besâsîrî ve Fâtımîlerin safından ayrılarak affını isteyenlerin tekliflerini kabul etmiş ancak Nasrüddevle'nin yaptıklarını haber alınca Diyâr-ı Bekr üzerine yürümüştür. Tuğrul Bey'in seferi karşısında durumun telafî edilemez bir boyuta gittiğini anlayan Nasrüddevle, Selçuklu ailesini aracı yapmış, daha önce Tuğrul Bey'in takdir ettiği hizmetlerini hatırlatarak barışmaya çalışmış ve Tuğrul Bey'i zor ikna etmiştir.²⁶²¹

Tuğrul Bey'in 10 Zilkade 448/19 Ocak 1057'de²⁶²² Diyâr-ı Bekr üzerine sefere çıkması ve Cezîretü İbn Ömer ile Meyyâfârikîn'i kuşatması sebebiyle Nasrüddevle Fâtımîlerden yardım istemiş olmalıdır. Nasrüddevle, Tuğrul Bey'i durduramadığı

²⁶¹⁹ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyyed fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, s.139-140

²⁶²⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekîye...*, c.2, s.38

²⁶²¹ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyyed fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, s.139-140; İbnü'l-Esir, Sultan'ın Diyâr-ı Bekir seferinin 448 yılında başladığını ve nihayetinin 449 yılı olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.474

²⁶²² El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.245; En-Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.26, s.169; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, s.309

takdirde Fâtımîlerden destek almayı planlamış ve bunun için tedbir olarak elçisini el-Müeyyed eş-Şirâzî'ye göndermişti. El-Müeyyed eş-Şirâzî, İbn Vessâb en-Nümeyrî ile Besâsîrî'ye haber göndererek Nasrüddevle'ye yardım etmelerini söylemiştir. Ne var ki Nasrüddevle bu esnada Tuğrul Bey ile anlaşmış ve el-Müeyyed eş-Şirâzî bu antlaşmadan ötürü Nasrüddevle'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. Yardım için hazırlanan Besâsîrî ile Kureyş b. Bedrân, Halep'in doğusunda iki gün mesafede olan Rahbe'ye dönmüş, Şirâzî de Halep'e oradan da Mısır'a gitmiştir.²⁶²³

İbn İmrânî, Besasirî'ye Nurüddevle Dübeys b. Ali b. Mezyed el-Esedî ve Diyar-ı Rebia ile Musul'un sahibi Kureyş b. Bedran'ın katıldığını söylemiştir. Şam ve Mısır'da Fâtımî Halifesi Mustansır adına hutbe okunmuş, Şam ve Diyar-ı Rebia'da tüm minberler soldan sağa taşınmıştı. İbn İmrânî'ye göre Nasrüddevle Ahmed b. Mervan hariç Musul ve Mısır arasındaki tüm ordular onun emrine girmiştir. İbn İmrânî, Nasrüddevle'nin mal vererek kendini ayrı tuttuğunu kaydetmiştir.²⁶²⁴

Thomas Ripper, bu esnada Bizans ve Selçuklu elçilerinin gidip gelmesini Selçukluların Besâsîrî İsyanı nedeniyle Bizans ile sulh yapmak istemesine bağlamıştır.²⁶²⁵ Kanaatimizce Tuğrul Bey, Bizans ile Fâtımîler ve onların müttefikleri ile mücadele ettiği bir zamanda Fâtımî bloğundan yardım alabilecek ama iradesine boyun eğmeye hazır olan Nasrüddevle ile barışarak Diyâr-ı Bekr'den çekilmeyi menfaatine uygun görmüştür.

Daha önceden belirtildiği gibi Nasrüddevle savaştan hoşlanmayan bir tabiata sahipti ve ülkesini savaş, ölüm ve yıkımlardan korumak için diplomasinin bütün yollarına başvuruyor, cömertçe para teklif ediyor ve başka tavizler veriyordu. Besâsîrî İsyanı esnasında Nasrüddevle'nin amacı savaşa katılmamaktı fakat yürüttüğü siyaset Selçukluları da Fâtımîleri de memnun etmemiştir.

5.4.3.5. Fâtımî Temsilcisi Daiyü'd-Düat el-Müeyyed fid-Din eş-Şirâzî'nin Nasruddevle'ye Gönderdiği Mektupları

5.4.3.5.1. Birinci Mektup

Bu mektuplar Besâsîrî İsyanı süresince el-Müeyyed'in Nasrüddevle'ye gönderdiği mektuplardır. Mektupların tarihi önemi büyüktür ve Fâtımî-Mervânî

²⁶²³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.51-52

²⁶²⁴ İbn İmrânî, *El-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ*, s.190

²⁶²⁵ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.100

ilişkilerinin seyrini göstermektedir. Fâtımîlerin Irak ve Suriye işlerinden sorumlu yüksek temsilcisi *Daiyü'd-Dü'at* lakaplı el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şîrâzî muhtemelen 448/1056 yılının Ramazan ayının hemen öncesinde veya Ramazan ayında (Kasım Aralık 1056) Nasrüddevle'ye gönderdiği²⁶²⁶ ilk mektubun çevirisi şöyledir:

“Nasruddevle'nin mektubu muhtevasıyla Vezaret Meclisi'ne (مجلس الوزارة) ulaşınca kadar aramızdaki ilişkileri ve diyalogu devam ettirecek bir pozisyon bulma, bir kapı aralama çabası içinde olmaya devam etmiştim. Bunun üzerine hem Nasruddevle hem de Beylik Meclisi (مجلس الامارة) ile yazışmak için görevlendirilmiştim. Sanki bu konuda daha önce kaybettiğim bir şeyi bulmuş ve sevincimden bir ganimet elde etmiş gibiydim. Nasruddevle'ye yakınlığı ile bilinen hacip aracılığıyla gelen mektuba cevaben Nasruddevle ve Beylik Meclisine birer mektup yazdım. Allah biliyor ki ben aramızdaki ilişkileri önemsemiş ve Nasruddevle'nin bu kapıyı çalmasından büyük bir memnuniyet duymuştum. Nasruddevle'nin dindarlığı, ehlibeyte olan sevgisi ve Alevi devletine hizmet etme noktasındaki arzusu –ki bu devletin üniformasını giyen ve gölgesinin istifade eden kimse Resulullah'a yoldaş ve kurtuluşa götürecektir bir rehber bulmuş olur –kanaati bende hâsıl olunca onunla herhangi bir aldatmanın söz konusu olmayacağı gerçekleri müzakereye karar verdim. Bu gerçekler, Nasruddevle'nin Türkmenlerle (Selçuklular) ilişki kurmaya çalışması ve Beylik Meclisinin de Alevi devleti ile aralarına mesafe koyma yönünde ortaya koyduğu irade beyanıdır.²⁶²⁷

Nasruddevle ve Beylik Meclisi'nin tutumları insanı şaşkına çeviriyordu; İleri görüşlülüğün, liderlik konusundaki liyakatin kaynağı olan devlete karşı tutumlarından dolayı onlara karşı bir nefret oluşmaktaydı. Tam da bu esnada onun konumundaki birine yakışır, güzellikleri dile getiren ve yakınmayı hissettiren mektubu gelmişti ki bu mektup onun istişaresinde isabetli ve feraset sahibi bir kişi olduğunu ortaya koymaktaydı. Küsüp gitmeden önce Nasruddevle'nin onlara karşı beslediği duyguları ve gösterdiği yolun doğru olduğu anlaşılmıştı. Arabulucu, Nasruddevle'ye yakınlığı ile bilinen, bu konuda Nasruddevle ile olan ilişkilerini ve Alevi devletine hizmet etmeyi bir arada devam ettirebilen saygıdeğer üstat idi.

²⁶²⁶ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s. 34

²⁶²⁷ el-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeye fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, 113-114; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.118-119; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s. 34

Daha sonra bu güzel dönüşten dolayı Vezaret Meclisi, bana teşekkür mektubu yazmıştı; bu teşekkür mektubunda Nasruddevle'nin de payı vardı.

Bana tevdi edilen emir doğrultusunda, Allah'tan yardım dileyerek ve ona tevekkül ederek sözü şuraya getirmek istiyorum. Şayet Nasruddevle gaflet ve gurur içinde olmaya devam eder ve yardım elini uzatmazsa vuku bulacak tehlikeli durumdan büyük, küçük, şehirli ve köylü herkes etkilenecektir. *“O gün herkesin uğraşacağı bir iş vardır.”* Bunun üzerine Nasruddevle'den benim anlam yüklediğim manada ve ondan uzak söz konusu olan mektubu içeriği ile birlikte gelmişti. Acaba Nasruddevle, savaş meydanında köklerini kazıma konusunda Selçuklulara karşı şevklerini kırmak ve kılıçlarını köreltmek için bize yardım elini uzatacak ve bizimle olacak mı? Nasruddevle, cevabi mektupta işi serzenişlere, istişarelere ve zamanı olamayan konulara götürmüştü. Oysa zaman darlığından ötürü pozisyonumuzu gözden geçirecek ve geriye dönüp bakacak durumda değildik.

Hal bu iken ve acilen halletmem gereken bir iş için yola çıkmak zorunda olmama rağmen Nasruddevle'den yapılan herhangi bir açıklama gelmemişti. Oysa öyle bir zamandayız ki Ramazan ayı çıkmadan her şey ortaya çıkmış olacaktı. Allah'ı Teâlâ bu ayı İslam ve Müslümanlar için yüceltmıştır. Yine bu ayda gazabını da yeryüzünde bozgunculuk yapanların üzerine salmıştır. Nasruddevle'den gelmiş olan mektuba aynı üslupla cevabi bir mektup yazmıştım. Bu mektubu, Nasruddevle'ye açıklama görevini o saygıdeğer üstat üstlenmişti.

Nasruddevle'nin cevabi mektubuyla ilgili ona şunu söylemiştim; Şayet Emirlik Meclisi tehlike anında tehlikelere karşı ani refleks gösterebilen topluma yardım etmekten imtina ederse ki zamanın böyle bir toplumu ve emsallerini bir daha bir araya getirmek ve onlardan ayrılarak yanlış yolda olanlarla dost olmalarını sağlamak uzak bir ihtimaldir. Daha sonra burada aklın da benimsediği bir şey söylemiştim: Diyelim ki Türkmenler size karşı barışçı bir yaklaşım sergiliyor ve aranızdaki ilişki karşılıklı güven ve hakkaniyete dayanıyor olsun. Dolayısıyla bizden başka bir düşman olmayacağı gibi, bizim ülkemizden başka saldırılara hedef olabilecek bir ülke de söz konusu değildir. Bize karşı saldırıya geçtikleri vakit, üzerinden geçecek güzergâhlarda bulunanlar sizler değil misiniz? Bu durumda sizler iki seçenekle karşı karşıyasınız; ya onları hizmetçinin efendisini, dostun dostunu karşıladığı gibi karşılarsınız ve böylece hanenizi onlara açarsınız ya da bunu yapmayıp

onlara karşı kalelerinize sığınarak onlardan korunmuş olursunuz. Şayet niyet onlara hizmet ve onları karşılamaksa, sizlerden daha önce nice toplumlar bunu yaparak nankörlerden olmuşlardı.

Hilafet iddiasındaki Abbasiler büyük yeminlerine ve verdiği önemli güvencelere rağmen Selçuklulara karşı yumuşak davranan ve onlara hizmet etmek isteyen Melikü'r-Rahim lakaplı Ebu Kâlicar'ın oğlunun başına neler geldiği herkesin malumudur.²⁶²⁸

Melikü'r-Rahim, Selçukluların karargâhına girdiği gibi kendisini onların tuzagında bulmuştu; bilindiği kadarıyla Merhum Melikü'r-Rahim'le ilgili ne dine ne verilen sözlere ne de arabulucu olan halifenin örfüne riayet edilmişti. Allah kurtarsın, Melikü'r-Rahim'in bu gün ne başına geçireceği bir fesi ne de üzerine uzanacağı bir keçesi kalmıştı. Melikü'r-Rahim'in elinde onu hayatta tutacak azıcık bir azığından başka bir şeyi kalmamıştı. Hal bu iken zenginliklere, hazinelere, kalelere -ki bu kaleler en önemli kalelerdir- ve ahalisiyle mamur şehirlere sahip olanların durumu ne olacak? Birinci seçenek bundan ibarettir.

Şayet niyet onlardan korunmak olan ikinci seçenek ise, zaten Allah, onları savaşlarda darmadağın eder ve onlar Allah'ın haklarında; *“Yapmış oldukları her şeyin önüne geçtik ve böylece onu savrulmuş olan toz zerreciklerine kılıverdik,”* dediği kimselerin durumuna düşerler. Mademki işin gidişatı buraya varacak, o zaman sırtınızı dönmeden bu zorunlu durumu niye kabullenmiyorsunuz? Böylece şairin dediği gibi olursunuz:

İşin sonunu görünce, en son yapması gerekeni önceledi.

Yeryüzünde sizi destekleyen büyük ve geniş kitleler size yoldaş, tüm güçler sizinle beraber ve büyük bir kalkan olan Alevi Devleti arkanızda olduğu halde, neden bu fırsatı değerlendirmiyorsunuz?

Fırsatı kolla, çoğu zaman o fırsatı kaçırdıktan sonra onu aramaktan bıcarsın.

Bu, akıllı olan herkesin bilebildiği bir durumdur. Senin yönün, hiçbir batıl örtünün örtmediği akla doğru olsun. Bizler ise, Allah'ın *“Ant olsun ki Zikir'den sonra Zebur'da da yeryüzüne Salih olan kullarım varis olacak diye yazmıştık”* ayetine dayanarak bizim zalimlerin ülkelerini ele geçirmemiz onların bizim ülkemizi ele

²⁶²⁸ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyye fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, 114-115; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.119-120; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.34-35

geçirmelerinden daha yakın olduğuna inanıyoruz. Dedesi Muhammed (a.s.v.) olan, babası Ali (r.a.) olan, ülkesi adalet ve güvenlik bahçesi olan, haramlardan büsbütün sakınan ve sadakalarını büyük-küçük herkese veren kimsenin, salihlerin özelliğini hak eden bir başkasını düşünemiyorum.

Durum bu olduğuna göre, Allah'ın vaadinin gerçekleşmeme ihtimali yoktur. Bu; Allah'a güvenme, sözüne inanma, vaat ve tehditleri konusunda kuşku duymama seçeneğidir. Bizim görüşümüze göre; bütün övgüleri hakeden ve eksiklilerden münezze olan yüce Allah'ın takdir ettiği, Ebu'l-Hâris (Besâsîrî) ve arkadaşlarının o yüce davasına icabet ederek maddi-manevi, asker ve binek konusunda onlara her türlü desteği vermektir. Allah korusun! Şayet Ebu'l-Hâris'e bir baskı yapılır ve bir kötülükle karşı karşıya kalırsa, Alevi devleti hazinelerini ve atalarının (a.s.v.) hazinelerini açmaya muktedir. Ortaya konulacak olan bu lojistik destek sayesinde mızraklarıyla sahraları ormana çevirecek ve bulutlardan yağmur damlarcasına kılıçlardan kan yağdıracak süvari ve piyade birlikler oluşturabilecektir. Üstada tavsiyem, ona hatırlattıklarına basiret gözüyle bakması ve durumu gerektiği gibi ele almasıdır. Şayet üstat, benim söylediklerimden dışarı çıktığını ya da söylediklerimden herhangi birisinin yarısından bile vazgeçtiğini biliyorsa o zaman konuyla ilgili beni tekzip etsin. Şayet ikinci seçenek söz konusu olacak olursa ilk olarak ki ondan Allah'a yaklaşıp vacip olan Müslümanların barışı olur, ikinci yararı arkadaşına, üçüncüsü de devlete olur.²⁶²⁹

5.4.3.5.1. İkinci Mektup

Sîretü'l-Müeyyed'de İbnü'l-Esîr'in Şevval 448'de (Aralık 1056-Ocak 1057) vuku bulduğunu söylediği Sincâr Savaşı'ndan²⁶³⁰ sonra Nasrüddevle'nin tavrından bahsedilirken bu mektup neşredilmiştir.²⁶³¹ Mektupların başında ve sonunda kime ve ne zaman gönderildiği ile selamlamanın olduğu mukaddime bölümü bulunmamaktadır.²⁶³² Mektubun çevirisi şöyledir:

²⁶²⁹ el-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyyed fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, 115-116; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.120-122; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.36-36

²⁶³⁰ İbnü'l-Esîr *el-Kamil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.8, s.331; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, c.9, s.474

²⁶³¹ El-Müeyyed eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyyed fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, s.137-139

²⁶³² Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.34

“Nasruddevle’nin kutsal devletin yanında yer almaktansa Şeyh Ebu’l-Hasan b. Bişr’in onu rahatlatacak ve ona nefes aldırarak raporlarla dönmesini bekleyerek işi zamana yayması konusundaki özrü beraberinde bir başka özür getirmiştir. Nasrüddevle’nin bu tutumu o meşhur ve takdire şayan olan isyanın daha şiddetli baskı ve ağır yüklere maruz kalmasına ayrıca yarasının kaçınmasına yol açmıştır. Her ne kadar Nasruddevle’nin gerçek niyeti meseleyi zamana yaymak olsa da bu gibi durumların icrası gönülden bir samimiyetle mümkündür. Şayet Allah, bize bir zafer nasip etse Nasruddevle; Allah’ın ayeti kerimde dediği gibi: “Biz sizinle beraber değil miydik?” diyecektir. Şayet bu başarı kâfirlerin olacak olsa bu defa: “Size onlara karşı üstünlük sağlayan biz değil miydik ve sizleri müminlerden korumadık mı?” diyecektir. Şayet zaferi bizim olacak olsa dahi onlar kurtulamazlar, zira Selçuklular adına okutulan bir hutbe söz konusudur. Allah korusun! Şayet kaybeden taraf biz olacak olursak onlar düşmanla beraber olmayı sürdürürler ve bu durum olduğu gibi devam edecek sorunlar daha da artacaktır.

Bu yaklaşım, gerçeğe aykırıdır ve doğru bir yöntem de değildir. Nasruddevle, yakinen biliyor ki düşmana karşı koyulmadan ve düşman kontrol altına alınmadan, sadece davamızın sahiplenilmesi ve bize ait sembollerin kullanılması onların konumlarını (Nasruddevle ve Meclisü’l-İmare) yüceltmez. Şayet Allah lütfederse ve Nasruddevle’nin dişleri sökülür, gerekçeleri ortadan kalkar, ülkesi bize icabet ederse Nasruddevle’nin hutbesinde bir tat kalır mı?

Şayet varsayımlar gerçekleşirse -ki böyle bir şeyi akıl kabul etmediği gibi, Allah’ın lütuf ve sanatı da ortadan kaldırılmış olur, Allah korusun çoğu zaman bu gibi durumlar olmuştur- Nasrüddevle’nin durumu fiili olarak yanımızda yer almasına rağmen tam olarak bize meyletmeyen prestijli kişinin durumu gibi olur. Bu da doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü düşmanın güçlülüğüne ve güçsüzlüğüne bağlıdır. Şayet düşmanın gücü yetersiz kalırsa zaten Nasruddevle davete icabet emiş ve askerlerini oraya yardıma sevk etmiştir. Bu da bilinen bir durumdur. Ancak düşman bununla bertaraf edilmezse yine de Nasruddevle bu durumdan kurtulmaz. Şayet düşmanın gücü olursa... Onlar, Allah’ın haklarında şöyle dediği kimselerdir: “Onlar hiçbir mümine karşı ne akrabalık ne de var olan sözleşme hükümlerini gözetirler.”

Bütün bunlara rağmen her iki durumda Allah’ın lütfüyle yakamızı azgın olan düşmandan kurtarabilirsek o zaman onun üretmiş olduğu mikrobu ortadan kaldırmaktan

ve onun dişlerini sökmekten başka bir şey kalmaz. Çünkü bu durumun oluşmasının müsebbibi kendisidir ve sonuçlarına katlanacaktır. Allah korusun! Şayet bu durum arkadaşlarımızın aleyhinde olursa (Allah yardımcıları olsun) kuşkusuz beş yüz fersahlık mesafede olan Alevi devletinin; çok sayıda insan unsuru bulması, askeri mühimmat tedarik etmesi ve Allah'ın hamdi ve nimetiyle etki alanını genişletmesi zor değildir. Bütün sıcaklığıyla savaş durmadan devam ederken Alevi devleti, ordu üzerine ordu, lojistik destek üzerine lojistik destek gönderecektir. Sanırım burada genelde insanları, özelde de “Emirlik Meclisini” bağlayacak olan bir durumla karşı karşıyayız, o da tamamıyla Alevi devletine tabi olunması ve Alevi devletinin hizmetine girilmesidir. Bilmek gerekir ki Alevi devletine dayanmaktan ve onun gölgesine girmekten yoksun olmak insanları kaçınılmaz olarak bu kötü adamların (Selçukluların) köleleri yapar, onların tahakkümü altına sokar ve düşmanlıklarıyla ateşe sürükler.²⁶³³

El-Müeyyed eş-Şirâzî, Besâsîrî'ye gönderdiği mektupta Halep'den Rahbe'ye giderken o esnada İbn Mervân'dan kendisine mektup geldiğini, onda insanların ve memleketin huzurundan, yeryüzünde çıkan fesaddan bahsedildiğini ve taşkın Türkmenlere itaat ettiğini söylemektedir.²⁶³⁴

²⁶³³ El-Müeyyed eş-Şirâzî, *Müzekirât Dâî Duât ed-Devletü'l-Fatımîyye*, Bsy. s.138-139; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, 38; Erdoğan, *Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.116-118;

²⁶³⁴ El-Müeyyed eş-Şirâzî, *Sîretü'l-Müeye fi'd-Dîn ed-Dâ'iyu'd-Du'ât*, s.105-109

5.5. Ukaylî Emirliğiyle Münasebetler

Nasrüddevle döneminde Ukaylîlerden Karvâş b. Mukalled (391/1001-441/1049),²⁶³⁵ Zaimü'd-devle Ebu Kâmil Bereke b. Mukalled (442/1050-51) ve Kureyş b. Bedrân (453/1061)²⁶³⁶ hükümdarlık yapmışlardır.

5.5.1. Mervânîlerin Ukaylî Emirini Esir Alması

İlyâ Bar Şinâyâ en-Nasîbî tarihinde 28 Zilkade 404/31 Mayıs 1014 tarihinde Mervânîler ile Ukaylîler arasında yaşanan bir gerginlikten bahsetmektedir. Bu tarihte sınır bölgesinde Mervânî Komutan ile Ukaylî Emiri karşılaşmış ve bir şekilde emir tutuklanmıştır. Mervânîler ile Ukaylîler arasında bir çatışma yaşanmış, Mervânî Komutanı İsa b. Hilât, bir Ukaylî emirini Tûr Abidîn'de esir etmiş ve onu bağlayarak Meyyâfârikîn'e götürmüştür. Nasrüddevle, ona iyilikle muamele etmiş, ikramda

²⁶³⁵ 990-1096 yılları arasında Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Ebû'z-Zevvâd Muhammed b. Müseyyeb el-Ukaylî, 380/990 yılında Musul'u ele geçirmiş ve burada Büveyhîler'e bağlı Ukaylî Emirliğini kurmuştur. Ebû'z-Zevvâd Muhammed'in 386 (996) yılında ölümüyle yerine kardeşi Hüsâmüddevle Ebû'l-Hasan Mukalled (Mukallid) b. Müseyyeb geçmiş, ancak Bağdat'ı ele geçirmeyi planladığı sırada bir Türk gulâmı tarafından öldürülmüş (391/1001) ve yerine oğlu Mu'temidüddevle Karvâş b. Mukalled geçmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.136; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.3./1, s.129. İbn İbrî, **Tarihü Muhtasarü'd-Düvel**, s.281; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.74; El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa'**, c.2, s.88; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c. 23, s.121; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zamân**, c.5, s.261,267; Takyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkadir El-Übeydî El-Makrizî, **İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatimiyyîn ve'l-Hulefa'**, c.2, s.88. 441/1049 yılında kardeşi Ebu Kamil Bereke ile savaşıp Karvâş bu tarihten sonra iktidarı kaybetmiş ve Recep 444/Kasım 1052 yılında vefat etmiştir. Bkz. İmadüddin İsfahanî, **Kitabu Tarihi Devleti Al-i Selçuk**, s.22; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s. 338-339; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116-117; Bezer, "Ukaylîler", s.59-61

²⁶³⁶ Ebû Kâmil Bereke, 441/1049 yılında kardeşi Karvâş'a karşı harekete geçmiş, yapılan savaşta onu yenilgiye uğratmış ve yakalayarak Musul'a getirmiştir. Ebû Kâmil, Büveyhîler'le savaşmak için Tikrît'e giderken yolda vefat edince yerine Alemüddin Ebû'l-Meâlî Kureyş b. Bedrân geçmiştir. Kureyş ile amcası Karvâş arasındaki çekişme Karvâş'ın tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır. Karvâş Receb 444'te (Kasım 1052) ölmüş ve Musul'un doğusunda Ninevâ'da Tevbe tepesinde gömülmüştür. Bkz. Bezer, "Ukaylîler", s.60; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.169-170. Kureyş, kardeşi Mukalled ve Ukaylî ailesinin diğer liderleriyle mücadele ederken Büveyhî Emîri Melikü'r-Rahîm onun topraklarını elinden almaya kalkışmıştır. Kureyş, kaybettiği yerleri geri almak için giriştiği mücadelede başarı sağlayınca Melikü'r-Rahîm'e tâbi olarak durumunu güçlendirmiştir. 453'te (1061) Nusaybin'de ölünce yerine oğlu Ebû'l-Mekârim Şerefüddin Müslim geçmiştir. Bkz. İmadüddin İsfahanî, **Kitabu Tarihi Devleti Al-i Selçuk**, s.22; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zamân**, c.5, s.267; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.251; Geniş bilgi için bkz. Ez-Zehabî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübela**, c.18, s.482; İbn Hallikan, **Vefâyâtü'l-Âyân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zamân**, c.5, s.267; Bezer, "Ukaylîler", s.61. Toprakları önce Suriye Selçukluları, ardından Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa tarafından istilâ edilen Ukaylîler'in Musul'daki hâkimiyeti 489/1096 son bulmuş, Suriye ve Cezîre'de Tikrît, Hît, Ukberâ, Âne, Hadîse ve Ca'ber gibi şehirlerde hüküm süren bazı küçük kolları VI. (XII.) yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Bkz. Bezer, "Ukaylîler", s.61

bulunmuş ve güvenli bir şekilde ülkesine dönmesini sağlamıştır.²⁶³⁷ Bu Nasrüddevle'nin bu tavrının komşularıyla tesis etmek istediği bir barış jestiydi.²⁶³⁸

Abdurrakib Yusuf, esir edilen bu komutanın Bedrân b. Mukalled olabileceğini söylemektedir. Zira Bedrân, bu tarihte Nusaybin'i elinde bulunduruyordu ve Mervânîlerin topraklarında gözü vardı.²⁶³⁹ Ancak yazar kitabının başka bir yerinde ise esir edilen Emir'in Ukaylî Emiri Karvâş veya başka bir kardeşi olabileceğini söylemiştir.²⁶⁴⁰

Bu olay muhtemelen sınır anlaşmazlıklarının yaşandığı Nusaybin üzerinde çatışmaların sürdüğü ve Nusaybin'in el değiştirdiği sırada vuku bulmuştur. 397/1006-07 yılında darpedilen paralardan Nusaybin'in Mervânîlerin elinde olduğu, ancak 400/1009-10 yılından sonra Ukaylîlerin burada para bastırdıkları görülmektedir.²⁶⁴¹ Şehir bu tarihlerde tekrar Mervânîlerin eline geçmişse 401/1010-11 yılında Mümehidüddeve'nin suikast sonucu öldürülmesi üzerine Ukaylîler, Mervânîlerin zor duruma düşmesiyle Nusaybin'i almış olabilirler. Ya da Nasrüddevle, ülkede hâkimiyeti sağladıktan sonra Mümehidüddeve zamanında alınan şehri tekrar geri almak istemiş olabilir.

5.5.2. Ukaylîlerin Mervânîlere Sığınan Vezir İbnü'l-Mağribî'nin İadesini İstemesi

Vezir İbnü'l-Mağribî, 415/1024-25 yılında önce mülteci olarak Mervânî Devleti'ne sığınmış ve Ukaylîlerin iade talepleri Nasrüddevle tarafından geri çevrilmişti.²⁶⁴² İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarına göre 415/1024-25 yılından bir süre önce Ebü'l-Kasım İbnü'l-Mağribî, Ukaylî Emiri Karvâş'a bir süre hizmet ettikten sonra Süleyman b. Fehd ile birlikte tutuklanmış ve serbest bırakılınca Diyâr-ı Bekr'e doğru yola çıkmıştır. Ne var ki yolda onlarla karşılaşan Karvâş'ın kardeşi Bedrân, onları Musul'a geri getirmiş ve Karvâş'a bu ikisinin parasını yediklerini söyleyerek onları tutuklatmıştı. İbnü'l-Mağribî ve arkadaşı bir süre hapisanede kaldıktan sonra para

²⁶³⁷ İliya En-Nasibî, **Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, s.205; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.224; Thomas Ripper, metinden yanlış anlayarak "Ukaylî Emiri İsa b. Hilat"ın esir edildiğini yazmıştır. Bkz. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.224

²⁶³⁸ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.224

²⁶³⁹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.55

²⁶⁴⁰ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.128

²⁶⁴¹ Bu konuda bk. Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.35-36; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.56

²⁶⁴² El-Makrizî, **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Âsâr**, c.2, s.158

karşılığında serbest kalmış ve Meyyâfârikîn'e gelmişlerdi. Karvâş, Nasrüddevle'den bu iki kişinin kendisine teslim edilmesini istemiş ancak o bunu kabul etmemiştir. İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarından anlaşıldığına göre bu olay Mervânîler ile Ukaylîler arasında bir diplomatik krize dönüşmüştür. Zira iki hükümdar arasında defalarca haberleşme olmuş fakat en sonunda Nasrüddevle Karvâş'a onları asla teslim etmeyeceğini bildirmiştir.²⁶⁴³

5.5.3. Nasrüddevle'nin Ukaylîlerin İç İşlerine Müdahil Olması

İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre 417/1026-27 yılında Necdetüddevle b. Karrâd ve Râfî b. Hüseyin Ukaylîlerden bir topluluk ile birlikte Karvâş'ın kardeşi Bedrân ile birleşerek Karvâş'ın üzerine yürümüştür. Karvâş ise Büveyhî ordusunda görev yapmış olan Esîr Anber adında nüfuzlu biri ile Garib b. Ma'n'ı yanına alarak damadı olan Mervânî Emiri Nasrüddevle'den yardım almıştır. Böylelikle Karvâş'ın yanında 13 bin savaşçı toplanmıştır. İki taraf Beled civarında karşı karşıya gelmiş ve bir süre savaşı sürdürmüştür. Savaş sürerken Servân b. Karrâd, hasmı Garîb b. Ma'n ile kucaklaşıp barışınca Ebü'l-Fazl Bedrân b. Mukalled de Karvâş ile barışmış ve Karvâş Nusaybin'i Bedrân'a geri vermiştir.²⁶⁴⁴ Nasrüddevle, kayınpederi Karvâş'a²⁶⁴⁵ aralarındaki akrabalıktan dolayı yardım etmiş fakat Nasrüddevle iki tarafın barışması sonucunda ortada kalmıştır.

Aynı tarihte yani Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle'nin veziri ile birlikte Nusaybin'e yaptığı ziyaretlere değinmek gerekmektedir. 417/1026-27 yılında Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle, Nusaybin'i iki kere ziyaret etmiştir. 418/1027'de de Vezir İbnü'l-Mağribî'nin Nusaybin'i ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu ziyaretler bölgedeki hareketliliği göz önüne sermektedir.²⁶⁴⁶ Mervânî Veziri İbnü'l-Mağribî, Cemaziyülevvel 417/Haziran-Temmuz 1026'da Nusaybin'i ziyaret etmiş ve burada 55 gün kalmıştır.²⁶⁴⁷ Bu ziyaretlerin sebebini bilmesek de burada yaşanan olayların uzun sürdüğü ve bu gelişmelerle bağlantılı olabileceği görülmektedir.

²⁶⁴³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.133-134; İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.128-129

²⁶⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.156; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.275-274; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.84

²⁶⁴⁵ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.126,127,159

²⁶⁴⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.194/c.2, s.55; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.84

²⁶⁴⁷ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.56

İbnü'l-Esîr'in yukarıda değindiği gibi Karvâş ile Bedrân'ın barışması ve Nusaybin'i Bedrân'a vermesi savaşın seyrini değiştirmiş ve bu durum Nasrüddevle ile Karvâş'ı karşı karşıya getirmiş olmalıdır. 417/1026-27 yılından önce Nusaybin'in Ukaylîlerin kontrolünde olduğu bilinmektedir. Ukaylîlerin iç savaşları nedeniyle Mervânîler Nusaybin'i almış olmalıdırlar.

5.5.4. Nusaybin Üzerinde Mücadele

Nusaybin'in Mervânîler ile Ukaylîler arasında ihtilaflı bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Mümeħhidüdevle ve öncesinde Mervânîlerin elinde olduğunu bildiğimiz Nusaybin'in Mümeħhidüdevle suikastının ardından 408/1017-18 yılında Ukaylîlerin elinde olduğu görülmektedir.²⁶⁴⁸ 417/1026-27 yılında tekrar Mervânîlerin eline geçtiği görülmektedir, fakat nasıl el değiştirdiği hakkında malumat bulunmamaktadır. Sadece Vezir İbnü'l-Mağribî ile Nusaybin Süryani Metropolit İliyâ Bar Şinaya (İliyâ en-Nasibî) arasında geçen diyalogların satır aralarında Nasrüddevle ile İbnü'l-Mağribî'nin Nusaybin'e geldikleri anlaşılmaktadır.

417/1026-27 yılında muhtemelen Nasrüddevle'nin haberi olmadan Nusaybin'in Bedrân'a bırakılması Nasrüddevle ile Bedrân'ı karşı karşıya getirmiştir. Bu tarihten 419/1028-29 yılına kadar herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. 417 yılındaki yoğun görüşme veya çatışmaların ardından 419 yılına kadar şehrin Mervânî egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır, zira Bedrân b. Mukallid el-Ukaylî'nin 419 Cemaziyülevvel/Mayıs-Haziran 1028'de Araplardan oluşan bir ordu ile Nusaybin'e saldırdığı ve şehri kuşattığı görülmektedir. Şehirde bulunan askerler, Bedrân'ın ordusuna saldırdılar. İlk olarak Bedrân Mervânîleri mağlup etti, Nusaybinlilerden ve askerlerden bazılarını öldürdü. Nasrüddevle, buradaki askerlerine takviye birlikler gönderdiyse de yapılan savaşta Bedrân ikinci kez galip geldi ve karşı taraftan birçok kimseyi öldürdü. Nasrüddevle bu olaya çok üzüldü ve bu sefer üç bin süvariden oluşan bir birlik daha gönderdi. Askerler Nusaybin'e girdiler ve şehirdekilerle birleşerek

²⁶⁴⁸ Bu konuda bk. Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.83-85; İliya En-Nasibî. "Mecâlisu İliya Maṭran-ı Nusaybin Neşereha El-Eb Levis Şeyho El-Yesû'î". s.40-44; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Düstekiye...**, c.1, s.193-195/c.2, s.55; Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", s.149-151; Abdulgani Bulduk'un eserinde Ukaylî-Mervânî ilişkilerinden bahsedilirken "412'de (1030) bir harb daha yaptılar. Bedran'a galebe geldi" diye bir ifade geçmektedir. Tarih 421 olması gerekirken sehven 412 olarak yazılmıştır. Bkz. Abdulgani Bulduk, **El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi**, Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik (Haz.), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2004, s.30

Bedrân'ın karşısına çıktılar. Yapılan şiddetli savaştan sonra öğle vaktinde Bedrân ile maiyyeti mağlup oldu ve Nasrüddevle'nin birlikleri tarafından takip edildiler. Bedrân ve askerleri tekrar Nasrüddevle'nin askerlerine saldırdılar, Nasrüddevle'nin askerleri bu saldırıya karşı tutunamadı ve birçoğu bu savaşta öldü. Nasrüddevle'nin ordusu mağlup bir şekilde Nusaybin'e döndü. Tekrar toparlanıp Bedrân ile savaştılar fakat birbirlerine galip gelemediler. Daha sonra Bedrân, kardeşi Karvâş'ın Musul'a yöneldiğini duyunca aralarında anlaşmazlık olduğu için korkup kaçtı.²⁶⁴⁹

İbn Şeddâd, Nasrüddevle'nin 418/1027-28 yılında Nusaybin'e hâkim olduğunu, Bedrân ile savaşa girdiğini ancak onunla yenilemeyip burayı paylaştıklarını söylemektedir.²⁶⁵⁰

Ukaylî Emiri Bedrân 419/1028-29 yılında kardeşi Karvâş'tan kaçmış ancak sonra onunla arasını düzeltmek için teşebbüse geçmiş ve nihayetinde anlaşmışlardır. Fakat bu defa Karvâş ile Nasrüddevle arasında düşmanlık ortaya çıkmıştır.²⁶⁵¹

5.5.5. Nasrüddevle'nin Ukaylî Prensesi Olan Eşiyle Evliliğinin Sona Ermesi

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin şarkı söyleyip ud çalan ve Mısır'dan gelen bir cariye'nin güzelliğine tutulup onunla evlendiğini ve onu diğer eşlerinden üstün tuttuğunu, bu nedenle hükümdar kızları olan iki eşinin kendisini terk ettiğini söylemektedir.²⁶⁵² Eşlerinden Şeddâdî Hanedanına mensup Fadlûniye ile Ukaylî Emiri Karvâş'ın kızı olan Seyyide buna tahammül edemediler.²⁶⁵³ Özellikle de Nasrüddevle'nin kendisine çok değer verdiği bilinen ve adına sarayın yanında Darü's-Seyyide denilen bahçeli bir ev inşa ettiği Karvâş'ın kızı Seyyide'ye bu durum ağır gelmişti.²⁶⁵⁴

Nasrüddevle'nin Mısırlı cariye ile evliliğini kabullenemeyen Karvâş'ın kızı Seyyide babasına mektup yazıp şikâyet etti, Karvâş da Nasrüddevle'ye haber gönderip

²⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s. 165; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.282; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.84; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412-413; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111-112; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27

²⁶⁵⁰ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.130; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s. 333

²⁶⁵¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, C.8, s. 187; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.306

²⁶⁵² İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.126,127; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s. 200

²⁶⁵³ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.122

²⁶⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.169; İbnü'l-Ezrak, Melike Evi olarak tercüme edilmiştir. **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s. 126-127

kızını iade etmesini istedi. Bu şekilde Seyyide babasının evine gönderildi ve Musul'da babasının yanında ikamet etmeye başladı.²⁶⁵⁵ Daha sonra İbn Mervân'a ait olan Cizre (Cezîretü İbn Ömer) şehri mustahfızının²⁶⁵⁶ oğlu, Karvâş'ın yanına kaçtı ve onu Cizre üzerine yürümeye teşvik etti. Karvâş Nasrüddevle'ye haber gönderip kızının 20 bin dinar tutarındaki mehirini istedi. Ayrıca Cizre'nin kızına nafaka olarak verilmesini ve Nusaybin'in kardeşi Bedrân'a bırakılmasını istedi.

İki taraf arasında elçiler gidip geldi fakat bir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine Karvâş Cezîre'yi muhasara etmek üzere bir ordu gönderdiği gibi kardeşi Bedrân'ın başında olduğu bir orduyu da Nusaybin'e gönderdi. Bedrân Nusaybin'i kuşatmaya başladı, Karvâş da yardıma geldi fakat ne Cezîre'yi ne de Nusaybin'i alabildiler. Yanlarında bulunan Kürt ve Arap askerler de dağıldı. Bedrân kardeşinin yanındaki askerlerin dağıldığını görünce Meyyâfârikîn'e Nasrüddevle'nin yanına gitti ve Nusaybin'i kendisine vermesini istedi.²⁶⁵⁷ Ebü'l-Hasan b. Cülban, İbn Mervân'a bu adamla baş edilemeyeceğini, ona iyilik yapmasını söyledi.²⁶⁵⁸ Nasrüddevle Nusaybin'i ona verdiği gibi Karvâş'ın kızına ait mehrin on beş bin dinarlık kısmını da gönderdi ve aralarında anlaşma sağlandı.²⁶⁵⁹ Bu tarihten itibaren (421/1030) Nusaybin Ukaylîlerin kontrolüne girdi.

Tufantoz, Nasrüddevle'nin Nusaybin üzerindeki hükümlerlik haklarından Ukaylîler lehine feragat etmesinin, muhtemelen Nasrüddevle'nin hâkimiyetinin Urfa'ya doğru genişlemiş olması ve Bedrân'ın Nusaybin'e karşı takındığı kararlı tutumuyla ilgili olduğunu söylemektedir. Nasrüddevle, Müslüman emirliklere karşı genişleme politikası gütmemiş onlarla barışı sağlamak için topraklarından vazgeçmiştir.²⁶⁶⁰

²⁶⁵⁵ Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.112

²⁶⁵⁶ Mustahfız, Bekçi anlamına gelmektedir. Bkz. Almaany elektronik sözlük.

²⁶⁵⁷ İbn Haldûn, Kürtlerle Arapların Meyyâfârikîn'e gidip Nusaybin'i almak için talepte bulunduklarını söylemektedir. Bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.335

²⁶⁵⁸ Sibt ayrıca Kürtler ve diğerlerinden insanların toplanıp Mercü'r-Rûm'daki Berka'id'e indiklerini, savaşın uzaması nedeniyle yiyeceklerinin azaldığını söylemektedir. Onun anlatımında yiyecek azlığı, savaşın uzaması ve Bedrân'ın inadı nedeniyle Nusaybin'in verildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bilgiler için bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.347-348

²⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.187; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.306; Ayrıca bkz. İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.335; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.200/c.2, s.57; İbn Şeddâd, **El-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.130; Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.226

²⁶⁶⁰ İbn Tağrıberdî bu olayların 420 yılında gerçekleştiğini, ayrıca bilinenin aksine Karvâş'ın Nasrüddevle'nin damadı olduğunu söylemiştir. İbn Tağrıberdî, **En-Nücûmü'z-Zâhire...**, c.4, s.271; Tufantoz, **Ortaçağda Diyyarbakir...**, s.85-86

Mervânîlerin Nusaybin'deki egemenliklerini kanıtlayan iki adet sikkeden sadece bir tanesinin üzerindeki tarih kısmen okunabilmektedir. Sikkenin Hicri beşinci yüzyıla ait olduğunu öğreniyoruz. Diğer sikkenin üzerindeki tarih okunamamaktadır. Kesin olan Nusaybin'in 421/1030 yılında Ukaylîlerin eline geçtiğidir.²⁶⁶¹

5.5.6. Kadı Ebü'l-Mürca'nın Ukaylî Casusu Olduğu İddiasıyla Ölüme Terk Edilmesi

Nasrüddevle ile Ukaylî Emiri Karvâş arasında 439/1047-48 yılında gerginlik yaşandı. Bu sırada Meyyâfârikîn Kadısı Eb'ül-Mürca Ebu Bekir'in kâtibi Şair İbnü'l-Fatirî'ydi. Bu kâtip bir gün kadı adına Musul'daki bir dostuna mektup yazarak Meyyâfârikîn'de bulunmayan bazı fıkıh kitaplarını istedi. Sonra mektubu alıp dışarı çıktı ve Musul'a gidecek olan bir adama vererek dedi ki: *“Bu mektubu filan adama ver, döndüğünde cevabını ve istenenleri beraber getir, sana beş altın da ücret...”* Bu sözleri duyan bir asker hemen Hükümdar'a giderek ihbarda bulundu ve duyduklarını da anlatarak şöyle dedi: *“Hükümdar'ım! Kadı Musul'a mektup yazdı.”* Bunun üzerine Hükümdar, Kadı Ebü'l-Mürca'yı huzuruna çağırarak mektubu sordu. Kadı mektup gönderdiğini reddedince Emir'in emri üzerine ona yemin ettirildi. Bu sefer Emir, Kadı'nın kâtibi İbnü'l-Fatirî'yi çağırarak ona sordu. O da şu karşılığı verdi: *“Filancaya mektup yazarak fıkıh kitapları istedim.”* dedi.

Fakat kâtibin sözüne inanmadılar. Kadı'nın yemin ederek mektubu inkâr etmesi ondan şüphe edilmesine yol açtı. Sonra kendisini saraya götürüp bir burcun içine oturtular ve burcun kapısını üzerine sıvadılar. Böylece orada öldü.²⁶⁶²

İbnü'l-Ezrak'ın anlatımından anlaşıldığına göre Kadı suçsuz olmasına rağmen ifadesini değiştirdiği için şüpheleri üzerine çekmiş ve ölüme terkedilmiştir. Fakat merhametli olarak bilinen Nasrüddevle'nin Kadı'nın üzerine kapıyı sıvayarak öldürmesi ondan beklenmeyecek bir harekettir. Tıpkı Ebu Bekir b. Cerâ olayında olduğu gibi Nasrüddevle bu olayda da savaş esnasında olabilecek ihanetlere karşı acımasız olduğunu göstermek istemiş olabilir. Bu olay Mervânî-Ukaylî ilişkilerinin bu dönemde gergin seyrettiğini göstermektedir.

²⁶⁶¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.225 dipnotu; Poole, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, Vol.9, s.273

²⁶⁶² İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikâ*, 161-162; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.154-55; Amedroz, *The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.*, s.137-138

5.5.7. Nasrüddevle ve Karvâş Arasındaki Sınır Anlaşmazlığı

Son Mervânî Emiri Nâsirüddevle zamanında Selçuklu orduları 478/1087 yılında Meyyâfârikîn'i kuşattığında Melikşah ona Meyyâfârikîn ile Âmid'den vazgeçmesi karşılığında Cizre'nin kendisine teslim edilmesini, bunun dışında da kalan yerlerin yarı yarıya paylaşılmasını önermişti. Emir bu duruma düşünelim demiş fakat Vezir Ebu Salim ona bir mektup gönderip şöyle demişti:

“Sen canını sıkma. Memleketin durumu iyidir. Biz de istediğin gibiyiz. 20 yıl kuşatılsak umurumuzda değildir. Sen hiçbir şeye önem verme. Çünkü memleket sağlam ve güçlüdür. Senden Barin'i istediklerini ve onu Diyar-ı Rebia ile Diyâr-ı Bekr'e ilhak edeceklerini duydum. Sakın bu isteği kabul etme. Karvâş da Nasrüddevle'den Barin'i almak için çok gayret göstermişti. Fakat Nasrüddevle istediğini vermemiş ve 'Diyâr-ı Bekr ile Diyar-ı Rebia arasındaki sınır orası mıdır?' demişti. Aralarındaki çatışmanın ve soğukluğun nedeni de buydu. Eğer mutlaka bir yeri vermeye zorlanırsan o zaman onlara Diyâr-ı Bekr'in son sınırı olan ve Nusaybin'e inen Hirmas Çayı'nın başında bulunan son sınır kalemiz Balosa'yı ver.”²⁶⁶³ Bu mektupta yazılanlarda Mervânîlerle Ukayfler arasındaki sınır anlaşmazlıklarının bilinmeyen detayları mevcuttur.

5.5.8. Oğuzlara Karşı Birlikte Mücadele

Hudutlar konusunda anlaşmazlık olmasına rağmen Oğuzların 432/1041-42 yılından itibaren Diyâr-ı Bekr ile Diyâr-ı Rebia bölgelerini tehdit etmeye başlamaları onları bir araya getirmiştir, zira Oğuzlar her iki devlet için de büyük bir tehdit oluşturmuştur.

Vehsûzan b. Mehlân 432/1041-42 yılında Tebriz'de içlerinde liderlerinin olduğu Oğuzlardan birçok kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine Urmiye'de oturan Oğuzlar Hakkârî'ye gelmiş, buradaki Kürtlerle savaşmışlardır. 433/1041-42 yılında İbrahim Yınal'ın üzerlerine geldiği haberini alan Oğuzlar, korkusundan Diyâr-ı Bekr ile Musul civarına hareket etmişlerdir. Bir kısmı Ceziretü İbn Ömer'e gelmiş; Boğa, Anasioğlu ve diğer Oğuz beyleri Karda, Bazebdâ, Haseniye ve Habur'a girip buraları yağmalamışlardır. Cezîre'deki Oğuzlarla çatışan ve sonra anlaşılan Süleyman b. Nasrüddevle, liderleri olan Mansur'u yakalayıp hapsedince adamları dağılmıştır. Bu

²⁶⁶³ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.192; Amedroz, “The Marwanid Dynasty...”, s.137-138; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.226

esnada Karvâş, dağılan Oğuzların peşine düşmüştür. Karvâş'ın ordusuna Fenek Kalesi'nin hâkimi olan Beşneviye Kürtleri ile Nasrüddevle'nin askerleri de katılmış, Oğuzları takip etmiş, onlara yetişip onlarla savaşmışlardır. Bu ittifak etkisini göstermiş, yenilen Oğuzlar, ele geçirdikleri tüm ganimetleri vererek kendileri için eman dilemişlerdir. Ancak eman istekleri kabul edilmeyen Oğuzlarla ittifak arasında yapılan savaşta Oğuzlar ölümüne savaşmış ve dağılmışlardır. Nusaybin ve Sincar'a giden Oğuzlar yardıma gelince Nasrüddevle, onlarla anlaşmış ve Karvâş korkarak Musul'a geri dönmüştür. Karvâş, peşinden Musul'a gelen Oğuzlar ile anlaşmaya çalışmış fakat Musul'a gelen Oğuzlarla yaptığı savaşta yenilince Musul'u terk edip Arap ve Kürt beylerinden yardım istemiştir. Oğuzların Musul'da yaptıkları katliam ve yağmalar büyük bir infial yaratmış, Büveyhî Hükümdarı Melik Celalüddevle ile Nasrüddevle Tuğrul Bey'e mektup yazarak Oğuzların bölgede yaptıklarını şikâyet etmişlerdir.²⁶⁶⁴

5.5.9. Bizans-Nümeyrî Saldırısı Karşısında İttifak Kurulması

İbnü'l-Esîr, 426/1034-35 yılında Nümeyrî lider İbn Vessâb'ın Arap ve diğer kavimlerden bir ordu toplayıp Bizanslılardan da yardım aldıktan sonra Mervânî ülkesine girip ülkeyi yağmaladığını kaydetmektedir. Bunun üzerine Nasrüddevle asker toplamış, Karvâş'tan ve diğerlerinden yardım istemiş, her taraftan kendisine yardım gönderilmiştir. Sonuçta istediğini alamayacağını anlayan İbn Vessâb, geri dönmüştür.²⁶⁶⁵

5.5.10. Fâtımî Tehdidine Karşı İttifak Kurması

430/1038-39 yılında Nasrüddevle, Şîî Fâtımîlerin Şam'deki naibi Enuştekin ed-Dizberî'nin kendisini tehdit ettiği ve ülkesine saldırma niyetinde olduğu haberini almış ve Musul'un sahibi olan Karvâş'a haber gönderip kendisinden asker talep etmiştir. Nümeyrî Emiri Şebîb en-Nümeyrî'ye de elçi gönderip ondan destek talep etmiş, Şebîb en-Nümeyrî de ona destek vermiştir. Bu olayda Fâtımî naibine karşı birlik

²⁶⁶⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.177-181; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.297-301; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.383-386; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.91-92

²⁶⁶⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.216; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.339; Muhammed Emin Zeki, **Târihü'd-Düvel ve'l-İmâratü'l-Kürdiye fi Ahdi'l-İslamiye**, s.113; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.43

olan Mervânî, Nümeyrî ve Ukaylîlerin dayanışmaları sayesinde bu tehditler boşa çıkarılmıştır.²⁶⁶⁶

5.5.11. Karvâş'ın Nasrüddevle'ye Karşı Bazı Kürt Aşiretleriyle İttifak Kurması

İbnü'l-Esîr'in yazdığına göre 440/1048 yılında Ukaylî Emiri Karvâş ile Hezbânî ve Hamidî Kürtleri arasında ihtilaf çıkmıştır. Hakkârî'nin güneyindeki Akr Kalesi başta olmak üzere birçok kale Hamidî Kürtlerinin elindeydi ve Akr Kalesi'nin hâkimi o günlerde Ebü'l-Hasan b. İskân el-Hamidî idi. Erbil Kalesi, oraya bağlı köy ve kasabalar da Hezbânî Kürtlerinin elindeydi ve Erbil'in hâkimi ise Ebü'l-Hasan b. Mûsık el-Hezbânî idi. Hamidî Kürtleri, Erbil'in Hâkimi Ebü'l-Hasan b. Mûsık el-Hezbânî'nin kardeşi Ebu Ali b. Mûsık'a yardım ederek Erbil'i ondan almak istediler. Hedeflerine ulaşip kaleyi ele geçirdiler ve kalenin sahibi Ebü'l-Hasan'ı esir aldılar.²⁶⁶⁷

Karvâş ile kardeşi Zâimüddevle Ebu Kâmil bu habere çok öfkelenmiş fakat bunu belli etmemişlerdi. Karvâş, Nasrüddevle b. Mervân'a karşı Hamidî ve Hezbânî Kürtlerinden yardım istedi. Ebü'l-Hasan el-Hamidî bizzat yardıma giderken Ebu Ali el-Hezbânî ise kardeşini yardıma gönderdi. Karvâş ile Nasrüddevle barışınca Karvâş, Ebü'l-Hasan el-Hamidî'yi tutukladı. Erbil hâkimi olan Ebü'l-Hasan el-Hezbânî'yi serbest bıraktı ve Erbil'i kardeşi Ebu Ali'den alıp ona teslim etmeye onu ikna etti. Ebü'l-Hasan el-Hamidî ve ailesini kalelerinden üçünü teslim edip Ebü'l-Hasan el-Hezbânî'yi hapisten serbest bırakıncaya kadar rehin tuttu. Hapisten çıkıp kalelerini alan Hezbânî, Karvâş ile kardeşi Zaimüddevle'nin yanına döndü. Hamidî, sözünü tuttuğunu söyleyip serbest bırakılmasını istedi. Karvâş, Ebu Hasan ve Ebu Ali el-Hezbânî Erbil'i teslim etmek için yola koyuldular. Yolda araları bozuldu, işlerin kötüye gideceğini anlayan Karvâş, onlardan ayrıldı ve adamlarını şehri teslim almaya gönderdi fakat bunlar tutuklandı. Karvâş'ı da yakalamak istediler, ancak o Musul'a kaçtı. Bu olaydan sonra Karvâş, kardeşi Zâimüddevle ile Kürtler arasında düşmanlık arttı.²⁶⁶⁸

²⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s.231; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.355-356; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.95

²⁶⁶⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.284-285

²⁶⁶⁸ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.418; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.285

5.5.12. Mervânîlerin Ebu Kâmil Karşısında Karvâş'a Destek Vermeleri

İbnü'l-Esîr'in kaydettiğine göre Karvâş ile kardeşi Zâimüddeve Ebu Kâmil arasında 440/1048-49 yılında ilk ihtilaf başlamış ve Kureyş b. Bedrân amcalarını birbirlerine karşı kışkırtmıştır.²⁶⁶⁹

441/1049-50 yılında bu vaziyet savaşa dönüştü ve her biri asker toplamaya başladı. Karvâş 441 Muharrem/441 Haziran-Temmuz ayında yola çıkıp Beled tarafında Dicle'yi geçti. Süleyman b. Nasrüddevle ile Ebü'l-Hasan b. İskân el-Hamidî ve bazı Kürtler ona katılıp Ma'lesâyâ'ya geldiler. Şehri yağmalayıp tahrip ettiler ve sonrasında Mağîsa'ya geçtiler. Ebu Kâmil ise Araplar ve Beni Müseyyeb ile Bâbunîsâ'ya geldi. 16 Haziran 1049 tarihinde savaşımaya başladılar ve birbirlerine üstünlük sağlayamayıp dağıldılar. Ertesi gün tekrar savaş başladı fakat Süleyman b. Nasrüddevle savaşmadan bir kenarda durunca Ebü'l-Hasan el-Hamidî de ona uydu ve Karvâş'tan ayrıldılar. Araplar da Karvâş'tan ayrılınca yalnız kaldı ve öldürülecekken Ebu Kâmil buna mani oldu. Kardeşi tarafından esir alınan Karvâş, hakları kısıtlanmış bir şekilde Musul'a gönderildi.²⁶⁷⁰

Yardıma çağırdığı Ebü'l-Harb Süleyman b. Nasrüddevle'nin ihanetine uğrayan Karvâş, bu olaydan sonra bir daha toparlanamamış ve 50 yıllık saltanatı 444/27 Ekim 1052 yılında hapisteyken ölümüyle sonuçlanmıştır.²⁶⁷¹

5.5.13. Bizans Sarayında Ukaylî ve Mervanî Elçileri Arasında Tartışma

Bereke b. Mukalled, Fahrüddevle İbn Cehîr'i hediyelerle birlikte Bizans İmparatoruna göndermiştir. Orada Nasrüddevle b. Mervân'ın elçisi de bulunmaktaydı. Mervânî elçisi onun önüne geçince Fahrüddevle Bizans İmparatoru'na *"Ben onun önüne geçmeyi hak ediyorum, zira onun sahibi benim sahibime haraç vermektedir."* demiştir. Daha sonra kaçıp Mervânî ülkesine sığınınca Nasrüddevle ona Bizans İmparatoru nezdinde yaptıklarını ve nasıl da kendisine bu kadar güvendiğini

²⁶⁶⁹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.419

²⁶⁷⁰ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.420; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye**, c.8, s.287; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.338; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.117

²⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.161

sormuştur. Fahrüddevle, efendisinin yönlendirmesiyle bunları yaptığını söylemiştir.²⁶⁷²

Bu olanlar Mervânîlerin Ukaylîlere bağlı oldukları ve onlara haraç verdikleri kanısını oluşturmaktadır fakat bu olayın dışında Mervânîlerin Ukaylîlerin vasalı olduklarını gösterecek herhangi bir delil bulunmamaktadır. Nasrüddevle'nin sonradan kendisine sığınan Fahrüddevle'ye neden böyle bir şeyi yaptığını sorması aslında Fahrüddevle İbn Cehîr'in söylediğinin doğru olmadığını göstermektedir. Şayet Mervânîler, Ukaylîlere haraç verseydiler Nasrüddevle'nin buna içerlemesi mantıksız olurdu, bunca zaman sonra bunu hatırlamaz ve ondan hesap sormazdı. Tam tersine bu durum Bedran b. Mukalled ve vezirinin böyle bir plan yaptıklarını, Mervânîleri hazmedemediklerini ve kendilerini Bizans sarayında ispat etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bu durum hakkında kesin bir kanaate varmayan Thomas Ripper'in aksine Abdurrahman Yusuf'a göre İbn Cehîr yalan söylemiştir.²⁶⁷³

5.5.14. İbn Cehîr'in Ukaylî Ülkesinden Kaçıp Mervânîlere Sığınması

İbnü'l-Esîr, Fahrüddevle'nin İstanbul dönüşünde Bedrân b. Mukalled'den kaçıp Halep'e gittiğini, orada Ma'zûddeve Ebu Simâl b. Salih'e vezirlik yaptığını, ardından da Malatya'ya gittiğini ve sonrasında Nasrüddevle'nin ülkesine geldiğini söylemektedir.²⁶⁷⁴ Fahrüddevle'nin Mervânîlerin vezirliğine başlama yılı konusunda farklı tarihler verilmiştir. İbnü'l-Ezrak 430/1038-39 senesini vermiştir fakat Zehebî ile İbnü'l-Adîm'in verdikleri 446/1054-55 yılı isabetli görünmektedir.²⁶⁷⁵

Musul'un ileri gelenlerinden İbn Ebü'l-Ekarib'in damadı olan İbn Cehîr, aralarında düşmanlık peyda olduktan sonra Karvâş'a şikâyetle bulunmuştur. İbn Ebü'l-Ekarib sonuç alamayınca akrabalarını yanına alarak Karvâş'ın huzuruna çıkmış ve İbn Cehîr'den vazgeçmesi istemiştir. Karvâş, İbn Cehîr'i Halep'e gönderip orada ona bir vazife vermiş fakat İbn Ebü'l-Ekarib onu bu görevinden de azlettirmiştir. İbn Cehîr, Âmid Kadısı İbnü'l-Bağl'a haber gönderip sadece sığınma talep etmiş, fakat

²⁶⁷² İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.10, s.162; İbnü'l-Verdi, **Tarihu İbnü'l-Verdi**, c.1, s.339; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.527; Bowen, "Nasrüddevle", c.9, s.62

²⁶⁷³ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.224; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekîye...**, c.1, s.226 dipnotu

²⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.10, s.162; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.464; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.505

²⁶⁷⁵ Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslâm...**, c.10, s.527; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Halib fi Tarihi Haleb**, s.152

Nasrüddevle kendisinden bir hayır gelmeyeceğini söyleyerek bu talebi reddetmiştir. Bir süre sonra Nasrüddevle, İbn Bağl yoluyla onu çağırtmış ve ona Kafîüddeve unvanını vererek kendisini vezir olarak atamıştır.²⁶⁷⁶

5.5.15. Kureyş b. Bedran'ın Mervânîlere Karşı Kürtlerle İttifak Kurması

Buhtî Kürtlerinin reisinin torunu Emir Mûsık b. Mücellâ ile Nasrüddevle'nin Cizre Valisi olan oğlu Emir Süleyman arasında 447/1055-56 yılında ihtilaflar ortaya çıktı. Emir Mûsık, Cizre'nin doğusundaki müstahkem kalelere hükmediyordu. Emir Süleyman onu yanına çekip Fenek ve diğer bazı kalelerin hâkimi olan halasının oğlu Emir Ebu Tahir Beşnevî'nin kızı ile evlendirdi. Bunun üzerine Mûsık, Emir Süleyman'a güvenip yanına gitti fakat tutuklanıp hapsedildi. Anadolu gazasına çıkan Tuğrul Bey, Nasrüddevle'ye haber gönderip bu sırada tutuklanan Emir Mûsık'ın serbest bırakılmasını istedi fakat onun öldüğü bildirildi. Bu durum Emir Ebu Tahir el-Beşnevî'yi kızdırdı ve Nasrüddevle'ye mektup gönderip onu kınadı. Bu iş için kızını kullanmaları ve şerefi ile oynamaları onu öfkelenmişti. Ebu Tahir'den korkan Emir Süleyman, adam yolladı ve onu zehirleyerek öldürttü. Yerine geçen oğlu Ubeydullah ile iyi ilişkiler geliştiren Emir Süleyman babasının ölümünde parmağı olmadığı konusunda onu ikna etmeye çalıştı. Fenek Kalesi ile Cezîre arasında buluşacakken Emir Süleyman, Ubeydullah tarafından öldürüldü. Nasrüddevle bu olaya çok üzüldü. Nasrüddevle, oğlu Nasr b. Nasrüddevle'yi bir ordu ile Cizre'yi muhafaza etmesi için yolladı. Bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Ukaylî Emiri Kureyş b. Bedrân, Cizre'yi ele geçirmek için Buhtî ve Beşnevî Kürtlerini yanına çekmeyi başardı. Kureyş ile Kürtler bir araya gelip Nasr b. Nasrüddevle ile savaşa giriştiler, aralarındaki savaşta birçok kişi öldü. Savaşın sonunda Nasr b. Nasrüddevle galip geldi ve Ukaylî Hükümdarı Kureyş b. Bedrân ağır yaralanıp geri döndü. Bu olay sırasında Nasr b. Nasrüddevle, kendini ispat etti ve Cezîre'deki hâkimiyetlerini pekiştirdi. Nasr, Beşnevî ve Buhtî Kürtleri tekrar kendi tarafına çekmek istediye de onlar buna yanaşmadılar.²⁶⁷⁷

²⁶⁷⁶ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.145-147; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.429; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.136-137

²⁶⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.461; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.320; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.414-415; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.98-99; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.119-120; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27-29; Abdulgani Efendi, **El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi**,

5.5.16. Nasrüddevle'nin Ukaylî Emirleri Arasında Arabuluculuk Yapması

Ukaylî emiri Kureyş b. Bedran 453/1061 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Şerefüddevle Müslim geçmiştir. Nasrüddevle'nin bu esnada ihtilafa düşen Beni Ukayl arasında arabuluculuk yapması için veziri Fahrüddevle İbn Cehîr'i görevlendirmiştir. Fahrüddevle bunu duyunca Dârâ'dan Nusaybin'e gitmiştir. Beni Ukayl, Müslim b. Kureyş'i emir olarak seçmiştir. Fahrüddevle, Kureyş'in Nusaybin'deki temsilcisi Müslim b. Naşib'i Müslim'in kız kardeşi ile Müslim'i de Nasr b. Mansur'un kızıyla evlendirmiştir.²⁶⁷⁸ Böylece Ukaylî ailesi içindeki sorunlar fazla büyümeden çözüme kavuşmuştur.

5.6. Nümeyrî Emirliğiyle Münasebetler

Âmir b. Sa'sa Kabilesi'nin dört ana kolundan biridir. İslamın ilk yıllarında Beni Nümeyr Kabilesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kabilenin mensuplarından bir kısmı İslâm fetihlerinden sonra Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya (Cezîre ve Diyâr-ı Mudar) göç etmiştir. Benî Nümeyr'in Yemâme'den kuzeye göç eden kolu Nusaybin, Rahbe, Harran ve Musul civarına yerleşti. X. yüzyılda Hamdânîlere tabi olan Nümeyrîler Rahbe ve Karkîsiye'yi ele geçirdiler. Nusaybin'de hüküm süren Nümeyrî Emiri Muzaffer, Ukaylî Emîri Ebu Zevvâd Muhammed b. Müseyyeb tarafından (380/990) öldürüldü. Vessâb b. Sâbık en-Nümeyrî aynı yıl içinde Hamdanîler'den bağımsızlığını elde edip Harran'da bir emirlik kurdu. Nümeyrîler, Hamdanîler çökerken onların bazı kalelerini ele geçirip Urfa'ya hâkim oldular. İlk başta Bizans'a vergi veren Nümeyrîler, bir süre Fâtımî Halifesi Müstansır Billah'ın himayesine girdiler. Seçuklular bölgede ilerleyince Nümeyrîlerin merkezi olan Harran, 474/1081-1082 yılında Selçuklulara tabi olan Ukaylî Emiri Şerefüddevle Müslim b. Kureyş'in eline geçti.²⁶⁷⁹

s.30; Baluken, "Kuruluşundan Osmanlı hâkimiyetine Kadar Cizre Buhtî Beyliği", s.115; Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.177; Mehmet Emin Zeki, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri...**, s.191

²⁶⁷⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, c.8, s.174; Krş. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.10, s.33

²⁶⁷⁹ Tomar, "Nümeyr b. Âmir", c.33, s.302

Mervânî-Nümeyrî ilişkileri bazen dostluk bazen de düşmanlık üzerine seyretmiştir. 410/1019-20 yılında Harran, Nümeyrîlerin elinde iken 415/1024-25 ve sonrasında Mervânîlerin elindedir. 422/1030-31 yılından sonra da tekrar eski sahipleri olan Nümeyrîlerin eline geçmiştir. Nümeyrîler, Rûhâ meselesinde bazen Mervânîlerin yanında bazen de onların karşısında görülmektedirler. Bu ilişkilerin seyrini belirleyen etkenin ise emirliklerin çıkarları olduğu anlaşılmaktadır.

5.6.1. Rûhâ Meselesi

Bizanslılar ile Mervânîler arasında süregelen barış ortamı Rûhâ (Urfa) üzerindeki hâkimiyet mücadelesi nedeniyle bozulmuştur. Bölgedeki Müslüman emirlikler arasında çıkan çatışmalar ve şehre egemen olma hesapları Bizans'ın işine yaramış ve nihayetinde şehir Müslümanların elinden çıkıp Bizans'a kalmıştır. Thomas Ripper, Bizans ile Mervânîler liderliğindeki Müslümanlar arasında 422/1030-31'den 429/1037-38'e kadar süren savaşın nedenlerinden birisini yiyecek kıtlığı çeken insanların yaptıkları saldırılar olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁸⁰ Fakat olayların seyrine bakıldığında Rûhâ üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin böyle bir nedene bağlanamayacağı görülmektedir.

5.6.1.1. Rûhâ (Urfa) Halkının Nasrüddevle'den Yardım İstemesi

Vessâb b. Sabık (ö. 410/1019-20), Diyâr-ı Mudar ülkesinin hâkimi Müslüman Nümeyrîlerin lideri olan kuzeni Utayr'ı Urfa Valisi olarak tayin etmişti. Ancak Utayr bir Bedevi önderi olarak kentin dışında, aşiretiyle birlikte çadırlarda kalmayı tercih etmişti.²⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, onun Hille'de ikamet ettiğini söylemektedir. Utayr, cahil ve kötü bir insandı, Urfa'ya Ahmed b. Muhammed adlı bir şahsı nâib tayin etmişti. Ahmed b. Muhammed burada halka çok iyi davrandı, reayayı adaletle idare etti, bu yüzden halk ona sevgi göstermeye başladı.²⁶⁸² Rûhâ'ya geldiğinde naibinin şehirdeki otoritesini sarstığını, emir verip yasaklar koyduğunu gören Utayr bunu kendi için bir tehlike olarak telakki etti. Bir gün Ahmed'e “*Malımı yedin, şehrimi istila ettin; adeta*

²⁶⁸⁰ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.500;533

²⁶⁸¹ İbn Şeddâd, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.90-93; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.367; Vessâb b. Sabık en-Nümeyrî Urfa'yı (Rûhâ) aldıktan sonra burayı amcasının oğlu Utyar'a vermiştir. Bkz. Ömer Tokuş, “Urfa ve Çevresinde Bir Arap Emirliği “Nümeyrîler” (990-11. yüzyılın sonlarına kadar)” **I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu**, Şanlıurfa, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 15.3.2016, s.147

²⁶⁸² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, c.8, s.151; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111

sen emir, ben de naib oldum” dedi. Naib Ahmed b. Muhammed böyle bir niyeti olmadığını söyleyip af dilediyse de Utayr özrünü kabul etmedi ve onu öldürdü. Halk onun öldürülmesini kabullenemedi.²⁶⁸³ Ahmed b. Muhammed’in başarısı ve halkın ona teveccühü Utayr’ın haset etmesine ve onu kendine tehdit olarak görmesine neden olmuştu.

Nümeyrîlerin Rûhâ Valisi Utayr’ın naibini haksız bir şekilde öldürmesi halkta infial yaratmış ve çare olarak sınır komşuları Nasrüddevle’den yardım istemeyi düşünmüşlerdir. İbnü’l-Esîr’in, kötü ve cahil vurgusu yaptığı Utayr’ın yönetiminden razı olmayan Rûhâlîların Nasrüddevle’ye şehri teslim etmek istemeleri ve onun hâkimiyeti altında yaşamak isteyip adaletine güvenmeleri manidardır. Bu tercihleri Nasrüddevle’yi de Ahmed b. Muhammed gibi iyi bir yönetici olarak gördükleri ve ülkesindeki halkın ahvalinden haberdar oldukları anlamına gelmektedir. Kapısında hiçbir zaman bela istemeyen ve barış uğruna mal ve para dağıtıp toprağını feda eden Nasrüddevle gadre uğramış Rûhâ halkının çağrısına icabet etti. Bu maksatla Zenk adındaki Âmid Valisini 416/1025-26’da şehrin başına geçmesi için bir orduyla²⁶⁸⁴ Urfa’ya yolladı ve şehrin idaresini teslim aldı.²⁶⁸⁵ İbn İbri, Rûhâ’nın Nasrüddevle tarafından 420/1029-30 yılında teslim alındığını söylemektedir.²⁶⁸⁶

Durumun aleyhine geliştiğini ve şehir halkının Nasrüddevle’nin yanında olduğunu, bu hesapla da şehri almanın kendisi için çok müşkül olduğunu gören Nümeyrî Valisi Utayr, işi siyasetle çözmeye niyetlendi. Bu amaçla da Nasrüddevle’nin anlayacağı barış diliyle hareket edip kıramayacağı birini buldu. Utayr, Halep Emiri Sailh b. Mirdas’tan arabuluculuk yapmasını isteyip bu arabuluculuk sonucunda varılan uzlaşma ile kentin yarısı Numeyrî Utayr’a, diğer yarısı da Mervânî temsilcisi Zenk’e verildi.²⁶⁸⁷

²⁶⁸³ İbnü’l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s.151; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412

²⁶⁸⁴ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.367

²⁶⁸⁵ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s.151; İbnü’l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; İbn Şeddad, **el-A’lakü’l-Hatîre**, c.3/1, s.90-93; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu’d-Düvel...**, s.111; İbnü’l-Verdî, **Tarihu İbni’l-Verdî**, s.329; İbn İbrî, **Tarihu Muhtasarü’d-Düvel**, s.314; En-Nüveyrî, **Nihayetü’l-Ereb fi Fünûni’l-Edeb**, c.23, s. 123

²⁶⁸⁶ İbn İbrî, **Tarihu Muhtasarü’d-Düvel**, s.314

²⁶⁸⁷ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiye, c.8, s.151; İbnü’l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu’d-Düvel...**, c.4, s. 412

5.6.1.2. Utayr'ın Meyyâfârikîn'e Gitmesi

İbnü'l-Esîr, Utayr'ın Nasrüddevle ile anlaşmak için başkent Meyyâfârikîn'e gittiğini söylemektedir. Şehir eşrafı Nasrüddevle'den huzuruna gelen Utayr'ın tutuklanmasını istediye de o bunu reddetti. Nasrüddevle, *"O fesat çıkarsa da ben ona verdiğim sözden dönmem; ahde vefa göstererek onun kötülük yapmasına mani olacağımı umuyorum"* dedi. Verdiği cevap onun iyi niyet ve karakterini dışa vuruyordu. İbnü'l-Esîr, bu görüşmede Utayr'ın Rûhâ'nın yarısına sahip olduğunu söylemektedir.²⁶⁸⁸ Nasrüddevle'nin çizgisi o kadar netti ki düşmanlık anında bile komşuları onun ne yapıp yapmayacağını biliyorlardı. Salih b. Mirdas'ın arabuluculuğu ile Rûhâ şehrinin yarısını alan Utayr, Nasrüddevle'nin huzuruna gidip onunla görüşmüş ve yaptıkları antlaşmayı pekiştirmiştir.

5.6.1.3. İbn Ahmed b. Muhammed ile Mervânî Valisi Zenk b. Evân'ın Komplosu

Rûhâ bu şekilde Mervânîlerin kontrolünde iken Vali Zenk tarafından Nasrüddevle'nin barış politikasına aykırı adımlar sonucunda istenmeyen olaylar yaşanmıştır. Günün birinde Utayr, Mervânî Valisi Zenk'in evine konuk olmuştu. Zenk'in verdiği ziyafette, öldürülen Ahmed b. Muhammed'in intikamı alınacaktı. Zenk, Ahmed b. Muhammed'in oğlunu çağırmış ve ona: *"Babanın intikamını almak ister misin? diye sormuş, o da: "Evet" demişti. Bunun üzerine Zenk, "İşte babanın katili Utayr az sayıda adamıyla yanımda duruyor. Buradan çıkınca pazarda peşine takıl ve ona: 'Ey, zalim! Babamı sen öldürdün.' diye bağır. O hemen sana kılıç çekecektir. Böyle yaparsa sen halktan yardım iste ve onu öldür. Ben senin arkadayım"* dedi. Çocuk, Naib Zenk'in dediğini yaptı ve yanında üç Arap'ın olduğu Utayr'ı öldürdü.²⁶⁸⁹ (418/1027-1028).²⁶⁹⁰

Nümeyrî-Mervânî ilişkilerini bozacak olan bu komplonun Nasrüddevle'nin bilgisi dışında olduğu muhakkaktır. Her ne kadar İbnü'l-Verdî aksini söylese de²⁶⁹¹ komplonun Vali Zenk'in kendi tasarrufu olduğunu düşünüyoruz, zira Nasrüddevle

²⁶⁸⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.151; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, c.4, s.412

²⁶⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.151; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111; İbn İbrî, **Tarihu Muhtasarü'd-Düvel**, s.314; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412

²⁶⁹⁰ İbn Şeddad, **el-A'lakü'l-Hatîre**, c.3/1, s.90-93; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111

²⁶⁹¹ İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.329

Meyyâfârikîn'de avucunun içindeyken Utayr'ı tutuklatmamış, onu öldürebilecekken buna yeltenmemiştir. Kaldı ki barışseverliğiyle takdir edilen Nasrüddevle'nin hayatı ve idaresi onun mert, dürüst bir kişi olduğunu göstermekte ve şeffaf siyaset tarzını ortaya koymaktadır.

Nümeyrîler, liderlerinin öldürülmesinden Mervânî Valisi Zenk'i sorumlu tutup intikam peşine düştüler. Onu öldüremedikleri takdirde yurtlarından çıkarılacaklarından endişe etmeye başladılar. Nümeyrîler kentin girişinde veya kentin dışında ona pusu kurdular. Kurulan pusuya düşen Zenk onlarla çarpıştıysa da atılan bir mancınık taşı ile öldürüldü (418 yılı başları/ Şubat 1027).²⁶⁹²

5.6.1.4. Salih b. Mirdas'ın Arabuluculuğu

Bu olaydan sonra Halep Mirdasî Emiri Salih b. Mirdas olaya müdahale edip tekrar arabuluculuk yapmıştır. Rûhâ/Urfâ'daki iki burçtan büyük burç İbn Utayr'a ve küçük burç da başka bir Nümeyrî olan İbn Şibl'e verilmiştir. Her iki yönetici de şehrin bir kısmının Bizanslılara satılmasına kadar burada kalmışlardır.²⁶⁹³ İbnü'l-Verdî, 422/1030-31 yılına kadar şehrin bu şekilde idare edildiğini söylemiştir.²⁶⁹⁴ Büyük ihtimalle İbn Şibl Mervânîlerin vassalı idi.²⁶⁹⁵ Vali Zenk'in bu hatalı politikası Mervânîlerin Rûhâ'yı kaybetmelerine neden olmuştur.²⁶⁹⁶ Fakat olayların seyrine bakıldığında Nasrüddevle'nin Rûhâ'dan vazgeçmesinde Utayr döneminde halka yapılan zulümlerin ortadan kalkmış olmasının etkili olduğu söylenebilir.

5.6.1.5. Rûhâ'nın Paylaşılması Konusunda İbn Şibl ve İbn Utayr Arasındaki Anlaşmazlık

Rûhâ'daki istikrarsızlığın başlangıcı olarak Müslüman müverrihler 422/1030-31 yılını gösterirken, Urfalı Mateos Ermeni takviminin 480 (14 Mart 1031 veya 12 Mart 1032) senesini vermektedir.²⁶⁹⁷ Daha önceden anlatıldığı gibi

²⁶⁹² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.268-269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.151; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.412

²⁶⁹³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.268-269; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.329; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, c.4, s.412; En-Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.123;; Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s.368; Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.2, s.44 Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.111; Tufantoz, "Nasrü'd-devle", s. 425

²⁶⁹⁴ İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.329

²⁶⁹⁵ Ripper, *Diyyarbakir Merwanileri...*, s.368

²⁶⁹⁶ Benzer ifadeler için bkz. Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.186

²⁶⁹⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.53

Rûhâ/Urfa/Edessa 416/1025-26 yılında Mervânîlerin eline geçmiş ve şehirdeki iki burçtan biri İbn Utayr diğeri ise Şibl'e verilmişti. Şibl bir süre sonra ölünce yerine oğlu İbn Şibl geçmiştir. Mervânîlerin Valisi Zenk tarafından öldürülen Utayr'ın yerine geçen İbn Utayr ile Mervânî vassalı olabileceği söylenen²⁶⁹⁸ Beni Kilab Araplarından İbn Şibl,²⁶⁹⁹ birbirlerini ortadan kaldırmak istiyorlardı. İbn Utayr, günün birinde İbn Şibl'i ziyafete davet etmiş, onu şehrin haricindeki Arcic Manastırı denilen yere götürmüştür. Her ikisi de birbirinin gizli planlarından haberdar değillerdi. İbn Şibl, askerlerine İbn Utayr'ı öldürmeleri için işaret edince, İbn Utayr'ın askerleri derhal yetişip İbn Şibl'i öldürmüşlerdir.²⁷⁰⁰

5.6.1.6. Süleyman'ın Nasrüddevle'den Yardım İstemesi

İbn Şibl'in öldürülmesinin ardından İbn Utayr, askerleriyle beraber kalesini zapt etmek için oraya yürüdü. Kalenin komutanı olan Süleyman, (Urfalı Mateos Salman demektir.) İbn Utayr'ın şiddetli bir hücumuyla zor duruma girdi. Naçar kalan Süleyman, Meyyâfârikîn Emiri Nasrüddevle'ye haber gönderip kaleyi kendisine teslim edeceğini bildirdi. Nasrüddevle, Bale'l-Reis denilen komutanı 1000 atlı ile beraber Rûhâ Kalesi'ne gönderip Süleyman'ı karısı ve çocukları ile beraber yanına getirtti ve ona kıymetli hediyeler verdi.²⁷⁰¹ Bu bilgi İbn Şibl'in Mervânî vassalı olabileceğini göstermektedir.²⁷⁰² Fakat Mateos, Süleyman'ın Nasrüddevle'den yardım istediğini söylemektedir.

5.6.1.7. İbn Utayr'ın Öldürülmesi ve Mervânîlerin Urfa'nın Tamamına Hâkim Olmaları

Nasrüddevle Bale'l-Reis komutasındaki birlikler ile Süleyman'ın bulunduğu kaleyi takviye etti. Mervânîlerin yardımı ile kaleyi almakta başarısız olan İbn Utayr, Nasrüddevle'nin kumandanı Bale'l-Reis'i öldürmek için planlar yapmaya başladı. Ancak İbn Utayr'ın niyetinden haberdar olan Bale'l-Reis, şehrin dışında ziyafette oturdukları bir sırada, İbn Utayr'ı öldürdü ve bütün Urfa'ya hâkim oldu.²⁷⁰³

²⁶⁹⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.370

²⁶⁹⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.53

²⁷⁰⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.53

²⁷⁰¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.53

²⁷⁰² Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.370

²⁷⁰³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.53

5.6.1.8. Arapların Yardıma Gelmeleri ve Mervânî Askerlerinin Kuşatılması

Nümeyrîlerin Rûhâ Valisi İbn Utayr öldürülünce dul eşi, Arapları Mervânîlere karşı direnmeye çağırdı. İbn Utayr'ın eşi, Bale'l-Reis'e karşı cesaretle mukavemet gösterdi. Siyah bir bayrak kaldırdı ve Arap milleti içinde bir yaygara çıkarıp Kürtlerin gelip Arapların baba yurdu olan şehri zapt ettiklerini ve kocası İbn Utayr'ı öldürdüklerini haykırdı. Bu suretle birçok kişi etrafında toplandı ve Bale'l-Reis'e karşı harekete geçip onu kuşattı. Mateos'a göre, bunu haber alan Nasrüddevle, büyük bir ordunun başında Arapların üzerine yürüdü. İbn Utayr'ın eşi Nasrüddevle'nin karşısına çıktı ve yapılan şiddetli muharebeden sonra onu geri çekilmeye mecbur etti. İbn Utayr'ın eşi sonra Bale'l-Reis'in üzerine gidip sığındığı iç kaleye şiddetli saldırılar gerçekleştirdi.²⁷⁰⁴ Nasrüddevle'nin ordusu başında savaşa çıktığının sadece Mateos tarafından zikredilmesi bu olayın sıhhati konusunda şüphe uyandırmaktadır.

5.6.1.9. Süleyman'ın Bizans Prensi Maniakes'e Sığınması

Vahim bir vaziyete düşen Mervânî Kumandanı Bale'l-Reis, Nasrüddevle'ye haber gönderip durumu ona bildirdi. Kendisinin ve bütün Kürtlerin büyük bir tehlike içerisinde olduklarını söyledi. Mateos'a göre kendisi de naçar bir durumda olan Nasrüddevle, kumandanı Süleyman'ı Rûhâ kalesine gönderdi ve Bale'l-Reis'i Meyyâfârikîn'e getirtti.²⁷⁰⁵ Bu gelişmeleri Arap-Kürt mücadelesi olarak tanımlayan Thomas Ripper, Nasrüddevle'nin Bale'l-Reis'i Meyyâfârikîn'e çağırıp yerine Süleyman'ı göndermesinin sebebin durumu yumuşatma ve Arapların birleşmesini önleme isteği olduğunu ileri sürmüştür.²⁷⁰⁶ Fakat İbn Utayr'ın karısı her gün Mervânî Kumandanı Süleyman'a karşı hücumlarını sürdürdü. Bu durumda umudunu kesen Süleyman, Bizanslı Prens Georges Maniakes'e bir mektup yazarak onunla anlaştı ve kaleyi ona teslim etti.²⁷⁰⁷

²⁷⁰⁴ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54

²⁷⁰⁵ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54; İbn İbrî (Ebü'l-Farac), Salman'ı Süleyman el-Kürcî diye ismini kaydetmiştir. El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s. 263; El-Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, s.427; Süleyman b. Kûcerî olduğu bilgisi için bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.377; Georgias Maniakes için bkz. Mikhael Attaleiates, **Tarih**, Bilge Umar (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul Bty. s.33

²⁷⁰⁶ Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.370-371

²⁷⁰⁷ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54; Tufantoz, **Ortaçağda Diyyarbekir...**, s.82 dipnotu; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.289

3.6.2.10. Nasrüddevle'nin Harran'a Hâkim Olması

Ebü'l-Fidâ, Harran Hükümdarı Utayr'ın Nasrüddevle tarafından öldürüldüğünü ve Nasrüddevle'nin Harran'a hâkim olduğunu söylemektedir.²⁷⁰⁸ Yani Nasrüddevle hem Rûhâ'ya hem de Harran'a sahip olmuş olmaktadır fakat İbn Utayr, Rûhâ'nın yarısı için mücadele ederken Harran mevzubahis olmamıştır.

Abdurrakib Yusuf, Mervânîlerin Harran'a hâkim olduğunu düşünmediğini, bunu destekleyecek bir delilin olmadığını söylemiştir. İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn gibi tarihçiler, İbn Vessâb en-Nümeyrî'nin Harran, Rakka ve Suruç bölgesinde beylik kurduğunu söylemişlerdir.²⁷⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, Âmid kent merkezinin alınmasının ardından Mervânî Valisi Harran ve Rûhâ'nın sahibi Ebü'l-Hâris Zenk b. Evân'ın Âmid'i yönettiğini söylemektedir. İbnü'Ezrak, bu olayın 415/1024-25 yılında olduğunu söylerken İbnü'l-Verdî Harran'ın 422/1030-31 yılında Mervânîlerin elinde olduğunu belirtmektedir. Ebü'l-Fidâ (ö. 732), İbnü'l-Verdî (ö.740) ile Ömerî'nin (ö. 749) yazdıklarını tek bir rivayet olarak değerlendirmek gerekir, zira aynı dönemde yaşayan bu tarihçilerin birbirlerinin yazdıklarını kopyaladıkları metinlerinden net olarak anlaşılmaktadır.²⁷¹⁰

İbn Şeddâd, Nümeyrîlerin Harran üzerindeki hâkimiyetinin akamete uğramadığını, 410/1019-20 yılına kadar Vessâb, 431/1039-40 yılına kadar oğlu İbn Vessâb ve sonrasında yine Harran'ın Nümeyrîlerin elinde olduğunu söylemektedir.²⁷¹¹ 422/1030-31 yılında Nasrüddevle'nin Rûhâ üzerine gönderdiği 10 bin kişilik kuvvet Bizanslılara karşı yenilince, Bizanslılar Urfa'ya yakın şehirlere saldırmış, İbn Vessâb Harran ve Suruç üzerinde Bizanslılarla anlaşıp vergi vermeyi taahhüt etmiştir. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler, bu tarihte Harran'ın el değiştirmiş olabileceğini göstermektedir.²⁷¹² Azimî, (ö. 556) ise 424/1032-33 yılında Müslümanların Şümeysât'a (Sümeysat, Samsat) kadar Bizans beldelerine girdiklerini, ganimet

²⁷⁰⁸ Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c.2, s.157-158;

²⁷⁰⁹ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.187, 204

²⁷¹⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihü'Fârikî*, s.126; İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, s.129; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.222; Ebü'l-Fida, *Kitâbü'l-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, c.2, s.157-158; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.131

²⁷¹¹ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.46; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.126

²⁷¹² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.317-318; Honigmann, Bizans'a vergi verinceye kadar İbn Vessâb'a ait bu bölgenin yağmalandığını söylemektedir. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s.134

aldıklarını ve Alevîyyun'un²⁷¹³ Harran'a hâkim olduğunu söylemektedir. 425/1032-33 yılında İbn Vessâb en-Nümeyrî'nin Harran'ı teslim aldığını ve burayı alan Alevî'nin öldüğünü söylemektedir.²⁷¹⁴ 427/1035 yılına gelince Gregory Ebü'l-Farac, Vessâb'ın Harran Valisi olduğu bilgisini vermektedir.²⁷¹⁵ Bu bilgilerden yola çıkarak Harran'ın el değiştirmeye müsait Mervânî-Nümeyrî sınır hattında tampon bir bölgede olduğu görülmektedir. Ayrıca kaynaklarda geçen bilgilerden 415/1024-25 ile 422/1030-31 yılları arasında Harran'ın Mervânîlerin elinde olma ihtimali yüksektir. Hatta 410/1019-20 yılında Nümeyrî Emiri Vessâb'ın ölümünün ardından Harran Mervânîlerin eline geçmiş olabilir.²⁷¹⁶

5.6.2. Nümeyrî Emiri İbn Vessâb ve Bizans'ın Mervânî Ülkesine Saldırıları

İbn Vessâb en-Nümeyrî, 426/1034-35 yılında Rûhâ'daki Bizanslılar, Araplar ve diğer kavimlerden müteşekkil büyük bir ordu topladı. Bunlar beraber Nasrüddevle b. Mervân'ın ülkesine yürüdüler, ülkeyi yağmalayıp tahrip ettiler. Nasrüddevle de buna karşılık Karvâş ve diğer emirlerden yardım istedi. Her taraftan gelen yardımcı kuvvetler İbn Vessâb'ın istediklerine ulaşamayacağını gösterince İbn Vessâb vazgeçip geri döndü. Nasrüddevle, bu hamle ile ittifakı bozduktan sonra başka bir hamle daha yapıp Bizans İmparatoru'na elçi göndererek anlaşmayı bozduğundan ve aralarındaki barışı feshettiğinden dolayı onu kınadı. Çevredeki emirlere haber gönderip gaza için onlardan yardım istedi. Bizans İmparatoru, Nasrüddevle'nin çok sayıda asker ve gönüllü topladığını görünce ondan özür dileyerek hediyeler gönderdi. Nasrüddevle ise Rûhâ üzerine gitmekten vazgeçti. Böylece Nümeyrîlerin istila girişimi başarısız oldu.²⁷¹⁷

5.6.3. Es-Süveyda ve Urfa Seferi

Urfa ve civarının paylaşımı konusundaki ihtilaflar kısa sürede emirlerin taraf değiştirmelerine neden oluyordu. Bir yıl önce Bizanslılar ile diğer bazı kimselerden

²⁷¹³ Aleviyyûn'dan kasıt Şîî mücahitler veya Fatimî destekçisi Nümeyrîler olabilir.

²⁷¹⁴ Azimî, **Tarihu Haleb**, 330-331; Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.350

²⁷¹⁵ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291

²⁷¹⁶ S. Heidemann, "Numayrid Ar-Rakka Archaeological and Historical Evidence For a "Dimorphic State" in The Bedouin Dominated Fringes of the Fatimid Empire", s.100-101

²⁷¹⁷ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.339; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.8, s.216-217; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.113

yardım olarak Mervânî ülkesine yürüyen İbn Vessâb, bu sefer İbn Utayr ile 427 yılının Recep ayında (Mayıs 1036) bir araya geldi. Aralarında kız alıp vererek akrabalık tesis ettiler, daha sonra da asker topladılar. Nasrüddevle b. Mervân da büyük bir orduyu onlara yardıma gönderdi ve hep birlikte Bizans'ın elinde olan es-Süveydâ (Siverek) üzerine yürüdüler. Olayların mahiyetinden ittifakın amacının yağma amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sefer sonucunda Süveydâ alındı ve birçok ganimet ile esir ele geçirildi. Müslüman müttefikler bununla yetinmeyip Rûhâ'yı kuşattılar. Bizans'ın gönderdiği 5 bin kişilik ordu Nasrüddevle ile İbn Vessâb'ın pususuna düştü. Şehir alınırken Bizans askerleri burçlara sığındılar. İbn Vessâb Rumların başlarını yüklediği yüz altmış deveyi Âmid'e gönderdi. Hasan b. Cerrah et-Tâî, Arap ve Rumlardan müteşekkil beş bin kişilik bir ordu ile Bizanslıların yardımına gidince İbn Vessâb onlara saldırdı. Bizanslılardan bir kısmı Rûhâ'dan çıkıp Harran'a gitti fakat halk onlara karşı koydu. İbn Vessab, bunu duyunca süratle geri dönerek Rumlara saldırdı ve birçok kişiyi öldürdü. Mağlup olan Rumlar, tekrar Urfa'ya döndü.²⁷¹⁸

5.6.4. Fatımî Valisi ed-Dizberî İle Yaşanan Gerginlikte Nümeyrîlerin Mervânîlerle Desteği

Fâtımîlerin Şam Valisi Enuştekin ed-Dizberî, Nasrüddevle'yi ülkesine saldırmakla tehdit etti. Durum ciddileşince Ukaylî hakimi Karvâş'tan yardım alan Nasrüddevle Nasrüddevle, Şebîb en-Nümeyrî'ye haber gönderip ondan da yardım istedi. Şebîb en-Nümeyrî, Nasrüddevle'nin tarafına geçti ve Şîî Fâtımîler için okuttuğu hutbeye son verip Abbasîler adına hutbe okutmaya başladı. Buna öfkelenen ed-Dizberî, ona haber göndererek onu da tehdit etti. Bunun üzerine Şebîb Temmuz-Ağustos 1039 tarihinde Harran'da tekrar Fâtımîler adına hutbe okuttu.²⁷¹⁹ Bu meselede Ukaylî ve Nümeyrîlerin açık bir şekilde Mervânîlerin yanında durmaları, ihtilafın olumlu bir şekilde sonuçlanmasında etkili olmuştur. Ukaylîlerle Nümeyrîlerin desteklerinin ed-Dizberî'yi durdurduğu anlaşılmaktadır. Nasrüddevle, yaptığı hamle

²⁷¹⁸ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.220; Gregory Abu'l-Farac'a göre Araplar kaleye hücum ettiler ve 250 kişi öldü. Araplar kaleyi zaptedemedikleri için şehri yağmalayıp geri gittiler. Denildiğine göre Arapların götürdükleri genç erkek ve kadınların sayısı 3000'den fazla idi. Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291; İbn İbrî'ye göre 2500 kişiyi öldürdüler, şehri yağmaladılar. Esirlerin sayısı 3000 kişiyi buldu. İbn İbrî, **Tarihü'z-Zaman**, s.109

²⁷¹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8 s. 231; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s.355-356; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.28, s.134; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.95

ile ed-Dizberî'ye yalnız olmadığını göstermiş, çıkaracağı bir savaşın tüm bölgeyi etkileyebileceği ve belki de aleyhine sonuçlanabileceği mesajını vermiştir. Ed-Dizberî, bu olaydan iki yıl sonra Nasrüddevle ile akrabalık ilişkileri kurmuştur.²⁷²⁰

5.6.5. Nümeyrîlerin Sahte Peygamber Asfer'in Ortadan Kaldırılmasındaki Rolü

Peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Asfer, bölgede büyük bir istikrarsızlığa yol açtı. 439/1047-48 yılında gerçekleştiği konusunda ittifak edilen²⁷²¹ Asfer'in saldırıları ilk etapta Bizans ile Mervânîler arasında krize neden olmuştur. Asfer'in ortaya çıktığı ve faaliyet yürüttüğü yere bakılınca Mervânî-Nümeyrî sınırında olduğu görülmektedir. Ne var ki bildiğimiz kadarıyla Bizans İmparatoru'nun muhatabı ve tehdit edilen kişi Nasrüddevle olmuştur. Nasrüddevle, doğrudan İmparator tarafından sorumlu tutulmuş ve Bizans ile bir çatışmanın yaratacağı tehlikeyi görmüştü. Bu işi kendi başına yapmaya muktedir iken savaş ve yıkıma mahal vermeden uygun bir şekilde çözmeye koyuldu. Konuyu Nümeyrîlerle de paylaşarak onların desteğiyle Asfer'i ortadan kaldıracaktı. Olayların devamında Asfer'in Nümeyrîlerle yakın ilişki içerisinde olduğu, hatta aynı sınırlar içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Asfer bu olanların dışında Nasrüddevle'yi öfkeliendiren bir mektup ta yazdı. Bunların üzerine Nasrüddevle, Nümeyrîlerle irtibata geçti ve onu yakalamaları için onlara para verdi. Nümeyrîlerden bir grup, Asfer'in yanına giderek onunla beraber kaldılar. Bir gün yalnız başına olduğu bir anda onu yakalayıp Nasrüddevle'ye gönderdiler. Nümeyrîlerin Asfer'in suç ortağı olduğuna ilişkin emareler görülürken, Nasrüddevle'nin yaptığı hamlelerle Asfer'in ortadan kaldırılmasında işbirliği yaptıkları görülmektedir.²⁷²²

²⁷²⁰ Bu konu hakkında bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-Zaman**, c.18, s.439; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.28, s.134

²⁷²¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre**, c.1/2, s.325; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.702; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.308; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116

²⁷²² Bu konu ile ilgili geniş bilgi Bizans İmparatorluğu ile Münasebetler bölümünde verilmiştir. İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.119; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.303,304; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116; Baluken, **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, s.26

5.6.6. Selçuklular Karşısında Nümeyrî-Mervanî İttifakı

Arslan Besâsîrî İsyanı'nda Nasrüddevle, Tuğrul Bey ile karşı karşıya kalmıştı. Fâtımî temsilcisi, Nasrüddevle ve diğer Arap Emirlerini kendi tarafına çekmek için yoğun temaslarda bulunuyordu. Amaçları bölgedeki emirliklerin güçlerini Besâsîrî komutasına alarak Tuğrul Bey'i bertaraf etmektir. Fakat Tuğrul Bey, ilk önce Kureyş ve Dübeys'i hizaya getirmişti.²⁷²³ Bunlar affedilirken Nasrüddevle'nin de affedilmesini istemişlerdi. Durumdan emin olamayan Tuğrul Bey, bunu anlamaya çalışırken Nasrüddevle'nin onun elçisini mallarıyla alıkoyduğu haberini almış ve ardından Cezîre ve Meyyâfârikîn'i kuşatmıştı. Bu sırada Nasrüddevle, Tuğrul Bey nezdinde affedilmesi için yoğun çabalar içerisindeyken bir taraftan da Fâtımîlerden yardım istiyordu. Fâtımî temsilci Şîrâzî, Besâsîrî ile İbn Vessâb en-Nümeyrî'ye Nasrüddevle'ye yardım etmeleri konusunda haber gönderdi ve bunlar harekete geçtiler. Nasrüddevle'ye yardım etmeye hazırlanan Besâsîrî ile İbn Vessâb en-Nümeyrî, Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey ile anlaşmış olduğunu duyunca geri döndüler.²⁷²⁴

5.7. Mirdâsî Emirliğiyle Münasebetler

Mervânîler ile devlet sınır komşusu olmayan Mirdasîlerin bazı olaylar nedeniyle az da olsa Mervânîlerle temasları olduğu görülmektedir. Salih b. Mirdâs'ın din alimlerini tutuklaması sırasında cereyan eden olaylar haricinde genel olarak barışçıl ilişkileri olduğu görülmektedir.

5.7.1. Salih b. Mirdâs'ın Din Âlimlerini Tutuklamasının Mervânî Ülkesinde Protesto Edilmesi

417/1026-27 yılında Mirdasîlerin²⁷²⁵ kontrol ettiği Ma'arratü'n-Numân'da Müslüman bir kadına tecavüz edildiği gerekçesiyle halk bir şarap dükkânını dağıtıp

²⁷²³ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.19, s.10; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbekir...**, s.99

²⁷²⁴ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...**, c.2, s.51-52

²⁷²⁵ Mirdasîler, 1024-1080 yılları arasında Halep'te hüküm süren Müslüman bir Arap hanedanıdır. Rahbe'de devlet kurmak isteyen Esedüddöle Salih b. Mirdas, 399/1009 yılında burada Fâtımî halifesi Hakim adına hutbe okutmuş, ancak Abbasîler ile Fâtımîlerin engellemeleriyle karşılaşmıştır. 405/1014-1015 yılında Halep'i alan Salih, 420/1029 yılında Enuştekin ed-Dizberî ile yaptığı savaşta ölmüştür. Salih'in yerine gecen iki oğlundan Şiblüddöle Nasr Haleb'e, kardeşi Muizzüddöle Simâl şehrin iç kalesine sahip olmuştur. Antakya'nın Bizans valisini 420/1029 ve III. Romanos'u 421/1030 yılında mağlup etmişlerdir. Fâtımî tehdidiyle Bizans'a tabi olmuş ve ardından onlarla anlaşmışlardır. Fakat 429/1038 yılında yapılan savaşta Nasr, Fâtımîler tarafından öldürülünce Enuştekin ed-Dizberî, Mirdasîlerin topraklarına girmiştir. Enuştekin 433/1042 yılında ölünce Haleb, Simâl'e teslim edilmiştir. Bu tarihten sonra Bizans ve Fâtımîler arasında kalan Mirdasî Devleti 473/1080 yılında Ukaylî Emiri Müslim b. Kureyş tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bkz. El-Ömerî,

yıkılmıştı. 418/1027-28 yılında Salih b. Mirdâs, Ma'arratü'n-Numân'a gittiğinde bu olaydan sorumlu tuttuğu 70 Müslüman âlimi tutuklayıp hapsedirdi. Bazıları kesilen para cezasını ödeyip hapisneden çıktı. Kendilerine kesilen 1000 dinarlık para cezasını ödeyemeyenler ise bölgenin âlimlerinden olan Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî'nin Salih b. Mirdâs nezdinde arabuluculuk yapması sonucunda serbest bırakıldılar. Salih b. Mirdâs'ın bu fiili civardaki Müslüman devletlerde infial yaratmıştır. Özellikle Meyyâfârikîn ve Âmid camisinde hatipler bu tutsak âlimler için toplu bir şekilde dua ettiler.²⁷²⁶ Nasrüddevle'nin bilgisi dâhilinde Meyyâfârikîn ve Âmid camilerinde şehirde çıkan olaylardan sorumlu tutularak hapsedilen alimlere destek verilmiş ve bu uygulamanın haksız olduğu vurgulanmak istenmişti. Nasrüddevle bu tavırla dindarlığını ve haksızlıklara karşı duruşunu göstermekteydi.

5.7.2. Mirdasîlerin Urfa Meselesinde Mervânîlerle Nümeyrîler Arasında Arabuluculuk Yapması

Rûhâ'da Utayr'ın kendi naibi Ahmed b. Muhammed'in halk nezdindeki itibarını kıskanarak onu öldürmesi üzerine halkın şehri Nasrüddevle'ye teslim etmesi üzerine kaybettiği kenti alamayan Utayr, Mirdâsî Emiri Salih b. Mirdâs'tan arabuluculuk yapmasını istemişti. Nasrüddevle, bu arabuluculuk sonrasında şehrin yarısını Utayr'a teslim etmeyi kabul etmiştir. Bir süre sona çıkan olaylarda şehir yine Mervânîlerin eline geçince Salih b. Mirdâs tekrar arabuluculuk yapmış ve Nasrüddevle şehrin yarısını İbn Utayr'a vermiştir. Nasrüddevle'nin sınır komşusu olmayan Halep Hâkimi Salih b. Mirdâs'ın arabuluculuğunu iki defa kabul etmesi iki emirlik arasında iyi ilişkilerin olduğunu göstermektedir.²⁷²⁷

5.7.3. Simâl b. Salih Karşısında Mervânîlerin Dizberî ile Yakınlaşması

Antakya Emiri Togan, 431/1039-40 yılında Halep'i almış, Simâl b. Salih ise Rakka'yı elde etmiştir. Fâtımîlerin Şam Naibi ed-Dizberî, onun Halep'e yaklaşmasından korkmuş ve buraya hâkim olan ed-Devser Kalesi'ni almıştır. Ed-

Mesâlikü'l-Ebsâr..., c.26, s. 224; İbnü'l Adîm, **Zübdet'ül-Halib min Tarihi'l-Haleb**, s.145; Ed-Devadârî, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.326; El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.321-329; Merçil, "Mirdâsîler", c.30, s.151; Taneri, "Caber Kalesi", c.6, s.525

²⁷²⁶ İbnü'l Adîm, **Zübdetü'l-Halib min Tarihi'l-Haleb**, s.132; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb...**, c.2, s.904-906

²⁷²⁷ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbni'l-Verdî**, s.329; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.123; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111

Dizberî, başka bir tedbir olarak da Meyyâfârikîn'in sahibi Nasrüddevle b. Mervan ile mektuplaşarak kızını oğluna istemiş, Nasrüddevle de bunu kabul etmiştir. Ed-Dizberî, Simâl tehdidine karşı Nasrüddevle ile ittifak kurmuştu. Ed-Dizberî'nin bu hamlesi Mısırlıların hoşuna gitmemiş, Mısır'dan ailesini almak isteyince Fâtımî Devleti ailesini göndermemiştir. Hâlbuki ed-Dizberî, bir yıl önce Halep'i fethettikten sonra Nasrüddevle'yi ülkesine saldırmakla tehdit etmişti.²⁷²⁸

5.8. Bizans İmparatorluğu ile Münasebetler

Bizans İmparatorluğu, iç isyanlarla sık sık boğuşmak zorunda kalmıştır. Mervânîlerin kuruluş yıllarında bölgede çıkan isyanlar, buralarda Mervânîlerin faaliyet alanlarını genişletmelerini sağlamış ve Bizans'ı bu isyanlarla uğraşmak zorunda bırakmıştır. Anadolu kuvvetleri başkomutanlığına atanan Bardas Phokas, 987'de kendini imparator ilan ederek II. Basileios'a isyan etmiştir. Öncesinde (976-979) Bardas Skleros da aynı şekilde isyan etmiştir.²⁷²⁹ Bizans Valilerinin merkeze isyan etmesi sonucunda ortaya çıkan kargaşa ortamının Mervânî iktidarına yaradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Bardas Skleros İsyanı sırasında Bâd b. Dûstek, Malazgirt'e hâkim olmuştur.²⁷³⁰

Mervânîlerle Bizanslıların ilk temasları komşuluk ilişkileri çerçevesinde olmamıştır. Bâd'ın ilk hareket alanı Bizans ve onların hamisi olan Ermeni toprakları idi. Bâd, bu topraklarda gaza faaliyetleri yürütüyordu. Bâd'ın Musul'da cesedinin teşhir edilmesi üzerine halk buna razı olmamış ve bir gaza erinin bu şekilde küçük düşürülmesine karşı çıkmıştı.²⁷³¹

Bâd'dan sonra Mervânî tahtına oturan Ebu Ali Hasan, Bâd'ın yayılımcı politikasını terk ederek barışçıl bir yol takip etmiştir. Bizanslılar, 382/992-993 yılında Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Bergiri taraflarına saldırınca Ebu Ali onlara karşı çıkmış ve

²⁷²⁸ İbnü'l Adîm, **Zübdetü'l-Halib min Tarihi'l-Haleb**, s.145; Azîmî Doğan'ın Halep'e giriş yılını 432 yılı olayları içerisinde anlatır. El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.334; Tanerî, "Caber Kalesi", c.6, s.525

²⁷²⁹ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Fikret Işıltan (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Baskı, Ankara 2011, s.281

²⁷³⁰ Mikhael Psellos, **Mikahel Psellos'un Khronographia'sı**, Çeviren Işın Demirkent, 2. Baskı, Türk Tarik Kurumu, Ankara 2014, s.6-9; Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.109,336-337;

²⁷³¹ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s. 41

sonunda onlarla on yıllık bir mütareke yapmıştır.²⁷³² Ebu Ali'nin sınırda bu antlaşma ile sağladığı barış ortamı kendisinden sonra hükümdar olan kardeşi Mümehhidüddeve zamanında da sürmüştür. İmparator II. Basileios'un 390-391/1000 yılının baharında öldürttüğü David'in topraklarında hâkimiyet kurmak üzere bizzat bölgeye gelmesi esnasında Abhazya, Lori, Kars ve Vaspurakan kralları ile birlikte Mervânî Emiri Mümehhidüddeve de onun huzuruna çıkıp birçok hediye takdim ederek itaatini arz etmiş ve “*Magistratos*” unvanını almıştır. İhtiyacı olduğunda Mümehhidüddeve'ye Ermeniyeye ile Taron birliklerince askeri destek sağlanacağı vaadi verilmiştir.²⁷³³

II. Basileios, 976-15 Aralık 1025 yılları arasında Bizans tahtında oturmuştur. Mervânîlerin egemen olduğu asrın yaklaşık yarısında onlarla beraber geçirmiştir. Yayılmacı bir politika takip edip birçok yere egemen olan II. Basileios, Mervânîlerle Ebu Ali ve Mümehhidüddeve zamanında dostluk ilişkileri geliştirmiştir. II. Basileios, Müslümanların sınır bölgesi olan Diyâr-ı Bekr'de kendisine sorun çıkarmayacak bir yönetimin tampon bölge olarak kalmasını çıkarları açısından uygun görmüş olmalıdır. II. Basileios'un ölümünden sonra Bizans'ın genişleme politikası genel olarak yerini mevcut topraklarını koruma olarak güncellenmiştir.²⁷³⁴

Nasrüddevle'nin hükümdarlık yaptığı uzun dönemde Bizans İmparatorluğu tahtına birçok hükümdar oturmuştur. Bunlar; II. Basileios (976-1025), II. Romanos (1028), III. Romanos (1034), IV. Mikhail (1041), V. Mikhail (1042), IX. Konstantinos Monomakos (1055), Thedora (1056), VI. Mikhail (1057), I. İsaakios Komnenos (1059) ve X. Konstantin Dukas'tır. (1067)

5.8.1. Bizans'ın Âmid'deki İbn Dimne Yönetimini Tanıması

İbn Dimne, Ebu Ali suikastından (387/997) bir süre sonra kayınpederi Abdülber'i ortadan kaldırıp Mervânîlerden bağımsız bir şekilde Âmid'de bağımsızlığını ilan etmişti. Hâkimiyetini meşrulaştırmak için büyük devletlere elçiler

²⁷³² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.77; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakır...*, s.69; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır...*, c.1, s.182

²⁷³³ Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.125-126; Benzer bilgiler için bkz. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s.155

²⁷³⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Arif Müfid Mansel Macmillan, New York 2006, c.1, s.379-380; Ayrıca bkz. De Souza, France, *War End Peace in Ancient and Medieval History*, Cambridge University Press, New York 2008, s.145-146; Subaşı, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, p. 705-731, Ankara Turkey, s.709-710

gönderip düzenlediği hükümdarlık törenine onları çağırmişti. Bu çağrıya Bizans Devleti'nden olumlu yanıt gelmiş ve elçileri İbn Dimne'nin törenine icabet etmişti.²⁷³⁵ Bizanslıların İbn Dimne'nin hükümdarlık törenine elçi gönderip hükümdarlığını tanınması Mervânîlerin konumunu zayıflatan bir nitelik taşıyordu. Kaynaklar, Bizans elçilerinin Âmid'e geldiği tarihi belirtmemişlerdir fakat İbn Dimne'nin Abdülber'i öldürdüğü ve tek başına hâkim olduğu 387/997 senesine yakın bir tarihte olmalıdır.

5.8.2. Mervânî Yönetimini Ele Geçiren Şervîn'in Bizans'tan Yardım İstemesi

Şervîn ile İbn Fîlûs, Mümehhidüddевle'yi bir suikast düzenleyerek öldürdükten sonra Nasrüddevle'yi ele geçirmek istemiş ancak planlarında başarısız olmuşlardı. Nasrüddevle ile Hoca Ebü'l-Kasım Isfâhânî, ordularıyla Meyyâfârikîn kapılarına dayanıp bir fersah ötede karargâh kurduklarında İbnü'l-Ezrak'ın ifadesiyle Şervîn yaptığına pişman olup kendisini kötü bir akıbetin beklediğini anlamıştır. Bu akıbetten kurtulmak için önceden kötülük ettiği halkın gönlünü almaya çalışmış, onlara iyilik yapıp mal dağıtmıştır. Bu kadarı da onların korkularını bertaraf etmemiştir ki kendilerini kurtarmak için başka çareler bulmaya koyulmuşlardır. İbn Fîlûs, Bizans İmparatoru'na mektup yazarak “*Ey Rum Kralı, senden başka bizi kurtaracak kimse yoktur*” deyip memleketi ona teslim etmesini önermiştir. Şervîn'in, İbn Fîlûs'un tavsiyesine uyarak Bizans İmparatoru'na hediyelerle beraber mektup yollaması, Meyyâfârikîn halkında büyük bir infiale neden olmuştur. İbnü'l-Ezrak, şehir halkının buna çok kızdıklarını, İbn Fîlûs ve Şervîn'e lanet ettiklerini söylemektedir.²⁷³⁶

Ancak Bizans, Şervîn'in yardım çağrısına destek vermeyerek Mervânî hanedanının meşru varislerine desteğini göstermiştir. En azından Mervânîlerin işlerine müdahil olmamıştır.

5.8.3. Bizans'ın Nasrüddevle'nin Hükümdarlığını Tanınması

Nasrüddevle Meyyâfârikîn'de hükümdarlık tahtına oturduktan bir süre sonra Ortadoğu'da etkili olan devletlerin elçilerini Meyyâfârikîn'de huzura kabul etti. Hükümdar olması nedeniyle gerçekleştirdiği törende davet ettiği devletler içerisinde

²⁷³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.93-95; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.99

²⁷³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.109-110; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.95-96; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.96; Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.36

Bizanslılar da vardı. Abbasi Halifeliği, Büveyhî Sultanlığı, Mısır Halifeliği ile Bizans İmparatoru'nun elçileri 7 Zilhicce 403/19 Haziran 1013 tarihinde Nasrüddevle'nin yeni sarayında gerçekleştirilen törende hazır bulunmuşlardı. İbnü'l-Ezrak, bu büyük günde diğer elçilerle birlikte Bizans İmparatoru II. Basileious'un bir elçisinin de halk tarafından sevgiyle karşılandığını, törende II. Basileious'un Nasrüddevle'ye uzun boylu atlar, develer ve tarif edilmeyecek güzellikte hediyeler gönderdiğini kaydetmiştir.²⁷³⁷

5.8.4. Bizans İmparatoru II. Basileious'un Erciş'i Alması

Said b. Bitrik, II. Basileious'un 415/1024-25 yılında Ermeniyeye bölgesinde Müslümanların kontrolünde olan Erciş (Ercîs) şehrinin alındığını ve Katban kontrolündeki Esfercân kalelerine bağladığını yazmaktadır. Başka kaynaklarda bu bilgiyi destekleyecek bir kayıt bulunmamaktadır.²⁷³⁸

Malazgirt, Erciş ve Bergiri şehirleri tampon olduğundan sık sık el değiştiriyordu. Erciş daha Bâd zamanında Mervânî hâkimiyetine alınmıştı. Ebu Ali zamanında da buranın Mervânî kontrolünde olduğu kaynaklarca teyit edilmektedir. Bu şehrin Nasrüddevle zamanına kadar Mervânîlerin elinde kalmış olması ve sonra el değiştirmiş olması ihtimal dâhilindedir. Her ne kadar Said b. Bıtrîk'in verdiği bu bilgi bazı araştırmacılar tarafından çok inandırıcı bulunmasa da elimizde bunu yanlışlayacak bir veri bulunmamaktadır.²⁷³⁹

5.8.5. Yakubî Patriği IV. Dionisyus'un Bizans Baskısından Kaçıp Âmid'e Sığınması

İmparator Romanos, Yakubîlerin Antakya patriği Yuhanna'yı düşüncelerinden vazgeçiremeyince onu Mağrib'e sürmüş ve üç yıl sonra orada ölmüştür. Yakubiler onun yerine başka bir patrik seçmişlerdir. Romanos bunu öğrenince yanına getirilmesini istemiş fakat bunu duyan patrik İslam diyarı olan Diyâr-ı Bekr'e kaçmıştır.²⁷⁴⁰

²⁷³⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.119; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.109-110; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.78

²⁷³⁸ El-Antakî, *Zeylu Tarihi'l-Mecmû*, s.244

²⁷³⁹ Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", s.149-151

²⁷⁴⁰ El-Antakî, *Tarihü'l-Antakî*, s.409-410; Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien, Paris 1905*, III, 147; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.56-57

Yakubi patriği IV. Dionysius ve 1034-1176 yılları arasındaki halefleri, Bizans imparatorunun kovuşturmalarından korunmak için makamlarını Âmid'e taşımışlardır.²⁷⁴¹ Malatya'daki Bizans Valisi Mervânîlerin Âmid Valisi Sa'düddeve Muhammed b. Nasrüddevle'ye birçok hediyeler göndermiş ve Yakubî patriğin iadesini istemiştir. Sa'düddeve, *"Kanunlarımız, bize sığınan birini tutuklamaya, düşmanına vermeye ve inancından dolayı işkence yapmaya izin vermez"* diyerek bu talebi reddetmiştir. Bu olayın ardından Dionysius ömrünün geri kalan günlerini Mardin'deki Mar Hanania Manastırı'nda geçirmiştir. Böylece Âmid şehri, Yakubî Patrikliği'nin yeni merkezi olmuştur. 449/1058 yılında Malatyalı rahip Bar Sûsan, Âmid'de Antakya Patriği olarak takdis edilmiş ve Yuhanna adını almıştır.²⁷⁴² Mervânîler, kilisenin en üst yetkililerinin güvenliklerini sağladıkları için büyük kısmı Yakubilerden oluşan Diyâr-ı Bekr nüfusunun sempatisini kazanmışlardır.²⁷⁴³

5.8.6. Bizans'ın Rûhâ'yı Ele Geçirmesi

Ebu Ali zamanında (382/992) cereyan eden olay haricinde Mervânî Devleti Bizans İmparatorluğu ile dostane ilişkiler içerisinde olmuştur. Bizans, üstün askeri gücüne rağmen Mervânî Devleti'ne herhangi bir saldırıda bulunmamıştır. İki devlet arasında yarım asırdır devam eden dostane ilişkiler Bizans'ın Rûhâ'yı istemesi yüzünden yerini mücadeleye bırakmıştır. Bizans birçok nedenden dolayı Rûhâ'ya ilgi duyuyordu. Her şeyden önce Hristiyanlar için burası kutsal bir yerd. Ayrıca Bizans'ın Rûhâ'yı ele geçirmesi Kuzey Suriye'nin tümünü kontrol etmesi anlamına geliyordu. Burayı alarak Mervânîler'in Şam bölgesi ile bağlarını kesecek, Ermeni Krallığı ile kuzeydoğudan ve buradan olmak üzere onları iki taraftan kuşatmış olacaktı. Ayrıca Suriye ve Cezîre arasında olması onu askeri açıdan önemli kılmaktaydı. Son olarak Bizans, Rûhâ'nın da içinde bulunduğu Cezîre bölgesinin zirai açıdan ne denli kıymetli olduğunu biliyordu ve buradan geçip Akdeniz'e ulaşan doğu ticaret yolunu kontrol etmek istiyordu.²⁷⁴⁴ Bizans'ın Rûhâ'yı kontrol altına almak istemesi bölgedeki Müslüman devletlerle arasının açılmasına ve savaşlara yol açmıştır.

²⁷⁴¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.201

²⁷⁴² el-Antakî, *Tarihü'l-Antakî*, s.409-410; Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien, Paris 1905*, III, 147; Baluken, *Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, s.56-57

²⁷⁴³ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.201

²⁷⁴⁴ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.1, s.203

Bölgedeki Müslüman emirlikler arasında çıkan çatışmalar ve şehre egemen olma hesapları Bizans'ın işine yaramış ve nihayetinde şehir Müslümanların elinden çıkıp Bizans'a kalmıştır. Tomas Ripper, “*Bizans ile Mervânîler liderliğindeki Müslümanlar arasında 422/1030-31'den 429/1037-38'e kadar süren savaşın nedenlerinden birisini yiyecek kıtlığı çeken insanların yaptıkları saldırılar*” olduğunu ileri sürmüştür.²⁷⁴⁵ Fakat olayların seyrine bakıldığında Rûhâ üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin böyle bir nedene bağlanamayacağı görülmektedir.

Nümeyrîlerin Rûhâ Valisi Utayr, iyi bir yönetici olan naibi Ahmed b. Muhammed'i öldürünce halkın çağrısı üzerine Nasrüddevle Rûhâ'yı teslim almış ve bu Rûhâ nedeniyle Arap-Kürt çatışmasına yol açmıştı.²⁷⁴⁶ Nasrüddevle'nin komutanı Bale'l-Reis İbn Utayr'ı ölürünce dul eşi Arapları yardıma çağırmış ve şehir kuşatılmıştır. Nasrüddevle'nin yardıma gelen ordusu Arapların mukavemeti karşısında geri çekilince Bal'l-Reis'in sığındığı iç kale şiddetli saldırılara maruz kalmıştır.²⁷⁴⁷ Nasrüddevle, Bale'l-Reis'in yerine Salman'ı (Süleyman) Rûhâ'ya göndermiş fakat İbn Utayr'ın karısı her gün Mervânî Kumandanı Süleyman'a karşı hücumlarını sürdürmüştür. Bu durumda umudunu kesen Süleyman, Bizanslı Prens Georges Maniakes'e bir mektup yazarak “*Bizans İmparatorundan benim için bir rütbe ve eyalet temin edersen, Rûhâ'yı sana teslim ederim*” demiştir. Maniakes, bundan memnun kalmış ve bütün istediklerini Bizans İmparatoru'ndan temin edeceğine ve büyük bir eyaletin hâkimiyetini kendisine vereceğine dair söz vermiştir.²⁷⁴⁸

Bizans Prensi Maniakes'ten bu sözü alan Süleyman, onu çağırıp Rûhâ'daki kalesini 422²⁷⁴⁹/1031²⁷⁵⁰ yılında ona teslim etmiştir. Maniakes, 400 adamla beraber

²⁷⁴⁵ Ripper, **Diyairebekir Merwanileri...**, s.500;533

²⁷⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.268-269; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.111; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbn'i-Verdî**, s.329; İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.4, s.412; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.123; Tufantoz, “*Nasrû'd-devle*”, s. 425

²⁷⁴⁷ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54; Ripper, **Diyairebekir Merwanileri...**, s.370

²⁷⁴⁸ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s. 54; Tufantoz, **Ortaçağda Diyairebekir...**, s.82 dipnotu; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, 289-290

²⁷⁴⁹ 422 için bkz. İbn İbri, **Muhtasarü'l-Tarihü'd-Düvel**, s.318; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.222; İbn Tağriberdî, **En-Nücümü'z-Zâhire...**, c.4, s.275; Ed-Devadârî, **Kenzü'd-Dürer ve Camiü'l-Gurer**, c.6, s.333; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.123; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.107; Zilkade 422 için bkz. el-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.263; el-Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, s.427; Gregory Abu'l-Farac, 289-290; 422 yılı sonbaharı rivayeti için bkz. Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.289; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.129

²⁷⁵⁰ Aristakes Lastivertcs'i, Romanos zamanında şehrin alındığını söylemiş ancak, tarih belirtmemiştir. Bkz. Lastivertcs'i, **Aristakes Lastivertcs'i's History**, s.17; 1031 Ekim ayında alındığı rivayeti için

yola çıkmış ve geceleyin gizlice kale kapısının önüne gelmiştir. Süleyman, kale anahtarı elinde olduğu halde Maniakes'i karşılamış, önünde eğilmiş ve kaleyi ona teslim etmiştir. Süleyman, aynı gecede karısını ve çocuklarını alıp Samusat'a (Samsat) gitmiştir.²⁷⁵¹ Daha sonra Maniakes kentin merkezinde yüksek bir kayalığın üzerine kurulmuş olan kaleyi de alarak nihayetinde tüm Urfa'ya sahip olmuştur.²⁷⁵²

İbnü'l-Esîr başta olmak üzere bazı tarihçiler Rûhâ'nın Bizans'ın eline geçme olayını burada farklı bir şekilde anlatmaktadırlar. İbnü'l-Esîr'e göre Utayr'ın öldürülmesinin ardından Haleb hâkimi Salih b. Mirdâs, Nasrüddevle'nin şehrin yarısını Utayr'ın oğluna, yarısını da Şibl'in oğluna vermesi için tavassut etmiş ve Nasrüddevle istediğini kabul etmiştir. 422/1030-31 yılına kadar iki burçtan büyüğünü elinde bulunduran İbn Utayr, Bizans imparatoru Romanos'a haber gönderip şehrin kendisine ait olan hissesiyle bazı köyleri -ki bunlar arasında bugün bile Sinn-i İbn Utayr adıyla bilinen köy de vardı- yirmi bin dinara satmıştır. Bizanslılar burcu teslim almış ve içeri girip şehri ele geçirmişlerdir. İbn Şibl'in adamları kaçmış, Bizanslılar oradaki Müslümanları öldürmüş, mescitleri tahrip etmişlerdir. İbnü'l-Esîr'e göre, Nasrüddevle haberi aldığı anda Urfa'ya bir ordu göndermiş, bu ordu şehri bir süre muhasara ettikten sonra savaşı geri almıştır. Şehirdeki Rumlar burçlara sığınmış, Hristiyanlar ise kiliselerine kapanmışlardır. Denildiğine göre bu kilise, kiliselerin en büyüğü olduğu gibi yapı itibarıyla da en güzeliydi. Müslümanlar kilisedeki Hristiyanları muhasara altına almış ve dışarı çıkarıp çoğunu öldürmüş, ayrıca şehri yağmalamışlardır. Sadece iki burçta kalan Bizanslıların üzerine 10 bin kişilik bir başka ordu gönderilmiş, buradaki savaşta ise İbn Mervân'ın ordusu yenilmiştir. Bizanslılar, bundan sonra Urfa'ya ve ona yakın Müslüman şehirlerine girmiş, İbn Vessâb en-Nümeyrî, Harran ve Surûc üzerinde onlarla bir anlaşmaya varmış ve haraç vermeyi kabul etmiştir.²⁷⁵³

bkz. Psellos, **Mikahel Psellos'un Khronographia'sı**, s.133; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.372; Ostrogorsky bu tarihin 1032 olduğunu söylemektedir. Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s.298; Tmoty Venning de 1032 yılında şehrin alındığı kanaatindedir. Bkz. Venning, **A Chronology Of The Byzantine Empire**, s.359; Mehmet Sait Şahinalp, şehrin 1031 yılında alındığını söylemiştir. Bkz. Şahinalp, **Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi**, s.119

²⁷⁵¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54; D'Edesse, **Chronique De Matthieu D'Edesse (962-1136)**, s.46-52; Simbat, Samosat'tan Maniag'ın çağrıldığını, Araplar ile yapılan savaşın Romanos zamanında Ermeni takvimi ile 480/1031-1032'de barış ile sonuçlandığını söylemektedir. Bkz. Andreasyan, **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, s.22-23; Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.372

²⁷⁵² Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.372

²⁷⁵³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.196-197; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.317-318; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**,

Romanos III. Argyros Dönemi'ni ele alan John Skylitzes ise 1033 yılındaki olayları içerisinde Urfa'nın el değiştirmesini şöyle anlatmıştır: *"Bu yılda Goudelios Maniakes'in oğlu ve Samasota'da oturup Euphrates (Fırat) Nehri üzerindeki şehirlerin komutanı Protospatharios George Maniakes bir saldırı başlatıp Osroene'deki Edessa'yı almaya çalıştı. Bu şehir Türk olan Salaman (Salman, Süleyman) tarafından kontrol ediliyordu. Burası Meyyâfârikîn emiri tarafından ona emanet edilmişti. Hediyelerle, vaatlerle ve onurlandırıldıktan sonra Rûhâ'yı Maniakes'e teslim etti. Maniakes burada kuşatmalarda dayanacak üç sağlam kale inşa etti. Meyyâfârikîn'in Emiri Apomerbanes²⁷⁵⁴ buranın düştüğünü duyunca derhal büyük bir ordu göndererek bu kaleleri kuşattı. Fakat George umulmadık bir şekilde direndi. Emir, en büyük kaleyi yerle bir etti ve bu şehrin içindeki güzellikleri talan etti. Hatta Büyük Klise'nin içindekileri bile aldı. Emir, bu en güzel eşyaları develere yükleyip şehri alevler içinde bırakarak Meyyâfârikîn'e geri döndü. Maniakes bu şekilde özgür kaldı ve büyük bir kayanın üzerinde olan şehrin merkezindeki kaleyi aldı. Dışardan gelen güçleri (askerleri) tuttu ve şehri güvene aldı."*²⁷⁵⁵

Ömerî'ye göre, İbn Utayr, Bizans İmparatoru Romanos'a haber gönderip kalesini ve bazı köyleri ona 20 bin dinara satmıştır.²⁷⁵⁶ Nüveyrî de İbn Utayr'ın Romanos'a mektup yazarak kalesi Sinn-i İbn Utayr ve bazı köylerden oluşan yerleşim yerlerini 20 bin dinara sattığını söylemektedir.²⁷⁵⁷

c.23, s.123; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.84; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.113; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.107

²⁷⁵⁴ Bununla Ebu Mervân yani Nasrû'd-devle kastedilmiş olmalıdır.

²⁷⁵⁵ Skylitzes, *A Synopsis Of Byzantine History 811-1057*, John Wortley (Çev.), Cambridge University Press, New York 2010, s.365; Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s.133; Tamara M. Green ise şunları yazmıştır: 1030 yılında bir rica ile şehrin yarısı Nümeyrî liderine Nasrû'd-devle tarafından verildi. İbn Utayr payını Bizans'a sattı. Bkz. *The City Of The Moon God Religious Traditions Of Harran*, (Religious In The Graeco-Roman World, Editors R. Van Den Broek, H. J. Drijvers, H. S. Versnel, Volume 114) E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1992, s.96-97; Özkul, *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, s.31-32

²⁷⁵⁶ İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.90-93; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr...*, c.26, s.222; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.82-83; Abu'l-Farac, satılan yerlerin kale ve dört köy olduğunu yazmaktadır. Bkz. *Abu'l-Farac Tarihi*, 289-290; Sibt İbnü'l-Cevzî, sadece 20 bin dinara kale ve dört tarla sattığını yazmıştır. Bkz. *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.377

²⁷⁵⁷ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.123

5.8.7. Rûhâ/Urfa'yı Alan Bizans Karşısında Müslüman Emirlerin İttifak Kurması

Rûhâ'nın Bizans'ın eline geçmesi başta Mervânîler olmak üzere tüm Müslümanların öfkesine neden oldu. Şimdiye dek çoğunluğu Hristiyan olan bölge sakinlerinin pasif kaldığı, mücadelenin daha ziyade silahlı Müslüman gruplar arasında sürdüğü savaşın ikinci evresine artık tüm taraflar katılacak, savaş amansız bir şiddette sürecekti. Bundan böyle mesele Kürt ve Arap önderler arasında yaşanan bir iktidar mücadelesi olmaktan çıkacak ve Bizanslıları Urfa'ya çağıran kişi Nasrüddevle'nin kumandanı Süleyman olmasına rağmen, şimdi Hristiyanlara karşı oluşturulan koalisyonun başını Mervânîler çekecekti.²⁷⁵⁸

Bütün Müslüman kabileler, harekete geçip Maniakes'e karşı Rûhâ'ya geldiler. Maniakes, 400 adamla beraber Rûhâ Kalesi'ne kapandı ve büyük bir direniş gösterdi. Mateos'a göre Mısır ve Babil memleketinden bütün büyük emirler, Rûhâ/Urfa şehrine doğru ilerlediler. Mateos gelen emir ve valilerden bazılarının isimlerini zikretmiştir. Ona göre Halep'ten Emir Salih, Dimeşk'ten Mahmud, Hems'den (Humus olmalı) Mahmed, Mısır'dan Aziz, Münbiç'ten Ali, Bağdat'tan Abola (Abdullah), Musul'dan Kureyş, Meyyâfârikîn'den Nasrüddevle, Amid'den Ali, Cezayir'den (Cezire) Boşara, Hılat'tan Ahmed, Pağes'ten (Bitlis) Zora, Her'den Hüseyin, Salmas'tan²⁷⁵⁹ Gudan, Arzun'dan (Erzen) Ahi, Dispon'dan Ahvar, Basora'dan Ahlu, Gergesara'dan (Mardin'den kırk mil ötede, Bağdat ve Vasıt arasında bir yer) Vrean, Nusaybin'den Şahvar ve diğer kırk emir Urfa kalesinin karşısında toplandılar. Bu esnada Harran'dan gelen Şibl de Maniakes'in Uruz adlı uşağı tarafından mektup getirmek bahanesi ile öldürüldü. Bunlar bütün yaz kaleyi zapt etmek üzere şiddetli hücumlarla sıkıştırdılar.²⁷⁶⁰ Surlara gizlenen Maniakes'in askerleri, Müslümanların saldırısına uğrasa da Bizanslılar mevzilerini korumuşlardır.

2761

²⁷⁵⁸ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, s.289; Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.372; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.82-83

²⁷⁵⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.55

²⁷⁶⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.56

²⁷⁶¹ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.373

5.8.8. Müslüman ve Bizans Güçlerinin Karşılıklı Saldırıları

Müslümanlar, Maniakes'in şehri aldığını duyunca muazzam bir ordu ile Urfa'ya doğru yürüdüler ve şiddetli bir harbe tutuştular. Bu saldırılar yüzünden şehirde bulunan Müslümanlar şehri terk ettiler.²⁷⁶² Maniakes ve askerleri Bercîn denilen kaleye sığındılar.²⁷⁶³ Fakat Süryaniler büyük S. Sofi Kilisesi'ne toplanıp oraya kapandılar.²⁷⁶⁴ Çünkü bunlar kadınları ve malik oldukları çok miktarda altın ve gümüşlerinin gasp edileceğinden korkarak kaleye girmeye cesaret edemediler. Fakat birkaç gün sonra bunların büyük bir kısmı servetleri ile beraber yandılar, kadınlar da kaleye Maniakes'in yanına iltica edip kurtuldular. Zira Müslümanlar S. Sofi Kilisesi'ne şiddetli bir hücum yaptılar. Şimal tarafında makineler kurup kiliseyi şiddetle dövdüler ve onu temelden sarstılar. Sonra içeriye ateş attılar ve birçok insanı orada toplanmış olan eşya ve erzak ile beraber kül ettiler.²⁷⁶⁵

Bir rivayete göre, Bizanslılar kundaklama olayını haber alınca Araplar telaşlanarak komşu kentlere firar etmiştir. Bar Hebraeus'un (İbn İbrî) aktardığına göre ise bazı Bizanslıların kaleden inip şehirdeki camiye zarar vermesi üzerine çatışmalar iyice çığırından çıkmıştı, hatta Müslüman tarihçiler Hristiyanların Müslümanlara ve camilere karşı giriştikleri zorbalıklar yüzünden insanların Urfa'yı terk ettiklerini yazarlar.²⁷⁶⁶ Zehebî ise Bizans hâkimiyetindeki kentten Müslüman ahalinin daha ziyade zorla sürüldüğünü iddia eder. Ona göre Müslümanların mescitleri yıkılmış ve buradan çıkarılmışlardır.²⁷⁶⁷ Bir başka rivayette Hristiyan nüfusun yaklaşmakta olan Arap ordusundan korktukları için üç gün boyunca kurdukları barikatların arkasında büyük Ayasofya Kilisesi'nde saklandıkları, zira Maniakes'in az sayıdaki askerinin kendilerini koruyacak durumda olmadığını bildikleri anlatılır. Kente hücum eden

²⁷⁶² Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.54; D'Edesse, **Chronique De Matthieu D'Edesse (962-1136)**, s.46-52

²⁷⁶³ En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.123

²⁷⁶⁴ İbnü'l-Esîr ise bu kilisenin yapı itibariyle kiliselerin en güzeli olduğunu kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.318; Abdurrahîm Yusuf'a göre bu kilise dünyanın yedi harikasından biriydi. Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.46;

²⁷⁶⁵ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.55; Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.373; Tufantoz, **Ortaçağda Diyyarbakir...**, s.82-83; El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.263; El-Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, s.427; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.377

²⁷⁶⁶ Ripper, **Diyyarbakir Merwanileri...**, s.373,374; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.289; Lastivertes'i, Aristakes Lastivertes'i's History, s.17

²⁷⁶⁷ Ez-Zehbî, **Tarihü'l-İslam...**, c.29, s.7; İbnü'l-Verdî de Müslümanların öldürüldüğünü ve mescitlerin yıkıldığını yazmıştır. İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, s.329; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.222; En-Nüveyrî, **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23, s.123; Sibî İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.377

düşmanlar yol üstünde buldukları her şeyi yağmalamış, herkesi öldürmüşlerdir. En nihayetinde Araplar katedralin duvarları arkasına sığınanlara da ulaşmış, ele geçirdikleri erkeklere merhamet etmeyip hepsini öldürmüş, kadınları ve çocukları da esir almışlardır.²⁷⁶⁸

5.8.9. Bizans Kumandanı Maniakes'in Rûhâ Kalesi'nde Kuşatılması

Ebü'l-Ferec, kuşatmanın sona ermesinde bastıran kış şartlarının,²⁷⁶⁹ İbnü'l-Esîr ise Romanos'un 10 bin atlı göndermesinin etkili olduğunu söylemektedir.²⁷⁷⁰ Urfalı Mateos'a göre ise Müslümanlar şehirde bir hayli zaman geçirdikten sonra yerli halk yalvarma ve rüşvet ile şehri yanmaktan kurtardı. Onlara, Romalıların şehri Müslümanların arasında muhafaza edemeyeceklerini, çok geçmeden orayı terk edip kaçacaklarını ve kendi memleketlerine döneceklerini söylediler. Müslüman reisleri bu sözlerden memnun oldular ve inandılar. Böylelikle Müslüman askerleri hayli sıkıntı çektikten ve ağır muharebeler yaptıktan sonra, her biri kendi memleketine döndü. Maniakes ise Urfa Kalesi'nde kuşatmacılara karşı gece gündüz mücadele ediyordu. Maniakes ile beraberinde bulunan adamlar yiyecek azlığı nedeniyle büyük sıkıntı içine düşmüş bulunuyorlardı. Şehre yiyecek getirmek de mümkün değildi. İmparator Romanos ve Hristiyanlar, Maniakes'in bu yaptıklarını duyunca pek sevindiler. İmparator, Mervânî eski kumandanı Süleyman'ı çocukları ile beraber yanına çağırdı ve onlara yüksek rütbelere bahşedip eyaletlere vali tayin etti. Süleyman ve çocukları Hristiyan oldular.²⁷⁷¹

5.8.10. Nasrüddevle'nin Bizans İmparatoru Romanos ile Mektuplaşması

Müslüman ittifakı, üstün askeri gücüne rağmen Bizans askerlerini burçlarından çıkarıp şehri alamadı. Sibt İbnü'l-Cevzî, kar yağışı nedeniyle burada kalamayıp Meyyâfârikîn'e dönen askerlerin başında Süleyman b. Balâsûn'un olduğunu söylemektedir.²⁷⁷² Nasrüddevle, başka bir hamle yapıp Bizans İmparatoru'na elçi göndermiştir. Ebü'l-Farac'ın aktardığına göre, Nasrüddevle

²⁷⁶⁸ Ripper, *Diyanbekir Merwanileri...*, s.374

²⁷⁶⁹ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, s.289

²⁷⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, c.9, s.318; En-Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c.23, s.123; Ayrıca bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.377; Tufantoz, *Ortaçağda Diyanbekir...*, s.82-83

²⁷⁷¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.56

²⁷⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.377

Michael'e elçi gönderip (Romanos olmalı) *"Halep'e karşı iki defa yürümekten ne kazandınız ki, şimdi de Rûhâ/Edessa'ya göz dikiyorsunuz! Size dostça nasihatim, adamlarınızı alıp buradan çıkmaktır. Gitmezseniz Arap ordusundan neler çekeceğinizi göreceksiniz"* diye onu tehdit etti. Michael (Romanos) ise ona şu cevabı verdi, *"Biz Edessa'yı harp ile almadık. Onu meşru sahibi İbn Utayr'den satın aldık. Onun elinizde kalacağını bilsem size iade ederim. Fakat Maaddiler ile Nümeyrîlerin onu size bırakmayacaklarını biliyorum."*²⁷⁷³ Müslümanlar yeri gelince Bizans'a karşı bir araya gelmek için çabalıyorlardı. Nitekim Yahya Said Antakî, Refînniye ve Rûhâ meselesi nedeniyle Mısır, Şam, Diyâr-ı Mudar, Diyâr-ı Bekr'e cihadı teşvik için mektuplar yazıldığını söylemektedir.²⁷⁷⁴ Aynı yazar, Bizans ordusu gönderilince, Rûhâ meselesinde Bizans ile çekişen Şebib b. Vessâb en-Nümeyrî ve diğer emirlerin antlaşmaya yanaşıp Bizans İmparatoru'na boyun eğdiklerini söylerken İbn Mervân'ın da Müslümanlardan çeken Bizans İmparatoru'na mektup gönderip askerlerini Rûhâ'dan çekmesini istediğini doğrulamaktadır.²⁷⁷⁵

İmparator, her sene Urfa'ya takviye kuvvetleri göndermiş, orada bir kale inşa ettirmiş ve onu kendi adıyla Romanopolis olarak adlandırmıştır.²⁷⁷⁶ Başkomutan Georgios Maniakes Edessa'yı zaptıyla başarılarının zirvesine ulaşmış ve Bizans'ın üstünlüğünü ortaya koymuştur.²⁷⁷⁷ Nasrüddevle ile Müslüman müttefikler, tartışmasız askeri üstünlüklerine rağmen Maniakes'in olağanüstü gayretleri neticesinde başarısız olup şehri Bizanslılara terk ettiler. Urfa 1031 yılından 1086-1087 yılında Selçukluların kenti fethetmesine kadar Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kaldı.²⁷⁷⁸

5.8.11. Nümeyrî Emiri İbn Vessâb'ın Bizansla Birlikte Mervânî Ülkesine Saldırması

426/1034-35 yılında İbn Vessâb en-Nümeyrî, Urfa'daki Bizanslılardan yardım isteyerek Araplar ve diğer kavimlerden müteşekkil büyük bir ordu topladı. Büyük bir Rum ordusu da onlarla beraber yola çıktı ve Nasrüddevle b. Mervân'ın

²⁷⁷³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s.289-90; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbakir...*, s.82-83; İbn İbrî, mektubun ardından Romanos'un Araplardan korkup 10 bin kişilik ordu gönderdiğini yazmıştır. İbn İbrî, *Tarihü'z-Zaman*, s.108; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman...*, c.18, s.377

²⁷⁷⁴ El-Antakî, *Târihü'l-Antakî*, s.434

²⁷⁷⁵ El-Antakî, *Târihü'l-Antakî*, s.435

²⁷⁷⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s.56

²⁷⁷⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.298

²⁷⁷⁸ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.376

ülkesine yürüdüler, ülkeyi yağmalayıp tahrip ettiler.²⁷⁷⁹ Bazı kaynaklarda bu saldırılar esnasında Süveydâ'nın Bizans ve Nümeyrîler tarafından alındığı söylenmektedir.²⁷⁸⁰ Saldırlara karşılık vermek için İbn Mervân da asker toplayıp Karvâş ve diğer emirlerden yardım istedi. Her taraftan ona yardımcı kuvvetler geldi. İbn Vessâb bu durumu görünce olabileceklerden çekinip geri döndü.

İbnü'l-Esîr'in sözlerinden Mervânîler ile Bizans arasında bir antlaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Mervân, Bizans İmparatoru'na elçi gönderip anlaşmayı bozduğundan ve aralarındaki barışı feshettiğinden dolayı onu kınadı. Bununla yetinmeyip çevredeki emirlere haber göndererek gaza için onlardan yardım istedi. Etrafında toplanan asker ve gönüllülerle beraber Urfa üzerine yürümeye ve şehri muhasara etmeye karar verdi. Haber alan Bizans İmparatoru IV. Michael'in elçileri gelip özür dilediler. İmparator olup bitenlerden bilgisi olmadığına yemin etti ve Urfa'da bulunan askerlerine ve kumandanına haber gönderip bu davranışlarından dolayı onları azarladı. Ayrıca Nasrüddevle'ye değerli hediyeler gönderdi. Bu gelişmeler üzerine o da, çıkmaya karar verdiği gazadan vazgeçip, yanında toplanan askerleri dağıttı.²⁷⁸¹

Nasrüddevle'nin Bizansla olan sorunların çözümü için bir taraftan diplomasiye başvurması diğer taraftan da tedbiri arttırıp düşmanını caydırmak için ittifaklara girme hamlesi onun politik kabiliyetini göstermektedir. Nasrüddevle'nin bu hamlesi şaşırtıcı şekilde olumlu bir karşılık bulmuş ve Bizans İmparatoru gönlünü almak için ona hediyeler göndermiştir. Nasrüddevle'nin Ukaylîlerle yaptığı ittifak ilk başta Nümeyrîlerin savaştan geri durmalarına, sonrasında da Bizans'ın geri adım atmasında etkili olmuştur.

5.8.12. Nasrüddevle Birliklerinin Bizans'tan Süveyda'yı Almaları

Nümeyrî İbn Vessâb ve İbn Utayr 427 yılının Recep ayında (Mayıs 1036) bir araya geldiler. Aralarında kız alıp vererek akrabalık tesis ettiler. Daha sonra da asker

²⁷⁷⁹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.339; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, s.216-217

²⁷⁸⁰ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.86.; Honigmann'ın yazdığı bu bilgi diğer bilgilerle çelişmektedir. Bu bölge zaten Bizans'ın elindeydi. Bkz. Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.155, Nitekim Bar Hebraeus, bir sonraki yıl Süveydâ üzerine gerçekleştirilen harekâta buranın Bizans'a ait olduğunu söylemektedir. Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291

²⁷⁸¹ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.339; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, s.216-217; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.135; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.113

topladılar ve Nasrüddevle b. Mervân da 50 bin kişilik büyük bir orduyu onlara yardıma gönderdi. Hep birlikte Bizanslılara ait Siverek/Sibabarak/Süveydâ²⁷⁸² üzerine yürüdüler.²⁷⁸³ Bizanslılar o sırada şehri yeni tamir etmişlerdi. O civardaki köylüler de oraya toplandılar. Müslümanlar Süveyda'yı bir süre muhasara ettikten sonra Bizansla savaşıp aldılar. Şehirde üç bin beş yüz kişiyi öldürdüler, şehirdeki malları ganimet alıp bu arada pek çok kişiyi de esir ettiler.²⁷⁸⁴

Mervânî-Nümeyrî ortak güçleri Urfa'ya yürüdü ve şehri muhasara ederek erzak girmesine mani oldular. Bu yüzden buğdayın ölçüğü bir dinara vardı. İş çok kritik bir hal aldı. Burada bulunana Patrik gizlice kaçtı ve Bizans İmparatoru onunla beraber beş bin süvari gönderdi. Patrik de onlarla beraber şehre geri döndü. İbn Vessâb ile Nasrüddevle'nin ordu komutanı bu gelişmelerden haberdar olup patrikle beraber yardıma gelen Bizans askerlerine pusu kurdu ve yaklaştıklarında üzerlerine saldırarak pek çok kişiyi öldürdü, bir o kadar da kişiyi esir aldılar. Bu sırada Patrik de esir alınıp Urfa Kapısı'na götürüldü. Müslüman güçleri şehirdekilere, *“Ya bize kapıyı açarsınız ya da Patriği ve yanındaki esirleri öldürürüz”* diye seslenince korumaktan aciz kaldıkları için şehrin kapısını açtılar. Bizans askerleri kaleye kapandı.²⁷⁸⁵ Araplar, kaleye hücum ettiler ve saldırılarda 250 kişi öldü.²⁷⁸⁶ Müslümanlar şehre girdi, içerideki malları ganimet aldı ve elleri ganimet ve esirlerle doldu.²⁷⁸⁷ Araplar kaleyi zapt edemedikleri için şehri yağmalayıp geri gitmişlerdi. Denildiğine göre Arapların götürdükleri genç erkek ve kadınların sayısı 3000'den fazla idi.²⁷⁸⁸ İbn Vessab, Bizanslıların kesik başlarını yüklediği yüz altmış deveyi Âmid'e gönderdi ve kaleyi kuşatmaya devam etti.²⁷⁸⁹

²⁷⁸² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, s.220; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; Olayın 1036'da yapıldığı bilgisi için bkz. Green, **The City Of The Moon God Religious Traditions Of Harran**, s.96-97

²⁷⁸³ Harran Valisi Nümeyrî İbn Vessâb, Kürtler ve Maadîlerden müteşekkil bir ordu kurmuştur Bkz. Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291

²⁷⁸⁴ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, s.220; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291; Abdurrahîm Yusuf'a göre öldürülen 3500 kişi çevredeki köylerin sakinleriydi. Bu konuda bkz. Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.113

²⁷⁸⁵ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakır...**, s. 86-87; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.113

²⁷⁸⁶ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.291

²⁷⁸⁷ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, c.8, s.220

²⁷⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darü'l-Kütüb'i-İlmiye, c.8, s.220; İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, c.9, s. 342-343; Bu konuda genel bilgiler için ayrıca

Daha sonra Hasan b. El-Cerrah et-Tâî, Arap ve Rumlardan müteşekkil beş bin süvariyle Urfa'daki Bizans kuvvetlerinin yardımına koştu. İbn Vessâb yaklaştıklarını öğrenince şehre varmadan önce onları karşılamak üzere süratle hareket etti. Bu arada Bizanslıların bir kısmı Urfa'dan çıkıp Harran'a gittiler fakat halk onlara karşı koydu. İbn Vessâb bunu duyunca süratle geri dönerek Bizanslılara saldırdı ve birçok kişiyi öldürdü. Mağlup olan Bizans kuvvetleri tekrar Urfa'ya döndüler.²⁷⁹⁰

Urfalı Mateos, bu sefer sırasında Siverek ve Alar'da (Hilar) katliam yapıldığını söylemektedir. Ona göre bütün çeşme ve çaylar kana boyanmış, o kadar çok insan öldürülmüş ki toprak Hristiyanların kanıyla sulanmıştır. Bunun üzerine Grek İmparatoru Mihail'in kardeşinin başında olduğu Bizans ordusu Müslümanların üzerine gönderilmiş ve bu ordu Malatya'ya kadar ilerlemiştir. Fakat bu ordu, Müslüman askerlerinin korkusundan harbe tutuşmaya cesaret edememiş, Müslümanlar ise onların geldiğini duyunca kendi memleketlerine dönmüşlerdir. Bizans askerleri de onlar gibi hareket edip Müslüman memleketine girmeye cesaret edemeden salimen kendi memleketlerine dönmüşlerdir. Bunlar dönüşleri sırasında Müslümanlardan daha şiddetli hareket edip Hristiyanları daha büyük bir matem içine düşürmüşlerdir.²⁷⁹¹ Bizans ile aralarında antlaşma olmasına rağmen Nasrüddevle'nin bu sefere çıkmasının nedeni Rûhâ'nın Bizans'ın elinde olmasının yarattığı tehlikedir.²⁷⁹²

İbnü'l-Esîr, bu sefer esnasında ele geçirilen Urfa varoşlarının Bizanslılara teslim edildiğini söylemektedir. İbn Vessâb, burayı koruyamadığı için Rumlarla antlaşma yapmaya yanaşmıştı. Müslümanlar da Bizanslıların Harran'ı ele geçirmesinden korkuyorlardı.²⁷⁹³

bkz. Ebü'l-Fida; **El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, c.2, s.159; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, s.332 İbnü'l-Verdî, Ebü'l-Fida'nın kitabını muhtasar ettiğinden doğal olarak bu iki kitaptaki bilgiler aynıdır.; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr...**, c.26, s.225; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.109; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.134-135; Alican, **Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**, s.129; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.114

²⁷⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.342-343; Nümeyrî Bedevilerinin lideri 427/1035-1036 yılında müttefiki Mervânî emirine zaferini muştulamak için düşmanlarının kelleleri ile yüklü 160 deveyi Âmid'e göndermişti. Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.260; Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.210

²⁷⁹¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.58

²⁷⁹² Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.1, s.207-209

²⁷⁹³ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.67

5.8.13. Mervânîlerin Oğuz Saldırıları Karşısında Bizans'tan Yardım İstemesi

Sadece Azimî'nin Tarihu Halep'te belirttiği üzere 434/1042-43 yılında Boğa, Bektaş, İsrail ve Ebu Mansur ile beraber Türkler Azerbaycan'a oradan da Ermeniye'ye ilerlemişlerdir. O dönem Bizanslılar bölgeyi himaye ediyorlardı. Bu esnada Türkler, Cezîretü İbn Ömer ile Meyyâfârikîn'i kuşatmış ve Ahmed b. Mervân'ın askerlerini yağmalamışlardır. Sonra ikinci seferinde Âmid Kapısı önünde onları yenip şehri kuşatmışlardır. Bunun üzerine İbn Mervân, Konstantin'den yardım istemiş ve Katabân Hanzitâ onun yardımına gönderilmiştir.²⁷⁹⁴

5.8.14. Sahte Peygamber El-Asfer'in Ortaya Çıkışı ve Esir Alınması

Asıl adı İbn Hüseyin olan Asfer Halep civarında peygamberlik iddiasında bulunmuş ve bölgede istikrarsızlığa yol açmıştır. Said b. Bıtrîk, 395/1004-05 ile 406/1015-16 yılları arasında devam eden el-Asfer isyanına geniş yer vermiştir. Bir gazi olan Asfer İbn Hüseyin, 395/1004-05 yılında Halep civarında Mağripte insanları, köy halkından olan Müslümanları ve Araplardan Cemelî diye bilinen birini etrafında toplamıştır. Şeyzer'e²⁷⁹⁵ gidip Bizanslılarla çatışan Asfer mağlup olmuş ve Suruç'a kaçmıştır. Suruç'a bağlı Kefrazûz'da²⁷⁹⁶ kaldığı haberini alan Macestros etraftaki tüm askerlerle beraber Fırat'ı geçip oraya saldırmıştır. 28 gün süren kuşatmadan sonra orayı ele geçirip 12 bin kişiyi esir almış, Asfer'in haremi ve birçok ganimet elde etmiş, ancak Asfer'i elinden kaçırmıştır. Macestros, Araplar ve Suruç'un Nümeyrî Valisi Vessab b. Ca'fer ile beraber yaklaşık altı bin atlıyı yenmiş ve Antakya'ya galip olarak ganimetlerle varmıştır. Cezire'nin sahibi, Vessab'tan Asfer'in teslim edilmesini isteyince, Müslümanların tepkisinden korkarak bu isteği yerine getirmemiştir. Halep'in sahibi Lü'lü' arabuluculuk yaparak Asfer'in yanında Halep Kalesi'nde tutuklu bulunduğunu ve öyle kalacağını bildirerek meseleyi çözmüştür. Fakat Fâtımîlerin 406/1015-16 yılında Halep'i almaları sonucunda Asfer serbest kalmıştır.²⁷⁹⁷

²⁷⁹⁴ El-Azimî, **Tarihu Haleb**, s. 335

²⁷⁹⁵ Halep yakınında bir şehirdir Bkz. Dehhoda elektronik sözlük.

²⁷⁹⁶ كفرعزوز

²⁷⁹⁷ El-Antakî, **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, s.437; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.107

Asfer, 439/1047-48 yılında yine ortaya çıkmış ve bu sefer devletlerarası krize neden olmuştur. Tarihçiler Asfer'in isyanının 439/1047-48 yılında gerçekleştiği konusunda ittifak etmişlerdir.²⁷⁹⁸

Mervânî-Bizans ve Nümeyrîler arasında savaşların çıktığı 1038 yılında Rûhâ meselesi son buldu, Mervânîler Bizans ile aralarındaki barışın devam etmesi için gayret gösterildi.²⁷⁹⁹ Nüsretü'l-Müslimin, el-Kâim Biemrillah, en-Nâsır Lidinillah, Ez-Zâb 'an Haremillah, Emir'ül-Mü'minin diye lakaplarını kullanan²⁸⁰⁰ Asfere et-Tağlibî, bu sene Re'sü'l-Ayn'da ortaya çıktı ve kitaplarda adı geçen şahıslardan biri olduğunu öne sürdü.²⁸⁰¹

Asfer, cömertçe dağıttığı paralarla bir kabileyi ayarttı ve etrafında topladığı adamlarla Bizans'ın hâkimiyet alanına gazalar düzenledi. Bizanslıları mağlup edip aldığı ganimetlerle geri döndü. Böylece şöhreti her tarafta duyuldu ve yaymak istediği din güçlendi. İkinci kere daha büyük bir kitle ile cihada çıktı, Bizans topraklarına girip ilerledi ve birinci seferden daha fazla ganimet elde etti; o kadar ki düşük bir fiyata güzel bir cariye bile satın alındı.²⁸⁰²

Dinsel coşku ve bol ganimet sayesinde²⁸⁰³ halk Asfer'in saflarına koştu; böylece adamlarının sayısı çoğaldı, azamet ve itibarı arttı.²⁸⁰⁴ Asfer'in Bizans hududunda Hristiyanlara saldırması Bizans'a çok ağır geldi.²⁸⁰⁵

Asfer'in bulunduğu yer Bizans-Mervânî sınırı idi. Bu nedenle Bizans İmparatoru, Nasrüddevle b. Mervân'a haber gönderdi ve dedi ki: *"Aramızdaki antlaşmayı biliyorsun, buna rağmen Asfer bunları yaptı. Eğer antlaşmadan vaz geçtiysen bize haber ver, biz de bu adamı hapsetmek için gerekli tedbiri alalım."*²⁸⁰⁶ Bizansla Mervânîler arasında barış anlaşması olduğundan Nasrüddevle bu sorunu

²⁷⁹⁸ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre**, 1/2, s.325; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.702; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.308; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116

²⁷⁹⁹ Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.193

²⁸⁰⁰ El-Azîmî, **Tarihu Haleb**, s.338

²⁸⁰¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.119

²⁸⁰² İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.119; Arıca bkz. İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15, s.702; Benzer bilgiler için bkz. İbn Şeddad, **El-A'lakü'l-Hatîre...**, c.1/2, c.1, s.326; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.29, s.334

²⁸⁰³ Ripper, **Diyyarbekir Merwanileri...**, s.193

²⁸⁰⁴ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279

²⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279

²⁸⁰⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.303,304

çözmek zorunda kalmıştır. Nasrüddevle, sorunun devamı halinde Bizans İmparatorluğu'nun hışmına uğryacak diğer bir devlet olan Nümeyrîlerle görüşmüştü.

Bu sırada Asfer'in elçisi de aynı şekilde Nasrüddevle'nin yanına geldi. Gazayı terk edip lüks ve refaha meylettiği için onu kınadı. Bu da ona ağır geldi. Bunun üzerine Benû Numeyr'den bir grup adamı yanına çağırdı ve onlara: “*Bu adama gücümüz yok!*” dedi ve öldürmeleri için para vererek onları Asfer'in üzerine saldı. Bunlar Asfer ile yakınlaşıp onu yakından takip ettiler. Bir gün yanına muhafız almadan ata binip çıkınca üzerine hücum edip onu yakaladılar ve Nasrüddevle b. Mervân'ın yanına götürdüler. Nasrüddevle, Asfer'i tevkif edip böylece Bizans'ın isteğini yerine getirdi.²⁸⁰⁷ Zehebî ile Ebü'l-Ferec, onun Âmid'de bir zindana atıldığını söylerken,²⁸⁰⁸ Azimî ise Mardin'de hapsedildiğini ve orada öldüğünü yazmıştır.²⁸⁰⁹ Asfer'in ortadan kaldırılmasıyla Bizans-Mervânî ilişkileri normal seyrine döndü.

438 yılında Diyâr-ı Bekr'de depremlerin, 439/1047-48 yılında Irak, Musul ve Cezîre'nin diğer mıntıkalarında şiddetli yokluk ve kıtlığın başgösterdiği kaydedilmiştir. Bu krizden Diyâr-ı Bekr bölgesi de etkilenmiştir. Bölgede yaşanan ekonomik sıkıntı Asfer'in taraftar toplanmasında tesirli olmuştur. Bölgede yaşayanlar Bizans hududunda yağma ve talana girişerek bunu telafi etmeye çalışmışlardır.

5.8.15. Bizans'ın Asi Kumandanı Herve Frankopoulos'un Ahlat'a Saldırısı

Sicilya'da Bizanslılar için mücadele etmiş ve zaferler kazanmış olan Herve,²⁸¹⁰ İmparator Michael ile arası açılınca 1056-1057 yılında²⁸¹¹ Armeniakon'da (Ermeniya) Dagarabe bölgesine gitmiştir. ²⁸¹² Türkmen saldırıları döneminde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1054-1055 yılındaki Anadolu seferinden dönerken Samuh adlı bir Türkü, talana devam etmeleri için 3.000 yandaşıyla birlikte Bizans sınırında bırakmıştı.

²⁸⁰⁷ İbnü'l-Esîr, **El-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, c.8, s.279; Mehmed Emin Zeki, **Tarihu'd-Düvel...**, s.116; İbn İbri, **Tarihü'z-Zaman**, s.119; Göçebe Araplar Asfer'e gidip İslam'a yaptığı hizmetleri methettiler. O da onlardan hoşnut olarak onlarla ilerliyorlardı. Araplar atlarını oynatarak türlü türlü hünerler gösteriyorlardı. Köylerinden uzaklaşınca Asfer'i yakalayıp Mervanoğullarına götürdüler. Bu bilgi için bkz. Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, s.303,304

²⁸⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem**, c.15, s.308; Ez-Zehebî, **Tarihü'l-İslam...**, c.29, s.334

²⁸⁰⁹ El-Azimî, **Tarihu Haleb**, s.338

²⁸¹⁰ Skylitzes, **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, s.452

²⁸¹¹ Özkul, **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstoriön Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, s.118-119

²⁸¹² Skylitzes, **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, s.452

1057'de Bizans topraklarında ikamet ettiği yer olan Armeniakoi'den 300 paralı Frenk askeriyle yola çıkan Normandyalı Herve Frankopoulos da Vaspurakan'a doğru ilerlemiş, oraya varınca Anadolu'yu beraber yağmalamak üzere Samuh komutasındaki Türklerle kendi askerlerini birleştirmişti. Bir süre beraber olan Türklerle Frenkler arasında çekişme yaşandı. Herve olabilecek bir çatışma için askerlerine her zaman tedarikli olmalarını, silahlarını yanlarında bulundurup atlarının eyerli olmasını emretmişti. Herve'nin beklediği gibi Türkler askerlerine saldırdılar, hazırlıklı olan Frenkler, Herve sayesinde bu saldırıyı geri püskürttüler. Yenilen ve birçoğu öldürülen Türkmen kumandanı Samuh'un adamlarından geri kalanları Mervânî şehri olan Ahlat'a doğru kaçtılar.²⁸¹³

Herve ile Frenkler düşmanlarını takip etmekten vazgeçtiklerinde, Herve kamp kurup istirahat çekilmek istedi; fakat Frenkler karşı çıkıp onu Ahlat'a girmeye zorladılar. Buradaki emir ile antlaşmaları vardı. Herve, onların güvencelere aldanmamaları ve tedbirli davranmaları konusunda uyardı ama kimse onun bu uyarılarına kulak asmadı. Liderlerinin uyarılarına uymayan Frenkler hamamlara gidip içki sofralarına dalmış ve âlem yapmışlardı. Emir Ebu Nasr, Samuh ve gazilerle anlaşmıştı. Ahlat'taki tüm mekan sahiplerine de, işaretiyle misafirleri olan Frenkleri yakalamaları veya öldürmeleri emrini vermişti. Eğlencenin tadını çıkaran paralı askerler uyumaya çekildiklerinde onlara işaret edildi ve Müslümanlar misafirlerine saldırdılar. Bazıları esir alındı, bazıları da orada öldürüldüler. Kaçmak isteyen Frenkler konakladıkları yerlerin damından atlayıp kaçarak canını kurtarabildiler.²⁸¹⁴ Herve Frankopoulos ise esir düştü. Bunun üzerine Nasrüddevle, Konstantinopolis'e mektup göndererek kendisinin sadık destekçisi olduğunu, İmparator'a karşı ayaklananların hakından gelip liderlerini tutukladığını bildirdi.²⁸¹⁵

²⁸¹³ Skylitzes, *A Synopsis Of Byzantine History 811-1057*, s.452; Ripper, *Diyaibekir Merwanileri...*, s.194-195; Özkul, *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, s.118-119

²⁸¹⁴ Ripper, *Diyaibekir Merwanileri...*, s.195

²⁸¹⁵ Skylitzes, *A Synopsis Of Byzantine History 811-1057*, s.452; Özkul, *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, s.118-119; Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarı)", s.1390

5.8.16. Nasrüddevle'nin Esir Abhaz Kralı İçin Selçuklu ve Bizans Devletleri Arasında Arabuluculuk Yapması

Selçuklular bölümünde değinildiği üzere 1048 Pasinler/Hasankale Savaşı'nda Bizans ordusu yenilmiş ve ağır bir darbe almıştır. Selçuklular savaş meydanında birçok ganimet ve esir almışlardı. Esirler arasında Abhaz Kralı Liparit de vardı. Kurtulmak için büyük miktarda fidye teklif etmesine rağmen bırakılmamış ve Tuğrul Bey'e gönderilmişti. Bizans için önemli olan bu mevzunun çözülmesi için arabulucu olarak Nasrüddevle seçilmiştir. Nasrüddevle, elçisi Şeyh Ebu Abdullah b. Mervân'ı Tuğrul Bey'e göndermişti. Tuğrul Bey, jest yaparak hiçbir karşılık olmaksızın Liparit'i serbest bırakınca Bizans İmparator'u da Tuğrul Bey'e birçok değerli hediye ile para göndermişti. Nasrüddevle ise bu işte yaptığı arabuluculuk sayesinde itibarını arttırmış ve takdir edilmişti. Bizans İmparatoru ona minnettarlığını iletip 10 men misk göndermişti.²⁸¹⁶

5.8.17. Vezir İbnü'l-Mağribî'nin Rum Kölesinin Kaçırılması

Yakut el-Hamevî'nin ifadesine göre vezir İbnü'l-Mağribî'nin yanında bir kölesi vardı ve kölesine şiddetle muhabbet besliyordu. Bu Bizanslı köle bir Rûm Patriği'nin oğluydu ve bir gün oğlunun haberini aldı. Patrik, Bizans İmparatoru'ndan oğlunun kurtarılmasını istedi. Bunun üzerine imparator, İbn Mervân'a bir elçi gönderdi. Elçi oraya vardığında Vezir İbnü'l-Mağribî, onu çağırdı ve misafirine içki ikram etti. İçki vezirde tesirini gösterince Bizans elçisi vezire bu gulamı satın almak istediğini söyledi. Vezir de onu verdi. Bunun üzerine gulamı hemen çıkardılar ve her bir fersahta bir ata bindirerek uzaklaştırdılar. Vezir sabah uyandığında hizmetçisini çağırdı, ona gulamı Bizans elçisine hibe ettiğini söylediler. Vezir onu elçiden istedi, fakat ona gulamın babasının evine yaklaştığını haber verdiler.²⁸¹⁷

5.8.18. Nasrüddevle'nin Bizans İmparatoru'na Hediyeler Göndermesi

Mervânîler bu dönemde Selçukluların hükümranlığını kabul etmiş olsalar da (441/1049-50 veya 442/1050-51) Bizans ile iyi ilişkiler sürdürmeye gayret ediyorlardı.

²⁸¹⁶ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, s.304; Ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.18, s.111; İbn İbri, *Tarihü'z-Zaman*, s.120; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam...*, c.10, s.58; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.15, s.711-712; Mehmed Emin Zeki, *Tarihu'd-Düvel...*, s.117

²⁸¹⁷ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdeba*, c.3, s.1099-1100

El-Azimî'nin belirttiği üzere Nasrüddevle 443/1051-52 yılında Konstantinos IX. Monomachos'a içerisinde bir filin de olduğu hediyeler göndermiştir.²⁸¹⁸

5.9. Senasine Ermeni Krallığı İle Münasebetler

Yakut el-Hamevî, zamanında Ermeniy'e Büyük ve Küçük Ermeniy'e diye ikiye ayırır. Hudutları Barzaa'dan Babü'l-Ebvab'a, diğer taraftan Rum beldesine ve Kabak Dağı'na varır. Büyük Ermeniy'e'nin Ahlat, Küçük Ermeniy'e'nin Tiflis ve civarı olduğu söylenmektedir.²⁸¹⁹ İslam coğrafyacılarının kitaplarında Meyyâfârikîn Ermeniy'e'nin sınırı olarak kabul edilmiştir.²⁸²⁰ Aynı şekilde Erzen²⁸²¹, Malazgirt²⁸²² ve Bitlis²⁸²³ şehirlerinin kaynaklarda Ermeniy'e şehirleri olarak sayılmaları Meyyâfârikîn'in sınır olarak kabul edilmesi savını desteklemektedir. Diyâr-ı Bekr ismi ise Müslümanların bu bölgeye yerleşmelerinin ardından verilmiş bir isimdir. Ermeniy'e, Diyâr-ı Bekr veya Kürdistan gibi isimlendirmelerin tarih süreci içerisinde nüfus değişikliklerine bağlı olarak değiştiği anlaşılmaktadır.

Ele aldığımız dönemde etnik ve siyasi olarak Ermenilerin Diyâr-ı Bekr bölgesinin kuzeyinde etkili olduklarına şahit olmaktayız. Mervânîlerden çok önce Araplar Ermenilerin yaşadıkları ve kontrol ettikleri bölgeye gelmiş ve buraya hâkim olmuşlardır. Nitekim Kaysilerin Van Gölü'nün kuzeyi olan Apahunik bölgesinde koloniler kurdukları söylenmektedir.²⁸²⁴

Mervânîler öncesinde ve Mervânîlerin devlet kurdukları zamanda Ermenilerin buralarda prenslikler şeklinde var oldukları görülmektedir. Buralarda çeşitli hanedanlar egemen olmuştur. 800'lerde Taron (Muş ve çevresi) Tornikyanlar, 966/967'de ise Bagratuni Hanedanı iktidar olmuştur.²⁸²⁵ Fakat bu bölgede kurulan Ermeni krallıkları Bizans'ın kontrolünde idiler. Bizans'a bağlanan bölgeye vali atanıyordu. Bizans'ın Ermeniy'e Valisi Bardas Skleros, (366-370/976-980) yılında

²⁸¹⁸ Azimî, *Târihu Haleb*, 341-342

²⁸¹⁹ Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.1, s.160; El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.1, s.60

²⁸²⁰ El-İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Afâk*, c.2, s.825; El-Karşî, *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, s.112

²⁸²¹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.395; Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.1, s.150

²⁸²² Yakût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldan*, c.5, s.202

²⁸²³ El-Katîf, *Merâsidü'l-İttîlâ'...*, c.1, s.171

²⁸²⁴ Ripper, *Diyarbakir Merwanileri...*, s.336-337

²⁸²⁵ Seyfeli, "Ermeni Kaynaklarına Göre Batman ve Çevresi", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Batman, (15.17.04.2008), s.22

isyan etmiş; Erciş, Ahlat ve Malazgirt'i alıp Muş'u yağmalamıştır.²⁸²⁶ Aynı tarihlerde Bad b. Dustek'in de bu bölgede tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Bir rivayete göre bu tarihlerde buradaki Hamîdiye Kürtlerinin başında olan Bad b. Dûstek, Erciş meliki idi.²⁸²⁷

Mervânî Devleti'nin altın çağı ile Ermeni Devleti'nin altın çağı aynı döneme denk gelmiştir. Ermeni Devleti, birliği sağlamış olmamasına rağmen özellikle başkentlerini Anî'ye taşıdıktan sonra en güçlü oldukları dönemdeydi. Bu dönemde Ermeniyeye iki büyük kısma bölünmüştü. Bunlardan biri meşru Ermeni hükümeti olan Bekrâdûniye, ikinci ise Vaspurakan Krallığı olarak bilinen Erzûrûniye idi. İki emirliğin sınırı Kalîklâ (Erzurum) başkenti olan Karîn'e kadar uzuyordu. Malazgirt mıntıkasında ise Mervânî Devleti sınırları ile kesişiyordu. Muhtemelen Murat Nehri (Arşnâs) bu mıntıkada aralarında sınır oluşturuyordu. Ermeniyeye'de bulunan bir başka devlet ise Senâsine'dir. Senasine Ermenileri, Muş ile onun güney ve batısına bakan dağda iskân olmuşlardır.²⁸²⁸ İbnü'l-Esîr, bunların Ahlat civarında müstahkem kalelere sahip olduklarını, Ahlat Emiri'yle barış içerisinde yaşadıklarını, bu kalelerin uzun süre tek başına onların elinde olduğunu ve 508/1114 tarihine kadar ellerinde kaldığını söylemektedir.²⁸²⁹

Mervânî Devleti'nin tesisi ile beraber seyreden dönemde Ermenilerle ilişkileri iyi bir şekilde sürmüştür. Mervânîler, komşuları içerisinde en az Ermenilerle karşı karşıya gelmişlerdir. Bâd'ın devlet kurmadan önce buralarda gaza faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir fakat bu faaliyetlerin detayları bilinmemektedir. Ebu Ali Hasan döneminde yapılan antlaşma ve sonrasında bu bölgeye gelen Bizans İmparatoru ile ilişkilerin pekiştirilmesi bölgede sükûnet ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Mervânîler ile Senâsine Krallığı arasında evlilik bağı ile dostluğun pekiştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Mervânî Devleti'nin kuzeyinde kalan Ermeniyeye bölgesi Bizans'ın yakından ilgilendiği ve topraklarına katmak istediği bölgelerden biriydi. Bizanslılar XI. asır içerisinde bölgeyi kontrol altında tutmak için politikalar takip etmiş ve Ermeni

²⁸²⁶ Tufantoz, **Ortaçağda Diyarbakir...**, s.60-61

²⁸²⁷ İbn Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn**, c.3, s.537

²⁸²⁸ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.69-70

²⁸²⁹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.9, s.343

hanedanlıklarını tasfiye etmeye çalışmışlardır. Tasfiye sürecinde Bizanslılar bu bölgede yaşayan Ermenileri Bizans Devleti topraklarının içine çekmişlerdir.²⁸³⁰

5.9.1. Nasrüddevle'nin Senasine Kralının Kızı ile Evliliği

Mervânîlerin ikinci hükümdarı Ebu Ali Hasan, Ermenilerle akrabalık kurarak iyi ilişkiler geliştirmiştir. Ebu Ali, Senasine Kralı'nın kızı ile evlenmiş ve bu eşinden Senhârib denilen Ebu Dülef lakaplı Fadl isminde bir çocuğu olmuştur. Babası vefat ettikten sonra küçük olan Senharib amcaları tarafından büyütülmüştür.²⁸³¹ Büyüdüğünde amcası Nasrüddevle onu kızı ile evlendirmiş ve Fatıma adında bir kızları dünyaya gelmiştir.²⁸³² Emir Ebu Ali'nin ayrıca Sıti Fatma adında bir kızı olmuş ve o da Nasrüddevle'nin oğlu İbrahim ile evlenmiştir. İbrahim'im ondan Emir Eb'ül-Fevâris Şâd Zîk adında bir çocuğu olmuştur.²⁸³³ Nasrüddevle'nin dört eşinden biri Ebu Ali'nin dul eşi yani Senasine Kralının kızı idi.²⁸³⁴

Mervânî Emiri Nasrüddevle'nin, Şeddadî hükümdarının kızı Fadlûniye, Ukaylî Emiri Karvâş'ın kızı Fereciye ile Senasine Kralı'nın kızıyla evlilikleri bu hanedanlarla barış içerisinde yaşama arzusunun sonucudur. Onun bu siyasi evlilikleri sonuç vermemiştir, hem Ukaylîler hem de Senasine Krallığı ile sorunlar yaşamıştır.

5.9.2. Cizre Valisi Süleyman b. Nasrüddevle'nin Ermeniler Üzerine Yaptığı Sefer

Bu olay Mervânî Devleti'nin komşuları üzerine yaptığı ender saldırılardan biridir. Mervânî Devleti'nin komşularına yönelik saldırgan tavırlarının tek örneği olan bu olay İbnü'l-Esîr tarafından kısa bir şekilde verilmiştir. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre Nasrüddevle b. Mervân'ın Cezîre'deki valisi olan oğlu Süleyman 423/1031-32 yılında on bin küsur asker toplayıp o civardaki Ermeni topraklarına gazaya çıkmış ve

²⁸³⁰ Andreasyan, **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, s.19; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.92; Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akımları Hakkında Bir Değerlendirme", s.218; Bizans'ın Ermeni iktidarını çökertip bölgeyi ele geçirmesinin detayları için bkz. Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...**, s.11-14,44,47,48,71-78,,80-81; Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, c.1, s.398-399; Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s.274

²⁸³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s. 92

²⁸³² Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman...**, c.18, s.99

²⁸³³ İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.92

²⁸³⁴ İbnü'l-Ezrak, **Târihü'l-Fârikî**, s.169; İbnü'l-Ezrak, **Mervânî Kürtleri Tarihi**, s.92; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.140

onlara ağır bir darbe indirmiştir. Pek çok ganimet ve esir ele geçirdikten sonra muzaffer olarak geri dönmüştür.²⁸³⁵

Ebü'l-Harb Süleyman, babası Nasrüddevle ve amcalarının siyasetinden ziyade, babasının dayısı ve devletin kurucusu olan Bâd b. Dûstek'in siyasetine yakındı. Ebü'l-Harb'ın bu siyaseti tıpkı Bâd gibi ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu saldırı büyük ihtimalle veliaht Ebü'l-Harb'ın kendi tasarrufu idi.

Cizre Valisinin saldırısının Van Gölü çevresine yapıldığı ve Bizans'ın teşviki ile bazı bölgelerde çıkan ayaklanmalara karşı bir tedbir olarak yapıldığı söylenmiştir.²⁸³⁶ Ayrıca 423/1031-1032 yılında Bizans İmparatorluğu ve İslami Doğu'da yaşanan kuraklık sonucunda görülen hayat pahalılığı ve Müslüman ülkeleri vuran salgın hastalıkların bu olayda katkısı olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.²⁸³⁷

5.9.3. Ermenilerin Müslüman Hacılara Saldırıları

Hac maksadıyla Azerbaycan, Horasan, Taberistân ve diğer vilâyetlerden pek çok kişinin dâhil olduğu hac kabilelerinin güzergahı Ermeniyeye ile Ahlat'tan geçmekteydi. Ahlat civarında kalelere sahip olan Senasine Ermenileri, Mervânîlerin Ahlat valisi ile barış içerisinde yaşıyorlardı. Hacı adayları, 427/1035-36 yılında Âni ve Vestân'a (Gevaş) geldiklerinde Senasine²⁸³⁸ Krallığı'nın desteğiyle o yöredeki Ermenilerin saldırılarına maruz kaldılar.

Ermeniler bu hac kafilesine saldırıp hacıları yakalayıp pek çok kişiyi öldürdüler, bir kısmını da esir alıp mallarını yağmaladılar, sonra da hepsini Bizanslılara gönderdiler. Ermeniler bu beldeleri ele geçirmeyi hedef almışlardı. Mervânî Emiri Nasrüddevle bu olayı haber alınca hemen asker toplayıp onlarla savaşa karar verdi. Nasrüddevle'nin bu konudaki ciddiyet ve gayretini gören Senâsine Kralı, ona haber gönderip adamlarının gasp ettiği malları geri vermeyi, esirleri ve çoluk çocuğu salıvermeyi vaat etmiş, Nasrüddevle de onun barış teklifini kabul etmiştir.

²⁸³⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kamil fi't-Tarih**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.8, s.205; Abdulgani Efendi mal ve hayvanlarını aldıklarını söylemektedir. Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s.27; Bekir Biçer olayın 1031-1032'de olduğunu söylemektedir. Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", s.172

²⁸³⁶ Yûsuf, **Ed-Devletü'd-Dûstekiye...**, c.2, s.72

²⁸³⁷ Ripper, **Diyarbakir Merwanileri...**, s.500;533

²⁸³⁸ İslam kaynaklarında Senasine olarak adlandırılan bölgenin doğuda Bitlis, batıda Bingöl, kuzeyde Muş ve güneyde Meyyafarikîn arasında kalan geniş dağlık alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Selçuklular devrinde İslam kaynaklarının Senasine olarak adlandırıldığı Ermenilerin ise Mamigonyanlar olduğu görülmektedir. Bkz. Ersan, "Selçuklular Devrinde Sason Ermenileri", s.357

İbnü'l-Esîr, kalelerinin müstahkem olması ve ülkelerinde çok sayıda dar geçitlerin bulunmasından dolayı Nasrüddevle'nin savaşa girmekten vazgeçtiğini söylemiştir. Ayrıca Ermenilerin Rumlara yakın bir bölgede olmaları nedeniyle, onlardan yardım istemelerinden ve kuvvetlenip kendilerine karşı gelmelerinden endişelenerek anlaşma yaptığını belirtmiştir.²⁸³⁹

Hac kafilesi saldırısı Erciş ve Bitlis'te gerçekleşmiş ve bu saldırının Bizans Devleti'nin işaretiyle olduğu yorumları yapılmıştır. Ermenilerin esir aldıkları hacıları Bizans'a teslim etmelerini bunu göstermektedir. Saldırının başka bir nedeni de daha önceden 423/1031-32 yılında Ebü'l-Harb Süleyman'ın Rûhâ olayların sırasında Ermeniler üzerine yaptığı seferdir. Ermenilerin bu mıntikalardaki bazı topraklarda gözü vardı ve Mervânî Devleti'nin sonuna doğru Gâbü'l-Cevz (Sason) mıntikasında, batıda Mûtûkî, kuzey batı Bitlis ve Güney Muş'ta 30 köye hâkim olmuşlardı.²⁸⁴⁰

Ermenilerin Azerbaycan, Horasan, Taberistân ve diğer vilâyetlerden pek çok kişinin bulunduğu hac kafilesine saldırısı sadece Mervânîleri değil tüm Müslümanları hedef alan bir saldırdır. Nasrüddevle, tüm Müslümanlar adına bu sefere çıkacaktı. Hac farzasını yerine getirmek için seyahat eden savunmasız insanlara saldırılması, bunların öldürülüp mallarının yağmalanması kabul edilemezdi. Ayrıca Mervânîler, Ermeniye'den Diyâr-ı Bekr'e varan ulaşım ve ticaret yolundan gelir elde ediyordu. Bu yolun emniyetli olması gerekiyordu ve Nasrüddevle'nin bunu garanti etmesi yolun geleceği açısından önemliydi. Sonuçta saldırgan Senasine Krallığı'na geri adım atılarak esirler serbest bırakılmış ve malları iade edilmiştir.

5.9.4. Nasrüddevle'nin Senâsine Sınırında Hısnü'l-Cedîd'i Yaptırması

Ortaçağ kaynaklarında geçtiği şekliyle Senasine, X ve XI. yüzyıllarda Sason'dan Muş'a kadar uzanan, Ermeni nüfusun ağırlıkta olduğu dağlık bir bölgenin adıdır. Aynı zamanda bu yüzyıllarda Senasine, Diyar-ı Bekr'in kuzeydoğu hududunu da belirlemektedir.²⁸⁴¹ Senâsine isminin zaman içerisinde değişikliğe uğrayarak Sason'a dönüştüğü tahmin edilmektedir.

²⁸³⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye*, c.8, s.221; Ayrıca bkz. İbn Şeddâd, *El-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.257,379; Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, s.129-130; Tufantoz, *Ortaçağda Diyarbekir...*, s.88; Tufantoz, "Nasrüd-devle", s. 425; Ersan, "Selçuklular Devrinde Sason Ermenileri", s.357

²⁸⁴⁰ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekkiye...*, c.2, s.72

²⁸⁴¹ Çevik, *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s.159-160

Nasrüddevle, Senâsine Ermenilerinin saldırılarına bir tedbir olarak Senâsine sınırında kendi parasından Yeni Kale/Hısnü'l-Cedîd'i yaptırmıştır. Kendi malından inşa ettiği bu kale sayesinde Senâsine Ermenileri artık buradan Mervânî memleketine sızamaz olmuşlardır. Zira bu kale onlara bir set ve sınır olmuştu.

İbnü'l-Ezrak, bu kaleyi 439/1047-48 ve sonrasında 436/1044-45 yılında gerçekleşen bir olayı anlattıktan sonra zikretmiştir.²⁸⁴² Bu tarihlerde kalenin yapılmasına başlanması, Mervânîlerle Senâsine Ermenileri arasında bir gerginliğin olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Ezrak'ın sızma faaliyetlerinin önlenmesinden bahsetmesi, Nasrüddevle'nin aldığı tedbirin mahiyetini ortaya koymaktadır. Diğer yandan bu kalenin Rûhâ üzerindeki mücadele nedeniyle Mervânî-Bizans-Ermeni gerginliğinin yaşandığı esnada veya sonrasında Bizans askerlerinin saldırılarından duyulan endişeyle yapılmış olması muhtemeldir.²⁸⁴³

5.9.5. Senasine Kralı'nın Dostu Ünlü Tacir İbn Cerâ'nın Mallarına El Konulması

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin Mervânî-Senâsine hududuna tedbir olarak kale inşa ettiğini zikrettikten sonra büyük tacirlerden biri ve Senâsine hâkimiyle dostane ilişkileri olan Şeyh Ebubekir İbn Cerâ'nın mallarına el konulmasından bahsetmiştir. Bu iki olay göz önüne alındığında bu dönemde Mervânîlerin Senâsine Krallığı ile gerginlik yaşadığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin hiç kimseye zulmetmediğini ancak sonra Şeyh Ebu Bekir b. Cerâ'nın mallarına el koyduğunu anlatmıştır. Bu tüccar Senâsine hükümdarının dostu idi ve bu dostluğu onu çekemeyen düşmanları tarafından kullanıldı. Bu şahıslar Nasrüddevle'nin yanına gelmiş, Şeyh Ebu Bekir b. Cerâ'nın Senâsine hükümdarı ile temas halinde olduğunu, belki de şehri kendisine teslim edeceğini söylemiş ve Nasrüddevle'yi galeyana getirmişlerdi.

Nasrüddevle, bu şüpheleri ortadan kaldırmak için tüccar Şeyh Ebu Bekir b. Cerâ'nın evine baskın yaptırmıştır. Evde bulunan büyük miktardaki silahlar Nasrüddevle'nin şüphesini arttırmıştır. Nasrüddevle tarafından Şeyh Ebu Bekir b. Cerâ'nın silah ve mallarına el konulmuştur. El konulan bütün malların değeri 400 bin

²⁸⁴² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.158; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.168 Ayrıca bkz. İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.274

²⁸⁴³ Yûsuf, *Ed-Devletü'd-Dûstekiye...*, c.1, s.212

altına ulaşmış, bunun dışında varislerine de mülklerinden başka 80 bin altın değerinde kumaş ve diğer eşya kalmıştır. Varislerine emlak ve mal bırakılması, Nasrüddevle'nin Şeyh Ebu Bekir b. Cerâ'nın ihanetine tam olarak kani olmadığını göstermektedir. Nitekim İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'ye yanlış bilgi verildiği için bu olayın meydana geldiğini, yoksa Nasrüddevle'nin kimseden bir tek kuruş dahi aldığının görülmediğini belirtmiştir.²⁸⁴⁴

5.10. Değerlendirme

Emevîlerden sonra İslam dünyasının liderliğini yapan Abbasî Halifeliğinin siyasal birliği IX. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladı. Mısır'da Tulunoğulları, Horasan ve Maverâünnehir'de Tahirîler, Samanîler ve Saffarîler bağımsız birer devlet oldular. Mısır ve Kuzey Afrika'da Şîî Fâtımîler Kızıldeniz'den Atlas Okyanusu'na ve oradan Kuzey Suriye'ye kadar uzanan bölgeyi kontrol ettiler. İran ve Irak'ta kurulan bir başka Şîî devlet olan Büveyhîler 945 senesinde Bağdat'ı işgal edip Abbasi Halifeliğini kontrolleri altına aldı.

Sünni Abbasi hilafeti dini otoriteyi, Şîî Büveyhî Devleti de siyasi otoriteyi temsil ediyordu. Bununla birlikte bu iki otorite aynı politik hedefler doğrultusunda hareket ediyordu. Büveyhîler, Abbasi Halifeliğini tahakkümleri altına aldıklarından, Abbasilerin dış politikaları Büveyhîlerden bağımsız olmamıştır.

Mervânîler, devletin kuruluş döneminde Abbasi ve Büveyhîlerle Nusaybin Barışı dönemi hariç savaş halinde idi. Bunun nedeni, Mervânîlerin ele geçirdikleri toprakların büyük bölümünün doğrudan Büveyhilere veya onlara tabi Hamdanîlere ait olmasıdır. Devletin kurucusu Bâd b. Dûstek, Büveyhî hükümdarı Adudüddevle'den kaçmış ve onun ölümünün ardından Büveyhîlerin egemenliğindeki toprakların bir kısmını kontrolü altına almıştı.

Bâd'ın topraklarını Musul'a kadar genişletmesi ve bu bölgede Hamdanîlerin gücünün kırılmasının akabinde Musul bölgesinde Ukaylî Devleti kuruldu. (391-1001) Mervânîlerin güneybatı sınırında ise aynı tarihlerde Nümeyrî Devleti kuruldu (990) ve böylece Mervânîlerin Hamdanîlerle dolayısıyla Büveyhîlerle olan sınırları ortadan kalktı. Mervânîler Büveyhîler ve Abbasîlerin hâkimiyetlerini kabul etti. Onlar da

²⁸⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, s.159; İbnü'l-Ezrak, *Târihü'l-Fârikî*, s.168; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatîre*, c.3/1, s.363; Amedroz, "The Marwanid Dynasty...", s.137-138

Mervânîlerin Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nde kurmuş oldukları emirliği tanıdılar. Nitekim Mervânîlerin ikinci emiri Ebu Ali Hasan'ın bastırıldığı paralar üzerinde Abbasi Halifesi el-Kadir Billah ve Büveyhi Emiri Bahaüddeve'nin isimleri görülmektedir.

Nasrüddevle Ahmed, Mervânî tahtına oturduktan iki yıl sonra 403/1012-13 yılında Meyyâfârikîn'de Yeni Saray'da bir kabul merasimi düzenlemiştir. Bu merasimde onun emirliğini tebrik için gelen heyetler arasında Abbasi Halifesi el-Kadir Billah'ın temsilcisi de vardır. Sünni İslam dünyasının lideriliğini yürütmekte olan Abbasî Halifesinin temsilcisi bu törende en büyük ilgi ve saygıyı görmüştür. Mervânî Emiri Ahmed bunun ardından Abbasi Halifesi tarafından kendisine verilen Nasrüddevle lakabını kullanmaya başlamıştır.

Mervânîlerin halifelik ile olan dostane ilişkileri Ebü'l-Kasım el-Mağribî'nin Irak'tan kaçıp 415/1024-25 yılında Meyyâfârikîn'e sığınması sebebiyle bozuldu. Abbasi Halifesi, İbnü'l-Mağribî'yi ülkede fesat çıkarmakla suçlamış ve iadesini istemiş ancak Nasrüddevle onu iade etmemiştir. İbnü'l-Mağribî'nin Meyyâfârikîn'de ölümüne kadar Abbasî Halifeliği ile gergin seyreden ilişkiler bu tarihten sonra tekrar normalleşmeye başlamıştır. Fâtımîler adına hareket eden Besâsîrî 1058 senesinde Bağdat'ı işgal ettiği sırada Nasrüddevle, Fâtımîlerin ısrarlı çağrılarına rağmen Besâsîrî'ye yardım göndermemiş ve Abbasîlere olan tabiiyetini korumuştur.

Mervânî Devleti'nin kurucusu Bâd b. Dûstek, Büveyhîlerin kontrolünde olan toprakları ele geçirdiğinden iki taraf arasında düşmanlık vardı. Bâd'ın ölümünün ardından (380-990) ise ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Mervânîler Abbasîlerin yanı sıra Büveyhîlerin de yüksek otoritesini kabul ettiler. Nitekim Ebu Ali zamanında (380-387/990-997) Mervânî sikkeleri üzerinde Büveyhî hükümdarının da ismi yazılıdır. Yine Nasrüddevle döneminde Cuma ve bayram hutbelerinde Abbasî Halifesi ve Büveyhî hükümdarının isimleri okunmuştur.

Nasrüddevle, Büveyhî devletiyle diplomatik ilişkilerini sürdürmekle ve onların yüksek otoritelerini tanımakla birlikte zaman zaman Büveyhî hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadelelerinde taraf tutabiliyordu. Nitekim Büveyhî tahtına oturmak isteyen ve giriştiği mücadelede mağlup olan Melikü'l-Aziz'e hamilik yapmıştır. Hatta Büveyhî Melik Ebu Kalicar'ın ölümünün ardından Melikü'l-Aziz'in tahta geçmek için başlattığı girişime izin vermiştir. Aynı şekilde Büveyhî veziri Amidüddevle Ebu Sa'd'ın ilticasını kabul etmiştir. Bu tavırlar esas olarak

Nasrüddevle'nin insani yönünü göstermekle birlikte aynı zamanda Büveyhî yönetimine bir mesaj niteliği de taşımaktadır.

Çağrı Bey kumandasındaki bir grup Oğuz'un 1016 yılında Doğu Anadolu'ya keşif yapmalarının ardından 433/1041-42 tarihinde İbrahim Yınal'ın takibinden kaçan daha büyük Oğuz grupları Mervânî ve Ukaylîlerin hâkimiyet alanlarına girmişlerdir. Üç yıl süren bu akınlar sırasında Mervânîler gibi bölgedeki Araplar da Oğuzlara karşı koymuşlardır. Bunların Güneydoğu Anadolu ve Irak'ı terk etmeleri, Büveyhî Hükümdarı ve Nasrüddevle'nin Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e mektup yazarak durumdan şikâyetçi olmaları sonucunda mümkün olmuştur. Tuğrul Bey, şikâyetler üzerine onların geri dönmelerini sağlamıştır. Türkmenlerin Anadolu'ya bu ilk gelişleri esnasında Mervânîlerin kalelere ve korunaklı şehirlere sığındıkları anlaşılmaktadır.

Nasrüddevle 441/1049-50 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e tabiiyetini bildirmiştir. Onun bu tabiiyetinde askeri güç dengelerinin etkisi kadar şüphesiz iki tarafın Sünni olmasının da rolü vardır. Tabiiyetten sonra Nasrüddevle Tuğrul Bey nezdinde saygın bir müttefik olmuştur. Bunun bir göstergesi olarak 1048 senesindeki Hasankale Savaşı'nda Selçuklulara esir düşen Gürcü Kralı Liparit'in serbest bırakılması için Bizans İmparatoru Nasrüddevle'nin arabulucu olmasını istemiştir. Nasrüddevle'nin ricası üzerine Tuğrul Bey de kurtuluş akçesi almadan Liparit'i serbest bırakmıştır. Bu durum Nasrüddevle'nin Bizans'ın yanı sıra Selçuklular nezdindeki itibarını da göstermektedir.

Tuğrul Bey'in 446/1054 yılında Ermeniyeye üzerine yaptığı sefer esnasında Nasrüddevle'nin ona yardım ettiği görülmektedir. Seferin ilk zamanlarında yapılan lojistik desteğin ardından, Malazgirt'in bir türlü alınamaması üzerine çözüm olarak Mervânî şehri olan Bitlis'ten büyük bir mancınık getirilmişti. Uzun süren bu sefer esnasında Nasrüddevle'nin de bir müttefik olarak Tuğrul Bey'in yanında olduğu görülmektedir.

Nasrüddevle, hükümdarlığı süresince Urfa meselesinden sonra dış siyasette en sıkıntılı anlarını Besâsîrî isyanı esnasında yaşamıştır. Bir yandan Besâsîrî'nin temsil ettiği Fâtımîler diğer yandan Selçuklular Irak'ta devam eden savaşta kendilerine destek vermesi için Nasrüddevle'ye çağrıda bulunmuşlardır. Fakat o, savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Bir yandan Fâtımîler ile iyi ilişkilerini korumaya çalışmış, destekçileri olan Besâsîrî ve Arap emirlikleri ile müttefiklik görüntüsü vereye çalışmış,

diğer taraftan ise Abbasi Halifeliği ve Selçuklular adına hutbe okutmaya devam etmiştir. Nasrüddevle'nin bu oyalamaya dönük taktiğini Fâtımîlerin Irak ve İran işlerinden sorumlu yüksek temsilcisi Daiyü'd-Dü'at el-Müeyyed eş-Şîrâzî ona yazdığı mektuplarda eleştirmiştir. Nasrüddevle'nin iki tarafı oyalama ve iki tarafla müttefik gibi görünme siyaseti bir süre sonra onu zora sokmuştur. Dış siyaseti başarılı bir şekilde yürüten Nasrüddevle, Selçuklu ve Bizans elçilerini Meyyâfârikîn'de alıkoyarak büyük bir hata yapmıştır. Bu hamlesi Tuğrul Bey'in Mervânî ülkesine girip Ceziretü İbn Ömer ve Meyyâfârikîn'i kuşatmasına sebep olmuştur. Nasrüddevle, Tuğrul Bey'e kendini affettirebilmek için devreye araçlar koymuştur.

Fâtımîler, 969 senesinde Mısır'a hâkim olduktan sonra Suriye ve Irak ile de ilgilenmeye başlamışlar, buralardaki mahalli devletlerle ittifaklar kurarak Abbasi Halifeliğinin egemenlik alanını daraltmaya çalışmışlardır. Fâtımîler, diplomatik ve askeri faaliyetlerinin yanı sıra Şîî inancını yayarak buralara nüfuz etmeye çalışmışlardır. Bilindiği üzere X. ve XI. asırlar Şîîlerin İslam dünyasında etkili oldukları asırlar olmuştur.

Şîî Fâtımîlerin Mervânîlerle diplomatik münasebetleri Ebu Ali Hasan zamanında 380/ 990 yılında veya sonrasında Halife Aziz Billah'ın ona bir heyet göndermesi ile başlamıştır. Ebü'l-Fida el-Eyyubî ve İbnü'l-Verdî, Mervânîlerin ilk emiri Ebu Ali'nin Mısır'a gittiğini ve orada kendisine Halep ve civarının yönetiminin verildiğini yazmışlarsa da bu, Ebü'l-Fidâ'nın İbnü'l-Esîr'in yazdıklarını yanlış aktarması sonucu oluşan hatalı bir bilgidir. Bundan hareketle bazı yazarlar Mervânîlerin Fatımîlere tabi olduklarını ve Mervânî sınırlarının Halep'e kadar uzandığını ileri sürmüşlerdir ki bunu kabule imkân yoktur. Nasrüddevle Fatımîlere tabi olmamakla birlikte onlarla ilişkilerini geliştirmiştir. Bu Nasrüddevle'nin mezheplerüstü bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Daha sonra Fâtımî Halifesi el-Hakim, Mervânî Emiri Mümeħhidüdevle'ye hediyeler göndermiştir. Aynı şekilde Mısır elçilik heyeti 403/1012-13 senesinde pahalı hediyelerle birlikte Nasrüddevle Ahmed'e gönderilmiştir. Fâtımî Halifesi elçisi vasıtasıyla ona "*İzzüdevle Zü's-Sarameteyn*" lakabını tevdi etmiş, Nasrüddevle'nin sadakatini kazanıp onu kendi yanlarına çekmek istemiştir. Fakat Mervânî Emiri, Abbasi Halifesi el-Kadir Billah'ın kendisine verdiği "*Nasrüddevle*" lakabını tercih etmiş ve onu kullanmıştır. Bununla birlikte Nasrüddevle, Fâtımîlerle diplomatik

ilişkilerini normal bir şekilde sürdürmüştür. El-Hâkim'in 411/1020-21 yılında ortadan kaybolmasının ardından halife olan ez-Zâhir de ona hil'at, tevki' göndermiştir.

Nasrüddevle, Abbasî Halifelğine tabi bir hükümdar olmasına rağmen Fâtımîlerle ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmekten geri durmamıştır. Nitekim Mısır mutfağını tanımaları ve orada pişirilen yemekleri öğrenmeleri için aşçılarını Fâtımî sarayına göndermiş, yine bir çeşit özel kıyafet olan tıraz Mısır'ın Tennis ve Dimyat şehirlerindeki atölyelerde yaptırmıştır.

Nasrüddevle 430/1038-39 yılında Fâtımîlerin Şam Valisi ed-Dizberî tarafından tehdit edilmiştir. Bu tehdit karşısında Nasrüddevle, Ukaylî Emiri Karvâş ile ittifak kurmuş, Fâtımîleri destekleyen Nümeyrîleri kendi tarafına çekmiştir. Bu şekilde Dizberî'yi durdurmuş ve bir süre sonra dengeler değişince, Dizberî ile akrabalık bağları kurmuştur.

Mervânî Devleti'nin kurucusu Bâd b. Dûstek'in Hamdanî topraklarını ele geçirmek için başlattığı mücadeleden de yararlanarak 990 yılında Musul merkezli bir devlet kurmuş olan Ukaylîler ile ilişkiler Nasrüddevle'nin hükümdarlığının ilk yıllarında gergin seyretmiştir. Nasrüddevle, ilişkileri normalleştirmek için bazı adımlar atmış ve bu çerçevede Nusaybin civarında yapılan savaşta esir alınan (404/1014) Ukaylî Emiri'ne iyilikle muamele edip serbest bırakmıştır. Bununla da yetinmemiş ve aralarındaki bağı güçlendirmek için Ukaylî Emiri'nin kızı ile evlenmiştir. Fakat Nasrüddevle, Mısırlı bir cariye ile evlenip onu diğer eşlerinden üstün tutunca bu evliliği Ukaylîlerle siyasi bir krize dönüşmüştür. Daha öncesinde kardeşi Bedrân ile olan kavgasında damadı Nasrüddevle'den yardım talep eden Karvâş bu sefer kızının boşanmasına karşılık kendisine Cizre'yi kardeşi Bedrân'a da Nusaybin'i istemiştir. Nasrüddevle bu olayda kayınpederi ve kardeşinin zorla alamadıklarını barış uğruna onlara vermiştir. Savaş esnasında Bedrân'ın Mervânî Başkenti Meyyâfârikîn'e gelmeyi göze alması, Nasrüddevle'nin güven telkin eden kişiliğini göstermektedir.

Mervânîler ile Ukaylîler, aralarındaki sınır anlaşmazlıkları sürerken bölgeyi istila eden Oğuzlara karşı beraber hareket etmişlerdir. Aynı şekilde Bizanslılarla Nümeyrîler ittifak kurunca, Mervânîler de Ukaylîlerle birlik olmuşlardır. Fâtımî Şam Valisi Dizberî'nin tehdidi karşısında da bir araya gelmişlerdir. Bu işbirliği çabalarına rağmen iki devlet zaman zaman birbirlerinin iç işlerine karışmışlardır. Nasrüddevle,

Ukaylî Emirleri Bedrân ve Ebu Kamil'a karşı kardeşleri Kırvaş'ı desteklemiştir. Aynı şekilde Kureyş b. Bedran da Mervânîlerle Botan Bölgesi'ndeki Kürt aşiretleri arasındaki anlaşmazlıklarda Kürt aşiretlerini desteklemiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerin seyrine bakıldığında Ukaylîlerin sürekli olarak Mervânî topraklarına göz koyduğu ve Nasrüddevle'nin iyi niyetli çabalarının sonuç vermediği anlaşılmaktadır.

Harran ve Rakka bölgesinde 380/990 yılından sonra kurulmuş bir Arap emirliği olan Nümeyrîler Rûhâ/Urfa sebebiyle Nasrüddevle'yi uzun süre uğraştırmışlardır. Nümeyrîlerin Urfa Valisi Utayr, buradaki vekilinin halk tarafından çok sevildiğini görünce onu kıskanarak öldürmüş, bunun üzerine Rûhâ halkı Mervânîlerden yardım istemiş ve Nasrüddevle'nin gönderdiği valiye şehri teslim etmişlerdir. Nasrüddevle daha sonra sulh için iki kere Rûhâ'nın yarısını Nümeyrîlere vermiştir.

Nümeyrîler ile Mervânîler arasında Rûhâ'ya hâkim olma mücadelesi bir süre sonra şehirde bir Arap-Kürt çatışmasına dönüşmüştür. Nasrüddevle, bunun önüne geçmek için bazı tedbirler almaya çalışmışsa da olaylar devam etmiştir. Nümeyrîlerin artan baskısı karşısında Nasrüddevle'nin şehirdeki valisi Süleyman kaleyi Bizans'a teslim etmiş ve onlara sığınmıştır. İlk etapta Bizanslılar ile Nümeyrîler arasında bir yakınlaşma olmuş ve birlikte Mervânîlere saldırmışlarsa da, sonrasında Nümeyrîler tekrar saf değiştirmiştir. Bir yıl önce Bizans ile beraber Mervânî topraklarına saldıran Nümeyrîler, 427/1036 yılında Mervânîlerle birlikte Bizans'ın kontrolünde olan Süveydâ'ya (Siverek) saldırıp etrafı yağmalamışlardır. Sonrasında Rûhâ'yı kuşatan Nümeyrî-Mervânî güçleri Rûhâ'yı kuşatmışlarsa da alamamıştır. Sonuçta Mervânî-Nümeyrî çekişmesinden Bizanslılar kârlı çıkmış ve Rûhâ'nın sahibi olmuşlardır. Rûhâ meselesinde Halebin Mirdasî hakimi Salih b. Mirdas iki ülke arasında arabuluculuk yapmış ve bunun sonucunda Nasrüddevle şehrin yarısından Nümeyrîler lehine vazgeçmiştir.

Rûhâ'nın Bizans'ın eline geçmesinden sonra Nümeyrîlerin Mervânîlerle ilişkilerinin iyi seyrettiği görülmektedir. İki devlet 439/1047-48 senesinde Re'sü'l-Ayn'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp bölgede istikrarsızlığa yol açan Asfer'in ortadan kaldırılmasında birlikte hareket etmişlerdir.

Nasrüddevle, Mervânî hükümdarlığı tahtına geçtiğinde Bizans İmparatorluk tahtında kudretli II. Basileios oturuyordu. II. Basileios döneminde Bizans-Mervânî

ilişkilerinin müspet bir şekilde seyrettiği görülmektedir. Daha önce Mümeħhidüddeve'ye “*Macestros*” unvanı vermiştir. Basileios, Nasrüddevle'nin 403/1012-13 senesinde Meyyâfârikîn'de düzenlenen tahta geçiş törenine hediyeler göndermiş ve dostluğunu göstermiştir. Mümeħhidüddeve'yi bir suikastla ortadan kaldırdıktan sonra Mervânî yönetimini ele geçiren Hacib Şervîn, Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'i kuşatması sırasında kendisine destek vermesi karşılığında II. Baseliouş'a şehri teslim etmeyi teklif etmiş fakat imparator iltifat etmemiştir.

Mervânîlerle Nümeyrîler arasında 416/1025-26 yılında başlayan Rûhâ/Urfa üzerindeki hâkimiyet mücadelesine, ilerleyen yıllarda Bizans da müdahil olmuştur. Nümeyrîlerin başını çektiği Arap koalisyonunun şehri kuşatması üzerine 422/1030-31 yılında Mervânî komutan Salman/Süleyman, Bizanslı Komutan Maniakes ile anlaşarak şehri onlara teslim etmiştir. Sonuçta Mervânîler ile Müslüman müttetikleri şehri geri alamamış ve burayı Bizans'a terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece bozulan ilişkiler, bir müddet bu şekilde devam etmiştir. Nasrüddevle Nümeyrîlerle Bizans toprağı olan Süveydâ saldırısında rol almıştır. Mücadele devam ederken Nasrüddevle, Bizans İmparatoru Romanos'a gönderdiği mektupta topraklarına göz koyduğu için onu eleştirmiştir. Romanos ise yumuşak bir üslupla Nasrüddevle'ye cevap vermiş ve burayı Mervânî komutanı Süleyman'ı kastederek sahibinden satın aldığını söylemiştir. Bir süre sonra iki ülke arasındaki çatışmaların sona erdiği ve bir anlaşmaya varıldığı görülmektedir. Zira Bizans Devleti, 439/1047-48 yılında Re'sü'l-Ayn civarında ortaya çıkan sahte peygamber Asfer'in topraklarına saldırılar düzenlenmesinden Mervânîleri sorumlu tutmuş ve aralarındaki anlaşmayı hatırlatmıştır. Mervânî ve Bizans devletleri bundan sonra aralarındaki sorunları diplomasi ile çözmeye çalışmış ve aralarındaki iyi ilişkileri korumaya gayret etmişlerdir. Bu iyi ilişkilerin bir göstergesi olarak Nasrüddevle, 443/1051-1052 yılında Konstantinos IX. Monomachos'a hediyeler göndermiştir.

Mervânîlerin gayrimüslim bir diğer komşu devleti de Ermeni Senasine Krallığı'dır. Bizans'ın egemenlik alanına dâhil olan bu Ermeni bölgesi Mervânî ülkesinin kuzey kesimindeki dağlık Sason ve çevresinde hüküm sürmekteydi.

Mervânî Devleti'nin kurucusu olan Bâd b. Dûstek'in ilk hakimiyet alanları olan Erciş, Malazgirt, Ahlat ve çevresi Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdi. Buralarda gaza faaliyetleri yürütmüş olan Bâd'dan sonra Mervânî hükümdarı olan Ebu

Ali Hasan, Senâsine Kralı Senharib'in kızı ile evlenmiştir. Ebu Ali'nin ölümünden sonra kardeşi Nasrüddevle, onun dul kalan eşi ile evlenmiştir. Bu evlilikler iki hanedan arasında dostane ilişkiler kurmayı amaçlayan siyasi evliliklerdir. Buna rağmen 423/1031-32 yılından sonra iki hanedan arasındaki ilişkilerin kötü bir şekilde seyretmeye başladığı görülmektedir. Bu tarihte Nasrüddevle'nin Cizre Valisi olan veliahtı Ebü'l-Harb Süleyman Ermeni bölgesine bir yağma seferi düzenlemiştir. Nasrüddevle'nin dünya görüşüne, siyaset tarzına uymayan bu seferin sonrasında iki devlet arasında sorunlar yaşanmıştır.

427/1035-1036 yılında kuzey illerinden gelen hac kafilesi Senasine topraklarında saldırıya uğramış, bunun üzerine Nasrüddevle sefere çıkmaya hazırlanmıştır. Senâsine Kralı özür dileyip zararları karşılayacağını bildirmesi üzerine seferden vazgeçmiştir. 439/1047-48 yılına gelindiğinde Nasrüddevle, Ermenilerin sızma girişimlerine karşı Senâsine sınırında Yeni Kale/Hısnü'l-Cedîd'i yaptırmıştır. Fakat bundan hemen sonra Nasrüddevle'nin Senâsine Kralı'nın dostu olan bir tacirin Meyyâfârikîn'de mallarına el koyması iki devlet arasında gerginliğin devam ettiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Abbasi Halifeliğinin zayıflamaya başladığı IX. yüzyıldan itibaren doğuda ve batıda bir dizi emirlik, başka bir deyişle mahalli devlet kurulmuştur. Bu devletlerin biri de 983-1085 yıllarında Diyâr-ı Bekr bölgesine hükmeden Mervânîlerdir. Kürt Hamîdî aşiretinin Çarbuhtî oymağına mensup olan Bâd b. Dûstek tarafından kurulmuş olan bu devlet, *Dûstekiler* olarak da bilinmektedir.

Mervânîler bir yandan Bizans İmparatorluğu'nun Ermeniyeye'deki nüfuzunun azalmasını diğer yandan dönemin güçlü devleti olan Büveyhîlerin zayıflamasını fırsat bilerek Hamdanî yönetiminde olan Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nde kontrolü ele geçirmiştir.

Yedi yıl emirlik yapan Bâd, Hamdanîlerle girdiği bir savaşta hayatını kaybedince devletin başına onun oymağına mensup olan eniştesi Mervân b. Kek'in çocukları geçmiştir. Mervân, Siirt ve Maden bucağı arasındaki Kurmâs Köyü'nde ikamet ediyordu ve burada aşiret reisi idi. Reislik, önce Mervân'ın büyük oğlu Ebu Ali Hasan'a (380-387/990-997) geçmiştir. Onun ardından da Mervân'ın ikinci oğlu Mümehhidüddavle Ebu Mansur Said (387-401/997-1010) hükümdar olmuştur.

Mümehhidüddavle, 1010 senesinde vezir yetkilerine sahip hacibi Şervîn (Şero) ve Sahibü's-Şurta (Emniyet Müdürü) Philos tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüş ve Şervîn Mervânî Devleti'nde darbe ile idareyi ele geçirmiştir. Ancak hanedanın varisi olan Mervân'ın üçüncü oğlu Ahmed, Şervîn'in yönetimini tanımayarak ona karşı harekât başlatmıştır. Yaklaşık bir sene süren bir mücadelenin ardından Şervîn, yönetimden uzaklaştırılmış ve 401/1010 tarihinde *Nasrüddevle Ahmed* ülkedeki kontrolü sağlamıştır. Dayıları Bâd'ın ardından yönetim Mervân'ın çocuklarına geçtiği için devlet *Mervânîler* adıyla anılmıştır.

Nasrüddevle, yarım asrı aşkın bir süre Mervân Devleti'ni idare etmiş ve 29 Şevval 453'te (16 Kasım 1061) tarihinde başkent Meyyâfârikîn'de vefat etmiştir. Vefatından sonra Sidillî'deki saraya defnedilmiş ve bir süre sonra naaşı Muhdesse Camii haziresine taşınmıştır. Nasrüddevle'nin mezarının yeri bilinmemektedir.

Kendisinden önceki Mervânî emirleri gibi Nasrüddevle de ülkesinin sınırları korumakla yetinmiş, komşu devletlerle ilişkilerde barışı esas almıştır. Mervânî

Devleti, Bâd b. Dûstek döneminden sonra Nasrüddevle Ahmed zamanında en geniş sınırlarına kavuşmuştur. Ülkenin kuzeydoğusunda Ahlat, doğusunda Bitlis ve Siirt şehirleri yer almaktadır. Ülkenin güney sınırlarını doğudan batıya doğru Haseniye (Zaho), Nusaybin, Düneyser (Kızıltepe), Mardin ve Rûhâ (Urfa) belirlemektedir. Batı sınırında Müslümanlar ile Bizanslıları birbirinden ayıran Âmid (Diyarbakır) bulunmaktadır.

Adil oluşu, barışa önem vermesi ve diğer iyi ve güzel hasletlerine rağmen Nasrüddevle'nin eleştiriye açık bazı uygulamalarına rastlanmaktadır. Örneğin Meyyâfârikîn Kadısı Ebü'l-Mürçâ'ı Ukayliler hesabına casusluk yaptığından şüphelendiği için tutuklatmış ve zindanda ölüme terk etmiştir. Aynı şekilde Senasine Ermeni (Sason) yönetimiyle irtibatlı olabileceği şüphesiyle büyük Tacir Ebu Bekir b. Cerâ'nın mallarını müsadere ettirmiştir. İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'nin bu şahıs dışında kimsenin malını müsadere etmediğini söylemektedir. Yine Âmid kadısı İbnü'l-Bağl'ın tutuklanıp hapiste ölmesi her ne kadar veziri İbn Cehîr'in yönlendirmesi ile olmuşsa da Nasrüddevle'nin de bu olayda sorumluluğu bulunduğu kanaatindeyiz. Nasrüddevle'nin bu kararları alırken bazı olayların etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Zira kendisinden önce hükümdarlık yapan ağabeyleri Ebu Ali Hasan ve Mümehhidüddele Ebu Mansur Said suikastlere kurban gitmiş ve kendisi bu komplolardan son anda kurtulabilmiştir.

Nispeten küçük bir coğrafya üzerinde kurulmuş olmasına rağmen Mervânîler, dönemin diğer emirlikleri gibi belli bir hükümet teşkilatına sahipti. Devletin başında emir unvanını taşıyan bir hükümdar vardı. Onlarda da hutbe, sikke, hil'at, taht, tac ve bayrak gibi hükümdarlık alametleri bulunuyordu. Hükümdarlığın babadan oğula geçtiği Mervânîlerde veliaht hükümdarın (emir) sağlığında ilan ediliyordu. Nitekim Nasrüddevle önce oğlu Ebü'l-Harb Süleyman'ı ve ardından da Nizamüddin Nasr'ı veliaht ilan etmiştir.

Nasrüddevle'nin Hoca Ebü'l-Kasım Isfahanî, İbnü'l-Mağribî, Ebu Nasr el-Menâzî ve İbn Cehîr gibi güçlü ve ünlü vezirleri vardı.

Başkent Meyyâfârikîn dışındaki kentler valiler eliyle yönetilmiştir. Nasrüddevle zamanında kentlerde hukuki meseleler kadıların eliyle çözülmüş ve muhtesipler şehirlerde kadılara yardımcı olmuşlardır. Mervânî devlet teşkilatı

içerisinde yer alan diğer kurum ve kuruluşlar ise şunlardır: Divan, Hazine, Divanü'r-Resail ve'l-İnşa, Surlar İdaresi, Vakıflar İdaresi, Sahibü'l-Ceyş ve Şurta.

Mervânî ülkesinde nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturunuyordu. Nüfus bakımından ikinci büyük grup olan Hristiyanlar, Ermeni ve Süryanilerden oluşuyordu. Bazı şehirlerde belli oranda Yahudiler de yaşıyordu. Nasrüddevle Müslüman olmayanlara karşı herhangi bir ayrımcılık yapmamış, devlet kademelerinde onlara önemli görevler vermiştir.

639 yılındaki İslam fethinden sonra Mervânîlerin ilk yıllarında kadar Diyâr-ı Bekr Bölgesi'de Arap nüfuzu devam etmiştir. Büyük kısmı Dicle Nehri'nin doğusunda aşiretler şeklinde yaşayan Kürtler, Mervânî devletinin kuruluşundan sonra batıya doğru yayılmaya başlamışlardır. Nasrüddevle'nin son dönemlerinde ise Türkmenler de bölgeye bazı akınlar gerçekleştirmişler ancak bir süre sonra ayrılmışlardır. Türkmelerin bölgeye yerleşmeleri ancak 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur.

Nasrüddevle Ahmed zamanında Mervânî ülkesinde ekonomi tarım, ticaret ve hayvancılığa dayalıydı. Özellikle ticaret yollarından elde edilen kazanç Mervânî ekonomisine büyük bir katkı sağlamaktaydı. Meyyâfârikîn'de aldığı malın parasını vermeden başkasına satan tüccarın 500 altın kazandığına dair rivayet ticaretin ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Âmid, Hasankeyf, Cizre, Musul ve Bağdat'ı birbirine bağlayan Dicle su yolu da ticaret mallarının taşınmasında kullanılmıştır. Nasrüddevle zamanında imar alanında yapılan büyük projeler onun güçlü bir hazineye sahip olduğuna işaret etmektedir. Mervânîlerin gelir kaynakları içerisinde tarım ve hayvancılık da önemli bir yer tutmaktadır. Mervânî hazinesi ve ülkesinin zenginliği, aynı zamanda Mervânîlerin yıkılışına da zemin hazırlamıştır. Çünkü bir dönem Nasrüddevle'ye vezirlik yapmış olan İbn Cehîr, bu hazine ve zenginliği anlatarak Selçukluları burayı ele geçirmeye teşvik ve ikna etmiştir.

Nasrüddevle, ülkesinin kalkınması için imar alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Halkın güvenliğini sağlanmaya yönelik olarak öncelikle surları tamir etmeye yönelmiştir. Nitekim Meyyâfârikîn ve Âmid surlarında üzerinde Nasrüddevle'ye ait kitabeler günümüze ulaşmıştır. Yine savunma amacıyla Nasrüddevle Senâsine (Sason) sınırında bir kale (Hısnü'l-Cedîd) inşa ettirmiştir. İlkbahar mevsiminde ikamet üzere Batman Çayı kenarında Nasriyye Şehri'ni

kurmuştur. Günümüzde kalıntılara rastlanılmayan bu şehirde saray, hamam, çarşılar ve evler vardı. Nasrüddevle, ulaşımın ve kervan ticaretinin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için Batman Çayı üzerinde, günümüze kalıntıları ulaşmış olan Pêpira Körüsü'nü yaptırmıştır. Yine Âmid yakınlarında Anbar Deresi üzerinde yaptırdığı köprünün de bazı ayakları günümüze ulaşmıştır. Âmid'de inşa ettiği Mervânî Mescidi ise halen sağlam bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Özellikle Meyyâfârikîn'de yoğun olarak inşa edilen saray, su şebekeleri, cami ve çeşitli yapılar ise tahribata uğramıştır. İslam fetihlerinden sonra uzun süre metruk kalan Mardin şehri ve civarında büyük bir imar ve iskân çalışması yapılmıştır. Ayrıca Düneyser/Kızıltepe kentinde de bazı imar faaliyetleri yürütülmüştür. Nasrüddevle, Diyâr-ı Bekr'den hacca gidenler için Kudüs'te iki evi konaklama tesisi haline getirmiştir.

Gençlik yıllarındaki kıtlıkta insanların çektiği yokluğa şahit olan Nasrüddevle, vaad ettiği üzere hükümdar olduğunda yoksulların gıda ihtiyaçlarının giderilmesi için bir vakıf kurmuştur. Ülkesinde sert geçen kış şartları nedeniyle yerleşim yerlerine giren hayvanların açlık yüzünden öldürülmeleri hükümdarı üzmüş, dağ ve ovalara tahıllar serpererek onları kurtarmaya çalışmıştır. Ayrıca kuşların beslenmesi için de vakıf kurmuştur.

Nasrüddevle zamanında Meyyâfârikîn ve Âmid, İslam dünyasının iki önemli ilim merkezi haline gelmiştir. Buralarda Şafîî, Hanefî, Maliki ve Hanbeli mezheplerine mensup ilim adamları talim ve tedrisat yapmıştır. Onun zamanında Mervânî memleketinde, Şafîî mezhebi yayılmaya başlamıştır. Ebubekir eş-Şâî, Muhammed b. Beyân el-Kazerûnî ve Muhammed b. Şazan et-Tûsî Mervânî ülkesinde ilmi çalışmalar yürüten başlıca Şafîî âlimlerdendir.

Nasrüddevle zamanında Mervânî ülkesinde İslami ilimlerin yanı sıra tıp, eczacılık ve biyoloji alanlarında da bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Ünlü tabiplerden Ubeydullah b. Bahtîşû *Tabâiü'l-Hayevân ve Havâsihâ ve Menâfi'ihâ* adlı eserini, İbn Butlân da *Da'vetü'l-Etibâsını* Nasrüddevle'ye ithaf etmiştir. Nasrüddevle'nin özel doktoru Zahidü'l-Ulema tarafından Meyyâfârikîn'de tıp eğitiminin de verildiği tam teşekküllü bir hastane yapılmıştır.

Nasrüddevle, Sünni itikada sahip bir hükümdar idi. Bu nedenle de Sünni İslam dünyasının lideri olan Abbasîlere tabi olmayı tercih etmiştir. O tüm emirliği süresince hutbeyi Abbasi Halifesi ve Selçulu Sultanı adına okutmuştur.

Nasrüddevle'nin barışçıl dış siyaseti tarihçiler tarafından övülmüştür. Zaten icraatları da kimsenin mülkünde gözü olmadığına tanıklık etmektedir. O, ülkesini savaş ve yıkımdan kurtarmak için düşmanlarına bazen para teklif etmiş, bazen de alışılmadık tavizler vermiştir. Nusaybin örneğinde olduğu gibi barışı sağlamak için mağlup durumda olmamasına rağmen savaştığı Ukaylîlere hâkim olduğu yerleri vermekten kaçınmamıştır. Aynı şekilde sulhun sağlanması için elinde bulundurduğu Rûhâ (Urfa) şehrinin yarısını iki kere Nümeyrîlere vermiştir. Savaş halinde bulunduğu Ukaylî Bedran ile Nümeyrî Utayr, ondan o kadar emindiler ki savaş esnasında huzuruna gitmeyi göze alabiliyorlardı. Nasrüddevle'nin adamları bir keresinde bu fırsattan istifade etmesini söylediklerinde, o hasmını iyilikle yola getireceğini ifade etmiştir. O 1058'deki Besâsîrî İsyanı dolayısıyla alevlenen Fâtımî-Selçuklu mücadelesinde savaşa girmemek için her iki tarafa da mesafeli durmuş, onları oyalama yoluna giderek ülkesini savaştan uzak tutmayı başarmıştır.

Nasrüddevle en fazla sınır anlaşmazlıklarını Musul'a hükmeden Ukaylîlerle yaşamış, sonuçta Nusaybin'i feda ederek onlarla barışı sağlamıştır. Nümeyrî Valisi Utayr'ın kışkandığı Urfa'da naibini haksız bir şekilde öldürmesi üzerine halkın kendisine yaptığı yardım çağrısını karşılıksız bırakmamıştır. Senâsine Krallığı kuvvetlerinin hac kafilesine saldırması üzerine savaşa hazırlanan Nasrüddevle, Senâsinelilerin zararları karşılama sözleri üzerine savaştan vazgeçmiştir. Bizans safında savaşırken Selçuklu kuvvetlerine esir düşen Gürcü (Abhaza) Presnsi Liparit'in serbest bırakılması için Sultan Tuğrul Bey nezdinde arabuluculuk yapmış ve olumlu sonuç almıştır.

Nasrüddevle, emirliği sırasında birçok ülkeden gelen siyasi mülteciyi ağırlamış ve bunun için büyük paralar harcamıştır. Bu mültecileri kabul ederken de herhangi bir menfaat peşinde olmamıştır. Mervânî ülkesine iltica edenler arasında Abbasi Halifesinin ailesi, Büveyhî emir ve vezirleri ile Malatya'daki Yakubî patriği de bulunmakta idi.

İslam tarihçileri Nasrüddevle'yi adil, hoşgörülü, sabırlı, mert, cömert, takvalı, güzel siyaset uygulayan, barışsever, zeki, iyi kalpli, vicdanlı, halim, şefkatli ve halkına iyi davranan bir hükümdar olarak tanıtmışlardır.

Kaynakların verdiği bilgiler Nasrüddevle'nin bazı üstün meziyetlere sahip olduğunu göstermektedir. Biyografisi incelendiğinde onun normalin ötesinde adaletle

hükmettiği ve hoşgörölü davrandığı görölmektedir. O, halkını şefkatli bir aile reisi gibi yönetmiştir. Çok öfkelenildiği anda bile kendisini kontrol etmeyi başarıp suç işleyen kişileri affetmiştir. Tacir İbnü'l-Bihât örneğinde olduğu gibi reayasının malına zorla sahip olmayı düşünmemiş, bin dinarlık at örneğinde olduğu gibi zarara uğrayan kişilerin kayıplarını telafi etmiştir. Vezir İbnü'l-Mağribî'nin firarı olayında olduğu gibi işledikleri suç ve kusurlarına rağmen kendisine hizmet eden kişilere vefalı davranmış ve onları cezalandırma yoluna gitmemiştir.

En çok da Nasrüddevle'nin yaşadığı lüks ve eğlence hayatı tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Nasrüddevle'nin eşyaları, hizmetçileri ve cariyeleri ile fiyatları hakkında abartılı rakamlar vermişlerdir. Dönemin diğer emirleri daha geniş topraklara sahip olmasına rağmen onun kadar sefa sürmemiş, onun kadar mutlu olamamıştır. Öyle ki sabahlara kadar vakti eğlence ile geçtiği için 53 yıl değil geceler de hesaba katılarak 106 yıl hükümdarlık yaptığı söylenmiştir.

Nasrüddevle, 51 yılı aşan hükümdarlığı boyunca ülkesini hak, adalet ve hoşgörü temeli üzerinde yönetmiş ve tebaasının refah düzeyini arttırmıştır. Dış siyasette de savaştan uzak durmayı ilke haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULGANİ EFENDİ (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Burhan Zengin (Haz.), GAP Yayınları Kültür Dizisi 1, Ankara 1999.
- **El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi**, Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik (Haz.), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2004.
- ABDÜSSELAM MARDİNÎ; **Tarihu Mardin min Kitabi Ümmü'l-İber**, Matbaatü Havar, 1. Baskı, Thk. Hamdi Abdülmecit Es-Selefi&Tahsin İbrahim Doski, Duhok 2002.
- **Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, Hüseyin Haşimi Güneş (Haz.), İmak Ofset, İstanbul 2007.
- ABUL-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, Ömer Rıza Doğrul (Çev.), c.1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu 1999.
- **Abu'l-Farac Tarihi**, Süryaniceden Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Ömer Rıza Doğrul (Çev.), c.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Gregori Barhebraei Chronicon Eclessiasticum**, Johannes Baptista Abbe los&Thomas Josephus Lamy (Çev.), Cilt I,II,III, Andover-Harvard Theological Library, Massachusetts 1910 .
- ACAR, Abdurrahman; “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul 2006.
- “El-Medine: Batman Çayı'nun Tarihten Sildiği Şehir”, **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman Valiliği, c.1, Batman 2009.
- AHMED İSÂ BEY, **Târîhü'l-Bîmâristânât fi'l-İslâm**, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, Beyrut, 1981.
- ALİCAN, Mustafa; “Selçuklu-Mervânî İlişkileri” **Turkish Studies**, Vol.8/11 Fall 2013, p.1-15, Ankara Turkey.
- “**Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)**”, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.
- ALTAN, Ebru; “Yağısıyan”, **DİA**, c.43, TDV, Ankara 2013

ALTIKILIÇ, Tayyar; “Zehebî”, **DİA**, c.44, TDV, Ankara 2013.

AMEDROZ, H. F.; **The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.**, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Cambridge University Press, 1903.

----- **Three Arabic MSS. On the History of the City of Mayyafariqin**, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Cambridge University Press, 1902.

EL-ANTAKÎ, Yahya Said; **Tarihü'l-Antakî**, Ömer Abdüsselam Et-Tedmürî (Tahkik), Cerus Burs, Lübnan 1990.

----- **Zeylu Tarihi'l-Mecmû'**, Matbaatü'l-Abâi'i-Yesû'iyyin, Beyrut 1909.

ARTUK, İbrahim, Cevriye Artuk, **Artukoğulları Sikkeleri**, Sümer Kitabevi. İstan-bul 1993.

EL-ÂSIMÎ, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik Eş-Şafiî El-Mekkî; **Samtü'n-Nücûmü'l Âvâlî fi Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli**, c 4, 1. Baskı, Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavved (Tahkik), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1998.

EL-ASKALÂNÎ, İbn Hacer; **Tebisîrü'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebeh**, Muhammed Ali Necâr (Tahkik), Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut 1964.

-----**Lisânü'l-Mîzân**, c.3,5, 1. Baskı, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslamiye, Beyrut 2002.

-----**Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb**, c.2, 1. Baskı, Abdülaziz Muhammed b. Salih Es-Sedîrî (Tahkik), Mektebü'r-Rüşd, Riyad 1989.

ASLAN, Halide; “Selçuklular” **İslam Tarihi**, (Sayfa Aralığı 640-669), Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

ATTALEİATES, Mikhael; **Tarih**, Çeviren Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul Bty.

-----**Historia**, Immanuel Bekkerus (Çev.), Corpus Scriptorum Historie Byzantinae, Bonnae 1853.

AVCI, Cesim; “Saîd b. Bitrîk, **DİA**, c.35, TDV, Ankara 2008.

AYAZ, Fatih Yahya; “Vezir”, **DİA**, c.43, TDV, Ankara 2013.

AYCAN, İrfan; “Mervân I”, **DİA**, c.26, TDV, Ankara 2004.

AYDINLI, Osman, Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi, **Hitit Üniverditesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007/1, c.6, sayı:11, 7-33, (Erişim Tarihi 21.12.2018).

AZAMAT, Nihat; “Nâsır-ı Hüsrev” **DİA**, c.32, TDV, Ankara 2006.

EL-AZÎMÎ, Muhammed b. Alî el-Halebî; **Tarihu Haleb**, İbrahim Zağrûr (Tah.), Byy. Dimeşk 1984.

BAER, Eva; **The Illustrations for an Early Manuscript of Ibn Butlan's "Da'wat al-atibbâ'" in the L. A.Mayer Memorial in Jerusalem**, Muqarnas, Vol.19, Brill, 2002.

EL-BAĞDADÎ, Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit El-Hatib; **Tarihu Medineti's-Selam**, c.5,8, 1. Baskı, Beşar Avad Ma'rûf (Tah.), Darü'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 2001.

-----**Tarihu Bağdat ve Züyûlihi**, Mustafa Abdulkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, c.1, Beyrut 1997.

BAİLLY, Auguste, **Bizans Tarihi**, Haluk Şaman (Çev.), Kervan Kitapçılık, c.2, Bty. Byy.

BAKIR, Abdulhalik; “Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi”, **Belleten**, c.65, Sayı 242, Sayfa Aralığı 75-86, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlari> (Erişim Tarihi 08.10.2017)

----- “Geç Ortaçağlarda El-Cezire Bölgesinde Dokuma ve Madencilik Endüstrisindeki Kapasitesini Yükselten Faktörler” **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul 2006

----- “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, **Belleten**, c.61, Sayı 232, s.519-595, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt- lxi-sayi-232-yil-1997-aralik/> (Erişim Tarihi 18.10.2018)

----- “Klasik İslam Kaynaklarında Amid (Diyarbakır) İle İlgili Bazı Kayıtlar ve Bu Kayıtların Değerlendirilmesi” **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (01.01.2004), s. 837-848

BAKKAL, Ali; “İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, Yıl 18, Sayı 30, Şanlıurfa 2013.

BALTACI, Cahit; “Ammar b. Ali”, **DİA**, c.3, Ankara 1991

BALUKEN, Yusuf; “Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Cizre Buhtî Beyliği”, **Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu**, Şırnak Üniversitesi (14-16 Mayıs 2010).

----- **Mervânîler Döneminde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler**, (Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010)

- “Mervânîler Devrinde Lice”, **Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri**, Lice (05-06.09.2008), s.34-42.
- “Şafîliğın Kuzey Mezopotamya’da Yayılmasında mervânîlerin Rolü”,**Uluslararası İmam Şafî Sempozyumu**, İstanbul, (7-9 Mayıs 2010), s.67-74.
- “Mervânîler Döneminde İlmi Faaliyetler”, **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (25-27 Nisan 2008), s.304-314.
- BARSALİBÎ, Dionysius; **The Work Of Dionysius Barsalibi Against teh Armenian**, Alp honse Mingana (Haz.) Woodbroke Studies 4, Gorgias Press, USA 2009.
- **Barsalibi’s Treatise Againts The Melchites**, Woodbrooke Studies Christian Document in Syriac, Arabic and Garshuni, A. Mingana (Çev.), Cambridge 1927.
- BASKICI, Mehmet Murat; **10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolusunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1994.
- BAŞ, Gülsen **Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Doktora Tezi,) Van 2006.
- BAUM, Wilhelm & Dietmar W. Winkler, **The Church Of East A Concise History**, Routledge Curzon, London 2003.
- EL-BEKRÎ, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed El-Endülüsî; **El-Mesâlik ve’l-Memâlik**, c.1, Darü’l-Garbi’l-İslâmî, Byy. 1992.
- **Mü’cem ma İsta’ceme min Esmâ’l-Beled ve’l-Mevâdi’**, c.2, Mustafa El-Sakâ (Tah.), Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1945.
- BERCHEM, Max Van; Josef Strzygowski; **Amida**, Heidelberg 1910.
- BERSÛM, Efram; **El-Lü’lû’l-Mensûr fî Târihi’l-Ulûm ve’l-Adâbi’s-Süryaniye**, 6. Baskı, Daru Mardîn li’n-Neşr, Halep 1996.
- BEYSANOĞLU, Şevket; **Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Başlangıçtan Akkoyunlular’a Kadar**, c.1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- BEZER, Gülay Öğün; “Ukaylîler”, **DİA**, c.42, TDV, Ankara 2012.
- BİÇER, Bekir; “Ortaçağda Kürtler ve Türkler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Vol.6, Issue 6, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1523>, 2013.

- “Selçuklular ve Kürtler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Vol.6, Issue 2, 2013.
- “İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkında Rivayetler (9. Yüzyıl-13. Yüzyıl)” **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 7, Sayı XVII, s.165-187, DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh416> Mart 2014.
- BOWEN, Harold; “Nasrüddevle”, **İA**, c.9, MEB, İstanbul 1964
- BOZKURT, Nebi; “Tıraz”, **DİA**, c.41,TDV, Ankara 2012.
- CAHEN, Claude; **Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Yaşar Yücel&Bahaeddin Yediyıldız (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- EL-CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr el-Basrî; **Kitabü’t-Tabsîre bi’t-Ticare**, 2. Baskı, Seyyid Hasan Hasanî Abdülvahap Et-Tunusî (Tashih ve Talik), Darü’l-Kütübî’l-Mısriye, Mısır 1935.
- EL-CEZERÎ, Şemsüddin Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Alied-Dimeşkî eş-Şâfiî, **Gayetü’n-Nihaye fi Tabakâtî’l-Kurrâ**, c.1,2, Darü’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 1982.
- CONTADİNİ, Anna; **A Bestiary Tale: Text and Image of the Unicorn in the Kitāb na’t al-hayawān (British Library, or. 2784)**, Muqarnas, Vol.20, Brill 2003
- **World of Beasts: A Thirteenth-Century Illustrated Arabic Book on Animals (the Kitāb Na’t al-Ḥayawān) in the Ibn Bakhtīshū‘ Tradition**, Brill, Leiden-Boston 2012
- CÖHCE, Salim “Selçuklu Hâkimiyetinin Tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri”, **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s. 125-135.
- EL-CÜZCÂNÎ, Kadı Münhac Sirac İbn Münhacüddin Osman; **Tabakat-ı Nasırî**, c.1, 2. Baskı, Abdülhay Habibî (Tashih), Pohnî Matbaa, Kabil Şemsi 1342.
- **Tabakât-ı Nasırî**, Bünyad-ı Ferhengi Cihandaran-ı Gûrî, Byy. 1391.
- ÇAĞMAR, M. Edip; “Tacu’l-‘Arus’ta Kürtler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research**, Kasım 2017, c. 9, Sayı 2, s.786-801
- ÇEVİK, Adnan; **XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul 2002.
- “Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin”, **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul 2007

- “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna kadar Midyat ve Yöresinin (Tur Abidin) Tarihi Coğrafyası”, **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul 2007.
- “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen”, **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman, (15-17.4.2008), s.242-256.
- ED-DÂVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed; **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, 1.Baskı, c.1-2, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1983.
- DELİSER, Bilal; “Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali Ed-Dâvûdî ve “Tabakâtü'l-Müfessirîn” Adlı Eseri”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.4, sayı: 8, 2015/4.
- DEMİRCAN, Adnan; “Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn”, **İstem**, Sayı 17, 2011, Sayfa Aralığı 9-22.
- DEMİRTAŞ, Mehmet; “Silvan Kazasında Yerleşme ve Nüfus (XIX Yüzyılın İkinci Yarısı)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 38, Erzurum 2008.
- DERMAN, M. Uğur; “Tuğra”, **DİA**, c.41, TDV, Ankara 2012
- ED-DEVADÂRÎ, Ebu Bekir b. Abdullah b. Aybek; **Kenzü'-Dürer ve Cami'ü'l-Gurer**, c.6, Selahüddin El-Müncid (Tah.), Matbaatu Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1961.
- DİKİCİ, Recep; “Farikî”, **DİA**, c.12, TDV, Ankara 1995.
- DOĞRUYOL, Hasan; “Cibrâil b. Ubeydullah”, **DİA**, c.6, TDV, Ankara 1992.
- DOLAPÖNÜ, Metropolit Hanna; **Tarihte Mardin Itr el-Nardin fi Tarih Merdin**, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972.
- DORU, M. Nesim; “Süryani Düşüncesinde Nusaybinli İliya'nın Önemi ve “Kitabu'l-Mecâlis” Adlı Eserinde Tanrı Görüşünün İslam Felsefesi ve Kelamı Açısından Değerlendirilmesi”, **Milel ve Nihal**, Sayı 2, c.8, 2011.
- ED-DÛRÎ, Abdulaziz; “Dîvân”, **DİA**, c.9, TDV, Ankara 1994.
- DE SOUZA, Philip & John France, **War End Peace in Ancient and Medieval History**, Cambridge University Press, New York 2008.
- EBU NASR, Muhammed Abdülazim; **es-Selacikatü Tarihuhüme's-Siyasi ve'l-Askeriye**, 1. Baskı, Ayn li'd-Dirasat ve'l-Bühûsü'l-İnsaniye ve'l-İctimaiye, Byy. 2001.

EBU YA'LÂ, Ebü'l-Hüseyin Muhammed Muhammed; **Tabâkâtü'l-Hanâbile**, c.2, Muhammed Hamid El-Fakî (Tashih), Matbaatü'l-Süneneti'l-Muhammediye, Kahire Bty.

EBÜ'L-FİDA, İmâdüddin İsmail b. Ali b. Muhammed b. Muhammed İbn Ömer Şâhinşâh b. Eyyub, **El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, 1. Baskı, c.2. El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Mısriyye, Mısır Bty.

----- **Takvîmü'l-Büldân**, Darü's-Sadr, Beyrut 1840.

EBÜ'L-VEFÂ EL-KUREYŞÎ, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah İbn Salim; **el-Cevahirü'l-Müdiye fi Tabakâti'l-Hanefiye**, 2. Baskı, c.2. Abdülfettah Muhammed El-Halv (Tah.), Hicr Matbaası, İmbabe 1993.

EKİNCİ, Abdullah, Ahmet Kütük; "Güneydoğu Anadolu'nun Medeniyet Tarihi Açısından Önemi ve Nusaybin Okulu", **Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:9, İstanbul 2007.

EL-EDNEVÎ, Ahmed b. Muhammed **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Süleyman b. Salih Hazyî (Tah.), Mektebetü'l-Ülûm Ve'l-Hikem, Medine 1997.

EL-ESNEVÎ, Abdürrahim; **Tabakâtü's-Şâfiîye**, c.1-2, 1. Baskı, Kemal Yusuf el-Hût (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1987.

EL-EZDÎ, Cemaleddin Ebü'l-Hasan Ali b. Mansur Zafir b Hüseyin; **Ahbarü'd-Düveli'l-Münkatia**, c.1, Üsam Mustafa Hezayeme ve diğerleri (Tah.), Müessetü Hamâde li'l-Hadâmât ve'Dirâsâtü'l-Camiyye, Byy. 1999.

ENDERS, Tara; "The New Age Of Prophecy: The Chronicle Of Matthew Of Edessa And Its Place In Armenian Hıstoriography" (<https://www.academia.edu> Erişim Tarihi: 24.09.2017)

ERDOĞAN, Şükrü; **Mervânî Devleti'nin Dış Siyaseti**, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2014.

ERKAL, Mehmet; "Âmil", **DİA**, c.3, TDV, Ankara 1991.

ER-RÜZRAVERÎ, Ebu Şüca Muhammed b. Hüseyin Zahirü'd-dîn; **Zeylu Kitâbü't-Tecâribü'l-Ümem**, H. F. Amedroz (Tashih), Şirketü't-Temedüni Es-Sinâiye, Mısır 1916.

ERSAN, Mehmet "Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Diyarbakır Yöresi", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s.509-513

----- "Selçuklular Devrinde Sason Ermenileri", **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman (2008), s.355-362

- ERTEKİN, M. Zahir; “Mervânîler Devrinde Meyyafarikin”, **Uluslararası Silvan Sempozyumu**, Mardin (25-27.04.2008), s.103-125
- EVLIYA ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c.3, Dersaadet Akdam Matbaası, Tab’ Ahmed Cevdet, İstanbul 1314.
- EL-FARİSÎ, Ebü’l-Hasan Abdülgâfir b. İsmail b. Abdülgâfir b. Muhammed; **El-Müntahab mine’s-Siyâk li-Tarihi Nisabur**, 1. Baskı, Muhammed Ahmed Abdülaziz (Tahkik), Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1989.
- EL-FEYRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakup; **El-Bülğa fi Terâcimi Eimetî’n-Nahiv ve’l-Lügat**, 1. Baskı, Muhammed Mısırî (Tahkik), Darüs-Sa’düddin, Dimeşk 2000.
- FLURY, Von S.; **İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr**, Basel/Paris 1920.
- GABRİEL, Albert; **Şarkî Türkiye’de Arkeolojik Geziler**, İdil Çetin (Çev.), Dipnot Yayınevi, Ankara 2014.
- GALİP, İsmail; **Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu**, c.2, Arkeoloji Müzeleri, Mehran Matbaası, İstanbul 1312.
- GANZAKETSI, Kirakos; **Kirakos Gandzakets’i’s History of Armenians**, Robert Bedrosian (Çev.), Sources Of The Armenian Tradition, Newyork 1986.
- GARSUNNÎME MUHAMMED B. HİLAL, **Kitabü’r-Rebi’** İhsan Abbas (Tah.), Darü’l-Arabi’l-İslâmî, Beyrut 1988.
- EL-GAZZÎ, Kamil b. Hüseyin Mustafa Pâli; **Nehrü’z-Zeheb fi Tarih-i Halep**, c.1, Matbaatü’l-Maruniye, Bty. Halep.
- GÖYÜNÇ, Nejat “Diyarbakır”, **DİA**, c.9, TDV, Ankara 1994.
- GRAF, GEORGE; **Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur**, c.2, Biblioteca Apostolica Vaticana MCMXVIII, Roma 1947.
- GREEN, Tamara M.; **The City Of The Moon God Religious Traditions Of Harran**, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1992.
- GÜMÜŞ, Ercan; “İbnü’l-Ezrak ve Eseri “Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, www.e-sarkiyat.com- ISSN:1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012.
- HALİFAT, Sahban; “Ebü’l-Alâ el-Maarri”, **DİA**, c.10, TDV, Ankara 1994.
- EL-HAMEVÎ, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakût b. Abdullah; **el-Hazel ve’d-Dâl Beyne’d-Devri ve’d-Dâratı ve’d-Dîre**, c.1,2,3, Yahya Zekeriya Abare & Muhammed Edip Cumrân (Tahkik), Menşûrât-ı Vezâreti’s-Sakafe, Dimeşk 1998.

- **Mü'cemü'l-Büldân**, c.1-5, Darü's-Sadr, Beyrut 1977.
- Mü'cemü'l-Üdebâ-İrşâdü'l-Erîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb**, c.1,3,5,6. 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü'l-Garbü'l-İslamî Beyrut 1993.
- EL-HANBELÎ, Takyüddin Ebu İshak İbrahim el-İraki es-Sarifini **el-Müntahab min Kitabi's-Siyak li't-Tarih-i Nisabur**, Halid Haydar (Tah.), Darü'l-Fikr li't-Tabaa ve'n-Neşr et-Tevzi, Byy. 1414.
- HAMDANÎ, Abbas; "A Possible Fâtımîd Background to the Battle of Manzikert" **Ankara Üniv. D.T.C. Fakültesi Araştırmaları Dergisi**, 6, No. 10-11 1968.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, **Nüzhetü'l-Külûb**, Gay Le Strange (Tah.), Matbaayı Beril, Liden 1913.
- EL-HÂZİMÎ, Hafız Muhammed b. Musa; **el-Emâkin ev ma İttefaka Lafzuhu ve İftaraka Müsemmahu mine'l-Emkine**, c.1, Hamd b. Muhammed El-Câser (Tah.), Darü'l-Yemâme li'l-Bahs ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Byy. H.1415.
- HEIDEMANN, Stefan; **A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Consediration On The Legitimizing Power Of Regicide**, Aram, 9-10 (1997-1998) 599-17.
- EL-HEMEZÂNÎ, Muhammed b. Abdülmelik; **Ünvanü's-Siyer fi Mehasini Ehli'l-Bedv, Şezeratu min Kütibin Mefkudetin fi't-Tarih**, 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü'l-Garbü'l-İslami, Beyrut 1988.
- EL-HEREVÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebubekir (ö.611); **el-İşârât ila ma'rifeti'z-Ziyârât**, 1. Baskı Ali Ömer (Tah.), Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniye, Kahire 2002.
- HILLENBRAND, Carolle; "Marwanids", **The Encyclopaedia of İslam New Edition**, c.6, Brill, Leiden 1991.
- EL-HİMYERÎ, Muhammed b. Abdülmün'im (ö.H.900); **er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr**, İhsan Abbas (Tah.), Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984.
- HONİGMANN, Ernst; **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Fikret Işıltan (Çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Yanın No: 1528, İstanbul 1970.
- EL-HÜSEYNÎ, Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Nasır İbn Ali; **Ahbarü'd- Devleti's-Selçukiye**, Muhammed İkbâl (Tah.), Pencap Üniversitesi, Lahor 1993.
- EL-ISFAHÂNÎ, İmadüddin; **Ceridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr**, c.1,5, Muhammed Behcet El-Eserî (Tah.), Mektebetü'l-Me'cmeü'l-İlmîyü'l-İrakî, Byy. 1955.
- Kitabu Tarihi Devleti Âli Selçuk**, İhtsarî Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahanî, Matbaatü'l-Mevsu'at, Mısır 1900.

EL-ISFÂHANÎ er-Ragıp Ebü'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed; **Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şuârâ ve'l-Bulâga**, c.1, Şirketü'd-Darü'l-Erkam b. Ebü'l-Erkam, Beyrut H.1402.

İBN ASAKİR, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah; **Tarihu Dimeşk**, c.14,34,37,38,41,71, Ömer b. Garame el-Ömerî (Tah.), Darü'l-Fikir li't-Tabaa ve'n-Neşr ve'l-Tevzi', Byy. 1995.

İBN BAHTİŞÛ, **Menâfiü'l-Hayavân**, British Museum, Oriental 2784.

İBN BATÛTÂ, **Rihletu İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr i Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr**, c.1, 1. Baskı, Şeyh Muhammed Abdülmünîm Aryân (Tah.), Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1987.

-----**Rihletü İbn Batûtâ Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr**, Matbaati'l-Ezheriye, Mısır 1928.

-----**İbn Batuta Seyahatnâmesi**, c.1, A. Sait Aykut (Çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İBN BUTLÂN, Ebü'l-Hasan el-Muhtâr b. El-Hasan; **Da'vetü'l-Etibbâ ala Mezhebi Kelile ve'd-Dimne**, Beşare Zelzel (Tah.), Matbaatü'l-Hudeyviye, İskenderiye 1901.

-----**Da'vetü'l-Etibba**, Müessese-i Mutâliât-ı Tarih-i Pizişkî, Tahran 1388.

İBN CÜBEYR, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed; **Rihle**, 2 Baskı, Beril Matbaası, Liden 1907.

İBN DİMYATÎ; **el-Müstefad min Tarihi Bağdat-Tarihi Bağdat ve Züyûlihi**, c.4, Mustafa Abdulkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997.

İBN EBİ USAYBÎÂ, **Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etibbâ**, Dârü'l-Kütübi'l-Hayât, Beyrut 1965.

-----**Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabâkâti'l-Etibbâ**, Menşûrâtı Dârı Mektebeti'l-Hayât, Nizâr Rıdâ (Tah.), Beyrut 1965.

İBN HALDÛN, Abdurrahman; **Mukaddimetu İbn Haldûn**, Halil Şehâde (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 2001.

-----**Tarih-i İbn Haldûn**, c.3-5, Halil Şehade (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 2000.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir; **Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.5-6, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sadr, Beyrut 1978.

-----**Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, c.1-4, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sadr, Beyrut 1977.

İBN HAMDÛN, Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ali; **et-Tezkiretü'l-Hamdûniye**, c. 2,7, 1. Baskı, İhsan Abbas&Bekir Abbas (Tahkik), Darü's-Sadr, Beyrut 1996.

İBN HAVKAL, Ebü'l-Kasım En-Nasibî; **Kitabu Suretü'l-Ard**, Darü's-Sadr, Beyrut 1938.

----- **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beril Matbaası, Liden 1872.

----- **The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller Of The Tenth Century**, (Çev.) Sir Wiliam Ouseley; Knt. LL. D, Oriental Press, Londra1800;<https://play.google.com/books/reader?id=0bUDAAAAMAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=tr&pg=GBS.PA36>

İBN HURDÂZBÎH, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah; **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beril Matbaası, Leiden 1889.

İBN İBRÎ, Ebü'l-Ferec Cemaleddin, **Tarihü'z-Zaman**, Ebu İshak Ermele (Çev.), Takdim Can Moris Fayeh, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1986.

----- **Tarihu Muhtasari'd-Düvel**, 3.Baskı, Ebu Anton Sâhânî El-Yesû'î (Tashih), Darü'r-Râidi'l-Lübnanî, Hazimiye Lübnan 1994.

İBN İMRÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed; **el-İnbâ fi Tarihi'l-Hülefâ**, 1. Baskı, Kasım Samirî (Tahkik), Darü'l-Afaki'l-Arabiye, Kahire 1999.

İBN KALANİSÎ, Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed Et-Temimî; **ZeyluTarihi Dimeşk**, 1. Baskı, Süheyl Zükar, Dar-ı Hassan, Dimeşk 1983.

----- **Tarihu Ebu Ya'li Hamza İbn Kalanisî el Ma'rûf bi Zeyli Tarihi Dimeşk**, Matbaat-i Abai'l-Yesu'iiyyin, Beyrut 1908.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer El-Kureyşî Ed-Dimeşkî, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c.15,16, Adbullah b. Aabdülmühsin Et-Türkî (Tah.), Darü'l-Hicr, 1. Baskı, İmbabe 1987.

----- **Tabakâtü'sh-Shafiîyin**, Ahmed Ömer Haşim & Muhammed Zeynihim Muhammed Azeb (Tahkik), Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniye, Byy. 1993.

İBN MİFLAH, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed; **el-Maksadü'l-Erşed fi Zikri Eshâbi'l-İmam Ahmed**, c.1, Abdurrahman b. Süleyman el-Usaymîn (Tah.), Mektebetü'-Rüşd, Riyad 1990.

İBN MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, **Tecaribü'l-Ümemve Te'akibü'l-Himem**, c.7, 3. Baskı, Ebü'l-Kasım İmamî (Tah.), Tahran, 2000.

İBN MÜLAKKİN, Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Shafiî el-Mısırî; **el-Ikdü'l-Müzehheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb**, Eymen Nasr el-Ezherî&Seyyid Mihnî (Tahkik), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997.

İBN NECCÂR, **Tarihu Bağdat ve Züyûlihi-Tetimmetu Zeyli Tarihi Bağdat li-İbn Neccar**, c.19, 1. Baskı, Mustafa Abdülkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997.

İBN NUKTA, Muhammed b. Abdülgani el-Hanbelî Ebubekir; **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd**, c.1, Ebu İdris Şerif b. Salih et-Teşâdî (Tah.), İdaretü's-Şüûni'l-İslamiye, Katar 2014.

İBN SÂBÛNÎ, Cemalüddin Ebu Hamid Muhammed b. Ali el-Mahmudî; **Tekmiletü'l-İkmâlü'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâ ve'l-Elkâb**, Mustafa Cevad (Tah.), Matbaatü'l-Mecmeü'l-İlmiyü'l-Irakî, Irak 1957.

İBN SALÂH, Osman b. Abdurrahman Ebu Amr Takyüddin; **Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şafiye**, c.1, 1. Baskı, Tahkik Muhyiddin Ali Necip, Darü'l-Beşâiri'l-İslamiye, Beyrut 1992.

İBN ŞEDDÂD, **el-A'lakü'l-Hatîre fi Zikri Ümerai's-Şam ve'l-Cezîre**, 1/2, 3/1, Yahya Zekerîya Abare (Tah.), Menşurat-ü-Vezaret'üs-Sekafe, Dimeşk 1991.

----- **el-A'lakü'l-Hatîre fi Zikri Ümerai's-Şam ve'l-Cezîre**, c.1, Mektebetü's-Şamile.

İBN ŞÜHBE, Kadı Ebubekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Takiyüddin, **Tabakâtü's-Şafiye**, c.1, 1.Baskı, Abdülalîm Hân (Tah.), Matbuât-ü Daireti'l-Meârifî'l-Osmaniye, Haydarabad 1978.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemaleddin Ebü'l-Muhasin Yusuf El-Atabekî; **en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire**, c.4-5, Darü'l-Kütübü'l-Mısriye, Kahire 1935.

İBN TİKTAKA, **el-Fahrî fi'l-Âdabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye**, Dar-ı Sadr, Beyrut Bty.

İBNÜ'L-ADÎM, Kemaleddin, **Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb**, c.1, Süheyl Zükar (Tah.) , Darü'l-Fikir, Beyrut Bty.

-----**Zübdet'ül-Halib min Tarihi'l-Haleb**, 1.Baskı, Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan 1996.

İBNÜL CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdürrahman b. Ali b. Muhammed; **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, c.15-17, 1. Baskı, Muhammed Abdulkadir Ata (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992.

İBNÜ'L-EBÂR, Muhammed b. Abdullah b. Ebubekir el-Kudâî el-Belendsî; **et-Tekmiletu li-Kitâbi's-Sılla**, c.4, Abdüsselam Herâs (Tah), Darü'l-Fikir, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-ESÎR, **İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi**, c.7,8, Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe (Çev.) Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

----- **İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, c.8,9, Abdülkerim Özaydın (Çev.), Bahar Yayınları, İstanbul Bty.

----- **el-Kamil fi't-Tarih**, c.8, Ömer Abdüsselam Tedmürî (Tah.), Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1997, c.8

----- **el-Kamil fi't-Tarih**, 1. Baskı, Ebü'l-Fida Abdullah El-Kâdı (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c.8

----- **el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**, c.1-3, Mektebetü'l-Mesnâ, Bağdat Bty.

----- **el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**, c.1, Darü's-Sadr, Beyrut 1980.

----- **et-Tarihü'l-Bahire fi Devleti'l-Atabekiyye**, Abdulkadir Ahmed Tuleymat (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-Hadise, Kahire Bty,

İBNÜ'L-EZRAK, el-Farikî; **Mervânî Kürtleri Tarihi**, 2. Baskı, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.) Koral Yayınevi, İstanbul 1990.

----- **Tarihü'l-Fârikî**, Bedevi Abdullatif A'vad (Tah.), Hey'etü'l 'Amme li Şuuni'l-Metabi'i'l-Emiriye, Kahire 1909.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemezanî; **Kitabü'l-Büldân**, Yusuf el-Hâdî (Tah.), Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1996.

----- **Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân**, Beril Matbaası, Liden H.1302.

İBNÜ'L-FUVATÎ, Kemaleddin Ebü'l-Fadl Abdürrezzak b. Ahmedeş-Şeybanî; **Mecmeü'l-Adâb fi Mü'cemi'l-Elkâb**, c.2-5, Muhammed Kazım (Tah.), Müssetü't-Tabâa ve'n-Neşr, Tahran 1416.

İBNÜ'L-GAZZÎ, Şemsüddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman; **Divânü'l-İslam**, c.1,3, 1. Baskı, Seyyid Kesrevî Hasan (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1990.

İBNÜ'L İMAD EL-HANBELÎ, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed; **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, c.4-6, 1. Baskı, Mahmut Arnavut (Tah.), Darü İbn Kesîr, Beyrut-Dimeşk 1986.

İBNÜ'L-MAĞRİBÎ, Ebü'l-Kaım el-Hüseyn b. Ali; **Kitabün fi's-Siyase**, Sami Dehhan (Tah.), Ma'hedü'l-Fransiye, Dimeşk 1948

İBNÜ'L-MÜSTEVFÎ, el-Mubarek b. Ahmed b. Mubarek b. Mevhûb el-Lahmî el-Erbilî; **Tarihu Erbil**, c.2, Sami b. Seyyid Hamâs El-Sakâr (Tah.), Darü'r-Reşid li'n-Neşr, Irak 1980.

- İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn; **Tarihu İbni'l-Verdî**, c.1-2, 1.Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İBNÜ'R-RAHİB, Ebu Şakir Bitris b. Ebü'l-Kerim b. Mühezzeb, **Tarihu İbni'r-Rahib**, Ebu Luvîs Şeyho el-Yesû'î (Haz.), Matbaatü'l-Âbâi'l-Yesû'îyyin, Lübnan 1903.
- İBNÜ'Ş-ŞIHNE, Ebü'l-Fadl Muhammed; **Tarihü'l-Müntahab fi Tarihi Memleketi Tarihi Haleb**, Abdullah Muhammed Ed-Derviş (Takdim), Darü'l-Kitabü'l-Arabî, Dimeşk 1984.
- EL-İDRİSÎ, Şerif; **Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâk'il-Afâk**, c.2, 1. Baskı, Mektebetü's-Sikafetü'd-Diniye, Kahire 2002.
- İLİSH, Lutz: **Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV**, The State Hermitage Publishers, Saint Petersburg 2016.
- İLİYA EN-NASÎBÎ; "Mecalis-u İliya Matranı Nusaybin Neşereha el-Eb Luvîs Şeyho el-Yesû'î", **Mecelletü'l-Kadisiye li'l-Ulûmi'l-İnsaniye**, Muhammed Kerim İbrahim Eş-Şemrî (İ'dad, Ta'lik ve Tashih), c.11., Sayı 4, 2008.
- Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)**, Joseph Habbi (Çev.), Syriac Academy Publication, Baghdad 1975.
- EL-İSTAHRÎ, İbn İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisî; **Kitabı el-Mesâlikü'l-Memâlik**, Beril Matbaası, Liden 1870.
- KABİR, Mafizullah; **The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)**, Iran Society 12, Calcutta 1964.
- KAHHÂLE, Ömer Rıza (ö. H.1408); **Mu'cemu Kabâili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadise**, c.1, 8. Baskı, Müessetü'r-Risale, Beyrut 1997.
- KÂHYA, Esin; "İbn Butlân", **DİA**, c.19, TDV, Ankara 1999.
- KALLEK, Cengiz; "Şâşî", **DİA**, c.38, TDV, Ankara 2010.
- EL-KALKAŞANDÎ, **Meâsirü'l-İnâfe fi Meâlimi'l-Hilafe**, 2. Baskı, Abdüsettar Ahmed Ferac (Tah.), Matbaatü Hukümetü Kuveyt, Kuveyt 1985.
- KANDEMİR, M. Yaşar; "Abdülgâfir el-Farisî", **DİA**, c.1, TDV, Ankara 1988.
- KAPLAN, İbrahim; **Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2006.
- KARAASLAN, Nasuhi Ünal; "Ebu Nüvas", **DİA**, c.10, TDV, Ankara 1994.

- EL-KARŞÎ, Ebu Hafs Ömer Siracüddin b. Muzaffer el-Bekrî, **Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib**, Enver Muhammed Zenâtî (Tah.), Mektebetü's-Sekafeti'l-İslamiye, Kahire 2008.
- KATİP ÇELEBÎ, Mustafa Abdullah El-Konstantinî El-Osmanî, **Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl**, c.1-5, Ekmeleddin İhsanoğlu (İşraf ve Takdim), İstanbul 2010.
- EL-KATÎÎ, Abdülmü'min b. Abdülhak İbn Şemâil Safiyüddin el-Bağdadî el-Hanbelî: **Merâsidü'l-İttilâ' ala Esmâi'l-Emkine ve'l-Bukâ'**, c.1-3, Darü'l-Cîyl, Beyrut H. 1412.
- KAYA, Abdullah; "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı 18, Bahar 2104.
- KAYA, Mahmut; "Ubeydullah b. Cebraîl", **DİA**, c.6, TDV, Ankara 1992.
- "İbn Ebu Usaybia", **DİA**, c.19, TDV, Ankara 1999.
- KAYAOĞLU, İsmet; **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985
- EL-KAZVİNÎ, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebü'l-Kasım Er-Rafîî; **Et-Tedvîn fi Ahbari Kazvîn**, c.1-3, Azizullah Atâridî (Tah.), Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1987.
- EL-KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud (ö.682); **Âsarü'l-Bilâd ve Ahbâri'l-İbâd**, Darü's-Sadr Bty.
- KELEŞ, Bahattin; "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.5.2004), s.209-216.
- KELEŞ, Mahmut Recep; "İbn Hallikan'ın Vefeyatü'l-A'yân İsimli Eserine Göre Selçuklu Biyografileri", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 11, Sayı 36, 2018. s.316-337.
- KELEŞ, Nevzat; **Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)**, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi, Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- KENDRICK, A.F. **Catalogue of Muhammadan Textiles of the Medieval Period**, Authority of the Board of Education, London 1924.
- KESSEL, Grigory "A Fragment from the lost 'Book of Admonition(s) by Abraham Bar Dashandad in 'Risala fi Fadilat al-afaf (Letter on the priority of abstinence) of Elias of Nisibis" <https://www.academia.edu> (Erişim Tarihi 24.09.2017).

- EL-KETTÂNÎ, Ebu Muhammed Abdüaziz Ahmed b. Muhammed; **Zeylu Tarihi Mevâlidî'l-Ulemâ ve Vefâyâtihim**, Abdullah b. Ahmed b. Süleyman El-Hamd (Tah.), Darü'l-Asime, Riyad H. 1409.
- EL-KIFTÎ, Cemalüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf; **İnbâhü'r-Rüvât ala Enbâhi'n-Nühât**, c.1,4, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Tah.), Darü'l-Fikri'l-Arabî,Kahire 1986.
- KONYAR, Basri; **Diyarbakir Kitabeleri**, c.1,2, Ulus Basımevi Ankara 1936.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Tuğrul Bey ve Zamanı**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- EL-KUDÂÎ, Muhammed b. Selamet b. Cafer Eş-Şafî Ebu Abdullah; **Tarihü'l-Kudâi Uyûnü'l-Mearif ve Fünûnu Ahbari'l-Halâif**, Cemil Abdullah Muhammed El-Mısıri (Tah.), Camiatü Ümmü'l-Kurâ 1995.
- KUŞÇU, Ayşe D., “Büyük Selçuklu Devleti’nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2010.
- KÜÇÜK, Mehmet Alparslan; **Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2005
- KÜLEKÇİ, Cahit; **Ermeni, Ermenistan ve Ermenilerin Anadolu’ya Göçleri**, Yeni Türkiye, 60/2014.
- KÜRD ALÎ, Muhammed; **Hıtatü's-Şam**, c.1,6, 3. Baskı, Mektebetü'r-Rûmî, Dimeşk 1983.
- EL-KÜTBÎ, Muhammed b. Şakir; **Fevâtü'l-Vefâyât**, c.1, İhsan Abbas (Tah.), Darü's-Sadr, Beyrut 1973.
- LASTİVERTCS'Î, Aristakes; **Aristakes Lastivertcs'i's History**, Robert Bedrosian (Çev.), Source of the Armenian tradition, Newyork 1985.
- Lowick, N.M. and J.E. Cribb, **Coin Hoards**, Volume 5, Billing&Sons Limited, London 1979.
- EL-MAARRÎ, Ebü'l-Alâ; **Risaletü'l-Gufrân**, 9. Baskı, Aişe Abdurrahman Bintü's-Şati (Tah.), Darü'l-Maarif, Kahire 1977.
- EL-MAĞRİBÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Musa b. Said; **Kitâbü'l-Coğrafya**, 1. Baskı, İsmail Gazzî (Tah.), Zahâirü't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1970.
- EL-MAKDİSÎ, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Beşşârî; **Kitabu Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, Beril Matbaası, Liden 1877.

- **Rihletü'l-Makdisi Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlim**, Beril Matbaası, Liden 1877
- EL-MAKDÎSÎ, Şerefüddin Ali b. Mufaddal b. Ali b. Müferric b. Hatim. B. Hasan b. Cafer; **Kitâbü'l-Erbainü'l-Mertebe ala Tabâkâtî'l-Erbain**, Muhammed Salim b. Muhammed b. Cum'an El-İbâdî (Tah.), Edvâü's-Selef, Riyad 1993.
- EL-MAKRİZÎ, Takyüddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir El-Ubeydî; **Es-Sülûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mülûk**, c.1, 1. Baskı, Muhammed Abdülkadir (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 1997.
- İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtımîyyîn ve'l-Hulefa'**, c.2, Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (Tah.), Meclisü'l-A'lâ li-Şüuni'l-İslamiye, Lücnetu İhyai't-Türa, Kahire 1996.
- **Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtatî vel'Âsâr**, c.2, 2. Baskı, Mektebetü's-Sikafeti'd-Diniye, Kahire 1987.
- MATRÂKÎZÂDE, Nasûh Silâhî; **Rihletü Matrâkîzâde**, Süphi Nazım Tevfik (Trc.), İmâd Abdüsselam Rauf (Tah.), Darü'l-Kütübi'l-Vataniye, Ebu Dabi 2003.
- EL-MAVSİLÎ, Ammar b. Ali; **el-Muntahab min İlmi'l-Ayni ve İlaciha, Silsiletü't-Türasi't-Tıbbiyi'l-İslami**, 1. Baskı, Muhammed Ravas Kaleci&Muhammed Zafer El-Vefâî (Tah.), Şirketü'l-Abikan, Riyad 1991.
- MEHMED EMİN ZEKÎ, **Târihü'd-Düvel ve'l-İmâratî'l-Kürdiye fi Ahdi'l-İslamiye**, Matbaatü's-Saade, Mısır 1948.
- **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhiru Kurd u Kurdistan)**, 2. Baskı, M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay (Çev.), Apec & Öz-Ge Yayınları, Swedan 1998.
- **Zübde-i Tarih-i Kürd û Kurdistan**, Yedullah Ruşen Erdelan (Farsçaya Çev.), İntişarat-ı Tûs, Tahran 1380.
- MENEYMENE, Hasan; **Tarihu Devleti'l-Büveyhiye, es-Siyasiye ve'l-İktisadiye ve'l-İctimaî ve's-Sikafî Mukataâtı Fars 334-447 945-1055**, Ed-Darü'l-Camia, Byy. 1987
- MERÇİL, Erdoğan; **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 24. Dizi, Sayı 11, Ankara 1989.
- “Selçuklularda Rüşvet”, **Belleten**, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lxxi-sayi-261-yil-2007-agustos/>, (Erişim tarihi: 08.10.2017)
- “Besâsîr”, **DİA**, c.5, TDV, Ankara 1992.
- “Büveyhîler”, **DİA**, c.6, TDV, Ankara 1992.
- “Mirdâsîler”, **DİA**, c.30, TDV, Ankara 2005.

----- “Hazinedar”, **DİA**, c.17, TDV, Ankara 1998.

----- “Sipehsâlâr” **DİA**, c.37, TDV, Ankara 2009.

----- “Taht”, **DİA**, c.39, TDV, Ankara 2010.

----- “Tevkî”, **DİA**, c.41, TDV, Ankara 2012.

MİCHAEL THE SYRIAN; **The Chronicle of Michael the Great Patriarch of the Syrians**, Translate Robert Bedrosian, Long Branch, N. J., 2013

----- **Chronique de Michel le Syrien**, III, Paris 1905.

MİNORSKY, V.; **Kürtler**, 1. Baskı, Weşanên Halepçe, Köln 1988.

----- “Caucassica in teh History of Mayyâfârkîn”, **Bulleten of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Vol.13, No 1, 1949, (<http://www.jstor.org> 05.05.2008)

MİTTWOCH, E; “Ammar”, **İA**, c.1, 5. Baskı, MEB, İstanbul 1978.

Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas, Alırıza Keyânî (Haz.), Tahran Yayın Tarihi Azar1391, www.tarikhfa.com, (Erişim Tarihi 20.06.2017)

MÜSTEVFÎ, Hamdullah; **Nüzhetü'l-Külûb**, Muhammed Dübeyr Siyâkî (Tashih), İntişârât-ı Hadis-i İmrûz, Dimah 1381.

NAHÇİVÂNÎ, Hinduşah; **Tecârübü's-Selef der Tevârihi Hulefâ ve Vüzerayı Îşân**, Abbas İkbâl (Tashih), Kütübhan-e-i Tahurî, Tahran 1357.

NÂSİR-İ HÜSREV, **Sefernâme**, Yahya Haşap (Arapçaya Çev.), Heyetü'l-Mısriyeti'l-Amme li'l-Kitap, Kahire 1993.

----- **Sefernâme** Muhammed Debîr Siyâkî (Tash.), İntişârât-ı Zevâd, Tahran 1379.

EN-NASİBÎ, İliya; **Kitabü'l-Mecalis li'Mar İliya Mutranı Nusaybin ve Risaletu hu ile'l-Veziri'l-Kamil Ebi'l-Kasım el-Hüseyn b. Ali el-Mağribi**, Nikolai Seleznyov (Tah.), Griffin, Moskova 2018

NİKİTİN, Basil; **el-Kürd**, Salah Berwarî (Tetkik), Darü'r-Revai', Beyrut 1967.

NİZAMÜLMÜLK, **Siyasetname**, Nurettin Bayburtligil (Çev.), Dergah Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2015.

NUHOĞLU, Güller; **Beyhakî Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul 1995.

EN-NÜVEYRÎ, Şehabeddin Ahmed b. Abdullah; **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c26-27, Necip Mustafa Fevâz, Hikmet Küşeylî Fevâz (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004.

- **Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, c.23,28, Abdülmecid Turhîni (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004.
- OĞUZOĞLU, Yusuf; “Hasankeyf”, **DİA**, c.16, TDV, Ankara 1997.
- OSTROGORSKY, Georg; **Bizans Devleti Tarihi**, Fikret Işıltan (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Baskı, Ankara 2011.
- EL-ÖMERÎ, Şehabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fadlullah; **Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr**, c.9,11,15,26, 1. Baskı, Kamil Süleyman Cebûrî, Mehdi en-Necm (Tah.), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2010.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim; “Adudüdevle”, **DİA**, c.1, TDV, Ankara 1988
- ÖZCAN, Emine Sonnur; “Anadoluyla Tanışan Türkler’e Kültür Tarihi Açısından Bakışlar”, **Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi**, Mukaddime, Sayı 8, 2013.
- ÖZDEMİR, Şuayip; “Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Medresesinin Bölge Kültürüne Katkıları”, **Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No:9, İstanbul 2007
- ÖZKAN, Halit; “Vezîr el-Mağribî”, **DİA**, c.43, TDV, Ankara 2006.
- ÖZKÖSE, Kadir; “Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt VII/1, Sivas 2003. Sayfa Aralığı 249-279.
- ÖZKUL, Ümmühan; **Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes’in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)**, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2013.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PARLA, Canan; **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990.
- PEACOCK, Andrew C. S.; “Nomadic Society and the Sljuq Campaigns in Caucasia”, **İran and the Caucasia**, 9.2, Brill, Leiden 2005
- POOLE, Stanley Lane-; **Catalogue of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo**, London 1987.
- **Catalogue of Oriental Coins in the British Museum**, Vol. III,IX, Forni Editore Bologna 1967.
- PSELLOS, Mikhael; **Mikahel Psellos’un Khronographia’sı**, 2. Baskı, Işın Demirkent (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

- RABBİ PETACHİA, **Travels of Rabbi Petachia of Ratisbon**, A. Benisch (Terc.), Londra 1856
- RİPPER, Thomas; **Diyarbakır Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı**, Bahar Şahin Fırat (Çev.), Avesta Yayınları, İstanbul 2012. (*Die Merwaniden von Diyar Bakr Eine Kurdische Dynastie im İslamicshen Mittelalter*)
- ROBINSON, Chase F., "İbn al-Azraq, His "Ta'rikh Mayyafariqin", and Early Islam", **Journal of the Royal Asiatic Society**, Cambridge University Press, Third Series, Vol. 6, No. 1, (April 1996).
- RUNCİMAN, Steven; **el-Hadaretü'l-Bizantiye**, 3. Baskı, Abdülaziz Tevfik Cavid (Çev.), Heyetü'l-Misriyetü'l-Amme li'l-KitabKahre 2002.
- ES-SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek; **Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât**, Muhammed Arnavut& Türkî Mustafa (Tah.), c. 1,2,5,6,8,11,12,13,16,17,18,19,21, 1. Baskı, Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- **Nekü'l-Himyân fi Nükketi'l-Umyân**, Matbaatü'l-Cemâliye, Mısır 1911.
- SAGİR, Güner; "Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler İlkçağ ve Ortaçağ**, TTK, Ankara 2014, c.1, Sayfa Aralığı: 183-205
- SÂİĞ, Süleyman; **Tarihu Mavsıl**, c.1, Matbaatü's-Selefiye, Mısır 1923.
- ES-SA'LEBÎ, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail; **Tuhfetü'l-Vüzerâ'**, 1. Baskı, Habib Ali Er-Râvî (Tahkik), Darü'l-Arabiyyeti'l-Mevsuât, Beyrut 2006.
- SALLABÎ, Ali Muhammed; **Devletü'l-Selacika**, Dar İbnü'l-Cevzî, Kahire 2006.
- SAMOUEL D'ANİ, **Collection D'Historiens Armeniens**, M. Brosset (Çev.), Imprimerie De le Academie Imperiale Des Sciences, Petersburg 1876.
- SARIÇAM, İbrahim- Seyfettin Erşahin; **İslâm Medeniyeti Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşl. Ankara 2008.
- SAVCI, Süleyman; **Silvan Tarihi**, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1956.
- SAVRAN, Ahmet; "Meyyâfârikîn", **DİA**, c.29, TDV, Ankara 2004.
- SEİDLER, G.L.; **Bizans Siyasal Düşüncesi**, Mete Tuncay (Çev.), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no 451, Ankara 1980.
- SELAM, Muhammed Zağlûl; **el-Edebu fi Asri'l-Fâtımî**, Münşeatü'l-Maarif, İskenderiye Bty.

- ES-SEM'ÂNÎ, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur Et-Temimî; **el-Ensâb**, c.4,5,6, 1. Baskı, Abdullah Ömer El-Barûdî (Takdim ve Ta'lik), Dârü'l-Cünân, Beyrut 1988.
- **El-Ensâb**, c.1, 1. Baskı, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî ve Diğerleri (Tah.), Meclis-i Dairetü'l-Me'arifü'l-Osmaniye, Haydarabad 1962.
- **Et-Tahbîr fi Mu'cemi'l-Kebir**, c.1, Münire Navci Salim (Tah.), Riâset-ü Divani'l-Evkâf, Bağdat 1975.
- SEVİM, Ali, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim'in Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)**, 2. Baskı, Ali Sevim (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- **Tarihü Meyyafarkikîn ve Âmid'in Mervanlılar Bölümü'nün Yayını Münasebetiyle**, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/vi-turk-tarih-kongresi>, (Erişim Tarihi 4.10.2017).
- SEVİM, Ali, Yaşar Yücel; **Türkiye Tarihi**, c.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- SEYFELİ, Canan; "Ermeni Kaynaklarına Göre Batman ve Çevresi" **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman, (15.17.04.2008), Sayfa Aralığı 20-27.
- SEYYİD, Eymen Fuad; **ed-Devletü'l-Fâtımîye fi Mısır**, 1. Baskı, Darü'l-Mısriyetü'l-Lübnaniye, Kahire 1992.
- "Fâtımîler", **DİA**, c.12, TDV, Ankara 1995.
- "Makrizî", **DİA**, c.27, TDV, Ankara 2003.
- SEYYİD, Makbul Ahmed; "İbn Hurdazbih", **DİA**, c.20, TDV, Ankara 1999.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemsüddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah; **Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan**, c.1,15,17,18,19,20,21, 1. Baskı, Darü'r-Risaleti'l-Alemiye, Muhammed Berekat&Kamil Muhammed el-Harrât&Ammar Ruhavî (Tah.), Dimeşk 2013.
- ES-SİLEFÎ, Ebu Tahir; **Mü'cemü's-Sefer**, Abdullah Barudî (Tah.), Darü'l-Fikir, Beyrut 1993.
- SİMBAT; **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, Hrant Andreas Yan, TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme, Ankara 1946.

- SKYLİTZES, John; **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, John Wortley (Çev.), Cambridge University Press, New York 2010.
- SÖNMEZSOY, Selahaddin “Tarihte Kozluk” **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman (15.17.04.2008), s. 29-43.
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz; “Meyyâfarikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2009.
- SUBAŞI, Ömer; “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/5 Spring 2013, p. 705-731, Ankara Turkey
- ES-SÜBKÎ, Tacüddin Abdülvahap b. Takyüddin; **Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ**, c.4-7, 2. Baskı, Mahmud Muhammed Et-Tannâhî & Abdülfettah Muhammed el-Halv (Tah.), Darü’l-İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, Byy. 1918.
- SÜMER, Faruk; “Oğuzlar (Türkmenler)” **Yeni Türkiye**, Yıl 3, Sayı 15, 1997, s.251-260
- “Ahlat”, **DİA**, c.2, TDV, Ankara 1989.
- “Oğuzlar” **DİA**, c.33, TDV, Ankara 2007.
- ES-SÜYÛTÎ, El-Hafız Celaledin Abdurrahman b. Ebubekir; **Tarihü’l-Hülefa**, 2. Baskı, Darü’l-Minhac, Beyrut 2013.
- **Tabakâtü’l-Hüffâz**, 1. Baskı, Darü’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 1983.
- **Tabakâtü’l-Müfesirîn**, 1. Baskı, Ali Muhammed Ömer (Tah.), Mektebetü Vehbe, Kahire 1976.
- **Hüsnu’l-Muhâdara fi Tarih-i Mısır ve’l-Kahire**, c.2, 1. Baskı, Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Tah.), Dar-ı İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, Byy. 1967.
- **Büğyetü’l-Vüât fi Tabakâti’l-Luğeviyîyn ve’n-Nühât**, c.1, 1. Baskı, Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Tah.), Mektebetü’l-Asriye, Beyrut 1964.
- EŞ-ŞABÜSTÎ, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed; **Ed-Diyârât**, 3. Baskı, Kûrkîn Avvâd (Tah.), Darü’r-Râidü’l-Arabiyye, Beyrut 1986.
- ŞAHİNALP, Mehmet Sait; **Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktor Tezi), Ankara 2005.
- ŞEKER, Mehmet; “Hil’at”, **DİA**, c.18,TDV, Ankara 1998.
- ŞEREF HAN BİTLİSÎ, **Şerefnâme**, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Deng Yayınları, Byy. 1998.

- **Şerefname Kürt Tarihi**, c.1, Mehmet Emin Bozarslan (Çev.), Ant Yayınları, İstanbul 1971.
- **Şerefnâme**, Naşir Ferecullah Zeki El-Kürdî, Mısır 1005.
- ŞEŞEN, Ramazan; “Harran”, **DİA**, c.16, TDV, Ankara 1997.
- ŞEYHO, Luvîs; **Vüzerâü’n-Nasraniye ve Kitâbuhâ fi’l-İslam**, el-Eb Kemîl Haşîme el-Yesûî (Tah.), Mektebetü’l-Bûlusiyye, Lübnan 1987.
- **Kitabu Şüarai’n-Nasraniye Ba’de’l-İslam, el-Kısmü’s-Sani Şuaraü’d-Devleti’l-Abbasiye**, Matbaatü Abai’l-Yesuiyyin, Beyrut 1926.
- ŞEYH ALEVÎ b. Abdülkadir es-Sukâk ve Diğerleri, **Mevsuatü’t-Tarihiye**, Şeyh Alevî b. Abdülkadir Es-Sukâk ve Diğerleri (Haz.) c.3, Mektebetü’ş-Şamile, Yayınlayan Dürerü’s-Sünniye Dorar.net.
- EŞ-ŞİRAZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali; **Tabakâtü’l-Hulefâ**, 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü’r-Râidi’l-Arabî, Beyrut 1970.
- EŞ-ŞİRÂZÎ, El-Müeyyed fi’d-Dîn Hibetullah b. Musa b. Davud; **Sîretü’l-Müeyyed fi’d-Dîn ed-Dâ’iyu’d-Du’ât**, Muhammed Kamil Hüseyin (Tah.), Dârü’l-Kâtibü’l-Mısriye, Kahire 1949.
- **Dîvânü’l-Müeyyed fi’d-Dîn ed-Dâ’iyu’d-Du’ât**, Muhammed Kamil Hüseyin (Tah.), Dârü’l-Kâtibü’l-Mısriye, Kahire 1949.
- EŞ-ŞİTERÎNÎ İbn Bessâm Ebü’l-Hasan Ali; **ez-Zahîre fi Mehâsini Ehli’l-Cezîre**, c.4, 1. Baskı, İhsan Abbas (Tah.), Darü’s-Sakâfe, Beyrut 1979.
- TALAY, Aydın; **Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi**, Van Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayın No:2, İstanbul 1996.
- TARON, Stephanos von; **Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte**, B. G. Teubner, Leipzig 1907
- TEZCAN, Hülya; “Ferace”, **DİA**, c.12, TDV, Ankara 1995.
- THOMAS, David; Alex Mallett; **Christian- Muslim Relations A Biographical History Volume 3 (1050-1200)**, Volume 15, Brill, Leiden-Boston 2011.
- ET-TİHAMÎ, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed; **Divan-ı Ebi’l-Hasan Ali b. Muhammed Et-Tihamî**, 1.Baskı, Muhammed b. Abdurrahman Er-Rebi’ (Tah.), Mektebü’l-Meârif, Riyad 1982.
- TOKUŞ, Ömer; “Urfa ve Çevresinde Bir Arap Emirliği “Nümeyrîler” (990-11. Yüzyılın sonlarına kadar)” **I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu**, Şanlıurfa (25-27.03.2016), Sayfa Aralığı 143-162.
- TOMAR, Cengiz; “Mağribîler”, **DİA**, c.37, TDV, Ankara 2003.

- “Nümeyr b. Âmir”, **DİA**, c.33, TDV, Ankara 2007.
- “İbnü’l-Fyvatî”, **DİA**, c.21, TDV, Ankara 2000
- TUFANTOZ, Abdurrahim; **Ortaçağda Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085**, Aça Yayınları, Ankara 2005.
- “Mervanîler”, **DİA**, c.29, TDV, Ankara 2004.
- “Nasrüddevle”, **DİA**, c.32, TDV, Ankara 2006.
- ET-TULAYTİLÎ, Er-Râbî Bünyamin b. Yune El-Enbârî El-Endülüsî; **Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî**, Azra Haddad (Çev.), Ebudabi 2002.
- TUNCEL, Metin; “Nusaybin”, **DİA**, c.33, TDV, Ankara 2007.
- “Bitlis”, **DİA**, c.6, TDV, Ankara 1992.
- “Siirt”, **DİA**, c.37, TDV, Ankara 2009.
- TUNCEL, Metin; Abdülkerim Özaydın; “Cizre”, **DİA**, c.8, TDV, Ankara 1993.
- TURAN, Ahmet Nezihi; “Şanlıurfa”, **DİA**, c.38, TDV, Ankara 2010.
- UMAR, Bilge; **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, 3. Baskı, Hrnt D. Andreasyan (Çev.), TTK, Ankara 2000.
- **Chronique De Matthieu D’Edesse (962-1136)**, Çeviren M. Eduard Dulaurier, Continuation De Gregorie Le Pretre, Jusqu’en 1162.
- **Tarihu Meta er-Rehavî (El-Efrenç (Es-Salibiyyûn), el-Müslimûn, el-Ermen)**, Mahmud Muhammed Er-Rüveydî&Abdurrahim Mustafa (Tercüme Ta’lik), Mektebetü’l-Vataniye, Ürdün 2009.
- ÜÇOK, Bahriye; **İslam Tarihi Emevîler-Abbasîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 84, Sevinç Matbaası Ankara 1968.
- ÜNAL, Mehmet Ali; **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Kardelen Kitabevi, Isparta 1998.
- ÜNALAN, Sıddık “Mervanoğulları Döneminde Diyarbakır”, **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), Sayfa Aralığı 169-187.
- “Mervanoğullarının Kuruluşu ve Selçuklu Devleti’nin Hâkimiyetine Girişi” **Yeni Türkiye**, Yıl 8, 2002, Sayı 44, Sayfa Aralığı 44-58.

- “XII. Yüzyıl Kaynaklarından İbnü’l-Ezrak’a Göre Batman ve Yöresi Tarihi Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Batman (15-17.04.2008), s.341-353.
- VASİLİEV, A. A.; **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, c.1, Arif Müfid Mansel (Çev.), Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- VENNING, Timothy; **A Chronology Of The Byzantine Empire**, Palgrave Macmillan, New York 2006.
- VİDA, C. Levi Della; “Nümeyr”, **İA**, c.9, MEB, İstanbul 1964.
- VİLLARD, Ugo Monneret de; “Una iscrizione Marwanide su stoffa del secolo XI nella Basilica di S. Ambrogio a Milano”, **Oriente Moderno**, 20 (1940) 10, s.504-506.
- EL-YAFÎ, Ebu Muhammed Afifüddin Abdullah b. As’ad b. Ali b. Süleyman; **Mir’atü’l-Cinan ve İbretü’l-Yakzan Marifet-i ma Yu’tebiru min Havadisi’z-Zaman**, c.3, 1. Baskı, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan 1997.
- YAVUZ, Yusuf Şevki; Casim Avcı; “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”, **DİA**, c.20, TDV, Ankara 1999.
- YAZ, Arafat; “Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları”, **DÜİFD**, c.19, Sayı 1, 2017/1, Diyarbakır 2017, s.137-196.
- EL-YEMENÎ, Muhammed b. Yusuf b. Yakup Ebu Abdullah Bahaüddin El-Cündî; **Es-Sülûk fi Tabakâti’l-Ulemâi ve’l-Mülûk**, c.2, 2. Baskı, Muhammed b. Ali b. Hüseyin El-Ekû El-Havâlî (Tah.), Mektebetü’l-İrşâd, Sanâ 1995.
- YILMAZ, Mustafa; **Anadolu’nun Türkleşmesi ve Türkmenlerin Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir 2004.
- YÛSUF, Abdurrakîb; **Ed-Devletü’l-Dûstekiye fi Kürdistani’l-Vüstâ**, c.1, Matbaatü’l-Livâ, 1. Baskı, Bağdat 1972.
- **Ed-Devletü’l-Dûstekiyetü fi Kürdistani’l-Vüstâ**, c.2, Dâr Ârâs, Erbil 2001.
- YÜKSEL, Müfit; “Ali bin Ahmed el-Âmîdî ve Erken Dönem Diyarbakır Ulemasından Bazıları” **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s.633-639.
- ZAPOROZTHES, V. M.; **The Seljuks**, European Academy of Natural Sciences, Hannover 2012.
- EZ-ZEHEBÎ, el-Hâfız Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz; **el İber fi Haber men Gaber**, c.2, Ebu Hacer Muhammed Es-Said b. Besyûnî Zağlûl (Tah.), Darü’l-Kitabü’l-İlmiye, Beyrut 1985.

- **Siyeru A'lâmi'n-Nübela**, c.15,17,18,20 11. Baskı, Şuayb Arnavût & İbrahim Zeybek (Tah.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996.
- **Mîzanü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, c. 2,3, Ali Muhammed Becâvî (Tah.), Darü'l-Ma'rife li'Tabaa ve'n-Neşr, Beyrut 1963.
- **Tarihü'l-İslam ve Vefayati'l-Meşahir ve'l-A'lâm**, c.9,10,28 1. Baskı, Beşâr Avvâd Ma'rûf (Tah.), Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Byy. 2003.
- **Kitabu Müştebeh fi Esmâi'r-Ricâl**, Beril Matbaası, Liden 1863.
- **El-Muîn fi Tabakâti'l-Muhaddisîn**, Hammâm Abdurrahim Said (Tah.), Darü'l-Furkân, Amman 1404.
- **Kitab-ı Tezkiretü'l-Huffâz**, c.4, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut Bty.
- **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr**, c.1, 2. Baskı, Beşşar Avvad ma'ruf & Şuayb Arnavud & Salih Mehdi Abbas (Tah.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1988.
- **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Alâ Tabakât ve'l-A'sâr**, c.2, Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995.
- ZENGİN, Burhan; **Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri**, Kariyer Matbaacılık, Ankara 1994.
- EZ-ZERİKLÎ, Hayrû'd-dîn; **el-A'lâm**, c.1, Darü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1085.
- ZETTERSEEN, K. W., "Mervanîler", **İA**, c.7, MEB, İstanbul 1979
- ZONARAS, Ioannes; **Tarihlerin Özeti**, Bilge Umar (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- ZORLU, Cem; "İlk İslam Coğrafyacılarına Göre 'Diyarbakır' ", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır (20-22.05.2004), s. 849-861.
- <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=385> (E.T. 20.06.2016)
- <http://www.dorar.net/history/search?skeys=%D9%86%D8%B5%D8%B1+%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%A9%09&page=18> (Erişim Tarihi 19.05.2017)
- <http://www.islamtarihi kaynaklari.com/index.php/islam-tarihi-kitaplari> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)
- http://www.discoverislimicart.org/database_item.php?id=object;isl;pa;mus01;50;en (Erişim Tarihi 13.05.2018)

----- <https://www.haberler.com/diyarbakir-surlari-88-yil-once-yikimdan> (Erişim Tarihi: 08.04.2019)

-----https://db.stevealbum.com/php/chap_rtl.php?site=1&lang=1&sale=256&chapter=6&page=1 (Erişim Tarihi 20.10.2018)

-----<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=76437> (Erişim Tarihi: 27.05.2017)

-----<http://numismatics.org/collection/1949.163.160?lang=tr> (Erişim Tarihi: 26.05.2017)

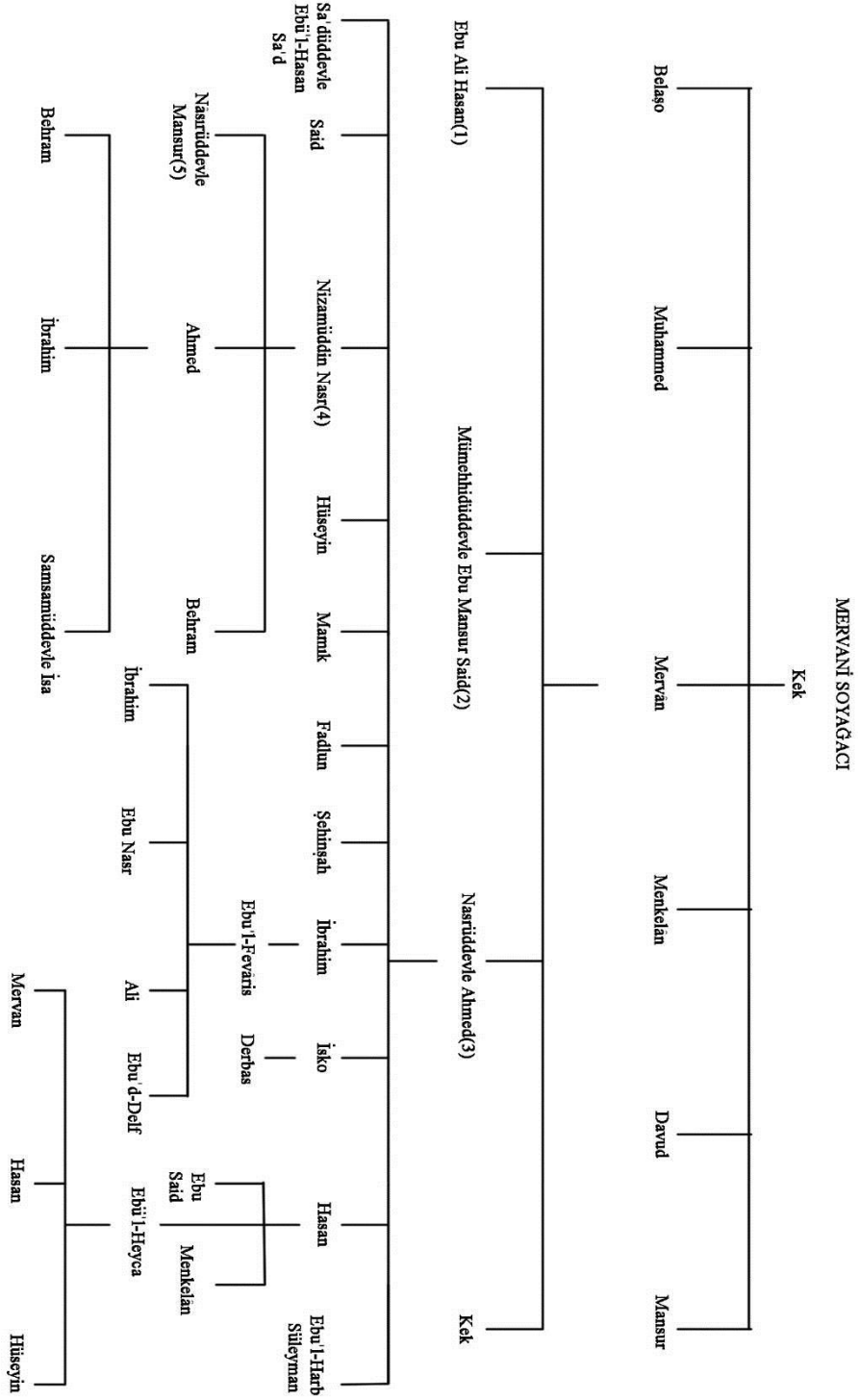
EKLER

Ek 1: Kronoloji

401/1010	Mümehhidüdevle Suikasti ve Şervîn'in Mervânî İdaresinin başına Geçmesi
401/1011	Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'i kurtarması ve Şervîn'i öldürmesi
401/1010	Nasrüddevle'nin Mervânî hükümdarı olması
403/1013	Meyyâfârikîn'de Yeni Saray inşasının tamamlanması
403/1013	Nasrüddevle'nin Meyyâfârikîn'de tahta oturma merasimi
404/1014	Ukaylî Emirinin Tûr Abidin'de Mervânîler tarafından esir edilmesi
415/1024	Âmid'in İbn Dimne'nin elinden alınması
415/1024	Vezir Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfâhânî'nin vefatı
416/1025-26	İbnü'l-Mağribî'nin vezirliğe başlaması
416/1025-26	Urfa (Rûhâ) halkının Nasrüddevle'ye şehri teslim etmesi
417/1026	Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi'nin açılışı
418/1027-28	Vezir İbnü'l-Mağribî'nin vefatı
422/1030-31	Bizans'ın Rûhâ'yı ele geçirmesi
423/1031-32	Cizre Valisi Süleyman b. Nasrüddevle'nin Senasine (Sason) Ermenileri üzerine seferi
425/1034	Yakubi Patriklik makamının Malatya'dan Âmid'e taşınması
426/1034-35	Bizans ve Nümeyrîlerin birlikte Mervânî ülkesine saldırıları
427/1035	Senasine Ermenilerinin Müslüman hacılara saldırması
427/1035-36	Batman Çayı kenarında Nasriyye Şehri'nin inşasına başlanması
427/1036	Nasrüddevle'nin Nümeyrî ve Ukaylîlerle birlikete Süveydâ'yı (Siverek) Bizans'tan alması
431/1039-40	Anbar Köprüsü'nün inşasının bitmesi
433/1041-42	İbrahim Yınal'dan kaçan asi Türkmenlerin Cezîre bölgesine girmesi
436/1044-45	Büveyhî emirlerinden Melikü'l-Aziz'in Mervânîlere ilticası
437/1045-46	Vezir Ahmed b. Yusuf el-Menâzî'nin vefatı
439/1047/48	Sahte Peygamber Asfer'in Harran Yöresi'de isyan etmesi
439/1048	Büveyhî Veziri Amidüdevle Ebu Sa'd'ın Mervânîlere sığınması

440/1048-49	Nasrüddevle'nin Mardin'de imar faaliyetlerine başlaması
440/1048	Gürcü Kralı Liparit'in Hasankale Savaşı'nda Selçuklulara esir düşmesi
442/1049-50	Mervânîlerin Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okutmaları
445/1054-55	Kudüs'te Diyâr-ı Bekr'li hacılar için konaklama tesisinin açılması
446/1054-55	İbn Cehîr'in Mervânî veziri olması
446/1054	Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'e Ermeniye seferi sırasında yardım göndermesi
447/1056	Âmid'de Mervânî Mescidi'nin inşası
447/1055-56	Nasrüddevle'nin oğlu Cizre Valisi Süleyman'ın öldürülmesi
447/1055	Tuğrul Bey'in Halifelik Merkezi Bağdat'a girmesi
448/1057	Tuğrul Bey'in Cizre seferi ve Meyyâfârikîn üzerine yürümesi
1058	Arslan Besâsîrî'nin Abbasi Halifesi el-Kâim'i tahttan indirmesi ve Bağdat'ı Fâtımî idaresine bağlaması
450/1058	Abbasi Halifesi Kâim'in ailesinin Mervânîlere ilticası
1059	Selçuklu kuvvetlerinin Besâsîrî'yi etkisiz hale getirmesi ve Kaim'in halifelik makamına iade edilmesi
1061	Nasrüddevle'nin vefatı

Ek 2: Mervânî Hanedanının Soyağacı

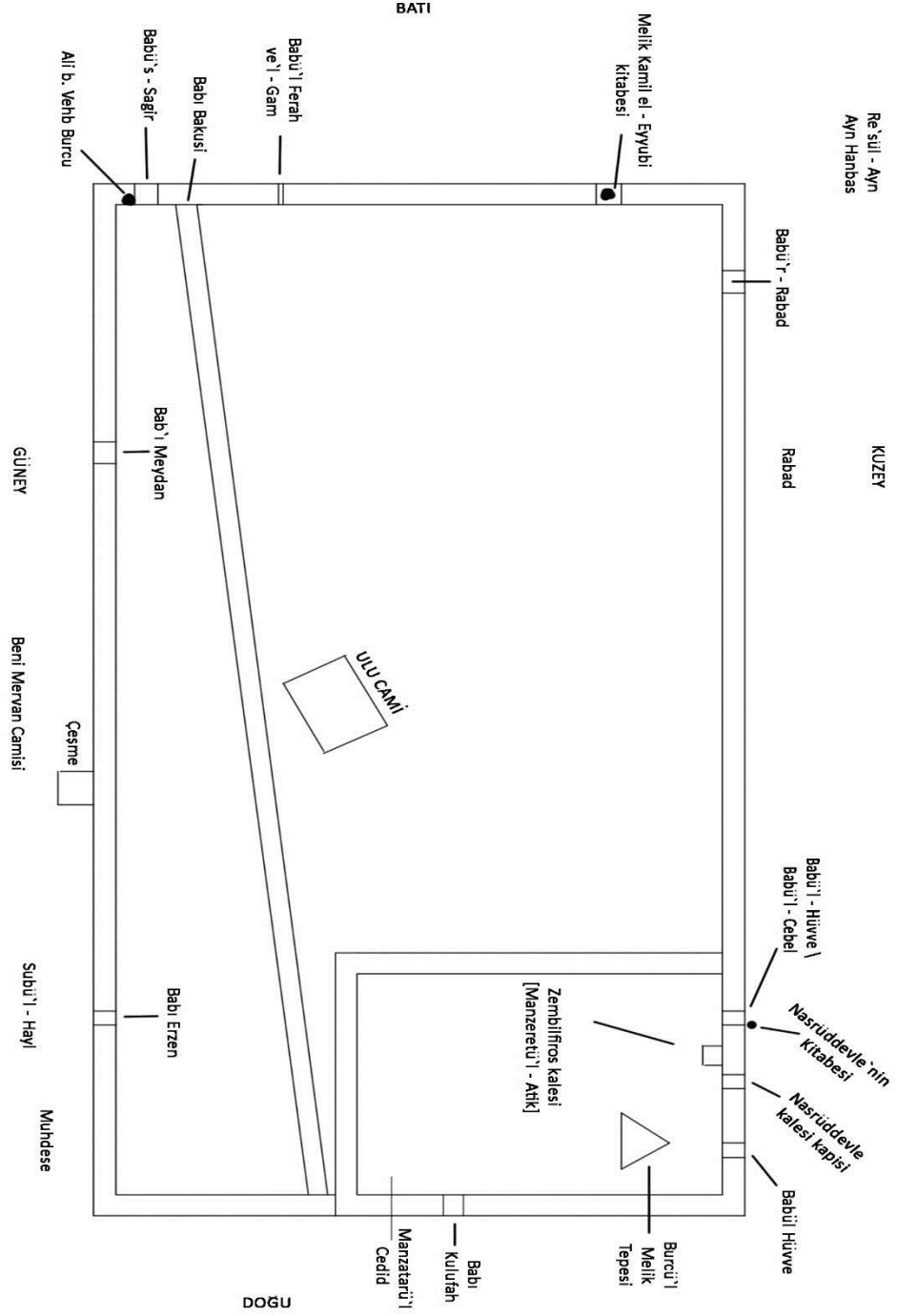
Ek 3: El-Cezâre Ve Ermeniye Haritası

Ek 4: Diyâr-ı Bekr Bölgesi Haritası

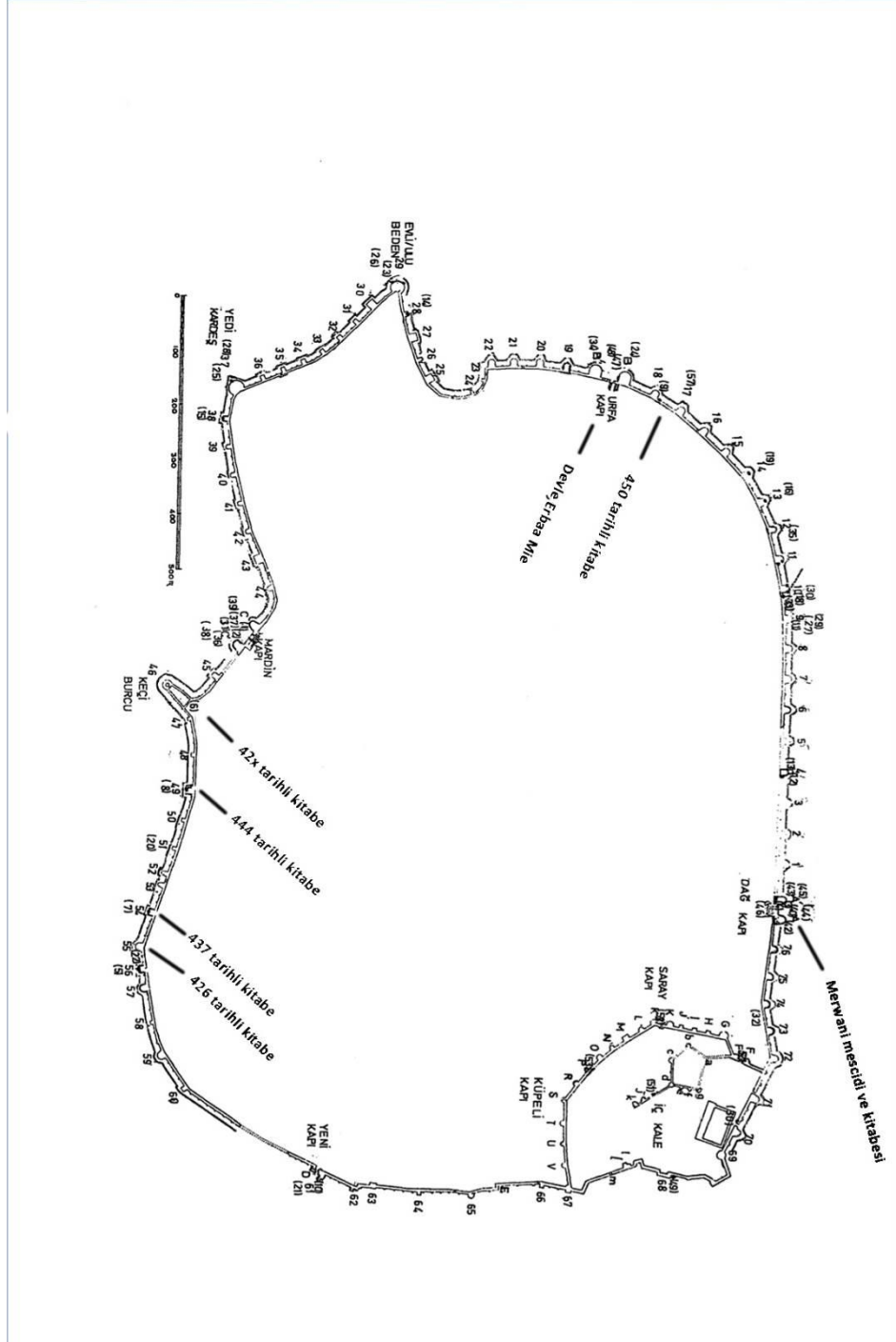

Ek 5: Meyyâfârikîn Şehir Planı

Abdurakib Yusuf, Ed-Devletü'd-Dustekiye c.2, s.341

Ek 6: Âmid Surları

Canan Parla, Türk-İslam Şehri Olarak Diyarbakır, s.340

Ek 7: Nasrüddevle'ye Ait Dirhemler

407/1016-17 Meyyâfârikîn

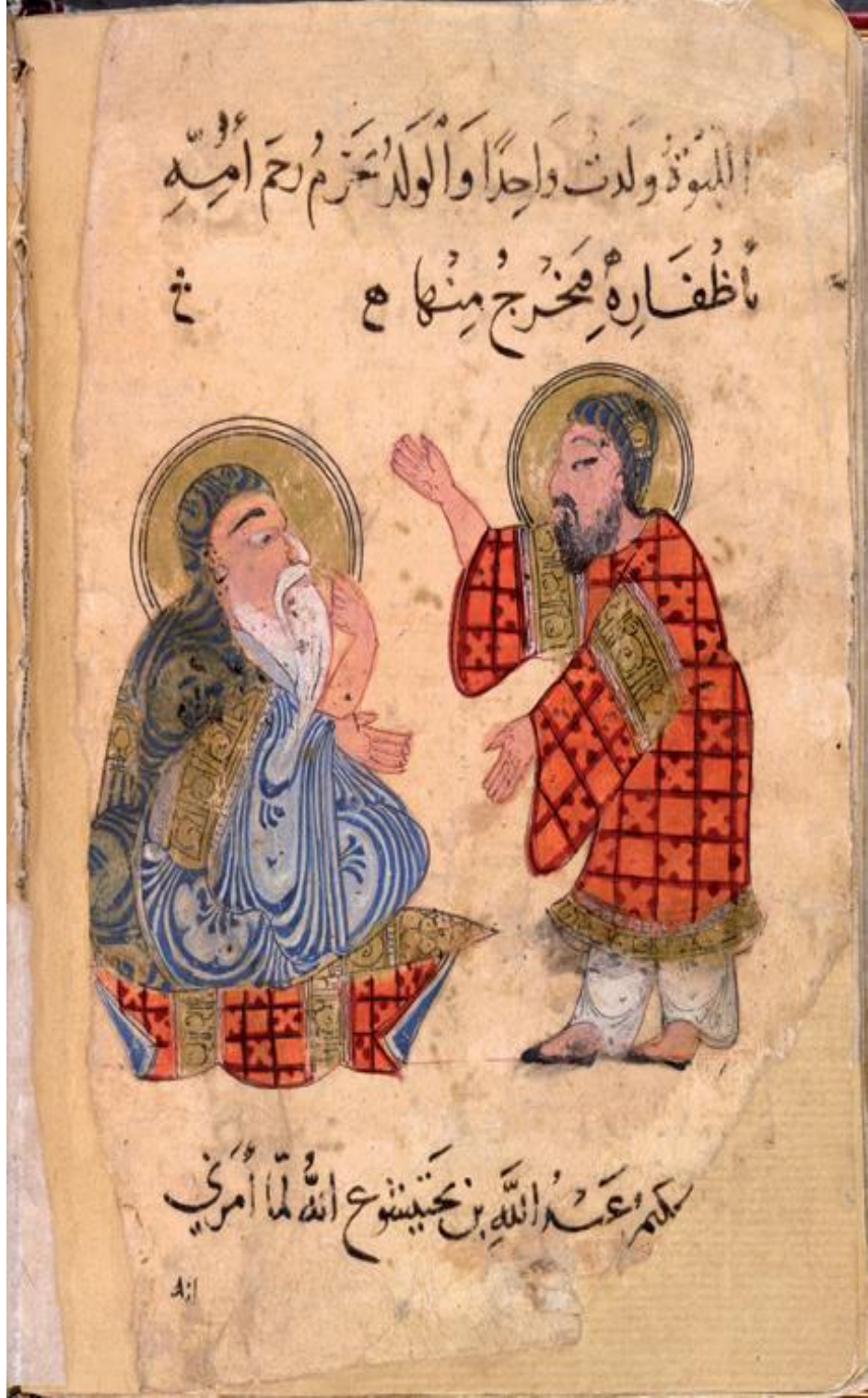

410/1019-20 Meyyâfârikîn

Ek 8: Nasrüddevle'ye Ait Tiraz

Ek 9: Nasrüddevle İle Doktoru Bahtîşû'yu Bir Arada Gösteren Minyatür

Ek 10: Meyyâfârikîn’’deki Yeni Saray Kalıntıları

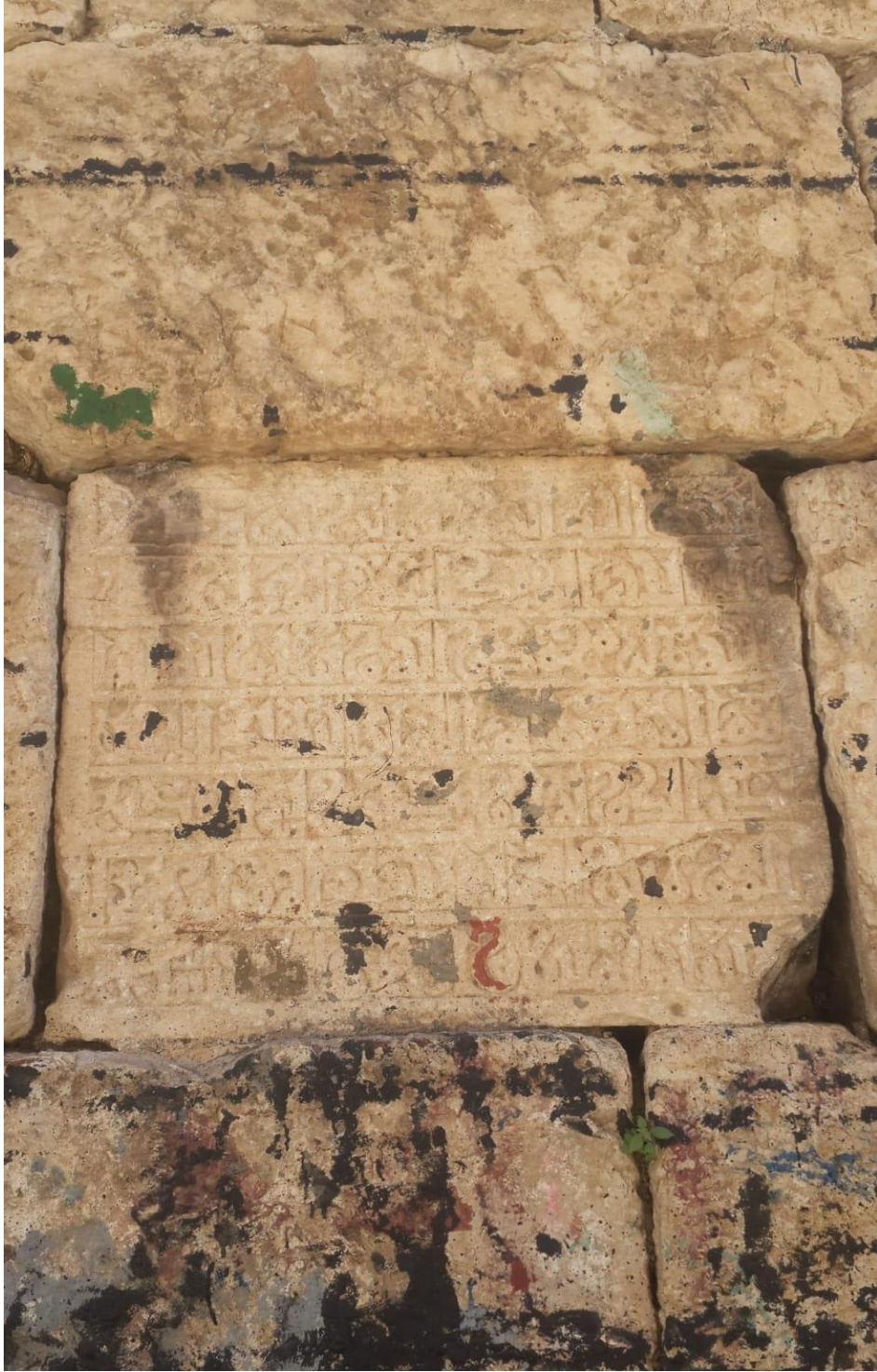
Ek 11: Babudin'deki Mescit, Han ve Hamam Kalıntıları

١٠
 ١١
 ١٢
 ١٣
 ١٤
 ١٥
 ١٦
 ١٧
 ١٨
 ١٩
 ٢٠
 ٢١
 ٢٢
 ٢٣
 ٢٤
 ٢٥
 ٢٦
 ٢٧
 ٢٨
 ٢٩
 ٣٠
 ٣١
 ٣٢
 ٣٣
 ٣٤
 ٣٥
 ٣٦
 ٣٧
 ٣٨
 ٣٩
 ٤٠
 ٤١
 ٤٢
 ٤٣
 ٤٤
 ٤٥
 ٤٦
 ٤٧
 ٤٨
 ٤٩
 ٥٠
 ٥١
 ٥٢
 ٥٣
 ٥٤
 ٥٥
 ٥٦
 ٥٧
 ٥٨
 ٥٩
 ٦٠
 ٦١
 ٦٢
 ٦٣
 ٦٤
 ٦٥
 ٦٦
 ٦٧
 ٦٨
 ٦٩
 ٧٠
 ٧١
 ٧٢
 ٧٣
 ٧٤
 ٧٥
 ٧٦
 ٧٧
 ٧٨
 ٧٩
 ٨٠
 ٨١
 ٨٢
 ٨٣
 ٨٤
 ٨٥
 ٨٦
 ٨٧
 ٨٨
 ٨٩
 ٩٠
 ٩١
 ٩٢
 ٩٣
 ٩٤
 ٩٥
 ٩٦
 ٩٧
 ٩٨
 ٩٩
 ١٠٠

560

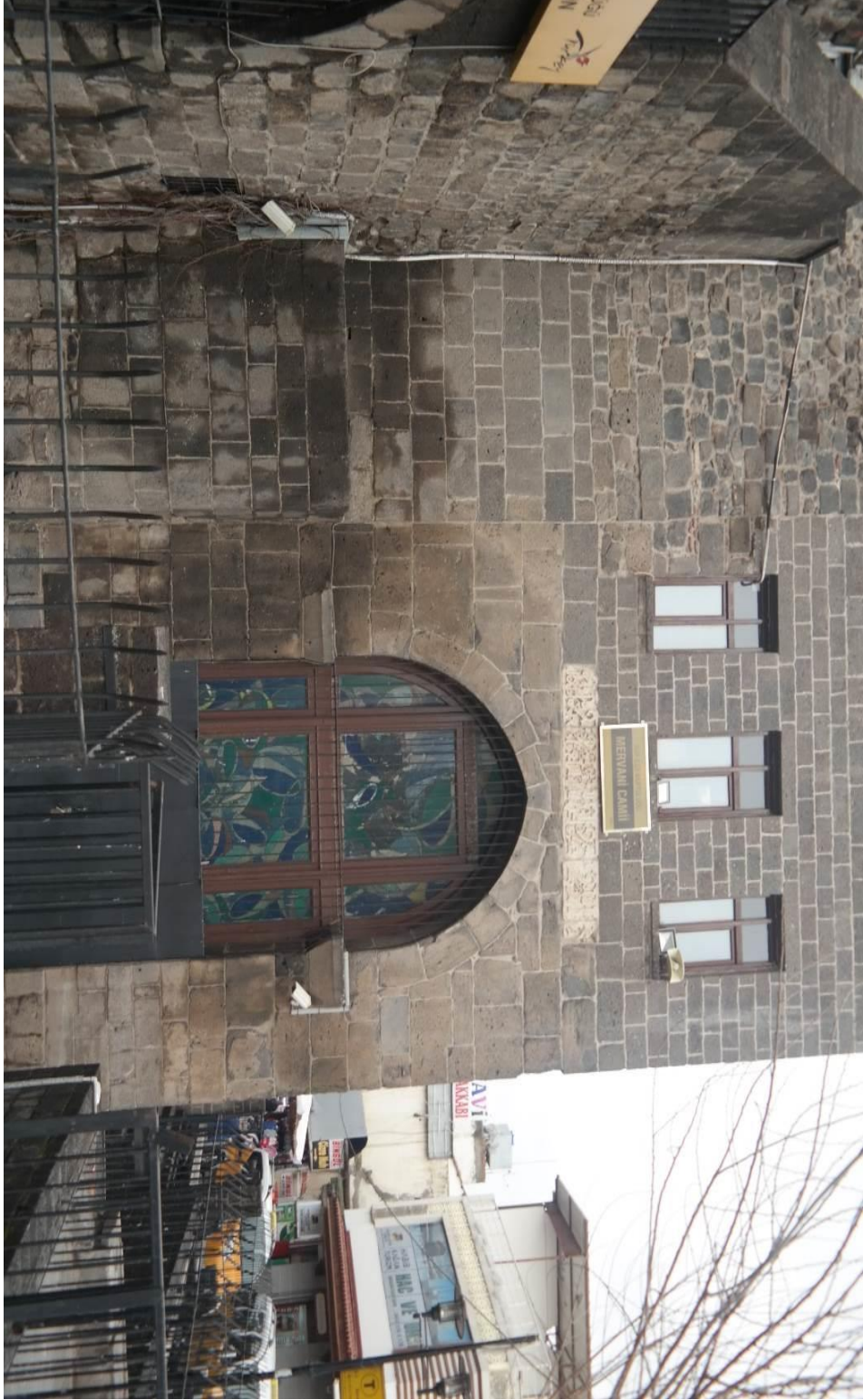
Ek 13: Meyyâfârikîn Surlarındaki Kitâbe

Ek 14: Âmid Surlarındaki 437/1045-46 Tarihli Kitabe

Ek 15: Âmid'deki Mervânî Mescidi

Ek 16: Âmid Yakınlarındaki Anbar Köprüsü Kalıntıları

Ek 17: Batman Yakınlarındaki Pêpira Köprüsü Kalıntıları

